
Lt 1.173
1650 : SIGILL : COLL : HARVARD : CANTAB : NOV : ANGL :
CHRISTO ET ECCLESIAE
The Gift
of
Joshua Bates
of
London.
Rec^d 17 Aug
1853
N. Hurd Sc.
BOSTON.

C. CORNELII TACITI

OPERA OMNIA

EX EDITIONE OBERLINIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

JUSTI LIPSII EXCURSIBUS

RECENSU CODICUM ET EDITIONUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN SECUNDUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1821.

C. CORNELII TACITI

AB

EXCESSU DIVI AUGUSTI

ANNALIUM

LIBER QUARTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

CAP. 1. Tiberius sævit. Causa penes Æl. Sejanum, cujus ingenium et mores. 2. Is ad dominationem aspirat, quo ut perveniat, Romæ in castra Prætoria militem conducit. 3. Druso, Tiberii filio, insidiatur per uxorem ejus, stupro pollutam. 4. Drusus Germanici togam virilem sumit. Status publicus, numerus legionum, 5. earum et cohortium et classium loca exponuntur. 6. Civilis administratio qualis hactenus. 7. Sejanus potentiam auget, 8. sublato per venenum Druso. Tiberius animum obfirmat, Senatum erigit, eique filios Germanici duo commendat, ut imperii hæredes. 9. Funus Druso illustre. 10. 11. Falsa de Drusi ab incauto patre necati fama. 12. Populi favor filiis Germanici noxius. Iis et Agrippinæ Sejanus insidias struit.

13. Tiberius legationes et accusationes civitatum et provinciarum audit. 14. De asylis actum; Histriones Italia pulsi. 15. Alter ex Drusi liberis obit. Item Lucilius Longus, Principis amicus. Capito damnatus. 16. Lex lata de Flamine Diali. Vestalibus habitus honos.

17. Solennia vota pro Principe. Iis inserti Nero et Drusus: hinc odium Tiberii, quem Sejanus stimulat. 18. Hic Germanici amicos aggreditur. 19. Silius damnatur. 20. Uxor ejus Sosia in exilium pellitur. M. Lepidi moderatio. 21. Piso accusatus obit. Cassius Severus in saxum Seriphium relegatur. 22. Plautius Silvanus perit.

23. Tacfarinatem, bella rursus moventem, 24. Dolabella opprimit, 25. et cædit: 26. triumphalia non impetrat. Ptolemæus munera accipit. 27. Servilis motus semina per Italiam oppressa.

28. Q. Vib. Serenus, a filio accusatus. 29. 30. Amorgum reportatur. Præmia delatoribus statuta. 31. P. Suilius deportatur. Firmius Senatu movetur. 32. 33. Judicium de his annalibus.

34. Cremutius Cordus, historiæ scriptor, ob Bruti et Cassii laudes accusatus, libere se defendit, et 35. vitam abstinentia finit. Libri ejus cremati. 36. Cyzicenis ademta libertas. 37. 38. Templi honorem, ab Hispanis oblatum, Tiberius spernit. 39. Sejanus, nimia fortuna socors, Liviam sibi uxorem a Principe petit, qui 40. modeste negat, et Sejani rationes refellit. 41. Hic, augendæ potentiæ, Tiberio secessum ab urbe suadet, 42. auditis in causa Votieni Montani contumeliis, persuadet.

43. Romæ legationes Græcorum auditæ de jure asylorum. 44. Mors Lentuli, Domitii, Antonii. 45. L. Piso Prætor a quodam agreste interficitur. 46. Thraces montani rebellantes 47—51. a Sabino pelluntur, cæduntur, obsidentur, frustra eruptione facta, se dedunt.

52. Claudia Pulchra, Romæ adulterii accusata, damnatur. 53. Agrippina maritum petit, nec impetrat. 54. Ei Sejanus insidias struit. 55. Undecim urbes Asiæ de templo Tiberio struendo certant. 56. Prælati Smyrnæi. 57. 58. Tiberius dubia de causa in Campaniam abscedit, arcto comitatu. 59. In spelunca repentino lapidum lapsu periclitatus a Sejano servatur: hinc major ejus fides. Neronem Germanici aggreditur, et 60. calumniis subvertit. 61. Mors Asinii Agrippæ et Q. Haterii.

62. 63. Amphitheatri casu Fidenis multa hominum millia debilitata vel obruta. 64. 65. Romæ incendium deurit Cœlium montem. 66. Varus accusatur. 67. Princeps Capreas in insulam se abdit. 68—70. Titius Sabinus turpi fraude circumventus damnatur ipsis anni Kalendis. 71. Tiberius mentem suam recludi indignatur. Julia neptis Augusti obit. 72. Frisios, quod avare habiti, rebellantes, 73. L. Apronius repressum it, parum feliciter. 74. Turpis adulatio Senatus. Sejani arrogantia. 75. Cn. Domitius Agrippinam, Germanici filiam, accipit uxorem. Hæc sexennio fere gesta,

C. ASINIO, C. ANTISTIO COSS.
CORNELIO CETHEGO, VISELLIO VARRONE.
COSSO LENTULO, ASINIO AGRIPPA.
CN. LENTULO GÆTUL. C. CALVISIO.
M. LICINIO CRASSO, L. CALPURNIO PISONE.
AP. JUNIO SILANO, P. SILIO NERVA.

C. Asinio, C. Antistio Coss. nonus Tiberio annus erat[a] compositæ[b] Reip. florentis domus (nam Germanici mortem

C. Asinio, C. Antistio consulibus, nonus Tiberio volvebatur annus, constituti imperii, vigentis familiæ (quippe Germanici exitium inter secundas res numerabat;)

NOTÆ

[a] *Nonus Tiberii annus erat*] Nam quatuor illi menses ejus anni, quo duo Sexti Pompeius et Apuleius consules fuerunt, non numerantur in annis Tiberii. Fuit autem hic annus ab urbe condita 775.; ut auctor est Plinius l. XXXIII. 2.

Nonus] Quidam *decimus*, sed falso. Quanquam enim connumeratis Sex. Pompeio Apuleioque Coss. decimi hi fuerint consules, ex quo Tiberius principatum susceperat, tamen nondum exacti erant novem anni a. XIV. Cal. Septemb. quo die Augustus decesserat ad Cal. Januarias: quibus consulatum C. Asinius C. Antistius inierunt: sed adhuc currebat quartus noni anni mensis. *Freinsh.*

[b] *Compositæ*] Neque reipub. pœnitendo statu, et inprimis domi prospera; fortuna nam inter res secundas mortem Germanici numerabat. *Freinsh.*

Compositæ reipub.] Nam in urbe pacata erant omnia, et externa bella virtute Germanici composita erant. Non a Tiberio inductam quietem, quæ sub Augusto maxime floruerat, sed conservatam sentit Tacitus.

inter prospera ducebat); cum repente turbare[c] fortuna cœpit: sævire ipse, aut sævientibus vires præbere. Initium et causa[d] penes Ælium Sejanum,[e] cohortibus prætoriis Præfectum, cujus de potentia supra memoravi: nunc originem, mores, et quo facinore[f] dominationem raptum ierit,[1 g] expediam. Genitus Vulsiniis,[h] patre Seio Strabone,[i] Equite

cum subito mutare fortuna cœpit: ipse crudelis esse, aut crudelibus et furentibus subministrare potentiam. Principium et origo ab Ælio Sejano, quem prætoriano militi imposuerat; de cujus auctoritate antea retuli: nunc memorabo illius stirpem, ingenium, et quo scelere usurpatum ierit imperium. Natus Vulsiniis, parente Seio Strabone equite Rom. et initio juventutis comitatus erat *C. Cæsarem nepotem*

1 In Ms. Flor. *roptum perit.* Optime Pichena *raptum ierit.* Male Bero-

NOTÆ

Bene ordinata et *composita* tum respub. erat, comparate ad ea tempora quæ interitum Germanici et Drusi secuta sunt; nam post nonum annum Tiberii, fortuna sævire, ipse Tiberius Sejanusque grassari atrocitate delatorum, veneno, sanguine et cæde civium cœperunt.

c *Turbare*] Cum res humanæ eodem in statu manere non queant, ubi ad summum venere, in deterius mutentur necesse est. Hippocrates ait, τὴν εὐεξίαν, ὅταν ἐς ἄκρον ἵκῃ, ἐπικινδυνοτάτην εἶναι. Ita est et in fortuna familiarum, urbium, et imperiorum: tum cum splendet maxime, frangitur: quare et eam *vitream* finxere.

d *Initium et causa*] Non sunt omnino idem, et distinguenda sunt; quamvis in Posterioribus videatur Aristoteles utrumque confudisse.

e *Ælium Sejanum*] Is patrem habuit *Seium Strabonem:* sed in adoptionem datus alicui ex Æliis, dictus mutato inflexoque, ut solet, patris nomine, *L. Ælius Sejanus.* Id enim prænomen illi Dio dat lib. LVII. At in nummo æreo legi affirmat mihi quidam *Tiberium Sejanum:* cujus hæc inscriptio: TI. CÆSAR. DIVI. AVGVSTI. F. AVGVSTVS. AVGVSTA. BILBILIS. parte altera, corona e quercu: TI. ÆLIO SEIANO. Non vidi ego. *Lipsius.*

Forte sic inscriptus nummus, (si ita sit) cum *socium laborum* Sejanum appellavit Tiberius, vel quia se veluti servum libertumque Tiberii per amorem et obsequium profiteretur Sejanus, qui amor maxime inclaruit, cum Tiberium servavit cœnantem in specu et fere oppressum, quod forte denotat corona e quercu, nempe ob civem et civium principem conservatum. Liberti autem nomen assumebant domini liberatoris vel etiam dominæ. Hic autem libertus simul et liberator foret.

f *Quo facinore*] Nece Drusi, quem veneno sustulit.

g *Raptum ierit*] Sic lib. II. histor. 'Mox ut Othonem ac Vitellium scelestis armis res Romanas raptum ire, vulgatum est.' Sic lib. XV. 1. de Vologese, 'spretum Arsacidarum fastigium ire ultum volens.' IV. 73. 'neque dux Romanus ultum iit.' VI. 36. 'Artabanus tota mole regni ultum iit.'

h *Genitus Vulsiniis*] Quia ergo Vulsiniensis Sejanus, ideo acute et non

Romano, et prima juventa C. Cæsarem, D. Augusti nepotem, sectatus, non sine rumore, Apicio, diviti[j] et prodigo,[k] stuprum[l] veno[2] dedisse: mox Tiberium variis artibus de-

D. Augusti, non sine fama venalem exhibuisse pudicitiam Apicio, magnæ opulentiæ et prodigentiæ viro: postea Tiberium ita sibi obstrinxit diversis artibus, ut occul-

aldus, *captaverit*. *Brotier*.—2 Ita Ms. Flor. Pichena, Gronovius, et recentiores. Perperam Beroaldus et veteres, *venum dedisse*. Brotier.

NOTÆ

sine morsu Juvenalis; 'Idem populus si Nortia Thusco Favisset, si oppressa foret secura senectus Principis, hac ipsa Sejanum diceret hora Augustum.'

Nam Nortia, vel potius, ut libri meliores, Nurscia, Volsiniensium peculiaris Dea. Livius lib. VII. 'Volsiniis quoque clavos indices numeri annorum fixos in templo Nursciæ Etruscæ Deæ diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat.' Tertullianus: 'Asculanorum Ancaria Dea, Volsiniensium Nurscia, Ocriculanorum Valentia, Sutrinorum Nortia.' *Lipsius*.

Vulsiniis] Volsinium, oppidum Etruriæ provinciæ: hodie *Bolsena*, castrum ad lacum cognominem, in patrimonio sancti Petri et in statu Ecclesiastico. *Tillem.*

[i] *Patre Seio Strabone*] Qui et ipse prætoriis cohortibus præfuit: sed eo in Ægypti administrationem misso, solus deinde filius curabat. Ob hæc officia, attollit eum magnifico elogio Velleius: 'Sejanus Ælius, principe equestris ordinis patre natus, materno vero genere clarissimas, veteresque et honoribus insignes, complexus familias.' Quod autem maternum genus? Junium, ut opinor: hoc argumento, quod Junius Blæsus proconsul Africæ, avunculus ei fuit. Tacitus lib. III. extremo. *Lipsius*.

[j] *Apicio, diviti*] Quod idem Dio affirmat lib. LVII. qui M. Gavium Apicium nominat. Sed Apicios ejusdem notæ et luxus tres reperio. Primum, qui Athenæo nominatus lib. IV. c. 20. quem a Posidonio celebratum ait, et auctorem fuisse, ut Rutilius in exilium mitteretur. Alterum, qui Augusti et Tiberii ævo; de quo noster hic et Seneca Consolat. ad Elbiam: 'Apicius nostra memoria vixit, qui in ea urbe, ex qua aliquando Philosophi ut corruptores juventutis abire jussi sunt, scientiam popinæ professus, disciplina sua seculum infecit.' Qui idem Plinio dictus 'nepotum omnium altissimus gurges:' et de cujus deliciis volumen Apioni Grammatico scriptum, lego in Athenæi lib. VII. At tertium, qui in imperio Trajani, cujus mentio apud Suidam in Ὄστρεα. Τραιανῷ ἐν Πάρθοις ὄντι καὶ τῆς θαλάσσης ἀπέχοντι ἡμερῶν πολλῶν ὁδὸν, Ἀπίκιος ὁ ὀψοφάγος ὄστρεα νεαρὰ διεπέμψατο ὑπὸ σοφίας τεθησαυρισμένα. Si tamen Trajani ibi vox incorrupta: id est, 'Apicius gulæ deditus ostrea misit Trajano apud Parthos versanti e mari quod itinere multorum dierum hinc aberat, tanta arte ingenioque condita compositaque, ut ad illam longinquitatem vecta, adhuc recentia et nova viderentur.' Extant tertii istius Apicii libri, de re Coquinaria.

[k] *Diviti et prodigo*] Hic ipse Tacit. lib. II. 'Ob magnitudinem infamiæ, cujus apud prodigos novissima voluptas est.'

[l] *Stuprum*] Infami rumore aspersus

vinxit adeo, ut obscurum adversum alios, sibi uni incautum intectumque efficeret: non tam solertia, (quippe iisdem artibus victus est) quam Deum ira[m] in rem Romanam, cujus pari exitio viguit ceciditque.[n] Corpus illi laborum tolerans, animus audax: sui obtegens, in alios criminator: juxta adulatio et superbia: palam compositus pudor, intus summa apiscendi libido, ejusque causa modo largitio et luxus, sæpius industria ac vigilantia, haud minus noxiæ,[o] quotiens parando regno finguntur.

tum illum abstrusumque ceteris mortalibus, sibi soli improvidum, et apertum redderet: non tam perspicaci, aut subtili ingenio, (nam iisdem dolis subversus est,) quam cælestium numinum offensione adversus remp. Rom. cujus pari clade ille *floruit, periitque. Corpus illi patiens laborum; promtus animus, sui occultans, in alios fingens crimina: perinde assentatio et arrogantia* inerant; *in publicum adornata modestia seu verecundia, intus maxima* imperii *adipiscendi cupido, eoque consilio interdum liberalitas, et luxus, sæpissime solertia, et diligentia* quæ *perinde exitiabiles, quoties occupandæ dominationi simulantur.*

NOTÆ

est, quasi Apicio divitiis et prodigalitate nobilissimo, florem ætatis vendidisset.

[m] *Quam Deum iræ*] Recte judicabant, irato Deo maxima mala et publice et privatim evenire. 'Memini relinqui me Deo irato meo.' Virgil. II. Æneid. 'Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum Confusam eripuit mentem.' Cato; 'Quis Deus tibi non bene advocatus vecordem parat excitare rixam?' Virg. X. Æneid. 'Quis Deus in fraudem, quæ dira potentia nostra Figit?' Homer.; Τίς τ' ἄρ σφωε θεῶν ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;

[n] *Pari exitio viguit ceciditque*] Vigens Sejanus, pravorum consiliorum auctor Tiberio fuit, struxit insidias multis, inimicosque aut suspectos pessum dedit. Cadens ruina sua traxit amicos, qui fere omnes a principe senatuque, exilio, aut morte mulctati fuerunt.

[o] *Haud minus noxiæ*] Quia post in contraria vitia gravius erumpunt. Tac. I. hist. 'Otho interim, contra spem omnium, non deliciis, neque desidia torpescere; dilatæ voluptates, dissimulata luxuria, et cuncta ad decorem imperii composita: eoque plus formidinis afferebant falsæ virtutes et vitia reditura.' Inde etiam Tiberius, quanto intentus olim 'ad publicas curas, tanto occultior in luxus, et malum otium resolutus.' Sic et Sallustius in Jugurth.: 'Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, et postquam adepti sunt gerere: primo industrios, supplices, modices esse, deinde per ignaviam ætatem agere.'

Noxiæ virtutes perinde ac ipsa vitia, cum parando regno præferuntur, et forte magis; nam etiam bonos ad factionem et partes illiciunt, trahuntque: fictarum virtutum specie res innovantur, dein et subvertuntur facilius.

Haud minus noxiæ] Quæ virtutes haud minus noxiæ sunt in publicum, quam illa vitia (largitio nempe et luxus), quotiescumque non a naturæ bonitate proficiscuntur, sed parandæ dominationis et acquirendi hominum favoris causa, violenta simulatione extenduntur. *Freinsh.*

2. Vim Præfecturæ, modicam antea, intendit, dispersas per urbem[p] cohortes una in castra[q] conducendo; ut simul imperia[r] acciperent, numeroque et robore et visu inter se fiducia ipsis, in ceteros metus crederetur.[1] [s] Prætendebat, 'lascivire militem diductum: si quid subitum ingruat, majore auxilio pariter subveniri: et severius acturos, si vallum

Potentiam præfecturæ, quæ parva antea erat, auxit, contrahendo una in munimenta cohortes prætorianas, *quæ divisæ antea diversis locis urbis erant; ut simul jussa audirent* præfecti, *multitudineque, et viribus, et aspectu inter se, audacia ipsis, in alios terror* sic *addi videretur. Prætexebat* cohortes *dispersas* intemperanter agitare; si quid repentinum incumbat, majore robore simul succurri, simul opem ferri, et arctiori disciplina usuros, si castra struantur pro-

1 In Ms. Flor. *credetur.* Emendabant Muretus et Grotius, *cresceret:* Mercerus, *dederetur* vel *dideretur:* Savilius, *crearetur.* Faërnus, *oriretur.* Pichenæ non displicet vulgata scriptura. Si quid mutandum, Savilium sequerer. Eadem quoque Freinshemii, Ryckii, et Ernesti sententia. *Brotier.* [Bipontini corrigunt *inderetur*, idque adeo in contextum recipiunt. B. C. II. VI. 62. Nonne legendum *cuderetur?*]

NOTÆ

p *Dispersas per urbem*] Non per urbem modo, sed per oppida vicina dispersæ fuerunt prætoriæ cohortes, ex Suetonii cap. 49. in Augusto: 'Neque unquam plures quam tres cohortes in urbe esse passus est, easque sine castris: reliquas in hyberna et æstiva circa finitima oppida dimittere assuerat.' *Lipsius.*

Dispersas per urbem cohortes] Sueton. Tib. XXXVII. 'Romæ castra constituit, quibus prætorianæ cohortes, vagæ ante id tempus, et per hospitia dispersæ continerentur.'

q *Una in castra*] Inter portas Viminalem et Tiburtinam. *Muretus.*

r *Ut simul imperia*] Omnes in una castra collegit, eo consilio, ut universi eodem tempore jussa præfecti acciperent, simulque cum numerum suum roburque intuerentur, mutuo aspectu et ipsi ad fiduciam erigerentur, et aliis terrorem incuterent. Hæ veræ causæ erant; sed prætexebat lascivire militem, &c.

Ego vulgatam lectionem utcumque non sperno. Quod scilicet Sejanus, cohortes in una castra conducendo, Tiberium ipsum, ac populum Rom. decipere cogitaverit, ea specie, ut illam militum conjunctionem, ad ipsorum fiduciam et ceterorum metum crederent; cum re vera ad potentiam sibi sedulo parandam pertineret. *Pichena.*

Sic interpretor, ut multitudinem suam noscendo, robur æstimando, vultus omnium singuli familiares habendo certi fierent de fiducia inter sese, deque metu sui apud ceteros; se, quicquid esset audendum, confidere inter se, aliis metum facere posse. *Gronovius.*

s *Crederetur*] Nihil mutandum hoc loco; sic intellige ut numero, robore et visu inter se, fiducia ipsis addi, et in ceteros metus major crederetur, quam si dispersi fuissent.

statuatur[t] procul urbis illecebris.'[u] Ut perfecta sunt castra, irrepere paulatim militares animos, adeundo, appellando:[v] simul Centuriones[w] ac Tribunos ipse deligere: neque Senatorio ambitu[x] abstinebat, clientes suos honoribus aut pro-

cul urbanis deliciis. *Ut peractum est vallum,* cœpit *sibi conciliare sensim militum studia, salutando, compellando nominatim* caligas: *etiam centuriones ac tribunos ipse provehere. Neque apud senatum* ipsum *ambitione temperabat, dum*

NOTÆ

[t] *Si vallum statuatur*] Id enim ex disciplina. Veget. lib. I. 3. 'Et si longior expeditio emergit, in agrariis plurimum detinendi sunt, proculque habendi a civitatis illecebris; ut eo modo et corporibus eorum robur accedat et animis.' Tac. lib. II. 'Simul juvenem urbano luxu lascivientem, melius in castris haberi.'

[u] *Procul urbis illecebris*] Quomodo hoc verum? nam castra ista ad ipsam urbem fuerunt, juxta portam Viminalem: et hoc antiquarii nostri hodie docuerunt, vel Onufrium in urbe Roma vide. Adde hæc Scholiastis prisci, in Juvenalem: 'Juxta aggerem primus posuit castra Sejanus, id est super Diocletianas: quæ dicta sunt castra prætoria.' Sunt ipsa quæ dixi: nam Agger Tarquinii est ad Viminalem, et infra, Diocletianæ. Sed quod quærebam, quomodo igitur *procul urbis illecebris?* Non nimis hercle: nisi quod non in mediis ipsis, et quod amoti a consuetudine vulgi. Item quod vallo clausi et licentia cohibita: quo spectabat Sejanus, aut spectare fingebat. *Lipsius.*

[v] *Adeundo, appellando*] *Adire* non ita capiendum autumem, ut sponte ad eos ventitasse credatur, nisi ad universos, jam in castra collectos: sed ubi forsitan conspexisset aliquos, ad eos se convertisse et blande eos compellasse; neque hoc nominatim, quis enim potuisset, nisi forte Xerxis aut Cyri fabulosa memoria præditus? sic *appellare* dicimus etiam penitus ignotos. Plaut. Pœnulo v. 2. 22. 'Adibo hosce atque appellabo Punice.' *Freinsh.*

Comis vulgo militum et εὐπρόσοδος haberi voluit, præveniebat eos ut facile ipsum adirent, eos blande compellabat, salutabatque: 'omnia serviliter,' ut Otho, 'pro dominatione.'

[w] *Centuriones*] Ut honores et munia militaria sui beneficii faceret, centuriones ipse et tribunos provehebat, inscio, vel connivente, aut etiam prono faventeque principe.

[x] *Neque Senatorio ambitu*] Id est, volebat a senatu ambiri, coli: cum et eos promoveret, ac posse ibi doceret. *Lipsius.*

Neque Senatorio ambitu abstinebat] Ea largiendo quæ ambitu et precibus ab senatu impetrari consueverant. *Ferretus.* Neque castrensi ambitione contentus, etiam in senatu eam potentiam factionemque sibi comparavit, ut clientes atque satellites suos magistratibus atque provinciis pro arbitrio suo attolleret.

Non cessabat etiam in senatu se venditare ac gratiosum et potentem reddere. Qua ratione? nempe non patiendo ad honores et imperia pervenire, nisi quibus ipse apud Tiberium suffragatus esset. Quo animadverso, quis dubitaret hunc patronum adoptare? *Gronovius.*

vinciis ornandi,[2] [y] facili Tiberio atque ita prono, ut *socium laborum*, non modo in sermonibus,[z] sed apud Patres et Populum celebraret, colique[a] per theatra et fora effigies ejus, interque principia legionum[b] sineret.

suos fautores dignitatibus aut præfecturis auget, indulgente Tiberio, et ita pronto, ut consortem curarum, *non solum in colloquiis* privatis, *sed et apud senatum plebemque* eum *laudaret, extolleret, permitteretque honorari per theatra et plateas imagines illius, et etiam inter aquilas et signa legionum.*

2 In Ms. Flor. *ornandi*, quod minime spernit Gronovius, quasi *ambitu ornandi* non cessasset Sejanus in senatu se venditare, ac gratiosum et potentem reddere. Melior videtur vulgata scriptura. *Brotier.* Et Ryckius et Homerus cum Brotiero legunt *ornando.*

NOTÆ

[y] *Provinciis ornandi*] Vulgo *ornando;* sed in Man. legitur, *ornandi;* quod forte spernendum non est, ut quodammodo regatur a voce, *ambitu.* Pichena.

[z] *In sermonibus*] Nempe in privatis et promiscuis sermonibus, verum et in publicis: in curia, in foro, pro Rostris, in senatu coram patribus, in concione apud populum infra 40. ‘Id tantum aperiam nihil esse tam excelsum, quod non virtutes istæ, tuusque in me animus mereantur; datoque tempore, vel in senatu, non reticebo.’

[a] *Coli*] Cultum divinum significat, quem Sejani statuis exhibitum fuisse diserte testatur Dio, l. LVIII. Καὶ τέλος καὶ ταῖς εἰκόσιν αὐτοῦ, ὥσπερ καὶ ταῖς τοῦ Τιβερίου, ἔθυον: ‘Et tandem etiam ipsius imaginibus, quemadmodum et Tiberii statuis, rem divinam faciebant.’ Respicitque eo his verbis, ubi de ruina Sejani: ὅντε προσεκύνουν καὶ ὡς θεῷ ἔθυον: ‘quem adoraverant et sacrificiis tanquam Deum coluerant.’ *Freinsh.*

Coli jussit Sejanum tanquam ‘collegam imperii,’ ut principem, ut Cæsarem, ut Heroa, ut Divum, quod mali ominis fuit. Nam *Divus* sit, modo non *vivus*, Tac. ‘Deum honor principi non ante habetur, quam agere inter homines desierit.’ Sed quem maxime perire volunt, hunc maxime ornant, fere quasi victimam aræ et neci destinatam.

[b] *Interque principia legionum*] Sinebat quidem Tiberius, sed invitus, ut ex Suetonio colligitur c. 48. ‘Quædam munera Syriacis legionibus largitus est, quod solæ nullam Sejani imaginem inter signa coluissent.’ *Pichena.*

Erant *principia* locus in castris honoratissimus, in quo jus reddebatur, et aquilæ signaque legionum servabantur, uti demonstratum ad I. 61. I. 67. Inter ea autem signa, quæ pro *numinibus legionum* habebantur, II. 17. inter illa signa Imperatorum imagines. Tac. h. I. 36. ‘In suggestu, in quo paulo ante aurea Galbæ statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdant.’ *Freinsh.*

Τὸ *tamen* tacite demonstrat ambitionis tantæ et Sejani indolem, datque intelligendum, quanquam ægre ferret ambitio incitata hanc moram, et properaret ad vota Sejanus, ‘placuit ei tamen occultior via.’

3. Ceterum plena Cæsarum domus, juvenis filius, nepotes adulti, moram cupidis[1] afferebant: et, quia vi tot simul[c] corripere[2] intutum, dolus intervalla scelerum poscebat. Placuit tamen occultior via, et a Druso incipere, in quem recenti ira ferebatur. Nam Drusus, impatiens æmuli et animo commotior, orto forte jurgio, intenderat Sejano manus,[d] et

Sed pleni Cæsarum penates; filius juventa florens, et nepotes jam puberes vota illius morabantur; et quia periculosum erat *tot simul* principes *invadere, insidiæ spatia diversa temporum et criminum requirebant. Visum est tamen fraude et occultis artibus* grassari, *et a Druso inchoare, in quem nupera offensione stimulabatur. Quippe Drusus intolerans rivalis, et ingenio violentior, mota forte rixa, ma-*

1 Gronovius, Ryckius, Brotierus et Homerus habent *cupitis*.—2 Male emendat Cl. de Harlay, *eripere*. *Corripere*, elegantius dicitur. Mox frustra delet, *tamen;* Gronovius conjicit, *tandem*. Nihil mutandum. *Brotier*.—

NOTÆ

[c] *Simul*] Sejani Cupiditatem multa morabantur, quoniam familia Cæsarum satis frequens erat, ac inprimis filium juvenem duosque nepotes adultos Tiberius habebat, atque tot numero homines non eodem loco commorantes, neque simul vi aperta adoriri poterat; hoc enim nimis audax et periculosum fuisset; neque clandestinis insidiis tam cito quam vellet perimere: nam ne dolus manifestus fieret, carptim, et singuli conficiendi et per intervalla temporum; nam alioqui, tot simul congestis cædibus, scelus innotuisset. Quibus omnibus utrimque consideratis placuit tamen modus occultior, &c. Cunctabatur, dubitabat Sejanus, an vi aperta, an dolo rem aggrederetur. Vis aperta intuta et periculosa, dolus longa scelerum intervalla requirebat, itaque rebus omnibus diu pensitatis, licet ipsum urgeret summa apiscendi libido, 'placuit tamen occultior via.' Veneno grassari statuit Sejanus.

[d] *Intenderat Sejano manus*] Intendere manus, principium et causa jurgii etiam hodie apud Italum vulgus. Lib. I. supra: 'Postremo deserunt tribunal, ut quis prætorianorum militum amicorumve Cæsaris occurreret, manus intentare, causam discordiæ et initium armorum.' Lib. XIII. 'Simul intendere manus, aggerere probra.' Seneca de Clementia lib. I. 'Conclamatio civitatis et fuga est, et Diis ipsis manus intenduntur.'

At quod sequitur, Sejani os palma percussum a Druso, aliter apud Dionem et Zonaram legas; qui Drusum percussum volunt a Sejano. Itaque eorum fide rescribit hic Vertranius: 'Et hic contra tendentis os verberaverat.'

Neutri mihi persuadent; non illi sententiam, non hic lectionem. Sejanum non tam prorupta audacia fuisse crediderim, ut ultro verberaret principis Romani filium, Tribuniciæ potestatis, et imperii consortem: et convenit magis in mores Drusi, cui adeo promtæ ad verbera manus, ut hac de causa Castor sit cognominatus, teste Dione ipso l. LVII. *Lipsius*.

Errat Dio, errat et Zonaras ejus sectator, quia non satis ceperunt latinitatem Taciti, ex quo id hauserunt; quemadmodum et multis aliis locis;

contra tendentis[e] os verberaverat. Igitur cuncta tentanti promtissimum visum, ad uxorem ejus Liviam[f] convertere: quæ soror Germanici,[g] formæ initio ætatis indecoræ,[h] mox pulchritudine præcellebat. Hanc, ut amore incensus, adulterio pellexit: et, postquam primi flagitii potitus est,[1] (neque fœmina, amissa pudicitia, alia abnuerit;)[3] [i] ad conjugii spem, consortium regni, et necem mariti impulit. Atque illa, cui avunculus Augustus,[j] socer Tiberius, ex Druso liberi, seque

num Sejano intentaverat, et contra nitentis faciem percusserat. Itaque Sejano *nihil non moventi*, quod *expeditissimum* erat, *placuit, ad conjugem ejus Livillam se vertere. Quæ soror Germanici, prima juventa deformis, postea forma eximia prænitebat. Hanc veluti cupidine incitus stupro polluit, et cum primum facinus adeptus esset, (neque enim mulier, profligato semel pudore, cetera recusaverit,)* eam *incitavit ad spem matrimonii, societatem imperii, et cædem viri. Et fœmina illa quæ neptis Augusti, nurus Tiberii, cui ex Druso proles, seque, et avos, et nepotes polluebat*

3 Incassum Freinshemius, *abnueret*. Faërnus, *abnuit*. Idem.

NOTÆ

neque etiam Suetonium satis intellexere, ut alibi vidimus.

Intenderat] Jurgio forte inter eos exorto, Sejano intentis manibus minatus fuerat Drusus, et Sejano contra minante, faciem ejus pugno percusserat.

[e] *Contra tendentis*] Non quasi verberare, aut ulcisci et percutere vicissim vellet Drusum Cæsarem, sed tantum contra tendebat Sejanus, ut vim et plagam a se averteret, quod tamen ægre ferens commotior animo Cæsar, statim os hominis verberavit. Obnitendo tantum vim repulisse Sejanum verisimile est, ut adversus filium principis, forte tantum ut minas retunderet, quasi invicem minaretur.

[f] *Ad uxorem ejus Liviam*] Suetonius *Livillam* semper vocat: ut *Claudillam*, quam noster *Claudiam*. Nec te moverit; ὑποκόρισμα est, ut *Secundilla*, *Tertulla*, *Quartilla* in fœminarum nominibus per blanditias frequens. Sic in Museo Carpensi lapis de hac ipsa Livia.

SECVNDA
LIVILLAES
MEDICA
TI. CLAVDIVS
CÆSARIS L.
CELER ÆDITVS A. VESTA.

Lipsius.

[g] *Soror Germanici*] Filia Drusi ex Antonia minore.

[h] *Formæ initio ætatis indecoræ*] Tacitus *deformem* fuisse dicit, dein non minus *formosam*: at inter illa duo multum interest. Sic Aristonis Spartanorum regis uxorem ex deformi puella pulcherrimam evasisse tradunt Herodot. VI. 61. et Pausanias in Laconicis. *Mox* nihil aliud significat hoc aliisque multis locis, quam *deinde*: nec ad proximum tempus restringendum est.

[i] *Neque fœmina, amissa pudicitia, alia abnuerit*] Subandi, flagitia; 'quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia?' Livius de Lucretia.

[j] *Avunculus Augustus*] Id est, major avunculus. Nam Octavia soror Au-

ac majores et posteros municipali adultero[k] fœdabat; ut, pro honestis et præsentibus, flagitiosa et incerta expectaret. Sumitur in conscientiam Eudemus,[l] amicus ac medicus Liviæ, specie artis frequens secretis:[m] pellit domo Sejanus uxorem Apicatam, ex qua tres liberos genuerat, ne pellici suspectaretur.[n] Sed magnitudo facinoris metum, prolationes, diversa interdum consilia[o] afferebat.

adultero provinciali: ita *ut pro decoris et certis, scelerosa probrosaque et ambigua speraret. Socius et conscius* facinoris *asciscitur Eudemus familiaris et medicus Livillæ, prætextu professionis, arcanorum particeps: Sejanus suis penatibus ejicit conjugem Apicatam, ex qua tres filios susceperat, ne concubinæ suspecta esset. Sed atrocitas sceleris timorem, dilationes, moras et varia quandoque proposita importabat.*

NOTÆ

gusti ex Antonio genuit Antoniam, Antoniæ filia Livilla.

[k] *Municipali adultero*] Quasi diceret, ne *Romano* quidem. Nam municipales, tunc minus honorati, nec pares urbanis censebantur. Ita Juvenalis, per contemtum: 'Municipalis eques.' Florus: 'Municipalia prodigia.' Erat autem Sejanus Vulsiniis natus. *Lipsius.*

Municipali adultero] Cic. Philip. III. 6. 'Aricina mater. Trallianam aut Ephesiam putes dicere. Videte, quam despiciamur omnes, qui sumus e municipiis, id est omnes plane; quotus enim quisque non est? quod autem municipium non contemnit is, qui Aricinum tantopere despicit?'

[l] *Eudemus*] In criminatione medicorum non omisit eum Plinius XXIX. 1. 'Jam vero et adulteria etiam in principum domibus, ut Eudemi in Livia Drusi Cæsaris.'

[m] *Frequens secretis*] Prætextu artis frequenter et sine suspicione secreto cum ipsa Livia versari colloquique solitus erat.

Frequens secretis] Non modo frequenter invisit Liviam, verum etiam, eorum quæ ipsa secreto agebat aut consultabat, medicus solebat esse particeps: adeo quidem ut ipse quoque illam adulterio cognovisse arguatur a Plinio XXIX. 1. Hæc autem sub specie sive prætextu artis facile perpetrare poterat: quia dum Livia se consulere eum de valetudine sua fingit, tanquam per verecundiam omnes arbitros submovebat.

[n] *Ne pellici suspectaretur*] Ne Liviæ causam suspicionis præberet, quasi illam non esset ducturus. *Freinsh.* Ne suspectaretur Sejanus magis diligere uxorem. Ne suspectaretur ipse, quasi nihil ageret amore Livillæ pellicis, et quasi non omnia desereret, illius causa; quasi non domum vacuam faceret cupidine Livillæ, ne suspectaretur etiam Apicata; quasi velut ex insidiis et e domo Sejani, velut e specula, dolos et amores utriusque adulteri rimaretur promeretque: quod et evenit, sed octo post annos.

[o] *Diversa interdum consilia*] *Diversa* hic sunt omnino contraria prioribus, ideoque addit *interdum*, ut solet evenire in tam arduis, ubi magnitudinem facinoris reputantibus interdum pœnitentia subrepit. Quod ostendi posset exemplis multorum, qui, cædem principum moliti, quamcumque ob causam destiterunt.

Et quia jam *metum, prolationes,* præmisit, quæ ipsa variorum consiliorum

4. Interim anni principio Drusus,[p] ex Germanici liberis, togam virilem[q] sumsit; quæque fratri ejus Neroni decreverat Senatus, repetita. Addidit orationem Cæsar, multa cum laude filii sui, 'quod patria benevolentia in fratris liberos foret.' Nam Drusus (quanquam arduum sit,[r] eodem loci potentiam et concordiam esse) æquus adolescentibus, aut certe non adversus habebatur. Exin vetus et sæpe simulatum proficiscendi in provincias consilium refertur:[s] 'multitudinem veteranorum[t]' prætexebat Imperator, et 'delectibus supplendos exercitus: nam voluntarium militem deesse; ac, si suppeditet, non eadem virtute ac modes-

Interea Drusus ex Germanici filiis togam virilem ineunte anno induit; quæque censuerant et concesserant *patres fratri ejus Neroni*, Druso pariter *concessa et decreta. Adjecit orationem Tiberius, qua filium suum multo cum honore celebravit*, quod paternum amorem exhiberet erga fratris Germanici filios. *Quippe Drusus, (quamvis ægre consistant, et in una sede maneant simul potestas et amor,) favorabilis juvenibus, aut saltem non infestus putabatur. Deinde renovatur antiquum et sæpe fictum eundi in provincias propositum: prætendebat Tiberius* numerum ingentem veteranorum, et supplendas legiones novo milite: quippe sponte militantes desiderari; et quamvis suppeterent, non eadem fortitudine

NOTÆ

causas præbent, indicavit eo, quod ad finem reservabat, plane se dicere velle aliquid majus et minus expectatum. Hac significatione ponitur hæc vox apud nostrum XVI. 30. 'Steteruntque diversi ante tribunal,' hoc est, adversi invicem: sic apud eundem frequenter, 'ex diverso,' pro *ex adversa parte*. Freinsh.

p *Drusus*] Drusus unus liberorum Germanici juventam ingressus togam virilem sumsit, iidemque honores, qui tertio ante anno fratri ejus Neroni a senatu decreti fuerant, ipsi delati sunt.

q *Togam virilem*] Quæ *pura* dicta, ut nempe distingueretur a *prætexta*, cui *purpura* attexta erat. Sumebatur *toga* illa *virilis* circa annum septimum decimum, sed in filiis principum quandoque maturabatur, ut ad honores citius pervenirent, et imperio maturi viderentur.

r *Quanquam arduum sit*] Lucanus l. 1. 'Nulla fides regni sociis, omnisque potestas Impatiens consortis erit.'

s *Exin vetus refertur*] Particula hæc ostendit eodem tempore hæc gesta esse, quo ea quæ superius exposuerat. *Refertur* non est positum eo sensu, quo *consulum* relatio dicitur: sed *refertur* idem est ac *repetitur*; rursum introducitur, denuo affertur, ab ipso videlicet Tiberio. *Freinsh.*

t *Veteranorum*] Prætendebat veteranorum multitudinem, quorum discessu vacuæ legiones novis delectibus supplendæ forent. Raros enim reperiri qui sponte militiam subirent, et si qui essent, non ita fortiter et modeste se gerere, sicut delectum militem; quia plerumque pauperes et vagabundi tantum voluntarii milites fierent.

tia agere: quia plerumque inopes ac vagi sponte militiam sumant:' percensuitque cursim numerum legionum, et quas provincias tutarentur. Quod mihi quoque exequendum reor, quæ tum Romana copia in armis, qui socii Reges, quanto sit angustius[u] imperitatum.

5. Italiam utroque mari[v] duæ classes, Misenum apud[w] et Ravennam,[x] proximumque Galliæ littus rostratæ naves præsidebant,[y] quas Actiaca victoria captas Augustus in oppidum Forojuliense miserat, valido cum remige.[z] Sed

aut disciplina agitare; quia sæpius egeni ac palantes ultro bellum capessant: *enumeravitque obiter, quot legiones et quibus provinciis præsidio essent. Quod mihi etiam memorandum esse existimo,* nempe *quæ tum Romana vis fuerit in castris, qui fœdere innexi reges, quanto sit arctius imperatum.*

Duæ classes utroque æquore Italiam obtinebant, apud Misenum nempe *et Ravennam: et vicinam Galliæ oram rostratæ naves* habebant, *quas Actiaco prælio victas expugnatasque in coloniam Forojuliensem miserat Augustus firmo cum remigio.*

NOTÆ

[u] *Quanto sit angustius*] Nempe tum, seu ævo Tiberii, angustius imperium Rom. quam ævo Taciti sub Trajano, qui fines imperii longius promovit, spreto consilio priorum Cæsarum, seu potius otio et ignavia successorum Augusti.

Angustius] Quanto angustius, sub Tiberio, quam nunc nostra ætate, sub Trajano principe imperitatum sit: id ad laudem sui ævi suique principis obiter dixit Tacitus, vere et sine adulatione.

[v] *Italiam utroque mari*] Scil. Infero sive Tyrrheno, in quo Misenum promontorium; ac Supero seu Adriatico, in quo Ravenna civitas. Suet. Aug. c. 49. 'Classem Miseni, et alteram Ravennæ, ad tutelam Superi et Inferi maris collocavit.' Lucanus de Apennino Italiam dividente, l. II. 'Mons inter geminas mediis se porrigit undas, Inferni Superique maris.' *Pichena.*

[w] *Misenum apud*] Promontorium inter Cumas et Puteolos. *Muretus.*

Misenum] Misenum promont. et urbs *Miseno* adhuc dicuntur; tam mons quam urbs in eo excisa; olim Episcopalis; in ora ejus adhuc vestigia et ruinæ manent.

Misenum] Promontorium Campaniæ provinciæ ad mare Tyrrhenum, hodie *Capo di Miseno*, in Terra Laboris, provincia regni Neapolitani. *Tillemonius.*

[x] *Ravennam*] Ravenna, sic vulgo Ravenna, urbs Galliæ Togatæ Æmiliæ archiep. et metrop. apud oram littoream, inter Ferrariam et Ariminum, urbs olim ex primis Italiæ et antiquissima; anno post diluvium 480. a Thessalis, teste Strab. vel a Sabinis, teste Plinio, condita, a Longobardis, ejectis Exarchis, capta anno salutis 744. Olymp. 380. anno 3.

[y] *Præsidebant*] Sic supra de Velleio: 'Is proximum exercitum præsidebat.'

[z] *Valido cum remige*] Videtur voce *valido* præter numerum etiam vigor ætatis et robur corporis intelligi. Sic apud Vellei. II. 48. 'Hinc remiges firmissimi; illinc inopia affectissimi:' et mox II. 85. 'Omnia in altera parte fuere, dux, remiges, milites; in altera nihil, præter milites.' Ubi negat remiges fuisse, non quod nulli aut

præcipuum robur Rhenum juxta, commune in Germanos[a] Gallosque subsidium, octo legiones[b] erant. Hispaniæ, recens perdomitæ,[c] tribus habebantur. Mauros Juba Rex acceperat[d] donum Populi Romani. Cetera Africæ per

Sed præcipuæ vires imperii *apud Rhenum, promiscuum adversus Germanos Gallosque robur et præsidium, octo legiones fuere. Hispaniæ nuper devictæ tribus legionibus continebantur. Juba rex obtinebat Mauros, beneficium populi Romani. Aliæ*

NOTÆ

pauci numero essent, sed quia invalidis corporibus munia sua explere non poterant. *Freinsh.*

[a] *Commune in Germanos*] Juxta Rhenum dispositæ, ut tam adversus Gallos ex una ripa, quam ex altera adversus Germanos subsidium essent.

[b] *Octo legiones*] Divisæ per varia castra et castella. Florus de Druso: 'Per Rheni quidem ripam amplius quinquaginta castella direxit.' Quæ non dubia origo nobilium in eo tractu oppidorum. *Lipsius.*

[c] *Hispaniæ, recens perdomitæ*] Ab Augusto. Livius l. XXVIII. de Hispania: 'Ita ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint: postrema omnium nostra demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris perdomita est.' Propter Cantabros scilicet et Astures, quos ipse devicit. *Lipsius.*

Intelligendus Tacitus de tempore quod ibi describit, de ævo Augusti, a quo tandem perdomitæ Hispaniæ, id est, penitus domitæ, devictæ atque pacatæ sunt; postquam per multos annos ætatesque bella Romana Punicaque sustinuissent.

Recens perdomitæ] Plerique vertunt *recens acquisitæ*. Negabit hoc, qui legerit ante annos ferme ducentos jam Romanorum magistratus in Hispania fuisse: debebant igitur exprimere illud *per*, in *perdomita;* quo absolutum opus et ad finem perductum significatur. Rem declarabit Livius XXVIII. 12. Florus II. 17. Strab. 1. III. *Freinsh.*

[d] *Mauros Juba Rex acceperat*] Filius Jubæ, cujus pater victus a Julio Cæsare in Africa cum Petreio, post epulas lautiores, concidit mutuis vulneribus, manu Petreii acceptis. Evasit is filius in regem magnum et eruditum; ita ludente fortuna in rebus humanis, immo ita Deo volente.

Et citantur ejus libri sæpe a Plinio in indice. De illo l. V. c. 1. ita scribit: 'Juba Ptolemæi pater, qui prius utrique Mauritaniæ imperavit, studiorum claritate memorabilior etiam quam regno. Scripsit de expeditione Arabica volumina dicata Cæsari,' inquit idem VI. 28. Et XII. 14. 'Juba rex iis voluminibus, quæ scripsit ad Caium Cæsarem Augusti filium ardentem fama Arabiæ.'

Mauros] Vertunt ita ut videantur existimavisse, Jubam, antequam Mauros accepisset, regem fuisse, et regionem aliquam possedisse: accepisse deinde dono Mauros, homines sine lare, sine tribu, et eos in suo regno collocasse, ibique custodivisse, ne forsan iterum delaberentur.

Ignorabant videlicet gentis nomen creberrime pro regione, quam incolat illa, poni. Sic I. 55. 'Repentino in Cattos excursu,' et I. 56. 'Exercitum in Cattos rapit:' hoc est in Cattiam, sive terram Cattorum, *Frein.*

duas[e] legiones; parique numero Ægyptus. Dehinc initio ab Syria[1] usque ad flumen Euphraten, quantum ingenti terrarum[f] sinu ambitur, quatuor legionibus coërcita:[2] accolis[g] Ibero[h] Albanoque et aliis Regibus, qui magnitudine nostra proteguntur adversum externa[i] imperia. Et Thraciam Rhœ-

Africæ partes *duabus legionibus, totidem copiis Ægyptus custodiebatur. Posthac incipiendo a Syria, usque ad amnem Euphratem, quantum immenso orbis illius sinu circumdatur, quatuor legiones tuebantur: conterminis Ibero Albanoque et aliis principibus, qui vi et amplitudine nostra defenduntur adversus extraneas dominatio-*

1 Emendabat Muretus, *initio ab Syriæ*. Placet plurimum, nisi forte intelligatur, *ducto*. Ernestus existimat, *initio*, insititium esse, et corrigit, *hinc, ab Syria usque ad Euphraten*, &c. quod probabile non videtur. *Brotier*. [Bipontini modesta crisi *regio* corrigunt, nec tamen statuere volunt. Nobis in mentem venit *ditio*. B. C. II. VI. 62.]—2 Ita Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. Emendatum in quibusdam intermediis, *coërcitum*. Brotier.

NOTÆ

[e] *Cetera Africæ, per duas*] Ain' tu duas? atqui una legio attributa Africæ ab Augusto Tiberioque, te ipso teste non uno loco. Lib. IV. Historiarum scribis: 'Legio in Africa auxiliaque tutandis imperii finibus, sub Divo Augusto Tiberioque principibus, proconsuli parebant.' Et l. II. Annalium: 'Furius Camillus proconsul Africæ, legionem, et quod sub signis sociorum, ad hostem duxit.' Lib. II. Histor. 'In Africa legio, cohortesque dilectæ a Clodio Macro.'

Unam legionem ordinariam Africæ fuisse, verissimum est. Unde hic ergo duæ? Per bellum Tacfarinatis abducta e Pannonia legio, et in Africam missa. Supra l. III. 'Piso assequitur legionem, quæ e Pannonia in urbem, dein præsidio Africæ ducebatur.' Ea ibi mansit biennium paulo amplius, iterumque in Pannoniam remissa. Hoc ipso libro, statim: 'Cæsar post res a Blæso quasi nullis jam in Africa hostibus, reportari nonam legionem jusserat: nec proconsul ejus anni Dolabella retinere ausus fuerat, jussa principis magis quam incerta belli metuens.'

At enim quia quo loco quæque legio hoc ipso anno fuerit, decretum scribere Tacito, et nondum ea abducta, ideo duas ecce in Africa collocavit, in Pannonia duas. Atqui tres in ista debuerat: quod clarum vel ex iis quæ in seditione trium Pannonicarum legionum dicta supra. Ubi etiam recensita hæc nona. *Lipsius.*

[f] *Quantum ingenti terrarum*] Ingens illud terrarum spatium quod initio a Syria facto, ad Euphratem fluvium usque protenditur, quatuor legiones continebant.

[g] *Accolis Ibero Albanoque*] Planitiem omnem a Cyro usque Albanorum gens tenet, mox Iberum. Plin. VI. 10. Pertinent ad Caucasios montes.

[h] *Ibero*] Iberia regio Asiæ ad montem Caucasum, et ad Cyrum fluvium, prope Armeniam majorem: hodie regna *Carduel* et *Zacheti*, in Georgia regione. Ex chartis Gulielmi Sanson. *Tillemonius.*

[i] *Adversum externa*] Præcipue adversus Parthos et Medos.

metalces ac liberi Cotyis; ripamque Danubii[j] legionum duæ in Pannonia, duæ in Mœsia attinebant: totidem apud Dalmatiam[k] locatis, quæ, positu regionis a tergo illis, ac, si repentinum auxilium Italia posceret, haud procul accirentur: quanquam insideret urbem proprius miles, tres urbanæ, novem prætoriæ cohortes,[l] Etruria[m] ferme Umbriaque[n]

nes. Et Thraciam Rhœmetalces, ac filii Cotyis habuere, *littusque Danubii binæ legiones in Pannonia, totidem in Mœsia coërcebant: duabus etiam in Dalmatia dispositis, quæ pro situ provinciæ a tergo alias tuebantur, ac si subitam opem Italia flagitaret, haud longe accerserentur, quamvis esset in civitate peculiaris miles, tres urbanæ cohortes, et novem prætoriæ* in *Etruria fere et Umbria conscriptæ vel anti-*

NOTÆ

j *Danubii*] Danubius fluvius, *Donaw* et *Tonaw* Germanis, *Danubio* Italis: fluv. Germaniæ notissimus et maximus, per Suevos, Vindelicos, Noricos, Pannonios, Mœsosque in Euxinum mare delatus, ac Ister dictus ab Axiopoli urbe Mysiæ.

k *Totidem apud Dalmatiam*] Dalmatia Augusto tradita, perpetuumque præsidium in ea decretum, anno urbis 758.: antea inermis fuit. Adi Dionem, l. LIV. *Lipsius.*

Dalmatia] Vel Illyricum proprie dictum: vide notas l. II. c. 44.

l *Tres urbanæ, novem prætoriæ cohortes*] Vigilum autem cur omittit? quæ numero et robore supra urbanas. Septem enim cohortes erant, institutæ jam inde ab Augusto. Causa hæc; quia id ævi, inter legitimos justosque milites, vigiles non censebantur: itaque in omnibus bellis civilibus Galbæ, Othonis, Vitellii, rara eorum mentio, nullus usus. E libertinis lecti erant, vile genus, et Vulcani potius ministri, quam Martis. Itaque nec Præfecti vigilum inter illustres dignitates mentio Tacito usquam: cujus auctoritas tamen adolevit; sicut et militum ipsorum, uti ex Pandectis aliisque scriptoribus, clarum. Dicam de hoc omni urbano milite cum cura, ad libros historiarum. *Lips.*

Tres urbanæ, novem prætoriæ] Labor, ut rescribam, *decem prætoriæ*, quia et Dio decem millia militum fuisse ait: in decem cohortes tributa et mansisse eundem numerum etiam sequenti ævo fidem facit vetus inscriptio, quam descripsi ex libro epigrammatum urbis Romæ.

'M. Aurelio. Cæsari. Imp. Cæsaris. T. Æli. Hadriani. Antonini. Augusti. Pii. Fil. Divi. Hadriani. Nep. Divi. Trajani. Pronep. Divi. Nervæ. Abnep. Cos. Petronius. Mamertinus. et Gavius. Maximus Pr. Pr. Tribuni. cohortium. Prætoriarum decem, et Vrbanarum. trium Centuriones. cohortium. Prætoriarum. et Vrbanarum, et Statorum. Evocati. cohortes. Prætoriæ. decem. et Vrbanæ. X. XII. XIV. Centuriæ. Statorum. optimo. ac. piissimo.' Nam quod Vitellius sedecim prætorias conscripsit, quatuor urbanas, non mansit diu.

m *Etruria*] Vel *Hetruria*, et *Tuscia*, provincia Italiæ regionis ad mare Tyrrhenum: hodie fere omnis ducatus *Toscanæ*, et ducatus *Massa*, respublica *Lucca*, pars etiam plurima marchionatus *Malespinæ*, et integri comitatus *Ronciglione* et *Pitigliano*, atque ducatus *Bracciano;* necnon provinciæ vulgo dictæ *Patrimonio di San Pietro*, *stato di Castro*, et *Orvjetino;* pars major provinciæ *Perugino*, aliquid provinciæ *Bolognese* et reipublicæ Genuensis: quæ omnes regiones aut provinciæ parent variis

delectæ, aut vetere Latio,[o] et coloniis[p] antiquitus[p] Romanis. At apud idonea provinciarum sociæ triremes[q] alæque et auxilia cohortium: neque multo secus[r] in iis virium; sed persequi incertum fuerit,[4] cum, ex usu temporis, huc illuc mearent, gliscerent numero, et aliquanto minuerentur.

6. Congruens crediderim, recensere ceteras quoque Reipubl. partes, quibus modis ad eam diem habitæ sint: quando[s] Tiberio mutati in deterius Principatus initium ille annus

quo Latio, et coloniis olim Romanis. At in opportunis provinciarum locis sociorum triremes, alæque et cohortes auxiliarium. Neque fere minus in iis roboris, sed quantæ vires *fuerint, tradere anceps sit, cum ex necessitate rerum hucque et illuc commearent,* modo *crescerent multitudine, et interdum pauciores aut minores essent.*

Operæ pretium esse existimaverim enumerare ceteras etiam reip. partes, quo pacto ad id usque tempus administratæ sint: quandoquidem ille annus principium Tiberio

3 Beroaldus ac veteres, *et colonis*. Vere Lipsius ac recentiores, *et coloniis*. Idem.—4 Ita Lipsius et recentiores. Male Beroaldus et veteres, *incertum fuit*. Brotier.

NOTÆ

principibus, veluti summo Pontifici, Magno Duci Toscanæ et aliis. Ex chartis Sansonis. *Tillemon.*

[n] *Umbria*] Provincia Italiæ ad mare Adriaticum; hodie *Urbino* ducatus, et *Citta di Castello* comitatus, major pars Ombriæ seu ducatus *Spoleti*, cum nonnullis partibus *Romandiolæ*, *Marcæ Anconitanæ*, et *Perusini*, sub dominio summi Pontificis, et pars minima *Etruriæ* sive *Toscanæ* ducatus. *Tillemonius.*

[o] *Vetere Latio*] Latium Vetus, pars est occidentalis Latii provinciæ et ubi Latini populi, ad Tiberim fluvium et ad mare Tyrrhenum: hodie pars occidentalis Campaniæ Romanæ circa urbes *Palestrina*, *Frascati*, *Roma*, *Ostia*, &c. in statu Ecclesiastico. *Tillemonius.*

[p] *Antiquitus*] Quæ olim et primis reipub. seu veteris populi Rom. temporibus deductæ et conditæ erant, ita ut vere et ex animo olim Romanæ, Romanam indolem fidemque referrent.

[q] *Sociæ triremes*] Ut classis in Danubio, classis in Rheno, in Ponto. *Lipsius.*

Sociæ] Triremes illæ, alæ et cohortes auxilia sociorum erant (*alæ* equitum sunt, *cohortes* peditum) auxiliares quippe hujus ævi non habuere legiones, ut Romani, sed tantum cohortes et alas.

[r] *Neque multo secus*] Dicit clare non minus virium roborisque in auxiliis fuisse, quam in legionibus: ex quo magnitudinem opesque videas imperii Romani. *Lipsius.*

Neque multo secus] Sensus est, quæ provinciæ idoneæ essent auxiliis dandis, habebant triremes socias et alas et cohortes auxiliares: in quibus non minus erat virium, quam in cohortibus aut legionibus Rom. sed illud erat incertum: quia ex utilitate temporum huc et illuc meabant augebanturque.

[s] *Quando*] Positum est pro *quia*, ut sæpe. Ita I. 44. 'Nec Cæsar arcebat, quando nullo ipsius jussu, penes eosdem sævitia facti et invidia erat.' Sed quidam acceperant vulga-

attulit. Jam primum,[t] publica negotia, et privatorum maxima, apud Patres tractabantur: dabaturque primoribus disserere:[u] et in adulationem lapsos cohibebat ipse: mandabatque honores, nobilitatem majorum, claritudinem militiæ, illustres domi artes[v] spectando: ut satis constaret, non alios potiores fuisse. Sua Consulibus, sua Prætoribus species:[w] minorum quoque magistratuum exercita potestas; legesque, si majestatis quæstio eximeretur, bono in usu. At frumenta[x] et pecuniæ vectigales, cetera publicorum fructuum, societatibus Equitum Romanorum[y] agitabantur. Res

invexit præcipitatæ in pejus dominationis. Initiis Tiberii *publicæ res, et privatorum quæ majoris momenti essent, apud senatum agitabantur, licebatque proceribus proferre sententiam, et si* quando *in assentationem cecidissent, retinebat ipse; tribuebatque dignitates, ratione habita claritudinis avorum, famæ bello quæsitæ, spectabat et insignes pacis artes; ut satis compertum esset, non alios,* quos eligeret, *præstantiores fuisse. Sua consulibus* majestas, *sua prætoribus dignitas* erat. *Inferiorum etiam magistratuum valebat auctoritas; legesque, si majestatis causa exciperetur, rite et ordine exercebantur. Et annona, tributa, et alii census, reditusque reip. societatibus equitum Rom. administrabantur. Rem familiarem suam,* seu fiscum,

NOTÆ

ri notione, pro *quo tempore*. Freinsh.

[t] *Jam primum*] Ad ordinem narrationis pertinet, idemque valet ac si dixisset, *ut hinc exordiar*. Male, qui ad initia Tiberii retulit. Quod præter alia ipsa quoque re evidenter refutatur: nam Tacitus diserte dixerat se executurum, quibus modis habita sit resp. non tantum inter initia Tiberiani imperii, sed ad eam diem.

[u] *Disserere*] Nimirum in sententia dicenda probandaque.

[v] *Illustres domi artes*] Plane intelliguntur tales artes, quales supra III. 75. 'studia civilia,' et alibi 'bonas domi artes' vocavit. Non enim *domi* referendum est ad singulas ædes, sed ad urbem, ut fit, ubi hæc opponitur longinquis expeditionibus; quomodo in nota sententia: 'Parvi sunt arma foris, nisi consilium sit domi.' Ita frequenter junguntur, *domi bellique*. Freinsh.

[w] *Species*] Manebat etiam consulibus prætoribusque aliqua pristinæ majestatis imago, et minores magistratus suam potestatem sine impedimento ullo exercebant. Sueton. Tib. 30. 'Quinetiam speciem libertatis quandam induxit, conservatis senatui ac magistratibus et majestate pristina et potestate: neque tam parvum quicquam, neque tam magnum publici privatique negotii fuit, de quo non ad P. C. referretur. De vectigalibus ac monopoliis, de exstruendis reficiendisque operibus, etiam de legendo vel exauctorando milite, ac legionum et auxiliorum descriptione: denique quibus imperium prorogari, aut extraordinaria bella mandari, quid et qua forma regum literis rescribi placeret.'

[x] *Frumenta*] Intellige non quævis, sed a tributariis pendi solita, quæ apud auctores JCtos præsertim, *annonæ* vocabulo censeri solent.

[y] *Societatibus Equitum Rom.*] Publicanos ex equestri ordine fuisse plurimis Livii aliorumque locis promtum

suas Cæsar spectatissimo cuique, quibusdam ignotis ex fama mandabat; semelque assumti tenebantur, prorsus sine modo,[z] cum plerique iisdem negotiis insenescerent. Plebes acri quidem annona fatigabantur: sed nulla in eo culpa ex Principe: quin infœcunditati terrarum, aut asperis maris obviam iit,[a] quantum impendio diligentiaque poterat. Et, ne provinciæ novis oneribus turbarentur, utque vetera sine avaritia aut crudelitate magistratuum tolerarent, providebat: corporum verbera, ademtiones[b] bonorum aberant.

7. Rari per Italiam[c] Cæsaris agri: modesta servitia:[d]

princeps honestissimo cuique, nonnullis etiam *incognitis, ex sola virtutis fama committebat; semelque electi habebantur in muneribus omnino sine fine, cum plurimi iisdem in muniis senescerent. Populus quidem rei frumentariæ inopia premebatur; sed nullum in eo delictum ex imperante: quin agrorum sterilitati, vel pelagi procellis succurrit, quantum sumtu et vigilantia licebat. Et prospiciebat, ne provinciæ novis tributis vexarentur, et ut antiqua* onera *ferrent, sine cupiditate aut sævitia præfectorum: neque in corpora, neque in bona* civium aut sociorum *sæviebatur.*

Haud multa per Italiam Cæsaris prædia, modesti servi; pauci liberti intra pe-

NOTÆ

esset ostendere. Sed sufficiat hic Ciceronis ex orat. pro Cn. Plancio c. 9. 'Flos equitum Rom. ornamentum civitatis, firmamentum reip. publicanorum ordine continetur.' *Agitabantur* bono sensu hic extat pro *tractabantur*.

Seneca epist. 119. 'Jam ego paraveram fiscos: circumspiciebam, in quod me mare negotiaturus immitterem, quod publicum agitarem.' Suetonius Vespas. I. 'Publicum quadragesimæ in Asia egit.' *Gronovius.*

[z] *Sine modo*] Illos præter modum retinebat, ita ut plerique ad ulteriores honores pervenire non possent, sed in iisdem negotiis, ad quæ primo adhibiti fuerant, consenescerent. Supra l. I. 80. 'ut callidum ejus ingenium, ita anxium judicium' in deligendo; quam hæsitationem et anxietatem vitavit, cum eosdem in iisdem muniis retineret. Alii id invidia factum putant, ne plures rempub. haberent gererentve. Alii amore populi, ne avidi novi procuratores pecus seu plebeculam degluberent, non tonderent.

[a] *Obviam iit*] Ita ut pericula maris præcaverit, aut etiam, si quæ naves tempestatibus interceptæ essent, damnum id sarciretur. *Freinsh.*

[b] *Ademtiones bonorum*] Providit ne provincialium aut sociorum corpora verberibus, aut confiscationibus bonorum vexarentur.

[c] *Rari per Italiam*] Non latifundia, ut postea, ex bonorum publicatione et reorum damnationibus parta.

Rari per Italiam] Non ut postea Emphyteuticarii patrimoniales, tum rei privatæ, tum divinæ domus, tum tamiei, qui impediunt agriculturam, diminuunt vectigalia, pauperantque populos. *Muretus.*

[d] *Modesta servitia*] Id est, intra modum. Lib. III. 'Simul modestiæ Neronis, et suæ magnitudini fidebat.'

intra paucos libertos domus: ac, si quando cum privatis disceptaret, forum et jus.[e] Quæ cuncta, non quidem comi[1]

nates: et si aliquando cum privatis rem seu litem haberet, forum et judices. Quæ

1 Vere et eleganter dictum. Neque aliter Plinius xxxv. 4. 'Tiberius Cæsar minime comis imperator.' Pessime ergo Acidalius emendat, *cum vi. Brotier.*

NOTÆ

Et l. I. 'Et ille varie disserebat de magnitudine imperii, sua modestia.' Et l. XII. 'Magnaque Deum benignitate et modestia hyemis, rebus extremis subventum.'

Martialis de Domitiano, sed vereor ne adulatione, IX. 81. 'Oderat ante ducum famulos turbamque priorum Et Pallatinum Roma supercilium. At nunc tantus amor cunctis, Auguste, tuorum, Ut sit cuique suæ cura secunda domus. Tam placidæ mentes, tanta est reverentia vestri, Tam pacata quies, tantus in ore pudor. Nemo suos (hæc est aulæ natura potentis) Sed domini mores Cæsarianus habet.'

Miror omnes *modesta servitia* pro paucis accepisse. Nihil ego cunctatus sum de servorum, non de *numero*, sed de *modestia* exponere: quod ex contrario magis apparebit, si aliorum immodestiam, petulantiam, arrogantiam spectes, qui propterea quod principum essent servi, se non modo super ingenuos sed etiam magistratus extollebant. In hoc auctore, IV. 4. 'Eo venire patres, eques,' &c.: et mox, 'ibi campo aut littore jacentes, nullo discrimine, noctem ac diem juxta, gratiam aut fastus janitorum perpetiebantur.' VI. 8. 'Libertis quoque ac janitoribus ejus notescere, pro magnifico accipiebatur.'

Seneca epist. 74. 'Stare ante limen Callisti dominum vidi, et eum qui illi impegerat titulum, qui inter rejicula mancipia produxerat, aliis intrantibus excludi.' Ubi similem de Epaphroditi servo, postea sutore Cæsaris facto, narratiunculam annotat Lipsius ex Epicteto I. 19.

Occiso Commodo inter alias acclamationes senatus hoc quoque legitur, 'servis servivimus,' apud Lamprid. c. 19. Hæc est igitur immodestia servitiorum, quam in suo servo retudit Adrianus, referente Spartiano, c. 21. 'Cum quodam tempore servum suum inter duos senatores e conspectu ambulare vidisset, misit qui ei colaphum daret, et diceret, Noli inter eos ambulare, quorum esse adhuc potes servus.'

Modesta servitia] Quod rarum et difficile viris principibus. Juvenal. 'Omnis magna domus servis est plena superbis;' et, ut ait Tacit. in Agric. vita, sæpe difficilius est regere familiam, quam provinciam. Doctus 'parum profici armis, si injuriæ sequerentur, causas bellorum statuit exscindere; a se suisque orsus, primam domum suam coërcuit, quod plerisque haud minus arduum est, quam provinciam regere.' Plin. Panegyr. 'Est magnificum quod te ab omni contagione vitiorum reprimis ac revocas, sed magnificentius, quod tuos. Quanto enim magis arduum est alios præstare quam se, tanto laudabilius, quod cum ipse sis optimus, omnes circa te similes tui effecisti.'

e *Forum et jus*] Plinius idem laudat in Trajano *Optimo* principe. 'At fortasse non eadem severitate fiscum, qua ærarium cohibes, immo tanto majore, quanto plus tibi licere de tuo,

via, sed horridus ac plerumque formidatus, retinebat tamen, donec morte Drusi verterentur: nam, dum superfuit, mansere; quia Sejanus, incipiente adhuc potentia, bonis consiliis[f] notescere volebat, et ultor metuebatur, non occultus odii, et crebro querens, 'incolumi filio, adjutorem imperii alium vocari: et quantum superesse, ut collega dicatur? Primas dominandi spes[g] in arduo: ubi sis ingressus, adesse studia et ministros: exstructa jam, sponte Præfecti, castra: datos in manum milites: cerni effigiem ejus[h] in monumentis[i] Cn. Pompeii: communes illi[j] cum familia Drusorum

omnia, non quidem civili more, sed tristis et atrox ac sæpe metuendus, servabat tamen, donec interitu Drusi res mutarentur: nam dum vixit, dum floruit, duravere; quia Sejanus, recente adhuc potestate, inclarescere probis consiliis cupiebat, et vindex Drusus *formidabatur, haud dissimulans offensionis, et sæpius fremens,* salvo et superstite filio, administrum imperii alium asciscí: et quantum abesse, ut socius et consors imperii appelletur? Primam imperandi cupidinem difficilem et ambiguam: at, ubi semel ausus fueris, adesse statim favorem, et adjutores: ædificata jam arbitrio præfecti munimenta, traditos in potestatem prætorianos, spectari ejus imaginem apud theatrum Cn. Pompeii: promiscuos illi cum gente Drusorum futuros nepotes: orandam postea modestiam, ut se

NOTÆ

quam de publico credis. Dicitur actori atque etiam procuratori tuo, In jus veni, sequere ad tribunal.'

f *Bonis consiliis*] In rempub. et etiam in privatos operam nempe dabat, ut bona consilia principi daret, ut nempe si constaret eum honesta suadere, majoribus hominum studiis celebraretur. Præterea, si quid perperam fecisset, Drusum metuendum habuit, tanquam ultorem facinorum, si quando Tiberio succederet, et solus rerum potiretur.

g *Primas dominandi spes*] Jam sane eum, quod in eo negotio difficillimum fuerat, superasse. Nam primos captandæ dominationis conatus arduos esse, at ubi quis ingressus fuerit, fautores et adjutores statim adesse, qui propellant. Hoc in Sejano prætorii præfecto jam id satis manifestum esse, ut cujus ad arbitrium castra prætoria exstructa sint, et eo jam pervenisse, ut his non contentus esse posse videatur, et necesse sit exorare modestiæ numen, quod tandem ei aliquod cupiditatum et ambitionis temperamentum inspiret.

h *Cerni effigiem ejus*] Statuam æneam in theatro Pompeii. Dio.

i *In monumentis*] Nihil hic intelligitur aliud quam, 'effigies Sejano apud theatrum Pompeii locata;' supra III. 72. Id *theatrum* hic intelligitur per *monumenta Cn. Pompeii:* sicut ejusdem capitis initio 'Basilica Pauli,' per *Æmilia monumenta.*

j *Communes illi*] Suetonius Claudii filio Druso desponsam Sejani filiam scribit, c. 27. in Claud. nec alius sententiæ est, quod noster l. III. dixit, Claudii filio Sejanum socerum destinatum. Hæc certa, clara: sed quomodo hic Drusus queritur, communes illi fore cum Drusorum gente nepotes? locum non habet; ea querela vana est. Si vere idem Sueton. scribit, Drusum extinctum esse post paucos dies, quam ei Sejani filia esset desponsa. Desponsa autem ante

fore nepotes: precandam post hæc modestiam,[k] ut contentus

NOTÆ

biennium; ergo extinctus, et simul connubii nepotumque spes.

An aliud aliquid est, quo noster hic respexit? nemo dicit. In Zonara lego, *Juliam* Drusi filiam desponsam Sejano: corrupte: quia scribendum *Liviam*; intelligitque Germanici sororem, de qua infra dicemus, Drusi majoris prolem. Quid nugamur? cum omnia scrinia excusserimus, non inficiabimur, quin Tacitus guttam attigerit e flumine Lethes. *Lipsius.*

Suetonius tradit filiam Sejani biennio ante plus minus Druso filio Claudii desponsam fuisse, posteaque brevi Drusum hunc Pompeiis vita cessisse.

Nihil aliud queritur Drusus, nisi quod jam Sejanus conjunctione Cæsaris dignus habitus esset, ut ait Tacitus infra. Ideoque quamvis primum illud matrimonium morte irritum fuerat, fortasse prævidebat fore, ut quandoque Sejanus aliud simile moliretur, affinitatemque cum Drusorum familia iterum et arctius jungeret.

Non existimo restringendas esse has querelas Drusi ad hoc tempus, quo Tacito memorare eas placitum; sed cogitemus jam ante, nec semel, (ut ipse auctor est iis verbis, *crebraque querens*,) erupisse Drusum, et singulas querelas effudisse eo maxime tempore, quo ea, quibus offendebatur, facta erant. Eas cum quis quasque locis commemorare nollet Tacitus, collegit hic loci, in quem seposuerat totam de potentia Sejani historiam; ut patet ex primo statim hujus libri capite. *Freinsh.*

Queritur, simulque vaticinatur Drusus, posse Sejanum habere prolem nepotesque communes cum Drusis, eique jam destinari tantum decus, ab eo tempore quo desponsa filio Claudii ejus filia fuerat, quæ tamen vota Sejani et vaticinia Drusi in irritum abiere; nam Drusus ille filius Claudii statim extinctus, filia Sejani occisa, cum adhuc immatura esset, ipseque Sejanus necatus priusquam voti seu nuptiarum Livillæ compos factus esset; ut patet ex Sueton. Tib. 65. ' Deinde spe affinitatis ac tribuniciæ potestatis deceptum, inopinantem criminatus est.'

[k] *Precandam post hæc modestiam*] Mirum genus loquendi, quasi Modestia inter Deas. Et cave tamen immutes: simile illud e libro XV.: ' Sic quoque optimam fortunam orandam, ut pedes confectis itinerum spatiis equitem assequeretur.' *Lipsius.*

Precandam post hæc modestiam] Intelligi possit de Modestia, quæ Dea sit. Nam ut nullo possit testimonio veteris scriptoris ostendi, consecratam inter numina fuisse Modestiam, ideone etiam pro absurdo habendum id est, cum *Spem*, *Concordiam*, *Pudicitiam*, *Pavorem* etiam, aliosque animi habitus affectusve pro Diis habita sint?

Unde illa invocatio Manlii Statiani, apud Vopiscum in Probo c. 12. ' Jupiter optim. max. Juno regina, tuque virtutum præsul Minerva, tu orbis Concordia et tu Romana Victoria, date hoc Senatui populoque Rom. date militibus, date sociis atque exteris nationibus: imperet, quomodo militavit.'

Omitto Stoicorum opinionem, qui, teste Seneca Ep. 113, virtutes etiam computabant inter animalia, neque minus Deos. Sed etiam si neutrum horum probaretur, tamen mirifice elegans esset ea θεωσις, qua hominis ejus nimias spes eo processisse ostenditur, ut non nisi divino quodam auxilio possent cohiberi. Tale quid est hoc in Asinaria, II. 1. ' Perfidiæ lau-

esset.' Neque raro, neque apud paucos talia jaciebat: et

continere vellet. *Neque infrequenter, neque apud paucos talia querebatur, et*

NOTÆ

des gratiasque habemus merito magnas.' *Freinsh.*

Tanquam cum dicitur *precandam Modestiam*, non possit intelligi, vel *Sejani*, vel *Sejano a Diis*, qui eo creverat, ut coërceri, atque adeo modestia ei imperari non posse videretur. Tanquam verbo *precandam* necessario statuatur singularis *Dea Modestia*, a quo modestiam peti oportet. Male igitur Horatius l. I. sat. 4. 'Dii bene fecerunt, inopis me quodque pusilli Finxerunt animi.' Debuisset dicere: 'Modestiæ numen bene fecit, quod me modestum finxit.'. Non venit enim scilicet illa modestia virtus et animal, nisi a peculiari numine Modestia: quemadmodum nemini potest optari, nisi ab eo unico numine, quod eam conferre possit.

Ego talem Deam nullam, sed quæ sanis facile modestiam ingeneraret, *Adrastiam*, *Rhamnusiam*, *Nemesin* novi. Nam Plautus risum captat. Quid multa? quod illi mire elegans, id mihi κακόζηλον, et gravitate Taciti atque materiæ indignum videtur. *Gronovius.*

Modestiam] Si Dea *Modestia* sit, cur nomine Dei appellatæ sint virtutes istæ, explicat facunde Cic. 2. de Nat. Deorum. 'Multæ autem aliæ naturæ Deorum ex magnis beneficiis eorum non sine causa et a Græcis sapientibus et a majoribus nostris constitutæ nominatæque sunt: quicquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud quod erat a Deo natum nomine ipsius Dei nuncupabant: ut cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum: ex quo illud Terentii: Sine Cerere et Libero friget Venus. Tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur Deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus, proxime a M. Æmilio Scauro, ante autem ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris a M. Marcello renovatum, quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine Deo regi non posset, ipsa res Deorum nomen obtinuit.'

Audi etiam Plinium II. 7. 'Innumeros quidem (Deos) credere, atque etiam in virtutibus vitiisque hominum, ut Pudicitiam, Concordiam, Mentem, Spem, Honorem, Clementiam, Fidem, aut (ut Democrito placuit) duos omnino, Pœnam et Beneficium, majorem ad socordiam accedit. Fragilis et laboriosa mortalitas in partes ista digessit, infirmitatis suæ memor, ut portionibus quisque coleret, quo maxime indigeret. Itaque nomina alia aliis gentibus, et numina iisdem innumerabilia reperimus: inferis quoque in genera descriptis, morbisque et multis etiam pestibus, dum esse placatas trepido metu cupimus. Ideoque etiam publice Febri fanum in palatio dicatum est; Orbonæ ad ædem Larium ara, et Malæ Fortunæ Exquiliis.' Hæc Plin.

Longe validior graviorque sensus Taciti seu Drusi erit, si intelligas jam orandam modestiam Sejani, ut temperare ambitionem et libidinem imperandi vellet.

Modestiam] Non præcise de Dea aliqua intelligendum hoc, nisi forte

secreta[l] quoque ejus, corrupta uxore, prodebantur.

8. Igitur Sejanus, maturandum ratus, deligit venenum,[m] quo paulatim irrepente,[n] fortuitus morbus assimularetur: id Druso datum per Lygdum spadonem, ut octo post annos[o] cognitum est. Ceterum Tiberius, per omnes valetudinis

arcana etiam ejus, pellecta et polluta conjuge, aperiebantur Sejano.

Itaque Sejanus putans properandum esse, parat venenum, quo sensim grassante, fortuita ægritudo crederetur. Id Druso oblatum per Lygdum eunuchum, ut octo annis elapsis compertum est. At Tiberius per totum tempus, quo duravit morbus

NOTÆ

virtus illa in Sejano Dea fuerit, quod vanum et ridiculum fuerit. Intellige orandam esse modestiam Sejano Diis, vel potius orandam ipsam Sejani modestiam, seu ipsum Sejanum ut temperaret; sibi velit, nempe rogandum esse Sejanum ipsum, ut modestiam exhibere et contentus esse dignaretur.

Nec par est locus, quem attulit Lipsius ex Taciti lib. XV. 'Optimam fortunam orandam, ut pedes (Romanus) confectis itinerum spatiis, equitem (Parthorum) assequeretur,' seu cursu adæquaret: ne, nempe, legionibus Rom. contingeret, quod olim Crasso et M. Antonio, ut equite et sagittis Parthicis inulti perirent. Tum certe maxime *oranda* fuit *Optima Fortuna* populi Rom. et ipsius principis, (et ista hæc Fortuna Dea Deorum Dearumque celeberrima) ut saluti tot civium Rom. consuleret.

Irridet hoc loco Drusus Sejanum, quem ambitione ferocem et nullius modestiæ capacem sciebat, et si semel principatum raptum isset, de illo dici potuit, quod Tacit. lib. de Germ. Mor. 'Inter impotentes et validos falso quiescas, ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina superioris sunt.'

[l] *Secreta*] Secreta ejus prodebantur a Livilla uxore adultero Sejano, Liviæ Augustæ, forte et Tiberio, qui juvenem ingenio ferocem hinc minus amaret.

[m] *Deligit venenum*] Tale venenum sibi Carthaginenses dedisse dixit Regulus, non præsentaneum, 'sed ejusmodi, quod mortem proferret: eo consilio, ut viveret quidem tantisper, quoad fieret permutatio: post autem grassante sensim veneno, cor tabesceret;' (lego *contabesceret*) Gell. VI. 4.

Theophrastus lib. IX. περὶ φυτῶν ἱστορ. de aconito, συντίθεσθαι δὲ, ὥστε κατὰ χρόνους τακτοὺς ἀναιρεῖν, οἷον δίμηνον, τρίμηνον, ἑξάμηνον, ἐνιαυτὸν, τοὺς δὲ καὶ δύο ἔτη. Mihi tamen hoc verisimile non fit: causæ sunt obscuræ.

[n] *Quo paulatim irrepente*] Delegit venenum, quod non statim extingueret hominem, sed ita temperatum esset, ut paulatim se corpori insinuans, viresque consumens, fortuitæ valetudinis speciem exhiberet. Sic Tacit. XII. 66. ubi de necando Claudio consultat Agrippina: 'De genere veneni consultavit, ne repentino et præcipiti facinus proderetur; si lentum et tabidum delegisset, ne admotus supremis Claudius, et dolo intellecto, ad amorem filii rediret: exquisitum aliquid placebat, quod turbaret mentem et mortem differret.'

[o] *Ut octo post annos*] Recte, eo ipso videlicet anno, quo interfectus Sejanus, cum Apicata ejus uxor hæc scelera prodidit: vide Dionem lib. LVIII.

ejus dies, nullo metu,[p] an ut firmitudinem animi ostentaret, etiam defuncto, necdum sepulto, curiam ingressus est: Consulesque, sede vulgari[q] per speciem mœstitiæ sedentes, honoris locique[r] admonuit; et effusum in lacrymas Senatum, victo gemitu,[s] simul oratione continua[t] erexit. 'Non qui-

illius, sive nullo timore, (sive ut constantiam animi præferret jactaretque,) etiam extincto, et nondum tumulato filio, *senatum introiit: et consules throno communi, ut tristitiam ostentarent, recumbentes, dignitatis sedisque memores esse jussit; et superato compressoque dolore, erumpentes in fletum, patres etiam concione per-*

NOTÆ

[p] *Nullo metu*] Nullo metu, forte quia lethalem mortem non credebat, vel *nullo metu*, quia nullo amore animatus erga Drusum erat, teste Suetonio et aliis auctoribus. Gaudebat forte senectutem suam non premi ætate aut ingenio juvenis violenti et forte aliquid ausuri, si casus daret. Sueton. Tib. 52. 'Filiorum neque naturalem Drusum, neque adoptivum Germanicum patria caritate dilexit, alterius vitiis infensus,' nempe Drusi.

[q] *Consulesque, sede vulgari*] Id est, in sedibus prætorum aut tribunorum, ut Dio interpretari videtur, in morte Augusti l. LVI. Ἐκαθέζοντο δὲ οἱ μὲν πολλοὶ ὥς που ἕκαστος εἰώθει, οἱ δ' ὕπατοι κάτω ἐν τοῖς βάθροις, ὁ μὲν τῷ τῶν στρατηγῶν, ὁ δὲ τῷ τῶν δημάρχων. Verterem ego: 'sederunt autem vulgus senatorum, quo quisque loco solebat: Consules vero inferne in subselliis, alter prætorum, alter tribunorum.' Nec dissimile est, quod Suetonius scribit, Claudium 'de majore negotio acturum, medium inter Consulum sellas Tribunicio subsellio sedisse.' Humiles autem senatorum omnium sedes, altæ consulum et excelsæ. Lucanus v. 'Ut primum mœstum tenuere silentia cœtum, Lentulus e celsa sublimis sede profatur.' Lentulus enim ibi consul. Et alius poëta quispiam: 'Conspicuum signis cum premet altus ebur.' Intelligit Consulis sellam curulem: in qua ornatus causa, signa. Idem: 'Signa quoque in sella nossem formata curuli Et totum Numidæ sculptile dentis opus.'

[r] *Honoris locique*] Admonuit consules suæ dignitatis, et ut curules sellas magistratui quem exercerent, debitas occuparent. Debuit indui veste magistratus quæ suam dignitatem deceret, debuit servare majestatem, ac præferre insignia dignitatis, et cum adiret senatum, et cum senatus acciperet mandata, et sic, quovis loco, et quacumque in re ille personam publicam sustineret. Plinius XVIII. 3. 'Aranti quatuor sua jugera in Vaticano, quæ prata Quintia appellantur, Cincinnato viator attulit Dictaturam, et quidem, ut traditur, nudo plenoque pulveris etiamnum ore. Cui viator: vela corpus, inquit, ut proferam senatus populique Rom. mandata.' Et statim uxor prætextam ei attulit.

[s] *Victo gemitu*] An Tiberius vicit sedavitque gemitum senatorum, quos ait, in lacrymas effusos? ita videtur, cum supra dixerit, ipsum nullo metu, fortitudinemque præferentem, introisse curiam. Tamen verius credo, de ipsius Tiberii gemitu, nam verisimile est, morte filii magno dolore affectum; sed, ut cetera omnia, dissimulasse, ut invictum animum ostentaret. *Freinsh.*

Aliquid simile de Valerio Asiatico dixit II. 2. 'Ad quod victo silentio,

dem sibi ignarum, posse argui, quod tam recenti dolore subierit oculos Senatus: vix propinquorum alloquia[u] tolerari, vix diem aspici[v] a plerisque lugentium: neque illos imbecillitatis damnandos: se tamen fortiora solatia e complexu Reipubl.[w] petivisse.' Miseratusque 'Augustæ extremam senectam,' rudem[x] adhuc nepotum, 'et vergentem ætatem suam, ut Germanici liberi, unica præsentium malorum levamenta, inducerentur,' petivit. Egressi Consules, firmatos

petua firmavit et solutus est. Neque certe sibi ignotum, se posse reprehendi, quod tam repenti mœrore in conspectum patrum venerit; vix proximorum solatia ferri, vix lucem contueri plerosque flentium. Neque illos infirmitatis arguendos, se tamen firmiora delinimenta e sinu reip. quæsivisse. Et cum deflevisset provectam Liviæ ætatem, nepotum teneram et nondum adultam ætatem, suamque præcipitantem in senium, *postulavit*, ut filii Germanici, *qui* sola præsentium calamitatum solatia *erant*, introducerentur *in curiam*. *Cum*

NOTÆ

prorupit reus,' id est, suo ipsius silentio. *Pichena*. *Victo gemitu*, id ad Tiberium referre, debes; nec enim Patrum lacrymas cessasse vult Tacitus, immo lacrymantes eos cum maxime principis constantia et alloquio erectos: neque vero *gemitus* et *lacrymæ* pro iisdem sunt accipienda, cum adeo nihil de lacrymis Tiberii cogitare nos velit auctor, ut etiam gemitus, quod majus atque difficilius est, in potestate habuisse tradat.

Denique constructio turbatur, quæ hæc est: Tiberius *victo gemitu, simul oratione continua, erexit senatum in lacrymas effusum*.

[t] *Oratione continua*] Cum gemitus in potestate haberet, oratione continua, nulloque doloris impetu interrupta patres consolatus est. *Freinsh.* Certe non desineret esse perpetua oratio, etiam si gemitu aliquando et dolore interrumperetur. Intelligit Tacitus per *orationem continuam*, eam quæ sit in id composita et meditata, quæ non aliis rebus aut sermonibus vel interrogationibus interrumpitur, et quamvis abrumperet aliquando talem orationem dolor, miseranda magis, sed nihilominus continua dici posset.

[u] *Propinquorum alloquia*] *Alloquia* proprie in consolatione, notatum aliis.

[v] *Vix diem aspici*] Ita enim moris, ut limine et domo se continerent in luctu. Plin. lib. IX. 'Mitto ad Arriam: rogo ut veniat, quoniam me recens adhuc luctus limine contineret.'

[w] *E complexu Reip.*] Hunc *complexum* potius ita capiendum arbitror, ut Tiberius complexus sit remp. quam ut illum resp. *Complecti remp.* est curam atque administrationem publicorum negotiorum suscipere, agere, tractare: infra IV. hist. 11.

Nihil autem aliud quam actum rerum intelligit, quod statim IV. 13. 'Nihil intermissa rerum cura, negotia pro solatiis accipiens.' Elegantissime tamen hac *complexus* metaphora est usus.

[x] *Rudem*] Nepotum adhuc rudes et negotiis impares annos. Intelligit ætatem puerilem, qua adhuc rudes et imperiti animi Cæsarum, ut qui nullo rerum usu, neque tirocinii

alloquio adolescentulos deductosque ante Cæsarem statuunt. Quibus apprehensis,[1] Patres conscripti, hos,' inquit, 'orbatos parente, tradidi patruo ipsorum, precatusque sum, quanquam esset illi propria soboles, ne secus, quam suum sanguinem, foveret ac tolleret, sibique et posteris conformaret.[2] [y] Erepto Druso, preces ad vos converto, Diisque et patria coram obtestor, Augusti pronepotes, clarissimis majoribus genitos, suscipite, regite: vestram meamque vicem explete. Hi vobis, Nero et Druse, parentum loco; ita nati estis,[z] ut bona malaque vestra ad Rempubl. pereant.'

9. Magno ea fletu, et mox precationibus[a] faustis, audita: ac, si modum orationi posuisset, misericordia sui gloriaque animos audientium impleverat: ad vana, et totiens irrisa revolutus, 'de reddenda Republ.[b] utque Consules, seu quis

exiissent consules, firmassentque solatio pueros, deduxissentque, ante principem sistunt; quos manu tenens, Patres conscripti, illos, *ait*, amisso patre, commendavi patruo illorum Druso, et obtestatus sum, quamvis illi essent proprii liberi, ne aliter aleret educaretque illos, quam suammet sobolem, sibique et posteris institueret. Extincto Druso, preces meas ad vos flecto, et in conspectu Deorum patriæque obsecro; rogo vos, Augusti pronepotes, illustrissimis avis ortos excipite, fovete, juvate consiliis; vestrasque et meas partes agite. Hi vobis, Nero et Druse, vice parentum sunt: ea stirpe orti estis, ut prospera adversaque vestra ad remp. spectent.

Ingenti ea gemitu, et postea lætis acclamationibus excepta sunt; et si modum verbis statuisset, miseratione sui famaque nominis mentes auditorum impleverat: sed relapsus ad inania falsaque et toties risu explosa, de restituenda Repub. et ut

1 Ita libri omnes editi. Ms. Flor. *adprensis*.—2 Ita Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. Lipsius, *confirmaret*.

NOTÆ

rudimenta deposuerant. Fere *prætextati* adhuc erant filii Germanici.

[y] *Conformaret*] Ita institueret, ut in iis ipse posterique nostri præsidium ornamentumque habere possent.

[z] *Ita nati estis*] Ea fortuna nati estis, ut bonorum et malorum vestrorum particeps futura sit respublica.

[a] *Mox precationibus*] Istud *mox* hoc loco non tantum temporis spatium complectitur, ut interim finita Tiberii oratio videri debeat. Immo pergit, et in eo commissum Tiberio, quod modum orationi non posuerit, sed libidine disserendi, aut potius dissimulandi, 'ad vana, et totiens irrisa revolutus sit.'

[b] *De reddenda Republica*] Seneca, de brevitate vitæ: cap. 5. 'Divus Augustus, cui Dii plura quam ulli præstiterunt, non desiit quietem sibi

alius, regimen susciperent,' vero quoque et honesto fidem demsit.[c] Memoriæ Drusi eadem, quæ in Germanicum, decernuntur, plerisque additis, ut ferme amat posterior adulatio. Funus imaginum pompa maxime illustre fuit, cum origo Juliæ gentis, Æneas, omnesque Albanorum[n] Reges, et conditor urbis Romulus, post Sabina nobilitas,[d] Attus[1] Clausus, ceteræque Claudiorum effigies, longo ordine spectarentur.

consules, seu quispiam alius imperium capesserent, *effecit ut ne quidem ei de vero et honesto crederetur. Gloriæ Drusi eadem, quæ in Germanicum* decreta erant, *statuuntur ; plurimis adjectis* honoribus, *ut fere solet postrema assentatio. Exequiæ simulacrorum spectaculo maxime insignes fuere, cum longa pompa* conspicerentur *auctor Juliæ gentis Æneas, omnesque Albanorum principes, et fundator civitatis Romulus, dein Sabini nobiles, Attus Clausus, et aliæ Claudiorum imagines translatæ ordine cernerentur.*

1 Sic Ms. Flor. Pichena et recentiores. Beroaldus aliique veteres, *Appius Clausus.* Idem *Attus Clausus* in plurimis Mss. Codicibus appellatur infra

NOTÆ

precari, et vacationem a Repub. petere. Omnis ejus sermo ad hoc semper revolutus est, ut sibi speraret otium. Hoc labores suos etiam si falso, dulci tamen oblectabat solatio, aliquando se victurum sibi. In quadam ad senatum missa epistola, cum requiem suam non vacuam fore dignitatis, nec a priore gloria discrepantem, pollicitus esset, hæc verba inveni: sed ista fieri speciosius quam promitti possunt: me tamen cupido temporis optatissimi mihi, provexit, ut quoniam rerum lætitia morabatur adhuc, præciperem aliquid voluptatis ex verborum dulcedine. Tanta visa est res otium, ut illam, quia usu non poterat, cogitatione præsumeret. Qui omnia videbat ex se uno pendentia, qui hominibus gentibusque fortunam dabat, illum diem lætissimus cogitabat, quo magnitudinem suam exueret. Expertus erat, quantum illa bona per omnes terras fulgentia, sudoris exprimerent, quantum occultarum solicitudinum tegerent: cum civibus primum, deinde cum collegis, novissime cum affinibus, coactus armis decernere, mari terraque sanguinem fudit; per Macedoniam, Siciliam, Ægyptum, Syriam, Asiamque et omnes prope oras bello circumactus, Romana cæde lassos exercitus ad externa bella convertit.'

[c] *Fidem demsit*] Ut etiam illis minor fides haberetur, quæ honesta et gloriosa ex vera et seria animi affectione protulerat.

[n] *Albanorum*] Alba longa, urbs Latinorum populorum in Latio provincia: hodie in ruinis jacet, inter villas vulgo dictas *Palazzuolo* et *Castel Gandolfo*, in parte occidentali Campaniæ Romanæ provinciæ status Ecclesiastici. Ex Cluverio et Kircheri Latio. *Tillemon.*

[d] *Sabina nobilitas*] Unde Claudiæ gentis origo.

Sabina] Sabini populi Samnii regionis in Italia: hodie pars provinciarum Sabinæ et Ombriæ, sive ducatus *Spoleti* in statu Ecclesiastico; et

10. In tradenda morte Drusi, quæ plurimis maximeque fidis auctoribus memorata sunt, retuli: sed non omiserim eorundem temporum rumorem, validum[e] adeo, ut nondum exolescat. '*Corrupta ad scelus*[f] Livia, Sejanum Lygdi quoque spadonis animum stupro vinxisse: quod is ætate atque forma carus domino, interque primores ministros erat: deinde, inter conscios ubi locus veneficii tempusque composita sint,[1] eo audaciæ provectum, ut verteret,[g] et, occulto indicio Drusum veneni in patrem arguens, moneret Tiberium, vitandam potionem, quæ prima ei, apud filium epulanti, offerretur. Ea fraude tum senem, postquam convivium inierat, exceptum poculum Druso tradidisse; atque illo ignaro, et juveniliter hauriente,[h] auctam suspicionem, tanquam metu et pudore sibimet irrogaret mortem, quam patri struxerat.'

In referenda nece Drusi, memoravi quæ a multis, et fidelissimis scriptoribus tradita sunt; at non præterierim sparsam eodem ævo famam adeo firmam et constantem, ut nondum senescat. Pellecta ad flagitium Livilla, Sejanum Lygdi etiam eunuchi conscientiam stupro illigasse: quia is Lygdus juventa et pulchritudine domino in deliciis erat, interque præcipuos ministros habebatur. Postea inter socios facinoris ascitus, postquam locus maleficii tempusque constituta sint, eo temeritatis progressum, ut mutaret cuncta, et secreta delatione incusans Drusum veneficii in parentem, nuntiaret Tiberio, cavendum poculum, quod primum exhiberetur ei, apud Drusum inter epulas. Eo dolo tum deceptum senem, ubi ad epulas venisset, acceptam potionem filio præbuisse; atque illo inscio et alacriter bibente, firmatam diffidentiam Tiberii, tanquam timore et verecundia sibimet Drusus inferret necem, quam patri paraverat.

Annal. XII. 23. et apud Livium, II. 16. *Appius tamen Claudius* dicitur in Ms. Reg. Codice Taciti, et in Ms. nostro Livii codice, *Attius Clausus*. Brotier.

1 Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. Beroaldus et veteres, *composita sunt*. Copulam quæ omiserat Lipsius.

NOTÆ

pars provinciæ Aprutii Ulterioris, vel Abruzzo Ultra, in regno Neapolitano. Pichena.

e *Validum.*] Non omittendam puto famam [illegible] temporum, adeo validam [illegible] mentibus, ut adhuc duret.

f *Corrupta ad scelus.*] Quidam scelus de adulterio tantum intelligunt: ego putabam potius eodem mariti hic innui: de qua una, hoc loco agere constituit.

g *Ut verteret.*] Sejanum eo audaciæ provectum esse, ut omnia invertens Drusum occultis criminibus accusaret apud patrem, &c.

h *Juveniliter hauriente.*] Cum poculum ignarus [illegible] et puerili facilitate ac securitate ebibisset, &c.

11. Hæc vulgo jactata,[i] super id, quod nullo auctore certo firmantur, promte refutaveris. Quis enim mediocri prudentia, nedum Tiberius, tantis rebus exercitus, inaudito filio exitium offerret, idque sua manu, et nullo ad pœnitendum[j] regressu? Quin potius ministrum veneni excruciaret, auctorem exquireret, insita denique, etiam in extraneos, cunctatione et mora, adversum unicum, et nullius ante flagitii compertum uteretur. Sed, quia Sejanus facinorum omnium repertor habebatur, ex nimia caritate in eum Cæsaris, et ceterorum in utrumque odio, quamvis fabulosa et immania credebantur:[k] atrociore semper fama[l] erga dominantium exitus. Ordo alioqui sceleris, per Apicatam Sejani[m] proditus, tormentis Eudemi ac Lygdi patefactus est: neque quisquam scriptor tam infensus extitit, ut Tiberio objectaret, cum omnia alia conquirerent intenderentque. Mihi tradendi arguendique rumoris causa fuit, ut, claro sub exemplo, falsas auditiones depellerem, peteremque ab iis,

Hæc in vulgus sparsa, præter quam quod nullo satis *fido auctore fulciuntur, facile refellas. Quis enim* vel *modica sapientia, non modo Tiberius, tanto rerum usu firmatus expertusque, non cognita causa filio suo necem inferret, idque propria manu, et nulla ad meliorem mentem redeundi* concessa *venia? Quin potius pocillatorem veneficum torqueret, auctorem cruciatu interrogaret,* quin potius *tandem innata ingenitaque* sibi *etiam in alienos tarditate, gravitateque uteretur in unicum* filium, *et nullius ante sceleris manifestum. Sed quia Sejanus cunctorum scelerum inventor existimabatur, ex nimio amore Tiberii erga illum, et aliorum in utrumque malevolo animo, licet vana falsaque et atrocia pro veris et certis habebantur: truculentiore semper fama erga imperitantium mortes. Præterea ordo facinoris per Apicatam Sejani* uxorem *patefactus, et cruciatibus Eudemi ac Lygdi compertus est. Neque ullus auctor adeo infestus fuit, ut* id *Tiberio exprobraret; cum cuncta alia scrutarentur augerentque. Mihi memorandæ refellendæque famæ causa fuit, ut insigni sub nomine, vanos rumores rejicerem, postularemque ab illis, qui hoc opus nostrum*

NOTÆ

[i] *Hæc vulgo jactata*] Et credita Orosio, qui l. VII. tradit Drusum a Tiberio veneno extinctum. At me non valde movent ejusmodi scriptores, legitimæ historiæ (dicam iratis quorundam auribus) dehonestamenta. *Lipsius.*

[j] *Nullo ad pœnitendum*] Qui necaret filium suum sua manu, nulloque sibi aut filio regressu ad pœnitendum concesso. Τὸ *pœnitendum* tamen potius de patre intelligendum putem: forte alii capient de filio, cui exitium offerret Tiberius sua manu, inaudito, nulloque dato ad pœnitendum regressu; forte de utroque.

[k] *Et immania credebantur*] Alii libri, *inania:* sed magis arridet τὸ *immania.*

[l] *Atrociore semper fama*] Intellige, spargi plerumque et credi *atrocia* aut *tragica*, de morte dominantium.

[m] *Per Apicatam Sejani*] Sic Virgil. 'Hectoris Andromache.'

quorum in manus cura nostra[1] venerit, ne divulgata[a] atque incredibilia, avide accepta, veris, neque in miraculum corruptis, antehabeant.

12. Ceterum, laudante[o] filium pro rostris Tiberio, Sena-

legerint, ne in vulgus temere *jactata, et quæ a fide aliena sunt, cupide accipiant,* neque talia *anteponant iis, quæ certa sunt, quæque nequaquam in admirationem ficta aut adulterata sunt.*

Ceterum Tiberio commendante filium apud Rostra, Patres plebsque vestem ac

1 Ita libri omnes editi, et supra Annal. III. 24. *Si...plures ad curas vitam produxero.* Muretus ait quibusdam in libris antiquis legi, *scripta;* et supra, *inania*, pro *immania.* Vereor ne, Ursinum imitatus, antiquos libros hic comminiscatur, ut opiniones suas approbet. *Brotier.*

NOTÆ

[a] *Ne divulgata*] Ne vulgatos rumores atque incredibilia narrantes avide arripiant, præponantque veris, seu historiis, nudam rerum veritatem, nullisque mirabilibus circumstantiis in speciem auctam adornatamque, exequentibus.

[o] *Laudante*] Fuit ille mos antiquus apud Ægyptios laudandi mortuos reges cum sepelirentur, vel etiam eos vituperandi, ut sic imperare agereque vitam laudabili morte dignam addiscerent. Testis Diodorus Siculus l. II. ‘Hoc tempore, quæ ad pompam funeris spectant, præparatis, postrema die corpus in arca conditum ante sepulcri aditum ponunt. Ibi breviarium in vita ab rege gestorum de more recitant: volentique facultas datur defunctum accusandi. Astant sacerdotes mortui recte facta laudantes: populus, si permagnus est, qui exequias circumstat, applaudit veris laudibus, in reliquis magno reclamat tumultu: quo accidit ut plures reges repugnante plebe solito caruerint sepulcri honore, ac magnificentia. Is timor coëgit Ægypti reges juste vivere, veritos futuram post mortem plebis iram, atque odium sempiternum.’

Laudante filium] Velo quidem interposito, ne Pontificis maximi oculi aspectu cadaveris funestarentur. Seneca, consolatione ad Martiam: ‘Tiberius Cæsar, et quem genuerat, et quem adoptaverat, amisit. Ipse tamen pro Rostris laudavit filium, stetitque in conspectu posito corpore, interjecto tantummodo velamento, quod Pontificis oculos a funere arceret.’

Recenset eundem ritum Dio l. LIV. in funere Agrippæ, sed causam ejus ignorare fatetur, et quam Seneca dedit, refellit. Verba sunt: ‘Sed et laudationem Agrippæ Augustus recitavit, velo quopiam ante mortuum expanso. Id cui rei factum, mihi non liquet. Tamen alii volunt ideo, quia Pontifex esset: alii, quia obiret munera censoris. Neutri recte. Neque enim vel Pontifici mortuum aspicere nefas: neque Censori, nisi cum finem censioni imponit, conditque lustrum.’ Hæc Dio.

Sed ego existimo, de Pontifice Senecam vera dicere. *Sacer* enim; ideoque non ipsum solum arceri aspectu funesto, sed et *statuas Deorum* voluerunt. Quæ si in loco positæ, ubi supplicia et cædes, *velari* eas mos fuit, aut *transferri.*

Notat ipse Dio: ‘Claudius,’ inquit,

tus populusque habitum ac voces dolentum, simulatione[p] magis, quam libens, induebat, domumque Germanici revirescere, occulti lætabantur. Quod principium favoris, et mater Agrippina, spem male tegens, perniciem acceleravere. Nam Sejanus, ubi videt, mortem Drusi inultam interfectoribus, sine mœrore publico esse, ferox scelerum,[q] et quia prima provenerant, volutare secum, quonam modo Germanici liberos perverteret, quorum non dubia successio:[r] neque spargi venenum in tres poterat,[s] egregia custodum fide, et pudicitia Agrippinæ impenetrabili. Igitur contumaciam ejus insectari, vetus Augustæ odium, recentem Liviæ conscientiam[t] exagitare,[u] 'ut superbam[1] [v] fœcundi-

verba mœrentium specie et imitatione magis quam ultro et ex animo assumebant, familiamque Germanici florere rursus secreti gaudebant. Quod initium amoris, simul *et parens Agrippina, vota* sua *non satis occultans, exitium* illis *approperavere. Quippe Sejanus, postquam animadvertit exitium Drusi impune fuisse* sceleris *auctoribus,* ferri *absque tristitia populi, patrumque, jam superbus et audax facinorum, et quia prima pro votis cesserant, agitare animo, quonam pacto subverteret Germanici filios, ad quos certa spectabat* imperii *successio. Neque diffundi virus in tres* fratres *poterat, ob insignem custodum fidem, et inexpugnabilem Agrippinæ pudicitiam. Itaque pervicaciam ejus criminari* cœpit, *priscam Liviæ offensionem, nuperi consciam facinoris Livillam exstimulare, ut apud Tiberium incusarent* arro-

1 In libris editis, *ut superbiam.* Emendandum, *superbam,* optime monuit

NOTÆ

'delectabatur gladiatoribus, et præsertim meridianis. Ideo plerosque servos, qui dominos sub Caio aut Tiberio calumniati erant, hoc modo perdebat. Eorumque tantus fuit numerus, ut Augusti statuam eo loci positam jusserit transferri, ne aut semper aspiceret cædes, aut semper velata esset.'

Ceterum de Pontifice, in Judæorum ritu, simile Philo notat, De Monarchia: 'a cadavere arceri.'

Dicit Dio, 'non fuisse prohibitum Pontifici maximo cadaver videre,' sed non probat Græculus. Melius Plutarchus qui refert Metellam uxorem Syllæ, cum in morbum incidisset, translatam fuisse in alias ædes, a penatibus viri, quia tum ille Pontifex, ne domum ejus funestaret, quod nefas erat.

p *Simulatione*] Mœrebant magis per simulationem, quam ex animo. Secreto enim gaudebant, sublato Druso, qui unus Germanici liberis præferri debuerat, illius domum reviviscere.

q *Ferox scelerum*] Animo jam ante ad audenda scelera promto et feroci præditus, simul impunitate feliciter experti veneficii confirmatus.

r *Quorum non dubia successio*] Scil. ad principatum, cui, amoto Druso, nemo jam erat propior.

s *Neque spargi venenum in tres poterat*] Tres intelliguntur filii Germanici, Nero, Drusus, Caius. Hi enim superstites patri fuerunt, ut testatur Sueton. Calig. 7.

t *Recentem Liviæ conscientiam*] *Recentem* vocat, comparando cum ea *vetus Augustæ odium,* quasi non post

tate, subnixam popularibus studiis inhiare dominationi,' apud Cæsarem arguerent. Adque[2] hæc callidis criminatoribus (inter quos delegerat Julium Postumum,[w] per adulterium Mutiliæ Priscæ inter intimos aviæ, et consiliis suis peridoneum, quia Prisca in animo Augustæ valida) anum, suapte natura potentiæ anxiam,[x] insociabilem nurui efficie-

gantiam Agrippinæ, numerosa prole suffultam, quasi vulgi favore principatum ambiret. *Et* Livilla *Augustam vetulam suopte ingenio dominationis ægram, implacabilem nurui reddebat per vaferrimos calumniatores, inter quos asciverat Julium Posthumum, qui per stuprum cum Mutilia Prisca, inter familiares Liviæ, et cœptis suis peropportunus erat, quia Prisca in flagranti gratia Augustæ. Etiam*

Muretus; probavere Gruterus et Ernestus. Idque ipsa rerum series postulat. *Brotier.*—2 Brotierus edidit, *Atque hæc callidis criminatoribus: inter quos delegerat Julium Postumum, per adulterium Mutiliæ Priscæ inter intimos aviæ, et consiliis suis peridoneum; quia Prisca, in animo Augustæ valida, anum suapte, &c.* quæ Beroaldi et veterum scriptura est. Oberlinus prætulit Lipsii et Ernesti distinctionem, et *adque hæc* pro *atque hæc*, ut Ernestus edidit.

NOTÆ

primum scelus cum Livia perpetratum, sed recens in consilium de evertendis Germanici liberis, eam adhibuerit. *Conscientia* designat societatem scelerum; ut alteri quoque conscius sis, non tibi uni.

Vetus Augustæ Liviæ odium fuit adversus Agrippinam Germanici et ipsius liberos: cum illo veteri Liviæ vetulæ odio comparat recens crimen Liviæ seu Livillæ. Recens autem post adulterium crimen fuit veneficium, quo periit Drusus maritus: *recens* igitur *conscientia* respectu *veteris odii* Augustæ, forte et respectu primi facinoris, adulterii nempe.

[u] *Exagitare*] Exstimulat, ut Agrippinam apud aures Tiberii insectarentur, tanquam fœmina et ingenio arrogans, et in numero prolis superbiæ suæ fulcra habens, favore populi ad affectandum imperium prolaberetur.

[v] *Ut superbam*] Vulgo *superbiam.* Legit Gruterus, *ut superbam fœcunditate, subnixam popularibus studiis, &c.*

[w] *Julium Postumum*] Estne ille, qui præfectus Ægypto postea? de quo Romæ lapis: PRO. SALUTE. TI. CLAUDI. CÆSARIS. AUG. GERMANICI. PONT. MAX. TRIB. POT. VII. COS. IIII. IMP. XV. P. P. CENSORIS : : : LIBERORUMQUE. EX VOTO. SUSCEPTO. C. IULIUS. SEX. F. COR. POSTUMUS. PRÆF. ÆGYPTI. Vix puto: Claudii enim ævo ille floruit, non hoc Tiberiano.

[x] *Potentiæ anxium*] Multo minus est *potentiæ cupidum* esse, quam *anxium. Anxius* enim est, qui retinendæ, quam habet, omni cura incumbit, omnia aliorum facta dictaque sollicite circumspicit, et suspecta habet, tanquam sibi suæque potentiæ insidiantia.

At cupidus esse potest, qui nec habet, uti liberti Neronis, ' apiscendæ potentiæ properi' IV. 59.: aut qui habet quidem, et amat; sed nullo metu amittendi, quomodo supra III. 56. Augustus qui ' suæ magnitudini fidebat.' *Freinshem.*

Anxiam] De potentia quam sub

bat. Agrippinæ quoque proximi[y] illiciebantur, pravis sermonibus[z] tumidos spiritus perstimulare.[a]

13. At Tiberius, nihil intermissa rerum cura,[b] negotia pro solatiis accipiens, jus civium, preces sociorum tractabat: factaque, auctore eo, Senatusconsulta, 'ut civitati Cibyraticæ[c] apud Asiam, Ægiensi[1] [d] apud Achaiam, motu

proximi Agrippinæ pelliciebantur, ut improbis colloquiis ferocem animum exasperarent.

At Tiberius, nullatenus interrupta Reipublicæ cura, munia imperii *pro delinimentis assumens, de jure civium* et *desideriis sociorum cognoscebat. Factaque, referente illo, decreta patrum,* ut succurreretur urbi Cibyraticæ in Asia, Ægi-

1 In Ms. Flor. *Ægiensi.* Unde Beroaldus aliique veteres edidere, *Ægi-*

NOTÆ

Augusto habuerat retinenda solicita fuit, quippe timere potuit, ne, si quid accideret Tiberio, rerum potirentur filii Germanici, sicque ipsi præferretur Agrippina animo ferox et commota: jam olim muliebres offensiones exercebant illæ.

[y] *Proximi*] Dictum videtur, quomodo XIII. 15. 'Proximus quisque Britannico.' Superiore versu *intimos* appellaverat: *inter intimos ævia.*

Proximi sunt propinqui, amici, comites, domestici, clientes, liberti, officiosi salutantes, consultoresque omnes. Hoc sensu dictum, ubi de Sejano 'qui te invito prorumpunt et de omnibus rebus consulunt.'

[z] *Pravis sermonibus*] Vafris machinationibus inducebat proximos Agrippinæ, ut pravis malignisque de Cæsare et Augusta sermonibus præferocem mulieris animum ad contumaciam propellerent, dictaque aut facta temeraria elicerent, quibus dein Sejanus in crimen et perniciem illius uteretur.

[a] *Perstimulare*] Plus est quam stimulare: continet enim constantiam in stimulando, ad extremum usque, donec videlicet obtineatur, quod destinatum est. Nec de Augusta hæc debent accipi, tanquam adversus illam exstimulanda fuerit Agrippina; hoc enim supervacuum erat, cum jam ante anui isti esset invisa.

Id accipiendum de Cæsare, quem nova Agrippinæ contumacia excitari volebat Sejanus, 'ut cunctationes ejus aperirentur,' &c. IV. 71. Nam et *pravi sermones* non intelligi debent ab Agrippina proferendi, sed ab instigatoribus ejus, qui videlicet uterentur iis sermonibus ad exstimulandos mulieris spiritus. Ejusmodi *pravi sermones* referuntur infra IV. 59.

Illiciebantur *proximi*, ut superbiam violentiamque Agrippinæ pravis sermonibus stimularent adversus Augustam et præcipue in Tiberium. Sic infra de Nerone filio Germanici: 'Quid in præsentiarum conduceret, oblitum, dum a libertis et clientibus apiscendæ potentiæ properis exstimulatur.' Sed alio consilio id agebant proximi Agrippinæ; nempe ut eam proderent imperitantibus. Τὸ *illiciebantur* denotat fuisse ad id solicitatos et corruptos.

[b] *Nihil intermissa rerum cura*] Hoc est, interrupta ob luctum.

[c] *Cibyraticæ*] Cibyra oppidum Phrygiæ majoris versus meridiem, et Ci-

terræ labefactis, subveniretur remissione tributi in triennium.' Et Vibius Serenus, Proconsul ulterioris Hispaniæ,[e] de vi publica damnatus ob atrocitatem morum,[2f] in insulam

rensi apud Achaiam, terræ motu subversis, condonatione vectigalium in tres annos. *Et Vibius Serenus rector ulterioris Hispaniæ de vi publica damnatus*

nensi. At cum nulla sit urbs Ægina in Achaia, Rhenanus aliique plurimi emendavere, *Ægirensi.* Melius recentiores, *Ægiensi.* Brotier.—2 In veteribus editionibus, *ob atrocitatem temporum.* Bene recentiores, *ob atrocitatem morum,* Idem.

NOTÆ

byraticæ jurisdictionis, in Asia minore: hodie forsan *Celestria*, oppidum præfecturæ Natoliæ versus meridiem sub Turcico imperio Asiatico. Ex Plinio v. 28. &c. *Tillemon.*

[d] *Ægiensi*] Ægium, urbs Achaiæ regionis minoris, ad Corinthiacum sinum, in Peloponneso provincia Græciæ: hodie *Vistiza*, urbs Clarenzæ tractus, in Morea provincia imperii Turcici Europæi. *Tillemon.*

[e] *Ulterioris Hispaniæ*] Hispania Ulterior, pars est fere dimidia totius Hispaniæ ad occidentem hybernum: sub Romanis partita est in duas provincias, Bæticam et Lusitaniam, &c. Hodie hic sunt, pars meridionalis regni *Leon*, pars occidentalis Castellæ veteris et novæ, Andalusia fere integra, et major pars Granadæ. Hæ provinciæ, vel regna Hispaniæ parent regi Catholico sive Castellæ; his addenda pars maxima Portugalliæ, et omnis Algarva sub ditione regis Portugalliæ, in Hispania peninsula: ex chartis Sansonis. *Tillemon.*

Ulterioris Hispaniæ] Qui interpretatur *Lusitaniam*, dupliciter fallitur. Semel, quod partem *ulterioris Hispaniæ* Lusitaniam pro tota posuit: nam præter hanc continebatur hac appellatione *Bœtica* quoque, sicut Plin. III. 2. diserte tradit: iterum, quod eam posuit partem, quæ hic minime intelligitur.

Sciendum enim est, cum olim, ut dixi, duas in partes Hispania distribueretur, *citeriorem* et *ulteriorem*, Augustum postea, cum provincias cum senatu populoque Romano divideret, *ulteriorem* bifariam secuisse: et *Bœticam* quidem reliquisse populo; *citeriorem* et Lusitaniam sibi vindicavisse: ac exinde per *ulteriorem Hispaniam*, Bœticam tantum intelligi cœpisse, cui parti, post Lusitaniam proprio prætori attributam, totius appellatio uni hæserit. Vide Dion. lib. LIII. Strabon. lib. III.

Postea sex provinciæ factæ sunt ex Hispania, ut Sex. Rufus testatur, in quo ipso etiam Bœtica et Lusitania distinguuntur. *Freinshem.*

[f] *Ob atrocitatem temporum*] Placet olim emendatio, *atrocitatem morum;* quam velim distinctione juvari hoc modo: *de vi publica damnatus ob atrocitatem morum, in insulam.* Facilis exscribentium lapsus repetitione Syllabæ, *tem morum.* Etsi non sum ignarus a Suetonio 'temporum atrocitatem' dictam, Calig. cap. 6. Sed hic, ut censeo, parum opportune. Puto autem pertinuisse ad Serenum caput hoc legis Juliæ: 'Julia de vi publica tenetur, qui cum imperium potestatemve haberet, civem Rom. adversus provocationem necaverit, verberaverit, jusseritve quid fieri, aut quid in collum injecerit, ut torqueatur.' Lips.

NOTÆ

Ob atrocitatem] Nam sævitia Tiberii pœnas legitimas egrediebatur hoc lib. cap. 42. 'Cæsar objectam sibi adversus reos inclementiam eo pervicacius amplexus.' L. x. DD. ad L. Jul. de vi publ. 'Damnato de vi publica aqua et igni interdicitur.' Ergo arguitur *atrocitas temporum*, quod cum par esset, ut aqua et igni Sereno interdiceretur, Tiberius indulgens inclementiæ, eum in insulam deportavit; quod utique gravius erat interdictione.

Interdictus enim non prius amittebat civitatem, quam inter cives ejus oppidi cooptaretur, in quo sedem fixisset. Cic. pro domo cap. 30. Tac. Annal. IV. 43. *Deportatus* autem statim a sententia, jus civitatis exuebat. Ulp. l. XI. DD. de Pœn. Poterat interdictus (nisi aliud in sententia fuerat additum) se quocumque conferre: at non licitum deportato superare certos fines l. IV. DD. de Pœn. *Vertran.*

Ob atrocitatem temporum] Hanc lectionem in Tacito comprobare possit locus Suetonii Calig. 6. ubi de Germanico: 'Auxit gloriam desideriumque defuncti etiam atrocitas insequentium temporum: cunctis nec temere opinantibus, reverentia ejus ac metu repressam Tiberii sævitiam, quæ mox eruperit.' Quæ tamen *atrocitas* Tiberii seu *temporum* erupit tantum post mortem Drusi qui filius Tiberii, ut patet ex tota ea narratione Taciti.

Ob atrocitatem] Verisimilius est scripsisse Tacitum, *ob atrocitatem morum*: quis enim putet damnatum esse aliquem *ob atrocitatem temporum*? idem quippe est, ac si diceret *ob sævitiam imperitantium* fuisse deportatum, et quis auctor sic loquatur, nullo alio addito, nulla ratione reddita, talis atrocitatis temporum, seu imperitantium? Et ubi, aut unde illa *atrocitas temporum*? Certe jam turbare fortuna cœperat, cum Drusus Tiberii filius, dolo uxoris et adulteri periit, sed nondum sævire ipse Tiberius cœperat. Hactenus Sejanus metu Drusi coërcitus, et tantum abest, ut inclementiam exerceret Tiberius hoc ipso tempore; quin potius clementer subvenerit urbibus Asiaticis terræ motu labefactis, ita ut tributa eis remitterentur, et opibus juvarentur. Et eo ipso tempore absolutus Carsidius Sacerdos, periculo liberatus C. Gracchus.

Et quodnam majus argumentum modestiæ Tiberii fuit, cum apud patres 'etiam tum cuncta tractabantur?' adeo ut procurator Asiæ Lucilius accusatus sit, 'magna cum asseveratione principis, non se jus nisi in servitia et pecunias familiares dedisse, quod si vim prætoris usurpasset, manibusque militum usus foret, spreta in eo mandata sua,' &c. Compara ea tempora cum sequentibus, et videbis mirum justæ clementiæ documentum, non *atrocitatem temporum*. Et quid Sereno fuit cum temporibus? aut cum ministris seu imperitantibus, nisi quod forte in verba atrociora adversus principem prorupisset, cum exprobravit Tiberio suum tantum studium in damnando Libone sine fructu fuisse? quæ *atrocitas* non *temporum* fuit, sed ingenii et morum ipsius Vibii Sereni.

Et verisimile est hunc delatorem acerrimum, non modo lacessisse Cæsarem, sed etiam senatum, seu patrum honestissimos et clarissimos, optimis civium obtrectasse et oblatrasse criminationibus crebris delationibusque: unde odium universorum in se concitavit.

Hinc causa est, cur non tantum aqua et igni interdictus sit, ob sævitiam et vim publicam exercitam in

10. In tradenda morte Drusi, quæ plurimis maximeque fidis auctoribus memorata sunt, retuli: sed non omiserim eorundem temporum rumorem, validum[e] adeo, ut nondum exolescat. 'Corrupta ad scelus[f] Livia, Sejanum Lygdi quoque spadonis animum stupro vinxisse: quod is ætate atque forma carus domino, interque primores ministros erat: deinde, inter conscios ubi locus veneficii tempusque composita sint,[1] eo audaciæ provectum, ut verteret,[g] et, occulto indicio Drusum veneni in patrem arguens, moneret Tiberium, vitandam potionem, quæ prima ei, apud filium epulanti, offerretur. Ea fraude tum senem, postquam convivium inierat, exceptum poculum Druso tradidisse; atque illo ignaro, et juveniliter hauriente,[h] auctam suspicionem, tanquam metu et pudore sibimet irrogaret mortem, quam patri struxerat.'

In referenda nece Drusi, memoravi quæ a multis, et fidelissimis scriptoribus tradita sunt; at non præterierim sparsam eodem ævo famam adeo firmam et constantem, ut nondum senescat. Pellecta ad flagitium Livilla, Sejanum Lygdi etiam eunuchi conscientiam stupro illigasse: quia is Lygdus juventa et pulchritudine domino in deliciis erat, interque præcipuos ministros habebatur. Postea inter socios facinoris ascitus, postquam locus maleficii tempusque constituta sint, eo temeritatis progressum, ut mutaret cuncta, et secreta delatione incusans Drusum veneficii in parentem, nuntiaret Tiberio, cavendum poculum, quod primum exhiberetur ei, apud Drusum inter epulas. Eo dolo tum deceptum senem, ubi ad epulas venisset, acceptam potionem filio præbuisse; atque illo inscio et alacriter bibente, firmatam diffidentiam Tiberii, tanquam timore et verecundia sibimet Drusus inferret necem, quam patri paraverat.

Annal. xii. 25. et apud Livium, ii. 16. *Appius* tamen *Claudius* dicitur in Ms. Reg. Codice Taciti, et in Ms. nostro Livii codice, *Attius Clausus.* Brotier.

1 Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. Beroaldus et veteres, *composita sunt.* Copulam *que* omiserat Lipsius.

NOTÆ

pars provinciæ Aprutii Ulterioris, vel *Abruzzo Ultra*, in regno Neapolitano. *Tillemon.*

[e] *Validum*] Non omittendam puto famam illorum temporum, adeo valide infixam hominum mentibus, ut adhuc duret.

[f] *Corrupta ad scelus*] Quidam *scelus* de adulterio tantum intelligunt: ego putabam potius cædem mariti hic innui: de qua una, hoc loco agere constituit.

[g] *Ut verteret*] Sejanum eo audaciæ provectum esse, ut omnia invertens Drusum occultis calumniis accusaret apud patrem, &c.

[h] *Juveniliter hauriente*] Cum poculum ignarus doli et puerili facilitate ac securitate ebibisset, &c.

11. Hæc vulgo jactata,[i] super id, quod nullo auctore certo firmantur, promte refutaveris. Quis enim mediocri prudentia, nedum Tiberius, tantis rebus exercitus, inaudito filio exitium offerret, idque sua manu, et nullo ad pœnitendum[j] regressu? Quin potius ministrum veneni excruciaret, auctorem exquireret, insita denique, etiam in extraneos, cunctatione et mora, adversum unicum, et nullius ante flagitii compertum uteretur. Sed, quia Sejanus facinorum omnium repertor habebatur, ex nimia caritate in eum Cæsaris, et ceterorum in utrumque odio, quamvis fabulosa et immania credebantur:[k] atrociore semper fama[l] erga dominantium exitus. Ordo alioqui sceleris, per Apicatam Sejani[m] proditus, tormentis Eudemi ac Lygdi patefactus est: neque quisquam scriptor tam infensus extitit, ut Tiberio objectaret, cum omnia alia conquirerent intenderentque. Mihi tradendi arguendique rumoris causa fuit, ut, claro sub exemplo, falsas auditiones depellerem, peteremque ab iis,

Hæc in vulgus sparsa, præter quam quod nullo satis *fido auctore fulciuntur, facile refellas. Quis enim* vel *modica sapientia, non modo Tiberius, tanto rerum usu firmatus expertusque, non cognita causa filio suo necem inferret, idque propria manu, et nulla ad meliorem mentem redeundi* concessa *venia? Quin potius pocillatorem veneficum torqueret, auctorem cruciatu interrogaret,* quin potius *tandem innata ingenitaque* sibi *etiam in alienos tarditate, gravitateque uteretur in unicum* filium, *et nullius ante sceleris manifestum. Sed quia Sejanus cunctorum scelerum inventor existimabatur, ex nimio amore Tiberii erga illum, et aliorum in utrumque malevolo animo, licet vana falsaque et atrocia pro veris et certis habebantur: truculentiore semper fama erga imperitantium mortes. Præterea ordo facinoris per Apicatam Sejani* uxorem *patefactus, et cruciatibus Eudemi ac Lygdi compertus est. Neque ullus auctor adeo infestus fuit, ut id Tiberio exprobraret; cum cuncta alia scrutarentur augerentque. Mihi memorandæ refellendæque famæ causa fuit, ut insigni sub nomine, vanos rumores rejicerem, postularemque ab illis, qui hoc opus nostrum*

NOTÆ

[i] *Hæc vulgo jactata*] Et credita Orosio, qui l. VII. tradit Drusum a Tiberio veneno extinctum. At me non valde movent ejusmodi scriptores, legitimæ historiæ (dicam iratis quorundam auribus) dehonestamenta. *Lipsius.*

[j] *Nullo ad pœnitendum*] Qui necaret filium suum sua manu, nulloque sibi aut filio regressu ad pœnitendum concesso. Τὸ *pœnitendum* tamen potius de patre intelligendum putem: forte alii capient de filio, cui exitium offerret Tiberius sua manu, inaudito, nulloque dato ad pœnitendum regressu; forte de utroque.

[k] *Et immania credebantur*] Alii libri, *inania:* sed magis arridet τὸ *immania.*

[l] *Atrociore semper fama*] Intellige, spargi plerumque et credi *atrocia* aut *tragica*, de morte dominantium.

[m] *Per Apicatam Sejani*] Sic Virgil. 'Hectoris Andromache.'

quorum in manus cura nostra[1] venerit, ne divulgata[n] atque incredibilia, avide accepta, veris, neque in miraculum corruptis, antehabeant.

12. Ceterum, laudante[o] filium pro rostris Tiberio, Sena-

legerint, ne in vulgus temere *jactata, et quæ a fide aliena sunt, cupide accipiant,* neque talia *anteponant iis, quæ certa sunt, quæque nequaquam in admirationem ficta aut adulterata sunt.*

Ceterum Tiberio commendante filium apud Rostra, Patres plebsque vestem ac

1 Ita libri omnes editi, et supra Annal. III. 24. *Si...plures ad curas vitam produxero.* Muretus ait quibusdam in libris antiquis legi, *scripta;* et supra, *inania,* pro *immania.* Vereor ne, Ursinum imitatus, antiquos libros hic comminiscatur, ut opiniones suas approbet. *Brotier.*

NOTÆ

[n] *Ne divulgata*] Ne vulgatos rumores atque incredibilia narrantes avide arripiant, præponantque veris, seu historiis, nudam rerum veritatem, nullisque mirabilibus circumstantiis in speciem auctam adornatamque, exequentibus.

[o] *Laudante*] Fuit ille mos antiquus apud Ægyptios laudandi mortuos reges cum sepelirentur, vel etiam eos vituperandi, ut sic imperare agereque vitam laudabili morte dignam addiscerent. Testis Diodorus Siculus l. II. 'Hoc tempore, quæ ad pompam funeris spectant, præparatis, postrema die corpus in arca conditum ante sepulcri aditum ponunt. Ibi breviarium in vita ab rege gestorum de more recitant: volentique facultas datur defunctum accusandi. Astant sacerdotes mortui recte facta laudantes: populus, si permagnus est, qui exequias circumstat, applaudit veris laudibus, in reliquis magno reclamat tumultu: quo accidit ut plures reges repugnante plebe solito caruerint sepulcri honore, ac magnificentia. Is timor coëgit Ægypti reges juste vivere, veritos futuram post mortem plebis iram, atque odium sempiternum.'

Laudante filium] Velo quidem interposito, ne Pontificis maximi oculi aspectu cadaveris funestarentur. Seneca, consolatione ad Martiam: 'Tiberius Cæsar, et quem genuerat, et quem adoptaverat, amisit. Ipse tamen pro Rostris laudavit filium, stetitque in conspectu posito corpore, interjecto tantummodo velamento, quod Pontificis oculos a funere arceret.'

Recenset eundem ritum Dio l. LIV. in funere Agrippæ, sed causam ejus ignorare fatetur, et quam Seneca dedit, refellit. Verba sunt: 'Sed et laudationem Agrippæ Augustus recitavit, velo quopiam ante mortuum expanso. Id cui rei factum, mihi non liquet. Tamen alii volunt ideo, quia Pontifex esset: alii, quia obiret munera censoris. Neutri recte. Neque enim vel Pontifici mortuum aspicere nefas: neque Censori, nisi cum finem censioni imponit, conditque lustrum.' Hæc Dio.

Sed ego existimo, de Pontifice Senecam vera dicere. *Sacer* enim; ideoque non ipsum solum arceri aspectu funesto, sed et *statuas Deorum* voluerunt. Quæ si in loco positæ, ubi supplicia et cædes, *velari* eas mos fuit, aut *transferri.*

Notat ipse Dio: 'Claudius,' inquit,

tus populusque habitum ac voces dolentum, simulatione[p] magis, quam libens, induebat, domumque Germanici revirescere, occulti lætabantur. Quod principium favoris, et mater Agrippina, spem male tegens, perniciem acceleravere. Nam Sejanus, ubi videt, mortem Drusi inultam interfectoribus, sine mœrore publico esse, ferox scelerum,[q] et quia prima provenerant, volutare secum, quonam modo Germanici liberos perverteret, quorum non dubia successio:[r] neque spargi venenum in tres poterat,[s] egregia custodum fide, et pudicitia Agrippinæ impenetrabili. Igitur contumaciam ejus insectari, vetus Augustæ odium, recentem Liviæ conscientiam[t] exagitare,[u] 'ut superbam[1] [v] fœcundi-

verba mœrentium specie et imitatione magis quam ultro et ex animo assumebant, familiamque Germanici florere rursus secreti gaudebant. Quod initium amoris, simul *et parens Agrippina, vota* sua *non satis occultans, exitium* illis *approperavere. Quippe Sejanus, postquam animadvertit exitium Drusi impune fuisse* sceleris *auctoribus*, ferri *absque tristitia populi, patrumque, jam superbus et audax facinorum, et quia prima pro votis cesserant, agitare animo, quonam pacto subverteret Germanici filios, ad quos certa spectabat* imperii *successio. Neque diffundi virus in tres* fratres *poterat, ob insignem custodum fidem, et inexpugnabilem Agrippinæ pudicitiam. Itaque pervicaciam ejus criminari* cœpit, *priscam Liviæ offensionem, nuperi consciam facinoris Livillam exstimulare, ut apud Tiberium incusarent* arro-

1 In libris editis, *ut superbiam*. Emendandum, *superbam*, optime monuit

NOTÆ

'delectabatur gladiatoribus, et præsertim meridianis. Ideo plerosque servos, qui dominos sub Caio aut Tiberio calumniati erant, hoc modo perdebat. Eorumque tantus fuit numerus, ut Augusti statuam eo loci positam jusserit transferri, ne aut semper aspiceret cædes, aut semper velata esset.'

Ceterum de Pontifice, in Judæorum ritu, simile Philo notat, De Monarchia: 'a cadavere arceri.'

Dicit Dio, 'non fuisse prohibitum Pontifici maximo cadaver videre,' sed non probat Græculus. Melius Plutarchus qui refert Metellam uxorem Syllæ, cum in morbum incidisset, translatam fuisse in alias ædes, a penatibus viri, quia tum ille Pontifex, ne domum ejus funestaret, quod nefas erat.

[p] *Simulatione*] Mœrebant magis per simulationem, quam ex animo. Secreto enim gaudebant, sublato Druso, qui unus Germanici liberis præferri debuerat, illius domum reviviscere.

[q] *Ferox scelerum*] Animo jam ante ad audenda scelera promto et feroci præditus, simul impunitate feliciter experti veneficii confirmatus.

[r] *Quorum non dubia successio*] Scil. ad principatum, cui, amoto Druso, nemo jam erat propior.

[s] *Neque spargi venenum in tres poterat*] Tres intelliguntur filii Germanici, Nero, Drusus, Caius. Hi enim superstites patri fuerunt, ut testatur Sueton. Calig. 7.

[t] *Recentem Liviæ conscientiam*] *Recentem* vocat, comparando cum ea *vetus Augustæ odium*, quasi non post

tate, subnixam popularibus studiis inhiare dominationi,' apud Cæsarem arguerent. Adque[2] hæc callidis criminatoribus (inter quos delegerat Julium Postumum,[w] per adulterium Mutiliæ Priscæ inter intimos aviæ, et consiliis suis peridoneum, quia Prisca in animo Augustæ valida) anum, suapte natura potentiæ anxiam,[x] insociabilem nurui efficie-

gantiam Agrippinæ, numerosa prole suffultam, quasi vulgi favore principatum ambiret. *Et* Livilla *Augustam vetulam suopte ingenio dominationis ægram, implacabilem nurui reddebat per vaferrimos calumniatores, inter quos asciverat Julium Posthumum, qui per stuprum cum Mutilia Prisca, inter familiares Liviæ, et cœptis suis peropportunus erat, quia Prisca in flagranti gratia Augustæ. Etiam*

Muretus; probaverè Gruterus et Ernestus. Idque ipsa rerum series postulat. *Brotier.*—2 Brotierus edidit, *Atque hæc callidis criminatoribus: inter quos delegerat Julium Postumum, per adulterium Mutiliæ Priscæ inter intimos aviæ, et consiliis suis peridoneum; quia Prisca, in animo Augustæ valida, anum suapte*, &c. quæ Beroaldi et veterum scriptura est. Oberlinus prætulit Lipsii et Ernesti distinctionem, et *adque hæc* pro *atque hæc*, ut Ernestus edidit.

NOTÆ

primum scelus cum Livia perpetratum, sed recens in consilium de evertendis Germanici liberis, eam adhibuerit. *Conscientia* designat societatem scelerum; ut alteri quoque conscius sis, non tibi uni.

Vetus Augustæ Liviæ odium fuit adversus Agrippinam Germanici et ipsius liberos: cum illo veteri Liviæ vetulæ odio comparat recens crimen Liviæ seu Livillæ. Recens autem post adulterium crimen fuit veneficium, quo periit Drusus maritus: *recens* igitur *conscientia* respectu *veteris odii* Augustæ, forte et respectu primi facinoris, adulterii nempe.

[u] *Exagitare*] Exstimulat, ut Agrippinam apud aures Tiberii insectarentur, tanquam fœmina et ingenio arrogans, et in numero prolis superbiæ suæ fulcra habens, favore populi ad affectandum imperium prolaberetur.

[v] *Ut superbam*] Vulgo *superbiam.* Legit Gruterus, *ut superbam fœcunditate, subnixam popularibus studiis*, &c.

[w] *Julium Postumum*] Estne ille, qui præfectus Ægypto postea? de quo Romæ lapis: PRO. SALUTE. TI. CLAUDI. CÆSARIS. AUG. GERMANICI. PONT. MAX. TRIB. POT. VII. COS. IIII. IMP. XV. P. P. CENSORIS : : : LIBERORUMQUE. EX VOTO. SUSCEPTO. C. IULIUS. SEX. F. COR. POSTUMUS. PRÆF. ÆGYPTI. Vix puto: Claudii enim ævo ille floruit, non hoc Tiberiano.

[x] *Potentiæ anxiam*] Multo minus est *potentiæ cupidum* esse, quam *anxium. Anxius* enim est, qui retinendæ, quam habet, omni cura incumbit, omnia aliorum facta dictaque solicite circumspicit, et suspecta habet, tanquam sibi suæque potentiæ insidiantia.

At cupidus esse potest, qui nec habet, uti liberti Neronis, 'apiscendæ potentiæ properi' IV. 59.: aut qui habet quidem, et amat; sed nullo metu amittendi, quomodo supra III. 56. Augustus qui 'suæ magnitudini fidebat.' *Freinshem.*

Anxiam] De potentia quam sub

bat. Agrippinæ quoque proximi[y] illiciebantur, pravis sermonibus[z] tumidos spiritus perstimulare.[a]

13. At Tiberius, nihil intermissa rerum cura,[b] negotia pro solatiis accipiens, jus civium, preces sociorum tractabat: factaque, auctore eo, Senatusconsulta, 'ut civitati Cibyraticæ[c] apud Asiam, Ægiensi[1] [d] apud Achaiam, motu

proximi Agrippinæ pelliciebantur, ut improbis colloquiis ferocem animum exasperarent.

At Tiberius, nullatenus interrupta Reipublicæ cura, munia imperii *pro delinimentis assumens, de jure civium* et *desideriis sociorum cognoscebat. Factaque, referente illo, decreta patrum,* ut succurreretur urbi Cibyraticæ in Asia, Ægi-

1 In Ms. Flor. *Ægiensi.* Unde Beroaldus aliique veteres edidere, Ægi-

NOTÆ

Augusto habuerat retinenda solicita fuit, quippe timere potuit, ne, si quid accideret Tiberio, rerum potirentur filii Germanici, sicque ipsi præferretur Agrippina animo ferox et commota: jam olim muliebres offensiones exercebant illæ.

[y] *Proximi*] Dictum videtur, quomodo XIII. 15. 'Proximus quisque Britannico.' Superiore versu *intimos* appellaverat: *inter intimos aviæ.*

Proximi sunt propinqui, amici, comites, domestici, clientes, liberti, officiosi salutantes, consultoresque omnes. Hoc sensu dictum, ubi de Sejano 'qui te invito prorumpunt et de omnibus rebus consulunt.'

[z] *Pravis sermonibus*] Vafris machinationibus inducebat proximos Agrippinæ, ut pravis malignisque de Cæsare et Augusta sermonibus præferocem mulieris animum ad contumaciam propellerent, dictaque aut facta temeraria elicerent, quibus dein Sejanus in crimen et perniciem illius uteretur.

[a] *Perstimulare*] Plus est quam stimulare: continet enim constantiam in stimulando, ad extremum usque, donec videlicet obtineatur, quod destinatum est. Nec de Augusta hæc debent accipi, tanquam adversus illam exstimulanda fuerit Agrippina; hoc enim supervacuum erat, cum jam ante anui isti esset invisa.

Id accipiendum de Cæsare, quem nova Agrippinæ contumacia excitari volebat Sejanus, 'ut cunctationes ejus aperirentur,' &c. IV. 71. Nam et *pravi sermones* non intelligi debent ab Agrippina proferendi, sed ab instigatoribus ejus, qui videlicet uterentur iis sermonibus ad exstimulandos mulieris spiritus. Ejusmodi *pravi sermones* referuntur infra IV. 59.

Illiciebantur *proximi*, ut superbiam violentiamque Agrippinæ pravis sermonibus stimularent adversus Augustam et præcipue in Tiberium. Sic infra de Nerone filio Germanici: 'Quid in præsentiarum conduceret, oblitum, dum a libertis et clientibus apiscendæ potentiæ properis exstimulatur.' Sed alio consilio id agebant proximi Agrippinæ; nempe ut eam proderent imperitantibus. Τὸ *illiciebantur* denotat fuisse ad id solicitatos et corruptos.

[b] *Nihil intermissa rerum cura*] Hoc est, interrupta ob luctum.

[c] *Cibyraticæ*] Cibyra oppidum Phrygiæ majoris versus meridiem, et Ci-

terræ labefactis, subveniretur remissione tributi in triennium.' Et Vibius Serenus, Proconsul ulterioris Hispaniæ,[e] de vi publica damnatus ob atrocitatem morum,[2 f] in insulam

rensi apud Achaiam, terræ motu subversis, condonatione vectigalium in tres annos. *Et Vibius Serenus rector ulterioris Hispaniæ de vi publica damnatus*

nensi. At cum nulla sit urbs Ægina in Achaia, Rhenanus aliique plurimi emendavere, *Ægirensi.* Melius recentiores, *Ægiensi.* Brotier.—2 In veteribus editionibus, *ob atrocitatem temporum.* Bene recentiores, *ob atrocitatem morum.* Idem.

NOTÆ

byraticæ jurisdictionis, in Asia minore: hodie forsan *Celestria*, oppidum præfecturæ Natoliæ versus meridiem sub Turcico imperio Asiatico. Ex Plinio v. 28. &c. *Tillemon.*

[d] *Ægiensi*] Ægium, urbs Achaiæ regionis minoris, ad Corinthiacum sinum, in Peloponneso provincia Græciæ: hodie *Vistiza*, urbs Clarenzæ tractus, in Morea provincia imperii Turcici Europæi. *Tillemon.*

[e] *Ulterioris Hispaniæ*] Hispania Ulterior, pars est fere dimidia totius Hispaniæ ad occidentem hybernum: sub Romanis partita est in duas provincias, Bæticam et Lusitaniam, &c. Hodie hic sunt, pars meridionalis regni *Leon*, pars occidentalis Castellæ veteris et novæ, Andalusia fere integra, et major pars Granadæ. Hæ provinciæ, vel regna Hispaniæ parent regi Catholico sive Castellæ; his addenda pars maxima Portugalliæ, et omnis Algarva sub ditione regis Portugalliæ, in Hispania peninsula: ex chartis Sansonis. *Tillemon.*

Ulterioris Hispaniæ] Qui interpretatur *Lusitaniam*, dupliciter fallitur. Semel, quod partem *ulterioris Hispaniæ* Lusitaniam pro tota posuit: nam præter hanc continebatur hac appellatione *Bœtica* quoque, sicut Plin. III. 2. diserte tradit: iterum, quod eam posuit partem, quæ hic minime intelligitur.

Sciendum enim est, cum olim, ut dixi, duas in partes Hispania distribueretur, *citeriorem* et *ulteriorem*, Augustum postea, cum provincias cum senatu populoque Romano divideret, *ulteriorem* bifariam secuisse: et *Bœticam* quidem reliquisse populo; *citeriorem* et Lusitaniam sibi vindicavisse: ac exinde per *ulteriorem Hispaniam*, Bœticam tantum intelligi cœpisse, cui parti, post Lusitaniam proprio prætori attributam, totius appellatio uni hæserit. Vide Dion. lib. LIII. Strabon. lib. III.

Postea sex provinciæ factæ sunt ex Hispania, ut Sex. Rufus testatur, in quo ipso etiam Bœtica et Lusitania distinguuntur. *Freinshem.*

[f] *Ob atrocitatem temporum*] Placet olim emendatio, *atrocitatem morum;* quam velim distinctione juvari hoc modo: *de vi publica damnatus ob atrocitatem morum, in insulam.* Facilis exscribentium lapsus repetitione Syllabæ, *tem morum.* Etsi non sum ignarus a Suetonio 'temporum atrocitatem' dictam, Calig. cap. 6. Sed hic, ut censeo, parum opportune. Puto autem pertinuisse ad Serenum caput hoc legis Juliæ: 'Julia de vi publica tenetur, qui cum imperium potestatemve haberet, civem Rom. adversus provocationem necaverit, verberaverit, jusseritve quid fieri, aut quid in collum injecerit, ut torqueatur.' *Lips.*

NOTÆ

Ob atrocitatem] Nam sævitia Tiberii pœnas legitimas egrediebatur hoc lib. cap. 42. 'Cæsar objectam sibi adversus reos inclementiam eo pervicacius amplexus.' L. x. DD. ad L. Jul. de vi publ. 'Damnato de vi publica aqua et igni interdicitur.' Ergo arguitur *atrocitas temporum*, quod cum par esset, ut aqua et igni Sereno interdiceretur, Tiberius indulgens inclementiæ, eum in insulam deportavit; quod utique gravius erat interdictione.

Interdictus enim non prius amittebat civitatem, quam inter cives ejus oppidi cooptaretur, in quo sedem fixisset. Cic. pro domo cap. 30. Tac. Annal. IV. 43. *Deportatus* autem statim a sententia, jus civitatis exuebat. Ulp. l. XI. DD. de Pœn. Poterat interdictus (nisi aliud in sententia fuerat additum) se quocumque conferre: at non licitum deportato superare certos fines l. IV. DD. de Pœn. *Vertran.*

Ob atrocitatem temporum] Hanc lectionem in Tacito comprobare possit locus Suetonii Calig. 6. ubi de Germanico: 'Auxit gloriam desideriumque defuncti etiam atrocitas insequentium temporum: cunctis nec temere opinantibus, reverentia ejus ac metu repressam Tiberii sævitiam, quæ mox eruperit.' Quæ tamen *atrocitas* Tiberii seu *temporum* erupit tantum post mortem Drusi qui filius Tiberii, ut patet ex tota ea narratione Taciti.

Ob atrocitatem] Verisimilius est scripsisse Tacitum, *ob atrocitatem morum*: quis enim putet damnatum esse aliquem *ob atrocitatem temporum?* idem quippe est, ac si diceret *ob sævitiam imperitantium* fuisse deportatum, et quis auctor sic loquatur, nullo alio addito, nulla ratione reddita, talis atrocitatis temporum, seu imperitantium?

Et ubi, aut unde illa *atrocitas temporum?* Certe jam turbare fortuna cœperat, cum Drusus Tiberii filius, dolo uxoris et adulteri periit, sed nondum sævire ipse Tiberius cœperat. Hactenus Sejanus metu Drusi coërcitus, et tantum abest, ut inclementiam exerceret Tiberius hoc ipso tempore; quin potius clementer subvenerit urbibus Asiaticis terræ motu labefactis, ita ut tributa eis remitterentur, et opibus juvarentur. Et eo ipso tempore absolutus Carsidius Sacerdos, periculo liberatus C. Gracchus.

Et quodnam majus argumentum modestiæ Tiberii fuit, cum apud patres 'etiam tum cuncta tractabantur?' adeo ut procurator Asiæ Lucilius accusatus sit, 'magna cum asseveratione principis, non se jus nisi in servitia et pecunias familiares dedisse, quod si vim prætoris usurpasset, manibusque militum usus foret, spreta in eo mandata sua,' &c. Compara ea tempora cum sequentibus, et videbis mirum justæ clementiæ documentum, non *atrocitatem temporum*. Et quid Sereno fuit cum temporibus? aut cum ministris seu imperitantibus, nisi quod forte in verba atrociora adversus principem prorupisset, cum exprobravit Tiberio suum tantum studium in damnando Libone sine fructu fuisse? quæ *atrocitas* non *temporum* fuit, sed ingenii et morum ipsius Vibii Sereni.

Et verisimile est hunc delatorem acerrimum, non modo lacessisse Cæsarem, sed etiam senatum, seu patrum honestissimos et clarissimos, optimis civium obtrectasse et oblatrasse criminationibus crebris delationibusque: unde odium universorum in se concitavit.

Hinc causa est, cur non tantum aqua et igni interdictus sit, ob sævitiam et vim publicam exercitam in

Amorgum[g] deportatur.[h] Carsidius[3] Sacerdos, reus, tanquam frumento hostem Tacfarinatem juvisset,[i] absolvitur; ejus-

amovetur ob sævitiam animi in insulam Amorgum. Carsius Sacerdos crimen habens, quasi annonam suppeditasset prædoni Tacfarinati, culpam diluit; idemque

3 Ms. Flor. et editiones veteres, *Carsius Sacerdos.* Recte emendavit Ernestus, *Carsidius Sacerdos.* Idem enim est, qui infra Annal. VI. 48. *Garsidius Sacerdos* perperam dicitur. Hicque, *Sacerdos*, cognomen est, non vero dignitatis appellatio. Vide et veterem lapidem apud Gruterum, p. 767.

NOTÆ

ulteriore Hispania, sed etiam insula et scopulo clausus sit, ne si loco celebri et frequenti versari licuisset, crimina et delationes continuaret. Sic refrænata nimia licentia et atrocitas ingenii. Et habemus apud Tacitum exempla talium prodigiorum pravæ eloquentiæ, qui in insulas amandati, eadem de causa, ne perpetuo proceribus, senatui, et civitati infesti essent.

Ob atrocitatem morum] Sic *seponebant* in aliquem recessum eos, qui sibi displicerent, vel ob ferociam animi, vel ob nobilitatem aut ambitionem: sic seponebant viros quos metuebant, aut suspectabant, in aliquem locum remotum ab urbe et frequenti hominum cœtu. Sic Dolabella a Vitellio Aquinum sepositus, sic Sylla Massiliam a Nerone, sic et Rubellius Blandus in Asiam, sic et Mucianus in Lyciam: aliquandó tamen aliqua specie honoris amovebantur, ut Otho in Lusitaniam. Vespasianus Morboniam amandatus, forte et Helvidius Priscus tantum seponebatur a Vespasiano. Sed dominationis magistri, seu mali ministri necem ipsi consciverunt inscio et invito principe: sic intelliges Suet. Tit. 9. 'Fratrem insidiari sibi non desinentem, &c. nec occidere, neque seponere, &c. sustinuit.' Etiam ultro secedebant magni viri, ne fama illorum suspectaretur. Ut Galba apud Suet. 8. 'Prope ad medium Neronis principatum, in secessu plurimum vixit, &c. donec in oppido Fundis moranti Hispania Tarraconensis oblata est.'

g *Amorgum*] Amorgus, insularum Sporadum una, in mari Ægæo, versus meridiem; hodie *Amergo*, vel *Morgo*, in Archipelago, Turcis paret. *Tillemon.*

h *Deportatur*] Vibius Serenus ulterioris Hispaniæ proconsul, ob atrocitatem morum de vi publica damnatus, in insulam Amorgum deportatur. *Freinshem.* Puto, fallitur; et longe satius est, ut fuerit Serenus de vi publica damnatus, seu aqua et igni interdictus; ita ut posset exilii sedem pro libito sibi deligere: dein tamen præter ordinem et legem, considerata atrocitate morum ejus, in insulam Amorgum deportatus sit. Nec verisimile est hominem fuisse de *vi publica damnatum* ob atrocitatem morum præcise; nisi aliquod crimen intervenisset.

i *Frumento hostem Tacfarinatem juvisset*] Quod læsæ majestatis crimen est. L. cujusque ad L. Juliam majestat. D. Lib. I. Machab. 'Præliantibus non dabunt, neque subministrabunt triticum, arma, pecuniam, naves.' Sunt verba societatis initæ inter Judæos et Romanos, cap. 8. et imperatores Valentinianus et Gratianus prohibent ad Barbaricam oleum, aut liquamen, aut vinum, ne gustus

demque criminis C. Gracchus.[4] Hunc comitem exilii, admodum infantem, pater Sempronius[j] in insulam Cercinam[k] tulerat. Illic adultus, inter extorres[l] et liberalium artium nescios, mox per Africam ac Siciliam mutando sordidas merces[m] sustentabatur: neque tamen effugit magnæ fortunæ

scelus a se amolitur C. Gracchus. Illum pater Sempronius socium exilii, tenera admodum ætate, secum avexerat in insulam Cercinam. Hic educatus est inter exules, et ingenuarum artium rudes; deinde per Africam ac Siciliam vili rerum permutatione se tolerabat, nec tamen eminentis fastigii discrimina vitavit. Et nisi

n. 10. Gronovius et Ryckius legunt *Carsius.* Brotier.—4 *Graccus* Homerus et Brotier. passim.

NOTÆ

quidem gratia, portari: in Cod. L. ad Barbaricam. De his quæ export. non deb. Paulus J. C. 'Cotem ferro subigendo, et necessaria hostibus venumdari, ut ferrum, et frumentum, et sales, non sine capitis periculo licet.'

[j] *Pater Sempronius*] Ille est de quo Tac. I. 53. qui filiam Augusti 'Juliam in matrimonio M. Agrippæ temeraverat;' traditamque Tiberio 'contumacia et odiis in maritum accendebat, &c. Igitur amotus Cercinam Africi maris insulam, quatuordecim annis exilium toleravit.' Tumque occisus est jussu Tiberii, cum rerum potitus est.

[k] *Insulam Cercinam*] Cercina, ad oram Africæ minoris, et prope Syrtim minorem: hodie *Cercare*, prope regnum Tunetanum, in Barbaria. *Tillemonius.*

[l] *Adultus, inter extorres*] Inter profugos et liberalium artium rudes adultus, postea nullam meliorem vitæ exhibendæ rationem inire potuit, quam ut sordidam, et tantis majoribus indignam negotiationem exercendo, merces Africanas in Siciliam et vicissim Siculas in Africam transportaret, distraheretque. *Freinsh.* Non tantum sordida illa negotiatio ob claritatem majorum illius, sed præcise ex se ipsa; quia negotiatores mentiri, fraudare, jurare, falsasque merces miscere veris et corrumpere solent.

[m] *Sordidas merces*] Quidam interpretantur minimi pretii. Sed ipsum crimen, cujus hic arcessitur Gracchus, interpretationem hanc repudiat: insimulabatur enim tanquam hostem Tacfarinatem juvisset: ut videatur vel hoc genus mercimonii exercuisse, vel certe aliud quodcumque non minimi lucri.

Quod autem *sordidas merces* appellat auctor, fieri potest vel ipsarum respectu, si verbi gratia salsamenta vendidisset permutassetve; aut etiam respectu personæ, in qua, ob dignitatem familiæ, etiam negotiatio mediocribus honesta, pro sordida reputari poterat.

Ad hæc accommodari potest judicium Ciceronis de Off. I. 42. 'Quibus artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum; hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem si tenuis est, sordida putanda est; sin magna et copiosa, &c. non est admodum vituperanda.'

Magis itaque hic tolero, quod nonnulli *vilissimas* interpretati sunt, quia vilitas ea, non tantum ad pretii mediocritatem pertinet, verum etiam ad

pericula. Ac, ni Ælius Lamia, et L. Apronius, qui Africam obtinuerant, insontem protexissent, claritudine infausti generis, et paternis adversis[n] foret abstractus.

14. Is quoque annus legationes Græcarum civitatum habuit: Samiis 'Junonis,'[o] Cois 'Æsculapii delubro, vetustum asyli jus ut firmaretur,' petentibus. Samii decreto

Ælius Lamia, et L. Apronius, qui Africæ præfuerant, innocentem defendissent, nobilitate infelicis familiæ, et paternis infortuniis abreptus foret.

Eo etiam anno Græcæ civitates misere legatos in urbem, *Samiis postulantibus, ut* Junonis templo stabiliretur antiquum jus perfugii: *idem petebant Coi Æsculapii fano. Samii nixi sanctione Amphictionum, penes quos summum fuit om-*

NOTÆ

mercium ipsarum, licet caro comparatarum, sordes.

Sordidæ erant illæ merces respectu avorum Sempronii et clarissimæ illius stirpis, et quoad se *sordidæ* fuerunt, saltem sigillatim sumtæ, quia viles et vulgares: etiam ob turpem quæstum et ob vanitatem artis, quæ sæpe inania mendaciaque et perjuria lucro habet; quod certe a probro, flagitio et ignominia prope abest; adde ob avaritiam: per *sordes* intelligitur avaritia.

Cic. de Offic. l. I. 'Primum improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum et fœneratorum; illiberales autem et sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum opera, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant carius. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur, nec vero quicquam turpius est vanitate.' Et paulo infra: 'Mercatura autem si tenuis est, sordida putanda est: sin magna et copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda.'

[n] *Paternis adversis*] Pater ejus in Cercinam insulam relegatus fuerat: ergo, si quidem, ut nonnulli aiunt, eadem pœna in hunc incubuisset, ipse quoque eodem erat relegandus. Neque recte paternorum adversorum particeps fieret: quin illa jam aderant et miserum premebant; haud minus quam ipsa generis infausti claritudo.

Quippe vox *abstractus* absolute posita est, neque subjicitur quo abstractus foret, sed subintelligitur extrema calamitas, atque ultimum supplicium. Ita VI. 26. 'Pernicies Agrippinæ Plancinam traxit;' scilicet, in exitium. *Freinsh.*

[o] *Samiis Junonis*] Virg. Æneid. I. 'Quam Juno terris magis omnibus unam Posthabita coluisse Samo.'

Samiis] Samos, Samus Cic. quæ et Parthenia, olim a Parthenio fluvio, *Samo* adhuc vulgo dicta, insula maris Icarii, Ioniæ adjacens, contra Ephesum: ipsa circuitu 87. mil. pass. teste Plin. sed majore apud recentiores.

Ibi vasa fictilia primum fabricata in urbe ejusdem nom. Episcopalis: ibi Juno colebatur, unde Samos Junonica dicta, pop. Samothraces. Samos altera ins. maris Ægei Thraciæ adjacens, quæ Samothrace et Samothracia, dicitur vulgo *Samandrachi*, teste Soph. circuitus 20. mil. pass. hinc Sibylla cognomine Samia.

Samiis] Samos vel Samus, insularum Sporadum una, in mari Ægæo, et prope Ioniam provinciam Asiæ

Amphictyonum[p] nitebantur, quis præcipuum fuit rerum omnium judicium, qua tempestate Græci, conditis per Asiam urbibus, ora maris potiebantur. Neque dispar apud Coos[q] antiquitas: et accedebat meritum ex loco. Nam cives Romanos templo Æsculapii induxerant,[r] cum, jussu Regis Mithridatis,[s] apud cunctas Asiæ insulas et urbes, trucidarentur. Variis dehinc et sæpius irritis Prætorum questibus, postremo Cæsar 'de immodestia histrionum' retulit: 'multa ab iis in publicum seditiose, fœda per domos tentari: Oscum quondam ludicrum,[t] levissimæ apud vulgum oblectationis,[u] eo flagitiorum[v] et virium venisse, ut auctoritate Patrum coërcendum sit.' Pulsi tum histriones Italia.

15. Idem annus alio quoque luctu Cæsarem afficit, alte-

nium rerum arbitrium, quo tempore Græci, structis per Asiam civitatibus, littus maris obtinebant. Neque minor apud Coos vetustas, et accrescebat gratia ex templo ipso. *Quippe intromiserant cives Romanos in Æsculapii delubrum, cum edicto Regis Mithridatis per omnes Asiæ insulas civitatesque interficerentur. Exin post multas, et sæpius vanas, elusasque Prætorum expostulationes, tandem Tiberius retulit* apud Patres, de licentia mimorum; eos multa in vulgus seditiose, multa inhonesta in familiis audere. Oscum olim ludum, tenuissimæ apud plebem voluptatis, eo scelerum et virium provectum esse, ut decreto senatus comprimendus sit. *Tum mimi Italia ejecti.*

Eodem anno novo etiam mœrore perculsus Tiberius, extincto altero ex gemellis

NOTÆ

minoris: hodie *Samo* vel *Samoa* in Archipelago prope Natoliam; paret Turcis. *Tillemonius.*

[p] *Decreto Amphictyonum*] Publicum Græciæ concilium. Quintil. et Plinius. Bis quotannis, vere et autumno, mittebantur Pylagoræ e duodecim populis Græciæ. Harpocration.

[q] *Coos*] Cos insula: vide notas l. II. c. 75.

[r] *Induxerant*] Romanos, qui apud se morabantur, in templum Æsculapii inductos, loci religione servaverunt, spreto Mithridatis edicto.

[s] *Jussu Regis Mithridatis*] Uno die 150. millia civium Romanorum Mithridatis jussu trucidata sunt. Cic. pro lege Manilia. Livius l. LXXVIII. Plutarchus in Sylla, Appianus in Mithridatico.

[t] *Oscum quondam ludicrum*] Quod celebratum Romæ, non Romana lingua. Strabo l. v. 'Eximium quid Oscis et Ausoniorum genti contigit; cum enim Osci defecerint, lingua manet apud Romanos, ita ut poëmata illorum in scena exhibeantur quodam ludicro et a mimis recitentur.' Censent idem esse cum Atellanis ludis: nec errant. Nam Atella, *Oscorum* urbs. Sermo autem *Oscus*, diversus a Latino. Titinnius: 'Qui Osce et Volsce fabulantur, nam Latine nesciunt.' Quo et Campani usi videntur, et, ut Livius alibi me docet, Samnites.

Oscum] Osci, populi Latii et Campaniæ provinciarum Italiæ. Vide Cluverii Ital. ant. l. III. c. 9. p. 1059. *Tillemon.*

[u] *Levissimæ apud vulgum oblectationis*] *Levissima oblectatio*, non est, par-

rum ex geminis Drusi liberis extinguendo: neque minus morte amici. Is fuit Lucilius Longus,[1] omnium illi tristium lætorumque socius, unusque e Senatoribus Rhodii secessus comes. Ita, quanquam novo homini,[w] censorium funus,[x]

Drusi filiis, nec minus interitu amici afflictus est. *Is fuit Lucilius Longus cunctarum illi secundarum adversarumque rerum particeps, solusque e senatoriis socius Rhodiæ solitudinis: sic, licet homini novæ claritatis, censorias exequias, imaginem*

1 Ita Ms. Flor. et mox, *Lucilius Capito,* ut docet Jac. Gronovius. Perperam Beroaldus et veteres, *Lucillius Longus....Lucillius Capito.* Brotier.

NOTÆ

va aut minima, constat enim Romanos, si qua alia re, his ludis esse delectatos: verum ita vocatur, quia gravitati principis populi non conveniret, ex re tam levi et ludicra quantamcunque delectationem capere: pari modo, quo præcedenti capite *sordidæ merces* sunt appellatæ; nempe si respicias personam.

Sed Populus ille Romanus quamvis victor gentium et rerum dominus, non minus tamen levis fuit, si plebeculam saltem respicias. Immo in luxum et talia oblectamenta pronior et magis oblectari voluit, quia ditior et pinguior. Sed *levissima* dicta, quia modici vel etiam nullius ingenii, et quia initio vana, ridicula, et tenuis res; postea aucta: *levis* etiam respectu sapientum et procerum, qui graviores voluptates sectabantur.

[v] *Eo flagitiorum*] Vanum ludicrum eo recidisse, ut flagitia histrionum inulta manere non debeant, neque ob illorum potentiam a magistratibus coërceri possint, sed patrum auctoritatem requirant. Tanta fuit potentia histrionum, ut illorum domos frequentarent senatores ipsi, ut equites Romani stiparent tegerentque eorum latera, cum in publicum egrederentur: quod eo usque invaluerat, ut edictis et senatusconsultis ea flagitia comprimi necesse fuerit.

Flagitiorum] Intelligunt flagitia, probra, obscœna verba, et talia vel facta, aut exhibita in iis ludis, quæ pudorem publicum veluti prostituerent. Puto et intelligenda etiam *flagitia,* quæ per domos faciebant non mimice mimi illi, stupra, adulteria, ceterasque ejusmodi libidines in utroque sexu. Quid non potuit Paris histrio et similes? quid non ausus in Messalinam Mnester? quid non ausus in Domitiam discipulus Paridis?

[w] *Novo homini*] Licet novus homo nullisque majorum imaginibus decoratus esset, tamen Censorium funus, &c. habuit. *Novitas* illa, claritas potius fuit quam nobilitas, nullos patricios, nullas imagines numerabat: *nobilitas* tamen fuit, sed una illa sua imagine decorata: ex se velut orti videbantur novi illi homines, quæ prima et summa claritudo, quæ caput et scaturigo nobilitatis.

[x] *Censorium funus*] Quidam putant idem esse funus *publicum,* funus *censorium,* funus *indictivum.* Arbitror ego funus *publicum* et *indictivum,* eadem: nec aliud esse, quam cum denuntiatur et indicitur publicitus per præconem. *Censorium,* partem ejus esse: id est, ut omne *censorium* funus *publicum* sit; (qui enim aliter honoratum esse potest?) at non omne *publicum, Censorium.*

Ut inter magistratus, honoratissimi *Censores,* isque cumulus quasi reliqua-

effigiem apud forum Augusti,[y] publica pecunia[z] Patres de

in foro Augusti, sumtu reip. statuit senatus, apud quem tum temporis omnia age-

NOTÆ

rum dignitatum: sic inter funera *Censorium*, primo loco. Itaque Capitolinus de Pertinace: 'Funus imaginarium ei et Censorium ductum est, et ab ipso Severo funebri laudatione honoratus est.'

Tacitus de Sabino fratre imperatoris Vespasiani: 'funusque Censorium Flavio Sabino ductum.' Et l. XII. 'Decretum Claudio Censorium funus et mox consecratio.' Qua ergo nota eximium hoc funus? credo ista, ut omnia in eo *purpurea* essent, *vestes stragulaque*; in aliis, tantum *purpura prætexta*.

Non obscure annuere mihi videtur Polybius, l. VI. 'Ubi autem præclarus aliquis ex domesticis obiit, instituunt funeris apparatum, et circumfusi qui similes magnitudine ac statura videntur, vestes capiunt; si consul vel prætor fuit purpura prætextas; si censor, purpureas, si triumphalis, auro intextas.'

Postrema Græce sic habent: Ἐὰν μὲν ὕπατος καὶ στρατηγὸς ᾖ γεγονὼς, περιπορφύρους (intellige ἐσθῆτας λαμβάνουσιν) ἐὰν δὲ τιμητὴς, πορφυρᾶς, ἐὰν δὲ καὶ τεθριαμβευκὼς, διαχρύσους.

Publico autem funeri opponitur, *tacitum*, id est, sine pompa, sine designatore, sine ludis, præcone, indictione, silens et quietum. Seneca, de Tranquillitate I. 1. 'Quid opus est sæculis duratura componere? vis tu nunc id agere ne te posteri taceant? Morti natus es: minus molestiarum habet funus tacitum.'

[x] Polybii verbis suspicari possis distinctum *Censorium* funus a *triumphali* fuisse, et hoc dignius. Mihi ita non videtur.

Primum quia nemo Latinorum *Triumphale* nominat. Deinde, quia *Censorium* reperio Principibus ipsis ductum (ut Claudio, ut Pertinaci) quos constat honestissimo affectos.

Tertio, quia illa ornamenta quæ *triumphali* tribuit Polybius, reperire est in Censorio. Vide Xiphilinum in Severo. Currum huic intervenisse, ritu triumphantium, non opinor: nam quod in Propertio legis, 'cujus honoratis ossa vehantur equis;' verius est, *aquis*: et ille ipse Poëta superiori ejus libri Elegia, in amne Infero distinxit duplices sedes, et navigationes.

Quod in Dione etiam scriptum; funere Augusti, imaginem ejus unam (tres enim fuerunt) vectam ἐφ' ἅρματος πομπικοῦ, id est, *curru triumphali*, ut interpretes volunt! ego mallem *curru pompali*; et *Carpentum* intelligam, quo per pompam Circensium Dii transvecti: hoc enim novi honoris genus apposite tributum novo Divo. *Lipsius*.

Censorium funus] Arbitratur Lipsius funus *publicum*, et *indictivum* idem esse, quod idem est, ac si diceret *publicum* a *privato* nihil differre: *indictiva* enim plurima mere *privata* sunt, licet per præconem populus evocaretur, καταγγέλλεται· *publica* quidem funera *indictiva* fuerunt omnia, sed non omnia *indictiva*, *publica*: ut nec *publica* omnia *Censoria*. Funus unicuique privato indicere licuit, et indictivo funere ex ædibus efferri præco eos dicit qui e tabernis efferuntur. At tabernæ humiles et privatæ domus sunt. *Gutherius*.

[y] *Apud forum Augusti*] Ubi in utraque porticu ab ipso Augusto locatæ statuæ omnium veterum ducum. *Suet.*

[z] *Publica pecunia*] Nempe ex ærario

crevere: apud quos etiam tum cuncta tractabantur, adeo ut Procurator Asiæ, Lucilius Capito, accusante provincia, causam dixerit, magna cum asseveratione[a] Principis, 'non se jus, nisi in servitia et pecunias familiares, dedisse: quod si vim Prætoris usurpasset, manibusque militum usus foret,[b] spreta in eo mandata sua: audirent socios.' Ita reus, cognito negotio, damnatur.[c] Ob quam ultionem,[d] et quia pri-

bantur: ita ut procurator Cæsaris *in Asia Lucillius Capito interrogante provincia, causam oraverit, constanter asseverante testanteque principe*, auctoritatem se ei non nisi in servos, et rem familiarem mandasse: sin jus prætoris sibi vindicasset, et vim militum adhibuisset, contemta in eo jussa sua: sociis senatus et accusandi procuratoris copiam præberent. *Sic reus, disceptata re, mulctatur. Ob quam vindictam, et quia superiore anno in C. Silanum animadversum fuerat,*

NOTÆ

cujus adhuc arbitri Patres, ut olim vetere Repub. Ex ærario igitur decreti sumtus funeris, et a patribus, non ex fisco principis: quare et addit Tac. 'etiam tum' apud patres 'cuncta tractabantur.' Ut nobis revocet in memoriam discrimen reipub. et eorum temporum quæ mox secuta sunt, quibus res non amplius in senatu, et a Patribus, sed intra unam domum principis et a paucis agitabantur; quibus jam inter ærarium et fiscum nulla differentia, quia cuncta in se traxerat princeps, et 'omnia Cæsar erat,' ut inquit Lucanus.

Sub Caligula et Claudio et sequentibus Cæsaribus longe aliter res se habuere. Servitium paulatim gravius graviusque incubuit. Audi Tacit. l. XI. 2. ubi de Asiatico bis consule, 'Neque data senatus copia, intra cubiculum auditur, Messalina coram.' Ibique cogitur ad mortem 'fraude' Messalinæ et 'impudico Vitellii ore,' quasi parcerent, quasi veniam darent, quasi per clementiam, tantum artes in scelera pollent: Vitellius 'liberum ei mortis arbitrium permisit: et secuta sunt Claudii verba in eandem clementiam.' Quod et arguit in senatu Nero fretus eloquentia Senecæ, cum nondum corruptus esset, l. XIII. 3. 'Non enim se negotiorum omnium judicem fore, ut clausis unam intra domum accusatoribus et reis, paucorum potentia grassaretur.'

[a] *Magna cum asseveratione*] Tiberio reum adeo non defendente, ut potius constantissime asseveraret, se Capitoni nullam potestatem concessisse, nisi in rebus servos suos et rem pecuniariam privatam concernentibus.

[b] *Manibusque militum usus foret*] Huc pertinet quod habet Tac. in Agricolæ vita. Ubi sic queruntur Britanni: 'Singulos sibi olim reges fuisse, nunc binos imponi; e quibus legatus in sanguinem, procurator in bona sæviret; æque discordiam præpositorum, æque concordiam subjectis exitiosam: alterius manus centuriones, alterius vim et contumelias miscere,' &c.

[c] *Damnatur*] Ne de ultimo supplicio intelligas; ut ex Dionis testimonio; subaudio *in exilium*. Vertran.

[d] *Ob quam ultionem*] Et propter illam injuriarum provincialium vindictam, simul quia præcedente anno C. Silanus similem ob causam punitus fuerat, urbes Asiaticæ decreverunt, ut templum statueretur, &c.

ore anno in C. Silanum[e] vindicatum erat, decrevere Asiæ urbes 'templum Tiberio matrique ejus ac Senatui.' Et permissum statuere: egitque Nero grates[f] ea causa[g] Patribus atque avo, lætas inter audientium affectiones, qui, recenti memoria Germanici, illum aspici, illum audiri rebantur: aderantque juveni modestia ac forma, principe viro digna,[h] notis in eum Sejani odiis,[i] ob periculum gratiora.

16. Sub idem tempus, 'de Flamine Diali, in locum Servii Maluginensis defuncti legendo, simul roganda nova

censuere civitates Asiæ ædem dicandam Tiberio, et Augustæ, ac senatui. *Et concessum est ut exstruerent. Retulitque Nero gratias ea de re senatui et principi, non sine magna audientium lætitia, qui insidente adhuc animis memoria Germanici, illum videri, illum audiri putabant: ineratque adolescenti verecundia ac dignitas oris, quæ principem virum decent,* quæ *et compertis in illum Sejani simultatibus, ob discrimen lætiora erant.*

Eadem tempestate retulit princeps de Flamine Diali sufficiendo in locum Servii Maluginensis extincti, atque etiam de sancienda nova lege. Quippe

NOTÆ

[e] *In C. Silanum*] Qui relegatus erat in insulam Cytheram.

[f] *Egitque Nero grates*] Nempe Nero Germanici filius. Hinc observabis, solitum fuisse principibus adolescentibus, publicam aliquando causam suscipere, ut provincialium gratiam acquirerent, studiumque eloquentiæ ostenderent.

Sic de Nerone sextum decimum annum agente, Tacitus lib. XII. 'Utque studiis honestis, et eloquentiæ gloria nitesceret, causa Iliensium suscepta:' et de eodem Sueton. c. 7. 'Pro Bononiensibus Latine, et pro Rhodiis atque Iliensibus Græce verba fecit.'

Tiberius quoque, ut idem testatur Sueton. c. 8. 'Civilium officiorum rudimentis regem Archelaum, Trallianos et Thessalos, varia quosque de causa, Augusto cognoscente, defendit. Pro Laodicenis, Thyatirenis, Chiis terræ motu afflictis, opemque implorantibus, senatum deprecatus est.'

[g] *Ea causa*] Egitque Nero Germanici filius, qui causam Asiaticorum susceperat, grates eam ob rem patribus, &c.

Ea causa] Intelligunt quasi Nero suscepisset causam, seu patrocinium istarum urbium; sed puto restringendum sensum ad verba Taciti, qui dicit tantum 'egisse Neronem grates;' nempe egit Nero grates principi et senatui, quod vindicassent Asiæ civitates, et quod permisissent statuere templum Cæsari, Augustæ, et Senatui. Facile fuit et decuit juvenem agere grates principi in senatu, nomine civitatum Asiæ, at non ita facile fuit ulcisci tales reos, eosque damnare: ea causa clariores validioresque patronos requirebat. Forte egit tantum grates Nero, quod permissum iis esset exstruere templum.

[h] *Forma, principe viro digna*] Euripides, *εἶδος ἄξιον τυραννίδος.*

[i] *Notis in eum Sejani odiis*] Eaque tanto gratiora in vulgus erant, quanto magis metuebatur, ne machinatione Sejani, cujus odium in Germanici stirpem haud ignorabatur, cito perderetur.

lege'[i] disseruit Cæsar. 'Nam patricios, confarreatis parentibus[k] genitos, tres simul nominari, ex quis unus legeretur, vetusto more; neque adesse, ut olim, eam copiam, omissa confarreandi assuetudine, aut inter paucos retenta: plures-

dicebat, tres simul designari solere patricios ex patre matreque confarreatis ortos, ex quibus unus crearetur prisco ritu; neque suppetere, ut antiquitus, eam multitudinem confarreatorum parentum, neglecta confarreandi consuetudine, vel apud paucos observata. Multasque ejus rei rationes astruebat

NOTÆ

[i] *Simul roganda nova lege*] Disseruitque etiam de nova lege sancienda, quia vetus observari non posset. Antiquitus enim (aiebat) moris erat, ut simul tres patricii, omnes e parentibus, qui confarreatione conjuncti fuissent, geniti, nominarentur; ex iis deinceps unus eligebatur.

[k] *Nam patricios, confarreatis parentibus*] Non alibi tam expressi ritus in legendo Diali. Ait *Patricios*, quia cum quindecim Flamines essent, ex iis tres primi instituti a Numa, non nisi ex patribus legebantur: iique *majores* dicti; alii etiam e plebe, appellatique *Flamines minores*.

Addit *confarreatis parentibus;* quia, ut Plinius ait, 'in sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat.' Triplex enim matrimonii contrahendi mos, *Usu*, *Farre*, *Coëmtione*.

Antiquissimum genus *Farre* videtur, quod Dionysius appellat *γάμον κατὰ τοὺς ἱεροὺς νόμους*, eratque necessum non solum *Flaminem* nasci *confarreatis parentibus*, sed et ipsum cum Flaminica *Farre* jungi.

Servius Danielis in excerptis a Pithœo: 'Tribus modis apud veteres nuptiæ fiebant, *Usu*, si, verbi gratia, mulier anno uno cum viro, licet sine legibus, fuisset. *Farre*, cum per Pontificem Max. et Dialem Flaminem per fruges et molam salsam conjungebantur: unde confarreatio appellatur, ex quibus patrimi et matrimi nascebantur. *Coëmtione* vero atque in manu conventione, cum illa in filiæ locum, maritus in patris veniebat, ut si quis prior fuisset defunctus, locum hæreditatis justum alteri faceret.'

Iterum alibi: 'Quid enim est aliud dextræ, quam in manum convenire? quæ conventio eo ritu perficitur, ut aqua et igni adhibitis, duobus maximis elementis, natura conjuncta habeatur: quæ res ad farreatas nuptias pertinet, quibus Flaminem et Flaminicam jure Pontificio in matrimonium necesse est convenire.'

Et paulo post: 'Mos fuit Flamini ac Flaminicæ, ut per Farreationem in nuptias convenirent, sellas duas jugatas, ovili pelle superinjecta poni, ejus ovis quæ hostia fuisset: et ibi nubentes velatis capitibus in confarreatione Flamen ac Flaminica residerent. Confarreationes autem tonitru dirimit.' Adde Festum in *Diffarreatio*, et Arnobium lib. IV. 'Uxores enim Dii habent, atque in conjugalia fœdera conditionibus veniunt ante quæsitis. Usu, Farre, Coëmtione, genialis lectuli sacramenta conducunt.' *Lipsius.*

Cum ex lege Regia mulier in viri manum conveniret, certis verbis (quæ utinam ex Ulpiani scriptis superessent, uti hoc superest) testibusque præsentibus, solenni sacrificio facto, panis farreus, ante novam nuptam delatus aderat, quem conjuges participarent: inde ductum sacri nomen *farreatio*, aut *confarreatio*, cujus vin-

que ejus rei causas afferebat: potissimam[l] penes incuriam[m] virorum fœminarumque: accedere ipsius cærimoniæ difficultates, quæ consulto vitarentur: et quando exiret[n] e jure patrio,[x] qui id Flaminium apisceretur, quæque in manum

Cæsar, quarum præcipuam refundebat in negligentiam maritorum et uxorum. His addi et ipsius ritus ambages, quæ de industria omitterentur; et quandoquidem potestate patria exsolveretur, qui illud sacerdotium obtineret, quæque ma-

NOTÆ

culo nihil religiosius, Plinius ait l. xviii. 3. et Dionysius antiquitatum l. ii. *Vertranius.*

Tribus modis nuptiæ fiebant, usu, farre, coëmtione. Boëthius in Topica. Ulpianus tit. 9. 'Farre convenitur in manum, certis verbis, et testibus decem præsentibus, et solenni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur.'

Confarreatis] Dionys. lib. ii. 'Romulus unica constitutione redegit uxores ad decentem modestiam; ea fuit talis: mulierem nuptam, quæ juxta sacras leges convenisset cum viro, participem esse omnium bonorum et sacrorum. Nominabant autem prisci Romani sacras nuptias vocabulo suo farracia, a communione Farris, quod nos Græci Zean dicimus, et quemadmodum nostri homines antiquissimam hordeaceam frugem rati, hordeo victimas initiant, οὐλὰς illud (id est molam salsam) nominantes: ita Romani quamvis hostiam igne adolendam respergunt farre, quippe qui hoc frugum genus antiquissimum existimant, et honoratissimum; manet enim is mos hodieque: nec quicquam est additum ad priscam frugalitatem. Quia sociæ essent fœminæ sanctissimæ et primæ nutritionis, et ut felicissimo omine convenirent cum viro, appellationem ex farre habuit matrimonii societas, nempe ad vinculum conjunctionis indissolubilis hoc tendebat, nihilque erat quod hasce nuptias dissolvere posset. Ea lex obstringebat nuptas fœminas ad unum mariti nutum se conformare et vivere, cum nulla ipsis abscedendi facultas relinqueretur. Eodemque instituto viri astringebantur habere et continere fœminas, veluti rem necessario nexu sibi devinctam atque individuam. Uxor enim pudica, et marito in omnibus obsequens, æque ac ille domus erat domina, et in ejus defuncti bona succedebat hæres, sicut filia in parentis; ex asse quidem, si is sine liberis, ac intestatus decederet; quod si prolem haberet, ex æquo cum liberis.' Hæc ille.

[l] *Potissimam*] Plures causas afferebat, sed præcipua ex virorum pariter fœminarumque incuria profecta est; qui dum nuptiis coëunt, non student, ut quam optimo modo, et liberis ipsorum præ ceteris profuturo, conjungantur.

[m] *Penes incuriam*] Ego potiorem causam existimavi, *coëmtionem*, per quam matrimonio contracto, mulier minori negotio et pari jure, ac si per *farreationem*, in viri manum et potestatem transiret. Qua de re satis multa in quæstione juris trium liberorum emisi. *Vertranius.*

[n] *Et quando exiret*] Sed *quando*, pro *quoniam*, a Cornelio familiarissime usurpatum, expono, auctore Pompeio lib. xv. Scripti autem sententia est; licet moris esset capi Flaminem ex confarreatis patribus natum, desiit tamen matrimonium per confarreationem contrahi, quoniam filius ex eo natus, si deinde Flamen fieret, vel filia, si per sacras nuptias in viri jam

NOTÆ

Flaminis, futurive, potestatem veniret, e vinculis patriæ potestatis evolarent: quod patres tam graviter molesteque tulerunt, quam patria potestas inæstimabilis res et est, et dicitur.

Duplicem vero philologus ex hoc loco fructum historiæ metet: unus est, in ea forma dicendi, 'in manum convenire,' quod alii *in matrimonium*, ut Agellius XVIII. 6. et ita a Papiniano Pauloque scriptum referunt libri Digestorum Etrusci.

Alter fructus percipitur ex eo, quod filia, quæ Flamini farreatione nupsisset, in mariti, non etiam patris manu fuit: tametsi nupta per coëmtionem, nec emancipata, in patris et mariti potestate fuerit. *Vertran.*

Qui patria potestate liberantur, aliquando capite minuuntur, ut qui emancipantur: venduntur enim: aliquando non; ut olim qui fiebant Flamines Diales, hodie qui Episcopi. Ne ii quidem capite minuebantur, qui morte patris fiebant juris sui.

Liberabantur et *Flaminicæ*, fiebantque in viri potestate, dum *convenirent in manum*. Quanquam alioqui nuptiæ non liberent a potestate patria: nam et filius qui uxorem duxit, manet in potestate patris, et filia familias quæ nupsit. Ulpianus tit. 10. 'In potestate parentum esse desinunt, et hi qui Flamines Diales inaugurantur, et quæ virgines Vestæ capiuntur.' Vide et Gellium x. 15. *Muretus.*

Inter causas omissæ confarreationis, has affert; unam, *cærimoniæ difficultates*, quas vel incuria negligerent, vel consulto vitarent: alteram *ob privilegium liberorum*, qui Flamines aut Flaminicæ; quia ii, adepto sacerdotio, statim exibant e patris potestate, quod nolebant patres, et ne inviti id paterentur, omittebant usum confarreationis, ne liberi eorum in id sacerdotium legerentur. Nam alioqui filii, etiam honoribus aucti, filiæ etiam nuptæ, manebant tamen in patris potestate, ut notum est e nostris legibus.

Re deliberata, senatus in ipsis cærimoniis, et in jure Flaminis nihil mutat: in jure Flaminicæ hoc tantum, quod sacrorum causa in manu viri est, cetera in manu et potestate patris, sicut aliæ fœminæ.

De confarreatione multa docte notata, et ex omnibus clarum, sanctas habitas eas nuptias, ideo prisci moris servantissimus Apuleius Cupidinis nuptiis eam adhibet, loco vulgo corrupto, quem emendo sic, l. v. 'Miles, Ego vero sororem tuam, et nomen quo tu censeris, aiebat, jam mihi confarreatis nuptiis conjugabo.' *Mercer.*

[x] *E jure patrio*] Quin ideo etiam confarreari novi mariti nolunt; quia sciunt potestatem patriam tolli isto sacerdotio, sibique nihil amplius juris futurum in filio bonisque ejus, qui Flamen creatus esset, parique modo in filia, quæ Flamini nupsisset. Potestas patrum in filios maxima, quæ etiam auctoritate magistratuum ipsorumque Consulum major fuit. Dionys. l. II. 'Romulus legislator omnem, ut ita dicam, potestatem patri dedit in filium, idque toto vitæ tempore, sive eum in carcerem detrudere, sive flagris cædere, sive vinctum ablegare ad rustica opera, sive necare libeat; etiam si filius tractet rempub. etiam si maximos magistratus gesserit; etiam si studii erga rempub. laudem promeritus sit. Juxta hanc certe legem illustres viri pro Rostris, favente plebe, concionantes in senatus invidiam fruentesque aura populari, detracti e suggesto abductique sunt a patribus, pœnas daturi ex ipsorum sententia, quos dum per forum ducerentur, nemo astantium eripere poterat, non consul, non tribunus, non ipsa turba cui tum adulabantur; licet

Flaminis conveniret. Ita medendum Senatus decreto, aut lege: sicut Augustus[o] quædam ex horrida illa antiquitate ad præsentem usum flexisset.' Igitur tractatis religionibus, placitum, 'instituto Flaminum nihil demutari.'[p] Sed lata lex, qua 'Flaminica Dialis,[q] sacrorum causa,[r] in potestate viri, cetera promiscuo fœminarum jure ageret:'[s] et filius

lier nuptias cum Flamine contraheret. Itaque subveniendum esse auctoritate patrum, aut lege, quemadmodum Augustus nonnulla ex tristi illa et incomta vetustate in præsentem morem temperasset. *Itaque perspectis perpensisque cærimoniis, visum est*, ritui Flaminum legendorum nihil detrahi; *sed facta sanctaque lex, qua* Flaminica Dialis religionum gratia, penes maritum esset; reliqua

NOTÆ

omnem potestatem sua minorem existimans,' &c.

[o] *Sicut Augustus*] Sicut Augustus etiam nonnulla ex rigida illa antiquitate mitigavit, et præsentium temporum usui accommodavit.

[p] *Nihil demutari*] Circa Flaminum legendorum consuetudinem nihil mutari placuit: sed de Flaminica Diali lata lex est, ut tantum in iis, quæ ad sacra pertinerent, in potestate mariti esset; at in aliis, &c.

[q] *Flaminica Dialis*] Flaminia appellari mulier ipsa videtur, ex lapide prisco, MARCELLA. FLAMINIA. AVGVSTÆ. *Lipsius.*

Lata lex, qua Flaminica, &c.] Lata lex est, qua Flaminis uxor in solius mariti, non etiam in patris potestate esset, quantum ad sacra, et eorum rationem attinet, quæ 'cincta vesteque velata, Flaminica' faciebat, et sibi ministram *Flaminiam* habebat; auctoribus Pompeio, et Agellio l. VI. et X. 15. ex quibus emendandus videtur locus Tertulliani, exhortatione ad castitatem, ibi 'Flaminia non nisi univira est, quæ Flaminii lex est.' Erunt tamen quibus legere placebit, eo quod ex Auximo Italiæ fertur inscriptio: VRBIA. L. F. MARCELLA. FLAMINIA. AVGVSTÆ. MARITO. &c. Ego non moveor. *Vertran.*

Recte, *Flaminica.* Ita semper Gellius, Festus, Servius, alii: et aliam esse *Flaminiam* ostendit Festus, sacerdotulam videlicet, quæ Flaminicæ præministrat, ut Flaminius Camillus, qui ministrat Flamini. De hac sacerdotula capio antiquum lapidem. MARCELLA. FLAMINIA. AVGVSTÆ. et Ovid. II. Fast. 'Ipse ego Flaminiam poscentem februa vidi;' quamvis secus alii. *Mercerus.*

[r] *Sacrorum causa*] Quod quædam sacra obiri oporteret a Flaminica, quæ obiri nefas putaretur ab ea, quæ alia potestate quam viri contineretur.

[s] *Cetera promiscuo fœminarum jure ageret*] Hæc accipienda sunt, ut Flaminis uxor, sicut aliæ fœminæ, quæ per coëmtionem confarreationemve alii quam Flamini nupsissent, extra causam sacrorum, in patris simul et mariti manu esset: alioquin Flaminii lex non substiterit. Cum autem ex causa divertere aliis mulieribus prohibitum non esset, 'Flaminicæ divortium nullo modo facere licebat,' inquit Festus l. VI. Plane quod Dei sacris et sacerdotio una cum matrimonio satisfacere minus posset, propter sacerdotium alius sacerdos, divertisse ab uxore, bona gratia potuit, teste Hermogeniano. D. de donationibus inter virum et uxorem 60. et 62. at Flamen Dialis non potuit. Sic

Maluginensis patri suffectus. Utque glisceret dignatio Sacerdotum, atque ipsis promtior animus foret ad capessendas cærimonias, decretum 'Corneliæ virgini,' quæ in locum Scantiæ[t] capiebatur,[u] 'HS. xx.[v] et quotiens Augusta theatrum introisset, ut sedes inter Vestalium[w] consideret.'

communi mulierum more et lege agitaret. *Et filius Maluginensis parenti substitutus est. Et ut augeretur dignitas sacerdotum, atque ipsis major affectus foret ad suscipiendos ritus, SCto concessum* Corneliæ Vestali, *quæ in locum Scantiæ eligebatur,* vicies sestertium; et quoties Augusta in theatrum venisset, inter sellas Vestalium sedem haberet.

NOTÆ

enim ex libro Fabii Pictoris Agellius refert x. 15. 'Flamen uxorem si amisit, Flaminio decedit: matrimonium Flaminis, nisi morte, dirimi non est jus.' *Vertran.*

[t] *Quæ in locum Scantiæ*] Certe 'in locum Scantiæ,' seu Maximæ natu virginis 'capiebatur' illa puella, non tamen in munus illius asciscebatur. Quis enim putet ea ætate puellam, nempe quæ 'capiebatur' sexto ætatis suæ anno, assumtam in officium et munus Maximæ virginis? certe loco mortuæ sufficiebatur, non ejus muneri aut dignitati statim succedebat, sed per gradus ætatis et officiorum promovebatur post alias virgines maturas annis et prudentia.

Debuit virgo capta primis decem annis discere, decem aliis facere, decem aliis docere. An statim sexennis puella provecta est loco, et eadem dignitate fuit, qua Maxima Vestalium, quæ ceteras virgines ætate, sanctimonia, sacrorum, religionum, et etiam arcanorum reipub. peritia antecellebat? non id mihi verisimile. Attamen sic vertunt nonnulli: melius illi qui *in locum* Maximæ captam tantum eam intelligunt.

[u] *Capiebatur*] De hoc ritu Gell. I. 10. 'Qui de Vestali virgine capienda scripserunt, (quorum diligentissime scripsit Labeo Antistius) minorem quam annos sex, majorem quam annos decem natam, negaverunt captas esse. Item, quæ non sit patrima et matrima. Item, quæ lingua debili, sensuve aurium diminuta, aliave quavis corporis labe insignita sit. Item, quæ ipsa, aut cujus pater emancipatus sit, etiam si vivo patre in avi potestate sit. Item, cujus parentes alter ambove servitutem servierunt, aut in negotiis sordidis diversantur. Item, et eam, cujus soror ad id sacerdotium lecta sit, excusationem mereri aiunt. Item, cujus pater Flamen, aut Augur, aut Quindecimvir sacris faciundis, aut qui Septemvir epulonum, aut Salius est. Sponsæ quoque Pontificis et tibicinis sacrorum filiæ vacatio a sacerdotio isto tribui solet. Præterea Capito Atteius scriptum reliquit, neque ejus legendam filiam, qui domicilium in Italia non haberet, et excusandam ejus, qui liberos tres non haberet. Virgo autem Vestalis, simul atque capta, atque in atrium Vestæ deducta et pontificibus tradita est, eo statim tempore sine emancipatione, ac sine capitis minutione e patris potestate exit, et jus testamenti faciendi adipiscitur.

[v] *HS. xx.*] Ego autem opinor legendum *sestertium vicies,* quæ summa centuplo est amplior: nam illa altera liberalitas a contumelia quam honore tam dantis quam accipientis propius abfuerit: et sane II. 86. Agrippæ filiam idem ille 'Cæsar quam-

17. Cornelio Cethego, Visellio Varrone Coss. Pontifices, eorumque exemplo ceteri Sacerdotes, cum 'pro incolumitate[x] Principis' vota susciperent,[y] 'Neronem' quoque et

Cornelio Cethego Visellio Varrone Coss. Pontifices, eorumque imitatu reliqui sacerdotes, cum pro salute Cæsaris *vota nuncuparent,* pro Nerone *etiam et* Druso *eadem*

NOTÆ

vis posthabitam, decies sestertii dote solatus est.' Ut ita non mirum fuerit duplum ejus pecuniæ, huic, quæ capiebatur, datam: efficiunt autem HS. xx. circiter quinquaginta nummorum Imp. millia; quantum agitatori suo contulisse successorem Tiberii Caium scribit Sueton. c. 55. *Freinsh.*

Vicies sestertium (quod 50000. Philippæos æquat) decretum est Corneliæ virgini. Sunt quinquaginta millia coronatorum (pono coronatum valere 60. asses nostro more) seu centum et quinquaginta millia librarum.

[w] *Sedes inter Vestalium*] Quibus locus e regione Prætoris. Suetonius Aug. c. 44. 'Solis Virginibus Vestalibus locum in theatro separatum et contra prætoris tribunal dedit.'

Huc respexit Sueton. August. 31. 'Sacerdotum et numerum et dignitatem, sed et commoda auxit: præcipue Vestalium virginum, cumque in demortuæ locum aliam capi oporteret, ambirentque multi ne filias in sortem darent: adjuravit, si cujusquam neptium suarum competeret ætas, oblaturum se fuisse eam.'

Dio l. LV. 'Cum nobiles ægre filias suas in Collegium Vestalium darent, lex lata est, ut eo sacerdotio uti etiam virginibus libertinis liceret, et cum plures de eo disceptarent, in senatu sorte lectæ præsentibus earum patribus.'

Tanta fuit auctoritas Virginum ut magistratus eis cederent, ut ipsum Cæsarem servarent, defenderent adversus odium Syllæ dictatoris, teste Sueton. in Julio, et si adversus reliquos magistratus jure sacrosanctæ potestatis tribunis pleb. intercedere liceret, ita ut, uno intercedente, nihil reliqui decernere valerent: tamen contra Dictatoriam vim, aut Vestales virgines, quæ velut sacrosanctæ ab hominis tactu illæsæ manent, nulli tribunorum intercedere, nulli vetare, aut prohibere facultas erat.

Sedes inter Vestalium] Non præcise in decus Augustæ, sed potius in decus sacerdotum seu virginum Vestæ, quæ sic magis honoratæ, ut 'promtior animus foret ad capessendas cærimonias,' ut sic, 'glisceret dignatio sacerdotum;' cum eæ personæ, quas *majestas* complectitur, inter eas sedere dignarentur. Sed lictor Augustæ concessus imitatione Vestalium, quibus id decus tributum a Triumviris. Dio: 'Virginibus porro Vestalibus dederunt, ut singulis lictoribus uterentur: eo quod quædam ex iis a cœna sub vesperam domum revertens, cum, quæ esset, ignoraretur, vim passa fuerat.' Quod idem etiam postea concessum Agrippinæ matri Neronis, et præterea custodes Germani qui ad fores illius excubarent, stiparentque.

[x] *Cum pro incolumitate, &c.*] Prima decennalia Tiberii. Lege, quæ narrat Dio l. LIII. Sic antiquitus III. Nonas Januar. fiebant vota pro salute imperatoris. Plutarch. in Cic. Solvebantur autem quinquennalia, aut decennalia, pro quinquennio, decenniove præterito. Suscipiebantur; scribebantur in tabulis, et signabantur pro futuro.

'Drusum' iisdem Diis commendavere; non tam caritate juvenum, quam adulatione: quæ moribus corruptis[z] perinde anceps, si nulla, et ubi nimia est. Nam Tiberius, haud unquam domui Germanici mitis, tum vero 'æquari adolescentes senectæ suæ,' impatienter indoluit: accitosque Pontifices percunctatus est, 'num id precibus Agrippinæ, aut minis, tribuissent.' Et illi quidem, quanquam abnue-

numina precati sunt; non tam amore adolescentum, quam assentatione, quæ profligatis moribus æque periculosa si nulla, atque ubi immodica est. Quippe Tiberius, nunquam soboli Germanici lenis, tum certe adæquari juvenes senectuti suæ *ægre admodum tulit: accersitosque Pontifices sciscitatus est*, an precibus Agrippinæ, an superbiæ ferociæque illius id tribuissent. *Et illi certe quamvis inficiaren-*

NOTÆ

[y] *Vota susciperent*] De quibus dicam Annal. XVI. Ceterum notat Dio hoc anno prima decennalia Tiberii Cæsaris celebrata: quorum originem pete ab eodem scriptore l. LIII. Vota alia pro salute principis nuncupata singulis annis. Plin. Paneg. 'Nuncupare vota et pro æternitate imperii et pro salute civium, immo pro salute principum, ac propter illos pro æternitate imperii solebamus: hæc pro imperio nostro, in quæ sint verba suscepta, operæ pretium est annotare, si bene rempub. et ex utilitate omnium rexeris: digna vota quæ semper suscipiantur, semperque solvantur. Egit cum Diis, ipso te auctore, Cæsar, respub. ut te sospitem incolumemque præstarent, si tu ceteros præstitisses: si contra; illi quoque a custodia tui corporis oculos dimoverent, teque relinquerent votis, quæ non palam susciperentur. Alii se superstites reipub. optabant faciebantque: tibi salus tua invisa est, si non sit cum reipub. salute conjuncta: nihil pro te pateris optari, nisi expediat optantibus, omnibusque annis in consilium de te Deos mittis, exigisque ut sententiam suam mutent, si talis esse desieris, qualis electus es.' Hæc ille.

Sueton. Aug. 97. 'Cum lustrum in campo Martio magna populi frequentia conderet, aquila eum sæpius circumvolavit: transgressaque in vicinam ædem, super nomen Agrippæ, ad primam literam sedit: quo animadverso, vota quæ in proximum lustrum suscipi mos est, collegam suum Tiberium nuncupare jussit. Nam se, quanquam conscriptis paratisque jam tabulis, negavit suscepturum, quæ non esset soluturus.' De quinquennalibus agit.

Vota susciperent] Inter vota pro salute principis nuncupata, Neronem quoque et Drusum Germanico genitos iisdem Diis commendaverunt, non tam amore adolescentum, quam per adulationem in Tiberium et Cæsarum domum: quæ adulatio inter depravatos civitatis mores æque periculosa est, si vel omnino omittatur, vel supra modum exerceatur.

[z] *Quæ moribus corruptis*] Gnome sub Tiberio verissima, et alibi a nostro diversis verbis exagitata. Lib. III. Ann. 'Scilicet illum qui libertatem publicam nollet, tam projectæ servientium patientiæ pudebat.' Quodnam igitur sub eo tutum iter? quod institit Lepidus summæ sapientiæ vir, trivitque: 'Inter abruptam contumaciam et deforme obsequium pergere iter ambitione et periculis vacuum.'

rent,[a] modice perstricti, (etenim pars magna e propinquis ipsius, aut primores civitatis erant); ceterum in Senatu oratione monuit in posterum,[b] 'ne quis mobiles[c] adolescentium animos præmaturis honoribus ad superbiam extolleret.' Instabat quippe Sejanus, incusabatque 'diductam civitatem, ut civili bello: esse, qui se partium Agrippinæ vocent: ac, ni resistatur, fore plures: neque aliud gliscentis discordiæ remedium, quam si unus alterve maxime promti[d] subverterentur.'

18. Qua causa C. Silium, et Titium Sabinum aggreditur: amicitia Germanici perniciosa utrique; Silio et, quod[e] [1] in-

tur, leviter increpiti, (quippe plerique eorum e proximis seu cognatis ipsius, aut proceres urbis erant;) sed apud patres oratione habita, *vetuit in futurum,* ne quis mutabiles juvenum animos præproperis honoribus ad fastum eveheret: *nam urgebat Sejanus, objectabatque* divisam urbem, ut armis civilibus; extare qui se in factione Agrippinæ dicant; ac, ni occurratur, plures futuros; neque aliud gravescentis dissensionis subsidium, quam si unus aut alter e ferocissimis subverterentur.

Quamobrem adoritur C. Silium et Titium Sabinum. Benevolentia Germanici exitiabilis utrique; Silio et quod validis legionibus per septennium præfuisset, quod-

1 Ita merito distinxere Acidalius et Ernestus. In veteribus libris, *Silio, et quod.* Brotier.

NOTÆ

[a] *Quanquam abnuerent*] Et quamvis negarent se, illa auctore, quicquam fecisse; tamen ipsos quidem, quia plerique e propinquis suis, aut principibus civitatis erant, modice castigavit. Quamvis objecta abnuerent, nihilominus perstricti et increpiti, sed tamen leviter, quia vel propinqui Cæsaris, vel principes civitatis erant.

[b] *Monuit in posterum*] *Monendi* verbum hoc loco auctoritatem atque potestatem includit: ita sup. III. 6. 'Monuit edicto.'

[c] *Ne quis mobiles*] Idem olim reprehenderat Augustus in Lucio et Caio Cæsaribus, teste Dione; 'Neque Augustus privata neglexit; sed Tiberium increpavit, quod ludis votivis, quos pro suo reditu faciebat, Caio juxta se sedem dedisset, populumque objurgavit, quod plausu et laudibus eum prosecutus esset.'

Mobiles] Ad flagitia et ad res novas, ob juvenilem ætatem, facile mutabiles tali adulatione præmatura.

[d] *Maxime promti*] Cicero l. II. famil. ep. 18. 'Tres fratres summo loco natos, promtos, non indisertos, te nolo habere irator.' Justinus lib. XXII. 'Ex plebe quoque locupletissimos et promtissimos interficit.' Noster in Agricola: 'Multi fortuitis casibus, promtissimus quisque sævitia principis interciderunt.'

[e] *Silio et, quod*] Nota hic vim particulæ *et*, quæ posita est pro *etiam*, vel *insuper*, hoc sensu: utrique perniciosa erat amicitia Germanici, sed præter illam Silio hoc quoque exitiabile, quod *ingentis exercitus, &c.*

ingentis exercitus septem per annos moderator, partisque apud Germaniam triumphalibus[f] Sacroviriani[g] belli victor, quanto majore mole[h] procideret, plus formidinis in alios dispergebatur. Credebant plerique, auctam offensionem ipsius intemperantia, immodice jactantis, 'suum militem in obsequio duravisse, cum alii ad seditiones prolaberentur: neque mansurum Tiberio imperium, si iis quoque legionibus cupido novandi fuisset.' Destrui per hæc fortunam suam[i] Cæsar, imparemque tanto merito rebatur. Nam beneficia eo usque læta sunt,[j] dum videntur exsolvi posse: ubi multum antevenere,[k] pro gratia odium redditur.

que *in Germania insignia triumphi adeptus* et mox *Sacrovirianum bellum profligasset, quo grandiori clade corrueret,* eo *plus pavoris in ceteros diffundebatur. Existimabant plerique impulisse atque onerasse odium* Tiberii *suamet animi seu linguæ impotentia, intemperanter gloriantis,* suas legiones in officio et fide mansisse, cum alii ad discordias prorumperent: neque jam fore penes Tiberium dominationem, si suo etiam militi turbandi libido incessisset. *Everti per ea fastigium suum Cæsar* putabat, fortunamque principalem *infra tantum beneficium* esse *arbitrabatur: quippe merita eo usque grata sunt, dum rependi posse creduntur; cum longe superavere* fortunam, tum *pro gratitudine rependitur ira et offensio.*

NOTÆ

quomodo infra IV. 34. 'Id perniciabile reo, et Cæsar truci vultu defensionem accipiens.' Addo IV. 74. et VI. 18. Falluntur ergo, qui aliter hic scribunt aut explicant.

[f] *Partisque apud Germaniam triumphalibus*] Grave erratum est interpretis, qui diversissima duo, *triumphalia* scilicet in *Germania parta*, et *victoriam Sacroviriani belli* conjunxit; tanquam ob bellum Sacrovirianum triumphalia ista accepisset Silius. Sed hæc quidem acceperat diu, antequam bellum Sacrovirianum moveretur; scil. ob res in Germania cum Germanico gestas, II. 72. At bellum Sacrovirianum in Gallia ortum oppressumque est, III. 40. et 43. et seqq.

[g] *Sacroviriani*] Vertit interpres Hispanus quasi vicerit in Germania Sacrovirum, et propterea triumphalia insignia habuerit; quod falsum: jam *triumphalis* Silius erat, cum ex Germania expedivit adversus Sacrovirum et Gallos, eosque devicit.

[h] *Quanto majore mole*] Silio præterea perniciem meditabatur hac de causa, quia ipsius ruina, quanto gravior futura esset, tanto majorem metum ceteris qui Agrippinæ faverent incussum iri existimabat.

[i] *Destrui per hæc fortunam suam*] Hæc autem Cæsar in deminutionem sui fastigii accipiebat, qui tantis privati hominis meritis obstrictus erat, ut par ei referre non posset.

[j] *Beneficia eo usque læta sunt*] Senec. Ep. 19. Et epist. 82. in fine. Et de benef. II. 24. 'Tutius est quosdam offendere, quam demeruisse: argumentum nihil debentium, odio quæritur.' Seneca epist. XIX. 'Quidam quo plus debent, magis oderunt; leve æs alienum, debitorem facit; grave, inimicum.'

[k] *Ubi multum antevenere*] Nam beneficia privatorum principibus eo usque accepta et grata sunt, donec

19. Erat uxor Silio Sosia Galla, caritate Agrippinæ invisa Principi. Hos corripi, dilato ad tempus Sabino, placitum: immissusque Varro Consul, qui, 'paternas inimicitias' obtendens, odiis Sejani per dedecus suum gratificabatur. Precante reo 'brevem moram, dum accusator Consulatu abiret,' adversatus est Cæsar: 'solitum quippe magistratibus, diem privatis dicere: nec infringendum Consulis jus, cujus vigiliis niteretur, ne quod Respubl. detrimentum caperet.' Proprium id Tiberio fuit, scelera nuper reperta priscis verbis obtegere. Igitur multa asseveratione,[1]

Erat Silio conjux Sosia Galla, ob amicitiam Agrippinæ infesta Cæsari. Placuit hos invadi, rejecto Sabino in aliud tempus; incitatusque est Varro consul, qui paternarum simultatum *prætextu, Sejani offensionibus se venditabat, per ignominiam suam. Rogante Silio* breve tempus, dum accusator consulatu exiret, *intercessit Tiberius:* solere quippe magistratus in jus vocare privatos: nec infirmandam consulis auctoritatem, cujus vigilantia caveretur, ne quid detrimenti Resp. caperet. *Vetus insitumque id Tiberio fuit, flagitia recens adinventa antiquis nominibus occultare. Itaque maxima contentione, tanquam vel jure cum Silio*

NOTÆ

reddendæ gratiæ pares se putant, si vero vires eorum superant, pro gratitudine odium reddunt; nam qui turpe putat non reddere, non vult esse cui reddat.

[1] *Multa asseveratione*] *Asseveratio* nihil hic est aliud quam quod nos dicimus *ernst*; etiam de ficta tantum et assimulata severitate. Est igitur tantum assimulatio et larva quædam serii negotii, quod tamen revera longe alio modo, quam appareat, tractetur: sicut in præsenti causa nihil erat certius, quam ira Tiberii Silium premi, et jam exitio destinatum, nec quocumque modo illud effugiturum esse: verum hoc occultabatur, et inducebatur species alia, tanquam apud patres reus ille postularetur, qui libere, ut quondam, quid firmarent mutarentve, causæ cognitionem essent suscepturi. Sed hæc omnia inania fuisse res arguit, et imaginem sine vi retinuisse; neque enim revera legibus cum Silio actum esse (quanquam eæ obtenderentur), neque etiam præsentem rerum statum *Reipublicæ* appellationem mereri, cum ab unius nutu penderent omnia.

Hanc ego rem non possum explicare evidentius, quam nescio cujus festivissima comparatione; qui homines quosdam in rebus pub. ait reperiri, Caryatidibus aut Atlantibus similes, qui licet nihil omnino ferant, eam tamen asseverationem vultu gestuque præferunt, tanquam universum ædificii onus soli sustinerent. Asseverare enim non semper idem est quod affirmare. Sicut 'asseverare frontem' apud Apuleium l. III. Metam. est, eam contrahere, et formare ad severitatem, serium intueri. Sic apud nostrum XIII. 18. 'Viri gravitatem asseverantes,' dicuntur vultu eam gestuque et sermone aliaque specie præferentes.

Multa asseveratione] Sic magna asseveratione res agebatur, quasi juxta leges, quasi vetere repub. et quasi Varro priscum et ex antiquis moribus consulem ageret, quasi non

quasi aut legibus cum Silio ageretur, aut Varro Consul,[m] aut illud Respubl. esset,[n] coguntur Patres; silente reo,[o] vel, si defensionem cœptaret, non occultante, cujus ira premeretur. 'Conscientia belli Sacrovir diu dissimulatus, victoria per avaritiam fœdata,[p] et uxor Sosia,'[q] arguebanc-

disceptaretur, aut Varro consul esset, *aut tum Respub. ageretur, vocantur patres; tacente Silio, vel si crimen dilueret, non tegente, cujus odio et invidia opprimeretur. Objectabantur,* conscientia motus Sacroviriani, ideoque diu dissimulatus hostis, victoria cupidine opum dehonestata, et conjux Sosia ejusdem criminis rea;

NOTÆ

potius inter mancipia Sejani turpiter serviret.

[m] *Aut Varro consul*] Ut Varro verbo consul erat, re mancipium: ita et *reipublicæ* nomen quidem jactabatur, penitus autem tyrannis erat; quod apposite potest exprimi per hæc Dionis XLV. 4. Τό τε τῆς ἐλευθερίας σχῆμα ἐφαντάζετο, καὶ τὰ τῆς δυναστείας ἔργα ἐγίγνετο. *Freinsh.* Cicero Epist. fam. VII. 30. 'Sella Quinti Maximi quem illi consulem esse dicebant.' Lib. IX. epist. 14. 'Quem quidem post te consulem, solum possumus vere consulem dicere.' Lib. IV. epist. 2. 'Te frustra in senatum, sive potius in conventum senatorum, esse venturum.'

Aut Varro consul] Sic vertit interpres Hispanus; quasi cum Silio ageretur juxta leges; quasi ad Varronem consulem ea res spectaret: quasi ipsius unius res ageretur, aut quasi reipub. salus in eo negotio verteretur.

[n] *Aut illud Respub. esset*] Quasi aut Varro re, non inani tantum nomine consul, aut iste Romanæ rei status prisca adhuc et libera respub. esset, magna cum specie seriæ cognitionis senatus cogitur. *Freinsh.*

Quasi Varro *Consul* esset, qui tantum abest, ut consuleret Reipub. quin immo illam sic subverteret; quasi illud quod agebatur in Silium, respublica esset, aut in eo respub. ageretur, quin potius tollebatur, cum odiis privatis Sejani per dedecus suum velificarentur, prostituerentque se Patres: non id respub. immo nihil magis adversum bono publico.

[o] *Silente reo*] Silius adversus objecta tacebat; aut quoties defensionem ordiebatur, satis innuebat, cujus ira in id periculum adductus esset.

[p] *Victoria per avaritiam fœdata*] Objiciebatur etiam quod victoriam suam, provinciam spoliando, per avaritiam dehonestaverit, inque ea re uxorem Sosiam adjutricem habuerit.

Per avaritiam] Quia certe tum ditissimi Ædui, opulentissimi Galli existimabantur. Cum Gallias excitasset Gallus Vindex adversus Neronem, statim putavit Nero sibi datam occasionem et speciosum prætextum spoliandi Gallias opibus suis; sed ipse toto imperio spoliatus est, cum primum belli classicum cecinissent Galli nostri.

[q] *Uxor Sosia*] Non id ei crimini dabant, quod Sosiam duxisset; verum quod uxorem suam, cujus nomen obiter adjicitur, ab injuriis provincialium non abstinuisset. Nam viri in eo culpam, si fœmina modum excedat, supra III. 34. audivimus; ubi etiam præced. cap. affirmaverat Cæcina, 'quoties repetundarum aliqui arguerentur, plura uxoribus objectari.' Facem dictis adducere potest etiam

tur: nec dubie repetundarum criminibus hærebant:[r] sed cuncta quæstione majestatis exercita, et Silius imminentem damnationem voluntario fine prævertit.

20. Sævitum tamen[s] in bona, non, ut stipendiariis[t] pecuniæ redderentur, quorum nemo repetebat: sed et liberalitas Augusti avulsa,[u] computatis singillatim,[o] quæ fisco pete-

et quidem manifesti rei peculatus erant, vir et fœmina; *sed omnia lege majestatis tractata, et Silius instantem ex senatusconsulto damnationem spontaneo exitu occupavit.*

Ademtæ tamen opes, non ut provincialibus restituerentur, quorum nullus reposcebat, sed quæ ex munificentia Augusti acceperat Silius, abstracta, supputatis dili-

NOTÆ

Ulpianus in l. 4. §. de Offic. procos. 'Proficisci quidem proconsulem melius est sine uxore: sed et cum uxore potest, dummodo sciat senatum, Cotta Messallino censente, constituisse (sic puto leg. ex Tacit. VI. 20.) futurum ut si quid uxores eorum, qui ad officia proficiscuntur, deliquerint, ab ipsis ratio et vindicta exigatur.'

[r] *Hærebant*] Vertit Ablancurius; non satis compertum aut probatum crimen repetundarum; quod falsum est. Melius interpres Hispanus: 'Avian delinquido cohechando à los Franceses de la provincia.'

Hærebant] Ne dubium erat quod contra legem repetundarum pecunias cepissent, sed non illo judicio cum iis agebatur, sed majestatis.

[s] *Sævitum tamen*] Sævitum in bona Silii, non ut redderentur stipendiariis, qui non reposcebant, sed ut repeteretur quicquid Augusti liberalitate unquam accepisset; et donec ea summa confecta est, omnia quæ fiscus petebat, singillatim æstimata atque computata sunt.

[t] *Non, ut stipendiariis*] Id est, Gallis provincialibus, quos exhauserat. *Lips.* Addere possis et Germanis, qui etiam stipendiarii Romanorum, licet forte non tam stricte, forsan quia minus dites, et quia adhuc ferociores aut immaniores: testis Tac. IV. 73.

Stipendiariis] *Provinciales*, quia ferme *stipendiarii et tributarii vectigalesque* fuerunt, interdum aliquo nominum horum designantur: hoc sensu XI. 22. 'Stipendiaria jam Italia, accedentibus provinciarum vectigalibus.' Quanquam non omnia oppida, quæ in provinciis erant sita, stipendiaria essent. Quam differentiam egregie docent, cum alia Plinii loca, tum hic ex III. 3. de Hispania citeriore: 'provincia ipsa CLXXIX. continet oppida, in iis colonias XVII. oppida civium Romanorum XIII. Latinorum veterum XVII. fœderatorum unum, stipendiaria CXXXVI.' Sunt igitur *stipendiarii* ea pars provinciæ, quæ stipendia pendit: unde patet quid infra IV. 73. sit 'stipendiarius Cruptorix.' *Freinsh.*

Stipendiariis] Per *stipendiarios* Ablancurius intelligit *milites*, quod falsum. Melius interpres Hispanus vertit, 'à los tributarios de la provincia.'

[u] *Liberalitas Augusti avulsa*] Alii aliter, in loco, ut solet, obscuro: et fere intelligunt, avulsis separatisque iis quæ Augustus dono ei dederat, reliqua petita in fiscum. Ego putarem, illa vel maxime obnoxia fuisse, et ut ab ingrato repetenda. Sed meo

NOTÆ

Judicio, nihil hic de primo Augusto, de Tiberio ipso sermo est; et hic denique avaritiam ejus se revelasse antea occultam. Legerem pro hoc sensu *Augusti convulsa.* Supra Tacitus dixit, 'Tiberium adversus pecuniam satis firmum fuisse:' et alibi sic ostendit. *Lipsius.*

Sed liberalitas Augusti] Corruptus mihi videtur locus: si tamen ut se habet defendendus sit, innuit plurima Augustum Silio liberaliter olim dono dedisse, nempe hortos, villas amœnas, et similia, quorum aviditate motus Tiberius in Silii bona sæviit: curavitque computari singillatim ea omnia quæ fisco petebantur, ut scilicet inter illa comprehenderentur etiam Augusti dona. Alium sensum, fortasse non absurdum, excogitavit Franciscus Venturius, scilicet: sed liberalitas, qua Augustus usus, quamque Tiberius usque ad hæc tempora imitatus est, tum primum corrupta. *Pichena.*

Avulsa liberalitas Augusti] Vertit Ablanc. quasi sic redemisset facileque solvisset Tiberius legatum Augusti, quod adhuc debebatur Silio.

Sed liberalitas Augusti avulsa] Vertit interpres Gallicus quasi Tiberius acceperit partem bonorum Silii, ut inde largitionem seu legata Augusti nondum exsoluta persolveret. Sed quid opes Silii, quamvis ingentes, ad tantæ molis largitionem, qua cives viritim, prætorianos et etiam legiones demeruerat Augustus? Alamus, interpres Hispanus, vertit, 'quasi tum extincta sic excisaque penitus liberalitas Augusti.' Davensatius Italus, 'quasi Augustus debita aliqua remisisset Silio; quæ liberalitas avulsa illi et ademta tum a Tiberio fuit,' 'computatis singillatim,' &c.

Certe liberalissimus fuit Augustus, ut patet ex his apud Sueton. verbis: 'Mea me benignitas efferet in cœlum;' quod dixit Augustus cum alea ludens suis amicis et collusoribus manus sæpe remitteret. Patet etiam ex Plinio l. XVIII. 6. 'L. Tatius Rufus infima natalium humilitate, consulatum militari industria meritus, antiquæ alias parcimoniæ, circiter millies HS. liberalitate divi Augusti congestum, usque ad detrectationem (alii legunt detractionem) hæredis, exhausit, agros in Piceno coëmendo, colendoque in gloriam.'

Sed liberalitas Augusti avulsa] Sic et Tac. l. I. Hist. 'bis et vicies millies sestertium donationibus Nero effuderat: appellari singulos jussit (Galba), decima parte liberalitatis apud quemque eorum relicta.' Cum Silius floreret in Germania legatus Germanici, haud dubie ex testamento Augusti, vel aliter, liberalitatem aliquam accipere debuit, vel jam acceperat: si nondum acceperat, tamen avulsa est; si acceperat, itidem avulsa et subtracta, nec quasi numerabatur in bonis Silii, quia forte non confirmatum illud beneficium a novo principe Tiberio, quod novum inventum, et inter artes Tiberii fuit, teste Suet. Tito 8. 'Natura autem benevolentissimus, cum ex instituto Tiberii omnes dehinc Cæsares beneficia a superioribus concessa principibus, aliter rata non haberent, quam si eadem iisdem et ipsi dedissent, primus præterita omnia confirmavit edicto: nec a se peti passus est.'

Liberalitas Augusti] Mihi certum est de primo Augusto sermonem hic esse, non de Tiberio, quem noster nusquam Augustum nominat ex sua persona.

Sensum porro hujus periodi hunc esse putem, ut dicat in bona Silii sævitum esse: non ut redderentur provincialibus, quæ ipsis eripuisset, sed ut repeteretur pecunia, quam ex liberalitate Augusti cum alias, tum

NOTÆ

etiam præcipue, credo, ex testamento ejus cepisset, atque ita singulæ res quæ fisco petebantur, æstimatæ computatæque sunt, donec ista summa conficeretur. Secutus sum hunc sensum: ereptum esse, quicquid Augusti liberalitate unquam accepisset: et donec ea summa conficeretur, optima et pretiosissima quæque æstimata, et procuratori fisci adjudicata esse. Sic. I. hist. 90. *Freinsh.*

Sed avulsa liberalitas Augusti] Verisimile est dona, beneficia, opes in Silium Germanici legatum conferre Cæsarem Augustum potuisse, sed cum eam liberalitatem seu beneficia Augusti prioris principis rata non haberet successor Tiberius, nisi ipse veluti novo beneficio confirmasset, teste Sueton. in Tito; inde est, quod illa liberalitas, seu opes a Silio statim abripiantur avellanturque, si quidem jam receperat eas opes Silius; si vero nondum receperat, tamen avulsa illi et filiis ipsius, ne in posterum his fruerentur: et computantur sigillatim fisco, quæ ex liberalitate et beneficio Augusti receperat, vel totum vel in parte. Nempe certe, quia non confirmarat tale beneficium Tiberius, potius quam quia reus majestatis Silius esset.

Certe verba Taciti, 'Ea prima Tiberio erga pecuniam alienam diligentia fuit,' innuere videntur avulsam liberalitatem Augusti Silio, quam jam ipse recepisset. Etiam ea, 'Sævitum tamen in bona.'

Et cum infra habet Tacitus 'partem bonorum publicandam,' id forte intelligi possit de bonis utriusque, Silii nempe et Sosiæ; nam utrique rei: quippe licet Asinius Gallus censuisset 'partem bonorum publicandam,' id tamen decretum non videtur, sed potius videntur ivisse patres in sententiam Manii Lepidi, 'qui quartam partem bonorum accusatoribus, secundum necessitudinem legis, cetera liberis concessit.'

Et certe lenior illa sententia Lepidi, quem ideo maxime etiam commendat extollitque Tacitus: in hoc lenior fuit, quod si publicata bona essent, ut censebat Gallus, ea universa fisco computata essent, aut in accusatores partita, juxta vim legis, ita ut fiscus et accusatores eam veluti prædam inter se divisissent.

At in sententia Lepidi, quarta tantum pars decrescebat liberis Silii, nihilque fisco adjudicabatur, cujus causa semper mala sub bono principe, qualis etiam tum videri voluit Tiberius.

Itaque vel 'avulsa liberalitas Augusti' Silio, quia eam non firmarat Tiberius, et quarta pars aliorum Silii bonorum data accusatoribus, cetera concessa liberis ex decreto senatus; vel forte statim in ipsam liberalitatem Augusti simul et in cetera 'bona' Silii 'sævitum,' ita ut 'singillatim' omnia computata sint, 'quæ fisco petebantur.'

Hocque posito, cum mox censent Asinius Gallus et Manius Lepidus, tum ageretur tantum de bonis Sosiæ, seu de bonis matris, quæ liberis relinquit Lepidus, quia mater, quia fœmina, et minus rea quam maritus; ita ut sententia Asinii ut et Lepidi habuerit duas partes; in prima censuerint de Silio, et bonis illius; in secunda vero de Sosia, et bonis Sosiæ. Et huc ducere videtur sententia Messallini Cottæ, qui 'censuit, cavendum senatusconsulto, ut quanquam insontes magistratus, et culpæ alienæ nescii, provincialibus uxorum criminibus, perinde quam suis, plecterentur.'

Cum agitatum disputatumque in senatu esset de flagitiis fœminarum apud provinciales et socios, multique dicerent magis esse illud crimen mariti, qui ut debet familiam regere et habere intaminatam ab omni furto et

bantur;[v] ea prima Tiberio erga pecuniam alienam diligentia fuit. Sosia in exilium pellitur Asinii Galli sententia, qui 'partem bonorum publicandam, pars ut liberis relinqueretur,' censuerat. Contra M. Lepidus 'quartam accu-

genter quæ fisco postulabantur. Ea prima cura cupiditasque in opes alienas Tiberio extitit. Sosia in exilium amandatur, sic *Asinio Gallo censente, qui* partem opum in fiscum cogendam, partem proli concedendam *decreverat. Contra Manius*

NOTÆ

peculatu, ita et unus plecti debet; sicque parcendum esse infirmo sexui, sicque 'relegandam Sosiam tantum, ejusque bona relinquenda filiis; tum censuit Cotta maritos etiam culpæ fœminarum nescios puniendos esse, tanquam suo crimine: sed, an ea sententia Messallini approbata sit a senatu, dubium relinquit Tacitus. Affirmat id sanctum, sed alio tempore, Ulpianus.

Etiam de bonis utriusque et Silii et Sosiæ intelligi id possit, quæ utraque publicabat a parte Gallus,' Lepidus liberis concedebat. Et τὸ *censuerat* Asinii Galli innuere videtur, antea censuisse illum de bonis Silii, quam de exilio Sosiæ statueret; licet forte eadem et continua oratione utrumque censuisset.

[o] *Computatis singillatim*] Si de facto itum est in sententiam Lepidi (ut videtur), ita ut quarta pars bonorum sit data accusatoribus, cetera liberis concessa sint; hinc colligere liceat ex bonis Silii avulsam esse liberalitatem Augusti, et omnia quæ unquam accepisset Silius ex munificentia illius, fuisse stricte et singillatim computata, redactaque in fiscum principis, quasi ingrato homini collata essent illa dona seu beneficia Cæsaris.

Et tanto magis, quod forte illa non confirmasset suo principatu Tiberius. Cetera autem acta esse pro more et lege; et eo excepto, nempe donis Augusti, actum esse cum Silio, ut cum aliis reis damnatis agi solebat.

Itaque avulsa ei tantum et abrepta in fiscum esse beneficia Augusti: quæ tamen pecuniæ seu opes fuerunt singillatim computatæ in fiscum, ita ut nihil omitteretur, nihil condonaretur aut indulgeretur. Sed si in illa sententia Galli aut Lepidi agitur tantum de bonis maternis, Sosiæ nempe, videtur posse colligi, opes Silii fuisse penitus afflictas et fisco petitas, prætextu avellendæ repetendæque liberalitatis Augusti; quæ forte tum ex parte exhausta, rependenda fuit ex aliis Silii bonis.

[v] *Quæ fisco petèbantur*] Qui fit, ut fiscus ejus invadat bona, qui sua manu damnationem præverterat? Tac. VI. Annal. 29. Post 'ejusmodi mortes testamenta manebant.' Sed Silius in reatu majestatis mortem sibi conscivit, 'cuncta quæstione majestatis exercita.' At Labeo concidit aliis de causis; 'quia male administratæ provinciæ aliorumque criminum urgebatur.'

Discrimen haud absimile etiam fuit reis obeuntibus mortem naturalem. Ulp. l. fin. DD. ad l. Jul. majest. 'Is qui in reatu decedit, integri status decedit: extinguitur enim crimen mortalitate, nisi quis forte majestatis reus fuit.'

satoribus,[w] **secundum necessitudinem legis,**[x] **cetera liberis'**

Lepidus tribuit quartam partem delatoribus, juxta præscriptum legis, cetera

NOTÆ

[w] *Quartam accusatoribus*] Cujus legis necessitas hæc fuerit, si Papiæ non fuit, amplius quæro. Cornelius *quartam* præmium accusatorum appellat: Papia lege, quæ tum vigebat, cum hæc M. Lepidus censuit, præmium delatoris fuit dimidia bonorum ejus qui deferretur.

Quod huic loco facile posset accommodari, si pro *quartam* legeres, *partem:* quæ κατ' ἐξοχὴν exaudiatur dimidia. Movet Suetonius Nerone, illis verbis, 'præmia delatorum Papiæ legis ad quartas redegit:' unde quadruplatores dictos Alexandrius existimat.

Sed vehementer fallitur, qui Plauti, Persæ initio, et Livii III. extremo, et Tullii in Verrem III. *quadruplatoris* mentionem legisse potuit, antea multis sæculis quam Neroniana recognitio *quartas* bonorum pro *dimidia* induxerit. Igitur placeat conjectari, ex quadam veteri lege præmium delationis fuisse bonorum ejus qui deferretur *quartam*; quam auxit ad *dimidiam* usque lex Papia, ut opinor, pro certo crimine duntaxat, deindeque Nero ad *quartam* pristinam retraxit.

Ex eo vero interea dum lex Papia valuit, præmium delatorum in ceteris criminibus non desiit esse *quarta*, de qua fit sermo. Sed neque hinc ad *quadruplatorem* transeo, qui a *delatore* multum differre videtur: nec fallor, nisi labitur Pompeius libro XV. quæ disquisitio locum alium exigit. *Vertran.*

[x] *Secundum necessitudinem legis*] Legis, ut censeo, Juliæ de Majestate. Nam quod alii de Papia suspicantur, refuto. Dicit a me Tacitus, qui cuncta in hac quæstione exercita scribit lege Majestatis.

Quarta autem præmium, non in hac solum, sed etiam 'de repetundis' lege, de qua ipsa nihil abnuo, quin hic accipiamus. Asconius in Verrem non uno loco ostendit, *quadruplatores* dictos a præmio *quartæ*, quam consequebantur.

Innuit ipse Cicero lege et more id receptum. 'Non enim,' inquit, 'spolia C. Verris, sed existimationem pop. Rom. concupivi.' Fortasse et in criminibus aliis præmium idem. Ideo vulgare præmium id interpreter in Paulo, l. XIII. de jure fisci: 'Hæredem,' ait, 'ejus ultra vulgare præmium nihil consecuturum.'

De lege Majestatis, auctor mihi affirmandi Josephus lib. XIX.: ubi de servis, quos Caius in dominos emittebat: 'Facile enim iis et mentientibus contra dominos credi, et opes aperientibus simul liberis divitibusque fieri, propter præmium accusationum, quo octava bonorum pars iis proposita;' at si *octava* servo, bene colligo, libero *quartam.*

Nec in servili accusatione aliud capere persuadeor, quam crimen Majestatis. Illud moneo, principum ævo, non tam ex lege quam arbitrio senatus præmia decreta. Libro VI. infra: 'Qua damnata, cum præmium accusatori decerneretur, Junius Otho trib. pleb. intercessit.' Sic libro XVI. 'Liberto et accusatori præmium operæ (non pecunia ulla, sed) locus in theatro inter Tribunicios viatores datur.'

Interdum certa pecunia attributa, ut Eprio Marcello quinquagies HS. Thrasea damnato: Regulo septuagies HS. et sacerdotium, damnato Crasso.

concessit. Hunc ego Lepidum, temporibus illis, gravem et sapientem virum fuisse comperio. Nam pleraque ab sævis adulationibus[y] aliorum in melius flexit:[z] neque tamen temperamenti egebat, cum æquabili auctoritate et gratia apud Tiberium viguerit. Unde dubitare cogor, fato et sorte nascendi,[a] ut cetera, ita Principum inclinatio in hos, offensio in illos: an sit aliquid in nostris consiliis, liceatque,[b] inter

filiis Silii. *Ego reperio hunc Lepidum ea ætate constantem prudentemque virum fuisse. Quippe multa ab diris assentationibus aliorum, in lenius vertit, neque tamen modestiæ et temperamenti expers fuit, quippe qui pari potestate et amicitia apud Tiberium floruerit. Hinc dubitandi locus est, an casu et sorte genituræ, ut alia omnia sunt, ita fato quodam, principum pronus in hos animus sit, infensus in illos: an vero aliquid nostræ prudentiæ insit, liceatque inter præcipitem pervicaciam, et*

NOTÆ

Tacitus. Ann. l. XVI. et histor. 4.

Nec prætereundus hic Dionis locus, qui de præmiis eorum qui Cæsaris percussores accusabant: 'Præmium accusationis pecuniam accipiebant e bonis damnati, et honorem aut magistratum quemcumque is gerebat: item vacationem a militia sibi, liberis, nepotibus.' Ut videantur legis ejus Pediæ exemplo instituta præmia accusatorum.

[y] *Ab sævis adulationibus*] Plerumque enim, cum alii, ut crudeli principi assentarentur, atrocia et sæva censerent, ipse humaniore sententia rigorem decretorum temperavit, idque tali moderatione, ut simul et auctoritate apud Tiberium polleret, nec tamen eum nimia libertate offenderet.

[z] *In melius flexit*] Non vult auctor ex adulationibus aliorum illum aliquid efformasse boni, sicut, verbi gratia, ex malis moribus bonæ leges latæ dicuntur; sed illas ipsas adulationes eum prudenter fregisse, atque ubi crudeles sententiæ, ab hominibus principem aut Sejanum adulantibus, dicerentur, eas mitigasse. *Freinsh.*

[a] *Fato et sorte nascendi*] Unde mihi dubitatio oritur, utrum fato aliquo et genituræ lege, sicut alia, ita etiam principum, in hos favor, in illos odium concitetur, an potius in hominum consiliis aliquod ad ista momentum sit.

Fato] Plin. l. XXVII. 'Pars alia et hanc pellit (nempe, *sortis* aut *fortunæ persuasionem*) astroque suo eventus assignat, et nascendi legibus, semelque in omnes futuros unquam Deo decretum: in reliquum vero otium datum. Sedere cœpit sententia hæc, pariterque et eruditum vulgus et rude in eam cursu vadit.'

[b] *Liceatque*] Senec. epist. 14. 'Sapiens nunquam potentium iras provocabit: immo declinabit, non aliter quam in navigando procellam. Cum peteres Siciliam, trajecisti fretum; temerarius gubernator contemnit austri minas. Ille est enim, qui Siculum pelagus exasperet, et vertices cogat. Non sinistrum petit littus, sed id quo propior Charybdis maria convolvit. At ille cautior, peritos locorum rogat, qui æstus sit, quæ signa dent nubes, et longe ab illa regione, verticibus infami, cursum tenet. Idem facit sapiens: nocituram potentiam vitat; hoc primum cavens, ne vitare videatur.'

abruptam contumaciam, et deforme obsequium,[c] pergere iter, ambitione ac periculis vacuum. At Messallinus Cotta,[d] haud minus claris majoribus, sed animo diversus,[e] censuit, 'cavendum Senatusconsulto,[f] ut quanquam insontes

fœdam assentationem, capessere iter ambitioni et discrimini exemtum. At Messallinus Cotta, perinde illustri loco ortus, *sed ingenio dissimilis, disseruit* statuendum decreto patrum, ut quamvis innocentes magistratus, et alieni sceleris ignari,

NOTÆ

[c] *Inter abruptam contumaciam, et deforme obsequium*] Hanc mediocritatem vitæ laudat etiam in Agricola socero, 'quia non contumacia, neque inani jactatione libertatis, famam fatumque provocabat;' deinde sequitur: 'sciant quibus moris illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse; obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum reip. usum, ambitiosa morte inclaruerunt.' Senec. de Tranq. cap. 3. 'Ille vir fuerit, qui periculis undique imminentibus, armis circa et catenis frementibus, non alliserit virtutem, nec absconderit.'

[d] *At Messallinus Cotta*] Hunc, libro sequenti, 'sævissimæ cujusque sententiæ auctorem' vocat Tacitus. *Muretus.* Hunc tertium censuisse volunt, de quo tamen haud immerito dubites, non enim, quia nullius inter hunc et priores annotata est sententia, statim etiam sequitur Messallinum hunc tertiæ sententiæ consularem fuisse; et certe, ut alios taceam, *Cn. Lentulum*, qui nominatur IV. 29. ante hunc Messallinum censuisse, verisimile est.

[e] *Animo diversus*] Si huic tantum caussæ accommodas, falleris: nam *animo*, hominis istius mens, ingenium, natura designantur, quibus a Lepido, gravi et moderato viro, longissime diversus erat ipse, per crudeles adulationes 'sævissimæ cujusque sententiæ auctor.' Quo nomine semel atque iterum notatur ut V. 3. VI. 5. *Freinsh.*

Sed animo diversus] Possit capi, ita ut Cotta diversus animo esset a majoribus suis; sed potius hoc loco est, ut fuerit 'animo diversus' a Lepido, qui multa eo ævo 'in melius flexit,' at iste sævus et atrox adulator, qui semper in asperiora promtus, et specie fictæ libertatis, in verum servitium præceps ruebat.

[f] *Cavendum senatusconsulto*] Et cautum non dubie hoc anno. Si enim ante, quorsus hæc sententia? Tamen Ulpianus, officio proconsulis, decretum id refert ad Cottam et Messallam Coss. id est, ad quartum ante annum.

Ait: 'proficisci quidem proconsulem melius est sine uxore; sed et cum uxore potest, dummodo sciat senatum Cotta et Messalla Coss. censuisse futurum, ut siquid uxores eorum, qui ad officia proficiscuntur, deliquerint, ab ipsis ratio et vindicta exigatur.'

Vir doctissimus conatur legere, *senatum Cotta Messallino consulente censuisse;* acute: sed me judice, non exsolvet ullum acumen Domitium hac culpa. *Lipsius.*

Cavendum SC.] Lapsus igitur memoria Ulpianus in l. observare D. De officio procos. et legati, qui hoc senatum censuisse dicit, 'Messalla et

magistratus, et culpæ alienæ nescii, provincialibus uxorum criminibus,[g] perinde quam suis, plecterentur.'

21. Actum dehinc de Calpurnio Pisone, nobili ac feroci viro. Is namque, ut retuli, 'cessurum se urbe ob factiones accusatorum,' in Senatu clamitaverat, et, spreta potentia Augustæ, trahere in jus Urgulaniam, domoque Principis excire ausus erat. Quæ in præsens Tiberius civiliter habuit: sed in animo, revolvente iras,[h] etiam si impetus offensionis lan-

provincialibus fœminarum sceleribus, juxta ac suis, punirentur.

Postea relatum de Calpurnio Pisone illustri superboque ac pervicaci viro. Ille quippe, ut memoravi, clamaverat in senatu, migraturum se Roma, ob audaciam delatorum; *et contemta potestate Liviæ diem dicere ausus erat Urgalaniæ, et eam e penatibus Cæsaris evocare ad tribunal prætoris. Quæ tum Tiberius civili more accepit; sed in ingenio hominis referentis reputantisque offensiones, et si calor*

NOTÆ

Cotta Coss.' id est, quadriennio ante; nisi apud eum legendum sit, *Cotta Messallino consulente*, ut Jac Cujacius VI. 30. Observationum. Nam ut quidem ait ipse, etiam senatores *consulere* dicuntur, lib. II. D. ad Velleianum, sed indubitate ibi legendum est *censuerunt*. Itaque fortassis ibi quoque *censente* legendum. *Muretus.*

[g] *Provincialibus uxorum criminibus*] Hic repetendum, quod habet Tacitus III. 33. 'Cogitarent ipsi, quotiens repetundarum aliqui arguerentur, plura uxoribus objectari: his statim adhærescere deterrimum quemque provincialium: ab his negotia suscipi, transigi: duorum egressus coli, duo esse prætoria; pervicacibus magis et impotentibus mulierum jussis, quæ Oppiis quondam, aliisque legibus constrictæ, nunc, vinclis exsolutis, domos, fora, jam et exercitus regerent.'

Uxorum] Senec. lib. Consol. ad Helviam cap. 17. 'Posthac nemo miratur, quod per sexdecim annos, quibus maritus ejus Ægyptum obtinuit, nunquam in publico conspecta est. Neminem provincialem domum suam admisit, nihil a viro petiit; nihil a se peti passa est. Itaque loquax, et ingeniosa in contumelias præfectorum provinciæ, in qua etiam qui vitaverunt culpam non effugerunt infamiam, velut unicum sanctitatis exemplum suspexit: et quod illi difficillimum est, cui etiam periculosi sales placent, omnem verborum licentiam continuit: et hodie similem illi, quamvis nunquam speret, semper optat. Multum erat, si per sexdecim annos illam provincia probasset: plus est, quod ignoravit. Hæc non ideo refero, ut ejus laudes exequar, quas circumscribere est, tam parce transcurrere; sed ut intelligas magni animi esse fœminam, quam non ambitio, non avaritia, comites omnis potentiæ et pestes, vicerunt.'

[h] *In animo, revolvente iras*] Verum id ejus ingenium erat, ut offensarum crebro reminisceretur, easque animo revolveret; itaque licet primus calor irarum apud eum deferbuisset, tamen ut flamma sub cineribus occultata, crebra recordatione, quasi ventilata, subinde reviviscebat.

guerat, memoria valebat. Pisonem Q. Granius[1] [i] secreti sermonis incusavit, adversum majestatem [j] habiti: adjecitque, 'in domo ejus venenum esse,[k] eumque gladio accinctum introire curiam.'[l] Quod, ut atrocius vero,[m] tramissum: ceterorum, quæ multa cumulabantur, receptus est reus; neque peractus, ob mortem opportunam.[n] Relatum et de Cassio

iræ deferbuerat, odii *memoria vigebat. Q. Granius arguit Pisonem arcani sermonis contra principem prolati; additque* habere in penatibus venenum, eumque venire in senatum ferro cinctum: *quod ut majus vero posthabitum spretumque: ceterorum quæ plurima ingerebantur quasi reus accusatus est: neque tamen peracta accusatio ob mortem maturam*, ut in tali discrimine. *Actum etiam de Cassio*

1 Ita merito Lipsius et recentiores. Corrupte Beroaldus et veteres, *Pisonemque gravitis*. Idem.

NOTÆ

[i] *Pisonem Q. Granius*] *Granii* Romæ non ignoti, jam inde a Lucilii ævo, apud quem Granius præco; et infra lib. VI. 'Granius Martianus;' supra lib. I. 'Granius Marcellus.'

[j] *Adversum majestatem*] Arguit secretis sermonibus majestatem principis violavisse. *Freinsh.*

Majestas alias personas resque complectebatur; nempe matrem, uxorem, filios, totam domum Cæsarum, ut par est.

[k] *Venenum esse*] Quo fine? an ut Cæsari præberet, an potius ipse in necessitate uteretur, atque ita liberior scilicet, proviso exitu, ferociorque agitaret? Et apparet ita mox factum, ac mortem sumsisse.

[l] *Gladio accinctum introire curiam*] Cape gladium istum, non pro *ense*, sed pro *pugione*. Ensis erat longior, pugio in latere dextro, vel in collo, vel sub axilla; ensis in sinistro. Suet. Aug. 35. 'Ferro cinctum præsedisse, et lorica sub veste munitum, neminemque admissum Senatorum, nisi prætentato sinu.'

Et Calig. 12. 'Intrasse se cum pugione in cubiculum Tiberii dormientis, et misericordia correptum, abjecto ferro discessisse.' Idem in Claud. 35. 'Salutatoribus scrutatores semper apposuit;' id est, qui scrutarentur an essent accincti pugione.

[m] *Ut atrocius vero*] Sed hæc, velut atrociora quam ut credi possent, non admissa sunt.

[n] *Neque peractus, ob mortem opportunam*] Vide L. Defuncto D. De pub. judic. et L. in Senatuscons. D. ad S. C. Turpilianum. Fallit tamen in Majestate, sed hic tantum de sermone agebatur. *Muretus.*

Pisonem ipsum sibi necem conscivisse licet suspicari possimus, tamen pro Taciti verbis aut sensu venditare non debemus. Quod 'mortem opportunam' hic vocat Tacitus, id 'maturam' Florus III. 17. 'Imparem Drusum, ægrumque rerum temere motarum, matura, ut in tali discrimine, mors abstulit.'

Ubi simillimum locum huic Corneliano maxime annotavi ex Livio VI. 1. de Q. Fabio est, et alius Plinii epist. II. 11. 'Honoratum cognitione senatus mors opportuna subtraxit.'

Ob mortem opportunam] An se suo veneno interemerit Piso incertum,

magistratus, et culpæ alienæ nescii, provincialibus uxorum criminibus,[g] perinde quam suis, plecterentur.'

21. Actum dehinc de Calpurnio Pisone, nobili ac feroci viro. Is namque, ut retuli, 'cessurum se urbe ob factiones accusatorum,' in Senatu clamitaverat, et, spreta potentia Augustæ, trahere in jus Urgulaniam, domoque Principis excire ausus erat. Quæ in præsens Tiberius civiliter habuit: sed in animo, revolvente iras,[h] etiam si impetus offensionis lan-

provincialibus fœminarum sceleribus, juxta ac suis, punirentur.

Postea relatum de Calpurnio Pisone illustri superboque ac pervicaci viro. Ille quippe, ut memoravi, clamaverat in senatu, migraturum se Roma, ob audaciam delatorum; *et contemta potestate Liviæ diem dicere ausus erat Urgalaniæ, et eam e penatibus Cæsaris evocare ad tribunal prætoris. Quæ tum Tiberius civili more accepit; sed in ingenio hominis referentis reputantisque offensiones, et si calor*

NOTÆ

Cotta Coss.' id est, quadriennio ante; nisi apud eum legendum sit, *Cotta Messallino consulente*, ut Jac Cujacius VI. 30. Observationum. Nam ut quidem ait ipse, etiam senatores *consulere* dicuntur, lib. II. D. ad Velleianum, sed indubitate ibi legendum est *censuerunt*. Itaque fortassis ibi quoque *censente* legendum. *Muretus.*

[g] *Provincialibus uxorum criminibus*] Hic repetendum, quod habet Tacitus III. 33. 'Cogitarent ipsi, quotiens repetundarum aliqui arguerentur, plura uxoribus objectari: his statim adhærescere deterrimum quemque provincialium: ab his negotia suscipi, transigi: duorum egressus coli, duo esse prætoria; pervicacibus magis et impotentibus mulierum jussis, quæ Oppiis quondam, aliisque legibus constrictæ, nunc, vinclis exsolutis, domos, fora, jam et exercitus regerent.'

Uxorum] Senec. lib. Consol. ad Helviam cap. 17. 'Posthac nemo miratur, quod per sexdecim annos, quibus maritus ejus Ægyptum obtinuit, nunquam in publico conspecta est. Neminem provincialem domum suam admisit, nihil a viro petiit; nihil a se peti passa est. Itaque loquax, et ingeniosa in contumelias præfectorum provinciæ, in qua etiam qui vitaverunt culpam non effugerunt infamiam, velut unicum sanctitatis exemplum suspexit: et quod illi difficillimum est, cui etiam periculosi sales placent, omnem verborum licentiam continuit: et hodie similem illi, quamvis nunquam speret, semper optat. Multum erat, si per sexdecim annos illam provincia probasset: plus est, quod ignoravit. Hæc non ideo refero, ut ejus laudes exequar, quas circumscribere est, tam parce transcurrere; sed ut intelligas magni animi esse fœminam, quam non ambitio, non avaritia, comites omnis potentiæ et pestes, vicerunt.'

[h] *In animo, revolvente iras*] Verum id ejus ingenium erat, ut offensarum crebro reminisceretur, easque animo revolveret; itaque licet primus calor irarum apud eum deferbuisset, tamen ut flamma sub cineribus occultata, crebra recordatione, quasi ventilata, subinde reviviscebat.

guerat, memoria valebat. Pisonem Q. Granius[1] [i] secreti sermonis incusavit, adversum majestatem[j] habiti: adjecitque, 'in domo ejus venenum esse,[k] eumque gladio accinctum introire curiam.'[l] Quod, ut atrocius vero,[m] tramissum: ceterorum, quae multa cumulabantur, receptus est reus: neque peractus, ob mortem opportunam.[n] Relatum et de Cassio

irae deferbuerat, odii memoria vigebat. Q. Granius arguit Pisonem arcani sermonis contra principem prolati; additque habere in penetralibus venenum, eumque venire in senatum ferro cinctum: *quod ut majus vero praetermissum est: ceterorum quae plurima ingerebantur quasi reus accusatus est: neque tamen peracta accusatio ob mortem maturam,* ut in tali discrimine. *Actum etiam est de Cassio*

---

1 Ita merito Lipsius et recentiores. Corrupte Beroaldus et veteres. *Pisonemque gravius.* Idem.

NOTAE

i *Pisonem Q. Granius*] Granii Romae non ignoti, jam inde a Lucilii aevo, apud quem Granius praeco; et infra lib. VI. 'Granius Martianus;' supra lib. I. 'Granius Marcellus.'

j *Adversum majestatem*] Arguit secretis sermonibus majestatem principis violavisse. *Freinsh.*

Majestas alias personas resque complectebatur; nempe matrem, uxorem, filios, totam domum Caesarum, ut par est.

k *Venenum esse*] Quo fine? an ut Caesari praeberet, an potius ipse in necessitate uteretur, atque ita liberior scilicet, proviso exitu, ferociorque agitaret? Et apparet ita mox factum, ac mortem sumsisse.

l *Gladio accinctum introire curiam*] Cape gladium istum, non pro *ense*, sed pro *pugione*. Ensis erat longior, pugio in latere dextro, vel in collo, vel sub axilla; ensis in sinistro. Suet. Aug. 35. 'Ferro cinctum praesedisse, et lorica sub veste munitum, neminemque admissum Senatorum, nisi praetentato sinu.'

Et Calig. 12. 'Intrasse se cum pugione in cubiculum Tiberii dormientis, et misericordia [illegible] ceptum, abjecto ferro discessisse.' Idem in Claud. 35. 'Salutatoribus scrutatores semper apposuit:' id est, qui scrutarentur an essent accincti pugione.

m *Ut atrocius vero*] Sed haec, velut atrociora quam ut credi possent, non admissa sunt.

n *Neque peractus, ob mortem opportunam*] Vide L. Defuncto D. De pub. judic. et L. in Senatusconsulto D. ad S. C. Turpillianum. Fallit tamen in Majestate, sed hic tantum de sermone agebatur. *Muretus.*

Pisonem ipsum sibi mortem [illegible] visse licet suspicari; [illegible] pro Taciti verbo [illegible] non debemus. Quod 'mortem opportunam' hic vocat Tacitus, id 'maturam' Florus III. 17. '[illegible] sum, aegrumque rerum [illegible] rum, matura, ut in tali discrimine, mors abstulit.'

Ubi similiter [illegible] liano maxime [illegible] de Q. Fabio est, et [illegible] II. 11. '[illegible] tas mors opportuna [illegible].'

Ob mortem opportunam; [illegible] veneno [illegible]

Severo[o] exule, qui sordidæ originis, maleficæ vitæ, sed orandi validus, per immodicas inimicitias,[p] ut judicio jurati Senatus[q] Cretam amoveretur,[r] effecerat: atque illic eadem

Severo in exilium pulso, qui ignobili loco, profligatis pessimisque moribus, sed in dicendo vehemens, nimias offensiones in se concitaverat, ita ut decreto patrum jurejurando obstrictorum Cretam ablegaretur: atque illic eadem usurpando, novas pris-

NOTÆ

nec patet ex Taciti verbis: an quæsita an fortuita morte perierit, dubium. Nam mors hominis *opportuna* esse et dici potuit, etiam si violenta, etiam si conscita et quæsita veneno fuerit.

Patet ex loco Flori allato, ubi de Druso, quem 'matura ut in tali discrimine mors abstulit:' quæ tamen mors Drusi ita fuit *matura*, seu *opportuna*, ut tamen maturata, quæsita, et violenta fuerit.

Nam Velleio teste Drusus, 'in atrio domus suæ cultello percussus, qui affixus lateri ejus relictus est, intra paucas horas decessit.' Dicitur *matura* vel *opportuna* talis mors, respectu discriminis, non respectu hominis.

[o] *Cassio Severo*] Qui primus flexisse dicitur ab illa recta et vetere dicendi via, non infirmitate ingenii, sed judicii: quem et historiam scripsisse comperior ex Tertulliani Apologet. et Suetonii Vitellio, cap. 11. Ejus laudes vide apud Senecam patrem lib. III. Controver. initio. *Lipsius.*

[p] *Per immodicas inimicitias.* Severus erat in paucis clarissimus orator: sed *inimicitiarum* appetens, ut Trio. Tac. Annal. v. Nam Trio facilis capessendis inimicitiis, et foro exercitus:' easque sine modo exercens: quapropter a Tiberio seponitur in Cretam, quo in loco veteres artes non oblitus, interdicto aquæ et ignis, in Seriphium Saxum clausus est.

Sed cur Tiberius, qui nimis delatoribus favebat, hunc districtum accusatorem seposuit et interdixit? Respondet noster; 'quia scelerum ministros ut perverti ab aliis nolebat, ita plerumque satiatus, et oblatis in eandem operam recentibus, veteres, et prægraves afflixit.'

[q] *Ut judicio jurati Senatus*] Quod sub Augusto ei accidit, scriptis etiam librisque abolitis. Sueton. Calig. cap. 16. Noster supra, lib. 1. ait, 'judicio jurati senatus:' quod erat, cum senatus Deum testem advocabat, se censiturum, quod e fide sua, reque publica videretur.

Livius lib. XLII. 'Ut juratus Senatus decerneret, qui eam rem quæreret decerneretque.' Lib. XXX. 'Patres igitur jurati (ita convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent.'

Appianus l. II. Civil. Τούτου μόνου δεξάμενοι τὸ λεχθὲν οἱ ἕτεροι, ᾔτουν σφίσι ψῆφον ἀναδοθῆναι περὶ τοῦ Καίσαρος ἐπὶ ὅρκῳ: 'Cum illius unius approbassent verba, alii postulabant sibi dari suffragium de Cæsare juratis.' Tacitus hoc ipso libro: 'P. Suillium amovendum in insulam censuit tanta contentione animi, ut et jurejurando obstringeret e repub. id esse.'

Morem eum postea obtinuisse in omni senatu, idque lege quadam Trajani, colligas ex Plinii verbis, Epistol. lib. v. 'Quinetiam Dextrum, qui primus diversum censuerat, perlata lege de senatu habendo, jurare coëgit e republica esse quod censuisset.'

Græci id vocabant ἱερὰν συμβουλήν; et formula ejus eleganter expressa apud Xenophontem περὶ ἀναβάσεως

actitando, recentia veteraque odia advertit; bonisque exutus, interdicto igni atque aqua,[s] saxo Seriphio[t] consenuit.[u]

22. Per idem tempus Plautius Silvanus,[v] Prætor, incertis

casque inimicitias excivit, opibusque spoliatus, prohibitusque igni et aqua, scopulo Seriphio usque ad senectutem vixit.

Eadem tempestate Plautius Silvanus prætor (cur id egerit causa latet) uxorem

NOTÆ

Κύρου, lib. v. in oratione Hecatonymi: Εἰ μὲν συμβουλεύοιμι ἃ βέλτιστά μοι δοκεῖ εἶναι, πολλά μοι ἀγαθὰ γένοιτο· εἰ δὲ μή, τἀναντία. αὕτη γὰρ ἱερὰ συμβουλὴ λεγομένη εἶναι δοκεῖ μοι παρεῖναι: ‘Si quidem consuluerim quæ mihi optima esse videntur, precor ut mihi plurima felicitas contingat; si vero non, contraria mihi eveniant.’

Sed is mos quando primum cœpit, haud temere dixerim. Puto tamen Coriolani ævo: in cujus causa Tribuni plebis volunt, et impetrant, ‘ut Senatus juratus sententiam dicat, uti solet in consessu judicum.’ Dionys. lib. VII. *Lipsius.*

[r] *Cretam amoveretur*] Quia viros fœminasque illustres procacibus scriptis diffamaverat: supra lib. I. Ejus scripta S.C. abolita, Caligula requiri, et esse in manibus, lectitarique permisit. Suet. in Calig.

[s] *Igni atque aqua*] Aqua et ignis (inquit Festus) tam interdici solet damnatis, quam accipiunt novæ nuptæ: videlicet, quia hæ duæ res humanam maxime vitam continent. Itaque funus prosecuti redeuntes ignem supergrediebantur, aqua aspersi, quod purgationis genus vocabant suffitionem. De aqua et igni Lactantius lib. II. Instit. ita habet. ‘Alterum enim quasi masculum elementum est, alterum quasi fœmininum: alterum activum, alterum patibile. Ideoque a veteribus institutum est, ut sacramento ignis et aquæ nuptiarum fœdera sanciantur, quod fœtus animantium calore et humore corporentur, atque animantur ad vitam. Cum enim constet omne animal ex anima et corpore, materia corporis in humore est, anima in calore, quod ex avium fœtibus datur sciri, quos crassi humoris plenos, nisi opifex calor foverit, nec humor potest corporari, nec corpus animari. Exulibus quoque ignis et aqua interdici solebat: adhuc enim videbatur nefas, quamvis malos, tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum quibus vita constat hominum, perinde habebatur ac si esset, qui eam sententiam exceperat, morte multatus. Adeo ista elementa prima sunt habita, ut nec ortum hominis, nec sine iis vitam crediderint posse constare.’

[t] *Saxo Seriphio*] Vere *Saxo.* Vide Strabonem l. x. Hoc est, in ista insula adeo saxosa, ut revera nihil sit aliud præter saxum.

Saxo Seriphio] In Seriphio parva atque saxosa insula consenuit. Vide notas l. II. c. 85.

[u] *Consenuit*] Bene *consenuit.* Nam annis XXV. in exilio hæsit. Eusebius Chronicis: ‘Cassius Severus orator egregius XXV. exilii sui anno, summa inopia, moritur: vix panno verenda contectus.’ *Lipsius.*

[v] *Plautius Silvanus*] Similis at non eadem res narrata Quintiliano VII. 3. ‘Id autem genus, de quo novissime dixi, non solum in scholis sæpe tractatur, sed etiam in foro. Nam id est

causis,[w] Aproniam conjugem in præceps jecit: tractusque ad Cæsarem ab L. Apronio socero, turbata mente[x] respondit, tanquam 'ipse somno gravis atque eo ignarus, et uxor sponte mortem sumsisset.' Non cunctanter Tiberius pergit in domum, visit cubiculum; in quo reluctantis et impulsæ vestigia[y] cernebantur. Refert ad Senatum, datisque judicibus, Urgulania,[z] Silvani avia, pugionem nepoti misit. Quod perinde creditum, quasi Principis monitu, ob amicitiam Augustæ cum Urgulania. Reus, frustra tentato ferro, venas præbuit exsolvendas. Mox Numantina, prior uxor[a] ejus, accusata, 'injecisse carminibus et veneficiis vecordiam marito,' insons judicatur.

23. Is demum annus Populum Romanum longo adversum Numidam Tacfarinatem bello absolvit. Nam priores Duces,

Aproniam per fenestras *præcipitavit; raptusque ad principem ab L. Apronio socero, attonito animo respondit, quasi* ipse somno sopitus, ideoque inscius fuisset, et quasi fœmina ultro mortem sibi conscivisset. *Haud mora Tiberius in domum* Plautii *se confert, spectat cubiculum, in quo resistentis et vi adactæ indicia videbantur. Id refert apud patres, datisque judicibus, Urgulania Silvani avia ferrum nepoti misit. Quod juxta acceptum, ac si nutu et sponte Cæsaris* misisset, nempe, *ob familiaritatem Urgulaniæ cum Augusta. Silvanus frustra pugionem expertus,* percussori seu medico *venas secandas obtulit. Deinde Numantina, prior conjux illius, insimulata* intulisse amentiam Plautio viro incantationibus et maleficiis, *innocens criminis absolvitur.*

Eo tandem anno populus Rom. diuturno adversus Numidam Tacfarinatem bello liberatur. Primi enim duces, statim atque viderant res a se gestas obtinendis

NOTÆ

in causa Nævii Apruniani (lego *Nonii Aproniani*) solum quæsitum, præcipitatane esset ab eo uxor, an se ipsa sua sponte jecisset. Quam actionem equidem solam in hoc tempus emiseram, quod ipsum fecisse seductum juvenili cupiditate gloriæ fateor.'

De alio Plautio lapis: quem retulit hoc loco Lipsius. De illo est, qui se retulit ovantem ex Britannia, qui Claudii Cæsaris comes in illa expeditione. Vide Gruteri inscriptiones. p. 403.

[w] *Incertis causis*] Silvanus prætor (incerta causa est) conjugem suam Aproniam ex cubiculo suo præcipitavit.

[x] *Turbata mente*] Turbato trepidoque animo respondit, quasi dormiente se, eoque ignaro, ipsa sponte sibi mortem conscivisset.

[y] *Reluctantis et impulsæ vestigia*] *Impulsæ* est, cum reniteretur, vi protrusæ. *Vestigia*, usitata translatione, pro quibusvis signis interpretor, quorum certe plura tum atque manifestiora, quam ex vestigiis pedum, haberi potuerunt. *Freinshemius.*

[z] *Urgulania*] Urgulanii in gente Plautia sunt. Lapis: A. PLAVTIVS. M. F. VRGVLANIVS. Et Suetonii Claudio Plautia *Urgulanilla*, non *Herculanilla*, ejus uxor.

[a] *Prior uxor*] Quæ antea in matrimonio Silvani fuerat, et ab eo diverterat, &c.

ubi impetrando[1] triumphalium insigni sufficere res suas crediderant, hostem omittebant: jamque tres laureatae[b] in urbe statuæ, et adhuc raptabat[2] Africam Tacfarinas, auctus Maurorum auxiliis, qui, Ptolemæo, Jubæ filio,[c] juventa incurioso, libertos regios,[d] et servilia imperia[e] bello mutaverant. Erat illi prædarum receptor ac socius populandi Rex Garaman-

triumphalibus ornamentis pares esse, hostem relinquebant; jamque tres in civitate imagines triumphales erant, *et adhuc agere et ferre Africam non desinebat Tacfarinas, firmatus Maurorum copiis, qui, Ptolemæo Jubæ filio per ætatem incauto, et negligente curam rerum, libertorum aulicorum impotentiam et servorum ingenia spernentes, bellum maluerant. Partas latrociniis opes recipiebat, et consocius ei præ-*

1 Ita Lipsius et recentiores. Male Beroaldus, *sub impetrando.* In mediis quibusdam editionibus, *sibi impetrando.*—2 Sic Beroaldus, et optimæ notæ editiones. In editione Gryphii et quibusdam aliis, *reptabat.* Brotier.

NOTÆ

b *Tres laureatæ*] Furii Camilli, L. Apronii, Junii Blæsi. De statuis triumphalibus, Plinius, et Tacitus in Agricola: 'igitur triumphalia ornamenta, et illustris statuæ honorem, et quicquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata decerni jubet.'

c *Ptolemæo Jubæ filio*] Quem Caius postea interfecit. Sueton. cap. 26. 'Ptolemæum regis Jubæ filium consobrinum suum (erat et is M. Antonii ex Selena filia nepos) interfecit.' Seneca de Tranquillitate: 'Ptolemæum regem Africæ, Mithridatem Armeniæ, inter Caianas custodias vidimus. Alter in exilium missus est: alter, ut meliore fide mitteretur, optabat.' Ex verbis Senecæ apparet dimissum Ptolemæum, sed per viam jussu Caii interfectum.

d *Libertos regios, &c.*] Apud exteros enim reges, id moris plerumque, ut maxime liberti pollerent. Tac. de moribus Germ. 'Liberti non multum supra servos sunt: raro aliquod momentum in domo, nunquam in civitate; exceptis duntaxat iis gentibus, quæ regnantur: ibi enim et super ingenuos et super nobiles ascendunt.'

Nimiam tamen libertorum potentiam omnibus populis, quamvis assuetis, gravem fuisse, argumento sit ingenua ista Maurorum pubes, quæ servitutem inhonestam bello mutavit. *Pichena.*

Libertos regios, et *servilia imperia*, de eadem re puto accipi; non etiam quasi servi quoque aliquid in regno potuerint.

Ita *libertis* potentioribus sæpe exprobratam tolerati servitii memoriam reperio; ut cum Narcisso tribunal conscendente Britannicus exercitus conclamavit, 'Io Saturnalia,' apud Dionem l. LX. et apud nostrum Hist. III. 48. plane eodem modo *servile bellum* appellatur, quod libertus conciverat. *Freinsh.*

e *Servilia imperia*] Maurorum copiis auxiliaribus auctus, qui impatientes libertorum regiorum, quibus Ptolemæus Jubæ filius, neglectam a se juvenili incuria, regni administrationem permittebat, tædio servilium jussorum imperiorumque in arma ierant.

tum; non ut cum exercitu[f] incederet, sed missis levibus copiis, quæ ex longinquo in majus audiebantur: ipsaque e provincia,[g] ut quis fortunæ inops,[h] moribus turbidus, promtius ruebant, quia Cæsar, post res a Blæso gestas, quasi nullis jam in Africa hostibus, reportari nonam legionem jusserat: nec Proconsul[3] ejus anni, P. Dolabella,[i] retinere ausus erat, jussa Principis[j] magis, quam incerta belli, metuens.

24. Igitur Tacfarinas, disperso rumore,[k] 'rem Romanam

dandi, erat *Rex Garamantum, non ita ut* ille *cum copiis ingrederetur, sed misso expedito agmine, quæ* copiæ, ut *ex remoto, in majus* vero *fama vulgabat; et ex ipsa Africa, ut quis rei familiaris egens*, aut *ingenio turbulentus, promtius affluebant, quippe Tiberius post expeditionem Blæsi, tanquam nullus jam in Africa hostis esset, imperaverat, ut reduceretur nona legio; nec legatus qui eo anno præerat Africæ, P. Dolabella, eam retinere ausus erat, magis formidans imperia Cæsaris, quam belli discrimina.*

Itaque Tacfarinas, sparsa fama imperium Rom. discerpi etiam ab aliis genti-

3 *Proconsule* Gronovius.

NOTÆ

[f] *Cum exercitu*] Non quod rex palam seu consilio publico exercitum mitteret, sed tantum clam leves copias submittebat, aut transire patiebatur tacito consensu, ut plerumque fit etiam apud nos.

[g] *Ipsaque e provincia*] Non de nihilo adjectum est pronomen emphaticum. *Provincia* hic intelligitur angustiore significatu, pars Africæ jam olim imperio Rom. subdita: ideoque hic a Numidis, Mauris, et Garamantibus distinguitur.

Sicut in Sallust. Jugurth. 44. Non enim illi tantum, ait, Tacfarinatem juverunt, sed *ipsa ex provincia* multi: *ipsa provincia* dicitur hoc loco, quæ postea *vetus* appellari cœpit: nisi tamen jam tum sic appellari cœperat, sed nondum inolito satis, receptoque vocabulo.

Clarum id ex Appiano IV. Civil. 'Libyæ eam partem seu provinciam Romani etiam tum vocant veterem, quam abstulerunt Carthaginensibus, quam vero Juba Rex habuit, et postea acceperunt sub Caio principe, ideoque appellant novam Libyam, eaque Numidica dici possit.' Sic et Germaniæ fuerunt divisæ: vide quæ notavi ad I. 58. 'Sedem vetere in provincia.' *Freinsh.*

[h] *Ut quis fortunæ inops*] Quanto quisque pauperior turbulentiorque, tanto promtius spe prædarum confluebant.

[i] *Proconsul ejus anni P. Dolabella*] Cujus memoriam in Illyrico servat lapis: P. CORNELIO DOLABELLÆ. COS. VII. VIRO. EPVLONI SODALI. TITIENSI LEG. PRO. PR. DIVI. AVGVSTI ET. TI. CÆSARIS AVGVSTI CIVITATES. SUPERIORIS PROVINCIÆ HILLYRICI. *Lipsius.*

[j] *Jussa principis*] Quin magis metuendum sibi principem crederet, si mandata ejus non statim exequeretur, quam incommoda, quæ forte ex quocumque belli casu nasci possent.

[k] *Disperso rumore*] Divulgat famam Rom. imperium ab aliis quoque nationibus, aliis locis invadi trahique.

aliis quoque ab nationibus lacerari, eoque paulatim Africa decedere, ac posse reliquos circumveniri,[l] si cuncti, quibus libertas servitio potior, incubuissent,' auget vires, positisque castris, Thubuscum oppidum[m] circumsidet. At Dolabella, contracto quod erat militum, terrore nominis Romani, et, quia Numidæ peditum aciem ferre nequeunt, primo sui[1] incessu solvit obsidium, locorumque opportuna permunivit: simul Principes Musulanorum,[n] defectionem cœptantes, securi percutit. Dein, quia pluribus adversum Tacfarinatem expeditionibus cognitum, non gravi, nec uno incursu consectandum hostem vagum; excito cum popularibus Rege Ptolemæo, quatuor agmina parat, quæ Legatis aut[2] Tribunis data: et prædatorias manus delecti Maurorum duxere: ipse consultor aderat omnibus.[o]

25. Nec multo post affertur, 'Numidas apud castellum

bus, ideoque sensim abscedere Africa Romanos, et ceteros qui remanerent posse intercipi, si omnes quibus libertas servitute carior ingruerent, *firmat copias, factisque munimentis, urbem Thubuscum obsidione cingit. At Dolabella, coactis quotquot aderant militaribus copiis, metu nominis Rom. et quia Numidæ pedestri agmini sustinendo impares sunt, primo sui ingressu, obsidione liberavit urbem, et locorum idonea castellis firmavit. Simulque interfici pro jure suo jubet proceres Musulanorum rebellionem agitantes. Exin quia longo adversus Tacfarinatem bello compertum erat, non stabili, nec uno agmine insequendum* esse *hostem palabundum, accersito rege Ptolemæo cum Mauris suis, quatuor agmina disponit, quæ legatis ac tribunis tradita; et latrocinii more palanti militi præfuere Mauri lectissimi; ipse monitor cunctis aderat.*

Paucis interjectis diebus, nuntiatur Numidas, structis fixisque tuguriis substi-

1 *Sui*, deletum vult Acidalius; vel mutatum in *statim*. Bene: sed vulgata scriptura nihil peccat. *Brotier.*

2 Ita Ms. Flor. Jac. Gronovius et recentiores. Beroaldus, *ac tribunis*. Id.

NOTÆ

[l] *Circumveniri*] Pro interfici, ut supra quoque occurrit I. 68. *Freinsh.*

[m] *Thubuscum oppidum*] Mauritaniæ Cæsariensis; alias Tubusuptus, et Succubæ dictum. *Lipsius.*

Thubuscum] Tubusuptus, urbs Mauritaniæ Cæsariensis, vel Sitifensis, ad Audum fluvium: hodie forsan *Couco*, oppidum tractus Gezairæ, in regno Algerii. Ex Ptolem. et Sansone. *Tillemon.*

[n] *Musulanorum*] Musulani. Vide notas II. 52.

[o] *Ipse consultor aderat omnibus*] Hoc non eam modo significationem habet, Dolabellam summum in omnes imperium tenuisse, ut quidam acceperunt; verum curam ducis potius innuit: qui, ut de Metello Sallust. Jugurtha 45. tradit, 'in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio aderat.'

magistratus, et culpæ alienæ nescii, provincialibus uxorum criminibus,[g] perinde quam suis, plecterentur.'

21. Actum dehinc de Calpurnio Pisone, nobili ac feroci viro. Is namque, ut retuli, 'cessurum se urbe ob factiones accusatorum,' in Senatu clamitaverat, et, spreta potentia Augustæ, trahere in jus Urgulaniam, domoque Principis excire ausus erat. Quæ in præsens Tiberius civiliter habuit: sed in animo, revolvente iras,[h] etiam si impetus offensionis lan-

provincialibus fœminarum sceleribus, juxta ac suis, punirentur.

Postea relatum de Calpurnio Pisone illustri superboque ac pervicaci viro. Ille quippe, ut memoravi, clamaverat in senatu, migraturum se Roma, ob audaciam delatorum; *et contemta potestate Liviæ diem dicere ausus erat Urgalaniæ, et eam e penatibus Cæsaris evocare ad tribunal prætoris. Quæ tum Tiberius civili more accepit; sed in ingenio hominis referentis reputantisque offensiones, et si calor*

NOTÆ

Cotta Coss.' id est, quadriennio ante; nisi apud eum legendum sit, *Cotta Messallino consulente*, ut Jac Cujacius VI. 30. Observationum. Nam ut quidem ait ipse, etiam senatores *consulere* dicuntur, lib. II. D. ad Velleianum, sed indubitate ibi legendum est *censuerunt*. Itaque fortassis ibi quoque *censente* legendum. *Muretus.*

[g] *Provincialibus uxorum criminibus*] Hic repetendum, quod habet Tacitus III. 33. 'Cogitarent ipsi, quotiens repetundarum aliqui arguerentur, plura uxoribus objectari: his statim adhærescere deterrimum quemque provincialium: ab his negotia suscipi, transigi: duorum egressus coli, duo esse prætoria; pervicacibus magis et impotentibus mulierum jussis, quæ Oppiis quondam, aliisque legibus constrictæ, nunc, vinclis exsolutis, domos, fora, jam et exercitus regerent.'

Uxorum] Senec. lib. Consol. ad Helviam cap. 17. 'Posthac nemo miratur, quod per sexdecim annos, quibus maritus ejus Ægyptum obtinuit, nunquam in publico conspecta est. Neminem provincialem domum suam admisit, nihil a viro petiit; nihil a se peti passa est. Itaque loquax, et ingeniosa in contumelias præfectorum provinciæ, in qua etiam qui vitaverunt culpam non effugerunt infamiam, velut unicum sanctitatis exemplum suspexit: et quod illi difficillimum est, cui etiam periculosi sales placent, omnem verborum licentiam continuit: et hodie similem illi, quamvis nunquam speret, semper optat. Multum erat, si per sexdecim annos illam provincia probasset: plus est, quod ignoravit. Hæc non ideo refero, ut ejus laudes exequar, quas circumscribere est, tam parce transcurrere; sed ut intelligas magni animi esse fœminam, quam non ambitio, non avaritia, comites omnis potentiæ et pestes, vicerunt.'

[h] *In animo, revolvente iras*] Verum id ejus ingenium erat, ut offensarum crebro reminisceretur, easque animo revolveret; itaque licet primus calor irarum apud eum deferbuisset, tamen ut flamma sub cineribus occultata, crebra recordatione, quasi ventilata, subinde reviviscebat.

guerat, memoria valebat. Pisonem Q. Granius[1] [i] secreti sermonis incusavit, adversum majestatem [j] habiti: adjecitque, 'in domo ejus venenum esse,[k] eumque gladio accinctum introire curiam.'[l] Quod, ut atrocius vero,[m] tramissum: ceterorum, quæ multa cumulabantur, receptus est reus; neque peractus, ob mortem opportunam.[n] Relatum et de Cassio

iræ deferbuerat, odii *memoria vigebat. Q. Granius arguit Pisonem arcani sermonis contra principem prolati; additque* habere in penatibus venenum, eumque venire in senatum ferro cinctum: *quod ut majus vero posthabitum spretumque: ceterorum quæ plurima ingerebantur quasi reus accusatus est: neque tamen peracta accusatio ob mortem maturam*, ut in tali discrimine. *Actum etiam de Cassio*

1 Ita merito Lipsius et recentiores. Corrupte Beroaldus et veteres, *Pisonemque gravius*. Idem.

NOTÆ

[i] *Pisonem Q. Granius*] *Granii* Romæ non ignoti, jam inde a Lucilii ævo, apud quem Granius præco; et infra lib. VI. 'Granius Martianus;' supra lib. I. 'Granius Marcellus.'

[j] *Adversum majestatem*] Arguit secretis sermonibus majestatem principis violavisse. *Freinsh.*

Majestas alias personas resque complectebatur; nempe matrem, uxorem, filios, totam domum Cæsarum, ut par est.

[k] *Venenum esse*] Quo fine? an ut Cæsari præberet, an potius ipse in necessitate uteretur, atque ita liberior scilicet, proviso exitu, ferociorque agitaret? Et apparet ita mox factum, ac mortem sumsisse.

[l] *Gladio accinctum introire curiam*] Cape gladium istum, non pro *ense*, sed pro *pugione*. Ensis erat longior, pugio in latere dextro, vel in collo, vel sub axilla; ensis in sinistro. Suet. Aug. 35. 'Ferro cinctum præsedisse, et lorica sub veste munitum, neminemque admissum Senatorum, nisi prætentato sinu.'

Et Calig. 12. 'Intrasse se cum pugione in cubiculum Tiberii dormientis, et misericordia correptum, abjecto ferro discessisse.' Idem in Claud. 35. 'Salutatoribus scrutatores semper apposuit;' id est, qui scrutarentur an essent accincti pugione.

[m] *Ut atrocius vero*] Sed hæc, velut atrociora quam ut credi possent, non admissa sunt.

[n] *Neque peractus, ob mortem opportunam*] Vide L. Defuncto D. De pub. judic. et L. in Senatuscons. D. ad S. C. Turpilianum. Fallit tamen in Majestate, sed hic tantum de sermone agebatur. *Muretus.*

Pisonem ipsum sibi necem conscivisse licet suspicari possimus, tamen pro Taciti verbis aut sensu venditare non debemus. Quod 'mortem opportunam' hic vocat Tacitus, id 'maturam' Florus III. 17. 'Imparem Drusum, ægrumque rerum temere motarum, matura, ut in tali discrimine, mors abstulit.'

Ubi simillimum locum huic Corneliano maxime annotavi ex Livio VI. 1. de Q. Fabio est, et alius Plinii epist. II. 11. 'Honoratum cognitione senatus mors opportuna subtraxit.'

Ob mortem opportunam] An se suo veneno interemerit Piso incertum,

Severo[o] exule, qui sordidæ originis, maleficæ vitæ, sed orandi validus, per immodicas inimicitias,[p] ut judicio jurati Senatus[q] Cretam amoveretur,[r] effecerat: atque illic eadem

Severo in exilium pulso, qui ignobili loco, profligatis pessimisque moribus, sed in dicendo vehemens, nimias offensiones in se concitaverat, ita ut decreto patrum jurejurando obstrictorum Cretam ablegaretur: atque illic eadem usurpando, novas pris-

NOTÆ

nec patet ex Taciti verbis: an quæsita an fortuita morte perierit, dubium. Nam mors hominis *opportuna* esse et dici potuit, etiam si violenta, etiam si conscita et quæsita veneno fuerit.

Patet ex loco Flori allato, ubi de Druso, quem 'matura ut in tali discrimine mors abstulit:' quæ tamen mors Drusi ita fuit *matura*, seu *opportuna*, ut tamen maturata, quæsita, et violenta fuerit.

Nam Velleio teste Drusus, 'in atrio domus suæ cultello percussus, qui affixus lateri ejus relictus est, intra paucas horas decessit.' Dicitur *matura* vel *opportuna* talis mors, respectu discriminis, non respectu hominis.

o *Cassio Severo*] Qui primus flexisse dicitur ab illa recta et vetere dicendi via, non infirmitate ingenii, sed judicii: quem et historiam scripsisse comperior ex Tertulliani Apologet. et Suetonii Vitellio, cap. 11. Ejus laudes vide apud Senecam patrem lib. III. Controver. initio. *Lipsius.*

p *Per immodicas inimicitias.* Severus erat in paucis clarissimus orator: sed *inimicitiarum* appetens, ut Trio. Tac. Annal. v. Nam Trio facilis capessendis inimicitiis, et foro exercitus:' easque sine modo exercens: quapropter a Tiberio seponitur in Cretam, quo in loco veteres artes non oblitus, interdicto aquæ et ignis, in Seriphium Saxum clausus est.

Sed cur Tiberius, qui nimis delatoribus favebat, hunc districtum accusatorem seposuit et interdixit? Respondet noster; 'quia scelerum ministros ut perverti ab aliis nolebat, ita plerumque satiatus, et oblatis in eandem operam recentibus, veteres, et prægraves afflixit.'

q *Ut judicio jurati Senatus*] Quod sub Augusto ei accidit, scriptis etiam librisque abolitis. Sueton. Calig. cap. 16. Noster supra, lib. 1. ait, 'judicio jurati senatus:' quod erat, cum senatus Deum testem advocabat, se censiturum, quod e fide sua, reque publica videretur.

Livius lib. XLII. 'Ut juratus Senatus decerneret, qui eam rem quæreret decerneretque.' Lib. XXX. 'Patres igitur jurati (ita convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent.'

Appianus l. II. Civil. Τούτου μόνου δεξάμενοι τὸ λεχθὲν οἱ ἕτεροι, ᾔτουν σφίσι ψῆφον ἀναδοθῆναι περὶ τοῦ Καίσαρος ἐπὶ ὅρκῳ: 'Cum illius unius approbassent verba, alii postulabant sibi dari suffragium de Cæsare juratis.' Tacitus hoc ipso libro: 'P. Suillium amovendum in insulam censuit tanta contentione animi, ut et jurejurando obstringeret e repub. id esse.'

Morem eum postea obtinuisse in omni senatu, idque lege quadam Trajani, colligas ex Plinii verbis, Epistol. lib. v. 'Quinetiam Dextrum, qui primus diversum censuerat, perlata lege de senatu habendo, jurare coëgit e republica esse quod censuisset.'

Græci id vocabant ἱερὰν συμβουλήν; et formula ejus eleganter expressâ apud Xenophontem περὶ ἀναβάσεως

actitando, recentia veteraque odia advertit; bonisque exutus, interdicto igni atque aqua,[s] saxo Seriphio[t] consenuit.[u]

22. Per idem tempus Plautius Silvanus,[v] Prætor, incertis

casque inimicitias excivit, opibusque spoliatus, prohibitusque igni et aqua, scopulo Seriphio usque ad senectutem vixit.

Eadem tempestate Plautius Silvanus prætor (cur id egerit causa latet) uxorem

NOTÆ

Κύρου, lib. v. in oratione Hecatonymi: Εἰ μὲν συμβουλεύοιμι ἃ βέλτιστά μοι δοκεῖ εἶναι, πολλά μοι ἀγαθὰ γένοιτο· εἰ δὲ μὴ, τἀναντία. αὕτη γὰρ ἱερὰ συμβουλὴ λεγομένη εἶναι δοκεῖ μοι παρεῖναι: 'Si quidem consuluerim quæ mihi optima esse videntur, precor ut mihi plurima felicitas contingat; si vero non, contraria mihi eveniant.'

Sed is mos quando primum cœpit, haud temere dixerim. Puto tamen Coriolani ævo: in cujus causa Tribuni plebis volunt, et impetrant, 'ut Senatus juratus sententiam dicat, uti solet in consessu judicum.' Dionys. lib. VII. *Lipsius.*

[r] *Cretam amoveretur*] Quia viros fœminasque illustres procacibus scriptis diffamaverat: supra lib. I. Ejus scripta S.C. abolita, Caligula requiri, et esse in manibus, lectitarique permisit. Suet. in Calig.

[s] *Igni atque aqua*] Aqua et ignis (inquit Festus) tam interdici solet damnatis, quam accipiunt novæ nuptæ: videlicet, quia hæ duæ res humanam maxime vitam continent. Itaque funus prosecuti redeuntes ignem supergrediebantur, aqua aspersi, quod purgationis genus vocabant suffitionem. De aqua et igni Lactantius lib. II. Instit. ita habet. 'Alterum enim quasi masculum elementum est, alterum quasi fœmininum: alterum activum, alterum patibile. Ideoque a veteribus institutum est, ut sacramento ignis et aquæ nuptiarum fœdera sanciantur, quod fœtus animantium calore et humore corporentur, atque animantur ad vitam. Cum enim constet omne animal ex anima et corpore, materia corporis in humore est, anima in calore, quod ex avium fœtibus datur sciri, quos crassi humoris plenos, nisi opifex calor foverit, nec humor potest corporari, nec corpus animari. Exulibus quoque ignis et aqua interdici solebat: adhuc enim videbatur nefas, quamvis malos, tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum quibus vita constat hominum, perinde habebatur ac si esset, qui eam sententiam exceperat, morte multatus. Adeo ista elementa prima sunt habita, ut nec ortum hominis, nec sine iis vitam crediderint posse constare.'

[t] *Saxo Seriphio*] Vere *Saxo.* Vide Strabonem l. x. Hoc est, in ista insula adeo saxosa, ut revera nihil sit aliud præter saxum.

Saxo Seriphio] In Seriphio parva atque saxosa insula consenuit. Vide notas l. II. c. 85.

[u] *Consenuit*] Bene *consenuit.* Nam annis XXV. in exilio hæsit. Eusebius Chronicis: 'Cassius Severus orator egregius XXV. exilii sui anno, summa inopia, moritur: vix panno verenda contectus.' *Lipsius.*

[v] *Plautius Silvanus*] Similis at non eadem res narrata Quintiliano VII. 3. 'Id autem genus, de quo novissime dixi, non solum in scholis sæpe tractatur, sed etiam in foro. Nam id est

causis,[w] Aproniam conjugem in præceps jecit: tractusque ad Cæsarem ab L. Apronio socero, turbata mente[x] respondit, tanquam 'ipse somno gravis atque eo ignarus, et uxor sponte mortem sumsisset.' Non cunctanter Tiberius pergit in domum, visit cubiculum; in quo reluctantis et impulsæ vestigia[y] cernebantur. Refert ad Senatum, datisque judicibus, Urgulania,[z] Silvani avia, pugionem nepoti misit. Quod perinde creditum, quasi Principis monitu, ob amicitiam Augustæ cum Urgulania. Reus, frustra tentato ferro, venas præbuit exsolvendas. Mox Numantina, prior uxor[a] ejus, accusata, 'injecisse carminibus et veneficiis vecordiam marito,' insons judicatur.

23. Is demum annus Populum Romanum longo adversum Numidam Tacfarinatem bello absolvit. Nam priores Duces,

Aproniam per fenestras *præcipitavit; raptusque ad principem ab L. Apronio socero, attonito animo respondit, quasi* ipse somno sopitus, ideoque inscius fuisset, et quasi fœmina ultro mortem sibi conscivisset. *Haud mora Tiberius in domum* Plautii *se confert, spectat cubiculum, in quo resistentis et vi adactæ indicia videbantur. Id refert apud patres, datisque judicibus, Urgulania Silvani avia ferrum nepoti misit. Quod juxta acceptum, ac si nutu et sponte Cæsaris* misisset, nempe, *ob familiaritatem Urgulaniæ cum Augusta. Silvanus frustra pugionem expertus,* percussori seu medico *venas secandas obtulit. Deinde Numantina, prior conjux illius, insimulata* intulisse amentiam Plautio viro incantationibus et maleficiis, *innocens criminis absolvitur.*

Eo tandem anno populus Rom. diuturno adversus Numidam Tacfarinatem bello liberatur. Primi enim duces, statim atque viderant res a se gestas obtinendis

NOTÆ

in causa Nævii Apruniani (lego *Nonii Aproniani*) solum quæsitum, præcipitatane esset ab eo uxor, an se ipsa sua sponte jecisset. Quam actionem equidem solam in hoc tempus emiseram, quod ipsum fecisse seductum juvenili cupiditate gloriæ fateor.'

De alio Plautio lapis: quem retulit hoc loco Lipsius. De illo est, qui se retulit ovantem ex Britannia, qui Claudii Cæsaris comes in illa expeditione. Vide Gruteri inscriptiones. p. 403.

[w] *Incertis causis*] Silvanus prætor (incerta causa est) conjugem suam Aproniam ex cubiculo suo præcipitavit.

[x] *Turbata mente*] Turbato trepidoque animo respondit, quasi dormiente se, eoque ignaro, ipsa sponte sibi mortem conscivisset.

[y] *Reluctantis et impulsæ vestigia*] *Impulsæ* est, cum reniteretur, vi protrusæ. *Vestigia*, usitata translatione, pro quibusvis signis interpretor, quorum certe plura tum atque manifestiora, quam ex vestigiis pedum, haberi potuerunt. *Freinshemius.*

[z] *Urgulania*] Urgulanii in gente Plautia sunt. Lapis: A. PLAVTIVS. M. F. VRGVLANIVS. Et Suetonii Claudio Plautia *Urgulanilla, non Herculanilla*, ejus uxor.

[a] *Prior uxor*] Quæ antea in matrimonio Silvani fuerat, et ab eo diverterat, &c.

ubi impetrando[1] triumphalium insigni sufficere res suas crediderant, hostem omittebant: jamque tres laureatae[b] in urbe statuæ, et adhuc raptabat[2] Africam Tacfarinas, auctus Maurorum auxiliis, qui, Ptolemæo, Jubæ filio,[c] juventa incurioso, libertos regios,[d] et servilia imperia[e] bello mutaverant. Erat illi prædarum receptor ac socius populandi Rex Garaman-

triumphalibus ornamentis pares esse, hostem relinquebant; jamque tres in civitate imagines triumphales erant, *et adhuc agere et ferre Africam non desinebat Tacfarinas, firmatus Maurorum copiis, qui, Ptolemæo Jubæ filio per ætatem incauto, et negligente curam rerum, libertorum aulicorum impotentiam et servorum ingenia spernentes, bellum maluerant. Partas latrociniis opes recipiebat, et consocius ei præ-*

1 Ita Lipsius et recentiores. Male Beroaldus, *sub impetrando.* In mediis quibusdam editionibus, *sibi impetrando.*—2 Sic Beroaldus, et optimæ notæ editiones. In editione Gryphii et quibusdam aliis, *reptabat.* Brotier.

NOTÆ

[b] *Tres laureatæ*] Furii Camilli, L. Apronii, Junii Blæsi. De statuis triumphalibus, Plinius, et Tacitus in Agricola: 'igitur triumphalia ornamenta, et illustris statuæ honorem, et quicquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata decerni jubet.'

[c] *Ptolemæo Jubæ filio*] Quem Caius postea interfecit. Sueton. cap. 26. 'Ptolemæum regis Jubæ filium consobrinum suum (erat et is M. Antonii ex Selena filia nepos) interfecit.' Seneca de Tranquillitate: 'Ptolemæum regem Africæ, Mithridatem Armeniæ, inter Caianas custodias vidimus. Alter in exilium missus est: alter, ut meliore fide mitteretur, optabat.' Ex verbis Senecæ apparet dimissum Ptolemæum, sed per viam jussu Caii interfectum.

[d] *Libertos regios, &c.*] Apud exteros enim reges, id moris plerumque, ut maxime liberti pollerent. Tac. de moribus Germ. 'Liberti non multum supra servos sunt: raro aliquod momentum in domo, nunquam in civitate; exceptis duntaxat iis gentibus, quæ regnantur: ibi enim et super ingenuos et super nobiles ascendunt.'

Nimiam tamen libertorum potentiam omnibus populis, quamvis assuetis, gravem fuisse, argumento sit ingenua ista Maurorum pubes, quæ servitutem inhonestam bello mutavit. *Pichena.*

Libertos regios, et *servilia imperia*, de eadem re puto accipi; non etiam quasi servi quoque aliquid in regno potuerint.

Ita *libertis* potentioribus sæpe exprobratam tolerati servitii memoriam reperio; ut cum Narcisso tribunal conscendente Britannicus exercitus conclamavit, 'Io Saturnalia,' apud Dionem l. LX. et apud nostrum Hist III. 48. plane eodem modo *servile bellum* appellatur, quod libertus conciverat. *Freinsh.*

[e] *Servilia imperia*] Maurorum copiis auxiliaribus auctus, qui impatientes libertorum regiorum, quibus Ptolemæus Jubæ filius, neglectam a se juvenili incuria, regni administrationem permittebat, tædio servilium jussorum imperiorumque in arma ierant.

tum; non ut cum exercitu[f] incederet, sed missis levibus copiis, quæ ex longinquo in majus audiebantur: ipsaque e provincia,[g] ut quis fortunæ inops,[h] moribus turbidus, promtius ruebant, quia Cæsar, post res a Blæso gestas, quasi nullis jam in Africa hostibus, reportari nonam legionem jusserat: nec Proconsul[3] ejus anni, P. Dolabella,[i] retinere ausus erat, jussa Principis[j] magis, quam incerta belli, metuens.

24. Igitur Tacfarinas, disperso rumore,[k] 'rem Romanam

dandi, erat *Rex Garamantum, non ita ut* ille *cum copiis ingrederetur, sed misso expedito agmine, quæ* copiæ, ut *ex remoto, in majus* vero *fama vulgabat; et ex ipsa Africa, ut quis rei familiaris egens,* aut *ingenio turbulentus, promtius affluebant, quippe Tiberius post expeditionem Blæsi, tanquam nullus jam in Africa hostis esset, imperaverat, ut reduceretur nona legio; nec legatus qui eo anno præerat Africæ, P. Dolabella, eam retinere ausus erat, magis formidans imperia Cæsaris, quam belli discrimina.*

Itaque Tacfarinas, sparsa fama imperium Rom. discerpi etiam ab aliis genti-

3 *Proconsule* Gronovius.

NOTÆ

[f] *Cum exercitu*] Non quod rex palam seu consilio publico exercitum mitteret, sed tantum clam leves copias submittebat, aut transire patiebatur tacito consensu, ut plerumque fit etiam apud nos.

[g] *Ipsaque e provincia*] Non de nihilo adjectum est pronomen emphaticum. *Provincia* hic intelligitur angustiore significatu, pars Africæ jam olim imperio Rom. subdita: ideoque hic a Numidis, Mauris, et Garamantibus distinguitur.

Sicut in Sallust. Jugurth. 44. Non enim illi tantum, ait, Tacfarinatem juverunt, sed *ipsa ex provincia* multi: *ipsa provincia* dicitur hoc loco, quæ postea *vetus* appellari cœpit: nisi tamen jam tum sic appellari cœperat, sed nondum inolito satis, receptoque vocabulo.

Clarum id ex Appiano IV. Civil. 'Libyæ eam partem seu provinciam Romani etiam tum vocant veterem, quam abstulerunt Carthaginensibus, quam vero Juba Rex habuit, et postea acceperunt sub Caio principe, ideoque appellant novam Libyam, eaque Numidica dici possit.' Sic et Germaniæ fuerunt divisæ: vide quæ notavi ad I. 58. 'Sedem vetere in provincia.' *Freinsh.*

[h] *Ut quis fortunæ inops*] Quanto quisque pauperior turbulentiorque, tanto promtius spe prædarum confluebant.

[i] *Proconsul ejus anni P. Dolabella*] Cujus memoriam in Illyrico servat lapis: P. CORNELIO DOLABELLÆ. COS. VII. VIRO. EPVLONI SODALI. TITIENSI LEG. PRO. PR. DIVI. AVGVSTI ET. TI. CÆSARIS AVGVSTI CIVITATES. SUPERIORIS PROVINCIÆ HILLYRICI. *Lipsius.*

[j] *Jussa principis*] Quin magis metuendum sibi principem crederet, si mandata ejus non statim exequeretur, quam incommoda, quæ forte ex quocumque belli casu nasci possent.

[k] *Disperso rumore*] Divulgat famam Rom. imperium ab aliis quoque nationibus, aliis locis invadi trahique.

aliis quoque ab nationibus lacerari, eoque paulatim Africa decedere, ac posse reliquos circumveniri,[1] si cuncti, quibus libertas servitio potior, incubuissent,' auget vires, positisque castris, Thubuscum oppidum[m] circumsidet. At Dolabella, contracto quod erat militum, terrore nominis Romani, et, quia Numidæ peditum aciem ferre nequeunt, primo sui[1] incessu solvit obsidium, locorumque opportuna permunivit: simul Principes Musulanorum,[n] defectionem cœptantes, securi percutit. Dein, quia pluribus adversum Tacfarinatem expeditionibus cognitum, non gravi, nec uno incursu consectandum hostem vagum; excito cum popularibus Rege Ptolemæo, quatuor agmina parat, quæ Legatis aut[2] Tribunis data: et prædatorias manus delecti Maurorum duxere: ipse consultor aderat omnibus.[o]

25. Nec multo post affertur, 'Numidas apud castellum

bus, ideoque sensim abscedere Africa Romanos, et ceteros qui remanerent posse intercipi, si omnes quibus libertas servitute carior ingruerent, *firmat copias, factisque munimentis, urbem Thubuscum obsidione cingit. At Dolabella, coactis quotquot aderant militaribus copiis, metu nominis Rom. et quia Numidæ pedestri agmini sustinendo impares sunt, primo sui ingressu, obsidione liberavit urbem, et locorum idonea castellis firmavit. Simulque interfici pro jure suo jubet proceres Musulanorum rebellionem agitantes. Exin quia longo adversus Tacfarinatem bello compertum erat, non stabili, nec uno agmine insequendum* esse *hostem palabundum, accersito rege Ptolemæo cum Mauris suis, quatuor agmina disponit, quæ legatis ac tribunis tradita; et latrocinii more palanti militi præfuere Mauri lectissimi; ipse monitor cunctis aderat.*

Paucis interjectis diebus, nuntiatur Numidas, structis fixisque tuguriis substi-

1 *Sui*, deletum vult Acidalius; vel mutatum in *statim*. Bene: sed vulgata scriptura nihil peccat. *Brotier*.

2 Ita Ms. Flor. Jac. Gronovius et recentiores. Beroaldus, *ac tribunis*. Id.

NOTÆ

[l] *Circumveniri*] Pro interfici, ut supra quoque occurrit I. 68. *Freinsh.*

[m] *Thubuscum oppidum*] Mauritaniæ Cæsariensis; alias Tubusuptus, et Succubæ dictum. *Lipsius.*

Thubuscum] Tubusuptus, urbs Mauritaniæ Cæsariensis, vel Sitifensis, ad Audum fluvium: hodie forsan *Couco*, oppidum tractus Gezairæ, in regno Algerii. Ex Ptolem. et Sansone. *Tillemon.*

[n] *Musulanorum*] Musulani. Vide notas II. 52.

[o] *Ipse consultor aderat omnibus*] Hoc non eam modo significationem habet, Dolabellam summum in omnes imperium tenuisse, ut quidam acceperunt; verum curam ducis potius innuit: qui, ut de Metello Sallust. Jugurtha 45. tradit, 'in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio aderat.'

semirutum, ab ipsis quondam incensum, cui nomen Auzea,[p] positis mapalibus[q] consedisse; fisos loco, quia vastis circum saltibus claudebatur.' Tum expeditæ cohortes alæque, quam in partem ducerentur ignaræ, cito agmine rapiuntur. Simulque cœptus dies, et concentu tubarum, ac truci clamore aderant semisomnos in barbaros: præpeditis Numidarum equis,[r] aut diversos pastus pererrantibus. Ab Romanis confertus pedes, dispositæ turmæ, cuncta prælio provisa: hostibus contra, omnium nesciis, non arma, non ordo, non consilium: sed pecorum modo[s] trahi, occidi, capi.

tisse apud propugnaculum fere dirutum, ab ipsis olim crematum, quod vocant Auzea, fidentes situ loci, ut qui immensis undique sylvis cingeretur. *Tum promtæ cohortes, et alæ raptim ducuntur, insciæ quam in regionem traherentur: statimque orta luce, et clangore tubarum, atrocique vociferatione invadebant semisopitos barbaros, pedica vinctis jumentis Numidarum, aut per varia pascua palantibus. Ab Romanis compositum densumque pedestre agmen, ordinatæ alæ equitum, omnia certamini parata: contra Numidis* rerum *omnium ignaris, non tela, non acies, non mens, non ratio aut prudentia; sed ritu pecorum interfici, trahi, rapi.*

NOTÆ

[p] *Auzea*] Vel Auzina et Auzia, urbs Mauritaniæ Cæsariensis, prope Audum fluvium. Ex chart. Ptolem. IV. 2. *Tillemonius.*

[q] *Positis mapalibus*] Quod signum erat longioris moræ, quam ibi trahere constituissent. Quidam vertunt *tentoria fixisse.* Verum aliud sunt *tentoria*, aliud *mapalia.* Hanc enim Numidicam vocem esse, sicut et rem ipsam, tradit Sallust. Jug. 18. 'Ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt.' Ideoque non memorantur ferme, præterquam in rebus Numidarum, aut certe Afrorum. Ita supra III. 74. 'Mutantem mapalia Tacfarinatem.' Hist. IV. 50. 'inaccessa mapalium.'

[r] *Præpeditis Numidarum equis*] Pro *compeditis: πεποδισμένους* appellat Xenophon loco per omnia huic simili l. III. παιδ. de Assyriis *πεποδισμένους γὰρ ἔχουσι τοὺς ἵππους ἐπὶ ταῖς φάτναις, καὶ εἴ τις ἐπ' αὐτοὺς ἴοι, ἔργον μὲν νυκτὸς λῦσαι ἵππους, ἔργον δὲ χαλινῶσαι, ἔργον δὲ ἐπισάξαι*: 'Quippe habent suos equos pedicis vinctos ad præsepia, et si quis illos invaderet, difficile, utpote noctu, foret, solvere equos, difficile etiam frænum et sellam imponere.' Atque eadem de Persis ἀνάβ. l. III. *οἵ τε γὰρ ἵπποι αὐτοῖς δέδενται, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πεποδισμένοι εἰσὶ τοῦ μὴ φεύγειν ἕνεκα, εἰ λυθείησαν*: 'Equi ipsis alligati erant, et ut plurimum compediti, ne fugerent, si soluti essent.'

Ab his igitur Persis, progenitoribus suis (Sallust. Jug. c. 18. vide) fortassis hunc morem retinuerunt Numidæ.

[s] *Pecorum modo*] Hoc est ovium, nam hæ inprimis intelliguntur, quæ minime omnium animalium trahenti repugnant; et pecoris appellatione quandoque tantum ovilla pecora intelliguntur. Sicut apud Plinium. VIII. 47. 'Magna et pecori gratia,' &c. Et deinceps eo et seqq. capp. sæpius. *Freinshemius.*

Infensus miles memoria laborum, et adversum eludentes optatæ toties pugnæ, se quisque ultione et sanguine explebant. Differtur per manipulos, 'Tacfarinatem omnes, notum tot præliis, consectentur: non, nisi Duce interfecto, requiem belli fore.' At ille, dejectis[1] circum stipatoribus, vinctoque jam filio, et effusis[2] undique Romanis, ruendo in tela, captivitatem haud inulta morte effugit. Isque finis armis impositus.

26. Dolabellæ petenti abnuit triumphalia Tiberius, Sejano tribuens, ne Blæsi,[t] avunculi ejus, laus obsolesceret. Sed neque Blæsus ideo illustrior, et huic negatus honor[u] gloriam intendit. Quippe minore exercitu, insignes captivos, cædem Ducis, bellique confecti famam deportarat. Sequebantur et Garamantum legati, raro in urbe visi, quos, Tacfarinate cæso, perculsa gens, et culpæ nescia,[1 v] ad

Infestus ira *miles* Rom. *cum reputaret animo difficultatem* inveniendi vincendique hostis, *et contra frustrantem toties desideratam pugnandi copiam, quisque se vindicta et cruore satiabant. Spargitur per omnes cohortes* imperium ducis, *nempe* ut cuncti persequantur Tacfarinatem tot expeditionibus cognitum: nullum finem belli fore, nisi occiso duce. *At ille cæsis circum custodibus, captoque jam filio, et erumpentibus undequaque Romanis, irruens in arma, carcerem custodiasve haud incruenta morte vitavit. Isque exitus belli fuit.*

Negavit Tiberius triumphi insignia postulanti Dolabellæ, id concedens Sejano, ne sic *decus Blæsi avunculi illius obliteraretur. Sed neque Blæsus propterea clarior, et huic non tributum decus honorem auxit. Nam minus validis copiis, nobiles captivos, necem Tacfarinatis, et belli patrati gloriam retulerat. Adveniebant etiam Garamantum oratores raro conspecti Romæ, quos Tacfarinate victo exterrita natio,*

1 Ita Gronovius et recentiores. Beroaldus, *delectis*. Emendabat Mercerus, *disjectis:* Pichena, *deletis*. Brotier.—2 Tentat Lipsius, *offusis*.

1 Hæc lectio haud tolerabilis. Supra enim XXIII. regem Garamantum 'prædarum receptorem ac socium populandi' dixit: ergo gens Garamantum

NOTÆ

[t] *Ne Blæsi*] Ne Blæsi avunculi ejus, qui ex eodem hoste triumphi insignia retulerat, pluribus communicata laus vilesceret.

[u] *Negatus honor*] Sic de Ælio Lamia l. VI. 'Et non permissa provincia dignationem addiderat.'

[v] *Perculsa gens, et culpæ nescia*] Licet hæc gens latrociniis infamis esset, noster histor. IV. 50. nihilominus ea in ejusmodi populationibus erat extra crimen: quod eorum rex, clam ceteros, proprium satellitium Tacfarinati suppeditaverat: 'Ut non cum exercitu incederet, sed missis levibus copiis:' ideo, 'nescia culpæ.'

At non congruit ut præsentes fugeret, quod longinqui non ignorabant; 'quæ ex longinquo in majus audiebantur.' Quid si Garamantes

satisfaciendum Populo Rom. miserat. Cognitis dehinc Ptolemæi per id bellum studiis, repetitus[w] ex vetusto mos,[x] missusque e Senatoribus, qui scipionem eburnum, togam pictam, antiqua Patrum munera,[y] daret, 'Regemque[z] et socium atque amicum' appellaret.

27. Eadem æstate mota per Italiam servilis belli semina fors oppressit. Auctor tumultus T. Curtisius,[1] quondam

et criminis inscia, ad placandum populum Rom. venire jusserat. Exin compertis Ptolemæi meritis, durante eo bello, renovatum ex prisca memoria institutum est, missusque unus e Patribus, qui sceptrum eburneum, vestem palmatam, quæ *vetera senatus dona* fuerunt, *largiretur ;* regemque, et socium, et amicum *vocaret.*

Eodem anno conciti in Italia servilium armorum motus, fortuito casu extincti sunt. Dux motorque seditionis T. Curtisius olim inter prætorianos merens, initio

non potuit fuisse 'nescia culpæ.' Quod cum animadvertisset Lipsius, legit, *et culpæ conscia.* Levior erit mutatio, *nec culpæ nescia.* Sic 32. 'non nescius sum.' *Ryckius.* Homerus habet *nec,* Ryckius *et,* sed *nec* in margine.

1 Mallet Reinesius, *Curtilius,* quod quidam *Curtilius* memoretur apud Tullium ad Attic. XIX. Ep. 6. apud Tacitum Annal. XIII. 56. Levior hæc mu-

NOTÆ

ad eam faciem regnabantur, qua nunc Sarmatæ? *legati Garamantum,* non *legati regis Garamantum.*

Potuit itaque Rex, gente non consulta, latrociniis operam dedisse. At illa 'nescia culpæ' dicitur, quod suo consensu id factum non sit. Virgil. Æneid. XII. 'Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ Descendam.' *Freinshemius.*

Perculsa gens] Territa ea natio et delicti sui conscia ad deprecandum Romam miserat: sic qui legunt *conscia,* sed frustra.

[w] *Repetitus*] Relato ex antiquitate more, senator ad eum missus est, qui sceptrum eburneum togamque pictam, sicut olim ab senatu dono dari solebant, deferret, regisque et socii nomina a senatu populoque Rom. ei tribui diceret.

[x] *Ex vetusto mos*] Livius l. XXX. 'Ibi Masinissam primum regem appellatum, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli eburnea, et scipione eburneo, toga picta, et palmari tunica donat, addit verbis honorem.'

[y] *Antiqua patrum munera*] Et valde quidem antiqua. Siquidem Porsennæ regi ea missa lego apud Dionysium l. V. Ἡ δὲ τῶν Ῥωμαίων βουλὴ μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν Τυῤῥηνῶν συνελθοῦσα, ἐψηφίσατο Πορσένᾳ μὲν πέμψαι θρόνον ἐλεφάντινον καὶ σκῆπτρον καὶ στέφανον χρύσεον καὶ θριαμβικὴν ἐσθῆτα, ὑφ' ἧς οἱ βασιλεῖς ἐκοσμοῦντο: 'Senatus Rom. postquam discesserunt Etrusci, vocatus, decrevit mittere Porsennæ sellam eburneam, et scipionem, et coronam auream, triumphalemque vestem, qua reges exornabantur.' Nec prius vestigium, opinor, ejus ritus.

[z] *Regemque*] A Senatu reges appellabantur. Cic. pro Sextio. 'Primum igitur in eo peccat Clodius, quod reges per populum, non per senatum appellat; deinde quod eos appellat, qui id nunquam, non modo a populo, sed ne a senatu quidem postularint.'

prætoriæ cohortis miles, primo cœtibus clandestinis, apud Brundisium et circumjecta oppida; mox, positis propalam libellis, ad libertatem vocabat agrestia per longinquos saltus et ferocia servitia: cum, velut munere Deum, tres biremes appulere ad usus commeantium illo mari. Et erat iisdem regionibus Curtius Lupus Quæstor, cui provincia, vetere ex more, Cales[2] [a] evenerat. Is, disposita classiariorum

secretis conciliabulis Brundisii et in vicinis civitatibus, mox propositis publice codicillis, ad libertatem excibat ergastula, seu mancipia, quæ amotas procul sylvas, ferocia atque audacia persultabant, *cum veluti numine et beneficio Deorum, tres biremes advenere ad commercia navigantium illo æquore. Et erat in iisdem locis Curtius Lupus quæstor, cui provincia ex prisco instituto Cales obtigerat. Is in-*

tationis causa. *Brotier.*—2 *Calles*, Ms. Flor. Editiones veteres, et inter recentiores Ryckius ac Gronovius. Lipsius et quidam alii emendant, *Calès*, quasi quæstor Lupus provinciam *Caleticam* obtinuerit. Nota quidem urbs Cales, nunc *Calvi*, de qua infra Annal. VI. 15. At de Caletica provincia nihil unquam auditum: nec juvat fingere, cum vulgata scriptura minime

NOTÆ

[a] *Cui provincia, vetere ex more, Cales*] Lege, *Calles*. Legimus in Tranquillo, in vita Julii c. 19. Provincias minimi negotii mandatas consulibus fuisse *Sylvas et Calles:* Sylvæ autem illæ et Calles fere in Apulia, et illo Italiæ tractu erant.

Callium autem nomine, *Saltus* intelligo, ubi pascere pecora solebant. Nam in saltibus sunt calles, a callo pedis pedum pecudum appellati. *Turnebus.*

Quod veteri mori tribuit Cornelius, primum Augustus constituit, ut Quæstores in ora maritima prope urbem, et aliis Italiæ locis præessent.

Et ita Cassius refert l. LV. cui non dissimile scripsit Ulpianus, de officio Quæstoris; ibi: 'Ex quæstoribus quidam solebant provincias sortiri ex Senatusconsulto, quod factum est D. Druso et Porcina Coss.'

Ejusmodi provincia *Cales* Quæstori Lupo evenerat, id est, ut idem et juris et imperii in eam haberet, quod proconsules aut præsides in exteris. Cales autem Italiæ civitas ab initio Ausonum, dein Romana colonia, tandemque municipium fuit. *Vertran.*

Cales evenerat] Utrum *Calles* hic legimus, an Cales? Si *Calles*, interpretor ex Suetonii loco, in Julio c. 19. 'Opera ab optimatibus data est, ut provinciæ futuris Consulibus minimi negotii, id est, sylvæ, callesque decernerentur.' Ut antiquitus quidem *calles*, (eo nomine intelligimus curam publicorum saltuum calliumque, in quibus pecora pascebantur, ære aliquo constituto) provincia Quæstorum fuerit: interdum, et Consulum, si bella nusquam, aut hostis.

Sed nec *Cales* mihi displiceat: ut in eo oppido Quæstoris fuerit sedes. Sic enim in Livio lego, Pisas consulibus decretas, Tarentum prætoribus: et l. XXV. 'Nero prætor Suessulam sortitur,' quibus oppidorum nominibus, loca scio intelligi vicina.

Veteri autem rep. ante Syllam, cum octo Quæstores essent, exque iis duo Militares, duo Urbani, satis constat

copia,[b] cœptantem cum maxime[3] conjurationem disjecit. Missusque a Cæsare propere Staius, Tribunus, cum valida manu, Ducem ipsum, et proximos audaciæ,[c] in urbem traxit, jam trepidam, ob multitudinem familiarum,[x] quæ gliscebat immensum, minore in dies plebe ingenua.

structo agmine classiariorum, erumpentemque tum præcipue conspirationem perculit disturbavitque: misitque statim Tiberius Staium tribunum cum firmis copiis, qui auctorem ipsum belli, *et intimos satellites, seu præcipua capita factionis Romam adduxit, jam anxiam et pavidam, ob numerum ingentem servitiorum, qui crescebat sine modo, deficiente minuenteque in dies populo libero.*

sit absurda. *Brotier.*—3 Ita Ms. Flor. Rhenanus et recentiores. Male Beroaldus, *tum maxime.* Idem.

NOTÆ

quatuor reliquos provincias in Italia, aut certe Sicilia habuisse, externis provinciis imperio nondum adjunctis. Eas puto sic constituendas; (quid enim, nisi arbitrium, interponam in re obscura?) *Aquariam,* vide antiquas meas l. I. c. 12. sive *Frumentariam,* Ostiæ: cujus mentio Ciceroni pro Cn. Plancio, pro Muræna: et Interrogatione in Vatinium testem, cui Quæstori ora tota maris inferi, subvectio frumenti, res nautica, aliaque talia curæ. Secundam *Gallicam* Arimini. Meminit Suetonius in Claudio, c. 24. 'Detracta Quæstoribus Ostiensi et Gallica provincia, curam ærarii Saturni reddidit.' Video ibi virum doctum velle, *callium provincia:* erudite fateor et acute; et tamen sustinet assensionem meam Plutarchi locus Sertorio: quem Quæstorem designatum ait Galliæ circumpadanæ. Ταμίας, inquit, ἀποδείκνυται τῆς περὶ Πάδον Γαλατίας. Tertiam Calibus, ad Vulturnum flumen: qui Quæstor tractui Campano Sidicinoque præfuit Brundisium usque. Quartam adhuc quæro; nisi si fuerit in Sicilia Lilybæi: argumento, quod ea prima provinciarum facta; et quod etiam inferiori ævo, cum missus illuc Prætor, semper in Sicilia duo Quæstores, Syracusanus et Lilybætanus. *Lipsius.*

Cales, hodie *Calvi* urbs terræ Laboris in regno Neapolitano.

[b] *Disposita classiariorum copia*] Dubia est interpretatio, pro militibus an remigibus habendi sint; nam illo sensu sæpe, ut XIV. 4. reperiuntur: magis tamen est, ut de militibus accipiamus, qui in biremibus iis fuerint, ut deducerent forte naves, et iis præsidio essent contra vim quamcumque.

Sic enim intelligo quod dixerat, 'ad usus commeantium illo mari:' non ut in ipsis his biremibus eos transportari reportarive necesse fuerit.

Turbat hic quod interpretantur, *classiariis quibusdam* (indefinite) *subito coactis:* tanquam alii intelligerentur, quam qui in biremibus erant: alii ut nautæ potius videantur quam milites. *Freinsh.* Per *classiarios,* intellige, milites.

[c] *Proximos audaciæ*] Idem esse puto quod in celeberrima L. Quisquis *satellites,* interprete Cl. Godofredo. Abire videtur nonnihil, proximos auctores seditionis; nam in *proximis audaciæ* poterant esse, qui jam motæ et confirmatæ seditioni momentum attulerant. *Freinsh.*

28. Iisdem Consulibus, miseriarum ac sævitiæ exemplum atrox, reus pater, accusator filius, nomen utrique[1] Vibius[d] Serenus, in Senatum inducti sunt:[2] ab exilio[e] retractus, illuvieque ac squalore[f] obsitus et tum catena vinctus pater,[3]

Sub eorundem consulatu, calamitatum et crudelitatis horrendum atque immane exemplum extitit, sons pater, delator filius, vocabulum utrique Vibius Serenus, in curiam introducti sunt. Ab exilio reductus pater, sordido cultu et mœrore infor-

1 Ms. Flor. *nomen virique.* Infeliciter emendaverat Beroaldus, *nomen viri Q. Vibius Serenus.* Vere Lipsius, *nomen utrique Vibius Serenus.* Frustra J. F. Gronovius, *nomen utrisque Quintis Vibiis Serenis.* Brotier.—2 Addebat Acidalius, *inducti sunt: stabant ab exilio.* Mutabat Ernestus, *inducti: stabat ab exilio.* Nihil novandum. Assumta Pichenæ correctione, qua *sunt* mutatur in *senex*, totum locum ita constituunt editores Bipontini: *in Sinducti. Senex ... præparatur. adolescens ...* cet. Probabilis correctionis ratio uberius explicatur in notis adjectis ad calcem secundi voluminis. Dubitatio de verbo *perorare* ita tollitur, ut docte ostendatur, illud nonnunquam idem valere ac simplex *orare.* B. C. II. VI. 62, 3. *Idem.*—3 Lego: *perorante filio pater: paratus*, &c. Tò *pater* Lipsius Errico Memmio imputat, quod per abbrevia-

NOTÆ

Audaciæ proximos] Per *proximos*, intellige conjunctissimos auctores, fautores, consultoresque facinoris, qui propius assistebant duci, qui propius promtiusque juvabant illum consiliis, opibus, ministeriis, industria, viribus; qui non modo 'populares conjurationis,' ut habet Sallustius, sed duces et capita factionis erant; qui non tantum *secuti* erant *alterum*, sed et ipsi 'impietatis duces,' ut habet Tullius. Hi erant *proximi*, conscii facinoris et audaciæ, et ad quos propius spectabat scelerum scena.

Audaciæ proximos] Per *proximos* audaciæ intelligi tantum videntur conscii seu populares conjurationis, auctore Phædro, clarissimo divinæ domus liberto: 'Lupus arguebat vulpem furti crimine; Negabat ille se esse culpæ proximum.'

Itaque intellexerit Tacitus hoc loco socios seu conscios facinoris, non forte omnes, sed eos qui capti sunt cum duce, et si introscruteris mentem Taciti, forte præcipua tantum capita factionis tracta in urbem.

[x] *Jam trepidam, ob multitudinem familiarum*] Tacitus inter *servitia*, et *plebem ingenuam*, hoc est, liberis parentibus natam, comparationem instituit. *Freinsh.*

[d] *Nomen utrique Vibius*] Nec male legi possit; *reus pater accusator filius in senatum inducti sunt, nomen viri Q. Vibius Serenus ab exilio retractus.* Lipsius.

[e] *Ab exilio*] Sic lege: *ab exilio retractus, &c. perorante filio pater: adolescens, &c.* Certe comparat patrem cum filio, ambo 'in senatum inducti sunt;' ille 'ab exilio retractus, illuvieque ac squalore obsitus;' adolescens vero 'multis munditiis,' &c.

[f] *Squalore*] Sciendum est hujuscemodi sordes non a reis tantum assumi solitas esse, sed etiam ab iis quorum nomine rei postulabantur, quique injurias rapinasque perpessi ad senatum supplices veniebant, Prætorum, Proconsulum, provinciasque Rom. regentium expilationes expostulaturi; et interdum crudelitatem. Exemplum habet apud Cic. act. III. in Verr.

orante filio. Præparatus adolescens multis munditiis, alacri vultu: 'structas Principi insidias, missos[4] in Galliam concitores belli,' index idem et testis dicebat; annectebatque, 'Cæcilium Cornutum, Prætorium, ministravisse pecuniam:' qui tædio curarum,[g] et, quia periculum pro exitio habebatur,[h] mortem in se festinavit. At contra reus, nihil infracto animo, obversus in filium, quatere vincula, vocare 'ultores Deos, ut sibi quidem redderent exilium, ubi procul tali more ageret, filium autem quandoque supplicia sequerentur.' Asseverabatque, 'innocentem Cornutum et falsa exterritum: idque facile intellectu, si proderentur alii: non enim se cædem Principis et res novas uno socio cogitasse.'

29. Tum accusator 'Cn. Lentulum et Seium Tuberonem' nominat; magno pudore Cæsaris,[i] cum primores civita-

mis, et tum vinclis onustus, accusante filio: at contra ornatus juvenis, splendido cultu, facie hilari, delator idem et testis asseverabat, comparatas in Cæsarem insidias, jam ivisse in Galliam commotores belli: *adjiciebatque,* Cæcilium Cornutum prætorem suppeditavisse opes: *qui pertæsus molestias, et quia discrimen pro certa pernicie erat, necem in se properavit. At contra Vibius nequaquam exterritus, conversus in filium, catenas concutere* cœpit, *obtestarique* vindices Deos, ut se quidem in exilium reducerent, ubi longe a tali exemplo agitaret; filius tandem aliquando pœnas facinoris sui lueret. *Affirmabatque* insontem Cornutum, et inani pavore perculsum, idque promtum cognitu, si alii promerentur; quippe se non uno conscio agitasse necem principis et nova in rempub. consilia.

Tum delator indicat Cn. Lentulum et Seium Tuberonem, *magno dedecore Tiberii, cum accusarentur proceres urbis, et familiarissimi illius amici, Lentulus pro-*

tionem scriptum, *ptr*, peperit *præ*. *Paratus* vero structura poscit; sequitur enim *dicebat;* est autem ornatus, excultus. Cicero pro Cæcina c. 21. 'Armatos, si Latine loqui volumus, quos appellare vere possumus? opinor eos, qui scutis telisque parati, ornatique sunt.' *Ryckius.*—4 Ita Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. In intermediis additum, *missosque.*

NOTÆ

'Nunc de miseria Siculorum judices audite: et Heraclius Syracusanus, et hic Bidinus Epicrates expulsi bonis omnibus Romam venerunt, sordidatique maxime barba et capillo, Romæ biennium prope fuerunt.'

[g] *Tædio curarum*] Virgil. 'Nunc nunc, O, liceat crudelem abrumpere vitam, Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri.'

[h] *Quia periculum pro exitio habebatur*] Hoc est, quia nullis reis evadentibus, idem putabatur accusari quod damnari. *Freinsh.*

[i] *Magno pudore Cæsaris*] Quod tam absurdum videbatur, ut ipse quoque Cæsar magno pudore afficeretur, quod duo viri ex primoribus civitatis,

tis, intimi[j] ipsius amici, Lentulus senectutis extremæ, Tubero, defecto corpore,[k] tumultus hostilis et turbandæ Reip. arcesserentur.[1] Sed hi quidem statim exemti.[l] In patrem ex servis quæsitum: et quæstio adversa[m] accusatori fuit: qui scelere vecors, simul vulgi rumore territus, 'robur et saxum,[n] aut parricidarum pœnas' minitantium,

vecta et exactæ ætatis, et Tubero ægro corpore, quasi illi *motum hostilem et novas res molirentur. Sed hi quidem statim* crimine et periculo *erepti sunt. In patrem ex servis quæstio habita, quæ contraria fuit delatori; qui sceleris conscientia vesanus, atque etiam* infesto *clamore plebis exagitatus,* robur et rupem Tarpeiam,

1 Beroaldus, *accerserentur.*

NOTÆ

uterque ex intima principis amicitia novarum rerum arguerentur.

[j] *Intimi*] Cum ab amicis etiam cavendum est, odiosa vita. Plut. de Apophtheg. regum: 'Dio qui Dionysium tyrannide ejecit, audiens a Calippo sibi insidias parari, cui omnium amicorum, hospitumque maxime fidebat, inquirere noluit, quod diceret moriendum potius esse, quam vivendum; ubi non ab hostibus modo, sed etiam ab amicis esset cavendum.'

[k] *Defecto corpore*] *Infirmo, per ætatem* interpretantur, quibus non accedo: non enim *senectam* in hoc indicare voluit auctor: neque enim a 'Lentulus senectutis extremæ' separasset. Quippe non existimari potest adeo decrepitus fuisse Tubero, qui octo annis ante Germanici legatus, et præliorum socius fuit. Supra II. 20. *Freinsh.*

[l] *Sed hi quidem statim exemti*] Ac dixit Tiberius se ipsi sibi vita indignum videri, si etiam Lentulo invisus esset. Dion. *Muretus.*

[m] *Quæstio adversa*] In Serenum servi torti, nec quicquam confessi sunt, quod pro accusatore foret.

[n] *Robur et saxum*] 'Robur,' ait Festus, 'in carcere is locus, quo præcipitatur maleficorum genus, quod ante arcis robustis includebatur.' Livius XXXVIII. Ut in 'carcere instar furis et latronis vir clarissimus includatur, et in robore ac tenebris expiret, deinde ante carcerem nudus projiciatur.'

Plautus Pænulo: 'Vos ego jam detrudam ad molas: inde porro ad puteum atque robustum codicem.' Et allusit per jocum idem Captivis: 'At ego faciam ut pudeat, nam in ruborem te totum dabo.' Ubi malim scribi, *in robur.*

Nec tamen omiserim, hic in Tacito robur videri potius supplicii locum, quam custodiæ. Valerius ita accepit, VI. 3. 'Quinetiam familiares Gracchorum, nequis reipub. inimicis amicus esse vellet, de robore præcipitati sunt:' et Lucanus l. II. 'Sæva Tribunicio maduerunt robora tabo.'

Itemque Calpurnius, scitus sane declamator, declamat. V. 'Video carcerem publicum saxis ingentibus structum, angustis foraminibus tenuem lucis umbram recipientem. In hunc conjecti, robur Tullianum prospiciunt: et quoties jacentes ferrati postis stridor excitat, exanimantur, et alienum supplicium aspectando (ita lego) suum discunt.'

Ex quo clare discas robur hoc in

cessit urbe: ac retractus Ravenna, exequi accusationem adigitur; non occultante Tiberio vetus odium adversus exulem Serenum. Nam post damnatum Libonem, missis ad Cæsarem literis, exprobraverat, 'suum tantum studium sine fructu fuisse;' addideratque quædam contumacius, quam tutum apud aures superbas, et offensioni proniores. Ea Cæsar octo post annos retulit, medium tempus varie arguens;[o] etiam si tormenta,[p] pervicacia servorum, contra evenissent.

30. Dictis dein sententiis, 'ut Serenus more majorum[q] puniretur,' quo molliret invidiam, intercessit. Gallus Asinius, 'Gyaro[r] aut Donusa[s] claudendum,' cum censeret,[1] 'id quoque

aut parricidarum supplicium *intentantium, evasit, erupitque e civitate: sed reductus Ravenna compellitur persequi, seu peragere delationem; non dissimulante Tiberio veterem offensionem contra exulem Vibium. Quippe* Serenus *post subversum Libonem, compositis ad principem epistolis, objectaverat* suum tantummodo ministerium sine præmio fuisse; *adjeceratque nonnulla ferocius, quam expedit, apud aures arrogantes et iræ promtiores: eas res promsit Tiberius post octo annos, multa incusans, quæ interjecto eo tempore prave fecisset Serenus; quamvis cruciatus adversi fuissent* Tiberio, *constantia seu perseverantia mancipiorum* Vibii.

Exin prolatis sententiis quibus decernebatur, ut Vibius ritu veterum plecteretur, *quo leniret odium*, seu offensionem civium, Tiberius *obstitit*. Cum *Gallus Asinius statueret*, Vibium Gyaro aut Donusa cohibendum, *id etiam sprevit*

1 Brotierus habet *censere:* at in Ms. Flor. et editionibus veteribus ac recentioribus, *censeret*. Unde emendabat Muretus, *cum Gallus.... censeret*. Mallent Illustr. Huetius et Ernestus, *censuerat*. Aliquid omissum existimabat Freinshemius, et corrigebat, *Gallus Asinius Gyaro, Cotta Donusa claudendum*

NOTÆ

Tulliano fuisse, id est, carceris inferiore loco. Livius XXXIV. 'Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque.' *Lipsius.*

[o] *Medium tempus varie arguens*] Error vertentium inde natus est, quod ista non intelligerent, quæ significant: multa objiciens Sereno, tanquam inter istud spatium ab eo facta, aut cogitata. Deinde, quod non viderent sequentia, *etiam si, &c.* ex persona Tiberii, non Taciti accipienda esse. 'Multa in me fecit, atque consuluit (hic sensus verborum Tiberii est) intra hoc octennium, quorum omnium series patuisset, nisi obstinatione servorum ejus elusa tormenta essent.' *Freinsh.*

[p] *Etiam si tormenta*] Quamvis servi torti nihil indicavissent, non id innocentiæ rei, sed ipsorum servorum pervicaciæ imputandum esse.

[q] *More majorum*] Sueton. Nero, 49. 'Et quæri, ut puniatur more majorum. Interrogavitque, quale id genus esset pœnæ. Et cum comperisset nudi hominis cervicem inseri furcæ, corpus virgis ad necem cædi, conterritus,' &c.

[r] *Gyaro*] Gyaros, *Iero*, insula maris Ægei, una Cycladum, parva, inculta, desertaque. Juvenal. 'Aude aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum.'

[s] *Donusa*] Donusa insula parva maris Ægei inter Icariam et Gyarum

aspernatus est, 'egenam aquæ utramque insulam' referens, 'dandosque vitæ usus, cui vita concederetur.' Ita Serenus Amorgum[u] reportatur. Et, quia Cornutus sua manu ceciderat, actum 'de præmiis accusatorum abolendis, si quis majestatis postulatus, ante perfectum judicium, se ipse vita privavisset:' ibaturque in eam sententiam,[v] ni durius, contraque morem suum, palam pro accusatoribus, Cæsar, 'irritas leges,[w] Remp. in præcipiti,' conquestus esset: 'subverterent potius jura, quam custodes eorum amoverent.' Sic delatores, genus hominum publico exitio repertum, et pœnis quidem nunquam satis coërcitum, per præmia eliciebantur.

31. His tam assiduis, tamque mœstis, modica lætitia interjicitur, quod C. Cominium, Equitem Romanum, pro-

abnuitque, memorans inopes aquæ esse duas illas insulas, tribuendasque res necessarias victui, cui vita indulgeretur. *Ita Serenus rursus Amorgum deportatur. Et quia Cornutus sibi mortem intulerat, tractatum* de mercede delatorum abroganda, si quis Majestatis arcessitus, mortem prius occupasset, quam reus perageretur. *Et assentiebantur omnes, nisi Princeps asperius et præter consuetudinem suam, aperte pro delatoribus, expostulasset,* vana atque inania jura et remp. in proclivi esse ad exitium: abolerent potius leges, quam exactores earum *auferrent, absterrerentque. Ita delatores, genus mortalium in perniciem publicam inventum, et suppliciis sane nunquam satis cohibitum, proposita mercede excitabantur.*

His tam continuis, tamque luctuosis rebus, *tenue* quoddam *gaudium interponitur, quod Cæsar condonaverit precibus fratris C. Cominium equitem Rom. famosi in se*

censuere. Melius Lipsius, *censere.* Nec, *conseret,* nisi ex librariorum errore, superioreque verbo, *molliret,* profectum.' *Brotier.* Homerus *censere.*

NOTÆ

marmore viridi abundans.

[t] *Censeret*] Alii legunt *censuere*, alii *censere* pro *censebat*. Ego puto nihil deesse: sic igitur capio; *Dictis dein sententiis, ut Serenus more majorum puniretur, &c. intercessit,* nempe Cæsar, et *Gallus Asinius, &c. censeret.*

Nam sæpe Tacitus conjunctiones omittit, ut alias dixi: sic capio; cum dictæ essent sententiæ quorundam Patrum, qui censebant, ut Serenus more majorum puniretur, quo molliret invidiam, intercessit Tiberius: et cum Gallus Asinius Gyaro aut Donusa claudendum censeret; id quoque rejecit Cæsar.

[u] *Amorgum*] Amorgus, *Murgo*, insula maris Ægei cum urbe episcopali ejusdem nominis, una Cycladum, sive, ut aliis videtur, Sporadum.

[v] *Ibaturque in eam sententiam*] His verbis, non quivis consensus, sed mos pedibus eundi in sententiam, quod consueverat, cum per discessionem SC. fieri dicebatur, innuitur. Vide Zamoscium l. II. de Senatu Rom. *Freinsh.*

[w] *Irritas leges*] Hoc modo leges invalidas irritasque reddi, ipsamque rempub. in præceps dari questus.

brosi in se carminis convictum, Cæsar precibus fratris, qui Senator erat, concessit. Quo magis mirum habebatur, gnarum meliorum,[x] et quæ fama clementiam sequeretur, tristiora malle: neque enim socordia[y] peccabat; nec occultum est, quando ex veritate, quando adumbrata lætitia, facta Imperatorum celebrentur: quin ipse, compositus[z] alias, et velut eluctantium verborum, solutius promtiusque eloquebatur, quotiens subveniret. At P. Suilium, Quæstorem[a] quondam Germanici, cum Italia arceretur, convictus, pecuniam ob rem judicandam[1] cepisse, 'amovendum in insulam' censuit, tanta contentione animi, ut et jurando obstringeret, 'e Repub. id esse.' Quod aspere acceptum ad præsens, mox in laudem vertit, regresso Suilio: quem vidit sequens ætas præpotentem, venalem, et Claudii Principis amicitia diu

libelli compertum reum. *Unde magis mirandi locus erat, quod sciens meliora, et quæ* quantaque *gloria clementiam comitaretur*, tamen *severiora et asperiora anteponeret; neque enim imprudentia errabat; nec latere potest, quando serio et ex animo, aut quando simulato gaudio res gestæ principum laudentur. Quin ipse* Tiberius *meditatus alias, et velut ægre prorumpentibus verbis*, cum tristiora usurparet; at contra *quoties veniam daret, liberius et facilius pronuntiabat. Sed cum P. Suilius quæstor olim Germanici, judicii pretio corrupti compertus reus, Italia prohiberetur* Patrum sententiis, illum deportandum in insulam *decrevit, tanta asseveratione, ut jurejurando interposito testaretur*, ad bonum publicum id pertinere. *Quod durius visum in præsentiarum, postea in decus Tiberii cessit, reverso Suilio: quem cognovit ætas postera præpollentem, pretio expositum et Claudii Cæ-*

1 Ita editiones veteres et recentiores. In quibusdam intermediis, *judicatam*.

NOTÆ

x *Gnarum meliorum*] Mirabantur homines, quod videns sciensque meliora, et quam prosper apud omnes rumor clementia pararetur, tamen acerbitatem præferret.

y *Neque enim socordia*] Neque enim vecordia, rectius ignorantia, peccabat. Neque quia omnia facta sua pro egregiis accipi videbat, ipse quoque sic faciendum esse rebatur; sed eo erat acumine mentis, ut honesta ab inhonestis posset discernere; multoque magis id quod per se facile deprehendi potest, utrum laudes plaususque, quibus excipiebatur, ex animo, an ex ficta simulataque lætitia proficiscerentur.

z *Quin ipse, compositus*] Adeoque ipsa sermonis sui inæqualitate videbatur profiteri, probe se dignoscere laude an vituperio digna proferret; nam cum alias suspensis, et velut eluctantibus verbis, difficulter et moleste loqui soleret; promtius expeditiusque sensus suos proferebat, quoties alicui subvenire, eumque clementia aut liberalitate juvare constituerat.

a *Suilium, Quæstorem*] Gloriatur ipse in oratione contra Senecam: 'se Quæstorem Germanici, illum domus ejus adulterum fuisse.' *Lipsius.*

prospere, nunquam bene,[b] usum. Eadem pœna in Catum Firmium Senatorem statuitur, 'tanquam falsis majestatis criminibus sororem petivisset.' Catus, ut retuli, Libonem illexerat insidiis, deinde indicio[2] perculerat: ejus operæ memor Tiberius, sed alia prætendens, exilium deprecatus est: quo minus Senatu pelleretur, non obstitit.

32. Pleraque eorum, quæ retuli quæque referam, parva forsitan et levia memoratu videri, non nescius sum: sed nemo Annales nostros[c] cum scriptura eorum contenderit, qui veteres[1] Populi Romani res composuere. Ingentia illi bella, expugnationes urbium, fusos captosque Reges, aut, si quando ad interna præverterent, discordias Consulum adversum Tribunos, agrarias frumentariasque leges, plebis et optimatium certamina, libero egressu memorabant.[d] Nobis in

saris gratia diu feliciter, nunquam recte usum. Idem supplicium decernitur adversus Catum Firmium senatorem, quasi fictis majestatis criminibus sororem oppugnasset. *Catus, ut memoravi, Libonem fraude pellexerat, mox delatione subverterat: ejus ministerii recordatus Cæsar, sed alia prætexens, ne in exilium pelleretur, intercessit;* non impediit tamen, *quin senatu moveretur.*

Haud me fallit pleraque eorum, quæ memoravi, quæque memoraturus sum, exigua forsan et modica relatu credi posse: *sed nemo comparaverit curam nostram cum historia illorum, qui prisci populi* Rom. *facta conscripsere. Magna illi prælia referebant, capta oppida, profligatos vinctosque reges, vel si aliquando ad intestina se converterent, libero solutoque, et nullis finibus aut vinclis arctato ingenio, immo veluti lato campo, libere exeunte exultanteque facundia, celebrabant discordias consulum adversus tribunos, agrarias frumentariasque leges, vulgi, et procerum contentio-*

2 Male Beroaldus, *judicio*. Vere Lipsius et alii plurimi, *indicio*, ut videre est ex Annal. II. 27. *Brotier.* Gronovius *judicio.*

1 Mallet Freinshemius, *veteris*. Recte utrumque. *Brotier.*

NOTÆ

[b] *Diu prospere, nunquam bene*] Jam autem non hoc vult dicere, licet amicitia principis diu male sit usus, tamen felicem fuisse; verum hoc, licet in amicitia principis diu retinenda felix fuerit, ea tamen potentia in tanto temporis spatio, nunquam ad honestatem, aut civium commoda promovenda usum esse.

[c] *Sed nemo Annales nostros*] Levia hæc videbuntur haud dubie, præsertim si nostra cura comparetur cum iis auctoribus, qui veteris populi Rom. gesta tradiderunt: quod nemo æquus faciet.

[d] *Libero egressu memorabant*] Hoc est, si quando externa relinquebant, ut domestica memorarent; spatiabantur tanquam patenti ac libero campo, in ea rerum varietate ac libertate scribendi. *Pichena.*

Libero egressu] Ingenii exerendi liberum apertumque spatium habebant. Quod in nobis contra est: quibus, arctis limitibus coërcitus et proinde nullius gloriæ capax labor obtigit.

arcto[e] et inglorius labor. Immota quippe,[f] aut modice lacessita pax, mœstæ urbis res, et Princeps proferendi imperii incuriosus erat. Non tamen sine usu fuerit,[g] introspicere illa, primo aspectu levia, ex quis magnarum sæpe rerum motus[2] oriuntur.[h]

33. Nam cunctas nationes[i] et urbes populus, aut primores,

nes. Nobis in angusto, et ignobilis cura. Nam perpetua, aut leviter oppugnata pax, tristes civitatis res, et Princeps dilatandi imperii negligens erat. Non tamen inutile fuerit introscrutari illa, primo intuitu modica, ex quibus sæpe magnæ molis turbæ nascuntur.

Quippe gentibus universis civitatibusque plebs, aut proceres, aut unus imperat: ex

2 Tentat Lipsius, *rerum monitus oriuntur*. Non displicet vulgata scriptura. *Id.*

NOTÆ

[e] *Nobis in arcto*] Virg. 4. Georgicon: 'In tenui labor, at tenuis non gloria.'

[f] *Immota quippe*] Quippe Tiberii res describimus; quo regnante, neque domi neque belli multa memoratu digna acciderunt: non domi, quia oppressa Repub. præter continuas reorum mortes, in urbe mœsta, nihil quod annotari mereretur, occurrebat: non belli, quia sub principe augendi imperii non cupido, continua pax, aut certe modicis tumultibus interrupta fuit.

[g] *Non tamen sine usu fuerit*] Hæc, primo intuitu levia, utilitate non carent: quanquam enim magnam speciem non præferant, tamen ita comparata sunt, ut ad magnas res rite capessendas sustinendasque, egregia monita atque documenta exinde peti possint. *Freinsh.*

[h] *Motus oriuntur*] Lego, *monitus oriuntur*. Non enim ullos motus ex accusatione, aliisque talibus oriri vult: sed rerum salubrium exempla monitionesque. Qui revera pulcherrimus historiæ fructus. *Lipsius.*

Rerum motus oriuntur] Ego vero *motus* retineo. Tametsi, ait Cornelius, hic non agatur de bellis ingentibus, deque urbibus expugnatis, tamen nostra sperni a lectore minime debent, quod bella ingentia, vastationesque urbium, quandoque ab ejusmodi condemnationibus originem trahunt.

Recte: unde enim bellum Volscorum, quo victi Romani animum despondere, et ad infimas preces descendere coacti sunt? ex peracto reo Cn. Marcio Coriolano.

Unde etiam Atheniensium in Sicilia profligatio? unde Lacedæmoniorum in Græcia adversus eosdem belli reparatio? unde ad ultimum Deceleæ Atticæ communitio? damnatus Alcibiades universa Spartanis suppeditavit.

Sic enim de Sicilia Lacedæmoniis consilium dedit, Thucyd. l. VI. 'Exercitum in navibus talem illuc mittite, ut iidem in vehendo remiges, mox milites sint.' De belli redintegratione: 'Et hic oportet apertius bellum inferre.' De Decelea: 'Oportetque muris cingere Deceleam Atticæ; quod præcipue semper timent Athenienses.' Itaque lege *motus*.

[i] *Nam cunctas nationes*] Omnes enim nationes aut urbes vel democratia, vel aristocratia, vel monarchia gubernantur: mixtam ex his et egregio judicio contemperatam reipub. formam

aut singuli[j] regunt: delecta ex his et consociata[1] Reipubl. forma, laudari[k] facilius, quam evenire, vel, si evenit,[l] haud diuturna esse potest. Igitur, ut olim, plebe valida, vel, cum Patres pollerent, noscenda vulgi[m] natura, et, quibus modis

tribus his electa, et composita Reip. species celebrari potius queat, quam contingere; vel si contingit aliquando, *diu permanere non potest. Itaque quemadmodum olim multitudine præpollente, vel cum senatus prævaleret, dignoscendum plebis ingenium*

1 Ms. Flor. *consciata*. Beroaldus et veteres, *constituta*. Divinabat Jac.

NOTÆ

laudare, quam constituere facilius est.

[j] *Aut singuli*] Nempe Reges seu Imperatores, quæ optima reipub. forma. Plut. Libello de tribus Reipub. speciebus: 'Quod si ei detur optio formam Reipub. tanquam musicum instrumentum, suo arbitratu capessendi, nullam profecto delegerit aliam, quam Monarchiam, Platonis fidem secutus. Ea enim sola potest perfectum istum, et ὀρθὸν, sive rectum virtutis tonum, et contentionem sustinere, et utilitatem, neque necessitatis, neque gratiæ causa inflectere. Reliquæ id habent, quod fere is, qui imperat, sub imperio et potestate est; et qui gerit eas, ipse geritur,ferturque: quod non habet vim solidam, et stabilem, qualis est in monarchia, sed sæpe cogitur Æschyleum illud declamare, quo usus est Demetrius Poliorcetes, amisso imperio: 'Tu me creasti, tu fers exitum mihi.'' Liv. l. II. c. 3. 'Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; et irasci et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti, nec veniæ habere, si modum excesseris: periculosum esse, in tot humanis erroribus, sola innocentia vivere.'

[k] *Laudari*] Trium istarum formarum Respublicas dari ipse modo diserte dicebat: sed aliquam ex his delectam atque ita libratam, ut omnium commoda complectatur, omnium evitet vitia, eam vero reperiri valde negat: idque ex vero, quicquid alii contra somnient. Prius enim formandi essent alii homines (aliis etiam moribus) ex quibus ejusmodi respub. institueretur.

Laudari] Dionys. l. II. 'Quod si una quæpiam esset apud omnes homines vitæ ratio, quæ civitates felices faceret, eam facile ab ipsis eligi potuisse; nunc varias ejus reperias species, tum apud Græcos, tum apud barbaros, sed ab expertis laudari tres potissimum; nec harum tamen ullam ab omni parte sinceram, quin cuique aliquid insit mali, fato quodam agnatum.'

[l] *Vel, si evenit*] Aut si constitui possit, tamen, vitio humanorum ingeniorum ad vim et licentiam nimis proclivium, diu consistere non potest.

[m] *Noscenda vulgi*] Vulgi naturam artemque leniendi, itemque senatus et primorum ingenia moresque pernosse prima prudentiæ laus erat, et qui id assecuti erant, sapientes et sæculi sui periti habebantur.

Vulgi natura] Plut. præcept. Reipub. gerendæ: 'Quemadmodum vini usus, initio quidem, arbitrio, atque lege bibentis regitur; ubi vero sen-

temperanter haberetur,[n] Senatusque et optimatium ingenia qui maxime perdidicerant, callidi temporum et sapientes credebantur: sic, converso statu, neque alia re[2] Romana,[o]

fuit, *et qua ratione recte et prudenter regeretur, et qui penitus introspexerant patrumque et procerum animos*, hi *periti temporum, et prudentes existimabantur: ita mutata rep. neque alio rerum statu, quam si unus dominetur, non sine usu fuerit*

Gronovius, *concinnata.* Bene Ernestus, *consociata.* Brotier.—2 Beroaldus et veteres, *alia rerum.* Infeliciter emendabat Ryckius, *alio rerum.* Optime Lipsius, *alia re Romana.* Olim scriptum, *alia re rom.;* inde natum, *alia rerum.* Brotier. Lipsius legit, *neque alia re Rom. quam*, &c. Acidalius: *sic converso neque alio rerum statu, quam*, &c. Freinshemius Lipsianam lectionem non spernit, et tamen non improbat vulgatam, cujus sensum pluribus subjicit, verba non attingit. Mihi cui minimæ placent mutationes, videtur locus sanari posse, dummodo pro *alia* rescribatur *alio.* Studiose autem Tacitus turbasse structuram hoc modo videtur, *sic converso statu neque alio rerum quam* &c. pro, sic converso neque alio rerum statu, ut paulo obscurius loqueretur. Quoniam scilicet primi Imperatores videri volebant Rempub. veterem adhuc

NOTÆ

sim, ac placide calefecerit hominem, immutare continuo incipit, atque novis imbuere moribus. Hac ratione decet virum civilem et rempub. tractare incipientem, tamdiu civium moribus consentanee vivere, et se ad eorum naturam accommodare, atque scite conjectura sectari ea et assequi, quibus soleat populus delectari, et quibus adduci facile; donec opinione virtutis, et fide, jam comparata, auctoritate inniti possit. Varii enim sunt populorum mores, varia civitatum ingenia.'

[n] *Quibus modis temperanter haberetur*] *Temperanter habetur vulgus*, cum ita regitur, ut neque injuriis exacerbetur, neque adulationibus, aut nimia libertate lasciviat. Hæc enim summa est artis salubriter popularis, suum plebi honorem, neque ultra concedi: et ut Sallustii verbis utar, in Jugurth. 45. 'Temperantia inter ambitionem, et sævitiam moderatum esse.' *Freinshemius.*

[o] *Neque alia re Rom.*] Vulgo legitur, *neque alia rerum, quam si*, &c. Emendavi, *neque alia re Rom.:* rem Romanam, hoc sensu, non semel dixit. *Lipsius.*

Neque alia re quam si] Ut Annal. l. I. 'Inculta montium, uligines paludum.' Infra, 'præcipua rerum.' Mos illo sæculo, et paulo post, frequens. Apul. l. I. Asin. Aur. 'Postquam ardua montium, et lubrica vallium et roscida cespitum, et glebosa camporum emensi.'

Neque alia re] Non displicet hæc lectio. Nam Tacitus consulto videtur loqui obscurius, nolens expresse fateri regnum esse Romæ, et non rempub. cum tamen hoc præferrent principes.

Nam non Domitianus modo, sed Nerva deinceps et Trajanus fuerunt veri *reges*, idque non minus, quam qui maxime. Quapropter illi a Græcis, etiam coætaneis βασιλεῖς, id est, *reges* appellati sunt.

Libertatis tamen speciem atque imaginem quandam relinquebant, quemadmodum et priores Cæsares, Augustus, Tiberius, etiam et quisquis non ad extremum dominationis immodicus fuit.

quam si unus imperitet, hæc conquiri tradique in rem fuerit: quia pauci prudentia[p] honesta ab deterioribus, utilia ab noxiis, discernunt; plures aliorum eventis docentur. Ceterum ut profutura, ita minimum oblectationis afferunt: nam situs gentium, varietates præliorum, clari Ducum exitus[q] retinent ac redintegrant legentium animum: nos sæva jussa, continuas accusationes, fallaces amicitias, perniciem innocentium, et easdem exitu causas[3] [r] conjungimus; obvia

hæc investigari, et scribi: nam pauci ea sapientia præditi sunt, ut decora a pejoribus, salutaria ab exitialibus dignoscant; plures aliorum casibus erudiuntur: porro ut hæc *maxime utilia* sunt, *ita minimum voluptatis important. Quippe situs regionum nationumque, diversitas bellorum, insignes ducum eventus oblectant, et recreant legentium mentem: nos dura imperia, perpetuas delationes, subdolas insidiosasque familiaritates, exitium insontium, et easdem eventu causas componimus; obversantibus passim,* ad nauseam usque, *et recurrentibus semper similibus eventis,*

durare. *Ryckius.*—3 Mallet Pichena, *easdem exitii causas,* ut majestatis lex.

NOTÆ

Itaque Tacitus hoc loco volens erudire lectorem, et ipsam rei naturam vere aperire, vitabundus et cum quadam præfatione veniæ id facit, *neque alia rerum, quam si unus imperitet,* quasi diceret, si verum fateri volumus, et rem potius, quam nomen, aut imaginem intueri, non in libertate, sed regno vivimus, eoque nobis conducit, regni artes et ingenia nosse. *Freinsh.*

p *Pauci prudentia*] Pauci enim sunt qui tantum prudentia valeant, ut per se scire possint, quid honestum aut inhonestum, utile vel damnosum sit: multo maxima pars, ut id intelligat, alienis periculis experimentisque erudienda est.

q *Clari Ducum exitus*] Vertunt tanquam fuisset, *clarorum ducum exitus:* quæ mutatio, quanquam nihil differre videatur, differt tamen. Nec enim quoscumque *ducum exitus* relatos scribit auctor; sed *claros* tantum.

Neque est ut objicias, eodem modo dici posse, ne quidem *quorumcumque ducum* exitus, sed clarorum tantum memorari: nam cuicumque duci clarus est exitus, ille certe, nisi jam ante celebris fuerit, hoc ipso nobilitatur: deinde, ut qui dux sit, idem non etiam clarus sit.

Quippe ducis nomine summos tantum duces intelligi, non ut postea usurpari cœpit vocabulum, alios superiores habentes, ipse Livius, qui hoc Taciti loco unus aut præcipuus aspicitur, testis est IV. 20. 'Ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxerit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur.' *Freinshem.*

r *Easdem exitu causas*] Id est, pares exitus, a paribus causis. Passim damnati ob suspiciones, delationes, innocentes, aut illustres. Vidi qui legeret, *easdem exitii.* Lipsius.

Et easdem exitu causas] Tacitus *causas* non intelligit, pro rerum auctoribus, aut principiis, verum pro judiciis, quomodo ferme differunt *αἴτιον* et *αἰτία*. Igitur *causæ exitu eædem,* sunt judicia et accusationes, eundem

rerum similitudine[s] et satietate. Tum, quod antiquis scriptoribus rarus obtrectator, neque refert cujusquam,[t] Punicas[u] Romanasve acies lætius extuleris: at multorum, qui, Tiberio regente, pœnam vel infamiam[4] subiere, posteri manent: utque familiæ ipsæ jam extinctæ sint; reperies, qui, ob similitudinem morum, aliena[v] malefacta sibi objectari putent: etiam gloria ac virtus infensos habet,[w] ut nimis[5] ex

usque ad satietatem. Tum quia in priscos rerum auctores nulla ferme æmulatio, aut invidia; *neque ullius interest, an Carthaginensium, an Romanorum exercitus uberius celebraveris: at supersunt nepotes seu posteri plerorumque hominum, qui, Tiberio imperante, supplicium, vel ignominiam passi sunt: et licet familiæ ipsæ jam penitus sublatæ sint, invenies* tamen, *qui ob conformitatem vitæ, aliena sibi flagitia exprobrari credant: etiam decus ac virtus suos adversarios habet, ut nimis*

indigitetur. Nec spreverim, nec probaverim. *Brotier.*—4 Beroaldus et veteres, *infamias.* Recte Lipsius, *infamiam.* Videtur enim olim fuisse scriptum, *infamiā: s*, ex sequente voce, *subiere*, arcessitum. *Idem.*—5 Beroaldus et veteres, *ut animus ex propinquo:* eamque scripturam retinent, duo literarum decora, Petavius ac Huetius; quam tamen haud satis probabilem faciunt, licet hic de lectorum animo intelligat, *qui res temporibus suis adeo propinquas, a rebus tamen suis adeo diversas, tamque præcellentes invitus agnoscit:* ille vero comparationem instituat, remque tutam ita explicet: ' Etiam gloria

NOTÆ

semper exitum (condemnationis nimirum) nacta.

Itaque cum in omni relatione mens hominis maxime suspensa teneatur, expectatione exitus; nihil est quod eam magis possit defatigare, ac tædio opplere, quam cædem omnium fabularum catastrophæ: tanquam, ' chorda qui semper oberret eadem.' *Freinshem.*

Easdem exitu causas] Nostri Annales nihil nisi sæva principis imperia, &c. et omnium causarum exitum eundem continent.

[s] *Obvia rerum similitudine*] Ita ut perpetua, neque lætioribus interstincta rerum similitudo, facile satietatem atque fastidium lectori pariat.

[t] *Neque refert cujusquam*] Prorsus idem est quod apud Juvenal. Sat. I. ' Quid refert dictis ignoscat Mutius, an non? Pone Tigellinum.' Et paulo post: ' Securus licet Æneam, Rutulumque ferocem Committas; nulli gravis est perculsus Achilles, Aut multum quæsitus Hylas.'

[u] *Punicas*] Cic. pro Sextio: ' Quis Carthaginensium pluris fuit Annibale, consilio, virtute, rebus gestis: qui unus cum tot imperatoribus nostris, per tot annos de imperio, et de gloria decertavit? hunc sui cives et civitate ejecerant; nos etiam hostem literis nostris, et memoria videmus esse celebratum.' Habuit et statuam Romæ.

[v] *Aliena*] Et si familiæ ipsæ defecerint, non deerunt alii, qui similium vitiorum, quæ in aliis reprehenduntur, sibi conscii, alieni nominis obtentu se denotari traducique putent.

[w] *Etiam gloria ac virtus infensos habet*] Hunc locum sic cepit Lipsius. Laudare antiquos facile, sine pericu-

propinquo[x] diversa arguens. Sed ad incœpta[6] redeo.

e proximo dissimilia incusans. Sed ad propositum revertor.

ac virtus infensos habet, quemadmodum bonorum virorum, dum vivunt, animus alios offendit, quia vitia illorum ex propinquo oppositus arguit.' Vere Muretus, Lipsius, Gronovius, Ernestus et alii, *ut nimis ex propinquo.* Aliter verba nihil Corneliani sonant. *Idem.*—6 Ita libri omnes editi, vel *incepta.* Corrupte Ms. Flor. *ancepto.* Tentabat Jac. Gronovius, *ad cœpta.* Idem.

NOTÆ

lo et sine obtrectatione, scriptor potest; at laudare quæ sunt proxima suo sæculo, non tam libere potest, quia virtus illa, quæ laudatur a scriptore, suos infensos habet, ut quæ nimis e propinquo lacessat vitiosos, fere eodem sæculo viventes: veteri virtuti ac gloriæ nemo invidet, at novæ et postremæ, at viventi virtuti, nemo non obtrectator. Quæ apud nos sunt spernimus, spirantemque virtutem odimus; dum vetera et evanida, pravitate ingenii, sectamur, admiramur.

Sed ipse se explicat Tac. ut puto, lib. II. hist. ubi de uxoribus Vitelliorum fratrum: 'Et Triariæ licentiam modestum e proximo exemplum onerabat Galeria imperatoris uxor:' e proximo urgebat Galeria, seu arguebat e propinquo exemplum et virtus Galeriæ, audaciam et flagitia Triariæ; e proximo nempe, quia ex eadem domo Vitelliana, quia ejusdem sortis et conditionis.

Sic hoc loco, quia generaliter loquitur Tac. virtus e propinquo diversos arguit: *e propinquo*, nempe, quia omnes Romani quorum mentio in Annalibus, ex eadem stirpe, ex eadem gente, ex eadem civitate, ex eadem repub. ex eodem senatu, sæpe ex eadem familia; sicque virtus e proximo diversos seu flagitiosos urget arguitque.

Sed *τὸ nimis*, puto, respicit tempus, et generalis propositio restringi debet hoc sensu; nempe virtus clarissimorum virorum ævi, seu sæculi præcedentis, memorata a scriptore laudataque, nimis e propinquo urget homines, eodem fere ævo diverse et flagitiose viventes. Propinquitas temporum magis demonstrat arguitque dissimilitudinem hominum morumque.

Nam propter propinquitatem temporum, seu similitudinem, recurrunt eædem actiones, eædemque occasiones virtutis aut flagitii. Hinc magis arguit e proximo virtus ea, quæ sunt opposita, seu diversa.

Etiam gloria] Ipsa virtus et gloria præstantium virorum, cum meritis laudibus extollitur, odium quorundam excitat, qui longe diversis moribus præditi, ægre ferunt, suam turpitudinem tam propinqua meliorum comparatione magis conspicuam fieri.

[x] *Ut nimis ex propinquo*] Si laudes nuperam virtutem, offendis: at de antiquis, ferre possumus, ut ævo dissitis, et oggerere, *aliud sæculum* fuisse. At si propinqua laudes, arguis et uris, qui dissimiles. Si voles etiam, *ut animos ex propinquo*, non refutem. *Lipsius.*

Ex propinquo] Petron. 'Non dubie ita est; si quis vitiorum omnium inimicus rectum iter vitæ cœpit instituere, primum propter morum differentiam odium habet: quis enim potest probare diversa?'

34. Cornelio Cosso, Asinio Agrippa Coss. Cremutius[o] Cordus postulatur, novo ac tunc primum audito crimine, 'quod, editis annalibus, laudatoque M. Bruto, C. Cassium[y] *Romanorum ultimum*[z] dixisset.' Accusabant Satrius Secun-

Cornelio Cosso, Asinio Agrippa Coss. Cremutius Cordus accusatur insolito, ac tum primum reperto facinore, quod compositis vulgatisque annalibus, celebratoque M. Bruto, appellasset C. Cassium postremum Romanorum. *Arcesse-*

NOTÆ

[o] *Cremutius*] De cujus fine legendus Seneca: 'magna res erat in quæstione, an mortis rei perderentur:' rectissimum est *proderentur*, hoc est, ederentur. Rei semper produntur ab accusatore, et recipiuntur a judice certi et nuncupati criminis, cujus pœna statuta certa lege, puta *Majestatis, adulterii, falsi, de vi publica, repetundarum.*

At hic novum crimen *reus mortis:* non ut Græcis θανάτου δίκη, nam is est cædis, sive mortis alienæ, hic reus mortis suæ. Nam *Majestatis* reus Cordus ante diem judicii mortem sibi ipsi consciverat: delatores ut impedirent, quia bona sponte morientis non publicata, veniunt ad tribunal, tanquam, inquit, postulaturi reum novi criminis *mortis suæ.* Quæ alia viri docti comminiscuntur, et frigida nimis, et longius abeunt a scriptura veteri. *Mercerus.*

Cremutius] De quo Seneca lib. de consol. ad Marciam cap. 22. 'Propone illud acerbissimum tibi tempus, quo Sejanus patrem tuum clienti suo Satrio Secundo congiarium dedit. Irascebatur illi ob unum aut alterum liberius dictum, quod tacitus ferre non potuerat, Sejanum in cervices nostras ne imponi quidem, sed escendere. Decernebatur illi statua in Pompeii theatro ponenda, quod exustum Cæsar reficiebat. Exclamavit Cordus; tum vere theatrum perire. Quis ergo non rumperetur, supra cineres Cn. Pompeii constitui Sejanum, et in monumentis maximi imperatoris consecrari pessimum militem? consecratur. Subscriptio, et acerrimi canes, quos ille, ut sibi uni mansuetos, omnibus feros haberet, sanguine humano pascebat, circumlatrare etiam hominem illum imparatum incipiunt.'

[y] *C. Cassium Romanorum ultimum*] Hoc quidem Bruti ipsius elogium fuit de Cassio jam mortuo: publiceque dixit: Ἔσχατον ἄνδρα Ῥωμαίων τὸν Κάσσιον. Plutarchus in Bruto. Inde ergo magnificam eam vocem Cremutius sumsit. Neque aliter Romanus quispiam Philopœmenem laudans, ultimum Græcorum dixit: quod in eodem Plutarcho leges. At in similem sententiam de Bruto, et ad Brutum, Lucanus canit: 'O decus imperii, spes o suprema senatus, Extremum tanti generis per sæcula nomen.'

C. Cassium Romanorum ultimum] Immo Brutum et Cassium dixerat 'Romanorum ultimós' Suet. Tib. 61.

[z] *Rom. ultimum*] Quasi cum illo omnis prisca Romanorum indoles virtusque intercidisset. *Freinsh.* Addi possit amor libertatis atque Reipub. simul et gloria belli, et decus civium servitutem non patientium, et nobilis æmulatio imperandi ceteris mortalibus, non vi, sed virtute et admiratione, ita ut nemo publice serviret uni, omnes Romani publice imperarent urbi orbique. Hæc omnia cum Bruto et Cassio interiisse videbantur.

dus et Pinarius Natta,[a] Sejani clientes: id perniciabile reo, et Cæsar truci vultu defensionem accipiens; quam Cremutius, relinquendæ vitæ certus, in hunc modum exorsus est: 'Verba mea, P. C. arguuntur: adeo factorum innocens sum. Sed neque hæc in Principem, aut Principis parentem, quos lex majestatis[b] amplectitur: Brutu[illegible]ium laudavisse dicor; quorum res gestas cum plu[illegible]posuerint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiæ ac fidei præclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut *Pompeianum* eum Augustus appellaret: neque id amicitiæ eorum offecit. Scipionem, Afranium,[c] hunc ipsum Cassium, hunc Brutum, nusquam *latrones, et parricidas,*[d] quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut in-

bant Satrius Secundus, et Pinarius Natta fautores, seu satellites, *Sejani: id sonti exitiabile, et Tiberius, infesto ore, defensionem excipiens, quam Cremutius firmo deserendæ vitæ consilio, sic ingressus est:* Sermones mei P. C. accusantur: adeo ego a facinoribus et crimine procul absum. Sed neque hi in Cæsarem, aut matrem Cæsaris, quos lex majestatis defendit, *prolati.* Brutum et Cassium commendasse arguor. Quorum facta cum multi conscripserint, nemo sine laude mentionem fecit. T. Livius facundia et fide præcipue inclytus, Cn. Pompeium tantopere celebravit, ut *Pompeianum* illum Augustus vocitaret; neque id benevolentiæ eorum obstitit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum, sæpius ut egregios viros memorat, nusquam vocat prædones et parricidas, quæ nunc tribuuntur nomina. Asinii Pollionis

NOTÆ

[a] *Satrius Secundus et Pinarius Natta*] Seneca in consol. ad Marciam Cremutii filiam: 'Sejanus patrem tuum clienti suo Satrio Secundo congiarium dedit. Irascebatur illi ob unum aut alterum liberius dictum, &c. in cervices nostras, &c. escendere,' id est, pedetentim et per gradus imperatorem fieri. *Lipsius.*

[b] *Quos lex majestatis*] Quorum injuriæ lege majestatis vindicantur.

[c] *Scipionem, Afranium*] Adhuc de Livio sermo est; illum Scipioni, illum Afranio, Pompeianis ducibus, Cassioque et Bruto, nusquam ea nomina imposuisse. Scipio et Afranius ab omnibus belli civilis scriptoribus inter præcipuos duces nominantur. *Freinshem.*

[d] *Latrones, et parricidas*] Aspexit ad has servilis adulationis voces idem Lucanus de Pompeii cæde: 'Scelus hoc quo nomine dicent, Qui Bruti dixere nefas?'

Parricidas] Sic Val. Max. lib. I. cap. ultimo: 'C. Cassius (nunquam sine præfatione publici parricidii nominandus;)' sed turpiter adulatur Tiberio, quod patet ex sequentibus: 'Non occideras tu quidem, Cassi, Cæsarem, neque enim extingui ulla divinitas potest: sed mortali adhuc corpore utentem violando, meruisti, ut tam infestum haberes Deum.' Sic Idus Martias, quod illis C. Cæsar conjuratorum manibus cæsus occubuit, placuit *parricidium* vocari.

Parricidas] Cic. Philipp. II. 'Ne-

signes viros nominat. Asinii Pollionis scripta[f] egregiam eorundem memoriam tradunt. Messalla Corvinus, Imperatorem suum Cassium prædicabat: et uterque opibusque atque honoribus perviguere.[g] Marci Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud Dictator[h] Cæsar, quam res[illegible]tione, velut apud judices, respondit? Antonii epis[illegible]ruti conciones, falsa quidem in Augustum probra, sed multa cum acerbitate habent: carmina Bibaculi et Catulli, referta contumeliis Cæsarum,[i] leguntur: sed ipse D. Julius, ipse D. Augustus,[j] et tulere ista, et reliquere;

monumenta insignem de iisdem mentionem faciunt. Messalla Corvinus, ducem suum Cassium celebrabat: et ambo divitiis et dignitatibus semper floruere. M. Ciceronis libello, quo Catonem Diis adæquavit, quid aliud C. Cæsar, quam rescripto sermone, tanquam coram judicibus, respondit? Antonii literæ, orationes Bruti, falsa quidem in Augustum convitia, sed maxima cum asperitate continent. Versus Bibaculi et Catulli pleni probris Cæsarum circumferuntur. Sed ipse D. Julius, ipse D. Augustus, et toleravere ista, et

NOTÆ

go quicquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Rom. conservatoresque Reipub. sint, plusquam sicarios, plusquam homicidas, plusquam parricidas esse: si quidem est atrocius patriæ parentem, quam suum occidere. Tu homo sapiens, et considerate, quid dicis? si parricidæ; cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine, et apud populum Rom. semper appellati? Cur M. Brutus a te referente, legibus est solutus, si ab urbe plusquam decem dies abfuisset? Cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? Cur provincia Cassio et Bruto data? Cur Quæstores additi, &c. Non igitur homicidæ: sequitur ut liberatores tuo judicio sint, quando quidem tertium nihil potest esse.'

[f] *Asinii Pollionis scripta*] Qui XVII. libros historiarum scripsit, auctore Suida. Citat Suetonius, et alii.

[g] *Perviguere*] Uterque opibus et honoribus ad extremum usque spiritum sub Augusto floruerunt.

[h] *Quid aliud Dictator*] Quid aliud opposuit Cæsar dictator, summaque potestate præditus, cujus hostis Cato fuerat, quam Anticatonem orationem, qua non aliter, quam si de Catonis æstimatione apud judices agendum esset, respondit?

[i] *Contumeliis Cæsarum*] Quidam accipiunt de Julio et Augusto, quod non reprehendo: neque tamen de his tantum intelligendum existimo, sed de universa Cæsarum domo: neque etiam prætermiserint illi Caium et Lucium Cæsares, item Agrippam Postumum, insectari: Bibaculus certe; nam Catullus ante hos natos videtur periisse.

[j] *Sed ipse D. Julius*] Ipse Julius, ipse Divus Augustus, ambo inter Deos relati, et passi sunt ista suis temporibus, et ut ad posteros transferrentur, non intercesserunt.

Ipse D. Augustus] Plutarch. in Cic. refert Augusti dictum de Cicerone: λόγιος ἀνὴρ, ὦ παῖ, λόγιος, καὶ φιλόπατρις: 'Facundia vir præcellens, o fili, et patriæ amantissimus.'

haud facile dixerim, moderatione magis, an sapientia: namque[1] spreta exolescunt: si irascare, agnita videntur.[k]

35. 'Non attingo Græcos, quorum non modo libertas, etiam libido impunita: aut, si quis advertit, dictis dicta ultus est. Sed maxime solutum et sine obtrectatore fuit, prodere de iis, quos mors odio aut gratiæ[l] exemisset. Num cum armatis[m] Cassio et Bruto, ac Philippenses campos obtinentibus, belli civilis causa, populum per conciones incendo? an illi[n] quidem, septuagesimum[1] ante annum[o] peremti, quo modo imaginibus suis noscuntur, quas ne[2]

sprevere; vix judicaverim, an modestia magis, an prudentia: quippe contemta senescunt; si succenseas, pro confessis habentur.

Omitto Græcos, quorum non solum licentia, sed etiam procacitas inulta; aut si quis attendit, verba verbis vindicavit. Sed præcipue liberum, et sine criminatore fuit, referre de iis, quos exitus invidiæ aut favori eripuisset. Num plebem ad arma civilia, meis orationibus, incito ego, una cum Cassio et Bruto, arma adhuc et Philippenses campos tenentibus? Nonne illi abhinc septuaginta annos interfecti, sic partem memoriæ apud auctores rerum conser-

1 Emendabat Muretus, *nam quæ spreta exolescunt.* Elegantissime, sed non necessario. *Brotier.*

1 Homerus *sexagesimum.*—2 Optime Ernestus. In veteribus editionibus, *nec victor quidem,* obvio librariorum errore; sic tamen Ryckius et Gronovius.

NOTÆ

[k] *Agnita videntur*] Prudenter fecerunt, senescere sinentes convicia, quorum ea natura est, ut contemta per se vanescant et expirent, revocata vero ad animum et cum indignatione accepta, ideo doluisse putentur, quia vera et ex merito objecta essent.

Agnita] Id est, pro *confessis* habentur. *Agnoscere* flagitia, est, profiteri et habere pro suis, velut urgente conscientia.

[l] *Quos mors odio aut gratiæ*] Male accipiunt, tanquam *odium* aut *gratia* spectaretur, quam ab illis ipsis, quorum historiam tradiderit, expectet scriptor, et non omnino odia aut studia, quibus ipsos rerum auctores alii homines prosequantur. *Freinshem.*

Quos mors odio] Omnis offensæ exsors fuit, de iis hominibus tradere, adversus quos, ut olim mortuos, iræ studiique causas procul habemus.

[m] *Num cum armatis*] Num ego cum Cassio et Bruto armatis, populi ad bellum civile concitandi gratia, conciones habeo?

[n] *An illi*] An illorum quidem scriptorum opera, memoriæ partem retinent apud posteros, eodem modo, quo et imaginibus suis, &c. nunc quoque agnoscuntur? malim *jam illi quidem.*

[o] *Septuagesimum ante annum*] Rotundum numerum posuit, non verum, qui erat 64. Facilis supputatio. Nam bellum Philippense anno urbis 711. at nunc annus 778. *Lipsius.*

signes viros nominat. Asinii Pollionis scripta[f] egregiam eorundem memoriam tradunt. Messalla Corvinus, Imperatorem suum Cassium prædicabat: et uterque opibusque atque honoribus perviguere.[g] Marci Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud Dictator[h] Cæsar, quam resc[redacted]tione, velut apud judices, respondit? Antonii epis[redacted]ruti conciones, falsa quidem in Augustum probra, sed multa cum acerbitate habent: carmina Bibaculi et Catulli, referta contumeliis Cæsarum,[i] leguntur: sed ipse D. Julius, ipse D. Augustus,[j] et tulere ista, et reliquere;

monumenta insignem de iisdem mentionem faciunt. Messalla Corvinus, ducem suum Cassium celebrabat: et ambo divitiis et dignitatibus semper floruere. M. Ciceronis libello, quo Catonem Diis adæquavit, quid aliud C. Cæsar, quam rescripto sermone, tanquam coram judicibus, respondit? Antonii literæ, orationes Bruti, falsa quidem in Augustum convitia, sed maxima cum asperitate continent. Versus Bibaculi et Catulli pleni probris Cæsarum circumferuntur. Sed ipse D. Julius, ipse D. Augustus, et toleravere ista, et

NOTÆ

go quicquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Rom. conservatoresque Reipub. sint, plusquam sicarios, plusquam homicidas, plusquam parricidas esse: si quidem est atrocius patriæ parentem, quam suum occidere. Tu homo sapiens, et considerate, quid dicis? si parricidæ; cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine, et apud populum Rom. semper appellati? Cur M. Brutus a te referente, legibus est solutus, si ab urbe plusquam decem dies abfuisset? Cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? Cur provincia Cassio et Bruto data? Cur Quæstores additi, &c. Non igitur homicidæ: sequitur ut liberatores tuo judicio sint, quando quidem tertium nihil potest esse.'

[f] *Asinii Pollionis scripta*] Qui XVII. libros historiarum scripsit, auctore Suida. Citat Suetonius, et alii.

[g] *Perviguere*] Uterque opibus et honoribus ad extremum usque spiritum sub Augusto floruerunt.

[h] *Quid aliud Dictator*] Quid aliud opposuit Cæsar dictator, summaque potestate præditus, cujus hostis Cato fuerat, quam Anticatonem orationem, qua non aliter, quam si de Catonis æstimatione apud judices agendum esset, respondit?

[i] *Contumeliis Cæsarum*] Quidam accipiunt de Julio et Augusto, quod non reprehendo: neque tamen de his tantum intelligendum existimo, sed de universa Cæsarum domo: neque etiam prætermiserint illi Caium et Lucium Cæsares, item Agrippam Postumum, insectari: Bibaculus certe; nam Catullus ante hos natos videtur periisse.

[j] *Sed ipse D. Julius*] Ipse Julius, ipse Divus Augustus, ambo inter Deos relati, et passi sunt ista suis temporibus, et ut ad posteros transferrentur, non intercesserunt.

Ipse D. Augustus] Plutarch. in Cic. refert Augusti dictum de Cicerone: λόγιος ἀνὴρ, ὦ παῖ, λόγιος, καὶ φιλόπατρις: ‘ Facundia vir [illegible] lens, o fili, et patriæ

haud facile dixerim, moderatione magis, an sapientia: namque[1] spreta exolescunt: si irascare, agnita videntur.[k]

35. 'Non attingo Græcos, quorum non modo libertas, etiam libido impunita: aut, si quis advertit, dictis dicta ultus est. Sed maxime solutum et sine obtrectatore fuit, prodere de iis, quos mors odio aut gratiæ[l] exemisset. Num cum armatis[m] Cassio et Bruto, ac Philippenses campos obtinentibus, belli civilis causa, populum per conciones incendo? an illi[n] quidem, septuagesimum[1] ante annum[o] peremti, quo modo imaginibus suis noscuntur, quas ne[2]

sprevere; vix judicaverim, an modestia magis, an prudentia: quippe contemta senescunt; si succenseas, pro confessis habentur.

Omitto Græcos, quorum non solum licentia, sed etiam procacitas inulta; aut si quis attendit, verba verbis vindicavit. Sed præcipue liberum, et sine criminatore fuit, referre de iis, quos exitus invidiæ aut favori eripuisset. Num plebem ad arma civilia, meis orationibus, incito ego, una cum Cassio et Bruto, arma adhuc et Philippenses campos tenentibus? Nonne illi abhinc septuaginta annos interfecti, sic partem memoriæ apud auctores rerum conser-

1 Emendabat Muretus, nam quæ spreta exolescunt. Elegantissime, sed non necessario. *Brotier.*

1 Homerus *sexagesimum.*—2 *Optime Ernestus. In veteribus editionibus, nec victor quidem, obvio librariorum errore; sic tamen Rychius et Gronovius.*

NOTÆ

[k] *Agnita videntur*] Prudenter fecerunt, senescere sinentes convicia, quorum ea natura est, ut contemta per se vanescant et expirent, revocata vero ad animum et cum indignatione accepta, [illegible], quia vera et ex [illegible] essent.

Agnita] Id est, pro confessis habentur. [illegible] et habere [illegible] scientia.

[l] *Quos* [illegible]

[illegible]

Quos mors odio, [illegible]

[m] *Num cum armatis*] [illegible] Cassio et Bruto [illegible]

[n] *An illi*] [illegible]

[o] *Septuagesimum ante annum*] [illegible] Philippenses [illegible] *Lipsius.*

victor quidem[p] abolevit, sic partem memoriae apud scriptores retinent?[q] suum cuique decus posteritas rependit: nec deerunt, si damnatio ingruit, qui non modo Cassii et Bruti, sed etiam mei meminerint.' Egressus dein Senatu, vitam abstinentia finivit:[r] libros per Ædiles[s] cremandos censuere[t]

vant, quemadmodum simulacris suis agnoscuntur, quæ ne victor quidem sustulit? Suam cuique gloriam referunt posteri. Et etiam olim erunt, si exitium incumbit, qui non solum Bruti et Cassii, sed etiam nostri memoriam retinebunt. *Dein excessit curia, et inedia sibi mortem conscivit. Decrevit senatus, ut*

NOTÆ

[p] *Quas ne victor quidem*] De qua re sic Plutar. in Bruto: 'At Cæsar honorem servavit; stabat vero ænea statua Bruti apud Mediolanum in Gallia Cisalpina. Hunc cum postea vidisset Augustus Iconicum et eleganter factum adumbratumque, pertransivit: dein paulo post gradum sistens, multis audientibus vocari jussit magistratus, dixitque urbem eorum, hostili in se animo utentem, cepisse, ut quæ hostem intus haberet. Id, ut par est, magistratus negarunt, et quemnam hostem intelligeret dubitantes, se invicem respiciebant. At conversus Cæsar ad statuam Bruti, et, contracta fronte, 'nonne,' inquit, 'iste hostis est noster, qui hic stat?' illi adhuc magis exterriti siluere. Ille vero subridens laudavit Gallos, tanquam firmos et constantes, etiam in adversa amicorum fortuna, et statuam in loco manere jussit.'

[q] *Partem memoriæ apud scriptores retinent?*] *Memoriam* hic accipio pro recordatione ipsorum, et quæ ab iis gesta sunt: ita 'magna erat apud populum Drusi memoria' II. 33.: hoc est, animi, ingenii, gestorum ejus læta, et magnifica recordatio: ejus igitur recordationis partem retinebant in suis imaginibus, aliam in monumentis scriptorum. *Freinsh.*

Partem memoriæ] Dividere memoriam summorum virorum in plures partes videtur, ita ut aliquam partem illius retineant in imaginibus suis, quas ne victor quidem abolevit; partem aliam, *apud scriptores*, sed maximam servasse in animis hominum, qui virtutem etiam afflictam adhuc amant; nec ita mors eos gratiæ exemit, ut non etiam amentur illi, et odio habeantur ipsorum hostes. *Gratia* hic poni videtur pro favore et adulatione. Quis illustres post mortem viros, aut oderit, aut aduletur?

[r] *Vitam abstinentia finivit*] Sic Seneca: 'Usus itaque balneo, et quo plus imponeret, in cubiculum se, quasi gustaturus, contulit: et dimissis pueris, quædam per fenestram, ut videretur edisse, projecit. A cœna deinde, quasi (*mos vulgo obtinebat ut in balneo, aut statim post balneum, aliquid sumerent, quod vocabant* gustare *et* gustum, *et deinde nihilominus venirent ad legitimam cœnam*) jam satis in cubiculo edisset, abstinuit: alteroque die et tertio idem fecit. Quarto ipsa infirmitate corporis faciebat indicium. Cognito consilio ejus, publica voluptas erat, quod e faucibus avidissimorum luporum educeretur præda. Accusatores, Sejano auctore, adeunt consulum tribunalia: queruntur mori Cordum, ut interpellarent quod coëgerant; adeo illis Cordus videbatur effugere. Magna res erat in quæstione, an mortis rei perderentur. Dum deliberatur, dum accusatores iterum adeunt, ille se absolverat.'

Quem locum eo libentius ascripsi, ut ab aliis depositum emendarem.

NOTÆ

Corruptum enim illud, *an mortis rei perderentur:* et ad Œdipum relegat nos Pintianus. In manuscripto legi, *proderentur*, itaque cum asseveratione emendo, *an morte rei prohiberentur*. Probat ipse Seneca, statim: 'Fles quod quenquam tuorum mori necesse fuit? pæne non licuit.' *Lipsius.*

Dicit Xiphilinus ex Dione 'manum sibi afferre' coactum. Quod verum etiam est; nam cum Cremutius Cordus injustis accusationibus petitus, a Sejano, consentiente Tiberio, mori coactus sit, cibi abstinentia, ob id, jure, sibi manus attulisse, atque occisum dici potuit.

Libet annotare, Cordum historiarum scriptorem, de quo Capitolinus in Gordianis meminit, alium a Cremutio Cordo fuisse; is enim Junius Cordus appellatus.

Vitam abstinentia] Seneca in Consolatione ad Marciam: 'Quid faceret? si vivere vellet, Sejanus rogandus erat: si mori, filia: uterque inexorabilis. Constituit filiam fallere. Usus itaque balneo, et quo plus imponeret, in cubiculum se, quasi gustaturus, contulit: et dimissis pueris, quædam per fenestram, ut videretur edisse, projecit. A cœna deinde, quasi jam satis in cubiculo edisset, abstinuit: alteroque die et tertio idem fecit. Quarto ipsa infirmitate corporis faciebat indicium.—Complexus itaque te, carissima, inquit, filia, et hoc unum tota celata vita, iter mortis ingressus sum, etiam medium fere teneo. Revocare me nec debes, nec potes. Atque ita lumen omne præcludi jussit, et se in tenebris condidit.'

Finivit] Causa criminis repetenda est ex l. III. 72. 'At Pompeii theatrum igne fortuito haustum, Cæsar exstructurum pollicitus est, eo quod nemo e familia restaurando sufficeret, manente tamen nomine Pompeii. Simul laudibus Sejanum extulit, tanquam labore vigilantiaque ejus, tanta vis unum intra damnum stetisset. Et censuere patres effigiem Sejano, quæ apud theatrum Pompeii locaretur.' Tunc dixit Cremutius quod habetur apud Senecam: tum vere *perire* theatrum illud Pompeii.

[s] *Libros per Ædiles*] Alias, id per Triumviros factum. In vita Agricolæ: 'Delegato Triumviris ministerio, ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur.' Alias per Prætorem. Valerius: 'Græcos Numæ libros L. Petillius Prætor Urbanus ex auctoritate Senatus, per Victimarios, igne facto, in conspectu populi cremavit.' Primus Romanorum hanc ingenii sui pœnam subiit Labienus. Vide pulchra apud Senecam patrem, l. x. controv. initio. *Lipsius.*

Per Ædiles cremandos] Intellige, intra urbem: foris autem per præfectos civitatum, aut provinciarum, uti Dio scriptum reliquit, l. LXVIII. extremo.

Seneca in præfat. l. VI. Controversiarum in Labienum, qui et Rabienus: 'In hunc primum excogitata est nova pœna: effectum est enim per inimicos, ut omnes ejus libri comburerentur. Res nova, et insueta, supplicia de studiis sumi. Bono, hercle, publico, ista in pœnas ingeniosa crudelitas, post Ciceronem inventa est. Quid enim futurum fuit, si Triumviris libuisset ingenium Ciceronis proscribere?' Et paulo post: 'Ejus qui hanc in scripta Labieni sententiam dixerat, postea viventis adhuc scripta combusta sunt: jam non malo exemplo, quia suo.'

Suet. in Calig. 'Titi Labieni, Cordi Cremutii, Cassii Severi scripta, Senatusconsultis abolita, requiri, et esse in manibus, lectitarique, permisit.'

[t] *Cremandos censuere*] Sed forte ta-

Patres; sed manserunt, occultati[u] et editi.[3] Quo magis

libri per Ædiles comburerentur; sed superfuerunt abditi, et vulgati. Quare magis

3 Mallet Vertranius, *et abditi.* Minime ex usu Taciti, qui nusquam inanibus verbis ludit. Tentat Ernestus, *redditi.* Melius, sed sine acumine. *Brotier.*

NOTÆ

men non cremati sunt illi libri, quia occultati fuerant a filia Cremutii, et postea editi sunt, imperante Caligula, teste Suet. qui id jussit nominatim, ut et de Severo Cassio.

Cremandos] Sic libri olim combusti Athenis, Cic. l. I. de natura Deorum. 'Abderites quidem Protagoras cujus a te modo mentio facta est, Sophistes temporibus illis vel maximus, cum in principio libri sui sic posuisset, de Diis, neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere, Atheniensium jussu, urbe atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti.'

[u] *Manserunt, occultati et editi*] Libri Senatusconsulto exuri jussi, quod in iis aguitum a legentibus quidpiam esset, iniquo animo a principibus acceptum, ideo abdite servati, et a curiosis lecti sunt.

Qui si Cornelii rectus sensus est, ut opinor, perperam in omnibus libris legitur, *manserunt occultati, et editi:* immo vero id esse non potest, ut libri iidem, quos cremari jusserat Senatus, retrusi in tenebris, et publicati remanserint.

Neque enim exustos libros publice habere impune quisquam illo tempore potuisset. Junguntur autem sæpissime apud M. Tullium, *abditum,* et *occultum,* et dicuntur ab eodem res occultæ, et penitus abditæ. *Vertran.*

Occultati et editi] Occultati a filia, et ab eadem postea editi. Itaque nihil muto. Vertranio tamen placet, *et abditi.* Non moris Tacito, bina verba ponere ejusdem rei. Scripserat hic Cremutius bella civilia et res Augusti: extantque fragmenta, ex quibus genus dicendi colligas in Suasoria Senecæ de morte Ciceronis. *Lips.*

Occultati et editi] Occultati, et editi sunt, sed diversis temporibus; nam nisi occultati fuissent, tempore Tiberii, et Sejani, nunquam editi forent sub Caio, statim enim cremati fuissent ex Senatusconsulto. Puto, cremati sunt libri, sed manserunt exemplaria occulta, ex quibus exscripti libri mox editi, et publice lecti sunt, imperante Caligula.

Occultati et editi] Primo erant *editi* et lecti palam sub Augusto; dein sæviente Sejano *occultati,* mox rursus *editi* sunt sub Caio principe: igitur ea mens Taciti. *Manserunt,* id est, duraverunt *occultati,* seu, intacti ab igne Sejani, mox et *editi* sunt, procurante Marcia ipsa, Cremutii filia. Si nondum editi erant, libri illi non sunt combusti, licet id decretum fuisset, quia sunt occultati, et sic manserunt incolumes; si erant jam *editi* ante rabiem illam Sejani, certe non sunt usta exemplaria omnia, sed manserunt occultata, ita ut rursus edi possent, quod factum. Neque cogites de voce *abditi,* quam astruunt: crede mihi, non sic edidit Tacitus.

Occultati et editi] Manserunt hi libri *occultati,* manserunt etiam *editi,* quia nempe jam *editi* ante erant, quam damnaretur auctor Cremutius, longe antequam comburerentur. Nam jam et imperante Augusto lecti pub-

socordiam eorum irridere libet, qui præsenti potentia credunt extingui posse etiam sequentis ævi memoriam.[w] Nam contra, punitis ingeniis,[x] gliscit auctoritas: neque aliud[y]

irridere juvat illorum vesaniam, qui præsenti auctoritate putant aboleri posse etiam futuræ ætatis monumenta; quippe contra coërcitis studiis, crescit adolescitque fama,

NOTÆ

lice fuerant. Itaque manserunt *occultati*, superfuerunt *editi*, qui nempe jam in manibus seu bibliothecis multorum mortalium erant: quo major fuit socordia Sejani et satellitum ipsius, qui extingui ingenia posse fumo illo evanido putabant.

[v] *Editi*] Fuerunt tamen qui eos clanculum servarent, et postea denuo in lucem emitterent. *Freinsh.* Itaque manserunt *editi*, quia primum *occultati;* dein transacta sævitia temporum, nempe Sejano Tiberioque extinctis, *editi* sunt: mox eos legi permisit Caligula. Eo sensu manserunt *occultati*, durante sævitia imperitantium; manserunt, *editi* sunt, transacta sævitia eorundem.

Editi] Dio l. LVII. 'Librique ejus in urbe inventi tunc per ædiles, et foris per singulorum locorum præfectos, cremati sunt; postea tamen iterum editi: nam eos, cum alii, tum Marcia filia ejus occultaverat, et majori studio ob casum Cordi sunt excepti.' Quantum patet ex hoc loco Dionis, jam ævo Augusti, editi erant hi libri, et in vulgus sparsi: nam non modo Romæ cremata exemplaria sunt, sed etiam in aliis Italiæ et imperii locis, per Decuriones. Sed dejecto interfectoque Sejano, rursus editi; manserant quippe exemplaria, quæ et edi permisit Caius. Quis enim adeo potens, ut aboleat ingenia? quis omnes ætates et linguam totius populi Rom. silere cogat?

Editi] Seneca: 'Ut vero aliquam occasionem mutatio temporum dedit, ingenium patris tui, de quo sumtum erat supplicium, in usum hominum reduxisti, et a vera illum vindicasti morte, ac restituisti in publica monumenta libros, quos vir ille fortissimus sanguine suo scripserat. Optime meruisti de Romanis studiis; magna illorum pars arserat: optime de posteris, ad quos veniens incorrupta rerum fides, auctori suo magna imputata: optime de ipso, cujus viget, vigebitque memoria, quamdiu fuerit in pretio Romana cognosci, quamdiu quisquam erit, qui reverti velit ad acta majorum, quamdiu quisquam, qui velit scire, quid sit vir Romanus, qui subactis jam cervicibus omnium, et ad Sejanianum jugum adactis, indomitus sit homo, ingenio, animo, manu liber. Magnum me hercule detrimentum respublica ceperat, si illum ob duas artes pulcherrimas, in oblivionem conjectum, eloquentiam et libertatem, non eruisses. Legitur, floret, in manus hominum, in pectora receptus, vetustatem nullam timet. At illorum carnificum cito scelera, quibus solis memoriam metuerunt, tacebuntur. Hæc magnitudo animi tui vetuit me ad tuum sexum respicere: vetuit ad vultum, quem tot annorum continua tristitia, ut semel abduxit, tenet.'

[w] *Sequentis ævi memoriam*] Hoc est, ne quid ex suis probris, illud ad ævum perveniat; nemo enim usque adeo insanit, ut credat abolere se posse scripta eorum, qui post ipsum sunt victuri, quod non nemo dixit. *Freinsh.*

[x] *Punitis ingeniis*] Fama ingeniorum crescit, quæ ob scripta sua supplicium luerunt, cum sibi quisque

externi Reges,[z] aut qui eadem sævitia usi sunt, nisi dedecus sibi, atque illis gloriam peperere.

36. Ceterum postulandis reis tam continuus annus fuit, ut feriarum Latinarum diebus,[a] Præfectum urbis,[1] Drusum,[b] auspicandi gratia[c] tribunal ingressum, adierit Calpurnius

et barbari reges, aut qui eadem atrocitate sævierunt, nihil aliud, nisi ignominiam sibi, atque ingeniis decus comparavere.

Ceterum accusandis sontibus adeo perpetuus annus fuit, ut ipso tempore, quo feriæ Latinæ celebrarentur, Calpurnius Salvianus venerit ad præfectum urbis Drusum,

1 Ita Ms. Flor. et libri omnes editi. Ursinus ex fictitio suo Ms. codice laudat, *Urbi*.

NOTÆ

persuadeat magnum aliquid in iis contineri, ob quæ tanta potentium ira exarserit.

[y] *Neque aliud*] Unde reges externi, aut si qui nostrorum principum eadem sævitia usi sunt, nihil aliud sibi quam dedecus, &c. paraverint.

[z] *Externi Reges*] Per reges externos plerumque intelligit reges Orientis, sicque innuit quosdam reges sæviisse in viros ingenia doctos, crematosque jam olim libros.

[a] *Feriarum Latinarum diebus*] Qui dies erant *conceptivi*, non *stativi*. Horat. ep. I. 7. 'Indictis comes ire Latinis.' Ait autem *indictis*, quod a consule indicerentur.

Origo a Tarquinio superbo. Et nomen a Latinis populis, cum quibus icto fœdere, et tauro sacrificato, partes Latinis darentur, et 24. urbibus Italiæ.

Nec Consules in provinciam ituri, ante ibant, quam Latinæ feriæ indicerentur, et male cessisse scribit Dio XLVI. ante ferias Latinas profectis.

Manebat autem semper unus, qui feriis Latinis jus diceret. Dio l. XL. 'Eo tempore Præfectus urbi ad ferias Latinas non est creatus: sed id munus quidam prætores, qui in urbe, exercuerunt.' Tamen Augustus, unum tantum prætorem ad ferias Latinas constituit, I. LIV. Pomponius Jurisconsultus l. II. de orig. jure. *Aurelius.*

[b] *Præfectum urbis, Drusum*] Capio Drusum Germanici filium. Moris enim ut Latinarum diebus præficeretur urbi adolescens aliquis ex prima nobilitate. Dico *adolescens*, quoniam, ut Mutius ait, 'ex ea ætate præfectus fiat, quæ non sit senatoria:' apud Agellium XIV. cap. ult.

Dio tamen indicare videtur ab Augusto id institutum, l. XLIX. Ἐν δὲ ταῖς ἀνοχαῖς αἱρετοὶ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος πολίαρχοι παῖδες ἄνηβοι ἐξ ἱππέων, ἀλλ' οὐκ ἐκ βουλευτῶν γεγονότες ἦρξαν: 'In feriis eligebantur a Cæsare præfecti urbis, pueri impuberes, ex equitibus, non vero ex senatoribus creati, qui tum imperabant.' Ita et Nero. Præf. urbi a Claudio. Suet. c. 7. *Lipsius.*

[c] *Auspicandi gratia*] Moris fuit, ut quicumque munus aut magistratum caperent, primo ejus die, leviter aliquid delibarent, auspicii saltem causa. Asconius ad illud Ciceronis in Verrem: 'Qui auspicato a Chelidone surrexisset.' '*Auspicari* dicuntur ineuntes magistratus: et quia Chelidon, id est hirundo, urbem frequentat, facete urbanam provinciam Chelidonis auspicio meretricis dicit esse susceptam.' Itaque appellabant primum

Salvianus in Sex. Marium:[c] quod a Cæsare palam increpitum,[d] causa exilii[e] Salviano fuit. Objecta publice[f] Cyzice-

qui auspicandi causa tribunal ascenderat, adversus Sex. Marium. Quod cum Tiberius aperte vituperasset, causa exitii Salviano extitit. Incusati publice Cyziceni,

NOTÆ

illum *Auspicalem* diem. Panegyristes: 'illum tamen primum consulatus tui auspicalem diem tacitus præterire nullo modo possum: quo tu solus omnium consecutus es, ut quod tempus antea incipiendis tantummodo rebus aptum esse videbatur, tunc primum potuerit sufficere peragendis, unoque sol curriculo et officia te consulis inchoantem videret et imperatoris implentem.'

Non alia fax clarior ad hunc ritum, et bene ait, incipiendis rebus: quia tantum leves quædam et tralatitiæ causæ proponi solent, dicis gratia. Suetonius Nerone: 'Auspicatus est et jurisdictionem præfectus urbi (ita lego, non, *præfecti urbis*) sacro Latinarum, celeberrimis patronis non tralatitias, ut assolet, et breves, sed maximas plurimasque postulationes, certatim ingerentibus; quanquam interdictum a Claudio esset.'

Nec magistratus solum, sed etiam privati homines vulgo Kal. Januariis artes suas, religionis ominisque causa, auspicabantur. Ovidius: 'Tempora commisi nascentia rebus agendis, Totus ab auspicio ne foret annus iners. Quisque suas artes ob idem delibat agendo, Nec plusquam solitum testificatur opus.' Seneca epistola 84.: 'Ille tantus Psychrolutes, qui Kal. Januariis in Euripum saltabam: qui anno novo, quemadmodum legere, scribere, dicere aliquid, sic auspicabar in Virginem desilire.'

Suetonium eodem traho, Nerone c. 46. 'Kal. Januariis auspicanti Sporus annulum muneri obtulit, cujus gemmæ sculptura erat Proserpinæ raptus.'

Illud proprium studiosis, ut auspicarentur lucubrationes suas nocturnas, ut opinor, Vulcanalibus ipsis: apparet ex Plinii verbis epist. ad Macrum de avunculi sui vita studiisque: 'lucubrare Vulcanalibus incipiebat, non auspicandi causa, sed studendi.' Vulcanalia autem IX. Kal. Septembris. *Lipsius.*

Auspicandi gratia] Adeo ut feriarum Latinarum diebus Calpurnius adierit Drusum, qui tum per absentiam magistratuum, in Albano monte sacra facientium, ut mos est, præfectus urbi, auspicandi gratia tantum et levibus quibusdam causis dijudicandis, res incipiendi causa, tribunal ingressus erat.

[d] *Quod a Cæsare palam increpitum*] Jure; quia, ut dixi, non seriæ causæ, sed leves quædam tunc agi solitæ: multo minus capitales, et ominis sævi ac scævi. *Lipsius.*

[e] *Increpitum, causa exilii*] Tralatitiæ enim, aut fictæ causæ tantum proponi solebant, non capitales, diri ominis. *Muretus.*

Non ipsum Calpurnii factum, sed increpatio Cæsaris, exilii ejus causa fuit: neque ut Tiberius eum pelli jusserit; sed patres audaciam Calpurnii Cæsari displicere cernentes, ea occasione ad fugandum hominem fœdum sunt usi. *Freinsh.*

Increpitum] In exilium missus est, quia Tiberius id tanquam mali moris exemplum palam incusaverat.

[f] *Objecta publice*] Accusati sunt publice, hoc est, ipsa eorum resp. accusata est; non singuli, non magistratus tantum, aut pars eorum. Sic apud Flor. II. 17. 'Hispaniæ nunquam animus fuit tueri libertatem

signes viros nominat. Asinii Pollionis scripta[f] egregiam eorundem memoriam tradunt. Messalla Corvinus, Imperatorem suum Cassium prædicabat: et uterque opibusque atque honoribus perviguere.[g] Marci Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud Dictator[h] Cæsar, quam resc[illegible]tione, velut apud judices, respondit? Antonii epis[illegible]ruti conciones, falsa quidem in Augustum probra, sed multa cum acerbitate habent: carmina Bibaculi et Catulli, referta contumeliis Cæsarum,[i] leguntur: sed ipse D. Julius, ipse D. Augustus,[j] et tulere ista, et reliquere;

monumenta insignem de iisdem mentionem faciunt. Messalla Corvinus, ducem suum Cassium celebrabat: et ambo divitiis et dignitatibus semper floruere. M. Ciceronis libello, quo Catonem Diis adæquavit, quid aliud C. Cæsar, quam rescripto sermone, tanquam coram judicibus, respondit? Antonii literæ, orationes Bruti, falsa quidem in Augustum convitia, sed maxima cum asperitate continent. Versus Bibaculi et Catulli pleni probris Cæsarum circumferuntur. Sed ipse D. Julius, ipse D. Augustus, et toleravere ista, et

NOTÆ

go quicquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Rom. conservatoresque Reipub. sint, plusquam sicarios, plusquam homicidas, plusquam parricidas esse: si quidem est atrocius patriæ parentem, quam suum occidere. Tu homo sapiens, et considerate, quid dicis? si parricidæ; cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine, et apud populum Rom. semper appellati? Cur M. Brutus a te referente, legibus est solutus, si ab urbe plusquam decem dies abfuisset? Cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? Cur provincia Cassio et Bruto data? Cur Quæstores additi, &c. Non igitur homicidæ: sequitur ut liberatores tuo judicio sint, quando quidem tertium nihil potest esse.'

[f] *Asinii Pollionis scripta*] Qui XVII. libros historiarum scripsit, auctore Suida. Citat Suetonius, et alii.

[g] *Perviguere*] Uterque opibus et honoribus ad extremum usque spiritum sub Augusto floruerunt.

[h] *Quid aliud Dictator*] Quid aliud opposuit Cæsar dictator, summaque potestate præditus, cujus hostis Cato fuerat, quam Anticatonem orationem, qua non aliter, quam si de Catonis æstimatione apud judices agendum esset, respondit?

[i] *Contumeliis Cæsarum*] Quidam accipiunt de Julio et Augusto, quod non reprehendo: neque tamen de his tantum intelligendum existimo, sed de universa Cæsarum domo: neque etiam prætermiserint illi Caium et Lucium Cæsares, item Agrippam Postumum, insectari: Bibaculus certe; nam Catullus ante hos natos videtur periisse.

[j] *Sed ipse D. Julius*] Ipse Julius, ipse Divus Augustus, ambo inter Deos relati, et passi sunt ista suis temporibus, et ut ad posteros transferrentur, non intercesserunt.

Ipse D. Augustus] Plutarch. in Cic. refert Augusti dictum de Cicerone: λόγιος ἀνὴρ, ὦ παῖ, λόγιος, καὶ φιλόπατρις: 'Facundia vir præcellens, o fili, et patriæ amantissimus.'

haud facile dixerim, moderatione magis, an sapientia: namque[1] spreta exolescunt: si irascare, agnita videntur.[k]

35. 'Non attingo Græcos, quorum non modo libertas, etiam libido impunita: aut, si quis advertit, dictis dicta ultus est. Sed maxime solutum et sine obtrectatore fuit, prodere de iis, quos mors odio aut gratiæ[l] exemisset. Num cum armatis[m] Cassio et Bruto, ac Philippenses campos obtinentibus, belli civilis causa, populum per conciones incendo? an illi[n] quidem, septuagesimum[1] ante annum[o] peremti, quo modo imaginibus suis noscuntur, quas ne[2]

sprevere; vix judicaverim, an modestia magis, an prudentia: quippe contemta senescunt; si succenseas, pro confessis habentur.

Omitto Græcos, quorum non solum licentia, sed etiam procacitas inulta; aut si quis attendit, verba verbis vindicavit. Sed præcipue liberum, et sine criminatore fuit, referre de iis, quos exitus invidiæ aut favori eripuisset. Num plebem ad arma civilia, meis orationibus, incito ego, una cum Cassio et Bruto, arma adhuc et Philippenses campos tenentibus? Nonne illi abhinc septuaginta annos interfecti, sic partem memoriæ apud auctores rerum conser-

1 Emendabat Muretus, *nam quæ spreta exolescunt.* Elegantissime, sed non necessario. *Brotier.*

1 Homerus *sexagesimum.*—2 Optime Ernestus. In veteribus editionibus, *nec victor quidem,* obvio librariorum errore; sic tamen Ryckius et Gronovius.

NOTÆ

k *Agnita videntur*] Prudenter fecerunt, senescere sinentes convicia, quorum ea natura est, ut contemta per se vanescant et expirent, revocata vero ad animum et cum indignatione accepta, ideo doluisse putentur, quia vera et ex merito objecta essent.

Agnita] Id est, pro *confessis* habentur. *Agnoscere* flagitia, est, profiteri et habere pro suis, velut urgente conscientia.

l *Quos mors odio aut gratiæ*] Male accipiunt, tanquam *odium* aut *gratia* spectaretur, quam ab illis ipsis, quorum historiam tradiderit, expectet scriptor, et non omnino odia aut studia, quibus ipsos rerum auctores alii homines prosequantur. *Freinshem.*

Quos mors odio] Omnis offensæ exsors fuit, de iis hominibus tradere, adversus quos, ut olim mortuos, iræ studiique causas procul habemus.

m *Num cum armatis*] Num ego cum Cassio et Bruto armatis, populi ad bellum civile concitandi gratia, conciones habeo?

n *An illi*] An illorum quidem scriptorum opera, memoriæ partem retinent apud posteros, eodem modo, quo et imaginibus suis, &c. nunc quoque agnoscuntur? malim *jam illi quidem.*

o *Septuagesimum ante annum*] Rotundum numerum posuit, non verum, qui erat 64. Facilis supputatio. Nam bellum Philippense anno urbis 711. at nunc annus 778. *Lipsius.*

victor quidem[p] abolevit, sic partem memoriæ apud scriptores retinent?[q] suum cuique decus posteritas rependit: nec deerunt, si damnatio ingruit, qui non modo Cassii et Bruti, sed etiam mei meminerint.' Egressus dein Senatu, vitam abstinentia finivit:[r] libros per Ædiles[s] cremandos censuere[t]

vant, quemadmodum simulacris suis agnoscuntur, quæ ne victor quidem sustulit? Suam cuique gloriam referunt posteri. Et etiam olim erunt, si exitium incumbit, qui non solum Bruti et Cassii, sed etiam nostri memoriam retinebunt. *Dein excessit curia, et inedia sibi mortem conscivit. Decrevit senatus, ut*

NOTÆ

p *Quas ne victor quidem*] De qua re sic Plutar. in Bruto: 'At Cæsar honorem servavit; stabat vero ænea statua Bruti apud Mediolanum in Gallia Cisalpina. Hunc cum postea vidisset Augustus Iconicum et eleganter factum adumbratumque, pertransivit: dein paulo post gradum sistens, multis audientibus vocari jussit magistratus, dixitque urbem eorum, hostili in se animo utentem, cepisse, ut quæ hostem intus haberet. Id, ut par est, magistratus negarunt, et quemnam hostem intelligeret dubitantes, se invicem respiciebant. At conversus Cæsar ad statuam Bruti, et, contracta fronte, 'nonne,' inquit, 'iste hostis est noster, qui hic stat?' illi adhuc magis exterriti siluere. Ille vero subridens laudavit Gallos, tanquam firmos et constantes, etiam in adversa amicorum fortuna, et statuam in loco manere jussit.'

q *Partem memoriæ apud scriptores retinent?*] *Memoriam* hic accipio pro recordatione ipsorum, et quæ ab iis gesta sunt: ita 'magna erat apud populum Drusi memoria' II. 33.: hoc est, animi, ingenii, gestorum ejus læta, et magnifica recordatio: ejus igitur recordationis partem retinebant in suis imaginibus, aliam in monumentis scriptorum. *Freinsh.*

Partem memoriæ] Dividere memoriam summorum virorum in plures partes videtur, ita ut aliquam partem illius retineant in imaginibus suis, quas ne victor quidem abolevit; partem aliam, *apud scriptores*, sed maximam servasse in animis hominum, qui virtutem etiam afflictam adhuc amant; nec ita mors eos gratiæ exemit, ut non etiam amentur illi, et odio habeantur ipsorum hostes. *Gratia* hic poni videtur pro favore et adulatione. Quis illustres post mortem viros, aut oderit, aut aduletur?

r *Vitam abstinentia finivit*] Sic Seneca: 'Usus itaque balneo, et quo plus imponeret, in cubiculum se, quasi gustaturus, contulit: et dimissis pueris, quædam per fenestram, ut videretur edisse, projecit. A cœna deinde, quasi (*mos vulgo obtinebat ut in balneo, aut statim post balneum, aliquid sumerent, quod vocabant* gustare *et* gustum, *et deinde nihilominus venirent ad legitimam cœnam*) jam satis in cubiculo edisset, abstinuit: alteroque die et tertio idem fecit. Quarto ipsa infirmitate corporis faciebat indicium. Cognito consilio ejus, publica voluptas erat, quod e faucibus avidissimorum luporum educeretur præda. Accusatores, Sejano auctore, adeunt consulum tribunalia: queruntur mori Cordum, ut interpellarent quod coëgerant; adeo illis Cordus videbatur effugere. Magna res erat in quæstione, an mortis rei perderentur. Dum deliberatur, dum accusatores iterum adeunt, ille se absolverat.'

Quem locum eo libentius ascripsi, ut ab aliis depositum emendarem.

NOTÆ

Corruptum enim illud, *an mortis rei perderentur:* et ad Œdipum relegat nos Pintianus. In manuscripto legi, *proderentur*, itaque cum asseveratione emendo, *an morte rei prohiberentur*. Probat ipse Seneca, statim: 'Fles quod quenquam tuorum mori necesse fuit? pæne non licuit.' *Lipsius.*

Dicit Xiphilinus ex Dione 'manum sibi afferre' coactum. Quod verum etiam est; nam cum Cremutius Cordus injustis accusationibus petitus, a Sejano, consentiente Tiberio, mori coactus sit, cibi abstinentia, ob id, jure, sibi manus attulisse, atque occisum dici potuit.

Libet annotare, Cordum historiarum scriptorem, de quo Capitolinus in Gordianis meminit, alium a Cremutio Cordo fuisse; is enim Junius Cordus appellatus.

Vitam abstinentia] Seneca in Consolatione ad Marciam: 'Quid faceret? si vivere vellet, Sejanus rogandus erat: si mori, filia: uterque inexorabilis. Constituit filiam fallere. Usus itaque balneo, et quo plus imponeret, in cubiculum se, quasi gustaturus, contulit: et dimissis pueris, quædam per fenestram, ut videretur edisse, projecit. A cœna deinde, quasi jam satis in cubiculo edisset, abstinuit: alteroque die et tertio idem fecit. Quarto ipsa infirmitate corporis faciebat indicium.—Complexus itaque te, carissima, inquit, filia, et hoc unum tota celata vita, iter mortis ingressus sum, etiam medium fere teneo. Revocare me nec debes, nec potes. Atque ita lumen omne præcludi jussit, et se in tenebris condidit.'

Finivit] Causa criminis repetenda est ex l. III. 72. 'At Pompeii theatrum igne fortuito haustum, Cæsar exstructurum pollicitus est, eo quod nemo e familia restaurando sufficeret, manente tamen nomine Pompeii. Simul laudibus Sejanum extulit, tanquam labore vigilantiaque ejus, tanta vis unum intra damnum stetisset. Et censuere patres effigiem Sejano, quæ apud theatrum Pompeii locaretur.' Tunc dixit Cremutius quod habetur apud Senecam: tum vere *perire* theatrum illud Pompeii.

* *Libros per Ædiles*] Alias, id per Triumviros factum. In vita Agricolæ: 'Delegato Triumviris ministerio, ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur.' Alias per Prætorem. Valerius: 'Græcos Numæ libros L. Petillius Prætor Urbanus ex auctoritate Senatus, per Victimarios, igne facto, in conspectu populi cremavit.' Primus Romanorum hanc ingenii sui pœnam subiit Labienus. Vide pulchra apud Senecam patrem, l. x. controv. initio. *Lipsius.*

Per Ædiles cremandos] Intellige, intra urbem: foris autem per præfectos civitatum, aut provinciarum, uti Dio scriptum reliquit, l. LXVIII. extremo.

Seneca in præfat. l. VI. Controversiarum in Labienum, qui et Rabienus: 'In hunc primum excogitata est nova pœna: effectum est enim per inimicos, ut omnes ejus libri comburerentur. Res nova, et insueta, supplicia de studiis sumi. Bono, hercle, publico, ista in pœnas ingeniosa crudelitas, post Ciceronem inventa est. Quid enim futurum fuit, si Triumviris libuisset ingenium Ciceronis proscribere?' Et paulo post: 'Ejus qui hanc in scripta Labieni sententiam dixerat, postea viventis adhuc scripta combusta sunt: jam non malo exemplo, quia suo.'

Suet. in Calig. 'Titi Labieni, Cordi Cremutii, Cassii Severi scripta, Senatusconsultis abolita, requiri, et esse in manibus, lectitarique, permisit.'

† *Cremandos censuere*] Sed forte ta-

Patres; sed manserunt, occultati[u] et editi.[3] [v] Quo magis

libri per Ædiles comburerentur; sed superfuerunt abditi, et vulgati. Quare magis

3 Mallet Vertranius, *et abditi.* Minime ex usu Taciti, qui nusquam inanibus verbis ludit. Tentat Ernestus, *redditi.* Melius, sed sine acumine. *Brotier.*

NOTÆ

men non cremati sunt illi libri, quia occultati fuerant a filia Cremutii, et postea editi sunt, imperante Caligula, teste Suet. qui id jussit nominatim, ut et de Severo Cassio.

Cremandos] Sic libri olim combusti Athenis, Cic. l. I. de natura Deorum. 'Abderites quidem Protagoras cujus a te modo mentio facta est, Sophistes temporibus illis vel maximus, cum in principio libri sui sic posuisset, de Diis, neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere, Atheniensium jussu, urbe atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti.'

[u] *Manserunt, occultati et editi*] Libri Senatusconsulto exuri jussi, quod in iis agnitum a legentibus quidpiam esset, iniquo animo a principibus acceptum, ideo abdite servati, et a curiosis lecti sunt.

Qui si Cornelii rectus sensus est, ut opinor, perperam in omnibus libris legitur, *manserunt occultati, et editi:* immo vero id esse non potest, ut libri iidem, quos cremari jusserat Senatus, retrusi in tenebris, et publicati remanserint.

Neque enim exustos libros publice habere impune quisquam illo tempore potuisset. Junguntur autem sæpissime apud M. Tullium, *abditum,* et *occultum,* et dicuntur ab eodem res occultæ, et penitus abditæ. *Vertran.*

Occultati et editi] Occultati a filia, et ab eadem postea editi. Itaque nihil muto. Vertranio tamen placet, *et abditi.* Non moris Tacito, bina verba ponere ejusdem rei. Scripserat hic Cremutius bella civilia et res Augusti: extantque fragmenta, ex quibus genus dicendi colligas in Suasoria Senecæ de morte Ciceronis. *Lips.*

Occultati et editi] Occultati, et editi sunt, sed diversis temporibus; nam nisi occultati fuissent, tempore Tiberii, et Sejani, nunquam editi forent sub Caio, statim enim cremati fuissent ex Senatusconsulto. Puto, cremati sunt libri, sed manserunt exemplaria occulta, ex quibus exscripti libri mox editi, et publice lecti sunt, imperante Caligula.

Occultati et editi] Primo erant *editi* et lecti palam sub Augusto; dein sæviente Sejano *occultati,* mox rursus *editi* sunt sub Caio principe: igitur ea mens Taciti. *Manserunt,* id est, duraverunt *occultati,* seu, intacti ab igne Sejani, mox et *editi* sunt, procurante Marcia ipsa, Cremutii filia. Si nondum editi erant, libri illi non sunt combusti, licet id decretum fuisset, quia sunt occultati, et sic manserunt incolumes; si erant jam *editi* ante rabiem illam Sejani, certe non sunt usta exemplaria omnia, sed manserunt occultata, ita ut rursus edi possent, quod factum. Neque cogites de voce *abditi,* quam astruunt: crede mihi, non sic edidit Tacitus.

Occultati et editi] Manserunt hi libri *occultati,* manserunt etiam *editi,* quia nempe jam *editi* ante erant, quam damnaretur auctor Cremutius, longe antequam comburerentur. Nam jam et imperante Augusto lecti pub-

socordiam eorum irridere libet, qui præsenti potentia credunt extingui posse etiam sequentis ævi memoriam.[w] Nam contra, punitis ingeniis,[x] gliscit auctoritas: neque aliud[y]

irridere juvat illorum vesaniam, qui præsenti auctoritate putant aboleri posse etiam futuræ ætatis monumenta; quippe contra coërcitis studiis, crescit adolescitque fama,

NOTÆ

lice fuerant. Itaque manserunt *occultati*, superfuerunt *editi*, qui nempe jam in manibus seu bibliothecis multorum mortalium erant: quo major fuit socordia Sejani et satellitum ipsius, qui extingui ingenia posse fumo illo evanido putabant.

[v] *Editi*] Fuerunt tamen qui eos clanculum servarent, et postea denuo in lucem emitterent. *Freinsh.* Itaque manserunt *editi*, quia primum *occultati*; dein transacta sævitia temporum, nempe Sejano Tiberioque extinctis, *editi* sunt: mox eos legi permisit Caligula. Eo sensu manserunt *occultati*, durante sævitia imperitantium; manserunt, *editi* sunt, transacta sævitia eorundem.

Editi] Dio l. LVII. 'Librique ejus in urbe inventi tunc per ædiles, et foris per singulorum locorum præfectos, cremati sunt; postea tamen iterum editi: nam eos, cum alii, tum Marcia filia ejus occultaverat, et majori studio ob casum Cordi sunt excepti.' Quantum patet ex hoc loco Dionis, jam ævo Augusti, editi erant hi libri, et in vulgus sparsi: nam non modo Romæ cremata exemplaria sunt, sed etiam in aliis Italiæ et imperii locis, per Decuriones. Sed dejecto interfectoque Sejano, rursus editi; manserant quippe exemplaria, quæ et edi permisit Caius. Quis enim adeo potens, ut aboleat ingenia? quis omnes ætates et linguam totius populi Rom. silere cogat?

Editi] Seneca: 'Ut vero aliquam occasionem mutatio temporum dedit, ingenium patris tui, de quo sumtum erat supplicium, in usum hominum reduxisti, et a vera illum vindicasti morte, ac restituisti in publica monumenta libros, quos vir ille fortissimus sanguine suo scripserat. Optime meruisti de Romanis studiis; magna illorum pars arserat: optime de posteris, ad quos veniens incorrupta rerum fides, auctori suo magna imputata: optime de ipso, cujus viget, vigebitque memoria, quamdiu fuerit in pretio Romana cognosci, quamdiu quisquam erit, qui reverti velit ad acta majorum, quamdiu quisquam, qui velit scire, quid sit vir Romanus, qui subactis jam cervicibus omnium, et ad Sejanianum jugum adactis, indomitus sit homo, ingenio, animo, manu liber. Magnum me hercule detrimentum respublica ceperat, si illum ob duas artes pulcherrimas, in oblivionem conjectum, eloquentiam et libertatem, non eruisses. Legitur, floret, in manus hominum, in pectora receptus, vetustatem nullam timet. At illorum carnificum cito scelera, quibus solis memoriam metuerunt, tacebuntur. Hæc magnitudo animi tui vetuit me ad tuum sexum respicere: vetuit ad vultum, quem tot annorum continua tristitia, ut semel abduxit, tenet.'

[w] *Sequentis ævi memoriam*] Hoc est, ne quid ex suis probris, illud ad ævum perveniat; nemo enim usque adeo insanit, ut credat abolere se posse scripta eorum, qui post ipsum sunt victuri, quod non nemo dixit. *Freinsh.*

[x] *Punitis ingeniis*] Fama ingeniorum crescit, quæ ob scripta sua supplicium luerunt, cum sibi quisque

externi Reges,[z] aut qui eadem sævitia usi sunt, nisi dedecus sibi, atque illis gloriam peperere.

36. Ceterum postulandis reis tam continuus annus fuit, ut feriarum Latinarum diebus,[a] Præfectum urbis,[1] Drusum,[b] auspicandi gratia[c] tribunal ingressum, adierit Calpurnius

et barbari reges, aut qui eadem atrocitate sævierunt, nihil aliud, nisi ignominiam sibi, atque ingeniis decus comparavere.

Ceterum accusandis sontibus adeo perpetuus annus fuit, ut ipso tempore, quo feriæ Latinæ celebrarentur, Calpurnius Salvianus venerit ad præfectum urbis Drusum,

1 Ita Ms. Flor. et libri omnes editi. Ursinus ex fictitio suo Ms. codice laudat, *Urbi.*

NOTÆ

persuadeat magnum aliquid in iis contineri, ob quæ tanta potentium ira exarserit.

[y] *Neque aliud*] Unde reges externi, aut si qui nostrorum principum eadem sævitia usi sunt, nihil aliud sibi quam dedecus, &c. paraverint.

[z] *Externi Reges*] Per reges externos plerumque intelligit reges Orientis, sicque innuit quosdam reges sæviisse in viros ingenia doctos, crematosque jam olim libros.

[a] *Feriarum Latinarum diebus*] Qui dies erant *conceptivi*, non *stativi*. Horat. ep. I. 7. 'Indictis comes ire Latinis.' Ait autem *indictis*, quod a consule indicerentur.

Origo a Tarquinio superbo. Et nomen a Latinis populis, cum quibus icto fœdere, et tauro sacrificato, partes Latinis darentur, et 24. urbibus Italiæ.

Nec Consules in provinciam ituri, ante ibant, quam Latinæ feriæ indicerentur, et male cessisse scribit Dio XLVI. ante ferias Latinas profectis.

Manebat autem semper unus, qui feriis Latinis jus diceret. Dio l. XL. 'Eo tempore Præfectus urbi ad ferias Latinas non est creatus: sed id munus quidam prætores, qui in urbe, exercuerunt.' Tamen Augustus, unum tantum prætorem ad ferias Latinas constituit, l. LIV. Pomponius Jurisconsultus l. II. de orig. jure. *Aurelius.*

[b] *Præfectum urbis, Drusum*] Capio Drusum Germanici filium. Moris enim ut Latinarum diebus præficeretur urbi adolescens aliquis ex prima nobilitate. Dico *adolescens*, quoniam, ut Mutius ait, 'ex ea ætate præfectus fiat, quæ non sit senatoria:' apud Agellium XIV. cap. ult.

Dio tamen indicare videtur ab Augusto id institutum, l. XLIX. Ἐν δὲ ταῖς ἀνοχαῖς αἱρετοὶ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος πολίαρχοι παῖδες ἄνηβοι ἐξ ἱππέων, ἀλλ' οὐκ ἐκ βουλευτῶν γεγονότες ἦρξαν: 'In feriis eligebantur a Cæsare præfecti urbis, pueri impuberes, ex equitibus, non vero ex senatoribus creati, qui tum imperabant.' Ita et Nero. Præf. urbi a Claudio. Suet. c. 7. *Lipsius.*

[c] *Auspicandi gratia*] Moris fuit, ut quicumque munus aut magistratum caperent, primo ejus die, leviter aliquid delibarent, auspicii saltem causa. Asconius ad illud Ciceronis in Verrem: 'Qui auspicato a Chelidone surrexisset.' '*Auspicari* dicuntur ineuntes magistratus: et quia Chelidon, id est hirundo, urbem frequentat, facete urbanam provinciam Chelidonis auspicio meretricis dicit esse susceptam.' Itaque appellabant primum

Salvianus in Sex. Marium: quod a Cæsare palam increpitum,[d] causa exilii[e] Salviano fuit. Objecta publice[f] Cyzice-

qui auspicandi causa tribunal ascenderat, adversus Sex. Marium. Quod cum Tiberius aperte vituperasset, causa exitii Salviano extitit. Incusati publice Cyziceni,

NOTÆ

illum *Auspicalem* diem. Panegyristes: 'illum tamen primum consulatus tui auspicalem diem tacitus præterire nullo modo possum: quo tu solus omnium consecutus es, ut quod tempus antea incipiendis tantummodo rebus aptum esse videbatur, tunc primum potuerit sufficere peragendis, unoque sol curriculo et officia te consulis inchoantem videret et imperatoris implentem.'

Non alia fax clarior ad hunc ritum, et bene ait, incipiendis rebus: quia tantum leves quædam et tralatitiæ causæ proponi solent, dicis gratia. Suetonius Nerone: 'Auspicatus est et jurisdictionem præfectus urbi (ita lego, non, *præfecti urbis*) sacro Latinarum, celeberrimis patronis non tralatitias, ut assolet, et breves, sed maximas plurimasque postulationes, certatim ingerentibus; quanquam interdictum a Claudio esset.'

Nec magistratus solum, sed etiam privati homines vulgo Kal. Januariis artes suas, religionis ominisque causa, auspicabantur. Ovidius: 'Tempora commisi nascentia rebus agendis, Totus ab auspicio ne foret annus iners. Quisque suas artes ob idem delibat agendo, Nec plusquam solitum testificatur opus.' Seneca epistola 84.: 'Ille tantus Psychrolutes, qui Kal. Januariis in Euripum saltabam: qui anno novo, quemadmodum legere, scribere, dicere aliquid, sic auspicabar in Virginem desilire.'

Suetonium eodem traho, Nerone c. 46. 'Kal. Januariis auspicanti Sporus annulum muneri obtulit, cujus gemmæ sculptura erat Proserpinæ raptus.'

Illud proprium studiosis, ut auspicarentur lucubrationes suas nocturnas, ut opinor, Vulcanalibus ipsis: apparet ex Plinii verbis epist. ad Macrum de avunculi sui vita studiisque: 'lucubrare Vulcanalibus incipiebat, non auspicandi causa, sed studendi.' Vulcanalia autem IX. Kal. Septembris. *Lipsius.*

Auspicandi gratia] Adeo ut feriarum Latinarum diebus Calpurnius adierit Drusum, qui tum per absentiam magistratuum, in Albano monte sacra facientium, ut mos est, præfectus urbi, auspicandi gratia tantum et levibus quibusdam causis dijudicandis, res incipiendi causa, tribunal ingressus erat.

[d] *Quod a Cæsare palam increpitum*] Jure; quia, ut dixi, non seriæ causæ, sed leves quædam tunc agi solitæ: multo minus capitales, et ominis sævi ac scævi. *Lipsius.*

[e] *Increpitum, causa exilii*] Tralatitiæ enim, aut fictæ causæ tantum proponi solebant, non capitales, diri ominis. *Muretus.*

Non ipsum Calpurnii factum, sed increpatio Cæsaris, exilii ejus causa fuit: neque ut Tiberius eum pelli jusserit; sed patres audaciam Calpurnii Cæsari displicere cernentes, ea occasione ad fugandum hominem fœdum sunt usi. *Freinsh.*

Increpitum] In exilium missus est, quia Tiberius id tanquam mali moris exemplum palam incusaverat.

[f] *Objecta publice*] Accusati sunt publice, hoc est, ipsa eorum resp. accusata est; non singuli, non magistratus tantum, aut pars eorum. Sic apud Flor. II. 17. 'Hispaniæ nunquam animus fuit tueri libertatem

nis 'incuria cærimoniarum D. Augusti,'[g] additis 'violentiæ criminibus adversum cives Romanos:' et amisere libertatem, quam bello Mithridatis meruerant circumsessi, nec minus sua constantia, quam præsidio Luculli, pulso Rege. At Fonteius Capito, qui Proconsul Asiam curaverat, absolvitur, comperto, ficta in eum crimina per Vibium Serenum: neque tamen id Sereno noxæ fuit; quem odium publicum tutiorem faciebat, nam, ut quis districtior[h] accusator, velut sacrosanctus erat: leves, ignobiles, pœnis afficiebantur.

37. Per idem tempus Hispania ulterior, missis ad Senatum legatis, oravit, 'ut exemplo Asiæ delubrum Tiberio matrique ejus exstrueret:' qua occasione Cæsar, validus alioqui spernendis honoribus, et respondendum ratus iis, quorum rumore arguebatur, 'in ambitionem flexisse,' hujus-

quod negligerent religiones D. Augusti, *annexis* criminibus immanitatis in cives Rom.: *iisque adempta libertas, quam adepti erant bello et obsidione Mithridatis, et propulsato rege, non minus sua virtute, seu pervicacia fidei, quam subsidio Luculli. At Fonteius Capito, qui proconsulari imperio Asiam rexerat, insons renuntiatur, cum cognitum esset, supposita subditaque in illum crimina a Vibio Sereno: neque tamen id Sereno in exitium vertit, quem ira publica securiorem præstabat. Nam ut quis atrocior delator* fuit, *veluti sacer et inviolatus erat: tenues et inglorii supplicio addicebantur.*

Eadem tempestate Hispania ulterior, missis ad patres oratoribus, rogavit, ut ad instar Asiæ statueret templum principi et parenti ejus; *qua* data *ansa Cæsar aliunde firmus temnendis laudibus, et operæ pretium existimans refellere illos, quorum sermonibus suggillabatur,* id in ostentationem vertisse, *in eam fere sententiam*

NOTÆ

suam publice:' sed videlicet singillatim tantum, et per partes. *Freinsh.*

[g] *Incuria cærimoniarum D. Augusti*] Quod fanum ejus honori cœptum non perfecissent, et quod cives quosdam Rom. in vincla habuissent. Dio et Suetonius c. 37. 'Cyzicenis in cives Rom. violentius quædam ausis, publice libertatem ademit, quam bello Mithridatico meruerant.' Ademerat sane Cyzicenis libertatem et Augustus, ob cives autem Rom. flagris cæsos: sed mox restituit, uti apud Dionem reperies l. LIV. actis anni 734. et 740. Strabo l. XII. Cyzicum liberam fuisse ait, suo etiam ævo; ex quo vides magnum illum scriptorem desiisse vivere, aut scribere, ante hunc Tiberii annum. *Lipsius.*

Incuria cærimoniarum] Quod cærimoniis Augusti neglectis, templum quod ei struendum susceperant, absolvere curæ non habuissent; et insuper cives quosdam Rom. in vincula duxissent, aliaque nonnulla violentius in eos ausi essent.

[h] *Nam, ut quis districtior*] Plane ex illo Sallustiano oraculo, sub Tyrannis: 'Quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est.'

Districtior accusator] Districtum hic puto acrem, atrocem, rigidum, præferocem, inexorabilem. Sic 'districtam fœneratricem' vocat Valer. Max. VIII. 2. 2. *Freinsh.*

cemodi orationem cœpit: 'Scio, P. C. constantiam meam[i] a plerisque desideratam, quod Asiæ civitatibus, nuper idem istud petentibus, non sim adversatus: ergo et prioris silentii[j] defensionem, et quid in futurum statuerim, simul aperiam. Cum D. Augustus sibi[k] atque urbi Romæ templum apud Pergamum sisti non prohibuisset; qui omnia facta dictaque[l] ejus vice legis observem, placitum jam exemplum promtius secutus sum, quia cultui meo veneratio[m] Senatus adjungebatur. Ceterum, ut semel recepisse veniam habue-

orsus est: Non me fallit, P. C. firmitudinem animi in me plures exoptasse, eo quod non obstiterim Asiaticis urbibus, non pridem istud ipsum postulantibus. Igitur patefaciam, simul et prioris silentii causam, et quid in posterum decreverim. Cum D. Augustus non vetuisset exstrui templum Pergami sibi, et urbi Romæ; ego qui cuncta verba actaque ejus instar oraculi venerer, receptum jam institutum, libentius et impensius imitatus sum, quia honori meo cultus Patrum adjiciebatur. Porro ut semel approbasse venia dignum fue-

NOTÆ

[i] *Constantiam meam*] Quia nuper Asiæ civitatibus idem petentibus non sum refragatus, scio me plerisque non satis constantem fortemque in declinandis nimiis honoribus visum esse, &c.

[j] *Prioris silentii*] Ergo nunc pariter et prius silentium purgare, et quid in posterum decreverim, promere constitui.

[k] *D. Augustus sibi*] Exemplum hujus adulationis a Persis, de quibus apud Q. Curtium postremus servorum Cleo: 'Persas non solum pie, sed etiam prudenter, reges suos inter Deos colere: majestatem enim imperii, salutis esse tutelam.'

Eadem Augusto mens, sed ut leniret invidiam, non sibi soli permisit templa statui, sed conjunctim urbi Romæ: quæ jam pridem scilicet inter Deas. Suetonius: 'Templa quamvis sciret etiam Proconsulibus decerni solere, in nulla tamen provincia, nisi communi suo Romæque nomine recepit.'

Ita a communi Asiæ Pergami statutum templum, de quo hic Tacitus, et denarii veteres: in quibus templi forma cum inscriptione, COM. ASIÆ ROM. ET AVG. id est, Commune Asiæ Rom. et Augusto: de quo satis multa Dio l. LI. in actis anni 725.

Facit quod in lapidibus legimus: FLAMINI. ROM. ET AVG. et apud Rufum Templum Romæ et Augusti, in ipsa urbe. *Lipsius.*

Augustus] Exemplum Augusti secutus sum tanto promtius, quia templum illud non mihi soli dedicabatur, sed meo cultui senatus quoque veneratio conjuncta erat, et hæc quidem prioris mei silentii defensio est.

[l] *Omnia facta dictaque*] Quod de se hic Tiberius, tribuit illi etiam Strabo l. VI. extremo: 'Tiberius,' inquit, 'successit Augusto:' κάνονα τῆς διοικήσεως καὶ τῶν προσταγμάτων ποιούμενος ἐκεῖνον: 'Regulam normamque gubernationis et imperii illum faciens.' *Lipsius.*

[m] *Cultui meo veneratio*] Templum enim, de quo loquitur, dedicatum erat, 'Tiberio matrique ejus ac Senatui:' IV. 15. *Freinshemius.*

rit, ita per omnes provincias effigie Numinum sacrari, ambitiosum, superbum: et vanescet[n] Augusti honor, si promiscuis adulationibus vulgatur.

38. 'Ego me, P. C. mortalem esse,[o] et hominum officia fungi, satisque habere, si locum principem[p] impleam, et vos testor, et meminisse posteros volo: qui satis superque memoriæ meæ tribuent, ut[1] majoribus meis dignum, rerum vestrarum providum, constantem in periculis, offensionum pro utilitate publica non pavidum, credant. Hæc mihi in animis vestris templa, hæ pulcherrimæ effigies et mansuræ: nam quæ saxo struuntur, si judicium posterorum in odium vertit, pro sepulchris[2] spernuntur.[q] Proinde socios, cives,

rit, sic per universas provincias imagine Deorum dicari, vanum atque arrogans; et exolescet Augusti decus, si promiscuis assentationibus cuivis communicatur.

Ego certe P. C. vos testes voco, profiteorque me hominem esse, et mortalium obire munia, et sufficere mihi, si partes principis sustineam, simul et id recordari posteros cupio, qui satis superque dabunt gloriæ meæ, si me existiment non degenerem a patribus meis, si vestris rebus invigilantem, si fortem firmumque inter discrimina, et odiorum pro bono publico me non metuentem putent. Ea mihi in mentibus vestris delubra, hæ præclarissimæ imagines et duraturæ. Etenim quæ ex marmore statuuntur, si testimonium posterorum in offensionem, in invidiam mutavit, instar sepulchrorum contemnuntur. Quamobrem socios, cives, Deos ipsos oro; hos, ut mihi ad exitum usque vitæ

1 Pro *ut* tentat Ernestus, *si* vel *ubi*. At optimis scriptoribus probatum *ut*, pro *dum*, *dummodo*. Si quid novandum, potius adderem, *ut me majoribus meis dignum*. *Me* potuit facile excidere; potest quoque intelligi. *Brotier*. —2 Frustra tentat Ernestus, *pro sepultis*. Sepulchris destinantur, æque ac sepulchra spernuntur. *Idem*.

NOTÆ

n *Vanescet*] Ipsius etiam Augusti fastigium imminuetur, si honores eximii, et ob virtutis atque meritorum excellentiam, ipsi extra ordinem decreti, indiscretis adulationibus vulgentur.

o *Ego me, P. C. mortalem esse*] Hom. Odyss. 7. *οὐ γάρ ἔγωγε Ἀθανάτοισιν ἔοικα, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσιν, Οὐ δέμας, οὐδὲ φυήν, ἀλλὰ θνητοῖσι βροτοῖσι*: 'Neque enim ego videor similis immortalibus, qui cœlum immensum tenent, Non corpore, non animo, sed unum mortalium me esse fateor.'

p *Si locum principem*] Mortalem me esse; et non Dei, sed hominis explere vicem et munera; satisque me adeptum credere, si principis officio digne satisfaciam, et vos testor, et posteros meminisse volo.

q *Spernuntur*] Ubi principes quorum honori structa sunt templa vel simulacra, judicio posteritatis odio quam laude digniores censentur, ea certe juxta ac sepulchra contemnuntur.

et Deos ipsos[3] precor:[r] hos ut mihi ad finem usque vitæ quietam[s] et intelligentem humani Divinique juris mentem duint; illos, ut, quandoque[4] concessero, cum laude et bonis recordationibus, facta atque famam nominis mei prosequantur.' Perstititque posthac secretis etiam sermonibus aspernari talem sui cultum: quod alii 'modestiam,' multi, 'quia diffideret,'[t] quidam, 'ut degeneris animi,'[u] interpretabantur.

tribuant tranquillam et prudentem humanarum divinarumque legum mentem; illos, ut cum e vivis excessero, res gestas et decus nominis mei cum honore et prospera memoria celebrent. *Perseveravitque postea privatis etiam colloquiis talem sui venerationem spernere. Quod alii ut* moderationem animi; *plerique,* quod non satis conscientiæ fideret; *nonnulli,* ut ignobilis ignavique

3 In Ms. Flor. *et Deos et Deos ipsos.* Beroaldus et veteres edidere, *et Deos et Deas ipsas.* Melius Pichena et recentiores omisere, *et Deas.* Ab oscitante enim librario geminatum, *et Deos;* plurima id genus exempla suppeditant Mss. Codices. Quantum licet conjicere, *Deos Deasque,* non vero, *Deas ipsas,* dixisset Tiberius. *Brotier.*—4 Ita Ms. Flor. Jac. Gronovius et recentiores. Beroaldus et veteres, *quandocumque.* Latine quidem. Sed æque Latine, *quandoque.* Idem.

NOTÆ

[r] *Cives, et Deos ipsos precor*] Sicut in Ciceronis epist. Brutus epist. 16. 'Mihi prius omnia Dii Deæque eripuerint, quam illud judicium.' Propert. III. 12. 41. 'Dii Deæque omnes.'

Deos et Deas ipsas] Optime, nec ut alii, *Deas* rejicias. Est solennis precatio, exemplo Græcorum. Demosthenes θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις: et sæpius. Est a fonte Homerico: 'Omnes Dii me audite, atque omnes me quoque Divæ.'

Et Deos] Quicquid dicant, Cæsar neque Græcus orator, neque Græco more invocat Deos Deasque in principio orationis, ut Demosthenes. Sed in medio orationis Deos et cives precatur: et cum *Deos* orat, nomine *Deorum* intelliguntur etiam *Deæ* et quæcunque numina. Standumque veteri exemplari quod unum autographum restat; et certe, dum corrigunt Tacitum, sæpe corrumpunt; at longe satius est intelligere, quam corrigere.

[s] *Quietam*] Quod opponitur his cruciatibus et angori animi, quem pati se fatetur infra l. VI. 6. 'Quid scribam vobis P. C. aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore, Dii me Deæque pejus perdant, quem perire quotidie sentio, si scio. Adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant. Neque frustra præstantissimus sapientiæ firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus et ictus; quando ut corpora verberibus, ita sævitia, libidine, malis consultis, animus dilaceretur.'

[t] *Quia diffideret*] Quod alii modestiæ ipsius tribuebant, multi quia diffideret judicio posterorum et famæ suæ. Forte quod primum et præcipuum fuit, virtuti et conscientiæ suæ diffisus, spernebat honorem, qui mox in dedecus vertere debuit.

Quia diffideret] *Multi, quia diffideret* sibi ipse, nec speraret duraturum tale judicium sociorum vel posterorum, neque duratura ea templa, ea argumenta seu monumenta virtutis et famæ illius.

'Optimos quippe mortalium altissima cupere. Sic Herculem et Liberum apud Græcos, Quirinum apud nos, Deum numero additos. Melius Augustum,[v] qui speraverit.[w] Cetera Principibus statim adesse: unum insatiabiliter parandum, prosperam[5] sui memoriam: nam contemtu famæ,[x] contemni virtutes.'

39. At Sejanus nimia fortuna socors,[1] et muliebri insuper cupidine[y] incensus, promissum matrimonium flagitante Livia, componit ad Cæsarem codicillos: moris[z] quippe tum

animi *accipiebant*. Etenim præstantissimos hominum eminentissima appetere. Sic Herculem et Bacchum inter Græcos, Romulum apud nos, in Deorum cœtum ascriptos. Nobilius sensisse de se Augustum, qui cupierit. Alia omnia dominantibus affatim obvia: unum illis inexplebiliter quærendum, felicem sui memoriam. Quippe spreta gloria, sperni et virtutes.

At Sejanus nimia felicitate vecors, et præterea feminea libidine incitus, promissas nuptias expostulante Livilla, conscribit libellos ad principem. Nam tum in usu

5 Eleganter dictum. Male tentat Cl. Chiffletius, *posteram*. Brotier.
1 Mallet Lipsius, *vecors*. Nihil mutandum. *Idem*.

NOTÆ

[u] *Ut degeneris animi*] Quidam ignaviam et ignobilitatem animi, ut sui contemtum, et quasi flagitium probrumque quod ipsa conscientia objectaret, interpretabantur.

[v] *Melius Augustum, qui speraverit*] Nimirum, qui confisus sit se tantos honores mereri et consequi posse. *Freinshemius*. Fatetur ipse in literis ad dissimillimum sibi successorem: 'Benignitas enim mea me ad cœlestem gloriam efferet,' Sueton. 71. Livius l. I. 'Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.'

[w] *Qui speraverit*] Rectius itaque et generosius Augustum fecisse, qui id decus se assequi posse speraverit.

[x] *Contemtu famæ*] Idque etiam utilitati publicæ conducere. Nam si principes famæ studeant, operam esse daturos, ut virtutes per quas ad illam iter est, colant et sectentur: contra si fama contemnatur, evenire ut etiam virtutes, tanquam gratuitæ nullique pretio assequendo aptæ, negligantur.

Contemtu famæ] Ut quæ sit verum et unicum virtutis præmium, ideoque spreta gloria, sperni et virtutem, quæ famæ gloriæque parens dici possit.

[y] *Muliebri insuper cupidine*] Liviæ aiunt, quod quidem verum est intelligi; sed illud insuper verum, totum hic sexum perstringi, notarique affectus illius maribus vehementiores, minusque domabiles. *Freinsh.*

Forte sua et etiam mulieris ipsius cupidine incensus, Sejanus scribit Tiberio, &c.

[z] *Moris*] Repertorem ejus C. Cæsarem fuisse moneatur a me juventus. Ita enim Plutarchum accipio in Cæsare: 'Ferunt et Cæsarem primum rationem reperisse amicos per literas conveniendi, cum coram agendi de rebus iis quæ incidissent, nec multitudo occupationum, nec urbis magni-

erat, quanquam præsentem, scripto adire. Ejus talis forma fuit: 'Benevolentia[2] patris Augusti, et mox plurimis Tiberii judiciis ita insuevisse, ut spes votaque sua non prius ad Deos,[a] quam ad Principum aures conferret. Neque fulgorem honorum unquam precatum: excubias ac labores, ut unum e militibus,[b] pro incolumitate Imperatoris malle. Attamen, quod pulcberrimum,[c] adeptum, ut conjunctione Cæsaris dignus[d] crederetur: hinc initium spei.[e]

erat, licet in urbe agitantem, illum *scriptis literis alloqui. Harum ea sententia fuit:* se amicitia parentis Augusti, et postea multis Tiberii testimoniis, ita uti solitum, ut non desideria, et preces suas converteret ad Deos prius, quam ad aures imperitantium. Neque splendorem dignitatum unquam postulavisse; vigilias, curas, ministeria, ut unum e manipulariis, pro salute principis sibi cariora esse. Attamen se, quod præclarissimum est, obtinuisse, ut propinquitate principis dignus existimaretur. Hinc ortam spem sibi. Et

2 Beroaldus, *benivolentia.* Recte utrumque: sæpius, *benevolentia*, occurrit. *Brotier.*

NOTÆ

tudo semper spatium darent.'

Quod referri non nisi ad amicos præsentes posse clarum est. Tenuit coluitque eundem morem Augustus, qui, sermones cum singulis, atque etiam cum Livia sua, graviores, non nisi in scriptis, et e libello habebat, ne plus minusque loqueretur. Suetonius c. 84.

[a] *Non prius ad Deos*] Pater tuus Augustus tanta erga me benevolentia fuit, neque minus tu, Cæsar, tam frequentibus beneficiis ostendisti quam bene de me sentias et judices, ut ea plane in consuetudinem mihi verterit, effeceritque, ut quicquid vel spe concipiendum, vel voto expetendum esse videbatur, non apud Deos prius, sed protinus apud principis aures expromere sim solitus.

[b] *Ut unum e militibus*] Ut unum e gregariis, seu caligis; licet ipse jam pridem summum apicem equestris gradus attigisset; licet prætorianis præfectus esset, tamen excubias et labores pro salute principis, ut unum e vulgo, sustinere, et summis honoribus anteponere.

[c] *Quod pulcherrimum*] Id est, splendidissimum, honestissimumque ipsa re, aut certe communi hominum opinione.

[d] *Ut conjunctione Cæsaris*] Filia ejus Claudii filio desponsa.

Ut conjunctione Cæsaris dignus] Nempe quod ejus filia, Claudii qui frater Germanici filiusque Drusi erat, filio pacta seu desponsa fuerat; quod tamen in irritum abiit, mortuo statim filio Claudii apud Pompeios, teste Sueton. et ipsa filia Sejani strangulata a carnifice, priusquam matura viro esset.

[e] *Hinc initium spei*] Hinc ortam spem, qua eandem conjunctionem Cæsaris ultra adhuc ambire auderet, et qua præcipue conjugium Livillæ, sororis Germanici, nunc rogaret; quod etiam in irritum abiit. Neque enim id concessit Tiberius, nec ultra postulare tale matrimonium ausus Sejanus, altius pavens, et jam non de dignitate augenda, sed de tuenda salute solicitus: et mox patefacta con-

Et, quoniam audiverit, Augustum, in collocanda filia, nonnihil etiam de Equitibus Romanis[f] consultavisse: ita, si maritus Liviæ quæreretur, haberet in animo amicum,[g] sola necessitudinis gloria usurum. Non enim exuere imposita munia: satis æstimare, firmari domum adversum iniquas Agrippinæ offensiones; idque liberorum causa.[h] Nam sibi

etiam, quod acceperit Augustum in tradenda filia, aliquid etiam de equitibus Rom. cogitasse; ita si vir Liviæ investigaretur, meminisset amici sui, qui sola conjunctionis gloria fruiturus esset. Non enim detrectare mandata sibi ministeria: satis habere propugnari familiam suam contra perversas pravasque Agrippinæ inimicitias; idque sobolis suæ gratia. Etenim sibi longum et satis

NOTÆ

juratione Sejani, dein et scelere Liviæ, Sejanus occisus in carcere; Livilla intra palatium interfecta est.

Spei] Unde mihi ulterioris spei initium ortum est.

[f] *Etiam de Equitibus Romanis*] Suetonius: 'Agrippa defuncto, multis ac diu etiam ex equestri ordine circumspectis conditionibus, Tiberium privignum suum elegit.'

De Equitibus Rom.] Sic l. VI. 15. de Tiberio: 'Diu quæsito, quos neptibus suis maritos destinaret Cæsar, postquam instabat virginum ætas, L. Cassium, M. Vinicium legit. Vinicio oppidanum genus; Calibus ortus, patre atque avo consularibus, cetera equestri familia erat, mitis ingenio, &c. Cassius plebei Romæ generis,' &c. Et c. 27. 'Pars mœroris fuit, quod Julia Drusi filia, quondam Neronis uxor, denupsit in domum Rubellii Blandi, cujus avum Tiburtem equitem Rom. plerique meminerant.'

De Equitibus] Nonnihil de quibusdam equitibus Rom. an ex illis generum legeret, dubitavisse.

[g] *Amicum*] Rogare ausus sum, ut si Liviam ad tertias nuptias transire velis, non obliviscaris amici, qui ex hac conjunctione non imperia, non honores, sed nihil aliud quam solam tantæ necessitudinis gloriam sibi petit.

[h] *Liberorum causa*] Non hoc dicit, quod in fronte videtur; velle se matrimonium, liberorum causa, uti formula et lex erant: sed firmandæ Drusi domus, quæ desolata jam illo mortuo erat, contra Agrippinam: firmandæ, inquam, liberorum Drusi gratia; et ut illos (nepotes Tiberii) tueretur. Sequentia id affirmant, alioqui longinqua: *nam sibi satis vitæ, &c.* quasi dicat, de se non angi, aut sua posteritate: felice, si cum principe vivat, obeatque. *Lipsius.*

Liberorum causa] Suorum nempe, non Drusi. Clarum id ex seq. cap. ubi huic causæ respondens Cæsar, acrius ait arsura Agrippinæ odia, si matrimonium Liviæ domum Cæsarum velut in partes distraxisset.

Ergo Agrippina Sejano infensa fuit, non Liviæ nec liberis ejus, inimicitiæque ejus acrius arsuræ erant, si vidisset inimicum hoc matrimonio tantum extolli.

Nam Liviæ aut Drusi liberis quid astrueret Sejani conjunctio, principem ipsum socerum, patruum, aut avum habentibus? Deinde adjungit, 'sic quoque erumpere æmulationem fœminarum, eaque discordia nepotes suos convelli,' &c. quod putidum esset, si jam de inimicitiis Agrippinæ in eos dixisset Sejanus.

multum superque vitæ fore, quod tali cum Principe explevisset.'

40. Ad ea Tiberius, laudata pietate Sejani, suisque in eum beneficiis modice[i] percursis, cum tempus, tanquam ad integram consultationem,[j] petivisset, adjunxit: 'Ceteris

superque amplum vivendi spatium fore, quod cum tali imperatore transegisset.

Ad hæc Tiberius, celebrata caritate Sejani, suisque in eum meritis breviter enumeratis, cum tempus velut ad plenam *integram*que, ut in re nova et gravi, *delibera-*

NOTÆ

Parum apte putant de liberis Drusi isthæc dici, tanquam Sejanus se protectorem iis offerret contra potentiam Agrippinæ: qua re nihil magis dici potuisset Sejano adversum. Quid enim? ille, qui tantopere suam modestiam prædicat, qui negat se principi supervicturum, hoc incolumi, nepotum ejus defensorem patronumque se profiteretur? quasi defensoribus istis tempus egeret.

Neque moveor eo, quod in eadem sententia fuisse video virum doctissimum: πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. Nam sequentia verba, quæ suæ causæ advocat, illinc stant, hinc testimonium dicunt: 'nam sibi multum superque vitæ fore,' &c.

Igitur sibi nihil se metuere ait ab Agrippinæ odiis: neque enim aut vivo principe illam sibi nocere posse; aut se vitam desiderare post principem: itaque restare unicam curam de liberis, suis videlicet, quos hac affinitate firmaret contra illius fœminæ impotentiam; nam utique suæ domui a Drusiana præsidium petebat, non vicissim: quod vel profiteri cujus fuisset impudentiæ? principis domus stare non potuisset, nisi municipalis eques eam fulcivisset! Ac non sua vi stare potuisset, non supererant Pisones, Dolabellæ, Gracchi, Scipiones; ut in Sejani Vulsiniensis sinum confugere oporteret. *Freinsh.*

Idque liberorum] Meorum causa; neque enim de me solicitus sum, quippe mihi satis superque vitæ erit, quod tali sub principe explevero, cui superstitem esse velle, ultimum veluti scelus abominor.

Liberorum] Liberorum, non mei causa solicitus; sufficit enim quodcumque vitæ tempus cum tali principe explevero, nec ultra vivere cupio; cum vivere desierit princeps, ultro et vitam relinquet Sejanus; ultra importuna vita erit.

[i] *Modice*] Modeste enumeratis beneficiis, quæ vicissim in illum contulisset.

Modice] Alii modeste, alii obiter, cursim, breviter; eodem sensu omnes. Bene de modestia et brevitate intelligitur: et verisimile est Tiberium non ostentasse aut prolixe commemorasse sua in Sejanum beneficia; alioquin exprobrare ea visus esset; nam ex Terentio 'commemoratio beneficiorum exprobratio est.'

[j] *Tempus, tanquam ad integram consultationem*] Dubitatur eane adjunxerit voce an scripto: censeo Sejanum ipsum sua manu porrexisse Tiberio codicillos: Tiberiumque, illis perlectis, voce statim pietatem Sejani laudavisse, ac sua in eum beneficia modice percurrisse, deinde petito ad consultationem tempore, scripto dedisse illi responsum. Quod innuunt sequentia verba: 'Ideo se non illuc

mortalibus[k] in eo stare consilia, quid sibi conducere putent: Principum diversam[l] esse sortem; quibus præcipua rerum ad famam[m] dirigenda: ideo se non illuc decurrere, quod promtum rescriptu:[n] posse ipsam Liviam[o] statuere, nuben-

tionem postulasset, adjecit: Ceteris hominibus in eo verti consultationes, quid sibi utile esse credant: aliam esse conditionem imperitantium, quibus summa votorum ad gloriam referenda sit. Propterea se non illuc confugere, quod facile et statim responderi possit. Ipsam Livillam consultare posse, an nu-

NOTÆ

decurrere, quod promtum rescriptu.'

Integra consultatio hic interpretanda est, sicut alicubi *integra causa, integrum judicium*, cui videlicet his sermonibus literisve, per quas in præsentia respondebat, neutram in partem quicquam derogatum aut præjudicatum vellet. *Freinsh.*

Cum tempus] Accipiunt quasi tempus ad consultandum non solum petivisset, sed etiam accepisset, et quasi post illud tempus adjunxisset, *Ceteris mortalibus*, &c. Quod falsum; nam iisdem literis Tiberius, initio nempe, laudat pietatem Sejani, percurrit ejus beneficia, petit tempus ad consultandum, dein etiam eadem epistola adjunxit, 'Ceteris mortalibus,' &c.

Tanquam ad integram deliberationem] Sic v. 5. ubi de Tiberio querente, quod non retulissent consules, non deliberassent Patres, de re quam scripserat senatui: 'Questus apud patres, quod fraude unius senatoris, imperatoris majestas elusa publice foret, integra tamen sibi cuncta postulavit, nec ultra deliberatum,' &c.

[k] *Ceteris mortalibus*] Vix abest quin ad Sallustium respexerit, quem non legit solum sedulo, sed sublegit. Nam apud eum Cæsar, pari sententia disserit: 'Aliis alia licentia est, P. C. qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt: qui magno imperio præditi in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maxima fortuna minima licentia est.'

Cetera] Omnia alia adesse si vel cupierint: sufficit velle, omnia statim adsunt.

[l] *Principum diversam*] Aliam esse principum conditionem, quos præcipue famam apud posteros intuentes, et ad illam collimantes, de rebus suis consilia capere oporteat. *Freinshemius.* Intellige *famam* in universum, nempe decus et gloriam in omnes omnino mortales, quibuscumque locis et temporibus, sive in præsentes, sive in futuros.

[m] *Ad famam*] Plin. Paneg. 'Recte, Cæsar, quod spem Romani nominis sumtibus tuis suscipis. Nullum est enim magno principe immortalitatemque merituro impendii genus dignius, quam quod erogatur in posteros.'

[n] *Quod promtum rescriptu*] Plerique ita transferunt, ut male dirimant ab his illa, 'posse ipsam Liviam statuere:' et cum hæc ea ipsa sint, quæ se nolle respondere diserte testatur Tiberius, interpretes ita collocant, quasi vere et serio sic respondisset. Alii non distinguunt, ubi desinant illa, quæ se nolle respondere scripserat Cæsar, incipiantque ea, quæ pro se respondebat. Nam hæc et sequentia usque eo, 'falleris enim,' eadem structura verborum efferunt. Cum tamen illa remotio nihil comprehendat, nisi proxima verba hactenus, 'propiora consilia:' denique apparet

dum post Drusum, an in Penatibus iisdem tolerandum haberet: esse illi matrem[p] et aviam, propiora consilia: simplicius[q] acturum: de inimicitiis primum Agrippinæ; quas longe acrius arsuras, si matrimonium Liviæ velut in partes domum Cæsarum distraxisset: sic quoque erumpere[r] æmulationem fœminarum, eaque discordia nepotes suos convelli:[s] quid, si intendatur certamen tali conjugio? Falleris enim, Sejane, si te mansurum in eodem ordine putas, et

bere post Drusum deberet, an in eadem domo vitam agere; esse illi matrem *Antoniam minorem* et aviam *Augustam*, propinquiora consilia. Sed sincerius cum illo acturum, primum de offensionibus Agrippinæ, quæ multo infensius erumperent, si nuptiæ Livillæ, velut in factiones, familiam Cæsarum diduxissent. Præsenti vel statu rerum, exardere invidiam certamenque mulierum, eaque dissensione nepotes suos prorsus commoveri distrahique: quid si augeatur æmulatio tali matrimonio? Quippe ipse falleris, Sejane; si te dura-

NOTÆ

et ceteros nihil esse suspicatos de his verbis: 'posse ipsam Liviam,' &c. quasi ea essent, quæ 'promta rescriptu' Tiberius dixerat, sed potius putavisse omnino silentio fuisse præterita, quænam illa 'promta rescriptu' forent. *Freinsh.*

[o] *Liviam*] Ipsam Liviam ejus ætatis esse, ut per se expendere posset utrum sibi, amisso tali matrimonio, denuo nubere, an potius in eadem domo viduam vitam agere, expediret. *Freinshemius.* Intellige in universum, posse Liviam ipsam pro suo arbitrio statuere, an post Drusum, tantæque nobilitatis domum, in alias ignobiles domos denubere deberet, an in eadem domo manere.

[p] *Esse illi matrem*] Neque sibi decorum, neque Liviæ necessarium esse Tiberii consilium, cum mater ejus Antonia, eam avia Augusta supersit, quæ propiore gradu ipsi conjunctæ sunt.

[q] *Simplicius*] Non id tibi respondebo, sed simpliciter et candide tecum agam. Itaque primo quod ad Agrippinæ odia pertinet; ego ea non extinctum iri, sed contra longe acrius arsura credo, si Livia viro Agrippinæ inviso nubens, hoc suo matrimonio causam præbuerit, ut familia Cæsarum velut in duas partes distrahatur.

[r] *Sic quoque erumpere*] Qui intellexit de matrimonio Liviæ, fallitur: nam *sic quoque* est nunc quoque, cum nullum tale sit matrimonium et causa discordiæ.

Sic quoque] Nam duarum harum mulierum æmulationes sic quoque erumpunt, nondum tanta occasione data, suaque discordia etiam liberos utrimque suos, nepotes meos dissensione et simultatibus implicant; quid igitur futurum est, si conjugio hoc contentiones gliscant? hoc enim omnino necesse est fieri, quia neque Agrippina te opibus et honoribus crescere, neque in hac, qua nunc es, conditione, permanere Livia patietur.

[s] *Eaque discordia nepotes suos convelli*] Tiberius de suis nepotibus loquitur, Agrippinæ liberis, ex adoptivo filio Germanico; Liviæ ex Druso naturali: eos per illam discordiam etiam convelli trahique in mutua odia. Dictum hoc sensu supra II. 43. 'Fratres

Liviam, quæ C. Cæsari,[t] mox Druso, nupta fuerit, ea mente acturam, ut cum Equite Romano senescat. Ego ut sinam,[u] credisne passuros, qui fratrem[v] ejus, qui patrem,[w] majoresque nostros, in summis imperiis[x] videre? Vis tu quidem istum intra locum[y] sistere:[1] sed illi magistratus et primores,

turum in eodem gradu credis, et Livillam quæ desponsa fuerit C. Cæsari, dein Druso, eo animo agitaturam, ut cum equite Rom. vitam peragat. Ego ut patiar, putasne toleraturos eos, qui fratrem ejus *Germanicum*, qui patrem *Drusum*, majoresque nostros *Claudios*, in supremis dignitatibus conspexere? Cupis tu sane intra istum ordinem manere: at illi magistratus et proceres,

1 Pessime quidam tentant, *subsistere*. Brotier.

NOTÆ

egregie concordes, et proximorum certaminibus inconcussi.'

[t] *C. Cæsari*] Augusti filio adoptivo, M. Agrippæ naturali ex Julia filia Augusti.

[u] *Ego ut sinam*] Hoc est; etiam si ego permisero, Liviam tibi equiti Romano nubere, amici certe illius non patientur eam tecum privatam senescere; ideoque te etiam nolentem, ad dominationem captandam, instigabunt. Recte ergo sequitur: 'Vis tu quidem istum intra locum sistere.'

Ego ut sinam] Sed nec mihi honorificum hoc fuerit, si hominem tam arcta propinquitate conjunctum in hac conditione manere sinam.

[v] *Qui fratrem*] Germanicum nempe.

[w] *Qui patrem*] Drusum majorem, nempe filium Liviæ, Tiberii fratrem natu minorem.

[x] *In summis imperiis*] Imperia pro magistratibus atque ducatibus (ut sequioris sæculi vocabulo utar) frequentissimum esse, pueri noverunt; quod tamen quidam interpretes non sunt assecuti.

[y] *Vis tu quidem istum intra locum sistere*] Quædam ibi per mentem supplenda, ut connectatur sensus, sicque clarescat: 'Vis tu quidem,' Sejane, (quæ tua modestia est) 'istum intra locum sistere;' sed in illo ipso statu, quo tu nunc es, et intra quem vis sistere, 'illi magistratus, et primores, qui te invito perrumpunt' omnia, 'omnibusque de rebus consulunt, excessisse te jam pridem equestre fastigium, &c. non occulti ferunt.'

Non enim *perrumpunt* proprie, aut ad Sejanum aut ad Tiberium, sed suo Marte *perrumpunt*, et Tiberium et Sejanum, id est mentem et arcana dominationis dominantiumque penetrant, et pervadunt ingenio et suspicionibus: hinc infra: 'tacita suspicionum, vulgi rumorem, ingruentem invidiam deprecatur' Sejanus.

Nempe postquam Tiberii epistolam serio perlegit, in qua scripserat Sejano, 'te invito perrumpunt,' &c. omnibusque de rebus consilia agitant, et pensitatis ponderatisque quæ a nobis geruntur, palam queruntur, et ægre ferunt, te jam equestrem dignitatem excessisse, longeque superasse gratia et auctoritate omnes amicos patris mei Augusti, et per invidiam qua in te exardent, me etiam criminantur: si de tuo illo statu et sorte præsenti, Sejane, sic queruntur illi primores, si jam aperte sic indignantur, quid tum futurum putas cum te talibus nuptiis mihi propius conjunxero?

Vis tu quidem] Ego non dubito quin

qui, te invito,[1] perrumpunt,[2] omnibusque de rebus consu-

qui te nolente pervadunt, et cunctis de negotiis consilia agitant, haud secreti

2 Vere et eleganter dictum. Frigide et obscure emendat Boxhornius, *qui te inviti præferunt*, id est, ut ipse explicat, *qui te, reluctante quanquam animo, sibi præferunt, æstimant, colunt*. Idem.

NOTÆ

hoc ordine tuo velis acquiescere, nec ulteriora moliri, sed tamen reliquis id ægre persuadebitur; nam ipsi magistratus et primores, qui te licet invito claustra quæ tibi statuisti perrumpunt, omnibusque de rebus sententiam tuam exquirunt, te jam pridem equestris dignitatis culmen excessisse queruntur. *Freinshemius.*

Paulo obscurius id explicat vir doctus, nam quæ sunt illa *claustra* quæ sibi statuerat Sejanus, nisi si forte equestris ordinis, aut modestiæ in universum?

2 *Qui, te invito, perrumpunt*] Id est, qui ad me, etiam te nolente, penetrant, meque de omnibus consulunt. *Pichena.*

Minime vult auctor, hos perrumpere ad Tiberium, &c. non; sed ad Sejanum, ut plane urget nexus orationis, patetque satis ex hujus libri cap. 2. item Cassii l. LVII. non ita longe a fine, cujus verba non vacat nunc apponere. *Gruterus.*

Locus sat intricatus et difficilis, cujus hunc esse sensum multi putant, eos, invito Sejano, ad Tiberium perrumpere, eumque consulere, quod absurdum existimo.

Quid enim? aliquis princeps, qui quidem non sit extreme stultus, amicum habeat, a quo norit alios prohiberi, ne se conveniant? et si norit, patiatur? et si patiatur, etiam ipsi illi aperiat, et velut indicium deferat, quis, qua de causa se accesserit?

Deinde amico eam potentiam concedat princeps: quis eo invito audeat perrumpere? præsertim si ab ipso principe prodatur. Sed desino congerere multa, et sane ponderosa. Quorsum enim ista dicerentur?

Expendatur quo in argumento versetur sermo Tiberii, numquid in hoc, ut Sejano in equestri statu se permansurum ostendenti respondeat: negetque id facile fore: quanquam enim de illius modestia non dubitet (ac profecto non dubitabat) alios tamen etiam nolentem ad majora propulsuros, et modestiam ejus expugnaturos esse.

Idque jam adeo cœpisse fieri, cum sint qui invito eo perrumpant illam; ejusque sententiam tanquam intimi Cæsaris amici, de negotiis exquirant: licet ipsi illi, ut fit, recentem ejus felicitatem ægris oculis aspiciant, et jam longe supra Augusti amicitias evectum esse palam ferant: quod et ipsum eo pertinet; ne, *istum intra locum sistere* se posse, crederet Sejanus. *Freinsh.*

Qui, te invito, perrumpunt] Qui, te licet resistente, modestiam tuam perrumpunt suis assentationibus, teque ad majus fastigium licet nolentem quasi vi facta impellunt, et veluti trahunt abripiuntque, invitum licet. Alii sumunt, quasi ad ipsum Sejanum illi perrumperent, et de omnibus rebus illum consulerent. Sed potius est ut generalis sit ea propositio, sensu infra posito.

Perrumpunt] Qui, te invito, perrumpunt cuncta quæ in repub. aguntur, etiam intima, quique secreta imperitantium et ministrorum arcana sanctissima penetrant et investigant, qui

lunt,[a] excessisse jam pridem[b] Equestre fastigium,[c] longeque antisse patris mei amicitias, non occulti ferunt, perque invidiam tui, me quoque incusant. At enim Augustus filiam suam Equiti Romano tradere meditatus est. Mirum her-

disserunt exisse te jam pridem equestrem fortunam, multumque superasse amicos parentis mei Augusti, et per æmulationem tui me simul criminantur. At Augustus collocare filiam suam equiti Rom. cogitavit. Mirum certe, si,

NOTÆ

de omnibus rebus disserunt et consilia agitant. Sic magis ad mentem Taciti.

[a] *Omnibusque de rebus consulunt*] Senatores igitur intelligere videtur, qui publice consulunt, et de rep. censent; neque de privatis ceperim, qui Tiberio consilium darent. *Lipsius.*

Hoc loco Taciti duo hominum genera inducuntur, ii, nempe, 'qui fratrem ejus, &c. in summis imperiis videre,' qui non passuri erant Sejanum in equestri loco manere, et illi perrupturi erant modestiam Sejani.

Dein etiam, 'illi magistratus et primores, qui te invito perrumpunt' omnia arcana dominationis et dominantium, qui de omnibus rebus consilia agitant; hi autem non perrumpunt modestiam Sejani, immo de immodestia ejus queruntur, 'longeque antisse patris mei amicitias,' &c.

Et cum dicit *consulunt*, non agitur hic de senatoribus, aut consiliis publicis vel privatis, quæ darent illi Tiberio, sed tantum de suspicionibus et conjecturis *primorum illorum* adversus Sejanum, de sermonibus privatis et promiscuis, qui differebantur in cœtibus, in conviviis et in circulis, ubi acta diurna et arcana principis perrumpuntur, exagitanturque ingenio et suspicionibus.

Ex eo, quod illa conjunctione Liviæ eveheretur Sejanus velut in torum et locum filii, jam conjiciebant, quis et quantus futurus esset Sejanus, jamque indignabantur proceres illi.

[b] *Excessisse jam pridem*] Quare? aut quo in facto? Credo, quia Prætoriis honoribus insignitus Sejanus a Tiberio: atque ita velut exemtus Equiti, et insertus in senatum. Sed et postea Consulem eum fecit et Senatorem palam.

Suetonii igitur scriptio, affirmantis (in Tito c. 6.) 'Præfecturam prætorii nunquam ad id tempus nisi ab equite Rom. administratam,' nonne legenda caute? Videtur: et cum exceptione hujus, atque etiam alius (ut alibi dicam) exempli in Clemente Aretino l. IV. histor.

[c] *Equestre fastigium*] Ex isto ordine præfecti prætorio fere: et cum Suet. Tit. c. 6. dicit, 'Præfecturam Prætorii nunquam ad id tempus, nisi ab equite Rom. administratam,' vel intelligendum sic fieri, ut plurimum, vel quia tales erant Præfecti, cum primo assumerentur in hoc munus, sed postea iidem meritis, seu gratia principis, ad superiora evehebantur, cum tamen Præfecti manerent; sic Sejanus ipse ad senatoriam dignitatem promotus est.

Amicitias posuit pro amicis, quos Augustus habuit, Mæcenatem puta, Sallustium, Proculeium, et alios ex ordine equestri: nam Agrippam hic computari, locus non patitur. Sic v. 2. 'Amicitiæ muliebres' sunt amici mulieris, seu Liviæ; de quibus iisdem Suet. Tib. 51. 'Ejus omnes amicitias et familiaritates afflixit.' Dialectici concretum pro abstracto in his poni aiunt.

cule,[d] si, cum in omnes curas[e] distraheretur, immensumque attolli provideret, quem conjunctione tali super alios extulisset, C. Proculeium,[f] et quosdam in sermonibus habuit, insigni tranquillitate vitæ, nullis Reipubl. negotiis permixtos. Sed si dubitatione[g] Augusti movemur, quanto validius est, quod M. Agrippæ,[h] mox mihi collocavit? Atque

cum in varias cogitationes ille diduceretur, et summum in fastigium efferri animadverteret, quem tali connubio præ aliis evexisset, C. Proculeium et nonnullos in colloquiis pensitavit, otio vitæ celebres et nullis Reip. muniis immixtos. Sed si consultationem Augusti miramur, quanto potentius argumentum est, quod filiam suam M. Agrippæ, dein mihi tradidit? Atque ego

NOTÆ

[d] *Mirum hercule*] Quid mirum est, si eo tempore statuque rerum, cum in omnes partes solicitum esse oporteret, atque illi, quem tali affinitate supra ceterorum æqualitatem evexisset, ad immensam, et forte ipsi quoque socero metuendam potentiam comparandam, facultatem præberi intelligeret? De equitibus Rom. cogitavit, quorum modestiæ fidere poterat, ut qui amoti ultro a reipub. muniis, otium vitæ sectarentur.

[e] *In omnes curas*] Nempe imperii habendi, capiendi, sibique uni vindicandi servandique, et ne alii invaderent, varia cura incessebat et metus. Nondum ipse satis securus Reipub. et principatus, omnes post Cleopatram fœminas metuere debuit; ut et mox Juliam suam cum adulterorum cœtu ita expavit, ut illos occideret, illamque insula claudere et ablegare in perpetuum coactus sit.

[f] *C. Proculeium*] Qui frater Varronis Murenæ, illius qui in Augustum conspiravit: cujus etiam soror Mæcenati uxor. Dio l. IV. Laudat eum Horatius: 'Vivet extento Proculeius ævo Notus in fratres animi paterni.'

[g] *Dubitatione*] Hoc est, deliberatione, cui mox opponitur decisio. Neque hæc est argumentatio: si consiliis Augusti movemur, moveamur eo, quod Agrippæ mihique filiam suam collocavit: quasi diceret, Nam et hoc inter ejus consilia fuit. Verum longe fortius est, si movemur dubitatione Augusti, multo magis moveri debemus ejus decisione: nam de equestribus conditionibus deliberavit quidem, at longe aliud probavit, decrevitque, et ipso facto executus est. *Lipsius.*

Sed si dubitatione] Sed si Augusti deliberationem respicere, et secundum eam præsens negotium tractare oporteat, contrarium potius, quam quod tu volebas, inde sequetur. Nam decreto factoque ejus, quam dubitatione, magis affici et moveri debebimus, prævalebitque ea consideratio, quod filiam suam non equiti Rom. sed M. Agrippæ primum, postea mihi uxorem dedit.

Si dubitatione] Si movemur eo quod cogitavit dubitavitque Augustus, magis intuendum quod statuit fecitque ille, quam quod proposuit aut cogitavit.

[h] *Quod M. Agrippæ*] Quod filiam non equiti Rom. collocavit, sed M. Agrippæ illustri, socioque victoriæ, fere et imperii collegæ: dein eo mortuo, mihi, quem tribuniciæ dignitati, adoptioni et principatui destinabat.

ego hæc, pro amicitia, non occultari: ceterum neque tuis, neque Liviæ destinatis adversabor. Ipse quid intra animum volutaverim, quibus adhuc necessitudinibus immiscere te mihi parem, omittam ad præsens referre: id tantum aperiam, nihil esse tam excelsum, quod non virtutes istæ tuusque in me animus mereantur; datoque tempore, vel in Senatu, vel in concione[i] non reticebo.'

41. Rursum Sejanus, non jam[1] de matrimonio, sed altius metuens,[j] 'tacita suspicionum,[k] vulgi rumorem, ingruentem invidiam' deprecatur.[l] Ac ne assiduos[2] in domum cœtus arcendo, infringeret potentiam, aut receptando, facultatem criminantibus præberet; huc flexit, ut Tiberium ad vitam procul Roma, amœnis locis degendam, impelleret. Multa

hæc, pro animo erga te meo, non dissimulavi: ceterum neque tuis, neque Livillæ votis obstabo. Ipse impræsentiarum supersedebo memorare quid intra mentem meam agitaverim, quibus adhuc propinquitatibus adjungere te mihi destinem; id solum patefaciam, nihil esse tam sublime, quod non bonæ artes istæ, tuaque in me benevolentia adipiscantur, dataque occasione, vel apud patres, vel apud populum, non silebo.

Scriptis *iterum* literis *Sejanus, non jam de conjugio, sed profundius pavens,* occulta suspicionum, sermones plebis, instantem prementemque livorem *supplex amoliri conatur. Ac ne salutantum turbam prohibendo foribus, imminueret auctoritatem; aut admittendo, occasionem obtrectantibus arguentibusve exhiberet; huc vertit, ut Tiberium illiceret ad vitam agendam procul ab urbe, amœnis in oris.*

1 Ita Muretus et recentiores. Beroaldus aliique veteres, non tam.—2 Mallet Muretus, *ac ne aut assiduos.*

NOTÆ

[i] *In concione*] Concio et senatus his opponuntur ut infra IV. 42. 'se vel statim,' erat autem in senatu, 'vel in concione,' non *cognitione*, 'purgaturum.' *Freinsh.* Errat cum legit *concione* infra 42.

[j] *Altius metuens*] Metuebat scilicet, ne Tiberius in suspicionem tacitam incidisset earum rerum, quas ipse animo vere agitabat, de imperio adipiscendo. *Pichena. Altius metuere* dictum est, sicut *altius mœrere* II. 82. *penetrare* II. 36. III. 28. XVI. 21. *percellere* IV. 54. *Freinsh.*

Altius metuens] Non jam de matrimonio suo, sed de majoribus et ad salutem suam magis pertinentibus rebus solicitus, &c.

[k] *Tacita suspicionum*] Quia plebs, primores, forte et ipse princeps eum suspicarentur, tanquam ex adulterio cum Livia, et ex eo matrimonio, quod petere ausus erat, imperium affectaret. Forte et necem Drusi, machinationesque in filios Germanici ipsi imputabat 'rumor vulgi.' Nam scelerum omnium jam artifex et auctor habebatur Sejanus, nec abs re.

[l] *Deprecatur*] Orat, ne adversus se, vel tacitis suspicionibus vel sermoni-

quippe providebat: sua in manu aditus, literarumque[m] magna ex parte se arbitrum fore, cum per milites commearent:[n] mox Cæsarem, vergente[o] jam senecta, secretoque loci mollitum, munia imperii facilius tramissurum: et minui sibi invidiam, adempta salutantum turba; sublatisque inanibus, vera potentia augere.[3] [p] Igitur paulatim negotia urbis, po-

Etenim prospiciebat plurima: sua in potestate admissiones, et epistolas ut plurimum in sua manu futuras, cum per Prætorianos speculatores *ferrentur; dein Principem, præcipiti jam senio, et secessu insulæ delinitum, reip. curas libentius omissurum, et deminui sibi livorem, subtracto invisentium cœtu; amotisque quæ vana sunt, vera auctoritate crescere. Itaque sensim incusat curas civitatis, importunitatem vulgi,*

3 Emendat Rhenanus, *augeri*. Muretus, *veram potentiam*. Ryckius, *vera potentiæ*. Omnes Latine. Sed nec satis antique, nec satis Corneliane. Haud aliter Sallustius, Frag. Hist. (p. 281.) 'Ceterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, et ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse,' id est, auctam esse, 'nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant.' Et Cato apud Gellium, XVIII. 12. 'Eodem convenæ complures ex agro accessitavere: eo res eorum auxit.' Unde merito Gellius, 'Id quoque habitum est in oratione facienda elegantiæ genus, ut pro verbis habentibus patiendi figuram, agentia ponerent: ac deinde hæc vice inter se mutua verterent.' *Brotier.*

NOTÆ

bus vulgi, aliisve calumniose odioseque se traducentibus, fidem adhiberet.

[m] *Literarumque*] Ita ut literarum quoque magnam partem pro arbitrio suo intercipere et supprimere, si videretur, posset.

Literarum] Quæ a principe et ad principem vicissim mitterentur.

[n] *Per milites commearent*] Observa, literas per milites solere transmitti, et quidem per eos qui speculatores dicti. Plutarchus in Galba Nymphidium præfectum prætorio valde offensum scribit, quod Consules literas et diplomata 'sine signo suo et militibus misissent.'

Nec alius sententiæ illud Taciti l. II. histor. 'Vix credibile memoratu est, quantum superbiæ Vitellio accesserit, postquam speculatores Syria Judeaque adactum in verba ejus Orientem nuntiavere.'

Hæc clara et firmandæ Suetonii scripturæ, quæ in omnibus fere Mss. Cal. c. 44. 'Magnificas Romam literas misit, monitis speculatoribus ut vehiculo ad forum usque et Curiam pertenderent.'

Per milites] Quia per milites prætorianos, quorum animos omni arte demulserat, et in quos imperium habebat, ultro citroque perferri solebant.

[o] *Vergente*] Tiberium senescentem et locorum amœnitate remissiorem, facilius imperii gubernacula sibi traditurum, ita se minus invidiæ et criminationibus obnoxium fore, si non tam continuis adeuntium cœtibus frequentaretur, atque pro hac inani honoris umbra, plus rerum ad stabiliendam certam fidamque potentiam aptarum se consecuturum esse.

[p] *Vera potentia augere*] Mihi vulgata lectio valde probatur: nam verbo,

puli accursus, multitudinem affluentium increpat, extollens laudibus 'quietem[q] et solitudinem: quis abesse tædia et offensiones, ac præcipua rerum maxime agitari.'

42. Ac forte habita per illos dies de Votieno Montano,[r] celebris ingenii[s] viro, cognitio, cunctantem[1] jam Tiberium perpulit, ut vitandos crederet Patrum cœtus vocesque, quæ plerumque veræ et graves coram ingerebantur: nam, postulato Votieno, 'ob contumelias in Cæsarem dictas,' testis Æmilius,[t] e militaribus viris,[u] dum studio probandi[v] cuncta refert, et, quanquam inter obstrepentes, magna asseveratione nititur, audivit Tiberius probra, quis per occultum lacera-

turbam accurrentium; simul celebrat multa laude otium et secessum; nempe ab illis removeri molestias et odia, et iis summa reip. negotia opportune et diligentissime tractari.

Et forte eo tempore, cognita causa Votieni Montani, qui clarissimus ingenio erat, dubitantem adhuc Tiberium permovit, ut declinandos existimaret patrum conventus, verbaque, quæ sæpe vera et infesta in ipsum præsentem jaciebantur; quippe accusato Votieno ob convicia in principem jacta, *testis Æmilius, vir militaris, dum nimia cura firmandæ causæ, narrat omnia, et licet inter obturbantes, magna contentione incumbit, audivit* ipse coram *Tiberius contumelias, quibus per secretum lania-*

1 Tentat Muretus, *nutantem*. Mallet Ernestus, *dubitantem;* at ipse fatetur, *cunctantem*, recte dici pro *dubitantem:* ut apud Suetonium in Domit. II. 'Patre defuncto, diu cunctatus an duplum donativum militi donaret.' *Idem*.

NOTÆ

augere passivam significationem tribuo, quod Tacito est familiare, et notat Lipsius ad l. XI. ann. et l. III. histor. *Pichena*.

q *Quietem*] Laudat solitudinem, ubi sine tædio et offensionibus, indivisis urbanæ vitæ comitibus, gravissima negotia sedulo tractari possint.

r *Votieno Montano*] Cujus inter celebres oratores mentio Senecæ l. v. controvers. VII. et Præfatione l. IX. etiam inter poëtas Ovidio: 'Quippe vel imparibus numeris, Montane, vel æquis Sufficis, et gemino carmine nomen habes.' Sic l. I. 74. 'Sed Marcellum insimulabat sinistros de Tiberio sermones habuisse, inevitabile crimen, cum ex moribus principis fœdissima quæque deligeret accusator, objectaretque reo; nam quia vera erant, etiam dicta credebantur.'

s *Ingenii*] Per *ingenium* intellige facundiam, eloquentiam, studiorum meritum decus et famam.

t *Testis Æmilius*] *Testis*, neque enim indicium aut delationem profiteri licuit, militaribus viris saltem. Id illis interdictum refert Dio l. LVIII. ad annum, 786.

u *E militaribus viris*] His verbis simul indicatur fuisse virum non infimæ conditionis, et tamen rerum urbanarum haud magnopere peritum.

v *Dum studio probandi*] Dum eo tantum intentus est, ut quæ objectæ res erant, probaret, nihil reticebat, neque se absterreri sinebat, quod patres ejusmodi probrosos et injuriosos

batur, adeoque perculsus[w] est, ut 'se vel statim, vel in cognitione purgaturum,'[x] clamitaret; precibusque proximorum,[y] adulatione omnium, ægre componeret animum. Et Votienus quidem majestatis pœnis affectus est:[z] Cæsar objectam sibi adversus reos inclementiam eo pervicacius amplexus, Aquiliam,[a] adulterii delatam, cum Vario Li-

batur; adeoque commotus est, ut exclamaret se, vel extemplo, vel in ipsa quæstione, innocentem probaturum: *vixque sedaret iram prope astantium precibus*, et *assentatione cunctorum* placatus. *Et Votienus quidem supplicio, majestatis lege* præscripto, *punitus est. Tiberius eo pertinacius amplectens exprobratam sibi adversus reos immanitatem, exilio mulctavit Aquiliam postulatam adulterii, cum*

NOTÆ

in principem sermones, quos ille a Votieno se audivisse testabatur, aversabantur, et quasi scelere contaminarentur, dicentem strepitu interturbabant.

[w] *Adeoque perculsus*] Unde adeo commotus est, ut se objecta probra, vel in senatu statim, vel etiam in publica concione refutaturum pertinaci clamore contenderet: ita Freinshemius, sed errat de *concione*.

[x] *Vel statim, vel in cognitione purgaturum*] Puto, clamitasse Tiberium, non stare per se, quin purget objecta statim, coram toto senatu: cui tamen si videtur æquius audiri et partem alteram, eosque, quorum intersit, ne illud quidem refugere.

Cognitio ea est, ubi reus et accusator, ubi utrimque argumenta et testes. Seneca Medea: 'Si judicas, cognosce: si regnas, jube:' prorsus idem hic vult Tacitus quod supra c. 34. 'M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud dictator Cæsar, quam rescripta oratione, velut apud judices, respondit?' *Gruterus.*

Melius, ut modo ad IV. 40. diximus, legendum videtur *in concione.* Sic enim quandoque concionabantur imperatores: ut apud Suet. 24. Calig. 'Nec unquam postea quantiscumque de rebus, ne pro concione quidem populi, aut apud milites, nisi per numen Drusillæ dejeravit.' *Freinsh.*

Vel in cognitione] Sic scripsit Tacitus, cujus ea mens est: Tiberius adeo perculsus est iis contumeliis, quas in se jactas a Votieno testis asserebat, ut se vel statim, prinsquam ulterius Votieni causa disceptaretur, se purgaturum, vel cum ea causa penitus cognosceretur; nondum enim quæstio aut cognitio Votieni habebatur, sed tum tantum testimonia audiebantur, cum sic quereretur Tiberius. Nec aliud corrigendum aut quærendum hoc loco.

[y] *Proximorum*] Per *proximos* intellige non *amicos* aut *affines*, sed prope circumstantes Patres, qui forte illustriores e senatu et consulares ut plurimum.

[z] *Majestatis pœnis affectus est*] Quibus pœnis, propius disce ex Eusebio in Chronicis: 'Votienus Montanus, Narbonensis orator, in Balearibus insulis moritur, illuc a Tiberio relegatus.'

[a] *Aquiliam*] Aquiliamque postulatam adulterii cum Vario Ligure perpetrati, quanquam Lentulus Gætulicus consul designatus lege Julia de adulter. teneri eam, neque graviore quam ea lex statuisset pœna afficiendam censuisset, in exilium misit.

gure, quanquam Lentulus Gætulicus,[b] Consul[c] designatus, lege Julia damnasset,[d] exilio punivit; Apidiumque Merulam, '[e] quod in acta[e] D. Augusti non juraverat,' albo Senatorio[f] erasit.

Vario Ligure, quamvis Lentulus Gætulicus consul destinatus eum lege Julia puniendam censuisset: et Apidium Merulam senatu movit, quod in acta D. Augusti non jurasset.

NOTÆ

[b] *Quanquam Lentulus Gætulicus*] Hic nonnulla mihi dicenda sunt iis firmandis, quæ viri melioris notæ ascripsere de pœna, quam mœchis lex Julia minabatur. Ea citra mortem fuit et interdictionem aquæ et ignis: 'Adulterosque earum morte, aut fuga punivit,' &c. In quo Augustus suas ipse leges egrediebatur.

Ergo etiam citra deportationem, quæ gravior interdictione. Quænam igitur ea pœna? perpetua relegatio. Velleii l. II. 'Quasi cujuslibet uxore violata, pœnas pependere.'

At horum pœna relegatio. Dio, οἱ δὲ λοιποὶ ἐς νήσους ὑπερωρίσθησαν, i. e. ceteri in insulas relegati sunt. Et clarius hinc disce. Julia relegatione punitur. 'Julia relegata in insulam patriæque et parentum subtracta oculis.'

Quæ Dio sic extulit: 'Qua de re ipsa quidem relegata est in insulam Pandateriam, littoribus Campaniæ prætentam.' Idem verbum hic usurpat, quod paulo ante.

De perpetuitate vero adi Suetonium: 'nam ut omnino revocaret, exorari nullo modo potuit.' Nec nostrum prætereas: 'Igitur amotus Cercinam quatuordecim annis exilium toleravit.' Agitur de Sempronio, qui inter eos fuit, quos pœna secuta est, quasi privati conjugem adulterio polluissent. *Salinerius.*

[c] *Consul*] Principe referente, vel qui consul actu erat, censebat primus, vel *Consul designatus*, et prout mitiora, vel aspera censebat ille, plures Patres in suam sententiam trahebat. Hoc loco verisimile est consulem retulisse de Aquilia, tum priorem censuisse consulem designatum, ipsum Tiberium se exemisse primo loco, ut inter ultimos sententiam diceret, et asperiora censentibus se adjungeret.

Exemplum habes l. III. 22. ubi de Lepida nobilissima fœmina damnanda agitur: 'Exemit etiam Drusum consulem designatum dicendæ primo loco sententiæ: quod alii civile rebantur; ne ceteris assentiendi necessitas fieret: quidam ad sævitiam trahebant. Neque enim cessurum, nisi damnandi officio.'

Id est, non cessurum Drusum primo censendi loco, nisi ea mente, ut damnandi officio, seu potius oneri, cederet aliis Patribus. Noluit eam prædamnare, ne invidiam clarissimæ familiæ et aliorum subiret; damnare post alios et cum aliis minus curabat. Hoc loco Tiberius 'inclementiam pervicacius amplexus' damnavit Aquiliam, quanquam Lentulus mitiora censuisset, quemadmodum et Drusus Lepidam damnaverat, assentiens asperiora censentibus.

[d] *Lege Julia damnasset*] Adulterii pœnæ, quæ olim non in promtu: reclusi qua potui, et tenebris prisci ævi radium aliquem novæ lucis dedi, in excursu quem huic rei vide. *Lipsius.*

[e] *Quod in acta*] Quia in acta Augusti pro legibus habenda non juraverat, ex catalogo senatorum delevit.

[f] *Albo Senatorio*] Album τὸ λεύκωμα, id est, tabulæ albatæ, in quibus no-

43. Auditæ dehinc Lacedæmoniorum et Messeniorum[g] legationes, de jure templi Dianæ Limnatidis,[1 h] quod 'suis

Admissi posthac oratores Lacedæmoniorum et Messeniorum, certantes de jure delubri Dianæ Limenetidis, quod a suis patribus, suoque in agro consecratum

1 In Ms. Flor. *Liminatidis*, unde Gronovius et recentiores edidere, *Limenatidis*. Beroaldus aliique veteres cum Ryckio, *Limenetidis*. Optime monuit Lipsius emendandum *Limnatidis*, ut patet ex Strabone, in notis jam laudato, et ex Pausania, IV. 4. p. 287. in Messen. Ἔστιν ἐπὶ τοῖς ὅροις τῆς Μεσσηνίας ἱερὸν Ἀρτέμιδος, καλουμένης Λιμνάτιδος· μετεῖχον δὲ αὐτοῦ μόνοι Δωριέων, οἵ τε Μεσσήνιοι, καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι: 'In Messeniorum finibus est Dianæ cognomento Limnatidis templum commune solis Doriensium Messeniis et Lacedæmoniis.' De hoc templo sæpe Pausanias in Laconic. III. 2. p. 208. In Messen. IV. 31. p. 356. In Achaic. VII. 20. p. 575. Quantum ex Pausania assequi licet, templum illud Dianæ Limnatidis, castellumque Limnæ haud procul fuere a loco, qui nunc dicitur *Zarnata, near the Gulph of Coron in the Morea*. Brotier.—

NOTÆ

mina alindve quid inscriptum. Sic legis Album Judicum: et in Tertulliano, *Album Apostolorum*. Senatorum autem Album primus instituit Augustus, anno 716. cum, recenso senatu, mulctas infrequentibus imposuisset, et simul definisset numerum intra quem Senatusconsultum non fieret.

Eas ad res visum necessarium Album: quod renovatum quotannis, et in Curia propositum. Dio: 'Nomina omnium senatorum in albo descripta proposuit: atque ex eo quotannis etiam nunc ita fit.' *Lipsius*.

g *Messeniorum*] Messenii, *Messene, Mosseniga*, teste Nardo, urbs Peloponnesi olim clara, et Messeniæ regionis caput. Alii locum illius hodie *Petalidi* dici volunt. Olim Messenii cum iterum atque iterum defecissent a Lacedæmoniis, ab iis in servitutem redacti sunt, pejusque servis habiti.

Messenii] Messena, urbs Messeniæ regionis minoris ad Messeniacum sinum, in Peloponneso: hodie *Messeniga*, oppidum Moreæ provinciæ ad sinum *Coron* sub Turcico imperio Europæo. *Tillemon.*

h *Dianæ Limnatidis*] Vulgo Limenetidis: at veram scripturam juvare aliquid Callimachi versus videntur in Dianæ hymno: Καὶ μὲν ἀγυιαῖς Ἔσσῃ καὶ λιμένεσσιν ἐπίσκοπος· quasi eadem illa Dea viis præsit, portibusque. Ac tu nihil ambigens repone, *Limnatidis*. Ita historia hic postulat, et consensio scriptorum. Sive enim a Limnis vico (qui aliter Amiclæ dictus), Messeniæ, sive ἀπὸ τῆς λίμνης, a palude agnominata illa Dea, certe *Limnatis* scribendum, sive *Limnetis*.

Prioris sententiæ Strabo esse videtur l. VIII. Τὸ δ' ἐν Λίμναις τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν, Λιμναῖον, ἐφ' ᾧ Μεσσήνιοι περὶ τὰς παρθένους ὑβρίσαι δοκοῦσι τὰς ἀφιγμένας ἐπὶ τὴν θυσίαν, ἐν μεθορίοις ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας· ὅπου κοινὴν συνετέλουν πανήγυριν καὶ θυσίαν ἀμφότεροι. Nec dissimilia libro sexto.

At a lacu derivat clare Pausanias l. IV. et VI. itemque Artemidorus l. II. qui Dianam in somnis visam boni ominis piscatoribus esse vult, quoniam et Λιμνῆτις dicatur. *Lipsius*.

Dianæ Limnatidis] De *Limenetide Diana* nihil me legisse memini: scio tamen ex probatis auctoribus, oram illam terræ, quæ in Messenios spectat, abundare templis Dianæ, Veneris, ac Neptuni; Strabo vero l. VIII.

a majoribus, suaque in terra dicatum,' Lacedæmonii[i] firmabant annalium memoria[j] vatumque[o] carminibus: 'sed Mace-

probabant Lacedæmonii monumentis annalium et versibus poëtarum: sed sibi ab-

NOTÆ

ita scribit: Τὸ δ' ἐν Λίμναις τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν, &c. Fortasse igitur appellavit Cornelius *Dianam Limnetidem*, tanquam *stagneam:* λιμνῆτις enim *stagnea* est, sive *palustris:* et legendum erit *Limnetidis*, non *Limenitidis*. Ferretus.

Æmilius maluit, *Limnetidis*, quod probo; Dianam siquidem λιμνῆτιν ab stagno dictam Artemidorus interpres. somn. l. II. memorat. Sed et Pausanias Messeniacis habet: 'Dianæ templum dictum Limnetidis in finibus Messeniorum fuit, ipsis Doriensibus Laconibusque commune, et nulli præterea civitati.'

Quod si verum, a Messeniis sacris in illo templo prohibiti Lacedæmonii tot bellorum initio, in Epidauriorum finibus prope viam, quæ a Boëis ad Epidaurum Limeram ducit, Dianæ Limnetidi delubrum exstruxere, eodem teste in Laconicis.

Deinde cum Dorienses Lacedæmone potirentur, Preugenes somnio monitus, signum Limnetidis Lacedæmoniis eripuit, Mesoamque per servos deferendum curavit; unde Patras in aram Dianæ, festo ipsius Limnetidis, servi publici transferebant: quod idem Achaicis prodidit. Ex quibus de jure legationis constare studiosis potest. *Vertran.*

Fuit Diana λιμνᾶτις et apud Lacedæmonios, in via quæ Boëis Epidaurum ducebat; et apud Messenios ad vicum, quem vocabant Calamas. At in confinio quæ colebatur, dicebatur λιμενᾶτις vel λιμενῆτις, Anthologiæ VI. 3. Dicta sic quod præesse portibus eam existimarent: quod clare Callimachus docet. *Meursius in Laconicis.*

[i] *Lacedæmonii*] Lacedæmon vel Sparta, vide notas II. 60.

[j] *Annalium memoria*] Videntur *annales* accipi pro historiis antiquis, quales apud Cic. de orat. II. 12. describuntur: 'Erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio: cujus rei memoriæque publicæ retinendæ causa, ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium Pontif. Max. res omnes singulorum annorum mandabat literis Pontifex Maximus, efferebatque in Album,' et quæ sequuntur.

Annales igitur hic nihil aliud sunt, quam historiæ probatorum et veterum auctorum: non, ut interpretes putabant, commentarii rerum Spartanarum, quæ vulgo *Chronica* vocantur.

[o] *Vatum* vocabulo nihil aliud intellexit Tacitus, quam Poëtas, Homerum videlicet, et alios, ex quibus testimonia de finibus antiquis Græcarum regionum frequenter peti consuevisse, vel ex uno Strabone clarum est.

Vatumque] Vertit interpres Hispanus Alamus *los adivinos*, id est, hariolos; sed errat. *Vates* hic sunt poëtæ, quorum carmina pro testimoniis et argumentis afferuntur, quibus suum jus probent Lacedæmonii.

Vatum] Utrimque pugnabant argumenta desumta ex priscis poëtis et historicorum annalibus. Quisque habuit suos vates, et auctores historiæ stantes a partibus, prout illi favebant utrivis genti; vel prout utraque gens illud templum et agrum, in quo erat, per vices occuparant, posséderantque: ita et inclinaverant vates et historici, scripserantque. Agebatur eo judicio, non qui ali-

donis Philippi, cum quo bellassent, armis ademtum, ac post C. Cæsaris et M. Antonii sententia redditum.' Contra Messenii, 'veterem inter Herculis posteros[k] divisionem[l] Peloponnesi'[m] protulere, 'suoque Regi Dentheliatem[2] agrum,[n] in quo id delubrum, cessisse: monumentaque ejus

latum vi Philippi Macedonum Regis, cum quo bellum habuerant, et postea restitutum ipsis decreto C. Cæsaris et M. Antonii. *Contra Messenii retulere* antiquam partitionem Peloponnesi inter nepotes Herculis, et regionem Dentheliatem, in qua illud templum, suo principi evenisse: memoriamque illius

2 Corruptissime ediderat Beroaldus, *suoque recident Heliatem agrum.* Ex veteri scriptura recte emendatum, *regi Dentheliatem agrum.* Brotier. Interpretes quasi de compacto locum hunc corruptum pronuntiarunt. Nemo autem lenius eum tentat, quam Joannes Meursius, qui duabus duntaxat literis mutatis legit: *Delthaniatem agrum:* idque probat ex Stephano, apud quem Δελθάνιοι πόλις μία τῶν περιμαχήτων Μεσσηνίων καὶ Λακεδαιμονίων: 'Delthanii, urbs una ex iis, de quibus inter se pugnabant Messenii et Lacedæmonii:' qui locus egregie hunc illustrat. Sed cur non æque Stephanus ex Tacito quam Tacitus ex Stephano corrigendus? Nulla enim alia, præter hæc duo, extant loca, in quibus urbis aut agri hujus mentio. Immo Holstenius ex literarum ordine apud Stephanum turbato contendit Δενθάλιοι apud hunc legendum pro

NOTÆ

quando possedissent templum, sed qui primi et qui jure, non vi, possedissent illud. Et secundum Messenios judicatum.

[k] *Veterem inter Herculis posteros*] Sortitio Heraclidarum post victos Peloponnesios, et divisio in Laced. Argivorum ac Messeniorum regionem satis nota ex veteri historia. Temenus Argivam, Aristodemus ejusque liberi Lacedæmoniam, Cresphontes Messeniam habuere.

Ea divisio, et quæ eam præcessit Heraclidarum expeditio, octogesimo anno fuit post excidium Trojæ: Eusebius, Diodorus, Paterculus, et omnis historia Græca. Et corrigendus Strabo l. XIII. in quo, ἑξήκοντα ἔτεσι τῶν Τρωικῶν ὕστερον, male scribitur pro ὀγδοήκοντα, tralatitio errore ex notis.

Viginti annis ante captam Trojam prima expeditio Heraclidarum fuerat, in qua occisus ab Echemo Tegeate Hyllus Herculis, et ex pacto recessere Heraclidæ, nec rediere ante completum pactionis tempus, hoc est, post centesimum annum. Herodotus l. VIII. Pausanias in Messenicis p. 273.

[l] *Divisionem*] Antiquam Peloponnesi exhibuerunt ipsorumque Regi Cresphonti, dein Thuriatem regionem, in qua id templum esset, obvenisse. *Freinsh.*

[m] *Peloponnesi*] Peloponnesus, quasi Pelopis ins. sic a Pelope rege nominata: vulgo *La Morea*, peninsula maxima Græciæ.

Peloponnesi] Peloponnesus, provincia meridionalior Græciæ regionis: hodie *Morea* in præfectura Romelia sub Turcico imperio Europæo. *Tillemon.*

[n] *Dentheliatem agrum*] Lectionis et historiæ obscuræ locus. Placet *regi Penthilo Eleatem agrum.* Penthilus Arcadiæ, et nisi fallor, Messeniorum rex, filius Orestis. Strabo lib. XIII. 'Oresti in Arcadia defuncto

rei sculpta saxis et ære prisco manere. Quod si vatum, annalium ad testimonia vocentur,[3] plures sibi ac locupletiores esse: neque Philippum potentia, sed ex vero statuisse: idem Regis Antigoni, idem Imperatoris Mummii judicium:

rei incisam pilis, et veteribus tabulis æneis durare. Sin rejiciantur ad monumenta poëtarum et historiarum, plures ipsis ac fide digniores esse. Neque Philippum vi, sed jure decrevisse. Eandem Regis Antigoni, eandem

Δελθάνιοι, idque hoc Taciti loco firmat. *Ryckius.*—3 Corrigit Lipsius, *quod si vatum, atque annalium testimonia.* Gruterus, *vatum annaliumque testimonia.*

NOTÆ

successisse in regno Penthilum filium ejus aiunt, et processisse in Thraciam usque, sexaginta fere post Troicas res annis: quo ipso tempore in Peloponnesum redierunt posteri Herculis.'

Velleius l. I. 'Post Orestis interitum filii ejus Penthilus et Tisamenus regnavere triennio. Tum fere anno octogesimo' (Strabo numeravit annos duntaxat sexaginta) 'post Trojam captam, centesimo et vigesimo quam Hercules ad Deos excesserat, Pelopis progenies, quæ omni hoc tempore, pulsis Heraclidis, Peloponnesi imperium obtinuerat, ab Herculis progenie expellitur.'

Tempora et res satis conveniunt: disconvenit fortasse Tacitus, qui regem ipsum e posteris Herculis facere videtur. At cum omnia Græcorum scrinia excussi, qui progeniem Herculis prodidere, interque alios Theophilum l. II. adversum gentes, Penthilum nullum reperio.

Turbat etiam, quod Pausanias libro quarto; ubi Messeniorum reges ordine enumerat, neminem recenset hoc nomine.

Quid si legas ergo, *Pentheo Eleatem agrum?* quid si, *Temeno?* qui certe inter Heraclidas est. Sed is Argis regnum habuit, ut Pausanias auctor. Quem eundem in hac historia si sequimur, Cresphonti nomen fuit Messeniorum regi: cui in divisione per fraudem liquescentis sortis, terra ea obvenit.

Scripserim ergo, *suoque regi dein Eleatem agrum.* Eleatem sane retineo: quia Strabo mihi auctor totam regiunculam inter Dymen et Messenam, Eleam vocatam fuisse. Dentheleatem, sive potius Dentheletem recipere non possum, quia Thraciæ ii populi; apud quos qui potuit esse hoc templum? *Lips.*

Mercerus, *Tegeatem,* aut *Thuriatem* mallet: et cum eo Pausanias. Fortasse legendum: *suoque regi Penthilo Eleatem agrum, in quo id delubrum, cessisse.* Rhenanus.

Mutatu facile fuerit D. in P., ut in antiquitatibus Dionysii dicti *Denates* pro *Penates.* Sed nusquam legitur *Penthilus* Messeniorum rex, nunquam Messeniis *Eleas* ager cessisse. Quare vetus retinenda scriptio est. Dentheleates enim Thraciæ populi fuere, quorum Livius l. XXXIX. et Dio l. XXI. meminerunt; et in quorum agro templum Dianæ Limnetidis collocatum fuit. *Vertran.*

Dentheliatem agrum nullum hic locum habere recte monuerunt. Sed nec *Eleates* ferri potest, quod iis visum. Primum nunquam *Eleates* pro *Eleo* dicitur, sed aut ex *Elea* sive *Velia* Italiæ, aut ex civitate, cui nomen Ἕλος τῆς Λακωνικῆς, a quo Ἑλεάται Theopompo apud Athenæum, qui postea Εἵλωτες.

sic Milesios,[o] permisso publice arbitrio, postremo Atidium Geminum, Prætorem Achaiæ, decrevisse.' Ita secundum Messenios datum. Et Segestani[p] 'ædem Veneris,[q] montem

ducis Mummii sententiam. Sic statuisse Milesios, concessa ipsis publice judicandi potestate, denique Atidium Geminum rectorem Achaiæ idem censuisse; *ita Messeniis adjudicatum est templum. Et Segestani petivere* restitui

Certe melius esset, *quod si ad vatum annaliumque testimonia vocentur*, vel *quod si vatum, annalium, testimonia advocentur*. Nihil tamen mutatum volui. *Vatum*,

NOTÆ

At Ἠλεῖος ab Elide, non Ἐλεάτης, deinde ne Eleus quidem ager hic locum habere potest, qui inter Dymam quidem et Messenam est; et vere id Strabo; sed non inter Messenam et Laconicam. Ita enim est: Dyma urbs postrema Achaiæ: eam excipit Eleorum ager, hunc Messeniorum: dein Laconica est. At regionem quærimus, quæ media Messeniam inter et Laconicam, et in ea hoc templum.

Postremo, nusquam proditum, Elidem, aut Eleum agrum fuisse in sorte Heraclidarum; quæ utraque ratio etiam refellendis iis, qui rescribunt in Tacito, *Tegeatem*, qui ager neque in sorte Aristomachi filiorum fuit unquam, sed semper Arcadiæ; neque inter Messeniam et Laconicam, sed supra Laconicam, cum infra eam sit Messenia.

Nec Pausanias juvat, qui coli Limnatidem Dianam Tegeæ fatetur; sed ita ut Aleam Minervam Mantineæ, propriam Tegeatarum; Leucophrynam Dianam Athenis Magnesiorum.

Nec certius quicquam eo, quod jam dudum moneo, de *Thuriate* agro sensisse et scripsisse Tacitum; in quo Limnæ vicus sacer Dianæ cultu, et qui inter Messenios et Laconas controversus.

Utrumque probat Pausaniæ locus insignis in Messenicis IV. 31. Ἐντεῦθεν πρὸς μεσόγαιαν τῆς Μεσσηνίας σταδίους προελθόντι ὀγδοήκοντα ἔστιν ἡ Θουριατῶν πόλις: 'Exin octoginta stadia in regionem Messeniæ procedenti est Thuriatum civitas,' &c. Quæ narraverat antea in Laconicis.

Planus locus, et ex quo certa in Tacito correctio: *Suoque regi dein Thuriatem agrum, in quo id delubrum, cessisse*: quando et de agro constat, in quo Limnetis Diana, et de controversia supra eo agro, quam dijudicavit Augustus.

Tantum adverte pugnam Taciti, qui Divi Julii et Antonii id decretum refert, cum Pausania, qui Divi Augusti: odio Antonii. Sed hæc non mira in his historiæ parergis. Malim ego in hac parte Pausaniæ fidem arbitrarier. *Mercerus.*

Corrigo, *suoque regi Delthaniatem agrum.* Nam Δελθήνιοι, ut scribebant ceteri Græci, Δελθάνιοι, ut Lacones et Messenii, quibus Dorica dialectus usitata, oppidum erat in confinio utrorumque: unde et belli aliquando causa fuit.

Hujus rei testis sat disertus Stephanus istis verbis: 'Delthania urbs una ex iis, de quibus inter se pugnabant Messenii ac Lacedæmonii.' *Meursius in Laconicis.*

[o] *Sic Milesios*] Idem et Milesiorum civitatem, cum utriusque partis consensu, et publico concilio, arbitrium rei ad eam delatum fuisset, statuisse.

[p] *Segestani*] Segesta, urbs Siciliæ in ora occid. inter Lilybæum et Pan-

apud Erycum,[4r] vetustate dilapsam,[5] restaurari[s] postulavere; nota memorantes de origine ejus,[t] et læta Tiberio: suscepit curam libens, ut consanguineus.[u] Tunc tractatæ Mas-

templum Veneris in colle Erycino, antiquitate subversum, *certa compertaque celebrantes de constitutione illius, et grata Cæsari: opus ultro amplexus est* Tiberius, *ut stirpe conjunctus. Tunc consultatum est de desideriis Massiliensium,*

de poëtarum carminibus, non de oraculis accipe. *Brotier.*—4 In libris editis, *montem apud Erycum.* Emendandum, *Erycem,* vere monuit Lipsius, ut patet ex Mela, II. 7. Plinio, III. 8. Apud Tullium quidem in Verr. II. 8. legitur quoque, *Erycum.* Sed optimis editoribus minime probatum. Alii emendant, *Erycium;* alii, *Erycinum.* Idem. Brotierus et Homerus habent *Erycem.*—5 Sic bene Ernestus. Male Beroaldus et veteres, *delapsam.* Brotier.

NOTÆ

ormum, excisa.

Segestani] Segesta vel Ægesta, urbs Siciliæ insulæ ad septentrionem et occidentem: hodie *Castello a Mare,* urbs Vallis Mazaræ ad septentrionem et occidentem, in regno et insula Siciliæ; paret regi Catholico. *Tillemonius.*

q *Ædem Veneris*] Postularunt Segestani, ut ædes Veneris Erycinæ instauraretur, notam de origine Juliæ gentis ab ista Dea profectæ, fabulam, et Tiberio gratam referentes: unde libens eam curam, veluti consanguineus numinis, per adoptionem Augusti in gentem illam Juliam, in se recepit.

r *Montem apud Erycum*] Immo, *Erycem.* Eryx enim Siciliæ ille mons dictus, descriptus Polybio lib. I. cum ipso templo, et Strab. in VI. De eo Virgilius: 'Tum vicina astris Erycino in vertice sedes Fundatur Veneri Idaliæ.' Et ad ejus instar etiam Romæ templum erectum Veneri Erycinæ ad portam Collinam, de quo Ovidius, et Livius. At illud mirum, quod noster hic Tiberio tribuit, id Suetonium Claudio ascripsisse, c. 25. 'Templum in Sicilia Erycinæ vetustate collapsum, ut ex ærario P. R. reficeretur auctor fuit.' An Suetonius id scripsit ἀλογιστί? an vere instauratum iterum a Claudio fuit? quod tamen haud facile creditu, tam pauco annorum intervallo. *Lipsius.*

Erycum] Eryx, mons et oppidum Siciliæ insulæ ad occidentem: hodie *Trapano del Monte,* vel *Monte Sant Giuliano,* oppidulum Vallis Mazaræ ad occidentem, in regno et insula Siciliæ. *Tillemonius.*

s *Restaurari*] Queritur Lipsius, quod dissideant in hac re Tacitus et Suetonius; quasi vero hoc novum sit! sexcenta sunt exempla talis dissidii. Certe sæpe auctores eandem rem, seu verbum prolatum tribuunt diversis principibus, ut hoc loco.

Quod dissidium sic conciliare soleo. Substantia rei seu actionis certa, et vera est, ut hic instauratum fuisse templum Erycinæ Veneris; id certum, id factum est, et in ea substantia rei conveniunt auctores; at in circumstantiis quis id fecerit, an Tiberius an Claudius, sæpissime dissentiunt.

t *De origine ejus*] Fundationem templi tribuunt Æneæ, vel potius Eryci. Is Butæ et Veneris filius, qui cum hospites ad cæstuum certamen provocaret, ab Hercule superatus occubuit, et in illo monte Erycino, in quo templum Veneri matri condiderat, sepultus est. Hodie locus ille voca-

siliensium[v] preces, probatumque[w] P. Rutilii exemplum:[x] namque eum, legibus pulsum, civem sibi Smyrnæi addiderant: quo jure[y] Vulcatius Moschus, exul, in Massilienses receptus, bona sua Reip. eórum,[z] ut patriæ,[a] reliquerat.

44. Obiere eo anno viri nobiles Cn. Lentulus et L. Domi-

approbatumque P. Rutilii institutum. Etenim illum judicio ejectum, civem sibi Smyrnæi asciverant. Quo jure et exemplo *Vulcatius Moschus exilio pulsus, in Massiliensium civitatem ascriptus, opes suas urbi illorum, ut patriæ, largitus fuerat.*

Eo anno vita concessere viri illustres Cn. Lentulus et L. Domitius. Lentulo

NOTÆ

tur *Monte S. Juliano.*

De origine ejus] Scilicet *templi*, quod nempe struxerant Segestani olim in honorem Veneris, quia ex Trojanis et ex Ænea orti, qui filius Veneris; et ea læta Tiberio, qui se consanguineum ferebat, non Segestanorum, quod illi commune cum ceteris Romanis fuit, sed Deæ Veneris, per gentem Juliam, in quam arrogatus ab Augusto fuerat.

[u] *Ut consanguineus*] Quia Segestani pariter a Trojanis orti. Panegyricus tamen scriptor ad solos in Sicilia Mamertinos eam gloriam transfert: 'Imputavere se origine fabulosa,' inquit, 'in Sicilia Mamertini, in Asia Ilienses.' *Lipsius.*

[v] *Massiliensium*] Massilia, urbs Commonorum populorum, in Viennensi prima, Galliæ Narbonensis provincia: hodie *Marseille*, urbs maritima præfecturæ Provinciæ, seu *Provence*, in regno Franciæ. *Tillemonius.*

[w] *Probatumque*]. Concessum Massiliensibus, ut hæreditatem Moschi adirent, qui cum in exilium actus esset, apud ipsos domicilium elegerat, factusque civis eorum erat, et bona sua reipub. eorum velut alteri suæ patriæ reliquerat, approbatumque exemplum Rutilii, qui Urbe pulsus, et Smyrnæ civis factus, huic etiam civitati opes suas legaverat.

[x] *P. Rutilii exemplum*] De quo Ovidius: 'Et grave magnanimi robur mirare Rutili Non usi reditus conditione dati. Smyrna virum tenuit, non Pontus et hostica tellus.' Velleius, Cicero, Seneca, omnes scriptores.

P. Rutilii exemplum] P. Rutilius Rufus consul anno U. C. 648. vir innocentissimus, repetundarum damnatus est anno post decimo, ab Equitibus, quo judicio convulsa penitus resp. est. Cic. Brut. I. de Orat. et alii auctores.

[y] *Quo jure*] Judicio et lege pulsus ex Urbe, statim atque elegisset sedem in alia urbe, civis jure istius erat, eodemque jure, quo civis illius fuit, eodem et jure potuit ipsi suas opes, velut hæredi legitimæ, relinquere: nec prima quam olim habuisset civitas, ea bona vindicare jure potuit.

[z] *Bona sua reip. eorum*] Nec hæredem institui, nec præcipere posse remp. constat. Plinius lib. v. epist. Ulpianus tit. 22. *Muretus.*

[a] *Patriæ*] Ambiguum habere posset sensum: falsum unum, tanquam patria fuisset Moschi Massilia; at verum alterum, non fuisse quidem patriam, sed quia ibi civis factus esset, habitam loco patriæ.

Sic ferme 'alteram patriam Annibalis' appellat Capuam Florus II. 6. ob frequentem ejus et jucundam ea in urbe moram. Æneas apud Virgil. XI. 24. 'Egregias animas, quæ sanguine nobis Hanc patriam peperere suo.'

tius. Lentulo, super Consulatum[b] et triumphalia de Gætulis,[c] gloriæ fuerat bene tolerata paupertas, dein magnæ opes innocenter paratæ,[1] et modeste habitæ. Domitium decora-

præter consulatum et insignia triumphi de Gætulis, decori fuerat recte habita egestas, dein ingentes divitiæ per bonas artes quæsitæ, et temperanter possessæ.

1 Ita Ms. Flor. Beroaldus, Pichena, et recentiores. In Lipsianis editioni-

NOTÆ

[b] *Lentulo, super Consulatum*] Plures Lentuli sub hoc ævum, et vereor ut confuderint quosdam viri docti. Lentulum Augurem eundem fuisse cum hoc Gætulico censent. Non consentio ego. Primum quia ille semper Auguris cognomine, quasi ad discrimen affectus: quod desiisset facto loco agnomini meliori. Ubi, inquam, ille Augur nominatur, nusquam adjectum Gætulici nomen. Iterum, quia huic Auguri liberi nulli.

Colligo ex Suetonii Tiberio, qui ait, 'Cn. Lentulum Augurem, cui census maximus fuerit, angore et metu ad fastidium vitæ a Tiberio actum; et ut ne quo nisi ipso hærede moreretur.' Non tam impudens Tiberius, (præsertim hoc imperii sui ævo) qui id exprimeret ab homine, cui suus hæres. At Lentulo Gætulico filius, uti docebo, cognomine eodem.

Denique notari Augurem, ut inertem, sine ingenio, sine lingua, a Seneca video: illum laudari a Tacito hic et l. I. 'Præcipue infensi Cn. Lentulo, quod is ante alios ætate et gloria belli firmare Drusum credebatur, et illa militiæ flagitia primus aspernari.'

Non movet me quod opes magnas Gætulico Tacitus tribuit, magnas item Auguri Seneca Suetoniusque. Disparitas enim elucet eo ipso. Gætulico 'gloriæ' fuerunt 'opes innocenter partæ et modeste habitæ,' ait noster: vitio Auguri, cujus sordes et sterilitatem notat Seneca his verbis: 'Cn. Lentulus Augur divitiarum maximum exemplum, antequam illum libertini pauperem facerent (hic quater millies HS. suum vidit: proprie dixi; nihil enim amplius quam vidit) ingenii fuit tam sterilis, quam animi. Cum enim esset avarissimus, nummos citius emittebat, quam verba: tanta erat illi inopia sermonis.'

Censeo ergo diversum ab Augure Gætulicum fuisse: censeo tamen, non pugno. Sed et Gætulici duo, pater filiusque. Pater ecce, qui hoc anno mortuus: filius, qui sequenti consul. Nominant fasti, Dio, Tacitus ipse. Velleius clarissime: 'Sed Cossus etiam victoriæ testimonium in cognomen filii contulit, adolescentis in omnium virtutum exempla geniti.' Filius est, cui locus inter doctos: cujus historiæ et poëmata laudantur a priscis; historia, a Suetonio, Cal. c. 8. 'Cn. Lentulus Gætulicus Tiburi genitum scribit:' poëmata, a Martiale, præfatione quapiam, Sidonio, et Probo.

Leguntur et hodie quædam Græca III. et VI. *Anthologiæ*, ubi corrupte titulus, Γετουλίου pro Γαιτουλικοῦ. Supervixit iste ad Caii principatum, interfectus ab eo, cum Germaniæ præfuisset decem annos. Dio, lib. LIX. *Lipsius.*

[c] *De Gætulis*] Gætuli pop. Africæ circa Syrtes, a Celtis orti, teste Isidoro.

Gætulis] Gætuli late sunt, populi Africæ ulterioris ad occidentem: hodie pars occidentalis regionum

vit pater, civili bello maris potens,[c] donec Antonii partibus, mox Cæsaris misceretur. Avus Pharsalica[d] acie, pro optimatibus ceciderat: ipse delectus,[2] [e] cui minor[3] Antonia,[f] Octavia genita, in matrimonium daretur. Post exercitu

Domitium nobilitavit pater ejus *per arma civilia mari præpollens, donec factioni Antonii, dein Augusti adjungeretur. Avus prælio Pharsalico pro senatu occubuerat. Ipse ascitus, cui minor Antonia Octaviæ filia collocaretur. Postea*

bus, *partæ*. Brotier.—2 *Electus* Beroaldus et veteres omnes. In recentioribus editionibus, *delectus*. Bene quidem. Sed nec male, *electus*. Brotier. *Electus* quoque Homero, cum Brotiero.—3 Male emendat Jac. Gronovius, *cui minori*,

NOTÆ

Biledulgerid et *Saræ* vel Deserti. *Tillemonius.*

[c] *Pater civili bello maris potens*] De quo Sueton. Ner. 3. 'Is inter conscios Cæsarianæ necis, quanquam insons, damnatus lege Pedia, cum ad Cassium Brutumque se, propinqua sibi cognatione junctos, contulisset, post utriusque interitum, classem olim commissam retinuit: auxit etiam: nec nisi partibus ubique profligatis, M. Antonio sponte et ingentis meriti loco tradidit. Solusque omnium ex iis, qui pari lege damnati erant, restitutus in patriam, amplissimos honores percurrit, ac subinde redintegrata dissensione civili, eidem Antonio legatus, delatam sibi summam imperii ab iis quos Cleopatræ pudebat, neque suscipere, neque recusare fidenter, propter subitam valetudinem, ausus, transiit ad Augustum, et in diebus paucis obiit.'

[d] *Avus Pharsalica*] Sueton. Nerone 2. 'Præter C. Cæsarem abeuntem consulatu, quem adversus auspicia legesque gessisse existimabatur, ad disquisitionem senatus vocavit: mox consul imperatorem ab exercitibus Gallicis retrahere tentavit: successorque ei per factionem nominatus, principio civilis belli ad Corfinium captus est. Unde dimissus Massilienses obsidione laborantes, cum adventu suo confirmasset, repente destituit, acieque demum Pharsalica occubuit. Vir neque satis constans, et ingenio truci: in desperatione rerum mortem timore appetitam ita expavit, ut haustum venenum pœnitentia evomuerit, medicumque manu miserit, qui id sibi prudens ac sciens, minus noxium temperasset,' &c.

Pharsalica] Pharsalus urbs Phthiotidis regionis in Thessalia, provincia Græciæ: hodie *Farsa*, urbs Thessaliæ hodiernæ, in Turcico imperio Europæo. *Tillemonius.*

[e] *Ipse delectus*] Noster autem, de quo hic Tacitus, ex omni nobilitate electus est ab Augusto, cui minorem natu Antoniam, Octavia sorore sua editam, collocaret. *Freinsh.* Debuit dicere ille, vel Tacitus, *majorem Antoniam*, ut videbimus infra.

[f] *Cui minor Antonia*] Contra Suetonius initio Claudii, minorem Antoniam Drusi Germanici uxorem, et initio Neronis, majorem Antoniam iisdem parentibus natam L. Domitio nuptam refert: eique Plutarchus in Antonio subscribit. Ego vereor ne non pro *minore*, *major Antonia* scribenda sit, ex auctorum consensu. *Vertranius.* Legendum est, *major Antonia;* nam Antonia *minor* nupsit Druso, Tiberii fratri, patri Germanici.

flumen Albim transcendit, longius penetrata Germania, quam quisquam priorum: easque ob res insignia triumphi[g] adeptus est. Obiit et L. Antonius, multa claritudine generis, sed improspera: nam patre ejus, Julo[4] Antonio, ob adulterium Juliæ morte punito, hunc, admodum adolescentulum, sororis nepotem,[h] seposuit Augustus in civitatem Massiliensem,[x] ubi specie studiorum nomen exilii[i] tegeretur. Habitus tamen supremis honor; ossaque tumulo Octaviorum illata per decretum Senatus.

cum legionibus fluvium Albim transmisit, perrumpens Germaniam ulterius, quam quisquam superiorum: ob eaque facinora triumphi ornamenta obtinuit. Interiit etiam L. Antonius maxima nobilitate stirpis, sed infausta. Quippe Julo Antonio parente ejus ob stuprum Juliæ interfecto, hunc admodum juvenem Octaviæ *sororis nepotem amovit Augustus in urbem Massiliensem, ubi prætextu liberalium artium, vocabulum exilii velaretur: celebratæ tamen multo cum honore exequiæ; et cineres sepulchro Octaviorum conditi, ex decreto Patrum.*

quasi puero adhuc Domitio promissa fuerit Antonia. *Brotier.*—4 *Julio* Gronovius.

NOTÆ

[g] *Insignia triumphi*] Sueton. Ner. 3. 'Domitius nascitur, quem emtorem familiæ pecuniæque in testamento Augusti fuisse, mox vulgo notatum est; non minus aurigandi arte in adolescentia clarus, quam deinde ornamentis triumphalibus ex Germanico bello. Verum arrogans, profusus, immitis, censorem L. Plancum via sibi decedere Ædilis coëgit: præturæ consulatusque honore equites Rom. matronasque ad agendum mimum produxit in scenam: venationesque et in circo et in omnibus urbis regionibus dedit. Munus etiam gladiatorium: sed tanta sævitia, ut necesse fuerit Augusto, clam frustra monitum edicto coërcere.'

[h] *Sororis nepotem*] Natus enim ex Julo Antonio et Marcella Octaviæ filia. Consule Augusti nostrum Stemma. *Lipsius.*

[x] *Civitatem Massiliensium*] Massilia civitas serie sæculorum antiquissima, armipotens, fidei tenacissima, nobilis religionibus, literis et studiis nobilissima, præter sermonem Græcum, Latinum, et Gallicum, quibus, ut inquit Varro, familiariter utebatur; ita disciplinas omnes coluit, ut ad Græcorum comparationem excelleret, neque ac ea tam Atticæ ipsæ Athenæ viderentur.

Ideoque in civitatem nominis gloria celeberrimam, post bella civilia, ad ingenuas artes discendas, nobilissimus quisque ex Romanis confluxere, ait Strabo, lib. IV.

Quod et Cornelius indicat hic, de L. Antonio, quem Augustus ab urbe specie studiorum removisset; idem Julio Agricola Forojuliensi parvulo scribit, 'sedem ac magistram studiorum Massiliam habuit, locum Græca comitate, ac provinciali parcimonia mistum, ac bene compositum.'

[i] *Nomen exilii*] Ubi studiorum causa abesse dicebatur, cum tamen revera

45. Iisdem Consulibus, facinus atrox in citeriore Hispania[j] admissum a quodam agresti nationis Termestinæ:[k] is Prætorem provinciæ, L. Pisonem, pace incuriosum, ex improviso in itinere adortus, uno vulnere in mortem affecit: ac pernicitate equi profugus, postquam saltuosos locos attigerat, dimisso equo, per derupta[1] et avia sequentes frustratus est, neque diu fefellit: nam, prehenso ductoque per proxi-

Eodem anno, crimen ingens in Hispania citeriore perpetratum a quodam rustico regionis Termestinæ. Is aggressus ex inopinato præfectum provinciæ L. Pisonem, ut in pace improvidum, in via eum uno ictu obtruncavit: et velocitate equi fugam capessens, postquam sylvas assecutus erat, relicto equo, per aspera et invia sectantes elusit. Neque diu latuit; nam capto ductoque per propinquos vicos equo, cujus

1 *Dirupta*, Homerus.

NOTÆ

exul esset, et miseriæ conditionis hujus tantum modo favorabilius nomen prætenderetur.

[j] *Citeriore Hispania*] Hispania citeriore, quæ et *Tarraconensis*, pars est septentrionalis, et plusquam dimidia totius Hispaniæ, sub Romanis in quatuor divisa est provincias, nempe *Tarraconensem* proprie dictam, *Carthaginensem*, *Gallæciam*, et *Insulas*, &c.

Hodie in eo tractu sunt *Catalaunia* principatus, excepto comitatu Ruscinonensi vel *Roussillon*, et regna seu provinciæ *Arragoniæ*, *Valenciæ*, cum insulis *Majorca*, *Minorca*, *Yvica*, &c. atque *Gallæcia*, *Asturiæ*, *Biscaya*, *Navarra*, et *Murcia* provinciæ integræ; nec non pars major *Castellæ* Veteris et Novæ, regnique *Leon*, et pars minima regnorum *Granadæ* et *Andaluziæ*, quæ regna vel provinciæ parent regi Catholico, quibusdam tamen exceptis in principatu Catalauniæ a rege Franciæ acquisitis. His omnibus addenda est pars septentrionalior *Portugalliæ*, sub ditione regis Portugalliæ, in Hispania: ex chartis et tabulis Sansonis. *Tillemonius.*

[k] *Nationis Termestinæ*] Termisum oppidum clarum in Hispaniis agnoscit Appianus: Τερμισὸν δὲ μεγάλην πόλιν ἀεὶ δυσπειθῆ Ῥωμαίοις γενομένην, ἐξ ἐρυμνοῦ κατήγαγεν ἐς τὸ πεδίον, καὶ ἐκέλευσεν οἰκεῖν ἀτειχίστους: 'Termisum magnam civitatem semper rebellem et inobedientem Romanis, ex monte deduxit in campum, et jussit habitare nullis mœnibus cinctam.' Et credo me vere emendasse illud Sallustii: 'hi saltibus occupatis Termestinorum agros invasere;' ubi vulgo *tum externorum agros*. Oppidum ipsum *Termes* Plinio dictum, unde Termestini. *Lipsius.*

Termestinæ] Termestini Hispaniæ populi. *Termes* oppidum Hispaniæ Tarracon. in Arevacis, in Celtiberorum confinio: hic L. Piso prætor, Hisp. citerioris ob gravia tributa populo imperata ab agricola Termestino confoditur, anno salut. 20.

Termestinæ] *Termes*, vel *Termantia*, urbes Arevacorum populorum, ad Arenam amnem, in Gallæcia provincia Hispaniæ Citerioris: hodie *Lerma*, oppidum vel burgus Castellæ Veteris, versus septentrionem, et ad amnem *Arlanze*: paret regi Catholico. *Tillemonius.*

mos pagos equo, cujus foret cognitum: et repertus, cum tormentis edere conscios adigeretur, voce magna sermone patrio, 'frustra se interrogari,' clamitavit: 'assisterent socii ac spectarent: nullam vim tantam doloris fore, ut veritatem eliceret.' Idemque cum postero[l] ad quæsitionem retraheretur, eo nisu[m] proripuit se custodibus, saxoque caput afflixit, ut statim exanimaretur. Sed Piso Termestinorum dolo cæsus habetur: qui pecunias,[n] e publico[o] interceptas, acrius, quam ut tolerarent barbari, cogebat.

esset compertum est: et deprehensus ipse, *cum per cruciatus socios prodere cogeretur, elata voce, et lingua patria exclamavit,* inutiliter se torqueri, astarent conscii, et coram intuerentur: nullam violentiam tantam tormentorum fore, ut verum extorqueret. *Idemque, cum postridie ad quæstionem reduceretur, tanta vi se satellitibus exemit, lapidique cervicem allisit, ut confestim expiraret. Sed Piso Termestinorum fraude interemtus fertur, quia nummos e publico subreptos asperius exigebat, quam ut ferrent Hispani.*

NOTÆ

[l] *Idemque cum postero*] Vertranius notat, 'deest hic nomen *die*.' Immo judicium hic tibi: solens priscis sine additione dicere, Hesterno, Quotidiano, Anno, Horno, Postero; et fere adverbiorum in morem.

Exempla, juventutis causa, sint ista: Tacitus xv. Annal. 'Postero, cum ad eosdem cruciatus retraheretur, gestamine sellæ,' &c. Plautus Capteiveis: 'Nisi quotidiano sesquiopus confeceris;' ubi perperam legas *quotidianos*, vulgo.

Sic idem illo *anno* non semel dixit, ut alibi notavi et correxi. Sic Cicero lib. iv. ad Atticum *anniversario*, item *voluntario, commodo*, et plura. *Hesterno* etiam eadem ratione mihi lectum. *Lipsius.*

[m] *Eo nisu*] Ea violentia, inter milites a quibus deducebatur, erupit, caputque suum afflixit saxo, ut statim expiraret.

[n] *Qui pecunias*] Recte. Sed forte melius, *quia pecunias*. Pichena. Varie vertunt, sed puto falli omnes, nec enim vel solita tributa, vel etiam ab ipso extra ordinem imposita intelligi vox *interceptas* patitur.

Neque etiam ad barbaros magnopere pertinebat, pecunias publicas ipse depecularetur, an Romam mitteret; sed interceptam ab aliquibus pecuniam, quæ ad publicos reditus pertinebat, acrius acerbiusque quam homines barbari et præferoces pati possent, exigere instituerat. *Freinshemius.*

Plinius lib. x. epist. 28. 'Nunc reipub. Prusensium impendia, reditus, debitores excutio, quod ex ipso tractatu magis ac magis necessarium intelligo. Multæ enim pecuniæ variis ex causis a privatis detinentur; præterea quædam minime legitimis sumtibus erogantur.'

Et epist. 34. 'Erit enim pecunia ex qua fiat, primum ea, quam revocare a privatis et exigere jam cœpi.' Idem in Panegyr. cap. 70. 'Præfuerat provinciæ Quæstor unus ex candidatis, inque ea civitatis amplissimæ reditus egregia constitutione fundaverat.' Adde nostrum lib. xiii. 48. et quæ ad Ann. lib. ii. 54. notavimus.

[o] *E publico*] Quia interceptam ab aliquibus pecuniam, quæ ad publicos reditus pertinebat, acrius exigebat.

46. Lentulo Gætulico, C. Calvisio Coss. decreta triumphi insignia Poppæo Sabino, contusis Thracum gentibus, qui montium editis[p] inculti, atque eo ferocius agitabant. Causa motus, super hominum ingenium, quod pati delectus, et validissimum quemque militiæ nostræ dare aspernabantur; ne Regibus quidem parere, nisi ex libidine, soliti, aut, si mitterent auxilia,[q] suos ductores præficere, nec nisi adversum accolas belligerare. Ac tum rumor incesserat, fore, ut disjecti, aliisque nationibus permixti, diversas in terras traherentur. Sed, antequam arma inciperent, misere legatos, 'amicitiam obsequiumque' memoraturos; 'et mansura hæc, si nullo novo onere tentarentur: sin, ut victis, servitium indiceretur, esse sibi ferrum et juventutem, et prom-

Lentulo Gætulico C. Calvisio Coss. concessa decreto Patrum triumphalia ornamenta Poppæo Sabino, fractis Thracum nationibus, qui per ardua montium agrestes, et ab omni cultu alieni, ideoque violentius agebant. Causa discordiæ, præter ferociam gentis, quod conscribi militem, et fortissimum quemque castris nostris præbere nollent; ne regibus quidem suis, *nisi ex libito suo obtemperare assueti; aut si subsidia et copias* nobis *suppeditarent, suos duces imponere, nec nisi adversus finitimos bella gerere* solebant. *Ac tum increbuerat fama, id agi, ut dispersi, aliisque gentibus immixti, longinquas in oras aveherentur. Sed priusquam bellum cœptarent, miserunt oratores, qui* societatis fideique *memoriam innovarent*, et duratura hæc, si nullo insolito tributo premerentur; quod si servitus aut onus illis imponeretur, tanquam debellatis, esse sibi arma, juvenesque, et fortem animum ad

NOTÆ

Freinsh. Potuerunt illi intercipere pecuniam ex publico, seu ex populo, quæ tamen pecunia non pertineret ad reditus publicos. Potuerant exigere pecuniam jure et auctoritate, intactis tamen illibatisque publicis seu vectigalibus, quæ vel ad civitatem suam, vel ad Romanos pertinerent. Ultra tributa potuerunt a civibus et sociis pecuniam exigere, quam cogebat Piso acrius. Τὸ *intercipere*, Græcis νοσφίζειν, spectat *ad repetundas*.

[p] *Qui montium editis*] Hi sunt quos ὀρεινοὺς Θρᾷκας Thucydides appellat, describitque l. II. Παρεκάλει δὲ καὶ τῶν ὀρεινῶν Θρᾳκῶν τοὺς πολλοὺς τῶν αὐτονόμων καὶ μαχαιροφόρων, οἳ Δῖοι καλοῦνται, τὴν Ῥοδόπην οἱ πλεῖστοι οἰκοῦντες: 'Advocabat multos montanorum Thracum eorum qui liberi suis legibus reguntur, gladiis utentes in bello, qui Dii vocantur, et plerique Rhodopem habitant.' Quod ait eos αὐτονόμους, idem Tacitus voluit, cum hic scripsit, ne regibus quidem, nisi ex libidine, parere solitos. *Lipsius.*

[q] *Si mitterent auxilia*] Quod ne suis quidem regibus, auxilia imperantibus, nisi in quantum ipsis videbatur, parere consueverant: aut certe, si quas copias mitterent, proprios et suæ gentis duces præficere, neque aliis parere; idque tantum faciebant, cum in propinquo bellum esset. *Freinsh.* Id intellige, cum mitterent auxilia Romanis, idque pro more aliorum barbarorum, qui auxiliares erant,

tum libertati, aut ad mortem, animum.' Simul castella, rupibus indita, collatosque illuc parentes et conjuges ostentabant, 'bellumque impeditum, arduum, cruentum,' minitabantur.

47. At Sabinus, donec exercitus[1] in unum conduceret, datis mitibus responsis, dum Pomponius Labeo e Mœsia[r] cum legione, Rex Rhœmetalces cum auxiliis popularium, qui fidem non mutaverant, veniret;[2] addita præsenti copia, ad hostem pergit, compositum jam per angustias saltuum. Quidam audentius[s] apertis in collibus visebantur: quos Dux

libertatem, aut interitum. *Simul demonstrabant jactabantque propugnacula montibus imposita, translatosque illuc parentes, et uxores,* bellumque inexplicabile, asperum, et immane *minaciter ostentabant.*

At Sabinus, dum copias in unum contraheret, molliter rescribens, dum nempe *Pomponius Labeo e Mœsia cum legione, rex Rhœmetalces cum subsidiis Thracum, qui obsequium non exuerant, adventaret, adjuncto præsenti agmine, ad hostem contendit, jam ordinatum inter fauces sylvarum. Nonnulli audacius* agitantes *per*

1 In libris hactenus editis legitur: *At Sabinus, donec exercitus in unum conduceret, datis mitibus responsis, dum Pomponius Labeo e Mœsia cum legione, rex Rhœmetalces cum auxiliis popularium, qui fidem non mutaverant, veniret, addita præsenti copia, ad hostem pergit.* Nemo non videt hæc omnia disjecta esse, nec sibi cohærentia. Idem ferme Flor. Ms. Codicis vitium; ex quo tamen non nihil lucis haurire possis: *datis mitibus responsis, quam Pomponius Labeo e Mœsia cum legione, rex Rhœmetalces cum auxiliis popularium qui fidem non mutaverant, venire.* Si enim, duce Jacobo Gronovio, veteris scripturæ vestigia persequamur, patet emendandum, *postquam Pomponius Labeo . . . . venere.* Deinde si superiora, *donec exercitus in unum conduceret, datis mitibus responsis,* parenthesi concluseris, nihil superest difficultatis: sana omnia, omnia Corneliana. *Brotier.* Vir doctus legit: *cum Pomponius &c. venissent,* quoniam alias Tacitum putat prorsus supervacaneum idemque omnino inepta garrulitate dicturum. Videri tamen possunt enuntiationes, ut cum dialecticis loquar, diversæ; *Sabinus exercitus in unum conducit. Pomponius Labeo e Mœsia cum legione venit: Rex Rhœmetalces cum auxiliis popularium:* prior quidem generalis et sub se duas sequentes continens, non tamen tota ex illis consistens. Nam præter legionem e Mœsia et auxilia Rhœmetalcis, exercitus Sabini alios habuit milites, quos per *præsentem copiam* Auctor deinceps designat. Quare generali primum enuntiatione utitur, *donec exercitus in unum conduceret,* dein partitim hanc explicat, *dum Pomponius Labeo e Mœsia cum legione, Rex Rhœmetalces cum auxiliis popularium veniret, addita præsenti copia.* Hoc Suetonius facit passim, noster sæpius, ut IV. 49. *Ryckius.* Homerus habet *postquam.*—2 Homerus habet *venere.*

NOTÆ

[r] *Mœsia*] Mœsia regio Europæ, in superiorem et inferiorem *Ciabro* fluvio divisa: superior *Bosnia* ad occ. et *Servia* ad ortum dicitur: inferior *Bulgaria,* circa mare Euxinum, et ostia Istri *Bessarabia,* ultra Danubium ex parte, hoc est circa oram maris Euxini, *Moldavia.*

[s] *Quidam audentius*] Pars paulo fidentius nudos nullisque arboribus

Romanus, acie suggressus, haud ægre pepulit, sanguine barbarorum modico, ob propinqua suffugia. Mox castris in loco communitis valida manu montem occupat, angustum et æquali dorso continuum usque ad proximum castellum, quod magna vis armata,[3] aut incondita, tuebatur: simul in ferocissimos, qui ante vallum, more gentis,[t] cum carminibus et tripudiis persultabant,[4] mittit delectos sagittariorum. Ii dum eminus grassabantur, crebra et inulta[5] vulnera[u] fecere; propius incedentes eruptione subita turbati sunt, receptique subsidio Sugambræ cohortis, quam Romanus promtam ad pericula, nec minus cantuum et armorum tumultu trucem, haud procul instruxerat.

48. Translata dehinc castra hostem propter, relictis apud priora munimenta Thracibus, quos nobis affuisse memoravi: iisque permissum 'vastare, urere, trahere prædas, dum po-

aperta montium conspiciebantur: quos imperator Rom. instructo *agmine adortus, haud difficile deturbavit, fuditque tenui barbarorum clade, ob proxima castella. Dein castra metatus in loco, firmis copiis montem invadit, arctum et æque jugo perpetuum usque ad vicinum propugnaculum, quod ingens turba instructa armis aut inordinata inermisque defendebat. Eodemque tempore immittit lectissimos sagittariorum, adversus audacissimos, qui, ritu barbarorum, pro aggere seu munimentis, cum cantilenis saltibusque tripudiabant sagittarii. Illi dum procul ingruebant, densas, plurimasque plagas inflixere; cominus incessentes subito prorumpente ab hoste exterriti sunt, ereptique ope et auxilio Sugambræ cohortis, quam dux Rom. non longe disposuerat, validam ferocemque ad discrimina, et juxta cum barbaris ululatuum armorumque sonore truculentam.*

Exin transposita munimenta prope barbaros, relictis apud prima castra Thracibus, quos nobis opem tulisse tradidi: hisque concessum est exscindere, incendere,

3 Muretus omittebat, *armata*. Emendabat Rhenanus, *at*. Nulla mutandi necessitas. *Brotier*.—4 In Lipsianis editionibus, *præsultabant*.—5 Male in posterioribus Lipsii editionibus, *et multa*. Brotier.

NOTÆ

tectos tumulos occupaverant.

[t] *More gentis*] Notat barbaricum eum ritum eleganter Thucydides in oratione Brasidæ, lib. IV. 'Hi vero cunctationem habent imperitis quidem metuendam. Etenim terribiles illi visu et multitudine, atque ipsa etiam magnitudine corporumve immanes; præterea vana illa concussio armorum habet speciem et ostentationem quandam minarum ac terroris. At conserere manum audentibus jam non similes videntur.' Quod Tacitus transtulit ad Germanos, 'Corpus visu torvum.' De hoc ritu in loco plura. *Lipsius*.

[u] *Crebra et inulta vulnera*] *Inulta*; impune enim vulnerabat hostes, donec eminus certabatur. *Freinsh.*

pulatio lucem intra sisteretur, noctemque in castris tutam et vigilem capesserent:' id primo servatum: mox versi in luxum, et raptis opulenti,[1] omittere stationes, lascivia epularum aut somno et vino procumbere. Igitur hostes, incuria eorum comperta, duo agmina parant; quorum altero populatores invaderentur, alii castra Romana appugnarent, non spe capiendi, sed ut clamore, telis, suo quisque periculo intentus, sonorem alterius prælii non acciperet: tenebræ insuper delectæ augendam ad formidinem. Sed qui vallum legionum tentabant, facile pelluntur: Thracum auxilia,[v] repentino incursu territa, cum pars munitionibus adjacerent, plures extra palarentur, tanto infensius cæsi, quanto 'perfugæ et proditores, ferre arma ad suum patriæque servitium,' incusabantur.

49. Postera die Sabinus exercitum æquo loco ostendit, si barbari, successu noctis alacres, prælium auderent: et postquam castello aut conjunctis tumulis non degrediebantur,[2][w]

prædas avehere, dummodo tamen incursio intra diem eundem finiretur, noctemque in munimentis securam, et excubiis dispositis, agerent. *Id initio observatum: dein mutati in lasciviam, et præda dites, relinquere* cœperunt *præsidia; mox luxu conviviorum, vel sopore, et ebrietate prolabi. Itaque hostes, cognita eorum negligentia, duos cuneos destinant, quorum altero prædatores oppugnarentur, alii vallum Rom. lacesserent, non expugnandi spe, sed ut vociferatione,* et *armis, suo quisque discrimini attentus, tumultum alterius pugnæ non audiret. Præterea noctem delegere, quo pavor intenderetur. Sed qui castra legionum appugnabant, haud ægre propulsantur. Auxiliares copiæ Thracum subita irruptione turbatæ sunt; cum alii munimentis assiderent, multi extra vagarentur, tanto infestius occisi* sunt, *quanto* magis transfugæ, et desertores *arguebantur* bellum gerere in suam, suæque gentis servitutem.

Postera luce Sabinus copias exhibet justo loco, si Thraces prosperæ *noctis eventu læti pugnam tentarent: et cum propugnaculo suo aut contiguis jugis montium non*

1 Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. Male Beroaldus et veteres, *rapti opulentia.* In Lipsianis editionibus, *capti.* Brotier.—2 Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. Corrupte Beroaldus, *digrediebatur.* Alii, *digrediebantur.* Idem.

NOTÆ

[v] *Thracum auxilia*] Sed qui Thraces Romanorum auxiliarios invaserant, ii subito incursu perterriti, cum alii juxta vallum jacerent, alii longius etiam inde dispersi vagarentur, ceciderunt, &c.

[w] *Tumulis non degrediebantur*] Sic melius Man. quam vulgo, *digrediebantur. Degredi* enim, non *digredi*, dicitur, cum ex altiori loco in inferiorem descenditur. Quod verbum sæpe in Livio emendavit Car. Sigonius. *Pichena.*

obsidium cœpit[x] per præsidia, quæ opportune jam muniebat:[y] dein fossam loricamque contexens,[z] quatuor millia passuum ambitu amplexus est: tum paulatim, ut aquam pabulumque eriperet, contrahere claustra,[a] arctaque circumdare: et struebatur agger, unde saxa, hastæ, ignes propinquum jam in hostem jacerentur. Sed nihil æque, quam sitis, fatigabat, cum ingens multitudo bellatorum, imbellium, uno reliquo[b] fonte uterentur. Simul equi,[1] armenta,[c] ut mos barbaris, juxta clausa, egestate pabuli exanimari: adjacere corpora hominum, quos vulnera, quos sitis peremerat: pollui cuncta sanie, odore, contactu. Rebusque turbatis ma-

abscederent, obsidionem cœptavit per castella, quæ idoneis locis imponebat; dein aggerem, et loricam componens, quatuor millia passuum circuitu cinxit: tum sensim ut aquam, et cibariorum copiam hosti adimeret, coarctare loricam, seu munimenta cœpit, *et angustiora amplecti; attollebaturque moles, unde lapides, jacula et faces in proximum jam hostem immitterentur. Sed nihil perinde urgebat ac sitis, cum immanis turba bellantium, et inermium, ex uno qui superat fonte haurirent. Simul equi, pecora, (ut solent Thraces) prope inclusa, inopia alimenti extingui* cœperunt: *simul passim jacere et cadavera hominum, quos plagæ, quos aquæ inopia interemerat, fœdari cuncta tabe, olfactu et contagione. Rebusque afflictis, postrema lues, dissensio adjuncta est; aliis se permittere fidei Rom. aliis perire, et mutua inter se*

1 Ms. Flor. *simul eque.* Beroaldus et veteres, *simul æque.* Melius Lipsius et recentiores, *simul equi,* emendavere. *Brotier.*

NOTÆ

[x] *Obsidium cœpit*] Per præsidia sive castella opportunis locis imposita circumdare et obsidere eos cœpit; deinde ab uno quoque præsidio ad aliud, fossam continuam, lorica seu parvo vallo munitam, ducens, orbem quatuor millia passuum complexum effecit.

[y] *Jam muniebat*] An *immuniebat?* hoc est, in tumulis istis muniebat; sic ut infra XI. 19. 'ne jussa exuerent, præsidium immunivit.' *Freinsh.*

[z] *Loricamque contexens*] Id est, exiguum vallum, sæpe e cratibus, aut sepis instar: ideoque hic, *contexens.* Vide Poliorcetica nostra l. II. Dial. 11. *Lips.*

Loricamque contexens] Lorica Vitruvio sepimentum est.

[a] *Contrahere claustra*] Sensim in angustiorem circulum contraxit opera, munitionesque suas propius castellum admovit, donec eo deducta res est, ut jam ex propinquo aggerem jacere inciperet, quo exæquata, aut superata murorum altitudine, saxa, hastas, ignesque, ex superstructis turribus in propugnatores mitterentur.

[b] *Uno reliquo*] Unicum adhuc fontem habebant, reliquis ab hoste interclusis.

[c] *Simul equi, armenta*] Vulgo *simul æque armenta:* at malim, *simulque armenta.* Possit etiam, *simul equi, armenta,* sed hoc præfero. *Lipsius.*

Simul] Præterea equi et armenta, juxta morem barbarorum, apud homines, iisdemque in conclavibus stabu-

lum extremum[1] discordia[d] accessit; his deditionem, aliis mortem, et mutuos inter se ictus parantibus: et erant, qui 'non inultum exitium, sed eruptionem' suaderent, neque ignobiles, quamvis diversi sententiis.

50. Verum e Ducibus Dinis, provectus senecta, et longo usu vim atque clementiam Romanam edoctus, 'ponenda arma, unum afflictis id remedium,' disserebat. Primusque se cum conjuge et liberis victori permisit: secuti ætate aut sexu imbecilli, et quibus major vitæ quam gloriæ cupido. At juventus Tarsam inter et Turesim distrahebatur: utrique destinatum, cum libertate[e] occidere: sed Tarsa 'properum finem, abrumpendas pariter spes ac metus,' clamitans, dedit exemplum, demisso in pectus ferro: nec defuere, qui eodem modo[2] oppeterent. Turesis[f] sua cum manu noctem opperi-

vulnera meditantibus; et erant qui monerent non incruentam mortem pati, sed erumpere in hostes; *neque hi e vulgo,* qui illa sentiebant, *licet diverso modo statuerent.*

At inter duces Dinis ætate grandis, et diuturna experientia, potentiam, et benignitatem Romanam expertus, censebat discedendum ab armis, unam eam esse victis prostratisque salutem; *et primus se victori dedidit, una cum uxore et prole:* illum *imitati* sunt *qui per ætatem, aut genus imbelles erant, et quibus majus desiderium salutis, quam decoris. Sed juvenes dividebantur inter Tarsam, et Turesim, uterque certus* erat *cum libertate pereundi: sed Tarsa* præcipitem exitum, abscindendasque simul spes, ac pavores *exclamans, præbuit exemplum aliis, cum suo se gladio confodisset; et extitere qui simili modo occumberent. Turesis expectat*

1 Mallet Lipsius, *malorum extremum.*—2 Gronovius omisit *modo.*

NOTÆ

lantia, pabuli inopia deficiebant.

[d] *Malum extremum discordia*] Neque nollem, *malorum extremum.* Ceterum ad vitam et usum notanda gnome; quam affirmat item Polybius l. v. 'Quamobrem suspicionis, contentionis, iræ omnia plena erant. Hoc enim et in publicis et in privatis rebus usu venire solet, cum incepta nostra deserunt successus et sumtus.' Hæc talia, quisquis vir es, observa et decerpe serios historiarum fructus. *Lipsius.*

[e] *Cum libertate*] Quidam, *pro libertate.* Sed magnum discrimen est: *pro libertate* occidunt, qui ad eam liberis suis patriæque conservandam moriuntur; *cum libertate,* qui simul cum illa intereunt. Sic *pro libertate* mortui sunt, qui adversus Tarquinios, Porsennam, Pyrrhum pugnaverunt; *cum libertate,* Numantini, Saguntini, et alii. Tacitus significanter dixit: *cum libertate occidere,* hoc est, non superesse libertati. Simili sensu supra II. 15. 'Tenere libertatem, aut mori ante servitium:' hoc est, defendere libertatem, aut simul cum ea oppetere. *Freinsh.*

[f] *Turesis*] In eo tamen differebant,

tur, haud nescio Duce[g] nostro. Igitur firmatæ stationes densioribus globis: et ingruebat nox, nimbo atrox,[h] hostisque, clamore turbido, modo per vastum silentium, incertos obsessores effecerat: cum Sabinus circumire, hortari, 'ne ad ambigua sonitus, aut simulationem quietis, casum insidiantibus[i] aperirent, sed sua quisque munia servarent immoti, telisque non in falsum jactis.'

51. Interea barbari catervis decurrentes, nunc in vallum[j] manualia saxa,[k] præustas sudes, decisa robora jacere: nunc virgultis et cratibus et corporibus exanimis complere fossas:

tenebras cum suo agmine, haud ignaro imperatore nostro. Itaque munita præsidia denso et conferto magis milite; et instabat sæviebatque immani procella nox atrox, et modo *barbarorum truci vociferatione, modo per immensum silentium, ambiguos* nobis *oppugnatores reddiderat: cum Sabinus circumgredi, et incitare,* ne ad incerta clamoris, aut fictam speciem otii, occasionem doli insidiantibus patefacerent, sed suas quisque stationes tenerent interriti, telisque non incassum missis.

Interea Thraces per catervas irruentes, modo conjicere in castra nostra *manuales lapides, ambustos palos, excisasque arbores; modo fascibus, et cratibus, cadaveribus-*

NOTÆ

quod Turesis pugnantes cum hostibus manu mortem mereri juberet.

[g] *Haud nescio Duce*] Quod quia Duci Romano transfugarum indiciis compertum erat, stationes castrorum validiore manu munivit.

[h] *Nox, nimbo atrox*] Jamque aderat nox atroci imbre turbida, et hostis modo tumultuoso clamore, modo profundo vastoque silentio, Romanos, qui obsidebant, ita incertos omnium reddiderat, ut nescirent, quid rerum et quo consilio apud barbaros ageretur.

[i] *Casum insidiantibus*] Ne occasionem aliquid tentandi præberent hostibus, qui nihil aliud his artibus insidiisque quærerent, sed potius unusquisque pro se locum officiumque sibi injunctum constanter tueretur; neque emitterent tela, priusquam hostem, et conserendi manum, tempus adesse liquido cognovissent.

[j] *Nunc in vallum*] Nomen id quidem accepit a *vallis*, eoque respondet ei vocabulum Hisp. *estacada*, et Ital. *steccato*. Sed re differunt, quia vulgaribus hisce vocibus nihil intelligitur aliud, quam valli, sive stipites, recta serie defixi.

Sed in munitionibus Romanis non nudi stipites cædebantur; verum δύο κεραίας ἢ τρεῖς ἔχοντες, ὅτι δὲ πλείστας, τέτταρας, ait Polyb. XVII. 18. quod sic vertit Livius parte l. XXXIII. recens reperta: 'Romanus leves et bifurcos plerosque et trium aut complurium (vides ex Polyb. legendum esse *cum plurimum*) quatuor ramorum vallos cædit.'

Quos palos ita defigebant, ut inter se connecterentur implicarenturque; tunc aggesto cespite, magis etiam vinciebant atque confirmabant. *Freinsh.*

[k] *Manualia saxa*] Interea Thraces per catervas decurrentes, modo saxis quanta manibus conjici poterant, sudibusque, (sive lignis acutis) præustis, decisisque arborum truncis, vallum castrorum impetebant.

lum extremum[1] discordia[d] accessit; his deditionem, aliis mortem, et mutuos inter se ictus parantibus: et erant, qui 'non inultum exitium, sed eruptionem' suaderent, neque ignobiles, quamvis diversi sententiis.

50. Verum e Ducibus Dinis, provectus senecta, et longo usu vim atque clementiam Romanam edoctus, 'ponenda arma, unum afflictis id remedium,' disserebat. Primusque se cum conjuge et liberis victori permisit: secuti ætate aut sexu imbecilli, et quibus major vitæ quam gloriæ cupido. At juventus Tarsam inter et Turesim distrahebatur: utrique destinatum, cum libertate[e] occidere: sed Tarsa 'properum finem, abrumpendas pariter spes ac metus,' clamitans, dedit exemplum, demisso in pectus ferro: nec defuere, qui eodem modo[2] oppeterent. Turesis[f] sua cum manu noctem opperi-

vulnera meditantibus; et erant qui monerent non incruentam mortem pati, sed erumpere in hostes; *neque hi e vulgo*, qui illa sentiebant, *licet diverso modo statuerent.*

At inter duces Dinis ætate grandis, et diuturna experientia, potentiam, et benignitatem Romanam expertus, censebat discedendum ab armis, unam eam esse victis prostratisque salutem; *et primus se victori dedidit, una cum uxore et prole:* illum *imitati* sunt *qui per ætatem, aut genus imbelles erant, et quibus majus desiderium salutis, quam decoris. Sed juvenes dividebantur inter Tarsam, et Turesim, uterque certus* erat *cum libertate pereundi: sed Tarsa* præcipitem exitum, abscindendasque simul spes, ac pavores *exclamans, præbuit exemplum aliis, cum suo se gladio confodisset; et extitere qui simili modo occumberent. Turesis expectat*

1 Mallet Lipsius, *malorum extremum.*—2 Gronovius omisit *modo.*

NOTÆ

lantia, pabuli inopia deficiebant.

[d] *Malum extremum discordia*] Neque nollem, *malorum extremum.* Ceterum ad vitam et usum notanda gnome; quam affirmat item Polybius l. v. 'Quamobrem suspicionis, contentionis, iræ omnia plena erant. Hoc enim et in publicis et in privatis rebus usu venire solet, cum incepta nostra deserunt successus et sumtus.' Hæc talia, quisquis vir es, observa et decerpe serios historiarum fructus. *Lipsius.*

[e] *Cum libertate*] Quidam, *pro libertate.* Sed magnum discrimen est: *pro libertate* occidunt, qui ad eam liberis suis patriæque conservandam moriuntur; *cum libertate*, qui simul cum illa intereunt. Sic *pro libertate* mortui sunt, qui adversus Tarquinios, Porsennam, Pyrrhum pugnaverunt; *cum libertate*, Numantini, Saguntini, et alii. Tacitus significanter dixit: *cum libertate occidere*, hoc est, non superesse libertati. Simili sensu supra II. 15. 'Tenere libertatem, aut mori ante servitium:' hoc est, defendere libertatem, aut simul cum ea oppetere. *Freinsh.*

[f] *Turesis*] In eo tame[illegible]

tur, haud nescio Duce[g] nostro. Igitur firmatæ stationes densioribus globis: et ingruebat nox, nimbo atrox,[h] hostisque, clamore turbido, modo per vastum silentium, incertos obsessores effecerat: cum Sabinus circumire, hortari, 'ne ad ambigua sonitus, aut simulationem quietis, casum insidiantibus[i] aperirent, sed sua quisque munia servarent immoti, telisque non in falsum jactis.'

51. Interea barbari catervis decurrentes, nunc in vallum[j] manualia saxa,[k] præustas sudes, decisa robora jacere: nunc virgultis et cratibus et corporibus exanimis complere fossas:

tenebras cum suo agmine, haud ignaro imperatore nostro. Itaque munita præsidia denso et conferto magis milite; et instabat sæviebatque immani procella nox atrox, et modo *barbarorum truci vociferatione, modo per immensum silentium, ambiguos* nobis *oppugnatores reddiderat: cum Sabinus circumgredi, et incitare,* ne ad incerta clamoris, aut fictam speciem otii, occasionem doli insidiantibus patefacerent, sed suas quisque stationes tenerent interriti, telisque non incassum missis.

Interea Thraces per catervas irruentes, modo conjicere in castra nostra *manuales lapides, ambustos palos, excisasque arbores; modo fascibus, et cratibus, cadaveribus-*

NOTÆ

quod Turesis pugnantes cum hostibus manu mortem mereri juberet.

[g] *Haud nescio Duce*] Quod quia Duci Romano transfugarum indiciis compertum erat, stationes castrorum validiore manu munivit.

[h] *Nox, nimbo atrox*] Jamque aderat nox atroci imbre turbida, et hostis modo tumultuoso clamore, modo profundo vastoque silentio, Romanos, qui obsidebant, ita incertos omnium reddiderat, ut nescirent, quid rerum et quo consilio apud barbaros ageretur.

[i] *Casum insidiantibus*] Ne occasionem aliquid tentandi præberent hostibus, qui nihil aliud his artibus insidiisque quærerent, sed potius unusquisque pro se locum officiumque sibi injunctum constanter [illegible]ur; neque emitt[illegible]nt tela, [illegible]m hostem, et [illegible]endi [illegible] pus ades[illegible]ognov[illegible]

[j] *Nunc* [illegible] Nome[illegible] accepit [illegible]que [illegible] vocabulu[illegible]

steccato. Sed re differunt, quia vulgaribus hisce vocibus nihil intelligitur aliud, quam valli, sive stipites, recta serie defixi.

Sed in munitionibus Romanis non nudi stipites cædebantur; verum δύο κεραίας ἢ τρεῖς ἔχοντες, ὅτι δὲ πλείστας, τέτταρας, ait Polyb. XVII. 13. quod sic vertit Livius parte l. XXXIII. recens reperta: 'Romanus leves et bifurcos plerosque et trium aut complurium (vides ex Polyb. legendum esse *cum plurimum*) quatuor ramorum vallos cædit.'

Quos palos ita defigebant, ut inter se connecterentur implicarenturque; tunc aggesto cespite, magis etiam vinciebant atque confirmabant. *Freinsh.*

[k] *Manualia saxa*] Interea Thraces per catervas decurrentes, *modo saxis* quanta manibus conjici *poterant, su*di[illegible]ne, (sive lignis *acutis*) *præus*[illegible]isque arbor*um truncis, val*[illegible]orum *impetebant.*

quidam, pontes et scalas ante fabricati, inferre propugnaculis,[l] eaque prensare, detrahere,[m] et adversus resistentes cominus niti: miles contra deturbare telis, pellere umbonibus, muralia pila,[n] congestas lapidum moles provolvere. His partæ victoriæ spes, et, si cedant, insignitius flagitium; illis extrema jam salus, et assistentes plerisque matres[o] et conjuges, earumque lamenta addunt animos. Nox aliis in audaciam, aliis ad formidinem opportuna:[p] incerti ictus, vulnera improvisa: suorum atque hostium ignoratio: et montis anfractu[q] repercussæ, velut a tergo, voces, adeo cuncta miscuerant, ut quædam munimenta Romani, quasi

que cumulare vallum: nonnulli pontes et scalas ante provisas admovere munimentis, eaque prehendere, deripere, et adversus obstantes e propinquo contendere. Romanus contra propulsare hastis, clypeis impellere, pila muralia, et quæ congesserant magnæ molis saxa provolvere. His exploratæ victoriæ cupido, et, si absistant, insigne magis probrum; illis spes ultima, et præsentes plerisque parentes et uxores, earumque ejulatus augent incitantque ferociam. Tenebræ aliis ad strenuitatem, aliis ad pavorem tempestivæ, ictus ambigui, improvisæ plagæ, *sui hostesque* perinde *incogniti, et e collis sinu flexuque remissi, velut a tergo, clamores, adeo turbaverant uni-*

NOTÆ

l *Propugnaculis*] Turres accipiunt forsan non male; nam et *turribus* munita fuisse castra Rom. certum est ex historiis, quas tamen turres non nisi in statis et diuturnioribus sedibus credendum est habuisse, ait Lipsius de Mil. Rom. v. 5. *Freinshemius.*

m *Detrahere*] Manibusque comprehensa propugnacula deripere et demoliri conabantur.

n *Muralia pila*] Quæ propugnatores desuper in hostem mittebant, pondere graviore, majorique, ex commodo loco, nisu: graviora enim firmioraque erant pilis in acie vibrari solitis, ideoque pilorum ejusmodi tantum in defensionibus murorum vallorumque mentio. Cæs. de bello Gallico, VII. 82. 'Ex vallo et turribus transjecti pilis muralibus interibant.'

o *Assistentes plerisque matres*] Tac. de Germanis c. 7. 'Quodque præcipuum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiæ, et propinquitates, et in proximo pignora; unde fœminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium. Hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores.'

p *Ad formidinem opportuna*] Non nox causa fuit, ut alii audaces redderentur, alii timidi: sed iis qui jam ante audaces erant, præbebat occasionem invadendi hostem incertum atque incautum; iis autem, qui jam ante timidi erant, occasionem fugitandi, latitandi, &c.

Qui audaces erant nocte audaciores facti sunt; qui vero timidi, beneficio noctis minus formidabant; quia nempe tum, 'incerti ictus, vulnera improvisa.' Hoc sensu nox formidolosis opportuna erat.

q *Et montis anfractu*] Cum in sinuosi montis flexu repercussus clamor etiam a tergo audiretur, vel audiri videretur.

perrupta, omiserint. Neque tamen pervasere[r] hostes, nisi admodum pauci: ceteros, deleto promtissimo quoque aut saucio, appetente jam luce, trusere in[1] summa castelli: ubi tandem coacta deditio, et proxima sponte incolarum[2] recepta: reliquis, quo minus vi aut obsidio subigerentur, præmatura montis Hæmi et sæva hyems subvenit.

52. At Romæ, commota Principis domo, ut series futuri in Agrippinam exitii inciperet, Claudia Pulchra, sobrina[s] ejus, postulatur, accusante Domitio Afro. Is recens Prætura,[3][t] modicus[u] dignationis, et quoque facinore properus clarescere, 'crimen impudicitiæ,[v] adulterum Furnium, veneficia in Principem et devotiones' objectabat. Agrippina semper atrox, tum et periculo propinquæ accensa, pergit ad

versa, ut quædam præsidia reliquerint Romani, quasi penetrata hostibus. *Neque tamen perrupere barbari, nisi valde pauci; cæso audacissimo quoque, aut vulnerato, instante jam die, reliquos compulere in ardua propugnaculi, ubi demum sese dedere coacti sunt, et vicina loca volentibus accolis reciperata. Ceteris, ne per vim, aut obsidionem domarentur, propera montis Hæmi et atrox hyems succurrit.*

Sed in Urbe turbata Cæsaris familia, ut ordo meditatæ structæque in Agrippinam perniciei jam nunc texeretur, accusatur Claudia Pulchra sobrina illius, deferente Domitio Afro. Is nuper prætor, tenuis decore, et quocumque scelere famam adipisci paratus, objiciebat crimen adulterii, corruptorem Furnium, venenum in Cæsarem quæsitum, et maleficia. *Agrippina semper animi ferox, tunc etiam*

1 Ita Ms. Flor. Jac. Gronovius, Ernestus, et recentiores. Beroaldus et veteres, quos sequitur Ryckius, *ad summa*.—2 *Vicorum* Homerus et Brotierus.—3 Frustra tentat Heinsius, *recens præturæ*. Brotier.

NOTÆ

[r] *Pervasere*] Hoc est, evasere per munimenta, quibus cincti inclusique erant. *Freinsh.*

[s] *Claudia Pulchra, sobrina*] Dionem adi, qui historiam hancce recensuit inter acta Caii, ubi de Domitio. Hæc Claudia quomodo Agrippinæ fuerit sobrina, nondum reperi: hoc tantum, filium ejus Quintilium Varum, desponsum filiæ Germanici: quod ostendo infra. *Lipsius.*

[t] *Recens prætura*] Saltem demonstrandi noscendique hominis causa, hoc adjicitur: aut siquid amplius, hoc magis inest, ut ostendatur modica ejus fuisse dignatio, quam ut exaggeretur ea, et quasi ab incepto minus commendabili absterrere eum debuisset, inculcetur. *Freinshemius.*

[u] *Modicus*] Postulaverat eam Domitius Afer recens prætura functus, neque dum adulta aut confirmata dignitate, quolibet modo claritudinem adipisci festinans.

[v] *Crimen impudicitiæ*] Aliud est *impudicitia* in maribus, aliud in fœminis. Viri *impudicitia* fuit proprie apud veteres illos *muliebria pati*, seu *amor ju-*

Tiberium, ac forte sacrificantem patri reperit: quo initio invidiæ, 'Non ejusdem,' ait, 'mactare D. Augusto victimas, et posteros ejus insectari: non in effigies mutas Divinum spiritum transfusum; sed imaginem veram,[w] cœlesti sanguine ortam,[1] intelligere discrimen,[x] suscipere sordes.[y] Frustra Pulchram præscribi,[z] cui sola exitii causa sit, quod Agrippinam stulte prorsus ad cultum delegerit, oblita Sosiæ, ob eadem afflictæ.' Audita hæc raram occulti pectoris vocem elicuere; correptamque Græco versu admonuit:[a] 'non

discrimine sobrinæ incitata, adit Tiberium, et casu invenit illum operantem patri Augusto: quo exordio indignationis utens, non ejusdem est, *inquit*, immolare hostias Divo Augusto, et nepotes ejus persequi; cœlestem illius mentem non in imagines æneas inanimesque transmissam; sed veram effigiem, divina stirpe procreatam, sentire, agnoscere periculum, induere squalorem. Vana specie Pulchram obtendi, cui una mortis causa sit, quod Agrippinam insane prorsus officiis demeruerit, immemor Sosiæ ob eandem causam subversæ. *Hæc audita raram abstrusi animi vocem expressere, increpuitque Græco carmine,* propterea offendi, quod non imperaret. *Pulchra et Furnius mulctantur; Do-*

1 Male emendat Gronovius, *ortos*. Brotier.

NOTÆ

venum: at in fœmina, et etiam in Pulchra hac, *impudicitia* fuit adulterium ipsius cum Furnio, nihil aliud.

[w] *Sed imaginem veram*] Nonnulli legunt, *se imaginem veram:* dubitant nimirum, ne de Augusti simulacro possit intelligi; quod falsum esset, cum Augustus ipse hic sit cœlestis sanguis. Sed in lectione vulgata eadem vis. Ut dicat Agrippina: Sed mea hæc vera imago, ex illo cœlesti sanguine Augusti orta, imminens sibi periculum intelligit, habitumque reorum suscipit.

Sed veram] Sed se veram illius imaginem, cœlesti ejus sanguine ortam esse, quæ quidem periculum satis intelligeret, reatumque Claudiæ pro suo duceret. Hoc enim revera agi, sed Pulchræ crimina prætendi: frustra quidem, cum hac larva falli non possit, &c.

[x] *Intelligere discrimen*] Periculum scire quod immineret, *sordes suscipere*, ut in reatu propinquorum: de se Agrippina sentit. *Lipsius.*

[y] *Suscipere sordes*] Hoc ad Agrippinam, quæ ipsa in sordibus, ut videtur, ob reatum Pulchræ sobrinæ. *Lipsius.*

[z] *Frustra Pulchram præscribi*] Hoc est, *Pulchræ* nomen obtendi frustra, tanquam ipsa tantum, non etiam magis Agrippina peteretur. *Freinsh.*

[a] *Græco versu admonuit*] Suetonius extulit, 'si non dominaris, filiola, injuriam accipere existimas?' Ex quo Canterus noster divinat, Εἰ μὴ κρατεῖς, ὑβρίζεσθαι δοκεῖς. Sed non est dubium quin ad Jasonis vocem aspexerit Tiberius, quam ille in tragœdia quapiam emiserit. Cujus mens hæc, et verba apud Aristotelem Polit. III. 8. Καὶ διὰ τοῦτ' ἴσως Ἰάσων ἔφη, πεινῆν ὅτε μὴ τυραννοῖ, ὡς οὐκ ἐπιστάμενος ἰδιώτης εἶναι: 'Et ob hoc non injuria Jason

ideo lædi, quia non regnaret.'[3] Pulchra et Fulnius damnantur. Afer primoribus oratorum additus, divulgato ingenio, et secuta asseveratione Cæsaris, qua 'suo jure disertum'[b] eum appellavit: mox capessendis accusationibus, aut reos tutando, prosperiore eloquentiæ quam morum forma[4] fuit: nisi quod ætas extrema multum etiam eloquentiæ domuit, dum fessa mente[c] retinet silentii impatientiam.

53. At Agrippina, pervicax iræ, et morbo corporis implicata, cum viseret eam Cæsar, profusis diu ac per silentium lacrymis, mox invidiam et preces orditur: 'subveniret solitudini, daret maritum: habilem adhuc juventam sibi,

mittus inter clarissimos oratores ascitus est, publicata facundia illius, et adjuncta affirmatione Tiberii, qua pro suo merito facundum *eum vocarit. Dein suscipiendis delationibus, aut sontes defendendo, feliciore facundiæ quam vitæ fama floruit; nisi quod senectus illi plurimum etiam facundiæ detraxit; dum ægro confectoque et exhausto ingenio silentium tolerare nequit.*

Sed Agrippina iræ tenax, et in adversam valetudinem prolapsa, cum illam Tiberius inviseret, diu et per silentium in fletus effusa est, dein iram et preces orationi immiscet: succurreret viduitati suæ, præberet virum: idoneam adhuc æta-

3 Ita Beroaldus et veteres. At Ms. Flor. n̄ *ideo lædi.* Unde divinabat Pichena, *num ideo lædi, quia non regnaret?* At hæc interrogantis sunt, non admonentis. Ernestus et recentiores, *non ideo lædi, quia non regnaret*, nullo sensu. Vel dicendum, *ideo lædi, quia non regnaret;* vel, *non ideo lædi, sed quia non regnaret.* *Οὐ διὰ τοῦτο πονεῖν, ἀλλ' ὅτι μὴ τυραννοῖ. Brotier.*—4 *Fama* editio princeps, aliæque veteres, quibus consentiunt recentiores. Forte operarum vitio, in quibusdam recentioribus irrepsit, *morum formu.* Brotier.

NOTÆ

dixit, lædi se, quia non regnaret: scilicet inscius privatum agere.'

[b] *Suo jure disertum*] Nove et acute dictum est: nam *jure suo* quid facere posse, nota et usitata phrasis erat, in eo qui potestatem cujusque rei suo arbitrio jureque exequendæ habebat, neque alienum nutum mandatumque respicere cogeretur. Plaut. in Cap. II. 1. 47. 'Qui ante hæc pro jure imperitabam meo, nunc te oro per precem.'

Simillimus nostro locus in Cic. pro Arch. 8. 'Suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas:' nam *suo jure* non ad Ennium, sed ad poëtas pertinere, subsequens evincit ratio; 'quod quasi Deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur.'

Sic apud Auctor. de causis corruptæ eloq. 25. 'Calvus et Asinius, &c. suo jure et prioribus et sequentibus anteponuntur.' *Freinshem.*

[c] *Dum fessa mente*] Quæ tamen laus in senectute ejus exolevit, cum deficientibus ætate animi viribus, nihilominus audiri vellet, neque silere et ab agendo desistere posset.

neque aliud probis, quam ex matrimonio, solatium: esse in civitate[d] .... Germanici conjugem[1] ac liberos ejus recipere dignarentur.' Sed Cæsar, non ignarus, quantum ex Republ. peteretur;[e] ne tamen offensionis aut metus mani-

tem sibi esse, neque aliud honestis, quam ex conjugio levamentum: esse in urbe, (qui) Germanici uxorem ac filios illius suscipere dignarentur. *Sed Tiberius haud inscius quantum ex imperio postularetur; ne tamen iræ aut formidinis*

1 *Esse in civitate, qui Agrippinam Germanici conjugem.* Locum hunc ita restituendum videtur. Aliter Petavius; sed minus probabiliter, *neque aliud probis, quam ex matrimonio solatium esse in civitate: Germanici conjugem, ac liberos ejus recipere dignaretur.* Rutgersius, Acta erudit. Lipsiens. ann. 1699. p. 370. *ex matrimonio solatium esse. In orbitate Germanici conjugem ac liberos, &c.* Franciscus Malherbe, *habilem adhuc juventam sibi, neque aliud probis quam ex matrimonio solatium in ea ætate. Germanici conjugem ac liberos recipere,* vel *respicere dignaretur:* quæ quidem conjectura, licet Gevartio, Elect. III. 3. summopere laudata, a primigenia scriptura, Agrippinæ Tacitique mente, plurimum discedit. Verum, cum asseverat Gevartius Agrippinam, mulierem animosam et arrogantem, nunquam adeo demisse et abjecte de se sensisse, ut diceret aliquos forte non defuturos in civitate, qui ejus connubium rejecturi non essent, non attendit vir eruditus atroces animos et Principibus infensos, esse subditis molles ac faciles: nec conjugem tantum, sed dominationis æmulum, ipsamque rempublicam, peti. Quod apprime sensit Tiberius, princeps perspicacissimus. *Brotier.* Excidit vocula post τὸ *civitate* in Ms. Ex sensu autem clare colligitur desiderari *qui. Esse in civitate* scilicet viros primarios, *qui Germanici c. a. l. e. r. dignarentur.* Ita enim omnino legendum cum Ms. non *dignaretur*, ut nonnulli corrigunt. Petebat enim Agrippina maritum a Tiberio, et sic dabat ipsi liberam ex pluribus eligendi facultatem. Quod si *dignaretur* legas, tunc nulla electio conceditur, sed electi tantum approbatio. Quod est contra scopum superiorum verborum. *Ryckius.*

NOTÆ

[d] *Esse in civitate*] Puto sic facile suppleri posse *esse in civitate* viros illustres, qui *Germanici conjugem, ac liberos ejus recipere dignarentur.* Lacuna manuscripti, ut eam exhibent, videtur innuere aliquas ibi voces interceptas. Nec tamen, ut puto, Agrippina aliquem nominatim professa est Tiberio suspicaci, nec de viris clarissimis locuta, ne æmulationem Tiberii accenderet, sed prius voluit ejus animum explorare.

Ut in re tanti momenti in genere tantum locuta est Agrippina, ut ex responso dominantis aliud tandem forte auderet, insimulata est amoris erga Asinium Gallum: de quo tum ipsa cogitaverit ut esset, qui se perpetuo mœrentem solaretur, et qui se et liberos Germanici adversus Sejani emissariorumque ejus audaciam tueretur, incertum. Forte de Asinio cogitavit ipse Tiberius: nam ejus amorem exprobravit Agrippinæ, ut causam interitus ipsius l. VI. 25.

[e] *Ex Repub. peteretur*] Cui illo conjugio cum Augusti nepte velut alterum caput dabatur. Ideo de metu sequitur, quem silentio dissimulavit.

Quantum ex Repub.] Sed princeps satis gnarus, quanti momenti futuræ essent eæ nuptiæ, quæ cuicumque qui Agrippinam duceret, tantam in Repub. potentiam auctoritatemque

festus foret, sine responso, quanquam instantem, reliquit. Id ego, a scriptoribus annalium non traditum, reperi in commentariis Agrippinæ, filiæ:[f] quæ Neronis Principis mater, vitam suam et casus suorum posteris memoravit.

54. Ceterum Sejanus mœrentem et improvidam altius perculit, immissis,[g] qui, per speciem amicitiæ, monerent, 'paratum ei venenum, vitandas soceri epulas.' Atque illa, simulationum nescia, cum propter discumberet, non vultu aut sermone flecti,[h] nullos attingere cibos: donec advertit Tiberius, forte, an quia audiverat: idque quo acrius experiretur, poma, ut erant apposita, laudans, nurui sua manu

compertus esset, nullo responso dato, quamvis urgeret Agrippina, *discessit. Id ego, ab auctoribus annalium non memoratum, inveni in commentariis Agrippinæ filiæ: quæ parens Neronis Imperatoris res a se gestas et eventus suorum memoriæ mandavit.*

Ceterum Sejanus ægram animi et incautam penitius exterruit; subornatis qui, prætextu amicitiæ, renunciarent ei, dispositum venenum, quo necaretur, declinandos soceri Tiberii convictus. *Atque illa fingendi ignara, cum juxta assideret* toro, inter epulas *non facie aut voce leniri, nihil quod mensæ appositum esset contingere; donec sensit Tiberius, casu, vel quia præmonitus fuerat; idque quo certius explorarét, fructus ut ministrati fuerant celebrans, nurui* Agrippinæ *propria manu*

NOTÆ

essent daturæ, ut etiam sibi gravis nimiusque posset fieri; nihil ad ea respondit, quia neque permittere quod petebatur, volebat, neque aliter negare poterat, quam ut appareret aut offensum se esse hac postulatione, aut ob metum quem innuimus, eam nolle concedere, &c.

[f] *Commentariis Agrippinæ filiæ*] Quæ mulier perita et industria præter sexum. Citat eam Plinius indice l. VII. vocatque 'Agrippinam Claudii,' scilicet *uxorem*. Et l. VII. 'Neronem, paulo ante principem, pedibus genitum parens ejus scribit Agrippina.'

[g] *Immissis*] Secretis scilicet instigationibus mandatisque: nam nonnulli videntur accepisse, tanquam Agrippinæ nuntiassent illi, se a Sejano mitti. Sed hoc esset *missis*, non *immissis:* quod vix unquam bono eo significatu reperias.

[h] *Non vultu aut sermone flecti*] In convivio suspicionem occultare non potuit Agrippina, quin juxta discumbente Tiberio, tristis et torva spectaretur: neque vultú ejus hilari, neque comi sermone flecti se lenirique sineret, et a cibo capiendo prorsus abstineret; adeo ut tandem ipse quoque cogitationes mulieris deprehenderet, sive ex indiciis forte animadversis, sive quia jam antea de hac Agrippinæ suspicione monitus fuerat. *Freinshem.*

Non agitur hic de vultu hilari, aut comi sermone Tiberii, sed de vultu et sermone ipsius Agrippinæ, quæ semper violenta ingenio, vultuque atrox, semper fronte torva et adducta fuit, neque se flexit, ut leniter alloqueretur imperitantes inter epulas. Non flectitur vultu Agrippina, ut nec attingit ipsa cibos aut poma, sed *servis* dat, qui ad fulcra lecti.

-lum extremum[1] discordia[d] accessit; his deditionem, aliis mortem, et mutuos inter se ictus parantibus: et erant, qui 'non inultum exitium, sed eruptionem' suaderent, neque ignobiles, quamvis diversi sententiis.

50. Verum e Ducibus Dinis, provectus senecta, et longo usu vim atque clementiam Romanam edoctus, 'ponenda arma, unum afflictis id remedium,' disserebat. Primusque se cum conjuge et liberis victori permisit: secuti ætate aut sexu imbecilli, et quibus major vitæ quam gloriæ cupido. At juventus Tarsam inter et Turesim distrahebatur: utrique destinatum, cum libertate[e] occidere: sed Tarsa 'properum finem, abrumpendas pariter spes ac metus,' clamitans, dedit exemplum, demisso in pectus ferro: nec defuere, qui eodem modo[2] oppeterent. Turesis[f] sua cum manu noctem opperi-

vulnera meditantibus; et erant qui monerent non incruentam mortem pati, sed erumpere in hostes; *neque hi e vulgo*, qui illa sentiebant, *licet diverso modo statuerent.*

At inter duces Dinis ætate grandis, et diuturna experientia, potentiam, et benignitatem Romanam expertus, censebat discedendum ab armis, unam eam esse victis prostratisque salutem; *et primus se victori dedidit, una cum uxore et prole:* illum *imitati* sunt *qui per ætatem, aut genus imbelles erant, et quibus majus desiderium salutis, quam decoris. Sed juvenes dividebantur inter Tarsam, et Turesim, uterque certus* erat *cum libertate pereundi: sed Tarsa* præcipitem exitum, abscindendasque simul spes, ac pavores *exclamans, præbuit exemplum aliis, cum suo se gladio confodisset; et extitere qui simili modo occumberent. Turesis expectat*

1 Mallet Lipsius, *malorum extremum.*—2 Gronovius omisit *modo.*

NOTÆ

-lantia, pabuli inopia deficiebant.

[d] *Malum extremum discordia*] Neque nollem, *malorum extremum.* Ceterum ad vitam et usum notanda gnome; quam affirmat item Polybius l. v. 'Quamobrem suspicionis, contentionis, iræ omnia plena erant. Hoc enim et in publicis et in privatis rebus usu venire solet, cum incepta nostra deserunt successus et sumtus.' Hæc talia, quisquis vir es, observa et decerpe serios historiarum fructus. *Lipsius.*

[e] *Cum libertate*] Quidam, *pro libertate.* Sed magnum discrimen est: *pro libertate* occidunt, qui ad eam liberis suis patriæque conservandam moriuntur; *cum libertate,* qui simul cum illa intereunt. Sic *pro libertate* mortui sunt, qui adversus Tarquinios, Porsennam, Pyrrhum pugnaverunt; *cum libertate,* Numantini, Saguntini, et alii. Tacitus significanter dixit: *cum libertate occidere,* hoc est, non superesse libertati. Simili sensu supra II. 15. 'Tenere libertatem, aut mori ante servitium:' hoc est, defendere libertatem, aut simul cum ea oppetere. *Freinsh.*

[f] *Turesis*] In eo tamen differebant,

tur, haud nescio Duce[g] nostro. Igitur firmatæ stationes densioribus globis: et ingruebat nox, nimbo atrox,[h] hostisque, clamore turbido, modo per vastum silentium, incertos obsessores effecerat: cum Sabinus circumire, hortari, 'ne ad ambigua sonitus, aut simulationem quietis, casum insidiantibus[i] aperirent, sed sua quisque munia servarent immoti, telisque non in falsum jactis.'

51. Interea barbari catervis decurrentes, nunc in vallum[j] manualia saxa,[k] præustas sudes, decisa robora jacere: nunc virgultis et cratibus et corporibus exanimis complere fossas:

tenebras cum suo agmine, haud ignaro imperatore nostro. Itaque munita præsidia denso et conferto magis milite; et instabat sæviebatque immani procella nox atrox, et modo *barbarorum truci vociferatione, modo per immensum silentium, ambiguos* nobis *oppugnatores reddiderat: cum Sabinus circumgredi, et incitare,* ne ad incerta clamoris, aut fictam speciem otii, occasionem doli insidiantibus patefacerent, sed suas quisque stationes tenerent interriti, telisque non incassum missis.

Interea Thraces per catervas irruentes, modo conjicere in castra nostra *manuales lapides, ambustos palos, excisasque arbores; modo fascibus, et cratibus, cadaveribus-*

NOTÆ

quod Turesis pugnantes cum hostibus manu mortem mereri juberet.

[g] *Haud nescio Duce*] Quod quia Duci Romano transfugarum indiciis compertum erat, stationes castrorum validiore manu munivit.

[h] *Nox, nimbo atrox*] Jamque aderat nox atroci imbre turbida, et hostis modo tumultuoso clamore, modo profundo vastoque silentio, Romanos, qui obsidebant, ita incertos omnium reddiderat, ut nescirent, quid rerum et quo consilio apud barbaros ageretur.

[i] *Casum insidiantibus*] Ne occasionem aliquid tentandi præberent hostibus, qui nihil aliud his artibus insidiisque quærerent, sed potius unusquisque pro se locum officiumque sibi injunctum constanter tueretur; neque emitterent tela, priusquam hostem, et conserendi manum, tempus adesse liquido cognovissent.

[j] *Nunc in vallum*] Nomen id quidem accepit a *vallis*, eoque respondet ei vocabulum Hisp. *estacada*, et Ital. *steccato*. Sed re differunt, quia vulgaribus hisce vocibus nihil intelligitur aliud, quam valli, sive stipites, recta serie defixi.

Sed in munitionibus Romanis non nudi stipites cædebantur; verum δύο κεραίας ἢ τρεῖς ἔχοντες, ὅτι δὲ πλείστας, τέτταρας, ait Polyb. XVII. 18. quod sic vertit Livius parte l. XXXIII. recens reperta: 'Romanus leves et bifurcos plerosque et trium aut complurium (vides ex Polyb. legendum esse *cum plurimum*) quatuor ramorum vallos cædit.'

Quos palos ita defigebant, ut inter se connecterentur implicarenturque; tunc aggesto cespite, magis etiam vinciebant atque confirmabant. *Freinsh.*

[k] *Manualia saxa*] Interea Thraces per catervas decurrentes, modo saxis quanta manibus conjici poterant, sudibusque, (sive lignis acutis) præustis, decisisque arborum truncis, vallum castrorum impetebant.

quidam, pontes et scalas ante fabricati, inferre propugnaculis,[l] eaque prensare, detrahere,[m] et adversus resistentes cominus niti: miles contra deturbare telis, pellere umbonibus, muralia pila,[n] congestas lapidum moles provolvere. His partæ victoriæ spes, et, si cedant, insignitius flagitium; illis extrema jam salus, et assistentes plerisque matres[o] et conjuges, earumque lamenta addunt animos. Nox aliis in audaciam, aliis ad formidinem opportuna:[p] incerti ictus, vulnera improvisa: suorum atque hostium ignoratio: et montis anfractu[q] repercussæ, velut a tergo, voces, adeo cuncta miscuerant, ut quædam munimenta Romani, quasi

que cumulare vallum: nonnulli pontes et scalas ante provisas admovere munimentis, eaque prehendere, deripere, et adversus obstantes e propinquo contendere. Romanus contra propulsare hastis, clypeis impellere, pila muralia, et quæ congesserant magnæ molis saxa provolvere. His exploratæ victoriæ cupido, et, si absistant, insigne magis probrum; illis spes ultima, et præsentes plerisque parentes et uxores, earumque ejulatus augent incitantque ferociam. Tenebræ aliis ad strenuitatem, aliis ad pavorem tempestivæ, ictus ambigui, improvisæ plagæ, sui hostesque perinde *incogniti, et e collis sinu flexuque remissi, velut a tergo, clamores, adeo turbaverant uni-*

NOTÆ

[l] *Propugnaculis*] Turres accipiunt forsan non male; nam et *turribus* munita fuisse castra Rom. certum est ex historiis, quas tamen turres non nisi in statis et diuturnioribus sedibus credendum est habuisse, ait Lipsius de Mil. Rom. v. 5. *Freinshemius.*

[m] *Detrahere*] Manibusque comprehensa propugnacula deripere et demoliri conabantur.

[n] *Muralia pila*] Quæ propugnatores desuper in hostem mittebant, pondere graviore, majorique, ex commodo loco, nisu: graviora enim firmioraque erant pilis in acie vibrari solitis, ideoque pilorum ejusmodi tantum in defensionibus murorum vallorumque mentio. Cæs. de bello Gallico, VII. 82. 'Ex vallo et turribus transjecti pilis muralibus interibant.'

[o] *Assistentes plerisque matres*] Tac. de Germanis c. 7. 'Quodque præcipuum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiæ, et propinquitates, et in proximo pignora; unde fœminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium. Hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores.'

[p] *Ad formidinem opportuna*] Non nox causa fuit, ut alii audaces redderentur, alii timidi: sed iis qui jam ante audaces erant, præbebat occasionem invadendi hostem incertum atque incautum; iis autem, qui jam ante timidi erant, occasionem fugitandi, latitandi, &c.

Qui audaces erant nocte audaciores facti sunt; qui vero timidi, beneficio noctis minus formidabant; quia nempe tum, 'incerti ictus, vulnera improvisa.' Hoc sensu nox formidolosis opportuna erat.

[q] *Et montis anfractu*] Cum in sinuosi montis flexu repercussus clamor etiam a tergo audiretur, vel audiri videretur.

perrupta, omiserint. Neque tamen pervasere[r] hostes, nisi admodum pauci: ceteros, deleto promtissimo quoque aut saucio, appetente jam luce, trusere in[1] summa castelli: ubi tandem coacta deditio, et proxima sponte incolarum[2] recepta: reliquis, quo minus vi aut obsidio subigerentur, præmatura montis Hæmi et sæva hyems subvenit.

52. At Romæ, commota Principis domo, ut series futuri in Agrippinam exitii inciperet, Claudia Pulchra, sobrina[s] ejus, postulatur, accusante Domitio Afro. Is recens Prætura,[3][t] modicus[u] dignationis, et quoque facinore properus clarescere, 'crimen impudicitiæ,[v] adulterum Furnium, veneficia in Principem et devotiones' objectabat. Agrippina semper atrox, tum et periculo propinquæ accensa, pergit ad

versa, ut quædam præsidia reliquerint Romani, quasi penetrata hostibus. *Neque tamen perrupere barbari, nisi valde pauci; cæso audacissimo quoque, aut vulnerato, instante jam die, reliquos compulere in ardua propugnaculi, ubi demum sese dedere coacti sunt, et vicina loca volentibus accolis reciperata. Ceteris, ne per vim, aut obsidionem domarentur, propera montis Hæmi et atrox hyems succurrit.*

Sed in Urbe turbata Cæsaris familia, ut ordo meditatæ structæque in Agrippinam perniciei jam nunc texeretur, accusatur Claudia Pulchra sobrina illius, deferente Domitio Afro. Is nuper prætor, tenuis decore, et quocumque scelere famam adipisci paratus, objiciebat crimen adulterii, corruptorem Furnium, venenum in Cæsarem quæsitum, et maleficia. *Agrippina semper animi ferox, tunc etiam*

1 Ita Ms. Flor. Jac. Gronovius, Ernestus, et recentiores. Beroaldus et veteres, quos sequitur Ryckius, *ad summa.*—2 *Vicorum* Homerus et Brotierus. —3 Frustra tentat Heinsius, *recens præturæ.* Brotier.

NOTÆ

[r] *Pervasere*] Hoc est, evasere per munimenta, quibus cincti inclusique erant. *Freinsh.*

[s] *Claudia Pulchra, sobrina*] Dionem adi, qui historiam hancce recensuit inter acta Caii, ubi de Domitio. Hæc Claudia quomodo Agrippinæ fuerit sobrina, nondum reperi: hoc tantum, filium ejus Quintilium Varum, desponsum filiæ Germanici: quod ostendo infra. *Lipsius.*

[t] *Recens prætura*] Saltem demonstrandi noscendique hominis causa, hoc adjicitur: aut siquid amplius, hoc magis inest, ut ostendatur modica ejus fuisse dignatio, quam ut exaggeretur ea, et quasi ab incepto minus commendabili absterrere eum debuisset, inculcetur. *Freinshemius.*

[u] *Modicus*] Postulaverat eam Domitius Afer recens prætura functus, neque dum adulta aut confirmata dignitate, quolibet modo claritudinem adipisci festinans.

[v] *Crimen impudicitiæ*] Aliud est *impudicitia* in maribus, aliud in fœminis. Viri *impudicitia* fuit proprie apud veteres illos *muliebria pati*, seu *amor ju-*

Tiberium, ac forte sacrificantem patri reperit: quo initio invidiæ, 'Non ejusdem,' ait, 'mactare D. Augusto victimas, et posteros ejus insectari: non in effigies mutas Divinum spiritum transfusum; sed imaginem veram,[w] cœlesti sanguine ortam,[1] intelligere discrimen,[x] suscipere sordes.[y] Frustra Pulchram præscribi,[z] cui sola exitii causa sit, quod Agrippinam stulte prorsus ad cultum delegerit, oblita Sosiæ, ob eadem afflictæ.' Audita hæc raram occulti pectoris vocem elicuere; correptamque Græco versu admonuit:[a] 'non

discrimine sobrinæ incitata, adit Tiberium, et casu invenit illum operantem patri Augusto: quo exordio indignationis utens, non ejusdem est, *inquit*, immolare hostias Divo Augusto, et nepotes ejus persequi; cœlestem illius mentem non in imagines æneas inanimesque transmissam; sed veram effigiem, divina stirpe procreatam, sentire, agnoscere periculum, induere squalorem. Vana specie Pulchram obtendi, cui una mortis causa sit, quod Agrippinam insane prorsus officiis demeruerit, immemor Sosiæ ob eandem causam subversæ. *Hæc audita raram abstrusi animi vocem expressere, increpuitque Græco carmine,* propterea offendi, quod non imperaret. *Pulchra et Furnius mulctantur; Do-*

1 Male emendat Gronovius, *ortos*. Brotier.

NOTÆ

venum: at in fœmina, et etiam in Pulchra hac, *impudicitia* fuit adulterium ipsius cum Furnio, nihil aliud.

[w] *Sed imaginem veram*] Nonnulli legunt, *se imaginem veram:* dubitant nimirum, ne de Augusti simulacro possit intelligi; quod falsum esset, cum Augustus ipse hic sit cœlestis sanguis. Sed in lectione vulgata eadem vis. Ut dicat Agrippina: Sed mea hæc vera imago, ex illo cœlesti sanguine Augusti orta, imminens sibi periculum intelligit, habitumque reorum suscipit.

Sed veram] Sed se veram illius imaginem, cœlesti ejus sanguine ortam esse, quæ quidem periculum satis intelligeret, reatumque Claudiæ pro suo duceret. Hoc enim revera agi, sed Pulchræ crimina prætendi: frustra quidem, cum hac larva falli non possit, &c.

[x] *Intelligere discrimen*] Periculum scire quod immineret, *sordes suscipere*, ut in reatu propinquorum: de se Agrippina sentit. *Lipsius.*

[y] *Suscipere sordes*] Hoc ad Agrippinam, quæ ipsa in sordibus, ut videtur, ob reatum Pulchræ sobrinæ. *Lipsius.*

[z] *Frustra Pulchram præscribi*] Hoc est, *Pulchræ* nomen obtendi frustra, tanquam ipsa tantum, non etiam magis Agrippina peteretur. *Freinsh.*

[a] *Græco versu admonuit*] Suetonius extulit, 'si non dominaris, filiola, injuriam accipere existimas?' Ex quo Canterus noster divinat, Εἰ μὴ κρατεῖς, ὑβρίζεσθαι δοκεῖς. Sed non est dubium quin ad Jasonis vocem aspexerit Tiberius, quam ille in tragœdia quapiam emiserit. Cujus mens hæc, et verba apud Aristotelem Polit. III. 3. Καὶ διὰ τοῦτ' ἴσως Ἰάσων ἔφη, πεινῆν ὅτε μὴ τυραννοῖ, ὡς οὐκ ἐπιστάμενος ἰδιώτης εἶναι: 'Et ob hoc non injuria Jason

ideo lædi, quia non regnaret.'[3] Pulchra et Furnius damnantur. Afer primoribus oratorum additus, divulgato ingenio, et secuta asseveratione Cæsaris, qua 'suo jure disertum'[b] eum appellavit: mox capessendis accusationibus, aut reos tutando, prosperiore eloquentiæ quam morum forma[4] fuit: nisi quod ætas extrema multum etiam eloquentiæ demsit, dum fessa mente[c] retinet silentii impatientiam.

53. At Agrippina, pervicax iræ, et morbo corporis implicata, cum viseret eam Cæsar, profusis diu ac per silentium lacrymis, mox invidiam et preces orditur: 'subveniret solitudini, daret maritum: habilem adhuc juventam sibi,

nitius inter clarissimos oratores ascitus est, publicata facundia illius, et adjuncta affirmatione Tiberii, qua pro suo merito facundum *eum vocarit. Dein suscipiendis delationibus, aut sontes defendendo, feliciore facundiæ quam vitæ fama floruit; nisi quod senectus illi plurimum etiam facundiæ detraxit; dum ægro confectoque et exhausto ingenio silentium tolerare nequit.*

Sed Agrippina iræ tenax, et in adversam valetudinem prolapsa, cum illam Tiberius inviseret, diu et per silentium in fletus effusa est, dein iram et preces orationi immiscet: succurreret viduitati suæ, præberet virum: idoneam adhuc æta-

3 Ita Beroaldus et veteres. At Ms. Flor. n̄ *ideo lædi.* Unde divinabat Pichena, *num ideo lædi, quia non regnaret?* At hæc interrogantis sunt, non admonentis. Ernestus et recentiores, *non ideo lædi, quia non regnaret,* nullo sensu. Vel dicendum, *ideo lædi, quia non regnaret;* vel, *non ideo lædi, sed quia non regnaret.* *Οὐ διὰ τοῦτο πονεῖν, ἀλλ' ὅτι μὴ τυραννοῖ. Brotier.*—4 *Fama* editio princeps, aliæque veteres, quibus consentiunt recentiores. Forte operarum vitio, in quibusdam recentioribus irrepsit, *morum formu.* Brotier.

NOTÆ

dixit, lædi se, quia non regnaret: scilicet inscius privatum agere.'

[b] *Suo jure disertum*] Nove et acute dictum est: nam *jure suo* quid facere posse, nota et usitata phrasis erat, in eo qui potestatem cujusque rei suo arbitrio jureque exequendæ habebat, neque alienum nutum mandatumque respicere cogeretur. Plaut. in Cap. II. 1. 47. 'Qui ante hæc pro jure imperitabam meo, nunc te oro per precem.'

Simillimus nostro locus in Cic. pro Arch. 8. 'Suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas:' nam *suo jure* non ad Ennium, sed ad poëtas pertinere, subsequens evincit ratio; 'quod quasi Deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur.'

Sic apud Auctor. de causis corruptæ eloq. 25. 'Calvus et Asinius, &c. suo jure et prioribus et sequentibus anteponuntur.' *Freinshem.*

[c] *Dum fessa mente*] Quæ tamen laus in senectute ejus exolevit, cum deficientibus ætate animi viribus, nihilominus audiri vellet, neque silere et ab agendo desistere posset.

neque aliud probis, quam ex matrimonio, solatium: esse in civitate[d] . . . . Germanici conjugem[1] ac liberos ejus recipere dignarentur.' Sed Cæsar, non ignarus, quantum ex Republ. peteretur;[e] ne tamen offensionis aut metus mani-

tem sibi esse, neque aliud honestis, quam ex conjugio levamentum: esse in urbe, (qui) Germanici uxorem ac filios illius suscipere dignarentur. *Sed Tiberius haud inscius quantum ex imperio postularetur; ne tamen iræ aut formidinis*

1 *Esse in civitate, qui Agrippinam Germanici conjugem.* Locum hunc ita restituendum videtur. Aliter Petavius; sed minus probabiliter, *neque aliud probis, quam ex matrimonio solatium esse in civitate: Germanici conjugem, ac liberos ejus recipere dignaretur.* Rutgersius, Acta erudit. Lipsiens. ann. 1699. p. 370. *ex matrimonio solatium esse. In orbitate Germanici conjugem ac liberos, &c.* Franciscus Malherbe, *habilem adhuc juventam sibi, neque aliud probis quam ex matrimonio solatium in ea ætate. Germanici conjugem ac liberos recipere,* vel *respicere dignaretur:* quæ quidem conjectura, licet Gevartio, Elect. III. 3. summopere laudata, a primigenia scriptura, Agrippinæ Tacitique mente, plurimum discedit. Verum, cum asseverat Gevartius Agrippinam, mulierem animosam et arrogantem, nunquam adeo demisse et abjecte de se sensisse, ut diceret aliquos forte non defuturos in civitate, qui ejus connubium rejecturi non essent, non attendit vir eruditus atroces animos et Principibus infensos, esse subditis molles ac faciles: nec conjugem tantum, sed dominationis æmulum, ipsamque rempublicam, peti. Quod apprime sensit Tiberius, princeps perspicacissimus. *Brotier.* Excidit vocula post τὸ *civitate* in Ms. Ex sensu autem clare colligitur desiderari *qui. Esse in civitate* scilicet viros primarios, *qui Germanici c. a. l. e. r. dignarentur.* Ita enim omnino legendum cum Ms. non *dignaretur,* ut nonnulli corrigunt. Petebat enim Agrippina maritum a Tiberio, et sic dabat ipsi liberam ex pluribus eligendi facultatem. Quod si *dignaretur* legas, tunc nulla electio conceditur, sed electi tantum approbatio. Quod est contra scopum superiorum verborum. *Ryckius.*

NOTÆ

[d] *Esse in civitate*] Puto sic facile suppleri posse *esse in civitate* viros illustres, qui *Germanici conjugem, ac liberos ejus recipere dignarentur.* Lacuna manuscripti, ut eam exhibent, videtur innuere aliquas ibi voces interceptas. Nec tamen, ut puto, Agrippina aliquem nominatim professa est Tiberio suspicaci, nec de viris clarissimis locuta, ne æmulationem Tiberii accenderet, sed prius voluit ejus animum explorare.

Ut in re tanti momenti in genere tantum locuta est Agrippina, ut ex responso dominantis aliud tandem forte auderet, insimulata est amoris erga Asinium Gallum: de quo tum ipsa cogitaverit ut esset, qui se perpetuo mœrentem solaretur, et qui se et liberos Germanici adversus Sejani emissariorumque ejus audaciam tueretur, incertum. Forte de Asinio cogitavit ipse Tiberius: nam ejus amorem exprobravit Agrippinæ, ut causam interitus ipsius l. VI. 25.

[e] *Ex Repub. peteretur*] Cui illo conjugio cum Augusti nepte velut alterum caput dabatur. Ideo de metu sequitur, quem silentio dissimulavit.

Quantum ex Repub.] Sed princeps satis gnarus, quanti momenti futuræ essent eæ nuptiæ, quæ cuicumque qui Agrippinam duceret, tantam in Repub. potentiam auctoritatemque

festus foret, sine responso, quanquam instantem, reliquit. Id ego, a scriptoribus annalium non traditum, reperi in commentariis Agrippinæ, filiæ,[f] quæ Neronis Principis mater, vitam suam et casus suorum posteris memoravit.

54. Ceterum Sejanus mœrentem et improvidam altius perculit, immissis,[g] qui, per speciem amicitiæ, monerent, 'paratum ei venenum, vitandas soceri epulas.' Atque illa, simulationum nescia, cum propter discumberet, non vultu aut sermone flecti,[h] nullos attingere cibos: donec advertit Tiberius, forte, an quia audiverat: idque quo acrius experiretur, poma, ut erant apposita, laudans, nurui sua manu

compertus esset, nullo responso dato, quamvis urgeret Agrippina, *discessit. Id ego, ab auctoribus annalium non memoratum, inveni in commentariis Agrippinæ filiæ: quæ parens Neronis Imperatoris res a se gestas et eventus suorum memoriæ mandavit.*

Ceterum Sejanus ægram animi et incautam penitius exterruit; subornatis qui, prætextu amicitiæ, renunciarent ei, dispositum venenum, quo necaretur, declinandos soceri Tiberii convictus. *Atque illa fingendi ignara, cum juxta assideret* toro, inter epulas *non facie aut voce leniri, nihil quod mensæ appositum esset contingere; donec sensit Tiberius, casu, vel quia præmonitus fuerat; idque quo certius explorarét, fructus ut ministrati fuerant celebrans, nurui* Agrippinæ *propria manu.*

NOTÆ

essent daturæ, ut etiam sibi gravis nimiusque posset fieri; nihil ad ea respondit, quia neque permittere quod petebatur, volebat, neque aliter negare poterat, quam ut appareret aut offensum se esse hac postulatione, aut ob metum quem innuimus, eam nolle concedere, &c.

[f] *Commentariis Agrippinæ filiæ*] Quæ mulier perita et industria præter sexum. Citat eam Plinius indice l. VII. vocatque 'Agrippinam Claudii,' scilicet *uxorem*. Et l. VII. 'Neronem, paulo ante principem, pedibus genitum parens ejus scribit Agrippina.'

[g] *Immissis*] Secretis scilicet instigationibus mandatisque: nam nonnulli videntur accepisse, tanquam Agrippinæ nuntiassent illi, se a Sejano mitti. Sed hoc esset *missis*, non *immissis*: quod vix unquam bono eo significatu reperias.

[h] *Non vultu aut sermone flecti*] In convivio suspicionem occultare non potuit Agrippina, quin juxta discumbente Tiberio, tristis et torva spectaretur: neque vultu ejus hilari, neque comi sermone flecti se lenirique sineret, et a cibo capiendo prorsus abstineret; adeo ut tandem ipse quoque cogitationes mulieris deprehenderet, sive ex indiciis forte animadversis, sive quia jam antea de hac Agrippinæ suspicione monitus fuerat. *Freinshem.*

Non agitur hic de vultu hilari, aut comi sermone Tiberii, sed de vultu et sermone ipsius Agrippinæ, quæ semper violenta ingenio, vultuque atrox, semper fronte torva et adducta fuit, neque se flexit, ut leniter alloqueretur imperitantes inter epulas. Non flectitur vultu Agrippina, ut nec attingit ipsa cibos aut poma, sed *servis* dat, qui ad fulcra lecti.

tradidit. Aucta ex eo suspicio Agrippinæ, et intacta ore, servis tramisit: nec tamen Tiberii vox coram secuta, sed obversus ad matrem, 'Non mirum,' ait,[i] 'si quid severius in eam statuisset, a qua veneficii insimularetur.' Inde rumor, 'parari exitium: neque id Imperatorem palam audere, secretum[j] ad perpetrandum quæri.'

55. Sed Cæsar, quo famam averteret,[k] adesse frequens Senatui, legatosque Asiæ, ambigentes, 'quanam in civitate templum statueretur,' plures per dies audivit. Undecim urbes certabant, pari ambitione, viribus diversæ: neque multum distantia inter se[1] memorabant, 'de vetustate generis, studio in Populum Romanum, per bella Persi et

exhibuit. Hinc intenditur Agrippinæ suspicio, et illibata gustu ministris tradidit. Nec tamen Tiberio vox coram excidit, sed conversus ad parentem Liviam; Haud mirum, *inquit*, si quid asperius in eam consuluisset, a qua veneni incusaretur. *Hinc fama* increbuit, destinari necem Agrippinæ; neque id principem aperte moliri, arcanum seu recessum ad patrandum scelus investigari.

Sed Tiberius quo rumorem hunc *avocaret, multus in Curia adesse, et per multos dies audivit oratores Asiæ contendentes*, quanam in urbe delubrum exstrueretur. *Undecim civitates nitebantur pari contentione*, sed *opibus impares; neque admodum diversa inter se referebant*, de antiquitate gentis, et amore in populum Rom.

1 Ita Ms. Flor. Jac. Gronovius et recentiores. Beroaldus et veteres, inverso ordine, *inter se distantia.*

NOTÆ

[i] *Non mirum, ait*] Obversus ad Liviam Tiberius dixit, Jamne miraris, mater, quod aliquid severius statuerim in eam fœminam, a quo veneficii etiam ipse accuser?

[j] *Secretum*] Non audere Tiberium palam ei inferre necem, verum secretum aliquem locum, ubi commode et sine rumore perpetrari cædes posset, quærere. *Freinshem.*

Secretum non tantum *de loco* sumi debet, sed de quacumque circumstantia facinoris, de tempore, de ministris, de genere veneni, aut alio instrumento necis, &c.

[k] *Quo famam averteret*] An frequens senatui affuit, ut aliis negotiis districtus, se a cogitationibus illis alienum ostenderet, et sic vulgi rumor languesceret? An cum rumor esset, secretum ad perpetrandum facinus quæri, ipse falsum arguere voluit, cum Romæ et in senatu frequens ab omnibus conspiceretur? An potius hac arte illos vulgi sermones alio traducere voluit, cum novis Asiæ negotiis omnes intenti futuri essent?

Hanc certe, pro reliquis Tiberii artibus, Taciti mentem crediderim. Sueton. Cal. 48. 'Confestimque urbem petiit, deflexa omni acerbitate in Senatum, cui ad avertendos tantorum dedecorum rumores palam minabatur.' Nota fabula de cane Alcibiadis. *Gronov.*

Aristonici[l] aliorumque Regum.' Verum Hypæpeni,[m] Tralliani que,[n] Laodicenis[o] ac Magnetibus simul,[p] tramissi, ut parum validi.[q] Ne Ilienses quidem, cum 'parentem urbis Romæ Trojam' referrent, nisi antiquitatis gloria, pollebant. Paulum addubitatum, quod Halicarnassii,[2] [r] 'mille et ducentos per annos, nullo motu terræ[s] mutavisse sedes suas, vivoque in saxo fundamenta templi'[t] asseveraverant. Pergamenos[u] (eo ipso nitebantur) æde Augusto ibi sita, satis adeptos creditum. Ephesii[v] Milesiique,[w] hi Apollinis, illi

per bella Persei, et Aristonici, aliorumque regum. *At Hypæpeni et Tralliani simul* cum *Laodicenis et Magnetibus omissi, ut parum pollentes opibus viribusque. Ne Ilienses quidem cum* matrem civitatis Rom. Trojam *memorarent, valebant, nisi vetustatis fama. Deliberatum aliquantulum, quod Halicarnassii affirmaverant* regionem suam nullo terræ motu contremuisse per mille et ducentos annos, vivaque in rupe delubri fundamenta poni posse. *Existimatum Pergamenos eodem argumento fultos, satis obtinuisse, templo Augusti ibi exstructo. Ephesii, et*

2 Ms. Flor. *Alicarnassii*, quod immerito defendit Jac. Gronovius. *Brotier.*

NOTÆ

[l] *Et Aristonici*] Is filius Eumenis ex pellice, qui a Perperna domitus, a M. Aquilio, anno 624. post U. C. captus, et in carcere, jussu Senatus, strangulatus est. Livius in Epitoma LIX. Justin. l. XXXVII. Strabo l. XIV. Cic. Philipp. II.

[m] *Hypæpeni*] Hypæpa Urbs Lydiæ in Asia Episcopalis inter Tmolum montem et Caistrum fluvium.

[n] *Tralliani*] Tralles, nunc *Chora*, urbs Lydiæ episcopalis, hodie pæne extincta, Laodiceæ proxima.

[o] *Laodicenis*] Laodicea, urbs Lydiæ, olim *Diospolis*; etiam nunc clarissima et metropolis; vulgo *Laudichia*.

[p] *Magnetibus simul*] *Simul* constructum a Tacito, ut ἅμα apud Græcos.

Magnetibus] Magnesia in Lydia ad Sipylum montem, Episcopalis. Vulgo *Manissa*.

[q] *Ut parum validi*] Magnetes repulsi, quia templum in tam invalidis parvisque oppidis locari non placebat.

[r] *Halicarnassii*] Halicarnassus urbs Cariæ olim regia et episcop. vulgo *Messi*, vel *Castel di S. Pietro*.

[s] *Nullo motu terræ*] Cum tamen crebri ibi sint terræ motus. Strabone teste, fere universa regio circa Mæandrum terræ motibus obnoxia est.

[t] *Vivoque in saxo fundamenta templi*] Non templi olim constructi, sed construendi.

Vivoque in saxo] Quod haberent hanc in urbe sua commoditatem, ut ædis fundamentum vivo nativoque saxo imponi posset.

[u] *Pergamenos*] Pergamenum urbs Troadis seu Mysiæ: nunc *Pergamo*, episcopalis dein metropolis.

[v] *Ephesii*] Ephesus, nunc *Efeso*, metropolis Asiæ clarissima, cujus olim templum Dianæ sacrum.

[w] *Milesii*] Miletus, nunc *Melasso*, urbs Ioniæ seu Cariæ episcopalis, olim Apollinis oraculo clara.

Dianæ cærimonia occupavisse civitates[x] visi. Ita Sardianos[y] inter Smyrnæosque deliberatum. Sardiani decretum Etruriæ recitavere, ut consanguinei: nam 'Tyrrhenum Lydumque, Atye Rege genitos,[z] ob multitudinem divisisse gentem: Lydum patris in terris resedisse; Tyrrheno datum, novas ut conderet sedes: et Ducum e nominibus indita vocabula, illis per Asiam, his in Italia: auctamque[a] adhuc Lydorum opulentiam, missis in Græciam populis, cui mox a Pelope nomen:'[b] simul 'literas Imperatorum, et icta nobiscum fœdera bello Macedonum, ubertatemque fluminum suorum, temperiem cœli ac dites circum terras' memorabant.

56. At Smyrnæi,[c] repetita vetustate, 'seu Tantalus, Jove

Milesii, hi Apollinis, illi Dianæ religione præpediisse urbes suas *crediti. Ita consultatum inter Sardianos et Smyrnæos. Sardiani sanctionem Etruriæ memoravere, ut stirpe conjuncti. Quippe* Tyrrhenum, et Lydum Atye rege procreatos, ob ingentem numerum hominum separasse nationem: Lydum patrio in solo substitisse; Tyrrheno concessum, ut novas sedes construeret, et e vocabulis ducum imposita nomina, illis apud Asiam, his in Italia: increvisse etiam præterea Lydorum opes deductis in Græciam coloniis, cui posthac a Pelope vocabulum: epistolas *etiam* ducum Rom. et pactas nobiscum societates bello Macedonum, affluentiamque fluviorum suorum, amœnitatem aëris, et uberes passim agros *referebant.*

Sed Smyrnæi, memorata antiquitate generis, sive illos fundasset Tantalus

NOTÆ

x *Occupavisse civitates*] Quia illi Dianæ, hi Apollinis cultu occupati, vix credebantur novorum numinum cærimoniis locum reliquisse.

y *Sardianos*] Sardis, urbs Lydiæ, olim regia Crœsi regis, metropol. quondam, nunc jacet.

z *Atye Rege genitos*] Atys Herculis et Omphales filius, e duobus filiis, sorte jacta, alterum retinuit, Lydum nomine, alterum in Italiam misit coloniæ deducendæ, cui nomen Tyrrhenus, et ab eo Tyrrhenia terra. Ita fere Strabo l. v. convenienter ad Taciti verba: et Tertullianus de spectaculis; 'Lydos ex Asia transvenas in Etruria consedisse Timæus refert, duce Tyrrheno, qui fratri successerat, (lego, *cesserat*, sive *secesserat*,) regni contentione.' Paulo diversus tamen ab istis Dionysius lib. I. quem licet legas, Velleiumque lib. I. *Lips.*

a *Auctamque*] Sed alia quoque nobili colonia Lydorum opes inclaruisse: nam a se profectos in Græciam, esse ejus regionis incolas, quæ postea Peloponnesus, quasi Pelopis insula, vocata fuerit. Pelopem enim Lydum natione fuisse quidam tradiderunt.

b *Cui mox a Pelope nomen*] Quem Pelopem vulgo Phrygem, Pausanias et alii Lydum faciunt.

c *Smyrnæi*] Smyrna, Turcis *Ismyr*, urbs Archiepiscopalis: hodie regionis primaria, et satrapæ Turcarum sedes.

ortus,[d] illos, sive Theseus,[e] Divina et ipse stirpe, sive una Amazonum condidisset;' transcendere ad ea, quis maxime fidebant in Populum Romanum officiis, missa navali copia, non modo externa ad bella, sed quæ in Italia tolerabantur: 'seque primos templum Urbis[f] Romæ statuisse, M. Porcio Consule,[g] magnis quidem jam Populi Romani[1] rebus,[h] nondum tamen ad summum elatis, stante adhuc Punica urbe, et validis per Asiam Regibus.' Simul 'L. Syllam testem'

Jovis filius, seu Theseus cœlesti et ipse progenie, sive una Amazonum statuisset; *transiere ad ea quibus maxime nitebantur*, scil. *in populum Rom. meritis, misso navali auxilio, non solum ad extranea bella, sed* etiam ad ea *quæ in Italia gerebantur:* et se priores fanum civitatis Rom. struxisse, M. Porcio Catone consule, magna quidem jam tum Reip. Rom. potentia, nondum tamen ad amplissimum fastigium evecta, florente adhuc civitate Carthaginensi, et pollentibus in Asia regibus. *Etiam* L. Syllam testem appellabant, maximo in

1 *Romani populi* Homerus.

NOTÆ

[d] *Seu Tantalus Jove ortus*] Variantes has sententias super condita Smyrna notabis passim. De Theseo et Atheniensibus, sensit Epigrammatarius l. IV. Εἰς εἰκόνα Πεισιστράτου, ubi Athenienses hoc argumento Homerum sibi vindicant: Ἡμέτερος γὰρ ἐκεῖνος ὁ χρύσεος ἦν πολιήτης, Εἴπερ Ἀθηναῖοι Σμύρναν ἀπῳκίσαμεν. De Amazone, quæ nomen Smyrnæ a se dederit, initio libri XIV. Strabo. Ceterum lapides nummique hoc oppidum Zmyrnam scribunt, non ut obtinuit per Sigma. *Idem.*

[e] *Theseus*] Sive Theseus et ipse divina stirpe ortus, quippe Neptuni filius creditus, &c. condidisset.

[f] *Seque primos templum urbis*] Accidit hoc, A. U. C. 558. Secuti exemplum sunt Alabandenses annis 24. circiter posterius. Gloriantur apud Livium, l. XLIII. 'Alabandenses templum urbis Romæ se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divæ instituisse.' Prudentius de hac Dea: 'colitur nam sanguine et ipsa More Deæ, nomenque loci ceu numen habetur: Atque Urbis Venerisque pari se culmine tollunt Templa, simul geminis adolentur thura Deabus.' Ubi vides commune Romæ templum in ipsa urbe cum Venere fuisse.

Primos templum urbis Romæ statuisse] Idem Pergamenos fecisse, dixit paulo supra. At de urbis Romæ templo in ipsa Roma, meminit Spart. in Adriano et Amm. Marcell. l. XVI. *Pichena.*

[g] *M. Porcio Consule*] Cum L. Valerio Flacco, A. U. C. 559. *Muretus.*

[h] *Magnis quidem jam Populi Romani rebus*] Non nemo plane invertit: nondum quidem ad summum elatis, magnis tamen: per quæ necessario vis etiam argumenti invertitur, quo Smyrnæi nitebantur; docentes coluisse se Romam, quo tempore potuisset adhuc non coli.

afferebant, 'gravissimo in discrimine exercitus, ob asperitatem hyemis, et penuriam vestis, cum id Smyrnam[2] in concionem nuntiatum foret, omnes, qui astabant, detraxisse corpori tegmina, nostrisque legionibus misisse.' Ita rogati sententiam Patres, Smyrnæos prætulere.[3] Censuitque Vibius Marsus, 'ut M. Lepido, cui ea provincia obvenerat, super numerum legaretur,[i] qui templi curam susciperet:' et quia Lepidus ipse deligere,[j] per modestiam, abnuebat, Valerius Naso, e Prætoriis, sorte missus[k] est.

57. Inter quæ, diu meditato prolatoque sæpius consilio,

periculo legionum Rom. ob atrocitatem hyemis, et inopiam tegminis, cum id Smyrnam pro concione allatum foret, universos qui aderant exuisse vestes, nostroque militi transmisisse. *Itaque consulti patres quid sentirent, secundum Smyrnæos decrevere. Statuitque Vibius Marsus*, ut M. Lepido, cui Asia provincia obtigerat, extra ordinem legatus adderetur, qui delubro struendo operam daret; *et quia Lepidus ipse nominare legatum per modestiam nolebat, Valerius Naso prætoriæ dignitatis sorte delectus est.*

Interea diu pensitato, dilatoque sæpius proposito abscedendi urbe, *demum Tibe-*

2 Quidam, *Smyrnæ:* alii, *in concione.* Vetus scriptura retineri potest, si *nuntiatum* pro *perlatum* accipiatur, ut animadvertit Pichena. *Brotier.*—3 Ita Ms. Flor. Jac. Gronovius et recentiores. Beroaldus ac veteres, *prætulerunt.* Hæc quidem minutula pudet scribere: scribenda tamen, ne negligentiæ temeritatisve reus videar. *Idem.*

NOTÆ

[i] *Super numerum legaretur*] Proconsulibus erant legati, tum quidem certo numero, ut hic legimus: nunc autem ob extraordinarium negotium, permittebant Lepido, ut sibi legaret aliquem supernumerarium, qui id exequeretur. *Freinshem.*

Super numerum legaretur] Censuitque Vibius Marsus, ut M. Lepido, qui proconsulatum Asiæ sorte obtinuerat, extra ordinem legatus adderetur, qui peculiarem hujus templi perficiendi curam susciperet.

[j] *Quia Lepidus ipse deligere*] Mittebantur quidem in provincias legati, consensu ac decreto Senatus: electio tamen solebat plerumque ipsis Proconsulibus permitti. Livius l. XLIV. 'Senatus Cn. Servilio consuli negotium dedit, ut in Macedoniam, quos L. Æmilio videretur, legaret:' et alibi apud eundem Livium, frater fratrem, filius patrem, sibi legasse dicitur.

Quem morem violatum Cicero Vatinio objiciens, ait, 'Volo etiam audire de te, quo tandem SC. legatus sis;—ne hoc quidem Senatui relinquebas, quod nemo unquam ademit, ut legati ex ejus ordinis auctoritate legarentur?' Idem pro Sestio: 'quos legatos, non modo SC. sed etiam repugnante Senatu, tute tibi legasti.' Vide Lipsium de mil. Rom. lib. II. dial. 11. *Pichena.*

[k] *Sorte missus*] Sorte inter prætorios jacta, Valerius Naso missus est.

tandem Cæsar in[1] Campaniam,[l] specie dedicandi templa,[m] apud Capuam[n] Jovi, apud Nolam[o] Augusto, sed certus procul urbe degere. Causam abscessus quanquam, secutus plurimos auctorum, ad Sejani artes retuli; quia tamen, cæde ejus patrata, sex postea annos[p] pari secreto conjunxit, plerumque permoveor, num ad ipsum referri[q] verius sit, sævitiam ac libidinem, cum factis promeret,[r] locis occultantem. Erant, qui crederent, in senectute corporis quoque

rius in Campaniam concessit, *prætextu consecrandi ædem Jovi apud Capuam, Augusto apud Nolam; sed revera firmato consilio procul Roma agendi. Quamvis Sejani dolo et fraudi tribuerim causam secessus, in ea re multos scriptores sectatus; quia tamen, ejus nece perpetrata, postea sex annos pari solitudini adjecit, sæpe dubius hæreo, num potius in ipsum refundi debeat, qui locis crudelitatem obtegebat, cum immanitatem atque libidines suas factis ipsis proderet. Non deerant, qui existima-*

1 *Iit* vice *in* Brotierus et Homerus.

NOTÆ

[l] *Cæsar in Campaniam*] Vox abest sententiæ explendæ. Lego, *Cæsar iit Campaniam.* Lipsius.

Tandem Cæsar] Leg. *tandem Cæsar abit in Campaniam*, vel quid simile.

[m] *Templa*] In Campaniam se recepit, prætextu quidem ædium, quarum altera Jovi apud Capuam, Augusto altera Nolæ, ubi decesserat, dedicanda esset.

[n] *Capuam*] Capua, urbs Campaniæ provinciæ, hodie non extat; situs vero est prope vicum nunc dictum *San Maure*, et ad meridiem fluvii *Volturno* in Terra Laboris, provincia regni Neapolitani. *Tillemonius.*

[o] *Nolam*] Nola, urbs Campaniæ provinciæ, hodie nomen antiquum retinet: urbs est Terræ Laboris, in regno Neapolitano. *Tillemonius.*

[p] *Sex postea annos*] Abiit urbe Tiberius, anno 779; nec rediit: abiit vita 790. Undecim ergo abfuit continuos annos.

Sex postea] Error est apud Plutarch. libello de exilio, ubi legitur Tiberius septem annis Capreas habitasse; et legendum non ἑπτὰ, sed ἕνδεκα ἔτη, id est, non *septem*, sed *undecim annos.*

[q] *Num ad ipsum referri*] Ambigo, num potius ascribenda sit causa talis secessus ipsi Tiberio secretum eligenti, ubi sævitiam libidinesque suas, etiam si factis promeret, saltem loci obscuritate nonnihil posset obtegere.

[r] *Cum factis promeret*] Hoc est, cum revera faceret, eoque naturam suam ostenderet; ἔργῳ ἀποδείξας. *Promere*, nihil aliud est quam facere, edere; nec promendo statim etiam efficiebatur ut ea ubique innotescerent. *Freinsh.*

habitum[2] pudori fuisse:[s] quippe illi prægracilis[t] et incurva proceritas, nudus capillo vertex, ulcerosa facies ac plerumque medicaminibus interstincta: et Rhodi secreto vitare cœtus, recondere voluptates insuerat. Traditur etiam, matris impotentia extrusum, quam dominationis sociam aspernabatur, neque depellere poterat, cum dominationem ipsam donum ejus accepisset. Nam dubitaverat Augustus, Germanicum, sororis nepotem, et cunctis laudatum, rei Romanæ imponere: sed, precibus uxoris evictus, Tiberio Germanicum, sibi Tiberium ascivit. Idque Augusta exprobrabat, reposcebat.

58. Profectio arcto comitatu[u] fuit: unus Senator, Con-

rent affecta jam ætate speciem corporis ipsi probro et dedecori fuisse: etenim illi exilis admodum et curvata statura amplo in corpore, nulli in vertice capitis crines, facies ulceribus substilla, et sæpe unguentis interpolata ac interlita: et Rhodi secessu consueverat declinare conventus, et occultare libidines. Ferunt etiam Liviæ *parentis superbia expulsum, quam imperii consortem spernebat; neque dejicere poterat, cum principatum ipsum munus ejus obtinuisset* ille. *Quippe cogitaverat Augustus imperium mandare Germanico* Octaviæ *sororis nepoti, et omnibus approbato; sed precibus conjugis fatigatus, sibi Tiberium adoptavit, et Tiberius Germanicum ipsius* jussu etiam arrogavit. *Idque Livia* mater *objectabat* illi, *repetebat*que, quod dederat, imperium.

Profectus est Tiberius *cum paucis comitibus; unus* adfuit *e patribus consularis*

2 Verborum ordinem e Ms. Flor. bene refinxit Ernestus. In vulgatis libris, *quoque corporis habitum.* Brotier. Quem verborum ordinem servat Ryckius et Gronov.

NOTÆ

[s] *Corporis quoque habitum pudori fuisse*] Sueton. 68. 'Corpore fuit amplo atque robusto; statura quæ justam excederet.' Et paulo post: 'Facie honesta, in qua tamen crebri et substilli (sic enim lego) tumores.' Sed mutata erant pleraque, ut solet, in senectute. *Muretus.*

Pudori fuisse] Quod in senectute corporis sui habitum atque formam erubescebat, cum admodum macer ac gracilis, et ob nimiam proceritatem incurvus, præterea calvitio facieque exulcerata, et, ut plurimum medicamentis interlita, deformis esset.

[t] *Quippe illi prægracilis*] Pugnat hæc delineatio, e diametro, cum Suetonii verbis: 'Corpore fuit amplo atque robusto; statura quæ justam excederet: latus ab humeris et pectore: ceteris quoque membris usque ad imos pedes æqualis et congruens.' De veritate, secundum neutrum pronuntio. Quod sequitur, 'Ulcerosa facies ac plerumque medicaminibus interstincta,' explicat idem Suetonius, 'Facie honesta, in qua tamen crebri et subtiles tumores.'

[u] *Arcto comitatu*] Quidam *comitatum* acceperunt, tanquam etiam ministeria et familiam complecteretur. Sed tantum honestissimos intelligi apparet ex I. 5. 'Augustum comite uno Planasiam vectum.' Ab his officiis postea dignitatis nomen factum est, *Comes. Unus*, hoc est, unicus, uti supra IV. 15. *Freinsh.*

sulatu functus, Cocceius Nerva,[v] cui legum peritia: Eques Romanus, præter Sejanum, ex illustribus, Curtius Atticus:[w] ceteri liberalibus studiis præditi,[x] ferme Græci, quorum sermonibus levaretur.[1] Ferebant periti cœlestium, 'iis motibus siderum excessisse Roma Tiberium, ut reditus illi negaretur:' unde exitii causa multis[y] fuit, properum finem vitæ conjectantibus vulgantibusque: neque enim tam incredibilem[z] casum[2] providebant, ut undecim per annos libens patria careret. Mox patuit[a] breve confinium artis et falsi;

Cocceius Nerva, juris civilis doctrina eximius; præter Sejanum in comitatu fuit *alius eques Rom. ex splendidis Curtius Atticus, reliqui ingenuarum artium periti, plerique Græci, quorum colloquiis recrearetur. Observabant astrologi,* discessisse *ab* urbe Tiberium eo positu motuque siderum, ut nunquam redire deberet: *unde perniciei causa plerisque extitit, cum exinde conjicerent* ipsi *imminere vitæ exitum, idque jactarent in vulgus: neque enim prospiciebant rem usque adeo a fide alienam, ut per undecim annos sponte Roma exularet. Postea innotuit, quam prope*

1 Amicus malebat *oblectaretur.* Ryckius.—2 Pro *causam* Freinshemius legit *casum,* non sine causa. *Idem.*

NOTÆ

[v] *Cocceius Nerva*] Pater hic est, qui in studiis civilibus Labeonis factionem secutus adversus Masurium Sabinum, in jure dissensiones auxit. Idem libro sequenti dicitur 'continuus principis, omnis divini humanique juris sciens, integro statu, corpore illæso, moriendi consilium cepisse.'

[w] *Curtius Atticus*] Est ille, quem l. VI. subversum artibus Sejani ait: et ad quem Ovidii Elegia IV. et VII. libri secundi de Ponto. *Lipsius.*

[x] *Liberalibus studiis præditi*] Quibus ille valde oblectabatur, ut et Græca poëmata faceret, et summe curiosus esset historiæ fabularis: 'quæ mater Hecubæ, quod Achilli nomen inter virgines, quid Sirenes cantare solitæ.' Suet. Tib. 70.

[y] *Multis*] Multis nempe, non solum Astrologis seu Mathematicis, ut puto, sed etiam aliis, qui eos consultaverant, taliaque vulgabant præ lætitia, quasi sævæ dominationis jugum cito excussuri.

[z] *Neque enim tam incredibilem*] Neque enim aliter judicium illud Astrologicum accipiendum esse putaverant, cum iis non succurreret tam absurda et incredibilis interpretatio, ut nempe spontaneum velut exilium Cæsaris significaretur, qui undecim per annos libens patria sua cariturus esset.

Rei substantiam certo et vere attigerant periti illi cœlestium, nempe nunquam rediturum esse in urbem; at circumstantias, nempe quanto tempore abfuturus victurusque in exilio esset, ignorabant.

[a] *Mox patuit*] Verum insequens tempus detexit tenue illud atque lubricum discrimen, quod inter artis prædictionisque certitudinem, et falsam ejus explicationem intererat, &c.

veraque quam obscuris tegerentur: nam 'in urbem non regressurum,' haud forte dictum: ceterorum nescii[b] egere, cum propinquo rure aut littore, et sæpe mœnia urbis assidens, extremam senectam compleverit.

59. Ac forte illis diebus oblatum Cæsari anceps periculum, auxit vana rumoris;[c] præbuitque ipsi materiem, cur amicitiæ constantiæque Sejani magis fideret. Vescebantur in villa, cui vocabulum *Speluncæ*,[d] mare Amuclanum inter[e] Fundanosque[f] montes, nativo in specu: ejus os, lapsis repente saxis, obruit quosdam[g] ministros: hinc metus in

abesset scientia a falso, et quanta errorum caligine veritas obscuraretur: quippe haud fortuito prædixerant, eum in civitatem non reversurum: *sed reliqua ignoravere, cum proximo suburbano degens in ora maris, et crebro ad urbis muros ventitans, sic ultimam ad senectam pervenerit.*

Et casu sub idem tempus ingens discrimen, quod adiit Cæsar, inania famæ in majus vulgavit; deditque ipsi principi *occasionem, cur magis se permitteret crederetque benevolentiæ fideique Sejani. Epulabantur in prætorio, cui nomen* Speluncæ, *inter Amuclanum pelagus et Fundanos colles, vivi in saxi specu: cujus ostium densis subito lapidibus oppressit quosdam domesticos; hinc pavor in cunctos*

NOTÆ

[b] *Ceterorum nescii*] In cetera conjecturæ parte et propinqua morte principis aberravere, &c.

[c] *Auxit vana rumoris*] Periculum, quo pæne periit, inanem de instanti morte ejus prædictionem confirmavit.

[d] *Villa, cui vocabulum Speluncæ*] Prætorium Suetonius appellat, more sui sæcli; quo omnes villæ elegantiores, et non rustici usus, Prætoria dictæ. Nomen illi a re, quia imposita vel adjuncta huic nativæ speluncæ. Id secutos in positura villæ Romanos, docet Senecæ locus de villa Vatiæ: 'Speluncæ sunt duæ,' inquit, 'magni operis, laxo atrio, paries manufactus, (scribo, *pares manufactis,*) quarum altera solem non recipit, altera usque in occidentem tenet.'

Vescebantur] Cæsar nempe cum Sejano et aliis comitibus nobilioribus.

Speluncæ] Villa Auruncorum populorum in Latio provincia: ex Cluverio. *Tillemonius.*

[e] *Mare Amuclanum inter*] Amyclæ duplices. Alteræ Laconum, quæ silentio perierunt, ut parœmia est: alteræ Italorum, inter Cajetam et Tarracinam, quas a serpentibus deletas crediderunt Solinus Pliniusque. Ab his Amyclis, mari illi nomen.

Amuclanum] Pars est maris Tyrrheni, alluens oram Auruncorum populorum Latii provinciæ. *Tillemon.*

[f] *Fundanosque*] Fundani Formianique montes, inter urbes Fundos et Formias, in Auruncis populis Latii: hodie positio est circa urbem *Fondi* in parte meridionali et occidentali Terræ Laboris, in regno Neapolitano: ex Cluverio. *Tillemon.*

[g] *Obruit quosdam*] Os speluncæ repente collapsum saxorum incidentium mole quosdam Tiberii ministros obtrivit, eoque metu ut omnes, qui convivio principis aderant, eidemque mensæ accumbebant, diffugerent, uno excepto Sejano, qui genua vultumque et manus suspensa tenens super ac-

omnes et fuga eorum, qui convivium celebrabant.[h] Sejanus genu vultuque[i] et manibus super Cæsarem suspensus, opposuit sese incidentibus: atque habitu tali repertus est a militibus, qui subsidio venerant. Major ex eo: et, quanquàm exitiosa suaderet, ut non sui anxius,[j] cum fide audiebatur. Assimulabatque[1] indicis partes[k] adversus Germa-

spargitur, *fugaque eorum, qui epularum honore dignati erant. Sejanus genu, capiteque, et lacertis super Tiberium extensus, objecit sesé ingruentibus* saxis, *atque eo statu illum invenere prætoriani milites, qui auxilio accurrerant. Exinde potentior; et quamvis perniciosa consuleret, tanquam de se nil solicitus esset, ei fides habebatur. Fingebatque quasi obiret munia* æqui *judicis contra Germanici liberos, suppositis*

1 Ineleganter Faërnus, *assumebatque*. Brotier.

NOTÆ

cubantem Tiberium, illum suo corpore protegebat, excepturus saxa, quæ in ipsum casura videbantur.

[h] *Qui convivium celebrabant*] Accipiunt de his, qui epulis et mensæ principis accumbebant; forte et intelligi universim possit de omnibus ministris, amicis, et clientibus, qui officii causa in comitatu principis, licet non honore principalis mensæ dignarentur. Et præstat hic meminisse ejus ministri, seu comitis, qui cum præiret Augustum et occurrisset ursus, formidolosus fugit, deseruitque Augustum: vide Sueton.

[i] *Genu vultuque*] Hæc positio facile capitur, si cogitas jacentem in lecto Tiberium, ut solent vescentes. Ipse igitur tali habitu super eum, ut tueretur.

[j] *Ut non sui anxius*] Tanquam homo qui nihil de se suisve commodis solicitus esset, sed principis incolumitatem etiam propriæ saluti palam anteponeret.

[k] *Assimulabatque indicis partes*] *Judicis* videtur lectio sincera. Certe illud *indicis*, hic valde ineptum est; cùm sequatur 'subditis, qui accusatorum nomina sustinerent.' Immo ipse judicem se gerebat, accusationesque aliorum et elevabat, et interpretatione molliebat, aliaque omnia conabatur, quo minus et inimicus ipse videretur Germanici liberis. Consulatur super simili sycophantia, Josephus l. XVI. Antiq. Jud. c. 8. *Gruter.*

Indicis partes] Ex eo casu, et aucta amicitia principis, usque adeo potentia et auctoritate increverat, ut jam judicem se ferret adversus filios Germanici, quasi unam personam, easdemque partes sustineret cum principe; ita ut quos odisset princeps, ipse et odisset, velut in sua injuria, dignosque supplicio judicaret ipse et ulcisceretur. Nec inscius ille aut incallidus, qui indices et accusatores subdole immittebat, ipseque se arbitrum et judicem velut in propria causa constituebat. Et certe, cur *indicis partes assimularet* ipse, qui se facere et ferre *indicem*, palamque et aperte profiteri indicium potuit apud Tiberium suum?

Indicis partes] Quapropter occasione illa (nempe auctæ hoc casu gratiæ principis) usus ad subvertendos Germanici liberos, tanquam judicis officio contra eos fungebatur. *Freinsh.*

nici stirpem, subditis,[l] qui accusatorum nomina sustinerent, maximeque insectarentur Neronem, proximum successioni, et, quanquam modesta juventa, plerumque tamen, quid in præsentiarum conduceret, oblitum, dum a libertis et clientibus, apiscendæ potentiæ properis,[m] exstimulatur, 'ut erectum et fidentem animi[2] ostenderet: velle id Populum Romanum, cupere exercitus; neque ausurum[n] contra Sejanum, qui nunc patientiam senis et segnitiam juvenis juxta insultet.'

60. Hæc atque talia audienti nihil quidem pravæ cogitationis: sed interdum voces[o] procedebant contumaces et inconsultæ; quas appositi[x] custodes exceptas auctasque cum deferrent, neque Neroni defendere daretur,[p] diversæ

subornatisque qui accusatorum partes agerent, et potissimum inveherentur in Neronem proximum hæredem imperii; et quamvis se modeste gereret adolescens, sæpe tamen, quid pro tempore expediret, non satis præcavebat; dum a libertis amicisque parandæ dominationis male avidis incitatur, ut se excelsum et constantem animi ostentaret: id exoptare populum Rom. id desiderare legiones: neque contra nisurum Sejanum, qui nunc patientiam senis et inertiam juvenis perinde ludificetur.

Hæc et similia cum audiret, nihil quidem quod *perversi consilii* esset moliebatur: *sed aliquando voces prorumpebant pervicaces et incautæ, quas additi custodes exceptas, cum in pejus renuntiarent, neque Neroni purgare fas esset,* etiam *præ-*

2 Male tentat Pichena, *animum*. Intelligendum, *se*. Brotier.

NOTÆ

[l] *Subditis*] Subdebat ille accusatores et *indices*, inter quos ipse *judicem* agebat; sic magis Tiberium demerebatur.

[m] *Potentiæ properis*] Posset intelligi, ut essent illi *properi potentiæ* parandæ Neroni; sed nonnulli forte magis properabant ad propriam potentiam, quam, rerum potiente Nerone, adepturos sperabant.

[n] *Neque ausurum*] Neque ausurum contra Sejanum, nimia jam fortuna vesanum, inconsultum, et imparatum, ut qui nunc juxta spernat senem juvenemque, ob illorum patientiam et segnitiem; non ausurum eum adversari, si Neronem erectum et fidentem animi, si favori militum populique Rom. respondentem eum videret.

[o] *Voces*] Interdum voces asperiores et inconsultas emittebat, quas cum subdoli corycæi per Sejanum in id facinus corrupti exciperent, et quas non sine additamento apud Tiberium deferrent, neque se defendere posset, quotidie nova solicitudinum materie percellebatur. *Freinsh.*

[x] *Appositi*, hoc est, velut affixi; ut non recederent, sed intentissima cura eum observarent. *Freinsh.*

[p] *Daretur*] Post eum vocem *daretur*, aliquid deesse putant, sed frustra. Satis enim sibi constat sententia et series orationis, cum appositi custodes

insuper solicitudinum formæ oriebantur. Nam alius[q] occursum ejus vitare:[r] quidam, salutatione reddita,[s] statim averti: plerique inceptum sermonem abrumpere: insistentibus[t] contra irridentibusque, qui Sejano fautores aderant. Enimvero[u] Tiberius torvus, aut falsum renidens vultu: seu loqueretur seu taceret[v] juvenis, crimen ex silentio, ex voce:[1] ne nox quidem secura; cum uxor[w] vigilias, somnos,[x]

terea variæ curarum species obversabantur ipsi. Quippe alius præsentiam ejus declinare, nonnulli postquam resalutassent, confestim abscedere, multi cœptum colloquium repente abscindere; instantibus contra illudentibusque, qui Sejani clientes aderant. Nam Tiberius atrox, aut fictum et malignum renidens ore: seu loqueretur seu sileret adolescens, perinde scelus ex taciturnitate et ex verbis: ne somnus nocte quidem tutus; cum conjux proderet aperiretque vigilias, in somnia,

1 Optime distinxere Beroaldus et Lipsius. Male plurimi, *falsum renidens vultu, seu loqueretur, seu taceret. Juvenis crimen ex silentio, ex voce.* Brotier.

NOTÆ

voces juvenis deferrent in pejus, 'neque Neroni defendere daretur;' diversæ præterea solicitudinum species obversabantur; quasi diceret, præterquam quod deferrentur Tiberio, quæcumque proferret Nero, nec defendere liceret, insuper aliæ curæ oboriebantur.

[q] *Nam alius*] Quippe emanantibus in populum odiis Tiberii, et quod pejus erat, ipsius Sejani, nonnulli occursum ejus vitare in publico, subsistentibus, &c. sed τὸ *insistentibus* durius atque arrogantius quam *subsistentibus*.

[r] *Occursum ejus vitare*] Pulchra et graphica descriptio eorum, qui amant, metuunt, volunt, nolunt jungi. Et simillima in Sidonio, de sese delato ob Satyram: 'Alii tamen mihi plus quam deceret ad genua volvi; alii ne salutarent, fugere post statuas, occuli post columnas; alii tristes vultuosique junctis mihi lateribus incedere.' *Lipsius.*

[s] *Salutatione reddita*] *Reddere salutem*, proprie est, resalutare: licet etiam pro *salutare* poni posset, ob verbum *reddere*, quod sæpe verbi simplicis, *dare*, significatum non egreditur: ut l. xciv. de V.S. *Freinsh.*

[t] *Insistentibus*] Subsistentibusque, cum alii se reciperent, insultantibusque juveni, et ludibrio habentibus; sic nempe per officium et adulationem in Sejanum.

[u] *Enimvero Tiberius*] Aut torvo iratoque vultu, aut per simulationem composita hilarique facie eum intuebatur. *Freinsh.* Non satis exprimit, quippe non hilari vultu Tiberius, et quantumvis dissimulet componatque vultum, non tamen ridet, sed tantum renidet, et etiam *falsum renidet*, id est ægre rictum seu dentes aperit, et velut invitus; et sic etiam *falsum* et malignum *renidet* ille.

[v] *Seu taceret*] Omnes Neronis actiones in crimen et suspicionem detorquebat, et si taceret, silentium ejus triste et contumax; si loqueretur, voces temerarias, et ut pravi animi indices interpretabatur.

[w] *Cum uxor*] Julia, Drusi filia, quæ Neroni nupta: quamque postea Claudius, Messalinæ dolo, interfecit. Sueton. et Dio.

suspiria matri Liviæ,[y] atque illa Sejano, patefaceret: qui fratrem quoque Neronis, Drusum, traxit in partes, spe objecta principis loci, si priorem ætate, et jam labefactum demovisset.[z] Atrox[a] Drusi ingenium, super cupidinem potentiæ et solita fratribus odia, accendebatur invidia, quod mater Agrippina promtior[2] Neroni erat: neque tamen Sejanus ita Drusum fovebat, ut non in eum quoque semina futuri exitii meditaretur; gnarus, præferocem et insidiis magis opportunum.

61. Fine anni excessere insignes viri, Asinius Agrippa,[b] claris majoribus quam vetustis,[c] vitaque non degener; et Q.

et gemitus illius parenti Liviæ, seu Livillæ, *atque illa Sejano; qui etiam pellexit in partes* suas *Drusum fratrem Neronis, spe proposita principalis fastigii, si majorem natu, et jam nutantem deturbasset. Drusus natura ferox, præter cupiditatem imperii, et suetas fratrum discordias, livore incitabatur, quod parens Agrippina impensius Neronem foveret: nec tamen Sejanus adeo Drusum extollebat, ut non in illum etiam futuræ perniciei causas strueret, ut quem sciret violentum, et sic fraudi magis obnoxium.*

Sub exitum anni obiere clari viri, Asinius Agrippa, ortus ex *avis illustribus, magis quam antiquis; neque* ipse a majorum laude *degeneraverat; et Q. Haterius*

2 Nonnulli mallent, *pronior*. Ita quidem vulgo dicimus: an ita quoque Tacitus? *Brotier*.

NOTÆ

[x] *Somnos*] Interpretantur de somniis, et recte. Sed etiam intelligi possit de curis et angoribus, quos inter somnum patiebatur, aut quibus forte omnis somnus procul arcebatur: in illis anxietatibus nocturnis, somnisque importunis, suspiria, verba, gemitus pro somnis hoc loco haberi possunt. Alii vertunt quasi referret matri, *quantum vir dormisset, quantum vigilasset, quot suspiria emisisset.*

[y] *Matri Liviæ*] Uxor Neronis Julia, filia Drusi ex Livia, seu Livilla, sorore Germanici et amasia Sejani, (nam ipsam stupro illexerat;) itaque Julia, Neronis uxor, aperiebat omnia secreta mariti sui Livillæ, et illa Sejano adultero suo.

[z] *Demovisset*] Nempe, si principali loco Drusus fratrem demovisset: Druso enim præferoci utebatur Sejanus ad subvertendum Neronem, satis gnarus ipsum mox Drusum sua ipsa ferocia facile subversum iri.

[a] *Atrox*] Est admodum ferox et impotens, sicut supra IV. 52. 'Agrippina semper atrox.' *Freinsh.*

[b] *Asinius Agrippa*] Censeo filium Asinii Galli: ideoque addit, clariores illi majores, quam vetustiores. Nam Asinia gens in lucem protracta ab Augusto, qui non injuria extulit avum hujus Pollionem. *Lipsius.*

[c] *Claris majoribus quam vetustis*] Sic Ulpian.: 'Cum posset talem causam non suscipere, quam decipere.' Et alibi: 'Alioqui compelletur judicium accipere, quam invenire eos possit.' Terentius: 'Si quisquam est, qui se placere studeat bonis quam

Haterius, familia senatoria, eloquentiæ, quoad vixit, celebratæ:[d] monumenta ingenii[e] ejus haud perinde retinentur. Scilicet impetu magis, quam cura vigebat: utque aliorum meditatio et labor in posterum valescit,[f] sic Haterii canorum illud[g] et profluens cum ipso simul extinctum est.[h]

62. M. Licinio, L. Calpurnio Coss. ingentium bellorum cladem[i] æquavit malum improvisum: ejus initium simul et

ex patricia gente, facundiæ, quamdiu floruit, clarissimæ, sed *scripta seu orationes illius non perinde celebrantur.* Quia *nimirum ille violentia præcipiti magis, quam certa lucubratione aut meditatione præpollebat. Et ut aliorum studia monumentaque ingenii in futurum vigent, ita* contra *Haterii amœnissima illa modulatio et rapida expeditaque facundia cum ipso pariter interiere.*

M. Licinio, L. Calpurnio Coss. inopinata lues incidit, quæ maximorum bellorum clades adæquavit; et simul orta finitaque ea calamitas. Quippe, structo apud Fi-

NOTÆ

plurimis:' nam *plurimorum* verbo, *mali* significantur, auctore Nonio Marcello. *Ferrettus.*

Asinius] Is fidentiam animi et facundiam avi Pollionis retinuit, qui Augustum sequi noluit bello contra Antonium, cum tota Italia sedibus excíretur.

[d] *Q. Haterius, eloquentiæ celebratæ*] Inter declamatores recenset Seneca pater, inuritque eandem notam, quam hic Tacitus. 'Q. Haterius,' inquit, 'pulcherrimam imaginem movit. Cœpit enim subito quo solebat cursu orationis scribere,' (vellem, *describere,*) 'quasi exaudiret aliquem tumultum, vastari omnia ac rapi, comburi incendiis villas, fugas agrestium, et cum omnia implesset terrore, adjecit, Quid exhorruisti adolescens? socer tuus venit.' De eodem homine vitioque filius, epist. 40. 'Nam Q. Haterii cursum suis temporibus oratoris celeberrimi, longe abesse ab homine sano volo.' Elegans in hanc rem Augusti jocus, 'Haterius noster sufflaminandus est.'

[e] *Monumenta ingenii*] Tacitus non ait, nulla eum ingenii monumenta reliquisse, verum ea non pro fama, quam vivus obtinuerat, retineri; hoc est, haberi et æstimari. *Freinsh.*

[f] *Valescit*] Sicut labor aliorum et diligentia tempore ipso valescit, atque majore in dies pretio commendatur; sic e contra omnis ille decor promtæ elocutionis, et amœna vocis modulatio, quibus Haterii orationes placebant, cum ipse declamaret, simul cum ipso suo auctore evanuerunt.

[g] *Haterii canorum istud*] Talis Hortensio et Callistrato λέξις γραφική, καὶ λέξις ἀγωνιστική· et Aristotel. l. III. Rhetoric. Hanc λεκτικὴν vocat Demosthenes in Erotico. *Muretus.*

[h] *Extinctum est*] Neque enim ille impetus, neque canorum illud, nec affluentia aut rapiditas eloquentiæ, quæ in ipsa declamatione placet, rapitque animos, ullatenus transfunditur in libros aut scripta, non tramittitur ad posteros; sed ut vox inanis et nunquam reversura cito tenues vanescit in auras: sunt fere talia *nugæ sonantes.*

[i] *Ingentium bellorum cladem*] Eleganter talia describit Plin. XXXVI. 15. de C. Curione qui bello civili periit: 'Postremo jam die descendentibus tabulis, et cornibus inter se coëuntibus, faciebat amphitheatrum, et gla-

finis extitit. Nam cœpto apud Fidenam[j] amphitheatro, Atilius quidam, libertini generis,[k] quo spectaculum gladiatorum celebraret, neque fundamenta per solidum[l] subdidit, neque firmis nexibus ligneam compagem superstruxit: ut qui non abundantia[m] pecuniæ, nec municipali ambitione,

denates amphitheatro, quo Atilius quidam, libertina stirpe ortus, certamen gladiatorum ederet; neque fundamenta arte, loco, aut materia satis firma supposuit, neque etiam validis compagibus devinctam ligneam molem superimposuit; ut qui non affluentia opum, neque provinciali ambitione, sed pro vili mercede id opus munusque

NOTÆ

diatorum spectacula edebat, ipsum magis auctoratum populum Rom.' (alii legunt *ipsum magistratum et populum Rom.*) 'circumferens. Quid enim miretur quisque in hoc primum? inventorem, an inventum? artificem, an auctorem? ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere? parere, an jubere? super omnia erit populi furor, sedere ausi tam infida instabilique sede. En hic est ille terrarum victor, et totius domitor orbis, qui gentes et regna diribet, jura externis mittit, Deorum quædam immortalium generi humano portio, in machina pendens, et ad periculum suum plaudens. Quæ vilitas animarum ista! aut quæ querela de Cannis! quantum mali potuit accidere! Hauriri urbes terræ hiatibus, publicus mortalium dolor est. Ecce populus Rom. universus, velut duobus navigiis impositus, binis cardinibus sustinetur, et se ipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo, luxatis machinis: et per hoc quæritur Tribuniciis concionibus gratia, ut pensiles tribus faceret. Qualis hic in rostris? quid non ausurus apud eos, quibus hoc persuaserit? vera namque confitentibus populus Rom. funebri munere ad tumulum patris ejus depugnavit universus.'

[j] *Fidenam*] Fidena, urbs Sabinorum populorum, in Samnio regione; hodie ruinæ spectantur, ubi nunc est prædium, vulgo dictum *Castel Giubileo*, in Sabina provincia ad meridiem et versus Tiberim fluvium, sub ditione pontificia: ex Kircheri Latio. *Tillemonius.*

[k] *Atilius quidam, libertini generis*] Ergone permissum libertis edere ludos? Apparet. Suetonius tamen aliud indicare videtur, Claudii c. 28. de Harpocra magnæ gratiæ apud Imp. liberto: 'Cui,' ait, 'lectica per urbem vehendi, spectaculaque publice edendi jus tribuit.' Sed credo vetitum Romæ tantum, non in municipiis coloniisque. *Lipsius.*

Libertini generis] Multi malunt ipsum quidem ingenuum, sed, ut Horatium, 'Libertino patre natum,' fuisse; quod verius videtur: quanquam et illud habeat, quo se tueatur; supra II. 85. 'Quatuor millia libertini generis.' *Freinsh.*

[l] *Per solidum*] Possit intelligi de materia et arte, qua fundamentum et prima contignatio structa vinctaque esset; at tamen patet ex Tac. infra de loco seu solo id præcipue intelligi debere: 'neve amphitheatrum imponeretur, nisi solo firmitatis spectatæ.'

Per solidum] Neque solida fundamenta subjecit operi, neque ipsam molem quam ex ligno superstruxerat, satis validis compagibus nexibusque firmavit. *Freinsh.*

[m] *Ut qui non abundantia*] Ut qui

sed in sordida mercede[1] id negotium quæsivisset. Affluxere avidi talium, imperitante Tiberio procul voluptatibus habiti, virile ac muliebre[n] secus,[2] omnis ætas, ob propinquitatem loci effusius: unde gravior pestis fuit, conferta mole,[o] dein convulsa, dum ruit intus, aut in exteriora effunditur: immensamque vim mortalium, spectaculo intentos, aut qui

suscepisset. Concurrere undique *ejusmodi* voluptatum *avidi, Tiberio principe procul oblectamentis habiti, omnis sexus, et omnis ætatis mortales, ob vicinitatem urbis affluentius; unde immanior strages fuit, confertim ruente mole, dein quassata et abrupta, dum ingruit intus, aut exterius erumpit; infinitamque turbam hominum*

1 Mallet Pichena, *in sordidam mercedem.* Sic olim scriptum fuisse probabilissimum videtur.—2 Ita Ms. Flor. Jac. Gronovius et recentiores. Perperam Beroaldus et veteres, *virilis ac muliebris sexus.* Quam multa antiquitatis et Romanæ linguæ monimenta obliteravit hoc insanabile emendandi cacoëthes! Minime tamen insolens id dicendi genus. Sic enim Sallustius, Frag. Hist. p. 294. 'Magna gloria concurrentium undique virile et muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur.' Livius XXVI. 47. 'Liberorum capitum virile secus ad decem millia capta.' Ipseque Priscianus, v. de generibus, masculinum est—'Sexus, quamvis Plautus et hoc sexus, hujus sexi, neutro genere protulit in Rudente: Virile sexus nunquam ullum habui.' Ita libri editi, et antiquissimus noster Ms. Codex Prisciani. *Brotier. Virile ac muliebre sexus* testatur esse in Ms. unico Pichena: et sic iterum H. v. 13. Priscianus l. v. 'Plautus hoc sexus, hujus sexi, neutro genere protulit in Rudente: Virile sexus nunquam ullum habui:' et ita locum Plauti in Mss. Pall. legi testantur docti. *Sexu* quoque *virile* dici Scaliger et alii putavere: de quo videndus Ger. Vossius l. I. de Anal. c. 31. et l. II. c. 17. Nihilominus J. F. Gronovius non dubitat, quin utrobique apud Tacitum scribendum, *virile ac muliebre secus:* tum sæpe apud alios corruptum hoc vocabulum putat. Vide eum ad Livii l. XXVI. c. 47. *Ryckius.*

NOTÆ

non per abundantiam divitiarum, neque honorum in municipio suo adipiscendorum gratia, plebem largitione conciliaturus, sed tantum ob sordidum quæstum structuram istius operis in se receperat.

Forte ex locis et sedibus spectantium mercedem aliquam vilem, seu *Lucar*, captabat Atilius. Talibus spectaculis dediti prorsus mortales horumce temporum, ita ut ad portas omnium civitatum Italiæ structa essent amphitheatra, et quidem mansura, ut sumtibus novæ structionis parceretur.

[n] *Virile ac muliebre secus*] Vulgo *sexus.* Sic Plaut. Rud. 'virile sexus nunquam habuit ullum.' Tacitus scripsit, *virile ac muliebre secus.* Vide ad Livium XXVI. 47. *Gronovius.*

[o] *Conferta mole*] Ædificium illud tanto oneri ferendo impar repente dissolutum est, lateque sparsa ruina (namque pars intus collapsa erat, pars in exteriora procubuerat), immensam hominum multitudinem partim spectaculo intentam præcipiti casu afflixit, partim circa amphitheatrum obversantem improvisa strage obruit oppressitque. *Freinshemius.*

Conferta mole] Simul et derepente tota moles confertim ruit, dein convellitur proprio pondere, et per partes abrumpitur.

circum astabant, præceps trahit[3] atque operit. Et illi quidem, quos principium stragis in mortem afflixerat, ut tali sorte,[p] cruciatum effugere. Miserandi magis, quos, abrupta parte corporis, nondum vita deseruerat: qui per diem visu, per noctem[q] ululatibus et gemitu, conjuges aut liberos noscebant.[r] Jam ceteri fama exciti, hic fratrem, propinquum ille, alius parentes lamentari: etiam quorum, diversa de causa, amici aut necessarii aberant, pavere tamen: neque dum comperto, quos illa vis perculisset, latior ex incerto[s] metus.

63. Ut cœpere dimoveri obruta; concursus ad exanimos, complectentium, osculantium: et sæpe certamen,[t] si confu-

certamen spectantes, aut circum amphitheatrum stantes præcipitat atque obruit. Et illi quidem, quos initium cladis in exitium perculerat, quantum in tali infortunio dabatur, *dolorem et tormenta vitavere. Deplorandi magis* illi, *quos mutilata parte* aliqua *corporis, nondum vita reliquerat, qui per diem aspectu, per noctem gemitu ejulatuque uxores* suas *aut filios agnoscebant. Jam et ceteri nuntio cladis evocati, deflebant hic fratrem, consanguineum ille, alius parentes.* Ii *etiam, quorum familiares aut propinqui aliis de causis aberant, timere tamen: et nondum cognito, quos illa lues afflixisset, major ex ambiguo* cura et *formido.*

Postquam ea, quæ strata simul afflictaque erant, dimoveri cœpere, statim *fit concursus ad exsangues, eos amplectuntur, osculantur; et sæpe certant* invicem, *si*

3 Ita Ms. Flor. veteres editiones et recentiores. In quibusdam intermediis male emendatum, *in præceps trahit*. Brotier.

NOTÆ

p *Ut tali sorte*] Non intellexere plerique vim particulæ *ut*, quomodo hoc loco usurpatur: restringit enim et limitat sermonem: quippe non omnino *cruciatum effugere;* sed tantum quoad in tali casu poterat; hoc enim est, *ut tali sorte*. Sic apud Flor. III. 17. 'Drusum matura, ut in tali discrimine, mors abstulit.'

q *Per noctem*] Nempe qui vocem propinquorum inter tenebras tamen agnoscerent, neque propterea opem ullam ab iis impetrare, aut saltem ubi essent certiores eos facere, neque sermonem cum iis miscere poterant; quia neque facile ab illis conspiciebantur, ruinis tantæ molis obruti et velut sepulti, neque inclamare eos aut ipsorum debilitas aut promiscui clamores permittebant. Jam enim et nova alia multitudo hominum, audita clade, concurrerat Fidenas, &c.

r *Conjuges aut liberos noscebant*] Intelligunt, quasi iidem illi, qui *abrupta parte corporis* cruciabantur, noscerent uxores et liberos obrutos eadem strage et iisdem cruciatibus implicitos: eos autem agnoscebant ex voce illorum et ululatibus.

s *Latior ex incerto*] Quia nondum constabat, quos ea pestis afflixisset, ex incerto periculo latior metus; pluresque quam ad quos damnum spectaret, cura et angore cruciabantur.

t *Certamen*] Sæpe diversi homines de eodem cadavere certabant, si forte facies casu illo obtrita erat et confusa.

sior facies, et par forma, aut ætas, errorem agnoscentibus fecerat. Quinquaginta hominum millia[u] eo casu debilitata vel obtrita sunt: cautumque in posterum Senatusconsulto, 'ne quis gladiatorium munus ederet, cui minor quadringentorum millium[v] res; neve amphitheatrum imponeretur, nisi solo firmitatis spectatæ.' Atilius in exilium actus est. Ceterum, sub recentem cladem, patuere procerum domus, fomenta et medici passim præbiti: fuitque urbs per illos dies, quanquam mœsta facie, veterum institutis similis,[w] qui, magna post prælia, saucios largitione et cura sustentabant.

64. Nondum ea clades exoleverat, cum ignis violentia urbem ultra solitum[x] affecit, deusto monte Cælio:[y] 'feralemque annum' ferebant, 'et ominibus adversis susceptum

parum comperta facies, et similis vultus, aut ætas, aberrandi locum dignoscentibus præbuerat. Quinquaginta hominum millia ea strage mulcata vel oppressa sunt. Vetitumque in futurum decreto patrum, ne quis gladiatorum spectaculum celebraret, cui minor quadringentorum millium census foret; et ne amphitheatrum exstrueretur, nisi loco cujus firmitas ante explorata esset. *Atilius in exilium pulsus est. Ceterum repente adhuc strage illa, apertæ sunt optimatum ædes, remedia, et medici ubique suppeditati; fuitque civitas per illos dies, licet tristi specie, similis priscorum exemplis, qui post magna certamina vulneratos liberalitate et fomentis sublevabant, reficiebant.*

Nondum ea pestis obliterata, cum sævitia flammarum civitatem ultra consuetum vexavit, cremato colle Cælio: exitialemque annum *dicebant*, et infelicibus au-

NOTÆ

u *Quinquaginta hominum millia*] Nihil mutemus. Suetonius et Orosius viginti hominum millia periisse eo casu aiunt: noster quinquaginta, sed latius sumens, debilitatos, non solum obtritos. *Lipsius.*

Quinquaginta] Quinquaginta hominum millia clades ea partim membris aliquibus, partim vita privavit.

v *Quadringentorum millium*] Census ille equester fuit: 400 millia sunt, nostro more, decem millia Philipporum, seu coronatorum, sive triginta millia librarum.

w *Veterum institutis similis*] Livius l. II. 'Neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, conciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati; nec alibi majore cura habiti.' Justinus l. XXVIII. de Spartanis post pugnam ad Sellasiam bello Cleomenico: 'Patentibus omnes domibus saucios excipiebant, vulnera curabant, lapsos reficiebant.'

x *Ultra solitum*] Nam licet, ut in civitate maxima atque frequentissima, crebra incendia orirentur, diligentia tamen præfectorum vigilumque ferme citra magnum incommodum coërcebantur: sed tum tota Cælii montis regio consumta est.

y *Deusto monte Cælio*] Ubi hodie est Basilica Lateranensis. *Muretus.*

Cælio] Cælius mons secundæ regionis Romæ antiquæ, in latere orientali: hodie *Monte Celio*, in regione *Monti*, et circa Ecclesiam et palatium sancti Joannis Laterani, &c. in Roma moderna: ex Nardini Roma Ant. l. II. c. 2. *Tillemonius.*

Principi consilium absentiæ,' qui mos vulgo, fortuita ad culpam trahentes; ni Cæsar obviam isset, tribuendo pecunias[z] ex modo detrimenti. Actæque ei grates apud Senatum ab illustribus famaque apud populum, quia sine ambitione, aut proximorum precibus, ignotos etiam et ultro accitos munificentia juverat. Adduntur sententiæ, ut mons Cælius in posterum *Augustus* appellaretur: quando, cunctis circum flagrantibus, sola Tiberii effigies, sita in domo Junii Senatoris, inviolata mansisset. 'Evenisse id olim Claudiæ Quintæ,[a] ejusque statuam, vim ignium bis elapsam, majores apud ædem Matris Deum[b] consecravisse: sanctos acceptosque Numinibus Claudios: et augendam cærimoniam loco,[c] in quo tantum in Principem honorem Dii ostenderint.'

spiciis consilium iniisse principem urbe abscedendi; idque *pro ingenio vulgi, crimen hominum interpretantis, quod fortunæ est; ni princeps subvenisset, largiendo pecuniam pro ratione damni; relatæque ei grates apud senatum a nobilibus, et celebrata laus ejus apud plebem, quod sine favore, ostentatione, aut precibus familiarium, incognitos etiam, et* sola *sponte* ipsius *vocatos, liberalitate fovisset. Adjiciuntur decreta, ut mons Cælius in futurum* Augustus *vocaretur: quandoquidem cunctis* rebus *passim ardentibus, sola principis imago, posita in Penatibus Junii senatoris, intacta* flammis *evasisset.* Contigisse id olim Claudiæ Quinctæ, ejusque imaginem, ab incendii sævitia bis illæsam inviolatamque, veteres in templo Matris Deorum dicavisse. Sanctos et approbatos Diis Claudios; addendamque religionem colli, in quo tantum in Tiberium decus numina exhibuerint.

1 Ita Ms. Flor. Male Beroaldus *Quintiæ*. *Quincta*, vel *Quinta* ex ordine nascendi dicebatur, ut recte observat Lipsius ex Cicerone de Senect. XI. "Quatuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas, Appius regebat, et senex, et cæcus." *Brotier*.

NOTÆ

[z] *Tribuendo pecunias*] Restituto pretio dominis insularum. Tranquillus.

[a] *Claudiæ Quintæ*] Vulgo *Quintiæ*, sed scribo, *Claudiæ Quintæ*. Tertia, Secunda, Quarta, mulierum agnomina ab ordine nascendi. Ita Livio l. XL. 'Calpurnius Piso necatus a Quarta Hostilia uxore dicebatur.' In vetusto lapide, QUARTA. LIVIA. et alibi, QUINTA. NONIA. Eoque exemplo hic, Quinta Claudia. Judicium meum firmat historia, quia Ap. Claudio hujus patri quinque filiæ fuerunt. Cicero in Catone: 'Quatuor robustos filios, et quinque filias Appius regebat, et senex et cæcus.'

Quod ad historiam hanc, miraculumque, habes apud solum, nisi aberro, Valerium, I. 8. 'Possunt et illa miraculorum loco poni, quod Q. Claudiæ statua in vestibulo templi Matris Deum posita, bis ea æde incendio consumpta, prius P. Nasica Scipione, L. Bestia; item M. Servilio et L. Lamia Coss. in sua basi flammis intacta stetit.'

[b] *Matris Deum*] Ædes fuerunt in regione decima Romæ antiquæ: ex Nardini Roma l. VI. c. 14. p. 398. *Tillemonius*.

[c] *Augendam cærimoniam loco*] Uti consecraretur. Sicut, verbi gratia, a-

65. Haud fuerit absurdum tradere, montem eum antiquitus *Querquetulanum* cognomento fuisse, quod talis sylvæ frequens fœcundusque erat: mox *Cælium* appellitatum a Cæle[1] Vibenna,[d] qui dux gentis Etruscæ, cum auxilium appellatum[e] ductavisset,[2] sedem eam acceperat a Tarquinio Prisco;

Haud abs re fuerit referre, hunc collem olim Querquetulanum *appellatum fuisse; quod is tali sylva consitus et densus* id ævi *esset: dein* Cælium *vocitatum a Cæle Vibenna, qui princeps nationis Etruscæ, cum copias auxiliares adduxisset, ea regione donatus erat a Tarquinio Prisco; seu quis alius regum* eam ipsi *concessit: nam auc-*

1 Scribendum, *Cæle, mons Cælius,* ut patet ex tabula Lugdunensi, non vero *Cœle, Cœlius.* Brotier.—2 In Ms. Flor. et editione principe, *auxilium appellatum tavisset;* corrupte. Aldus, *appellitavisset;* male, cum ante, *appellitatum,* dictum fuerit. Ceteri libri editi, *appellatum ductavisset;* dure, nec Corneliane: quis unquam ferat, *auxilium appellatum ductavisset?* Frigide etiam diceretur, *appellatus ductavisset;* nec probabiliter, cum superius sit, *appellitatum.* Paulo melius *appellatum* esse insititium et omittendum existimabat Lipsius. At feliciter emendavit Vertranius, *ad bella ductavisset,* obvio scioli librarii, qui *adpella,* mox *adpellatum* scripsit, errore. *Brotier.* *Auxilium appellatum tavisset.* Ita ex Ms. edidit Beroaldus. Rhenanus eumque secuti ex ingenio: *cum auxilium appellatum ductavisset.* Sed vix verisimile cum in superiore versu Auctor scripserit *appellitatum,* in hoc repetere vocem voluisse; ut taceam *auxilium appellatum* non convenire Taciti stylo: *tavisset* autem manifeste corruptum. Mihi proxime ad vulgatam lectionem et tolerabiliter legi posse videtur: *ad bella tum tulisset.* Ryckius.

NOTÆ

pud Sueton. Aug. 5. ‘de solo, quod primum Augustus nascens attigisset, decretum est, ut ea pars domus consecraretur.’ Sic opinor illam quoque Junianæ domus partem, in qua Tiberii effigies collocata fuerat, consecrari placuisse.

[d] *Cæle Vibenna*] Mutant annales, in nomine, in tempore, in re. Nomen illi *Cælem,* noster et Varro faciunt l. IV. *Cælium,* Dionysius et Tabula Claudiana, quæ Lugduni. Tempus adventus ejus ad Romulum Varro et Dionysius retulere: ad Tarquinium, Tacitus et Claudius in tabula dicta. Festus (ut Fragmenta sunt) de Tarquinio item inseruit: sed dispescuit nomen; et *Cælem* ac Vibennam facit duos fratres. In re ipsa: Dionysius Romam migrasse eum, impulsum Romuli fama; Tacitus, auxilii ferendi causa; Claudius, exactum varia fortuna pulsumque, describunt.

Tabulæ illius Claudianæ verba digna ascribi: ‘Servius Tullius, si nostros sequimur, captiva natus Ocresia: si Tuscos, Cæli quondam Vivennæ sodalis fidelissimus, omnisque ejus casus comes, postquam varia fortuna exactus, cum omnibus reliquiis Cæliani exercitus Etruria excessit, montem Cælium occupavit, et a duce suo Cælio ita appellitatus. Mutatoque nomine (nam Tusce Mastarna ei nomen erat) ita appellatus est, ut dixi.’

[e] *Auxilium appellatum ductavisset*] *Auxilium appellatum *tavisset;* quæ scriptura, aiunt, codicis Medicei. Varie restituunt. Putem τὸ *appellatum,* e priore linea repetitum frustra, delendumque. Ita legerim, *cum auxilium tulisset.* Lips.

seu quis alius Regum dedit: nam scriptores in eo dissentiunt: cetera non ambigua sunt; magnas eas copias per plana etiam ac foro propinqua habitasse,[3] unde *Tuscum*[4] *vicum*,[f] e vocabulo advenarum, dictum.

66. Sed, ut studia procerum et largitio Principis adversum casus[1] solatium tulerant;[g] ita accusatorum major in dies et infestior vis sine levamento grassabatur: corripueratque Varum Quintilium,[h] divitem et Cæsari propin-

tores in eo discrepant. Cetera haud incerta sunt, ingentem eam multitudinem hominum *plana etiam, ac foro vicina incoluisse, inde* Tuscum vicum *ex nomine alienigenarum appellatum esse.*

Sed quemadmodum studia primorum, et munificentia Cæsaris non nihil levaminis attulerant contra eam *cladem; sic delatorum acrior graviorque sævitia in dies ingravescebat sine* ullo *remedio: invaseratque Varum Quinctilium opulentum, et con-*

3 *Habitavisse* Gronovius et Brotierus.—4 *Thuscum* Gronovius.
1 Frustra tentat Muretus, *adversis casuum*.

NOTÆ

Auxilium appellatum tavisset] Aldus excussit, *appellitavisset:* et certe ridicula librariorum opera hic est, quod e superiore versu nomen *appellitatum* repetierint. Hoc dico ex auctoritate Halicarnassei, qui Cælium, Romuli fama impulsum, cum validissima domesticorum manu transiisse ad illum, scribit. Quod si est, non appellatus a Romulo Cælius Vibennus est, ita Varroni dictus. Scribendum igitur rectius et emendatius opinor, *auxilium ductavisset*. Vertranius.

Appellatum tavisset] Sic veteres libri. Τὸ *appellatum* delevi, quia videtur repetitum ex superiori voce *appellitatum*, nec similes voces ingerere solet Tacitus; etiam reposui *tulisset*, auctoritate Lipsii et ex vestigiis manuscripti.

[f] *Unde Tuscum vicum*] Aliter visum Livio, qui l. II. cognominatum vult a reliquiis exercitus Porsenæ, qui e fuga receperant se Romam, victi ad Ariciam a Cumanis. 'Pars,' inquit, 'perexigua duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum delati sunt. His locus ad habitandum datus, quem deinde Tuscum vicum appellarunt.'

Varro item leviter dissentit: 'Hi post Cælis obitum,' inquit, 'quod nimis munita loca tenerent, neque sine suspicione essent, deducti dicuntur in planum. Ab eis dictus vicus Tuscus; et ideo ibi Vortumnum stare, quod is deus Etruriæ.'

Tuscum] Tuscus vicus fuit in octava regione, et prope forum Romanum, in Roma antiqua: ex Nardini Roma Ant. v. 5. *Tillemonius.*

[g] *Adversum casus solatium tulerat*] *Casus*, hic duas simul clades comprehendit; ruinam et incendium: adversus quem casum, solatium tulerunt proceres et princeps. Illi, domos, fomenta, et medicos, ruina debilitatis præbendo: hic, pecunias post incendium, ex modo detrimenti, tribuendo. Muretus legit, *adversis casuum*, quod non placet. *Pichena.*

[h] *Varum Quintilium*] Censeo filium esse infelicis patris, qui in Germania

quum, Domitius Afer, Claudiæ Pulchræ, matris ejus, condemnator: nullo mirante, quod diu egens, et parto nuper præmio male usus,[i] plura ad flagitia accingeretur. Publium Dolabellam socium delationis extitisse, miraculo erat, quia claris majoribus, et Varo connexus, suam ipse nobilitatem, suum sanguinem perditum ibat. Restitit tamen Senatus et 'opperiendum Imperatorem' censuit: quod unum urgentium malorum suffugium in tempus erat.

67. At Cæsar, dedicatis per Campaniam templis, quanquam edicto monuisset, 'ne quis quietem ejus irrumperet,' concursusque oppidanorum, disposito milite, prohiberentur; perosus tamen municipia et colonias, omniaque in continenti sita, Capreas se in insulam abdidit,[j] trium millium freto ab extremis Surrentini promontorii[k] dijunctam. Soli-

sanguineum Tiberii, Domitius Afer, Claudiæ Pulchræ, parentis ejus, delator, jam nemine stupente quod is diu inops, et rapta nuper præda abusus, plura ad scelera præpararetur. Sed prodigii loco habebatur, quod P. Dolabella eam accusationem una cum illo suscepisset, quia nobili stirpe ortus, *et Varo conjunctus, suam ipse claritudinem, suam familiam subversum ibat. Intercessere tamen patres, et statuere* expectandum esse principem; *quod solum impendentium calamitatum subsidium ad* aliquod *tempus fuit.*

At Tiberius consecratis in Campania delubris, quamvis edicto vetuisset, ne quis otium ejus interpellaret, *confluentesque e municipiis populi ordinatis custodibus arcerentur; pertæsus tamen oppida, et civitates, cunctaque in continenti posita, se inclusit Capreas in insulam, freto trium milliarium divisam a Surrentino promon-*

NOTÆ

cæsus. Sed quomodo Cæsari propinquus? Credo, quia Germanici filiam duxerat uxorem. Seneca lib. I. Controv. 3. 'Declamaverat apud illum hanc controversiam Varus Quintilius, tunc Germanici gener et prætextatus.' Itaque absocer illi Tiberius fuit. An etiam propinquus alia de causa? Puto, quia Claudia Pulchra Vari mater, sobrina Agrippinæ dicitur supra; nec tamen ultra reperi. *Lipsius.*

[i] *Male usus*] Neque mirabatur quisquam, quod homo inops male consumto dilapidatoque prioris accusationis præmio, ad plura flagitia progrederetur. *Freinsh.* Sed non satis liquet, an primum illud sui flagitii præmium dilapidaverit Afer, forte eo *male usus*, quod eo abuteretur, seu accingeretur *ad plura flagitia.*

[j] *Capreas se in insulam abdidit*] Immo jam Capreis erat, cum amphitheatrum Fidenis collapsum est. Suetonius. Sed dissentit Tacitus, ut sæpe alias.

Capreas] Capreæ insula Campaniæ provinciæ, et in mari Tyrrheno: hodie *Capri*, ad oram provinciæ Terræ Laboris, in regno Neapolitano; paret regi Catholico. *Tillemonius.*

[k] *Ab extremis Surrentini promontorii*] Per *extrema*, puto, denotat eam partem, quæ longissime excurrit et protenditur. Sic H. III. 47. 'In extrema Ponticæ oræ.' Quidam cur *radices* verterit, non video. Alii *extrema* neglexere, quod tamen refere-

tudinem ejus placuisse maxime crediderim, quoniam importuosum circa mare, et vix modicis navigiis pauca subsidia:[l] neque appulerit quisquam, nisi gnaro custode: cœli temperies[m] hyeme mitis, objectu montis, quo sæva ventorum arcentur: æstas in Favonium[n] obversa, et aperto circum pelago peramœna: prospectabatque pulcherrimum sinum,[o] antequam Vesuvius mons[p] ardescens faciem loci verteret.

torio, qua parte longius in mare id protenditur. Recessum Caprearum *ei arrisisse potissimum existimarim; quia pelagus proximum nullum portum habet, et vix exiguis navibus paucæ stationes; neque quisquam accesserit, nisi sciente qui observaret: temperies aëris per hyemem lenis, opposito monte, quo aspera ventorum prohibentur: æstas in Zephyrum spectans, et patenti circum æquore lætissima, et oculis obversabatur sinus amœnissimus, priusquam Vesuvius mons efflagraret, speciemque regionis*

NOTÆ

bat exprimere: cum enim Surrentinum promontorium magnum soli spatium occupet, non tam accurate situm Caprearum describit, qui *trium millium freto ab Surrentino promontorio disjunctas* dicit, quam qui simul partem ejus promontorii, versus quam sitæ sint, exprimit.

Ab extremis] Posset intelligi *ab ima parte* seu *radicibus promontorii;* sed quia forte non apparent illæ extremæ partes, utpote sub aquis occultæ, vel quia non notabiles sunt, satius est intelligi eam partem extremam promontorii, quæ sublimis aquis impendet, quæque longius in mare protenditur universim spectata.

Ab extremis] In insulam Capreas se abscondit, quam angustum mare trium milliarium spatio dividit ab Surrentino promontorio, qua parte maxime in mare prominet. *Freinsh.*

Surrentini] Surrentinum vel Minervæ promontorium Picentinorum populorum, in Campania provincia, et ad mare Tyrrhenum: hodie *Capo della Minerva* vel *Capo Campanella*, in principatu citeriore, provincia regni Neapolitani. *Tillemonius.*

[l] *Pauca subsidia*] Id est, stationes et tutiora loca, in quibus naves subsidere, et suffugium habere possent. *Lipsius.*

[m] *Cœli temperies*] Sed et aëris temperie placere potuit, quæ neque hyeme rigidior est, quia Boreæ flatus, ne in insulam penetret, interjectu montis excluditur; neque æstate nimio calore exardescit, quia is insulæ situs est, ut Favonium admittat, quo spirante cœlum mitigatur.

[n] *Favonium*] Favonius, ventus occidentalis, a Græcis Ζέφυρος dictus, hodie in Oceano vocatur *Ouest*, et in mari mediterraneo *Ponente*. Tillem.

[o] *Pulcherrimum sinum*] Certum est de *sinu terrarum*, non *maris*, hic sermonem esse: quippe maris facies incendio isto mutari non potuit: at de ea Campaniæ ora, nota res est. Sed de sinu, supra IV. 5. 'quantum ingenti terrarum sinu ambitur.' *Freinsh.*

[p] *Antequam Vesuvius mons*] Vesuvius mons Campaniæ amœnissimus, multos habet subterraneos ignis fontes: itaque sæpe conflagravit, sed maximum incendium sub Tito Vesp. quod copiose describitur a Xiphilino, tangitur a Suetonio: disertissime exponitur a Plinio minore l. VI. Epist. ubi narrat mortem avunculi sui, qui ea conflagratione absorptus est. Hodie, *Monte Somma*. Muretus.

Vesuvius] Mons Campanorum populorum: hodie *Monte di Somma*, nomen antiquum etiam retinet; est in

Græcos ea tenuisse, Capreasque[q] Telebois[1] habitatas, fama tradit. Sed tum Tiberius duodecim villarum nominibus[2r] et molibus insederat; quanto intentus olim publicas ad curas, tanto occultos in luxus et malum otium resolutus.[3] Manebat quippe suspicionum et credendi temeritas, quam Sejanus, augere etiam in urbe suetus, acrius turbabat, non jam occultis[s] adversum Agrippinam et Neronem insidiis. Quis

immutaret. Memoriæ proditum est Græcos ea loca *habuisse* olim, *Capreasque a Thelebois possessas. Sed tum Cæsar duodecim prædiorum vocabula, et spatia amplissima occuparat; et quanto olim acrius in munia publica incubuerat, tanto secretior in libidines, et pravam inertiam effusus atque emollitus erat. Etenim restabat adhuc diffidentiæ, et nimiæ credulitatis insania, quam Sejanus intendere etiam in civitate solitus, nunc violentius exterrebat, non amplius secretis artibus adversus Agrippinam et Neronem. Quibus appositi custodes, velut in commentarios refere-*

1 Ante *Thelebois:* male. Græci enim et Latini reliqui scribunt absque aspiratione. *Ryckius.*—2 Acquieveramus, cum Gronovio et Ernesto, in voce *nominibus*, ut essent villæ celebres pristinis possessoribus vel nominibus Deorum. Neque tamen absurde Bipontini reponere tentant *montibus.* B. C. II. VI. 63. *Brotier.*—3 Ita optime emendavit J. Fr. Gronovius. Perperam in libris editis, *tanto occultior in luxus, et malum otium resolutus.* Posset forte conjici, *tanto occultior in luxus, et in malum otium resolutus.* At potior est Gronoviana emendatio. *Idem.*

NOTÆ

Terra Laboris, prope Neapolim urbem, in regno Neapolitano. *Tillem.*

q *Capreasque*] Emit, sive permutavit eas cum rep. Neapolitana Imp. Augustus, traditis earum vice Pithecusis, sive, ut Suetonius appellat, Ænaria, Aug. c. 92. Notat Dio LII. in extremo, et clare Strabo l. v.

Ab hac causa ergo Capreæ in censu Cæsarum: quam Tiberius duodecim villarum nominibus insedit, ait noster. Iis villis nomina fuisse censeo duodecim Deorum ex Suetonio, qui Capreis assignat 'Villam cui nomen Jovis,' c. 65. Sed et Pharus in ea insula, usui nautis. Idem, 'Turris Phari terræ motu Capreis concidit:' quod ponit inter omina Tiberianæ mortis.

r *Duodecim villarum nominibus*] Per *nomina* villarum Tacitus intelligit immensa latifundia, quæ alibi vocat 'villarum infinita spatia:' utitur ea voce *nomina*, quoties grande quid et immensum denotat. Sic l. III. 62. ubi de civitatibus Asiaticis Asyla sua tuentibus, 'memorabantur Perpernæ, Isaurici, multaque alia imperatorum nomina:' ubi τὸ *nomina*, id est, maximi clarissimique imperatores. Sic et eod. l. III. ubi de funere Juniæ, quæ Cassii uxor: 'Viginti clarissimarum familiarum imagines antelatæ sunt, Manlii, Quintii, aliaque ejusdem nobilitatis nomina:' ubi per *nomina* intelliguntur nobilissimæ familiæ Romanorum. Sic equites Rom. vocat 'prævalida nomina,' intelliguntque splendidissimos et opulentissimos equites Rom. Hinc addit Tac. 'nominibus et molibus.' De duodecim Diis merum commentum est.

s *Non jam occultis*] Ut qui jam Agrippinæ et Neroni custodes apposuisset; qui omnia illorum dicta factaque observarent sibique referrent; qui jam et palam et publice amicos

additus miles,[t] nuntios,[u] introitus, aperta, secreta, velut in annales referebat: ultroque struebantur, qui monerent perfugere ad Germaniæ exercitus,[v] vel celeberrimo fori[w] effigiem D. Augusti amplecti, populumque ac Senatum auxilio vocare. Eaque spreta ab illis, velut pararent, objiciebantur.

68. Junio Silano et Silio Nerva[1] Coss. fœdum anni principium incessit, tracto in carcerem illustri Equite Romano, Titio[2] Sabino ob amicitiam Germanici: neque enim omiserat conjugem liberosque ejus percolere, sectator domi, comes in publico, post tot clientes, unus; eoque apud bonos laudatus, et gravis iniquis.[x] Hunc Latinius Latiaris, Porcius

bant sermonum atque literarum commercia, et exitus, ingressus, manifesta, arcana; ultroque submittebantur, qui consulerent ipsis pervadere ad Germanicas legiones, vel frequentissimo fori loco, seu tempore, *complecti imaginem D. Augusti; plebisque, et patrum opem implorare. Eaque, cum illi spernerent, ipsis exprobrabantur, quasi* ipsa hæc *agitassent.*

Junio Silano et Silio Nerva Coss. turpe atque deforme initium anni fuit, conjecto in vincula illustri equite Rom. Titio Sabino, propter familiaritatem Germanici. Nec enim desierat celebrare uxorem et filios illius, assiduus domi, sectator in egressu, post tot amicos solus; ideoque apud honestos commendatus, et invisus malis. Hunc adoriuntur Latinius Latiaris, Porcius Cato, Petilius Rufus, M. Opsius, qui

1 Mallet Perizonius, *Siliano Nerva*, quod patre Silio natus, a Nerva fuerit adoptatus. De his plura, Annal. xv. 48. *Brotier.*—2 Ita quoque Plinius,

NOTÆ

clientesque illorum subverteret, opprimeret; qui jam omnia auderet in secreto Caprearum.

[t] *Quis additus miles*] Additum vere ad custodiam credas, et electos ex iis, qui fidi præcipue Sejano: sed verisimile, additos honoris specie. *Pichena.* Serio additi illi custodes palam, et sine specie honoris.

[u] *Nuntios*] Nuntios nempe quos illi undecumque accipiebant, introitus hominum a quibus invisebantur, velut in annales redigebant, et Sejano referenda annotabant.

[v] *Ad Germaniæ exercitus*] His legionibus Germanicis cari fuerunt Agrippina, et filii ejus, ob amorem Agrippæ, Drusi, Germanici, et etiam Augusti, quia ejus sanguis.

[w] *Celeberrimo fori*] Sunt quidem, quibus *celeber* et *creber* quandoque idem significare videntur: neque tamen ideo *celeberrimum fori* interpreter, tempus quo plurimi in eo mortales obversentur. Quapropter potius visum de *loci celebritate* (supra III. 9.) explicare; licet profecto illa celebritas e frequentia hominum, illis in locis agere solitorum, nascatur.

Ceterum locum, qui ibi describitur, divino fuisse Rostra: nam ea in foro fuisse Livius VII. 14. tradit: ubi collocatam esse statuam Augusti; vel inde quis colligat, quod illo ævo 'nullus locus, ad statuam quidem Rostris clarior.' *Freinsh.* Sume de tempore et loco. Tac. 'dieque et ripa frequenti.'

[x] *Gravis iniquis*] Apud bonos universim laudata constantia Sabini, at

Cato, Petitius[1] Rufus, M. Opsius, Prætura functi, aggrediuntur, cupidine Consulatus: ad quem non nisi per Sejanum aditus; neque[e] Sejani voluntas nisi scelere[y] quærebatur. Compositum inter ipsos, ut Latiaris, qui modico usu Sabinum contingebat, strueret dolum, ceteri testes adessent: deinde accusationem inciperent. Igitur Latiaris jacere fortuitos primum sermones:[z] mox laudare constantiam, 'quod non, ut ceteri, florentis domus amicus, afflictam deseruisset:' simul honora de Germanico, Agrippinam miserans, disserebat. Et postquam Sabinus, ut sunt molles[a] in calamitate mortalium animi, effudit lacrymas, junxit questus; audentius jam onerat Sejanum, sævitiam, superbiam, spes ejus:[b] ne in Tiberium quidem[c] convicio abstinet. Iique sermones, tanquam vetita miscuissent, speciem arctæ amicitiæ facere. At jam ultro Sabinus quærere Latiarem, ventitare domum, dolores suos,[d] quasi ad fidissimum, deferre.

præturam obierant, cupiditate consularis fastigii, ad quod tantummodo per Sejanum perveniri potuit: neque Sejani favor nisi crimine parabatur. Constitutum inter ipsos, ut Latiaris qui aliqua consuetudine Sabini utebatur, pararet insidias; alii testes assisterent: postea delationem ordirentur. Itaque Latiaris initio, veluti *fortuito casu emittere verba* aliqua; *dein extollere firmitudinem et fidem* illius; quod non, ut reliqui, stantis et incolumis familiæ amicus, perculsam reliquisset: *simul decora de Germanico, Agrippinam deflens memorabat. At ubi Sabinus, ut sunt teneræ in adversis hominum mentes, indulsit fletibus, adjecit questus; promtius jam invehitur in Sejanum, crudelitatem, impotentiam, cupiditatem ejus; ne in Cæsarem quidem probris temperat; eaque colloquia quasi prohibita sociassent* invicem, jam *speciem præbebant* velut *intimæ familiaritatis. Ac jam Sabinus sponte adire Latiarem, celebrare Penates* illius, *mærorem suum velut in amici fidelissimi sinu deponere.*

viii. 40. in emendatissima Harduini editione.—1 Ita editiones veteres. Lipsius et recentiores, *Petilius.* At, cum in antiquis inscriptionibus apud Gruterum memorentur *Petitius, Peticius Rufus,* nihil mutandum. *Brotier.*

NOTÆ

gravis ille invisusque iis, qui domui Germanici iniqui adversique erant.

y *Nisi scelere*] Neque ad Sejani gratiam aditus dabatur, nisi per scelera aut ministeria ad juvandos nefarios illius conatus idonea.

z *Fortuitos primum sermones*] Primo quidem, promiscuos sermones, quales in ejusmodi congressibus fortuito oriri solent, protulit; dein paulatim flexit ad constantiam Sabini.

a *Ut sunt molles*] Ut teneri sunt in calamitate et proclives ad lacrymas mortalium animi, flere cœpit, et eadem quæ Latiaris queri, &c.

b *Spes ejus*] Quibus nempe imperium sibi destinaret.

c *Ne in Tiberium quidem*] Præcipue, quod oppressa Germanici stirpe, Sejanum tantopere extolleret.

d *Dolores suos*] Maxime si quid eorum, quæ contra patronos suos strui

69. Consultant, quos memoravi, quonam modo ea plurium auditu acciperentur: nam loco, in quem coibatur, servanda solitudinis facies: et, si pone fores[e] assisterent, metui visus, sonitus, aut forte ortæ suspiciones erant.[1] [f] Tectum inter et laquearia[g] tres Senatores, haud minus turpi latebra, quam detestanda fraude, sese abstrudunt; foraminibus et rimis aurem admovent. Interea Latiaris repertum in publico Sabinum, velut recens cognita narraturus, domum et in cubiculum trahit; præteritaque et instantia, quorum affatim

Deliberant ii, *quos dixi, quonam pacto ea a pluribus audirentur. Quippe cubiculo, quo conveniebatur, retinenda species, quasi remoti arbitri et testes omnes essent: et si post januam astarent* homines, *metuendi locus fuit, ne viderentur illi, aut murmur ederent, vel casu* aliquo alio *suspicio* fraudis *inoriretur. Tres senatores sese occultant inter tectum et laquearia, perinde fœdo latibulo, quam abominando flagitio sese abscondunt, foraminibus et rimis aures accommodant. Interim Latiaris obvium in itinere Sabinum in ædes, et cubiculum ducit, quasi nuper audita ipsi relaturus; veteraque, et imminentia mala quæ plurima affluebant, novosque pavores*

1 *Suspiciones*, Rhenanus et recentiores. In Ms. Flor. et veteribus editionibus, *ortæ suspiciones erant.* Mallet Ernestus, *metu* vel *metui visus, sonitus, aut forte ortæ suspiciones erant.* Melius Rhenanus. *Brotier.*

NOTÆ

videbat, eum dolore afficeret.

[e] *Si pone fores*] Nam loco, in quo colloqui solebant, solitudinis facies atque forma ita relinquenda erat, ut nihil eo inferri ibique collocari deberet, in quo aut pone quod absconderentur; neque post fores astare consultum arbitrabantur, quia facile evenire posset, ut aliqua parte conspicerentur, aut quanquam levi strepitu edito audirentur.

[f] *Ortæ suspiciones erant*] Hoc est, ut ego capio, quæ fortuito quodam casu possent subito oriri. Nec enim ullam jam tum suspicionem in Sabino ortam autumabant; sed hoc metuebant, posse aliquam oriri inter ipsum cum Latiare colloquium; non ut huic diffideret, sed ut metueret, ne quis forte astans foribus aucuparetur eorum sermones. *Freinsh.*

Forte ortæ suspiciones] Vel etiam ne Sabino, ut sunt in secretis tanti momenti aperiendis solicitæ hominum mentes, incideret suspicio, ne quis pone fores occultaretur.

[g] *Tectum inter et laquearia*] Exemplum ab Ephoris esse, moneo juventutem, Pausaniam Spartæ regem, cum ad Ephoros detulisset Argilius quidam proditionis, et occultæ cum Rege societatis, eamque in rem literas ejus ostendisset: ut tamen ipsi coram ea audirent, cognoscerentque, commenti fraudem sunt, ut in templum perfugeret Argilius, quasi ad aram: ubi Pausaniæ in os hæc exprobraret, apud conscium non negaturo: Ephori autem in occulto laterent, duplici quodam tabulato disclusi. *Lipsius.*

Tectum inter et laquearia] Cicero Topicis: 'Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt; ut Staterio nuper accidit, qui ea locutus est, bonis viris subauscultantibus, pariete

copia, ac novos terrores[h] cumulat. Eadem ille et diutius, quanto[2] mœsta, ubi semel prorupere,[i] difficilius reticentur. Properata inde accusatio, missisque ad Cæsarem literis, ordinem fraudis, suumque ipsi dedecus narravere. Non alias magis anxia et pavens civitas, egens adversum proximos:[j] congressus, colloquia, notæ ignotæque aures vitari: etiam muta atque inanima, tectum et parietes circumspectabantur.

70. Sed Cæsar, solennia incipientis anni,[k] Kal. Januariis,[1]

ingerit. Eadem Sabinus profert, quæ Latiaris, *et longius, quanto tristia, ubi semel se effudere, difficilius cohibentur. Exin accelerata delatio, compositisque ad Tiberium epistolis, seriem doli, suumque ipsi flagitium nuntiavere. Nunquam alias magis inquies et pavida civitas, tegere se contra propinquos*, et domesticos; *cœtus, sermones, cognitæ incognitæque aures declinari* cœperunt; *etiam voce et spiritu carentia, laquearia, murique circumlustrabantur.*

Sed Tiberius literarum initio solennia ineuntis anni fausta ominatus, flexit in Sa-

—2 Sic editiones veteres et recentiores. In intermediis, *quando*. Ms. Flor. corrupte, *quanto*. Brotier.

1 Beroaldus et veteres, *Kal. Januarias.* Ms. Flor. *Januarius.* Vere recentiores, *Kalendis Januariis.* Kalendæ Januariæ apud Romanos, ut apud nos, erant mutuis salutationum officiis celebres. 'Primum,' inquit Plinius, XXVIII. 2. 'anni incipientis diem lætis precationibus invicem faustum ominamur.' Jano quoque litabant, 'Auspiciis epulisque sacris,' teste Prudentio contra Symmach. I. 238. *Brotier.*

NOTÆ

interposito; quibus patefactis in judiciumque prolatis, rei capitalis damnatus est.'

[h] *Novos terrores*] Novos quoque metus, de quibus nunquam inter se contulerant, cumulate refert, quo magis illius odium iramque incenderet, irritaretque ad nova convicia ex novis doloribus; quod et evenit. Nam ille fraudis ignarus, de atrocitate temporum prolixius etiam diutiusque disseruit.

[i] *Ubi semel prorupere*] Sicuti fieri solet, postquam semel homines afflicti dolores suos erumpere passi sunt, eorum commemoratione vix satiari, nec quicquam quod eo pertineat, indictum silere jam possunt.

[j] *Egens adversum proximos*] Literula addita restituo: *tegens*. Dictio similis in Cicerone, pro Roscio, 'Tecti esse ad alienos possumus; socium vero fallere qui possumus?' *Lipsius.* In veteribus libris, *egens;* reposui *tegens* ductus auctoritate Lipsii et sententia Taciti. Alii aliter *se tegens, satagens.* Alii *egit, egerat;* alii *tegere se;* omnes eodem fere sensu. *Tillemonius.*

[k] *Solennia incipientis anni*] Nempe *precatus*, sententia ista: ut sacra auspiciaque ejus diei prima epistola veneratus Cæsar sit. Ita supra legi: 'Sed principio literarum veneratus *Deos.*' Sane dies ille, si quis alius, religiosus in vulgus. Plinius: 'Primum incipientis anni diem lætis precationibus invicem faustum ominamur.'

Templa aperiebant, vota concipie-

epistola precatus, vertit in Sabinum, 'corruptos quosdam libertorum, et petitum se,'[1] arguens, ultionemque haud obscure poscebat: nec mora, quin decerneretur: et trahebatur damnatus: quantum, obducta veste[m] et astrictis faucibus,[n] niti poterat, clamitans, 'sic inchoari annum, has Sejano

binum, nonnullos libertorum pellectos et solicitatos, sibique structas insidias *incusans; vindictamque haud occulte flagitabat: nec dubitatum, quin statueretur; et rapiebatur reus, exclamans quantum contendere poterat* ille *capite obvoluto et obtorta gula;* sic annum incipi, has Sejano hostias mactari: *quocumque*

NOTÆ

bant pro sua quisque publicaque salute. Prudentius: 'Jano etiam celebri de mense litatur Auspiciis epulisque sacris: quas inveterato, Heu miseri, sub honore agitant, et gaudia ducunt Festa Kalendarum.' Vide et Ovidium in Fastis. Sed et ludi tum in palatio. Julianus in Misopog. 'Arceo me a theatris præ inscitia seu rusticitate, neque intra aulam admitto, extra incipientis anni tempus.'

At de stipe strenisque, quæ est ratio? cum adeo aversatus eum morem Tiberius sit, (homo alias abhorrens omnes ejusmodi vitæ amœnitates) ut plerumque extra urbem Kalendis ipsis egerit, ne admitteret strenas. Clare Dio: 'Propterea Kalendis Jan. sæpe degebat extra urbem, ne homines qui tum circa novos magistratus, et festo vacabant, interpellaret, et ne pecuniam ab illis acciperet. Neque Augustum in ea re laudabat; propter multam importunitatem, quæ exinde oriebatur, et etiam ob nimiam impensam in strenarum redditionem.' *Lipsius.*

Solennia incipientis anni Kal. Januari, &c.] In veteribus libris, opinor, hæc non diserte perscripta, sed initialibus tantum literis indicata sunt, quæ res auctori fraudi fuit; sensus enim postulat legi *Kalend. Januariis.* Designat enim tempus, quo res ea gesta fuerit: quomodo in illis Suet. Calig. 42. 'Stetitque in vestibulo ædium Kalend. Januariis.' Τὸ *precandi* plerique pro rogare acceperunt, tanquam senatus rogaretur: cum tamen nihil significet nisi votum a Diis expetitum. Supra. IV. 8. 'Integram illi sobolem, ac superstitem iniquorum precarentur.' *Freinsh.*

Solennia] Cum missa epistola ad Patres, omnia fausta lætaque sibi et imperio, pro consueto more, precatus esset.

[1] *Petitum se*] Incusavit eum, quasi corruptis libertis cædem principi machinatus esset.

[m] *Obducta veste*] Cicero pro Rabirio: 'Carnifex ferox, et obductio capitis.' In veteri declamat. 'Non oculis judicassetis; nec continuo strictis faucibus rapiendus ad supplicium veneficus videretur.' Ammian. princip. l. XIV. 'Formula missa lethali, homo crimine nullo contactus idem Clematius, nec hiscere nec loqui permissus, occideretur.'

[n] *Astrictis faucibus*] Ut obvolutam capiti vestem largiar, non etiam gulæ eadem obvolvi aut potuit commode, aut opus fuit: cum longe esset facilius, veste, qualis gestari solebat, ad collum prehensa, gulam et fauces premere et angere, iisque astrictis urgere et trahere.

Sic enim bene interpretantur hæc verba, 'Rupere obtorto collo,' ad Plauti Pœnulum III. 5. 45. Florus III. 27. 'Sed apprehensum faucibus via-

victimas[o] cadere: quo intendisset oculos, quo verba[p] acciderent, fuga, vastitas:[q] deseri itinera, fora: et quidam regrediebantur, ostentabantque se rursum, id ipsum paventes, quod timuissent.[r] 'Quem enim diem[s] vacuum pœna, ubi inter sacra et vota,[t] quo tempore verbis etiam profanis ab-

vertisset oculos, quo voces contingerent, fuga, solitudo: relinquebantur viæ, plateæ; et nonnulli revertebantur, iterumque se exhibebant, idipsum metuentes, quod expavissent. Quem enim diem cessantem a supplicio, cum inter sacrificia et supplicationes, qua tempestate verbis etiam parum religiosis temperari mos fue-

NOTÆ

tor non ante dimisit, quam sanguis in aures et oculos redundaret:' ubi et alia quædam notavimus. *Freinsh.*

[o] *Victimas*] Sic innuebat non jam more patrio Diis immolari, pro felici rerum auspicio, sed Sejano victimas cædi: non boves aut pecora, sicut Diis solitum, sed cives equitesque Rom.

[p] *Quo verba*] In tanta delatorum pravitate quilibet sibi metuebat, ne si vel eum intueretur, vel auscultaret, pro complice aut fautore ejus, inimicoque Cæsaris corriperetur; tanto pavore, ut passim fora et itinera, quibus reus ducebatur, desererentur, vastitatemque et solitudinem exhiberent.

[q] *Fuga, vastitas*] Auctor vitæ Lucani: 'Adeo ut quondam in latrinis publicis clariore strepitu ventris emisso, hemistichium Neronianum, maxima consessorum fuga, pronuntiarit: Sub terris tonuisse putes.'

[r] *Quod timuissent*] Primo metuerant, ne conspicerent reum, aut ab ipso conspicerentur: ne ad se vocem intenderet, ne sic in partem criminis et pœnæ vel inviti traherentur. Sed postea conscientiæ suæ fidentes, rursus se ostendebant et jam metuebant, quasi criminis conscientia aliqua primum formidassent.

Nempe putabant posse eum metum, licet innocentem, trahi a malevolis in crimen, aut argumentum male sibi consciæ mentis, atque exinde sibi periculum forte creari posse sibi persuadebant.

[s] *Quem enim diem*] Non sunt hæc Sabini verba, sed cogitationes hominum: licet plerique, nec non ipse Lipsius, contra putaverint. Sed primo si sic esset, Tacitus Sabini verba, tam importuna parenthesi non diremisset: deinde non est consentaneum, hominem eo habitu quo Sabinus describitur, tantum verborum fundere potuisse. *Freinsh.*

Quem enim diem] Ex eo quod viderent homines tam sævum spectaculum et festo die, ex eo quod et sibi timerent ex tam perverso exemplo, orti illi sermones spectantium, aut ficti ex ingenio vulgi in historiæ decus, quæ affectus mortalium sola ad verum exprimit.

[t] *Ubi inter sacra et vota*] Nihil enim triste publice privatimque primo illo die patrabant: nedum ut punirent. Plutarchus in Mario: 'Progressusque Marius Kalendis ipsis Januariis, initio anni, Sextum quendam Licinium de saxo jecit: quod et illis et urbi impendentium malorum maximum visum præsagium.'

Nec mirum si Romani diem illum eximium habuerint a pœna: quippe qui omnes dies festos. Seneca pater l. v. controversia 4. 'Accusatus est a fratre parricidii, et damnatus. Diebus festis intercedentibus, pœna

stineri mos esset, vincla et laqueus inducantur? non prudentem[2] Tiberium[u] tantam invidiam adiisse: quæsitum[v] meditatumque, ne quid impedire credatur, quo minus novi magistratus, quo modo delubra et altaria, sic carcerem recludant.' Secutæ insuper literæ, grates agentis, 'quod hominem infensum Reipubl. punivissent:' adjecto, 'trepidam sibi vitam, suspectas inimicorum insidias,' nullo nominatim compellato: neque tamen dubitabatur, in Neronem et Agrippinam intendi.

71. Ni mihi destinatum foret, suum quæque in annum referre, avebat animus anteire, statimque memorare exitus,

rit, carcer et laqueus ostententur? Haud per socordiam neque inscium Tiberium tantam offensionem aut odium civium subivisse: structum hoc compositumque, ne quid prohibere videatur, quin novi consules, ut templa, et aras, sic carcerem aperiant. *Missæ præterea epistolæ* Tiberii *gratiam referentis*, quod virum Reip. infestum pœna affecissent: *addito* pavidam sibi vitam, infensorum hominum fraudes metuere, *nullius nomine prolato: neque tamen incertum erat designari Neronem et Agrippinam.*

Nisi mihi propositum foret suo quæque tempore memorare, incessebat me cupido præcipiendi res, statimque referendi exitus, quos Latinius atque Opsius, aliique

2 *Non imprudentem*, Lipsius et recentiores, præter Jac. Gronovium, qui ex Ms. Flor. codice, quem per fas et nefas pro more suo defendit, retinet, *non prudentem.* Brotier. Brotierus igitur habet *non imprudentem.*

NOTÆ

ex lege dilata est.' Suetonius de Tiberii sævitia: 'Nullus a pœna hominum cessavit dies, ne religiosus quidem et sacer.' Philo Jud. contra Flac. 'Bonis et bene administrantibus Præsidibus mos est, in neminem damnatum animadvertere, donec solennes celebritates natalitiique dies Augustorum prætererint.'

Sic Athenis de Socrate Xenophon: 'Quippe necesse ipsi fuit triginta post judicium diebus vivere, quia Delia (festa) illo mense celebrata; et lex fuit qua nefas erat quenquam publice interfici, donec Theoria (sacra navis) ex Delo rediisset.'

u *Non imprudentem Tiberium*] Sensus est, non temere aut incogitanter, facinus tam odiosum et subjectum sermonibus perpetrasse Cæsarem, sed certo meditatoque consilio, ut omnibus pateret, nisi quis, non crimine modo in eum, verum etiam suspicione vacaret, non effugiturum esse pœnam, neque adeo minimas inducias habiturum, etiamsi sanctissimi dies intervenirent. *Freinsh.*

v *Quæsitum*] Quæsitum forte meditatumque id consilium Tiberio duplici de causa; nempe, ut omnibus pateret, nisi quis non crimine modo, verum etiam suspicionibus erga Cæsarem vacaret, vix pœnam effugiturum, et etiam vel sanctissimis diebus reos majestatis nullo dato spatio pœna afficiendos.

quos Latinius atque Opsius,[w] ceterique flagitii ejus repertores, habuere, non modo postquam C. Cæsar[x] rerum potitus est, sed incolumi Tiberio: qui scelerum ministros, ut perverti ab aliis[y] nolebat, ita plerumque satiatus, et oblatis in eandem operam recentibus, veteres et prægraves afflixit: verum has atque alias sontium pœnas, in tempore trademus. Tum censuit Asinius Gallus, cujus liberorum Agrippina matertera erat,[z] 'petendum a Principe, ut metus suos[a] Se-

istius sceleris inventores, nacti ac sortiti sunt, non solum postquam Caligula principatum adeptus est, sed etiam imperante ipso *Tiberio; qui flagitiorum satellites, ut opprimi ab aliis non sinebat, sic sæpe usque ad satietatem eos perosus, et se proferentibus in idem scelus novis* ministris, *priscos et importunos subvertit. Sed hæc et alia reorum supplicia loco suo memorabimus. Tum disseruit Asinius Gallus, cujus filii Agrippinam materteram ferebant,* postulandum a Cæsare, ut pavores

NOTÆ

[w] *Latinius atque Opsius*] De Opsio in his libris nihil: de Latinio habes libro VI. *Lipsius.*

[x] *C. Cæsar*] Qui Caligulæ cognomen habuit: is frater Neronis, Drusique et Agrippinæ filius, suas et suorum injurias haud dubie vindicavit in scelerata hæc capita.

[y] *Perverti ab aliis*] Flagitiorum instrumenta ab aliis subverti non patiebatur, sed ipsemet, postquam satietas eorum obrepsisset, eos in exitium affligebat, ministros scelerum, ut fieri solet, ipse exhorrens, veteribus oppressis, recentes alios scenam illam malorum ingredi, et novas scelerum tragœdias excitare ultro compellebat, etiam clarissimos Patrum et nobilissimos; quod pudendum.

Ab aliis perverti] Tac. VI. 30. 'Ac tamen accusatores, si facultas incideret, pœnis afficiebantur: ut Servilius Corneliusque, perdito Scauro famosi,' &c.

Ab aliis] Ne intelligas, quasi nollet delatores ab aliis delatoribus perverti, sed quia nollet delatores illos, seu ministros facinorum, a bonis et honestis opprimi, neque etiam a malis, nisi quando et quatenus ipse vellet.

[z] *Agrippina matertera erat*] Nimirum quia Vipsania uxor Asinii, consanguinea Agrippinæ soror: id est, eodem patre Vipsanio natæ ambæ, diversa matre.

Agrippina] Agrippina hæc et Vipsania sorores, ambæ natæ ex eodem patre M. Agrippa, sed diversis matribus; Vipsania ex Pomponia filia Pomponii Attici genita, Agrippina ex Julia Augusti filia.

Matertera] Asinius Gallus duxerat Vipsaniam Agrippinam, filiam M. Agrippæ, postquam discesserat a Tiberii matrimonio, jussu Augusti; sic ea soror fuit Agrippinæ Germanici, et ex Vipsania illa ipse Gallus liberos susceperat, quorum sic matertera fuit Agrippina, de qua hic.

[a] *Ut metus suos*] Censuit ut princeps fateretur senatui, quem suspectum haberet, eumque e medio tolli pateretur. *Freinsh.*

Puto, non est ea mens Taciti, aut Galli. Voluit rogari principem, ut suos metus Patribus aperire vellet, sineretque tales suspiciones demi diluique. Nam qui metuitur, non statim reus receptus est, sed licet amovere et diluere talia suspicionum

natui fateretur, amoverique sineret.'[b] Nullam æque Tiberius, ut rebatur,[c] ex virtutibus suis,[d] quam dissimulationem diligebat: eo ægrius accepit, recludi, quæ premeret:[e] sed mitigavit[f] Sejanus, non Galli amore, verum ut cunctationes Principis[g] opperiretur: gnarus, lentum in meditando,[h] ubi

suos patribus aperiret, et hos auferri sibi pateretur. *Nullam perinde Tiberius, ut existimabat, ex virtutibus suis, ac simulandi artem fovebat: eo magis ægre tulit ea perrumpi quæ recondcret. Sed placavit* illum *Sejanus, non Asinii studio, sed ut lentæ cogitationes Tiberii recluderentur; haud inscius tardum in consultando,* sed

NOTÆ.

inania, quæ sæpe ab inimicis struuntur, non probantur.

[b] *Amoverique sineret*] Vertit interpres Gall. *Ut sineret eos abscedere:* quasi vero suspectos sibi filios Germanici, aut etiam patricios vel modicos abscedere in provincias *sineret!* potius ablegari et claudi insulis seu scopulis vellet. Sensus est, *ut auferri metus suos sineret.*

[c] *Ut rebatur*] Ad sequentia refer. Putabat hanc virtutem esse, non erat. *Lips.*

[d] *Ex virtutibus suis*] Offenderat ea sententia Galli Tiberium, quia enim inter virtutes suas, quas ipse suo judicio habebat pro talibus, dissimulationem primo et præcipuo loco diligebat, eo ferebat ægrius quenquam scire velle, quid ipse silentio tegeret.

[e] *Recludi, quæ premeret*] Premebat tegebatque animo, qui essent illi inimici et quæ insidiæ; at Gallus Asinius censuit ferocius *petendum a principe, &c.* sicque imprudenter aperuit se intelligere quæ premere silentio vellet Tiberius, nempe non esse sibi alios inimicos, quam Agrippinam et Neronem.

Hoc non aperte dicebat Gallus, sed satis colligebatur eum intellexisse et reclusisse mentem Tiberii, cum ad se, ut propinquum Agrippinæ et filiorum, hæc injuria metus et suspicionum principis pertinere sic ostenderet. Cur enim talia censeret in senatu, nisi ad ipsum et ad suos tales suspiciones et metus spectarent?

[f] *Sed mitigavit*] Verum lenivit iram ejus Sejanus, non quia Gallo bene vellet, sed odio Neronis et Agrippinæ cupiebat cunctatoris senis meditata in eos odia tandem erumpere. *Freinsh.*

[g] *Cunctationes principis*] Explico: Sejanum mitigasse Tiberium, quia non nolebat frigus et lentitudinem illam excitari, ac cogitationes ejus produci: ut denique voti sui compos fieret, duobus illis afflictis: quod prævidebat fore, ut Tiberius occultam adhuc iram promeret, et atroce facto ostenderet, cum non ultra lateret. Et sane ita evenit, statimque initio anni proximi duo illi (Agrippina et Nero) accusati et damnati.

An quis etiam *operirentur* mallet? Tum esset, mitigasse ideo Sejanum, quia nondum maturum videbatur sensus Principis aperiri, excusavitque Asinium ejus dicti: ut scilicet majus odium mora conciperet, et denique tristibus factis efferret. *Lips.*

Ut cunctationes principis aperirentur] Nimirum, ut is simultates evomeret adversus Germanici domum, quas ad id temporis pressas, et clausas continuisset; cui rei Sejanus jam diu studebat: nam ejusmodi odia non recens, sed ante decennium cœperant.

Inhians itaque perversioni dictorum, et impatiens moræ, animadver-

prorupisset, tristibus dictis[i] atrocia facta conjungere. Per

postquam erupisset, adjicere ipsum atrocibus verbis immania facinora. Eadem

NOTÆ

tit ex his Tiberii verbis, ' trepidam sibi vitam, suspectas inimicorum fraudes,' eum jamjam probatas offensas depromturum, Asinioque favet, qui ad suum votum verba fecerat et subdole dat operam, ut pœnæ diu dilatæ repræsententur, ' gnarus, lentum in meditando, ubi prorupisset, tristibus dictis atrocia facta conjungere.' *Salinerius.*

Quicquid occinant, verum censeo, *opperiretur.* Hoc est, ut subserviret ingenio principis, et specie clementiam suadentis, daret ei occasionem cunctandi, differendique Gallum in maturius odium; sciens illum gaudere mora et quodam tractu consiliorum; postquam decresset, non pœnitere, sed a verbis immitibus ad sæva supplicia procedere.

Sustinebat igitur ad tempus, donec major et accumulata offensio uno impetu Gallum prosterneret. Sed et supererat Julia Augusta, cujus ambo, ad exerendum omne odium in domum Germanici, mortem avide expectabant. *Gronov.*

Aperirentur] Mitigando iram Tiberii, sic illi obstabat, velut obex torrenti oppositus, qui quo magis arctatur, eo fortius prorumpit; et sic voti se compotem faciebat Sejanus, ita ut sic *aperirentur cunctationes* Tiberii, qui notus soli Sejano, ceteris abstrusus: sicque callidus minister placando aut placare simulando iram illius, sensa ejus expiscabatur, accendebatque ut erumperet.

Qui legunt *aperirentur* et qui *opperiretur*, non dissentiunt, nisi quoad tempus: qui legunt *aperirentur*, censent voluisse Sejanum, ut tandem aliquando et cito promeretur sævitia illius adversus Agrippinam et filios. Alii expectare voluisse Sejanum illas cunctationes principis, ut suo tempore maturæ et adultæ, ut in ' ingenio revolvente iras' atrocius tandem erumperent. Mens Sejani fuit lenire iram Tiberii ut *aperirentur* odia ejus ultro, sponte et suo tempore, *gnarus, lentum, &c.*

Aperirentur] Legunt *aperirentur, operirentur, opperiretur*, et differunt tantum de tempore, quo debuerant *aperiri, operiri*, aut *expectari:* secundum magis et minus. Si operiuntur cunctationes Tiberii, si eas opperitur et expectat Sejanus, ut suo tempore erumpant, ea sententia non valde differt ab alia, qua volunt ut aperiantur vel statim, vel tandem eo sensu quo diximus.

Et standum nostræ regulæ, qua contendimus, perpetuo acquiescendum esse autographo nostro unico, quoties elici potest sensus commodus; alioquin ex auctore nostro facies novum aliquod pro libito tuo portentum.

[h] *Gnarus, lentum in meditando*] Suetonius de eodem Tiberio. c. 57. ' Sæva ac lenta natura ne in puero quidem latuit:' et c. 21. refert Augusti morientis vocem de Tiberio: ' miserum populum Romanum, qui sub tam lentis maxillis erit.' Cic. de Orat. l. II. ' Neque enim facile est perficere, ut irascatur cui tu velis judex, si tu ipse id lente ferre videaris.'

[i] *Tristibus dictis*] Probe noverat naturam illius, quod offensas diu volvere et coquere animo soleret, neque prius verbis aperire mentem suam, quam omnia ad opprimendum quem odisset, metuissetve, parata haberet.

idem tempus Julia[j] mortem obiit, quam neptem Augustus, convictam adulterii, damnaverat, projeceratque in insulam Trimerum,[1] [k] haud procul Apulis littoribus. Illic viginti annis exilium toleravit, Augustæ ope sustentata: quæ, florentes privignos[l] cum per occultum subvertisset, misericordiam erga afflictos palam ostentabat.

72. Eodem anno Frisii, transrhenanus populus, pacem exuere; nostra magis avaritia, quam obsequii impatientes. Tributum iis Drusus jusserat modicum, pro angustia rerum, 'ut in usus militares,[m] coria boum penderent:' non intenta cujusquam cura, quæ firmitudo, quæ mensura; donec Olen-

tempestate Julia extincta est, quam neptem suam *Augustus compertam stupri damnaverat, amoveratque in insulam Trimetum, haud procul Apuliæ oris. Illic viginti per annos exilium tulit, Liviæ largitione vitam tolerans, quæ vigentes privignos* privignasque, *cum dolo afflixisset, miserationem erga oppressos publice jactabat.*

Eodem anno Frisii, transrhenana gens, otium turbavere, magis nostra cupiditate, quam fidei intolerantes. Drusus modicum his vectigal imposuerat, pro tenui rerum facultate, ut pelles boum solverent in necessitatem militum: *haud acri cujusquam diligentia, quæ vis, quæ amplitudo foret; donec Olennius quondam primipili*

1 Ms. Flor. et libri editi, *Trimerum*. Freinshemius, *Tremetum*. Brotierus cum Ryckio et Homero habent *Trimetum*.

NOTÆ

[j] *Julia*] Juliæ filia, quæ nupta Æmilio Paulo. Scholiastes Juvenalis in Sat. VI. 'ab avo relegatam' scribit.

[k] *In insulam Trimetum*] Unam ex quinque Diomedeis. *Muretus*. Nostra editio, *Tremetum*. Ital. *Tremiti*, Leandro in descriptione Italiæ, *Trimiti;* quod utrumque nomen ad nostram scripturam propius accedit. *Freinsh.*

Trimetum] Trimetus vel Trimerus insula maris Hadriatici; nunc *S. Maria di Tremiti* ante montem Garganum et Apuliæ Dauniæ vicina.

[l] *Privignos*] Intellige Julias, quarum altera filia Augusti, altera neptis, eodem fato et crimine afflictas. Intellige Caium et Lucium Cæsares, et etiam Agrippam Postumum, qui vel ferro, vel veneno, Liviæ artibus interemti.

Et hi nepotes naturales Augusti ex Julia filia et M. Agrippa geniti, et filii Augusti per adoptionem: hinc *privigni*, id est, filii mariti seu Augusti appellantur respectu Liviæ, quæ novercali odio illos subvertebat, ut filio daret imperium.

[m] *In usus militares*] Nempe ad scuta, ad tentoria militum, etiam ad machinarum paratum. Simile tributum in Bosphoro, tempore Græcanicorum Imperatorum, pensum, Cedrenus docet, et appellat τὰς συντελείας τῶν βοῶν, 'Contributiones boum.' Et inde Bosphorum appellatum, quod non satis verum puto. Lego et *equos datos a Dalmatis*, in tributo: idque medio et inferiore ævo. *Lipsius.*

In usus militares] Nempe ad scuta, tentoria, calceos, et alia similia.

nius, e primipilaribus, regendis Frisiis impositus, 'terga urorum'[n] delegit, quorum ad formam acciperentur. Id aliis quoque nationibus arduum, apud Germanos difficilius tolerabatur, quis ingentium belluarum feraces saltus, modica domi armenta[o] sunt. Ac primo boves ipsos, mox agros, postremo corpora conjugum aut liberorum, servitio tradebant.[p] Hinc ira et questus: et, postquam non subveniebat,[1] remedium ex bello: rapti, qui tributo aderant, milites et patibulo affixi. Olennius infensos fuga prævenit, receptus

centurio regioni Frisiorum præfectus, coria urorum selegit, quorum ad mensuram probarentur. Id aliis etiam populis difficile, apud Germanos ægrius ferebatur, quibus immanium ferarum fœcundæ sylvæ sunt, sed exiguos et improceros domi boves habent. Atque initio servituti mancipabant ipsa armenta, dein terras, demum personas uxorum, aut filiorum. Hinc dolor iraque et questus: et quia non succurrebatur, subsidium ex armis; tracti abreptique qui vectigalis exactores aderant milites, et in crimen acti. Olennius infestos fuga prævertit, defensus arce, quam Flevum

1 Ita Ms. Flor. Beroaldus, veteres plurimi, Gronovius et Ernestus. Minutianus vero, Lipsius et recentiores nonnulli, *subveniebatur*. Nihil mutandum, tum ob veterum librorum auctoritatem, tum ex sententia Petavii, qui ita scribit. Lipsius corrigit vel *subveniebatur*, vel *nemo subveniebat*. Ego, *subveniebat*, retineo, ut questus subaudiatur. *Brotier*.

NOTÆ

[n] *Terga urorum*] *Uri* non sunt ii, quos Æmilius suspicatur ab Italis *Bufalos* dici, sed *boves agrestes*, exceptis elephantis, ceteris animalibus majores; quos in Germania nasci Solinus auctor est, eorum Cæsar VI. Comment. Gallici belli meminit. Virg. quoque Georg. l. II. 'Sylvestres uri assidue, capreæque sequaces.' *Vertranius*.

Urorum] Tergora illa utilia partui, mulieris femori alligata; etiam retinent infantem in utero gestantis, si collo mulieris apponantur.

[o] *Modica domi armenta*] Aliter est nostro ævo, et eminent. *Lipsius*.

Modica armenta] De magnitudine boum capiam: ut *modica* vocet, quæ Ger. 5. verbo antiqui Catonis, *improcera*. Sed interpretes acceperunt de numero. Verum sententia loci evidens est; cum de mensura et firmitate coriorum agatur, non de multitudine. Afferturque duplex argumentum, cur non potuerint præstare Germani, quod exigebatur: quia scilicet uros in sylvis habebant maximos, contra domi boves improceros. *Freinsh.*

Modica domi armenta] Id est, parva; boves enim improceri eo ævo his locis, teste ipso Tac. lib. de Germ. Mor. 5. 'Germania pecorum fœcunda, sed plerumque improcera, ne armentis quidem suus honor aut gloria frontis; numero gaudent, eæque solæ et gratissimæ opes sunt.' Et legati nostri referunt visas sibi nuper in Moscovia boves, quibus etiam tale decus frontis natura negavit.

[p] *Servitio tradebant*] Ipsis exactoribus et forte mercatoribus Rom. vel aliis etiam, qui pecunias ipsis suppeditarent ad emenda coria valida grandiaque, et pro forma quæ exigebatur.

castello, cui nomen *Flevum*:[q] et haud spernenda illic civium sociorumque manus littora Oceani præsidebat.

73. Quod ubi L. Apronio inferioris Germaniæ Proprætori[r] cognitum, vexilla legionum[s] e superiore provincia,[t] peditumque et equitum auxiliarium delectos, accivit: ac simul utrumque exercitum[u] Rheno devectum, Frisiis intulit;

vocant, et haud mediocre illic Romanorum auxiliariumque præsidium oras maris propugnabat.

Quod postquam compertum fuit, L. Apronio inferioris Germaniæ legato, e superiore provincia accersivit vexillarios legionum, peditesque et equites sociorum validissimos: eodemque tempore duos simul exercitus Rheno delatos Frisiis invexit; jamque

NOTÆ

[q] *Flevum*] Castellum insulæ Frisiorum minorum in parte occidentali et septentrionali Germaniæ: hodie forsan *Ostende*, villa insulæ *Vlelandt*, prope comitatus Hollandiæ partem septentrionalem, in Belgio Fœderato, seu Provinciis Unitis. Ex chartis Sansonis. *Tillemonius.*

Flevum] In Frisia nunc vocatur *Vollenhobe*, vel ut alii volunt *Flodorp*, circa ostium *de Groningendres.*

[r] *Inferioris Germaniæ proprætori*] Proprætoris nomen, sed longe aliter accipi debere Dio nos docet l. LIII. Post divisionem nimirum provinciarum, eos quidem qui in publicas mitterentur ἀνθυπάτους καλεῖσθαι, *proconsules* esse vocatos; qui vero in Cæsaris, ἀντιστρατήγους, *proprætores:* quacumque tandem dignitate fuissent electi. Prolixe et accurate hæc exponit Savil. ad H. I. 8. *Freinsh.*

Proprætori] Cur proprætori? forte quia nullus tum prætor seu legatus, qui summæ rerum in Germania, et utrique provinciæ superiori et inferiori præesset, sed tantum duo legati, vel sublegati (si sit dicere fas sit) quorum unus superiori, alter inferiori Germaniæ et legionibus ibi præsidium agitantibus præesset.

[s] *Vexilla legionum*] Vexilla hæc sunt vexillarii legionum, quæ in superiori Germania præsidium agitabant; ferebantque hi vexillarii nomen et famam legionum a quibus exierant. Erant delecti, ut expediti, ut robora legionis. Putat Salmasius vexillarios habuisse nomen, et munus speciale in legione, et fuisse sexcentos numero; quod utrumque falsum est.

Nam non modo sexcenti abstrahebantur a legione sua, sed etiam usque ad duo, tria, vel quatuor millia; ita ut aquila fere destitueretur; eosque expeditos raptim ad urgentia belli trahebant, quo numero voluere duces et imperatores. In legione legionarii erant; extra legionem vexillarii talis legionis erant, sicque vocabantur; v. g. vexillarii secundæ vel tertiæ legionis.

[t] *Superiore provincia*] Germania superior, provincia Belgicæ regionis ad Rhenum fluvium, in Gallia: hodie *Alsatia* fere omnis, pars orientalior *Lotharingiæ*, pars major *Palatinatus Rheni*, parsque Electoratus *Moguntini* seu *Mayence;* in circulis Rheni superioris et inferioris. *Tillemonius.*

[u] *Utrumque exercitum*] Nempe et qui accitus e superiori Germania, et quem ipse habebat in inferiori. Nam utraque provincia suum legatum, suum exercitum habuit. Plerumque octo legiones erant in utraque Germania, quatuor in qualibet, et par robur auxiliarium.

Utrumque exercitum] Accipit Har-

soluto jam castelli obsidio, et ad sua tutanda digressis rebellibus. Igitur proxima æstuaria[v] aggeribus et pontibus,[w] traducendo graviori agmini,[x] firmat: atque interim, repertis vadis,[y] alam Canninefatem,[1] [z] et quod peditum Germanorum

arx obsidione liberata, et dilapsi hostes erant ad sua defendenda. Itaque propinqua æstuaria munit, instruitque molibus et pontibus, qui transmittendo gravis armaturæ militi pares essent: et interea quæsitis vadis, alam Caninefatem, et pedestre Germano-

1 Sic Ms. Flor. et veteres editiones. Recentiores vero, *Caninefatem*. In Inscriptionibus apud Gruterum, Reinesium, et Gorium appellantur CANNANEFATES. CANONEFATES. CANANIVATES. Memoratur quoque Plinio, IV. 15. insula *Cannunefatum*. De his plura Alting Germ. inf. Antiq. p. 25. Forte scripserat Tacitus, *alam Canninefatum*, ut apud Gruterum, p. 385. n. 1. M. HELVIVS M. F. CLEMENS PRAEF. EQ. ALAE PRIMAE CANNANEFATVM. *Brotier*.

NOTÆ

sanus, quasi *vexilla* illa legionum unus esset exercitus, alter vero *auxilia* illa peditum et equitum: quod falsum; neque enim auxiliares constituunt exercitum soli et seorsim, sed unum exercitum componunt cum legionibus.

[t] Per *utrumque exercitum* intelligit vexilla legionum, et auxilia illa accita e superiori Germania, et legiones suas quibus præsidebat in inferiori Germania. Nam in utraque provincia legiones erant sub legato cum auxiliis, et hos duos exercitus superioris et inferioris Germaniæ Rheno devehit adversus Frisios.

[u] Velut in duabus provinciis erant quasi duo exercitus, quamvis ob proximitatem unitæ vires essent: uterque hic exercitus, ex utraque provincia invectus.

[v] *Æstuaria*] Loca sunt paludosa et maris æstu inundari operirique solita.

[w] *Et pontibus*] Sic olim Domitius, qui penetravit Germaniam cum legionibus, firmarat regionem stagnosam, munieratque pontibus, qui postea 'pontes longi' vocati sunt Tac. I. 63. 'Angustus is trames vastas inter paludes et quondam a L. Domitio aggeratus. Cetera limosa, tenacia gravi cœno,' &c.

[x] *Graviori agmini*] Legionibus nempe quæ multa impedimenta, sarcinas, instrumenta belli, tormenta et machinas secum deferrent. Nam quælibet legio suas ballistas, catapultas, onagros, et alia similia secum vehebat, quod magnæ molis fuit in locis incertis et uliginosis.

[y] *Repertis vadis*] Qua nempe ista æstuaria et brevia maris transiri sine periculo poterant.

[z] *Alam Canninefatem*] Cujus mentio Vulsiniis in lapide: PRÆF. EQUITUM. ALÆ. PRIMÆ. CANNANEFATUM. *Lips.*

Alam] Tres *equitum* species reperio in castris Rom. nempe equitem adjunctum cuilibet legioni, et velut inseparabilem. Præterea alas equitum, quæ merebant, separatæ ab omni legione, ut *ala Petrina*, *Syllana*, *Scribonia*. Etiam fuit alarius seu auxiliarius eques, ut *ala* hæc *Caninefatum*, *ala Batavorum*, *Treverorum*, *&c.*

Itaque hoc loco *alarius eques* distinguendus ab equitibus legionum; et per alarium equitem non solum intelligendi auxiliares alæ equitum, ut voluit vir doctissimus, sed etiam alæ equitum Rom. quæ separatæ mere-

inter nostros merebat, circumgredi terga hostium jubet: qui jam acie compositi, pellunt[2] turmas sociales, equitesque legionum, subsidio missos. Tum tres leves cohortes,[a] ac rursum duæ; dein tempore interjecto, alarius[3] eques immis-

rum agmen, quod in castris Rom. militabat, circumvenire hostes a tergo jubet: qui jam prælio parati fugant copias auxiliares, equitatumque legionum auxilio missum. Tum tres expeditæ cohortes, et iterum binæ, dein spatio interposito sociorum

2 Ita Rhenanus et recentiores. Mallet Jac. Gronovius, *pellunt vi;* sic enim habet Ms. Flor. In editionibus veteribus, *pelluntur.* Brot.—3 Sic emendavit Freinshemius, quem recentiores omnes merito sunt secuti. Perperam Beroaldus et veteres, *acrius eques.* Alarius eques sociorum erat, et diversus ab equitibus legionum, ut patet ex hoc Taciti loco, et ex Livio, XL. 40. qui *legionarios equites* et *alarios equites* memorat, ipsosque legionarios, *Romanos equites* appellat. Eos quidem fuisse equestris ordinis minime dixerim; at cives Romanos esse existimo. Diu quidem legiones equitibus caruere; sed postea, *proprios et sibi insitos equites legionarios, iisdem matriculis tenuere,* Veget. II. 2. Nec probabilis videtur Cl. Ernesti sententia, istis temporibus equitatum omnem e sociis constitisse. *Brotier.*

NOTÆ

bant: nam uterque *alarius* eques. Sic infra XII. 27. 'Pomponius legatus auxiliares Vangiones ac Nemetas addito equite alario monuit,' &c.

Ubi, ut vides, immittit *auxiliares* Vangiones, &c. quibus addit *equitem alarium.* Ergo distinguit inter *auxiliares et alarium* equitem: at non debuit distinguere, si per alarium equitem, intelligit tantum modo auxiliarium equitatum, seu auxiliares ipsos.

Igitur diversum quippiam est alarius eques, ab auxiliari equite, quia nempe *alarius eques* non solum importat equitem seu alas auxiliarium, sed etiam alas equitum Rom. qui cives Rom. et ejusdem conditionis ac legionarii, licet separatim mererent.

Et cum Tacitus intelligit de solo auxiliari equite, tum addit cujus gentis sit, ut XV. 10. 'Alares Pannonios,' &c. et alibi 'alæ Mœsicæ,' 'Rheticæ,' &c. Item et cum de alario Rom. solo, etiam distinguit, *ala Auriana, Scribonia, Singularium, &c.*

Canninefatem] Caninefates, populi Batavorum populorum, in Germania inferiore, provincia Belgicæ regionis, in Gallia: hodie dominium *Utrecht,* una ex provinciis Unitis, in Belgio Fœderato. *Tillemonius.*

Quod peditum] Nam Germani illi nandi periti ut cum maxime ab incunabulis, et inter æstuaria paludesque validissimi etiam ad pugnam, non modo ad trajiciendum: adnabant etiam equis.

[a] *Leves cohortes*] Dicuntur *leves;* sic contra distinctæ a legionariis qui gravius agmen; quia sociorum et auxiliarium erant, qui tunc loco levium priscæ militiæ successerant, nec iisdem armis, aut ordinibus instructi ac legiones erant: nec illi leves *subsignani* erant proprie, sed legionarii soli sic dicti, et certe dum firmat æstuaria molibus pontibusque, traducendo graviori agmini, seu subsignanis, interim reperta vada quibus immittit alarios et pedites sociorum.

sus:[b] satis validi, si simul incubuissent: per intervallum[c] adventantes, neque constantiam addiderant turbatis, et pavore fugientium auferebantur. Cethego Labeoni, Legato quintæ[d] legionis, quod reliquum auxiliorum, tradit: atque ille, dubia suorum re, in anceps tractus, missis nuntiis, vim legionum[e] implorabat. Prorumpunt quintani ante alios, et,

eques erumpere jussus est: firmi satis, si simul irrupissent, sed *alternis vicibus invadentes, neque animos auxerant perculsis, et metu profugorum* simul *impellebantur. Permittit Cethego Labeoni legato quintanorum ceteras copias sociorum; et etiam ille ambiguo suorum prælio, in discrimen abreptus, missis nuntiis opem legionum flagitabat. Erumpit quinta legio ante ceteras, et pervicaci prælio fusis hos-*

NOTÆ

[b] *Alarius eques immissus*] *Alarius eques* opponitur equitibus legionum, qui Romani erant, cum alares essent ex auxiliis, et ex citato loco XIII. 35. discas singulis legionibus fuisse suos alarios equites, sicut et cohortes ex sociis. Erant autem et aliæ sociales alæ, quæ ex usu temporum huc illuc mearent, qualis ista Caninefas, de qua supra paulo mentio.

Hic igitur est eques iste alarius, qui et infra comprehenditur, nostram sententiam confirmantibus verbis: 'recipiunt cohortes alasque, fessas vulneribus:' plures ergo hic alæ, quæ nusquam comparent, nisi legas ut indicavimus.

Quod de discrimine *alariorum* et *legionariorum* equitum dictum est, confirmatur etiam apertissimo testimonio Livii XXXV. 5. 'Ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos immittere jubet: legionarios equites in subsidiis esse.' *Freinsh.*

Alarius] Eques sociorum sic dictus, quia legionibus alarum in modum adhærebat, tegebatque.

[c] *Per intervallum*] Quia per intervallum et per partes adveniebant, accidit ut istæ copiæ, neque turbatos suo adventu confirmare possent, qui tantillo subsidio non satis fidebant, neque hostium impetum ferrent; immo quod subsidio adveniebat, fugientium terrore corruptum, pavorem et periculum augeret.

[d] *Legato quintæ*] Quælibet legio suum habuit legatum, qui obediebat legato superiori seu rectori, qui nempe provinciæ et toti exercitui præerat.

Itaque in Germania protunc distinguendæ tres species legatorum. Nempe legati cujuslibet legionis, duo legati qui Germaniæ superiori inferiorique et utrique exercitui ibi degenti præerant, et summus legatus qui impositus a Cæsare utrique provinciæ, simul et utrique exercitui, seu *summæ rerum*, ut habet Tac. præerat.

Sic Germanicus, et alii præfuerant Germaniæ sub Augusto: sed puto, post Germanicum sub Tiberio suspicaci et anxio dominationis, nullus talis imperator seu prætor apud Germanias, sed duo tantum legati, quorum ut potestas divisa, et per æmulationem sæpe, minus valida erat, si quid agitarent auderentve adversus imperitantem. Sæpe etiam vicem legatorum gerebant præfecti castrorum, qui fere dignitate legatis legionum æquales.

[e] *Vim legionum*] Sic sanguine sociorum sæpe vincebant Romani, illæs-

acri pugna hoste pulso, recipiunt cohortes alasque, fessas vulneribus. Neque Dux Romanus ultum iit, aut corpora humavit;[f] quanquam multi Tribunorum Præfectorumque,[g] et insignes Centuriones[h] cecidissent. Mox compertum a transfugis, nongentos Romanorum, apud lucum, quem *Baduhennæ* vocant, pugna in posterum extracta, confectos; et aliam quadringentorum manum, occupata Cruptoricis,

tibus, periculo eximunt cohortes alasque vulneribus lassas exhaustasque. Nec dux Apronius vindicatum iit, neque mortuos sepeliit, quamvis plerique tribuni præfectique, et eximii centuriones occidissent: dein nuntiavere transfugæ nongentos Romanos oppressos apud saltum, quem Baduhennæ *appellant, prælio in posteram lucem producto: et aliud agmen quadringentorum, occupato Cruptoricis olim tri-*

NOTÆ

que in hostes primum immittebant, dum interim velut in subsidiis haberent legiones, quæ non nisi impulsis cohortibus auxiliarium prorumpebant; et quasi vicem Triariorum in prisca militia fungebantur legionarii. Sic barbarorum cruore et armis barbaros profligabant: habes multa exempla apud Tacitum hujus moris militiæque.

[f] *Aut corpora humavit*] Quod signum profligati fuit, quod argumentum concessæ hostibus victoriæ. Noluit legatus se iterum in discrimen dare, quod necesse fuit, si corpora cæsorum auferre et humare vellet: et forte ideo pugnatum ea pervicacia, ita ut pugna in posterum diem extraheretur, ut tandem corpora et spolia reportarent Romani: sed non succurrente legato cum legionibus, deleti sunt, seu quia Germani 'corpora suorum etiam in dubiis præliis referunt.'

[g] *Præfectorumque*] Per *præfectos* intelligit duces, qui præerant alis equitum, vel cohortibus peditum auxiliarium. Idem munus obibant apud socios, quod tribuni et centuriones apud Romanos, et deligebantur ex gentibus seu auxiliaribus ipsis, quibus præerant. Dicebantur *præfecti* equitum, quicumque eques esset, sive civium sive sociorum.

[h] *Insignes Centuriones*] Sine dubio sunt, quos alibi vocat *primorum ordinum*. Non enim quosvis virtute præstantes, ut plerique interpretantur: neque, ut non nemo, *insignes* commune omnium epitheton est; tribunorum, inquam, præfectorum, et centurionum. Sed Tacitus his postremis unis attribuit: nec sine causa, quo videlicet, non quivis, sed honoratissimi quique tribunis et præfectis quodammodo adæquari possunt, intelligerentur: ut *insignes* non tam ad virtutem cujusque, quam locum atque ordinem referendum sit. *Freinshemius.*

Insignes] *Insignes* virtute nempe et ordine; neque enim ad summos ordines et primipilare fastigium provecti illi, nisi præliis et armorum decore conspicui, nec solum tribunis, sed equitibus Rom. dignitate pares primipilares illi, ita ut etiam præessent provinciis armatis, ut patet de Olennio primipilari supra.

quondam stipendiarii,[i] villa, postquam proditio metuebatur, mutuis ictibus procubuisse.

74. Clarum inde inter Germanos Frisium nomen: dissimulante Tiberio damna, ne cui bellum permitteret. Neque Senatus in eo cura, an imperii extrema dehonestarentur:[j] pavor internus[k] occupaverat animos, cui remedium adulatione quærebatur. Ita, quanquam diversis super rebus[l]

butarii prædio se tutantes, mutuis vulneribus occubuisse, cum deditionem formidarent.

Exin celebre fuit apud Germanos Frisiorum decus, occultante Tiberio clades reipub. *ne quem bello præficeret. Neque Patrum in eo solicitudo* erat, *an ultimi fines imperii indecore haberentur; metus intestinus incesserat animos, cui levamen ex assentatione parabatur. Et sic quamvis apud illos aliis de negotiis referretur,*

NOTÆ

[i] *Stipendiarii*] Intelligunt de homine, qui olim stipendium meruisset in castris Rom. quod falsum puto. Nam barbari auxiliares non stipendium merebant in exercitu Rom. sed sumtu civitatis, quæ illos mitteret, alebantur. Quis vocet Segestem, Florum, Sacrovirum, et Arminium ipsum stipendiarios? et tamen hi popularium suorum duces meruerant in exercitibus Rom.

Et iste *Cruptorix* haud dubie inter nobiles et opulentos; nam *villa* non nisi nobilium et divitum. Quæ villa quadringentos homines contineat defendatque, nisi amplissima et opulentissima? supra lib. III. 46. profligatus Sacrovir ditissimus Æduorum 'in villam propinquam cum fidissimis pergit: illic sua manu, reliqui mutuis ictibus cecidere.'

Sed inquit interpres Gall. cur vocetur ille Cruptorix tributarius cum tota illa provincia tributaria esset? sed supponit ut verum quod probandum esset, immo quod falsum. Nam post Germanici discessum reductæ legiones in sua castra citra Rhenum, respectu Galliæ, et qui olim tributarii facti erant, sese virtute Arminii in libertatem vindicarant.

Et ipse Tac. 'quondam stipendiarii;' quod non diceret, si tunc tota provincia tributaria fuisset; nec unquam reperias *stipendiarium* hoc significatu, nempe qui meruerit stipendium; sed tantum pro eo, qui solvit stipendium.

Stipendiarii] Alii quadringenti, villa Cruptoricis, qui olim tributarius Romanorum fuerat, occupata, quia metuebant, ne proditione villanorum in manus hostium devenirent, mutuis se vulneribus confecerunt. *Freinsh.*

[j] *An imperii extrema dehonestarentur*] Sueton. Tib. 41. 'Regressus in insulam Reipub. quidem curam usque adeo abjecit ut, &c. Armeniam a Parthis occupari, Mœsiam a Dacis Sarmatisque; Gallias a Germanis vastari neglexerit: magno dedecore imperii, nec minori discrimine.'

[k] *Pavor internus*] *Internus* opponitur *extremis* hoc loco: estque, ortus ex intestinis periculis: neque debet omitti cum nonnullis hoc vocabulum; omnis enim pavor animos occupat; sed non de quocumque metu, verum interno tantum, agebat hoc loco Tacitus.

[l] *Diversis super rebus*] Hoc est, aliis, quæ nihil commune habebant cum decretis, quæ deinceps fecerunt. Alio sensu, *diversæ res* dicuntur, quæ inter

consulerentur, 'aram Clementiæ, aram Amicitiæ, effigiesque circum Cæsaris ac Sejani censuere:' crebrisque precibus[m] efflagitabant, 'visendi sui copiam facerent.' Non illi tamen in urbem, aut propinqua urbi degressi[1] sunt: satis visum, omittere insulam, et in proximo Campaniæ aspici: eo venire Patres, Eques, magna pars plebis, anxii erga Sejanum,[n] cujus durior congressus, atque eo per ambitum, et societate consiliorum[o] parabatur. Satis constabat, auctam

decrevere tamen aram Clementiæ, aram Amicitiæ, et circum illas aras imagines principis et Sejani, *multisque et repetitis precibus expostulabant*, aspiciendi sui facultatem præberent. *Non illi tamen exiere in civitatem, aut proxima civitati* loca, *contenti relinquere insulam, et in propinquo Campaniæ conspici: eo proficisci* cœperunt *patres, equites, magna pars populi, soliciti in Sejanum, ad quem difficilior aditus; ideoque per ambitionem, et sociatis consiliis petebatur.*

1 Ita Ernestus et recentiores. Beroaldus vero et veteres, *digressi sunt*. *Digredi* est proprie, 'alium in locum abire.' Vide supra cap. 49. *Brotier.*

NOTÆ

se differunt, nullo respectu ad quamcumque illarum numero non comprehensam, habito. *Freinsh.*

Multis variisque de rebus consulebantur, et inter illas diversas res inserebant Patres, statuebantque loco sententiæ *aram Clementiæ, &c.* magis anxii intentique *pavori interno*, quam negotiis.

[m] *Precibus*] Crebrisque precibus publico senatus nomine perscriptis, oraverunt utrumque, ut conspectus sui facultatem senatui populoque Rom. præberent.

[n] *Anxii erga Sejanum*] Non erga Cæsarem, quem tum minus verebantur, cujusque facilior erat congressus.

[o] *Societate consiliorum*] Aditus ad Sejanum veluti magnæ molis negotium, collatis mixtisque inter se consiliis, procurabant. Sic *Freinshemius;* sed fallitur, ut patebit infra.

Societate consiliorum] *Per ambitum et societate consiliorum* est familiares ejus prensando et conscientia atque opera juvando ad illa, quæ identidem machinabatur. Neque enim *consiliorum* vocabulo accipio tantum illam summam consiliorum omnium de invadendo imperio, sed quævis, vel directo, vel per cuniculos eo ducentia cœpta; immo et nonnulla huc proprie non tendentia, et in quibus odio interdum solummodo, aut libidini, ut solent potentiæ impotentes, indulgebat. Sed, inquies, quomodo societas consiliorum iniri potuit ante congressum? Quasi scelerum ministris et preciosis emtoribus desint proxenetæ, pararii, sequestres, commendatores. Ne longius abeamus, Firmius Catus et Tiberius societatem coierunt perdendi Scribonii Libonis citra congressum Ann. l. II. 28. et Sueton. Othone: 'Ac primo quinque speculatoribus commissa est res: deinde decem aliis, quos singuli binos produxerant.' Et plenæ aulæ, immo vita omnis, mirificis inter absentes, ignotos antehac, aut etiam invisos, sociandorum consiliorum viis. *Gron.*

ei arrogantiam,[p] fœdum illud in propatulo servitium spectanti: quippe Romæ sueti discursus; et magnitudine urbis incertum, quod quisque ad negotium pergat: ibi, campo aut littore jacentes nullo discrimine, noctem ac diem, juxta gratiam aut fastus janitorum perpetiebatur: donec id quoque[2] vetitum: et revenere in urbem trepidi, quos non sermone, non visu dignatus erat: quidam male alacres;[q] quibus infaustæ amicitiæ gravis exitus imminebat.

Satis compertum erat increvisse superbiam illius, *dum inhonestam illam in publicum servitutem aspicit: nam in urbe soliti concursus hominum, et ob amplitudinem civitatis, ignoratur quam quisque ad rem se conferat: ibi in agro, aut ripa sedentes, promiscue noctem diemque, perinde favorem aut arrogantiam ostiariorum ferebant; donec id etiam prohibitum* fuit; *et revertere in civitatem pavidi, quos non voce, non aspectu honoraverat; nonnulli insane læti, quibus improsperæ gratiæ feralis exitus impendebat.*

2 *Idque vetitum* Brotier.

NOTÆ

Societate consiliorum] Censet Freinshemius sociasse consilia seu consultasse invicem plures, qua ratione invenirent aditum ad Sejanum. Hoc certe fieri potuit, sed non is sensus Taciti. Aditus ad Sejanum non nisi scelere quærebatur, seu societate consiliorum, id est, societate conjurationis in principem, seu scelerum, quæ huc spectarent.

Nota hic, *per ambitum*, nempe in Sejanum; nam magni favoris, et ingentis fortunæ loco reponebant, si in partem scelestorum consiliorum admitterentur miseri et inscii, quam 'infaustæ amicitiæ gravis exitus imminebat.'

p *Auctam ei arrogantiam*] Superbia hominis crevit, cum illum cultum fœdæ servituti similem, quo ab omni ordine palam et in propatulo afficiebatur, intueretur. Licet enim Romæ fere eadem facta essent, minus tamen observari et in oculos omnium incurrere poterant: quia in tanta urbis frequentia aliud agit populus; et nihil novi est, conspicere turbam hominum hinc inde discurrentium; neque scitur ob multitudinem, ad quam quisque rem se conferat; at ibi omnia conspicua et aperta erant.

Auctam ei arrogantiam] Dio lib. LVIII. 'Sejanus magis etiam elatus est; decretumque fuit, ut publice ejus natalis celebraretur (nam numerum quidem statuarum, quas ei patricii, equites, tribus, ac primarii viri posuerunt, inire nemo possit) legatosque ad ipsum perinde atque ad Tiberium, seorsim senatus, seorsum equites, ac plebs ex tribunis et ædilibus suis miserunt; pro eis junctim vota et rem divinam fecerunt, ac per eorum fortunam jusjurandum conceperunt.' Certe potuit tum dici quod Brutus Ciceroni scribebat de Octavio Cæsare: 'Timeo de consulatu, ne Cæsar tuus altius se ascendisse putet decretis tuis, quam inde, si consul factus sit, descensurum, &c. Quonam animo fore putas, si quis auctore, &c. ipso senatu, putet se imperia quælibet concupiscere posse?'

q *Male alacres*] Hoc est, perperam,

75. Ceterum Tiberius neptem[r] Agrippinam, Germanico ortam, cum coram Cn. Domitio tradidisset, in urbe celebrari nuptias jussit. In Domitio, super vetustatem generis, propinquum Cæsaribus[s] sanguinem delegerat: nam is Aviam Octaviam,[t] et per eam Augustum avunculum præferebat.

Porro Tiberius, cum coram ipse *Cn. Domitio collocasset neptem* suam *Agrippinam Germanici filiam, Romæ peragi matrimonium præcepit. Prætulerat in Domitio, præter antiquitatem familiæ, consanguinitatem ipsius cum Cæsaribus: quippe Domitius habuit aviam Octaviam, et per ipsam Augustum avunculum ostentabat.*

NOTÆ

stulte, sine causa: plane sicut apud Virg. VI. 278. 'mala gaudia.' Ovid. de arte III. 699. 'Conjugis ad timidas aliquis male sedulus aures Auditos nemori detulit ore sonos.' *Male sedulus*, hoc est, cum esse non oporteret, perverse sedulus. Alia significatio est, qua *male* ponitur pro parum, non satis, ut Flor. III. 21. 'male obrutum incendium,' ubi plura exempla in Indice. Sed ea huic loco minime convenit. *Freins.*

[r] *Neptem*] Agrippina nupta Domitio filia Germanici, sicque neptis Tiberii ex filio adoptivo Germanico: eadem mox mater Neronis ex Domitio illo, dein et Claudii uxor.

[s] *Propinquum Cæsaribus*] Affinitas Domitii cum domo Cæsarum exinde oriebatur, quod pater ejus filius esset Antoniæ majoris, quæ filia Antonii et Octaviæ quæ soror Augusti; sicque Domitius Augustum majorem avunculum ferebat, sicque propinquus Cæsarum.

[t] *Aviam Octaviam*] Quia filius L. Domitii ex Antonia majore. Antonia autem ex Octavia et M. Antonio sata. Avunculus ergo major illi Augustus. Est autem hic Domitius, qui pater Principis Neronis. *Lips.*

C. CORNELII TACITI

AB

EXCESSU DIVI AUGUSTI

ANNALIUM

LIBER QUINTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Liviæ Aug. mors et elogium. 2. Tiberius etiam mortuæ iniquus. 3. Sejani potentia crescit. Agrippina et Nero a Principe accusantur. 4. In eos Populi favor, 5. irato Tiberio. Triennii acta desunt.

6. Sejanus detecta cupidine imperii pervertitur, 7—9. cum magna amicorum strage.

10. Pseudo-Drusum persequitur Poppæus Sabinus. 11. Discordia Consulum. Hæc gesta annis circiter tribus.

C. RUBELLIO GEMINO. C. FUFIO GEMINO
M. VINUCIO QUARTINO. C. CASSIO LONGINO
TIBERIO CÆSARE V. L. ÆLIO SEJANO. COSS.

Rubellio et Fufio[1] Coss.[a] quorum utrique Geminus[a]

Rubellio et Fufio Coss. (ambobus idem cognomen Geminus fuit) Julia Augusta

1 Male Beroaldus, *Fusio*. *Rubellius* quoque dictus est *Lucius*, non vero

NOTÆ

a *Rubellio et Fufio Coss.*] C. Rubellio Gemino, et C. Fufio Gemino (sic lege non *Fusio*) Coss. his Coss. observant baptizatum a Joanne Chris-

cognomentum erat, Julia Augusta mortem obiit,[b] ætate extrema, nobilitatis per Claudiam familiam, et adoptione Liviorum Juliorumque,[c] clarissimæ. Primum ei matrimonium et liberi fuere cum Tiberio Nerone,[d] qui bello Peru-

vita concessit, ad ultimam senectam provecta, nobilitatis per Claudiam gentem, et adoptione in familias *Liviorum Juliorumque illustrissimæ. Primum ei conjugium, et soboles fuit cum Tiberio Nerone, qui motu Perusino cum fugisset, inito fœdere*

Caius, ut vulgo creditur. Sic enim in veteri inscriptione apud Muratori, Nov. Thesaur. Inscr. Vol. I. p. 301. n. 4.

C. FVFIO GEMINO Cos.
L. RVBELLIO GEMINO Cos. *Brotier.*

—2 Cl. Burmannus emendat, *Geminis.* Latine: sed non necessario. Supra Annal. IV. 28. *nomen utrique Vibius Serenus.* Idem.

NOTÆ

tum dominum: de his loquitur Tertullianus adversus Judæos, uti et Lactantius l. IV. instit. Traditque, his Coss. Christum Salvatorem passum, id est, Tiberii 16. Christi 33. anno, quod Divus Augustinus secutus est cap. ult. l. XVIII. de Civitat. Dei. Licet alii alia sentiant.

[b] *Julia Augusta mortem obiit*] De cujus vitæ annis dissensus est scriptorum. Plinius XIV. 6. annos ei tribuit LXXXII. 'Julia,' inquit, 'Augusta LXXXII. annos vitæ Pucino retulit acceptos, non alio vino usa.'

Pucinum id vinum nascitur in colle saxeo, in quo positum Targesta; hodie *Ribollam* vocant. Dio tradit vixisse illam sex et octoginta annis. *Muret.*

Julia Augusta mortem obiit] Livia, quæ post adoptionem *Julia*, dicta est: hæc Mater Drusi, qui fuit pater Germanici. Agrippina autem matrem habuit Juliam, Augusti filiam. *Muretus.*

Julia] Plin. XIV. 6. 'Julia Augusta 82. annos vitæ Pucino' (hodie *Pizzino d'Istria*) 'retulit acceptos, non alio usa. Gignitur in sinu Adriatici maris, non procul a Timavo fonte, saxeo colle, maritimo afflatu paucas coquente amphoras, &c. Divus Augustus Setinum prætulit cunctis et fere secuti principes,' &c.

[c] *Liviorum Juliorumque*] Livia e Claudiis, unde et cognomen tenuit Drusillæ. Sed pater ejus insertus adoptione in Livios, quod hic Tacitus voluit dictum. Nec aliter accipies quod scriptum extremo libro sexto: 'Quanquam mater in Liviam, et mox Juliam familiam adoptionibus transierit.' Non enim ipsa, sed pater: cui nomen apud Velleium, Livius Drusus Claudianus.

Vocat simpliciter Dio l. XLVIII. Livium Drusum: et cum a Bruto stetisset, post pugnam Philippensem manus ait attulisse sibi. Clara hæc e Suetonio, in Tib. c. III. 'Ex hac stirpe Claudia Tiberius Cæsar genus trahit; et quidem utrumque: paternum a Tiberio Nerone, maternum ab Ap. Pulchro: qui ambo Appii Cæci filii fuerunt. Insertus est et Liviorum familiæ, adoptato in eam materno avo.'

[d] *Cum Tib. Nerone*] Hic Cæsaris dictatoris quæstor fuerat, Alexandrino bello classi præpositus, plurimum ad victoriam contulerat. Mortuo tamen Cæsare censuit referendum

sino[e] profugus, pace inter Sex. Pompeium ac triumviros pacta, in urbem rediit. Exin Cæsar cupidine formæ aufert marito, incertum an invitam; adeo properus, ut, ne spatio quidem ad enitendum dato, Penatibus suis gravidam induxerit. Nullam posthac sobolem[f] edidit: sed, sanguini Augusti,[g] per conjunctionem Agrippinæ[h] et Germanici annexa, communes pronepotes[i] habuit. Sanctitate domus priscum ad morem, comis ultra quam antiquis fœminis probatum, mater impotens,[j] uxor facilis,[k] et cum artibus mariti,[l] simu-

inter Sex. Pompeium et triumviros Romam revertit. Dein Augustus amore et pulchritudine ejus *incensus*, eam *adimit viro, dubium an nolentem, adeo festinans, ut ne tempore quidem concesso ad pariendum, in ædes suas uterum ferentem abduxerit. Nullam postea prolem peperit, sed familiæ Augusti adjuncta per conjugium Agrippinæ et Germanici communes* cum Augusto *pronepotes habuit. Pudicitia in penatibus vetustum ad exemplum, elegans et venusta præter quam receptum priscis matronis, mater arrogans, conjux modesta et commoda, ac cum artibus Augusti,*

NOTÆ

de præmiis τυραννοκτόνων. L. Antonium Perusiam secutus, deditione facta, solus in partibus mansit. Profectus ad Sext. Pompeium, deinde ad M. Antonium transiit, cum quo Romam rediit. Sueton. *Muretus.*

[e] *Perusino*] Perusia, urbs Hetruriæ regionis, in confinio Umbriæ: hodie *Perugia* Italis, et *Perouse* Francis, urbs provinciæ *Perugino*, in statu Ecclesiastico. *Tillem.*

[f] *Nullam posthac sobolem*] Plin. VII. 13. 'Est quædam dissociatio corporum, et inter se steriles, ubi cum aliis junxere, gignunt; sicut Augustus et Livia.' Attamen sic habet Sueton. 62. 'Statim Liviam Drusillam matrimonio Tiberii Neronis et quidem prægnantem abduxit, dilexitque et probavit unice ac perseveranter. Ex Scribonia Juliam, ex Livia nihil liberorum tulit, cum maxime cuperet. Infans qui conceptus erat, immaturus est editus.'

[g] *Sanguini Augusti*] Nam Germanicus Druso ortus, Liviæ sanguis: Agrippina Juliæ filia, Augusti neptis.

[h] *Agrippinæ*] Quæ ex Julia filia Augusti et M. Agrippa genita erat.

[i] *Communes pronepotes*] Qui nati erant ex Germanico filio Drusi Liviæque nepote, et ex Agrippina Juliæ filia Augustique nepte.

[j] *Mater impotens*] Suet. Tib. 50. 'Matrem Liviam gravatus, velut partes sibi æquas potentiæ vindicantem.' Noster l. I. 'Accedere matrem muliebri impotentia.' Dio l. LVII. 'Et ob id non solum ex æquo cum eo (Tiberio) imperare, sed etiam potiores eo partes habere volebat.'

Idem Sueton. c. 51. 'Hos et custoditos tam diu, et exprobratos tam manifeste adeo graviter tulit, ut quidam putent inter causas secessus, hanc ei vel præcipuam fuisse.'

Non est *mater impotens*, quia indulget juri materno in liberos et id extendit, quod Romæ parvum aut nullum erat; sed quia indulget στοργῇ et studio potentiæ filii, cui adversus domum mariti et adversus nepotem et Druso modestiore filio, omni bono maloque modo favit ac servivit. Prorsus ut hic idem sit *mater impotens*, quod l. I. 'Gravis in rempublicam

NOTÆ

mater, gravis domui Cæsarum noverca.' *Gronovius.*

Instituit Tacitus comparationem ingenii mulieris erga filium Tiberium et ejusdem erga maritum Augustum, 'uxor facilis cum artibus mariti, simulatione filii bene composita.' Attamen impotens in filium, cui dare imperium, sed tolerare imperitantem non potuit.

Tacitus id explicat clare l. IV. 57. 'Traditur etiam matris impotentia extrusum, quam dominationis sociam aspernabatur, neque depellere poterat, cum dominationem ipsam donum ejus accepisset.'

Erat *impotens mater* in filium, nempe quæ ambitiose sibi dominationem retinebat: erat 'gravis in rempub. mater,' tum quia privigno et atrocis ingenii filio imperium asserebat, adimebatque illud veris Cæsaribus, veris hæredibus imperii, seu Augusti, ideoque 'gravis domui Cæsarum noverca;' eaque sic, diverso sensu et tempore, *impotens*, et *gravis* mater fuit.

Mater impotens] Fuit Livia 'gravis in rempub. mater;' fuit et 'mater impotens;' gravis et impotens in rempub. itemque, et in filium: gravis in remp. dum, oppressis liberis, et vera prole Augusti, ipsa provehit filium crudelem et sævum in rempublicam; *gravis* etiam et *impotens* in filium mater, dum anxia dominationis, imperium quod ipsi suis artibus conciliarat, sibi vindicat et retinet; ita gravis et superba mater, ut nomen principis suo postponeret, dum effigiem Augusti dedicat.

Fuit mater impotens in remp. teste ipso Tacito l. I. 'Accedere matrem muliebri impotentia,' &c. et alibi 'gravis in rempub. mater, gravis domui Cæsarum noverca.' Fuit etiam gravis et impotens in filium et in ipsum principem, postquam provexit. Suet. 50. 'Matrem Liviam gravatus, velut partes sibi æquas potentiæ vindicantem, et congressum ejus assiduum vitavit,' &c. 'Tulit etiam perindigne actum a senatu, ut titulis suis quasi Augusti, ita et Liviæ filius adjiceretur,' &c.

'Frequenter admonuit, quod non majoribus, nec fœminæ convenientibus negotiis abstineret,' &c. Tib. 51. 'Illa commota veteres quosdam ad se Augusti codicillos de acerbitate et intolerantia morum ejus e sacrario protulit, atque recitavit. Hos et custoditos tam diu et exprobratos tam infeste adeo graviter tulit, ut quidam putent inter causas secessus, hanc ei vel præcipuam fuisse.

[k] *Uxor facilis*] Nemo melius explicaverit, quam ipsa Livia. Cujus hoc inter apophthegmata Dio recenset: 'Interrogante quodam, qua ratione et arte Augustum ita sibi devinxisset, ac pæne subjecisset? respondit: Ipsa eximie pudica et sobria; omnia ejus mandata alacriter obiens: neque in facta ejus alia inquirens; minime autem in lusus amatorios, eosque dissimulans.' En facilitatem.

Uxor facilis] Suet. Aug. 71. 'Circa libidines hæsit, postea quoque, ut ferunt, ad vitiandas virgines promptior, quæ sibi undique etiam ab uxore conquirerentur.'

[l] *Cum artibus mariti*] Ego dubito an potius sit sensus; eam modum quendam ac temperamentum inter artes Augusti, simulationemque Tiberii, adhibuisse, adeo ut cum utroque bene composita, potentiam et auctoritatem apud ipsos conservaverit. *Pichena.*

Aut anguste, aut laxe nimis. Interpretor.: et marito, cui erat difficile probari et bene comparatum haberi, sive ipsi, sive per famam, ob magnas multiplicesque, interdum ambiguas,

latione filii, bene composita. Funus ejus modicum, testamentum diu irritum fuit: laudata est pro rostris a C. Cæsare pronepote,[m] qui mox rerum potitus est.

2. At Tiberius, quod supremis in matrem officiis defuisset,[n] nihil mutata amœnitate vitæ,[o] 'magnitudinem negotiorum,'[p] per literas excusavit: honoresque memoriæ ejus ab

et dissimulatione Tiberii bene temperata. Exequiæ ejus haud magno paratu celebratæ supremæ; tabulæ diu neglectæ sunt. Laudavit illam apud rostra C. Cæsar pronepos illius, *qui posthac imperium obtinuit.*

Sed Tiberius, quod funeri matris non affuisset, nil omissis voluptatibus, molem curarum *per epistolas causatus est; multaque demsit ex honoribus, quos memoriæ*

NOTÆ

sæpe bonas ejus artes, et filio, quem dissociabilem et molestum reddebat tecta et obscura natura, unice respondens, conveniens, digna visa, et quasi a fatis lecta, quæ utrumque, quantum erat salubre, temperaret. *Gronovius.*

Cum artibus mariti] Ita comparata a natura erat Livia, ita flexibilis animo, ut facile se accommodaret ingenio utriusque; ita ut cum artibus Augusti facile ipsa conveniret, indistincte an illæ bonæ artes essent, an malæ, an ambiguæ, sæpe tamen bonæ erant, ita ut etiam simulationi Tiberii ipsa se accommodaret attemperaretque: sicque ingenium dominantium, immixta rebus et consiliis, prudenti temperamento ferret ultro fœmina, toleraretque æquo et facili animo, nec sine summa morum elegantia et comitate, atque amœnitate ingenii: ita ut non nisi coacta et sero concordiam cum Tiberio tandem abruperit, et forte bono publico inducta.

Cum artibus mariti] Ne sumas ibi *artes* in malam partem. Immo Tacitus videtur artes illas Augusti opponere dissimulationi Tiberii, quæ prava, maligna, et flagitii plena: itaque bonæ artes Augusti erant, saltem multæ, et præsertim comparatæ cum Tiberii ingenio et moribus.

[m] *C. Cæsare pronepote*] Suet. in Cal. 'Comitatus est patrem et in Syriacam expeditionem. Unde reversus primum in matris (Agrippinæ) deinde ea relegata in Liviæ Augustæ proaviæ suæ contubernio mansit: quam defunctam prætextatus etiam pro rostris laudavit.'

[n] *Quod supremis in matrem officiis defuisset*] Tiberius causam seu prætextum cur non affuisset funeri matris, rejicit in molem curarum, in magnitudinem negotiorum: sic se excusat apud senatum scriptis literis, quas legebat vel consul vel quæstor principis.

Sic absentiam suam ab urbe, tali tempore, simul et amœnitatem vitæ excusabat, aut potius occultabat. Non affuit funeri, hoc prætextu, quia instabant magnæ molis negotia; et quia non affuerat exequiis; idcirco nihil immutat de solita amœnitate vitæ.

[o] *Nihil mutata amœnitate vitæ*] Ratio seu prætextus, cur non mutet amœnitatem vitæ, est quia defuit supremis in matrem officiis, et causam cur defuerit, rejicit in magnitudinem negotiorum. Sed vera causa fuit, quia revera odio haberet matrem, secessumque Caprearum et libidines relinquere nollet.

[p] *Negotiorum*] In magnitudinem negotiorum rejecit quod funeri matris

Senatu large decretos, quasi per modestiam,[q] imminuit, paucis admodum receptis, et addito, 'ne cœlestis religio[r] decerneretur; sic ipsam maluisse.' Quin et parte ejusdem epistolæ increpuit 'amicitias muliebres,'[s] Fufium[t] Consulem oblique perstringens. Is gratia Augustæ floruerat, aptus

ejus Patres magnifice decreverant, specie modestiæ, paucis admodum approbatis, et adjecto, ne divinæ cærimoniæ statuerentur *illi;* sic ipsam magis probasse. *Immo et parte earundem literarum incusavit* amicos mulieris, *Fufium consulem tacite intendens. Is in flagranti amicitia Augustæ fuerat, idoneus conciliandis delinien-*

NOTÆ

defuisset, nihil tamen immutata amœnitate vitæ; unde conjiciebant falsum Tiberium, nec eam esse causam; sed ipsum illudentem senatui, inertiam, mollitiam et voluptates in insula retinuisse.

[q] *Quasi per modestiam*] Non certe modestia, sed odium in matrem fuit; et quia honores fœminæ in deminutionem fastigii sui accipiebat. Ideoque et increpuit amicos illius, mox et afflixit subvertitque.

Per modestiam] Cujus ipse exemplum præbuit. Sueton. Tib. 16. 'Templa, flamines, sacerdotes decerni sibi prohibuit: etiam statuas atque imagines, nisi permittente se poni: permisitque ea sola conditione, ne inter simulacra Deorum, sed inter ornamenta ædium ponerentur,' &c.

Ibid. 'Prænomen quoque imperatoris, cognomenque patris patriæ, et civicam in vestibulo coronam recusavit,' &c.

[r] *Cœlestis religio*] Quam tamen postea ei tribuit Claudius, effigie ejus in templo Augusti consecrata, sacrisque, quæ Vestales facerent, institutis: edicto etiam, ut per nomen ejus fœminæ jurarent. Dio l. LX. et Suetonius c. 11. Claudii. Extant nummi, DIVUS. AUGUSTUS. PATER. caput radiatum, ara ante pedes: parte aversa S.P.Q.R. DIVÆ. JULIÆ. AUGUSTÆ. FIL. Carpentum, cui subjuncti duo muli.

Nec dubito, quin consecrata hæc Julia habitu et nomine Junonis. Prudentius: 'Adjecere sacrum fieret quo Livia Juno, Non minus infamis thalami sortita cubile, Quam cum fraterno caluit Saturnia lecto.'

Quanquam eo nomine affecta, a poëtis etiam viva. 'Ovidius: Cum tibi contigerit vultum Junonis adire.' Ut autem Livia habitu Junonis, sic Drusilla a Caio consecrata Veneris cognomento Pantheæ. Auctor Dio, LIX. Quo refero inscriptionem priscam:

VENERI. CÆLESTI.
AUGUSTÆ. SACR.
NUMMIA. C. F. DORCAS.
S. P. F. C.

Cœlestes religiones] Ne nempe inter Divos, seu Divas referretur; ne aræ, ne templa, aut imagines inter numina sicuti Deæ, ipsi statuerentur. Sueton. Tib. 51. 'Neque ægræ adesse curavit, defunctamque et dum adventus sui spem facit complurium dierum mora, corrupto demum et tabido corpore funeratam prohibuit consecrari, quasi id ipsa mandasset.'

[s] *Amicitias muliebres*] Quidam vertunt, quasi in genere loqueretur Tacitus, seu Tiberius de omnibus qui animis mulierum arreperent: quasi vero Tiberius literis ad senatum scriptis, objurgaret omnes mortales, qui fœminarum animos allicerent. Hoc potuit facere edicto, quemadmodum Claudius *picari dolia*, et alia inania monebat edictis suis; sed quantum diversus ab illo Tiberius.

alliciendis fœminarum animis; dicax idem, et Tiberium acerbis facetiis irridere solitus,[u] quarum apud præpotentes[v] in longum memoria est.

3. Ceterum ex eo prærupta jam et urgens[w] dominatio:[1] nam, incolumi Augusta, erat adhuc perfugium; quia Tiberio inveteratum erga matrem obsequium, neque Sejanus audebat auctoritati parentis anteire. Tunc, velut frænis

disque mulierum animis; facetus idem, et asperis jocis illudere Tiberium suetus, quos irrisus *principes in longum animo recondunt.*

Ceterum ex eo tempore *præceps, et abrupta dominatio* fuit: *nam florente Augusta manebat adhuc asylum seu præsidium, quia Tiberio inoleverat erga parentem reverentia; neque Sejanus audebat potentiæ matris adversari. Tunc veluti laxis*

1 Ita editiones veteres et recentiores. Male Lipsius, *vergens dominatio.*

NOTÆ

Mens Taciti est Tiberium increpuisse amicos Augustæ, et præcipue intendisse in Fufium consulem, qui facetiis suis maluit 'perdere caput, quam digitum,' ut inquit Seneca, et qui in exitium suum prave dicax fuit.

[t] *Fufium*] Qui haud dubie consulatum illum auctoritate Augustæ adeptus erat.

[u] *Irridere solitus*] De morte ejus et Mutiliæ Priscæ uxoris, lege Dionem: et Tac. l. XII. 16. Sic et de Vestino Tac. 'Sæpe asperis facetiis illusus, quæ ubi multum ex vero traxere, acrem sui memoriam relinquunt.'

[v] *Præpotentes*] Legere velint *iræ potentes*, sed vana, futilis, et falsa hæc lectio. Nam alibi Tacitus eodem sensu, 'ferocius quam expedit apud aures superbas;' quod idem est.

[w] *Prærupta jam et urgens*] Recte sic, non *vergens:* nam *vergens dominatio* dicitur, quando principis potentia ab ipso culmine declinare incipit, ac paulatim infringitur; at non ea hic Tacito mens. Immo, Tiberium, dum mater vixerit, mitem atque exorabilem aliquando fuisse, propter inveteratum erga illam obsequium, ad quam miseris adhuc erat perfugium.

Sed matre defuncta, velut frænis exsolutus, prorupit: ideoque *prærupta, et urgens* ipsius dominatio, id est, sævior, ac violentior. *Pichena.*

Recte sane. *Urgens* est premens, gravis, onerosa, injusti jugi ac oneris. Qua re? nempe ob sævitiam et violentiam. Varro: 'qui pote plus, urget.' Justinus 22. 'Nec enim moraturos in ejus obsidione hostes, cum sua urgeantur.' Id est, vexentur, male habeantur, in periculo sint. *Gronovius.*

Urgens dominatio] Bene *urgens.* Sic l. XV. 55. 'Urgens periculum graves conjurationes,' &c. et XII. 63. 'Magnitudine onerum urgente;' id est tributorum, et XV. 10. 'Adversus urgentes casus firmatus erat.' Et Germ. 33. 'Urgentibus imperii fatis.' Et IV. 66. 'Urgentium malorum suffugium.'

Certe stabat imperium, stabat respub. itaque non vergebat, non cadebat dominatio, sed ipsa sævitia et immanitate cives premebat, urgebat.

exsoluti,[x] proruperunt: missæque in Agrippinam ac Neronem literæ, quas pridem allatas, et cohibitas[2] ab Augusta, credidit vulgus: haud enim multum post mortem ejus recitatæ sunt. Verba inerant quæsita asperitate: sed non arma, non rerum novarum studium; 'amores juvenum, et impudicitiam'[y] nepoti objectabat: in nurum[z] ne id quidem confingere ausus, 'arrogantiam oris et contumacem animum' incusavit, magno Senatus pavore ac silentio: donec pauci, quis nulla ex honesto spes, (et publica mala singulis[a] in occasionem gratiæ trahuntur) 'ut referretur,' postulavere, promtissimo Cotta Messallino,[b] cum atroci sententia:[c] sed

habenis invecti sunt: scriptæque adversus Agrippinam et Neronem epistolæ, quas pridem missas, et retentas a Livia populus existimavit; quippe lectæ sunt in senatu *paucis diebus post obitum illius. Scriptæ literæ erant meditata acerbitate: non tamen belli, non rerum novarum* arguebat *nepotem,* sed libidines puerorum, et impudicitiam ei *exprobrabat. In Agrippinam ne id quidem comminisci ausus, superbiam oris et pervicax ingenium objectavit, magno Patrum metu, et silentio: donec pauci quibus nulla ex decore spes, et quibus publicæ calamitates singulis in opportunitatem favoris,* seu privatæ fortunæ, *flectuntur, petivere* ut referrent consules, *avidissimo Cotta Messallino, jamque sævissimam sententiam meditante:*

Urgens, id est, *gravior.* Brotier.—2 Frustra tentat Acidalius, *sed cohibitus.* Idem.

NOTÆ

[x] *Velut frænis exsoluti*] Sejanus magis etiam erectus evectusque: decretum, ut natalis ipsius publice celebraretur. Statuæ innumerabiles positæ. A singulis ordinibus, ut ad Tiberium, sit seorsum ad ipsum missæ legationes. Per genium utriusque jurabant.

[y] *Impudicitiam*] Alii dicerent mutuum inter juvenes stupri commercium, distingue inter *amores juvenum,* et *impudicitiam.* Duo nepoti suo objectabat Tiberius, nempe quod nefariam cum masculis libidinem exerceret, et impudicitiam.

Nempe quod Pathicus esset, seu quod aliis etiam suum corpus prostitueret. Illud crimen *impudicitiam* vocant. Sic et *pudicitiæ* quæstio ea est, quæ de pueri stupro habetur apud Valer. VI. 1.

[z] *In nurum*] Attamen infra l. VI. 25. 'Tiberius fœdissimis criminationibus exarsit, impudicitiam arguens et Asinium Gallum adulterum, ejusque morte ad tædium vitæ compulsam. Sed Agrippina, &c. virilibus curis fœminarum vitia exuerat.'

[a] *Singulis*] Hos opponit reipub. et Patribus collective. Singuli quidam sic mala publica in sui utilitatem, felicitatemque transferunt, sicque sunt ipsi illi singuli publicæ pestes. Talibus enim ministris instrumentisque grassatur lues publica.

[b] *Cotta Messallino*] Qui libro superiori 'cavendum censuerat;' ut et c. 20. qui hoc libro dicitur, 'sævissimæ cujusque sententiæ auctor.'

[c] *Cum atroci sententia*] Quam tamen ille non protulit, neque enim sententiam promebant patres, nisi

aliis a primoribus, maximeque a magistratibus, trepidabatur: quippe Tiberius, etsi infense invectus, cetera ambigua reliquerat.

4. Fuit in Senatu Junius Rusticus, componendis Patrum actis[d] delectus a Cæsare, eoque meditationes ejus introspicere creditus: is, fatali quodam motu (neque enim ante specimen constantiæ dederat) seu prava solertia,[e] dum, imminentium oblitus,[f] incerta pavet, inserere se dubitantibus, ac monere Consules, 'ne relationem inciperent:' disserebatque, 'brevibus momentis summa[g] verti posse, quandoque Germanis * titium[h] pœnitentiæ senis.'[1] Simul populus,

sed alii proceres, et præcipue magistratus pavebant; etenim Tiberius, etsi infesto animo prorupisset, reliqua tamen *incerta reliquerat.*

Erat in curia Junius Rusticus conscribendis actis senatus a Tiberio præpositus, ideoque consilia ejus penitius intelligere existimabatur: is fatali quodam instinctu (nec enim antea ullum *firmitudinis experimentum præbuerat) sive improba sagacitate, dum instantium parum memor, dubia formidat, immiscere se deliberantibus cœpit; et hortari consules,* ne relationem cœptarent: *censebatque,* modico vel intervallo temporis summaque et extrema immutari posse, dandumque spatium seni ad pœnitentiam: *Eodemque tempore multitudo plebis ferens imagines*

1 Quanto magis de hoc Taciti loco, ab omnibus conclamatum, tanto magis nostram, si qua valemus, industriam in illo experiri decet ac juvat. Hæc

NOTÆ

postquam retulissent consules; at nondum relatum erat.

[d] *Componendis Patrum actis*] Duplicia acta reperio, senatus, populique. Acta senatus alio nomine, commentarii senatus, Tacito l. xv. Acta populi, alias diurna, alias publica. Vide excursus.

[e] *Prava solertia*] Intempestiva malaque prudentia, dum magis metuit vana et incerta mala futurarum dominationum, quam præsentia, quam urgens sibique imminens exitium, qui vivi, imperantisque principis voluntatem sic eluderet frustraretur que.

[f] *Imminentium oblitus*] Mala præsentia et pericula negligit, præ futuris. Plus scilicet timebat ab hæredibus, quos destinabat, quam a Tiberio.

Imminentium] Falsa prudentia, qua juniores Cæsares, filios nempe Germanici metuebat, tanquam hæredes imperii proximos, et ultores, quorum tamen spes adhuc procul amota, et quia instantem dominationem, præsentemque et florentem principem non satis meminerat.

[g] *Summa*] Gravissima seu difficillima negotia et maxime inexplicabilia.

Summa] Id est violenta, prærupta, instantia extremaque uno momento verti posse.

[h] *Quandoque Germanis * titium*] Vulgo, *dandumque interstitium.* In Florentino: *quandoque Germanicis stitium pœnitentiæ senis.* Posset elici: *dandumque Germanicis, interstitium* (sive placet *spatium*) *pœnitentiæ senis.*

effigies Agrippinæ ac Neronis gerens, circumsistit curiam, festisque[2] in Cæsarem ominibus, 'falsas literas, et Principe invito exitium domui ejus intendi,' clamitat: ita nihil

Agrippinæ et Neronis, circumsidet senatum, faustisque in principem vocibus, clamat fictas epistolas esse; nec sponte Cæsaris, perniciem familiæ ejus comparari:

vero editio princeps, *disserebatque brevibus momentis summa verti posse quandoque Germanicis Titium pœnitentiæ senis... Simul populis*, &c. Ita quoque Ms. Flor. sed in *Germanicis* et *Titium* *G* et *T* non majusculæ, at communes sunt literæ. Malum celavit potius, quam sanavit Rhenanus, cum correxit, *brevibus momentis summa verti posse, dandumque interstitium pœnitentiæ senis. Simul populus*, &c. Plurima etiam peccat, tum quod, *interstitium* vox sit Macrobiana, Corneliani ævi auribus insolens, in novum adhuc sensum detorta; tum quod mutetur, *quandoque*, omittatur *Germanicis*, lacuna sileatur. Inde sane optimi editores Ryckius, Jac. Gronovius et Ernestus, cum hæc probare non possent, nec meliora viderent, maluere mutilam et hiulcam Ms. Flor. codicis scripturam retinere. Tentavit tamen Ernestus, sed omnino infeliciter, *dandumque in Germanicis spatium pœnitentiæ senis.* Quis ferat unquam, *in Germanicis?* Nec felicior Heinsius, *dandumque domui Germanici interstitium pœnitentiæ senilis.* Miror hoc placuisse Grævio, qui, mutato *senilis*, *senis* retinebat. Post irritos tot eruditorum virorum conatus veterem scripturam meditanti mihi hæc non modo potior, sed etiam certissima visa est emendatio: *disserebatque brevibus momentis summa verti posse, quandoque Germanici stirpem, ubi spatium pœnitentiæ senis, resurgere.* In ea enim plurimum veteris scripturæ; ipsa est Taciti mens ac Latinitas: lacuna expletur. *Quandoque* hic usurpatur, ut supra Annal. I. 4. 'duobusque insuper adolescentibus, qui rempublicam interim premant, quandoque distrahant.' *Brotier.* *Brevibus momentis summa verti posse, * quandoque Germanicis Titium pœnitentiæ senis*] Retuli lectionem archetypi codicis, simul cum lacuna prout a Beroaldo expressa est: quam interpolavit primum Rhenanus edendo: *dandumque interstitium pœnitentiæ senis:* dissimulata lacuna: quod insequentes Editores secuti sunt. Ego satius duxi sinceram Codicis scripti lectionem reducere quamvis corruptam, quam conjecturam manifestissime falsam pro Taciti verbis venditare. *Ryckius.*—2 Mallet Acidalius, *faustisque.* Nihil tamen mutaverim.

NOTÆ

Suadebat iste, saltem vel Germanicorum memoriæ magnæ (Drusi avi, et filii, qui pater aut maritus horum), Germanicorum, inquam, memoriæ hoc largiendum, ut spatium esset pœnitentiæ senis.

Posse enim illum ad bonam mentem redire, si tempus medium esset, nec jussio ejus statim patraretur. Sane aliquid de Germanicis fuit: etsi locus fortasse non plenus. *Rhenanus.*

Scripsit Tacitus; *Dandumque Germanico interstitium pœnitentiæ senis.* Hoc Germanico, optimo principi, debemus, ut priusquam atrocius quid in ejus conjugem Agrippinam, in filium Neronem statuamus, relinquamus interstitium pœnitentiæ morosi et nimium præcipitis senis Tiberii.

Lipsius malebat, *Germanicis.* Contra Taciti morem. Tiberius Ann. III. 'Id solum Germanico supra leges præstiterimus, quod in curia potius, quam in foro, apud senatum, quam apud judices, de morte ejus anquiritur.' *Boxhorn.*

triste illo die patratum. Ferebantur etiam, sub nominibus Consularium, fictæ in Sejanum sententiæ;[1] exercentibus plerisque per occultum, atque eo procacius, libidinem ingeniorum: unde illi ira violentior, et materies criminandi: 'spretum dolorem Principis ab Senatu: descivisse[3] populum: audiri jam et legi novas conciones, nova Patrum consulta: quid reliquum, nisi ut caperent ferrum? et, quorum imagines pro vexillis secuti forent,[J] Duces Imperatoresque deligerent?'

5. Igitur Cæsar, repetitis adversum nepotem et nurum probris, increpitaque per edictum plebe, questus apud Patres, 'quod fraude unius Senatoris Imperatoria majestas

sic nihil mœstum illo die perpetratum. Vulgabantur etiam suppositæ in Sejanum sententiæ, nomine consularium, dum plerique indulgent procacitati ingeniorum per secretum; ideoque petulantius: unde illi ira atrocior et occasio fingendi struendique crimina: contemtam ultionem principis a Patribus; defecisse plebem, jam audiri recitarique novas orationes, nova decreta Patrum; quid superesse, nisi ut capesserent arma? et quorum effigies pro signis et aquilis sectati essent, duces principesque assumerent?

Itaque Tiberius, instauratis criminibus adversus Neronem et Agrippinam, et incusato per edictum populo, cum expostulasset apud senatum, quod dolo unius

Brotier.—3 *Principis ab senatu: descivisse.* Ita optime distinxit Lipsius. Perperam Beroaldus et veteres, *principis: ab senatu descivisse populum.* Idem.

NOTÆ

[1] *Sententiæ*] Sic fingebant illi: cum nondum satis compertum esset in vulgus, quid actum, quid dictum in senatu esset a Patribus, talia fingebant, exercebantque ingenia pro libidine, sed tamen in exitium eorum quos salvos vellent, usque adeo levis est mortalium prudentia: tanta libido exercendi linguam, vel stylum adversus imperitantes.

[J] *Et, quorum imagines pro vexillis secuti forent*] Obiter annotabo locum istum allatum fuisse a Lipsio supra l. II. 83. ubi agitur de honoribus Germanico post mortem decretis: inter quos equester ordo instituit, uti turmæ idibus Juliis imaginem ejus sequerentur; allatus, inquam, hic locus libri v. tanquam ex l. VI. quod corrigendum.

Et ex eo isto loco l. v. inferebat Lipsius, Equites Rom. idibus Juliis, in transvectione, imaginem Germanici pro vexillo secutos; ut nempe populus hic sequitur imagines Agrippinæ et Neronis pro vexillis.

Quod tamen non serio dictum Tacito, sed relatum tanquam criminante Sejano, quod crimen falsum, ut cetera alia Sejani: nec sequebatur populus tales imagines pro vexillis, sed tantum ut instaurarent decus Cæsarum, et salutem domus Germanici procurarent assererentque, festis etiam in ipsum Tiberium ominibus.

elusa publice foret: integra tamen sibi cuncta' postulavit:[k] nec ultra deliberatum, quo minus, non quidem extrema decernerent, id enim vetitum, sed, 'paratos ad ultionem, vi Principis impediri' testarentur.[l]

senatoris majestas principis frustrata palam esset, ex integro rem referri *flagitavit: nec ultra dubitatum, quin non quidem ultima statuerent, id enim prohibitum, sed* promtos ad vindictam, potestate Cæsaris se retineri *profiterentur.*

NOTÆ

[k] *Integra tamen sibi cuncta postulavit*] Vertit Harlæus, quasi Tiberius postulasset, ut ad se res integra et injudicata remitteretur. Immo relinquit permittitque rem arbitrio Patrum, et postulat judicium illorum, tanquam in re nondum agitata, et quasi nondum disceptata in senatu esset.

Et certe auditis his literis Tiberii, non amplius dubitavere Patres, quin decernerent, non quidem extremum supplicium, hoc enim vetabatur iisdem literis, sed se paratos ad omnem ultionem, quam vellet princeps, profiterentur, et simul decrevere, ut relegarentur clauderenturque insulis Agrippina et Nero.

Quod et factum statim; ut olim sub Augusto eadem pœna damnarant Julias, filiam ac neptem Augusti, et Postumum Cæsarem. Nullum quippe scelus sine exemplo admittitur.

[l] *Vi principis impediri testarentur*] Malum tuum, Corneli, fatum! Non paginæ aliquot, sed libri hic perierunt, quibus gesta fere triennii continebantur, de Agrippinæ liberorumque ejus exitu, de Sejani spe conatuque, de ejusdem cum agmine amicorum strage, de Liviæ flagitiis et morte; ad summam, flos quasi historiæ tuæ. *Lipsius.*

Vi principis impediri testarentur] Desiderantur reliqua actorum hujus anni, in queis, quemadmodum Agrippina in insulam Pandatariam relegata sit, Nero in Pontiam, ubi uterque eorum interfectus est jussu Tiberii. Auctor Sueton. in Caligula.

Desiderantur et acta insequentis anni, quo M. Vinicius, L. Cassius Coss. fuerunt; quorum uterque postea Tiberii progener fuit, ut postea dicetur. Tum ut Sejanus eo usque creverit, ut Tiberius vulgo insulæ præfectus, Sejanus pro imperatore haberetur: quem jam Tiberius metuens, neque aperte adoriri ausus, consulem secum designavit; et ad senatum scribens, Sejanum suum, suarum curarum participem, nominabat.

Iniit consulatum Tiberius absens, Kal. Januarii, sine collega. Sejanus autem collega, ab eo ascitus, Kalend. Febr. in urbem venit, consulatumque auspicatus est. Consules una fuere ad Idus Maias. Toto illo tempore Sejanus non consulatus, sed imperii collega habebatur.

Idibus Maii, suffecti in eorum locum C. Memmius Regulus, Fulcinius Trio. Hic ex Sejani clientela; ille non tam a Sejano alienus, quam ambiguus fidei, et privatis utilitatibus officium metiens.

Tiberius interea explorandis senatus in Sejanum animis, per epistolas modo eum laudibus tollere; interdum oblique perstringere: nonnunquam de eo contemtim loqui: et ut advertit eas res quibus Sejani potentia minueretur, non aversis animis accipi, jamque plerosque reperiri, qui nutarent, confidentior factus, nonnullos e

6. * Quatuor et quadraginta orationes[m] super ea re habitæ, ex quis ob metum paucæ, plures assuetudine, * 'mihi

Orationes quatuor et quadraginta super eo negotio pronunciatæ, ex quibus ob formidinem paucæ suppressæ, plurimæ pro more vulgatæ sunt. * Ego mihi dede-

NOTÆ

cultoribus ejus afflixit: quosdam quibus ille infensus erat, ornavit.

Varie inter ea Sejani animus inter spem, et metum fluctuabat: nam et tam alte subvectus, ut paulum deesse videretur ad summum, non minus se Tiberio, quam Tiberium sibi metuendum esse ducebat: et fato nunquam securæ potentiæ per scelera quæsitæ, terrebat simul timebatque.

Nec minus suspensa civitas Sejano, neque tanto, ut prius, studio colere, neque tamen aperte ab eo desciscere audebat: infixa penitus in plerisque omnibus opinione, nihil sincerum esse Tiberii: nunquam voluntatem ipsius ita perspici posse, ut non immineret periculum, si qui præpropere obtemperassent. Multis jam exitiosum fuisse, quod de voluntate ipsius ac sententia, ex vultu ac verbis judicassent. *Muretus.*

Testarentur] Vertit interpres Gall. quasi responderent principi; quod falsum de senatoribus. Postquam retulisset consul, consensus patrum, seu senatusconsultum mittebatur Cæsari, a consulibus nempe.

Et tum, cum testarentur in senatu se paratos ad ultionem, nondum respondebant Cæsari, sed consuli; nempe interroganti quid censerent, priusquam nuntiaretur constitutio illa quæcumque fuerit Tiberio. Quantum patet ex Sueton. Agrippina Neroque in insulas translati sunt lecticis obditis.

[m] *Quatuor et quadraginta orationes*] Quæ præeunt, gesta sunt Fufio et Rubellio coss. initio anni: hæc autem C. Memmio Regulo et Fulcinio Trione. Ita interciderunt acta pleraque anni 782, acta omnia anni sequentis, quo Coss. M. Vinicius et L. Cassius: item hujus anni, quo ex Kal. Maii suffecti Tiberio et Sejano consules Regulus et Trio. *Lipsius.*

Quatuor et quadraginta orationes] Id pertinere possit ad ea quæ præcedunt, nempe ita ut testarentur Patres se paratos ulcisci principem, non quidem, ut extrema, id est mortem statuerent, (id enim vetabat Tiberius, non amore nepotum, sed metu populi militumque;) testabantur autem Patres se paratos ad ultionem per illas orationes quadraginta quas in senatu habuerunt, et quibus sententiam promebant de re relata adversus Agrippinam et Neronem.

Ex quibus orationibus paucæ ob metum Cæsarum statim suppressæ, plures assuetudine et adulatione in Tiberium et Sejanum editæ et vulgatæ sunt, ut conjicio. Constituere autem Patres, quod habetur apud Suet. Tib. 53. 'Novissime calumniatus (Agrippinam) modo ad statuam Augusti, modo ad exercitus confugere velle, Pandateriam relegavit; convitiantique oculum per centurionem verberibus excussit. Rursus mori inedia destinanti, per vim ore diducto infulciri cibum jussit.'

De Nerone et Druso filiis ipsius, sic Sueton. 54. 'Accusavit per literas, amarissime congestis etiam probris, et judicatos hostes fame necavit; Neronem in insula Pontia, Drusum in ima parte palatii.' et infra 64. 'Nepotes nunquam aliter post damnationem, quam catenatos, obsutaque lectica, loco movit; prohibitis per militem obviis ac viatoribus respicere usquam, vel consistere.'

pudorem aut[n] Sejano invidiam allaturum censui. * Versa est fortuna, et ille quidem, qui collegam[o] et generum asciverat, sibi ignoscit: ceteri, quem per dedecora fovere, cum scelere insectantur. * Miserius sit, ob amicitiam accusari,[1] an amicum accusare,[p] haud discreverim. * Non crudelita-

cus, aut Sejano amico odium importaturum existimavi; nunc vero cum mutata est fortuna, et ille quidem sibi parcit, qui consortem imperii Sejanum generumque assumserat. Alii non sine scelere invehuntur in eum ipsum, quem per flagitia coluere ac celebravere, nec certe facile intellectu, an calamitosius sit deferri propter amicitiam, an amicum deferre. Ego non sævi-

1 Boxhornius omittit, *accusari:* mox emendat, *amicum accusari.* Pessime.

NOTÆ

[n] *Mihi pudorem, aut*] 'Αποσπασμάτιον ex oratione cujuspiam damnandi ob Sejanum, uti et sequens membrum.

[o] *Et ille quidem qui collegam*] Id quoque a M. Terentio ob amicitiam Sejani reo, dum se defenderet, Tiberio exprobratum, infra l. VI. 'Insidiæ in rempub. consilia cædis adversum imperatorem, puniantur. De amicitia et officiis, idem finis et te Cæsar, et nos absolverit.'

Liberius adhuc Gætulicus superioris Germaniæ legatus, Tiberio in eandem sententiam scripsit, eodem l. VI. 'Affinitatem sibi cum Sejano haud sponte, sed consilio Tiberii, cœptam: perinde se, quam Tiberium falli potuisse, neque errorem eundem, illi sine fraude, aliis exitio habendum.'

[p] *Ob amicitiam accusari, an amicum accusare*] *Accusare amicum* est, facere, quod illi, qui, quem per dedecora foverant, nunc insectabantur: quod faciebat Satrius Secundus, ex emissario et satellite Sejani, conjurationis index. Hi, modo sic subterfugerent Tiberium sævientem, neque ab sese, neque a vulgo pro *miseris* habebantur. Ut quivis improbi, quamdiu pœnam evitant.

At hic noster cum philosophis *miserum* censet et felix scelus: ac perinde *miseros* dicit, qui prodendo fidem et ejurando amicum sese tutantur, et qui, quod non inficientur amicitiam, in periculo versantur.

Scilicet ut, cum utrimque miserum sit; hinc quia turpitudo adest, inde quia fulmen damnationis imminet; ostendat, justius se consilium cepisse, forti, ut illi putabant, exitu hoc anceps evadendi. *Gronovius.*

Ob amicitiam] Forte ob solam amicitiam Sejani iste, quicumque sit, accusabatur, nullius mali consilii particeps, forte sciens conjurationis, non tamen socius aut particeps, attamen reus majestatis, quod non aperuisset ea consilia principi, quod amicum suum non accusasset.

Qui ita reus tamen ut sponte mereretur, quod patet his verbis: 'Non crudelitatem, non clementiam cujusquam experiar.' Ita reus ut forte nec accusari, nec damnari jure posset: moritur forte sola amicitia Sejani perculsus, sola ista amicitia reus, nullo alio crimine.

Quod conjicitur ex iis quæ infra: 'Neque Cæsar ullis criminibus aut probris defunctum insectatus est, cum in Blæsum, &c. incusavisset,' qui avunculus Sejani, et qui haud dubie sceleri et conjurationi proximus,

tem, non clementiam cujusquam experiar, sed liber, et mihi ipsi probatus, antibo[2] periculum. Vos obtestor, ne memoriam nostri per mœrorem, quam læti,[q] retineatis,[3] adjiciendo me quoque iis, qui fine egregio publica mala effugerunt.'

7. Tunc, singulos, ut cuique assistere,[1] [r] alloqui, animus erat, retinens aut dimittens, partem diei absumsit, multoque adhuc cœtu, et cunctis intrepidum vultum ejus spectantibus, cum superesse tempus novissimis crederent, gladio, quem sinu abdiderat, incubuit. Neque Cæsar ullis criminibus aut probris defunctum insectatus est, cum in[2] Blæsum[s] multa fœdaque incusavisset.

tiam, non indulgentiam cujusquam explorabo, sed liber et mihi ipsi acceptus antevertam discrimen. Rogo vos ne memoriam nostri per tristitiam potius, quam per gaudium conservetis, me etiam iis adjungentes, qui honesto exitu, publicis calamitatibus sese ipsi exemere.

Tunc unumquemque vel remanere, vel valere jubens, prout ipsi præsto esse, aut eum affari cupido erat, sic *partem diei impendit, et frequenti adhuc conventu, et cunctis interritam faciem ejus cernentibus, cum nondum adesse tempus* mortis *existimarent, ferro, quod sinu occultarat, se transfodit. Neque Tiberius ullis criminationibus aut contumeliis mortuum incessit, cum tamen Blæso plurima turpiaque objectavisset.*

Brotier.—2 Sic libri omnes editi. Brotier. *anteibo.*—3 Vulgo diceremus, *vos obtestor, ut memoriam nostri læti potius, quam per mœrorem, retineatis* Nihil tamen peccat vulgata scriptura, ut placet Boxhornio. *Idem.*

1 Male Vertranius, *ut cuique adstitere.* Boxhornius, *ut cuique adstiterat.* Idem.—2 Mallet Lipsius præpositionem, *in*, omitti. Eam Gronovius merito tuetur auctoritate Livii, XXVII. 1. *Idem.*

NOTÆ

non tantum amicitia aut propinquitate Sejani reus, et qui se pariter occiderat, ut conjicere est. Vide rem similem apud Curtium, ubi de Philota; et in nostra historia Gall. de illustrissimo Thuano, sub Ludovico XIII.

[q] *Ne memoriam nostri per mœrorem, quam læti, retineatis*] Sup. *magis*, id est, ne recordatio mei et mortis hujus vos magis contristet, quam lætificet, ut mortem meam malitis plausu, quam planctu prosequi, ut malitis eam laudare, quam lugere. Vide Senecam ad Marciam c. 2. et 3. 'Octavia Marcelli memoriam retinuit per mœrorem: Livia Drusi, post primum illum doloris impetum, læta.'

[r] *Singulos, ut cuique assistere*] *Assistere* hic est, genus officii, quod si decubuisset ille magnanimus, fuisset, *assidere.*

Qui venerant, ut assisterent, ut ei præsto essent, ut præsentiam commodarent tanti viri supremis, eos retinebat; iis vultu, nutu, verbis significabat gratum sibi esse, quod adessent.

Qui vero, ut brevi alloquio, sive ob id ipsum, quod agebatur, sive ob aliud negotium, potiti discederent; eos cum responso sedate placideque, nihil turbatus, dimittebat. *Gronovius.*

[s] *Cum in Blæsum*] Recte sic apud

8. Relatum inde de P. Vitellio et Pomponio Secundo: illum indices arguebant, 'claustra ærarii,[t] cui præfectus erat, et militarem pecuniam rebus novis obtulisse:' huic a Considio, Prætura functo, objectabatur 'Ælii Galli[1] amicitia, qui, punito Sejano, in hortos Pomponii, quasi fidissimum ad subsidium, perfugisset:' neque aliud periclitantibus auxilii, quam in fratrum constantia[u] fuit, qui vades extitere: mox, crebris prolationibus, spem ac metum juxta gravatus Vitellius,[v] petito, per speciem studiorum,[w] scalpro, levem

Actum postea de P. Vitellio, et Pomponio Secundo; Vitellium delatores incusabant claves ærarii, cui impositus erat, et opes militi destinatas novis consiliis exhibuisse: *Pomponio objiciebat Considius qui præturam obierat,* familiaritatem Ælii Galli, qui damnato Sejano fugisset in hortos Pomponii, velut ad tutissimum præsidium; *neque aliud perfugium* eo discrimine, *quam in firmitudine fratrum fuit, qui vades fuere. Postea variis dilationibus spem formidinemque juxta pertæsus Vitellius, postulato, prætextu studiorum, scalpro, modicum vul-*

1 Sic optime emendavit Lipsius. Æliæ enim gentis cognomen Gallus. Perperam Beroaldus, *Velii Galli.* Brotier.

NOTÆ

Livium XXVII. 1. 'Ipse in Fulvii similitudinem nominis increpans:' et l. XXX. 20. 'In se quoque ac suum ipsius caput execratum.'

[t] *Claustra ærarii*] Puto hic agi tantum de ærario militari, quod explicat Tac. per *militarem pecuniam,* nec enim utrique ærario simul idem præfectus fuisset, nempe ærario populi, et militari.

[u] *In fratrum constantia*] Suetonius ita narrat, ut de uno fratre modo dicat. 'Publicus,' inquit, 'post præturæ honorem, inter Sejani conscios arreptus, et fratri in custodiam datus, scalpro librario venas incidit et obligari se passus, in eadem custodia, morbo periit.' *Gronovius.*

Sic Tacitus, quia Publius fratri in custodiam datus, sicque fratrum mutua constantia fuit; vel, quia habuit plures fratres, qui forte omnes pro salute illius prædes et deprecatores, licet uni præcipue traditus sit. Videtur innuere Tac. Pomponium etiam traditum fratri, *neque aliud periclitantibus,* nempe Vitellio et Pomponio, *auxilii quam in fratrum* suorum *constantia.*

[v] *Gravatus Vitellius*] Quam a se ipso mutatus vir ille, qui post Pisonem inimicum Germanici et interfectorem accusatum condemnatumque, ac 'post præturæ honorem' ex ea pietate obtentum, 'inter Sejani conscios arreptus et in custodiam fratri datus, scalpro librario venas sibi incidit: nec tam mortis pœnitentia, quam suorum obtestatione obligari, curarique se passus, in eadem custodia morbo periit!' Sueton.

[w] *Per speciem studiorum*] Doctus enim fuit, et scripta reliquit. Tertullianus de anima: 'In Vitellii commentariis conditum est.'

Scalpro] Scalprum instrumenti ferrei nomen est, quo plures artifices utuntur, ut *scalpra sutoria* Horatio; et Cor. Celsus inter instrumenta chirurgica scalprum ponit. Hic putarim accipi pro eo instrumento, quo studiosi pennas acuunt, aut aptant.

ictum venis intulit, vitamque ægritudine animi finivit. At Pomponius, multa morum elegantia et ingenio illustri, dum adversam fortunam æquus tolerat, Tiberio superstes fuit.

9. Placitum posthac, 'ut in reliquos[x] Sejani liberos adverteretur;' vanescente quanquam plebis ira, ac plerisque per priora supplicia lenitis. Igitur portantur in carcerem, filius imminentium intelligens, puella adeo nescia,[y] ut crebro interrogaret, 'quod ob delictum, et quo traheretur? neque facturam ultra:' et, 'posse se puerili verbere moneri.' Tradunt temporis ejus auctores, 'quia, Triumvirali supplicio affici virginem,[z] inauditum habebatur, a carnifice, laqueum juxta,

nus venis inflixit, et confectus tædio mortem obiit. Sed Pomponius plurima suavitate morum, et ingenio celebri, dum fortunam improsperam æquo animo sustinet, Tiberio supervixit.

Decretum deinde, ut in ceteram Sejani sobolem animadverteretur; *quamvis senescente jam indignatione vulgi, et multis per prima supplicia placatis. Itaque rapiuntur in custodiam, filius impendentium* malorum *gnarus, filia adeo inscia, ut identidem quæreret*, quam ob culpam, et quo raperetur? Neque se commissuram amplius, et posse se puerili flagro corripi. *Memorant ejus ævi scriptores*, quia more tradito nefas erat puellam per triumviros capitales interfici, prius

NOTÆ

[x] *In reliquos*] An liberi aliqui Sejani jam puniti erant? suspicari audeam per *τὸ reliquos*, debere intelligi liberos qui superstites essent patri, seu casui et exitio illius: et Apicata uxor Sejani ordinem sceleris seu veneni Druso propinati tum tantum aperuit, cum trahi filios suos ad supplicium vidisset; quod semel, ut puto, peractum est.

Et cum addit Tacitus: 'portantur in carcerem filius, &c. puella adeo nescia;' quasi de unico filio, et unica puella videtur intelligere, quæ destinata quondam filio Claudii uxor. Ante annos octo ejecta domo Sejani Apicata, sicque illi liberi nondum pubertatem ingressi erant, filius grandior, prætextatus tamen.

Hanc suppliciorum stragem refert Sueton. Tib. 61. 'Viginti uno die abjecti tractique sunt, inter eos pueri et fœminæ. Immaturæ puellæ, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitiatæ prius a carnifice, dein strangulatæ;' quod uno loco et semel memoravit Suetonius; semel et Dio, qui non id reticuissent, si bis in Sejani liberos sævitum esset.

[y] *Puella adeo nescia*] Illa ipsa, quæ sponsa Claudii filio, ut hic notat Dio. *Lipsius.*

[z] *Triumvirali supplicio affici virginem*] Triumviri, qui alias judices capitales, prorsus iidem Romæ, qui Undecimviri Athenis: munus eorum præesse carceri, punire damnatos; itemque cognoscere de furtis admissisque servorum, aut ejusmodi viliorum capitum, ad Mæniam columnam.

Quod idem in Atheniensibus fuisse disco ex Suida: 'Undecimviri Athenis sunt magistratus qui curam habent eorum qui damnati sunt, in carcere, ad quos ducebantur fures et plagiarii.' Nec ambigo quin Romanis exemplum inde.

Sed cur, ait, inauditum virginem

effigies Agrippinæ ac Neronis gerens, circumsistit curiam, festisque[2] in Cæsarem ominibus, 'falsas literas, et Principe invito exitium domui ejus intendi,' clamitat: ita nihil

Agrippinæ et Neronis, circumsidet senatum, faustisque in principem vocibus, clamat fictas epistolas esse; nec sponte Cæsaris, perniciem familiæ ejus comparari:

vero editio princeps, *disserebatque brevibus momentis summa verti posse quandoque Germanicis Titium pœnitentiæ senis... Simul populis*, &c. Ita quoque Ms. Flor. sed in *Germanicis* et *Titium* *G* et *T* non majusculæ, at communes sunt literæ. Malum celavit potius, quam sanavit Rhenanus, cum correxit, *brevibus momentis summa verti posse, dandumque interstitium pœnitentiæ senis. Simul populus*, &c. Plurima etiam peccat, tum quod, *interstitium* vox sit Macrobiana, Corneliani ævi auribus insolens, in novum adhuc sensum detorta; tum quod mutetur, *quandoque*, omittatur *Germanicis*, lacuna sileatur. Inde sane optimi editores Ryckius, Jac. Gronovius et Ernestus, cum hæc probare non possent, nec meliora viderent, maluere mutilam et hiulcam Ms. Flor. codicis scripturam retinere. Tentavit tamen Ernestus, sed omnino infeliciter, *dandumque in Germanicis spatium pœnitentiæ senis*. Quis ferat unquam, *in Germanicis?* Nec felicior Heinsius, *dandumque domui Germanici interstitium pœnitentiæ senilis*. Miror hoc placuisse Grævio, qui, mutato *senilis*, *senis* retinebat. Post irritos tot eruditorum virorum conatus veterem scripturam meditanti mihi hæc non modo potior, sed etiam certissima visa est emendatio: *disserebatque brevibus momentis summa verti posse, quandoque Germanici stirpem, ubi spatium pœnitentiæ senis, resurgere*. In ea enim plurimum veteris scripturæ; ipsa est Taciti mens ac Latinitas: lacuna expletur. *Quandoque* hic usurpatur, ut supra Annal. I. 4. 'duobusque insuper adolescentibus, qui rempublicam interim premant, quandoque distrahant.' *Brotier*. *Brevibus momentis summa verti posse,* * *quandoque Germanicis Titium pœnitentiæ senis*] Retuli lectionem archetypi codicis, simul cum lacuna prout a Beroaldo expressa est: quam interpolavit primum Rhenanus edendo: *dandumque interstitium pœnitentiæ senis:* dissimulata lacuna: quod insequentes Editores secuti sunt. Ego satius duxi sinceram Codicis scripti lectionem reducere quamvis corruptam, quam conjecturam manifestissime falsam pro Taciti verbis venditare. *Ryckius*.—2 Mallet Acidalius, *faustisque*. Nihil tamen mutaverim.

NOTÆ

Suadebat iste, saltem vel Germanicorum memoriæ magnæ (Drusi avi, et filii, qui pater aut maritus horum), Germanicorum, inquam, memoriæ hoc largiendum, ut spatium esset pœnitentiæ senis.

Posse enim illum ad bonam mentem redire, si tempus medium esset, nec jussio ejus statim patraretur. Sane aliquid de Germanicis fuit: etsi locus fortasse non plenus. *Rhenanus*.

Scripsit Tacitus; *Dandumque Germanico interstitium pœnitentiæ senis.* Hoc Germanico, optimo principi, debemus, ut priusquam atrocius quid in ejus conjugem Agrippinam, in filium Neronem statuamus, relinquamus interstitium pœnitentiæ morosi et nimium præcipitis senis Tiberii.

Lipsius malebat, *Germanicis*. Contra Taciti morem. Tiberius Ann. III. 'Id solum Germanico supra leges præstiterimus, quod in curia potius, quam in foro, apud senatum, quam apud judices, de morte ejus anquiritur.' *Boxhorn*.

triste illo die patratum. Ferebantur etiam, sub nominibus Consularium, fictæ in Sejanum sententiæ;[1] exercentibus plerisque per occultum, atque eo procacius, libidinem ingeniorum: unde illi ira violentior, et materies criminandi: 'spretum dolorem Principis ab Senatu: descivisse[3] populum: audiri jam et legi novas conciones, nova Patrum consulta: quid reliquum, nisi ut caperent ferrum? et, quorum imagines pro vexillis secuti forent,[j] Duces Imperatoresque deligerent?'

5. Igitur Cæsar, repetitis adversum nepotem et nurum probris, increpitaque per edictum plebe, questus apud Patres, 'quod fraude unius Senatoris Imperatoria majestas

sic nihil mœstum illo die perpetratum. Vulgabantur etiam suppositæ in Sejanum sententiæ, nomine consularium, dum plerique indulgent procacitati ingeniorum per secretum; ideoque petulantius: unde illi ira atrocior et occasio fingendi struendique crimina: contemtam ultionem principis a Patribus; defecisse plebem, jam audiri recitarique novas orationes, nova decreta Patrum; quid superesse, nisi ut capesserent arma? et quorum effigies pro signis et aquilis sectati essent, duces principesque assumerent?

Itaque Tiberius, instauratis criminibus adversus Neronem et Agrippinam, et incusato per edictum populo, cum expostulasset apud senatum, quod dolo unius

Brotier.—3 *Principis ab senatu: descivisse.* Ita optime distinxit Lipsius. Perperam Beroaldus et veteres, *principis: ab senatu descivisse populum.* Idem.

NOTÆ

[1] *Sententiæ*] Sic fingebant illi: cum nondum satis compertum esset in vulgus, quid actum, quid dictum in senatu esset a Patribus, talia fingebant, exercebantque ingenia pro libidine, sed tamen in exitium eorum quos salvos vellent, usque adeo levis est mortalium prudentia: tanta libido exercendi linguam, vel stylum adversus imperitantes.

[j] *Et, quorum imagines pro vexillis secuti forent*] Obiter annotabo locum istum allatum fuisse a Lipsio supra l. II. 83. ubi agitur de honoribus Germanico post mortem decretis: inter quos equester ordo instituit, uti turmæ idibus Juliis imaginem ejus sequerentur; allatus, inquam, hic locus libri v. tanquam ex l. VI. quod corrigendum.

Et ex eo isto loco l. v. inferebat Lipsius, Equites Rom. idibus Juliis, in transvectione, imaginem Germanici pro vexillo secutos; ut nempe populus hic sequitur imagines Agrippinæ et Neronis pro vexillis.

Quod tamen non serio dictum Tacito, sed relatum tanquam criminante Sejano, quod crimen falsum, ut cetera alia Sejani: nec sequebatur populus tales imagines pro vexillis, sed tantum ut instaurarent decus Cæsarum, et salutem domus Germanici procurarent assererentque, festis etiam in ipsum Tiberium ominibus.

elusa publice foret: integra tamen sibi cuncta' postulavit:[k] nec ultra deliberatum, quo minus, non quidem extrema decernerent, id enim vetitum, sed, 'paratos ad ultionem, vi Principis impediri' testarentur.[l]

senatoris majestas principis frustrata palam esset, ex integro rem referri *flagitavit: nec ultra dubitatum, quin non quidem ultima statuerent, id enim prohibitum, sed* promtos ad vindictam, potestate Cæsaris se retineri *profiterentur.*

NOTÆ

[k] *Integra tamen sibi cuncta postulavit*] Vertit Harlæus, quasi Tiberius postulasset, ut ad se res integra et injudicata remitteretur. Immo relinquit permittitque rem arbitrio Patrum, et postulat judicium illorum, tanquam in re nondum agitata, et quasi nondum disceptata in senatu esset.

Et certe auditis his literis Tiberii, non amplius dubitavere Patres, quin decernerent, non quidem extremum supplicium, hoc enim vetabatur iisdem literis, sed se paratos ad omnem ultionem, quam vellet princeps, profiterentur, et simul decrevere, ut relegarentur clauderenturque insulis Agrippina et Nero.

Quod et factum statim; ut olim sub Augusto eadem pœna damnarant Julias, filiam ac neptem Augusti, et Postumum Cæsarem. Nullum quippe scelus sine exemplo admittitur.

[l] *Vi principis impediri testarentur*] Malum tuum, Corneli, fatum! Non paginæ aliquot, sed libri hic perierunt, quibus gesta fere triennii continebantur, de Agrippinæ liberorumque ejus exitu, de Sejani spe conatuque, de ejusdem cum agmine amicorum strage, de Liviæ flagitiis et morte; ad summam, flos quasi historiæ tuæ. *Lipsius.*

Vi principis impediri testarentur] Desiderantur reliqua actorum hujus anni, in queis, quemadmodum Agrippina in insulam Pandatariam relegata sit, Nero in Pontiam, ubi uterque eorum interfectus est jussu Tiberii. Auctor Sueton. in Caligula.

Desiderantur et acta insequentis anni, quo M. Vinicius, L. Cassius Coss. fuerunt; quorum uterque postea Tiberii progener fuit, ut postea dicetur. Tum ut Sejanus eo usque creverit, ut Tiberius vulgo insulæ præfectus, Sejanus pro imperatore haberetur: quem jam Tiberius metuens, neque aperte adoriri ausus, consulem secum designavit; et ad senatum scribens, Sejanum suum, suarum curarum participem, nominabat.

Iniit consulatum Tiberius absens, Kal. Januarii, sine collega. Sejanus autem collega, ab eo ascitus, Kalend. Febr. in urbem venit, consulatumque auspicatus est. Consules una fuere ad Idus Maias. Toto illo tempore Sejanus non consulatus, sed imperii collega habebatur.

Idibus Maii, suffecti in eorum locum C. Memmius Regulus, Fulcinius Trio. Hic ex Sejani clientela; ille non tam a Sejano alienus, quam ambiguus fidei, et privatis utilitatibus officium metiens.

Tiberius interea explorandis senatus in Sejanum animis, per epistolas modo eum laudibus tollere; interdum oblique perstringere: nonnunquam de eo contemtim loqui: et ut advertit eas res quibus Sejani potentia minueretur, non aversis animis accipi, jamque plerosque reperiri, qui nutarent, confidentior factus, nonnullos e

6. * Quatuor et quadraginta orationes[m] super ea re habitæ, ex quis ob metum paucæ, plures assuetudine, * 'mihi

Orationes quatuor et quadraginta super eo negotio pronunciatæ, ex quibus ob formidinem paucæ suppressæ, plurimæ pro more vulgatæ sunt. * Ego mihi dede-

NOTÆ

cultoribus ejus afflixit: quosdam quibus ille infensus erat, ornavit.

Varie inter ea Sejani animus inter spem, et metum fluctuabat: nam et tam alte subvectus, ut paulum deesse videretur ad summum, non minus se Tiberio, quam Tiberium sibi metuendum esse ducebat: et fato nunquam securæ potentiæ per scelera quæsitæ, terrebat simul timebatque.

Nec minus suspensa civitas Sejano, neque tanto, ut prius, studio colere, neque tamen aperte ab eo desciscere audebat: infixa penitus in plerisque omnibus opinione, nihil sincerum esse Tiberii: nunquam voluntatem ipsius ita perspici posse, ut non immineret periculum, si qui præpropere obtemperassent. Multis jam exitiosum fuisse, quod de voluntate ipsius ac sententia, ex vultu ac verbis judicassent. *Muretus.*

Testarentur] Vertit interpres Gall. quasi responderent principi; quod falsum de senatoribus. Postquam retulisset consul, consensus patrum, seu senatusconsultum mittebatur Cæsari, a consulibus nempe.

Et tum, cum testarentur in senatu se paratos ad ultionem, nondum respondebant Cæsari, sed consuli; nempe interroganti quid censerent, priusquam nuntiaretur constitutio illa quæcumque fuerit Tiberio. Quantum patet ex Sueton. Agrippina Neroque in insulas translati sunt lecticis obditis.

[m] *Quatuor et quadraginta orationes*] Quæ præeunt, gesta sunt Fufio et Rubellio coss. initio anni: hæc auten C. Memmio Regulo et Fulcinio Trione. Ita interciderunt acta pleraque anni 782, acta omnia anni sequentis, quo Coss. M. Vinicius et L. Cassius: item hujus anni, quo ex Kal. Maii suffecti Tiberio et Sejano consules Regulus et Trio. *Lipsius.*

Quatuor et quadraginta orationes] Id pertinere possit ad ea quæ præcedunt, nempe ita ut testarentur Patres se paratos ulcisci principem, non quidem, ut extrema, id est mortem statuerent, (id enim vetabat Tiberius, non amore nepotum, sed metu populi militumque;) testabantur autem Patres se paratos ad ultionem per illas orationes quadraginta quas in senatu habuerunt, et quibus sententiam promebant de re relata adversus Agrippinam et Neronem.

Ex quibus orationibus paucæ ob metum Cæsarum statim suppressæ, plures assuetudine et adulatione in Tiberium et Sejanum editæ et vulgatæ sunt, ut conjicio. Constituere autem Patres, quod habetur apud Suet. Tib. 53. 'Novissime calumniatus (Agrippinam) modo ad statuam Augusti, modo ad exercitus confugere velle, Pandateriam relegavit; convitiantique oculum per centurionem verberibus excussit. Rursus mori inedia destinanti, per vim ore diducto infulciri cibum jussit.'

De Nerone et Druso filiis ipsius, sic Sueton. 54. 'Accusavit per literas, amarissime congestis etiam probris, et judicatos hostes fame necavit; Neronem in insula Pontia, Drusum in ima parte palatii.' et infra 64. 'Nepotes nunquam aliter post damnationem, quam catenatos, obsutaque lectica, loco movit; prohibitis per militem obviis ac viatoribus respicere usquam, vel consistere.'

pudorem aut[n] Sejano invidiam allaturum censui. * Versa est fortuna, et ille quidem, qui collegam[o] et generum asciverat, sibi ignoscit: ceteri, quem per dedecora fovere, cum scelere insectantur. * Miserius sit, ob amicitiam accusari,[1] an amicum accusare,[p] haud discreverim. * Non crudelita-

cus, aut Sejano amico odium importaturum existimavi; nunc vero cum mutata est fortuna, et ille quidem sibi parcit, qui consortem imperii Sejanum generumque assumserat. Alii non sine scelere invehuntur in eum ipsum, quem per flagitia coluere ac celebravere, nec certe facile intellectu, an calamitosius sit deferri propter amicitiam, an amicum deferre. Ego non sævi-

1 Boxhornius omittit, *accusari:* mox emendat, *amicum accusari.* Pessime.

NOTÆ

[n] *Mihi pudorem, aut*] Ἀποσπασμάτιον ex oratione cujuspiam damnandi ob Sejanum, uti et sequens membrum.

[o] *Et ille quidem qui collegam*] Id quoque a M. Terentio ob amicitiam Sejani reo, dum se defenderet, Tiberio exprobratum, infra l. VI. 'Insidiæ in rempub. consilia cædis adversum imperatorem, puniantur. De amicitia et officiis, idem finis et te Cæsar, et nos absolverit.'

Liberius adhuc Gætulicus superioris Germaniæ legatus, Tiberio in eandem sententiam scripsit, eodem l. VI. 'Affinitatem sibi cum Sejano haud sponte, sed consilio Tiberii, cœptam: perinde se, quam Tiberium falli potuisse, neque errorem eundem, illi sine fraude, aliis exitio habendum.'

[p] *Ob amicitiam accusari, an amicum accusare*] *Accusare amicum* est, facere, quod illi, qui, quem per dedecora foverant, nunc insectabantur: quod faciebat Satrius Secundus, ex emissario et satellite Sejani, conjurationis index. Hi, modo sic subterfugerent Tiberium sævientem, neque ab sese, neque a vulgo pro *miseris* habebantur. Ut quivis improbi, quamdiu pœnam evitant.

At hic noster cum philosophis *miserum* censet et felix scelus: ac perinde *miseros* dicit, qui prodendo fidem et ejurando amicum sese tutantur, et qui, quod non inficientur amicitiam, in periculo versantur.

Scilicet ut, cum utrimque miserum sit; hinc quia turpitudo adest, inde quia fulmen damnationis imminet; ostendat, justius se consilium cepisse, forti, ut illi putabant, exitu hoc anceps evadendi. *Gronovius.*

Ob amicitiam] Forte ob solam amicitiam Sejani iste, quicumque sit, accusabatur, nullius mali consilii particeps, forte sciens conjurationis, non tamen socius aut particeps, attamen reus majestatis, quod non aperuisset ea consilia principi, quod amicum suum non accusasset.

Qui ita reus tamen ut sponte mereretur, quod patet his verbis: 'Non crudelitatem, non clementiam cujusquam experiar.' Ita reus ut forte nec accusari, nec damnari jure posset: moritur forte sola amicitia Sejani perculsus, sola ista amicitia reus, nullo alio crimine.

Quod conjicitur ex iis quæ infra: 'Neque Cæsar ullis criminibus aut probris defunctum insectatus est, cum in Blæsum, &c. incusavisset,' qui avunculus Sejani, et qui haud dubie sceleri et conjurationi proximus,

tem, non clementiam cujusquam experiar, sed liber, et mihi ipsi probatus, antibo[2] periculum. Vos obtestor, ne memoriam nostri per mœrorem, quam læti,[q] retineatis,[3] adjiciendo me quoque iis, qui fine egregio publica mala effugerunt.'

7. Tunc, singulos, ut cuique assistere,[1] [r] alloqui, animus erat, retinens aut dimittens, partem diei absumsit, multoque adhuc cœtu, et cunctis intrepidum vultum ejus spectantibus, cum superesse tempus novissimis crederent, gladio, quem sinu abdiderat, incubuit. Neque Cæsar ullis criminibus aut probris defunctum insectatus est, cum in[2] Blæsum[s] multa fœdaque incusavisset.

tiam, non indulgentiam cujusquam explorabo, sed liber et mihi ipsi acceptus antevertam discrimen. Rogo vos ne memoriam nostri per tristitiam potius, quam per gaudium conservetis, me etiam iis adjungentes, qui honesto exitu, publicis calamitatibus sese ipsi exemere.

Tunc unumquemque vel remanere, vel valere jubens, prout ipsi præsto esse, aut eum affari cupido erat, sic *partem diei impendit, et frequenti adhuc conventu, et cunctis interritam faciem ejus cernentibus, cum nondum adesse tempus* mortis *existimarent, ferro, quod sinu occultarat, se transfodit. Neque Tiberius ullis criminationibus aut contumeliis mortuum incessit, cum tamen Blæso plurima turpiaque objectavisset.*

Brotier.—2 Sic libri omnes editi. Brotier. *anteibo.*—3 Vulgo diceremus, *vos obtestor, ut memoriam nostri læti potius, quam per mœrorem, retineatis* Nihil tamen peccat vulgata scriptura, ut placet Boxhornio. *Idem.*

1 Male Vertranius, *ut cuique adstitere.* Boxhornius, *ut cuique adstiterat.* Idem.—2 Mallet Lipsius præpositionem, *in*, omitti. Eam Gronovius merito tuetur auctoritate Livii, XXVII. 1. *Idem.*

NOTÆ

non tantum amicitia aut propinquitate Sejani reus, et qui se pariter occiderat, ut conjicere est. Vide rem similem apud Curtium, ubi de Philota; et in nostra historia Gall. de illustrissimo Thuano, sub Ludovico XIII.

[q] *Ne memoriam nostri per mœrorem, quam læti, retineatis*] Sup. *magis*, id est, ne recordatio mei et mortis hujus vos magis contristet, quam lætificet, ut mortem meam malitis plausu, quam planctu prosequi, ut malitis eam laudare, quam lugere. Vide Senecam ad Marciam c. 2. et 3. 'Octavia Marcelli memoriam retinuit per mœrorem: Livia Drusi, post primum illum doloris impetum, læta.'

[r] *Singulos, ut cuique assistere*] *Assistere* hic est, genus officii, quod si decubuisset ille magnanimus, fuisset, *assidere.*

Qui venerant, ut assisterent, ut ei præsto essent, ut præsentiam commodarent tanti viri supremis, eos retinebat; iis vultu, nutu, verbis significabat gratum sibi esse, quod adessent.

Qui vero, ut brevi alloquio, sive ob id ipsum, quod agebatur, sive ob aliud negotium, potiti discederent; eos cum responso sedate placideque, nihil turbatus, dimittebat. *Gronovius.*

[s] *Cum in Blæsum*] Recte sic apud

8. Relatum inde de P. Vitellio et Pomponio Secundo: illum indices arguebant, 'claustra ærarii,[t] cui præfectus erat, et militarem pecuniam rebus novis obtulisse:' huic a Considio, Prætura functo, objectabatur 'Ælii Galli[1] amicitia, qui, punito Sejano, in hortos Pomponii, quasi fidissimum ad subsidium, perfugisset:' neque aliud periclitantibus auxilii, quam in fratrum constantia[u] fuit, qui vades extitere: mox, crebris prolationibus, spem ac metum juxta gravatus Vitellius,[v] petito, per speciem studiorum,[w] scalpro, levem

Actum postea de P. Vitellio, et Pomponio Secundo; Vitellium delatores incusabant claves ærarii, cui impositus erat, et opes militi destinatas novis consiliis exhibuisse: *Pomponio objiciebat Considius qui præturam obierat*, familiaritatem Ælii Galli, qui damnato Sejano fugisset in hortos Pomponii, velut ad tutissimum præsidium; *neque aliud perfugium* eo discrimine, *quam in firmitudine fratrum fuit, qui vades fuere. Postea variis dilationibus spem formidinemque juxta pertæsus Vitellius, postulato, prætextu studiorum, scalpro, modicum vul-*

1 Sic optime emendavit Lipsius. Æliæ enim gentis cognomen Gallus. Perperam Beroaldus, *Velii Galli*. Brotier.

NOTÆ

Livium XXVII. 1. 'Ipse in Fulvii similitudinem nominis increpans:' et l. XXX. 20. 'In se quoque ac suum ipsius caput execratum.'

[t] *Claustra ærarii*] Puto hic agi tantum de ærario militari, quod explicat Tac. per *militarem pecuniam*, nec enim utrique ærario simul idem præfectus fuisset, nempe ærario populi, et militari.

[u] *In fratrum constantia*] Suetonius ita narrat, ut de uno fratre modo dicat. 'Publicus,' inquit, 'post præturæ honorem, inter Sejani conscios arreptus, et fratri in custodiam datus, scalpro librario venas incidit et obligari se passus, in eadem custodia, morbo periit.' *Gronovius.*

Sic Tacitus, quia Publius fratri in custodiam datus, sicque fratrum mutua constantia fuit; vel, quia habuit plures fratres, qui forte omnes pro salute illius prædes et deprecatores, licet uni præcipue traditus sit. Videtur innuere Tac. Pomponium etiam traditum fratri, *neque aliud periclitantibus*, nempe Vitellio et Pomponio, *auxilii quam in fratrum* suorum *constantia.*

[v] *Gravatus Vitellius*] Quam a se ipso mutatus vir ille, qui post Pisonem inimicum Germanici et interfectorem accusatum condemnatumque, ac 'post præturæ honorem' ex ea pietate obtentum, 'inter Sejani conscios arreptus et in custodiam fratri datus, scalpro librario venas sibi incidit: nec tam mortis pœnitentia, quam suorum obtestatione obligari, curarique se passus, in eadem custodia morbo periit!' Sueton.

[w] *Per speciem studiorum*] Doctus enim fuit, et scripta reliquit. Tertullianus de anima: 'In Vitellii commentariis conditum est.'

Scalpro] Scalprum instrumenti ferrei nomen est, quo plures artifices utuntur, ut *scalpra sutoria* Horatio; et Cor. Celsus inter instrumenta chirurgica scalprum ponit. Hic putarim accipi pro eo instrumento, quo studiosi pennas acuunt, aut aptant.

ictum venis intulit, vitamque ægritudine animi finivit. At Pomponius, multa morum elegantia et ingenio illustri, dum adversam fortunam æquus tolerat, Tiberio superstes fuit.

9. Placitum posthac, 'ut in reliquos[x] Sejani liberos adverteretur;' vanescente quanquam plebis ira, ac plerisque per priora supplicia lenitis. Igitur portantur in carcerem, filius imminentium intelligens, puella adeo nescia,[y] ut crebro interrogaret, 'quod ob delictum, et quo traheretur? neque facturam ultra:' et, 'posse se puerili verbere moneri.' Tradunt temporis ejus auctores, 'quia, Triumvirali supplicio affici virginem,[z] inauditum habebatur, a carnifice, laqueum juxta,

nus venis inflixit, et confectus tædio mortem obiit. Sed Pomponius plurima suavitate morum, et ingenio celebri, dum fortunam improsperam æquo animo sustinet, Tiberio supervixit.

Decretum deinde, ut in ceteram Sejani sobolem animadverteretur; *quamvis senescente jam indignatione vulgi, et multis per prima supplicia placatis. Itaque rapiuntur in custodiam, filius impendentium* malorum *gnarus, filia adeo inscia, ut identidem quæreret,* quam ob culpam, et quo raperetur? Neque se commissuram amplius, et posse se puerili flagro corripi. *Memorant ejus ævi scriptores,* quia more tradito nefas erat puellam per triumviros capitales interfici, prius

NOTÆ

[x] *In reliquos*] An liberi aliqui Sejani jam puniti erant? suspicari audeam per τὸ *reliquos*, debere intelligi liberos qui superstites essent patri, seu casui et exitio illius: et Apicata uxor Sejani ordinem sceleris seu veneni Druso propinati tum tantum aperuit, cum trahi filios suos ad supplicium vidisset; quod semel, ut puto, peractum est.

Et cum addit Tacitus: 'portantur in carcerem filius, &c. puella adeo nescia;' quasi de unico filio, et unica puella videtur intelligere, quæ destinata quondam filio Claudii uxor. Ante annos octo ejecta domo Sejani Apicata, sicque illi liberi nondum pubertatem ingressi erant, filius grandior, prætextatus tamen.

Hanc suppliciorum stragem refert Sueton. Tib. 61. 'Viginti uno die abjecti tractique sunt, inter eos pueri et fœminæ. Immaturæ puellæ, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitiatæ prius a carnifice, dein strangulatæ;' quod uno loco et semel memoravit Suetonius; semel et Dio, qui non id reticuissent, si bis in Sejani liberos sævitum esset.

[y] *Puella adeo nescia*] Illa ipsa, quæ sponsa Claudii filio, ut hic notat Dio. *Lipsius.*

[z] *Triumvirali supplicio affici virginem*] Triumviri, qui alias judices capitales, prorsus iidem Romæ, qui Undecimviri Athenis: munus eorum præesse carceri, punire damnatos; itemque cognoscere de furtis admissisque servorum, aut ejusmodi viliorum capitum, ad Mæniam columnam.

Quod idem in Atheniensibus fuisse disco ex Suida: 'Undecimviri Athenis sunt magistratus qui curam habent eorum qui damnati sunt, in carcere, ad quos ducebantur fures et plagiarii.' Nec ambigo quin Romanis exemplum inde.

Sed cur, ait, inauditum virginem

compressam: exin, oblisis faucibus, id ætatis corpora in gemonias abjecta.'[a]

10. Per idem tempus Asia atque Achaia exterritæ sunt, acri magis, quam diuturno rumore, 'Drusum, Germanici filium,[b] apud Cycladas insulas, mox in continenti visum:'

vitiatam esse a tortore, prope laqueum; dein strangulatam, et ejus ætatis cadavera in Gemonias projecta.

Eadem tempestate Asia et Achaia perturbatæ sunt rumore vehementi magis quam diuturno, conspectum Drusum Germanico genitum apud Cycladas insulas,

NOTÆ

affici triumvirali supplicio, id est, laqueo? id quidem ita ceperim, quasi non simpliciter virginem dixerit, sed impubem investemque. Lex enim non tam virginitati ignotum cautumque voluit, quam ætati. Ita nec pueros interfici fas, nisi toga sumta, et relatos in viros.

Hinc apud Dionem scriptum, a Triumviris in proscriptione jussum puerum quendam togam virilem sumere, ut scilicet jure posset interfici, l. XLVII. 'Ob id alia plurima præter leges patrata facinora sunt: ita ut etiam puer quidam in ephebos ascriptus sit, ut quasi viris accensitus interfici jure posset.' Apuleius II. Apol. de puero præcoci malitia. 'Hoc magis noxius, quod cum venia perniciosus est: et nondum pœnæ, jam injuriæ sufficit.' Quam causam et hic subesse arbitror, ut compressa devirginataque mulier videretur et plena annis. *Lipsius.*

Puto tamen id tributum innocentiæ, et pudori sequioris sexus, ut puella immatura viro non strangularetur, idque ita intelligendum de virgine, nempe, quæ necessitate naturæ et ætatis talis esset; et quasi sic nondum malitiæ vel crimini, ita neque pœnæ, matura videbatur.

Triumvirali supplicio] Triumvirale supplicium, quo reus in carcere afficeretur; ideo Cornelius dicit, quod Romæ tres viri capitales essent, qui carceris custodiam haberent, ut cum animadverti oporteret, interventu eorum fieret.

Duumviri capitales, Tullo Hostilio regnante, sunt creati propter occisam ab Horatio, victore Curiatiorum, sororem: postea, uno addito, *Triumviri* nuncupati. Horum mentionem facit Sallustius in conjur. Catil. et Tacit. in vita Agric.

Animadvertendi in facinorosos talis ratio habebatur, ut primum ad Triumviros capitales crimina deferrentur, qui ad prætorem delata referebant. Prætor vero consilium cogebat, et decretum consilii exequebatur. Valer. v. 4. 7. *Lupanus.*

[a] *Corpora in gemonias abjecta*] Sub Tiberio, inquit Suetonius, 'nemo punitorum non est in gemonias abjectus, uncoque tractus.' Necatum enim in carcere, magnis uncis in forum carnifices, ac inde in profluentem, trahebant, ait Dio; sive, capite abscisso, truncum rei corpus, sive strangulatus laqueo reus fuisset.

Legimus autem et intelligimus ubique *gemonias scalas,* in quibus corpora punitorum populus intueretur. Sed et Plin. VIII. 40. 'Gemonios gradus' ait: in eos cadaver projici et abjici dictum, quod ibi per paucos dies visum, in Tiberim abjiciebatur, cujus in ripa gemoniæ essent.

[b] *Drusum, Germanici filium*] Quem Tiberius, in abdita palatii parte, fame

et erat juvenis haud dispari ætate, quibusdam Cæsaris libertis, velut agnitus,[c] per dolumque comitantibus. Alliciebantur, ignari, fama nominis, et promtis Græcorum animis ad nova et mira: 'quippe elapsum custodiæ,[1] pergere ad paternos exercitus, Ægyptum aut Syriam invasurum,' fingebant simul credebantque. Jam juventutis concursu, jam publicis studiis frequentabatur, lætus præsentibus, et inanium spe;[d] cum auditum id Poppæo Sabino. Is, Macedoniæ tum intentus, Achaiam quoque curabat.[e] Igitur, quo vera, seu falsa anteiret, Toronæum Thermæumque sinum[f]

posthac in continenti: *et erat adolescens fere ejusdem ætatis, cui nonnulli liberti principis, quasi agnovissent, per fraudem se comites adjunxerant. Affluebant imperiti, illecti fama nominis, et pronis Græcorum ingeniis ad res novas et insolitas:* etenim vinclis exsolutum, se conferre ad paternas legiones, occupaturum Ægyptum aut Syriam, *fingebant ipsi credebantque: Jamque affluente juventute, jam vulgi favore celebrabatur, successu præsentium, et spe vana elatus, cum id nuntiatum* est *Poppæo Sabino. Is Macedoniæ tum invigilans, etiam Achaiæ præerat. Itaque ut vera, sive vana præverteret, Toronæum et Thermæum sinum propere præ-*

1 Beroaldus et veteres, *lapsum custodiæ.* Rhenanus et e recentioribus plurimi, *elapsum custodia.* Ernestus, *elapsum custodiæ.* Recte corrigitur, *elapsum;* excidit, *e*, ob præcedentem vocem, *quippe.* Placet quoque, *custodiam;* sic enim supra Annal. I. 61. 'pugnam aut vincula elapsi:' et infra Hist. III. 59. 'Custodias Vitelli elapsum.' *Brotier.* Gronovius et Ryckius *lapsum custodia:* Brotierus et Homerus *elapsum custodiam.*

NOTÆ

postea enecavit, ut paulo post dicetur: tum autem in custodia habebatur.

[c] *Velut agnitus*] Illum comitabantur liberti in speciem, quasi eum agnoscerent, tanquam filium Germanici eum ipsi approbarent, sed revera ut eum dolo proderent: fama hæc erat, quæ sæpe inanis: talia *fingebant* et *credebant.*

[d] *Et inanium spe*] Nihil mutandum. Ille creditus Drusus, Germanici filius, imperium principatumque agitabat animo, quæ nunquam consecuturus erat, et sic *inania* sperabat. Vide historiam Libonis Annal. II. ubi eum *facilem inanibus* vocat Tacitus: idem est, ac si dixeris, facilem ad speranda *inania*, quæ, scilicet, nunquam sit impetraturus.

Speraverat Libo habiturum aliquando se opes, quis viam Appiam, *reginam*, ut ille loquitur, *viarum*, pecunia Brundisium usque operiret. Vana seu *inania* illa vocat Tacitus, non quod vanæ essent tantæ opes, aut inter inania habendæ, sed quod frustra a Libone sperarentur. *Boxhorn.*

[e] *Achaiam quoque curabat*] Ex decreto illo, l. I. quo 'Achaiam et Macedoniam onera deprecantes levari proconsulari imperio tradique Cæsari placuit.'

[f] *Toronæum Thermæumque sinum*] Quorum ille ad Toronem Macedoniæ urbem; hic juxta Macedoniam Axii fluvii receptor.

Toronæum] Toronaicus sinus Mace-

præfestinans, mox Eubœam, Ægæi maris[g] insulam, et Piræeum[h] Atticæ oræ,[i] dein Corinthiense[j] littus, angustiasque Isthmi[k] evadit: marique alio[l] Nicopolim,[m] Romanam coloniam, ingressus, ibi demum cognoscit,[n] solertius interroga-

tervectus, dein Eubœam insulam maris Ægæi, fretumque Isthmi penetrat, et cum alio æquore appulisset Nicopolim coloniam Romanam, illic tandem comperit, callidius

NOTÆ

doniæ provinciæ ad mare Ægæum. Hodie *Ajomama*, in tractu *Emboli* Macedoniæ provinciæ, sub Turcico imperio Europæo.

Thermæumque] Thermaicus sinus Macedoniæ provinciæ ad mare Ægæum: hodie *Salonichi*, ad Archipelagum in Macedonia hodierna, provincia imperii Turcici Europæi. *Tillemonius.*

[g] *Ægæi maris*] Ægæum mare *Archipelago* mare Mediterran. inter Asiam proprie dictam et Macedoniam ac Græciam, ab Æge scopulo, inter Tenedum et Chium, teste Plinio, dictum; in quo insulæ multæ Cyclades et Sporades.

Ægæique] Ægæum mare, pars maris Mediterranei inter Græciam et Asiam minorem peninsulas, &c. Hodie *Archipel* vel *Archipelague*, inter Romeliam regionem et Natoliam peninsulam, in Turcico imperio Europæo et Asiatico. *Tillemonius.*

[h] *Piræeum*] Piræeus, portus Atheniensium ab Athenis 40. stad. distans, *Porto-Lion* Soph. et *Porto di Sethines*, inter Schœnuntem portum et Sunium promontorium.

Pyræum] Pyræus, portus Athenarum urbis, in Attica regione minore Achaiæ provinciæ: hodie *Porte-Lione*, urbis *Atine* portus, in Achaia, provincia imperii Turcici Europæi. *Tillemonius.*

[i] *Atticæ oræ*] Attica, regio minor Achaiæ provinciæ, ad mare Ægæum, in Græcia: hodie pars orientalis *Achaiæ*, seu *Livadiæ* provinciæ ad Archipelagum, sub Turcico imperio Europæo. *Tillemonius.*

[j] *Corinthiense*] Pars orientalis Corinthiacæ regionis minoris ad mare Ægæum, in Peloponneso: hodie pars orientalior *Clarenzæ* tractus, in Morea provincia imperii Turcici Europæi. *Tillemonius.*

[k] *Isthmi*] Isthmus Peloponnesi, qui et Corinthiacus, quo Peloponesus reliquæ Græciæ connectitur, 40. stad. inter Sinum Corinthiacum et Saronicum patet, quem Nero frustra effodere tentavit.

Isthmi] Isthmus Corinthiacus, pars est septentrionalis Corinthiacæ regionis minoris, in Peloponneso provincia Græciæ, et inter Corinthiacum et Saronicum sinus. Hodie vocatur *Hexamile;* est forsan Clarenzæ tractus, in Morea provincia imperii Turcici Europæi. *Tillemonius.*

[l] *Marique alio*] Intelligit mare Ionium. Vide notas II. 53.

[m] *Nicopolim*] Nicopolis, urbs Cassiopæorum populorum ad mare Ionium, in Epiro provincia Græciæ: hodie *Preverza*, urbs tractus Lartæ, in Epiro provincia Turcici imperii Europæi. *Tillemonius.*

[n] *Ibi demum cognoscit*] Vertit interpres Gall. quasi Sabinus juvenem ibi attigisset, illumque interrogasset, accepissetque ex ejus ipsius ore, ipsum *M. Silano genitum, &c.* Quasi vero Sabinus deprehensum illum conscendere navem et petere Italiam permisisset, quasi vero non eum statim in vinculis habuisset, quem per tot ma-

tum, 'quisnam foret,' dixisse,[2] [o] 'M. Silano genitum:'[p] et, multis sectatorum dilapsis, ascendisse navem, tanquam Italiam peteret: scripsitque hæc Tiberio: neque nos[q] originem finemve ejus rei ultra comperimus.

11. Exitu anni, diu aucta discordia Consulum erupit: nam Trio, facilis capessendis inimicitiis, et foro exercitus,[r]

interrogatum Pseudo-Drusum, quisnam esset, *respondisse*, se M. Silani filium esse: *et multis, qui eum frequentarant, abscedentibus, mare conscendisse; quasi in Italiam se conferret: et ea nuntiavit Tiberio. Neque nos initium, aut exitum hujus rei ultra cognovimus.*

Fine anni pridem adulta consulum dissensio prorupit. Quippe Trio promtus suscipiendis odiis, et usu forensi expertus, oblique arguerat Regulum tanquam lentum

2 Ita Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. Male in intermediis, *ibi demum cognoscit. Solertius interrogato, quisnam foret? dixit se M. Silano genitum.*

NOTÆ

ria investigarat, quasi vero non eum ipse vinctum Cæsari misisset!

Mens Taciti est, Sabinum, cum Nicopolim venisset, reperisse solertius interrogatum esse juvenem, non publice tamen, ut puto, aut a magistratibus, sed a consciis sese amicos fingentibus, et *dixisse* se M. Silani filium, et se conferre in Italiam. Sive id verum sive id falsum esset, hoc scripsit Tiberio Poppæus; neque ultra rem investigavit Tacitus.

[o] *Solertius interrogatum, quisnam foret, dixisse*] Falsum est quod addunt de suo, juvenem hunc, audito adventu Sabini, desertum esse a sectatoribus, et *ascendisse navem:* hoc non dicit Tacitus. Clarus sensus est, Sabinum Nicopoli demum cognovisse, quod falsus ille Drusus, diligenter interrogatus, quisnam foret, dixerat, se M. Silano genitum: et quod multis sectatorum dilapsis ascenderat navem, tanquam Italiam petiturus. Scripsit ergo hæc Tiberio Sabinus.

Ut puto, falsum dicebat ille juvenis, cum diceret se M. Silano genitum. Sed tamen verum erat, id solertius interrogatum dixisse: sic tamen convincebatur, et fatebatur ipse, non esse se verum Drusum.

Quicquid sit de origine ejus Silana, tamen constat nomen illud Silani fuisse aptissimum turbandis rebus, ob nobilitatem et affinitatem Silanorum cum stirpe Augustæa.

[p] *Silano genitum*] Cujus gener fuit Caligula.

[q] *Neque nos*] At repererunt Zonaras et Dio, qui missum eum ad Tiberium tradiderunt, Caligulæ nuptias Antii celebrantem. *Lipsius.*

[r] *Foro exercitus*] De quo supra II. 27. hic index et delator Libonis, nobilissimum juvenem subvertit: 'Celebre inter accusatores Trionis ingenium erat, avidumque famæ malæ. Statim corripit reum, adit consules,' &c.

Fori experientia illa dicitur in Dial. de Orat. 'Lucrosæ hujus et sanguinantis eloquentiæ usus recens, et malis moribus natus, atque, &c. in locum teli repertus.'

Exercitus] Quantum distet forensi facundia turbaque exercitus orator, a viro inexercitato et inexperto, quamvis diserto, patet ex Dial. de Orat.

'ut segnem Regulum ad opprimendos Sejani ministros,' oblique perstrinxerat: ille, nisi lacesseretur, modestiæ retinens, non modo retudit collegam; sed, 'ut noxium conjurationis,'[s] ad disquisitionem[t] trahebat. Multisque Patrum orantibus, 'ponerent odia in perniciem itura,' mansere infensi ac minitantes, donec magistratu abirent.

ad subvertendos Sejani fautores. *Regulus vero, nisi irritaretur, in lenitatem pronus,* tum *non solum repulit collegam; sed eum ut* participem novissimi consilii *in judicium rapiebat. Plurimisque Patrum eos rogantibus,* ut omitterent inimicitias, quæ in mutuum exitium evadere possent, *perstitere infensi animis vultuque minaces, donec consulatu exirent.*

NOTÆ

[r] Quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus, quam eloquentiam suam opposuit? qua accinctus et minax desertam quidem, sed inexercitatam, et ejusmodi certaminum rudem, Helvidii sapientiam elusit.

[s] *Conjurationis*] Nempe quam Sejanus ejusque ministri moliti erant adversus principem, qua scilicet invadere imperium, et occidere Tiberium Capreis latitantem, cum nepote ejus, et reliqua prole Germanici parabant.

[t] *Ad disquisitionem*] Nempe ad judicium et cognitionem Patrum eum trahebat. Exitium tunc ejus dilatum, qui tamen l. VI. 38. sua manu periisse videtur; nam cum ingruentes accusatores sustinere non posset, 'supremis tabulis multa et atrocia in Macronem ac præcipuos libertos Cæsaris composuit,' quod signum mori destinantis fuit.

C. CORNELII TACITI

AB

EXCESSU DIVI AUGUSTI

ANNALIUM

LIBER SEXTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Tiberii fœdæ libidines. 2. In Sejani et Liviæ memoriam sævitur. Togonii adulationem Princeps irridet, 3. Gallionis increpat et punit. Paconianus. 4. Latiaris. Dissidium Consulum sedat Maximus. 5. Cotta Messallinus accusatus. 6. Tiberii confessio. Tyrannorum occulta supplicia. 7. Cæcilianus, Servæus, Thermus damnati. Delationes crebræ. 8. M. Terentius, ob Sejani amicitiam accusatus, egregie et libere se defendit, et 9. absolvitur. Vestilius se interimit. Plures gregatim accusati.

10. L. Pisonis P. V. mors et funus. 11. Præfecturæ urbis origo et progressus. 12. De Sibyllinis carminibus consultatio. 13. Seditio Romæ ob gravitatem annonæ coërcita. 14. Equites Romani conjurationis crimine cadunt.

15. Germanici filiæ L. Cassio et M. Vinicio locatæ. 16. Fœneratores accusati: repressæ usuræ. 17. Liberalitate Cæsaris fides refecta. 18. Iterum accusationes majestatis, et 19. omnes societatis cum Sejano rei necati.

20. C. Cæsar Claudiam ducit. Tiberii præsagium de Ser. Galba. 21. Ars Chaldæa. Thrasyllus. 22. De fato dubitatio. 23. Asinius Gallus obit. Mors Drusi miseranda. 24. In eum atrox Tiberii animus. 25. Agrippina perit inedia. 26. Cocc. Nerva sponte vita decedit. 27. Mors Ælii Lamiæ, Flacci Pomponii, M. Lepidi.

28. Phœnix in Ægypto visa. Super ea narrationes et judicia. 29. Labeo sponte moritur, invidiam amoliente Tiberio. Scaurus damnationem anteit. 30. Varii cives urbe exacti. Gætulicus mira fiducia evadit.

31. Parthis Artabanum amoturis et petentibus Regem Tiberius dat Phrahatem, et, 32. hoc mortuo, Tiridatem destinat. Orienti Vitellium præficit, 33—35. Parthos Armenii invadunt; hos Albani Iberique Thessalis orti juvant, 36. Artabano in Scythiam profugo 37. Tiridates sufficitur. 38. Romæ Tiberius sævire pergit. 39. Poppæus Sabinus obit.

40. Mors Vibuleni Agrippæ, Tigranis, Æmiliæ Lepidæ. 41. Clitas Cappadoces, Regi suo rebelles, reprimit Trebellius. 42. Tiridates insigne regium accipit, 43. mox Procerum dissidio pellitur, 44. Artabano restituto.

45. Grave incendium Romæ Tiberius liberalitate mitigat. Macro Caligulam captat. 46. Tiberius de successore deliberat: ejus præsagium de Caligula. Morbum dissimulat. 47. Acutia damnatur. Albucilla impietatis in Principem defertur. 48. Arruntius tædio temporum venas resolvit. 49. Papinius se præcipitat. 50. Tiberius defectionem suam tegit, Chariclis medici astu compertam. Finit oppressus. 51. Ejus varii casus et mors. Gesta hæc annis circiter sex.

CN. DOMITIO. M. FURIO CAMILLO
SER. SULPICIO GALBA. L. CORNELIO SYLLA
PAULLO FABIO. L. VITELLIO
C. GESTIO GALLO. M. SERVILIO RUFO
Q. PLAUTIO. SEX. PAPINIO
CN. ACERRONIO. C. PONTIO COSS.

Cn. Domitius et Camillus Scribonianus Consulatum inierant, cum Cæsar, tramisso, quod Capreas[a] et Surrentum[b] interluit, freto, Campaniam[c] prælegebat, ambiguus, an urbem intraret,[d] seu, quia contra destinaverat, speciem venturi simulans: et sæpe in propinqua degressus,[1] aditis juxta Tiberim hortis,[e] saxa rursum et solitudinem maris repetiit, pudore scelerum et libidinum:[f] quibus adeo

Cn. Domitius et Camillus Scribonianus consularem dignitatem obtinuerant, cum Tiberius, trajecto mari, quod Capreas et Surrentum interlabitur, Campaniam prævehebatur, incertus, an civitatem introiret, sive quia contra statuerat, ingressurum se fingens, et sæpe in proxima urbi loca egressus; postquam in hortos prope Tiberim venisset, in rupes iterum et secretum maris sese abdidit, pudore cri-

1 Ita Ernestus et recentiores. In veteribus editionibus, *digressus;* et sic Gronovius et Ryckius.

NOTÆ

Initium sexti libri arbitrario hic constitui, non certo. Cui enim probes, tantam vim rerum, quantam dixi, trienniique gesta, uno libro cum sequentibus inclusa fuisse?

Secrevi igitur, non quia liqueret mihi initium in his demum verbis faciendum: sed quia magnitudinem resque gestas æstimanti, ita videbatur. Denique ut scires saltem, hunc vulgo quintum librum in duo esse tribuendum. *Lipsius.*

[a] *Capreas*] Capreæ, insula Campaniæ provinciæ et in mari Tyrrheno: hodie *Capri*, ad oram provinciæ Terræ Laboris in regno Neapolitano; paret regi Catholico. *Tillemonius.*

[b] *Surrentum*] Urbs Campaniæ provinciæ in ora: hodie *Sorrento*, urbs provinciæ Terræ Laboris, in regno Neapolitano. De *Surrentino* promontorio dictum in notis l. IV. c. 67. *Tillemonius.*

[c] *Campaniam*] Campania provincia Italiæ antiquæ ad mare Tyrrhenum: hodie partes fere dimidiæ provinciarum Terræ Laboris et Principatus Citerioris, vulgo *Terra di Lavoro* et *Principato Citra*, in regno Neapolitano, sub ditione Regis Catholici. *Tillemonius.*

[d] *Ambiguus, an urbem intraret*] Vox ea, *ambiguus*, sic, ut puto, sumi potest; dubitans ipse, *an intraret*, et de quo dubitabatur, *an intraret*. Itaque se intraturum fingebat, et velle intrare; et dubitare, an intraret, forte simulabat.

[e] *Juxta Tiberim hortis*] Hortos Cæsaris accipio, de quibus Horat. 'Trans Tiberim longe cubat is prope Cæsaris hortos.' Ii vicini Naumachiæ fuerunt, si quidem eadem de re Suetonius Tiber. cap. 72. 'Bis omnino toto secessus tempore Romam redire conatus, semel triremi usque ad proximos Naumachiæ hortos subvectus est, disposita statione per ripas Tiberis, quæ obviam prodeuntes submoveret.' Vide iis de hortis et Sueton. Julio, cap. 83. *Lipsius.*

[f] *Libidinum*] Sueton. Tib. 42. 'Sestio Gallo libidinoso ac prodigo seni,

indomitis exarserat, ut, more Regio,[g] pubem ingenuam stupris[h] pollueret: nec formam tantum et decora corpora, sed in his modestam pueritiam, in aliis imagines majorum,[i] incitamentum cupidinis habebat. Tuncque primum ignota ante vocabula reperta sunt, *sellariorum*[j] et *spintriarum*,[k] ex

minum et voluptatum; quibus adeo invictis atque effrænatis exæstuarat, ut instar regum, liberæ sortis pueros libidinum flagitiis contaminaret; nec pulchritudinem solummodo, et formosa corpora spectabat, *sed et in his pueritiam verecundam, in aliis nobilitatem avorum, irritamentum libidinis eligebat. Et tunc primum inaudita ante nomina excogitata sunt,* sellariorum *et* spintriarum, *ex turpitudine loci, et ex*

NOTÆ

olim ab Augusto ignominia notato, et a se ante paucos dies, apud senatum increpito, cœnam ea lege condixit, ne quid ex consuetudine immutaret aut demeret: utque nudis puellis ministrantibus cœnaretur, &c. Novum denique officium instituit a voluptatibus, præposito equite Rom. T. Cæsonio Prisco.'

[g] *More Regio*] Livius l. XXVII. de Philippo ultimo rege Macedonum: 'Neque enim omnia emebat, aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque et viris et parentibus erat, moram incommoda severitate, libidini regiæ fecisse. Uni etiam principi Achæorum Arato ademta uxore nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat.'

[h] *Stupris*] Nonius, 'Virgines non solum fœminæ dicuntur, verum etiam pueri investes. Nam et quicumque ex ephebis excesserant, devirginari dicebantur. Varro περὶ εἰσαγωγῆς: quam sympathiam lubeat oculos haberet, quid imaginum interesset puer utrum esse devirginatum usurus, an monuce ῥώσας purus dum cogito.' Sic et filii etiam de puellis intelligebantur.

Stupris] Nonius, 'stuprum, quod cum viduis committitur, hoc solum dici putant: veteres pro adulterio et vitio ponunt.' Plaut. Amphit. 'Stupri dedecoris a viro argutam meo.' Sallust. histor. lib. III. 'Ac statim fugitivi contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines matronasque.'

[i] *Imagines majorum*] Lucan. l. VIII, de Cornelia Pompeii, si ad Parthos fugeret cum marito: 'Proles tam clara Metelli Stabit barbarico conjux millesima lecto. Quanquam non ulli plus regia, Magne, vacabit Sævitia stimulata Venus, titulisque virorum. Nam quo plura juvent Parthum portenta, fuisse Hanc sciet et Crassi.'

Imagines majorum] Sueton. Tib. 45. 'Fœminarum quoque et quidem illustrium capitibus, quantopere solitus sit illudere, evidentissime apparuit, Malloniæ cujusdam exitu.' Quæ recusans pati flagitium, et delatoribus objecta, 'ferro se transegit, obscœnitate oris hirsuto atque olido seni, clare exprobrata. Unde nota in Atellanico exodio, proximis ludis, assensu maximo excepta percrebuit: Hircum vetulum capris naturam ligurrire.'

[j] *Sellariorum*] *Sellaria* loca sunt a *Sellis* dicta, ubi domi sedebant, qui de re aliqua convenerant. Apud Plinium. Sed accipi consuevit pro fornice, locisque voluptuariis. Martialis: 'in sellariolis vagus popinis,' quod ibi fere sedendo, voluptatibus detur opera: hoc autem significat

fœditate loci[l] ac multiplici patientia:[x] præpositique servi,

multiplici ratione patiendi libidines. Præfectique famuli, qui investigarent, rape-

NOTÆ

hic, dum ait, 'Ex fœditate loci.' *Ferrettus.*

Sellaria, ait Lævinus Torrentius, sunt sellæ ipsæ ad libidinem dispositæ. Sic enim et *sellaria*, domus aureæ Neronis, apud Plin. XXXIV. 8. et *sellariolæ popinæ*, apud Martial. ubi non in lectis, sed in sellis accumberent. Inde et *opifices sellularii* Livio. Ego *cellas*, scio vocari meretricum casulas. Martial. 'Intrasti quoties inscriptæ limina cellæ.' Et Juvenal. 'Ultima cellam clausit.' Et: 'dubitas alta Chionem deducere cella.'

Sueton. in Calig. c. 41. 'Lupanar in palatio constituit, distinctisque, et instructis pro loci dignitate compluribus cellis, in quibus matronæ ingenuique starent, misit circum fora et basilicas nomenclatores, ad invitandos in libidinem juvenes senesque.' Scribo igitur *Cellariorum*. Muretus.

Sellaria loca sunt arcanarum libidinum, in quibus *sellæ* ad libidinem paratæ erant. *Lupanus.*

[k] *Spintriarum*] *Spintrias* aliter Cornelius, aliter Tranquillus accipiunt: hic enim ex multiplici patientia ductum putat vocabulum: ille autem inquit, 'monstrosi concubitus repertores, quos Spintrias appellabat.' *Ferrettus.*

Spintriæ unde dicti sunt, quæsivit Cælius lectionum XIV. cap. 8. Mihi probabilis origo nominis est, ab *Spinturnice*, quam inter aves, quæ sit Plinius XX. 13. et scribit, non invenisse, qui se scire diceret: Santra putat, eam Græcis σπινθαριν dici: et Sextus Pomponius l. XVII. 'Spinturnix est avis genus, turpis figuræ, occursatrix artificum perdita Spinturnix.' *Vertranius.*

Spintrias exponit Sueton. 'monstrosi concubitus repertores,' et *Spintriam* vocatum Vitellium narrat.

Spintriarum] Sueton. Tib. 43. 'Secessu vero Capreensi etiam sellariam excogitavit sedem arcanarum libidinum: in quam undique conquisiti puellarum et exoletorum greges, monstrosique concubitus repertores, quos spintrias appellabat, triplici serie connexi, invicem incestarent se coram ipso, ut aspectu deficientes libidines excitaret.'

Quæ flagitia statim mari demergere voluit Caius princeps, teste Sueton. Calig. 16. 'Spintrias monstrosarum libidinum ægre, ne profundo mergeret, exoratus, urbe submovit.'

[l] *Ex fœditate loci*] Similia describit Suet. Tib. 43. 'Cubicula plurifariam disposita tabellis ac sigillis lascivissimarum picturarum et figurarum adornavit, librisque Elephantidis instruxit: ne cui in opera edenda, exemplar impetratæ schemæ deesset. In sylvis quoque ac nemoribus passim venereos locos commentus est; prostantesque per antra et cavas rupes, ex utriusque sexus pube, Paniscorum et Nympharum habitu: palamque jam, et vulgato nomine insulæ abutentes, Caprineum dictitabant.'

[x] *Ex multiplici patientia*] Ex diversa ratione libidinum, ex diversitate actionum impudicarum. 'Illic Veneris novæ figuræ.' Martial.

Multiplici patientia] Quidam intelligunt de diversis partibus corporis, quibus flagitia et libidines patiebantur.

qui quærerent,[m] pertraherent, dona in promtos, minas adversus abnuentes; et, si retinerent propinquus aut parens, vim, raptus, suaque ipsi libita, velut in captos, exercebant.

2. At Romæ,[n] principio anni, quasi recens cognitis[o] Liviæ flagitiis, ac non pridem etiam punitis, atroces sententiæ[p] dicebantur, in effigies[q] quoque ac memoriam ejus, et bona Sejani ablata ærario, ut in fiscum[r] cogerentur: tanquam referret.[1] [s] Scipiones hæc et Silani et Cassii,[t] iisdem

rent, exhiberent *largitionem in obsequentes, metum adversus renuentes; et si proximi aut parentes prohiberent, vim, prædam, et pro ingenio ac libidine, velut in captiva corpora desæviebant.*

At in urbe, initio anni, veluti nuper compertis Liviæ sceleribus, ac non pridem etiam damnatis, immanes sententiæ proferebantur in imagines simul et memoriam illius: et ut opes Sejani ademtæ ærario, in fiscum referrentur, *tanquam interesset. Hæc etiam Scipiones, et Silani, et Cassii iisdem fere, aut paulum diversis*

1 Optime Lipsius et recentiores. In Ms. Flor. *tam referret*. Male Beroaldus et veteres, *tum retulere Scipiones. Hæc et Sillani*. Acidalius omittit, *tum retulere*. Tentat Salinerius, *tum referre Scipiones*: Boxhornius, *jam referri*

NOTÆ

[m] *Qui quærerent*] Nonius: 'Sagæ mulieres dicuntur fœminæ, ad libidinem virorum indagatrices. Unde et sagaces canes dicuntur ferarum vel animalium quæsitores. Lucillius satyrarum lib. VII. 'Ætatem et faciem ut saga, et bona conciliatrix.'

[n] *Romæ*] Roma, urbs Latinorum populorum, in Latio, provincia Italiæ; fuit caput Imperii Romani: hodie vocamus *Rome*. Apud Italos et Hispanos nomen antiquum retinet; urbs est primaria provinciæ Campaniæ Romanæ, et status Ecclesiastici, sedesque summi Pontificis, sive Papæ. *Tillemont*.

[o] *Quasi recens cognitis*] Jam punita erat, jam ipsa extincta fame intra palatium, jubente matre Antonia minore, cui tradita rea erat, pro more veterum.

[p] *Atroces sententiæ*] Pietatem in principem vocabant, quæ vera sævitia erat.

[q] *In effigies*] Sic sævitum in decus et imagines Messalinæ, Poppææ, et aliorum reorum, quorum memoria invisa, aut flagitia damnata erant.

Effigies] Nomina ex actis publicis, et tituli passim ac statuæ locis publicis amotæ, ut exolesceret damnata memoria.

[r] *Ablata ærario, ut in fiscum*] *Ærarium*, populi Rom. est: *fiscus* principis. Infra paulo post: 'signatum argentum fisco vel ærario attinebatur.'

[s] *Tanquam referret*] Quasi alicujus momenti esset, quasi e Republica esset, bona Sejani cogi in fiscum, potius quam in ærarium. Quasi vero non omnia jam invasisset princeps, libertate extincta, oppressa Republica.

[t] *Scipiones hæc et Silani et Cassii*] Deridet Tacitus ingentia illa nomina Scipionum et Silanorum, qui talia flagitia per fœdam assentationem com-

ferme aut paulum immutatis verbis, asseveratione multa[s] censebant: cum repente Togonius Gallus, dum ignobilitatem suam magnis nominibus inserit, per deridiculum auditur. Nam Principem orabat, 'deligere Senatores,[v] ex quis viginti, sorte ducti et ferro accincti, quotiens curiam inisset, salutem ejus defenderent:' crediderat nimirum epistolæ,[w] 'subsidio sibi alterum ex Consulibus' poscentis, 'ut tutus a Capreis urbem peteret.' Tiberius tamen, ludibria[x] seriis permiscere solitus, egit grates[2] benevolentiæ Patrum: 'sed quos omitti posse? quos deligi? semper ne eosdem? an subinde alios? et honoribus perfunctos, an juvenes?[y] pri-

sententiis, plurima quasi constantia decernebant; cum subito Togonius Gallus, dum obscuritatem nominis infert clarissimis vocabulis, non sine irrisu auditur a patribus. *Quippe rogabat Cæsarem, ut* assumeret senatores, ex quibus viginti sorte lecti, et gladiis instructi, salutem ipsius propugnarent, quoties senatum introisset. *Nempe fidem habuerat literis* Tiberii, *qui alterum consulum postulabat, præsidio sibi* futurum, *ut secutus a Capreis Romam veniret. Tiberius tamen ludos rebus seriis intermiscere suetus, retulit grates* pietati *studioque senatus;* sed quos prætermitti posse? quos assumi? an perpetuo eosdem? an per vices alios? an qui dignitates obtinuissent? an adolescentes? an privatos, an munia obtinentes?

tur. Brotier.—2 Beroaldus, Gronovius et recentiores, *gratis.* Edidi, *grates,* ne lector offenderetur. De veteri scriptura sæpe dictum supra. Lipsius et alii plurimi, *gratias.* Idem.

NOTÆ

serent asseveratione multa, quasi respub. quasi ipsi senatus essent, non flagitia reipub. quibus se etiam inserit per deridiculum vanus homo et ignobilis Togonius.

[s] *Asseveratione multa*] Quasi serio agerent miseri assentatores, quasi Respublica ageretur. Cum potius servitium ipsi assererent, ligarent acrius, suamque ignaviam palam ostentarent, ac principem corrumperent.

[v] *Deligere Senatores*] Ab equitibus aut senatoribus stipari noluerunt Cæsares. Sueton. Domit. 14. 'Oblatum a senatu novum et excogitatum honorem' recusavit, &c. 'quo decretum erat, ut quoties gereret consulatum, equites Rom. quibus sors obtigisset, trabeati et cum hastis militaribus, præcederent eum, inter lictores apparitoresque.'

[w] *Epistolæ*] Quam scripsit consulibus, cum Sejanum oppressit, teste Suet. Tib. 65. de Sejano: 'Deinde spe affinitatis ac Tribuniciæ potestatis deceptum, inopinantem criminatus est pudenda miserandaque oratione; cum inter alia P. C. precaretur, mitterent alterum e consulibus, qui senem se, et solum in conspectum eorum cum aliquo militari præsidio perduceret.'

[x] *Ludibria*] Sæpius illudebat reipub. orbi, urbi, senatui, et ludibria hæc malis et flagitiis ipsis graviora honestis viris.

[y] *Honoribus perfunctos, an juvenes*]

vatos, an e magistratibus? quam deinde speciem fore, sumentium in limine curiæ gladios? neque sibi vitam tanti,[z] si armis tegenda foret.' Hæc adversus Togonium, verbis moderans: neque ultra abolitionem sententiæ suadere.[a]

3. At Junium Gallionem, qui censuerat, 'ut Prætoriani, actis stipendiis, jus apiscerentur in quatuordecim ordinibus sedendi,'[b] violenter increpuit; velut coram[c] rogitans, 'quid illi cum militibus?[d] quos neque dicta[e] Imperatoris,[1] neque

quale præterea spectaculum fore, patrum enses accingentium in vestibulo senatus? neque sibi incolumitatem tanti videri, si ferro tuenda foret. *Hæc in Togonium, verbis temperans: neque ultra abrogationem decreti admonere* sustinuit.

Sed acriter invectus est in Junium Gallionem, qui statuebat, ut prætorius miles stipendiis emeritis, jus obtineret sedendi inter equites Rom. spectandique ludos, *quasi coram eum interrogans*, quid illi rei esset cum militibus? quos

1 Ita libri omnes. Lipsius mallet, *dicta non imperatoris:* Rhenanus, *dicta nisi imperatoris.* Grotius delet vocem, *imperatoris.* Nihil peccat vulgata scriptura. *Brotier.*

NOTÆ

Quidam ergo in senatu, honoribus nondum functi. Quod manavit ab Augusto: 'qui liberis senatorum, quo celerius Reip. assuescerent, protinus virili togæ latum clavum inducere, et Curiæ interesse permisit,' ait Sueton. Aug. cap. 38. Tacitus Annal. XIII. 'Julius Montanus senatorii ordinis, sed qui nondum honorem capessisset.' *Lipsius.*

[z] *Tanti*] Neque sibi vitam *tanti* pretii videri, ut eam armis conservare vellet.

[a] *Neque ultra abolitionem sententiæ suadere*] Hoc est, nihil aliud præter sententiæ abolitionem, suasit: nec ulterius progressus est. Quasi diceret: Togonium non violenter increpuit, ut postea Junium Gallionem, usque in perniciem.

[b] *In quatuordecim ordinibus sedendi*] Tanquam *equites* essent: causam sententiæ sumsit a primipilaribus, qui functi militia, *equites* censebantur. Simile voluit in prætorianis. Vide me in milit. lib. II. dial. 8. *Lipsius.*

In quatuordecim] Quo loco sedebant equites Romani apud amphitheatrum, in ludis: sic igitur idem decus asserebat Gallio prætorianis emeritis, quod clarissimis *Evocatis*. Nam *Evocati* equestris nobilitatis censebantur.

In quatuordecim] Sueton. Calig. 26. 'Scenicis ludis, inter plebem et equitem causam discordiarum serens, decimas maturius dabat, ut equestria ab infimo quoque occuparentur.' Per licentiam, hæc loca quandoque occupabat populus; quia forte in tanta multitudine vix dignoscebantur equites, aut spernebantur.

Hanc licentiam repressit Domitianus, teste Sueton. 8. 'Suscepta morum correctione, licentiam theatralem promiscue in equite spectandi inhibuit.'

[c] *Velut coram*] Tiberius quasi præsens Junium interrogabat.

[d] *Quid illi cum militibus*] Hoc maxime æmulabantur principes, ne quis

præmia nisi ab Imperatore[f] accipere par esset: reperisse prorsus, quod D. Augustus non providerit: an potius discordiam et seditionem a satellite Sejani[g] quæsitam? qua rudes animos nomine honoris ad corrumpendum militiæ morem propelleret.' Hoc pretium Gallio meditatæ adulationis tulit, statim curia,[h] deinde Italia[i] exactus: et, quia

neque audire imperia, nisi imperatoris fas esset; neque accipere honores aut commoda, nisi ab eodem imperatore liceret. Invenisse certe illum, quod D. Augustus non animadverterit. Num potius dissensionem discordiamque paratam a ministro Sejani, qua imperitos homines, specie decoris, incitaret ad labefactandam militarem disciplinam. *Hoc præmium habuit Gallio quæsitæ assentationis, confestim senatu, mox Italia pulsus, et quia arguebatur,* tanquam

NOTÆ

captaret militare vulgus. Quod innuit Sueton. de Claudio 25. 'Milites domos senatorias salutandi causa ingredi, etiam patrum decreto prohibuit.' Quod non satis cavit mox Galba in Othone, qui 'nullo officii, aut ambitionis in quenquam, genere omisso, quoties cœna principem acciperet, aureos excubanti cohorti viritim dividebat.'

[e] *Quos neque dicta*] Τὸ *nisi* ad duo sic referri debet; *quos par esset, neque dicta,* (seu mandata) nisi *imperatoris, neque præmia, nisi ab imperatore accipere.* Sic igitur ordina, *quos neque dicta,* nisi *imperatoris,* &c.

[f] *Præmia nisi ab imperatore*] Præmium accepit miles; unum, sponte Tiberii, nempe post subversum Sejanum. Sueton. 48. 'Militi post duplicata ex Augusti testamento legata, nihil unquam largitus est, præterquam singula millia denariorum prætorianis, (sunt 100. coronati, seu 300. libræ) quod Sejano se non accommodassent, et quædam munera Syriacis legionibus, quod solæ nullam Sejani imaginem inter signa coluissent.'

[g] *Satellite Sejani*] Forte aliunde suspectus ille sociati cum Sejano consilii. Infra: 'additis quæ ante deliquerant,' et tum erupit recondita Tiberii sævitia, quod etiam intelligens, sic forte quæsierat adulationem Junius, qua sibi reconciliaret principem, et præterita aboleret; nam demerendo prætorianos dominationis assertores, sic et demereri dominantem cogitabat; quod tamen secus evenit.

[h] *Curia*] Puto, idem esse, *senatu pellere,* et *latum clavum adimere.* Sueton. Tib. 35. 'Senatori latum clavum ademit,' &c. Ut urbe pulsus jus togæ amittebat, teste Plinio epist. ita et senatu motus jus lati clavi simul amisisse censebatur, nec ei licuit *in orchestra* sedere in spectaculis.

Quod tamen aliquando permisit Augustus patribus amotis, aut ultro senatu exeuntibus, ut sic aliquatenus dignitatem suam tenerent.

[i] *Italia*] Italia tantum prohibitus erat, sicque cetero orbe, sibi locum exilii deligere potuit, delegeratque Lesbum, cujus amœnitas novo ei exitio fuit.

Italia regio et peninsula Europæ, in latere Meridionali, ad mare Mediterraneum: hodie *Italia* fere integra, et aliquid *Allemaniæ.* Vide Tabulas et Chartas Geographicas Sansonis. *Tillemon.*

incusabatur facile toleraturus exilium, delecta Lesbo,[j] insula nobili et amoena, retrahitur in urbem, custoditurque domibus magistratuum.[k] Iisdem literis Cæsar Sextium[2] Paconia-

non ægre laturus esset exilium, ascita Lesbo celebri et pulchra insula, revehitur in civitatem, clauditurque ædibus magistratuum. Eadem epistola subvertit Tiberius,

2 Beroaldus et veteres, *Sextium Pagonianum*. At infra cap. 39. memoratur, *Sextii Paconiani exitus*.

NOTÆ

j *Lesbo*] Lesbos, Sporadum insularum una in mari Ægæo, et ante Troada provinciam Asiæ minoris: hodie vocatur *Metelin;* est prope Natoliam, in Archipelago, sub præfecto Maris vel Insularum, sub Turcico Imperio Asiatico. *Tillemon.*

Delecta Lesbo insula] Ex antiquo jure notandum, eque ruderibus veteris juris, quod qui damnatus erat in insulam, insula non nominata, haberet facultatem eligendi, in quam insulam trajiceret. Sic Milo delegit Massiliam. Dio lib. XL.

Sunt qui relegantur in insulam, adjecto insulæ nomine, vel in eam insulam quam princeps designaverit. Lib. I. de off. Præfecti urbi.

Sunt alii, qui simpliciter relegantur, non adjecto relegationis loco, ut l. VI. de interdict. et releg. Et iis arbitrium relinquitur eligendi, in quam velint insulam abscedere. *Aurelius.*

k *Custoditurque domibus magistratuum*] Præter carcerem, et custodiam militarem, custodia alia duplex: apud magistratus, et apud Vades.

Apud Magistratus, cum reus Consuli, Prætori, Ædili (interdum et senatori, etiam non e magistratu) committebatur; quod non nisi in reis illustrioribus usurpatum, eaque custodia libera dicta.

Sallustius in Catilinario: 'Senatus decrevit, uti abdicato magistratu, Lentulus, itemque ceteri, in liberis custodiis haberentur. Itaque Lentulus, P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Ceparius Cn. Terentio Senatori traduntur.'

Cicero in Bruto: 'Domi teneamus eam septam liberali custodia.' Quasi alia illa servilis esset. Julius Firmicus: 'In custodia quandoque, sed libera, exponetur.'

Et sane hæc libera, digniorum tantum, et plerumque senatorum. Hieronymus contra Vigilantium: 'sint ergo non tetro aliquo carcere, sed amœna, et libera custodia, tanquam patres quidam ordinis senatorii.'

Dio optime libro LVIII. de Asinio Gallo: qui hanc custodiam φυλακὴν ἄδεσμον, vocat, id est, liberam, et sine vinclis. Et addit, 'custodiebaturque semper a Consulibus, nisi cum Tiberius consul esset; tunc enim a Prætoribus servabatur, non hercle, ne effugere, sed ne mori posset.'

Custodia apud vades erat, cum eorum periculo, fidejussoribus reus tradebatur. Tacitus lib. V. 'Nec aliud periclitantibus subsidii, quam in constantia fratrum fuit, qui vades extitere.'

Clarius de eadem re Suetonius Vitell. cap. 11. 'Publius post præturæ honorem, inter Sejani conscios arreptus, et in custodiam fratri datus.'

Ulpianus l. I. de custod. reorum: 'De custodia reorum æstimare Proconsul solet, utrum in carcerem recipienda sit persona, an militi tradenda, an fidejussoribus committenda.' *Lipsi*

num, Prætorium, perculit, magno Patrum gaudio, audacem, maleficum, omnium secreta[1] rimantem, delectumque a Sejano, cujus ope dolus C. Cæsari pararetur: quod postquam patefactum, prorupere concepta pridem[3] odia: et summum supplicium decernebatur, ni professus indicium foret.[m]

4. Ut vero Latinium Latiarem ingressus est,[n] accusator ac reus[1] juxta invisi, gratissimum spectaculum præbebatur.[2] Latiaris, ut retuli, præcipuus olim circumveniendi Titii Sabini, et tunc luendæ pœnæ primus fuit. Inter quæ Haterius Agrippa Consules anni prioris invasit, 'cur, mutua accusatione intenta,[o] nunc silerent? metum prorsus et noxiam[3] conscientiæ[p] pro fœdere haberi: at non Patribus

ingenti patrum lætitia, Sextium Paconianum prætorium, promtum, scelerosum, cunctorum arcana scrutantem, ascitumque a Sejano, cujus fraude exitium Caligulæ pararetur. Quod ubi compertum est, *cogitatæ pridem inimicitiæ erupere, et extrema pœna statuebatur, nisi indicium sociorum criminum denuntiasset.*

At postquam invasit ille Latinium Latiarem, tum delator et reus perinde odiosi infestique, pulcherrimum spectaculum exhibebant. Latiaris, ut memoravi, primus auctor olim decipiendi Titii Sabini, et tunc primus supplicio affectus est. Interea Haterius Agrippa aggressus est consules anni superioris, cur cum ante se invicem detulissent, nunc reticerent? formidinem certe et criminis conscientiam ha-

3 Optime emendavit Lipsius. Perperam Beroaldus et veteres, *concepta per idem odia.* Brotier.

1 Bene Lipsius. Male Beroaldus, *accusator acrius.* In aliis veteribus editionibus, *accusator Acrius.*—2 Mallet Muretus, *præbebant.* Nihil tamen mutaverim. *Brotier.*—3 Ita Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. Rhenanus, *noxam conscientiæ.* Mallet Muretus, *noxæ conscientiam.* Pichena, *noxiam conscientiam.* Nihil novandum. *Brotier.* *Noxiam* Cod. Med. Unde Rhenanus fecit *noxam conscientiæ*; quod plerique deinceps secuti sunt. *Ryc-*

NOTÆ

[l] *Omnium secreta*] Quibus nempe uteretur pro occasione, in aliorum perniciem, et fortunæ suæ incrementum; ut et ceteris delatores, genus hominum in exitium senatus et Reipub. repertum.

[m] *Professus indicium foret*] Alios scilicet accusavit. Observandum igitur, propositam impunitatem reis, qui indicio suo alios sibi reos substituissent. *Pichena.*

[n] *Ingressus est*] Valet *cœpit*, nempe *indicare.* Sic sæpe alibi, ut lib. XII. 'Ingressus defensionem,' &c. Et l. XVI. 'Atque interim Ostorius Sabinus, Sorani accusator ingreditur, orditurque de amicitia Rubellii Plauti,' &c.

[o] *Accusatione intenta*] Sic l. III. 'Ob intenta, ut memoravi, Lepidæ pericula.'

[p] *Noxiam conscientiæ*] Sic Mss. Vulgo *noxam conscientiæ*, et bene. Alii reponunt *noxæ conscientiam*, vel *noxiam conscientiam*: sic intelligere potes, non tamen legere. Sensus est,

reticenda, quæ audivissent.' Regulus, 'manere tempus ultionis, seque coram Principe[q] executurum:' Trio, 'æmulationem inter collegas, et, si qua discordes jecissent, melius obliterari,' respondit. Urgente Agrippa, Sanquinius Maximus,[r] e Consularibus, oravit Senatum, 'ne curas Imperatoris conquisitis insuper acerbitatibus augerent: sufficere ipsum statuendis remediis:' sic Regulo salus, et Trioni dilatio exitii quæsita. Haterius invisior fuit, quia somno aut libidinosis vigiliis marcidus, et ob segnitiam, quamvis crudelem Principem non metuens, illustribus viris perniciem, inter ganeam[4] ac stupra, meditabatur.

5. Exin Cotta Messallinus, sævissimæ cujusque sententiæ auctor, eoque inveterata invidia, ubi primum facultas

beri pro concordia, sed non occultanda Patribus, quæ ipsi comperissent. *Regulus* disseruit, superesse tempus vindictæ, seque, præsente Cæsare, accusationem peracturum. *Trio subjecit*, livorem et contentionem inter collegas, et si qua dissentientes protulissent, satius esse oblivione deteri. *Instante Haterio, Sanquinius Maximus vir consularis, rogavit Patres*, ne labores et munia principis, quæsitis ultra asperitatibus onerarent; parem esse ipsum adhibendis remediis. *Ita Regulo incolumitas parata, et Trioni dilata pernicies. Haterius majus odium in se concitavit, ut qui sopore, aut mollibus vigiliis torpens ac languidus, et qui Tiberium licet atrocem non pavens ob inertiam suam, claris viris exitium inter popinas et flagitia libidinum moliebatur.*

Deinde Cotta Messallinus atrocissimi cujusque decreti repertor, ideoque vetustis odiis expositus, *statim atque se dedit occasio, ob multa incusatur; nempe*, Caligu-

kius.—4 Ita Ms. Flor. et recentiores editiones. Beroaldus vero et veteres, *ganeum.*

NOTÆ

metum prorsus, et conscientiam criminis in utroque consule, pro mutuo fœdere haberi.

q *Seque coram principe*] Unum remedium illud inventum malis, ut nempe in adventum et præsentiam principis causas reosque differrent.

r *Sanquinius Maximus*] Vere grandiori litera notes, *Sanquinius Maximus*, ut sit ejus gentis cognomen. Nam *Maximum* eo ævo inter consulares fuisse, non placet, nec verum est.

Consul enim suffectus demum fuit ante annos quatuor, urbis anno 781. Præfectum Urbis eum fuisse comperior sub Caio, ex Dionis corruptis verbis, l. LIX. 'Triginta diebus consulatum tenuit Caius, licet L. Apronio Collegæ ad sex menses permisisset consulatum; et ipsi successit Sanquinius Maximus, præfectus urbis;' Sanquinium hunc cape, qui tunc præf. urbi, et secundum Consul.

Præfuit et inferiori Germaniæ, ex Tacito l. XI. 'Chauci nulla dissensione domi, et morte Sanquinii alacres.' *Lipsius.*

data, arguitur[s] pleraque: C. Cæsarem, quasi incestæ[1] virilitatis,[1t] et, cum die natali Augustæ[u] inter Sacerdotes epula-

lam velut incestæ libidinis arguisse, *et cum, die natali Liviæ, inter sodales Au-*

1 C. Cæsar merito dicitur, *virilitatis quasi incestæ:* quippe qui sororem suam *Drusillam vitiasse virginem, prætextatus adhuc*, credebatur, Sueton. in Caio, XXIV. Mallet Lipsius, *quasi incertæ virilitatis;* frigide, et parum Corneliane. Ut jocus in verbis habeatur, existimat Freinshemius Cottam Messallinum argui, quod *Caiam Cæsarem, quasi incestæ virilitatis* dixerit. Ego a veteri

NOTÆ

[s] *Arguitur*] Nihil ibi deest. Messallinus *arguitur pleraque;* arguitur nempe, *Caium Cæsarem incestæ virilitatis* dixisse. Arguitur *novendialem* cœnam eam dixisse, quæ celebrabatur die natali Augustæ; idque tum *dixisse*, cum isti convivio adhibitus inter sacerdotes epularetur.

Arguebatur etiam dixisse, *illos quidem senatus, me autem tuebitur Tiberiolus meus.* Sic igitur per mentem supple *arguitur pleraque*, nempe *Caium Cæsarem* et quæ sequuntur. Sic sententia integra est.

[t] *Incestæ virilitatis*] Vel ob impudicitiam in genere, ut qui, teste Suet. 36. 'pudicitiæ neque suæ, neque alienæ pepercit.' Vel potius, quia, teste eodem Suet. 24. 'cum omnibus sororibus suis stupri consuetudinem fecit.'

Incestæ] Ita in incesti flagitium pronus, ut matrem suam Agrippinam ex incesto genitam diceret, quasi sic nobilitatem majorem sibi assereret. Sueton. Calig. 23. 'Prædicabat autem matrem suam ex incesto, quod Augustus cum Julia filia commisisset, procreatam.'

Et infra 24. 'Cum omnibus sororibus suis stupri consuetudinem fecit, plenoque convivio singulas infra se vicissim collocabat, (nempe ut sic in sinu ipsius accumberent) uxore supra cubante. Ex his Drusillam vitiasse virginem prætextatus adhuc creditur. Atque etiam in concubitu ejus quondam deprehensus ab avia Antonia, apud quam simul educabantur. Mox Lucio Cassio Longino consulari collocatam (a Tiberio) abduxit, et in modum justæ uxoris propalam habuit.'

[u] *Die natali Augustæ*] Immo vero *Augusti.* Liviæ quidem natalem, post mortem ejus, epulo ludisve celebratum non invenio. Nec vero Tiberius, alias haud pronus in matrem, id permiserit: cum etiam minores quosdam honores a senatu ei decretos vetuerit abrogaritque.

Dionem vide, ubi de iis quæ Liviæ decreta sunt verbum nullum de natali reperies. At de Augusti, certum est: cujus natalis dies, annuis ludis, epulisque celeber. Repete ea, quæ scripsi de Augustalibus ludis ad l. I. *Lipsius.*

Nec certe magnopere solicitus Tiberius de asserendis divinis honoribus Liviæ, immo prohibuit eam consecrari, quasi et ipsa vetuisset. Longe aliter de Augusto, quem ut Deum sæpius vindicabat. Tac. supra.

Sic apud Sueton. Tib. 59. 'Periit denique et is, qui honores in colonia sua eodem die decerni sibi passus est, quo decreti et Augusto olim erant.' Non celebrabatur dies natalis Augustæ per sacerdotes, sed solius Augusti, utpote Divi: nec tanta vehementia vindicaret Tiberius injurias Liviæ factas, ut patet ex Tacito supra.

Augustæ] Reponunt *Augusti.* At-

retur,[v] *novendialem*[2] eam *cœnam*[o] dixisse: querensque[3] de

gusti convivio accumberet, novendiales eas epulas *vocasse: cumque invectus esset*

scriptura sine necessitate minime discesserim. *Brotier.*—2 *Novemdialem*, Ryckius, Brotierus, et Homerus.—3 Ita Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. Male Lipsius et alii nonnulli, *querentemque*. Frustra quoque tentatum,

NOTÆ

tamen licet Tiberius Liviam consecrari prohibuerit, verisimile tamen est, non omnes ejus honores statim aprevisse Romanos proceres, de quibus bene merita erat, quos provexerat, quorum puellas collocarat sua pecunia; et si majestatem divinitatemve Augusti obtrectasset Cotta, illum aspere ulcisceretur Tiberius; at in isto casu illum defendit, quia honores Liviæ Augustæ non admodum curabat. Et certe de Augusto jam vere Divo non potuisset Messallinus dicere *novendialem* eam *cœnam*.

[n] *Inter sacerdotes epularetur*] Observa ergo illo die epulum fuisse, et, ut apparet, per collegia. Dio auctor, senatores tunc convivatos in Capitolio. l. LIV. 'Natalem Augusti Julus Antonii filius, tunc Prætor, celebravit Circensibus, et venatione. Senatum etiam et ipsum Augustum, ex decreto patrum, epulo excepit in Capitolio.'

Videtur idem scriptor hoc convivium extendere ad vulgus etiam hominum, libro eodem infra: 'Et ipsum (Augustum) ob hæc, et alia merita, cum statuis ex ære collato honorarunt, tum etiam isto, quod permiserunt, ut ii, quibus uxor non esset, aut quibus vir deesset, spectare nihilominus una cum aliis, et convivari in natali ejus possent.'

Sed fallor, aut hoc de iis tantum, qui quæve senatorii gradus: quod postea principes servarunt, immo lætitiam hujus diei etiam auxerunt. D. Maximus sermone in Vigiliis Natalis Domini: 'Lætitia quanta sit,' inquit, 'quantusque concursus, cum imperatoris mundi istius natalis celebrandus est, bene nostis; quemadmodum duces ejus, et principes, omnes etiam militantes, accurati sericis vestibus, accincti operosis cingulis, auro fulgente pretiosis, ambiant solito nitidius in conspectu regis incedere.'

Et paulo posterius: 'Deinde, quia in die natalis sui sciunt eum largum futurum, ac donaturum plurima vel ministris suis, vel his qui in domo ejus abjecti putantur et viles: tanta prius thesauros ejus replere divitiarum varietate festinant, ut in quantum erogare voluerit, in tantum prærogatio copiosa non desit, et ante voluntas donandi deficiat, quam substantia largiendi. Hæc autem ideo soliciti faciunt, quia majorem sibi remunerationem pro hac solicitudine sperant futuram.' Quibus in postremis nota mihi morem donandæ stipis principi; natum, ut opinor, ex more Augusti, qui Kalendis, et alias, solitus erat largiter munera capere, et dare. *Lipsius.*

[o] *Novendialem eam cœnam*] Causam joci paulo altius petendam puto. Mortuis, ritu Romano, non ante diem nonum parentabatur. Tunc iis justa, ludi, epulæ, inscriptio, et funeri finis.

Donatus Phormione: 'in nuptiis septimus dies instaurationem voti habet, ut in funere nonus, quo parentalia concluduntur.' Poëtæ alludunt; ut Virgil. 'Præterea si nona diem

potentia M.[4] Lepidi ac L. Arruntii, cum quibus ob rem pecuniariam disceptabat, addidisse, 'illos quidem Senatus, me autem tuebitur Tiberiolus meus:' neque cuncta[5] [w] a primoribus civitatis revincebatur: iisque instantibus, ad Imperatorem provocavit:[x] nec multo post literæ afferuntur,

adversus potestatem Manii Lepidi, et L. Arruntii, quibuscum de re pecuniaria contendebat, adjunxisse; illos quidem ordo amplissimus juvabit, me vero defendet Tiberiolus meus: *neque minus acriter a principibus civitatis coarguebatur, iisque ingruentibus, Cæsarem appellavit. Brevique interjecto spatio venerunt epistolæ,*

dixisset, addidisset, pro *dixisse, addidisse.* Brotier.—4 Sic reposui ex Ms. remoto τῷ *Manii,* quod a Lipsio insederat hic et alibi. *Ryckius.*—5 Ita Ms. Flor. Jac. Gronovius et recentiores. Perperam Beroaldus, *neque cunctatus:* Lipsius *contatius.* Ridicule tentat Jac. Gronovius, *illos quidem senatus, me autem? Tuebitur Tiberiolus meus me: quæ cuncta.* Pichena vero et Freinshemius mallent, *eaque cuncta.* Quod tamen vix probaverim: nec enim ita indiligens Tacitus, ut scripserit, *eaque cuncta....iisque instantibus.* Si quid mutandum, mallem, *atque cuncta.* Græcorum more dictum, *cuncta revincebatur.* Primores civitatis non revincebant cuncta, quæ objiciebantur, ab eo fuisse prolata. *Brotier.* Lego cum Pichena, *eaque cuncta:* et est idem Græcismus, qui occurrit ante: *arguitur pleraque.* Ryckius.

NOTÆ

mortalibus almum Aurora extulerit.' Ut Statius in Archemori funere: 'Roscida jam novies cœlo dimiserat astra Lucifer.' Et ab ea mente Justinianus in Novella quadam scribit: 'In nonum diem fieri μνήμας defunctorum:' Glossæ; *Novendialia,* Ἔνατα ἐπὶ νεκροῦ ἀγόμενα. Augustinus in Genesim: 'Nescio utrum inveniatur alicui sanctorum in scripturis celebratum esse luctum novem dies, quod apud Latinos novendial appellant.'

Nono ergo illo die, præter alia, cœna funebris epulaque. Julius obsequens: 'in sacro novendiali, cœna Deæ posita, a cane adesa, antequam delibaretur.' Eam vocat Appuleius cœnam feralem, l. IV. Florid. 'Procul igitur faces abigerent, procul ignes amolirentur, cœnam feralem a tumulo ad mensam referrent.' Et Juvenalis: 'Dimidio constrictus gammarus ovo Ponitur exigua feralis cœna patella.' Ubi nota *ova* (quia adhiberi ad lustrationem solita) videri in ejusmodi cœnis tralatitia fuisse, uti lentem, et salem. Ἃ νομίζουσι Ῥωμαῖοι πένθιμα, καὶ προτίθενται τοῖς νέκυσιν, ait in Crasso Plutarchus. Licet in Appiani Parth. eadem narrantis, φακοὺς καὶ μάζαν, *lentem et libum.*

Ad eas ergo *novendiales* cœnas hic allusum, et cum natalis Augusti celebraretur, dies lætus auctorque vitæ, videri sibi Cotta ferales potius eas epulas dixit, sive quia ille natus, exitii causa multis, sive quia ante novem forte dies, multi a Tiberio interfecti. Quod placet. Et mirum ni exciderit is jocus (verior liberiorque, quam ut Cottam deceat) post stragem Sejani.

[w] *Neque cuncta*] Vulgo *neque cunctatius;* alii reponunt *eaque cuncta,* quia concepta pridem odia procerum tunc eruperunt, idcirco illum revincunt et arguunt: forte scripsit *æque cuncta:* attamen infra, 'neque segnius consules edixere.'

[x] *Provocavit*] Appellavit Cæsarem:

quibus, in modum defensionis, repetito 'inter se atque Cottam amicitiæ principio, crebrisque ejus officiis' commemoratis, 'ne verba prave detorta, ne convivalium fabularum simplicitas in crimen duceretur,' postulavit.

6. Insigne visum est earum Cæsaris literarum initium: nam his verbis exorsus est: 'Quid scribam vobis, P. C. aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore,[y] Dii me Deæque pejus perdant, quam perire me quotidie sentio, si scio.' Adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant. Neque frustra præstantissimus sapientiæ[z] firmare[1] solitus est, 'si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus et ictus; quando, ut corpora verberibus, ita sævitia, libidine, malis consultis, animus dilaceretur:' quippe Tiberium non fortuna, non solitudines protegebant, quin tormenta pectoris suasque ipse pœnas fateretur.

quibus reum veluti defendebat Cæsar, et *commemorato* inter se atque Cottam familiaritatis initio, multisque ejus meritis *celebratis*, *petivit*, ne sermones maligne accepti, et ne facilitas verborum jactorum inter epulas, in scelus verteretur.

Notabile visum est ejus epistolæ exordium; nam his verbis incipiebat Tiberius: Quid scribam vobis, P. C. aut qua ratione scribam, aut quid prorsus non scribam hoc sæculo, si ego scio, Dii me Deæque pejus perdant, quam perire me quotidie sentio. *Usque adeo crimina sceleraque sua etiam ipsi in pœnam conversa erant. Neque abs re sapientiæ doctor excellentissimus* Socrates *dicere solebat*, si reserentur tyrannorum pectora, cerni posse cruciatus et flagella; quandoquidem, ut corpora ictibus ac plagis, ita crudelitate, cupidine, et pravis cogitationibus mens eorum lanietur. *Etenim Tiberium non principale fastigium, non opes, non saxa secreta, non recessus tutabantur, quin cruciatus animi, suaque ipse tormenta confiteretur.*

1 Sic infra c. 50. *Mucroni firmavit.* Frustra tentat Muretus, *affirmare solitus.* Brotier.

NOTÆ

contra se gessit Caius initio imperii, teste Sueton. Calig. 16. 'Magistratibus liberam jurisdictionem et sine sui appellatione concessit.'

[y] *Hoc tempore*] Non debet tantum intelligi de hac occasione qua scribebat, sed de toto ævo Tiberii, quo multa supplicia exegit et invicem perpessus est. Cogita tempus Tiberii, præcipue post eversum Sejanum.

[z] *Præstantissimus sapientiæ*] Credo Socrati hoc elogium, et jure tribuit. Apud Platonem sane in nono de Rep. gnome talis: 'Est igitur, etsi alicui haud videatur, is qui vere tyrannus est, vere servus, maxime adulationis et servitutis, idemque adulator pessimorum: et reipsa pauper apparet, si quis totam ejus mentem possit inspicere; denique metus in omni vita plenus agitationumque et languorum.'

7. Tum, facta Patribus potestate statuendi de 'Cæciliano[a] Senatore, qui plurima[b] adversum Cottam promserat,' placitum, 'eandem pœnam[c] irrogari, quam in Aruseium et Sanquinium,[d] accusatores L. Arruntii:' quo non aliud honorificentius Cottæ evenit; qui nobilis quidem, sed egens ob luxum, per flagitia infamis, sanctissimis Arruntii artibus[e] dignitate ultionis æquabatur. Quintus Servæus posthac, et Minucius Thermus inducti: Servæus, Prætura functus, et quondam Germanici comes:[f] Minucius, Equestri loco; modeste habita Sejani amicitia: unde illis major miseratio. Contra Tiberius, 'præcipuos[g] ad scelera' increpans, admonuit C. Cestium patrem,[1 h] 'dicere Senatui, quæ sibi

Tum concessa senatui facultate decernendi de Cæciliano senatore, qui multa adversus Cottam jecerat; *visum est*, eodem illum supplicio affici, quo Aruseius et Sanquinius, delatores L. Arruntii, mulctati erant: *qua re nihil decorum magis Cottæ obtigit, qui* stirpe *illustris quidem, sed inops ob luxuriam, et per vitiorum sordes ignominiosus, comparabatur sanctissimis Arruntii virtutibus, dignatione vindictæ. Deinde Q. Servæus et Minutius Thermus arcessiti: Servæus præturam gesserat, et olim Germanicum sectatus erat: Minutius equestri ordine; hi Sejani gratia haud intemperanter usi* erant; *unde in illos misericordia major oriebatur. Contra Tiberius ut* promtissimos ad facinora eos *incusans, præcepit C. Cestio*

1 Mallet Lipsius, *prætorem*. In veteribus editionibus, *Cæstium*. Infra

NOTÆ

Sed et ante, et postea (magnus enim locus est) plura huic rei Socrates effatur, et istis similia, etsi Tacitus contraxit. *Lipsius.*

[a] *Potestate statuendi de Cæciliano*] Quia Cotta auctoritate Cæsaris defensus et absolutus erat, eo ipso delator ejus damnari posse videbatur. Hinc occasionem subvertendi delatoris arripiunt Patres.

[b] *Qui plurima*] Haud dubie Cæcilianus senator ipse est, qui accusavit in senatu, et qui inter alios præsertim Cottam arguebat: supra, 'arguitur pleraque;' Caium Cæsarem, &c.

[c] *Pœnam*] Pœna irrogabatur accusatori, qui non obtinuisset causam, et quia Messallinum defendit Tiberius, nunc invehuntur proceres in accusatorem; et cum antea in Cottam inveherentur, nunc illum absolvunt et vindicant, sanctissimisque viris dignitate ultionis adæquant.

[d] *In Aruseium et Sanquinium*] Quæ ea pœna fuerit, obscurum est, ob jacturam factam librorum Taciti. *Muretus.* Pœna exilii fuit, vel saltem ordine moti erant.

[e] *Sanctissimis Arruntii artibus*] De eo dixi, supra ad l. I. At de accusatione ejus, nihil in libris, qui nunc sunt. *Lipsius.*

[f] *Germanici comes*] In Oriente nempe, forte et ante in ipsa Germania.

[g] *Præcipuos*] Nempe Servæum et Minutium, veluti præcipuos ministros Sejani (ut puto) ad scelera, increpabat Tiberius.

[h] *C. Cestium patrem*] Duo ergo Cestii Romæ, pater filiusque? non in-

quibus, in modum defensionis, repetito 'inter se atque Cottam amicitiæ principio, crebrisque ejus officiis' commemoratis, 'ne verba prave detorta, ne convivalium fabularum simplicitas in crimen duceretur,' postulavit.

6. Insigne visum est earum Cæsaris literarum initium: nam his verbis exorsus est: 'Quid scribam vobis, P. C. aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore,[y] Dii me Deæque pejus perdant, quam perire me quotidie sentio, si scio.' Adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant. Neque frustra præstantissimus sapientiæ[z] firmare[1] solitus est, 'si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus et ictus; quando, ut corpora verberibus, ita sævitia, libidine, malis consultis, animus dilaceretur:' quippe Tiberium non fortuna, non solitudines protegebant, quin tormenta pectoris suasque ipse pœnas fateretur.

quibus reum veluti defendebat Cæsar, et *commemorato* inter se atque Cottam familiaritatis initio, multisque ejus meritis *celebratis*, *petivit*, ne sermones maligne accepti, et ne facilitas verborum jactorum inter epulas, in scelus verteretur.

Notabile visum est ejus epistolæ exordium; nam his verbis incipiebat Tiberius: Quid scribam vobis, P. C. aut qua ratione scribam, aut quid prorsus non scribam hoc sæculo, si ego scio, Dii me Deæque pejus perdant, quam perire me quotidie sentio. *Usque adeo crimina sceleraque sua etiam ipsi in pœnam conversa erant. Neque abs re sapientiæ doctor excellentissimus* Socrates *dicere solebat*, si reserentur tyrannorum pectora, cerni posse cruciatus et flagella; quandoquidem, ut corpora ictibus ac plagis, ita crudelitate, cupidine, et pravis cogitationibus mens eorum lanietur. *Etenim Tiberium non principale fastigium, non opes, non saxa secreta, non recessus tutabantur, quin cruciatus animi, suaque ipse tormenta confiteretur.*

1 Sic infra c. 50. *Mucroni firmavit.* Frustra tentat Muretus, *affirmare solitus.* Brotier.

NOTÆ

contra se gessit Caius initio imperii, teste Sueton. Calig. 16. 'Magistratibus liberam jurisdictionem et sine sui appellatione concessit.'

[y] *Hoc tempore*] Non debet tantum intelligi de hac occasione qua scribebat, sed de toto ævo Tiberii, quo multa supplicia exegit et invicem perpessus est. Cogita tempus Tiberii, præcipue post eversum Sejanum.

[z] *Præstantissimus sapientiæ*] Credo Socrati hoc elogium, et jure tribuit. Apud Platonem sane in nono de Rep. gnome talis: 'Est igitur, etsi alicui haud videatur, is qui vere tyrannus est, vere servus, maxime adulationis et servitutis, idemque adulator pessimorum: et reipsa pauper apparet, si quis totam ejus mentem possit inspicere; denique metus in omni vita plenus agitationumque et languorum.'

7. Tum, facta Patribus potestate statuendi de 'Cæciliano[a] Senatore, qui plurima[b] adversum Cottam promserat,' placitum, 'eandem pœnam[c] irrogari, quam in Aruseium et Sanquinium,[d] accusatores L. Arruntii:' quo non aliud honorificentius Cottæ evenit; qui nobilis quidem, sed egens ob luxum, per flagitia infamis, sanctissimis Arruntii artibus[e] dignitate ultionis æquabatur. Quintus Servæus posthac, et Minucius Thermus inducti: Servæus, Prætura functus, et quondam Germanici comes:[f] Minucius, Equestri loco; modeste habita Sejani amicitia: unde illis major miseratio. Contra Tiberius, 'præcipuos[g] ad scelera' increpans, admonuit C. Cestium patrem,[1 h] 'dicere Senatui, quæ sibi

Tum concessa senatui facultate decernendi de Cæciliano senatore, qui multa adversus Cottam jecerat; *visum est*, eodem illum supplicio affici, quo Aruseius et Sanquinius, delatores L. Arruntii, mulctati erant: *qua re nihil decorum magis Cottæ obtigit, qui* stirpe *illustris quidem, sed inops ob luxuriam, et per vitiorum sordes ignominiosus, comparabatur sanctissimis Arruntii virtutibus, dignatione vindictæ. Deinde Q. Servæus et Minutius Thermus arcessiti: Servæus præturam gesserat, et olim Germanicum sectatus erat: Minutius equestri ordine; hi Sejani gratia haud intemperanter usi* erant; *unde in illos misericordia major oriebatur. Contra Tiberius ut* promtissimos ad facinora eos *incusans, præcepit C. Cestio*

1 Mallet Lipsius, *prætorem*. In veteribus editionibus, *Cæstium*. Infra

NOTÆ

Sed et ante, et postea (magnus enim locus est) plura huic rei Socrates effatur, et istis similia, etsi Tacitus contraxit. *Lipsius.*

[a] *Potestate statuendi de Cæciliano*] Quia Cotta auctoritate Cæsaris defensus et absolutus erat, eo ipso delator ejus damnari posse videbatur. Hinc occasionem subvertendi delatoris arripiunt Patres.

[b] *Qui plurima*] Haud dubie Cæcilianus senator ipse est, qui accusavit in senatu, et qui inter alios præsertim Cottam arguebat: supra, 'arguitur pleraque;' Caium Cæsarem, &c.

[c] *Pœnam*] Pœna irrogabatur accusatori, qui non obtinuisset causam, et quia Messallinum defendit Tiberius, nunc invehuntur proceres in accusatorem; et cum antea in Cottam invehereutur, nunc illum absolvunt et vindicant, sanctissimisque viris dignitate ultionis adæquant.

[d] *In Aruseium et Sanquinium*] Quæ ea pœna fuerit, obscurum est, ob jacturam factam librorum Taciti. *Muretus.* Pœna exilii fuit, vel saltem ordine moti erant.

[e] *Sanctissimis Arruntii artibus*] De eo dixi, supra ad l. I. At de accusatione ejus, nihil in libris, qui nunc sunt. *Lipsius.*

[f] *Germanici comes*] In Oriente nempe, forte et ante in ipsa Germania.

[g] *Præcipuos*] Nempe Servæum et Minutium, veluti præcipuos ministros Sejani (ut puto) ad scelera, increpabat Tiberius.

[h] *C. Cestium patrem*] Duo ergo Cestii Romæ, pater filiusque? non in-

scripsisset:' suscepitque Cestius accusationem: quod maxime exitiabile tulere illa tempora, cum primores Senatus infimas etiam delationes exercerent, alii propalam, multi per occultum: neque discerneres alienos a conjunctis, amicos ab ignotis, quid repens, aut vetustate obscurum: perinde, in foro, in convivio, quaqua[2] de re locuti, incusabantur, ut quis prævenire et reum destinare properat;[3] pars ad subsidium sui, plures infecti quasi valetudine et contactu. Sed Minucius et Servæus damnati, indicibus accessere.[i] Tractique sunt in casum eundem Julius Africanus, e Santonis,[j] Gallica civitate, Seius Quadratus: originem[k] non reperi. Neque sum ignarus, a plerisque scriptoribus omissa multorum pericula et pœnas, dum copia fatiscunt, aut, quæ ipsis nimia et mœsta fuerant, ne pari tædio lecturos affice-

patri, referre apud senatum quæ sibi nuntiasset; *et suscepit Cestius delationem, quod inprimis perniciosum habuere illa tempora, cum ipsi principes senatus viles sordidasque etiam accusationes capesserent, alii aperte, plerique per secretum; neque dignosceres externos a propinquis, familiares ab incognitis, quid recens, aut antiquitate obtectum, aut incertum; in foro, inter epulas, de quacunque re sermones habiti perinde arguebantur, ut quilibet antevertere et sontem designare festinat; alii ad tutelam sui, plures contaminati, quasi pestilentia et lue publica. At Minucius et Servæus condemnati indicium professi sunt. Abreptique sunt in eandem calamitatem Julius Africanus e Santonia Gallica gente, et Seius Quadratus: quo loco is ortus esset, non inveni. Neque me fallit, a multis rerum auctoribus prætermissa esse plerorumque discrimina, et supplicia, dum numero ac multitudine fatigantur, aut timent, ne, quæ sibi immodica et tristia fuerant, pari molestia lecto-*

c. 31. et a Plinio xxxiv. 8. *Cestius* appellatur.—2 Ita editiones veteres et recentiores. In intermediis, *quaque*.—3 Muretus ac Lipsius tentat, *poterat*.

NOTÆ

veni. Fuit qui *Cestium pium* vellet: quia frequens declamatoris ejus Senecæ mentio. Mihi, si quid mutandum, placeat, *Cestium prætorem*. Potuit objici error ex notis. Cestius quidem prætor fuit, ille ipse, uti divino, de quo Romæ inscriptio: C. CESTIUS. L. F. POP. EPULO. PR. TR. VII. VIR. EPULONUM. Itaque apparet scribendum *Cestius*, litera spreta quoniam et in nummis Cestius. *Lipsius.*

[i] *Indicibus accessere*] Id est, servati sunt, quia indicium professi. Ita supra: 'Summum supplicium decernebatur, nisi indicium professus foret.' *Lipsius.*

[j] *Santonis*] Santones, civitas Santonum populorum, in Aquitania secunda, Galliæ provincia: hodie vocatur vulgo *La Xaintonge* in regno Franciæ, *Tillemonius.*

[k] *Originem*] Ne intelligas de causa criminis, sed de loco unde ortus esset Quadratus.

[l] *Pleraque*] Vel ex memoriis anecdotis, vel auditione a senioribus, ut sæpe tradit Tacitus.

rent, verentur. Nobis pleraque[1] digna cognitu obvenere, quanquam ab aliis incelebrata.

8. Nam ea tempestate, qua Sejani amicitiam ceteri falso exuerant, ausus est Eques Romanus, M. Terentius, ob id reus, amplecti, ad hunc modum apud Senatum ordiendo: 'Fortunæ quidem meæ fortasse minus expediat, agnoscere crimen, quam abnuere: sed, utcumque casura res est, fatebor, et fuisse me[m] Sejano amicum, et, ut essem, expetisse, et, postquam adeptus eram, lætatum. Videram collegam patris[n] regendis Prætoriis cohortibus; mox urbis et militiæ munia simul obeuntem: illius propinqui et affines honoribus augebantur: ut quisque Sejano intimus, ita ad Cæsaris amicitiam validus: contra, quibus infensus esset, metu ac sordibus conflictabantur: nec quenquam exemplo assumo: cunctos, qui novissimi consilii expertes fuimus, meo unius

res premerent, ac gravarent. Nobis plurima obtigere scitu digna, licet ab aliis omissa.

Quippe eo tempore, quo ceteri dissimulanter inficiati erant Sejani benevolentiam, M. Terentius eques Rom. ob id accusatus, eam agnoscere ausus est, et in hanc sententiam apud patres disseruit. Forte quidem minus conducat saluti meisque rebus, fateri scelus, quam inficiari. Sed quicquid contigerit, agnoscam, nec diffitebor, fuisse me Sejano amicum, et ut essem, exoptasse; et postquam obtinueram, me gavisum esse. Spectaveram illum simul cum patre Strabone prætoriano militi præfectum; mox domi bellique munia pariter exercentem. Illius consanguinei affinesque ad dignitates evehebantur; ut quisque Sejano amicus, ita principis gratia præpollebat; contra, quibus infestus esset, pavore, squallore et miseriis divexabantur. Neminem in exemplum acceperim; meo unius periculo tutabor omnes, qui postremi facinoris culpa

NOTÆ

[m] *Fatebor, et fuisse me*] Tota hæc Terentii oratio, ut et causa, simillima est illi Amyntæ apud Curtium l. VII. Et membra sane aliquot sunt, quæ dicas illinc translata esse.

Nam Amyntas ita: 'Amicitiam quæ nobis cum Philota fuit, adeo non inficior, ut expetivisse quoque nos, magnosque ex ea fructus percepisse confitear. An vero Parmenionis, quem tibi proximum esse voluisti, filium omnes, pæne amicos tuos dignatione vincentem, cultum a nobis esse miraris? Tu hercule, si verum audire vis, rex, hujus nobis periculi causa es. Quis enim alius effecit, ut ad Philotam decurrerent, qui placere vellent tibi? Ab illo traditi, ad hunc gradum amicitiæ tuæ ascendimus. Is apud te fuit, cujus et gratiam expetere et iram timere possemus.' Et mox: 'Igitur si hoc crimen est, paucos innocentes habes, immo herculé neminem. Omnes enim Philotæ amici esse voluerunt: sed totidem quot volebant, esse non poterant. Ita si a consciis amicos non dividis, nec ab amicis quidem separabis illos, qui idem esse voluerunt.' *Lipsius.*

[n] *Patris*] Seii Strabonis.

discrimine defendam. Non enim Sejanum Vulsiniensem,[o] sed Claudiæ[1] et Juliæ domus partem,[p] quas affinitate[q] occupaverat, tuum, Cæsar, generum, tui Consulatus socium, tua officia in Republ. capessentem, colebamus. Non est nostrum, æstimare, quem supra ceteros, et quibus de causis

caruimus. Non enim venerabamur Sejanum Vulsiniensem, sed portionem Claudiæ et Juliæ familiæ, quibus se necessitudine inseruerat; tuum, Tiberi, generum colebamus, tui consulatus collegam, tua munia in rep. obeuntem. Non est nostrum sciscitari aut examinare, quem præ ceteris evehas, et quas

1 In Ms. Flor. veteribusque editionibus, *et Claudiæ et Juliæ:* forte non vitiose. At clarius, *sed Claudiæ;* nec immerito Lipsio et recentioribus editoribus, si Jac. Gronovium exceperis, probatum. Bipontini *at* emendarunt, et in contextum receperunt. *Brotier.*

NOTÆ

[o] *Vulsiniensem*] Volsinium oppidum Etruriæ provinciæ: hodie *Bolsena*, Castrum Patrimonii Sancti Petri, et ad lacum Bolsenam, in statu Ecclesiastico. *Tillemon.*

[p] *Juliæ domus partem*] Si sequeris Suetonium, habuit utrumque Sejanus spe tantum, non re. Suet. Tib. 65. 'Sejanum deinde spe affinitatis, ac Tribuniciæ potestatis deceptum, inopinantem criminatus est.' At Tac. contrarium evincere videtur, ipsamque Liviam uxorem duxisse Sejanum. Ad quid enim hæc verba Tac. 'Quas affinitate occupaverat, tuum Cæsar generum,' &c.

Nec dicendum est Tiberium ipsi dare destinasse aliquam filiarum Germanici. Has enim non appetebat Sejanus, sed voluit tantum uxorem Drusi, utpote legitimi successoris, ut hoc quasi nobilitatis gradu ipse ad imperium ascenderet; quemadmodum et voluit Tribuniciam potestatem eadem mente, eodemque consilio.

Et certe Dio refert, Macronem eum hac spe delusisse cum grandem epistolam attulit a Capreis; quasi tribunicia potestas ea epistola ipsi destinaretur, cum contra carcer et laqueus ipsi hisce literis pararentur.

Sed Claudiæ et Juliæ domus partem] Utrumque spe, non re. Sejani filia destinata erat uxor filio Claudii, ipse Liviam ducturus putabatur: sed tamen non, ut Germanicum, sic Liviam ejus sororem adoptaverat Tiberius.

Fortasse igitur constituerat dare illi aliquam ex filiabus Germanici. *Generi* autem appellatio etiam e sponsalibus contrahitur. L. Servius. D. de gradibus, et affinitat. Et *gener* vocatur et jam neptis, aut proneptis maritus. L. Generi. D. de verb. signif. *Muretus.*

Claudiæ et Juliæ] Desponsa filia Sejani Claudii filio, Claudiam gentem, sed Livilla Germanici sorore ducta, (si tamen duxit) utramque gentem, et Claudiam et Juliam, complectebatur.

Livilla quippe filia Drusi et Antoniæ minoris, per Drusum fratrem Tiberii Claudiam gentem, et per Antoniam filiam Octaviæ, Juliam, amplexa erat. Sicque, frater jam Cæsarum, Sejanus erat æqualis Germanici, Claudii, Drusi, et Neronum.

[q] *Affinitate*] Tacitus hic oratorem agit, et forte rem auget, quasi spes Sejani tam certa esset, ut de re ipsa non dubitaret. Et hæc non stricte sumenda sunt. Nam ab adoptione Augusti in gentem Juliam, et Liviæ;

extollas. Tibi summum rerum judicium Dii dedere: nobis obsequii gloria relicta est. Spectamus porro, quæ coram habentur, cui ex te opes, honores, quis plurima juvandi nocendive potentia: quæ Sejano fuisse, nemo negaverit: abditos Principis sensus,[r] et si quid occultius parat, exquirere, illicitum, anceps: nec ideo[s] assequare. Ne, P. C. ultimum Sejani diem, sed sedecim annos cogitaveritis: etiam Satrium atque Pomponium[t] venerabamur: libertis quoque ac janitoribus ejus notescere, pro magnifico accipiebatur. Quid ergo? indistincta[u] hæc defensio et promiscua dabitur? immo justis terminis dividatur: insidiæ in Rempubl. consilia cædis adversum Imperatorem, puniantur: de amicitia et officiis, idem finis[v] et te, Cæsar, et nos absolverit.'

9. Constantia orationis, et, quia repertus erat, qui efferret,[w] quæ omnes animo agitabant, eo usque potuere, ut ac-

ob causas. Tibi supremum imperii arbitrium Dii tribuere; nobis parendi decus relictum est. Ceterum consideramus, quæ palam nobis exhibentur, cui ex te divitiæ, dignitates, quibus maxima benefaciendi aut mali inferendi potestas; quæ Sejanum habuisse nullus inficias ierit. Arcana imperitantis consilia, et si quid secretius molitur animo, scrutari nefas, ambiguum ac periculosum; nec ideo attingas. Ne reputetis animo P. C. postremum Sejani tempus, sed annos sexdecim. Etiam colebamus Satrium atque Pomponium, et summo honori habebatur, libertis etiam, et ostiariis illius agnosci. Quid igitur? hæc scelus purgandi ratio indiscreta, par et communis omnibus erit? Immo æquis finibus discernatur. Damnentur occulta in remp. scelera, consilia necis adversus principem; de benevolentia et honoribus exhibitis Sejano, idem exitus, et te, princeps, et nos purgaverit.

Firma hæc et constans dicendi libertas, et quia extiterat, qui promeret ea, quæ cuncti volvebant animo, eo usque valuere, ut delatores ejus, adjectis his, quæ prius

NOTÆ

Octavia, jam et Antonia, jam Drusus et filii ejus immixti videbantur Juliæ genti.

[r] *Abditos principis sensus*] Nazarius in paneg. ad Constantinum: 'Existimare quidem de principibus nemini fas est. Nam et in vestibulo suo inquirentem repellit objecta veneratio, et si qui propius adierunt, quod oculis in solem se contendentibus evenit; præstricta acie, videndi facultate caruerunt.'

[s] *Nec ideo*] Arcana principis *exquirere illicitum et anceps, nec ideo ea assequeris*, licet exquiras.

[t] *Satrium atque Pomponium*] *Satrius* est ille, qui Cremutium accusavit supra: *Pomponium* puto, *Quintum* prænomine, qui 'moribus inquies,' ait noster infra, hæc et talia 'factitari a se prætendebat, ut periculis Pomponii Secundi fratris mederetur:' de quo in extremo l. v. *Lipsius.*

[u] *Indistincta*] Distinguenda tempora, personæ, crimina.

[v] *Idem finis*] Idem finis, idem exitus et eventus sit talis amicitiæ in privatis, ac in principe, quia eadem culpa, seu idem error est.

[w] *Qui efferret*] Sall. ad Cæs. 'Ple-

cusatores ejus, additis, quæ ante deliquerant, exilio aut morte multarentur. Secutæ dehinc Tiberii literæ in Sex. Vestilium, Prætorium, quem, Druso fratri percarum,[x] in cohortem suam[y] transtulerat. Causa offensionis Vestilio fuit, seu composuerat quædam in C. Cæsarem, ut impudi-

perpetraverant, exilio, vel ultimo supplicio punirentur. Allatæ postea Tiberii epistolæ in Sextum Vestilium prætorium, quem Druso fratri amicissimum, in cohortem suam ipse asciverat. Causa odii in Vestilium extitit, sive nonnulla scripserat in Caligulam, ut incestum, seu muliebria passum, sive falso et calumniæ fides adhibita

NOTÆ

rique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant: verumtamen ad reprehendenda aliena facta aut dicta ardet omnibus animus. Vix satis apertum os, aut lingua promta videtur, quæ meditata pectore evolvat.'

[x] *Druso fratri percarum*] Quidam intelligunt id factum post obitum Drusi, sed id incertum relinquit Tacitus, et nos relinquamus. Etiam ante extinctum Drusum id moliri potuit Tiberius, qui fratrem per literas apud Augustum subvertebat, teste Suetonio.

[y] *In cohortem suam*] Cohortem amicorum: ita enim vocabant, exemplo prætoriæ cohortis. Seneca de Clementia: 'Sallustium et Cocceios, et Deillios, et totam cohortem primam interioris admissionis ex adversariorum castris conscripsit.'

Ubi vides, plures fuisse amicorum cohortes, et quasi gradus. Quod originem habuit a Graccho et Livio Tribunis.

Idem scriptor de beneficiis: 'apud nos primi omnium Gracchus et Livius Drusus instituerunt segregare turbam suam, et alios in secretum recipere, alios cum pluribus, alios cum universis. Habuerunt itaque isti amicos primos, habuerunt et secundos, nunquam veros.'

Itaque dicebantur amici primæ, secundæ, tertiæ admissionis, ex ordine quo admittebantur. Ille ipse: 'Non sunt isti amici qui agmine magno januam pulsant, qui in primas, et secundas admissiones digeruntur.'

Lampridius in Alexandro: 'moderationis tantæ fuit, ut amicos non solum primi ac secundi loci, sed etiam inferioris, ægrotantes viseret.'

Et Tiberius ipse amicos solitus describere in tres classes. Vide Sueton. c. 46.

Ab hoc more admissiones manarunt, admissionales, et officium admittendi. Admissionum facilitatem in Trajani laudatione admiratur Plinius.

Alexandrum, 'quasi unum e senatoribus, patente velo, admissionalibus remotis, salutatum esse,' scribit Lampridius: et Accoleius 'magister admissionum' nominatur in Flavii Aureliano.

Id munus fuit libertorum, ut clarum ex Sueton. Vespas. c. 14. 'Quidam ex officio admissionis simul expellens, abire Morboniam jusserat.' Fuit autem is libertus Phœbus.

Plinius hoc idem ostendit loco non sano, l. XIV. c. 3. 'Fuit et alia Claudii principatu differentia, in solis his quibus admissionem liberti ejus dedissent imaginem principis in annulo ex auro gerendi, magna criminum occasione: quæ omnia salutaris exortus Vespasiani principis abolevit, æqualiter publicando principem:' quem corrigo, 'quibus admissionum liberti jus dedissent.' *Lipsius.*

cum,[z] sive ficto habita fides: atque ob id convictu Principis[a] prohibitus, cum senili manu ferrum tentavisset, obligavit venas: precatusque[b] per codicillos, immiti rescripto, venas resolvit. Acervatim ex eo Annius Pollio,[c] Appius Silanus, Scauro Mamerco simul ac Sabino Calvisio, majestatis postulantur, et Vinicianus[1 d] Pollioni patri adjiciebatur, clari genus, et quidam summis honoribus: contremuerantque Patres: nam quotus quisque affinitatis aut amicitiæ tot illustrium virorum expers erat? ni Celsus, urbanæ cohortis Tribunus,[e] tum inter indices, Appium et Calvisium discrimini exemisset. Cæsar Pollionis ac Viniciani Scaurique

foret: et propterea domo seu contubernio Cæsaris ejectus, cum tremula senex manu scalprum sibi admovisset, restrinxit venas: obtestatusque per literas principem, *immani responso* accepto, *venas reseravit. Postea turmatim Annius Pollio, Appius Silanus, simul* cum *Scauro Mamerco, et Sabino Calvisio, majestatis arcessuntur, et Vinicianus Pollioni patri adjungebatur; stirpe nobiles* illi, *et nonnulli præcipuis dignitatibus* functi; *pavebatque senatus* universus. *Nam quotus quisque aut propinquitate aut familiaritate non contingebat tot viros nobiles? nisi Celsus tribunus urbanæ cohortis, tum inter delatores, periculo eripuisset Appium et Calvisium. Tiberius prolatavit cognitionem Pollionis, ac Viniciani, et Scauri, ut ipse*

1 Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores, ipseque Dio, LX. p. 674. Perperam Beroaldus aliique veteres, *et Vicinianus.* Brotier.

NOTÆ

[z] *Ut impudicum*] De quo diserte Sueton. Calig. 36. 'Pudicitiæ neque suæ, neque alienæ pepercit. M. Lepidum, Mnesterem pantomimum, et quosdam obsides dilexisse fertur commercio mutui stupri. Valerius Catullus consulari familia juvenis stupratum, ac latera sibi contubernio ejus defessa, etiam vociferatus est. Super sororum incesta et notissimum prostitutæ Pycallidis amorem, non temere ulla illustriore fœmina abstinuit; quas plerumque cum maritis ad cœnam vocatas, præterque pedes suos transeuntes, diligenter ac lente, mercantium more, considerabat: etiam faciem manu allevans, si quæ pudore submitterent.'

[a] *Convictu principis*] Dimissus cohorte, prohibitus amicitia, convictu, domo, contubernio, ac comitatu principis et ejus provinciis, atque invicem odisse, fere idem fuit. Idque olim et vetere Repub. usurpatum erat. Sueton. de Illust. Grammaticis 14. 'Curtius Nicia hæsit Cneo Pompeio et Caio Memmio: sed cum codicillos Memmii ad Pompeii uxorem de stupro pertulisset, proditus ab ea, Pompeium offendit, domoque ei interdictum est.'

[b] *Precatusque*] Principem, quem adire per codicillos etiam in aula et urbe præsentem mos fuit, et eo magis absentem.

[c] *Annius Pollio*] Est ille, qui postea in Neronem conjuravit, amicorum ejus præcipuus. Tacitus l. XV.

[d] *Vinicianus*] Sic lego, auctore Dione l. LX. Qui hunc Annium Vinicianum conjurasse in Claudium cum Scriboniano asserit. *Lipsius.*

[e] *Urbanæ cohortis Tribunus*] Interdictum militaribus viris, delationes

causam, ut ipse cum Senatu nosceret, distulit, datis quibusdam in Scaurum tristibus notis.

10. Ne fœminæ quidem exsortes periculi: qua[1] [f] occupandæ Reipubl. argui non poterant, 'ob lacrymas' incusabantur: necataque est anus Vitia, Fufii Gemini[g] mater, quod filii necem flevisset. Hæc apud Senatum: nec secus apud Principem[h] Vescularius Atticus[2] ac Julius Marinus ad mortem aguntur,[i] e vetustissimis familiarium[j] Rhodum[k] se-

cum Patribus statueret; prolatis quibusdam adversus Scaurum tristitiæ seu iræ indiciis.

Ne mulierculæ quidem discriminis expertes, quia invadendæ Reip. accusari non poterant, ob fletus *arguebantur; et interfecta est vetula Vitia Fufii Gemini parens, quod filii cædem luxisset. Hæc apud patres. Nec aliter apud Cæsarem, Vescularius Flaccus, et Julius Marinus ad necem rapiuntur, illi ex antiquissimis amicorum*

1 Tentabat Pichena, *quia occupandæ*. Melius Illustr. Huetius, *quæ occupandæ*. Minime tamen displicet vulgata scriptura. *Brotier*.—2 Supra Annal. II. 28. *Flaccus Vescularius* appellatur. Forte, damnato Curtio Attico, novum cognomen sibi ascivit. Certe non hic cum Pichena et J. Fr. Gronovio emendandum, *Flaccus Vescularius*, refragantibus Ms. Flor. et veteribus omnibus libris. *Idem*. Pichena edi curavit *Vescularius Flaccus*. Idque alii post Pichenam secuti sunt: quoniam II. 28. bis *Flaccus* dicitur. Sed cum in Cod. Ms. unico extet *Vescularius Atticus;* et duplicis immo triplicis et quadruplicis cognominis usus apud Romanos obvius, mutatio rite facta non videtur. Re-

NOTÆ

facere, sed postea. Dio l. LVIII. 'Cum unus, qui aliquando centurio fuerat, indicium de aliquo deferret, neminem qui militasset hoc agere voluit; cum equitibus et senatoribus id facere permitteret.'

Urbanæ] Hæ cohortes præfecto urbis, et præfecto vigilum parebant, distinctæ a prætorianis.

[f] *Qua*] Alii *quia*. Τὸ *qua* tolerari potest, supple *qua de causa*. Fœminæ ob lacrymas incusabantur, hac nempe de causa, qua occupandæ Reipub. argui non poterant.

[g] *Vitia Fufii Gemini mater*] Qui Fufius accusatus majestatis, et cum protulisset tabellas suas, se interfecit: quod exemplum secuta est Publia Prisca uxor ipsius. Sic Dio.

Fufii Gemini] Qui ante consul A. U. 782.

[h] *Apud Principem*] Sueton. Tib. 62. 'Neque tormentis, neque supplicio cujusquam pepercit: soli huic cognitioni adeo per totos dies deditus et intentus, ut Rhodiensem hospitem, quem familiaribus literis Romam evocarat, advenisse sibi nuntiatum, torqueri sine mora jusserit, quasi aliquis ex necessariis quæstioni adesset: deinde errore detecto, et occidi, ne divulgaret injuriam. Carnificinæ ejus ostenditur locus Capreis, unde damnatos post longa et exquisita tormenta præcipitari coram se in mare jubebat: excipiente classiariorum manu, et contis atque remis elidente cadavera, ne cui residui spiritus quicquam inesset.'

[i] *Aguntur*] Ii e vetustissimis familiarium Tiberii, qui illum Rhodum secuti et apud Capreas ejusdem indivi-

cati,[3] et apud Capreas individui. Vescularius insidiarum in Libonem internuntius: Marino participe, Sejanus Curtium Atticum oppresserat: quo lætius acceptum, sua exempla[l] in consultores recidisse.

Per idem tempus[m] L. Piso[n] Pontifex,[4] rarum in tanta cla-

Tiberii apud Rhodum comites, et apud Capreas socii perpetui. Vescularius perfidiæ et fraudis in Libonem interpres et index fuerat; *Marino conscio ac consultore, Sejanus Curtium Atticum affixerat: quo gratius auditum est, sua flagitia in auctores relapsa esse. Eadem tempestate L. Piso Pontifex*, quod *insolitum in tanta nobili-*

vocavi igitur priorem lectionem. *Ryckius.*—3 Mallet J. Fr. Gronovius, *Rhodum secutis.* Nihil mutandum. *Brotier.*—4 Lipsius et Muretus errorem ex notis suspicantur: scribendumque, *L. Piso P. V.* id est, *Præfectus Urbi*, valde probabiliter existimant. Suffragantur Velleius, II. 98. Seneca, Ep. LXXXIII. Plinius, XIV. 22. Suetonius in Tiber. XLII. quibus omnibus *Præfectus Urbi*, non *Pontifex*, dicitur. Pisonem quendam, a L. Pisone omnino diversum, post mortem Tiberii Urbi præfectum memorat Josephus Antiq. Jud. XVIII. 6, n. 10. si in nomine nihil fuerit erratum. *Brotier.*

NOTÆ

dui comites erant.

j *E vetustissimis familiarium*] Sueton. Tib. 55. 'Super veteres amicos ac familiares, viginti sibi e numero principum civitatis depoposcerat, velut consiliarios in negotiis publicis. Horum omnium vix duos aut tres incolumes præstitit: ceteros, alium alia de causa perculit.' Sic forte elegerat insigniores virtute et industria, ut eos ex magna fama occidendi occasionem captaret.

k *Rhodum*] Rhodus, una insularum Sporadum et prope Asiam minorem: hodie *Rhodes*, contra oram Natoliæ, sub dominio Turcarum Asiatico. *Till.*

l *Sua exempla*] Quia Vescularius Libonem perculerat, et Julius Marinus instrumentum Sejano fuerat, quo Curtium Atticum splendidum equitem Rom. opprimeret.

m *Per idem tempus*] Quid ergo Josepho Zonaræque in mentem venit, vivum eum facere, Tiberio jam defuncto? Nec enim alium habeo de quo possint illa intelligi: 'a Caio binas epistolas missas, unam ad senatum de Tiberii morte, et suo imperio; alteram ad Pisonem præf. urbis, qua jubebat Agrippam e castris transferri in priscas suas ædes.'

An imposuit Syro celebritas nominis Pisonis, et per Syrum (nam ab illo hausit) Græco? An alius aliquis Piso tunc præfectus? quod non reperi.

Huic quidem Pisoni suffectus est Ælius Lamia, de quo Dio: 'Et Pisonem præfectum urbis defunctum publicis exequiis honoravit. Et pro ipso Lucium Lamiam urbi præfecit, quem pridem exercitui (Syriæ) præpositum, in urbe tamen retinuerat.'

Sed ille ipse paulo post obiit, ut habes mox in nostro: et successit Lentulus Cossus.

Disco ex Seneca epist. 86. 'L. Piso urbis custos, ebrius ex quo semel factus fuit, majorem partem noctis in convivio exigebat, usque in horam ferme sextam dormiebat: hoc erat ejus matutinum. Officium tamen suum, quo tutela urbis continebatur, diligentissime administravit. Huic et D. Augustus dedit secreta mandata, cum illum præponeret Thraciæ, quam perdomuit; et Tiberius profi-

titudine,[o] fato obiit; nullius servilis sententiæ sponte auctor, et, quotiens necessitas ingrueret, sapienter moderans. Patrem ei Censorium fuisse memoravi:[p] ætas ad octogesimum annum processit: decus triumphale in Thracia meruerat:[q] sed præcipua ex eo gloria, quod Præfectus urbis recens[r]

tate, suo *fato interiit; nullius turpis decreti ultro consultor ille, et quoties necessitas incumberet, prudenter temperans. Censorium ei parentem fuisse retuli; ad octoginta annorum ætatem provectus est: insignia triumphi apud Thraces adeptus erat. At præcipuum ex eo decus, quod præfectus urbi, cum novum id munus esset,*

NOTÆ

ciscens in Campaniam, cum multa in urbe et suspecta relinqueret, et invisa. Puto quia illi bene cesserat Pisonis ebrietas, postea Cossum fecit urbis præfectum, virum gravem, moderatum, sed mersum vino et madentem.'

Lego ex libro Ms. *ebrius ex quo semel factus est, fuit*. Id est, post unam illam ebrietatem (quæ tamen bene cesserat, et cujus pretium præfecturam ipsam habebat, ut Plinius scribit l. XIV. c. ult. et Suet. Tib. c. 42.) semper placuit ei esse ebrium. Jacet alioqui sententia, nec a me erigi potest. *Lipsius*.

[n] *L. Piso, Pontifex*] Legendum est, *L. Piso. P. U.* hoc est, *præfectus urbis*. Senec. epist. 84. Plin. l. XIV. c. ult. Sueton. in Aug. 42. *Muret*.

L. Piso] Sueton. Tib. 42. 'Postea princeps in ipsa publicorum morum correctione, cum Pomponio Flacco et L. Pisone noctem continuumque biduum epulando potandoque consumsit; quorum alteri Syriam provinciam, alteri præfecturam urbis confestim detulit, codicillis quoque jucundissimos et omnium horarum amicos professus.'

[o] *In tanta claritudine*] Claritudo præcise non intelligitur de imaginibus aut nobilitate avorum, sed de fama et nova nobilitate. Attamen hoc loco utraque claritudo possit intelligi: nam Pisones multis imaginibus nobiles jam olim, qui se ortos ex filio Numæ regis prædicarent.

[p] *Censorium fuisse memoravi*] Non quidem in his libris qui extant. Tamen intelligi vult L. Pisonem socerum C. Cæsaris, qui Censor cum Appio Claudio, anno urbis 704.

Quo ipso anno, ut ratio ætatis Tacito constet (ait enim vixisse octoginta annos) natus fuisse debuit hic Piso. *Lipsius*.

[q] *In Thracia meruerat*] Velleius: 'Atrox in Thracia bellum ortum, omnibus ejus gentis nationibus in arma accensis, L. Pisonis, quem hodieque diligentissimum, atque lenissimum securitatis urbanæ custodem habemus, virtus compressit.' Vide et Dionem, l. LIII. *Lipsius*.

Thracia]. Pars vel regio Illyrici orientis ad Pontum Euxinum, Propontidem, et ad mare Ægæum; hodie *Romania* provincia, et *Bulgariæ* pars, versus Occidentem et Orientem hybernos, sub Turcico imperio Europæo. *Tillemonius*.

[r] *Præfectus urbis recens*] Ideo *recens* dixit, quia ab Augusto præfectura urbis instituta, ut tradunt Sueton. Dio, et alii. Recte ergo sequitur *insolentia parendi*. Pichena.

Præfectus urbi] Consilium hoc dabat Mæcenas Augusto apud Dionem l. LII. 'Præfectus etiam urbis ex primariis viris quidam creandus est, qui omnes magistratus quos geri ante hunc convenit, gesserit; non ut per absentiam consulum Rempub. admi-

continuam potestatem, et insolentia[s] parendi graviorem, mire temperavit.

11. Namque antea, profectis domo Regibus, ac mox magistratibus, ne urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui jus redderet, ac subitis mederetur: feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium,[t] et ab Tarquinio Superbo Spurium Lucretium[u] impositos: dein Consules mandabant: duratque simulacrum, quotiens ob ferias Latinas[v] præficitur, qui Con-

perpetuam potentiam, et insuetis ac impatientibus obsequii civibus difficiliorem, mirabili temperamento exercuit.

Quippe olim, cum reges urbe exirent, et postea consules, ne civitas sine magistratu foret, ad tempus præficiebatur, qui jura daret, ac repentinis succurreret; traduntque ab Romulo præfectum esse urbi Dentrem Romulium, dein ab Tullo Hostilio, Numam Marcium, et ab Tarquinio Superbo, Spurium Lucretium. Postea consules id munus demandabant, manetque nunc imago rei, quoties ob ferias La-

NOTÆ

nistret, sed ut, cum reliquis in rebus, urbi præsit, tum etiam causas illas, in quibus appellare licet ab omnibus supra dictis magistratibus, itemque capitales, iis exceptis, quas postea dicam, in urbe, atque extra eam, usque ad octoginta millia passuum dijudicet.'

Recens] Id est, novo et recenter instituto munere, præfectus urbi fuit Piso; nam tertius ille tale munus Romæ obtinuit.

[s] *Insolentia*] Quia nova illa potestas et cui initio parere non nisi ægre poterant sordidi turbulentique cives, liberti, servique et aliud genus hominum noctu diuque ut in maxima opulentissimaque civitate grassantium.

[t] *Numam Marcium*] Quis hic Numa Marcius? volunt esse patrem Anci Marcii. Mihi aliter videtur, neque enim id tacuissent auctores originum Romanarum, et contra Livius Ancum Marcium nobilem ait una imagine Numæ.

Itaque maneo in eo quod pridem monui, legendum *Numæ N. Marcium*, id est, Numæ nepotem: is est Ancus Marcius, qui mox successor Tullo Hostilio.

Seneca epist. 109. 'Cum ad hanc eandem lectionem philologus accessit, hoc subnotat, duos Romanos reges esse, quorum alter patrem non habet, alter matrem: nam de Servii matre dubitatur, Ancii pater nullus, Numæ nepos dicitur.' *Mercerus.*

[u] *Spurium Lucretium*] Hic primus habuit comitia creandis consulibus, cum interrex esset. Livius ad finem l. I. Dionysius extremo l. I. *Muretus.*

[v] *Ferias Latinas*] Sic Dionys. VI. ubi de fœdere cum Latinis, et reditu plebis. 'Sacrificia etiam ex SCto instituta sunt; et actæ Diis gratiæ pro reconciliatione plebis: feriisque Latinis dies tertius additus, cum prius duo tantum essent; primus consecratus a rege Tarquinio, quo tempore devicit Etruriam; alter a populo additus, quando pulsis regibus, libertatem adeptus est; tunc vero tertius accessit, ob plebis quæ secesserat, reditum. Harum feriarum sacrificiis et ludis præfecit senatus, et dedit ministros, qui, ut dixi, Ædiles

sulare munus[w] usurpet. Ceterum Augustus bellis civilibus Cilnium Mæcenatem,[x] Equestris ordinis, cunctis apud Romam atque Italiam præposuit. Mox, rerum potitus, ob magnitudinem populi, ac tarda legum auxilia, sumsit e Consularibus, qui coërceret servitia, et quod civium[y] audacia turbidum, nisi vim metuat: primusque Messalla Corvinus[z]

tinas præponitur, qui consularem dignitatem exerceat. Ceterum Augustus motibus civicis Cilnium Mæcenatem equestris loci præesse jussit, cunctis in urbe atque Italia. Deinde principatum adeptus, ob multitudinem plebis, et sera legum præsidia, delegit unum *e consularibus, qui cohiberet mancipia, et* hoc genus *civium, quod per audaciam turbulentum est, nisi pœnam formidet: primusque Messalla Corvinus eam auc-*

NOTÆ

a Latinis appellati, similem ἀγορανόμοις nostris potestatem habent, ornavitque prætexta et sella eburnea, ceterisque regiis insignibus.'

[w] *Consulare munus*] Præfectus urbi, cujus creandi originem Cornelius memorat, Latinarum causa relictus, *consulare munus usurpat*, id est, a consule mandatum: non munus quod consulem obire moris Romani fuerit.

Etenim ex ea ætate præfectus fiebat, quæ senatoria non esset, uti Q. Mutius dicebat, et Agellius l. XIV. extremo scriptum reliquit. *Vertran.*

Munus illud non proprie consulis, sed quod tamen loco consulis, jussuque, et ipsius velut vicem gerens obiret.

[x] *Cilnium Mæcenatem*] Non ut receptum est, *Cillinium.* Cilnius enim gentile nomen patris hujus, et altoris Musarum, cui domus prisca Arretium, ut olim ex Livio docui: et adde Silii versus hujusce rei, 'Cilnius Arreti Tyrrhenis ortus in oris Clarum nomen erat.' Etsi ibi quoque vulgo, Cilinus. Nam Silius, ut solet, historiam exornat flore hominum sui, superiorisque ævi. Præfecit autem Romæ Italiæque Mæcenatem Augustus per bellum Siculum. Consule Dionem XLIX. in actis anni 718. *Lips.*

[y] *Servitia, et quod civium*] Ex hoc loco intellige, quod est l. I. §. quod autem, et §. cui patronus, de offic. Præf. urb. D. 'Servos de dominis querentes, præfectus urbis audiat; si verecunde expostulent, si duritiam, si sævitiam, si famem, quæ eos premat, si obscœnitatem qua compulerunt, vel compellentem objiciant. Et si patronus de libertis queratur, si contumeliosos, si convitiantes arguat, et se, et uxorem, et liberos ab iis indigna passos queratur.' *Aurelius.*

[z] *Primusque Messalla Corvinus*] Tradit idem Eusebius Chronico: 'Messalla Corvinus,' inquit, 'primus præfectus urbis factus, sexto die, magistratu se abdicavit, incivilem esse potestatem contestans.'

At Dio l. LIV. in actis anni 734. ita narrat, ut M. Agrippam primum faciat præfectum urbi, cui mox anno 738. Taurum sufficit, hujus Corvini nulla mentione. *Lipsius.*

Primusque Messalla] Dum nullus in urbe præfectus ad ferias fuit, prætores quidam ejus officio functi sunt, donec Augustus creari desitum longo intervallo præfectum urbi Messallam Corvinum creavit.

Sic magistratum intermissum reip. restituit; non autem præfecturam urbis, officium novum excogitavit; in quo Suetonii fidem diligentiamque requiras Aug. 37. *Vertranius.*

Omnino excogitavit novum offi-

eam potestatem,[a] et paucos intra dies finem, accepit, quasi nescius exercendi. Tum Taurus Statilius, quanquam provecta ætate, egregie toleravit. Dein Piso, viginti[1] per annos pariter probatus,[b] publico funere, ex decreto Senatus, celebratus est.

toritatem obtinuit, quam et intra breve tempus deposuit, velut obeundi nescius. Tum Taurus Statilius, quamvis ætate grandis id munus *eximie sustinuit. Postea Piso, per viginti annos perinde commendatus, publicis exequiis ex decreto patrum honoratus ac frequentatus est.*

1 Existimant Lipsius, Norisius aliique nonnulli, Pisonem non *viginti per annos*, sed *per decem* tantum Urbi præfuisse. Male tentat Ernestus, XV. *per annos.* Aut emendandum, *decem per annos:* aut, *viginti per annos,* retinendum, et rotunde accipiendum. Suffragari mihi videtur Plinius, XIV. 22. si quis ad ejus verba, et Tiberii ætatem attenderit. *Brotier.*

NOTÆ

cium: et quidem, licet alia obtenderet, ut frangeret jus prætorum, qui magistratus a populo creabatur.

Idque tam felici successu, ut Boëthius l. III. de cons. phil. scribat: 'prætura magna olim potestas; nunc inane nomen est, et senatorii census gravis sarcina.' Recte Suetonius: etsi Torrentius quoque non tam instituisse, quam auxisse, et ornasse, notet.

Nomine usus est vetere, sed res et potestas toto genere distabat. Itaque eopse tempore, quo hic urbano milite succinctus præfectus urbi vigebat volitabatque maxime; tamen quotannis *Latinarum* causa quidam alius urbi præficiebatur. *Gronov.*

Nomine tenus et prætextu priscum fuit munus *præfecti urbis,* sed re ipsa et potestate vere novum fuit, et ab Augusto repertum.

[a] *Eam potestatem*] Quæ ab Augusto primum facta est perpetua. Sueton. Aug. 36. *Muretus.*

[b] *Viginti per annos pariter probatus*] Quid? viginti per annos præfectus Piso? fuerit ergo necesse est ab anno urbis 765.: nam ab eo die in hoc tempus viginti ipsi anni. Atqui Augustus tunc vixit, imperavitque.

Quomodo ergo verum, quod Plinius Suetoniusque consensu tradiderunt, a principe Tiberio Pisonem factum præf. urbis, propter bidui compotationem? Plinii verba sunt lib. XIV. 'Eaque commendatione (ebrietatis scilicet) credidere, L. Pisonem urbis Romæ curæ ab eo delectum, quod biduo duabusque noctibus perpotationem continuasset apud ipsum jam principem.' Nota ea, apud ipsum jam principem.

Suetonius c. 42. 'Postea princeps in ipsa publicorum morum correctione cum Pomponio Flacco et L. Pisone noctem (dissentit Plinius, qui ait duas noctes) continuumque biduum epulando potandoque consumsit: quorum alteri Syriam provinciam, alteri Præfecturam urbis confestim detulit.'

Ait diserte, *postea princeps.* Atqui vel ab initio principatus Tiberii ad hunc diem Pisonianæ mortis anni duntaxat 17.

Sed hoc amplius ex Suetonio colliges, factum Pisonem præfectum, sub idem tempus, quo Pomponius Syriæ Prætor: ille autem Syriæ non ante annum 772. præponi potuit (Mœsiam

12. Relatum inde ad Patres a Quintiliano,[1] Tribuno plebei,[c] 'de libro Sibyllæ,[2][d] quem' Caninius Gallus Quin-

Exin Quinctilianus tribunus plebis retulit apud Patres de libro Sibyllæ, quem *Caninius Gallus Quindecimvir petiverat* admitti inter alios ejusdem fatidicæ

1 Ita Ms. Flor. et editiones veteres. In recentioribus, *a Quinctiliano.*—2 *Sibullæ* Ryckius et Gronovius passim.—3 Ita in Ms. Flor. id est, e numero

NOTÆ

enim administrabat anno 772. uti ex Taciti libro II. clarum :) non ergo tot annos Piso præfectus urbi.

His rationibus cogor, ut in Tacito restituam, *Piso decem per annos.* Quia Pomponium Syriæ præfuisse ante annum 775. non probabile. Sit ergo hic error ex notis geminatis. *Lips.*

Piso viginti per annos probatus] Legimus et interpretamur. Lipsius duos consulatus præteriit, nempe Longini, et Quartini, Tiberiique, et Sejani, qui nec Tacito (injuria temporis) dicuntur.

Quapropter ineunti numerum a principio Tiberii ad finem Pisonis, occurrunt 19. consulatus, quorum tempus *viginti annis* a Cornelio notatur, qui non morose tempora persequi solet.

Parum quoque adversatur, quod objecit de Pomponio Flacco: nam hæc, *confestim detulit*, solum referri valent ad præfecturam urbis.

Verum simplicius agam, concedamque uno eodemque tempore, illum Syriam, hunc urbem regendam accepisse. Quid enim erit impedimento, ne dicamus Syriam bis a Flacco rectam fuisse?

Primum ante Mœsiæ curam, et eo ipso tempore quo Piso urbem cœpit moderari, postea usque ad ipsius Flacci mortem: 'Exin Flacco Pomponio Syriæ proprætore defuncto.' Sic enim Cyrenius, sive Quirinius novem post annos plus minus Syriam præses repetiit, teste Josepho l. XVIII. Antiq. *Saliner.*

Viginti per annos] Sæpe ponit Tacitus numerum completum, seu, ut dicimus vulgo, rotundum ; licet pauci aliquot anni desint, aut etiam supersint ; quia minutias non exequitur.

Et nihil repugnat, quin Tiberius statim atque factus est princeps, præfecturam urbis Pisoni detulerit, quod et innuere Suetonius videtur: 'Alteri præfecturam urbis confestim detulit.'

Et τὸ *confestim* intelligo, ita ut Tiberius jam *princeps*, et adoptione Augusti evectus, statim a suscepto imperio, tale munus Pisoni tribuerit; et cum jam ab initio principatus Tiberii usque ad obitum Pisonis numerentur 19. consules (si hoc verum sit), potuit scribere Tacitus, *viginti per annos pariter probatus.*

Quod dicit Lipsius, eodem tempore delatam præfecturam urbis Pisoni, quo data est Syria Pomponio, falsum puto ; neque enim res ordine narrat Suetonius, quo gestæ sunt ; et τὸ *confestim* Suetonii refertur tantum ad *præfecturam urbis*, non ad Syriam *provinciam.*

Sic enim habet Suetonius: 'quorum alteri Syriam, alteri vero præfecturam urbis confestim detulit.' Multa narrat Suetonius, quæ non sunt Arithmetice ponderanda, saltem quo ad ordinem temporum et circumstantias rerum : sed de his adhuc in excursu nostro disseremus, et alia diversa, forte meliora, trademus.

[c] *Relatum, &c. a tribuno plebei*] Hoc jus habuere tribuni plebis, ut refer-

decimvirum[3] 'recipi inter ceteros ejusdem vatis,[e] et ea de re Senatusconsultum,' postulaverat: quo per discessionem facto,[f] misit literas Cæsar, modice Tribunum increpans, 'ignarum antiqui moris ob juventam.' Gallo exprobrabat, 'quod scientiæ cærimoniarumque vetus,[g] incerto auctore, ante sententiam collegii, non, ut assolet, lecto per magistros[h] æstimatoque carmine, apud infrequentem Senatum egisset.'

fœminæ libros et ea de re patrum decretum flagitarat; *quo per discessionem* patrum *facto, scripsit epistolam Tiberius, leviter incusans tribunum,* ut inscium prisci ritus ob ætatem; at *objectabat Gallo,* quod doctrinæ et religionum pridem expertus, incognito scriptore *libri,* ante decretum collegii, non lecto, ut mos est, examinatoque per doctores versu, apud paucos Patres id retulisset.

quindecimvirorum. Forma quidem dicendi non omnino insolens, ut patet ex Hist. I. 31. neque tamen ita elegans, ut *castitatem Taciti suadeque habitam* a Beroaldo aliisque, qui edidere, *quindecimvir,* queratur Jac. Gronovius, iræ et conviciorum ridicule intemperans. *Brotier.* Ryckius, Brotierus, et Homerus *quindecimvir.*

NOTÆ

rent apud Patres, quod e repub. esse censerent, atque etiam senatusconsultis intercederent; ut patet infra de Othone, qui intercedit Patrum decreto, quo præmium delatori decernebant.

[d] *De libro Sibyllæ*] Non affectu aut cura religionis: nam addictus Mathematicæ religiones negligebat, sed ne quis consuleret talia oracula, et exhinc res novas moliretur. Eo consilio omnia oracula et vaticinia abolere conatus est.

Sueton. Tib. 63. 'Haruspices secreto ac sine testibus consuli vetuit. Vicina vero urbi oracula etiam disjicere conatus est: sed majestate Prænestinarum sortium territus, destitit: cum obsignatas devectasque Romam, non reperisset in arca, nisi relatas rursus ad templum.'

[e] *Recipi inter ceteros ejusdem vatis*] Intelligit de Sibylla Cumæa, cujus volumina, quod Romanorum conscripta fata continerent, in arcanis habebantur. Neque vero sinus ille nobis ad aliud accinctis ingrediendus est, unicane Sibylla, quæ pluribus in locis visa, plurifariam cognominata fuerit. Adiri plures ex nostris hac de re possunt. *Vertran.*

[f] *Quo per discessionem facto*] 'SCtum' (ut scribitur a Gellio l. XIV.) 'fit duobus modis: aut per discessionem, si consentiretur: aut si res dubia esset, per singulorum sententias exquisitas.' Cornelius infra l. XIII. 'Postquam discessionem consul permiserat, pedibus in sententiam ejus iere.'

[g] *Cærimoniarumque vetus*] Magnopere interfuit, scire jus divinum sacrosque ritus, ut patet ex levitate et inscitia Vitellii principis. Sueton. 'Omni divino humanoque jure neglecto, Alliensi' (id est, infausto) 'die pontificatum maximum cepit,' quod ei præsagium exitii fuit, teste Tacito.

[h] *Lecto per magistros*] Magistri sunt sacerdotum. Valerius l. I. 'A patre suo collegii Saliorum magistro jussus.' Plin. XXVIII. 11. 'Quindecimvirum collegii magister.' In lapide: ORDO. SACERDOTUM. MAGISTRO. SUO. Et Sueton. Calig. c. 12.

Simul commonefecit: 'quia multa vana sub nomine celebri vulgabantur, sanxisse Augustum,[i] quem intra diem ad Prætorem urbanum deferrentur, neque habere privatim liceret:' quod a majoribus quoque decretum erat, post exustum sociali

Simul admonuit, quia multa inania sub illustri vocabulo edebantur in vulgus, statuisse Augustum, intra quod tempus apud prætorem urbanum deponerentur, neque retinere domi fas esset: *quod a veteribus olim etiam institutum*

NOTÆ

Dom. c. 4. Capitolinus 'fuit in eo sacerdotio, et vates, et præsul, et magister.'

In Collegio pontificum, pontifex maximus pro magistro fuit, ut et inter Vestales, virginum maxima, id est, antiquissima, pro magistra fuit.

Per magistros] In collegio Quindecimvirum erant *præsules, vates, magistri*. Sueton. Calig. 22. 'Magisteria sacerdotii ditissimus quisque et ambitione et licitatione maxima vicibus comparabant.'

Sueton. Domit. 4. 'Celebrabat et in Albano quotannis Quinquatria Minervæ, cui collegium instituerat: ex quo sorte ducti magisterio fungerentur.'

[i] *Sanxisse Augustum*] Sueton. Aug. c. 31. 'Quicquid fatidicorum librorum Græci Latinique generis, nullis vel parum idoneis auctoribus, vulgo ferebatur, supra duo millia contracta undique cremavit: ac solos retinuit Sibyllinos: hos quoque delectu habito, condiditque duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi.'

[j] *Sociali bello*] Quid ais? sociali Italico bello Capitolium flagravit? Non alios, sed te, in te advoco, qui scribis Histor. l. III. 'Capitolium flagrasse L. Scipione, C. Norbano Coss.' Atqui tunc jamdiu positum sociale bellum. Tullius tibi licet adsit, a memoriæ vitio non excuset. *Civili bello* scripsisse omnino te ex historia oportuit. *Lipsius.*

Exustum sociali bello] Ita permixta et connexa illa bella *sociale* et *civile*, ut facile pro eodem sumi possint. Ita mixtum utrumque bellum, ut unum ex alio oriretur, et idem fere fuerit. Sunt quædam bella ita mixta ex civibus et externis, ut neque civilia neque externa proprie dici possint, sed mixta ex utroque, et etiam ea sic appellat Tacitus.

Exustum sociali bello] Forte lapsus memoria Tac. in isto historiæ parergo. Nam certe quater exstructum aut instauratum est Capitolium in eodem loco, cum exustum fuisset.

Primo, Capitolium exstructum a Tarquiniis et combustum est bello civili Syllano.

Secundo, Capitolium ipse Sylla instauravit, quod Lutatius Catulus dedicavit, et nomen inscripsit.

Tertio, Vespasianus restituit Capitolium, quod bello Vitelliano arserat, idemque dedicavit.

Quarto, Capitolium instauravit Domitianus, cum rursus incendio periisset, tum cum interiit Vespasianus. Illud autem longe magnificentius exstruxit Domitianus, quam antea fuisset, impenditque in illud opus duodecim millia talentorum.

In his parergis, quæ ex vetere historia repetuntur, forte non satis attendit Tacitus: sed hæc suppleri facile, aut explicari possunt.

De hoc lib. Sibyllæ deliberatum est in senatu, quod disces, anno 4. Olympiadis 202. Romæ conditæ 785. Christi 32. et imperii Tiberii 19. a die 19.

bello[j] Capitolium,[k] quæsitis Samo,[l] Ilio,[m] Erythris,[n] per Africam[o] etiam ac Siciliam[p] et Italicas colonias, carminibus Sibyllæ, una seu plures fuere, datoque Sacerdotibus negotio, quantum humana ope potuissent, vera discernere. Igitur tunc quoque notioni Quindecimvirum is liber subjicitur.

13. Iisdem Consulibus, gravitate annonæ juxta seditionem ventum: multaque, et plures per dies, in theatro licentius efflagitata, quam solitum adversum Imperatorem: quis commotus, incusavit Magistratus Patresque, 'quod non publica auctoritate populum coërcuissent:'[q] addiditque, 'quibus e provinciis, et quanto majorem, quam Augustus,'[r]

erat, post crematum sociorum motu Capitolium, accitis Samo, Ilio et Erythris, investigatisque etiam in Africa et Sicilia, et per Italiæ colonias, versibus Sibyllæ, seu una, seu plures extiterint; mandataque est sacerdotibus cura, quantum humani ingenii vi valerent, germanos sincerosque dignoscere. Itaque tunc etiam iste commentarius submittitur cognitioni Quindecimvirorum.

Sub iisdem consulibus, inopia rei frumentariæ fere ad discordiam processum est. Plurimaque et per multos dies apud theatrum audacius expostulata sunt, *quam consuetum* erat *erga principem. Quibus concitus, arguit consules patresque,* quod non jure suo, ac potestate publica, plebem cohibuissent: *adjecitque,* quibus e regionibus, et quanto ampliorem quam Augustus frumenti copiam adve-

NOTÆ

Augusti, ex Chronologiis Petavii et P. Labbe. *Tillemon.*

[k] *Capitolium*] Mons Octavæ regionis antiquæ Romæ: hodie *Campidoglio* Italis, et *Capitole* Francis; in regione ab ipso dicta *Campitello*, et in parte fere media Romæ modernæ. In hoc monte sita fuerunt varia Deorum templa et alia ædificia. *Idem.*

[l] *Samo*] Samos vel Samus, insularum Sporadum una, in mari Ægæo et prope Ioniam provinciam Asiæ minoris: hodie *Samo* vel *Samoa*, in Archipelago prope Natoliam, paret Turcis. *Idem.*

[m] *Ilio*] Ilium vel Troja, urbs Troadis provinciæ, et aliquando Trojani regni caput: hodie ruinæ visuntur in Natoliæ præfectura, et in Turcico imperio Asiatico. *Idem.*

[n] *Erythris*] Erythræ, urbs Ioniæ provinciæ, ad mare Ægæum, in Asia minore: hodie *Erythri*, vel *Erithre* urbs, vel potius *Gesme*, villa Natoliæ præfecturæ sub Turcico imperio Asiatico; ex Chartis ph. la Rue, Sansonis, et Blaeur; et Itinerario J. Spon. *Idem.*

[o] *Africam*] Intelligere videtur Africam Citeriorem, sive oram Septentrionalem Africæ ad mare Mediterraneum, quæ Romanis paruit: hodie vocatur, ut plurimum, ora *Barbariæ*, sub clientela Turcarum, &c. *Idem.*

[p] *Siciliam*] Sicilia, insula maris Mediterranei et Italiæ proxima: hodie nomen antiquum retinet apud Italos, Franci vero *Sicile* vocant: paret regi Catholico. *Idem.*

[q] *Non, &c. populum coërcuissent*] Sic enim metuere sibi, magis quam principi aut Reipub. et connivere licentiæ plebis videbantur, non sine flagitio publico.

[r] *Majorem, quam Augustus*] Aliquid hac de re scripsi in Electis cap. de

rei frumentariæ copiam advectaret.' Ita castigandæ plebi compositum Senatusconsultum, prisca severitate: neque segnius[1] Consules edixere:[s] silentium ipsius non civile,[t] ut crediderat, sed in superbiam[u] accipiebatur.

14. Fine anni Geminius, Celsus, Pompeius, Equites Romani, cecidere conjurationis crimine. Ex quis Geminius prodigentia opum ac mollitia vitæ amicus[v] Sejano; nihil

heret. *Sic formatum est decretum Patrum, increpandæ multitudini, ex antiqua disciplina: nec cunctantius edictum proposuere consules; silentium ipsius non populare, non quasi intra civium modum, ut sibi persuaserat, sed in arrogantiam interpretabantur.*

Sub exitum anni Geminius, Celsus, Pompeius equites Rom. scelere conspirationis afflicti periere. Inter quos Geminius effuso luxu, elegantia, atque amœnitate vitæ

1 Lipsius mallet, *neque sequius*, vel *neque secius*. Plus vis et elegantiæ, si retineatur *segnius*. Brotier.

NOTÆ

Annona. Sed modum tributi Ægyptiaci, qui tunc me latuit, erui ex Sex. Victore in Augusto: 'hujus,' inquit, 'tempore ex Ægypto, urbi annua ducenties millia frumenti inferebantur.' Velim interseri *centena millia modium frumenti*. Quæ vox, litera saltem notata M. ut solet, periit. *Lipsius.*

Frustra tentat Aurelium Victorem. Sic enim et Seneca de brevit. vitæ. c. 18. 'Cogita non id egisse te ab ætate prima, omni cultu studiorum liberalium, ut tibi multa millia frumenti bene committerentur.' Nec aliter Polybius l. v. non longe a principio: Καὶ σίτου προσθεῖναι μυριάδα, *Gronovius.*

[s] *Edixere*] Incipiebant his verbis: *Bonum factum:* vel, *Quod bonum, felix faustumque sit.* Edicto monere populum, increpare, objurgare solebat princeps, etiam deflere cladem publicam, et consolari, excusare; etiam consilia dare de rebus utilibus: atque id si faceret per consules et magistratus, non civile, sed superbum existimabatur.

Invitabatur etiam per edicta equester ordo ad audiendum. Sueton. Calig. 53. Sic Claudius 'uno die 20. edicta proposuit, inter quæ duo, quorum altero admonebat, ut uberi vinearum proventu bene dolia picarentur.' Sueton. 16.

Sic Titus in incendiis et pestilentia: 'non modo principis solicitudinem, sed et parentis affectum unicum præstitit: nunc consolando per edicta, nunc opitulando.'

Edixere] Promulgavere decretum patrum, cui et edictum suum adjunxere.

[t] *Non civile*] Hoc elucidabit Sueton. Tib. 26. 'Civilem admodum inter initia, ac paulo minus quam privatum egit:' id est, fere intra civium, seu privatorum modum se continuit; nec principem, aut dominum se ferebat.

[u] *Superbiam*] Quippe mos fuit principi ipsi, populum edicto suo monere, increpare, non tantum per magistratuum edicta.

[v] *Mollitia vitæ amicus*] Luxus et elegantiæ monitor et consultor fuit,

ad serium. Et Julius Celsus, Tribunus, in vinclis laxatam catenam et circumdatam in diversum tendens,[w] suam ipse cervicem perfregit. At Rubrio Fabato, tanquam, desperatis rebus Romanis, Parthorum[x] ad misericordiam fugeret, custodes additi. Sane[1] is repertus apud Fretum Siciliæ[y] retractusque per Centurionem, nullas probabiles causas longinquæ peregrinationis[z] afferebat: mansit tamen incolumis, oblivione magis, quam clementia.

15. Servio Galba, L. Sylla Coss. diu quæsito, quos neptibus suis maritos destinaret Cæsar, postquam instabat virginum ætas, L. Cassium,[a] M. Vinicium legit. Vinicio

Sejano familiaris, ad nihil grave aut serium ascitus erat. Et Julius Celsus tribunus, in vinculis remissam catenam et circumactam in oppositum protendens, suum ipse caput elisit. At Rubrio Fabato satellites appositi, quasi deplorata Rep. Rom. ad Parthorum clementiam confugeret; et certe inventus est in angustiis Siculi maris, reductusque a centurione, nullas verisimiles causas reddebat longinquæ profectionis; vixit tamen salvus, incuria magis quam misericordia.

Servio Galba, L. Sulla Coss. diu pensitato quos neptibus suis viros daret Cæsar, quia imminebat puellarum ætas, assumit L. Cassium, M. Vinicium. Vinicio muni-

1 Optime Mercerus et recentiores. Corrupte Beroaldus et veteres, *sanus repertus*. Idem.

NOTÆ

ut mox Petronius Neroni.

[w] *In diversum tendens*] Si vinctæ erant a tergo manus, potuit laxatam catenam protendere in caput, et sic elidere: si ante se vincla habuit, potuit etiam protendere in frontem et sic cervicem perfringere: vel, forte catenam collo circumdedit, sicque cervicem effregit, elisit.

[x] *Parthorum*] Imperium, et Parthia regio: vide notas l. II. c. 1.

[y] *Fretum Siciliæ*] Vel, Siculum fretum; est inter Brutium provinciam Italiæ, et Siciliam insulam, jungens mare Tyrrhenum cum Siculo: hodie *Faro di Messina*, inter Calabriam ulteriorem, provinciam regni Neapolitani, et Siciliam insulam. *Tillemon.*

[z] *Peregrinationis*] Commeatus seu copia exeundi Italia petebatur a senatu olim, mox a principe. Sueton. Claud. 16. 'Notavitque multos, et quosdam inopinantes, et ex causa novi generis, quod se inscio ac sine commeatu Italia excessissent: quendam vero et quod comes regis in provincia fuisset.' Itaque Claudius idem, 'commeatus a senatu peti solitos beneficii sui fecit:' idem Sueton.

[a] *L. Cassium*] Ita recte, estque ille qui consul cum M. Vinicio Quartino fuit, anno urbis 783. Nam Suetonius diserte notat, Drusillam collocatam L. Cassio Longino consulari.

Pomponius de origine juris fefellit viros magnos, qui scribenti credunt, C. Cassium Longinum illum, qui jurisconsultus, consulem fuisse cum Quartino Tiberii temporibus. Atque censent hunc ipsum esse qui progener Cæsari nunc factus.

oppidanum genus: Calibus ortus, patre atque avo Consularibus, cetera Equestri familia erat: mitis ingenio et comtæ facundiæ. Cassius plebei Romæ generis, verum antiqui honoratique, et severa patris disciplina eductus, facilitate[b] sæpius quam industria commendabatur. Huic Drusillam,

cipalis familia, oriundus Calibus, patrem avumque consulares præferens, cetera equestris loci erat, lenis ingenio et sermonis elegantia. Cassius plebeiæ stirpis Romæ, verum priscæ et decoræ, et severo parentis exemplo institutus, lenitate morum magis quam solertia ingenii laudabatur. Huic Drusillam, Vinicio Juliam, Ger-

NOTÆ

Erras. Non est hic, Pomponi, juris antistes ille quem censes. Primum, quia Tacitus inter elogia morum, generisque, laudem ei nullam tribuit juris: deinde, quia prænominibus diversi. *Lucius* hic est; *Caius* ille tuus, constanti veterum scripto.

Cassiodorus ecce L. Cassium et M. Vinicium Coss. nominat. Sueton. in Caio, *Lucium Cassium Longinum:* et Tacitus hoc loco.

Diversi vita, etiam et morte. Jurisconsultus ille in honore sub Claudio fuit, Syriam administravit, pulsus a Nerone, per Vespasianum rediit, et omne ille tempus vixit: iste sub Caio proconsul Asiæ, et, monentibus sortibus, ut caveret Cassium, a tyranno cæsus est.

Sueton. c. 57. et Dio LIX. qui tamen male Caium vocat. Denique, quid respondes ad illud Taciti, *facilitate sæpius quam industria commendabatur?*

Demit ecce illi industriam ingeniumque: et audebunt dicere, hæc convenire in magnum illum sacerdotem. Plura de hoc C. Cassio l. XVI. *Lipsius.*

L. Cassium] Notavit hic doctissimus Lipsius errorem Onufrii ac Sigonii, qui Cassium hunc eundem esse volunt cum jurisconsulto C. Cassio. Sed quod idem accusat Pomponium, verbo respondebis, et defendes JCtum. Non enim is M. Vinicium collegam dat Cassio jurisconsulto, sed Quartinum; nec mentio usquam Quartini nomen adhæsisse huic Vinicio. Consules ergo simul L. Cassius Longinus et M. Vinicius, et quidem ordinarii. Rursus consules C. Cassius, jurisconsultus, et Quartinus, sed suffecti.

Monuit id doctissimus atque optimus senex Jacobus Cujacius ad l. II. de origine juris. Itaque et Lipsii sententia hos Cassios discernentis, vera, docta, et Pomponius sine culpa. *Mercerus.*

[b] *Facilitate*] Tiberius in generis suis, nec veterem nobilitatem, nec magnas virtutes sectabatur; maluit lenitatem vitæque modestiam.

Sic Vinicium elegit, qui 'equestri familia erat: mitis ingenio,' &c. Sic prætulit Cassium, qui plebeii generis, et qui licet severe eductus, magis tamen 'facilitate quam industria commendabatur.'

Ne scilicet, uxorum nobilitate, et genere suo, propriaque virtute elati, plus quam civilia agitarent. Principalia matrimonia hæc sæpe infausta. Plut. lib. inscripto: Maxime cum principibus sapienti esse disputandum. 'Verum hi quidem, quomodo Ixion, Junonem persequens, in nubem delapsus est, ita loco amicitiæ, simulacrum fallax, et ad pompam compositum, atque instabile amplectuntur:' idque in utroque sexu.

Vinicio Juliam, Germanico genitas, conjungit: superque ea re Senatui scripsit, levi cum honore[c] juvenum: dein, redditis absentiæ causis admodum vagis,[d 1] flexit ad graviora et offensiones ob Rempubl. cœptas, 'utque Macro Præfectus[e] Tribunorumque et Centurionum pauci secum introirent, quotiens curiam[f] ingrederetur, petivit;'[2] factoque large, et sine præscriptione generis aut numeri, Senatusconsulto, ne tecta quidem urbis, adeo publicum consilium nunquam adiit, deviis plerumque itineribus[g] ambigens[h 3] patriam et declinans.

manici filias collocat; eaque de re scripsit Patribus, modica cum laude adolescentum: posthac allatis sui secessus causis admodum vagis ac incertis, *vertit ad magis seria et ad inimicitias ob Remp. susceptas, postulavitque,* ut Macro præfectus *prætorio*, tribunique et centuriones aliquot, secum ingrederentur, quoties in senatum veniret. *Formatoque decreto Patrum amplissimo, et sine limitatione ulla, generis, aut multitudinis* comitantium, *ne muros quidem civitatis* introiit, *adeo in Curiam nunquam venit, per aversas plerumque vias ambigens, simulque urbem devitans.*

1 Frustra tentat Lipsius, *vanis*. Brotier.—2 Ita editio princeps et libri omnes editi. Ab Ernesto (forte tamen operarum error est) omissum, *petivit*. Idem Cl. Lallemand, Ernesti assecla, omisit. *Idem*.—3 Male tentat Rhenanus, *ambiens*. Idem.

NOTÆ

[c] *Levi cum honore*] Neque enim generos gloria aut fama magna insignitos elegit, aut voluit.

[d] *Causis admodum vagis*] Cave mutes, *vanis*, aut quocumque alio modo. Tacit. lib. xv. idem verbi repetit: 'Quamvis lætitiam vagis sermonibus simularet.' *Acidalius*.

[e] *Præfectus*] Licet absolute hic sumi videatur, non tamen intelligi debet de *præfecto urbis*. Non enim utrumque munus uni dedisset senex suspicax, et propterea statim additur, *tribunorumque et centurionum*: unde satis patet intelligi *præfectum prætorio*. Vacabat munus præfecti urbis, neque tamen id demandatum Macroni fuit.

[f] *Quotiens curiam*] Quod idem tamen postea petiit Claudius a senatu, et obtinuit. Sueton. Claud. xii. 'Ut sibi in curiam præfectum prætorii tribunosque militum secum inducere liceret, &c. precario exegit.'

[g] *Deviis plerumque itineribus*] Sueton. Tib. 72. 'Bis omnino toto secessus tempore, Romam redire conatus, semel triremi usque ad proximos Naumachiæ hortos subvectus est: disposita statione per ripas Tiberis, quæ obviam prodeuntes submoveret. Iterum Appia usque ad septimum lapidem, sed prospectis modo, nec aditis urbis mœnibus rediit. Primo incertum qua de causa, postea ostento territus. Erat ei in oblectamentis serpens draco, quem ex consuetudine, manu sua cibaturus, cum consumtum a formicis invenisset, monitus est, vim multitudinis caveret.'

[h] *Ambigens*] Licet sint duo verba

16. Interea magna vis accusatorum in eos irrupit, qui pecunias fœnore[i] auctitabant, adversum legem Dictatoris Cæsaris,[j] qua 'de modo credendi possidendique intra Italiam cavetur; omissam olim, quia privato usui bonum publicum postponitur. Sane vetus urbi fœnebre malum,[k] et seditio-

Interim turba ingens delatorum in eos invasit, qui quæstum fœnore faciebant, contra legem Divi Julii, qua præscribitur de ratione mutuo dandi possidendique intra Italiam ; *quæ lex neglecta jam olim, quia bono publico privata utilitas anteponitur. Certe vetusta civitati lues fuit usura, et sæpissime causa discordiarum*

NOTÆ

dissimilem casum requirentia, tamen brevitatis causa Tacitus ad unum tantum refert suum casum. Sic igitur intellige *declinans patriam et ambigens de ea.*

Ambigens] Dubitans an intraret, aut dubitare fingens, aut se velut intraturum simulans.

[i] *Qui pecunias fœnore*] Plato lib. VIII. de legibus, non censet, permittendum ex puteo vicini aquam ad usum quotidianum sumere, nisi illi qui prius in solo suo foderit usque eo dum ad argillam pervenerit. Hoc enim argumento utuntur aquileges, aquam inveniri non posse.

Ita non esse permittendum, pecuniam ab alio utendam petere, nisi ei qui prius tentasset omnes rationes subveniendi necessitatibus suis, aut ex fructibus prædiorum suorum, aut labore et industria, aut parsimonia et frugalitate.

Eo magis, quod nemo fœneratur propter ea, quæ sint ad vitam tuendam necessaria: 'Quid ad tuendam est vitam opus, præter duo? Cereale munus, et Acheloi pocula.' Propter hæc autem nemo se, ut Diogenes dicebat, fœneratori obligat. Ut in argento, aut in auro bibatur: ut gemmis digiti, aures unionibus onerentur, ut purpura calcetur, ut ebore incrustentur laquearia, ut auro radient, ut citreæ mensæ petitis trans mare dapibus premantur: ut stultæ, infinitæ, inhonestæ cupiditates delassentur potius quam expleantur: ob has et harum similes causas argentariorum tabulæ implentur, &c. Si plures unius creditores erant, qui solvendo non esset, licebat eis corpus ejus dissecare, et inter se partiri. Quæ tam horrenda tamque atrocia, lege nominatim permissa erant, ut deterrerent homines ab ære alieno contrahendo. *Salm.*

[j] *Adversum legem Dictatoris Cæsaris*] Suggerit eam legem aperte, quod sciam, solus Dio lib. XLI. 'Et quoniam complures pecuniam multam habere et occultare dicebantur, edixit ne quis in argento aurove amplius possideret quam 60. sestertia.' Sunt mille et quingenti coronati.

Et alludunt alii scriptores, ut Sueton. Tib. c. 49. dum scribit, quosdam damnatos esse, 'quibus nihil aliud sit objectum, quam quod partem rei familiaris in pecunia haberent.' Partem scilicet majorem quam pro lege.

In qua Suetonii vera sententia eruenda Scholiastæ laborant frustra. Reliquum pecuniæ conferri Cæsar voluit in agros. *Lipsius.*

Adversum legem Dictatoris] De qua Sueton. in Cæs. 42. et Cæsar ipse libro III. de bello civil. *Muretus.*

Legem] Tribuniciæ leges, *plebiscita* proprio vocabulo dicuntur; consulares vero absolute *leges* dicuntur. *Budæus.*

[k] *Malum*] Plut. de vitando ære

num discordiarumque creberrima causa: eoque cohibebatur, antiquis quoque et minus corruptis moribus. Nam primo duodecim tabulis sanctum,[l] 'ne quis unciario fœnore[m] amplius exerceret,' cum antea ex libidine locupletium agitaretur: dein rogatione Tribunicia ad semuncias redacta,

dissensionumque; ideoque coërcebatur priscis etiam et minus labefactis moribus. Quippe initio duodecim tabulis cautum, nequis pecuniam crederet majori usura, quam unciaria, *cum prius ex libito et arbitrio divitum fœnus exerceretur; postea lege per tribunos lata, semunciarium fœnus factum* ex unciario: *et tandem prohi-*

NOTÆ

alieno: 'Fuge hostem et tyrannum fœneratorem, qui non terram et aquam, Xerxis more, poscit, sed libertatem tuam invadit, et dignitatem tuam prostituit: si nihil debes, obturbat; si habes, non accipit; si quid vendis, pretium diminuit; si nihil vendis, ut vendas, cogit; si judicia exerces, compellat; si juras, imperat; si ad fores ejus venis, excludit; si domi inclusus es, ostium servat, atque pulsitat.'

[l] *Duodecim tabulis sanctum*] At eam sanctionem Livius ad M. Duellium Trib. pl. refert post duodecim tabulas aliquot annis: lib. VII. 'C. Marcio, Cn. Manlio Coss. de unciario fœnore a M. Duellio Tribuno pl. rogatio est perlata: et plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque.' *Lipsius.*

[m] *Unciario fœnore*] Quia numerus duodenarius commodissimus est ad partitiones. Habet enim, 6, 4, 3, 2, 1. Idcirco eo antiqui in rebus dividendis sæpissime utebantur. Sic hæreditatem vocabant, *Assem*, &c.

Sic cum singulis mensibus, singuli nummi pro centenis, usuræ nomine, pendebantur, id est, duodeni quotannis in centenos, eam usuram *centesimam* vocabant: quæ gravissima erat omnium lege permissarum; et ea ipsa quasi *As* usurarum erat. Proxima erat, cum undeni, id est, deunx. Persius: 'Quid petis ut nummi, quos hic quincunce modesto Nutrieras, pergant avidos sudare deunces?' Inde *dextantes* usuræ, *dodrantes, besses, septunces, semisses, quincunces, trientes, quadrantes, sextantes, unciæ.*

Erant autem *unciæ* usuræ, cum pro centenis mutuis datis, singuli quotannis usuræ nomine pendebantur. Eam permissam fuisse, hic ait Tacitus, lege duodecim Tabul.

Sed cum, ut verisimile est, graviores usuræ postea exercerentur, lex de unciario fœnore iterum lata est, centum fere annis post duodecim Tabulas a M. Duilio, L. Mænio tribunis pl. ut auctor est Livius lib. VII.

Deinde ad semuncias, decem annis post legem eadem de re Duilii tribuni pl. idque T. Manlio Torquato, C. Plautio Coss. *Muretus.*

Unciario] As dividebatur in duodecim partes, quæ singulæ appellabantur *uncia.* Sicque *unciarium* fœnus fuit forte id quod nos vulgo vocamus denarium duodecimum, ita ut centum libræ v. g. redderent quolibet mense unam libram, in annum duodecim libras: quod dein redactum est ad dimidium, ita ut in annum, pro centum libris, sex solverentur, seu sextus denarius penderetur.

postremo vetita versura:[n] [1] multisque plebis scitis obviam itum fraudibus, quæ, totiens repressæ, miras per artes rursum oriebantur. Sed tum Gracchus Prætor, cui ea quæstio evenerat, multitudine periclitantium subactus, retulit ad Senatum: trepidique Patres (neque enim quisquam tali culpa vacuus) veniam a Principe[o] petivere: et,[2] concedente, annus in posterum sexque menses dati, quis, secundum jussa legis, rationes familiares quisque componerent.

bitum omne omnino *fœnus: multisque populi jussis coërcita* sunt *flagitia, quæ toties cohibita, per novas et inauditas fraudes rursus erumpebant. Sed tum (nempe, ævo Tiberiano) Gracchus Prætor, cui ea cognitio obtigerat, et ingenti numero reorum adactus, egit de ea re apud senatum; pavidique Patres (neque enim ullus a tali crimine immunis) gratiam* præteritorum *a Cæsare postulaverunt: et* illo *annuente, in futurum annus et sex menses concessi sunt, intra quos,* cives singuli *rem familiarem suam ordinarent, juxta præscriptum legis.*

1 Sic distinguendum locum hunc Salmasius docet de Modo Usur. cap. 7. *Ryckius.*—2 Mallet Pichena, *eo concedente.*

NOTÆ

[n] *Postremo vetita versura*] Id est, sublatum omne fœnus, quod ambigue Livius ponit in actis anni 412, quinto anno post semunciam constitutam: 'Præter hæc,' inquit, 'invenio apud quosdam L. Genutium tribunum pl. tulisse ad populum, ne fœnerare liceret.'

Magis cum Tacito affirmat Appianus lib. I. Civilium: 'Eodem tempore in urbe debitores fœneratoresque dissentiebant. Alii quidem exigebant debita simul cum fœnore, vetere quadam lege prohibente (Genutii nempe) ne mutuam dare pecuniam fœnore liceret, vel eum qui sic fœneraretur, mulcta punitum iri. Qui vero antiqui moris fœnora statuebant, alii quidem pro more postulabant fœnus, alii vero velut in bellis et seditionibus, differebant reddere. Quidam etiam et fœneratores mulctam præterea soluturos minitabantur.'

Versura] Versuram facere, vel solvere (ut inquit Donatus) est creditorem mutare, et fœnus fœnore dissolvere, quasi nudato Petro Paulum tegere, ut vulgo dicunt, et ut ita dicam, nomen nomine expungere. *Budæus.*

Versura] Plut. Lib. De vitando ære alieno: 'Jam qui semel involutus est debitis, is semper manet obæratus, alium ex alio sessorem, frænati in modum equi, suscipiens. Atque adeo fabulam de vulturibus audi. Vomente uno, et ejicere intestina dicente, alter astans, 'quid,' inquit, 'mali est? non enim tua evomis viscera, sed cadaveris, quod recens laniavimus.' Ita enim æs habentium alienum, quilibet non suam villam, non domum vendit suam: sed creditoris, quem sibi dominum juxta leges fecit.'

[o] *Veniam a Principe*] Veniam, seu gratiam pro præterito, et remedium tanto malo in futurum postulabant a principe.

17. Hinc inopia rei nummariæ, commoto simul omnium ære alieno; et quia, tot damnatis, bonisque eorum divenditis, signatum argentum fisco vel ærario attinebatur. Ad hoc Senatus præscripserat, 'duas quisque fœnoris[1] partes[p] in agris per Italiam collocaret.' Sed creditores in solidum appellabant:[q] nec decorum appellatis, minuere fidem. Ita primo concursatio et preces:[r] dein strepere Prætoris tribunal: eaque, quæ remedio quæsita, venditio et emtio,[s] in con-

Hinc egestas rei pecuniariæ, concusso et labefacto simul universorum ære alieno, et quia tot divitibus *punitis, et facultatibus eorum venumdatis, signata pecunia fisco, vel ærario, clausa erat. Præterea decreverant Patres,* ut quisque duas pecuniæ suæ partes collocaret in prædiis per Italiam. *Sed creditores totam pecuniæ summam apud judices repetebant; nec honestum* erat *citatis* debitoribus, suam *fidem* seu creditum *infirmare. Sic initio concursus et precationes; postea clami-*

1 Frustra tentat Muretus, *patrimonii* pro *fœnoris*. Licet enim Suetonius in Tiber. XLVIII. dixerit, 'cum per senatusconsultum sanxisset, ut fœneratores duas patrimonii partes in solo collocarent, debitores totidem æris alieni statim solverent,' nihil tamen mutaverim. Sed, *patrimonium* et *fœnus* pro

NOTÆ

[p] *Duas quisque fœnoris partes*] Sueton. Tib. c. 48. Simile quid Plinius l. VI. epist. de senatu sui ævi: 'Patrimonii tertiam partem conferre jussit in ea quæ solo continerentur.' Capitolinus de M. Antonio: 'Jussit ut senatores peregrini quartam partem in Italia possiderent.'

Duas quisque fœnoris partes] Intelligo duas partes ex tribus partibus, vel duas tertias partes. Sic Livius l. I. 'Cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ ademtæ.' Nam paulo infra ait: 'Quid attinuisse Hernicis paulo ante hostibus capti agri tertiam partem reddi?'

Idem lib. VIII. in princip. 'Oppidum captum redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito, agri partes duæ ademtæ.'

Illustratur hic Taciti locus a Sueton. Tib. 48. 'Cum per senatusconsultum sanxisset, ut fœneratores duas patrimonii partes in solo collocarent, debitores tot idem æris alieni statim solverent.' *Pichena*.

[q] *Creditores in solidum appellabant*] In summa inopia rei nummariæ, cum non haberent debitores, unde solverent; duabus quidem fœnoris partibus satisfaciebant, agris tradendis ex senatusconsulto. Reliquum vero vel agros similiter occupaturum erat, vel apud debitores residebat.

Itaque solidum petebant ex agris sibi solvi creditores; negantibus debitoribus, propter agrorum vilitatem. Cum autem nollent magistratus minui fidem, hoc est, vellent omnibus integrum solvi, ita primum concursatio, &c. *Ferretus*.

[r] *Concursatio et preces*] Precati principem et senatum, ut mederentur calamitati, forte et ipsos creditores, seu fœneratores, ne premerent vehementius.

[s] *Remedio quæsita, venditio et emtio*] Sensus est: in luxum libidinemque

trarium mutari; quia fœneratores omnem pecuniam mercandis[2] agris condiderant.[t] Copiam vendendi secuta vilitate, quanto quis obæratior, ægrius distrahebant;[u] multique fortunis provolvebantur: eversio rei familiaris dignitatem ac famam præceps[3] dabat: donec tulit opem Cæsar, disposito per

tantium et litigantium vocibus fremere prætoris subsellia; eaque quæ in subsidium comparata videbantur, *venditio et emtio, in oppositum versa; quia fœneratores rem nummariam omnem emendis prædiis collocarant.* Ita *facultati venumdandi successit vile pretium, et quanto quis ære alieno magis obrutus,* tanto *difficilius vendebant, et plurimi fortunis evertebantur: et jactura opum facultatumque honorem et existimationem* simul *pessumdabat; donec subvenit princeps, collocato per men-*

pecunia, sub fœnore posita, sunt accipienda. *Brotier.*—2 Salmasius mallet, *in mercandis agris condiderant*, id est, *collocaverant.* Verior est Pichenæ ceterorumque omnium explicatio, *ut agros mercarentur pecuniam suam condiderant*, seu *abdiderant*. Idem.—3 Ursinus, Muretus, Acidalius, corrigunt *in præceps*, male. Vide Annal. IV. 62. 'immensamque vim mortalium spectaculo intentos, aut qui circum astabant, *præceps* trahit.' 'Mox in sublime citatos Cernua subjectum dare *præceps* corpora in amnem.' Auson. Mosel. 271. *Idem.*

NOTÆ

fœneratorum convertebatur emtio et venditio, quæ non aliam ob causam in gentium usum venerat, quam ut hominum necessitati mederetur, et rerum commutatione succurreret. *Vertranius.*

[t] *Pecuniam mercandis agris condiderant*] Videtur sensus: Absconderant pecuniam fœneratores, ne quis posset ab iis, ad agros obæratorum mercandos, fœnore sumere; hac scilicet mente, ut cum alii emtores, propter pecuniæ inopiam, non invenirentur, obærati suos agros fœneratoribus ipsis cogerentur vilissimo pretio vendere.

Et ideo dixit, emtionem et venditionem, quæ alias remedio civium esse solebant, in contrarium mutatas, quippe quæ non ad suum cujusque arbitrium, sed ad voluntatem, et avaritiam fœneratorum tantummodo exercebantur. Plut. de vitando ære alieno: 'Fœnerator, si quid vendis, pretium diminuit: si nihil vendis, ut vendas cogit.' *Pichena.*

Legendum *pecuniam in mercandis agris condiderant.* Id est, posuerant, collocaverant, fundaverant. Quæ omnia ex eadem tralatione. *Poni* quoque pecunia similiter dicebatur; quia *ponere*, idem quod ædificare, collocare, et fundare. Inde et *poni* pecunia dicitur, ut *condi* et *fundari*, quæ in solido locatur et bene constituitur.

Duplici sensu locatio vel collocatio pecuniæ sumitur: cum mercede pacta alicui locatur: quomodo et aliæ res solent locari, pro quibus mercedem conductores præstant; et simpliciter, cum pecunia, possessiones, aut aliæ res emuntur, in his, *locari*, *poni*, et *collocari*, vel etiam *fundari* pecuniæ dicuntur. Salmasius de Usuris.

[u] *Ægrius distrahebant*] Vendendi difficultas, arbitror, ex eo, quod ab iis non temere nec sine cautione emebatur, propter evictionis periculum. *Pich.*

Ob vilitatem, agros ægrius distrahebant.

mensas millies sestertio,[v] factaque mutuandi copia sine usuris[w] per triennium, si debitor populo in duplum prædiis[4] [x] cavisset. Sic refecta fides, et paulatim privati quoque creditores reperti: neque emtio agrorum exercita ad formam Senatusconsulti; acribus, ut ferme talia, initiis, incurioso fine.

18. Dein redeunt priores metus, postulato majestatis Considio Proculo: qui, nullo pavore diem natalem celebrans, raptus in curiam, pariterque damnatus interfectusque. Et sorori ejus Sanciæ aqua atque igni interdictum,[y] accusante

sas millies sestertio, dataque mutuum sumendi facultate sine fœnore ad tres annos, si mutuum sumens agros seu prædia in duplum Reipub. obligavisset. Ita fides instaurata, et sensim privati etiam creditores inventi sunt. *Neque emtio prædiorum exacta ad præscriptum decreti patrum; vehementibus, ut* sunt *plerumque talia, principiis, et neglecto exitu.*

Postea recrudescunt pristini pavores, arcessito majestatis Considio Proculo, qui nullo timore natale convivium amicis exhibens, tractus est *in senatum, simulque damnatus necatusque; et soror ejus Sancia aqua et igni prohibita est, deferente Q.*

4 Pichena hic ambigit an non potius *prædibus* legendum. Sed utrisque cavebant, *prædibus* et *prædiis:* id est fidejussoribus et pignoribus sive hypothecis: uti Salmasius docet de Mod. Usur. cap. 16. *Ryckius.*

NOTÆ

v *Millies sestertio*] Sunt septem milliones et insuper quingenta millia librarum.

w *Sine usuris*] Sueton. Tib. 48. 'Publice munificentiam bis omnino exhibuit: proposito millies HS. gratuito in triennii tempus,' &c. Istud, 'in magna difficultate nummaria, populo auxilium flagitante, coactus est facere; cum per senatusconsultum sanxisset, ut fœneratores duas patrimonii partes in solo collocarent, debitores totidem æris alieni statim solverent, nec res expediretur,' &c.

x *Prædiis*] Varro de L. L. lib. IV. 'Prædia dicta, item ut prædes, a præstando, quod iis pignori datis, publice mancipes fidem præstent.' Sic lego.

y *Aqua atque igni interdictum*] Legitimum exilium erat, cum reus, non ille quidem verbo, re tamen ipsa, in exilium mittebatur. Vetus enim consuetudo fuit inducta legibus, more confirmata, quæ non modo in Repub. sed imperatorum quoque ætate, multis post sæculis viguit: ut si quis exilii pœna dignus videretur, ei nulla exilii mentione facta, tecto, aqua et igni interdiceretur. Ita earum rerum, quæ maxime sunt ad vitam sustentandam necessariæ, usu privatus, cum uno aëris alimento contentus esse non posset, abire cogebatur.

Sic Cicero orat. pro domo. 'Qui erant rerum capitalium condemnati non prius hanc civitatem amittebant, quam erant in eam recepti, quo vertendi, hoc est, mutandi soli causa venerant; id autem ut esset faciendum, non ademtione civitatis, sed tecti et aquæ et ignis interdictione

Q. Pomponio. Is moribus inquies, 'hæc et hujuscemodi a se factitari,' prætendebat, 'ut, parta apud Principem gratia, periculis Pomponii Secundi fratris mederetur.' Etiam in Pompeiam Macrinam exilium statuitur, cujus maritum[z] Argolicum,[a] socerum Laconem,[b] e primoribus Achæorum,[c] Cæsar afflixerat.[2] Pater quoque illustris Eques Romanus, ac frater Prætorius, cum damnatio instaret, se ipsi interfecere. Datum erat crimini, 'quod Theophanen Mitylenæum, proavum[d] eorum, Cn. Magnus inter intimos habuis-

Pomponio. Is ingenio turbidus, prætexebat, hæc et similia fieri a se, ut conciliata sibi amicitia Cæsaris, obviam iret succurreretque discrimini Pomponii Secundi fratris sui. *Exilium quoque decernitur in Pompeiam Macrinam; princeps subverterat ipsius virum Argolicum, et socerum Laconem e proceribus Achæorum. Pater etiam* illius *insignis eques Rom. et frater prætorius, cum judicium immineret, sibi ipsi mortem intulere. Exprobratum veluti crimen ipsis,* quod Pompeius Magnus inter familiares habuisset Theophanem Mitylenæum pro-

NOTÆ

faciebant,' &c.

[z] *Cujus maritum*] Humanum est 'odisse quem læseris.' Tacit. Odium principis sæpe pro magno crimine est.

[a] *Argolicum*] Argos, urbs Argolidis regionis, in Peloponneso, provincia Græciæ: hodie *Argo*, urbecula Saccaniæ regionis, in Morea, provincia imperii Turcici Europæi. *Tillemon.*

[b] *Laconem*] Laconia regio minor Peloponnesi provinciæ, ad meridiem in Græcia: hodie major pars *Tzaconiæ* vel *Zaconiæ*, in Morea provincia, Turcici imperii Europæi. *Tillemon.*

Laconem] Forte sic appellati, quia ex his provinciis Romam translati cum familia sua, et in civitatem curiamque asciti erant.

Namque paulatim principes, post arma civilia, amplissimum ordinem suppleverant recensuerantque, 'submotis indignissimis, et honestissimo quoque Italicorum ac provincialium allecto.' Quod idem narrat Suetonius de Vespasiano 9.

[c] *Achæorum*] Achæi populi Græciæ in universum. Hic vero loqui videtur de populis Achaiæ proprie dictæ, in Peloponneso, et ad Corinthiacum sinum: hodie pars est major *Clarenzæ* regionis, in Morea, provincia imperii Turcici Europæi. *Tillemonius.*

[d] *Theophanen Mitylenæum, proavum*] Horum avus fuit M. Pompeius Theophanes, Asiæ procurator, Tiberio ex intimis amicis. Strabo l. XIII. 'Theophanes ille vir industrius et Reipub. gerendæ peritus, fuitque amicus inter præcipuos Pompeio Magno propter virtutem ipsam, multasque res cum illo præclare gessit, seque clarissimum omnium Græcorum effecit. Reliquit filium M. Pompeium, quem procuratorem Asiæ constituit Augustus, et nunc inprimis amicus Tiberio est.'

Mitylenæum] In ejus gratiam Pompeius Mitylenæis immunitatem donaverat. Plutarch. qui eum malitiosum fuisse ait. Fabrum præfectus fuit in castris Pompeii bello civili, auctorque ei victo fuit, se in Ægyptum potissimum conferendi.

Mitylenæum] Mitylene, urbs Lesbus insulæ, prope Asiam minorem, et

set: quodque defuncto Theophani cœlestes honores Græca adulatio tribuerat.'

19. Post quos Sex. Marius,[e] Hispaniarum[f] ditissimus, defertur 'incestasse filiam,'[g] et saxo Tarpeio[h] dejicitur. Ac, ne dubium haberetur, magnitudinem pecuniæ malo vertisse,[i] aurarias[1] ejus,[j] quanquam publicarentur,[k] sibimet Tiberius

avum eorum, et quod fato functo Theophani assentatio Græca divinas cærimonias detulisset.

Post illos Sex. Marius, opulentissimus Hispaniarum, postulatur incesti patrati *cum filia, et e rupe Tarpeia præceps agitur; ac, ne incertum maneret, ingentem vim pecuniæ exitio illi fuisse, etiam aurifodinas ejus, licet præconi subjicerentur et sub*

1 *Aurariasque ejus.* Brotier. Male emendat Faërnus, *argentarias ejus.* Muretus delet particulam, *que;* merito quidem. Certe redundat. Haud ita probabiliter emendat Nic. Heinsius, *magnitudinem pecuniæ malo vertisse aurariasque, eas, quamquam publicarentur, sibimet Tiberius seposuit.* Brotier.

NOTÆ

ad mare Ægæum: hodie *Metelin*, urbs insulæ cognominis, prope Natoliam, in Archipelago: paret Turcis. *Tillemon.*

[e] *Sex Marius*] Dio 58. 'Fuit inter amicos Tiberii Sex. Marius, tantis inde divitiis ac potentia auctus, ut iratus cuidam vicinorum, biduo cum eo convivium habuerit; ac priori die domum illius subverterit, postridie splendidiorem refecerit; simul ostenderit, eam sibi et ulciscendi et remunerandi facultatem esse.'

[f] *Hispaniarum*] Hispania, regio et peninsula Europæ in latere meridionali, ad Oceanum Atlanticum, et ad mare Mediterraneum: hodie pars est maxima recentioris *Espagne*, excepto tamen comitatu Ruscinonensi, vulgo *Roussillon.*

Nunc Hispania hodierna est sub ditione trium regum. Rex Catholicus sive *rex Hispaniæ*, ut vulgo dicitur, majorem partem tenet, alteram vero rex Portugalliæ; Rex quoque Franciæ partem Catalauniæ in ea possidet.

Tacitus dixit, *Hispaniarum*, quia Romani eam regionem diviserunt in duas partes, nempe Hispaniam Citeriorem vel Tarraconensem, et Hispaniam Ulteriorem. *Tillemonius.*

[g] *Defertur incestasse filiam*] Quam ablegaverat, ne a Tiberio stupraretur. Dionem lege l. LVIII. *Muretus.*

Incestasse] 'Is Marius, cum formosam filiam aliquo ablegasset, ne Tiberius eam pollueret, incesti cum ea commissi accusatus est, ac cum filia periit.' Dio.

[h] *Saxo Tarpeio*] Varro de L. L. 4. 'Capitolium dictum, quod hic cum fundamenta foderentur ædis Jovis, caput humanum inventum dicitur. Hic mons ante Tarpeius dictus a Virgine Vestali Tarpeia, quæ ibi a Sabinis necata armis, et sepulta, ejus nominis monumentum relictum, quod etiam nunc ejus rupes Tarpeium appellatur saxum.'

Saxo Tarpeio] Pars montis Capitolini: vide notas supra c. 12.

[i] *Magnitudinem pecuniæ malo vertisse*] De qua vide Dionem l. LVIII. et de hac historia tota. Nescio an hic idem ille Marius, qui ante annos aliquot postulatus. Supra l. IV. 'Drusum auspicandi gratia tribunal ingressum adiit Calpurnius Salvianus in Sex. Marium.' *Lipsius.*

[j] *Aurariasque ejus*] Si τὸ *que* hic successit in locum vocis, *etiam*, quod

seposuit. Irritatusque suppliciis,[l] cunctos, qui carcere attinebantur, accusati societatis cum Sejano, necari jubet. Jacuit immensa strages:[m] omnis sexus, omnis ætas: illus-

hasta venderentur, sibi ipsi Tiberius vindicavit. Exasperatusque cruore *et suppliciis omnes interfici jubet, qui in vinculis erant, insimulati sociati cum Sejano consilii. Ingens immanisque strages* foro *jacebat; omne genus, omnis ætas; nobiles,*

NOTÆ

passim fit, quid incassum dubitamus? Magnæ divitiæ exitio Mario fuerunt, non autem incestus filiæ, de quo non satis constabat.

Vis id cognoscere? noster ait: en Tiberius, qui præter cetera Marii bona, retraxit etiam in fiscum ejus aurarias, quæ jure in ærarium populi recidebant.

Vel proprie sumas τὸ *que*, et ita distinguas: 'ac ne dubium haberetur, magnitudinem pecuniæ malo vertisse, aurariasque ejus; quanquam publicarentur, sibimet Tiberius seposuit.'

Hoc sensu pernicies Marii ex multis ejus opibus orta est, præcipue ex aurariis, quas possidebat: patet; nam ea omnia sibi Tiberius adjudicavit, licet ad populum essent devolvenda. *Salinerius.*

Aurarias] Sueton. Tib. 49. 'Plurimis etiam civitatibus et privatis veteres immunitates, et jus metallorum ac vectigalium ademta.'

k *Quanquam publicarentur*] Quia publicabantur auri fodinæ illæ, *ærarii* erant, quod populi Romani fuit, ut et dispensatio senatus fuit prisco more; attamen sibi eas seposuit Tiberius, et in fiscum redegit. In quo geminabat crimen, quo privatum Hispanum, simul et Rempub. spoliaret. Sed eo ævo parum intererat, an in ærarium, an in fiscum opes redigerentur. Tunc 'omnia Cæsar erat.'

l *Irritatusque suppliciis*] Sueton. Tib. 61. 'Mox in omne genus crudelitatis erupit, nunquam deficiente materia: cum primo matris, deinde nepotum et nurus, postremo Sejani familiares, atque etiam notos persequeretur. Post cujus interitum vel sævissimus extitit; quo maxime apparuit, non tam ipsum a Sejano concitari solitum, quam Sejanum quærenti occasiones subministrasse. Etsi commentario, quem de vita sua summatim breviterque composuit, ausus est scribere, Sejanum se punisse, quod comperisset furere adversus Germanici liberos, filii sui, quorum ipse alterum suspecto jam, alterum oppresso demum Sejano, interemit.'

m *Jacuit immensa strages*] Mirum, tragœdias eas verborum Tacitum miscere, cum interfecti sunt non plures viginti. Ita enim Suet. c. 61. 'Viginti uno die abjecti tractique; inter eos pueri et fœminæ.' Sed numerum eum, re ipsa admonente, corruptum dixero: substituoque, ∞ id est, mille. Quod fatuus exscriptor interpretatus est *viginti*. Certe de majori numero fatebitur, qui Taciti verba vigilans leget. *Lipsius.*

Immensa strages] Non probo eum numerum ingentem et immensum, quem nobis Lipsius ingerit, nempe mille homines, una die supplicio affectos esse: certe quis hoc credat? et qui sufficiant tantæ stragi manus carnificum? et attende quantus terror incumbat apud Patres, etiam cum pauci quidam accusantur.

Lib. VI. 9. 'Acervatim ex eo Annius Pollio, Appius Silanus, Scauro Mamerco simul ac Sabino Calvisio, majestatis postulabantur, et Vinicianus Pollioni patri adjiciebatur, clari

tres, ignobiles, dispersi, aut aggerati;[2] neque propinquis aut

ignoti, undequaque sparsi aut conferti: neque cognatis aut familiaribus fas erat, his

2 Ita Ms Flor. editiones veteres et recentiores. In intermediis, *aggregati*,

NOTÆ

genus, et quidam summis honoribus; contremueruntque patres. Nam quotus quisque affinitatis aut amicitiæ tot illustrium expers erat?'

At nunc cogita, quantus horror invasisset, non modo urbem Rom. sed etiam totum imperii orbem, si semel una die et una strage, mille corpora civium contrucidata. Quæ domus aut familia, tota urbe, totoque imperio ob affinitatem aut amicitiam non contremuisset, vel exhorruisset?

Igitur, puto, melius est stare verbis Suetonii, ita ut uno die viginti utriuslibet sexus corpora abjecta tractaque sint; et id vocat Tacitus *immensam stragem*, nempe præ aliis suppliciis, in quibus duo aut tres uno die mactabantur.

Certe post Sejani scelus apertum punitumque, 'nullus a pœna hominum cessavit dies,' inquit Sueton. Sicque usque ad eam diem qua jacuit illa strages, jam exhaustus erat carcer reis, et pauciores restabant initæ societatis cum Sejano accusati, quos tandem continuis irritatus suppliciis Tiberius, una die strageque mactavit.

His adde, illo die neque liberos Sejani occisos esse; jam enim perierant; neque ullum ex affinibus aut amicis potentioribus, quorum vel unus multos secum socios præceps traheret: quippe neminem primorum nominant Tacitus aut Suetonius: puto, supererant tantum quisquiliæ conjurationis vindicandæ, et e medio tollendæ, et id genus homines numero tantum forte insignes fuere. Adverte etiam, continuo triennio occisos cives a Tiberio. Tac. infra 38. 'Non enim Tiberium, quanquam triennio post cædem Sejani, quæ ceteros mollire solent, tempus, preces, satias mitigabant.'

Et sane habes similem fere locum Hist. I. 47. 'Otho cruento adhuc foro, per strages jacentium, in Capitolium, atque inde in palatium vectus,' &c. Et tamen pauci tum occisi sunt, nec plures quam tres aut quatuor tum periere; nempe Galba, Vinius, Piso, et procul ab invicem; nam nemo tum restitit, nemo defendit Galbam, præter unum Sempronium Densum, qui nequidem occisus est, ut probavimus ad Hist. l. I. contra interpretem Dionis.

Et quis occidi potuit cum Galba? proximi, amici, primores statim fuga dilapsi sunt in templa proxima; quemadmodum et populus, sine ullo affectu tuendi ullas partes. An miles, an cohors prætoria, quæ illum deducebat? statim visis equitibus, illum deseruere, imaginemque ejus, vexillo detractam, solo affixere.

Itaque cum cæsus est Galba, tria tantum aut quatuor ad summum corpora jacuere in foro; et tamen Tacitus dicit, *per strages jacentium, &c. vectus*, Otho nempe. Pariter igitur, hic cave, intelligas innumeram aliquam turbam occisam esse a Tiberio. Sed in illis urbanis cædibus et media pace, sufficit audacia et immanitas facinoris, ut sic exprimat eam cladem, verbisque augeat Tacitus.

Strages] Sueton. 'Viginti uno die abjecti tractique sunt.' Si numerum interfectorum eo die tradidisset Tacitus, forte non conveniret cum Suetonio, ut nec sæpe alias. Sic cum apud Fidenas quinquaginta hominum *millia periisse* asserit Tacitus; tantum

amicis assistere, illacrymare, ne visere quidem diutius, dabatur; sed circumjecti custodes, et in mœrorem cujusque intenti, corpora putrefacta assectabantur, dum in Tiberim[n] traherentur:[o] ubi fluitantia, aut ripis appulsa, non cremare quisquam, non contingere. Interciderat sortis humanæ[p] commercium vi metus:[3] quantumque sævitia[q] glisceret, miseratio arcebatur.

20. Sub idem tempus C. Cæsar, discedenti Capreas avo comes, Claudiam,[r] M. Silani filiam, conjugio accepit; immanem animum subdola modestia tegens, non damnatione

adesse, aut lugere, ne spectare quidem diutius licebat; sed circumpositi satellites, et dolorem cujusque acriter explorantes, sequebantur cadavera jam corrupta, donec in amnem projicerentur: ubi innatantia, aut littoribus applicita, nemo comburere, nemo tangere audebat. *Abrupta suspensaque humana officia mutua vi pavoris; et quantum gravesceret immanitas*, tantum pietas, tantum *misericordia procul amovebatur.*

Eodem tempore C. Cæsar secutus avum Capreas abscedentem, uxorem duxit Claudiam M. Silano genitam; atrox ingenium occultans falluci moderatione, ne damnata

3 Recte dictum. Nec tentandum cum Lipsio et Freinshemio, *vi, metu.* Brotier.

NOTÆ

viginti millia tradit Sueton. quod tamen explicatur.

Sed cum hoc loco de punitorum numero sileat Tacitus, affirmet diserte Suetonius, standum Suetonio, et juxta ipsum explicandus est Tacitus.

[n] *Tiberim*] Tiberis fluvius Hetruriæ, Umbriæ, Samnii, et Latii provinciarum Italiæ, in mare Tyrrhenum se exonerat: hodie Itali vocant *Tevere*, et a Francis dicitur *le Tibre*: est in magno Ducatu Toscanæ, et in statu Ecclesiastico. *Tillemonius.*

[o] *Traherentur*] Anno Romæ 786. Christi 33. Tiberii Imp. 20. Vide notas supra c. 12. *Tillemonius.*

[p] *Sortis humanæ*] Sors humana mors est, et inopinati aut incerti casus. Ita Annal. I. 1. 'Permoto ad miserationem exercitu, ob casus bellorum, et sortem hominum.'

At sortis ejus *commercium* est miseratio, et agnitio similis fortunæ, quæ omnibus potest evenire. Hanc sequitur auxilium vel solatium, et sepultura, communi quodam jure. *Lipsius.*

Cum mortalium miserentur miseri mortales, 'habent in consilio fortunam suam,' ut habet Curtius.

[q] *Quantumque sævitia*] Quanto major erat sævitia in damnatos, eo minus misereri poterant affines, propinqui, proximi, amici. *Ferretus.*

[r] *Claudiam*] Sueton. Calig. 12. 'Juniam Claudillam M. Silani nobilissimi viri filiam duxit uxorem. Deinde augur in locum fratris sui Drusi destinatus, priusquam inauguraretur, ad pontificatum traductus est; insigni testimonio pietatis, atque indolis (Tiberii): cum deserta desolataque reliquis subsidiis aula, Sejano vero tunc suspecto, mox et oppresso, ad spem successionis paulatim admoveretur.'

matris,[s] non exilio fratrum[t] rupta voce; qualem[1] diem Tiberius induisset,[u] pari habitu, haud multum distantibus

quidem matre Agrippina, *neque ejectis fratribus abrupto silentio; qualem diem,* qualem affectum *quolibet die sumsisset Tiberius, eodem modo ipse, neque multum*

1 Male libri editi, *qualem diem.* Divinabat Vertranius, *qualem die.* Vere illustr. Huetius, *qualem in diem.* Brotier et Bipontini non satis percepisse videntur elegantiam J. F. Gronovii, qui libb. editorum scripturam tuetur observatione imitationis Hemericæ, qua Tacitus expressit nobile illud dictum, Od. Σ. 135, 6. *Induisset,* quod nos quidem non repudiamus; non tamen repugnamus, si quis ad exemplum Homericum mutet in *induxisset.* B. C. II.

NOTÆ

[s] *Non damnatione matris*] Sueton. Calig. 10. 'Omnibus insidiis tentatus elicientium, cogentiumque se ad querelas, nullam unquam occasionem dedit, perinde obliterato suorum casu, ac si nihil cuiquam accidisset. Quæ vero ipse pateretur incredibili dissimulatione transmittens; tantique in avum, et qui juxta erant, obsequii, ut non immerito sit dictum: Nec servum meliorem ullum, nec deteriorem dominum fuisse.'

[t] *Exilio fratrum*] Dein exitio. Nam eos, teste Suet. Tib. 54. 'fame necavit: Neronem in insula Pontia, Drusum in ima parte palatii: putant Neronem ad voluntariam mortem coactum, cum ei carnifex, quasi ex senatus auctoritate missus, laqueos et uncos ostentaret; Druso autem adeo alimenta subducta, ut tomentum e culcita tentaverit mandere; amborum sic reliquiis dispersis, ut vix quandoque colligi possent.'

Puto, sic dispersas esse juvenum reliquias, ne ullum criminis Tiberiani vestigium quandoque appareret. Quas tamen post ea collegit Caius princeps, et Mausoleo intulit. Clemens servus Agrippæ Cæsaris cineres collegerat, sed alio consilio; nempe, ne appareret interfectum fuisse, seque sic Agrippam fingeret.

Præcipuus fraudis, et exitii juvenum artifex Sejanus. Sueton. Tib. 55. Perculit 'Ælium Sejanum, quem ad summam potentiam, non tam benevolentia provexerat, quam ut esset cujus ministerio ac fraudibus liberos Germanici circumveniret, nepotemque suum ex Druso filium naturalem ad successionem imperii confirmaret.'

Non exilio fratrum] Unus exulavit Nero, natu maximus filiorum Germanici, et Agrippina mater; Drusus in ima parte palatii attinebatur, ubi et extinctus est. Exularunt sorores, sed postea.

[u] *Qualem diem Tiberius induisset*] Id est, qualem animum vultumque, quoque die sumsisset vel gessisset Tiberius, talem et ipse induebat, ac præ se ferebat.

Qualem] *Qualem diem induisset Tiberius, pari habitu:* ita constituendus locus vexatissimus: componebat se quotidie ad cultum habitumque Tiberii, sive tristis sive lætus: tale illud Papinii in sylvis, Epicedio vernæ pueri: 'Vultumque tuo sumebat ab ore.' *Heinsius fil.*

Qualem diem] Sic Athen. l. VI. 'Satyrus in vita Philippi tradit, cum illo exoculato Clisophum prodiisse, eodem oculo fasciis obligato; ac rursum, cum crus oblæsum regi ac luxatum fuisset, Clisophum, eodem crure claudicantem, cum ipso in publicum exiisse. Siquidem cibum acrem ori Philippus admoveret, vultum Clisophus contrahebat, quasi eo quoque

verbis. Unde mox scitum Passieni, oratoris, dictum[w] percrebuit: 'Neque meliorem unquam servum, neque deteriorem dominum fuisse.' Non omiserim præsagium Tiberii,[x] de Ser. Galba, tum Consule:[y] quem accitum, et diversis sermonibus pertentatum,[z] postremo Græcis verbis in hanc

diversis verbis. Unde postea lepidum et elegans dictum Passieni oratoris celebre fuit; Neque meliorem unquam famulum, neque pejorem dominum fuisse. *Haud præterierim vaticinium Tiberii de Sergio Galba, tum consule, quem vocatum ad se, et variis colloquiis exploratum, tandem Græco sermone in hunc modum affa-*

NOTÆ

vesceretur.'

Qualem diem] Quidam capiunt de veste, sed nondum tempus; scio quid postea fecerit, cum templum sibi struxisset. 'In templo simulacrum stabat aureum Iconicum. Amiciebaturque quotidie veste, quali ipse uteretur.' Suet. Tum non ut princeps, non ut homo, vestiebatur, sed ut Deus, ut Dea, ut παραληρῆμα magnum, ut portentum.

Induisset] Ne intelligas de eadem veste qua Tiberius: non enim expediret, aut forte liceret apud tristem et morosum dominantem; nec forte impune tulisset Caius audaciam. Sed idem ingenium, eosdem affectus, easdemque perpetuo artes æmulabatur, ut bonus servus, et pessimus discipulus, ita et mox pessimus princeps.

[w] *Passieni, oratoris, dictum*] Qui pessime exordiebatur: mediocriter narrabat: insigniter perorabat. Seneca l. III. Declamat.

[x] *Præsagium Tiberii*] Pugnat Suetonius, qui non Tiberio, sed Augusto præsagium hoc tribuit, nec de consule Galba, sed puero. Lege eum in Galba c. 4. A Tacito stant Josephus et Dio.

Præsagium] Sueton. Galba 4. 'Constat Augustum puero adhuc salutanti se inter æquales, apprehensa buccula, dixisse, καί συ, τέκνον, τῆς ἀρχῆς ἡμῶν παρατρώξῃ (id est: Et tu, puer, imperium nostrum delibabis.) Sed et Tiberius cum comperisset, imperaturum eum, verum in senecta, 'vivat sane' ait, 'quando id ad nos nihil pertinet.' Avo quoque ejus fulgur procuranti, cum exta de manibus aquila rapuisset, et in frugiferam quercum contulisset, summum, sed serum, imperium portendi familiæ responsum est.' Ibid. Sueton.

[y] *Tum consule*] Teste Sueton. 6. 'Consulatum per sex menses ordinarium gessit.' Et Domitio patri Neronis in eo successit, ut et filio ejus in imperio, et Galbæ consulatui successit pater Othonis, veluti præsagium insequentis casus. Idem præsagium tribuit Suetonius Augusto et Tiberio, sicque non pugnat cum Tacito.

[z] *Pertentatum*] Vertit interpres Gallicus, quasi ejus consilia exploraret. Quod falsum, nam eadem arte sua præviderat Tiberius seram Galbæ dominationem, et nihil ad se pertinentem.

Pertentabat igitur tantum, quo ingenio esset, qua prudentia. An tantæ moli par esset futurus. Neque tum ulla consilia habuit Galba, ac ne quidem de imperio vel per somnium cogitabat.

Itaque non id pertentabat Tiberius, quin immo illum admonebat potius de principatu olim. Adeo nihil ab eo metuebat aut suspectabat Cæsar.

sententiam allocutus, 'Et tu, Galba, quandoque degustabis imperium,' seram ac brevem potentiam significans, scientia Chaldæorum[a] artis, cujus apiscendæ otium apud Rhodum, magistrum Thrasyllum[2 b] habuit, peritiam ejus hoc modo expertus.

21. Quotiens super tali negotio[1] consultaret, edita domus parte ac liberti unius conscientia utebatur. Is literarum ignarus,[c] corpore valido, per avia ac derupta (nam saxis domus imminet) præibat eum, cujus artem experiri Tiberius statuisset, et regredientem, si vanitatis aut fraudum[d] suspicio incesserat, in subjectum mare præcipitabat, ne index arcani[e] existeret. Igitur Thrasyllus, iisdem rupibus induc-

tus est; et tu Galba tandem aliquando delibabis principatum: sic *tardam nec diuturnam* illi *dominationem præsagiens peritia Chaldæorum doctrinæ, cujus comparandæ spatium Rhodi, et doctorem Thrasyllum habuit, et cujus scientiam hac ratione exploravit.*

Quoties de re gravi Chaldæos seu Mathematicos *interrogaret, in sublimem ædium partem* se recipiebat, *conscio* tantum *uno liberto, qui rudis literarum, et viribus ingens, antecedebat illum, cujus scientiam pertentare Tiberius decrevisset, per invia et abrupta (nam rupibus inædificatæ illæ ædes) et remeantem, si vanæ artis, aut doli suspicio incidisset, in subjectum pelagus dejiciebat, ne secretum proderet. Itaque Thra-*

vi. 64. *Brotier.*—2 Veteres libri, *Trasullum.* Bene Dio, l. p. 556. Θράσυλλον. *Idem.*

1 In Ms. Flor. *super ta negotio.* Libri editi, *super negotio.* Pichena conjecit, *super tali,* vel *super eo negotio.* Melius, *tali.* Brotier.

NOTÆ

[a] *Chaldæorum*] Chaldæa, vel Babylonia, provincia Assyriæ regionis. Hodie *Yerack,* vel *Hierack Arabi,* provincia regionis *Diarbeck,* in Turcico imperio Asiatico. *Tillemon.* Vide notas II. 27.

[b] *Thrasyllum*] Qui etiam de medicina libros composuisse videtur, laudante Plinio, plus uno loco. Pete fuse hæc a Dione l. LV. *Lipsius.*

[c] *Literarum ignarus*] Rudis ille omnium literarum, etiam primorum elementorum: sic intelligere non poterat, quid ageretur, de qua re consulerentur Chaldæi, et Mathematici, qui haud dubie consulebantur per figuras et verbis ambiguis, aut forte tantum scripto dabantur invicem consultationes, ut solidius meditatæ. Sicque ignarus legendi scribendique nihil arcani intelligere valuit. Neque etiam quid prodere, neque etiam vel capere poterat, quid figuræ, quid positus, motus, aut spatia siderum, quæ describebantur.

[d] *Aut fraudum*] Potuit esse fraus in arte seu doctrina, qua deciperet sciendi magna et futura avidum; et præterea dolus subesse potuit in revelando arcana talium consultationum. Neque enim sine summo crimine, in salutem principis et imperii his artibus inquirebatur. Quod passim constat apud Tacitum.

[e] *Ne index arcani*] Arcanum in eo erat, quod consultus esset doctor de

tus, postquam percunctantem commoverat, 'imperium' ipsi, et futura solerter patefaciens, interrogatur, 'an suam quoque genitalem horam comperisset: quem tum annum, qualem diem haberet.' Ille, positus siderum ac spatia dimensus, hærere primo, dein pavescere,[2] et, quantum introspiceret, magis ac magis trepidus admirationis et metus, postremo exclamat, 'ambiguum sibi[f] ac prope ultimum discrimen instare.' Tum complexus eum Tiberius, 'præscium periculorum et incolumem fore,' gratatur; quæque dixerat, oraculi vice accipiens, inter intimos amicorum tenet.

22. Sed mihi, hæc ac talia audienti, in incerto judicium est, fato ne res mortalium et necessitate[g] immutabili, an forte

syllus per eadem saxa introductus, ubi consultantem admiratione *perculisset,* principatum *ipsi, eventuraque sagaciter aperiens, rogatur ipse,* an suam pariter natalem horam nosset; quem tum temporis annum, *et* qualem diem sortitus esset. *Ille situs astrorum ac cursus perpendens, cunctari primo, dein metuere, et quantum investigaret, magis ac magis pavidus, stupensque simul, et metuens, tandem erumpit in has voces:* anceps sibi et prope extremum periculum imminere. *Tum illum amplectens Tiberius, ipsi gratulatur, testaturque* vere vatem illum, vere providum esse discriminum, et salvum fore: *et quæcumque protulerat* Thrasyllus, *ad instar oraculi, excipiens, eum arcta familiaritate complectitur.*

Sed cum hæc et similia audio, in ambiguo hæret animus, an res humanæ regantur *fato et necessitate,* seu *lege aliqua ineluctabili, an casu et fortuna vertantur: quippe*

2 Ms. Flor. *pavescente.* Inde conjiciebat Jac. Gronovius, *pavescens.* Recte quoque *pavescere.* Brotier.

NOTÆ

imperio, et præterea arcanum majus de eventu quem promitterent astra consultori.

f *Exclamat, ambiguum sibi*] Quasi vero Thrasyllus non videret ultro sine ulla arte discrimen, quo se implicuisset per illas rupes incedens, ac mari subjectum præcipitium, et robustum illum satellitem intuens, qui præibat ipsum, et se a moroso sævoque et occultæ calliditatis principe huc inductum. In his circumstantiis, quis positus etiam sine cœlesti doctrina non metuat? Sæpe miramur inania. Et tamen clarissimus Thrasyllus ea arte, et filium habuit non degenerem.

Exclamat] Simile quid narrat Sueton. de Domitiano c. 15. 'Nulla tamen re perinde commotus est, quam responso casuque Ascletarionis Mathematici. Hunc delatum, nec inficiantem jactasse se, quæ providisset ex arte, sciscitatus est, quis ipsum maneret exitus: et affirmantem, fore, 'ut brevi laceraretur a canibus,' interfici quidem sine mora, sed ad coarguendam temeritatem artis, sepeliri quoque accuratissime imperavit. Quod cum fieret, evenit, ut repentina tempestate dejecto funere, semiustum cadaver discerperent canes; idque ei cœnanti a mimo Latino, qui prætereiens forte animadverterat, inter ceteras dici fabulas referretur.'

g *Fato ne res mortalium et necessitate*] Chrysippus apud Gellium vi. 2.

volvantur: quippe sapientissimos veterum, quique sectam eorum æmulantur, diversos reperies; ac multis insitam opinionem, 'non initia nostri, non finem, non denique homines Diis curæ:[h] ideo creberrime[i] et tristia[1] in bonos et læta apud deteriores esse.' Contra alii, 'fatum quidem[j] congruere rebus,' putant, 'sed non e vagis stellis, verum apud principia et nexus naturalium causarum: ac tamen electionem vitæ' nobis relinquunt; 'quam ubi elegeris,[2] certum imminentium ordinem: neque mala vel bona, quæ vulgus putet: multos, qui conflictari adversis videantur, beatos, ac plerosque, quanquam magnas per opes, miserrimos; si illi gravem fortunam constanter tolerent, hi prospera inconsulte utantur.'

antiquos Philosophos, et qui doctrinam eorum sectantur, in ea re *dissentientes videbis, multisque eam inditam* esse *persuasionem*, non principia nostri, non exitum, nec demum mortales prorsus Diis curæ esse: ideoque frequentissimis etiam adversis probos conflictari, prospera apud pejores esse. *Alii contra;* fatum quidem regere res omnes *existimant;* sed non per sidera errantia, verum per initia et vincula causarum naturalium: et quæ tamen libertatem eligendi vitæ genus *nobis concedunt*; quam ubi semel elegeris, tum fixam firmamque seriem esse rerum, quæ impendent ac futuræ sunt: neque prospera esse vel adversa illa, quæ populus existimet; et plerosque felices esse, qui improsperis exagitari putentur, si infestam illi sævientemque fortunam firmiter sustineant, et multos infelicissimos, licet immensis divitiis affluant, si secunda

1 Beroaldus et veteres, *creberrima et tristia*. Omnino emendandum, *creberrime tristia*, pronuntiat Freinshemius, suffragatur Ernestus. Jac. Gronovius tentat, *creberrima tristia*. Gronovium secutus est Cl. Lallemand. Plus veteris scripturæ et *εὐφωνίας* esse in *creberrime* existimo. *Brotier*.—2 Frustra tentat Ernestus, *quam ubi feceris*, vel *quam ubi decreris*. Haud ineleganter,

NOTÆ

'Fatum est sempiterna quædam, et indeclinabilis series rerum, et catena volvens semetipsa sese, et implicans per æternos consequentiæ ordines; ex quibus apta, connexaque est.'

[h] *Homines Diis curæ*] Plin. II. 7. 'Irridendum vero agere curam rerum humanarum illud quicquid est summum. Anne tam tristi, atque multiplici ministerio non pollui credamus, dubitemusve?' Sed in tenebris hæc ethnici jactabant.

[i] *Ideo creberrime*] Intellige, quasi scripsisset; et ideo creberrima tristia in bonos, læta apud deteriores esse.

[j] *Fatum quidem*] Alii sentiunt, fatum quidem ita convenire, seu se accommodare rebus mortalium, ut non ex vago cursu stellarum, huc et illuc velut incerto motu oberrantium id pendeat, sed ex principiis, et ex serie seu ordine causarum naturalium, invicem cohærentium (ibi *principia* et *causæ* fere unum et idem sunt); quas causæ naturales nos ita nectunt, aut vinciunt, ut tamen nobis liberam vitæ electionem relinquant, quam tamen vitam ubi elegeris, jam certum instare ordinem eorum bonorum aut malorum, quæ tibi in vita contingere debent.

Ceterum plurimis[k] mortalium non eximitur,[3] [l] quin 'primo cujusque ortu ventura destinentur: sed quædam secus, quam dicta sint, cadere, fallaciis ignara dicentium:[m] ita corrumpi fidem artis, cujus clara documenta et[4] antiqua ætas et nostra[n] tulerit.' Quippe a filio ejusdem Thrasylli prædictum

ac florente fortuna imprudenter utantur. *Ceterum plerisque hominum* insita penitus opinio *non avellitur, quin* prima cujusque genitali hora, futura et *imminentia* disponantur: sed nonnulla accidere aliter, quam prædicta sint, fraude hominum, qui ignota docent; sic labefactari fidem scientiæ, cujus manifesta exempla, ac specimina, et prisca ætas et nostra exhibuerit. *Nam Neronis*

quam ubi elegeris; licet prius dictum, *electionem vitæ*. Idem.—3 Ita Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. In paucis Rhenani et aliorum editionibus, *eximi*.—4 Ita Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. In intermediis omissum, *et*.

NOTÆ

[k] *Ceterum plurimis*] Ceterum, quamvis fatum res mortalium non regat per vagas stellas; quamvis per principia, et nexus causarum cum suis effectibus, certus et immotus rerum ordo impendeat; attamen non eximitur plerisque mortalium hæc opinio; quin prima, seu cujusque genitali hora, futura destinentur omnibus; quin et prædici etiam possint, quacumque arte id fiat.

Sive regant astra vitam, sive tantum sequantur causas, aut sint ipsa inter causas, aut connexa cum causis, et simul indicent effectus. Quocumque modo, tamen destinantur res, præsciunturque a peritissimis Mathematicis. Sic imperium Tiberio prædixit Thrasyllus, sic Neroni ejusdem Thrasylli filius, qui, ut puto, et prædixit Agrippinæ, imperaturum filium, et occisurum matrem.

[l] *Non eximitur*] Id est, non obstant hæc, quin plerisque mortalium ventura futuraque destinentur, genitali hora.

[m] *Dicentium*] Hoc loco intelligit præcipue Mathematicos, qui ventura præsciunt. Attamen aliter quam per Chaldæos et Mathematicos imperium prædici potuit. Per varia ostenta, per aquilas, per aves alias, per arbores: sic gallina Liviæ, sic Lauretum Cæsarum ostentum fuit: sic arbor Vespasiani, quæ prostrata surrexit, et duravit usque ad finem Domitiani; per ipsos *haruspices*, qui talia ostenta interpretabantur.

Etiam per *Metoposcopos* Sueton. in Tito 2. de Britannico: 'Quo quidem tempore aiunt, Metoposcopum a Narcisso Claudii liberto adhibitum, ut Britannicum inspiceret, constantissime affirmasse, illum quidem nullo modo, ceterum Titum, qui tunc prope astabat, utique imperaturum.'

Per carmina vetusta, per sacerdotes, per vates fœminas, per oracula, per sortes, per somnia, per ipsa miracula: quid dicam? toto cœlo, totisque fatis monstrantibus principem, immo ipso consensu orbis, fama et opinione omnium mortalium, velut afflante numine. Reputa quid etiamnum agant Chaldæi, seu Magi apud Persarum Reges hodieque florentes.

[n] *Antiqua ætas et nostra*] Imperium prædixere Augusto Mathematici apud Apolloniam; et Agrippæ potentiam, et Tiberio Thrasyllus; idem Thrasyl-

Neronis imperium in tempore memorabitur,[o] ne nunc incepto longius abierim.

23. Iisdem Consulibus Asinii Galli mors[p] vulgatur, quem egestate cibi peremtum[q] haud dubium: sponte, vel necessitate, incertum habebatur: consultusque Cæsar, 'an sepeliri sineret,' non erubuit permittere,[r] ultroque incusare 'casus, qui reum abstulissent, antequam coram convinceretur.' Scilicet, medio triennio[s] defuerat tempus subeundi judicium

principatum a filio ejusdem Thrasylli præmonitum esse suo loco tradetur, ne nunc a proposito longius abscesserim.

Iisdem coss. crebrescit in vulgus mors Asinii Galli, quem inedia cibi confectum esse certo constabat; an ultro, an invitum, in ambiguo erat. Cum interrogatus esset Tiberius, an eum condi tumulo permitteret, *id concedere non puduit, ultroque increpare* fata, quæ sontem rapuissent, priusquam palam coargueretur. *Nimirum* toto *interposito triennio, haud fuerat spatium, quo consularis senex, et tot*

NOTÆ

lus et Caio Cæsari; Sylla Mathematicus necem eidem Caio. Principatum nemo Claudio prædixit: *in occulto habuit* fortuna talem dominum.

Filius Thrasylli Neroni principatum portendit, Augustus ipse et Tiberius Galbæ, Seleucus Mathematicus Othoni; apud Sueton. 4. Prædicta Vitellio ambigua multa et formidolosa, inter quæ et imperium, quo nihil gravius aut exitiabilius ei obtingere potuit. Sueton. 3. 'Genituram ejus prædictam a Mathematicis ita parentes exhorruerunt, ut magnopere semper contenderit pater, ne qua ei provincia vivo se committeretur, &c. interque istos Catta mulier vaticinabatur, cui velut oraculo acquiescebat.' Vespasiano Seleucus, teste Tacito, vel ut habet Sueton. 6. 'Unus ex nobilibus captivis Josephus, cum conjiceretur in vincula, constantissime asseveravit fore, ut ab eodem brevi solveretur, verum jam Imperatore.' Hoc vocabant, 'genesim imperatoriam habere.'

[o] *In tempore memorabitur*] Non est in libris, qui supersunt, id vaticinium, ne in Suetonio quidem. *Lipsius.* Hoc dixerat in fine Neronis, quod opus periit. Aliquid Dio, ubi de nece Agrippinæ, sed vatem non nominat.

[p] *Asinii Galli mors*] Quem eodem die et convivam Tiberii fuisse, et eo subornante damnatum narrat Dio. l. LVIII. in actis anni 782. Est ille qui filius Pollionis Asinii librum edidit, quo patrem Ciceroni comparavit: cui rescripsit Imperator Claudius. Suetonius in ejus vita, et Plinius in Epistolis. Agellius XVII. 1. Eusebius in Chronicis notat, 'Asinium Gallum diris suppliciis mactatum, anno ante Titi Livii mortem.' *Lipsius.*

[q] *Egestate cibi peremtum*] Anno uno ante T. Livii mortem. Eusebius. Græcus Poeta ait: λιμῷ δ' ἔχθιστον θανέειν. *Muretus.*

[r] *Non erubuit permittere*] Debuit erubescere, quod talia rogaretur, quod talia permitteret in viro clarissimo, consulari et consularium principe, ac patre, qui magis suspectus, aut superbus ut in bona causa, quam reus fuit, qui mortuus est, antequam reus perageretur: quod non leve argumentum innocentiæ fuit illius, et qui differretur in mortem: forte tamen ut diu moreretur, quæ nova Tiberii sævitia fuit.

[s] *Medio triennio*] Id est, a tempore

Consulari seni, tot Consularium parenti.[t] Drusus deinde extinguitur,[u] cum se miserandis alimentis, mandendo e cubili tomento,[v] nonum ad diem detinuisset. Tradidere quidam,[x] præscriptum[1] fuisse Macroni, si arma ab Sejano tentarentur, extractum custodia[y] juvenem, (nam in palatio attinebatur) ducem populo imponere: mox, quia[z] rumor ince-

consularium pater, convinci apud judices posset. Postea Drusus moritur, cum teterrimis cibis, nempe, *rodendo tomento lecti, per novem dies vitam tolerasset. Nonnulli memoravere, mandatum fuisse Macroni, si Sejanus arma auderet, liberatum carcere juvenem (nam in regia tenebatur) ducem multitudini exhibere: dein quid*

1 Perperam Rhenanus, *descriptum.* In Ms. Flor. et editionibus veteribus ac recentioribus, *præscriptum.* Brotier. Ursinus affert ex suo Codice, *præscriptum,* quod etsi interpolatum credam, sensus tamen postulare videtur: et sic noster I. 6. *Ryckius.*

NOTÆ

accusationis ad mortem.

[t] *Tot consularium parenti*] Plures enim filios habuit, qui consules. Vide ad finem libri tertii supra. *Lips.*

[u] *Drusus deinde extinguitur*] Ita capit interpres Gallicus, ut causam mortis Drusi tribuat huic rumori, qui 'incedebat, fore ut nurui, ac nepoti (Druso) conciliaretur' Tiberius. Sed 'sævitiam quam pœnitentiam maluit' ille. Unde exitium Drusi. 'Quin et invectus in defunctum,' &c. et Agrippinam ipsam statim occidit.

[v] *Mandendo e cubili tomento*] Stramine scilicet, sive palustribus arundinibus, quibus culcitæ vilium hominum infarciebantur. *Pichena.*

Tomento] Varro de lingua Latina IV. 'Posteaquam transierunt ad culcitas, quod in ea sagum, aut tomentum, aliudve calcabant, ab inculcando *culcita* dicta: ac quicquid insternebant, a sternendo *stragulum* appellabant.'

[x] *Tradidere quidam*] Describit mortem Drusi, et obiter memorat, præscriptum fuisse Macroni, illum vinculis eximere, et populo imponere, si arma moveret Sejanus: attamen quia interfecto Sejano, utpote infensissimo Germanici, et ejus familiæ hoste, fama increbuerat fore, ut Tiberius tandem nurui ac nepoti (Druso) conciliaretur, sævitiam maluit.

Quare mox occidit Drusum, negatis alimentis, et mortuo etiam vitia corporis exprobravit, ideoque et Agrippinæ necem statim conjunxit. Unde infert alibi Tacitus, sævitiam Tiberii non ex Sejano ortam, cum post ipsum continuata sit, immo et aucta.

[y] *Extractum custodia*] Sueton. lib. LXV. 'Sic quoque diffidens, tumultumque metuens, Drusum nepotem, quem vinculis adhuc Romæ continebat, solvi, si res posceret, ducemque constitui præceperat. Aptatis etiam navibus ad quascumque legiones meditabatur fugam, speculabundus ex altissima rupe identidem signa, quæ ne nuntii morarentur, tolli procul, ut quidque foret actum, mandaverat.'

[z] *Mox, quia*] Τὸ *mox* non debet explicari per *statim.* Namque secundo post cladem Sejani anno, videtur extinctus Drusus, ut patet ex sequentibus. Quod addit *præscriptum fuisse Macroni,* &c. hoc obiter annotat Tacitus, et ut innuat, quo loco tenere-

debat, 'fore, ut nurui ac nepoti conciliaretur Cæsar,' sævitiam quam pœnitentiam maluit.

24. Quin et invectus in defunctum, 'probra corporis,[a] exitiabilem in suos infensum Reipubl. animum' objecit: 'recitarique factorum dictorumque ejus descripta per dies' jussit: quo non aliud atrocius visum: astitisse tot per annos, qui vultum, gemitus, occultum etiam murmur exciperent: et potuisse avum audire, legere, in publicum promere, vix fides; nisi quod Actii Centurionis et Didymi liberti epistolæ servorum nomina præferebant, ut quis egredientem cubiculo Drusum pulsaverat, exterruerat: etiam sua verba Centurio, sævitiæ plena, tanquam egregium, vocesque deficientis adjecerat, quis primo (alienationem mentis simulans) quasi per dementiam, funesta Tiberio, mox, ubi exspes

crebrescebat fama, fore ut sibi reconciliaret nurum et nepotem Cæsar, *crudelitatem clementiæ ac pœnitentiæ prætulit.*

Quin et insectatus mortuum, exprobravit ei vitia naturæ seu dehonestamenta corporis, ac perniciosum in suos, infestumque Reipub. ingenium: legique *præcepit* factorum dictorumque ejus diurna commentaria: *quo non aliud immanius exhibitum est: assedisse per tot annos, qui* spectarent *faciem; suspiria, secretos etiam questus illius annotarent; et potuisse avum* talia *audire, legere, in vulgus edere vix credibile* erat; *nisi quod literis Actii centurionis et Didymi liberti inscripta legebantur vocabula servorum, ut quis exeuntem cubiculo Drusum verberaverat,* aut, *metu absterruerat. Addiderat etiam centurio dicta sua, plena immanitatis, ut* quid *præclarum et eximium, verbaque ultima expirantis* juvenis adjiciebat, *quibus primo deminutam et emotam sibi mentem fingens* Drusus, *veluti per insaniam,*

NOTÆ

tur Drusus.

Extinguitur] Anno Romæ 786. Christi 33. Vide notas c. 19. supra. *Tillemon.*

[a] *Probra corporis*] Potuit dici, quod olim Augustus de Tiberio, quem excusare tentabat, 'naturæ esse vitia, non animi,' apud Sueton. l. LXVIII. Sic pater Galbæ principis, cum appeteretur a fœmina, 'instanti ipsi vitium corporis, secreto posita veste, detexit, ne quasi ignaram fallere videretur.' Sueton. Galba 3.

Sic Galbá princeps habuit etiam vitium aliquod ejusmodi: 'Excreverat etiam in dexteriore latere ejus caro, propendebatque adeo, ut ægre fascia substringeretur.'

Probra] Intelligunt deformitatem aliquam corporis, sive appareret illa, sive etiam occulta foret, ut fieri potuit. Et nullum flagitium Drusi auditum, nisi ferocia aliqua ingenii in matrem, quasi faveret illa magis Neroni vetustissimo filio.

Quod ingenitum filiis et nepotibus M. Agrippæ, Postumo, ipsi Agrippinæ Germanici, et Caio Cæsari, qui impetum, et ἀδιατρεψίαν suam laudabat; quod et his omnibus exitio fuit.

Probra corporis] Id est vitia, seu dehonestamenta corporis naturalia, non flagitia.

vitæ fuit, meditatas, compositasque diras[b] imprecabatur: 'ut, quemadmodum nurum[c] filiumque[1] fratris et nepotes[2][d] domumque omnem cædibus complevisset, ita pœnas nomini generique majorum et posteris exsolveret.' Obturbabant[e] quidem Patres, specie detestandi:[f] sed penetrabat pavor et admiratio, callidum olim, et tegendis sceleribus obscurum, huc confidentiæ venisse, ut, tanquam demotis[3] parietibus, ostenderet nepotem sub verbere Centurionis, inter servorum ictus, extrema vitæ alimenta frustra orantem.

dira et exitiabilia Tiberio optabat: *deinde ubi spem omnem salutis abjecit, cogitatas, præceptasque animo imprecationes effundebat*, ut sicuti nurum *Agrippinam*, et filium fratris *Germanicum*, nepotesque, et omnem familiam cruore, et exitiis afflixisset, ita supplicia lueret debita genti nominique majorum, ac posteris. *Obstrepebant quidem senatores, quasi abominarentur* verba illa Drusi: *sed intrabat animos metus, ac stupor, cum viderent, vafrum olim, et occultandis flagitiis secretum* Tiberium, *eo impudentiæ processisse, ut velut aperto limine et claustris penatum amotis, ostentaret nepotem sub vite et flagello centurionis, et inter servilia verbera, frustra rogitantem cibos ultimos quibus vitam toleraret.*

1 Ita Ms. Flor. et optimæ editiones. In paucis omissum, *que*. Brotier.—2 Verbum excidisse opinatur Acidalius. Nihil periit, sed intelligendum, *oppressisset:* quod recte omissum, ut major sit orationis vis. *Idem.*—3 Bene Ernestus et recentiores. Ceteri, *dimotis*. Idem.

NOTÆ

[b] *Diras*] Nonius: '*Dirum* est triste et infestum, et quasi Deorum ira immissum,' &c. Virg. l. IV. 'Ultricesque sedent in limine Diræ.'

[c] *Nurum*] Τὸ *complevisset* proprie tantum referri possit ad ea, *domumque omnem*. Sed pro genio Taciti debet vis illius et significatus extendi ad *nurum, filiumque fratris, et nepotes;* quos omnes velut una strage et occidione interemerat Tiberius.

[d] *Filium fratris et nepotes*] Totam scenam describit Suetonius Tib. 54. 'Destitutus morte liberorum, maximos natu de Germanici filiis Neronem et Drusum P. C. commendavit, &c. Sed ut comperit, ineunte anno pro eorum quoque salute vota suscepta, egit cum senatu, non debere talia præmia tribui, nisi expertis et ætate provectis: atque ex eo patefacta interiore animi sui nota, omnium criminationibus obnoxios reddidit: variaque fraude inductos, ut concitarentur ad convicia, et concitati perderentur, accusavit per literas, amarissime congestis etiam probris, et judicatos hostes fame necavit.'

[e] *Obturbabant*] Sic Sueton. Claud. 46. 'Quanquam abominantibus qui audiebant,' cum nempe diceret se 'accessisse ad finem mortalitatis.'

[f] *Specie detestandi*] Non Tiberium aut sævitiam illius, neque enim id palam ausi essent patres, sed in speciem simulabant detestari se imprecationes, quas in Cæsarem effudit Drusus, cum vitæ exspes fuit.

25. Nondum is dolor exoleverat, cum de Agrippina[g] auditum, quam, interfecto Sejano, spe sustentatam, provixisse reor, et, postquam nihil de sævitia remittebatur, voluntate extinctam: nisi si, negatis alimentis, assimulatus est finis, qui videretur sponte sumtus. Enimvero Tiberius fœdissimis criminationibus exarsit, 'impudicitiam' arguens, 'et Asinium Gallum adulterum, ejusque morte ad tædium vitæ compulsam.' Sed Agrippina, æqui[1] impatiens,[h] dominandi avida, virilibus curis fœminarum vitia exuerat. 'Eodem die[i] defunctam, quo biennio ante Sejanus pœnas luisset,

Nondum mœror ille desierat, cum de Agrippina nuntiatum est, quam, oppresso Sejano, supervixisse, spe se aliquatenus *sustinentem, puto; at ubi nihil de atrocitate relaxabatur, sponte mortem sumsisse: nisi si subtractis cibis adumbrata mors est, quæ putaretur ultro quæsita. Quippe Tiberius turpissimis probris invectus est,* fœminæ libidinem *incusans*, et Asinium Gallum corruptorem; eoque extincto, vitam præ tædio ipsam exhorruisse. *Sed Agrippina æqui intolerans, et imperandi cupida, virilibus studiis fœmineas cupidines spreverat. Addidit Cæsar*, eodem die extinctam esse, quo biennio ante de Sejano supplicium sumtum

1 Optime dictum: nec tentandum cum Heinsio, *obsequii impatiens.* Brotier. Acidalius plane non verum credit *æqui impatiens*, putatque *regi* vel *jugi impatiens* legendum. Sed verum patet ex II. 42. 'Regibus æqua nedum infima insolita.' *Ryckius.*

NOTÆ

g *Cum de Agrippina*] Sueton. Tib. 53. 'Novissime calumniatus, modo ad statuam Augusti, modo ad exercitus confugere velle, Pandateriam relegavit: convitiantique oculum per centurionem verberibus excussit. Rursus mori inedia destinanti per vim ore deducto infulciri cibum jussit. Sed et perseverantem, atque ita absumtam criminosissime insectatus est, cum diem quoque natalem ejus inter nefastos referendum censuisset.'

h *Æqui impatiens*] Sic alibi *tolerandi nescia*, quasi diceret *obsequii impatiens*, dominandi avida, ut ipsi alibi exprobravit Tiberius Græco versu; 'Si non dominaris, filiola, injuriam te accipere existimas.' Sueton. Tib. 53.

Æqui impatiens] Id est, *plus quam civilia agitabat;* nec abs re, ut quæ esset neptis et filia Augusti, uxor Germanici Cæsaris, materque Cæsarum, seu Germanicorum. Non intra populi aut civium modum se continebat fœmina, alioquin ingenio ferox, superba et servitii impatiens, ipsa dominationem, ut sibi ac majoribus debitam, ardenter cupiebat, nixa virtute, nobilitate, totque filiis Cæsaribus.

i *Eodem die*] Sic multa sæpe eveniunt casu fortuito, quasi sapientia aliqua ordinante. Plut. l. VIII. Sympos. 'Non male jam de fortuna pronuntiavit, eam cum a sapientia differat plurimum, permulta hujus operum similia facere. Mentio etiam facta est hujus rei, quod Alexander Magnus et Diogenes Cynicus ille una eademque die e vivis excesse-

memoriæque id prodendum,' addidit Cæsar: jactavitque, 'quod non laqueo strangulata,[j] neque in gemonias projecta foret.' Actæ ob id grates,[k] decretumque, 'ut quintumdecimum[2] Kal.[l] Novembris, utriusque necis die, per omnes annos, donum Jovi[m] sacraretur.'

26. Haud multo post Cocceius Nerva,[n] continuus Prin-

esset; adjecitque id memoria dignum, tradendumque posteris: imputavit etiam, celebravitque, quod non laqueo elisæ fauces essent, neque ipsa in Gemonias unco tracta foret. *Propter id gratiæ relatæ sunt principi, statutumque*, ut quinto decimo Kal. Novembris, utriusque mortis die, quotannis donum Jovi dicaretur.

Haud multis interjectis diebus, Cocceius Nerva assiduus ac perpetuus comes Cæ-

2 Ita Ms. Flor. editiones veteres, Gronovius et Ernestus. Ceteri emendant, *quintodecimo:* quod haud valde improbandum, cum mox sequatur, *die*. A vetere scriptura, quæ æque Latina est, et forte magis Corneliana, minime discedendum censui. Infra Annal. XII. 69. 'tertium ante idus Octobris,' legitur. *Brotier.*

NOTÆ

runt. Convenit quoque, regem Attalum suis in natalitiis diem suum obiisse. Pompeium Magnum alii suo natali, alii pridie ejus, periisse apud Ægyptum aiebant.'

[j] *Jactavitque, quod non laqueo strangulata, &c.*] Suetonius 53. 'Imputavit etiam quod non laqueo,' &c.

Id verbum *imputare* sciant tirunculi, apud illius temporis scriptores, præsertim Tacitum, Senecam, Suetonium, Plinium, plerumque accipi pro beneficii loco ascribere; sive ut Terentius loquitur, postulare aliquid gratiæ apponi sibi.

Laqueo] Sueton. Tib. 53. 'Imputavit etiam, quod non laqueo strangulatam in Gemonias abjecerit,' &c.

Laqueo] Hoc genus mortis maxime exhorrebant veteres; quia carcer, carnifex, laqueus, unci, et laqueo vexatæ fauces, ac scalæ Gemoniæ imminebant, et tota infamia; et hinc exterriti quidam, venenum in ipsa curia hausere; alii approperavere sibi mortem, abruptis venis.

[k] *Actæ ob id grates*] Non Diis, ut putabat vir eruditus, sed principi, ob clementiam scilicet, quod non laqueo strangulari Agrippinam, nec in Gemonias projici jussisset.

Clarissime id Suetonius Tib. 53. 'Imputavit etiam, quod non laqueo strangulatam in Gemonias abjecerit, proque tali clementia decretum interponi passus est, quo sibi gratiæ agerentur.' *Freinshemius.*

[l] *Quintumdecimum Kal.*] Diem sextum decimum mensis Octobris.

[m] *Donum Jovi*] Hoc ludibrium, idque exitiabile habuerunt illa tempora, ut quoties clade et cæde aliqua insigni affictaretur Respub. toties grates dominanti, et dona Diis sacrarentur. Jam ab Augusto grassabatur ea adulatio, teste Dione, l. LIII. 'Omnis senatus damnari Cornelium judicio, et exilio pelli, confiscari opes ipsius, et tribui Augusto, et sacra fieri, et gratias Diis agi ab ipsis Patribus decreverat.'

[n] *Cocceius Nerva*] Causam mortis cognosces ex Dione. *Muretus.*

Nerva continuus principis] Celeber

cipis, omnis Divini humanique juris sciens, integro statu, corpore illæso, moriendi consilium cepit. Quod ut Tiberio cognitum, assidere,[o] causas requirere, addere preces, fateri postremo, 'grave conscientiæ,[p] grave famæ suæ, si proximus amicorum, nullis moriendi rationibus, vitam fugeret.' Aversatus sermonem Nerva, abstinentiam cibi conjunxit. Ferebant gnari cogitationum ejus, quanto propius mala Reipubl. viseret, ira et metu, dum integer, dum intentatus,[q] honestum finem voluisse.[r] Ceterum Agrippinæ pernicies, quod vix credibile, Plancinam traxit. Nupta olim Cn. Pisoni, et palam[s] læta morte[t] Germanici, cum Piso caderet,

saris, omnium divinarum humanarumque legum peritus, statu incolumi, corpore illibato, vita concedere statuit. Quod ubi Cæsari compertum fuit, *frequens adesse, causas postulare, adjicere preces, testari demum*, triste et adversum conscientiæ, infestum existimationi suæ fore, si intimus familiarium, nullis moriendi causis vitam aversaretur. *Aspernatus alloquium Nerva, inediam continuavit. Vulgabant scientes cogitationum illius*, eum *quanto propius Reipub. calamitates inspiceret*, tanto magis *decorum exitum optasse, dolore et formidine, dum incolumis, dum intactus atque inviolatus* esset. *Porro Agrippinæ exitium, (quod vix inveniat fidem) Plancinam* simul *abripuit. Uxor olim* ipsa *Cn. Pisonis, et aperte gaudium promserat de nece Germanici; et cum Piso subverteretur, protecta fuerat*

NOTÆ

juris auctor, de quo Pomponius: 'Hic etiam Nerva Cæsari familiarissimus fuit.' Consul fuit cum Vibio Rufino anno 775. *Lipsius.*

Nerva] Dio LVIII. 'Nervaque consuetudinem Tiberii præterea non ferens, causæ aliæ, tam quod a Cæsare latas leges de contractibus is renovaturus erat, velut occasiones angustæ fidei et multorum tumultuum præbituras, multum hortante Tiberio, ut animum suum explicaret, nullo dato responso, vitam abstinentia finivit; qua re motus Tiberius rem fœnerariam temperavit.'

[o] *Assidere*] Horatius: 'Quod si quis casus lecto te affixit, habes qui Assideat, fomenta paret,' &c.

[p] *Grave conscientiæ*] Conscientia est, quod scit intra se unus quispiam, aut cum altero. Id *grave* conscientiæ illius propria suspicione esse potuit, quamvis nullius culpæ sibi conscius esset; *grave* et famæ suæ, suspicionibus vulgi, quasi causam tali morti dedisset. Nam atrox fama in omnia facta principum; etiam et male consulta imputantur ipsis, de quibus sæpe nunquam cogitarunt; sæpe etiam et fortuita.

[q] *Dum intentatus*] Dum illacessitus accusatoribus delatoribusque; dum a sævitia principis inviolatus et intactus fuit.

[r] *Voluisse*] Anno Romæ conditæ 786. Christi 33. Vide notas c. 19. *Tillemonius.*

[s] *Palam*] Nonius: '*Lætari* et *gaudere* distant: ait Cic. Tusc. l. IV. Atque ut *confidere* decet, *timere* non decet, sic quidem *gaudere* decet, *lætari* non decet, &c. *Gaudium* in sapiente et in rebus bonis semper est, *lætitia* etiam in malis, et turpibus rebus esse potest.'

[t] *Læta morte*] Satis amplum et gra-

precibus[u] Augustæ, nec minus inimicitiis Agrippinæ defensa erat: ut odium et gratia desiere, jus valuit; petitaque criminibus haud ignotis, sua manu, sera magis quam immerita supplicia persolvit.

27. Tot luctibus funesta civitate, pars mœroris fuit, quod Julia, Drusi filia,[v] quondam Neronis uxor,[w] denupsit[x] in domum Rubellii Blandi, cujus avum, Tiburtem,[y] Equitem

precibus Liviæ *Augustæ, nec minus odiis Agrippinæ: ubi offensio et favor exolevere, jus polluit; et postulata criminibus haud incognitis,* tandem *sua dextra, tardas magis quam immeritas pœnas luit.*

Tot funeribus oppleta mœstaque civitate, pars doloris fuit, quod Julia Druso Tiberii filio *genita, olim Neroni nupta, degeneri matrimonio transiit in familiam Rubellii Blandi, cujus avum Tiburtem equitem Rom.* fuisse *plerique* adhuc *recordaban-*

NOTÆ

ve crimen exultasse de exitio Cæsaris, ut patet de isto equite Rom. qui supra in Drusi mortem composuerat versus, quasi sic optasset illam, et lætaretur.

[u] *Precibus*] Eo curatius intendit preces Augusta, eo vehementius intentiusque servavit Plancinam, quo magis infestam sciebat Agrippinam et Plancinæ et sibi.

[v] *Julia Drusi filia*] *Drusi*, qui filius fuerat Tiberii.

Julia] Liviæ seu Juliæ plures in hac historia. *Livia* Augusta, etiam *Julia* dicta est, post adoptionem Augusti. *Livia* seu *Livilla* filia Drusi majoris, qui Tiberii frater; hæc soror Germanici et Claudii, nupsit Druso Tiberii filio; et corrupta ad stuprum et veneficium a Sejano, cui mox promissa erat, qua spe deceptus ille, dein et occisus est.

Livia, seu *Livilla*, filia Germanici, quæ et *Julia* etiam Suetonio Claud. 29. ut Livia Augusta: 'Juliasque, alteram Drusi, alteram Germanici filiam, crimine incerto, nec defensione ulla data, occidit.' Hanc *Juliam* enixa erat Agrippina apud Lesbum, cum esset in Oriente. Hanc antea vocaverat *Livillam* Suetonius Calig. 7.

Julia] Filia Drusi, qui Tiberio genitus. Hæc primum nupsit Neroni vetustissimo filio Germanici, dein eo extincto, denupsit in domum Rubellii Blandi, unde ortus Plautius ille, qui Neronis scelere occisus est in Oriente. Et ipsa occisa est a Claudio, dolo Messallinæ.

Drusi filia] Drusi nempe junioris, qui Tiberii filius. Tres Drusi insignes, nempe Drusus frater Tiberii, Antoniæ minoris maritus, Drusus filius Tiberii, et Drusus Germanico genitus, qui a Tiberio occisus est.

[w] *Neronis uxor*] Qui Germanici filius natu major.

[x] *Denupsit*] Extra cognationem suam nupsit. *Mur.* Immo quia in ignobilem domum transiit.

[y] *Cujus avum Tiburtem*] At pater ejus tamen consularis, de quo l. III. 'Solus Lepido e consularibus Rubellius Blandus assensit.' Consul suffectus fuit anno 771.

Tiburtem] Tibur, urbs Latinorum populorum ad Anienem fluvium, in Latio provincia: hodie *Tivoli*, urbs Campaniæ Romanæ, ad fluvium *Teverone*, in statu Ecclesiastico. *Tillemonius.*

Romanum, plerique meminerant. Extremo anni mors Ælii Lamiæ[z] funere censorio celebrata, qui, administrandæ Syriæ imagine[a] tandem exsolutus, urbi præfuerat. Genus illi decorum; vivida senectus; et non permissa provincia dignationem addiderat. Exin, Flacco Pomponio[b] Syriæ Proprætore defuncto,[c] recitantur Cæsaris literæ, quis incusabat, 'egregium quemque, et regendis exercitibus idoneum, abnuere id munus: seque ea necessitudine ad preces cogi, per quas Consularium aliqui capessere provincias adigerentur:' oblitus Arruntium, ne in Hispaniam pergeret, decimum jam annum attineri.[d] Obiit eodem anno et M. Lepidus, de cu-

tur. Sub exitum anni mors Ælii Lamiæ, exequiis censoriis frequentata est; is regendæ Syriæ simulacro tandem exemtus, Urbi præfectus fuerat. Stirps atque origo illi honesta, vigens senectus; et non concessa provincia, novum decus ipsi *adjecerat. Dein Flacco Pomponio proprætore Syriæ extincto, legitur epistola principis, qua arguebat* optimum quemque, et regendis legionibus parem, id muneris recusare: et se ea necessitate ad preces adigi, per quas nonnulli consularium suscipere provincias compellerentur: *haud satis memor, Arruntium jam a decem annis præpediri, ne in Hispaniam proficisceretur. Eodem anno decessit Manius Lepidus, de*

NOTÆ

[z] *Mors Ælii Lamiæ*] Dio: 'Pisonem præfectum urbis mortuum sepultura publica honoravit Tiberius, et Lucium Lamiam pro ipso delegit, quem olim Syriæ impositum Romæ tamen retinuit.'

[a] *Syriæ imagine*] Si qui suspectati ob virtutis nobilitatisve famam, non mittebantur in provinciam, cui præfecti erant. Attamen veluti decus seu speciem honoris habebant administrabantque, licet absentes, provinciam per suos legatos.

Etiam *salarium* accipiebant a principe, velut ituri, et quasi solatium *non permissæ provinciæ*. Tacitus passim, et in vita Agricolæ.

[b] *Flacco Pomponio*] De eodem Suetonius c. 42. Tib. 'Postea princeps, in ipsa publicorum morum correctione, cum Pomponio Flacco et L. Pisone noctem continuumque biduum epulando potandoque consumsit: quorum alteri Syriam provinciam, alteri præfecturam urbis confestim detulit.'

[c] *Defuncto*] Non provincia, sed vita; præfectos provinciarum non mutavit fere Tiberius, nisi morte.

[d] *Attineri*] Huc respexit Suetonius Tib. 41. 'Regressus in insulam (Capreas) Reipub. quidem curam usque adeo abjecit, ut, &c. Hispaniam et Syriam per aliquot annos sine consularibus legatis habuerit.'

Huc etiam spectabat idem Sueton. Tib. 63. 'Unum et alterum consulares, oblatis provinciis, non ausus a se dimittere, usque adeo detinuit, donec successores post aliquot annos præsentibus daret, cum interim manente officii titulo, etiam delegaret plurima, assidueque illi per legatos et adjutores suos exequenda curarent.'

Sed ista disciplina remissa nocuit Reipub. quod innuit Sueton. Tib. 41. Reipub. curam ita abjecit, ut 'Gallias a Germanis vastari neglexerit, magno dedecore imperii, nec minori discrimine:' dum nempe arma ipsis

jus moderatione atque sapientia in prioribus libris satis collocavi:[1] neque nobilitas diutius demonstranda est: quippe Æmilium genus fœcundum bonorum civium, et qui eadem familia, corruptis moribus, illustri tamen fortuna egere.

28. Paullo Fabio, L. Vitellio Coss.[e] post longum sæculorum ambitum, avis phœnix[f] in Ægyptum[g] venit, præbuitque materiem doctissimis indigenarum[h] et Græcorum, multa

cujus modestia prudentiaque in superiori volumine satis memoravi: neque claritudo illius fusius ostendenda est; nam Æmilia gens ferax egregiorum civium, et qui ex eadem stirpe, flagitiosis moribus fuerunt, *insignes tamen opibus* vitam *egere.*

Paullo Fabio, L. Vitellio Coss. post immensam ætatum seriem, ales Phœnix in Ægyptum advolavit; deditque occasionem peritissimis Ægyptiorum et Græcorum,

1 Mallet Muretus *commemoravi.* Nihil mutandum. *Brotier.*

NOTÆ

legatis non permittit; aut ipsi legati magis metuunt principem quam hostem. Vide etiam Sueton. Galba 6.

[e] *Paullo Fabio, L. Vitellio Coss.*] Dio, Solinus, Plinius, biennio posterius venisse eum volunt, Q. Plautio, Sex. Papinio Coss. Vereor ut stare sententia Taciti possit, contra tot testes.

Nota autem ex Dione hos ipsos Consules post celebrata decennalia Tiberii pœna affectos, quod tacuit noster. Ex quo non vane dixerim, narrationi huic annali deesse quædam. Non enim Consulum supplicium certe omisisset. *Lipsius.*

Paullo Fabio, L. Vitellio Coss.] Dio lib. LVIII. biennio serius Sex. Papinio, Q. Plautio Coss. Idem Solinus et Plinius. Ego Tacitum in re fabulosa non ita curiosum fuisse arbitror; falsum autem est, quod Lipsius ex Dione notat, hos consules supplicio affectos esse.

Non tacuisset hoc Tacitus, Dio fusius explicasset: constatque hunc Vitellium, Auli, qui imperavit, patrem, Caligulæ et Claudii temporibus superstitem fuisse. Vide Sueton. in Vitellio: et hic ipse Vitellius postea præfuit Syriæ, ut infra dicetur. *Muretus.*

[f] *Avis phœnix*] Multa et præclara de hac ave extant apud veteres. Herodot. in Euterpe. Martial. lib. v. 'Qualiter Assyrios revocant incendia nidos, Una decem quoties sæcula vixit avis.' Lactantius: 'Quæ postquam vitæ jam mille peregerit annos.' Vide Plinium x. 2. Melam lib. III. Solinum cap. 46. Ovidium xv. Metamorph. Philostrat. lib. III. de vita Apollonii. Ambros. lib. v. hexamer. cap. 23.

Phœnix] Anno Romæ conditæ 787. Christi 34. Vide notas cap. 19. supra. *Tillemonius.*

[g] *Ægyptum*] Ægyptus, regio Africæ ad mare Mediterraneum et Rubrum: hodie nomen antiquum retinet apud Europæos: ab indigenis Coptis, seu veris Ægyptiis, dicitur *Massr*, a Turcis *Missir*, et a Judæis *Eretz Misraim:* paret summo Turcarum imperatori. Ex relatione Vansleb, &c. *Tillemon.*

[h] *Indigenarum*] Ægyptii nempe,

super eo miraculo disserendi: de quibus congruunt, et plura ambigua, sed cognitu non absurda, promere libet. Sacrum Soli id animal, et ore ac distinctu[i] pinnarum[1] a ceteris avibus diversum, consentiunt, qui formam ejus definiere.[2] De numero annorum varia traduntur: maxime vulgatum quingentorum spatium:[j] sunt, qui asseverent, mille quadringentos sexaginta unum interjici;[3k] prioresque alites[l]

dicendi plurima de hoc prodigio. Placet ea tradere, de quibus inter se *conveniunt*, *et* simul *pleraque incerta, attamen scitu non indigna. Dicatam Soli volucrem illam, et capite, ac varietate pennarum a ceteris alitibus diversam esse, consensu tradunt, qui speciem ejus descripsere. De ætate ejus et quamdiu vivat, diversa memorantur; ut plurimum sentiunt, quingentos eam annos durare: sunt qui affirment annos mille quadringentos et sexaginta unum*, inter natalem ultimamque diem alitis *interponi*. Adjungunt etiam illi, *antiquiorem alitem venisse primum, regnan-*

1 Ita libri omnes editi. Mallet Pichena, *colore ac distinctu pinnarum*. Nulla mutandi necessitas. *Brotier*.—2 Ita libri omnes editi. In Ms. Flor. *Deffinere*. Unde perperam tentat Pichena, *effinxere*. Bipontini addunt, melius forte fuerit *depinxere*. Melius quidem correctione Pichenæ, non item lectione vulgata. B. C. II. VI. 65. *Idem*.—3 In quibusdam editionibus legitur, sua-

NOTÆ

forte et ceteri Asiatici transmarinique sapientiæ doctores.

[i] *Et ore ac distinctu*] Haud mutem: nam os ei etiam eximium, 'cristis faciem caputque (ait Plinius) plumeo apice cohonestantibus.' *Lips.*

[j] *Quingentorum spatium*] Eo illud Senecæ ad Lucilium, Epist. 42. 'Phœnix semel anno quingentesimo nascitur.' At vero Philostrato lib. III. Apollonii: 'Annos DC. vixit Phœnix,' et apud Plinium x. 2. DCIX. vel ut alii legunt DCLX. *Vertranius.*

[k] *Mille quadringentos sexaginta unum interjici*] Nimis exacta supputatio. Corruptum puto illud *unum*, et fortasse restituendum *annos*, nisi potius credendum sit, majus latere vulnus, ac præeunte Mureto legendum, *mille quadringentos sexaginta, unum in terris.*

Nam verisimile est, hoc etiam addidisse Tacitum, unum tantum in terris Phœnicem, ut Plinius x. 2. 'unum in toto orbe.' Sed cum de tempore solum hic agatur, alienum fortasse videri poterit, de Phœnicis unitate. *Pich.* Frustra reponant hic, *unum in terris:* nam de ætate Phœnicis hic tantum agitur.

Recte *unum*. Mille quadringenti sexaginta unus anni, numerus est anni magni canicularis apud Ægyptios. Censorinus de anno magno Ægyptiorum: 'eoque fit ut anno millesimo quadringentesimo primo ad idem revolvatur principium.'

Hæc magna periodus annorum Ægyptiorum, qua caniculæ ortus, a quo annum suum auspicabantur, ad idem principium revolvebatur.

Firmicus pro anno maximo accepit, quem solis et lunæ et quinque planetarum orbes conficiunt, cum ad idem signum omnes referuntur unde profecti fuerant.

Ita enim in præfatione operis scribit: 'Quantis etiam conversionibus major ille, quem ferunt, perficeretur annus, qui quinque has stellas, lunam etiam ac solem locis suis originibusque restituit, qui mille quadringentorum et sexaginta et unius anni

Sesostride primum,[4] post Amaside[5] dominantibus, dein Ptolemæo,[m] qui ex Macedonibus[n] tertius regnavit, in civitatem, cui Heliopolis[o] nomen, advolavisse, multo ceterarum volucrum comitatu, novam faciem mirantium. Sed antiquitas quidem obscura: inter Ptolemæum ac Tiberium minus ducenti quinquaginta anni fuerunt: unde nonnulli falsum

te Sesostride, dein Amaside, postea Ptolemæo, qui Macedonum tertius imperavit, visamque in urbe, quæ vocatur Heliopolis, stipatam plurimo ceterarum alitum agmine, inusitatam formam contemplantium. Sed certe vetustas incerta et occulta: inter Ptolemæum, ac Tiberium, vix ducenti quinquaginta anni fluxerunt: unde

dente Mureto, *sunt qui asseverent, mille quadringentos sexaginta: unum in terris,* id est, *unum in terris* esse phœnicem. Sic præposteris emendationibus adulterantur veterum scripta. Ait Tacitus quosdam asseverare Phœnicem vivere annos mille quadringentos sexaginta unum: idem ferme tradit Plinius, x. 2. 'cum hujus alitis vita magni conversionem anni fieri prodidit Manilius, iterumque significationes tempestatum et siderum easdem reverti.' Quæ quidem de Cyclo solis per Cyclum lunæ multiplicato, et periodo annorum 532. perperam interpretatur Cl. Harduinus. Hic enim agitur de magni anni conversione, in qua post annos Ægyptios 1460. Julianos vero 1461. primus dies mensis Thoth ad idem caniculæ principium revolvitur. Ab eo deflexerat quotannis horis sex, quia Ægyptii civilem annum habebant dierum 365. sine ullo interkalari. Illa est celeberrima magni anni conversio, et quasi reparatio Zodiaci, ἀποκατάστασις τοῦ Ζωδιακοῦ, quam ave Soli sacra et ex se renascente adumbrabant, unde nata apud Ægyptios Phœnicis fabula. De hac periodo sothiaca, seu caniculari, plurima habet Petavius in Auctuario de Doctr. Temp. v. 6. et seq. et Marshamus in Canone Ægypt. p. 9. et 295. Phœnicem adhuc vivaciorem tradit Ægyptius Chæremon apud Tzetzem, Chiliad. v. 395. Ὡς δ᾽ ὁ Αἰγύπτιος ἱερογραμματεὺς Χαιρήμων Ἔδειξεν ἐν διδάγμασι τῶν ἱερῶν γραμμάτων, Ὁ Φοῖνιξ ἓξ τοῖς ἔτεσι καὶ ἑπτακισχιλίοις Θνήσκει, παραγενόμενος ἐν τόποις τοῖς Αἰγύπτου: 'Ut autem Ægyptius sacer scriba Chæremon Ostendit in disciplinis sacrarum literarum, Phœnix sex annis et septem millibus Moritur, cum fuerit in locis Ægypti.' *Brotier.*—4 Corrupte in Ms. Flor. *prioresque aliter esse: Soside primum.* Ita quoque Beroaldus et veteres. Merito Muretus ac recentiores emendarunt, *prioresque alites Sesostride primum.* Male tentat Jac. Gronovius, *Sesoside.* Idem.—5 Ita libri omnes. Frustra tentat Cl. Perizonius, *Anysi,* vel *Anyside.* Brotier.

NOTÆ

circuitu terminaretur.' *Salmasius.*

[l] *Prioresque alites*] Cave interpreteris in plurali. Sic de re unica et nobilissima loqui amat Tacitus. Sic solem *Deos* vocat infra. Et unica in toto orbe, et tota natura Phœnix apparet, ut sol unicus est. Nec sub unius principis dominatione videri plures tales *alites* potuerunt.

[m] *Dein Ptolemæo*] Hic fuit Ptolemæus Energetes.

[n] *Macedonibus*] Macedonia, provincia Græciæ regionis, ad mare Ægæum et Adriaticum: hodie *Macedoine,* et pars major *Albaniæ* provinciæ, in Turcico imperio Europæo. *Tillemon.*

[o] *Heliopolis*] Urbs Heliopolites Nomi, in Augustamnica Secunda Ægypti inferioris provincia: hodie *Matarea* villa, ad orientem Cairi urbs in Æ-

hunc phœnicem, neque Arabum e terris credidere, nihilque usurpavisse ex his, quæ vetus memoria firmavit: confecto quippe annorum numero, ubi mors propinquet, suis in terris[6] struere nidum, eique vim genitalem affundere, ex qua fœtum oriri: et primam adulto curam sepeliendi patris: neque id temere, sed sublato myrrhæ pondere,[p] tentatoque per longum iter,[7] [q] ubi par oneri, par meatui sit, subire[8] patrium corpus,[r] inque Solis aram[s] perferre atque adolere.[9] [t] Hæc

quidam existimavere, fictitium istum phœnicem; neque advolasse *e regionibus Arabum, nihilque factitasse eorum, quæ priscis monumentis prodita sunt. Namque exacto suæ ætatis spatio, ubi mors instat, suis in regionibus ædificare nidum, eique virtutem seminalem afflare, ex qua pullus nascitur; et, postquam adolevit, primum studium* esse ipsi *struendi rogum patri; neque id fortuito aut inconsulto, sed sublato myrrhæ fasciculo, explorataque per immensum tractum via, ubi sufficit ponderi,* ubi *sufficit volatui, attollere humeris corpus paternum, et in solis aram*

—6 Emendat Heinsius, *surculis e thuris*, vel *surculis thureis*. Satis ingeniose: sed minime probabiliter. *Suis in terris*, id est, *in Arabum terris*. Brotier. —7 Mallet Heinsius *itinere*. Nihil mutaverim. *Idem.*—8 Pessime emendat Salmasius, *subicere*, quod antiquitus dictum pro, *subjicere*. *Subire patrium corpus*, ut recte explicat Cl. Ernestus, est 'dorso efferre:' haud aliter Virgilius Æneid. IV. 599. 'Quem subiisse humeris confectum ætate parentem.' De hoc quoque usu vide Artemidorum, Oneirocritic. IV. 49. nonnulla et nova de Phœnice effutientem. *Idem.*—9 Frustra tentat Cl. Ryckius, *atque*

NOTÆ

gypto hodierna, sub Turcis. *Tillemonius.*

p *Sublato myrrhæ pondere*] Ferendo onus, quod tamen necessarium fuit struendo rogo paterno, sensim assuescit ponderi et itineri, ut tandem subire *patrium* corpus valeat, sufficiatque viæ simul et oneri.

q *Tentatoque per longum iter*] Id est, cum prius tentaverit: sic sæpe historici loquuntur: Sallustius, Livius, et Tacitus.

r *Subire patrium corpus*] Improprie loquitur Tacitus. Nam ea demum onera subeuntur, quæ imponuntur, dorso vel capite vel humeris gestantur: Virg. 'Ipse subibo humeris, nec me labor iste gravabit.'

At phœnix rogum suum in pilæ formam conglobatum pedibus defert, non dorso, cui rei ineptum verbum est *subire*. Scribendum puto: *Subicere patrium corpus*. Et si attendis, verum fateberis.

In myrrhæ pondere certo, vires suas experitur phœnix pullus. Ubi videt, parem se esse illi oneri ferendo, exenterat illud ovum e myrrha factum, et in locum excavatum subjicit cineres patrios, qui nihil ad illud pondus addunt, in quo vires suas primo expertus est. Nam quod e myrrhæ ovo extractum est, compensat pondus corporis quod subjicitur.

Sic autem Herodotus: 'Solet vero sic deferre primum myrrhæ ovum, fingit, quantum ferre potest, postea vero tentat ferendo onus; ubi vero expertus est, exenterat ovum, et patrem in ipso componit,' &c. Vide reliqua. Legendum etiam in Tacito: *inque Solis aram perferre, neque adolere.*

incerta[u] et fabulosis aucta. Ceterum aspici aliquando in Ægypto eam volucrem non ambigitur.

29. At Romæ, cæde continua,[1] Pomponius Labeo, quem præfuisse Mœsiæ[v] retuli, per abruptas venas sanguinem effudit; æmulataque est conjux Paxæa: nam promtas ejusmodi mortes metus carnificis faciebat: et quia damnati, publicatis bonis, sepultura prohibebantur:[w] eorum,

evehere atque incendere. Hæc dubia et fabularum inanibus in majus composita sunt. *Ceterum spectari quandoque eam alitem in Ægypto non dubitatur.*

Sed in urbe cædibus perpetuis, Pomponius Labeo, quem impositum fuisse Mœsiæ memoravi, per abscissas venas cruorem emisit, et illum *imitata est uxor Paxea. Quippe formido tortoris accelerabat ejusmodi neces; et quia damnati, opibus publice venditis et confiscatis, sepultura arcebantur; illorum qui mortem occupabant,*

avolare: quomodo Phœnix patrium corpus adolere possit non imaginatur. Neque id imaginandum: inter tot fabulas quid scriptum sit quæritur. *Brotier.*

1 Bene. Nec tentandum, *cædes continua,* vel *continuæ.* Idem.

NOTÆ

Non ut quidam legunt, *atque adolere:* neque enim adolet ibi in ara, aut accendit cineres, et rogum patrium, sed hic relinquit ac consecrat. *Salmasius.*

[s] *Solis aram*] Ignota nobis illa *ara Solis,* nisi forte ædificata sit apud eandem urbem Heliopolim a rege Mithra, qui primus mortalium obeliscos erexit, ac Soli dicavit.

Ara Solis] Quia Soli dicata erat, ut et ipsa urbs. Eam aram extensis alis ad Solem incendebat phœnix: *ara* dicta olim *Asa,* quod esset proprie *foculus* qui manu portabatur, ut *ignitabulum,* ἐσχάρα. Forte fuit urbs, templum, et *ara Solis* eodem loco.

[t] *Adolere*] Subit patrium corpus, et ad Solis aram perfert, ut in illa ara Solis id adolere possit. Frustra, *neque adolere,* sic inepte loqueretur Tac. Neque hæc fabula ad Herodoti formam exigenda.

[u] *Hæc incerta*] Ut quæ mendaciis et fabularum inanibus figmentis similia sint. Plin. VII. 48. ubi de longinquitate vitæ: 'Hesiodus, &c. cornici 9. nostras attribuit ætates, quadruplum ejus cervis, id triplicatum corvis. Et reliqua fabulosius in Phœnice ac Nymphis.'

[v] *Quem præfuisse Mœsiæ*] Et Macedoniæ. Dio, utrique *Mysiæ.* Octo autem annos ibi fuerat.

Mœsiæ] Mœsia, aut Mysia, provincia, vel pars Illyrici orientis: hodie hic sunt partes provinciarum *Dalmatiæ, Albaniæ, Serviæ,* et *Bulgariæ,* sub Turcico imperio Europæo, magna ex parte. *Tillemonius.*

[w] *Sepultura prohibebantur*] Sepultura luctuque affinium prohiberi, nisi magnorum scelerum damnatos (puta parricidii, perduellionis, itemque suspendiosos) non moris apud priscos. Invaluit sub Tyrannis.

Ideoque quasi novum, in Tiberii sævitia Sueton. notat cap. 61. 'Interdictum, ne capite damnatos propinqui lugerent:' itemque: 'Nemo punitorum non in Gemonias abjectus, uncoque tractus.' Qui autem tracti, Tiberis eis sepultura.

Idem in publicatione bonorum fuit,

qui de se statuebant,[x] humabantur corpora, manebant testamenta,[y] pretium festinandi.[z] Sed Cæsar, missis ad Senatum

corpora sepeliebantur, valebant supremæ tabulæ, hoc fuit *præmium properandi. Sed Tiberius, compositis ad Patres epistolis, scribebat,* in usu fuisse apud ve-

NOTÆ

quæ apud antiquos in crimine perduellionis et hostilitatis tantum exercita, et fortasse parricidis. Ita Sp. Melii 'bona contacta pretiis regni mercandi, vendere atque in publicum redigere quæstores jussi,' ait Livius. Ita Ciceronis damnati a Clodio, M. Lepidi a senatu publica facta, quia secutus Antonii sectam. Primus publicationem ad omnia crimina (publica intelligo) traxit Cæsar, qui, ut Suetonius ait, 'Pœnas facinorum auxit: et cum locupletes eo facilius scelere se obligarent, quod integris patrimoniis exulabant, parricidas, (ut Cicero scribit) bonis omnibus, reliquos dimidia parte multavit.'

Tenuit ea lex sub Augusto; qui tamen, cum multis divitibus vel dimidia pars nimiæ essent opes, et in ipso exilio causa luxus, sanxit ut iis omnibus, quibus aqua et igni interdictum (id est, jurisconsultorum verbo, deportatis), non plus possidere liceret quingentis millibus nummum. Dio LVI.

Intenditque iterum sævitiam eam Tiberius, lata lege, qua, interdictis aqua et igni, ademta omnis testamenti factio. Idem Dio LVII.

Quam legem interpretans Caius l. VIII. Qui test. fac. possunt: 'Si cui aqua et igni interdictum sit,' inquit, 'ejus nec illud testamentum valet, quod ante fecerit, nec id quod postea. Bona quoque quæ tunc habuit, cum damnaretur, publicabuntur.' *Lips.*

[x] *Qui de se statuebant*] Non mirum, quia ne damnati quidem illi, nec peracti rei. Dio hæc omnia exprimere voluit, in actis anni 784. 'Omnium corpora projiciebantur in forum, dein et in fluvium trahebantur, nempe ut liberi illorum hæreditatem non exciperent.' Sic intelligendus Dio. Ideo enim abjecta corpora tractaque, ne liberi succedere in bona possent, quæ jam publica, utpote damnatorum palam punitorumque. Bona ergo manebant, si quis prævenisset damnationem, et testamenta rata erant.

Sed quid in præmiis accusatorum? nihilo secius dari solere, ostendit Taciti locus supra, l. IV. 'Et quia Cornutus sua manu ceciderat, actum de præmiis accusatorum abolendis, si quis majestatis postulatus, ante perfectum judicium se ipse vita privavisset: ibaturque in eam sententiam, ni durius contraque morem suum palam pro accusatoribus Cæsar, irritas leges, et Remp. in præcipiti conquestus esset. Sic delatores, genus hominum publico exitio repertum, per præmia eliciebantur.'

Dari non solere, innuit Seneca in narranda Cremutii morte, quæ sub hoc Tiberii tempus. 'Cognito consilio ejus,' inquit, 'publica voluptas erat, quod e faucibus avidissimorum luporum eriperetur præda. Accusatores adeunt Consulum tribunalia, queruntur Cordum mori, ut interpellarent, quod coëgerant. Adeo illis Cordus videbatur effugere. Magna res erat in quæstione, an morte rei prohiberentur.' Nec satis scio, quomodo in concordiam reducam eos locos. Sub Claudio et Nerone forte aliud fuerit; et Senecam deceperit mos sui ævi. *Lips.*

[y] *Manebant testamenta*] Et tamen nihil incertius ea re apud Tacitum

literis, disseruit, 'morem fuisse majoribus, quotiens dirimerent amicitias,[a] interdicere domo, eumque finem gratiæ ponere: id se repetivisse in Labeone: atque illum, quia male administratæ provinciæ aliorumque criminum urgebatur,[1] culpam invidia velavisse: frustra conterrita uxore,

teres, quoties amicitiam alicui renuntiarent, prohibere illum penatibus, eumque finem gratiæ statuere: id se renovasse in Labeone: atque illum, quia male gestæ provinciæ, aliorumque flagitiorum reus premebatur, crimen odio et livore occultavisse; perperam ac temere perculsa consternataque ip-

1 Ita libri omnes. Nec emendandum, *arguebatur*. Brotier.

NOTÆ

.psum. Nam antea l. IV. 'Palam pro accusatoribus Cæsar,' &c. Et si *testamenta manebant*, ubi præda delatorum? an frustrabantur hiantes sinus? Immo fructum sceleris atrociter efflagitabant et 'per præmia eliciebantur delatores,' inquit Tacitus.

Certe hic nulla difficultas, quandoquidem nondum delatores invaserant Labeonem, ut patet ex his Taciti verbis: 'Cæsar, &c. disseruit morem fuisse majoribus, quotiens dirimerent amicitias, interdicere domo.'

Unde patet tantum ei renuntiatam esse amicitiam a Cæsare, et nondum ab ullis accusatoribus correptum Labeonem, statim mortem occupasse, ut testamentum maneret, corpus humaretur, *pretium festinandi*.

Puto, illorum qui accusati fuerant, ut infra Scaurus Mamercus, et qui tamen damnationem anteibant, opes liberis manebant, ita tamen ut quarta pars in præmium accusatorum cederet. At bona illorum, qui accusati simul et damnati fuerant, publicabantur; ita ut pars fisco, pars accusatoribus cederet; et horum etiam corpora sepultura prohibebantur.

[z] *Pretium festinandi*] Idem pretium festinandi haud dubie occupavit infra 38. Fulcinius Trio, qui licet accusatus, tamen testamentum condidit: 'ingruentes accusatores haud perpessus, supremis tabulis multa et atrocia in Macronem ac præcipuos libertorum Cæsaris composuit.'

Sic Vibulenus Agrippa, eques Rom. festinare voluit, cum 'in ipsa curia depromtum sinu venenum hausit,' nempe ut damnationem anteiret, et sic forte accusatores eluderet, exemplo Labeonis.

'Galba et duo Blæsi,' nondum ab accusatoribus lacessiti, 'voluntario exitu cecidere; Galba tristibus Cæsaris literis, provinciam sortiri prohibitus;' Blæsi, quia destinata ipsis sacerdotia in alios contulerat Tiberius.

Et hoc 'signum mortis intellexere' sic, nempe, ut spem mortemque et fisci delatorumque sinus hiantes eluderent; sic et Cremutius Cordus apud Senecam, 'canes frustratur hiantes.'

[a] *Amicitias*] Renuntiabant amicitiæ, vel infelicium, vel infensorum. Sic Amasis Rex olim præsumens animo Polycratis ruinam, ex successu continuo felicitatis, ut minus doleret, misit, qui sodalitati et amicitiæ renuntiaret.

[a] *Amicitias*] Privatim, et etiam publice, legatos ad Persem Macedonum regem, nempe ad amicitiam renun-

quam, etsi nocentem,[b] periculi tamen expertem fuisse.' Mamercus dein Scaurus[c] rursum postulatur, insignis nobilitate et orandis causis, vita probrosus. Nihil hunc amicitia Sejani, sed labefecit[2] haud minus validum ad exitia Macronis odium, qui easdem artes occultius exercebat: detuleratque argumentum tragœdiæ,[d] a Scauro scriptæ, additis versibus, qui in Tiberium flecterentur. Verum ab Servilio et Cornelio,[e] accusatoribus, 'adulterium Liviæ, Magorum

sius conjuge, quam, etsi non culpa immunem, tamen discrimine carituram fuisse. *Exin Mamercus Scaurus iterum accusatur, illustris claritudine stirpis, et facundia, vita scelerosus. Nihil hunc perculit Sejani gratia, sed inimicitia Macronis, perinde pollens in perniciem, et qui easdem fraudes callidius usurpabat; objeceratque argumentum tragœdiæ a Scauro compositæ, adjectis carminibus, quæ velut adversus Tiberium dicta intelligerentur. Verum Servilius et Cornelius delatores objiciebant* illi stuprum Livillæ, et immolationes nefandas. *Scaurus, ut priscos*

2 Mallet Ernestus, *labefecit, sed.* Nihil mutandum. *Idem.*

NOTÆ

tiandam a senatu populoque Rom. missos, tradit Livius l. XLII. Sic et 'hospitium renuntiatum' docet Cicero l. III. in Verrem.

[b] *Etsi nocentem*] Vertit clariss. Harlæus, *et si nocens fuisset.* Non dubitat Tac. de mulieris culpa in persona Tiberii: dicit igitur clare, fuisse ream; et quamvis ream, tamen a periculo eam exemturum fuisse, pronuntiat Tiberius.

[c] *Mamercus dein Scaurus*] Male hic a Dione, Μάρκος. De probrosa ejus vita, lege Senecam l. IV. de benef. c. 31. aut potius non lege impuritatem hominis et ἄῤῥητον μίξιν. Notat eum brevi stigmate Tertullianus de Pallio: 'Dabo catharticum impuritati Scauri, et aleæ Curii, et vinolentiæ Antonii.' *Lips.*

[d] *Argumentum tragœdiæ*] Cui nomen Atreus fuit. Versus qui in Tiberium flecti videbatur, ex Euripide: Τὰς τῶν κρατούντων ἀμαθίας χρεὼν φέρειν: hoc est, 'dominantium imperitiam tolerandam esse.' Adi Dionem. *Lips.*

Tragœdiæ] Sueton. Tib. LXI. 'Omne crimen pro capitali receptum, etiam paucorum simpliciumque verborum. Objectum est poëtæ, quod in tragœdia Agamemnonem probris lacessisset,' &c. Sic etiam Caius Suet. XXVII. 'Atellanæ poëtam, ob ambigui joci versiculum, media Amphitheatri arena igni cremavit.' Contra Vespasianus apud Suet. XIII. 'Amicorum libertatem, causidicorum figuras, ac philosophorum contumaciam lenissime tulit.' Tales figuras vocant, *obliqua dicta*, σκώμματα, ὑπονοίας, ὑπογραφὰς, quas princeps sæpe et facile ἀντιμυκτηρίζει et linguam lancea facile ulciscitur. Sic Domitianus 'occidit Helvidium filium, quod quasi scenico exodio, sub persona Paridis et Œnones, divortium suum cum uxore taxasset.'

[e] *Ab Servilio et Cornelio*] Cornelio fuit cognomen Thusci. Seneca pater Suasoria II. 'Thuscus ille, qui Scaurum Mamercum, in quo Scaurorum familia extincta est, majestatis reum fecerat, homo quam improbi animi, tam infelicis ingenii.' *Lips.*

sacra'[a] objectabantur. Scaurus, ut dignum veteribus Æmiliis, damnationem anteit; hortante Sextia[3] uxore, quæ incitamentum mortis et particeps fuit.

30. Ac tamen accusatores, si facultas incideret, pœnis afficiebantur: ut Servilius Corneliusque, perdito Scauro famosi, quia pecuniam a Vario Ligure, omittendæ delationis, ceperant, in insulas, interdicto igni atque aqua, demoti sunt. Et Abudius Ruso, functus Ædilitate,[f] dum Lentulo Gætulico, sub quo legioni præfuerat,[g] periculum facessit, 'quod is Sejani filium generum destinasset,' ultro damnatur, atque urbe exigitur. Gætulicus[h] ea

Æmilios decuit, judicium antevertit, incitante Sexitia conjuge, quæ hortatrix necis simul *et comes fuit.*

Attamen delatores, cum se dabat occasio, pœnas luebant: ut Servilius et Cornelius, subverso Scauro infames, quia pecuniam acceperant a Vario Ligure, ut accusationem desererent, igni et aqua prohibiti, et in insulas deportati sunt. Et Abudius Rufo, qui ædilitatem gesserat, dum Lentulum Gætulicum, sub quo legionem curaverat, criminibus appetit, quod is Sejani filio socerum se destinasset, *ipsemet*

3 *Sexitia* vulgo. Mallet Lipsius, *Sextia.* In nominibus facilis conjectura, et error.

NOTÆ

[a] *Magorum sacra*] Fiebant quædam immolationes nefandæ, et quasi mysteria Diis inferis admodum detestabilia et impia, quibus inquirebant in caput et salutem principis, quibus, Diis ipsis et Manibus devovebant animas hominum quos perditos vellent. Sic de Germanico Tac. supra. Male vertunt vernacule, *des Mages.*

Nam id genus hominum apud Orientem sapientia et bonis artibus præditum: neque Diis inferis operabantur, sed ex naturalibus causis futura præmonebant. Hic *sacrificia magica* intelligi debent, quæ prorsus nefaria et abominanda etiam apud Ethnicos censebantur.

[f] *Functus Ædilitate*] Ædilis; mox tamen præfuerat legioni legatus, quod prætoriæ dignitatis fuit, ad quam tamen nondum evectus erat; sed decus illud, ut et consulatum per malas delationum artes assequi properabat. Sed malum in caput recidit: senatu motus est, et omni dignitate spoliatus: hoc meruit.

[g] *Legioni præfuerat*] Curabat Gætulicus legiones in superiori Germania, harum legionum unius legatus fuit Abudius ille accusator.

Sub quo legioni præfuerat] In Germania inferiori erat exercitus, quandoque quatuor legionum; in superiori par vis militum, et auxilia pari robore: quilibet exercitus habuit suum legatum, qui universis copiis in sua quisque provincia præesset; at quælibet legio habuit specialem legatum, cujus generis fuit iste *Ligur.*

Aliquando etiam dux fuit, qui summæ rei præesset, nempe utrique exercitui et utrique Germaniæ; sic Drusus, sic Tiberius, et mox Germanicus præfuere sub Augusto. Sed Tiberius post Germanicum, tantam uni homini potestatem committere non ausus est.

[h] *Gætulicus*] Vocabula sumere a

tempestate superioris Germaniæ[i] legiones curabat, mirumque amorem assecutus erat; effusæ clementiæ, modicus severitate,[1] et proximo quoque[j] exercitui, per L. Apronium[k] socerum, non ingratus: unde fama constans, ausum mittere ad Cæsarem literas, 'Affinitatem sibi cum Sejano haud sponte, sed consilio Tiberii, cœptam: perinde se, quam Tiberium, falli potuisse: neque errorem eundem illi sine fraude, aliis exitio habendum: sibi fidem integram, et, si nullis insidiis peteretur, mansuram: successorem non aliter, quam indicium mortis,[l] accepturum: firmarent velut fœdus,

punitur, et civitate ejicitur. Gætulicus eo tempore superioris Germaniæ legionibus præerat, et omnium animos sibi mire conciliarat, pronus ut cum maxime in clementiam, et severitate temperans, et propinquis etiam legionibus inferioris Germaniæ *haud invisus* erat, *ob L. Apronium socerum* suum. *Unde certus rumor invaluit, ausum* ipsum *componere literas ad Tiberium*, necessitudinem sibi cum Sejano, non voluntate *sua*, sed auctore Tiberio, inceptam; juxta se, ac principem, decipi potuisse: neque culpam eandem illi sine noxa esse, aliis in perniciem verti debere. Sibi obsequium perpetuum et immotum, et, si nulla fraus sibi pararetur, in officio duraturum; successorem non secus ac signum exitii ac necis recepturum: paciscerentur inter se quasi fœdus, quo Cæsar aliarum

1 Muretus frustra tentat, *severitatis*. Brotier.

NOTÆ

debellatis gentibus raro licuit ævo principum. Attamen Suet. de Claudio XXIV. 'Gabinio Secundo Chaucis, gente Germanica, superatis, Chaucius cognomen usurpare concessit.'

[i] *Superioris Germaniæ*] Germania Superior, provincia Belgicæ regionis ad Rhenum fluvium, in Gallia. Hic nunc sunt Dioceses Archiepiscopatus Moguntini, vulgo *Mayence*, et Episcopatuum Wormaciensis, *Wormbs*, Spirensis, *Spire*, et Argentoratensis, *Strasbourg*; vel Alsatia fere omnis, pars orientalior Lotharingiæ, *Lorraine, &c.* pars major Palatinatus Rheni, parsque Electoratus Moguntini, *Mayence, &c.* in circulis Rheni Superioris et Inferioris. *Tillemon.*

[j] *Proximo quoque*] Intellige, *proximo etiam exercitui*, nempe aliis legionibus Rom. quæ in inferiori Germania per castra castellaque dispositæ erant.

[k] *Per L. Apronium*] Velleius ait, fuisse 'participem operum Julii Postumi viri consularis, et Dalmatiæ præpositi: et in illa militia eos, quos consecutus est, honores meruisse excellenti virtute.' Socer fuit Cn. Lentuli Gætulici filii 'clari sane ingenii, et adolescentis ad omnium virtutum exempla geniti;' ut refert idem Velleius, triumphalia obtinuit in Germania; dein fuit consul cum Caio principe.

[l] *Indicium mortis*] Videtur *indicium mortis* pro indicta morte, vel indictione mortis dixisse. *Gronov.*

Indicium mortis] Id est *signum mortis* quasi mori sic juberetur: sic infra Blæsi, qui sacerdotio privati, 'quod signum mortis intellexere.' Quamvis

quo Princeps ceterarum rerum potiretur, ipse provinciam retineret.' Hæc, mira quanquam, fidem ex eo trahebant; quod unus omnium Sejani affinium[m] incolumis multaque gratia mansit: reputante Tiberio publicum sibi odium, extremam ætatem, magisque fama, quam vi, stare res suas.

31. C. Cestio, M. Servilio[n] Coss. nobiles Parthi[o] in urbem venere, ignaro rege Artabano. Is, metu Germanici[p] fidus Romanis, æquabilis in suos, mox superbiam in nos, sævitiam in populares sumsit; fretus bellis, quæ secunda adversum circumjectas nationes exercuerat, et senectutem Tiberii, ut inermem,[q] despiciens, avidusque Armeniæ,[r] cui,

rerum imperium obtineret, ipse Germaniam suam haberet. *Id tametsi insolens videatur, ex eo* tamen *fidem habebat, quod solus ille omnium Sejani propinquorum intentatus et illæsus, plurimaque auctoritate floruit: considerante Tiberio, publicam sibi invidiam offensionemque, et exactam fere ætatem, magisque opinione et existimatione hominum, quam vi* dominationis, *opes suas niti.*

C. Cestio, M. Servilio Coss. primores Parthi Romam advenere, inscio rege Artabano. Is timore Germanici fidem retinuerat in Romanos, æquitatem in suos; dein arrogantiam in nos, immanitatem in suos usurpavit; elatus fidensque bellis, quæ prospere gesserat adversus finitimas gentes, et spernens senectam Tiberii, velut imbel-

NOTÆ

præcise mori non juberentur, tamen id sic interpretabantur.

Indicium mortis] Vertunt *imperium mortis;* sed præcise mors non imperabatur, sed indicabatur seu demonstrabatur, quasi necessaria, ob offensionem principis. Erat signum mortis, seu vitæ relinquendæ indicium, non imperium.

Si amicitia, si domo Cæsaris interdicerentur proceres illi, vitam velut exosam invisamque horrebant, et mortem sibi indictam, ac velut tacito jussu imperatam sibi intelligebant; sic interpretabantur. Quis talium vivere optet invito aut infesto dominante? Et distingue sedulo inter *indicatam* mortem et *indictam. Indicta* mors et imperata idem est; at non sic de *indicata,* aut *indicio* mortis, dici potest.

[m] *Affinium*] Nondum re ipsa Sejani affinis Gætulicus, sed tantum spe, destinatione, forte pacto et promissis; talia festinantur etiam ante ætatem. Nondum nubilis erat Sejani filia, cum periit.

[n] *C. Cestio, M. Servilio*] Anno Romæ conditæ 788. Christi 35. Vide notas cap. 28. *Tillemon.*

[o] *Nobiles Parthi*] Nobilitas apud Tac. sæpius intelligitur de sanguine regio. Attamen hic locum habere non putem. Neque enim verisimile est, principes ipsos regiæ stirpis legatos venisse, nisi forte ex materno genere ortos.

Parthi] Populi Parthiæ: vide notas II. 1.

[p] *Metu Germanici*] Germanicus Artaxiæ regium diadema imposuerat.

[q] *Senectutem Tiberii, ut inermem*] Hoc est, liberis carentem. Alias enim in senectute non magis inermis erat Tiberius, quam ætate adhuc vigente: quamvis enim ipse bellis inhabilis esset, tamen perinde consiliis superesse poterat.

Sed de liberis accipiendum esse, ostendit etiam Galbæ oratio ad Piso-

defuncto Rege Artaxia,[s] Arsacen, liberorum suorum veterrimum, imposuit,[1] addita contumelia,[t] et missis, qui 'gazam,[u] a Vonone[v] relictam in Syria[w] Ciliciaque,'[x] reposcerent, simul 'veteres Persarum[y] ac Macedonum[z] terminos,'

lem; et inhians Armeniæ, cui, extincto rege Artaxia, præfecit Arsacem filiorum suorum natu maximum, adjecto convitio, et missis qui repeterent thesaurum quem Vonones reliquerat in Syria et Cilicia; *atque etiam* priscos fines

1 Cl. Ernestus censet emendandum, *imposuerat*. Nihil mutaverim. Summa enim temporum varietas apud optimos scriptores occurrit. *Brotier.*

NOTÆ

nem H. I. 16. 'Audita adoptione desinam videri senex.' Egregie huc facit Psalmus 126. in quo liberi comparantur *sagittis in manu viri fortis.* Freinsh.

Per *inermem* intellige imbellem. Nam Tiberius senex fama priore nitebatur, non re ipsa: libidinibus emollitus bella dedidicerat: malis artibus utebatur potius, nec armis vincebat: habebat exercitus, legiones validas; nec proprie inermis, sed imbellis ejus senecta fuit.

[r] *Armeniæ*] Armenia Major, regio Asiæ, versus Pontum Euxinum et mare Caspium: hodie pars major *Turcomaniæ*, sub imperio Turcarum Asiatico, et pars quædam provinciarum *Iran* et *Schirwan* sub Rege Persiæ. Apud multos nomen antiquum etiam retinet, et vocatur *Armenie* et *Ermenik*: ex Chartis Sansonis, &c. *Tillemon.*

[s] *Rege Artaxia*] Qui antea *Zeno* vocabatur, regis Pontici Polemonis filius: sup. l. II.

[t] *Addita contumelia*] Sueton. Tib. 66. 'Quin et Artabani Parthorum regis laceratus est literis, parricidia et cædes et ignaviam et luxuriam objicientis, monentisque ut voluntaria morte maximo justissimoque civium odio quam primum satisfaceret.'

[u] *Gazam*] Sueton. Tib. 49. 'Sed et Vononem regem Parthorum, qui pulsus a suis, quasi in fidem populi Rom. cum ingenti gaza Antiochiam se receperat, spoliatum perfidia et occisum,' constat.

[v] *A Vonone*] Filio Phraatis, supra.

[w] *Syria*] Regio Asiæ ad mare Syriacum, partem maris Mediterranei; hodie *Syrie* vel *Sourie* et *Soristan*, regio imperii Turcici Asiatici. *Tillemon.*

In Syria] Nempe Antiochiæ manserat; hinc odio Pisonis et postulante rege Parthorum amotus erat Pompeiopolim in Cilicia. Haud procul hinc specie venandi cum fugere conaretur, occisus est ab evocato Remmio, et gazam ibi reliquit, quam invasit talium avidus Tiberius; ideoque et occidit, si credimus Suetonio.

Nec talia negligunt dominantes, ut patet de annulo, quem ex Bithynia ad Trajanum misit Plinius, quia nempe ferret imaginem regis Parthici; et quam leve id præ gaza Vononis!

[x] *Cilicia*] Provincia Asiæ minoris peninsulæ in latere Meridionali: hodie pars *Caramaniæ* provinciæ, vel pars præfecturæ *Cypri* insulæ, in parte Meridionali Natoliæ regionis, sub Turcico imperio Asiatico: ex Chartis Sansonis, &c. *Tillemon.*

[y] *Persarum*] Persis tribus modis est consideranda: primo *Persarum*

seque 'invasurum possessa Cyro,[a] et post Alexandro,'[b] per vaniloquentiam ac minas jaciebat. Sed Parthis mittendi secretos nuntios validissimus auctor fuit Sinnaces, insigni familia, ac perinde opibus, et proximus huic Abdus, ademtæ virilitatis: non despectum[c] id apud barbaros, ultro-

Persarum ac Macedonum postularent, *et per ostentationem inanesque minas jactabat*, occupaturum se quæ olim obtinuerat Cyrus, dein Alexander. *Sed potentissimus hortator Sinnaces, consultorque Parthis fuit clam mittendi legatos* in Urbem; *is nobili prosapia, et juxta clarus divitiis, et secundus ab illo Abdus spado. Non spretum aut vile id* genus hominum *apud Parthos; facileque auctori-*

NOTÆ

sive *Parthorum* imperium, regio est Asiæ ad Oceanum Indicum: hodie *Persia* regnum sub rege Persiæ, nec non *Diarbeck* regio late sumta in Turcico imperio Asiatico, majorque pars regionis *Mauvaralnharæ* in magna Tartaria, et forte pars quædam imperii Magni *Mogolis* ad Septentrionem et Occidentem, in India.

Secundo modo *Persis*, regio est imperii Persarum supradicti: hodie provinciæ *Chusistan*, *Fars*, *Kirman*, et *Mekeran* in regno Persiæ hodierno.

Tertio modo *Persis* regnum vel provincia Persidis regionis: hodie sola est provincia *Fars* jam memorata. His omnibus addi potest *Monarchia Persarum*, de qua infra verbo *Cyro*. Tillemon.

[z] *Macedonum*] Vide notas cap. 28. supra. Auctor intelligit etiam *Monarchiam Græcorum* sub Alexandro Magno, de qua infra verbo *Alexandro* agemus. *Tillemonius*.

[a] *Cyro*] Cyrus hujus nominis primus, et Cambysis filius, *Medorum* imperium transtulit in *Persas*, unde *Monarchia Persarum*, partem occidentalem Asiæ devicit, veluti *Asiam Minorem*, *Assyriam* late sumtam, *Syriam*, &c.

Hic nunc sunt regnum *Persiæ* hodiernum, aliquid *Tartariæ magnæ*, &c. imperiumque *Turcicum Asiaticum*. Sub Dario, Hydaspis filio, rege Persarum, hæc *Monarchia* aucta fuit, et in viginti *Satrapias*, sive majores præfecturas divisa, ut patet ex Herodoto l. III. Vide Chartas Geographicas a Petro Duval delineatas ad Herodotum. *Tillemonius*.

[b] *Alexandro*] Intelligit *Monarchiam Græcorum*, id est, regiones ab Alexandro Magno rege Macedonum devictas; hujus imperium extensum fuit per Europam, Asiam, et Africam.

In Europa ab ipso possessa sunt *Illyrici* late sumti pars orientalis, et *Græcia* omnis; in Asia vero habuit *Asiam minorem* peninsulam, cum Insulis adjacentibus, *Armeniam*, *Assyriam* late sumtam, *Syriam*, *Persarum* imperium, partem *Indiæ* ad occidentem Gangis fluvii, ut plurimum; in Africa tenebat *Ægyptum* et *Libyam*.

Hodie in eo tractu sunt, pars major imperii *Turcici Europæi*, *Turquia Asiatica*, regnum *Persiæ* hodiernum, cum parte quadam *Tartariæ magnæ*, et parte occidentali imperii Magni *Mogolis* in India, nec non pars orientalis *Africæ Turcicæ*. Tillemonius.

[c] *Non despectum*] Ex instituto Cyri apud Xenophontem l. VII. qui custodiam curamque sui corporis solis commisit Eunuchis: et intimam aulam ex hoc semiviro genere constituit, quasi fidissimo. Itaque deinceps in honore fuit. Sed et Persæ primi privasse viro creduntur. Stephanus de urbibus: *Σπάδα, οὐδετέρως, κώμη Περσικὴ, ἐν ᾗ πρώτη εὐνουχισμὸς γέγονεν.*

que[d] potentiam habet. Ii, ascitis et aliis primoribus, quia neminem gentis Arsacidarum summæ rei imponere poterant, interfectis ab Artabano plerisque, aut nondum adultis, Phrahaten, Regis Phrahatis filium, Roma poscebant: 'Nomine tantum[e] et auctore opus,[f] ut sponte Cæsaris, ut[2] genus Arsacis ripam apud Euphratis[g] cerneretur.'

tatem adipiscitur. Ii, adjunctis etiam aliis proceribus, quia neminem illi *stirpis Arsacidarum ad imperium promovere poterant, occisis plerisque ab Artabano, aut nondum per ætatem idoneis; ex Urbe petebant Phrahatem filium regis Phrahatis.* Tantummodo opus *esse* fama, nomine, auctore; *tantum opus esse*, ut voluntate Cæsaris proles Arsacis apud littus Euphratis conspiceretur.

2 Abest *ut* in Homer. et Brotier.

NOTÆ

Petronius: 'Persarum ritu, male pubescentibus annis, Surripuere viros, exsectaque viscera ferro In Venerem fregere.' Alii ad Semiramim referunt, ut Ammianus. Utramque famam posuit Claudianus in Eutropium lib. I. 'seu prima Semiramis astu Assyriis mentita virum, ne vocis acutæ Mollities, levesque genæ se prodere possent, Hos sibi conjunxit similes: seu Persica ferro Luxuries vetuit nasci lanuginis umbram.' Ubi scriptum etiam *Parthica* nullo vitio, quia populi ii tunc confusi. *Lipsius.*

Non despectum] Certe Spado Sejani magno venditus in Urbe, teste Plin. VII. 39. 'Sed hoc pretium belli non hominis fuit, tam hercule, quam libidinis, non formæ Pæzontem e spadonibus Sejani III. M. D. mercante Lutorio Prisco. Quam quidem injuriam lucrifecit ille, mercatus in luctum civitatis, quoniam arguere nulli vacabat.'

Non despectum] Neque etiam Romæ. Suet. Claud. 28. 'Libertorum præcipue suspexit Posiden spadonem, quem etiam Britannico triumpho, inter militares viros, hasta pura donavit.'

Titus etiam multos spadones habuit, puto, more Orientalium regum. Sueton. 7. suspecta ejus 'libido propter exoletorum et spadonum greges.' Curt. l. III. 'Spadonum grex haud sane illis gentibus vilis;' orientales intelligit.

d *Ultroque*] Munia Reipubl. et provinciæ majores talibus demandantur ultro, quia spem successoris et prolem non habent, nec multa, aut nobili familia, nec affinitatibus fulciuntur.

e *Nomine tantum*] Nomine tantum Cæsaris et Phrahatis opus esse.

f *Opus*] Sic intellige: *Nomine tantum et auctore opus esse, et tantum opus esse sponte, seu voluntate Cæsaris, ut genus Arsacis ripam apud Euphratis cerneretur.* Nomen Arsacis requirebatur, et auctoritas Cæsaris tantum.

g *Euphratis*] Euphrates, fluvius Armeniæ, Asiæ minoris, Syriæ, Assyriæ, Arabiæ desertæ, &c. regionum; in Persicum sinum cum Tigri fluvio defertur. Hodie Franci vocant *Euphrate*, et a Turcis nominatur *Morat-Sou*.

Labitur per Turcomaniam, seu Ar-

32. Cupitum id Tiberio: ornat Phrahaten, accingitque paternum ad fastigium: destinata retinens, consiliis et astu res externas moliri, arma procul habere.[h] Interea, cognitis insidiis, Artabanus tardari[i] metu, modo cupidine vindictæ inardescere: et barbaris cunctatio, servilis: statim exequi, Regium videtur. Valuit tamen utilitas, ut Abdum, specie amicitiæ vocatum ad epulas, lento veneno illigaret; Sinnacen dissimulatione ac donis, simul per negotia, moraretur. Et Phrahates apud Syriam, dum, omisso cultu Romano,[j] cui per tot annos insueverat,[k] instituta Parthorum insumit,[1]

Lætum optatumque id Tiberio erat. Igitur instruit Phrahatem paratu regio, ornatque opibus ad imperium patris recuperandum, placitis consiliis insistens, nempe *ingenio, arte, et calliditate res extraneas regere et agitare, et bellum longe amandare. Interim comperta fraude* popularium, *Artabanus modo retineri formidine, modo cupiditate ultionis incendi; et barbaris cunctanter agere turpe, promte expedire regium existimatur. Attamen præpolluit utilitas, ut tardo veneno irretiret Abdum, cum eum prætextu amicitiæ ad convivium invitasset, et Sinnacem retineret dolo ac muneribus, atque etiam per munia ministeriaque. Et Phrahates in Syria, dum relicto more Rom. cui tot annis insueverat, cultum habitumque et artes Par-*

1 Ita Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. In Lipsianis editionibus, *sumit.* Pichena, *resumit.* Nescio quid duri sonant, *insueverat, instituta.. insumit.* Mallem, *resumit.* Sed a veteri scriptura haud facile discedendum. *Brotier.*

NOTÆ

meniam hodiernam, Natoliam, Souriam, Diarbeck, et Beriaram, seu Arabiam desertam; regiones imperii Turcici Asiatici, &c.

Ubi vero conjungitur cum fluvio Tigri, ambo vocantur *Schat-el-Arab* ab Arabibus hodiernis, et deinde in sinum Balsoræ se exonerant. *Tillemonius.*

h *Arma procul habere*] Intelligunt, quasi nullum habere bellum vellet. Verus sensus est, voluisse habere bellum in terris procul amotis, et extra ipsius imperii fines, et per Regulos inter se commissos fieri, non per Romanos ipsos, qui tantum discordias sererent inter Barbaros.

Sueton. Tib. 37. 'Hostiles motus, nulla postea expeditione suscepta, per legatos composuit: nec per eos quidem, nisi cunctanter et necessario. Reges infestos, suspectosque comminationibus magis, et querelis, quam vi repressit.' Potuit addi et *criminationibus.*

i *Tardari*] Intellige, *modo tardari metu, modo cupidine vindictæ* accendi: τὸ *modo*, duobus locis respondet.

j *Omisso cultu Romano*] Habuere suam superbiam, suum luxum Parthi; sed tamen mollior cultus Romanorum; nam lectica et molli strato vecti; cum Parthi venatu perpetui, et in equis semper insiderent, et longe aliter ipsa convivia disponerent ac ipsi Romani.

k *Insueverat*] Athen. 12. 'Alcibiades in Ionia dicitur luxuriosior Ionibus fuisse; Thebis, corporis exercitatione ac labore, quam ipsi The-

patriis moribus impar, morbo absumtus est. Sed non Tiberius omisit incepta. Tiridaten, sanguinis ejusdem, æmulum Artabano, reciperandæque Armeniæ Iberum[l] Mithridaten deligit, conciliatque fratri Pharasmani, qui gentile imperium[m] obtinebat: et cunctis, quæ apud Orientem parabantur, L. Vitellium præfecit:[n] eo de homine, haud sum ignarus, sinistram in urbe famam, pleraque fœda memorari: ceterum, regendis provinciis prisca virtute egit. Unde regressus, et formidine C. Cæsaris, familiaritate Claudii, turpe in servi-

thorum resumit, patriis institutis haud sufficiens, adversa valetudine extinctus est. Sed Tiberius destinata non deseruit: assumit Tiridatem stirpis ejusdem, rivalem Artabani, et Iberum Mithridatem ad recipiendam Armeniam, et in concordiam reducit cum fratre Pharasmane, qui paterni regni potiebatur, (Iberum nempe ;) *et cunctis quæ ad Orientem struebantur, L. Vitellium imposuit. Non me fallit de eo viro malum in civitate rumorem increbuisse, multaque inhonesta vulgari ; sed in administrandis provinciis antiqua disciplina egit. Unde reversus et metu Caligulæ, et amicitia Claudii, fœdam in servitutem abreptus ac degener, specimen ac docu-*

NOTÆ

bani, magis Bœotius: in Thessalia, equis alendis et fræno regendo Alevadis equestri illa disciplina peritior; Spartæ cum ad patientiam et animi securi tranquillitatem se componeret, Lacedæmonios vicisse ; meri potu superasse Thraces :' et infra, ' Exemplo Pausaniæ Medorum se moribus Alcibiades accommodavit, et tantisper dum apud Pharnabasum est commoratus, linguam Persicam didicit, ut et Themistocles.'

[l] *Iberum*] Iberia regio Asiæ ad montem Caucasum, et ad Cyrum fluvium prope Armeniam majorem: hodie regna *Carduel* et *Zacheti* in Georgia regione: ex Chartis Gulielmi Sansonis. *Tillemonius.*

[m] *Gentile imperium*] Qui haberet regnum suæ gentis, Iberorum nempe, vel suæ familiæ, et avitum imperium. Forte utrumque intelligit Tacitus.

[n] *L. Vitellium præfecit*] Eum ipsum, qui proxime consul fuerat.

L. Vitellium] Sueton. Vitell. 2. ' Cum Claudio principe, duos insuper ordinarios consulatus censuramque gessit. Curam quoque imperii sustinuit, absente eo, expeditione Britannica : vir innocens et industrius, sed amore Libertinæ perinfamis, cujus etiam salivis melle commistis, nec clam quidem aut raro, sed quotidie ac palam, arterias et fauces pro remedio fovebat. Idem miri in adulando ingenii, primus C. Cæsarem adorari, ut Deum instituit : cum reversus ex Syria non aliter adire ausus esset, quam capite velato, circumvertensque se, deinde procumbens. Claudium uxoribus libertisque addictum, ne qua non arte demereretur, pro maximo munere a Messallina petiit, ut sibi pedes præberet excalceandos: detractumque socculum dextrum, inter togam tunicasque gestavit assidue, nonnunquam osculabundus. Narcissi quoque et Pallantis imagines aureas inter Lares coluit. Hujus et illa vox est, SÆPE FACIAS, cum seculares ludos edenti Claudio gratularetur.'

tium mutatus, exemplar apud posteros[o] adulatorii dedecoris habetur: cesseruntque prima postremis, et bona juventæ senectus flagitiosa obliteravit.

33. At ex Regulis, prior Mithridates Pharasmanen perpulit, dolo[p] et vi conatus suos juvare: repertique corruptores ministros Arsacis[q] multo auro ad scelus[r] cogunt:[s] simul Iberi[t] magnis copiis Armeniam irrumpunt, et urbe[1] Artaxata[u] potiuntur. Quæ postquam Artabano cognita, filium Oroden[v] ultorem parat, datque Parthorum[2] copias, mittit,

mentum assentatorii probri fuisse *apud posteros existimatur, et superiora* tempora *ultimis cessere, bonasque juventutis artes abolevit senectus ignominiosa.*

Et ex regibus primus Mithridates suasit Pharasmani, ut fraude simul et vi cœpta sua promoveret; et inventi sunt *qui pellicerent ministros Arsacis, magnoque pretio ad crimen impellerent: eodemque tempore, Iberi ingenti exercitu Armeniam invadunt, et civitatem Artaxatam occupant. Quæ ubi comperta* sunt *Artabano, filium Orodem vindicem accingit, traditque Parthorum exercitum,* et *mittit, qui*

1 Mallet Lipsius, *urbem Artaxata.* Recte utrumque. At prius in omnibus libris occurrit. *Brotier.*—2 In Ms. Flor. *dat Parthorumque:* quod immerito defendit Jac. Gronovius. Ernestus vero existimat emendandum, *datque Parthorum copias, qui auxilia mercede facerent.* Omnino infeliciter. Nihil peccat

NOTÆ

[o] *Exemplar apud posteros*] Seneca l. IV. Natur. Quæst. c. 1. ‘Alius adulatione clam utetur, alius ex aperto palam, rusticitate simulata, quasi simplicitas illa, non ars sit. Plancus artifex ante Vitellium maximus, aiebat, non esse occulte, nec ex dissimulato blandiendum.’

Vitellii hujus mirum in adulando ingenium, etiam Suetonius celebrat, c. 2. in Vitellio, et Dio LVIII. Plancus antem, in Seneca, est is, qui apud Fulviam Antonii magnus; de cujus adulatoris moribus Appianus lib. III. Civil. *Lipsius.*

[p] *Dolo*] Nempe, ut ministros Arsacis auro corrumperet, adigeretque ad regem veneno interficiendum; quod et peractum est.

[q] *Arsacis*] Vocabantur, fundatoris sui nomine, *Arsaces,* ut principes Romani *Cæsares* et *Augusti* appellabantur.

[r] *Multo auro ad scelus*] Quod scelus haud dubie perpetratum est, et scelere illo extinctus veneno Arsaces, cujus nulla amplius mentio in historia; nec Parthis imposuisset Orodem natu minorem filium Artabanus, si provixisset Arsaces. Potuisset tamen eum Medis imponere. Sed Tac. voce *cogunt,* loqui videtur, tanquam de facto scelere.

[s] *Ad scelus cogunt*] Ad interficiendum veneno Arsacen: *cogunt,* id est, corrumpunt, et multo auro adigunt.

[t] *Iberi*] Vide notas c. 32. supra.

Armeniam] Vide notas c. 32.

[u] *Artaxata*] Urbs Armeniæ majoris: hodie *Karasbag,* urbs provinciæ *Iran,* seu *Karasbag* in regno Persiæ: ex Chartis Gulielmi Sansonis. *Tillemonius.*

[v] *Filium Oroden*] Omnis hæc historia apud Josephum, XVIII. 8.

qui auxilia mercede facerent. Contra Pharasmanes adjungere Albanos,[w] accire[3] Sarmatas;[x] quorum sceptuchi,[4] [y] utrimque donis acceptis,[z] more gentico, diversa induere. Sed Iberi, locorum potentes, Caspia via Sarmatam[a] in Armenios raptim effundunt: at qui Parthis adventabant,[b] facile arcebantur: cum alios incessus hostis clausisset; unum reliquum, mare inter[c] et extremos Albanorum montes, æstas[5]

copias auxiliares pretio conducerent. Contra Pharasmanes asciscere Albanos, assumere Sarmatas; quorum Reguli muneribus hinc et illinc sumtis, pro more nationis, diversis partibus accessere. At Iberi locis validi, Caspio itinere Sauromatas in Armenios quam celerrime immittunt. At qui pro Parthis adveniebant, non ægre prohibebantur, cum hostis alios aditus occupasset; et æstas prohiberet unum illum, *qui supererat,* ingressum *inter pelagus, et postrema Albanorum juga; quia vada*

in vulgata scriptura, *datque Parthorum copias, mittit qui auxilia mercede conducerent.* Artabanus, non modo filium suum Orodem ultorem parat, eique dat Parthorum copias, sed mittit qui Sceptuchos aliosque Sarmatas auxiliares mercede conducerent. *Brotier.*—3 Beroaldus ac veteres, *accipere Sarmatas.* Olim scriptum fuisse, *acciere Sarmatas,* conjiciebat Lipsius. J. Frid. Gronovius, quem recentiores sunt secuti, *accire.* Nec certe unquam scripsit Tacitus, *accipere Sarmatas...utrimque donis acceptis.* Idem.—4 Beroaldus et Rhenanus edidere *Sceptuchi:* Lipsius, Pichena, Freinshemius *Sceptruchi.* Verior tamen priorum scriptura: Græcis enim σκηπτοῦχος placuit a σκῆπτρον, omissa canina. *Ryckius.*—5 Ita veteres et recentiores editiones. In intermediis, *æstus.*

NOTÆ

[w] *Albanos*] Albania, regio Asiæ ad mare Caspium: hodie pars major provinciæ *Scirwan,* in regno Persiæ, ad mare *Tabristan,* sive *Kulsum.* Tillemonius.

[x] *Sarmatas*] Sarmatia, supple Asiatica, regio Asiæ ad Septentrionem et Occidentem: hodie pars *Moscoviæ,* in Europa hodierna. *Tillemonius.*

[y] *Quorum sceptuchi*] Sceptrigeri, ut ita dicam, id est, *principes, reges;* sic et Homero dicti, quod *sceptrum gererent.*

[z] *Utrimque donis acceptis*] Non iidem Sarmatæ dona utrimque accepere, sic fraus et scelus foret: sed diversi hinc et inde; ita ut qui in partibus Iberorum militarent, dona Iberorum acciperent, alii dona Parthorum, hi nempe qui ab ipsis starent: nam Sarmatarum natio multa et late extensa; diversi diversas partes induebant.

[a] *Caspia via Sarmatam*] Seneca Thyeste: 'Aut qui Caspia fortibus recludunt juga Sarmatis.'

Caspia] Caspium mare Asiæ, alluens Sarmatiam Asiaticam, Scythiam, Persarum imperium, et Albaniam: hodie *Tabristan,* &c. inter Moscoviam, magnam Tartariam, Persiæ regnum, &c. *Tillemonius.*

[b] *At qui Parthis adventabant*] Nempe Sarmatæ, qui diversa, ut dixit, more gentis, induerant: ut et hodie faciunt Tartari, qui ea loca tenent. *Lipsius.*

[c] *Mare inter, &c.*] Mare nempe Caspium: et res ita habet. Extremi fines Albanorum, versus Sarmatiam, Caspium mare tangunt. Ad illud usque, perpetuis fere montibus a Sarmatis separantur: ergo aditus in Al-

impediret:[d] quia flatibus Etesiarum[e] implentur vada; hybernus Auster[f] revolvit fluctus, pulsoque introrsus freto, brevia littorum nudantur.

34. Interim Oroden, sociorum inopem, auctus auxilio Pharasmanes vocare ad pugnam, et detrectantem incessere, adequitare castris,[g] infensare pabula: ac sæpe, in modum[1]

obruuntur aquis, spirantibus Etesiis; at contra *per hyemem Auster repellit undas, revolutoque interius mari,* repulsis undis, *brevia æstuariorum patent atque emergunt.*

Interea Pharasmanes copiis et subsidiis validus, provocare ad prælium Orodem, auxiliis egentem, et abnuentem pugnæ *lacessere, adequitare munimentis, prohibere ac corrumpere pabula; ac sæpius instar obsidionis, disposito milite circumdabat;*

1 Libri omnes præter Cl. Lallemand editionem, *modum obsidii.* Addendum, *in;* et ob sequentem literam *m* excidisse recte monuere Muretus, Acidalius, Ernestus, et alii. *Brotier.*

NOTÆ

baniam, per littoris ejus oram, et plana vicina.

Sed hæc quoque, inquit, clausa tunc Sarmatis: quia ab Oriente Etesiæ flabant, et undas fluctusque in plana impellebant, atque ita restagnabant. Transitus autem Sarmatis non alius in Armeniam, quam per Albanos, per illud littus. *Lipsius.*

d *Æstas impediret*] Quia tunc reflant a mari, et a Septentrione *Etesiæ* venti, et fluctus in vada propellunt, ac hyeme flans Auster a meridie, repellit eosdem fluctus interius, sicque vada nudat aperitque.

Æstas impediret] Undarum nempe, quasi reciprocatione.

e *Etesiarum*] Plin. II. 47. 'Ardentissimo autem æstatis tempore exoritur Caniculæ sidus, sole primam partem Leonis ingrediente: qui dies quindecim ante Augusti Kalendas est. Hujus exortum diebus octo ferme aquilones antecedunt, quos Prodromos appellant. Post biduum autem exortus, iidem aquilones constantius perflant diebus quadraginta, quos Etesias vocant. Molliri eis creditur Solis vapor geminatus ardore sideris: nec ulli ventorum magis stati sunt. Post eos rursus Austri frequentes,' &c.

Idem infra: 'Etesiæ noctu desinunt fere, et a tertia diei hora oriuntur. In Hispania et Asia ab oriente flatus est eorum, in Ponto ab aquilone, reliquis in partibus a meridie. Spirant autem et a bruma cum vocantur Ornithiæ, sed leniores et paucis diebus.'

Etesiarum] Venti flantes tempore Caniculæ per spatium quadraginta dierum.

Etesiarum] Flant ab Occidente in tractu nostro: hodie Oceani nautæ vocant, *Oüest quart au Nord-Oüest,* et a nautis maris Mediterranei *quarta de Ponente verso Mæstro:* ex Brietii parallell. Geogr. *Tillemonius.*

f *Auster*] Ventus a Meridie flans; nautæ Oceani vocant *Sud,* et in mari Mediterraneo *Ostro* dicitur. *Tillemonius.*

g *Castris*] Nam Persæ 'castra muniunt.' Veg. III. 10. 'Persæ imitantes Romanos, ductis fossis castra constituunt: et quia arenosa sunt prope omnia, saccos quos inanes portant ex

obsidii, stationibus cingebat; donec Parthi, contumeliarum insolentes, circumsisterent Regem, poscerent prælium. Atque illis sola in equite vis:[h] Pharasmanes et pedite valebat. Nam Iberi Albanique,[i] saltuosos locos incolentes, duritiæ patientiæque magis insuevere. Feruntque 'se Thessalis ortos,[j] qua tempestate Jason,[k] post avectam Medeam, genitosque ex ea liberos, inanem mox Regiam Æetæ vacuosque Colchos[l] repetivit.' Multaque de nomine ejus,[m] et

donec Parthi conviciorum intolerantes, circumstarent Regem, flagitarent pugnam: atque illi solo equitatu validi erant: *Pharasmanes etiam pedestri agmine pollebat. Quippe Iberi et Albani, arduos et saltibus infestos locos habitantes, labori et tolerantiæ magis assuevere. Jactantque* se Thessalis genitos, quo tempore Jason, post raptam Medeam, susceptosque ex ea filios, ad vacuam mox domum Æetæ inanesque Colchos remeavit. *Plurimaque de vocabulo ejus* prædicant, *et*

NOTÆ

pulverulenta, quæ effoditur, terra complent, eorumque cumulo aggerem faciunt.' Id forte posteriori ævo et tempore Vegetii usurparunt Persæ: de Parthis olim nihil tale reperio.

[h] *Sola in equite vis*] Hic suo Marte addit interpres Gall. de peditatu, qui nullus apud Parthos, et de quo nulla etiam mentio apud Tacitum.

[i] *Albanique*] Solin. c. 20. 'In ora gentes, qui posteros se Jasonis credi volunt, albo crine nascuntur, canitiem habent, auspicium capillorum: ergo capillorum color genti nomen dedit. Glauca inest oculis pupilla: ideo nocte, plus quam die, cernunt.'

[j] *Thessalis ortos*] Strabo l. XI. qui de Oraculo item Phryxi, et vetita arietis cæde, his verbis: 'In regione Moschica est Leucotheæ templum, Phryxi simulacrum, et oraculum illius, ubi aries non immolatur.'

At aliter Justinus, qui hos ad Orientem Albanos deducit ex Italia, ab Albano monte. Ejus verba l. XLII. 'Cum Albanis fœdus percussit Jason, qui Herculem ex Italia ab Albano monte, cum Geryone extincto, armenta ejus per Italiam duceret, secuti dicuntur: quique memores Italicæ originis, exercitum Cn. Pompeii, bello Mithridatico, fratres salutavere.' *Lipsius.*

Thessalis] Thessalia, provincia Græciæ regionis, ad mare Ægæum: hodie nomen antiquum retinet, et a quibusdam vocatur *Janna.* Provincia est Præfecturæ Romeliæ ad Archipelagum, in Turcico imperio Europæo. *Tillemon.*

[k] *Qua tempestate Jason*] De Argonautarum expeditione, totaque hac fabula Apollonius, Val. Flaccus, et Ovidius, Seneca, et Euripides legendi, et Apollodorus in Bibliotheca.

[l] *Vacuosque Colchos*] Rege destitutos.

Colchos] Colchis, regio Asiæ ad Pontum Euxinum. Hodie regnum *Odisci*, seu *Mingrelia*, parsque regnorum *Guriel* et *Imereti*, in Georgia regione. *Tillemonius.*

[m] *Multaque de nomine ejus*] Id capio, loca sive templa de nomine ejus dici. Ita Strabo: 'Jasonem cum Armenio Thessalo, profectum usque ad mare Caspium: Ὡς, inquit, μαρτυρεῖ τά τε Ἰασόνεια, καὶ ἄλλα ὑπομνήματα: 'Sicut testantur Jasonea, et alia monumenta.' *Jasonea* acceperim sacella, aut templa Jasonis honori.

Justinus XLII. 'Jasoni totus fere Oriens ut conditori, divinos honores

oraculum Phryxi celebrant: nec quisquam ariete[n] sacrificaverit, credito, vexisse Phryxum: sive id animal, seu navis insigne fuit.[o] Ceterum, directa utrimque acie, Parthus 'Imperium Orientis, claritudinem Arsacidarum; contraque ignobilem[p] Iberum mercenario milite,'[2] disserebat: Pharasmanes, 'integros semet a Parthico dominatu: quanto majora peterent, plus decoris victores, aut, si terga darent, flagitii atque periculi laturos:' simul horridam suorum aciem, picta auro Medorum agmina; hinc viros, inde prædam ostendere.

35. Enimvero apud Sarmatas[q] non una vox Ducis: se

oraculum Phryxi extollunt; et nemo mactato *ariete rem divinam fecerit, quia putant detulisse Phryxum: sive id pecus* revera, *seu vexillum signumque navigii* fuit. *Ceterum instructo hinc et illinc ad pugnam exercitu, Parthus ostentabat* principatum Orientis, nobilitatem Arsacidarum: contraque inglorium Iberum, qui copiis mercede conductis bellum gereret. *Pharasmanes* memorabat, immunes ipsos a Parthorum imperio; quanto ampliora aggrederentur, plus gloriæ victores *adepturos;* at si fugam capesserent, plus probri atque discriminis habituros: *etiam atrox suorum agmen, micantem auro Persarum,* seu Parthorum, *aciem: hinc militares viros, inde opes ostentabat.*

Et sane inter Sarmatas, non una vox imperantis; sese quisque hortantur, ne

2 Mallet Acidalius, *mercenarium militem:* probatque Ernestus. Non spernendum, si veteres libri suffragarentur. *Brotier.*

NOTÆ

templaque constituit.' Quem etiam vide super hoc reditu in Colchos, Medea rursum assumta, ut hic noster tetigit. *Lipsius.*

[n] *Nec quisquam ariete*] Mirum quod arietem non mactent isti, ob amorem et per religionem; at Parthi equum, cui maxime dediti sunt, amni Euphrati, ut Deo immolent.

[o] *Sive id animal, seu navis insigne fuit*] Sic de Minotauro, sic de tauro qui Europam avexit, sic de equo Trojano fabulantur. Vide Strabonem l. II. et de Durateo equo Servium, in Æn. II. *Muretus.*

[p] *Ignobilem*] Ex se ignobilis Iberus præ Parthis, et præterea ignobilis etiam quod *mercenario milite* uteretur.

[q] *Sarmatas*] Mela l. III, 4. 'Gens habitu armisque Parthicæ proxima; verum ut cœli asperioris, ita ingenii; non se urbibus tenet, et ne statis quidem sedibus; ut invitavere pabula, ut cedens et sequens hostis exigit, ita res opesque secum trahens. Semper castra habitat, bellatrix, libera, indomita, et usque eo immanis atque atrox, ut fœminæ etiam cum viris bella ineant: atque ut habiles sint, natis statim dextra aduritur mamma, ut inde expedita in ictus manu quæ exeritur, virile fiat pectus. Arcus tendere, equitare, venari, puellaria pensa sunt: ferire hostem, adultarum stipendium est: adeo ut non percussisse pro flagitio habeatur, sitque eis pœna virginitas.'

quisque stimulant, 'ne pugnam per sagittas inirent; impetu et cominus præveniendum.' Variæ[r] hinc bellantium species; cum Parthus, sequi vel fugere pari arte suetus, distraheret[s] turmas, spatium ictibus quæreret: Sarmatæ, omisso arcu, quo brevius valent,[t] contis gladiisque ruerent; modo equestris[u] prælii more, frontis et tergi vices:[v] ali-

prælium a sagittis inciperent, potius insultu cominus et complexu armorum prævertendum hostem esse. *Hinc diversa pugnantium facies, cum Parthus prosequi, vel abscedere pari calliditate solitus, equitem diduceret, et locum telis vibrandis captaret; Sarmatæ relictis sagittis, quibus ad breve tempus vigent, cum hastis et ensibus irrumperent; modo ad instar equestris pugnæ, frontem vicissim et terga da-*

Apud Sarmatas] Quasi id in more fuisse describit, apud eos, ut se quisque stimularet, sibi quisque dux et hortator esset in præliis.

Sarmatas] Sarmatia Asiatica, regio Asiæ ad Occidentem, et ad Oceanum Septentrionalem, Mare Caspium, et Pontum Euxinum. Hodie pars orientalis *Moscoviæ*, in Europa hodierna. *Tillemonius.*

[r] *Variæ*] Quia Parthi eminus arcu et sagittis pugnare parabant. At Sarmatæ, omisso arcu, cominus contis gladiisque rem agebant.

[s] *Distraheret*] Nempe Parthus separabat dividebatque turmas equitum suorum; et sic spatium, quo sagittæ volarent in hostem, sibi faciebat. Sarmatæ vero denso agmine et conferti cominus ruebant in prælium, ut sic Parthis sagittandi spatium adimerent.

[t] *Omisso arcu, quo brevius valent*] Non enim diu solebant arcu præliari, sed brevi temporis spatio, primis scilicet congressibus. *Pichena.*

Lucem huic et aliis Taciti locis, in quibus de Sarmatarum armatura, et pugnandi ratione agitur, fœnerari possunt hæc Tuberonis Dalmatæ, accuratissimi prudentissimique scriptoris. 'Sarmatæ,' inquit, 'et his finitimi, Thracesque, atque Illyrici, quoniam corpora ferreo munimento tegere non solent, paucique admodum loricis ex annulis utuntur, magis agilitate, quam vi aperta, pugnant in equis. Nec corpore erecto, uti cataphractis mos est equitibus, adversam cuspidem excipiunt: verum subducunt sese occurrenti spiculo, aut umbone equestris scuti illud repellunt: nec sinunt in scutum, quod per se operis levitate ac duritia ictum vix recipit, ferrum adigi. Quippe illæ gentes clypeos nervis decussatim conscissis, atque in fila redactis, addito vitro contuso ac glutino, corio insuper injecto, ita muniunt, ut fere ferro impenetrabiles reddant. Circumactis itaque equis, consultoque lanceis projectis, gladios stringunt.' l. XXI. Historiar. sui temporis. *Boxhornius.*

Quo brevius valent] Puta, quam Parthi; hi enim ex propinquo invalidi; quæ res P. Ventidio de illis victoriam dedit. Frontinus Stratag. II, 2. 'Adeo se admovit, ut sagittas, quibus ex longinquo usus est, cominus applicitus eluderet.'

Florus l. IV. 9. 'Passus est hostem castris succedere, donec absumto jactus spatio, adimeret usum sagittarum.' Valerius Flaccus Argon. l. II. 'Jam brevis et telo volucris non utilis aër.' *Gronov.*

[u] *Modo equestris*] Veg. III. 16. 'Scire dux debet, contra quos gra-

quando, ut conferta acies, corporibus et pulsu armorum pellerent, pellerentur. Jamque et Albani Iberique prensare, detrudere, ancipitem pugnam hostibus facere. Quos super eques,[w] et a propioribus vulneribus pedites afflictabant. Inter quæ Pharasmanes Orodesque, dum strenuis adsunt, aut dubitantibus subveniunt, conspicui, eoque gnari, clamore, telis, equis concurrunt: instantius Pharasmanes: nam vulnus per galeam adegit; nec iterare valuit, prælatus equo, et fortissimis satellitum protegentibus saucium. Fama tamen occisi, falso credita,[1] exterruit Parthos, victoriamque concessere.

36. Mox Artabanus tota mole regni ultum iit:[x] peritia[2] locorum ab Iberis melius pugnatum: nec ideo abscedebat,

rent; invicem sequerentur, dein rursus cederent; *quandoque ut densum agmen, corporibus et nisu armorum deturbarent loco, deturbarenturque. Jamque etiam Albani et Iberi prehendere, deturbare; dubium et ambiguum certamen hostibus exhibere; quos super* evecti *equites, et opportunioribus ictibus pedites prosternebant. Interea Pharasmanes et Orodes, dum vigentibus opitulantur, aut laborantibus succurrunt, spectabiles, ideoque noti, voce, equis, armis simul congrediuntur: vehementius Pharasmanes, quippe vulnus intulit* Orodi *per cassidem, nec ingeminare ictum potuit, abreptus equo, et validissimis custodum vulneratum* principem *tutantibus. - Rumor tamen interfecti* Orodis, *falso vulgatus, pavorem Parthis impressit, et* illi *victoriam* Iberis *cessere.*

Dein Artabanus totis regni viribus vindicatum ibat: notitia locorum certarunt

1 Tentat Lipsius, *dedita* vel *didita*. Nihil mutandum. Adhuc infra Hist. IV. 34. 'credita per utrumque exercitum fama.' *Brotier.*

2 *Ultum iit: peritia.* Optime emendavit Lipsius. Corrupte in veteribus editionibus, *ultimi id peritia*. Idem.

NOTÆ

mos, hoc est, globos hostium, quos equites oporteat poni. Nam nescio qua occulta ratione, immo pæne divina, alii contra alios dimicant melius; et qui fortiores vicerant, ab inferioribus sæpe vincuntur.'

[v] *Frontis et tergi vices*] A Sallustio est, qui in historiis: 'More equestris prælii, sumtis tergis, atque redditis.' Et in Jugurtha: 'Quibus illi freti, non uti equestri prælio solet, sequi, dein cedere; sed aversis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem.' *Frontis et tergi vices,* id est, alternæ mutationes, modo frontis, modo tergi: supple, *erant*.

Frontis et tergi vices] Ut in equestri prælio, modo terga vertebant, modo frontem offerebant. Sallust. fragm. 'More equestris prælii, sumtis tergis atque redditis, et egressi ad faciliores ictus, loco cedebant.'

Vices] Hoc fuit in more apud Parthos, nempe ut hostem distraherent turbarentque, si longius insequeretur. Tum spatium sumebant ad hostes sagittis conficiendos; et fuga illorum anceps et ambigua fuit. Nam statim vices erant; ut tergum, ita et facile faciem vertebant.

[w] *Quos super eques*] In quos et super quos sublimis invehebatur eques,

ni, contractis legionibus, Vitellius, et subdito rumore, tanquam Mesopotamiam[y] invasurus, metum Romani belli fecisset. Tum omissa Armenia, versæque Artabani res; illiciente Vitellio, 'desererent Regem, sævum in pace, et adversis præliorum exitiosum.' Igitur Sinnaces, quem antea infensum memoravi, patrem Abdagesen aliosque occultos consilii,[1] [a] et tunc continuis cladibus[b] promtiores, ad defectionem trahit: affluentibus paulatim, qui, metu magis, quam benevolentia, subjecti, repertis auctoribus.

Iberi felicius: nec propterea Rex *absistebat, nisi Vitellius convocatis legionibus, et sparsa fama, velut irrupturus* esset *in Mesopotamiam, Romani belli timorem incussisset. Tum relicta Armenia, mutataque est Artabani fortuna; solicitante Vitellio*, ut deficerent a rege, qui esset atrox in pace, et improsperis bellis perniciosus. *Itaque Sinnaces, quem prius* ipsi *infestum* fuisse *tradidi, in consilium adhibet parentem Abdagesem, aliosque secretos* societatis conscios, *et tunc assiduis cladibus proniores ad exuendam fidem impellit; sese sensim adjungentibus, qui timore magis quam amore obsequentes, ubi extitere duces, animum erexerant. Nec*

1 Male Ms. Flor. et editiones veteres, *occultos consilit*. Lipsius et alii *consulit*. Infeliciter emendabat Illustr, Huetius, *occulto consulit*. Vere, *occultos consilii*. Brotier. Ms. *consilit*: quomodo ediderunt Beroaldus et Rhenanus; pro quo Freinshemius putat fuisse, *consilii*, ut mihi videtur εὐστόχως. Sequentia enim, 'et tunc continuis cladibus promtiores,' id firmant: et sic loquitur IV. 7. 'non occultus odii.' *Ryckius.*

NOTÆ

et simul eos propioribus vulneribus sternebant pedites.

[x] *Tota mole regni ultum iit*] Recte *ultum iit*. Tacitus sæpe ita loqui amat: l. IV. 'Neque dux Romanus ultum iit:' l. XII. 'eamque injuriam excidio ipsius ultum iturum:' et l. XV. in princip. 'Spretum Arsacidarum fastigium ire ultum volens:' et eod. lib. 'contumelias ultum ibat.'

Clara etiam, licet brevis, mihi videtur ista narratio. Ait enim Artabanum tota mole regni venisse, ut ultionem sumeret ex Iberis; eos peritia locorum victores fuisse. Is nec ideo abscedebat, nisi metu Vitellii coactus fuisset. *Pich.*

[y] *Mesopotamiam*] Mesopotamia, regnum vel provincia Assyriæ regionis, aliquando in Persarum sive Parthorum imperio: hodie *Diarbeck*, regio imperii Turcici Asiatici. *Tillem.*

[a] *Aliosque occultos consilii*] Vulgo *consulit*; at vir doctissimus vult, *occultis colligit*. Puto fuisse *occultos consilii* H. II. 88. H. IV. 21. et volunt hoc sequentia, 'et tunc continuis cladibus promtiores.' Adhuc occultaverant consilium suum, sed cladibus regis elato animo, proferunt. *Freinsh.* Vulgo improbant τὸ *consulit*, sed quidni *consulat* patrem Sinnaces? et quem potius *consulat* quam patrem, et occultos conscios defectionis? Vide quanti momenti fuerit filio, talem patrem consulere, de quo sic infra Tac. 'Et columen patrium Abdageses gazam et paratus regios adjicit.'

[b] *Continuis cladibus*] Regis nempe, qui amiserat bello Arsacem Orodemque filios, et ipsemet victus acie ab Iberis fuerat.

sustulerant animum. Nec jam aliud Artabano reliquum, quam, si qui externorum corpori custodes aderant, suis quisque sedibus extorres, quis neque boni intellectus, neque mali cura, sed mercede aluntur, ministri[c] sceleribus. His assumtis, in longinqua et contermina Scythiæ[d] fugam maturavit, spe auxilii (quia Hyrcanis[e] Carmaniisque[f] per affinitatem[g] innexus erat); atque interim posse Parthos, absentium æquos,[h] præsentibus mobiles, ad pœnitentiam mutari.

37. At Vitellius, profugo Artabano, et flexis ad novum Regem popularium animis, hortatus Tiridaten, 'parata capessere,' robur legionum sociorumque ripam ad Euphratis ducit. Sacrificantibus,[i] cum hic more Romano suovetauri-

jam aliud Artabano supererat, quam si qui extraneorum custodes tuendo lateri aderant, sua quisque regione et penatibus exules, quibus neque boni neque mali solicitudo ulla, sed pretio aluntur, scelerum satellites. His sibi adjunctis, fugam celeravit in amota procul et finitima Scythiæ loca, *spe suppetiarum; quia Hyrcanis et Carmanis necessitudine conjunctus erat; atque interea posse Parthos absentibus favorabiles, præsentibus mutabiles, ad* revocandum ipsum *pœnitentia flecti.*

Sed Vitellius, averso in fugam Artabano, et pronis ad novum regem Parthorum animis, cum admonuisset Tiridatem, ut præsentia et quam haberet in manibus occasionem amplecteretur, *ducit ad littus Euphratis lectissimum agmen legionum et auxiliarium. Rem divinam facientibus, cum hic ritu Rom. Suovetaurilia*

NOTÆ

[c] *Ministri*] Pretio et mercede conducti ad scelera aluntur.

[d] *Scythiæ*] Scythia, regio Asiæ in latere Septentrionali: hodie pars orientalior *Moscoviæ*, et major pars *Tartariæ Magnæ*. Tillemon.

[e] *Hyrcanis*] Hyrcania, regnum vel provincia Parthiæ regionis, ad mare Caspium, in Persarum seu Parthorum imperio: hodie pars major provinciæ *Tabristan*, in regno Persiæ. *Tillemon.*

[f] *Carmaniisque*] Carmania, regnum vel provincia Persidis regionis, in Persarum seu Parthorum imperio: hodie *Kirman*, provincia regni Persiæ ad Oceanum. *Tillemon.*

[g] *Per affinitatem*] Affinitas illa non publica et quæ ad imperium spectaret, sed ad familiam Artabani: apud Hyrcanos educatus ille, et Hyrcani ditionis erant Parthicæ, forte et Caramani etiam tributarii. Forte materno genere hinc ortus Artabanus.

Per affinitatem] Ipse 'apud Scythas educatus;' infra 42. et ab eis contraxit auxilia, quorum vi restitueretur in imperium.

[h] *Parthos, absentium æquos*] Prorsus idem consilii datum, et successu simili, Regi Chilperico, ratione item pari, in Francia. Vide Aimoinum r. 7: *Lipsius.*

[i] *Sacrificantibus*] Dionys. lib. IV. 'Peracto censu jussit cives omnes in Campo, qui omnium ante urbem est maximus, cum armis adesse. Ibi equitibus turmatim dispositis, et peditibus in aciem directis, velitibus

lia daret, ille equum[j] placando amni[k] adornasset, nuntiavere accolæ, 'Euphraten nulla imbrium vi,[l] sponte et immensum attolli; simul albentibus spumis, in modum diadematis,[m]

mactaret, ille equum apparavisset propitiando flumini; renuntiant indigenæ, Euphratem, nulla pluviarum affluente copia, suapte sponte et maxime intumescere; atque etiam spumantibus undis in speciem diadematis insignisque

NOTÆ

que per suos item ordines digestis, lustravit eos tauro, ariete, hirco. Eas hostias ter circum castra duci jussas mactavit obtinenti campum Marti.'

[j] *Suovetaurilia daret, ille equum*] De Suovetaurilibus dico ad l. IV. Histor. De Equo sic se res habet. Solennis Persarum victima Soli, *equus.* Justinus: 'Solem unum esse Deum Persæ credunt, et equos eidem Deo sacratos ferunt.' Xenophon lib. IV. de Cyri expeditione: 'Et quem ceperat, equum vetustiorem præbet (Xenophon) præfecto oppidi, qui eum nutriverat, ut illum sacrificaret; quia accepit equum istum sacrum esse Soli, veritus ne moreretur.' Et lib. VIII. de Cyri institutione: 'Primum quidem ducebantur Jovi tauri pulcherrimi quatuor, et post illos equi, victimæ mactandæ Soli.' Idemque Pausaniæ in Laconicis notatum.

At de amne, nihil nobis lectum. Sed et aliis gentibus victima *equus.* Apud Romanos Marti. Festus in *Equus:* et apud Mysios: Florus: 'Illi statim ante aciem, immolato equo concepere votum,' &c.

Suovetaurilia daret] Plutarch. de Lucullo: 'Sacrificavit et Euphrati amni taurum, quod sacrificium fit felicis transitus gratia.' Vox usitata Xenophonti, et Thucydidi. Livius l. I. 'Instructum exercitum omnem Suovetaurilibus lustravit.' Dionysius lib. IV. eadem de re: καθαρμὸν αὐτὸν ἐποιήσατο, ταύρῳ καὶ κριῷ καὶ τράγῳ. Lego κάπρῳ. Et addidit durare ad suam usque ætatem.

Asconius in Divinat. 'Iidem completo quinquennio urbem lustrabant, et Solitaurilia sacrificia, (lego *Suovetaurilia*) de sue, ove, tauro faciebant.' Tacitus Histor. lib. IV. 'Tum Helvidius Priscus Prætor, præeunte Plauto Æliano Pontifice, lustrata bove (lego *sue, ove,*) taurisque area, et super cespitem redditis extis.' *Muret.*

[k] *Placando amni*] Hesiod.: 'Nec unquam perennium fluviorum limpidam aquam pedibus transito, priusquam oraveris, aspiciens pulchra flumina, manus lotus aqua limpida. Qui fluvium transierit, malitia manus illotus, ei succensent Dii, et damna dant in posterum.'

[l] *Nulla vi imbrium*] Nulla procella, nullo nimbo, aut pluvia e cœlo lapsa.

[m] *In modum diadematis*] Ad diadematis formam aspicit: quam, si vacat, a me cape. Diadema commune olim insigne regum, non aliud quam fascia tenuis, cingens caput.

Seneca: 'Vides illum Scythiæ Sarmatiæve regem, insigni capitis decorum? si vis illum æstimare, totumque scire, qualis sit, fasciam solve; multum mali sub illa latet.'

Florus l. III. 'Ipse veste purpurea argenteoque baculo, et regium in morem fronte redimita.' Atque ea fascia alba. Tacitus hic: 'Albentibus spumis, in modum diadematis.' Plinius: 'Regibus apum in fronte macula, quodam diademate candicans.' Ab hac causa, 'quidam e turba (apud Suetonium in Julio, cap.

sinuare orbes; auspicium prosperi[1] transgressus.' Quidam callidius interpretabantur, 'initia conatus secunda, neque diuturna: quia eorum, quæ terra cœlove portenderetur, certior fides; fluminum instabilis natura simul ostenderet omina raperetque.' Sed ponte navibus effecto, tramissoque exercitu, primus Ornospades multis equitum millibus in castra venit: exul quondam, et Tiberio, cum Dalmaticum[n] bellum conficeret, haud inglorius auxiliator,[o] eoque civitate Romana[p] donatus: mox, repetita amicitia Regis, multo

regii, volutare circulos, omen fausti trajectus. *Nonnulli subtilius conjectabant; principia initi consilii fore prospera, sed brevia:* quia tutius et certius creditur iis, quæ solo aut cœlo præsagirentur, at fluviorum mobilis indoles simul ostenta monstraret, auferretque. *Sed ponte navigiis exstructo, et trajectis copiis, primus Ornospades, ingenti equitum agmine, in castra adventat; extorris sedibus patriis olim, et Tiberio, cum Dalmaticum bellum patraret, haud ignobilis adjutor, ideoque in civitatem Rom. ascriptus. Deinde reconciliatus Regi, et plu-*

1 Bene Rhenanus et recentiores. Male Beroaldus et veteres, *prospere*.

NOTÆ

79.) statuæ Cæsaris coronam lauream candida fascia præligatam imposuit:' quasi diadema illi attribuens.

Et apud Valerium vi. 2. Pompeio 'candida fascia crus alligatum habenti, Favonius, 'non refert,' inquit, 'qua in parte corporis diadema.''

Apud Persas paulo aliter, quibus nec omnino candidum diadema, nec capiti nudo circumplexum, sed Cidari sive Thiariæ. Xenophon lib. viii. 'Habebat Cyrus diadema circum Thiaram, uti et cognati ejus idem insigne ferebant.' Curtius l. iii. 'Cidarim Persæ vocabant regium capitis insigne: hoc cærulea fascia distincta albo circuibat.' *Lipsius.*

[n] *Dalmaticum*] Dalmatia, aliquando Illyrici proprie dicti provincia, deinde *Illyricum* proprie dictum sub *Dalmatiæ* nomine innotuit. In ea parte nunc sunt pars plurima *Dalmatiæ*, *Croatiæ*, et *Bosniæ*, atque fere dimidia pars *Serviæ*, et aliquid *Istriæ* et *Carniolæ*. Hæ provinciæ parent Turcis, Alemannis, et Rebuspublicis Venetæ et Ragusiensi. *Tillemon.*

[o] *Auxiliator*] Vertunt, quasi auxiliares copias multas secum adduxisset ad id bellum; quod falsum puto. Talia quippe auxilia barbarorum semper sprevere Romani, nec unquam sibi miscuere, nisi socios et obsequii patientes.

Venit igitur Ornospades cum ministris et amicis, seu clientibus nobilioribus, et suo corpore juvit certavitque in præliis. Sic Epiphanes Rex pro Othone, quia imperio inserviebat. Sic alii reges et sceptuchi in commilitium asciti, sed non immixti armis Romanis, alibi utiles erant, separati. Vespasianus quadraginta millia equitum recusavit a Parthis oblatos. Auxilia neque barbaris dabant, neque accipiebant; ea majestas imperii fuit.

[p] *Civitate Rom.*] Vertunt, quasi id

apud eum honore, præfectis campis, qui Euphrate[q] et Tigre,[r] inclytis amnibus, circumflui, Mesopotamiæ[s] nomen acceperunt. Neque multo post Sinnaces auget copias: et columen partium Abdageses gazam et paratus Regios[t] adjicit.[2] Vitellius, ostentasse Romana arma satis ratus, monet Tiridatem primoresque: hunc, 'Phrahatis avi et altoris Cæsaris,[u] quæ utrobique pulchra, meminerit:' illos, 'obse-

simo apud illum decore, impositus est regioni illi, *quam Euphrates et Tigris, clara flumina, circumfluunt,* et quæ hinc *Mesopotamiæ vocabulum sumsit. Et paulo post Sinnaces auget exercitum, simul et robur partium Abdageses opes et apparatum fortunæ principalis circumdat principi. Vitellius satis* esse *existimans, Romanas legiones ostendisse, hortatur Tiridatem proceresque; hunc* ut recordetur Phrahatis avi *sui*, et educatoris Cæsaris; quæ utrimque præclara erant: *illos*,

Brotier.—2 Veteres editores, *adicit*, nimio vetustatis studio. *Idem.*

NOTÆ

præmii et stipendii loco recepisset: quod de stipendio dicunt, sperno: id tantum per honorem ei tributum. Quasi vero potuisset, pro jure suo dicere, se invicem daturum civitatem suam (quod olim Atheniensibus dictum) Romanis: utrimque vis par, et fere reverentia.

Id illi, quasi per summum decus, exhibitum, dum ibi maneret; ne sine patria, ne sine civitate esset; simul et equestre fastigium addebatur talibus viris, et Regibus ipsis sociis quandoque appositi equites Romani, quasi custodes aut comites per honorem. Sic Arminius, decus suæ Germaniæ, sub Augusto civitate et equestri fastigio exornatus erat.

q *Euphrate*] Vide notas sup. c. 31.

r *Tigre*] Tigris, fluvius Assyriæ regionis late sumtæ, in Persicum sinum labitur cum Euphrate fluvio: hodie vocatur *Tigre*, est in *Diarbeck* regione late sumta imperii Turcici Asiatici. *Tillemon.*

s *Mesopotamiæ*] Mesopotamia, provincia Assyriæ regionis late sumtæ: hodie *Diarbeck*, provincia imperii Turcici Asiatici. *Tillemon.*

t *Paratus Regios*] Vertunt, quasi Abdageses secum advexisset gazam et opes ipsius Artabani: quasi vero Abdageses ipse non haberet paratum regium et gazam regi parem! Et certe Artabanus pecuniam suam et concubinas arce quadam clauserat: an et Junius Blæsus, qui paratum principalem circumdedit Vitellio ex Germania redeunti ad imperium capiendum, alium paratum quam suum circumdabat? Vide Tac. hist. II. 59.

Paratus Regios] Hi non erant regis Artabani, ut nec *servi* illi, quos libertus Neronis, Galbæ in Hispania addiderat, erant Neronis. Erant ipsius forte liberti, idque in decus novi principis Galbæ fecerat. Sueton. Galb. 10. 'Et servi, quos a liberto Neronis ad fraudem præparatos muneri acceperat,' &c.

u *Altoris Cæsaris*] Intelligam Augustum, cui datus obses ab avo Phrahate Tiridates, et educatus Romæ fuerat.

quium in Regem, reverentiam in nos, decus quisque suum et fidem retinerent:'[3] exin cum legionibus in Syriam[v] remeavit.

38. Quæ duabus æstatibus gesta, conjunxi, quo requiesceret animus a domesticis malis. Non enim Tiberium, quanquam triennio post cædem Sejani, quæ ceteros mollire solent, tempus, preces, satias mitigabant, quin incerta, vel abolita,[w] pro gravissimis et recentibus puniret. Eo metu Fulcinius Trio, ingruentes accusatores haud perpessus,[x] supremis tabulis[y] multa et atrocia in Macronem, ac præci-

ut fidem erga Regem, observantiam in nos, dignitatem quisque suam, et constantiam *in officio* tenerent: *dein cum legionibus in Syriam revertit.*

Quæ duabus æstatibus acta sunt, simul contexui, quo respiraret animus ab intestinis ærumnis. Quippe neque tempus, neque preces, aut cædium *satietas, quæ omnes lenire solent, placabant Tiberium, licet triennio post necem Sejani; quin dubia, ambigua, vel etiam obliterata pœnis afficeret, tanquam atrocissima, et nova* essent. *Eo pavore, Fulcinius Trio imminentes irruentesque delatores haud tolerans, plurima et immania testamento* suo *inscripsit adversus Macronem et nobilissi-*

3 Ita Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. In quibusdam intermediis, *retineret.*

NOTÆ

v *Syriam*] Vide notas sup. cap. 31.

w *Vel abolita*] Venia, tempore, aut etiam judiciis.

x *Haud perpessus*] Satis elicitur ex his Taciti verbis Trionem sibi manus attulisse, quia nempe ingruentes accusatores non est perpessus; quia supremas tabulas confecit, et quia illius testamentum ab hæredibus occultatum fuit.

Quomodo illud occultarunt hæredes, nisi jam ipse defunctus esset? ita fessus Tac. in scribendo tot similes cædes, mortesque, ut vix ipsi verba suppetant, quibus similia mala memoret; hinc quasi ea transcurrit, et veluti raptim exequitur.

Sic lib. XII. 59. de Statilio Tauro: 'Nec ille diutius falsum accusatorem indigna sorte perpessus, vim vitæ suæ attulit, ante sententiam senatus.'

y *Supremis tabulis*] Quæ testamentorum licentia adeo recepta erat, ut plerique, ingeniorum petulantiam, non alio velo exercerent. Ita Fabricius Veiento, 'multa et probrosa in patres, et sacerdotes composuit, iis libris, quibus nomen codicillorum dederat,' ait Tacitus l. XIV.

Et ab hac mente, in Augusto Suetonius c. 56. 'Jocis quoque quorundam invidiosis aut petulantibus lacessitus, contradixit edicto. Et tamen de inhibenda testamentorum licentia, ne Senatus quicquam constitueret, intercessit.'

Exempla hujus libertatis in extrema tabula habebis in Tacito plura. Et hæc autem, et quæ sequuntur, tantum non ad verbum convertit Dio: addito Trionem interfecisse seipsum.

Quod nescio an intelligi satis habuerit Tacitus; an expressum ab eo per ignaviam describentium excide-

puos libertorum Cæsaris, composuit, ipsi 'fluxam[z] senio mentem, et continuo abscessu[a] velut exilium' objectando. Quæ, ab hæredibus occultata, recitari Tiberius jussit: patientiam libertatis[b] alienæ ostentans, et contemtor suæ infamiæ, an scelerum Sejani diu nescius, mox quoquo[1] modo dicta vulgari malebat,[c] veritatisque, cui adulatio officit, per probra saltem gnarus fieri. Iisdem diebus Granius Martianus, Senator, a C. Graccho majestatis postulatus, vim vitæ suæ attulit: Tatiusque[2] Gratianus, Prætura functus, lege eadem extremum ad supplicium damnatus.

39. Nec dispares Trebellieni Rufi[d] et Sextii Paconiani

nos libertorum Tiberii; ipsi Tiberio *objectabat* debilem deminutamque mentem præ senecta, et perpetuam absentiam quasi exilium incusabat. *Quæ per hæredes suppressa, legi Tiberius præcepit, sive tolerantiam libertatis alienæ præferret, suumque dedecus sperneret, sive flagitiorum Sejani diu ignarus, postea quacumque ratione prolata* essent, *publicari mallet, et per opprobria et convicia saltem ediscere veritatem, quam assentatio dissimulat tegitque. Eodem tempore Granius Martianus senator majestatis accusatus a C. Graccho, sibi mortem intulit; et Tatius Gratianus, qui præturam obierat, eadem quæstione ultimo supplicio affectus est.*

Nec dissimili exitu periere Trebellienus Rufus et Sextius Paconianus. Quippe

1 Sic Ms. Flor. editiones veteres et recentiores. In paucis intermediis, *quoque modo*.—2 Ita libri omnes editi. In Ms. Flor. *Tarius*.

NOTÆ

rit. *Lipsius.*

Satis expressit, cum ait Tac. ipsum supremas tabulas sic condidisse.

[z] *Fluxam*] Sic Suet. Tib. 52. de Druso Tiberii filio: 'Drusus animi fluxioris, remissiorisque vitæ erat.'

[a] *Continuo abscessu*] Objectabat illi fluxam ex senecta mentem, et ex continuo abscessu exilium. Imminutæ mentis ob senium, dici potuit Tiberius, quemadmodum et exul ob continuam absentiam.

[b] *Patientiam libertatis*] Teste Sueton. Tib. 28. Initio imperii 'adversus convicia malosque rumores, et famosa de se ac suis carmina firmus ac patiens, subinde jactabat, in civitate libera linguam mentemque liberas esse debere, &c. Extat et sermo ejus in senatu percivilis: Si quidem locutus aliter fuerit, dabo operam, ut rationem factorum meorum dictorumque reddam: si perseveraverit invicem eum odero.' Sed ut tempora, ita et animo varius Tiberius, initio metuens et modestus, mox mutavit in deterius.

[c] *Vulgari malebat*] Sic et Suet. Tib. 66. 'Urebant insuper anxiam mentem varia undique convicia, nullo non damnatorum omne probri genus coram, vel per libellos in orchestra positos, ingerente. Quibus quidem diversissime afficiebatur: modo, ut præ pudore ignota et celata cuncta cuperet: nonnunquam eadem contemneret, et proferret ultro, atque vulgaret.'

[d] *Trebellieni Rufi*] Illius, qui prætura functus, tutor a Senatu liberis

exitus. Nam Trebellienus sua manu cecidit; Paconianus in carcere, ob carmina illic in Principem factitata,[e] strangulatus est. Hæc Tiberius non mari, ut olim, divisus, neque per longinquos nuntios accipiebat, sed urbem juxta;[f] eodem ut die, vel noctis[g] interjectu, literis Consulum rescriberet: quasi aspiciens undantem per domos sanguinem, aut manus carnificum. Fine anni Poppæus Sabinus concessit vita,[h] modicus originis, Principum amicitia Consulatum ac triumphale decus adeptus: maximisque provinciis[i] per quatuor

Trebellienus sua se manu confecit; Paconiano in custodia publica, ob versus illic in Cæsarem compositos, laqueo fauces elisæ sunt. Ea Tiberius non pelago, ut quondam, separatus ab urbe, *neque per advenientes procul tabellarios audiebat, sed prope civitatem*; ita *ut eodem die, vel una nocte interposita, epistolis consulum responderet: velut intuens oculis* suis *fluctuantes cruore domos, aut violentiam tortorum. Exeunte anno Poppæus Sabinus mortem obiit, is non admodum clara stirpe, tamen gratia imperitantium consularem triumphalemque honorem assecutus est, amplissi-.*

NOTÆ

Cotyis Thraciæ regis datus fuit l. II. supra. *Lipsius.*

[e] *Ob carmina illic in Principem factitata*] Video esse, qui transponant, *ob carmina in principem factitata, illic strangulatus est.* Quasi carmina extra carcerem facta. Fallunt, fallunturque.

Ante triennium enim hic Paconianus in carcere fuit, et quia indicium professus erat, retentus, donec carmina exitium illi maturavere. Lege initium libri hujus. *Lipsius.*

[f] *Urbem juxta*] Tusculi, aut in Albano. Dio.

[g] *Vel noctis*] Vel intra ejusdem diei, vel intra unius noctis spatium.

[h] *Concessit vita*] Miti obitu, et suo fato obiit Poppæus. Sic et Dio: 'Miti obitu defunctus est, priusquam ullius criminis accusaretur.'

Quod notat, quia raro id hisce temporibus, præsertim homini consulari et triumphali contigit. Sed ratio in promtu apud Tac. 'Nullam ob eximiam artem,' &c. Propterea neglectus est, et vixit. Nec capiendus Dio, quasi post ea Sabinus crimen habuerit, aut accusatus sit. Id est, obiit illacessitus et intentatus delatoribus, quod rarum illo ævo et in viro triumphali. Hæc est mens Dionis.

[i] *Maximisque provinciis*] Intelligit præcipue Mœsiam, Macedoniam et Achaiam, quas rexit Sabinus, sed intelligi etiam possunt aliæ provinciæ minores, et demandata illi bella, præcipue adversus Thraces, quibus domitis, *insignia triumphalia* obtinuit.

Nec opus, ut Tacitus omnes provincias memoret, quibus initio impositus est Poppæus, forte etiam tum imperante Augusto. Sensim aucta illius fama auctoritasque, nec prodidisse de illo pretium fuit, nisi cum altius evectus est, et præsertim cum inter triumphales et consulares numerari cœpit.

Potuitque sic Sabinus maxima munia gerere per quatuor et viginti annos. Congruitque Dio, qui dicit toto Tiberii principatu floruisse; at imperavit Tiberius fere tantundem temporis.

et viginti annos[j] impositus; nullam ob eximiam artem, sed quod par negotiis, neque supra erat.

40. Q.[1] Plautius, Sex. Papinius Coss. sequuntur. Eo anno, * neque quod L. Aruseius[k] morte affecti forent, assuetudine malorum, ut atrox, advertebatur, sed exterruit, quod Vibulenus[2] Agrippa, Eques Romanus, cum perorassent accusatores, in ipsa curia depromtum sinu venenum[l] hausit; prolapsusque ac moribundus, festinatis lictorum manibus in carcerem raptus est, faucesque[m] jam exanimis laqueo vex-

minisque provinciis præfuerat per quatuor et viginti annos, nullam ob insignem industriam; sed quia neque infra, neque supra munia sibi demandata erat.

Q. Plautius, Sex. Papinius consulatum adepti erant. Eo anno, *neque quod iste vel iste, *neque quod L. Aruseius, necati forent, annotabatur tanquam quid immane ob crebras perpetuasque cædes: sed pavorem injecit, quod Vibulenus Agrippa eques Rom. cum eum accusassent delatores, in ipso senatu eductum sinu virus absorpsit; cadensque et fere expirans, properis viatorum manibus in custodiam detrusus*

1 In editionibus veteribus, *Quintius Plautius.*—2 Dioni, LVIII. p. 634. Ὠυΐουλλιος Ἀγρίππας, forte pro Οὐϊβουλῆνος. *Brotier.*

NOTÆ

[j] *Per quatuor et viginti annos*] At Tiberius tres et viginti tantum annos imperavit. Præterea his ipsis provinciis Pomponius Labeo, sub Tiberio, octo annos præfuerat, ut paulo ante in hoc libro vidimus. Quare de hoc loco amplius deliberandum censeo. Dio ait toto prope Tiberii principatu. *Muret.* Intelligit Tac. non tantum rexisse illum Mœsiam et Achaiam aut Macedoniam, sed et alias provincias maximas.

[k] *Neque quod L. Aruseius*] Suspicabar: *Neque quod L. Aruseii morte affecti forent, ass. m. ut atrox advertebat.* Particulam, *neque*, tolero. Videtur enim compendium in sermone, significans: *non dico alia, sed neque.*

Lucius autem *Aruseius*, intellige patrem una cum filio. Idque erat exemplum non inter vulgaria ponendum, et quod invidiam conflare posset. *Lipsius.*

Hic damnatorum aliquot desunt nomina: sic scripsisse capio. Neque quod talis et talis civis (quorum nomina hic adscripserat) *neque quod L. Aruseius, morte affecti forent,* &c. *advertebatur.*

Advertebat est, convertebat in se, ac movebat hominum oculos, et linguas, aut saltem arcanas iracundias. Ut l. II. 'Octo aquilæ, petere sylvas, et intrare visæ, advertere imperatorem.' Et sic belle eadem vox, eadem inclinatione ad utrumque verbum subauditur. *Advertebat* homines, ut *exterruit* homines. *Gronov.*

[l] *Depromtum sinu venenum*] Ita depromsit sinu, ut clam hauriret, neque animadversum est, exitium sumsisse, nisi cum prolapsus ac moribundus palam conspectus est.

[m] *Faucesque*] Sueton. Tib. 61. 'Citati ad causam dicendam, partim se domi vulneraverunt, certi damnationis, et ad vexationem ignominiamque vitandam: partim in media curia venenum hauserunt, et tamen colligatis vulneribus, ac semianimes palpitan-

atæ. Ne Tigranes[n] quidem, Armenia quondam potitus, ac tunc reus, nomine Regio supplicia civium[o] effugit. At C.

est, gulaque jam exsanguis hominis *fune carnificis excruciata est. Ne Tigranes quidem, qui Armeniæ olim imperarat, ac tum in crimine, titulo regio civium pœnas*

NOTÆ

tesque in carcerem rapti. Nemo punitorum non et in Gemonias abjectus uncoque tractus.'

[n] *Tigranes*] Mirum est quod de illo sileat Suetonius, cum alios Reges a Tiberio afflictos memorat, Tib. 37. Maroboduum, Thrascypolim, Archelaum Cappadocem, &c.

Unde inferre audeo, Tigranem illum, quicumque sit, non esse evocatum a Tiberio, nec ejus jussu vectum Romam, sed jam olim fuisse perductum, jussu ipsius Augusti, et sic servatum diu. Unde et inferre licet, esse eundem ipsum, qui a Caio olim ejectus Armenia, nempe Glaphyræ filium ipsum. Alioqui meminisset Suetonius illius, inter alios reges delusos Tiberii artibus.

Tigranes] Quisnam fuerit ille Tigranes, qui quondam Armenia potitus sit, non satis compertum. In indice Lipsii ad Tacitum, idem ille Tigranes esse fertur, qui nunc punitur Romæ, cum illo Tigrane, qui sub Augusto Armeniam invaserat, et a Caio Cæsare Augusti filio ejectus erat.

At id falsum esse colligunt ex Josepho qui l. XVIII. Antiq. cap. 7. sic tradit: 'Alexander Herodis regis filius, qui a patre necatus est, Alexandrum et Tigranem filios suscepit e Glaphyra Archelai, Cappadocum regis, filia. Ex his Tigranes apud Armenios regnans, cum apud Romanos accusatus esset, sine liberis obiit.'

Itaque iste potius Tigranes fuerit de quo hic Tac. nempe Alexandri et Glaphyræ filius, tanto magis quod ille accusatus est Romæ et periit, teste Josepho.

Attamen iste Tigranes Glaphyra genitus junior tum fuit ex eodem Josepho l. XVII. c. 1. nempe anno 752: quo ille Tigranes ex Artavasdis stirpe ortus Armeniam invaserat, et a Caio ejectus erat. Sic fere *Henricus Noris*, vir doctissimus, in Cenotaphiis Lucii et Caii Cæsarum Pisanis nuper Venetiæ editis.

Sed videtur posse inferri ex verbis Taciti, Tigranem de quo hic, non fuisse reum præcise; quia obtinuisset Armeniam, sed alia causa. Quod cadit in alium Tigranem ab illo, qui olim ejectus a Caio Cæs.; nam ille reus quod occupasset regnum, non consulto Augusto. Igitur iste reus factus sub Tiberio fuerit.

Rem tamen incertam reddit Sueton. cum enumerat omnes reges dolo et artibus Tiberii subversos, nulla mentione facta Tigranis illius; nisi forte et ille Tigranes, de quo hic, Romam vectus fit, jam ante principatum Tiberii, et inter custodias Cæsaris diu habitus, et forte in ipsa urbe, aliquo novo crimine accusatus, tandem civium supplicio perierit.

[o] *Supplicia civium*] Perpetuo opponit Tacitus *regium* dominatum, conditioni seu sorti *civili*: nam *cives* æquo jure gaudere, pariter legibus subjecti, et pari omnes jure esse debent, nec unus supra alterum efferatur.

At *regium* fastigium supra leges, supra magistratus, supra mortales omnes eminet, nec parem tolerat: *dominus* est, vel magis leni civilique nomine *princeps*, non *civis* proprie, nisi modestia et amore. Princeps in ordinem cogit *cives*, nemo illum.

Galba,[p] Consularis, et duo Blæsi[3 q] voluntario exitu cecidere: Galba, tristibus Cæsaris literis provinciam sortiri, prohibitus; Blæsis sacerdotia, integra eorum domo destinata, convulsa distulerat: tunc, ut vacua,[r] contulit in alios: quod signum mortis intellexere; et executi sunt. Et Æmilia[s] Lepida, quam juveni Druso nuptam retuli,[t] crebris criminibus maritum insecuta, quanquam intestabilis,[u] tamen

vitare potuit. At C. Galba consularis, et duo Blæsii, spontanea morte interiere: Galba, morosa trucique Tiberii epistola, sorte obtinere provinciam vetitus; sacerdotii dignitates, quas promiserat Blæsiis, stante et illæsa eorum familia, dein, concussa ipsa, prolataverat: tunc ut inani domo, in alios transtulit; quod indicium exitii acceperunt et executi sunt. Et Æmilia Lepida, quam juveni Druso datam uxorem memoravi, et quæ multis repetitisque criminationibus virum insectata fuerat, *licet*

3 Veteres editiones, *duo Blæsii.* At cum mox in Ms. Flor. *Blæsis* legatur, et hæc ad Junii Blæsi domum referenda videantur, merito Ryckius et recentiores emendavere, *duo Blæsi.* Idem.

NOTÆ

p *C. Galba*] De quo Sueton. 4. 'Pater consulatu functus, &c. ex Achaica liberos Caium et Servium procreavit. Quorum major Caius attritis facultatibus, urbe cessit: prohibitusque a Tiberio sortiri anno suo proconsulatum (Asiæ vel Africæ) voluntaria morte obiit.' Frater hic Servii Galbæ, qui mox imperavit.

q *Duo Blæsi*] Sic scripserim pro vulgato *duo Blæsii* quos, ex eo, quod de convulsa eorum domo subjicit, credam fuisse filios Blæsi triumphalis, et qui Sejani avunculus fuit: cujusque tangit exitum sup. v. 7. *Freinshemius.*

Sic lego, et mox *Blæsis.* Nam haud dubie subversa est illorum domus cum Sejano, cujus exitium simul et Blæsos traxit. Puto, hi filii erant Blæsi consularis, et insignia triumphalia adepti in Africa; qui avunculus Sejani, et haud dubie illi sociati cum Sejano consilii participes, saltem in patre, vel quopiam alio propinquo.

r *Tunc, ut vacua*] Τὸ *vacua* possit referri ad domum, vel ad sacerdotia. Itaque integra domo Blæsorum, destinaverat ipsis Tiberius sacerdotia, quæ dein, convulsa illa, distulerat, dein vacua domo, in alios contulerat. Vel sacerdotia illa, quasi vacarent, et nullius essent, contulit in alios. Rectius tamen id de *vacua* domo intellexeris: nam hæc *integra, convulsa,* et *vacua* opponit invicem.

s *Æmilia*] Juven. 6. 'Credis amorem, Tu tibi tunc, curruca, places, fletumque labellis Exsorbes; quæ scripta, et quot lecture tabellas, Si tibi Zelotypæ retegantur scrinia mœchæ?'

Æmilia Lepida] Attamen, teste Sueton. Othone 2. sororem Othonis, qui mox princeps, desponderat Drusus. De patre Othonis, 'tulit et filiam, quam nondum nubilem Druso Germanici filio despondit.' Sponsam eam forte, non uxorem habuit et satius existimavit Tiberius, ut Drusus duceret uxorem jam affinem sibi ex Lepidorum familia. Julia neptis Augusti in hanc domum denupserat.

t *Retuli*] In libris qui perierunt.

u *Intestabilis*] Ἄτιμος, infamis. V. c. 51.

impunita agebat, dum superfuit pater Lepidus; post a delatoribus corripitur ob servum adulterum: nec dubitabatur de flagitio: ergo, omissa defensione, finem vitæ sibi posuit.

41. Per idem tempus Clitarum natio,[v] Cappadoci[1] Archelao subjecta,[x] quia nostrum in modum deferre census, pati tributa[y] adigebatur, in juga Tauri[z] montis abscessit; loco-

detestabilis, tamen impune agitabat, dum vixit parens Lepidus; dein eam invadunt accusatores ob adulterium cum servo, nec ambigebatur de scelere. Itaque deserto vadimonio, sibi mortem ipsa conscivit.

Eadem tempestate Clitarum gens, subdita Cappadoci Archelao, quia cogebatur pendere tributa et solvere vectigalia nostro more, in verticem Tauri montis se recepit;

1 Perperam Beroaldus aliique veteres, *Citarum natio Cappadociæ Archelao.* In Ms. Flor. *Cappadoci.* Recte quoque Lipsius et recentiores emendavere, *Clitarum,* ex Annal. XII. 55. Infeliciter vero corrigebat eruditus Norisius cenotaph. Pis. Dissert. II. 10. p. 309. *Calitarum.* Brotier.

NOTÆ

[v] *Clitarum natio*] Iidem *Clitæ* Cilices, non Cappadoces dicuntur ab eodem Tacito l. XII. 'Nec multo post agrestium Cilicum nationes, quibus Clitarum cognomentum est.' Ideo hic legerim: *Clitarum natio Cappadoci Archelao subjecta.*

Nam Cilicia cognomento Trachea proprios reges habuit usque ad tempora Vespasiani. Cave enim de Archelao acceperis Cappadocum rege, qui pridem mortuus, et cujus regnum in provinciam redactum.

Nescio tamen an hic Archelaus ejus filius fuerit: ideo Cappadox dictus. Postea a Pichena monitum, in scripto sic etiam esse. *Lipsius.*

Clitarum] Forsan *Cetis,* tractus vel regio minor Ciliciæ provinciæ, prope Taurum montem et Cappadociam provinciam; in Asia minore, ex Ptolemæo l. V. c. 8. *Tillemon.* Duplex Cilicia, *Aspera* et *Campestris.* Asperæ pars erant *Clitæ;* hinc *agrestes* dicti.

[x] *Archelao subjecta*] Filio ejus Archelai, qui Rex Cappadocum evocatus Romam literis Tiberii, ibi mortuus erat, C. Cæcilio, L. Pomponio Coss. ut vidimus l. II. Ejus regnum in formam provinciæ redactum erat Tiberio Cæsare III. Germanico II. Coss. *Muretus.*

[y] *Tributa*] Asconius tria pensitationum genera apud antiquos fuisse dicit, *canonem, oblationem, indictionem;* ut sit hodie *Canon,* quod *domanium* dicitur, ut portoria, vectigalia, et hujusmodi. *Oblatio,* quæ *auxilia* nunc dicimus, ut octava vini heminatim divenditi, et vicesima ejus, quod cuppatim culeatimque venit, reliquarumque mercium; quæque a solidariis negotiatoribus venduntur, quos *grossarios* appellant; quæque a minutariis et venditatoribus, qui et *propolæ* dicuntur, hoc est, non sua vendentes, sed a negotiatoribus emtitata pluris postea venditantes. *Indictio* est quam *taleam* vocant; antiqui *collationem* vocabant. *Budæus.*

[z] *Tauri*] Taurus, mons Asiæ maximus, a Lycia, ubi incipit ad occidentem, usque ad extremos Seres in orientem provectus, sed variis, pro

rumque ingenio sese contra imbelles Regis copias tutabatur: donec M. Trebellius, Legatus, a Vitellio, Præside Syriæ,[a] cum quatuor millibus legionariorum et delectis auxiliis missus, duos colles, quos barbari insederant (minori *Cadra*, alteri *Davara* nomen est), operibus circumdedit; et erumpere ausos ferro, ceteros siti, ad deditionem coëgit. At Tiridates, volentibus Parthis, Nicephorium[b] et Anthemusiada,[c] ceterasque urbes, quæ Macedonibus sitæ Græca vocabula usurpant, Halumque et Artemitam,[d] Parthica oppida, recepit, certantibus gaudio, qui Artabanum, Scythas[e] inter eductum, ob sævitiam execrati, come Tiridatis ingenium, Romanas per artes, sperabant.

42. Plurimum adulationis Seleucenses[f] induere, civitas

et locorum natura sese defendebat adversus exercitum Regis parum firmum; donec M. Trebellius legatus, missus a Vitellio rectore Syriæ, cum quatuor millibus legionariorum et validissimis sociorum, laboribus cinxit duo juga montium, quæ barbari occuparant (inferius Cadra, alterum Davara vocatur), et prorumpere ausos, armis, alios aquæ penuria, ad se fidei Rom. permittendum compulit. At Tiridates, sponte Parthorum, recuperavit *Nicephorium et Anthemusiada, ceteraque oppida, quæ a Macedonibus structa, Græca nomina retinent; Halumque etiam et Artemitam, Parthicas urbes, recepit, præ lætitia contendentibus, qui ob immanitatem detestati Artabanum, inter Scythas enutritum, pollicebantur sibi mitem Tiridatis indolem, ob Romanos mores, quibus erat institutus.*

Multum assentationis usurpavere Seleucenses, urbs opulenta, cincta mœnibus, neque

NOTÆ

locorum diversitate, nomina assumens. In Cilicia, et quibusdam aliis Asiæ minoris regionibus, proprie *Taurus* vocatur, et apud Europæos hodie dicitur *Taur*. Est in parte meridionali Natoliæ regionis, sub Turcico imperio Asiatico. Qui plura desiderat, videat diction. Geogr. Ortelii et Ferrarii. *Tillemon.*

[a] *Syriæ*] Vide notas supra cap. 31.

[b] *Nicephorium*] Vel Nicephorion, urbs Tingines tractus, in Mesopotamia provincia, et ad Euphratem fluvium: hodie *Rika* vel *Raga*, aut prope urbs est præfecturæ *Rikæ*, in regione *Diarbeck*, sub Turcico imperio Asiatico. *Tillemon.*

[c] *Anthemusiada*] Anthemus, urbs Anthemusiæ tractus, in Mesopotamia provincia, circa Euphratem fluvium: ex tabula Sansonis, et Carta ph. La Rue. *Tillemon.*

[d] *Artemitam*] Artemita, urbs Apolloniates tractus, in Assyria provincia; hodie forsan *Arzcem* seu *Araseng*, villa aut burgus provinciæ *Erak Atzem*, in regno Persiæ: ex Chartis Sansonis. *Tillemon.*

[e] *Scythas*] Vide notas supra cap. 36.

[f] *Seleucenses*] Seleucia, urbs Achaaritidis tractus in Mesopotamia provincia, et ad Tigrim fluvium. Hodie *Enbar*, villa aut burgus præfecturæ *Bagdet*, et provinciæ *Diarbeck* ad meridiem, sub Turcico imperio Asiatico. *Tillemon.*

potens, septa muris, neque in barbarum[g] corrupta, sed conditoris Seleuci retinens.[h] Trecenti, opibus aut sapientia delecti, ut Senatus: sua populo vis: et, quoties concordes agunt, spernitur Parthus; ubi dissensere, dum sibi quisque contra æmulos subsidium vocant, accitus in partem, adversum omnes valescit. Id nuper acciderat, Artabano regnante, qui plebem primoribus tradidit ex suo usu: nam populi imperium juxta libertatem; paucorum dominatio[i] Regiæ libidini propior est. Tum adventantem Tiridaten extollunt veterum Regum honoribus, et quos recens ætas largius invenit: simul probra in Artabanum fundebant, 'materna[1] origine Arsacidem,[j] cetera degenerem.' Tiridates

in mores extraneos labefacta, sed fundatoris Seleuci memor. Trecenti divitiis aut prudentia asciti, instar senatus: sua multitudini auctoritas, et quoties inter se consentiunt, temnitur Parthus; ubi discordes agitant, dum sibi singuli adversus infensos opem implorant, vocatus adversus factionem alteram, in universos præpollet. Id novissime contigerat, Artabano imperante, qui populum proceribus permisit e re sua: quippe dominatio plebis ad libertatem prope accedit; *paucorum potentia regiæ voluntati libitoque similior est. Tum advenientem Tiridatem celebrant ornantque, et priscorum principum honoribus, et* his *quos nupera ætas effusius reperit: simul et contumeliis Artabanum insectabantur,* materno genere Arsacidem, cetera igno-

1 Assentior Freinshemio *paterna* reponendum censenti pro *materna*. Primo, quia II. 3. *Arsacidarum e sanguine* dicitur. Secundo quia oppositio non satis constat, quod fuerit per matrem ex gente *Arsacidarum*, sed degener. Tertio quia matres apud Parthos neque dabant neque auferebant nobilitatem, ut patet in Vologese ex pellice Græca nato XII. 44. Quarto quia nemo apud Parthos assumebatur in regnum, nisi *Arsacides*, per patrem, VI. 31. *Ryckius.*

NOTÆ

g *Neque in barbarum*] Licet vicina barbaris civitas, tamen neque mores, neque linguam, aut ritus illorum induit.

h *Conditoris Seleuci retinens*] Seleuci Nicatoris. Prius vocabatur *Olbia* et *Hyria*. Muret.

i *Paucorum dominatio*] Oligarchiam Græci vocant.

j *Materna origine Arsacidem*] Potius crediderim esse legendum, *paterna origine*. Vix enim est, ut alium regnare passuri fuerint Parthi; at de materni generis inæqualitate, nihil sane apud eos novum. Notatur eo modo etiam Vologeses a nostro: inf. XII. 44. 'Materna origine, ex pellice Græca ortus.'

Fuit ergo Artabanus Arsacides familia, hoc est, *paterno genere*. Certe et descendentes ejus Arsacidæ vocantur XII. 10. XII. 14. Sed quod dixi Parthos non fuisse toleraturos cujusquam imperium, nisi Arsacidæ, tangit noster VI. 31. ubi dicit Roma petivisse regem, 'quia neminem nisi gentis Arsacidarum summæ rei imponere poterant;' et mox addit, opus esse ad movendos nempe Parthorum animos, 'ut genus Arsacis ripam apud Euphratis cerneretur.'

Strabo quoque confirmat l. XVI.

rem Seleucensem populo permittit. Mox, consultans, 'quonam die solennia Regni capesseret,' literas Phrahatis et Hieronis, qui validissimas præfecturas obtinebant, accipit, 'brevem moram' precantium. Placitumque, 'opperiri viros præpollentes:' atque interim Ctesiphon, sedes imperii,[k] petita: sed, ubi diem ex die prolatabant, multis coram et approbantibus, Surena, patrio more,[l] Tiridaten insigni Regio evinxit.

bilem. *Tiridates Remp. Seleucensem plebi tradit. Exin deliberanti*, quonam die inauguratus insignia regni indueret, *afferuntur epistolæ Phrahatis et Hieronis, qui amplissimas Satrapias regebant;* breve tempus *postulabant ipsi. Et placuit* expectare viros potentissimos: *atque interim Ctesiphontem arcem dominationis se confert: sed postquam diem ex die trahebant, coram plurimis et assentientibus, Surena Parthico ritu Tiridatem regio diademate redimivit.*

NOTÆ

dum asserit Phraatem suæ securitatis causa, et ut noster ait, 'fidei popularium diffisum,' filios suos obsides Augusto tradidisse: quod intelligeret, his amotis, neminem sibi esse metuendum; quia Parthi Arsacidarum ita amantes essent, ut alios reges nollent.

Non autem satis sibi cavisset, filiis amotis, si pro Arsacidis, et propterea regni capacibus, habuissent etiam eos, qui domum istam materno genere contingerent: facile enim intellectu est, eorum tum plurimos in regno remansisse.

Materna origine] Vel id dictum per contemtum et falso, ut alia multa jactantur in principes invisos; quamvis revera esset ille, et paterna et materna origine Arsacides.

Vel forte etiam imperio Parthorum succedebant materno genere Arsacidæ; ne nempe deficeret gens summo fastigio destinata, ita tamen ut isti longe nobilitate impares censerentur.

[k] *Ctesiphon, sedes imperii*] Ut Herodianus ait: 'Ibi erat regia Parthorum.' Ea urbs, sive pagus potius, vicinus Seleuciæ. Strabo: 'Prope est vicus magnus qui vocatur Ctesiphon; ibi hyemem agebant Parthorum reges.' Plinius: 'Ctesiphontem juxta tertium ab ea lapidem in Chalonitide condidere Parthi.' Et conditorem ejus Vardanem regem facit Amm. l. xxiii.

Solinus 60. 'in æmulationem urbis hujus (Babylonis nempe) Ctesiphontem Parthi condiderunt.'

Ctesiphon] Urbs Chalonitidis tractus, in Assyria provincia, et ad Tigrim fluvium. Hodie *Bagdet*, urbs præfecturæ cognominis, in *Diarbeck* provincia imperii Turcici Asiatici. *Tillemonius.*

[l] *Surena, patrio more*] Surenas Parthorum esse magistratus magnæ dignitatis nemo ambigit; quippe qui a rege proximum locum tenerent. Ammianus l. xxiv. 'Surena post regem promeritæ dignitatis.' Et alibi vocat 'dignitatis secundæ post regem.'

Et a Surena caput Crassi ad Orodem Parthorum regem transmissum est, quem Strabo vocat imperatorem Parthorum. *Aurelius.*

Surena] Qui forte nomen officii, quod tamen certæ familiæ annexum fuit, aut certe hæreditarium, forte sic concedente rege. De eo sic Appianus:

'Neque Surena ex vulgo popula-

43. Ac, si statim interiora ceterasque nationes petivisset, oppressa cunctantium dubitatio,[1] et omnes in unum cedebant: assidendo castellum, in quod pecuniam et pellices Artabanus contulerat, dedit spatium exuendi pacta. Nam Phrahates et Hiero, et, si qui alii delectum capiendo diademati diem haud[2] concelebraverant, pars metu, quidam invidia in Abdagesen, qui tum aula et novo Rege potiebatur, ad Artabanum vertere. Isque in Hyrcanis[m] repertus est, illuvie obsitus,[n] et alimenta arcu expediens: ac primo, tanquam dolus pararetur, territus; ubi data fides, 'reddendæ dominationi venisse,' allevatur animum, et, 'quæ repentina mutatio?' exquirit. Tum Hiero 'pueritiam Tiridatis' increpat; 'neque penes Arsacidem imperium, sed inane nomen apud imbellem externa mollitia, vim in Abdagesis domo,'

Et, si confestim ad interiora regni *aliasque gentes pervasisset, dubitantium cunctatio occupata foret, et cuncti in unum concedebant: at obsidendo arcem, in quam Artabanus clauserat gazam et concubinas, præbuit tempus deserendæ fidei. Quippe Phrahates, et Hiero, et ceteri qui ad constitutum solemnibus regni capessendis diem haud interfuerant, alii formidine, nonnulli æmulatione in Abdagesem, qui tum aulam, et novum regem in sua potestate habuit, ad Artabanum flectere* cœperunt. *Isque apud Hyrcanos inventus est, pædore et squallore deformis, victumque venatu quærens: atque initio, veluti fraus strueretur, metu perculsus est: at postquam data dextra testati sunt,* restituendo imperio adventasse se, *spe erigitur, et percunctatur,* quæ subita vicissitudo? *Tum Hiero* juvenilem ætatem Tiridatis *incusat;* neque in potestate Arsacidis regnum esse, sed vanam *imperii* speciem esse penes imbellem extranea ignavia; *reipsa* potentiam haberi in Abdagesis familia.

1 Mallet Freinshemius, *oppressa cunctantium dubitatione, omnes in unum cedebant.* Eleganter quidem. Nihil tamen mutaverim: nec displicet vulgata scriptura. *Brotier.*—2 Ms. Flor. et veteres editiones corrupte, *haci concelebraverant.* Bene Pichena, *haud.* Rhenanus, *non.* Idem.

NOTÆ

rium; sed opibus, genere et gloria secundus erat a rege, magnanimitate vero et juventa inter Parthos sui temporis facile princeps, et præterea magnitudine et specie corporis supra omnes excellebat. Non equitabat, nisi magno paratu: mille camelis sarcinæ ferebantur, ducentis rhedis vectæ concubinæ. Stipabant illum mille equites cataphracti et longe plures expediti ac leves: habebat secum universorum equitum, procorum, aut servorum decem millia, vel amplius. Et jam olim, id decus avitum habuit, ut Parthorum regi designato primus diadema imponeret.'

[m] *Hyrcanis*] Vide notas supra c. 36.

[n] *Illuvie obsitus, &c.*] Ut Philoctetes apud poëtam: 'Configens tardus celeres, stans volantes.'

44. Sensit vetus regnandi, falsos in amore,[o] odia non fingere: nec ultra moratus, quam dum Scytharum auxilia conciret, pergit properus, et præveniens inimicorum astus, amicorum pœnitentiam: neque exuerat pædorem, ut vulgum miseratione adverteret: non fraus, non preces, nihil omissum, quo ambiguos illiceret, promti firmarentur. Jamque multa manu propinqua Seleuciæ adventabat; cum Tiridates, simul fama, atque ipso Artabano[p] perculsus,[1] distrahi consiliis, iret contra, an bellum cunctatione tractaret. Quibus prælium et festinati casus placebant, 'disjectos et longinquitate itineris fessos, ne animo quidem satis ad obsequium coaluisse,' disserunt, 'proditores nuper hostesque ejus, quem rursum foveant.' Verum Abdageses, 'regrediendum in Mesopotamiam,' censebat, 'ut amne objecto, Armeniis interim Elymæisque[q] et ceteris a tergo excitis, aucti copiis socialibus, et quas Dux Romanus[r] misisset,

Intellexit antiquus suetusque imperandi, fallaces subdolosque in amicitia, offensiones non dissimulare: nec ultra cunctatus, quam dum Scytharum copias contraheret, incedit festinans, et prævertens fraudes infensorum, fautorumque mutationem: neque oris illuviem posuerat, ut plebem misericordia in se converteret. Non artes, non preces, nihil relictum, quo dubitantes conciliaret, aut quo proni stabilirentur. Jamque valido agmine, propinquis Seleuciæ locis *imminebat; cum Tiridates, simul fama, atque ipso Artabano exterritus, diversis æstuare sententiis, an obviam iret, an nectendo moras, bellum traheret. Quibus pugna et properi casus arridebant, monent* inconditos, et immenso itinere lassos hostes, ne mente quidem ad fidem et obedientiam adhuc satis inter se consentire, desertores nuper et inimicos ejus, quem iterum tueantur. *Sed Abdageses* revertendum esse in Mesopotamiam *sentiebat*, ut flumine Euphrate opposito, et interim evocatis Armeniis, Elymæisque, et aliis a tergo *populis*, firmati auxiliis sociorum, et

1 Optime emendavit Rhenanus. Corrupte Ms. Flor. et editiones veteres,

NOTÆ

[o] *Falsos in amore*] Subdolos et fallaces, qui simulare amorem possent erga ipsum, vel indefinite in quemcumque, nescire *fingere odia:* et certe facilius est fingere amorem, quam odia tegere.

[p] *Atque ipso Artabano*] Fama Artabani, ipsoque Artabano exterritus, non præsente; sed quasi statim præsens afforet, ingrueretque.

[q] *Elymæis*] Elymæi, qui et forsan Eldimæi, populi quorum regio *Elymais* appellatur; pars est Susianæ provinciæ, seu regni, in Perside regione imperii Persarum, sive Parthorum. Hodie pars provinciæ *Chusistan* in regno Persiæ, et ad occidentem fluvii *Tiritiri*, vel *Corou*, et ad sinum Balsoram: ex Ptolem., Plinio, Chartisque Sansonis. *Tillemonius.*

[r] *Dux Romanus*] L. Vitellius, Syriæ præfectus.

fortunam tentarent.' Ea sententia valuit, quia plurima auctoritas penes Abdagesen, et Tiridates ignavus[2] ad pericula erat: sed fugæ specie discessum: ac, principio a gente Arabum[s] facto, ceteri domos abeunt, vel in castra Artabani: donec Tiridates,[t] cum paucis, in Syriam revectus,[u] pudore proditionis[v] omnes exsolvit.

45. Idem annus gravi igne urbem afficit, deusta parte Circi,[w] quæ Aventino contigua, ipsoque Aventino:[x] quod damnum Cæsar ad gloriam vertit,[y] exsolutis domuum et in-

milite, quem imperator Rom. misisset, discrimen auderent. *In eam sententiam itum est, quia præpollebat auctoritate Abdageses, et Tiridati parum audaciæ inerat ad pericula* capessenda: *sed instar fugæ hic receptus fuit; et initio a natione Arabum orto, alii omnes ad patrios lares abscedunt, vel ad exercitum Artabani: donec Tiridates cum paucis in Syriam regressus, probro defectionis ac perfidiæ cunctos absolvit.*

Eodem anno violentus ignis in civitate desæviit, absumta flammis ea parte Circi, quæ Aventino proxima est, ipsoque Aventino. Quam cladem Tiberius in sui *decus*

percussus. Brotier.—2 Bene Ms. Flor. Pichena et recentiores. Male Beroaldus et veteres, *ignarus*. Idem.

NOTÆ

[s] *Arabum*] Arabia regio Asiæ ad Oceanum. Hodie apud Europæos nomen antiquum retinet; variis paret principibus. *Tillemonius.*

[t] *Tiridates*] In Syriam revectus, forte et Romam inter obsides; nam mox extincto Tiberio, fœdus iniit Artabanus cum Caio, motus virtute et reverentia patris ipsius Germanici; quem olim veneratus erat, ita ut et mortem illius summo desiderio lugeret Sueton. Calig. 5. 'Regum etiam regem Artabanum, et exercitatione venandi et convictu Megistanum abstinuisse.'

[u] *Revectus*] Anno Romæ conditæ 789. Christi 36. Vide notas c. 31. *Tillemonius.*

[v] *Pudore proditionis*] Pudore proditi et deserti Tiridatis, cui, ut regi, fide et sacramento obstricti erant.

[w] *Circi*] *Circus*, supple, *Maximus*, ædificium regionis cognominis, sive undecimæ, in parte quasi media Romæ antiquæ. Hodie *Cerchio Massimo*, ruinæ et horti regionis *Ripa*, in Roma hodierna, versus orientem et meridiem.

Vide Romam antic. Nardini VII. 2. et Theatrum civitat. Italiæ J. Blæv. tom. II. pag. 5. ubi reperies figuras utriusque Circi antiqui et hodierni. *Tillemonius.*

[x] *Aventino*] Aventinus mons antiquæ urbis Romæ in regione decima tertia, ab ipso dicta *Aventinus*, et in parte meridionali urbis, prope Tiberim fluvium. Hodie *Aventino*, vel mons *sanctæ Sabinæ*, regionis *Ripa*, in latere meridionali Romæ modernæ, et prope orientale littus fluvii *Tevere*. Tillemonius.

[y] *Ad gloriam vertit*] Quandoque tales clades, ut et judicia famosa, in gloriam suam vertebat princeps, si quando opes, aut veniam daret, præsertim in lege *majestatis*.

sularum pretiis. Millies sestertium[z] ea munificentia collocatum; tanto acceptius in vulgum, quanto modicus[a] privatis ædificationibus.[1] Ne publice quidem, nisi duo opera, struxit, templum Augusto,[b] et scenam Pompeiani[c] theatri; eaque perfecta, contemtu ambitionis, an per senectutem, haud dedicavit.[d] Sed æstimando cujusque[e] detrimento qua-

flexit, repensato domuum et insularum valore. Millies sestertium ea liberalitate impensum est, et *tanto lætius* id *in plebem* fuit, *quanto et parcus* ille *privatis constructionibus. Nam ne in publicum quidem nisi duo ædificia statuit, delubrum Augusto, et scenam theatri, quod olim struxerat Pompeius: eaque peracta, sive gloriæ spernens, sive propter senectam, non consecravit. Sed examinando singulo-*

1 Aliter distinguebat Freinshemius, *ædificationibus, ne publice*, &c.—2 Lo-

NOTÆ

[z] *Millies sestertium*] Sunt viciesquinquies centena millia Philippicum. Egregia munificentia, et quam mirum est Suetonio non dictam, aut neglectam esse.

Nam ubi ex proposito de hac re, Tiberii c. 48. 'Publice munificentiam bis omnino exhibuit, proposito millies HS. gratuito in triennii tempus; et rursus dominis insularum, quæ in monte Cælio deflagraverant, pretio restituto.'

Sed utraque hæc munificentia præivit et jam Tacito narrata est: hæc posterior et insignis Suetonium effugit. *Lipsius*. Millies sestertium sunt duo milliones, et insuper quingenta millia coronatorum, vel septem milliones, et quingenta millia librarum. Gall.

[a] *Modicus*] Sueton. Tib. 47. 'Princeps neque opera ulla magnifica fecit. Nam et quæ sola susceperat, Augusti templum, restitutionemque Pompeiani theatri, imperfecta post tot annos reliquit.'

[b] *Augusto*] Augusti templum fuit in monte Palatino, et in regione decima Romæ antiquæ: ex Roma ant. Nardini l. 6. c. 14. pag. 397. *Tillemonius*.

[c] *Pompeiani*] Pompeii theatrum fuit in octava regione Romæ antiquæ. Hodie palatium *Orsini* in Campo Floræ, et in regione *Regola* Romæ modernæ. Ex Roma ant. Nardini c. 3. l. VI. pag. 328. &c.

[d] *Dedicavit*] Templi consecratio ita fiebat, ut qui templum ædemve dedicaturus erat, postem tenens, accenso foculo, et advocato numine, cui templum ædesve sacraretur, se ex profano usu, et humano jure templum, cellam, mensas, arulas, quæque eo pertinent, eximere, eaque conceptis verbis ipsi numini (nominabat numen) divina humanaque omnia consecrare, dicareque affirmaret.

Sabina herba ad sacrum adhibita, sine qua templum ædemve, fana, aut sacella minime dicari putarunt posse. Fuitque constitutum, ut in dedicanda ara, vel simulacro, postem teneri non oporteret; in æde vero necessum foret, &c. Notatumque et illud consecrationis, verba rite concipi, ac pronuntiari oportere, ne syllaba, vel verbo caderent: quare Metellum pontificem ædem dedicaturum, cum balbus esset, multum laborasse ferunt, ut verbum, *opiferæ*, rite exprimere, et sine offensione posset, &c.

tuor progeneri Cæsaris, Cn. Domitius,[f] Cassius Longinus, M. Vinicius, Rubellius Blandus delecti, additusque nominatione Consulum P. Petronius. Et pro ingenio cujusque quæsiti decretique in Principem honores: quos omiserit[g] receperitve, in incerto fuit, ob propinquum vitæ finem. Neque enim multo post supremi Tiberio Consules, Cn. Acerronius, C. Pontius, Magistratum occepere; nimia jam potentia Macronis, qui gratiam C. Cæsaris, nunquam sibi neglectam, acrius in dies fovebat, impuleratque,[h] post mortem

rum damno præpositi sunt *quatuor progeneri principis; Cn. Domitius, Cassius Longinus, M. Vinicius, Rubellius Blandus; adjunctusque* his *electione consulum P. Petronius. Et pro solertia cujusque* patrum, *inventi statutique* sunt *honores in Cæsarem.* At *quos abnuerit, aut approbarit, in dubio fuit, ob proximum vitæ exitum. Nam paulo post ultimi Tiberio consules Cn. Acerronius, C. Pontius magistratum iniere, immodica jam auctoritate Macronis, qui amicitiam Caligulæ nusquam* alias *sibi spretam, impensius in dies colebat: et post obitum Claudiæ, quam Caio*

cum hunc immerito vexat Ernestus, quasi insititium esset, *immittendo*, vel emendandum, *instituerat*, pro *impulerant*. Nihil hic vitiosum arbitror. Sed

NOTÆ

Dedicavit] Encænia, ferias significant, quæ novo operi facto dicandoque consecratæ sunt; sic publice bibliothecæ *dedicabantur*, ædes sacræ, opera publica, etiam statuæ. Papinius de Equo Domitiani: 'Ceterum hos versus indulgentissimo imperatori, postero die, quam dedicarat opus, tradere jussus sum.' *Turnebus.*

Haud dedicavit] Dedicabantur opera publica, cum absoluta erant; theatra, etiam *pontes*, et alia ejusmodi: in *dicando* epulæ et ludi celebrabantur. Sueton. Vesp. 19. 'Ludis per quos scena Marcelliani theatri restituta dedicabatur, vetera quoque acroamata revocaverat,' id est tragœdos et citharædos.

[e] *Cujusque*] Nempe pro ingenio cujusque Patrum, in senatu nempe, nec pro ingenio tantum eorum, qui delecti fuerant æstimando detrimento.

[f] *Cn. Domitius*] Pater Neronis, qui postea imperavit, ex Agrippina Germanici filia. Sueton.

Cn. Domitius] Is duxit uxorem Agrippinam Germanico genitam, ex qua Neronem habuit, qui mox imperavit, Cassius Longinus Drusillam, M. Vinicius Juliam, seu Liviliam. Hæ tres filiæ Germanici, et sorores Caii, qui mox princeps. Rubellius Blandus Juliam Drusi, qui Tiberio genitus, filiam duxit. Hæc autem Neroni vetustissimo liberorum Germanici nupta ante fuerat.

Hi dicuntur *progeneri* Tiberii, quia Germanicum adoptaverat, sicque simul pater et patruus illius fuit. Naturalis autem et verus pater Drusi fuit Tiberius. Et sic verus illius progener fuit Rubellius Blandus; alii per adoptionem.

[g] *Quos omiserit*] Quos honores acceperit, forte tradit Suetonius Claud. 11. 'Tiberio marmoreum arcum juxta Pompeii theatrum, decretum quidem olim a Senatu, verum omissum peregit.' Forte tamen id ei decreverant Patres, ob instauratam scenam theatri Pompeiani.

[h] *Impuleratque*] Uxorem suam En-

Claudiæ,[i] quam nuptam ei retuli, uxorem suam Enniam,[2 j] immittendo amore juvenem illicere, pactoque matrimonii vincire, nihil abnuentem, dum dominationis apisceretur. Nam, etsi commotus ingenio, simulationum tamen falsa in sinu avi[3] perdidicerat.

46. Gnarum hoc Principi, eoque[k] dubitavit de tradenda Rep. primum inter nepotes:[l] quorum Druso genitus,[m] san-

collocatam memoravi, incitarat *immiserat*que *conjugem suam Enniam*, ut *cupidine adolescentem irretiret, et pactione nuptiarum obstringeret, nihil recusantem, dummodo rerum potiretur. Quippe is tametsi natura ferox, tamen fingendi subdolas artes in aula Tiberii penitus hauserat.*

Compertum hoc Cæsari: ideoque deliberavit de imperio tribuendo, primum inter

Macro, *uxorem suam Enniam immittendo*, eam *impulerat amore juvenem illicere.* Brotier.—3 Eruditus Casaubonus ad Sueton. in Caio, x. frustra emendat, *aviæ*, ut ad Liviam referat. *Idem.*

NOTÆ

niam; immiseratque, ut juvenem amore illiceret, &c.

[i] *Post mortem Claudiæ*] Juniæ Claudillæ, M. Silani viri nobilissimi filiæ. Suetonius, et Tacitus supra, hoc ipso libro.

[j] *Enniam*] Sueton. Calig. 12. 'Amissa Junia ex partu, Enniam Næviam Macronis uxorem, qui tum prætorianis cohortibus præerat, sollicitavit ad stuprum, pollicitus et matrimonium suum, si potitus imperio fuisset: deque ea re et jurejurando et chirographo cavit. Per hanc insinuatus Macroni, veneno Tiberium aggressus est, ut quidam opinantur; spirantique adhuc detrahi annulum, et quoniam suspicionem retinentis dabat, pulvinum jussit injici, atque etiam fauces manu sua oppressit: liberto, qui ob atrocitatem facinoris exclamaverat, confestim in crucem acto.'

Enniam] Eam vocat Dio l. LVIII. 'Enniam Thrasyllam:' sed unde nomen Græcum splendidæ fœminæ Romanæ, quæ et Cæsaris ambiret nuptias? Puto fallitur, et nos fallit Græculus aut ejus exscriptor. Forte aliquod nomen ὑποκοριστικὸν ediderat, ut v. g. *Claudillam, Tertullam*, &c.

[k] *Eoque*] Ideoque dubitavit, seu deliberavit, an traderet illi Rempub. vel num potius suo nepoti Drusi filio Gemello, an vel ipsi Claudio: an vel etiam extra domum successorem sibi adoptaret.

[l] *Dubitavit de tradenda Rep. primum inter nepotes*] Quorum neutrum vere amabat; et cum Caium maxime odisset Tiberius, eum eludebat Thrasyllus in fine; quæ fuit causa exstruendi pontis ad Baianum sinum, teste Suet. Caligul. 19. 'Quod Thrasyllus Mathematicus anxio de successore Tiberio, et in verum nepotem proniori affirmasset, non magis Caium imperaturum, quam per Baianum sinum equis discursurum.'

Et certe plurimos alios et nepotes ipsos jam occidebat Tiberius, nisi jam fluxioris animi senem elusisset Thrasyllus.

Sueton. Tib. 62. 'Quod nisi eum

guine et caritate[n] propior, sed nondum pubertatem ingressus: Germanici filio robur juventæ,[o] vulgi studia;[p] eaque apud avum odii causa. Etiam de Claudio agitanti, quod is, composita[q] ætate, bonarum artium cupiens erat, imminuta mens ejus obstitit. Sin extra domum[r] successor quæreretur, ne memoria Augusti, ne nomen Cæsarum in ludibria et contumelias[1] verterent, metuebat: quippe illi non perinde[s] curæ gratia præsentium, quam in posteros ambitio. Mox

nepotes, quorum Drusi filius, stirpe et amore propinquior, sed nondum is *ætate adultus* fuit: *Germanici filio* Caio *flos ætatis, populi amor, eaque* ipsa *causa invidiæ apud Tiberium* erat. *Etiam cum de Claudio consultaret, quod is maturus annis, et optimarum artium studiosus esset, fluxum imbecillumque ingenium ejus obstabat. Sin extra familiam* imperii *hæres investigaretur, timebat, ne nomen Augusti, ne decus Cæsarum in contemtum et opprobrium verteret. Quippe is non perinde sollicitus* erat *de æstimatione et judicio præsentium, quam de gloria et ostentatione in*

1 Ita sæpe Tacitus et optimi scriptores, omisso *se*. Brotier.

NOTÆ

et mors prævenisset, et Thrasyllus consulto, ut aiunt, differre quædam spe longioris vitæ compulisset, plures aliquanto necaturus, ac ne reliquis quidem nepotibus parsurus creditur: cum et Caium suspectum haberet, et Tiberium, ut ex adulterio conceptum aspernaretur.'

[m] *Druso genitus*] Tiberius vocatus, qui unus ex Gemellis, quos uno partu genuerat Livilla, ex Druso Tiberii filio, aut forte potius ex adulterio Sejani.

[n] *Sanguine et caritate*] Oberat enim matris impudicitia. *Muretus.*

[o] *Robur juventæ*] C. Cæsar agebat annum vigesimum quintum, cum imperium accepit: explendo vigesimo quinto anno deerant quinque menses, et quatuor dies. Dio l. LIX. Natus erat pridie Kal. Septemb.

[p] *Vulgi studia*] Sueton. Calig. 13. 'Imperium adeptus populum Rom. vel, ut ita dicam, hominum genus, voti compotem fecit, exoptatissimus princeps maximæ parti provincialium ac militum, quod infantem plerique cognoverant: sed et universæ plebi urbanæ, ob memoriam Germanici patris, miserationemque prope afflictæ domus. Itaque ut a Miseno movit, &c. incessit super fausta nomina, sidus, et pullum, et pupum, et alumnum appellantium.'

[q] *Composita*] Maturus annis; quippe potuit tunc sex et quadraginta annorum ætatem attigisse. Certe 'quinquagesimo anno imperium accepit,' teste Suetonio.

[r] *Extra domum*] Plinius in Panegyr. 'An Senatum populumque Rom. exercitus, provincias, socios transmissurus uni, successorem ex sinu uxoris accipias, summæque potestatis hæredem tantum intra domum tuam quæras?'

[s] *Non perinde*] Non illi perinde amor Reipub. quam cura et ostentatio in posteros. Forte et comparatione deterrima deteriore, gloriam captabat Tiberius, per invidiam et scelus, quo nullum majus cogitari possit.

incertus animi, fesso corpore, consilium, cui impar erat, fato permisit; jactis tamen vocibus, per quas intelligeretur providus futurorum.[t] Namque Macroni, non abdita ambage, 'Occidentem ab eo deseri,[u] Orientem spectari' exprobravit. Et C. Cæsari, forte orto sermone, L. Syllam irridenti, 'omnia Syllæ vitia, et nullam ejusdem virtutem habiturum,' prædixit:[v] simul crebris cum lacrymis minorem ex nepotibus complexus, truci alterius vultu:[w] 'Occides hunc[x] tu,' inquit, 'et te alius.' Sed gravescente valetudine,

posteros. Dein pendens animi et ægro corpore, prudentiam cui non sufficiebat ipse, sorti et fortunæ reliquit; prolatis tamen verbis, per quæ agnosceretur futuri præscius. Quippe Macroni amota omni *ambiguitate objectavit,* Occidentem ab illo relinqui, Orientem aspici; *et Caligulam,* qui *forte inter colloquium derideret L. Syllam, præmonuit,* cuncta Syllæ flagitia, et nullam bonarum artium ipsius habiturum; *atque etiam sæpe fletibus indulgens, et minorem* natu *nepotem deosculatus, torvo alterius* nepotis *intuitu:* Interficies hunc tu, *ait,* et te alius. *At*

NOTÆ

[t] *Futurorum*] Futuri providus dixit Macroni, Orientem ab eo spectari, nempe præscius, licet ipse nihil tum decerneret de successione, futurum imperatorem Caligulam.

[u] *Occidentem ab eo deseri*] Gloria acuti dicti penes Pompeium, qui Syllæ abneganti triumphum confidenter dixit: 'Quod plures Solem orientem, quam occidentem adorarent. Significans suam crescere potentiam, illius vanescere et marcere.'

Fons dicti, ab eo quod plerisque populis religione receptum sit, salutare Solem orientem: ut alibi dicam. *Lipsius.*

Gloria dicti non in eo est præcise, quod id senserit aut dixerit Pompeius; sed quod id ausus sit dicere coram, tali dictatori, tantæque sævitiæ magistro. Nunc et Sol oriens salutatur musico concentu in præcipuis urbibus Persarum.

[v] *Prædixit*] Sueton. Calig. 11. 'Naturam tamen sævam atque probrosam ne tunc quidem (apud Capreas avi comes) inhibere poterat: quin et animadversionibus pœnisque ad supplicium datorum cupidissime interesset: et ganeas atque adulteria capillamento celatus et veste longa noctibus obiret: ac scenicas saltandi canendique artes studiosissime appeteret: facile id sane Tiberio patiente, si per has mansuefieri posset ferum ingenium. Quod sagacissimus senex ita prorsus perspexerat, ut aliquoties prædicaret, exitio suo omniumque Caium vivere: et se Natricem, (serpentis id genus) populo Rom. Phaëtontem orbi terrarum educare.'

[w] *Truci alterius vultu*] Truci semper et torvo vultu fuit Caius, sed tum magis fuit, aut esse visus est, cum avum filio blandientem cerneret, tanquam relicturus illi imperium esset; quare et renidens Tiberius, 'Occides hunc tu, inquit,' &c.

Vultu] Post ea princeps teste Sueton. Calig. 50. 'Vultu vero natura horridum ac tetrum etiam ex industria efferabat, componens ad speculum, in omnem terrorem ac formidinem.'

[x] *Occides hunc*] Cui vaticinio non defuit Caius. Sueton. Calig. 13. 'Fra-

nihil e libidinibus omittebat, in patientia[x] firmitudinem simulans;[y] solitusque eludere[z] medicorum[a] artes, atque eos,

deteriori in dies valetudine, nihil solitis voluptatibus temperabat, tolerandi velo robur assimulans; suetusque irridere medicorum scientiam, atque illos, qui ultra tri-

2 Mallet Muretus, *impatientia.* Melius Ernestus, *intemperantia:* idque innuit Suetonius in Tiber. 72. *Brotier.*

NOTÆ

trem Tiberium inopinantem, repente immisso Tribuno militum, interemit, &c. causatus quod ille antidotum obpluisset, quasi ad præcavenda venena sua sumtum; cum tamen Tiberius, propter assiduam et ingravescentem tussim, medicamento usus esset,' &c. 'Antidotum,' inquit, 'adversus Cæsarem?' infra 29. Sueton.

Lege, *in patientia*, id est, patienter tolerando, sicque dissimulando morbum, robur præferebat.

y *Firmitudinem simulans*] Sueton. Tib. 72. 'Sustentavit tamen aliquandiu,' (morbum) 'quamvis Misenum usque devectus, nihil ex ordine quotidiano prætermitteret, ne convivia quidem, ac ceteras voluptates, partim intemperantia, partim dissimulatione. Nam Chariclem medicum, quod commeatu abfuturus, e convivio egrediens, manum sibi osculandi causa apprehendisset, existimans tentatas ab eo venas sibi, remanere ac recumbere hortatus est, cœnamque protraxit. Nec abstinuit consuetudine, quin tunc quoque instans in medio triclinio, astante lictore, singulos valere dicentes appellaret.'

z *Solitusque eludere*] Tiberianum hoc apophthegma etiam Plutarchus inseruit præceptis, de valetudine tuenda: sed corruptus vereor in numero: 'Accepi Tiberium dixisse olim, virum illum, qui post sexagesimum annum, medico manum offerret, irrisu dignum esse.' Nam post *sexagesimum* annum ait, quod noster *tricesimum.* Non dubie verius rescripserim, ὑπὲρ τριάκοντα ἔτη, *super triginta annos*, juvante etiam Suetonio: 'Valetudine prosperrima usus est; quamvis a trigesimo ætatis anno, arbitratu eam suo rexerit, sine adjumento, consilioque medicorum.' *Lipsius.*

Quasi vero eadem dicta principum, non alii aliter referant auctores, et præcipue Græci, qui peregrini in historia Romana: non certe omnia ad eandem formam exigenda sunt.

a *Medicorum*] Habuit tamen medicos, qui valetudines principis regere solebant. Si non faciendo medici apti, saltem fingendo sunt; nec sibi contradicit Tac. sed rem narrat, ut fuit.

Tiberius habuit medicos, sed quos maxime sperneret, quorum artem irrideret; nec solum medicos elusit, sed etiam eos, qui medicis uterentur, post certam ætatem.

Ordinarii medici fuere, qui semper in comitatu principis, et ejus valetudines de more curabant. Charicles extra ordinem consilii copiam præbebat, et, ut familiaris principis, tum invisebat Tiberium.

Medicorum] Hos spernebat, 'quia Thrasyllo confidebat; ad id tempus, quod Thrasyllus prædixerat, victurum se sperans; neque medicos consulebat, neque rationem victus mutarat.' Sic Dio l. LVIII.

qui post tricesimum[b] ætatis annum ad internoscenda corpori suo utilia vel noxia alieni consilii indigerent.

47. Interim Romæ futuris etiam post Tiberium cædibus semina jaciebantur. Lælius Balbus Acutiam, P. Vitellii quondam uxorem, majestatis postulaverat: qua damnata, cum præmium accusatori decerneretur, Junius Otho, Tribunus plebei, intercessit; unde illis odia,[c] mox Othoni exilium. Dein multorum amoribus famosa Albucilla, cui matrimonium cum Satrio Secundo,[d] conjurationis indice, fuerat,[e] defertur impietatis[f] in Principem: connectebantur,

ginta annos alienæ artis egerent, ad intelligenda quæ *valetudini suæ opportuna, vel perniciosa* sint.

Interea Romæ necibus etiam post Tiberii obitum futuris causæ serebantur. Lælius Balbus majestatis detulerat Acutiam olim conjugem P. Vitellii; qua mulctata, cum merces delatori statueretur, Junius Otho tribunus plebis obstitit; unde illis offensiones, dein Othoni fuga. Exin multorum cupidinibus infamis Albucilla, cui nuptiæ fuerant cum Satrio Secundo, qui conspirationem Sejani *aperuerat, postulatur impietatis in Cæsarem. Illigabantur tanquam participes et corruptores ejus*

NOTÆ

[b] *Post tricesimum*] Puto, quia huc usque mutabile temperamentum corporis, jam satis prudenti viro agnosci ultro potest sine medicorum cura. Ex Aristotele lib. I. Rhetor. 'Viget corpus a triginta annis, ad triginta quinque: animus vero, usque ad annos quinquaginta excepto uno.'

Post tricesimum] Seneca, epist. 68. 'Nota habet quisque sui corporis vitia. Itaque alius vomitu levat stomachum; alius frequenti cibo fulcit; alius, interposito jejunio, corpus exhaurit et purgat. Hi quorum pedes dolor repetit, aut vino aut balneo abstinent: in cetera negligentes, huic a quo sæpe infestantur, occurrunt.'

[c] *Unde illis odia*] Id est, Balbo et Othoni, illi apud Senatum populumque; huic, apud dominantes. *Pichena.* Immo ipsis inter sese, quæ Balbus executus est accusando et damnando Othonem. *Gronovius.*

Unde illis odia] Unde illis invicem odia, haud dubie et etiam principis offensio in Othonem, qui sic hiantem delatorem frustratus esset; unde illi mox exilium redditum: forte et Senatus offensio, qui talem intercessorem sperneret, et Lælium exhorreret.

[d] *Satrio Secundo*] Ille idem est, qui supra cliens Sejani, et nunc, ut apparet, ejus eversor. *Lipsius.*

[e] *Fuerat*] Denotat, Albucillam fuisse repudiatam a Satrio, forte ob amores et adulteria: forte et ob novam fortunam Satrii, ut qui jam excelsior esset, detecta conjuratione Sejani.

[f] *Impietatis*] An crimen illud impietatis positum in solo adulterio? certe jam ab Augusto, 'culpa inter viros fœminasque vulgata, crimen violatarum religionum' vocabatur.

Sic fuisse, colligi possit ex his, quæ sequuntur: 'Conscii et adulterii ejus,' quos simul et puto fuisse impietatis reos, eo ipso, quo adulteri erant; ita ut illi simul adulteri, et simul conscii *impietatis* in principem essent; quia

ut conscii[6] et adulteri ejus, Cn. Domitius, Vibius Marsus,

NOTÆ

nempe ut adulteri illi, connectebantur Albucillæ reæ.

Nempe rei illi *impietatis*, indirecte in principem, per consequentiam nempe et præsumtionem aliquam; eo quod illa 'culpa inter viros fœminasque vulgata' sit contra decus publicum, contra Rempubl. et sic *impietas* fuit *in principem*, quia inde conjurationes oriri potuerunt in principem, patriam, &c.

Crimen impietatis in Principem] Et majestatis unum et idem est hoc loco. Repete quæ supra diximus de crimine *violatarum religionum*: nec aliud fuit crimen mulieris, ut puto, quam adulterium, quam 'culpa vulgata inter viros et fœminas:' nec aliud etiam scelus consciorum ipsius, quam quia adulteri et corruptores illius fuerant.

Impietatis in Principem] Non difficile captu de fœmina, quæ *connexa Cæsari*, seu propinqua illius, adulterii rea esset. Nam ipsa rea *impietatis in principem*, ob affinitatem, et simul adulter ipsius reus ejusdem sceleris; quia nempe sic corpori fœminæ annexæ Cæsari illudebatur; et etiam, quia hæc genus adulteria semina coitionum seu conjurationum in principem et Rempubl. erant, ut patet ex his quæ affert Seneca de Julia Augusto genita.

Quare id *crimen impietatis* in principem fuit, simul et *crimen majestatis*, et forte vice versa. Hinc l. II. 50. 'Variliam sororis Augusti neptem, &c. quia Cæsari connexa adulterio tenebatur, majestatis delator arcessebat.'

Præter violatas per adulterium religiones Deorum, in matrimoniis tanto tamque sacro ritu celebratas, hæ etiam rationes ex principe accedere potuerunt; quia nempe in principem cumulatæ et collatæ omnes religiones, omnia sacra translata erant: igitur impietas in principem fuit ob *sacra regni*, ob *auspicia imperatoria*, et quia princeps *caput orbis* et urbis, ut scribit Lucanus l. v. 'Cum totum hac anima populorum vita salusque Pendeat, et tantus caput hoc sibi fecerit orbis.'

Quia *pater patriæ*, quia *Pontifex Maximus*, quia *Augustus*, quia *sacro sanctus* speciali titulo ille, utpote *tribunitiam potestatem perpetuam* habens: quibus titulis omnibus sanctus et inviolatus esse debuit Cæsar, et consequenter domus et consanguinei illius.

Et hoc commune habuit fœmina, etiam extranea a domo Cæsaris, cum muliere connexa principi, si adulterium commisisset.

Erat quippe impietatis rea in principem, his causis proxime allatis; licet propinqua Cæsaris alio vinculo, et alio etiam sceleris vocabulo astringeretur.

Nempe quia peccabat in corpus, Juliæ ac principali, seu regiæ familiæ connexum et consanguineum; unde probrum et dedecus in principem: et ad plura peccanda conscios invitabat tale corpus, tale crimen, non solum libidinis incitamento, sed etiam aviditate dominandi.

Cum non tantum adulteri corpora sociarent, sed etiam agitarent, miscerentque consilia invadendi Rempublicam.

Et sic suspectabantur rerum novarum, aut saltem id metus dominantium fingebat. Quod et locum habuit in extraneis amorum flagitiis; præcipue si vulgata esset ea culpa inter nobiles viros et fœminas.

[6] *Conscii*] *Conscii* tantum forte il-

L. Arruntius. De claritudine Domitii supra memoravi. Marsus quoque vetustis honoribus et illustris studiis erat. Sed 'testium interrogationi, tormentis servorum,[h] Macronem præsedisse,' commentarii ad Senatum missi ferebant: nullæque in eos Imperatoris literæ suspicionem dabant, invalido ac fortasse ignaro, ficta pleraque, ob inimicitias Macronis notas in Arruntium.

48. Igitur Domitius,[i] defensionem meditans, Marsus, tanquam inediam destinavisset, produxere vitam: Arrun-

Cn. Domitius, Vibius Marsus, L. Arruntius. De nobilitate Domitii antea tradidi. Marsus etiam antiquo decore, et clarus literarum doctrina erat. *Sed codicilli ad Patres missi præferebant,* Macronem præfuisse examini testium, et quæstioni mancipiorum; *nullaque in eos epistola principis suspicionem creabat,* ipso *infirmo, ac forte inscio, subdita esse ac supposita plurima, propter odia Macronis in Arruntium manifesta.*

Itaque Domitius, dum purgare scelus cogitat, Marsus, velut abstinentia cibi mori constituisset, supervixere: Arruntius, hortantibus amicis ut cunctaretur, subjecit;

NOTÆ

lius, quia *adulteri:* forte tamen et aliud genus *impietatis in principem* esse potuit, præter crimen adulterii, forte obtrectatio aut quid simile; sed censuerim potius, fuisse *culpam* illam *vulgatam;* quia 'multorum amoribus famosa Albucilla,' quod maxime formidolosum principi suspicaci: et id censeo præcipue, quia indistincte et nullo certo culpæ vocabulo, *impietatem* tantum appellat Tacitus.

[h] *Tormentis servorum*] Dio l. LV. 'Cum non liceret servum contra dominum, adhibitis tormentis, quæstioni subjici; hujusmodi servos, si usus postularet, publico, vel sibi vendi jussit; ut sic alieni a reo facti, seu extra ejus potestatem positi, examinari possent. Id a nonnullis culpatum, legem dissolvi ea dominatione querentibus, aliis necessario id fieri dicentibus, cum multi hoc jure freti, in ipsum et magistratus conspirarent.'

Servorum] Albucillæ nempe et forte adulterorum, et præcipue Arruntii, quem maxime oderat Macro.

[i] *Domitius*] De quo sic Suetonius Ner. 5. Domitius 'ex Antonia majore patrem Neronis procreavit, omni parte vitæ detestabilem. Si quidem comes ad orientem C. Cæsaris' (qui filius Augusti) 'juvenis, occiso liberto suo, quod potare quantum jubebatur recusarat, dimissus e cohorte amicorum, nihilo modestius vixit. Sed et in viæ Appiæ vico, repente puerum, citatis jumentis, haud ignarus obtrivit: et Romæ, medio foro, cuidam equiti Rom. liberius jurganti oculum eruit. Perfidiæ vero tantæ, ut non modo argentarios pretiis rerum coëmtarum, sed et in prætura, mercede palmarum aurigarios fraudaverit,' &c.

Ibid. 'Majestatis quoque et adulteriorum, incestique cum sorore Lepida, sub excessu Tiberii reus, mutatione temporum evasit: decessitque Pyrgis morbo aquæ intercutis.' Ut vides, non solum *adulterii* reus Domitius, sed etiam *incesti.*

Infra 6. Ner. 'De genitura' Neronis 'formidolosa conjectantibus,

tius, cunctationem et moras suadentibus amicis, 'Non eadem omnibus decora,' respondit: 'sibi satis ætatis: neque aliud pœnitendum, quam quod inter ludibria et pericula[1] anxiam senectam toleravisset, diu Sejano, nunc Macroni, semper alicui potentium invisus; non culpa, sed ut flagitiorum impatiens. Sane paucos et supremos Principis dies posse vitari: quemadmodum evasurum imminentis juventam? An, cum Tiberius, post tantam rerum experientiam, vi dominationis convulsus et mutatus sit, C. Cæsarem, vix finita pueritia, ignarum omnium, aut pessimis innutritum, meliora capessiturum, Macrone duce? qui, ut deterior, ad opprimendum Sejanum delectus, plura per scelera Remp. conflictavisset: prospectare jam se acrius servitium, eoque fugere simul acta[j] et instantia.' Hæc vatis in modum dictitans, venas resolvit. Documento sequentia erunt, bene Arruntium morte usum. Albucilla irrito ictu a semet vulnerata, jussu Senatus in carcerem fertur. Stuprorum ejus ministri,[k] 'Carsidius[2] Sacerdos,[l] Prætorius,[m]

non eadem omnibus honesta: se satis vixisse; neque aliud excusandum sibi in vita, quam quod inter contumelias et discrimina solicitam senectutem traxisset, diu infestus Sejano, nunc Macroni, semper alicui præpollentium infensus, non crimine *suo*, sed ut vitiorum ac scelerum intolerans. Certe paucos et extremos Tiberii dies declinari posse: at quo pacto vitaturum impendentis *principis* adolescentiam? An cum Tiberius, tanto rerum usu probatus, licentia imperii labefactus et corruptus sit; C. Cæsarem, vix pubertatem atque adolescentiam ingressum, rerum omnium rudem, aut deterrimis imbutum a teneris, meliores artes amplexurum esse, auctore Macrone? qui, ut pejor ad subvertendum Sejanum ascitus, majora per flagitia Rempub. divexavisset: providere se jam atrociorem gravioremque servitutem: ideoque se vitare simul, et præterita, et impendentia. *Hæc divini ad instar prædicans, venas abrupit. Specimen erit sequens dominatio, recte et in tempore mortem sumsisse Arruntium. Albucilla, cum se vano frustraneoque vulnere percussisset, jussu Patrum in carcerem rapitur. Adulteriorum ejus conciliatores* etiam puniuntur; *statuitur*, ut Grasidius Sacerdos prætorius in insulam amoveretur, Pon-

1 Corrupte Ms. Flor. *pericularia*, ultima syllaba ex voce superiore repetita, ut recte monuit Ernestus. Nec tentandum cum Lipsio, *pericula varia;* cum Gronovio, *pericula tot*. Brotier.—2 In vulgatis libris, *Garsidius*. Bene emen-

NOTÆ

præsagio fuit etiam Domitii patris vox, inter gratulationes amicorum, negantis, quicquam ex se et Agrippina, nisi detestabile et malo publico nasci potuisse.'

j *Acta*] Acta, seu præterita, et simul quæ imminerent sub Caio, fugiebat.

k *Stuprorum ejus ministri*] Qui nempe veluti lenocinium fecerant, qui a-

ut in insulam deportaretur; Pontius Fregellanus amitteret ordinem Senatorium; et eædem pœnæ[n] in Lælium Balbum decernuntur: id quidem a[3] lætantibus, quia Balbus truci eloquentia habebatur, promtus adversum insontes.

49. Iisdem diebus Sex. Papinius, Consulari familia, repentinum et informem exitum delegit, jacto in præceps corpore: causa ad matrem referebatur; quæ, pridem repudiata,[o] assentationibus atque luxu[p] perpulisset juvenem ad

tius Fregellanus senatu moveretur; et idem supplicium in Lælium Balbum *decernitur, et quidem a gaudentibus* patribus, *quia Balbus atroci facundia reputabatur, et adversus innocentes audax.*

Sub idem tempus Sex. Papinius, consulari domo, subitum et inhonestum vitæ finem sumsit, misso in præceps corpore: causa in parentem ejus *refundebatur, quæ pridem repudio spreta, blanditiis et luxuria incitasset filium ad ea* flagitia, *quibus*

davit Ernestus, ut patet ex dictis in not. et emend, Annal. IV. 13. *Brotier.* —3 Acidalius frustra præpositionem omittit. *Idem.*

NOTÆ

dulteriis et congressibus Albucillæ faverant, hortos, domos, vel quid simile subministrando. Sic infra de equitibus Rom. l. XI. 4. 'Causa necis ex eo, quod domum suam Mnesteris et Poppææ congressibus præbuissent.'

[l] *Sacerdos*] Nomen familiæ et hominis, non sacerdotii, aut dignitatis.

[m] *Prætorius*] Non forte, quia prætura functus, sed, quia prætoria insignia obtinuisset, nam distinguit Tacitus inter *prætorium* et *prætura functum.*

[n] *Eædem pœnæ*] Puto, ut etiam in insulam deportaretur, sic enim et ordinem et civitatem simul amittebat. Non forte quod Balbus minister fuisset stuprorum, sed quia innoxios accusando, multorum odia in se adverterat: supra 'unde illis odia.'

Sicque propter atrocitatem morum et pravam facundiam in insula clausus est. Similia habes exempla supra. Forte propter utrumque, et quia favisset Albucillæ amoribus, et quia insontes oppresserat; puto tamen tantum ordine motum fuisse.

[o] *Quæ, pridem repudiata*] Capiunt, quasi diu multumque repudiata repulsaque esset a filio, cujus amore teneretur ipsa.

Sed melius est, repudiatam fuisse pridem a marito, patre hujus filii, quem suæ curæ relictum indulgentius pro genio muliebri educabat, eumque tandem 'assentationibus et luxu,' forte et incesti flagitio, (quod tamen non dicit præcise Tacitus) eo perpulit, ut remedium 'non nisi morte inveniret.'

Potuit certe intervenisse crimen illud, sed ex verbis Taciti non satis liquet fuisse convictam tanti sceleris. Etiam luxu, prodigentia, et aliis ab incesto flagitiis, eo potuit perduci juvenis, ut nisi morte ei succurri non posset.

[p] *Atque luxu*] De quo Seneca: 'Utinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus: infantiam statim deliciis solvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes et mentis et corporis frangit.'

ea,[q] quorum effugium non nisi morte inveniret.[r] Igitur accusata in Senatu, quanquam genua Patrum[s] advolveretur, 'luctumque' communem,[t] et magis imbecillum, tali super casu, fœminarum animum,' aliaque in eundem dolorem mœsta et miseranda diu ferret,[2][u] urbe tamen in decem annos prohibita est, donec minor filius lubricum juventæ exiret.

exitum non nisi exitio suo *reperiret. Igitur interrogata in curia, quamvis ad Patrum pedes procumberet*, doloremque utrique sexui parem *obtestaretur*, et insuper magis infirmam in hujusmodi calamitate mulierum indolem, *aliaque in eundem casum tristia et miseratione digna diu ingereret; urbe tamen in decennium exacta est, dum junior filius lubricum ætatis egrederetur.*

1 Male tentat Lipsius, *lectum*. Brotier.—2 Ingeniose conjecit Lipsius, *miseranda differret*. Immo vir alius, *diu fleret:* quod si quid mutandum, mallem *afferret* vel *efferret*, ut *afferret* significaret idem quod *extolleret, augeret*. Vide Misc. Obs. VIII. 291. Probant omnes: nemo tamen veterem scripturam mutavit, quod forte hæc diu, muliebri more, jactaverit. *Idem.*

NOTÆ

Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? nondum prima verba exprimit, et jam coquum intelligit, jam conchylium poscit. Ante palatum eorum, quam os instituimus. In lecticis crescunt; si terram attigerint, e manibus utriusque sustinentium pendent. Gaudemus, si quid licentius dixerint. Verba, ne Alexandrinis quidem permittenda, deliciis, risu, osculo excipimus. Nec mirum: nos docuimus, ex nobis audierunt. Nostras amicas, nostros concubinos vident. Omne convivium obscœnis canticis strepit. Pudenda dictu spectantur, fit ex his consuetudo, deinde natura.'

q *Perpulisset juvenem ad ea*] Intelligit *incestum* simile, quale objectum Ciceroni in Tulliolam; de quo infami sermone Servius ad illud Virgil. 'Hic thalamum invasit natæ.' *Lipsius.*

Neque etiam Dio, qui venenum colligit spargitque in viros Rom. honestissimos, hanc contumeliæ occasionem in Ciceronem omisit. Sed id fide Græca, ut pleraque alia scribit, Dio.

r *Non nisi morte inveniret*] Tacitus idem dixit mox de Nerone, qui etiam incesti suspectus, l. XV. 'Percontanti Neroni, cur in cædem suam conspiravisset, breviter respondens, non aliter tot flagitiis ejus subveniri posse.' Nec tamen etiam Nero incesti compertus. Sunt et alia flagitia, quibus nisi morte succurri non potest: incendiarius etiam et parricida fuit Nero. Neque etiam hoc loco Taciti, fœmina incesti manifesta est, suspecta tamen maxime, cum ipsa ad multos annos urbe domoque amoveatur.

s *Patrum*] Duplici titulo *patres;* et quia senatores, et quia patres familias. Sed proprie *senatores* hic intelligit.

t *Communem*] Nempe matrum patrumque, virorum et fœminarum, in morte filiorum mœstitiam eandem esse; cum hoc tamen discrimine, quod magis fluxum imbecillumque sit in tali casu fœminarum ingenium.

u *Diu ferret*] Forte *dissereret*, vel *differret*. Vulgatam tamen non sperno.

50. Jam Tiberium corpus, jam vires, nondum dissimulatio deserebat: idem animi rigor: sermone ac vultu intentus,[v] quæsita interdum comitate quamvis manifestam defectionem tegebat: mutatisque[w] sæpius locis, tandem apud promontorium Miseni[x] consedit, in villa, cui L. Lucullus[y] quondam dominus. Illic, eum appropinquare supremis, tali modo compertum. Erat medicus, arte insignis, nomine Charicles, non quidem regere valetudines Principis solitus, consilii tamen copiam præbere. Is, velut propria ad ne-

Jam Tiberium valetudo destituebat, jam robur, nondum tamen eum fingendi artes relinquebant. Eadem ingenii truculentia, verbis, voce, et intuitu acer, affectata quandoque urbanitate, quamvis compertum languorem occultabat; et sæpius loca permutans, demum apud promontorium Miseni substitit in prætorio seu prædio, *quod L. Lucullus possidebat olim. Illic ei instare mortem tali arte cognitum est. Erat medicus doctrina eximius, vocabulo Charicles, non quidem curare valetudinem Cæsaris consuetus; attamen consilii copiam exhibere solebat. Is, tanquam ad res*

NOTÆ

[v] *Vultu intentus*] Sueton. Tib. 68. 'Incedebat cervice rigida et obstipa: adducto fere vultu, plerumque tacitus,' &c.

[w] *Mutatisque*] Sueton. Tib. 72. 'Rediens ergo propere Campaniam, Asturæ in languorem incidit. Quo paulum levatus Circeios pertendit. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret, Castrensibus ludis non interfuit solum, sed etiam missum in arenam aprum, jaculis desuper petiit: statimque latere convulso, et ut exæstuarat, afflatus aura, in graviorem recidit morbum.'

[x] *Miseni*] Misenum promontorium Campaniæ provinciæ, ad mare Tyrrhenum: hodie *Capo di Miseno*, in Terra Laboris, provincia regni Neapolitani. *Tillemontius.*

[y] *In villa, cui L. Lucullus*] De ea fere his verbis Plutarchus in Mario: 'Villam in Misenensi Marius amœnam, et mollius exstructam possidebat, quam deceret virum militarem, et tot bellorum victorem. Eam aiunt LXXV. ∞. denarium emisse Corneliam, nec multo post L. Lucullum quingentis millibus denarium et ducentis. Tantum brevi luxuria crevit, et civitas invaluit in abundantes opes.'

75000 *denarium* sunt nostro more 22500 libræ. Et 500200 *denarium*, sunt 1500060 libræ Turon. Pono sex asses nostros pro denario Romano. Ostendi tamen alibi, villam istam Marii, in speciem et instar Castrorum ædificatam fuisse.

In villa, &c.] Sueton. Tib. 73. 'Interim cum in actis senatus legisset, dimissos ac ne auditos quidem quosdam reos, de quibus strictim, et nihil aliud quam nominatos ab indice, scripserat; pro contemto se habitum fremens, repetere Capreas quoquo modo destinavit, non temere quicquam nisi ex tuto ausurus. Sed et tempestatibus et ingravescente vi morbi retentus, paulo post obiit in villa Luculliana, octavo et septuagesimo ætatis anno, tertio et vigesimo imperii, decimo septimo Kalend. Aprilis.'

gotia digrediens,[a] et per speciem officii,[1 a] manum complexus,[b] pulsum venarum[c] attigit: neque fefellit:[d] nam Tiberius, incertum an offensus, tantoque magis iram premens, 'instaurari epulas' jubet, discumbitque ultra solitum; quasi honori abeuntis amici tribueret. Charicles tamen, 'labi spiritum, nec ultra biduum duraturum,' Macroni firmavit. Inde cuncta colloquiis inter præsentes, nuntiis apud Legatos et exercitus festinabantur. XVII. Kal. Aprilis,[2 e] interclusa anima,[f] creditus est mortalitatem explevisse. Et

suas discedens, et prætextu honoris, dextram Cæsaris *contingens,* velut osculaturus, *pulsum venarum contrectavit: neque* principem *latuit; quippe ille, dubium an iratus, et tanto magis indignationem tegens,* renovari convivium *præcipit, accumbitque præter morem; velut id digredientis amici decori daret. Charicles tamen* deficere animam, nec ultra duos dies victurum ipsum, *Macroni asseveravit. Hinc omnia, sermonibus inter astantes habitis, literis apud legatos legionesque properabantur. Decimo septimo Kal. Aprilis, intercepto spiritu, mortem obiisse puta-*

1 Perperam tentat Lipsius, *per speciem osculi.* Brotier.—2 Ita Ms. Flor. et Ernestus. In vulgatis libris, *decimo septimo Kalend. Aprilis.* Ex Corneliano usu potius dicendum, *septimo decimo Kalendas Aprilis,* ut recte monuit J. Fr. Gronovius. Sicque emendandum videtur apud Suetonium in Tiber. 73. *Idem.*

NOTÆ

[a] *Digrediens*] Ab aula et a mensa Cæsaris, cui ut apparet ex sequentibus, medicus accumbebat: discumbitque ultra solitum Tiberius, et instaurat epulas, *quasi* id *honori abeuntis amici tribueret,* Chariclis nempe medici. Aliud tamen cogitabat, aliud agebat.

[a] *Per speciem officii*] Nescio an *per speciem osculi.* Ea quidem mens. Suetonius: 'cum manum sibi osculandi causa apprehendisset.' *Lipsius.*

[b] *Manum complexus*] Nempe velut osculaturus, et osculari debuit, sed alio consilio manum Tiberii complectebatur, nempe ut sic venas explorandi spatium quæreret.

[c] *Pulsum venarum*] Quem *pulsum,* ut puto, describit Plinius l. VII. 52. 'Signa lethalia, &c. venarum inæquabili, aut formicante percussu.'

[d] *Neque fefellit*] Omnino intelligit *Tiberium,* non *Chariclem:* neque latuit, inquit; neque hoc egit ita caute Charicles, ut Tiberius non sentiret dolum, et arcana sua tentari.

Argumentum hujus rei et Charicles, et qui circa erant, interpretabantur, quod tenuit hominem, quasi cœna viatica prosecuturus, et apparatis epulis secum discumbere jussit, et solito longius in triclinio duravit, ut eum ambiguum redderet, seseque firmiorem probaret, quam fortassis arteria promisisset.

Quidam gnari morum ejus, et quantopere nollet intima sua nosci, etiam graviter offensum ducebant, et ut hoc quoque dissimularet, magis benignitatem et amici honorem fingere. *Gronov.*

[e] XVII. *Kal. Ap.*] Die sexta decima Martii mensis.

[f] *Interclusa anima*] Sic Curt. l. III. 'Interclusus spiritus arcte meabat.'

multo gratantum concursu, ad capienda imperii primordia C. Cæsar egrediebatur: cum repente affertur, 'redire Tiberio vocem ac visus, vocarique, qui recreandæ defectioni cibum afferrent.' Pavor hinc in omnes: et ceteri passim dispergi, se quisque mœstum aut nescium fingere: Cæsar, in silentium fixus, a summa spe novissima expectabat: Macro intrepidus, 'opprimi senem injectu multæ vestis,' jubet, 'discedique ab limine.'[g] Sic Tiberius finivit,[h] octavo et septuagesimo ætatis anno.[i]

51. Pater ei Nero, et utrimque origo gentis Claudiæ, quanquam mater in Liviam[j] et mox Juliam familiam adop-

batur; et plurimo gratulantium affluxu, C. Cæsar exibat ad auspicia imperii delibanda; cum subito nunciatur, remeare Tiberio vocem, et intuitum; appellarique, qui alimentum ministrarent, instaurando deliquio. *Hinc metus in cunctos, et ceteri passim fugere, se quisque tristem aut ignarum simulare: C. Cæsar silentio attonitus, a summo fastigio exitium ultimum metuebat; at Macro interritus præcipit,* suffocari senem, plurima veste ingesta, exirique a foribus. *Ita Tiberius extinctus est, octavo et septuagesimo ætatis anno.*

Nerone patre genitus erat, *et ab utroque parente ex familia Claudiorum* ortus, *tametsi mater ejus* Livia *adoptata sit in gentem Liviam, et postea Juliam. Even-*

NOTÆ

[g] *Discedique ab limine*] Jussit scilicet, ut qui in prætorio, vel prope cubiculum, officii gratia, liberti, familiaresque, qui non conscii, nec fidi C. Cæsari erant, propere facesserent, tanquam principe jam mortuo. Sed ea mente, ut ipse ac Cæsar securius mortem seni accelerarent. *Pichena.*

[h] *Sic Tiberius finivit*] Sueton. Tib. 73. 'Sunt qui putent venenum ei a Caio datum lentum atque tabificum. Alii in remissione fortuitæ febris cibum desideranti negatum: nonnulli pulvinum injectum (a Caio) cum extractum sibi deficienti annulum mox resipiscens requisisset. Seneca eum scribit, intellecta defectione, exemtum annulum, quasi alicui traditurum, parumper tenuisse; dein rursus aptasse digito, et compressa sinistra manu, jacuisse diu immobilem; subito vocatis ministris, ac nemine respondente, consurrexisse, nec procul a lectulo deficientibus viribus concidisse.'

Finivit] Anno 1. Olympiadis 204. Romæ conditæ 790. Christi 37. Vide notas c. 44. supra. *Tillemon.*

[i] *Octavo et septuagesimo ætatis anno*] Vel, ut Victor, post septuagesimum octavum annum, et mensem quartum. Dio tamen anno toto diversus ab istis, qui ait vixisse, 'septem et septuaginta annos, et menses quatuor et dies novem.'

Et hercle verius, si Suetonio credendum et actis: qui natum Tiberium ponunt, anno urbis 712. Munatio, et Lepido Coss. XVI. Kal. Decembres.

Mortuus autem est consensu omnium anno 790. XVII. Kal. Aprilis. Quanquam et Dionis rationes non plane ad eum calculum pariaveris. *Lipsius.*

[j] *Mater in Liviam*] Discrepat hoc inter auctores: neque enim mater Tiberii adoptata fuit, sed avus ejus maternus, auctore Tranquillo in Tib. 3. 'Insertus est et Liviorum familiæ;

gotia digrediens,[z] et per speciem officii,[1 a] manum complexus,[b] pulsum venarum[c] attigit: neque fefellit:[d] nam Tiberius, incertum an offensus, tantoque magis iram premens, 'instaurari epulas' jubet, discumbitque ultra solitum; quasi honori abeuntis amici tribueret. Charicles tamen, 'labi spiritum, nec ultra biduum duraturum,' Macroni firmavit. Inde cuncta colloquiis inter præsentes, nuntiis apud Legatos et exercitus festinabantur. XVII. Kal. Aprilis,[2 e] interclusa anima,[f] creditus est mortalitatem explevisse. Et

suas discedens, et prætextu honoris, dextram Cæsaris *contingens*, velut osculaturus, *pulsum venarum contrectavit: neque* principem *latuit; quippe ille, dubium an iratus, et tanto magis indignationem tegens*, renovari convivium *præcipit, accumbitque præter morem; velut id digredientis amici decori daret. Charicles tamen* deficere animam, nec ultra duos dies victurum ipsum, *Macroni asseveravit. Hinc omnia, sermonibus inter astantes habitis, literis apud legatos legionesque properabantur. Decimo septimo Kal. Aprilis, intercepto spiritu, mortem obiisse puta-*

1 Perperam tentat Lipsius, *per speciem osculi*. Brotier.—2 Ita Ms. Flor. et Ernestus. In vulgatis libris, *decimo septimo Kalend. Aprilis.* Ex Corneliano usu potius dicendum, *septimo decimo Kalendas Aprilis*, ut recte monuit J. Fr. Gronovius. Sicque emendandum videtur apud Suetonium in Tiber. 73. *Idem*.

NOTÆ

[z] *Digrediens*] Ab aula et a mensa Cæsaris, cui ut apparet ex sequentibus, medicus accumbebat: discumbitque ultra solitum Tiberius, et instaurat epulas, *quasi id honori abeuntis amici tribueret*, Chariclis nempe medici. Aliud tamen cogitabat, aliud agebat.

[a] *Per speciem officii*] Nescio an *per speciem osculi*. Ea quidem mens. Suetonius: 'cum manum sibi osculandi causa apprehendisset.' *Lipsius*.

[b] *Manum complexus*] Nempe velut osculaturus, et osculari debuit, sed alio consilio manum Tiberii complectebatur, nempe ut sic venas explorandi spatium quæreret.

[c] *Pulsum venarum*] Quem [illegible] ut puto, describit [illegible] 'Signa lethalia, &c. [illegible] quabili, aut formicante [illegible]

[d] *Neque fefellit*] [illegible] *Tiberium*, non Chari[illegible]

it, inquit; neque hoc egit ita caute Charicles, ut Tiberius non sentiret dolum, et arcana sua tentari.

Argumentum hujus rei et Charicles, et qui circa erant, interpretabantur, quod tenuit hominem, quasi cœna viatica prosecuturus, et apparatis epulis secum discumbere jussit, et solito longius in triclinio duravit, ut eum ambiguum redderet, seseque firmiorem probaret, quam fortassis arteria promisisset.

Quidam gnari morum ejus, et quantopere nollet intima sua nosci, etiam graviter offensum [illegible] hoc [illegible] dissimul[illegible] [illegible] amici [illegible]

multo ...
C. Cæsar ...
rio ...
cibum ...
dispergi ...
in silentium ...
cre intrepidus ...
' discedique a ...
septuagesimo ...

51. Pater ...
quamquam mater ...

Nerone patre ...
tametsi mater ...

g *Discedique ab ...*
cet, ut qui in ...
biculum, officii ...
aresque, qui ...
Cæsari erant, ...
tanquam princip...
ea mente, ut ...
mortem seni ...
b *Sic Tiberius ...*
73. ' Sunt qui ...
Caio datum ...
Alii in ...
hum ...
pulvinum ...
tractum ...

que
ob-
pos-

tem-
apta-
mina

atur,
Ex
omo,
exe-
tabi-
nper
ebus.
Dio
nor-
nas-
eam
jus-
lau-
um

ja-
sed
su-
m
m
m
li-

bilis
ue, si-
jussit.
mens

tionibus transierit.[1] Casus prima ab infantia ancipites: nam proscriptum patrem exul secutus, ubi domum Augusti privignus introiit, multis æmulis conflictatus est, dum Marcellus et Agrippa, mox Caius Luciusque Cæsares, viguere. Etiam frater ejus, Drusus, prosperiore civium amore[k] erat. Sed maxime in lubrico egit, accepta in matrimonium Julia, impudicitiam uxoris tolerans, aut declinans.[l] Deinde Rhodo regressus, vacuos Principis Penates[m] duodecim annis, mox rei Romanæ arbitrium tribus ferme et viginti obtinuit. Morum quoque tempora illi diversa: egregium vita famaque, quoad privatus, vel in imperiis sub Augusto fuit: occultum ac subdolum fingendis virtutibus, donec Germani-

tus seu accidentia habuit *a teneris annis plena discriminis: quippe proscripto patri exulanti comes, postquam privignus iniit penates Augusti, plurimis rivalibus exagitatus est, dum Marcellus et Agrippa, dein Caius et Lucius Cæsares, floruere. Etiam frater ejus Drusus secundiore apud populum Rom. favore erat. Sed præcipue discrimen adiit, cum ducta uxore Julia, libidines conjugis ferret aut vitaret. Postea Rhodo reversus, inani Augusti domo, per duodecim annos, dein summa rerum et imperii per tres fere et viginti potitus est. Ingenii etiam tempora illi dissimilia* fuere; *eximius et insignis* egit *vita atque existimatione, quamdiu privatus, vel provinciis, principe Augusto, præfuit; obscurus et fallax simulandis bonis*

1 Emendandum *transierat*, contendit Ernestus. *Transierit*, retineri potest. *Brotier.*

NOTÆ

adoptato in eam avo materno.'

Quod mihi fit verisimilius, cum apud Velleium lego, 'Livius Drusus Juliæ Augustæ pater,' et infra; 'Livia nobilissimi et fortissimi viri Drusi Claudiani filia:' hoc nomen ejus fuit, qui ducto genere ex Appio Claudio Pulchro, nomen, Romano more, adoptione inflexum haberet.

Ceterum auctor noster hujus Annalis initio dixit Augustam nobilitatis per Claudiam familiam et adoptione Liviorum Juliorumque clarissimæ: verius quid sit, in medium relinquo. *Vertran.*

Sive pater, sive filia adoptetur, idem decus eademque nobilitas, et quod fuit in patre usurpatum, id facile tribui Liviæ potuit, præcipue cum Augustæ decus augere, nec abs re, gauderent auctores.

[k] *Prosperiore civium amore*] Drusus, quam Tiberius fuit: propterea illum oderat. Sueton. Tib. 50. 'Odium adversus necessitudines in Druso primum fratre detexit: prodita ejus epistola, qua secum (nempe cum ipso Tiberio) de cogendo ad restituendam libertatem Augusto agebat,' &c.

[l] *Aut declinans*] Toleravit in urbe, et coram in aula; declinavit, cum Rhodum secessit.

Aut declinans] Nempe tormentum ex zelotypia declinabat, nec repudio aut aliter vindicare potuit, sed tantum silendo ac fugiendo, ne offenderet Augustum et Cæsares Juliæ filios. Quod probrum mox acriter vindicavit in Juliam, fame nempe et exitio.

[m] *Vacuos Principis Penates*] Hoc

cus[n] ac Drusus[o] superfuere: idem inter bona malaque mixtus, incolumi matre: intestabilis[p] sævitia,[2] sed obtectis libidinibus, dum Sejanum dilexit[q] timuitve;[r] pos-

artibus, dum Germanicus et Drusus floruere. Idem inter egregia et prava temperatus, superstite Augusta: dein *execrabilis crudelitate, sed occultis voluptatum flagitiis, dum Sejanum amavit, aut metuit: tandem erupit ipse in crimina*

2 Male tentat Muretus, *inde stabilis sævitia.* Idem.

NOTÆ

est, nullis jam æmulis: quippe mortuis Marcello et Agrippa; moxque etiam Caio, Lucioque Cæsaribus. *Pichena.* Et ad stoliditatem verso Postumo et in insulam amoto.

[n] *Donec Germanicus*] Sueton. Calig. 6. 'Auxit gloriam desideriumque defuncti atrocitas insequentium temporum: cunctis nec temere opinantibus, reverentia ejus ac metu repressam Tiberii sævitiam, quæ mox eruperit.'

[o] *Ac Drusus*] Filius nempe ipsius, quem ergo metuebat oderatque.

Germanicus ac Drusus] Sueton. Tib. 52. 'Filiorum neque naturalem Drusum, neque adoptivum Germanicum, patria charitate dilexit; alterius vitiis infensus:' ubi legit Lipsius: 'alterius virtutibus, alterius vitiis infensus.'

Sed perperam; nam statim reddit rationem Suetonius, cur non dilexerit Drusum, et ejus vitiis infensus fuerit; nempe quia 'animi fluxioris remissiorisque vitæ erat,' &c.

Dein paulo infra persequitur de Germanico, cur etiam ipsum non dilexerit Tiberius: 'Germanico usque adeo obtrectavit, ut et præclara facta pro supervacuis elevaret,' &c.

Sic de utroque filio separatim exequitur, cur ipsos non amaret Tiberius; sicque nihil addendum Suetonio, nihil mutandum.

[p] *Intestabilis*] 'Intestabilis autem est,' ut inquit Caius, 'et qui lege jubetur, ne ejus testimonium recipiatur, neve ipsi dicatur testimonium.' Ex eo factum est, ut *intestabilis* homo, invisus, sceleratus, flagitiosus et execrabilis esset. Horat. 'Is intestabilis et sacer esto.' Plautus: 'semper caveto, ne sic intestabilis.' *Turnebus.*

[q] *Dum Sejanum dilexit*] Sic Dio l. LVII. 'Cum multos alios post mortem statuis et publico funere ornasset, Sejani etiam vivi statuam æneam in theatro posuit: inde multæ ejusdem imagines a multis factæ, et laudes illius celebratæ et apud populum et apud senatum.'

[r] *Timuitve*] Dio l. LVIII. 'In Sejanum nihil aperte conatus Tiberius, sed alia via eum aggressus, statim consulem designavit, et curarum suarum participem vocavit, Sejanumque suum vocans, sæpe id repetiit; hoc etiam ad S. P. Q. R. scribens. Quo credito, decepti Romani, omnibus locis æreas eis statuas conjunctim posuerunt, in tabellis una ambos pingebant, sellasque aureas simul utrique in theatris locabant. Denique decretum est, ut ad quinquennium Coss. simul constituerentur, et utrique cum Romam intrarent, obviam procederetur: denique ad statuas etiam Sejani, ut ad Tiberii imagines solebant, sacrificarunt.'

Forte etiam tum Augusta Bilbilis nummum in honorem utriusque, simul inscriptis nominibus, cudi jussit. Sed *ad populum phaleras,* alia mens

tremo in scelera simul ac dedecora prorupit,[a] postquam, remoto pudore et metu, suo tantum ingenio utebatur.

simul et dehonestamenta flagitiaque, *postquam, sublata verecundia et formidine, sua tantum naturæ et moribus indulgebat.*

NOTÆ

Cæsaris, alia plebeculæ: 'facile est barbato imponere regi.'

Timuitve] Consulatu jam exierat Sejanus, cum subversus est. Sed Tiberius exeuntem ornavit eum et filium ejus sacerdotiis; sed simul ambiguus princeps etiam ornavit auguratu, mox et pontificatu Caium Cæsarem: quo dubium et trepidantem retineret Sejanum, monstrato Æmulo Caio, quem ille, ut successorem futurum suspectabat; quare et 'pœnitentia correptus Sejanus,' teste Dione, l. LVIII. 'quod non in consulatu aliquid ausus esset.'

[a] *Prorupit*] Sueton. Tib. 41. 'Ceterum secreti licentiam nactus, et quasi civitatis oculis remotus, cuncta simul vitia male dissimulata tandem profudit,' &c.

C. CORNELII TACITI

AB

EXCESSU DIVI AUGUSTI

ANNALIUM

LIBER UNDECIMUS.[1]

BREVIARIUM LIBRI.

CAP. 1—3. Valerius Asiaticus a Suilio et Sosibio accusatus fraude Messallinæ et Vitellii evertitur, et hilare moritur. 4. Somnium sævitiæ causa. 5. In perfidiam advocatorum lex Cincia flagitatur. 6. 7. Præmiis pro patrocinio modus ponitur a Principe.

8. Parthi discordant. Gotarzes pulsus vires reparat. 9. Pacem init cum Bardane; 10. hic victor a suis cæditur.

11. Ludi sæculares. Domitius Nero destinatur imperio. 12. Messallina Silium deperit. 13. Claudius aliud agit. Leges fert. Novas literarum formas vulgat. 14. De literarum inventoribus. 15. Claudius Haruspices firmat.

16. Italicus Rex Cheruscis petentibus datur: 17. mox de eo discordia gentis et bellum. 18. Rebellantes Chaucos Corbulo reprimit. Is severe agit in milites. 19. Frisios componit. Gannascum cædit. 20. Ardor ejus a Claudio

1 Ms. Reg. alium præfert titulum: C. CORNELII TACITI HISTORICI ILLUSTRIS XXX. LIBRORUM QUOS ÆDIDIT FRAGMENTA INCIPIUNT. ET PRIMO LIBER TERTIUS DECIMUS. VIXITQUE SUB DOMITIANO. Forte alia fuit olim librorum partitio. In Mss. tamen Vaticanis et Oxoniensibus vulgo legitur: *Cornelii Taciti actorum diurnalium Augustæ historiæ Liber* XI. Brotier.

repressus. Fossam inter Mosam et Rhenum ducit. Insignia triumphi ei indulta. 21. Sic et Curtio Rufo. 22. Nonius perit. De spectaculo gladiatorum et Quæstoribus.

23. Galli civitatem plenam affectant et, 24. Principe patrocinante, 25. impetrant, et primo quidem Ædui. Patricii suppleti. Lustrum conditum.

26. Messallina, amore vecors, 27. Silio palam nubit. 28. Turbantur aulici. 29. 30. Narcissus per pellices rem defert. 31. Claudius trepidat. Messallina bacchatur; 32. preces per Vestalem parat. 33. Narcissus Principem nutantem incitat, 34. preces amolitur, 35. 36. sontium, in his Mnesteris, supplicium urget. 37. 38. Messallinam, languente Principe, dein ignaro, cædi curat. Hæc gesta annis fere duobus,

C. VALERIO ASIATICO, M. VALERIO MESSALLA,

A. VITELLIO, L. VIPSTANO, COSS.

NAM Valerium Asiaticum, bis Consulem, fuisse quondam adulterum ejus,[a] credidit: pariterque hortis inhians, quos ille, a Lucullo[b] cœptos,[1 x] insigni magnificentia extollebat,

Etenim Messallina *existimavit Valerium Asiaticum, bis consulatu functum, olim stupri consuetudinem habuisse cum illa* (Poppæa): *et simul magnopere cupiens ipsa* possidere *hortos, quos idem* Asiaticus *a Lucullo inchoatos, in eximium*

NOTÆ

Hunc librum ἀκέφαλον esse, ne moneri quidem necesse est. Desunt autem, a fine libri VI. ad hujus initium, res gestæ annorum circiter decem; in quibus C. Caligulæ principatus in universum, et Claudiani imperii primores anni sex perierunt. Olim adolescens contexui Caianam historiam, et initia Claudii, Corneliano exemplo styloque. Distuli aut sprevi edere: postea in migrationibus meis, ut alia quædam, periit mihi hic labor, fraude an casu non dicam. *Lipsius.*

[a] *Adulterum ejus*] Poppææ, ut apparet. *Lipsius.*

[b] *Hortis inhians, quos ille a Lucullo*] Luculli, vel Lucalliani horti, fuerunt in Colle Hortulorum, et in Nona regione Romæ antiquæ. Hic nunc sunt horti Magni Ducis Toscanæ, in monte Pincio, vel *Medici alla Trinita de Monti*, in regione *Campo Marzo*, et in Roma moderna. Ex Roma antiq. Nardini, &c. *Tillemonius.*

[x] *A Lucullo cœptos*] Libri vett. *a Lucullo emtos:* iidem *extollebat;* non quod Rhenano supponere visum, *excolebat.* Luculliani horti infra sæpius nominati et in principis res pervenerunt,

Suilium accusandis utrisque immittit. Adjungitur Sosibius,[c] Britannici educator, qui, per speciem benevolentiæ, moneret Claudium, 'cavere[2] vim atque opes[d] Principibus infensas: præcipuum auctorem[e] Asiaticum interficiendi Cæsaris: non extimuisse concionem[3] [f] Populi Romani,

splendorem exornabat, impellit Suilium ut ambos accusaret. Adjicitur Sosibius, præceptor Britannici, qui prætextu amicitiæ, consuleret Claudio, maximam auri copiam, multasque divitias infestas esse dominantibus: præcipuum consultorem fuisse Asiaticum interimendi C. Cæsaris: nec id veritum ipsum, palam

1 Sic Mss. et Puteolanus. In editione principe *captos*. Margini Ms. Harl. ascriptum *emtos*.—2 Ryckius omnino omisit *cavere*. Quæ lectio est a Lipsio, videturque vera, licet in Florentino Cod. Longobardicis literis exarata, juxta recentissimam collationem: *caveri atque opes:* ut mirer Pichenam testari in hoc Ms. legi, *auri vim atque opes*. In Cod. Ms. cujus Rodolphus Agricola quondam, nunc ipse sum dominus: *caveret vim atque opes*. In Reg. *caveri vim atque opes*. Ryckius. Gronovius habet *caveri* pro *cavere*.—3 Ms. Flor. et

NOTÆ

manseruntque ad ætatem Trajani. De iis quidem Plutarchus: 'Ex quo etiam nunc, tanta accessione facta ad luxum, horti Luculliani inter sumtuosissimas res principis censentur. *Lipsius.*

A Lucullo cœptos] Cœperat hortos illos Lucullus magnifice ædificare, nec perfecerat. In rem Asiatici venerunt, isque absolvebat, extollebatque. Quid vero ad historiam pertineat, emeritne donone acceperit Asiaticus? Absurdum deinde a Lucullo emisse, cujus ne nepotes quidem novisse potuerit. Vide quæ infra annotavi in verbis, 'Lucullianos in hortos.' *Pichena.*

[c] *Sosibius*] Nescio an ille sit qui Arnobio nominatus l. IV. 'Nam ab Hippocoontis liberis ipsum Sosibius Herculem cruciatum retulisse pronunciat:' itemque Clementi Alexandrino, ad gentes. Suidas etiam literatoris meminit hoc nomine, in Σωσίβιος. *Lipsius.*

[d] *Auri vim atque opes*] Dio: 'Asiaticus vero dimisit imperium (consulare) propter ingentes divitias, ob quas et mox interfectus est.' Adde reliqua, cum iis quæ apud Zonaram excerpta sunt.

Auri vis optima dictio, quam iterum usurpat noster l. XVI. 'Specum altitudine immensa, quo magna vis auri contineretur.'

Repugnaverunt mihi quidam e supervacuo, in verissima emendatione, quam probet iis vel Aristoteles IV. Polit. c. 11. 'Qui in affluentia fortunæ, virium, opum, et amicorum, aliorumque talium constituti sunt, regi atque obedire, neque volunt, neque norunt.' Ex quo vides, Sosibium vere monuisse, 'aurum et opes principibus infensa.' *Lipsius.*

[e] *Præcipuum auctorem*] Quod falsissimum. Neque auctor, neque conscius aut particeps fuit Asiaticus talis cædis. Sed tantum pro Rostris facinus laudavit, postquam commissum erat; ut sic exterreret furentes milites et in cædem civium paratos erumpere. Et innocentes quidam tum occisi sunt.

[f] *Non extimuisse concionem*] Ex scriptis legas, *non extimuisse conciona*

fateri, gloriamque facinoris ultro petere: clarum ex eo in urbe, didita per provincias[g] fama, parare iter ad Germanicos

et publice confiteri in concione populi Rom. et sibi vindicare ultro decus facinoris: ex eo tempore illustrem *ipsum* in civitate *esse*, *etiam* rumore sparso decoris per provincias, meditari profectionem ad legiones Germanicas:

Bud. *concione* (ed. pr. *concionem*) *p. R. fateri*. Sed vulg. inde a Puteol. *in concione*. Illud restituimus potius, recteque distinguimus. Olim (cum milites Cæsaris necem ulturos voce sua deterruisset: 'utinam ego ipsum interfecissem!' quod Dio, L. 59. refert); at nunc apertius *fateri*, se non probatorem modo, sed et suasorem, auctorem, necis fuisse, *gloriamque facinoris ultro* (ultra quam olim professus erat) *petere*. Cf. quæ Cicero similiter ab Antonio insimulatus de nece Cæsaris dicit Philipp. II. 11. seq. ibique a variis notata. Videant jam intelligentiores, num bene discesserimus a vulgata, quæ Pichenam auctorem habet, *non extim. in concione P. R. fateri*, &c. Is quidem ex Cod. Flor. bene restituit *fateri* (quod Rhenanus omiserat, ut in Cod. Bud. non

NOTÆ

populi Rom. fateri gloriamque. Id est, *in concione*. Quod autem ait, præcipuum auctorem interficiendi Cæsaris Asiaticum, addicit ei Seneca l. II. De Tranq. c. 18. 'Ea referam quæ illum (Caium) exitio dederunt: Asiaticum Valerium in primis amicis habebat, ferocem virum, et vix æquo animo alienas contumelias laturum. Huic in convivio, item in concione,' (forte *cognitione*, cum videlicet assessor ei consiliariusque Asiaticus esset,) 'clarissima voce, qualis in concubitu esset uxor ejus, objecit. Di boni, hoc virum audire, principem scire, et usque eo licentiam pervenisse, ut non dico consulari, non dico amico, sed tantum marito, princeps et adulterium suum narret, et fastidium!' Vide Josephum Antiquitatum Judaicarum l. XIX. 1. circa finem. *Lipsius*.

Non extimuisse in concione pop. Rom. fateri] Cum prætorianæ cohortes tumultuantes quærerent, quis Caium occidisset, Valerius Asiaticus, vir consularis, præter opinionem sedavit seditionem, ascenso edito loco vociferatus: 'Utinam ego ipsum interfecissem. Quibus verbis territi milites, tumultuandi finem fecerunt.' Dio.

In concione] Id vertunt, quasi ex more veteri, vocato populo Rom. orationem habuisset Asiaticus pro Rostris: sed puto id temere et casu factum; nempe tumultuante inter populum Rom. milite et furente ob cædem Caii Cæsaris, ut illorum audaciam coërceret pro sua auctoritate Asiaticus, qui bis consul fuerat, rostra ascendit, et extemporali oratione, forte non perpetua, allocutus est eos qui percussores quærerent, et se auctorem talis facinoris exoptavit palam, ut sic eos exterreret.

Ipse non alioqui amicus Caio, ob uxorem suam cui stuprum intulerat, inter epulas, et quæ fuisset ea in concubitu, palam jactaverat.

Forte et ipse Asiaticus multa in senatu, ut et alii Patres, pro libertate, et in Claudium animose promserat, dum esset in castris ipse Claudius jam ad principatum raptus; quorum tamen omnium, amnestia data, memoriam abolitam voluit, et fidem præstitit Claudius; forte excepto Asiatico isto, quem tamen, non nisi dolo mulieris et pessimi adulatoris scelere deceptus, occidit, alio tamen prætextu seu causa, nil ante molitus Asiaticus.

g *Didita per provincias*] Vulgo *dedita*. Lucretius: 'Rerum simulacra feruntur Undique, et in cune-

exercitus; quando genitus Viennæ,[h] multisque et validis propinquitatibus subnixus, turbare gentiles nationes promtum haberet.' At Claudius, nihil ultra scrutatus, citis cum militibus, tanquam opprimendo bello, Crispinum, Prætorii præfectum, misit: a quo repertus est apud Baias,[i] vinclisque[j] inditis, in urbem raptus.

2. Neque data Senatus copia:[k] intra cubiculum auditur,

quandoquidem natus Viennæ, et fultus ibi plurimis firmisque necessitudinibus, facile posset commovere conterraneos populos. *Sed Claudius nihil amplius percunctatus, misit Crispinum præfectum prætorii cum propero milite, velut ad extinguendum bellum; et a præfecto inventus est apud Baias, injectisque catenis tractus est in civitatem.*

Neque concessa facultate causæ dicendæ *apud Patres, in cubiculo* Cæsaris *in-*

visum) sed idem revocavit *in concione*. Necdum vero, ista *in concione P. R.* olim vociferans, se auctorem cædis fassus erat. *Brotier.*

NOTÆ

tas jaciuntur didita partes.' Virgilius: 'Cognatique patres, tua terris didita fama, Conjunxere tibi.' *Lipsius.*

Didita fama] Virg. 'Tua terris didita fama.' 'Diditur hic subito Trojana per agmina rumor.' Alii tamen legunt, *dedita.*

Didita per provincias] Hic errat interpres Gallicus et alii qui vertunt, deditam esse *per provincias* famam, eum 'parare iter ad Germanicos exercitus.' Immo dedita per provincias erat fama, Asiaticum 'non extimuisse in concione populi Romani fateri, gloriantque,' &c. Simul et monebat Claudium Sosibius, eundem Asiaticum, 'parare iter ad Germanicos exercitus,' ut pavidum ultro principem sic exterreret.

Didita fama] Male vertunt, sparsa fama, Asiaticum 'parare iter ad Germ. exercitus.' Vult Tac. ex eo facinore seu confessione clarum fuisse et in urbe et in provinciis; nempe quia sparsa per illas ea fama talis confessionis fuerat.

[h] *Viennæ*] Vienna, urbs Allobrogum populorum ad Rhodanum fluvium, in Lugdunensi Prima, Galliæ provincia; hodie *Vienne*, urbs Delphinatus provinciæ, in regno Franciæ. *Tillemon.*

Viennæ] Viennenses tunc temporis vi et opibus prævalidi, dominantibus ipsis metuebantur. Vide Tacitum in libris histor.

Viennæ] Florentissima tunc colonia fuit populi Rom. et maxime metuebantur coloni ob vicinas legiones Germanicas, quocumque inclinassent, teste Tac. in histor.

Opulentissimi illi provinciales, qualis fuit Asiaticus saltem origine, asciscebantur primo in civitatem, et ob nobilitatem non in plebe manebant, sed in equestre fastigium evehebantur. Unde dein facilis gradus ad senatoriam dignitatem, et exin ad magistratus populi Rom.

[i] *Baias*] Baiæ, oppidum Campaniæ provinciæ: hodie *Baia* castellum Terræ Laboris in ora et in regno Neapolitano: paret Regi Catholico. *Tillemon.*

[j] *Vinclis*] Nempe dextra manu vinctus simul et eadem catena cum milite, qui manu sinistra simul constrictus fuit, pro more custodiarum hujus ævi.

[k] *Neque data Senatus copia*] Infra c. 5. 'Nam cuncta legum et magistra-

Messallina[l] coram, et Suilio 'corruptionem militum, quos pecunia et stupro[m] in omni flagitio[1 n] obstrictos' arguebat, exin 'adulterium Poppææ,'[o] ac postremum,[2] 'mollitiam[p]

terrogatur, præsente Messallina, et Suilio, qui exprobrabat illi, solicitasse milites, quos largitione et libidine in omne facinus ipsi devinctos esse objectabat; *dein* stupri consuetudinem cum Poppæa, *ac demum* mollitiam corporis ipsi

1 Mallet Rhenanus *in omne flagitium;* probatque Ernestus: nec immerito. Ferri tamen potest *in omni flagitio*. Brotier.—2 Mss. Guelf. Harl. et Jes. *ad postremum*. Latine quidem, sed duriter. Mox enim sequitur *ad quod*. Idem.

NOTÆ

tuum in se trahens princeps, materiam prædandi fecerat,' et occidendi: quod Claudio tacite exprobravit mox Nero apud Tac. l. XII. 'Tum formam futuri principatus præscripsit, ea maxime declinans, quorum recens flagrabat invidia. Non enim se negotiorum omnium judicem fore, ut clausis unam intra domum accusatoribus et reis, paucorum potentia grassaretur;' sed id ex ingenio Senecæ jactabat, et ad paucos annos Nero fidem fecit.

[l] *Messallina*] Crimen et exitium struebat Poppææ, cui forte propter insignem pulchritudinem invidebat, et simul eodem exitio involvebat Valerium Asiaticum bis consulem.

Eum enim odio habebat propter Poppæam, cujus eum adulterum fuisse credidit. Forte et acrius eam oderat ob Mnesterem mimum, quem etiam suspectabat in pulcherrima Poppæa.

[m] *Stupro*] Immo tali flagitio et quacumque mollitia ignominiosus, nihil valuisset apud militem, et vere profanus in militia et castris videretur.

[n] *In omni flagitio*] Lego, *in omne flagitium*. Nam infra lib. XIII. 21. 'Existat qui servos vel libertos ad scelus corruptos arguat.' Et hist. I. 72. 'Corrupto ad omne facinus Nerone:' præposit. *ad*, et *in* hic, pro eodem sunt.

In omne flagitium] Sic lib. IV. de Sejano: 'Ligdi quoque spadonis animum stupro vinxit.' Illo scelere devinxerat Ligdum ad omne scelus, et præsertim ad miscendum venenum Druso Cæsari patrono.

[o] *Poppææ*] Quæ existimatur mater pulchra pulchrioris filiæ Poppææ Sabinæ, quæ nupsit mox Neroni principi.

[p] *Mollitiam*] Id est, ita infractum et enervatum fuisse per mollitiam et libidines, ut vim aut stuprum inferre nemini homini posset, neque *devirginare* (quod Græci dicunt διαπαρθενεύειν) pubem ullam utriusvis sexus; sed esset veluti *spado super virginem ingemiscens*, de quo literæ sacræ; imbellis atque invalidus in venerea hac palæstra.

Ad quod *prorumpit reus* Asiaticus, et animose nec insulse respondet; 'Interroga,' inquit, 'Suili, filios tuos: virum me esse fatebuntur.' Per *filios* intelliguntur liberi utriusque sexus. Simile quid olim responderat Tullius obtrectatori similia objectanti.

An sit *mollitia* illa θηλεῖα νόσος, aliis explicandum relinquimus. Non tamen idem est ac *pati muliebria:* quamvis id etiam intelligi forte possit per *mollitiam*. *Pati muliebria*, potius *impudicitiam* vocabant veteres.

Si *impudicus* Asiaticus, et *muliebria passus* esset, nulla gratia et auctoritate polleret apud milites; quod

corporis' objectante: ad quod victo silentio,[q] proruipit reus, et, 'Interroga,' inquit, 'Suili, filios tuos:[r] virum me esse

objiciebat: ad quod rupto silentio, exclamavit Asiaticus, et, Pete, *ait*, Suili, a liberis tuis; hi me virum esse testabuntur; *et cum cœpisset disserere, crimenque*

NOTÆ

unum tamen crimen illi exprobrat hic Suilius. Sueton. Domit. 11. de Centurione et Tribuno, 'qui se quo facilius expertes culpæ ostenderent, impudicos probaverunt; et ob id neque apud ducem nec apud milites ullius momenti esse potuisse.' Sed iniquitas delatoris semet implicabat, et si alium judicem habuisset, suo se gladio jugulabat.

Mollitiam corporis] Vertunt quasi *muliebria pateretur*; cui probro se opponit Asiaticus, cum testatur se *marem* seu *virum* esse. Certe vere respondet Asiaticus se *virum* esse: sed falso vertunt argui, *muliebria passum* esse. Debuerant vertere *mollitiam*, non aliter.

Et certe multis locis Taciti exprobratur aliis *mollitia corporis*, aut aliud istud flagitium *pati*, nempe, *muliebria*, quod semper diversis verbis distinguit. Sic infra hoc lib. XI. 36. 'Cæsoninus vitiis protectus est, tanquam in illo fœdissimo cœtu passus muliebria.'

Suetonius idem vitium innuere videtur Domit. 10. 'qui se, &c. impudicos probaverunt,' &c. Nec ea ætate *muliebria passus* esset Asiaticus bis consul.

Certe quandoque *duros et exoletos* amabant, Sueton. Galba; sed non tali ætate provectos.

Puto, hoc loco Taciti, idem vitium exprobratur Asiatico bis consuli, quod objicitur Muciano ter consuli, apud Sueton. Vespas. 13. 'Licinium Mucianum notæ impudicitiæ, &c. hactenus retaxare sustinuit, ut, &c. adderet clausulæ, Ego tamen vir sum.'

Ut vides, opponitur illa *impudicitia* Muciani, *virilitati*, et vitium illius *retaxat* Vespasianus, cum opponit *addit*que, 'Ego tamen vir sum.' Quod autem vitium opponitur *virilitati*, quæ impudicitia potius quam *mollitia corporis*?

Haud dubie *impudicus* fuit Mucianus: at *pateretur*ne *muliebria* ter consul, et ea ætate exoletus? quomodo tantum valuisset apud milites legionesque; adeo ut ipse unus habuerit imperium in sua potestate, illudque dederit Vespasiano?

Nisi forte ista vitia confundantur aliquando; ita tamen ut *mollitia* non sit præcise idem cum patientia muliebrium, sed patientia illa sit simul et *mollitia*, et utraque sit *impudicitia*.

Nam distinguit Tacitus; nec certe tantum valuit fama et auctoritate Mucianus apud bonos, ut pro se accipere posset imperium, sed tantum ut dare posset, teste Tacito in hist. et cui dare imperium, non dominari, expediret.

[q] *Victo silentio*] Silere voluit Asiaticus in tanta calumnia attentus, et forte, ut sic sperneret impudentiam delationis et delatoris. Attamen proposito flagitio, silere nec debuit nec potuit vir fortis: vicit silentium, ut contumeliam alia contumelia, perinde falsa sed justa, retunderet.

Victo silentio] Id est, *rupto*. Sic Apuleius: 'Tandem denique rupta verecundia.'

[r] *Interroga, inquit, Suili, filios tuos*] Per *filios* intelligendi liberi utriuslibet sexus. Sic Tacit. infra 38. de

fatebuntur:' ingressusque defensionem, commoto majorem in modum Claudio, Messallinæ quoque lacrymas excivit:[s] quibus abluendis[t] cubiculo egrediens, monet Vitellium, ne elabi reum sineret: ipsa ad perniciem Poppææ festinat, sub-

diluere, tum concito mirum in modum Cæsare, lacrymas etiam expressit Messallinæ; quibus abstergendis cubiculo exiens, præcipit Vitellio, ne sontem evadere pateretur. Ipsa properat ad exitium Poppææ, subornatis qui metu carceris, eam ad sponta-

NOTÆ

Claudio in morte Messallinæ: 'Ne secutis quidem diebus, odii, gaudii, iræ, tristitiæ, ullius denique humani affectus signa dedit; non cum lætantes accusatores aspiceret, non cum filios mœrentes.' At *filios* tum non habuit Claudius præter Antoniam ex Petina, Britannicum et Octaviam ex Messallina.

Interroga, &c. filios] Plutar. in Cicerone: 'Erat Verri filius adhuc juvenis, qui nec adolescentia sua honeste usus videbatur. Itaque cum Verres Ciceroni mollitiam corporis exprobrasset; 'Filiis tuis,' inquit Tullius, 'illudere oportet intra penatum limina:'' diceret ipse Cicero, *post siparium.*

[s] *Messallinæ quoque lacrymas excivit*] Veri hi Crocodili fletus. Fluunt ex oculis lacrymæ, at cor atrox et immotum perstat. Natura indulget fletus, at pravitas animi cruorem fundit. Pudet mulierem flevisse, abit ut abluat quas odit lacrymas, et flendo monet Vitellium, ne elabi Asiaticum sinat, qui hoc ipso maxime reus, quod innocentia et facundia sua elicere potuerit lacrymas invitæ et renitenti Messallinæ.

Sic puto distingui possit triplex lacrymarum genus, ut aliæ sint ex natura et ex commiseratione vera ac sincera; aliæ jussæ et velut in statione positæ, quæ falsæ et insidiosæ, quæ ex fallaci affectu oboriuntur; et aliæ involuntariæ, quas, pravis ingeniis etiam invitis, natura extorquet, et tum animorum scelus vincit humanitas pectoris et oculorum.

Lacrymas] Sic sæpe natura pugnat cum ingenio et perfidia hominum. Curt. lib. v. de Dario: 'Nabarzanes ceterique parricidæ procumbentes humi, quem paulo post in vinculis habituri erant, sustinuere venerari, lacrymas etiam pœnitentiæ indices profuderunt; adeo humanis ingeniis parata simulatio est.'

Lacrymas] Seneca epist. 99. 'Quædam sunt sui juris; excidunt etiam renitentibus lacrymæ, et animum profusæ levant. Quid ergo est? permittamus illis cadere, non imperemus. Fluant quantum affectus ejecerit, non quantum posset imitatio.'

[t] *Quibus abluendis*] Exit cubiculo, ne effusa in lacrymas aspiceretur Claudio, ne sic eum ipsa ad miserationem commoveret erga Asiaticum, quem omni modo perditum voluit: ne etiam puderet flere coram reo ipso, cui exitium moliebatur, ne lacrymas simul et cruorem effundere ipsa videretur.

Usque adeo dissentiebat ipsa natura, si sibi relinqueretur, a perversitate ingenii per flagitia et ambitionem corrupti; movebatur ipsa innocentia, claritudine, decore, virtute, et eloquentia optimi viri, et tamen reluctante animo, veritate, natura ipsa, et innocentia, præceps ruit in crimen et cruorem, sæviens et semper atrox fœmina.

ditis, qui terrore carceris ad voluntariam mortem propellerent; adeo ignaro Cæsare,[a] ut, paucos post dies, epulantem apud se maritum ejus, Scipionem, percunctaretur, 'cur sine uxore discubuisset?'[v] ad quod ille, 'functam fato,' responderit.

neam necem incitarent; adeo inscio Claudio, ut, paucis interjectis diebus, interrogaret Scipionem virum illius, apud se convivantem, cur sine conjuge sua accubuisset? *atque ille subjiceret,* eam vita concessisse.

NOTÆ

[a] *Adeo ignaro Cæsare*] Sueton. Claud. 28. 'Libertis, ut dixi, uxoribusque addictus, non principem se, sed ministrum egit. Compendio cujusque horum vel etiam studio ac libidine, honores, exercitus, impunitates, supplicia largitus est, et quidem insciens plerumque et ignarus.' Infra: 'In quinque et triginta senatores trecentosque amplius equites Rom. tanta facilitate animadvertit, ut de nece consularis viri renuntiante centurione, factum esse quod imperasset, negaret quicquam se imperasse, et nihilominus rem comprobaret, affirmantibus libertis officio milites functos, quod ad ultionem imperatoris ultro procurrissent.'

[v] *Sine uxore discubuisset*] Discis hinc, uxores vulgo adhiberi solitas ad convivia. Æmilius Probus: 'Quem enim Romanorum pudet uxorem ducere in convivium?' Et olim quidem cubantibus viris, sedere solitæ erant, (ut Servius ex Varrone notat, ad illud, 'Perpetuis soliti Patres considere mensis;' et Valer. Maximus lib. XI. de matrimoniorum ritu;) postea etiam accumbere. In accubitu ille mos, ut recumberent in sinu virorum. Ovidius ad puellam, quæ cum viro cœnatura: 'Alteriusque sinus apte subjecta fovebis? Injiciet collo, cum volet, ille manum?' Iterumque: 'Nec premat indignis sinito tua colla lacertis, Mite nec in rigido pectore pone caput.'

Sed et amicæ puerique meritorii non aliter jacebant apud amatores. Id vocabant *interiorem jacere.* Scipio in oratione adversus Gallum: 'Qui in conviviis adolescentulus cum amatore, cum chirodota tunica interior' (et si Agellii in libris, *inferior*, scriptum, non item male) 'accubuerit; eumne quisquam dubitat, quin idem fecerit, quod cinædi facere solent?' Itaque arguit ecce mollitiam a decubitu ipso.

Suetonius in Cæsare, cap. 49. Cæsarem a Dolabella dictum ait, 'spondam interiorem regiæ lecticæ:' non ab alia causa, ne interpretes ultra hallucinentur. Eodem faciunt Tranquilli verba de Caii libidinibus, cap. 24. 'Cum omnibus sororibus suis stupri consuetudinem fecit, plenoque convivio singulas infra se vicissim collocabat, uxore supra cubante.' Nam sorores infra se, id est, in sinu collocabat, quasi justas uxores, legitima consorte loco pulsa.

Nec aliud Cicero significat in Epistola quadam hilariore: 'Infra Eutrapelum Cytheris accubuit.' Livius lib. XXXIX. de scorto: 'Tum illam infra eum accubantem, negasse, unquam vidisse quenquam securi ferientem.' Ubi liber optimus, *in terra eum;* ut videatur fuisse, *intra*, et forte sic in prioribus. *Lipsius.*

Cur sine uxore] Sueton. Claud. 39. 'Multos ex iis, quos capite damnaverat, postero statim die et in convivium et ad aleæ lusum admoveri jussit; et quasi morarentur, ut som-

3. Sed consultante[1] [w] super absolutione Asiatici, flens Vitellius, commemorata 'vetustate amicitiæ, utque Antoniam,[x] Principis matrem, pariter observavissent,'[2] dein, percursis 'Asiatici in Remp. officiis, recentique adversus Britanniam[y] militia,' quæque alia conciliandæ misericordiæ

At deliberanti Claudio *de absolvendo Asiatico, plorans Vitellius, celebrata* antiquitate amicitiæ *suæ cum Asiatico*, et ut simul *ipsi* coluissent Antoniam parentem Cæsaris, *postea commemoratis* Asiatici in Remp. meritis, et recenti contra Britannos expeditione, *et quæ alia commovendæ miserationi apta videbantur;*

1 *Vulgo consultanti.* Ms. Harl. *consultante.* Mallet Ernestus *consultantibus.* Utrumque Latinum. Emendatione tamen non indiget vulgata lectio. Neque hic omnia hiulca, ut voluit Lipsius. *Brotier.*—2 *Observassent* Ryckius, Bro-

NOTÆ

niculosa per nuntium increpuit.'

[w] *Sed consultante*] Nempe quia Asiaticus innocentia sua et vehementi oratione commoverat animos, non solum Messallinæ jam flentis, sed etiam Claudii: hinc Claudius dubitabat jam, consultabatque de ipsius absolutione.

At Vitellius, cui abiens Messallina mandarat ne reum elabi sineret, flens quasi commiseratione amici pereuntis, illudit Claudio prono in absolutionem, et prætextu miserandi Asiaticum damnat, postulando illi, quasi per gratiam et clementiam, liberum mortis arbitrium.

Quod facilitate solita parum firmus animi Claudius, quasi per virtutem regiam, cedens insidiosis Vitellii lacrymis, concessit.

Consultante super absolutione Asiatici] Consultabat Claudius pro facilitate sua, pendebatque animi, an absolveret Asiaticum. Sed cum id prævideret Vitellius, et quia exiens e cubiculo Claudii Messallina vindictam suam et exitium rei ipsi demandarat, ne evaderet, statim impudenter abutitur facilitate principis.

Et causam resumit altius ipse, quasi faveret Asiatico, quasi misereretur amici, et hac specie, facunde simul et subdole ipsi liberum mortis arbitrium permittit; sicque ore infami dolum struit, impellitque ultro Claudium, quasi clementer ageret, ut idem ipsi permitteret, veluti per misericordiam.

Eo stupore fuit Claudius, ut nihil nisi oculis alienis videre posset, ut nullos *affectus, nisi inditos*, et imperatos haberet. Litigatores impudenter clamitabant, καὶ σὺ γέρων εἶ καὶ μωρός· et Nero deridens stultitiam hominis, aiebat, desiisse eum morari in terris cum o longo. Sueton.

[x] *Antoniam*] De qua lapis Romæ,

ANTONIAI
AVGVSTAI
DRVSI, id est, uxori.
SACERDOTI DIVI
AVGVSTI
MATRI. TI. CLAVDI.
CÆSARIS. AVG. P. P.

Lipsius.

[y] *Britanniam*] Britannia Major, vel Albion, insularum Britannicarum maxima, in Oceano. Hodie vocamus *la Grande Bretagne*, in qua regna Angliæ et Scotiæ. *Tillemontius.*

videbantur; 'liberum[a] ei mortis arbitrium' permisit:[3] et secu-

eligendæ mortis facultatem ei liberam *concessit*; *dein* et orationem *flexit prin-*

tierus et Homerus.—3 Mss. Harl. Bodl. Jes. *liberum mortis arbitrium ei per*

NOTÆ

[a] *Liberum*] Quasi reus ipse confessus esset, aut id exoptasset, et quasi per gratiam et misericordiam id ei concederet.

Liberum ei mortis arbitrium] Habes similis clementiæ exemplum apud Sueton. Domit. 11. 'Quosdam majestatis reos in curiam induxerat; et cum prædixisset, experturum se illa die, quam carus senatui esset, facile perfecerat, ut etiam more majorum puniendi condemnarentur: deinde atrocitate pœnæ conterritus, ad leniendam invidiam intercessit,' &c. 'Permittite P. C. a pietate vestra impetrari, &c. ut damnatis liberum mortis arbitrium indulgeatis.'

Ei mortis arbitrium] Non sunt hiulca nec confusa, ne putes. Insignem impudentiam Vitellii notat, et insignem stoliditatem Claudii. Asiaticus accusatus erat a Suilio palam, clam a Messallina et Sosibio. Cum responderet criminibus, flexus princeps, et jam in consilium ibat de absolvendo, quem videbat innocentem. Sceleste Vitellius, amicitiam prætexens, et recensitis quæ fidem facerent eum reo bene velle, flexit tandem pro absolutione velut ad mitiorem pœnam: et stolide Claudius exorari clementiam suam passus est artibus Vitellii; et ei quem, nullius criminis compertum, absolutum ibat, priorum bene meritorum commemoratione victus, quasi gratiam illi faceret, liberum mortis arbitrium permittit. *Mercerus.*

Permisit] Hoc est, permittendum censuit. Sic lib. III. 'fusti necat,' id est, necari jussit; lib. IV. 'securi percutit,' pro percuti jussit; lib. VI. 'quanto majorem, quam Augustus, rei frumentariæ copiam advectaret:' hoc est, advectari curaret. *Pichena.*

Tacitus suavissimo lepore, in re inexpectata narranda, verbis quoque utitur quæ illudunt παρὰ προσδοκίαν, et fallunt expectationem legentis: et tamen illud suum σεμνὸν servat. Etiam Messallina commota erat, quæ jure injuria perditum volebat Asiaticum; nedum Claudius, cui nullum in eum proprium erat odium.

Ergo auditis partibus, rogaturus sententias Claudius aliquid jecit, ex quo apparebat, se placatum, et absolventes æquis auribus admissurum esse. Hic Vitellius, memor præcepti Messallinæ, docuit, quid esset apud Tacit. in Agric. 'pessimum inimicorum genus laudantes;' quid 'ornandum et tollendum' Tullio, mirificaque machina hominem μετέωρον et instabilem circumegit.

Lacrymæ enim illæ detestabiles et commemoratio amicitiæ meritorumque rei et captatio misericordiæ fidem ei fecere benevoli: qui et mox petens quasi pro beneficio, et rei et suo nomine, voluntariam mortem, duplici miserum præjudicio gravat, ut qui semetipse, ut quem homo benevolentissimus ac precator, supplicio dignum agnosceret.

Id satis fuit Claudio, perinde hic, ut prius, *nihil ultra scrutato;* et jamdudum, quæ dixisset Asiaticus, oblito.

Sed quemadmodum hic eventus contrarius principio totique actioni Vitellii, frustratus est haud dubie, quotquot in consilio erant fraudis ignari, multosque Romæ, dum fama

-ta sunt Claudii verba, in eandem clementiam. Hortantibus dehinc quibusdam inediam et lenem exitum, 'remittere beneficium,'[a] Asiaticus ait: et usurpatis, quibus insueverat, exercitationibus, lauto corpore, hilare epulatus, cum, se 'honestius calliditate Tiberii, vel impetu C. Cæsaris periturum,' dixisset, 'quam, quod[4] fraude muliebri, et impudico Vitellii ore[e] caderet,'[4] venas exsolvit: viso tamen ante rogo, jussoque 'transferri partem in aliam, ne opacitas arborum vapore ignis minueretur:' tantum illi securitatis novissimæ fuit.

4. Vocantur post hæc Patres, pergitque Suilius addere

ceps in eandem moderationem. Nonnullis postea suadentibus abstinentiam cibi, et mitem obitum, aspernari se gratiam, *dixit Asiaticus: et cum iisdem exercitiis, quibus solitus erat, operam dedisset, cum lavisset corpus, et læto animo cœnavisset, dixissetque, se* honestius interiturum, vel dolo Tiberii, vel furore Caligulæ, quam periret insidiis mulieris, et infami ore Vitellii, *abrupit venas: ante tamen perspecta pyra, quam et præcepit* in alium locum transportari, ne flammæ æstus minueret densitatem arborum; *tanta illi tranquillitas animi fuit, etiam in extremis.*

Postea vocatur Senatus, et Suilius pergit sontes adjungere insignes equites Roma-

misit. Ad aures accommodate. *Brotier.*—4 Gruterus omissum vellet, *quod... caderet.* Rectius expungeretur *quod,* ut visum Gronovio et Ernesto. Haud tamen improbabilis vulgata scriptura. *Idem.*

NOTÆ

facti seritur: ita Tacitus etiam facete supplantat legentem, atque eo ipso ejus attentionem excitat, mirantemque ac destitutum ab auctore, quasi lectorem falleret, indignitatem negotii, scelus Vitellii, vanitatem cruentam Claudii, aut cogitando invenire, aut aliunde exquirere compellit.

Illa enim omnia, consultans super absolutione princeps, flens Vitellius, amicitia, Patrona communis et eadem principis mater, res gestæ domi bellique, misericordia implorata calculum album large promittebant; cum subito, velut scorpii cauda, niger apparet: 'liberum ei mortis arbitrium permisit:' hoc est, rogavit principem, et suo et Asiatici nomine, ut et tanquam confesso convictoque concederetur sponte mori, non sub carnifice.

Rursus Tacit. εἰρωνευόμενος: 'Et secuta sunt Claudii verba in eandem clementiam.' Itaque locus hic mihi videtur singularis, et cui antiqua illa L vel X præfigi debeat; tantum abest, ut accusandus aut labefactandus sit. *Gronovius.*

[a] *Remittere beneficium*] Vertit interpres Gall. quasi diceret hic Asiaticus, non egere se gratia inimicorum. Sed indefinite id sumi debet, sive amici sive inimici *lenem exitum* persuaderent.

Inimici 'liberum ei mortis arbitrium permiserant;' forte illi, qui 'inediam et lenem exitum' suadebant, amici erant. Igitur indistincte intelligi debet, ut et tradit Tacitus, neque temere extendenda mens auctoris.

reos[b] Equites Romanos illustres,[c] quibus Petra[1] cognomen-

nos, quibus cognomen Petra: sed causa illorum *exitii, ex eo* profecta, *quod sub-*

1 In Ms. Reg. *quibus præter cognomen.* Editio princeps, *quibus pet cognomen.* Optime emendavit Puteolanus, *quibus Petra cognomentum;* et ita ha-

NOTÆ

[a] *Impudico Vitellii ore*] Quiane inter Ligures Vitellius? an quia, ut Suetonius ait, 'amore libertinæ perinfamis?' *Lips.*

Impudico Vitellii ore] Suet. Vitell. II. 'Amore libertinæ perinfamis, cujus etiam salivis melle commistis, nec clam quidem aut raro, sed quotidie ac palam, arterias et fauces pro remedio fovebat.' Sed puto, majus vitium Vitellio objicitur, nempe quod *Ligurriter* esset; an vere, non satis liquet.

Filius ipsius, qui postea princeps majori infamia flagravit. Sueton. 3. 'Inter Tiberiana scorta, et ipse perpetuo Spintriæ cognomine notatus: existimatusque, corporis gratia, initium et causa incrementorum patri fuisse.'

[b] *Pergitque Suilius addere reos*] *Addere reos*, est alios corripere, et Poppææ atque Asiatico addere. *Gronov.*

Pergitque] Videtur Suilius hic persequi eandem accusationem, ut mos erat, etiam post mortem reorum, Asiatici nempe et Poppææ. Pergit 'addere reos Equites Romanos illustres,' ut Poppæa jure damnari videretur, ut opes illius pro jure suo invadere posset Messallina, suamque etiam prædam hianti gutture voraret accusator Suilius.

Nam eo isto judicio damnatur Poppæa, ut patet infra de Scipione marito illius: uxorem suam damnare palam in senatu adigitur, etiam postquam necata erat dolo et scelere Messallinæ.

[c] *Equites Romanos illustres*] Qui sunt Equites illustres? Suspicor ego, sic dictos, qui non quidem Senatores, sed et censum habebant, et spem Senatoriæ dignitatis. Immo etiam ordinis ejus insigne, id est, latum clavum.

Colligo, quod Tacitus Equites illustres cum Senatoribus conjungit pari gradu: l. II. Annal. 'Acerrime increpuit quod contra instituta Augusti, Alexandriam introisset. Nam Augustus inter alia dominationis arcana, vetitis, nisi permissu, ingredi Senatoribus aut Equitibus Romanis illustribus, seposuit Ægyptum.' Et clare Annal. XVI. Mella et Crispinus Equites Romani, dignitate Senatoria.

Hæreo an ad hanc rem Dionis verba accommodem, l. LIX. 'Cum ordo autem equestris ad paucos redigeretur, primores ex omni imperio etiam extra Italiam, qui genere et opibus excellerent, in eum allegit: et quibusdam eorum etiam Senatoria veste, priusquam magistratum ullum cepissent, uti dedit, in spem dignitatis. Nam antea non nisi iis qui Senatoria stirpe essent' (male ista et contra historiam verterat vir doctus) 'id permissum.'

Hæreo, inquam, an ea faciant istuc: apta quidem, sed a Caio id statutum Dio ait: Illustrium autem titulus ante eum. Refero ergo potius ad Augustum, (etsi de veste negare non possumus, quin sit a Caio) qui anno 742. legem tulit, ut ex Equitibus, qui non minus decies sestertio possiderent, eligerentur a magistratibus, e quibus Tribuni Senatoresque fierent: qui gesto Tribunatu, aut retinerent Senatorium ordinem si vellent, aut iterum redirent ad equestrem. *Lips.*

tum:[d] at causa necis,[e] quod[1] domum suam Valerii et Pop-

ministrassent ædes suas congressionibus Mnesteris et Poppææ. Sed alteri equi-

* * * * * * * * * * * *

bent Mss. omnes Vaticani. *Brotier.*—2 Gronovius et Ryckius *ex eo quod.*

NOTÆ

Equites Romanos illustres] De iis anxie quæritur: equites esse credam, qui in senatu jus sententiæ habebant. Gell. II. 18. 'M. autem Varro in Satyra Menippea, quæ 'Ιπποκύων inscripta est, equites quosdam dicit pedarios appellatos, videturque eos significare, qui nondum a Censoribus in senatum lecti, senatores quidem non erant, sed quia honoribus populi usi quidem erant, in senatum veniebant, et sententiæ jus habebant.'

Tacitus diserte asserit l. XVI. Annal. 'Mella et Crispinus Equites Romani dignitate Senatoria.' *Saliner.*

Ad Augusti ævum, Equitum illustrium titulum Lipsius refert. Sed et a Livio multo antea usurpatur; ait enim l. XXX. 'Cn. Helvius Tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duodeviginti ferme Equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt.' *Pichena.*

Equites Rom. illustres] Equites Rom. *illustres, noti, insignes,* et *splendidi,* unum et idem sunt. Sic dicti, non quia essent Senatoriæ dignitatis, aut quia in senatu jus dicendæ sententiæ haberent.

Immo illustres illustrioresque Equites Rom. erant illi qui talia omittebant spernebantque, alia majori ambitione, licet *præpostera,* ut vocat Tacitus.

Tales fuere Pomponius, Mæcenas, M. Agrippa, Crispus Sallustius scriptoris nepos ex sorore, Mella frater Senecæ, Cornelius Fuscus, Sejanus, et ipsi Præfecti prætorio omnes, usque ad Titum Cæsarem, et ipsi Præfecti Ægypti, et alii. Et isti manebant *equestri loco,* ut per procurationes Cæsaris, et alia extraordinaria imperia, facilius celeriusque divitias cumularent, ut non suspecti principi, ob loci tenuitatem.

Et cum dicuntur nonnulli *Senatoriæ dignitatis,* non ideo sic dicti fuerunt, quia e senatu essent, sed quia æquales dignatione et auctoritate Senatoribus erant. Immo sæpe insigniores illi equites modicis Patribus: et hi qui in senatum lecti erant, jam non *Equites* appellabantur, nempe *equestre fastigium* excesserant illi, *equestri* familia orti dicebantur, nec tamen amplius *Equites* erant: et ab omni tempore fuerunt alii *illustres Equites Rom.* cum floruit ordo ille, alii tenues et modici.

Hi Equites, quos M. Varro tradit *pedarios* esse appellatos, sic dicti, quia cum jus sententiæ in senatu haberent, nec tamen rogarentur, *pedibus* in primorum qui dixissent sententias ibant. Hi tamen erant aut fuerant inter *illustres* equites, ideoque dignitates obtinuerant.

Itaque *illustres* et *insignes* Equites Rom. illi qui opibus et gratia apud populum aut principem, qui auctoritate et propinquitatibus subnixi, aut imperiis et procurationibus præfulgerent. Nec *titulus* ille fuit, sed tantum ex nomine et fama sic appellabantur. Qui tenuis fuerat, sola gratia et nutu principis eam famam, eum splendorem adipisci, et perinde facile fortunam eam aut famam amittere potuit.

Fœminæ *splendidæ* et *illustres* dicuntur, quæ claritudine et opibus præniterent: *an titulus ille* fuit in fœminis?

[d] *Quibus Petra cognomentum*] A quibus ala Petrina, opinor, nominata

pææ[3] congressibus[f] præbuissent. Verum 'nocturnæ quietis species' alteri objecta,[g] 'tanquam vidisset Claudium spicea corona[h] evinctum, spicis retro[i] conversis: eaque imagine

tum *exprobrata* species ipsi obversata in somnis et per quietem, quasi conspexisset Cæsarem redimitum diademate spiceo, retro inversis spicis, et quod

3 Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et editiones omnes veteres. Mendose in Ms. Reg. *Vesteris;* et in quibusdam aliis scriptis libris *Nesteris:* unde multi emendavere *Mnesteris.* At hic de Poppææ et Valerii, non vero Mnesteris,

NOTÆ

l. IV. Historiarum: itemque in notitia imperii. *Lips.*

Quibus Petra] Ab iis *alam Petrinam* sic dictam putant. Sed puto, supra fastigium equestre fuit, tales *alas* equitum conscribere, et e suo nomine appellare.

[e] *At causa necis*] Capite legis Juliæ de adulteriis coërcendis tenebantur Petræ equites Rom. quod domum suam, ut adulterium committeretur, scientes præbuissent, ut Papinianus, Ulpianus, et Tryphoninus retulerunt. Sed erat lex mitior infligendæ pœnæ exilii, quam patrum cognitio fuerit, quæ durius pœnam legitimam asperavit, pro exilio irrogans ultimum supplicium. *Vertran.*

[f] *Valerii et Poppææ congressibus*] Hæc veterum editionum lectio: apta sane ad historiam, quia Valerio Asiatico objectum adulterium Poppææ, et forte equitibus istis, quod interpretes et administri. At vulgo *Mnesteris* pro *Valerii* legitur. Germanum illi Pantomimo nomen, *Mnester;* vel lapidis fide, qui in ædibus Crepanicorum Romæ:

TI. IVLIO.
AVG. L.
MNESTERI.

Nescio ergo an Poppææ etiam adulterium objectum dilecti hujus Mimi: in quo et Messallina deperiit. Ceterum hæc Poppæa illa est, quæ cunctas ætatis suæ fœminas pulchritudine supergressa, gloriam reliquit filiæ, quæ scortum sive uxor Neroni, quam genuit ex priore marito T. Ollio. *Lipsius.* Pro *Mnesteris*, mallem, ut in Vett. libris, *Valerii*, quod facile mutari potuit in *Mnesteris* propter literarum similitudinem. Cur *Poppæa* damnatur ob adulterium, et ipse *Asiaticus*, et ipsi *Equites* qui domum suam præbuissent, et de *Mnestere* siletur? Cur illi parcitur, damnata consorte culpæ? an gratia Messallinæ, quæ illum sibi reservabat? sed cum excusaret scelus Mnester patratum cum Messallina ipsa infra, hoc idem facinus ipsi objici potuit, de quo tamen altum silentium. Forte aliquis semigræcus attexuit vocem illam *Mnesteris*, qua voce *procus* designatur.

[g] *Species alteri objecta*] Attamen sic Macrobius I. 3. 'Aiunt enim, non habenda pro veris de statu civitatis somnia: nisi quæ rector ejus magistratusve vidisset, aut quæ de plebe non unus, sed multi similia somniassent. Ideo apud Homerum, cum in concilio Græcorum Agamemnon, somnium quod de instruendo prælio viderat, publicaret, Nestor, qui non minus ipse prudentia, quam omnis juventæ viribus, juvit exercitum, concilians fidem relatis: de statu, inquit, publico, credendum regio somnio, quod si alter vidisset, repudiaremus ut futile.'

[h] *Spicea corona*] Josephus lib. II. belli Jud. Archelai qui Viennam pulsus est, somnium narrat, nempe visas

gravitatem annonæ[4] dixisset.' Quidam 'pampineam coronam[x] albentibus foliis visam, atque ita interpretatum,' tradidere, 'vergente autumno[k] mortem Principis ostendi.' Illud haud ambigitur, qualicumque insomnio ipsi fratrique perniciem allatam. Sestertium quindecies[l] et insignia Prætura Crispino[m] decreta. Adjecit Vitellius sestertium decies[n]

ex illa specie sibi visa rei frumentariæ difficultatem præsagisset. *Nonnulli scripsere, ipsi visam, seu obversatam fuisse in somnis*, coronam pampineam, pallentibus frondibus, *et sic explicatum somnium, quasi* exeunte autumno obitus Cæsaris demonstraretur. *Illud non dubitatur, qualiscumque ei species per quietem visa sit, ideo illatam necem ipsi fratrique. Decreto patrum statuuntur quindecies sestertium et ornamenta præturæ Crispino. Vitellius adjunxit decies sester-*

congressibus agitur. *Brotier.*—4 Ursinus et Muretus mallent *caritatem annonæ;* sicque legitur in Ms. Reg. Nihil tamen mutaverim propter ceterorum librorum consensum, et vocem Annal. VI. 13. jam usurpatam. *Idem.*

NOTÆ

illi fuisse per quietem 'novem spicas plenas et maximas a bobus comedi:' et Simonem Essenam sic interpretatum esse: 'Regnaturum quidem esse illum tot annos, quot erant aristæ visæ.' Et addit: 'Hisque auditis Archelaus, quinque postea diebus, ad causam dicendam est evocatus, damnatusque.'

Spicea corona evinctum] Quæ Cereris propria, et sacerdotum item Arvalium, ut Plinius notat XVIII. 11. Corona ea, alias non infelix, omen triste habuit, quod spicis esset retro conversis: sicut quod ante pugnam in Philippis, corona inversa Cassio imposita. *Lips.*

[i] *Spicis retro*] Spicarum capita inversa, fatiscentiaque prolabi videbantur; quod tamen in bonam partem accipi potuit, quia spicæ quo graviores ita et meliores; sed cædi quicumque prætextus sufficiebat.

[x] *Quidam pampineam coronam*] Consentit cum interpretatione hujus somnii Artemidorus I. 79. ubi observat, coronam e vite, præter Dionysiacos artifices, mortem ac vincla significare, propter pampinos implicatos et inflexos. Similia crimina valuisse apud Constantinum.

Non inscite Ammianus narrat, lib. XV. 'Mercurius solemniorum appellatus comes....si per quietem quisquam vidisse aliquid amico narrasset, id, venenatis artibus coloratum in pejus, patulis imperatoris auribus infundebat: et ob hoc homo, tanquam inexplicabili obnoxius culpæ, gravi mole criminis pulsabatur. Hæc augente vulgatius fama, tantum aberat, ut proderet quisquam visa nocturna, ut ægre homines dormisse sese præsentibus faterentur externis: mœrebantque docti quidam, quod apud Atlantæos nati non essent, ubi memorantur somnia non videri.' *Lips.* [In h. l. lege *somniorum ap. c.* et mox *inexpiabili ob. c.*]

[k] *Vergente autumno*] Nempe isto hoc autumno præsentis anni.

[l] *Sestertium quindecies*] Sunt triginta septem millia coronatorum, et insuper quingenti coronati, seu libræ 112500.

[m] *Insignia Præturæ Crispino*] Teste Dione, ideo *præturæ insignia* præfecto prætorii postulaverat Claudius, ut sedendi jus in senatu haberet præfectus, quoties ipsum comitaretur in

Sosibio; 'quod Britannicum præceptis, Claudium consiliis, juvaret.' Rogatus sententiam et Scipio: 'cum idem,' inquit, 'de admissis Poppææ sentiam quod omnes, putate, me idem dicere quod omnes:' eleganti temperamento inter conjugalem amorem, et Senatoriam[o] necessitatem.

5. Continuus inde et sævus accusandis reis Suilius, multique audaciæ ejus æmuli: nam cuncta legum et Magistratuum munia in se trahens Princeps materiam prædandi patefecerat: nec quicquam publicæ mercis tam venale fuit, quam advocatorum perfidia: adeo, ut Samius, insignis Eques Romanus, quadringentis nummorum millibus[p] Suilio datis, et cognita prævaricatione,[q] ferro in domo ejus incubuerit. Igitur, incipiente C. Silio, Consule designato, cujus de potentia et exitio in tempore memorabo, consurgunt Pa-

tium Sosibio, quod firmaret Britannicum studiis, et Claudium consultis. *Interrogatus etiam Scipio, quid censeret;* cum idem, *ait,* de flagitiis Poppææ cogitem quod cuncti, existimate me et idem statuere quod omnes: *idque egregia moderatione inter maritalem caritatem, et instantem, ut in senatore, pronuntiandi necessitatem.*

Exin perpetuus et atrox Suilius postulandis reis, et plurimi imitatores illius vesaniæ. Quippe Cæsar omnia officia legum et magistratuum sibi uni *vindicans, rapiendi ac peculandi facultatem exhibuerat: neque* tunc *ulla merx publica perinde pretio exposita fuit, ac prævaricatio advocatorum: in tantum, ut Samius illustris eques Rom. præbitis Suilio quadringentis nummorum millibus, et comperta fraude* ipsius, *gladio suo se transfoderit, in ipsius* advocati sui *ædibus. Igitur disserente C. Silio Consule designato, de cujus auctoritate et morte scribam suo loco, surgunt*

NOTÆ

curia cum Tribunis prætorianis, quod postulavit a senatu et obtinuit.

[n] *Sestertium decies*] Sunt viginti quinque millia coronatorum, seu libræ 75000.

[o] *Senatoriam*] Ut maritus debuit amare uxorem, et tamen ut Senator eam damnare tenebatur; et eam ut maritus accusare, ne ejus flagitiis connivere videretur. Sic enim infamiam suam augeret. Sic cautum lege Julia de adult.

[p] *Quadringentis nummorum millibus*] Hæc summa nostro ære decem millibus ducatorum valet; quandoquidem illud constat, mille nummis sestertium argenti æstimari, esse autem sestertium libras duas et semissem, hoc est, uncias argenti XXX. quæ plus minus XXXV. nostros coronatos æquant pretio. *Alciatus.*

Quadringentis nummorum] Sunt decem millia coronatorum, seu libræ 30000.

[q] *Prævaricatione*] *Prævaricator* dicitur, qui cum reo colludit. Marcellus ad S. C. Turpil. 'Accusatorum temeritas tribus modis detegitur, aut enim *calumniantur*, aut *prævaricantur*, aut *tergiversantur*. *Calumniari* est falsa crimina intendere; *prævaricari* est vera crimina abscondere; *tergiversatur* qui in universum ab accusatione desistit.' *Alciatus.*

tres, legemque Cinciam[1] flagitant:[r] qua cavetur antiquitus, 'ne quis, ob causam orandam, pecuniam donumve accipiat.'

6. Deinde, obstrepentibus his, quibus ea contumelia parabatur, discors Suilio[s] Silius acriter incubuit, 'veterum ora-

Patres, postulantque legem Cinciam, qua sanctum olim, ne quis pecuniam capiat aut munus ad causam agendam.

Exin contranitentibus his, quibus id probrum ac dedecus struebatur, dissentiens Silius in Suilium acriter invectus est, memorans instituta priscorum oratorum,

1 Pessime in Mss. et veteribus editionibus *legemque Titiam*. *Cinciam* egregie emendavit Jac. Cujacius, Observ. VI. 18. *Brotier*.

NOTÆ

[r] *Legemque Ciniam flagitant*] Legem hanc tulit M. Cincius trib. pl. anno urbis 649. Retulit iterum Augustus evanescentem vetustate, et firmavit novo consulto Senatus. Dio LIV. 'Quippe oratores sine pretio tueri lites, vel quadruplum pecuniæ quam accepissent, exsolvere jussit.' Noto eo, ne quis miretur, cum plebiscitum fuerit, vocari Senatusconsultum a Tacito lib. XIV. 'Ejus opprimendi gratia repetitum credebatur SC. pœnaque Cinciæ legis, adversus eos qui pretio causas oravissent.' Et Plinio epistola ultima l. v. 'Causa dilationis Nepos Prætor, qui legi de muneribus præposuerat breve edictum, admonebat accusatores, admonebat reos, executurum se quæ SC. continerentur. Suberat edicto Senatusconsultum: hoc omnes qui quid negotii haberent, jurare priusquam agerent, jubebantur, nihil se ob advocationem cuiquam dedisse, promisisse, cavisse. His enim verbis et mille præterea, et venire advocationes, et emi vetabantur.' Sed id SC. credo fuisse a Trajano: quod afferunt de lege *Titia* augantur. *Lips.*

Legemque Cinciam] Nempe ut innovaretur, et strictius observaretur. Sic vetustæ leges quandoque exolescunt, et firmari renovarique novis jussis indigent.

Legemque Cinciam] De hac Livius l. XXXIV. 'Quid legem Cinciam excitavit de donis et muneribus, nisi quia vectigalis jam et stipendiaria plebs esse senatui cœperat?' Festus hanc legem *muneralem* dictam esse significat, 'qua Cincius cavit, ne cui liceret munus accipere;' quod de patronis intelligendum.

[s] *Discors Suilio*] Hæc verba non significant, hac in causa tantum Silio aliud, aliud Suilio visum, ita ut nihil exprimant, nisi quod ex sequentibus satis noscitur, et jure prætereantur interpreti; sed volunt nobiles publicasque inter Silium et Suilium fuisse simultates.

Quod dedita opera interjecit Tacitus, ut intelligeremus, actionem eam, etsi foret in commune utilis, non tamen tam amore egregii publici, quam odio et cupidine inimicum ulciscendi, a Silio inceptam esse. *Gronov.*

Discors Suilio] Fuit forte quædam ambitio contentioque nobilis Silii, ut qui ingenio et eloquentia præpolleret, adversus Suilium delatorem perpetuum et famosum; unde et Silius juvenis famam adipisci voluit. Forte non in hac causa solum, sed et in aliis antea.

Sed hoc non satis compertum ex

torum exempla' referens, 'qui famam in posteros,[t] 'præmia eloquentiæ cogitavissent pulcherrima: alioquin et bonarum artium principem sordidis ministeriis fœdari: ne fidem quidem integram manere, ubi magnitudo quæstuum spectetur.[2] Quod si in nullius mercedem negotia tueantur,[3][u] pauciora fore: nunc inimicitias, accusationes, odia, et injurias[v] foveri, ut, quomodo vis morborum pretia medentibus, sic fori tabes

qui decus apud posteros et gloriam pretium facundiæ præclarissimum reputassent. Nam et alias *eloquentiam* optimarum artium reginam inhonestis officiis contaminari; ne fidem quidem inviolatam conservari, ubi grande lucrum aspiciatur. Quod si in nullius hominis pretium lites defendantur, pauciores eas futuras: nunc offensiones, delationes, inimicitias, et iniquitates ali, ut eodem modo fori lues seu contagio divitias advocatis importet, quo

1 Ms. Bodl. et Jac. Gronovius *famam et posteros.*—2 Ita diserte Flor. Reg. et Meus Mss. nisi quod Flor. in ultima voce aberret exhibendo, *spectaretur:* et Reg. qui, *spectatur.* Quare nulla correctione hic opus. *Ryckius.* --3 *Negocia sint* Jac. Gronovius ex Ms. Medic. probaturque auctoritate Taciti, Annal. I. 28. 'Quin potius, ut novissimi in culpam, ita primi ad pœnitentiam sumus.' In scriptis libris vulgo *negotiantur.* Margini Ms. Bodl. ascriptum *negotia tueantur*, quod in libris omnibus editis legitur. Suspectum tamen; ideoque conjectabat Frid. Gronovius, *negotia eant.* Ernestus, *negotia curentur.* Brotier. Acidalius legit: *Quod si nullius in mercedem negotia tueantur;* eo ordine et sensu: si nullius negotia tueantur in sive ob mercedem. Videtur hic offensus eo quod putarit *mercedem* tantum de accipiente dici, non etiam de dante. Unde etiam alius vir eruditus inductus videtur ut divinaret: '*Quod si in nullius mercedem negotia eant, pauciora fore.* Sed cum Ms. meus: *quod si in nullius mercedem negotia tueantur, pauciora fore crimina:* non tam de primo membro corrigendo, quam de secundo explendo cogitandum. Nec novum videri debet *mercedem* hic dici de cliente, qui patrono offert honorarium, cum Suetonius Jul. cap. 20. similiter *mercedes* vocet pecuniam quam publicani

NOTÆ

eo loco Taciti. Videtur tantum discordare nunc a Suilio, ut illum refellat. Forte tamen sic delationes compressisset Silius in summo delatore, præsertim si opes ex ea arte congerere vetuisset.

[t] *Famam in posteros*] Certe tum temporis, *orare causam*, non fuit ars aut professio, ut nunc, sed amici officium seu patrocinium. Et fuit aditus hic ac veluti præparatio ad Reipub. munia; ad quæ certe fama in vulgus necessaria fuit, qua illustres candidati favorem plebis, etiam et principis suffragia, captarent.

[u] *Quod si in nullius mercedem negotia tueantur*] Lego, *quod si nullius in mercedem negotia tueantur.* Eo ordine et sensu; si nullius negotia tueantur in mercedem, id est, mercede, vel ob mercedem. Sic de moribus German. 'Exercitatio artem paravit, ars decorem: non in quæstum tamen ac mercedem.' *Acidalius.*

Facile credo esse hic aliquid scabri. Lipsianæ ad marginem ostendunt in Mss. esse *negotiantur.* Forte *negotia eant.* Gronovius. Forte, *negotia vertantur.*

[v] *Injurias*] Intellige non verborum sed rerum contumelias, seu potius iniquitates et scelera flagitiaque.

pecuniam advocatis ferat. Meminissent C. Asinii et[4] Messallæ ac recentiorum, Arruntii et Æsernini: ad summa provectos incorrupta vita et facundia.' Talia dicente Consule designato, consentientibus aliis, parabatur sententia, qua 'lege repetundarum tenerentur;'[w] cum Suilius, et Cossutianus, et ceteri, qui non judicium (quippe in manifestos) sed pœnam statui videbant, circumsistunt Cæsarem, ante acta deprecantes. Et, postquam annuit,[x] agere[5] incipiunt:

7. 'Quem illum[1] tanta superbia esse, ut æternitatem

pacto violentia morborum opes medicis invehit. Recordarentur C. Asinii et Messallæ, et nuperorum oratorum Arruntii et Æsernini, qui ad supremas dignitates evecti sint, illibata fide et eloquentia. *Hæc disserente consule designato, et* patribus *aliis assentientibus, jam destinabatur senatusconsultum, quo* legi repetundarum obnoxii essent, qui pecuniam aut munus acceperant ob causam orandam; *cum Suilius et Cossutianus, et ceteri qui non decretum (nam in sceleris compertos) sed supplicium decerni prospiciebant, circumstant principem, superiorum veniam flagitantes. Et ubi assensit per silentium, causam ingrediuntur.*

Quem hominem tanta arrogantia esse, ut immortalem gloriam sibi polliceri

pro conductis vectigalibus ex contractu pendere cogebantur: et Ulpianus l. III. §. 2. D. ubi pupillus educ. *mercedes pupillorum* dicat pecuniam, quæ in disciplinam pupillorum impenditur. *Ryckius.*—4 Nicolaus Heinsius legebat: *et M. Messallæ;* quod probo. Intelliguntur autem *C. Asinius Pollio,* cujus mentio I. 12. et *M. Valerius Messalla Corvinus,* qui Consul cum Augusto III. a. 723. *Idem.*—5 Flor. *et post quam annuit, tacere incipiunt.* Unde Freinshemius: *jacere incipiunt,* id est, proloqui non continua oratione, sed velut interjungentes. Quæ lectio ipsissima Taciti videtur; qui sic alibi VI. 4. 'si qua discordes jecissent, melius obliterari.' Ms. meus: *postquam annuit, dicere incipiunt.* Reg. *agere incipiunt.* Ryckius. Homerus habet *sint.* Gronovius et Ryckius *tacens* vice *agere.*

1 Beroaldi aliorumque Edd. veteres, item Freinshemii, *quem ullum.* Sed Mss. Flor. Reg. Bud. meus, *illum,* ut edidi. *Ryckius.*

NOTÆ

[w] *Lege repetundarum tenerentur*] Qua cavebatur, ne quis ob accusandum vel non accusandum pecuniam acciperet: teste Venuleio lib. III. Publicorum D. de lege Julia repetundarum. Notandum autem hoc amplius, Cossutianum et ceteros perfidos advocatos, fuisse repetundarum reos, eo quod, pecunia accepta a Suilio accusatore, prævaricati essent. Quod non reperias scriptum in lege de repetundis. *Vertran.*

[x] *Et postquam annuit*] Nempe illis *anteactorum* veniam concedebat Cæsar, solo nutu et tacens. Sed cum id obtinuissent, non contenti, ut apud talem principem, cujus facilitate præsertim abutebantur advocati, etiam in futurum non omni præmio dejici, et Legi Cinciæ modum seu temperamentum aliquod afferri postulant; quod etiam illis concedit Claudius.

famæ[y] spe præsumat?[z] usui et rebus subsidium præparari,[a] ne quis inopia advocatorum potentioribus obnoxius sit: neque tamen eloquentiam gratuito[b] contingere: omitti curas familiares, ut quis se alienis negotiis intendat: multos militia,[c] quosdam exercendo agros tolerare vitam: nihil a

audeat? necessitati et negotiis *eloquentiam velut* subsidium comparari, ne quis destitutus advocatis, opprimatur ab iis qui præpollent. Neque tamen facundiam gratis obvenire; relinqui munia domestica, ut quis alienis rebus operam accommodet: plurimos sustentare vitam bello, nonnullos colendis agris;

NOTÆ

[y] *Ut æternitatem famæ*] Cic. in somnio Scipionis: 'Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum, aut cujusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnatare? Quis in reliquis orientis aut obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis Austrive partibus, tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem qui de vobis loquuntur, quamdiu loquentur? Quinetiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest, ab iis qui postea nascentur sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit qui ante nati sint, qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt viri? cum præsertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit.'

[z] *Præsumat*] Seneca, lib. de Consol. ad Polyb. cap. 20. 'Quid enim immortale manus mortales fecerint? Septem illa miracula, et si qua his mirabiliora, sequentium annorum exstruxit ambitio, aliquando solo æquata visentur. Ita est, nihil perpetuum, pauca diuturna sunt. Aliud alio modo fragile est, rerum exitus variantur. Ceterum quicquid cœpit, et desinit. Mundo quidam minantur interitum; et hoc universum, quod omnia divina humanaque complectitur, si fas putas credere, dies aliquis dissipabit, et in confusionem veterem tenebrasque demerget.'

[a] *Usui et rebus subsidium præparari*] Subsidium scil. eloquentiæ: quod et ad commercium hominum, et ad res proprias tuendas, præparatur. *Pichena.*

[b] *Neque tamen eloquentiam gratuito*] Cic. pro M. Cælio: 'An vos aliam causam esse ullam putatis, cur tantis præmiis eloquentiæ, tanta voluptate dicendi, tanta laude, tanta gloria, tanto honore, tam sint pauci, semperque fuerint, qui in hoc labore versantur? omittendæ sunt omnes voluptates, relinquenda studia delectationis, ludus, jocus, convivium, sermo etiam pæne omnium familiarium deserendus. Quæ res in hoc genere homines a labore studioque dicendi deterret,' &c.

[c] *Multos militia*] Sic Sallustius: 'Humillimus quisque in arvis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisque patriæ erat.'

quoquam expeti, nisi cujus fructus[d] ante præviderit. Facile Asinium et Messallam,[e] inter Antonium et Augustum bellorum præmiis refertos, aut ditium familiarum hæredes Æserninos et Arruntios, magnum animum induisse: promta sibi exempla, quantis mercedibus P. Clodius aut C. Curio concionari soliti sint: se, modicos Senatores,[f] quieta[2] Rep. nulla, nisi pacis,[g] emolumenta petere.[2] Cogitaret plebem, quæ toga enitesceret:[h] sublatis studiorum pretiis, etiam

nihil a quocumque exquiri, nisi cujus emolumentum prius perspexerit. Facile Asinium et Messallam magnos spiritus sumsisse, ut qui bellis inter Antonium et Augustum opibus ac præmiis ditati essent. Sic et facile *magnanimos* Æserninos et Arruntios, ut qui opulentarum familiarum hæreditates excepissent. Suppetere sibi et exempla, quantis præmiis P. Clodius, vel C. Curio causas orare consueverint; se tenues senatores, tranquilla Rep. nullos nisi pacis fructus ambire. Reputaret et plebeculam, quæ pacis artibus inclaresceret; et demtis literarum præmiis, simul et optimas artes interituras.

2 Ita Pichena et Recentiores. Nec aliter infra in Dialogo de Oratoribus, c. 36. In Mss. *qui et a Republica nulla, nisi pacis, emolumenta peterent.* Brotier.

NOTÆ

[d] *Nisi cujus fructus*] Juven. Sat. 7. 'Didicit jam dives avarus Tantum admirari, tantum laudare disertos, Ut pueri Junonis avem; sed defluit ætas, Et pelagi patiens, et cassidis, atque ligonis: Tædia tunc subeunt animos, tunc seque, suamque Terpsichoren odit facunda et nuda senectus.'

[e] *Messallam*] Augusti ævo consulatus, sacerdotia, et civium spolia invadebant, ut motibus civicis.

[f] *Se, modicos senatores*] Id est, se tantum senatores esse, non prætores, non sacerdotiis præditos, non consulares, aut rectores provinciarum; nullisque ipsos dignitatibus aut publicis muneribus evectos, quibus opes honoresque in familiam suam inferre possent, et quibus nixi, solam famam in posteros gloriamque unam spectare possent, in causis orandis, tuendisque civium negotiis.

[g] *Nulla nisi pacis*] Se tantum percipere fructus ex eloquentia et ex peritia legum divinarum et humanarum, quæ sunt veræ et unæ pacis civilis artes, et quæ possint etiam vocari *domi* seu *togæ* artes. Cicero: 'Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.'

Nisi pacis] Cic. Philipp. 7. 'Itaque ego ille, qui semper pacis auctor fui, cuique pax præsertim civilis, quanquam omnibus bonis, mihi tamen inprimis, fuit optabilis: (omne enim curriculum industriæ nostræ in foro, in curia, in amicorum periculis propulsandis elaboratum est: hinc honores amplissimos, hinc mediocres opes: hinc dignitatem, si quam habemus, consecuti sumus:) ego itaque pacis, ut ita dicam, alumnus, qui quantuscumque sum (nihil enim mihi arrogo) sine pace civili certe non fuissem,' &c.

[h] *Cogitaret plebem, quæ toga enitesceret*] Non modo respiceret Arruntios et Æserninos, sed etiam eorum meminisset, qui modica origine, arcta re

NOTÆ

familiari cum sint, togæ paribusque artibus et eloquentiæ studeant, quibus utique ex studiis suis petenda sustentatio. *Freinshemius.*

Scripsit omnino Tacitus: *cogitaret plebem, quæ toga enitesceret.* *Togam* utique Freinshemius accipit laxe nimis. Ea enim, pacem pacisque artes omnes etsi aliquando possit complecti, tamen hic arctius nihil aliud significat quam eloquentiam forensem. Ut Livio lib. XXII. de C. Terentio Varrone: 'togaque ac forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus causisque.' Plin. lib. I. epist. 22. 'in toga negotiisque versatur: multos advocatione, plures consilio juvat.' Florus IV. 12. 'ut primum togas et sæviora armis jura viderunt.'

Reliquus autem sensus. Meminisset magnam partem plebeios, ac de plebe esse, qui enitescerent atque in lucem se proferrent toga et causidicina: qui non possent tam magnum induere animum, et operam illam gratuitam præstare, nisi esurire domi, et fame perire velint, dum alios beatos faciunt.

Nam quod dicere Tacitum faciunt, plebi non esse aliam viam ad dignitates, falsum est, ut norunt rerum Romanorum periti. *Gronov.*

Quæ toga enitesceret] Sic apud Valer. lib. III. ubi de Scipione Africani superioris filio: 'Idem præturæ petitor candidam togam adeo turpitudinis maculis obsolefactam in campum detulit.' Hic per *togam*, non vestis intelligitur, sed artes moresque hominis, qui flagitio corrupti et polluti, ut infra patet ex eodem Valerio.

Quæ toga] Cic. in L. Pisonem: 'Scire cupio, quid tandem isto in versu reprehendas: 'Cedant arma togæ.' Tuæ dicis, *inquit*, togæ, summum imperatorem esse cessurum. Quid nunc te, asine, literas doceam? non opus est verbis, sed fustibus. Non dixi hanc togam qua sum amictus; nec arma, scutum, et gladium unius imperatoris; sed quod pacis est insigne et otii, toga. Contra autem arma tumultusque belli, more poëtarum locutus, hoc intelligi volui, bellum ac tumultum paci atque otio concessurum.'

Quæ toga] Juven. Sat. 8. de Cicerone: 'Tantum igitur muros intra toga contulit illi Nominis et tituli, quantum non Leucade, quantum Thessaliæ campis Octavius abstulit udo Cædibus assiduis gladio. Sed Roma parentem, Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.'

Quæ toga] Quæ afferunt hic de *toga*, quæ vestimentum sit, et cum dicunt opus esse pecunia, qua ipsi advocati decoris vestibus instruerentur, fabulæ et ineptiæ.

Quid intelligat per *togam*, ipse explicat Tac. Agric. 21. 'Jam vero principum filios liberalibus artibus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut qui modo linguam Rom. abnuebant, eloquentiam concupiscerent, inde etiam habitus nostri honor et frequens toga.'

Unde frequens toga, nisi quia eloquentiam concupiscebant Britanni, jamque forum frequentabant, jam advocatos agebant, pacisque artes sectari incipiebant? 'Gallia caussidicos docuit facunda Britannos.' Juven.

Quæ toga] Toga seu jus civitatis pro magno decore habitum; ita ut peregrinæ conditionis homines apud Sueton. vetarentur, 'usurpare Romana nomina, duntaxat gentilitia;' idem Sueton. Claud. 25. 'Civitatem Rom. usurpantes in Campo Esquilino securi percussit.'

Patet etiam ex eo, quod tradit Plinius de pictore celebri, qui in domo aurea Neronis pingebat *togatus*, quasi ad decus artis et artificis. Qui jus

studia peritura.' Ut minus decora hæc, ita haud frustra[i] dicta Princeps ratus, capiendis pecuniis posuit modum[3] usque ad dena sestertia,[j] quem egressi repetundarum tenerentur.

8. Sub idem tempus Mithridates, quem imperitasse Armeniis[k]

Hæc, licet minus honesta, attamen *non abs re sic prolata Cæsar existimans, sumendis præmiis,* seu honorariis advocatorum, *temperamentum adhibuit,* nempe *usque ad dena sestertia, quem* modum ii qui *transgressi essent, repetundarum rei haberentur.*

Eadem tempestate Mithridates, quem scripsi, regnasse apud Armenios, et in con-

----

—3 Senatusconsulto modum posuit, ut optime vidit Cl. Chiffletius, qui etiam hunc locum ita emendatum volebat: *Hæc ita haud frustra dicta Princeps ratus, SC. capiendis pecuniis posuit modum.* Idem.

NOTÆ

civitatis exilio amittebat, simul et jus togæ amittere censebatur. Plinius epist.

Qua toga enitesceret] Hac potissimum ratione et arte, Romana plebs enitere potuit, nempe *pacis domique* artibus, quæ nomine *togæ* intelliguntur. Non nisi *togati* in foro et in basilicis conspici debuere. En 'Romanos rerum dominos, gentemque togatam.'

Quod exprobrat apud Sueton. Augustus civibus, qui pulla veste publice uterentur; et *toga* in tanto honore habita fuit, ut eam maxime ambirent ipsi socii. Et ipsi reges *togati* quandoque principem Rom. stipabant. Sueton.

Qua toga] Vertit interpres Hispanus: *qua ratione majora munia plebs adipisceretur, et haberet facultatem utendi toga majoris splendoris atque dignitatis.* Sed hæc digna fuerint Claudio, non Tacito. *Toga,* id est, foro, eloquentia, peritia juris divini et humani, quibus artibus plebeii et novi homines emergebant, atque supra vulgus eminebant, ut olim Cicero Arpinas.

[i] *Haud frustra*] Non abs re, non perperam, non sine aliqua specie veri justique.

[j] *Usque ad dena sestertia*] Eandem summam Nero etiam definiit, credo, de quo Suetonius cap. 17.: 'Item ut litigatores pro patrociniis certam justamque mercedem darent.' Sæpius enim relata hæc lex, cum perrumperet improbitas forensis. Eandem summam capere et Trajanus advocatis permisit, sed duntaxat post negotia peracta. Plinius lib. v. 'Peractis enim negotiis permittebantur pecuniam duntaxat decem millium dare.' Nam decem millia HS. idem quod dena HS. idem quod centum aurei, ut alibi docebo. Quod honorarium patrono Ulpianus tribuit in singulas causas, lib. I. de variis et extr. cognit. *Lipsius.*

Usque ad dena sestertia] Sunt ducenti et quinquaginta coronati, seu 750 libræ: et erant causæ illæ majoris momenti, quam nunc apud nos. Accusabantur rectores provinciarum, et ipsæ provinciæ, regna. Reges ipsi accusabantur, et invicem accusabant in senatu illo augustissimo, quo tot veluti reges, quot judices assidebant.

[k] *Armeniis*] Vide notam vi. 32.

et ad præsentiam Cæsaris vocatum[1] memoravi,[2 m] monente Claudio, in Regnum remeavit, fisus Pharasmanis opibus.[n] Is Rex Iberis,[o] idemque Mithridatis frater, nuntiabat, 'discordare Parthos:[p] summaque Imperii ambigua, minora sine cura haberi.' Nam inter Gotarzis pleraque sæva (qui necem fratri Artabano conjugique ac filio[q] ejus præparaverat,[2] unde

spectum C. Cæsaris advectum esse, suadente principe, regressus est in Armeniam, subnixus copiis Pharasmanis. Is imperabat Iberis, idemque frater Mithridatis, monebat, dissidere Parthos, et præcipua imperii dubia incertaque, leviora negotia negligi. *Quippe inter pleraque atrocia Gotarzis* facinora, *accersivere Bardanem.* (Gotarzes *mortem intulerat fratri Artabano, uxorique, et filio ejus;*

1 Brotier. *vectum memoravi.* Ita et Mss. Bodl. Harl. Jes. Guelf. et Puteolanus. Sic etiam Annal. XII. 21. 'Vectus Romam.' In Ms. Reg. *perductum.* Editio princeps et Ernestus *vinctum.* Brotier.—2 Sic in Mss. et editis libris. Emendandum *properaverat* dudum monuere Muretus et J. Fred. Gronovius; suadentque Latinitas et historiæ series. *Idem.*

NOTÆ

[l] *Ad præsentiam Cæsaris vocatum*] Plerumque legitur *vectum:* nempe vi aut dolo, jussu principis, advectus in urbem erat Mithridates. Sic l. XII. 21. de Mithridate Bosphorano: 'Vectusque Romam per Cilonem procuratorem Ponti.' Partim vi, partim dolo reguli illi Romam advecti: 'Dolus an virtus quis in hoste requirat,' præsertim sub Tiberio?

[m] *Vocatum memoravi*] In libris scilicet, quibus descriptæ res Caii. Dio lib. LX. rem breviter tangit: 'Mithridatem Iberum, quem Caius arcessitum in vinclis habuerat, domum ad recuperandum regnum remisit.' Quod hic in Tacito est, *vectum;* manuss. *vinctum.* Legerim, *ad præsentiam Cæsaris vectum vinctumque memoravi.*

Quanquam Seneca non vinctum modo, sed et in exilium missum fuisse, significat; de Tranquillit. cap. 11. 'Ptolemæum Africæ regem, Armeniæ Mithridatem, inter Caianas custodias vidimus. Alter in exilium missus est, (Mithridates scilicet:) alter ut meliore fide mitteretur optabat.' *Lipsius.* Τὸ *vectum* sufficit, innuitque sic Tacitus, vi advectum regem, et in custodia habitum.

[n] *Opibus*] Per *opes* intelligit Tacitus cujuscumque generis copias virèsque, exercitus, legiones, classes, &c. non pecuniam solum, divitias, aut copiam commeatuum.

[o] *Iberis*] Vide notas VI. 32.

[p] *Parthos*] Parthi populi Parthiæ, quæ tribus modis est consideranda. Primo *Persarum sive Parthorum imperium* regio est Asiæ ad Oceanum Indicum.

Hodie regnum *Persiæ* integrum, pars Orientalis imperii *Turcici Asiatici,* major pars regionis *Mauvaralnahræ* in magna Tartaria, et aliquid imperii *Magni Mogolis* ad Septentrionem et Occidentem.

Secundo modo, *Parthia* est regio imperii Parthorum jam dicti, ad Septentrionem et ad mare Caspium: hodie provincia *Tabristan* integra, et partes provinciarum *Erak-Atzen,* et *Chorasan* in regno Persiæ hodierno; necnon pars regionis *Mauvaralnahræ* in magna Tartaria.

Tertio denique modo *Parthia,* proprie dicta, fuit regnum vel provincia imperii Parthorum: hodie hic sunt

metus ejus in ceteros) accivere Bardanen. Ille, ut erat magnis ausis promtus, biduo tria millia[r] stadiorum invadit, ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat: neque cunctatur, quin proximas Præfecturas[s] corripiat, solis Seleucensibus[t] dominationem ejus abnuentibus. In quos, ut patris sui quoque defectores,[u] ira magis, quam ex usu præsenti, accensus, implicatur obsidione urbis validæ, et munimentis objecti amnis, muroque, et commeatibus firmatæ. Interim Gotarzes, Daharum[v] Hyrcanorumque[w] opibus auctus, bellum renovat: coactusque Bardanes omittere Seleuciam, Bactrianos[x] apud campos castra contulit.[y]

unde formido illius in ceteros nobiles.) *Bardanes, ut erat magnis cœptis audax, intra biduum tria millia stadiorum pervolitat, incautumque, et pavidum Gotarzem profligat: neque moratur, quin vicinas provincias invadat, solis Seleuciæ incolis imperium ejus detrectantibus; adversus quos ut genitoris sui etiam rebelles,* impetu et *ira magis quam rebus suis tunc conduceret concitus, impeditur attineturque circumsidendo oppido firmo, et mole oppositi fluminis, mœnibusque ac cibariis admodum munito. Interea Gotarzes firmatus copiis Daharum, et Hyrcanorum, instaurat bellum; adactusque Bardanes discedere Seleucia,* haud procul fratre *castra posuit in campis Bactrianis.*

NOTÆ

Partes provinciarum *Erak-Atzen, Tabristan,* et *Chorasan* in Persia hodierna. Ex Tabulis et Chartis Nicolai et Gulielmi Sanson. *Tillemonius.*

q *Ac filio*] Orodi nempe; nam Arsaces, vetustissimus filius, in Armenia veneno interceptus erat, teste Tacit. lib. VI.

r *Tria millia*] Est ingens cursus in biduo: sed noctes etiam haud dubie assumtæ. Faciunt *trecenta et septuaginta quinque* milliaria Romana: est idem cursus, quem Annibal confecit, a Scipione victus: et vide me, si voles, centuria Epist. ad Italos, epist. 59. *Lipsius.* Sunt 125. leucæ Gallicæ, tria milliaria leucam faciunt apud Tac.

Tria millia stadiorum] Sunt 375. milliaria: si pro 3. milliaribus unam leucam ponis, sunt 125. leucæ Gallicæ.

s *Præfecturas*] Provinciæ Parthorum sic vocantur *præfecturæ,* vel Satrapiæ; apud Ægyptios *νομοί.*

t *Seleucensibus*] Vide notas, VI. 42.

u *Defectores*] In eos, licet olim bis iterumque rebelles, non tamen irasci princeps debuit, nisi ex usu suo, et pro tempore atque occasione.

v *Daharum*] Dahæ, vel Daæ, populi Margianæ regni, in Parthia imperii Parthorum regione: hodie positio est in parte septentrionali provinciæ *Chorasan,* versus urbes *Thus, Iermob,* &c. in regno Persiæ hodierno. Ex Chartis Ptolemæi et Sansonis. *Tillemonius.*

w *Hyrcanorumque*] Vide notas, VI. 36.

x *Bactrianos*] Bactriana, regio imperii Persarum sive Parthorum ad mare Caspium: hodie pars provinciæ *Chorasan,* in regno Persiæ hodierno, parsque regionis *Maurenalnahar* in Magna Tartaria. Ex Chartis Gulielmi Sansonis. *Tillemonius.*

y *Castra contulit*] Id est, castra castris contulit; obviam factus Gotarzi

9. Tunc, distractis Orientis[a] viribus, et, quonam inclinarent, incertis, casus Mithridati datus est occupandi Armeniam, vi militis Romani ad excidenda castellorum ardua,[*] simul[1] Ibero exercitu campos persultante. Nec enim resistere † Armenii, fuso, qui prælium ausus erat, Demonacte, Præfecto.[b] Paululum cunctationis attulit Rex minoris Armeniæ,[c] Cotys, versis illuc quibusdam procerum; dein literis Cæsaris coërcitus, et cuncta in Mithridaten fluxere, atrociorem quam novo regno conduceret. At Parthi Impe-

Tunc divisis opibus Parthorum, et quo verterent ambiguis, oblata est Mithridati occasio invadendi Armeniam, vi exercitus Rom. ad expugnanda montium propugnacula, simulque Ibero milite plana camporum pervolitante. Nec enim reluctati sunt Armenii, fugato Demonacte legato, qui certamen ausus fuerat. Cotys Rex Armeniæ minoris paulum moræ injecit, inclinantibus illuc nonnullis megistanum Armeniæ; *postea epistolis Claudii compressus est, et omnia inclinavere in Mithridatem, immaniorem quam novo principatui expediret. Sed Parthi principes, cum in pro-*

1 Brotierus et Homerus habent *simulque*.—† Sic ed. pr. Puteol. et e cod. Bud. Rhenanus, Aldus. Alii *restitere*. Ernestus.—2 Sic Ms. meus: quod con-

NOTÆ

fratri, apud campos Bactrianos, haud procul ab illo castra metatus est; quo loco et fœdus mox iniere.

[a] *Orientis*] Oriens fuit ut plurimum Romani imperii pars Asiatica, ubi *Asia Minor*, *Syria* et *Armenia*; regiones late sumtæ.

Hodie in eo tractu sunt *Georgia*, *Natolia*, *Turcomania*, sive *Armenia* recentior, et *Souria*, vel *Soristan*, regiones imperii Turcici Asiatici. Franci vocant *le Levant* totum hunc tractum, cum vicinis regionibus. *Tillemonius.*

[*] *Castellorum ardua*] Iberi saltibus etiam montibusque assueti. Supra l. VI. ‘Iberi Albanique saltuosos locos incolentes, duritiæ patientiæque magis assuevere.’

Sed illi barbari rudes, quod spectat ad ‘machinamenta et astus oppugnationum,’ qua parte belli præpollebant Romani: ideoque hic ‘castellorum ardua’ exscindunt illi; Iberi plana camporum pervolitant.

Castellorum ardua] Videtur sic innuere Tacitus, non tantum difficilia captu propugnacula, sed etiam ardua locorum seu montium, quibus sita erant castella, vim artis et naturæ demonstrat.

[b] *Præfecto*] Qui præfecturam Armeniæ obtinebat pro Rege Parthorum, olim impositus ab Artabano.

[c] *Rex minoris Armeniæ*] Nempe vicinus rex æmulabatur, nitebaturque augere imperium suum possessione majoris Armeniæ vel partis; vel certe illam habere, relicta minori. Sed hoc majori æmulatu prohibuit Cæsar. Neque e Repub. fuit, reges potestate et vi augeri; immo spargi et dividi opes debuerunt, ut isti reges inservirent modestius, et ipsi ‘inter instrumenta servitutis’ essent, ut ait Tacitus.

Minoris Armeniæ] Armenia Minor, provincia Asiæ Minoris peninsulæ ad orientem, et aliquando pars Cappadociæ late sumtæ.

Hodie præfectura *Merasch*, seu

ratores, cum pugnam pararent, fœdus repente[d] iciunt,[2] cognitis popularium insidiis,[e] quas Gotarzes fratri patefecerat,[3f] congressique[g] primo cunctantur,[4] deinde complexi dextras,[h]

cinctu ad prælium essent, subito pacem ineunt, compertis Parthorum suorum fraudibus, quas Gotarzes aperuerat fratri; et primo dubitanter inter se collocuti sunt,

firmatur a corrupta Flor. et Reg. lectione, *jaciunt*. Annal. XII. 62. 'A fœdere, quod nobiscum icerant.' *Ryckius*.—3 Brotierus habet *fratris F. patefecit*, et sic rem explicat: 'Perperam in recentioribus editionibus *fratri patefecerat*. Bardanes non erat frater Gotarzis, sed filius fratris ejus, nempe Artabani, teste Josepho, Antiq. Jud. XX. 3. ipsoque Tacito, cap. sup. In Mss. et veteribus editionibus *patefecit*.'—4 Sic Ms. Reg. et editio princeps, probatque Ernestus. Non ita bene Puteolanus et Mss. Bodl. et Jes. *cunc-*

NOTÆ

Kulkadriæ, et *Erzerum*, in Natolia et Turcomania, regionibus imperii Turcici Asiatici. *Tillemonius*.

[d] *Fœdus repente iciunt*] An hic *Bardanes* sit, quem in eo tractu regem a se visum et conventum Apollonius apud Philostratum dicit, nescio. Ætas patiatur: sed et ibi notatur, 'pulsum eum regno fuisse, et tertium tunc annum iterum regnasse.' Lib. I. *Lipsius*.

[e] *Cognitis popularium insidiis*] Parthorum, qui nempe utrique dolum exitiumque struerent, et forte tertium quempiam ad principatum veherent. Eo sunt ingenio multi inter bella civilia, ut neutras proprie et ex animo foveant partes, ut nec Reipub. sed suas res agant, et exitio publico discordiisque civium increscant; aut quandoque etiam sua mala exitio publico involvant ac sepeliant.

[f] *Quas Gotarzes fratri patefecerat*] Sic quandoque contingit, ut hostis ipse patefaciat principi, licet ante hosti, insidias popularium, etiam domesticorum et administrorum.

Hoc contigit Caio Cæsari, Augusti filio in Oriente. Nam ipsi rex Parthorum fraudem et avaritiam Lollii et pædagogorum in colloquio ad Euphratem aperuit. Unde exitium Lollii, et aliorum qui jussu Cæsaris aquà submersi sunt. Ipse Lollius venenum sumsit. Plinius.

[g] *Congressique*] Ne capias de primo aspectu principum, sed de colloquio ipso, quod sæpe ad plures horas extenditur, in quo multa exagitantur, vel etiam exprobrantur vicissim, et aliquando non sine jurgio et acri contentione partium.

Dein cum res convenere, tum panditur animus in lætitiam et epulas: neque enim fœdus sine convivio; multaque initio difficilia, semel apertis animis facile transiguntur. Sed quod mirum hic, fratres sibi invicem principatu cedunt, ne ambo cedant proditoribus utriusque.

[h] *Complexi dextras*] Reges Persarum *dextra data* fidem suam obstringebant, eratque hoc sanctissimum fidei pignus. Dio l. XVIII. 'Fides hæc firmissima apud Persas.' Dextra etiam per internuntium mittebatur, ut narrat Diodorus de Artaxerxe et Mentore. Xenophon de Agesilao: 'Cotys, qui Paphlagonibus imperabat, Regi mittenti dextram, seu fidem, non paruit.' Cornel. Nepos in Datame: 'Namque hic pollicitatus est Regi, se eum interfecturum, si ei Rex promitteret, ut quodcunque vellet, lice-

apud altaria Deum pepigere, 'fraudem inimicorum ulcisci, atque ipsi inter se concedere.'[5] Potiorque Bardanes visus retinendo regno: at Gotarzes, ne quid æmulationis existeret, penitus in Hyrcaniam abiit: regressoque Bardani deditur Seleucia, septimo post defectionem anno; non sine dedecore Parthorum, quos una civitas tamdiu eluserat.

10. Exin validissimas Præfecturas invasit; et recuperare Armeniam avebat,[1] ni a Vibio Marso Syriæ[1] Legato, bellum minitante, cohibitus foret. Atque interim Gotarzes, pœnitentia concessi Regni, et, revocante nobilitate, cui in pace durius servitium est, contrahit copias: et huic contra itum ad amnem Erinden:[2] in cujus transgressu multum certato, pervicit Bardanes, prosperisque præliis medias nationes

dein datis invicem dextris, apud aras Deorum fœdus sanxere, quo, *nempe*, perfidiam infensorum vindicarent, et sibi invicem principatu cederent. *Aptiorque visus* est *Bardanes habendo imperio: sed Gotarzes, ne qua invidia oriretur, procul in interiora Hyrcaniæ abscessit, reversoque Bardani Seleucia traditur, septimo post rebellionem anno, non sine flagitio probroque Parthorum, quos una urbs tamdiu despexerat.*

Deinde Bardanes occupavit opulentissimas provincias, et recuperare Armeniam parabat, nisi coërcitus foret a Vibio Marso Syriæ præfecto, qui bellum minitabatur. Atque interea Gotarzes tædio et ægritudine relicti imperii, et revocantibus proceribus, quibus in otio arctior servitus est, cogit exercitum: et illi obviam itum est *ad fluvium Erinden; in cujus trajectu cum diu dimicatum esset, superior fuit Bardanes, secundisque certaminibus interjectas nationes domuit*, usque *ad amnem*

---

tanter. Brotier. Gronovius et Ryckius habent *cunctanter*.—5 Sic emendavit Puteolanus, quem omnes sunt secuti. In Ms. Reg. et editione principe *concesserunt*. Ms. Harl. *concessere*. Brotier.

1 Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolanus et Beroaldus *parabat*. Sic Annal. II. 10. 'Trans Albim concedere parabant.' In Ms. Reg. et editione principe *habebat*. Miror verbum in recentioribus editionibus penitus excidisse. *Brotier*. Homerus *parabat*: Gronovius et Ryckius omnino omisere; et hic ita rem notat: 'Ed. Beroaldi: *et recuperare Armeniam parabat*. Sed Rhenanus testatur habere Cod. Bud. *et recuperare Armeniam, ni Vibio*: quod positum pro *recuperabat* cum non observassent nonnulli, alii explere aggressi sunt: alii asteriscum appinxerunt.'—2 Mss. *Erindem*, vel *Erinden*. Editio princeps *Eriden*. Mallet Ryckius *Charindam*, Ammiano Marcellino, XXIII. 9.

NOTÆ

ret impune facere, fidemque de ea re, more Persarum, dextra dedisset. Hanc ut accepit, simulat se suscepisse cum Rege inimicitias,' &c.

Complexi dextras] Apud Persas et Parthos, qui fere iisdem moribus, *dextra* pro fide et sacramento fœderis fuit. *Dextra* nihil sanctius apud illos Reges: *osculo* etiam finitum colloquium, infra ubi de Tiridate.

[1] *Syriæ*] Vide notas VI. 31.

subegit ad flumen Sinden,[3][j] quod Dahas[k] Ariosque[l] disterminat. Ibi modus rebus secundis positus: nam Parthi, quanquam victores, longinquam militiam[m] aspernabantur:

Ginden, qui dividit Dahas, Ariosque. Ibi finis rebus illius *prosperis impositus est; quippe Parthi licet victores longiorem expeditionem detrectabant. Igitur erectis*

memoratum. At nihil juvat in tanta obscuritate divinare. *Brotier.*—3 Ita Mss. et editio princeps, vel *Synden.* Puteolanus, quem ceteri sunt secuti, emendavit *Gynden.* Verum cum Gyndes, et Herodoto, I. 189. et Senecæ de irâ, III. 21. laudatus, sit omnino diversus, nec constet de situ Gyndis, de quo Ammianus Marcellinus, loc. cit. veterem scripturam hic mutare nefas;

NOTÆ

[j] *Ginden*] Gindes, *Gyndes*, Γύνδης, Asiæ fluvius, qui in Mantienis montibus oritur, et per Dardaneos vel Darneos in Tigrim influit, et Opin urbem præterlabitur. Herodotus in Clio. Juxta Babylonem describit eum Seneca, sed per iota, *Gindes*, Secundæ magnitudinis post Euphratem facit eum Orosius II. 6. Ammianus hujus quoque meminit; etiam Tibullus l. IV. 'Profluit aut rapidus Cyri dementia Gyndes.' At non est ille Gindes Taciti. Ex Thesauro Geographico Abrahami Ortelii. *Tillemonius.*

Ad flumen Ginden] Gindes fluvius nominatur etiam Senecæ lib. III. de Ira: 'Cyrus cum Babylonem oppugnaturus festinaret ad bellum, Ginden late fusum amnem vado transire tentavit,' et quæ sequuntur: e quibus hauris sententiam Tibulliani versus, 'aut rapidus Cyri dementia Gyndes.' Etiam Herodoto Gindes. *Lipsius.*

Ginden] Sen. de Ira, III. 2. 'Hic iratus fuit genti et ignotæ et immeritæ, sensuræ tamen; Cyrus flumini. Nam cum Babylonem oppugnaturus festinaret ad bellum, cujus maxima momenta in occasionibus sunt, Ginden late fusum amnem vado transire tentavit: quod vix tutum est, etiam cum sensit æstatem, et ad minimum deductus est. Ibi unus ex his equis, qui trahere regium currum albi solebant, abreptus, vehementer commovit Regem. Juravit itaque amnem illum regiis equis meatum auferentem, eo se redacturum, ut transiri, calcarique etiam a fœminis posset. Huc deinde omnem transtulit belli apparatum, et tamdiu assedit operi, donec CXX. et LXXX. cuniculis divisum alveum in CCC. et LX. rivos dispergeret, et siccum relinqueret, in diversum fluentibus aquis. Periit itaque et tempus, magna in vanis rebus jactura; et militum ardor, quem inutilis labor fregit, et occasio aggrediendi imparatos, dum ille bellum indictum hosti cum flumine gerit.'

[k] *Dahas*] Vide notas supra c. 8.

[l] *Arios*] Aria, regio imperii Persarum, sive Parthorum ad Orientem. Hodie provinciæ *Sablustan*, *Sitsistan*, et *Send*, et pars quædam provinciæ *Chorasan* in regno Persiæ; necnon provinciæ *Cabul*, *Candahar* et *Hajacan*, in Magni Mogolis imperio. *Tillemonius.*

[m] *Longinquam militiam*] Quia nempe ad certum tempus anni, pro more suo, militant, nec ultra certum loci aut temporis spatium expedire coguntur, et sæpe tantum sic imperii sui fines tuentur. Hi solo equite pollent et facile rapiunt victoriam, aut relinquunt.

Igitur exstructis monumentis,[n] quibus opes suas testabatur, nec cuiquam ante Arsacidarum tributa illis de gentibus parta, regreditur; ingens gloria, atque eo ferocior et subjectis intoleratior: qui, dolo ante composito, incautum, venationique intentum, interfecere, primam intra juventam, sed claritudine paucos inter senum Regum, si perinde amorem inter populares, quam metum, apud hostes quæsivisset. Nece Bardanis turbatæ Parthorum res, inter ambiguos, quis in Regnum acciperetur. Multi ad Gotarzen inclinabant; quidam ad Meherdaten, prolem Phrahatis, obsidio nobis datum: dein[4] prævaluit Gotarzes; potitusque regiam, per sævitiam[5] ac luxum adegit Parthos, mittere ad Principem

trophæis, quibus potentiam suam ostentabat, nec ulli ante se Arsacidarum vectigalia his de populis exacta esse, jactabat; *revertitur magno decore insignis, atque eo impotentior, et subditis intolerabilior, qui structis ante insidiis, ignarum eum, et venationi operam dantem necavere,* et quidem *intra primam juventutem; sed is gloria paucis seniorum regum* inferior, *si perinde caritatem cupiisset inter suos, ac formidinem apud hostes. Cæde Bardanis commotæ Parthorum res, inter incertos, quis in imperium assumeretur. Plerique in Gotarzen propendebant, nonnulli in Meherdatem nepotem Phrahatis, obsidem Romanis datum. Mox Gotarzes præpolluit, et cum occupasset regiam, per immanitatem ac luxuriem coëgit Parthos scri-*

Brotier. Gronovius et Ryckius habent *Gyndem*.—4 *deinde* Brotier. et Homer. —5 *sævitiem* Ryckius et Homer.

NOTÆ

[n] *Monumentis*] Quid essent innuit Solin. c. 52. 'Ultra hos Panda oppidum Sogdianorum, in quorum finibus Alexander Magnus tertiam Alexandriam condidit, ad contestandos itineris sui terminos. Hic enim locus est, in quo primum a Libero patre, post ab Hercule, deinde a Semiramide, postremo etiam a Cyro aræ sunt constitutæ; quod proximum gloriæ omnes duxerunt, illo usque promovisse itineris sui metas.' Et infra de quodam duce Seleuci: 'Ob cujus gloriæ insigne, dedit nomini suo, ut altaria ibi statueret Apollini Didymæo; hoc est Colliminium, in quo limes Persicus Scythis jungitur,' &c.

Monumentis] Qualia, et erant, ut puto, quæ describit Plinius VI. 16. 'In ultimis Sogdianorum finibus Alexandria oppidum ab Alexandro Magno conditum. Aræ ibi sunt ab Hercule ac Libero Patre constitutæ, item Cyro et Semiramide, atque Alexandro, finis omnium eorum ductus ab illa parte terrarum, includente flumine Iaxarte, quod Scythæ Silyn vocant, Alexander militesque ejus Tanain putavere esse. Transcendit eum amnem Demonax, Seleuci et Antiochi Regum dux, quem maxime sequimur in iis, arasque Apollini Didymæo statuit.' Et infra idem Plin. c. 17. 'Ad Hypasim (fluvium) non ignobiliorem, qui fuit Alexandri itinerum terminus, exsuperato tamen amne, arisque in adversa ripa dicatis.'

Romanum occultas preces, quis, 'permitti Meherdaten° patrium ad fastigium,' orabant.

11. Iisdem Consulibus[p] ludi sæculares octingentesimo[q]

bere ad Imperatorem Rom. secretas literas, quibus precabantur, sibi concedi Meherdatem paternum ad imperium.

Iisdem consulibus editi sunt Romæ *ludi sæculares anno octingentesimo post Ur-*

NOTÆ

° *Meherdaten*] Quem infra spreverunt ac prodiderunt XII. 14.

p *Iisdem Consulibus*] Excidit initium Annalis hujus, ex quo sine dubitatione sciri possit, Claudium Cæsarem IV. et L. Vitellium III. an alios consules Tacitus intelligat. Plinius VII. 48. scribit a Claudio IV. Cos. *sæculares* editos LXIII. anno, postea quam illos ediderat Augustus. Sic vero dicti ludi fuere, quia apud Rom. post 100. annos fiebant, ait Pompeius, quia *sæculum* annorum spatium 100. vocarunt. Sed fecit Claudius ludos sæculares Apollini et Dianæ, 'quasi anticipatos ab Augusto, nec legitimo tempori reservatos: quamvis ipse Claudius in historiis suis prodat intermissos eos, Augustum multo post, diligentissime annorum ratione subducta, in ordinem redegisse.' Sueton.

Illos sane Augustus perfecerat C. Furnio, C. Silano Coss. quintaque Dioni sæcularium illa celebratio fuit, vel ad rationem sæculi quinti inita, post 500. annos quam a Valerio Publicola, exactis regibus instituti ludi, et primum celebrati fuerant. Aliud vero Claudius in animum induxit, ordinatos sæculares in quosque centenos annos urbis conditæ, et cum octingentesimus venisset, maluit institutionis, quam computationis ab Augusto factæ, rationem habere.

Quare teste Sueton. 'Vox præconis irrisa est, invitantis more solenni ad ludos, quos nec spectasset quisquam, nec spectaturus esset: cum superessent adhuc qui spectaverant, et quidam histrionum producti olim,' ut Stephanio, 'tunc quoque producerentur.'

Similisque risus excitandi causa fuit sub Domitiano, qui fecit et ludos sæculares, computata ratione temporum ab anno, non quo Claudius proxime, sed quo olim Augustus ediderat. Horum auctor in Claudio et Domit. Suetonius. *Vertranius.*

q *Ludi sæculares octingentesimo*] Nempe Claudio quartum et L. Vitellio tertium consulibus: sic dicti, quod, post centum annos fierent, sæculum in centum annos extendebant. Instantibus ludis, tota Italia præcones mittebantur, qui convocarent ad ludos, qui nec 'spectati, nec spectandi iterum forent.'

Tum paucis, antequam spectacula ederentur, diebus, Quindecimviri sacris faciundis, in Capitolio et Palatino templo, pro suggesta considentes, piamina dividebant populo, quæ erant tæda, sulphur et bitumen. Nec tamen ad ea accipienda servis jus ullum fuit.

Coibat autem populus, cum in ea quæ diximus loca, tum præterea in Dianæ templum, quod erat in Aventino; et cui triticum, faba, hordeumque dari mos erat. Tum ad instar mysteriorum Cereris pervigilia fiebant.

Ubi vero jam advenerat festus dies, triduum, trinoctiumque sacris intenti, in ripa ipsa Tiberis agitabant: sacrificia vero Jovi, Junoni, Apollini, Latonæ, Dianæ, prætereaque Parcis, et quas vocant Ilithyas, tum Cereri et Diti et Proserpinæ suscipiebantur.

post Romam conditam, quarto et sexagesimo[r] quam Au-

bem conditam, et quarto et sexagesimo postquam illos *celebrasset Augustus. Præter-*

NOTÆ

Igitur secunda primæ noctis hora, Princeps ipse, tribus aris ad ripam fluminis exstructis, totidem agnos et una Quindecimviri immolabant, et sanguine imbutis aris, cæsa victimarum corpora concremabant.

Constructa autem scena in theatri morem, lumina et ignes accendi, et hymni concini, ad hunc usum tum maxime compositi, et item spectacula edi solenniter solita, data celebrantibus hac mercede, tritico, faba, hordeo, quæ supra inter universum populum dividi, ostendimus.

Mane vero Capitolium ascendere, sacra ibi de more agitare, tum in theatrum convenire, ad ludos in honorem Apollinis et Dianæ faciundos consueverunt.

Sequenti die, nobiles matronas, qua hora præcipitur ab oraculo Sibyllæ, quod adhuc extat, convenire in Capitolium, supplicare Deo, frequentare lectisternia, canere hymnos ex ritu mos erat.

Tertio denique die, in templo Apollinis Palatini, ter noveni pueri prætextati, totidemque virgines, patrimi omnes matrimique, Græca Romanaque voce, Carmina et Pæanas concinebant, quibus imperium suum et incolumitatem populi Diis immortalibus commendabant.

Interim ludi omne genus, omnibus theatris, et sacrificia omnibus templis, interdiu noctuque celebrabantur.

Primi ludi sæculares instituti a P. Valerio Publicola, qui primus consul post exactos reges: dein abolitos et intermissos instauravit Augustus; sextos fecit Claudius nunc, septimos Domitianus, computata ratione temporum ad annum, quo olim Augustus hos ludos ediderat.

Dein centesimo et decimo post Domitiani ludos anno, eosdem instauravit imperator Severus.

Post Severum, negat instauratos Zozimus, quoniam sequens annus centesimus decimus incurrit in consulatum Constantini principis Christiani.

At constat ex Eusebio, et Eutropio, Philippo imperante, millesimum annum Romanæ urbis, ingenti ludorum et spectaculorum apparatu, fuisse celebratum, bestiasque in circo innumerabiles fuisse interfectas, ludos in campo Martio theatrales, tribus diebus ac noctibus, pervigilante populo, concelebratos.

Sed hic finem habuere, præpollentibus Christianis principibus, qui talia abolevere.

De his ludis Claudii Sueton. 21. 'Fecit et sæculares quasi anticipatos ab Augusto, nec legitimo tempori reservatos: quamvis ipse in historiis suis prodat, intermissos eos Augustum multo post, diligentissima annorum ratione subducta, in ordinem redegisse. Quare vox præconis irrisa est, invitantis more solenni ad ludos, quos nec spectasset quisquam, nec spectaturus esset: cum superessent adhuc qui spectaverant, et quidam histrionum producti olim, tunc quoque producerentur.'

[r] *Quarto et sexagesimo*] Plinius: 'Eo minus miror, Stephanionem, qui primus togatas saltare instituit, utrisque sæcularibus ludis saltasse, et Divi Augusti, et quos Claudius consulatu suo quarto fecit: quando et sexaginta tres, non amplius, interfuere anni.'

Quarto et sexagesimo] A ludis Au-

gustus ediderat, spectati sunt. Utriusque Principis rationes prætermitto,[s] satis narratas libris, quibus res Imperatoris Domitiani composui: nam is quoque edidit ludos sæculares;[t] iisque intentius[u] affui Sacerdotio[v] Quindecimvirali præditus, ac tum Prætor: quod non jactantia refero, sed quia collegio Quindecimvirum[w] antiquitus ea cura, et ma-

eo rationes utriusque imperatoris, satis memoratas in libris, quibus res principis Domitiani conscripsi; nam ille etiam exhibuit ludos sæculares; iisque impensius affui, quia *tum sacerdotio Quindecimvirali ornatus, et prætor* eram. *Quod non ostentatione commemoro, sed quia olim id munus collegii Quindecimvirorum* fuit, *et*

NOTÆ

gusti elapsi erant tantum sexaginta tres anni, et sexagesimo quarto ludos suos celebravit Claudius. Sic Plin.

[s] *Rationes prætermitto*] Quæ tamen claræ sunt. Augustus enim priscam institutionem secutus est, et edidit quintos ludos sæculares, anno centesimo et nono (decimo debuisset, si paruisset arctæ legi) exacto. Claudius ita rationem instituit, ut centesimo quoque anno censuerit celebrandos, quasi sæculum rotundo centum annorum numero definiens.

Itaque insuper habita computatione Augusti et prisca, retulit nunc octingentesimo urbis anno, se IV. et L. Vitellio III. Coss. Plura si cupis, consule Onufrium Panvinium.

[t] *Ludos sæculares*] Hi 110. vel 100. anno celebrati per triduum, omni genere tum ludorum, tum sacrificiorum. Novies facti sunt. Primum anno U. C. 52. Dein sub Valerio Publicola, 3. et 4. sub Consulibus, 5. sub Augusto, 6. sub Claudio, 7. sub Severo, 9. sub Philippo, anno U. C. 1000. alii tamen citius, alii serius celebrati pro libito imperitantium.

Sacrificia ludis sæcularibus celebrata. Censorinus c. 5. de die natali, scribit ex libris Sibyllinis renuntiatum fuisse: 'Uti Diti patri et Proserpinæ ludi Terentini in campo Martio fierent tribus noctibus, et hostiæ furvæ immolarentur, utique ludi centesimo quoque anno fierent.'

Zozimus: 'Prima nocte spectaculorum ad horam secundam,' tribus aris in ripa fluminis exstructis, Imperator cum Quindecimviris tres agnos cædit, et aris sanguine respersis, solidas victimas adolet.'

Ludi sæculares] Anno 3. Olympiadis 206. Romæ conditæ 800. Jesu Christi 47. Claudii imperii 7. Vide notas VI. 50. *Tillemonius.*

[u] *Iisque intentius*] De quibus sic diserte pro suo jure loqui potuit Tacitus.

Utinam libros haberemus, quibus hæc tradiderat.

[v] *Sacerdotio*] Quatuor collegia sacerdotum solennes ludos celebrabant, Actiacos, et alios.

[w] *Collegio Quindecimvirum*] Ideo Horatius in carmine sæculari: 'Quindecim Diana preces virorum Curet.'

Et in nummis Augusti: IMP. CÆS. AVG. LVD. SÆC. XV. S. F. id est, *Quindecimviri sacris faciundis.* Quanquam ad eos et aliorum ludorum curam pertinuisse, alibi mihi dictum. *Lipsius.*

Collegio Quindecimvirum] Primo creati duumviri sacris faciundis a Tarquinio superbo rege, usque ad annum 388. Postea sub Sylla fuere Quindecimviri. Cooptabantur a collegis, dein, lata lege Domitia, fuerunt creati populi suffragiis.

Munus horum sacerdotum fuit custodire libros Sibyllinos, et cum ex

gistratus potissimum[x] exequebantur officia cærimoniarum. Sedente Claudio, circensibus ludis,[y] cum pueri nobiles equis ludicrum Trojæ[z] inirent, interque eos Britannicus, Impera-

magistratus præcipue exercebant munia religionum. Præsidente Claudio ludis Circensibus, cum pueri illustres in equis Trojæ decursionem celebrarent; et inter illos

NOTÆ

Senatusconsulto adeundi essent hi libri, eos adire, et quæ legissent, Senatui renuntiare, et quæ senatusconsulto decreta fuissent, procurare; ludos sæculares celebrare; et denique omnia peragere, quæ Sibyllinorum carminum jussu facienda erant.

Mansit illud sacerdotium usque ad tempora Theodosii.

[x] *Magistratus potissimum*] Hoc ad id spectat, quod Prætorem se tunc præmisit: eoque, inquit, se gnarum hujus rei et permixtum. *Lipsius.*

Magistratus] Præcipue *prætores* intelligit Tac. non semel.

[y] *Circensibus ludis*] Circenses dicti, quod exhiberentur in circuitu, ensibus positis. Olim enim in littore fluminis agebantur, in altero latere positis gladiis, ut ab utraque parte esset ignavis præsens periculum. Alii a circumeundo sic dictos putant; alii a Circo, in quo exhibebantur.

Hos ludos primum exhibuere Reges, dein consules et prætores, et ad prætoris urbani officium pertinuit, signum dare mappa, mittendis quadrigis; quapropter absente prætore, creatus dictator, qui vice prætoris id munus obiret.

Plures erant species, seu formæ præliorum, quæ in ludis Circensibus exhibebantur.

Prima erat pugna cum pugnis, cæstibus, gladiis, fustibus, hastis, pilis, &c. Huc spectat gladiatura, certamen cum bestiis, lucta, qua alter alterum dejicere conabatur.

Altera species, est *cursus*, quem agebant, percurrendo certa stadia in Campo usque ad metam.

Tertia species, erat *saltatio* in æquo campo, aut sursum, aut deorsum; aut in equos, vel currus insiliebant armati.

Quarta fuit, *jaculatio* discorum, sagittarum, pilorum, telorum, &c.

Quinta species fuit *decursio equestris*, qualem describit Virg. Æn. v. et quam inibant hic apud Tac. pueri nobiles.

Sexta fuit *aurigatio*, id est, certamen bigarum vel quadrigarum.

Septima fuit *naumachia*, cum nempe in mari, fluvio, stagno, lacu, forma navalis pugnæ repræsentabatur.

Factiones aurigantium in ludis Circensibus quatuor, quæ appellatæ a coloribus panni viridis, cœrulei, coccini, et albi, *Prasinæ, Venetæ, Rufatæ, Albatæ*, dein duæ additæ a Domitiano, *aurati, purpurei*que panni.

Postea sub Justiniano, seditione exorta inter illas factiones, quadraginta hominum millia periere Byzantii; et hinc abolita nomina factionum illarum.

Circensibus] De Circo maximo diximus in notis VI. 45.

[z] *Equis ludicrum Trojæ*] Ut scripsit Suetonius, ludus ipse quem vulgo *Pyrricham* appellant, *Troja* vocatur; cujus originem expressit in libro de lusibus puerorum: adhucque superest descriptio Virgilii Æn. v.

Peditum tamen proprie *Pyrricha* saltatio est, apud Athenæum XIV. 12. *Troja* vero ludus puerorum, qui turmatim se invicem ex equis peterent; unde formatum vulgare *Torniamentum*, quasi *Trojamentum*. Vertranius.

Troja] Troja vel Ilium, urbs Troa-

tore genitus, et L. Domitius, adoptione mox in Imperium et cognomentum Neronis ascitus, favor plebis acrior in Domitium, loco præsagii[a] acceptus est: vulgabaturque, 'affuisse infantiæ dracones[b] in modum custodum;' fabulosa

Britannicus principis filius, et L. Domitius qui mox, adoptante Claudio, in principatum et cognomen Neronis assumtus est, amorem populi vehementiorem in Domitium, veluti præsagium futuri principatus interpretabantur: multi ferebant, astitisse infantiæ ejus serpentes, velut excubitores, quæ *inania, et Græcorum*

NOTÆ

dis provinciæ, et aliquando Trojani regni caput, in Asia minore.

Hodie in ruinis jacet, reliquias vocamus *Troie:* sunt in parte septentrionali et occidentali præfecturæ Natoliæ, sub Turcico imperio Asiatico. *Tillemonius.*

[a] *Præsagii*] Nempe ipsum imperaturum, non Britannicum.

[b] *Affuisse infantiæ dracones*] Hoc prodigium seu præsagium futuræ magnitudinis, ut qui jam infans curæ Diis esset, et hi dracones velut genii, et quasi satellites ejus custodiæ appositi; sive fuerint veri serpentes, sive tantum exuviæ serpentum visæ; tamen certum est in iis maximam spem suæ dignitatis et etiam salutis reposuisse.

Certe dum eas habuit et gestavit, felix visus est, et in extremis etiam eas requisivit, sed frustra, teste Suet. Ner. 6. 'Gratia quidem et potentia revocatæ restitutæque matris usque eo floruit, ut emanaret in vulgus, missos a Messallina uxore Claudii, qui eum meridiantem, quasi Britannici æmulum, strangularent. Additum fabulæ est, eosdem, dracone e pulvino se proferente, conterritos refugisse. Quæ fabula exorta est, deprehensis in lecto ejus, circum cervicalia, serpentis exuviis: quas tamen, aureæ armillæ ex voluntate matris inclusas, dextro brachio gestavit aliquamdiu, ac tædio tandem maternæ memoriæ abjecit; rursusque, extremis suis rebus, frustra requisivit.'

Forte aliquod sortilegium his exuviis serpentinis annexum, quo Agrippina usa, vel ad imperium obtinendum, vel ad retinendum in obsequio et amore Neronem, quo amoto, tandem mutatus est Nero; ipsa Agrippina aula et rebus amota, et ipse tandem Nero vita et imperio exutus est. Sive tali fabulæ de facto crediderint Nero et Agrippina; sive ei credi in vulgus voluerint; ut sæpe fieri solet.

Dracones] Livius de Scipione simile quid narrat apud Romanos. Ad hoc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret: et plerumque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic mos qui per omnem vitam servabatur, seu consulto, seu temere, vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse; retulitque famam in Alexandro Magno prius vulgatam, et vanitate et fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapsam. His miraculis nunquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Hæc Livius.

Dracones] Sic Caio, Aug. filio, adulatur Ovidius l. 1. de arte amandi:

et externis miraculis[c] assimulata:[1] nam ipse, haudquaquam sui detractor, 'unam omnino anguem[d] in cubiculo visam,' narrare solitus est.

12. Verum inclinatio populi supererat, ex memoria Germanici, cujus illa reliqua soboles virilis:[e] et matri Agrippinæ miseratio augebatur, ob sævitiam Messallinæ: quæ

fabulis similia sunt. *Quippe ipse* Nero *neutiquam sui obtrectator*, mox *referre solebat*, unum tantum draconem in cubiculo suo conspectum esse.

Sed favor plebis durabat ex memoria Germanici, cujus stirpis ille unus superstes virilis sexus; *et Agrippinæ parenti illius accrescebat misericordia, ob immanitatem*

1 Mss. Reg. Agr. et Puteolanus, *assimulata*. Haud ita bene in aliis, *assimilata*, vel *adsimilata*. Brotier.

NOTÆ

'Parcite natales timidi numerare Deorum; Cæsaribus virtus contigit ante diem. Ingenium cœleste suis velocius annis Surgit, et ignavæ fert male damna moræ. Parvus erat, manibusque duos Tirynthius angues Pressit: et in cunis jam Jove dignus erat.'

Dracones] In hoc animali magna mysteria, seu potius superstitio et furor. In cista servabant serpentem, in orgiis Bacchi. Justin. orat. ad Antonin.: 'Apud quemque eorum, qui a vobis Dii censentur, serpentem veluti symbolum magnum atque mysterium pingitis.'

Arnob. l. v. 'Bacchanalia etiam prætermittimus immania, quibus nomen Omophagiis Græcum est: in quibus furore mentito, et sequestrata pectoris sanitate, circumplicatis vos anguibus, atque ut vos plenos Dei numine ac majestate doceatis, caprorum reclamantia viscera oribus cruentatis dissipatis.'

[c] *Externis miraculis*] Præcipue Græcos intelligit, ut sic nempe assimilaretur priscis heroibus Nero, et inprimis Herculi, qui in cunis elisisse puer monstra fertur.

Miraculis] Liv. v. 21. 'Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sunt, pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem; neque affirmare, neque refellere operæ pretium est.'

[d] *Unam omnino anguem*] Paulo aliter Xiphilinus, qui exuvias duntaxat serpentis ad caput Neronis pueri inventas ait: idque vates ita interpretatos, magnam potentiam ab homine sene capturum, quia serpentes, positis exuviis, senectutem exuerent. En vanitatem! *Lipsius*. Audiendi potius scriptores Latini, qui longe doctiores in rebus Romanis et fideliores Græcis.

Anguem] Sic Plutar. in Crasso de Spartaco: 'Cum primum Romam venalis advectus est, dicunt huic dormienti circumplicatum serpentem visum esse circa faciem. Uxor vero ejus, quæ conterranea Spartaci erat, fatidica, arreptaque, et obnoxia Dionysii seu Bacchi sacris, prædixit, signum illud esse, magnæ et formidolosæ potestatis fausto exitu circa ipsum eventuræ,' &c.

[e] *Cujus illa reliqua soboles virilis*] Agrippina enim, Neronis mater, Germanici filia erat. *Pichena*.

semper infesta,[f] et tunc commotior, quo minus strueret crimina et accusatores, novo et furori proximo amore detinebatur.[1] Nam in C. Silium, juventutis Romanæ pulcherrimum, ita exarserat, ut Juniam Silanam, nobilem fœminam, matrimonio ejus exturbaret, vacuoque adultero potiretur.[2] Neque Silius flagitii aut periculi nescius erat: sed certo, si abnueret, exitio, et nonnulla fallendi spe,[g] simul magnis præmiis, opperiri futura et præsentibus frui, pro solatio habebat: illa non furtim, sed multo comitatu ventitare domum, egressibus adhærescere;[h] largiri opes, honores: postremo, velut translata[i] jam fortuna, servi, liberti, paratus Principis[j] apud adulterum visebantur.

Messallinæ, quæ semper infensa, et tunc violentior, tamen *impediebatur nova et furori simili cupidine, quin pararet molireturque crimina et delatores. Nam adeo flagrabat amore Silii juvenum Rom. formosissimi, ut conjugio ejus pelleret Juniam Silanam illustrem matronam, et vacuo mœcho frueretur. Neque Silius inscius erat sceleris, aut discriminis; sed præter evidentem perniciem, si fœminam* aspernaretur, *et aliquam latendi spem, etiam levamini erat, magnis ornatum opibus, expectare quæ evenirent,* et interim *præsentibus potiri. Illa non clam, sed magno stipatorum agmine, ititare domum* Silii; *egredienti in publicum assidua comes esse, tribuere divitias, dignitates: demum quasi translato jam imperio, videbantur apud amasium mancipia, liberti, splendor et magnificentia fortunæ principalis.*

1 Recte Cl. Ernestus ex editione principe. Perperam Mss. aliique libri editi *distinebatur.* Brotier.—2 Videtur scribendum: *vacuo quo adultero potiretur.* Hæc enim causa superioris exturbationis: ut quod Sejanus pepulerit domo Apicatam, 'ne pellici suspectaretur,' IV. 3. *Ryckius.*

NOTÆ

[f] *Semper infesta*] Præsertim Agrippinæ, et *commotior* indistincte in omnes. Libido ceteras cupiditates incitat acrius inceditque. Duas Julias occidit Messallina, Juliam filiam Germanici, et alteram Druso, Tiberii filio, genitam.

[g] *Nonnulla fallendi spe*] Hoc est, latendi, ne res videlicet deprehenderetur. Nam *fallere* pro latere, sæpius reperias apud hunc scriptorem, quæ est elegantissima verbi hujus significatio. Lib. XIII. 'Quæ mutatio neque Neronem fefellit.' Lib. II. 'Non fallebat duces impetus militum,' hoc est, non latebat. *Rhenanus.*

Nonnulla fallendi spe] Fallendi nempe senem facilem, stupidum, et uxori suæ obnoxium.

[h] *Egressibus adhærescere*] Qui mos Romæ colendi potentiores. *Lipsius.* Etiam amicos, seu amasios, ut hic, et omnes quibus adulatum vellent, ipsos etiam histriones. Ipsi equites Romani socios reges in provinciis sic stipabant, teste Sallustio in Jugurtha.

[i] *Velut translata*] Velut jam translato imperio ad Silium adulterum.

[j] *Paratus Principis*] Utroque modo intelligi debent et *paratus principis* in genere et indistincte, et etiam *principis* Claudii paratus fuisse: nam sic

13. At Claudius, matrimonii sui ignarus, et munia Censoria[k] usurpans, 'theatralem populi lasciviam' severis edictis increpuit, 'quod in P. Pomponium, Consularem,'[l] (is

At Claudius conjugii sui inscius, et munus Censoris exercens, acerrimis edictis objurgavit theatralem plebis licentiam, quippe populus conviciis incesserat P.

NOTÆ

revera erant translati ex ipsius domo. Itaque erant *paratus* illi *principales*, et vere Regiam magnificentiam exhibentes; et simul erant *Claudii*, quia ex illo tum imperante rapti translatique erant ad Silium.

[k] *Munia Censoria*] Vera narrat Tac. et tamen non sine ironia et irrisu. *Ridendo dicere verum Nil vetat.* Præcipuum *munus* fuit *Censorum* ordinare et coërcere matrimonia; et hac formula usi, *habes uxorem ex animi tui sententia?* Sed iste censor dum in alios maritos inquirit, sui matrimonii ignarus erat. *Matrimonium* et *uxor* pro eodem est.

[l] *In P. Pomponium Consularem*] Qui consul fuit anno 792. iterum sub Caio, anno 794. Sed de prænomine illustris viri et poëtæ, quæro. Hic *Publius* dicitur et infra Lucius: 'Deinde L. Pomponius legatus auxiliares Vangiones ac Nemetes,' &c. Loqui enim eum de hoc poëta, docent quæ subjunxit: 'Decretusque Pomponio triumphalis honos, modica pars famæ ejus apud posteros, in quis carminum gloria præcellit.' At Dioni est Quintus: 'Deinde omnes qui in carcere attinebantur dimisit, quorum unus fuit Quintus Pomponius, per septem annos a consulatu suo in carcere detentus.' Quæ ipsa de hoc vate accipienda, clarum ex iis quæ Tacitus l. vi. ubi cum descripsisset custodiam hujus Pomponii apud fratrem, addit: 'At Pomponius multa morum elegantia, et ingenio illustri, dum fortunam æquus tolerat, Tiberio superstes fuit.' Et sunt ab eo tempore ad liberationem e custodia, anni septem. Hanc nominis litem dabam secundum Dionem, (quippe integre perscriptum apud eum prænomen est:) nisi submonuisset Tacitus, fratrem poëtæ fuisse Quintum, l. vi. 'Sanciæ aqua et igni interdictum, accusante Q. Pomponio. Is moribus, inquies, hæc et hujusmodi a se factitari prætendebat, ut parta apud principem gratia, periculis Pomponii Secundi fratris mederetur.' Itaque nihil constituo. Est autem hic, non Atellanarum scriptor, (qui L. Pomponius Bononiensis dictus, Ciceroni, Senecæ, Macrobio, Nonio, Festo laudatus;) sed tragœdiarum.

Quintil. 'Eorum, quos viderim, longe princeps Pomponius Secundus, quem senes parum tragicum putabant, eruditione ac nitore præstare confitebantur.' Plinius in epist. 'Pomponius Secundus scriptor tragœdiarum, si quid forte familiarior amicus tolleret, dum ipse retinendum arbitraretur, dicere solebat, Ad populum provoco.'

Hic est quem tanti fecit Plinius alter, ut vitam ejus miserit in scripta: l. xiv. 'Nobili exemplo docuimus, referentes vitam Pomponii Secundi vatis, cœnamque quam principi dedit.' Et alibi: 'Ita sunt longinqua monumenta Tiberii Caiique Gracchorum manus, quæ apud Pomponium Secundum vatem civemque clarissimum vidi, annos fere post ducentos.' *Lipsius.*

carmina scenæ[m] dabat) 'inque fœminas illustres,[n] probra jecerat.' Et lege lata sævitiam creditorum coërcuit,[o] 'ne in mortem parentum[p] pecunias filiisfamiliarum fœnori darent.'

Pomponium consularem, *qui versus theatro componebat;* probrisque et ipsas matronas insignes insectatus erat. *Etiam lege condita cohibuit immanitatem fœneratorum,* ne crederent pecuniam filiisfamiliarum exigendam post patrum

NOTÆ

[m] *Is carmina scenæ*] Forte fabulam ipsam quæ tum edebatur, composuerat Pomponius, vel generatim et indistincte theatro versus suppeditabat.

[n] *Inque fœminas illustres*] Vertunt *in aliquas*. Certe non omnes lacessitæ probris fœminæ illustres; attamen cum id publice fiat, propter aliquas vulgati flagitii infames, forte sic et in omnes splendidas probra jecit lasciviens vulgus: simulque splendori nobilitatique et opibus obtrectabant, non tam forte invidentes culpam, quam fortunam.

[o] *Sævitiam creditorum coërcuit*] Dabatur olim fœnori pecunia adolescentibus, collata solutione in mortem patrum: quod vel fœnoris magnitudine, vel ob turpitudinem faciebant fœneratores. Claudius autem interdixit, ne quisquam filiisfamilias fœneraret in mortem parentum; quod deinde Senatusconsulto confirmatum fuit Vespasiano imperante.

Tranquillus: 'Auctor senatui fuit decernendi, ne filiorumfamilias fœneratoribus exigendi crediti jus unquam esset: hoc est, ne post patrum quidem mortem.' Id Senatusconsultum *Macedonianum* appellatum est. *Ferretius.*

[p] *Ne in mortem parentum*] Quæ circumscriptio juventutis jam ante vetita Lætoria lege. Sed paulo aliter. Nam, Lætoria lex solum caverat iis, qui intra XXV. annos, alios insuper habuerat.

Claudius universe constituit de omnibus filiisfamiliarum, etiam supra legitimam ætatem. Lætoria etiam lex, fœnoris aut pecuniæ nulla mentione, simpliciter vetabat, 'minorem viginti quinque annis stipulari,' id est, ἐπερωτᾶσθαι, ait Priscianus, sive *stipulanti respondere*. De ea non dubie Plautus sensit: 'Perii, an non tum me lex perdit quina-vicenaria? Metuunt credere omnes.' Et alibi: 'Ni dolo malo instipulatus sies, sive etiamdum siem Quinque et viginti natus annos.' Asperius eandem Claudii legem retulit Vespasianus, 'ne filiorum familias fœneratoribus exigendi crediti jus unquam esset, ne post patrum quidem mortem.' Satis multa JCti ad Sc. Macedonianum. *Lipsius.*

Ne in mortem parentum] Simile quid Suet. Vesp. 11. 'Neve filiorumfamilias fœneratoribus exigendi crediti jus unquam esset, ne post patrum quidem mortem.' Meminit Cic. l. III. de Off. *Lætoriæ* legis circumscriptionem juvenum vindicantis.

Et Plaut. Pseud. legem *quina-vicenariam* commemorat, quæ vetaret, adolescentibus pecuniam dari mutuo, quæ lex Quina-vicenaria dicta forte fuit Plauto ab ætate intra quam non liceret fœnori dare juvenibus. Sic fœnebre malum Reipub. exitiale, semper prohibitum, et semper retentum.

Ne in mortem parentum] Falluntur maxime qui vertunt: *ad necem inferendam parentibus, ut sic creditorum sævitiam effugerent, ac redimerent.* Potius est, ne juvenibus pecuniam crederent, post mortem parentum sol-

Fontesque[q] aquarum, ab Simbruinis[r] collibus[*] deductos, urbi intulit. Ac novas literarum formas addidit vulgavit-

mortem. Et civitati invexit fontes undarum, e Simbruinis collibus scaturientes. Etiam novos literarum typos adjecit publicavitque, cum constaret, Græcas etiam

1 Ita scripsi pro *sub Imbruinis*, quod hactenus præferebant Editiones, præter Rhenani, quæ pro nobis stat; primo ut Auctor sibi esset concors: sic enim legitur XIV. 22. etiam in Mss. præterea apud Celsum l. IV. c. 5. saltem in quibusdam exemplaribus: 'Consistere in frigidis medicatisque fontibus, quales Cutiliarum Simbruinarumque sunt, salutare est:' denique secutus auctoritatem Cluverii atque Holstenii. Quorum ultimus *Simbruinos* montes dictos docet, qui *Sublaqueo*, quod oppidum fuit in dextra Anienis ripa in Sabinis, a tergo imminent, in quibus nunc *Cervara* vicus: *colles* vero *Simbruinos*, qui ad radices dictorum montium juxta Sublacensem viam porriguntur, in quibus *Augusta* sita est: quoniam ex imis horum collium radicibus aquarum istarum fontes nascuntur, quas Marcius, Augustus et Claudius Romam perduxere. *Ryckius*. Gronovius habet *Imbruinis*.

NOTÆ

vendam. Futurne opus decreto, quo caveretur, ne pecunia daretur ad patrem occidendum? quis hoc putet?

In mortem parentum] Veteri senatusconsulto sanctum: 'Placere, ne cui, qui filio-familias mutuam pecuniam dedisset, etiam post mortem parentis, cujus in potestate fuisset, actio petitioque daretur.' Hinc apud Terent. patri monenti filium, ut pecuniam sumeret filius mutuo, sic respondet: 'Hui dixti pulchre, si quidem quisquam crederet, Te vivo.'

q *Fontesque*] Quæ opera inchoata erant a C. Cæsare.

r *Simbruinis collibus*] Lego, *sub Imbrivinis*. Prorsum addi eam voculam placet. Non enim ex ipsis collibus deductam aquam vult: sed fontes aquarum, qui sub collibus, Romam perductos.

Apud Celsum tamen Simbruinas item aquas legas, l. IV. c. 5. 'Consistere in frigidis medicatisque fontibus, quales Cutiliarum Simbruinarumque sunt, salutare est.' Locus ipse *imbrivium* vocatur Livio et Silio. *Lipsius*.

Sub Imbruinis collibus] Scribit Tacitus l. XIV. Neronis, apud *Simbruina stagna* discumbentis, ictas fulgure dapes, mensamque fuisse disjectam. In codice Florentino, *sub Imbruinis collibus;* utraque lectio tolerari queat. Sic Sublaqueum l. XIV. 22. *Pichena*.

Sub Imbruinis] Lege *Simbruinis*. Simbrivius, vel Simbruvius, et Simbrivii lacus, aut Simbruvia, sive Simbruina Stagna, prope Anienem fluvium, et Sublaqueum, oppidum Æquorum populorum in Latio.

Hodie lacus isti, vel stagna, non amplius extant. Montes his imminentes dicti sunt *Simbrivini*, vel *Simbruini* colles; nunc vocantur *la Montagna della Cervara*. Sunt prope oppidum *Subiaco*, et amnem *Teverone*, in Campania Romana, provincia status Ecclesiastici. 'Ex Cluverio l. II. c. 10. p. 713. et 714. Italiæ antiquæ et Geograph. Baudrand. Fuit etiam *Imbrinium* locus Samnii, apud Titum Livium l. VIII. c. 30: sed hic nihil ad rem, et graviter erravit Lipsius ad hunc Taciti locum, qui loca diversissima confundit, ut recte monuit Cluverius, loco citato. *Tillemon*.

que; comperto,[s] Græcam quoque literaturam non simul cœptam absolutamque.

14. Primi per figuras animalium[t] Ægyptii[u] sensus mentis effingebant; (ea[1] antiquissima monumenta[v] memoriæ humanæ impressa saxis cernuntur) et 'literarum semet inventores' perhibent; 'inde Phœnicas,[w] quia mari præpollebant, intu-

literas, non simul inceptas perfectasque fuisse.

Primi Ægyptii sensa animi exprimebant per formas animantium, et vetustissima vestigia memoriæ humanæ incisa lapidibus spectantur; ii etiam seipsos repertores literarum *affirmant;* dein Phœnicas, quia pelago prævalebant, eas invexisse

1 Gronovius et Ryckius *et.*

NOTÆ

[s] *Comperto*] Cum ipse sciret, Græcas literas non simul inceptas et perfectas esse.

[t] *Primi per figuras animalium*] Non animalium solum, sed et rerum mutarum: quæ *Hieroglyphicæ* notæ dictæ. Literas tamen postea Ægyptiis, sive Isis regina tradidit, sive Mercurius: sed ita, ut priscas illas notas, quas ἱερὰς dicebant, sacerdotes retinerent: alias, quas πανδήμους, vulgus. *Lipsius.*

Figuras animalium] Et etiam aliarum rerum figuras adhibebant. *Ævum* significabant per *solem* ac *lunam*, quia æterna sunt; vel per *serpentem*, cujus cauda reliquo corpore tegeretur. *Mundum* etiam per serpentem, qui suam caudam rodebat.

Animum aut *iram*, per *leonem. Vigilantiam*, per *leonis caput*, quia dormit apertis oculis. *Nili exundationem*, per *leonem*, quia sub hoc sidere crescit; et per *tres hydrias*, quia tres sunt causæ, cur exundet, *terra* ipsa *Ægyptia*, *Oceanus* exæstuans, et *imbres*. *Ægyptum* per *conflagrantem acerram;* quia hæc immodice calet. *Silentium* per numerum 1095. *dierum* qui triennii tempus, intra quod debet loqui puellus. *Peregre redeuntem*, per *Phœnicem*, quæ 500. anno redit. *Scientiam*, per *cælum rorem fundens. Magistratum et judicem*, per *Canem* et *Regiam vestem*, et *nudam figuram* appositam. Quia vigilare debent illi, et nudum regem olim inspiciebant magistratus. *Mathematicum*, seu *Astrologum*, per *hominem horis vescentem. Pudicitiam*, per *ignem* et *aquam;* quia his fit expiatio. *Regem*, per *Anguem vigilantem. Plebem* regi subditum, per *apem;* et sic multa alia.

[u] *Ægyptii*] Vide notas l. VI. c. 28.

[v] *Et antiquissima monumenta*] Lego, *ea antiquissima*, Lipsius. Non forte *antiquissima* omnium. Quis enim ingenia et artes omnium toto orbe mortalium adhuc exploraverat? sed perantiqua, et forte omnium, quæ noscerentur tunc, vetustissima ea erant, aut censebantur.

Monumenta] Intelligunt, monumenta literarum, seu sculpturarum ea antiquissima esse; sed ea, non solum *literarum*, sed et quarumcumque rerum monumenta antiquissima fuerunt, ut tum res erant, aut sciebantur. Hæc prima literarum initia et veluti rudimenta, quæ literis reperiendis tandem excitavere ingenia.

[w] *Phœnicas*] Phœnicia vel Phœnice, provincia Syriæ regionis, ad mare Phœnicium, partem maris Mediterranei: hodie pars præfecturarum

lisse Græciæ,[x] gloriamque adeptos, tanquam repererint, quæ acceperant.' Quippe fama est, 'Cadmum,[y] classe Phœnicum vectum, rudibus adhuc[z] Græcorum populis artis ejus auctorem fuisse.' Quidam 'Cecropem Atheniensem, vel Linum[a] Thebanum,[b] et temporibus Trojanis Palamedem,[c]

Græciæ, famamque habuisse illos, velut invenerint, quæ ab aliis didicerant. *Nam ferunt* Cadmum Phœnicum navibus delatum, artis istius inventorem fuisse, cum imperitæ adhuc Græcorum nationes essent. *Nonnulli tradunt*, Cecropem Atheniensem, vel Linum Thebanum, et obsidione Trojana Pala-

NOTÆ

Tripoli et *Scham*, vel *Damas*, in Souria, regione imperii Turcici Asiatici. *Tillemonius*.

[x] *Græciæ*] Græcia, regio Europæ veteris, in latere meridionali: hodie pars est major præfecturæ *Romeliæ*, vulgo *Beglerbeglic de Romelie*, cum insulis adjacentibus, sub præfecto *Maris* vel *Insularum*, in Turcico imperio Europæo.

Hæc regio fere tota est sub dominio Turcarum. Quod superest, Reipublicæ Venetæ paret. Ex Chartis et Tabulis Geographicis Nicolai et Gulielmi Sanson. *Tillemon*.

[y] *Fama est, Cadmum*] Atque ita creditum plerisque scriptoribus, ut Clementi Alexandrino, Strom. I. 'Cadmus Phœnix natione, fuit primus inventor literarum, ut ait Ephorus; unde vocatas esse literas Phœnicias, scribit Herodotus.' Q. Curtius: 'Si famæ libet credere, hæc gens (Phœnices) literas prima aut docuit aut didicit.'

Isidorus: 'Græcarum literarum usum primi Phœnices repererunt. Hinc est quod Phœniceo colore librorum capita describuntur, quia ab ipsis literæ initium habuerunt.' Quod ait de colore capitum, sive titulorum in libris, verum et vetus est. Ovidius: 'Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.' Causa tamen inepta, et ex pectore Isidori. De Cadmo inventore, Agenoris F. vide et Plinium lib. VII. et Suidam in Φοινικήϊα. *Lipsius*.

[z] *Rudibus adhuc*] Vertunt, quasi adhuc *rudes* essent *ingenio* Græci: non certe *rudes ingenio*, immo forte jam acuti, et aliis populis subtiliores, sed *rudes arte* erant.

Non *rudes ingenio* majores nostri olim, licet militiam nostram et tormenta bellica hujusce ævi ignoraverint, ut neque, qui typos, novam artem literarum nescierint, artes adhuc rudes et imperfectæ, sed non ideo pinguia et crassa ingenia erant. Attamen possint dici *rudes* secundum quid, quia nondum artes illi satis callerent; artes quippe, ut cetera, sensim adolescunt, et tandem florent, et cum iis animi.

[a] *Cecropem Atheniensem, vel Linum*] Cecropem tamen plerique Ægypto ortum fatentur, et illinc intulisse literas. Linus est Apollinis et Terpsichoræ filius, de quo Suidas: 'dicitur primus ille ex Phœnicia literas Græcis attulisse.'

Ita vides, in diversitate sententiarum, consentire tamen omnes de Phœnice, aut Ægypto: et bene Plinius nunquam dubitasse ait, quin literæ ab Assyriis essent. *Lipsius*.

Atheniensem] Athenæ, urbs Atticæ regionis minoris, in Achaia provincia Græciæ: hodie vocatur *Athina* a Græcis recentioribus et Turcis. Gallice dicimus, *Athenes*; urbs est A-

Argivum,'[d] memorant, 'sexdecim[e] literarum[f] formas; mox

medem Argivum, *invenisse* sexdecim figuras literarum; dein alios, et inprimis

NOTÆ

chaiæ hodiernæ, et præfecturæ Romeliæ, sub Turcico imperio Europæo. *Tillemon.*

[b] *Thebanum*] Thebæ, urbs Bœotiæ regionis minoris, et ad Ismenium fluvium, in Achaia provincia Græciæ: hodie a Græcis recentioribus vocatur *Thiva*, urbs est Stramulippæ regiunculæ, in Achaia provincia Turcici imperii Europæi. *Tillemon.*

[c] *Temporibus Trojanis Palamedem*] Videamus. Trojanis temporibus repertæ primum literæ? Immo, sive Cadmus, sive Cecrops eas reperit, trecentis prope modum ante id bellum annis. Quin et Orpheus Poëta vixit scripsitque major illo ævo. At quidam ita memorant de Palamede.

Sed vix tamen aliqui veterum; et ad fidem rerum emendes: *Quidam Cecropem Atheniensem, vel Linum Thebanum, sexdecim literarum formas, et Trojanis temporibus, Palamedem Argivum tres, memorant, mox alios, ac præcipue Simonidem, ceteras reperisse.*

Ita res habet. Sexdecim literæ primo: Palamedes tres addidit, ut Isidorus censet; sive quatuor, ut Plinius, Suidas; (et per me quidem in Tacito etiam legeris, Palamedem Argivum quatuor memorant: nam ex notis omissis confusisque hic error;) alias Simonides Pythagorasque.

Possit etiam verbis non trajectis scribere: 'Quidam Cecropem Atheniensem, vel Linum Thebanum. Et temporibus Trojanis Palamedem Argivum memorant quatuor literarum formas,' &c.

Etsi fateor tamen, in Gorgiæ declamatione, pro Palamede, eum dici auctorem literarum, ἁπλῶς et indefinite. Itaque non nimis pertendo, etsi pro mea sententia; licet Irenæum etiam addas, lib. I. advers. Hæres. cap. 12. *Lipsius.*

Et temporibus Trojanis Palamedem] Non hic sigillatim Cornelius persequitur, quot quisque literas invenerit, sed generatim quæ sibi potior videretur, eam opinionem secutus, ait, Cecropem sive Linum, et Palamedem (diverso tamen tempore) vulgasse sexdecim literarum formas.

Idem facit, recensendo auctores reliquarum: 'mox alios, ac præcipuum Simonidem reperisse.' Evanidæ igitur sint temporum absurditates, quas hic vir doctissimus inducit, indeque suas res sibi habere castigationibus dicamus. *Saliner.*

Plin. VII. 56. 'Literas semper arbitror Assyrias fuisse: sed alii apud Ægyptios a Mercurio, ut Gellius; alii apud Syros repertas volunt. Utique in Græciam intulisse e Phœnice Cadmum, sexdecim numero. Quibus Trojano bello Palamedem, adjecisse quatuor, hac figura, Θ Ξ Φ X. Totidem post eum, Simonidem Melicum, Z H Ψ Ω: quarum omnium vis in nostris recognoscitur. Aristoteles x. et VIII. priscas fuisse A B Γ Δ E Z I K Λ M N O Π P Σ T Y Φ: et duas ab Epicharmo additas, Θ X, quam a Palamede mavult. Anticlides in Ægypto invenisse quendam nomine Menona tradit, xv. annis ante Phoroneum antiquissimum Græciæ regem: idque monumentis approbare conatur.'

[d] *Argivum*] Argivi, populi Græciæ regionis.

[e] *Sexdecim*] Sunt variæ opiniones auctorum, ut in re vetusta. Sed correctiones illæ interpretum, incertæ, suspectæ, et sæpius falsæ. Si corrigitur Tacitus per alios auctores, vicissim alii auctores corrigi possunt

alios, ac præcipuum Simonidem, ceteras reperisse.' At in Italia Etrusci[g] ab Corinthio[h] Damarato, Aborigines[i] Arcade[j]

Simonidem, ceteras literas excogitasse. *At in Italia Tusci acceperunt literas a Damarato Corinthio, Aborigines ab Evandro Arcade. Et figura* eadem *literis*

NOTÆ

per Tacitum: et sic nullus erit miseræ Criticæ modus.

At satius est intelligere auctorem, quam corrigere. Quid mirum, si non sentiat idem Tacitus cum Plinio et aliis? Ex illo certamine sæpe elicitur veritas, dum auctores alii supra alios nituntur. Nec est omnis cognitio unius cervicis, nec omnia certe ad eandem formam exigenda sunt.

Ex Tacito, *quidam* memorant, Cecropem, Linum, et Palamedem sexdecim literarum formas reperisse, mox alios ceteras. At Plinius primo *sexdecim literas* inventas, dein Palamedem adjecisse *quatuor*, mox et Simonidem *quatuor* alias, sic alphabetum Græcum quatuor et viginti literarum absolutum fuerit; quod forte verius.

Sed tamen inviolatus maneat Tacitus. Quod mirum est, qui vertunt, malunt sequi interpretem conjecturis utentem et sæpe errantem, quam Tacitum, vera, et recte pro sua sententia narrantem.

[f] *Literarum*] Si Hieroglyphicorum scriptoribus credere fas est, habuere apud se Ægyptii quoddam genus animalium, quos *Cynocephalos* appellabant: hi sciebant literas, quasi sibi impressæ aut inditæ a natura essent. Itaque *Cynocephalum* pingebant, cum *literas* demonstrarent.

'Quia est,' inquiunt, 'apud Ægyptios, natio quædam et genus Cynocephalorum, qui literas norunt. Quare ubi primum in sacram ædem ductus fuerit Cynocephalus, tabellam ei sacerdos apponit, una cum scirpeo stylo atque atramento, nimirum ut periculum faciat, sitne ex eo Cynocephalorum genere, qui literarum gnari sunt, et an literas pingat. Itaque pingit in ea tabella literas.'

[g] *Etrusci*] Etruria vel Hetruria, et Tuscia, provincia Italiæ regionis ad mare Tyrrhenum: hodie in eo tractu sunt, Magnus ducatus *Toscanæ*, fere omnis, et *Massæ* ducatus, *Lucæ* respublica.

Pars etiam plurima marchionatus *Malespinæ*, et integri comitatus *Ronciglione* et *Pitigliano*, atque ducatus *Bracciano*, necnon provinciæ vulgo dictæ ab Italis, *Patrimonio di San Pietro, Stato di Castro*, et *Orvietino*.

Pars major provinciæ *Perugino*, aliquid provinciæ *Bolognese* et Reipublicæ *Genvensis*, quæ omnes regiones aut provinciæ parent variis principibus, veluti summo Pontifici seu Papæ, Magno Duci Toscanæ, et aliis. Ex Chartis et Tabulis utriusque Sansonis. *Tillemon.*

[h] *Corinthio*] Corinthus, urbs Corinthiacæ regiunculæ, in Peloponneso: hodie vocatur *Coranto*, et a Turcis dicitur *Germen*, urbecula Clarenzæ regionis minoris, in Morea, provincia Turcici imperii Europæi. *Tillemon.*

[i] *Aborigines*] Populi, ubi postea fuerunt *Latini* populi, in Latio provincia Italiæ. Ex Plinio. *Tillemon.*

[j] *Arcade*] Arcadia regio minor Peloponnesi provinciæ: hodie pars regiuncularum *Tzaconiæ* et *Belvedere* in Morea, provincia imperii Turcici Europæi. *Tillemon.*

ab Evandro[k] didicerunt: et forma[2] [l] literis Latinis, quæ veterrimis Græcorum. Sed nobis quoque paucæ[m] primum fuere: deinde additæ sunt. Quo exemplo Claudius tres literas adjecit,[n] quæ usui, imperitante eo, post obliteratæ,

Latinis, quæ vetustissimis Græcorum erant. *Sed nobis* Romanis *etiam initio paucæ fuerunt* literæ, *postea* aliæ *adjunctæ sunt. Quo instituto Claudius addidit tres literas, quarum usus invaluit eo dominante, dein abolitæ* sunt. *Cernuntur*

2 Brotierus et Homerus *formæ*.

NOTÆ.

[k] *Evandro*] Sive a Carmenta ejus matre, ut visum aliis. *Lipsius.*

[l] *Et forma*]. Plin. VII. 58. 'Veteres Græcas fuisse easdem pæne, quæ nunc Latinæ, indicio erit Delphica tabula antiqui æris, quæ est hodie in Palatio, dono principum, Minervæ dicata in Bibliotheca, cum inscriptione tali: Ναυσικράτης Τισαμενοῦ Ἀθηναῖος ἀνέθηκεν.'

[m] *Sed nobis quoque paucæ*] Latinis primo non nisi sexdecim literæ. Kappa, seu C. Sallustius ludimagister invenit; Gamma, Spurius Carvilius; literam X ætas Augusti. *Lipsius.*

[n] *Claudius tres literas adjecit*] Suetonius: 'Novas etiam commentus est literas tres, ac numero veterum, quasi maxime necessarias, addidit.' Claudius tres reperit. Æolicum Digamma, cujus facies literæ Ⅎ. inversæ. Quintilianus: 'Nec inutiliter Claudius Æolicam illam Ⅎ. ad hos usus literarum adjecerat.'

Et iterum: 'Æolicæ quoque literæ, qua cervum servumque dicimus, etiam si forma a nobis repudiata est, vis tamen manet.' Hanc non Claudius solus inter literas habendam censuit, sed et Varro; si credimus Annæo Cornuto: 'hanc literam,' inquit in Orthographia, 'Terentius Varro dum vult demonstrare, ita præscribit, VA. Qui ergo in hac syllaba sonus est, idem literæ erit.'

Hoc digamma etiam hodie in lapidibus Claudianis: TERMINAℲIT AMPLIAℲITQVE, et, DIℲI AVGVSTI. De hac ergo clarum. Secundam eruo e Prisciano l. I. Antisigma. Ait; 'S. et P. loco Græcæ ψ. fungitur. Pro quo Claudius Cæsar antisigma Ͼ hac figura scribi voluit: sed nulli ausi sunt antiquam scripturam mutare.'

Antisigma ideo, quia duo sigma obverso dorso ɔc. Hac enim semilunæ figura prisci Græci sigma formabant. In tertia litera hæremus, nec auxilio est Grammaticorum manus. Non ille, qui AI. seu Æ. diphthongum fuisse censet, quia Claudii ævo in lapidibus, ANTONIAI DIℲAI; et similia scripta.

Constat enim, antiquitus creberrime usurpatam hanc diphthongum. Non etiam ille, qui literam nescio quam inventam a Claudio, leniendo R. putat, ex corruptis Velii Longi verbis; in quibus prioribus de Æolico digamma saltem egisse Velium scio.

Sed nec Martianus Capella qui sic scribit: 'Huic literæ S. Divus Claudius P. adjecit aut C. propter ψ. et ξ. Græcas, Psalterium, Saxa.' Censet enim ille a Claudio novum X. repertum.

Quod vanum puto, quia X. in usu temporibus jam Augusti, ut diserte monet Isidorus. Sed et X. inter eas a Varrone et Quintiliano censetur,

aspiciuntur etiam nunc in ære publicandis plebiscitis[3] ° per fora ac templa fixo.

etiam nunc in ære, quod fixum est per fora et delubra vulgandis plebiscitis.

3 Ita libri omnes editi. Lipsius tamen emendabat *publicandis scitis*, hac ratione ductus, quod nulla fuerint sub Imperatoribus plebis scita, aut jussa. Eandem ob causam corrigebat Grotius *publicandis plebi Sctis*, id est, *senatusconsultis*. Ingeniose quidem; at durum videtur *publicare plebi senatusconsulta*. Nec verum est nulla fuisse sub Imperatoribus plebis scita, seu jussa. Aliud enim suadet ipse Tacitus Annal. XII. 41. 'Sperni adoptionem, quæque censuerint patres, jusserit populus, intra penates abrogari.' Et in lege Regia, de qua nos plura infra Hist. IV. 6. memorantur LEGES. ROGATIONES. PLEBISVE. SCITA. SENATVSVE. CONSVLTA. Monuerim quoque legi in Ms. Reg. *Aspiciuntur etiam nunc in ære publico plebiscitis per fora ac templa fixo.* Quod minime spernendum. Sic enim infra Annal. XII. 53. 'Fixum est ære publico senatusconsultum.' Hic recte faciunt, qui emendant *plebi SCtis*, cum eo tempore plebiscita nulla fuerint, quos inter est et Hoeschelius, quem jure hic laudamus. *Brotier.*

NOTÆ

quæ non necessariæ.

Varro in fragmento quopiam, ex libro de Grammatica: 'Literarum partim sunt, et dicuntur, ut A. B. partim dicuntur, et non sunt, ut H. et X. partim sunt, neque dicuntur, ut φ. ψ.' Ex quibus verbis non absurde collegeris, duabus his literis, quæ necessariæ, Varrone teste, novam formam induisse Claudium nomenque.

Et de ψ. quidem clarum, cui Antisigma respondit: de φ. Claudiano neglexerunt tradere Grammatici, et ego non divino. Phi quidem litera non dubie necessaria, et alius ejus sonus quam F. uti monuit etiam Quintilianus.

Hæc in re Grammatica nugamur: et omittere licuisset, si Claudii liber extaret; quem de ratione harum literarum edidit. *Lipsius.* Librum hunc ediderat nondum princeps, Suetonio teste.

Sexdecim literarum formas] Melius est legere textum Taciti, ut habemus. Ex aliis auctoribus patet, primum fuisse tantum repertas undecim literas; et sic tantum *quatuor* addidisset Palamedes Trojanis temporibus; dein ceteri, ac præcipue Simonides, reliquas literas reperisse potuerunt.

Et si primo inventæ sunt sexdecim literæ, si dein Palamedes quatuor invenit, erunt jam viginti. Quid alii? quid Simonides?

Præterea istiusmodi minutias non exequitur Tacitus, ut vult Lipsius. Non eo descendit, ut distinguat, quot repererit Palamedes, quot Simonides, contentus rem aliunde notam generaliter expressisse.

Literas tres] Suet. Claud. 41. 'Novas etiam commentus est literas tres, ac numero veterum, quasi maxime necessarias addidit. De quarum ratione cum privatus adhuc volumen edidisset, mox princeps non difficulter obtinuit, ut in usu quoque promiscuo essent. Extat talis scriptura in plerisque libris, ac diurnis, titulisque operum.'

° *In ære publicandis plebiscitis*] Sub Cæsaribus tollo hæc *plebiscita*. Legerim *publicandis scitis*. *Sciti* nomen generale est, et ad decreta omnia pertinet ac jussa. *Lipsius.*

15. Retulit deinde ad Senatum, super collegio Haruspicum, 'ne vetustissima[p] Italiæ disciplina per desidiam exolesceret:[q] sæpe adversis Reip. temporibus accitos, quorum

Exin retulit apud Patres de collegio haruspicum, ne antiquissima Italiæ scientia per inertiam senesceret: sæpe infaustis Reip. temporibus accersitos

NOTÆ

In ære publicandis plebiscitis] Fuit *publicandis plebi Sctis,* id est, Senatusconsultis. *Grotius.*

Plebiscitis] Τὸ *plebiscitis publicandis,* non debet præcise referri ad vocem *ære,* sed ad istas voces, *per fora ac templa:* ita ut novæ illæ Claudii literæ aspicerentur, non *in ære* præcise, quo incisa plebiscita, sed eo loco quo olim *plebiscita.*

Nempe *per fora ac templa* proponebantur, vel aspiciebantur illæ literæ *in ære,* et eodem loco quo olim *plebiscita:* vel quod verius est, per *plebiscita* intellige indistincte cujuscumque generis *decreta.*

Plebiscita] Non videntur statim abolita omnia sub Cæsaribus: in tabula Capitolii, nunc in basilica Lateranensi scriptum: 'Utique quibus legibus plebeivescitis scriptum fuit, ne Divus Aug. Tiberiusve, &c. tenerentur, iis legibus plebisque scitis Imp. Cæsar Vespasianus solutus sit.' Et infra: 'Utique quæcumque ante hanc legem rogatam acta, gesta, decreta, imperata ab Imperatore Cæsare Vespasiano Aug. jussu, mandatuve ejus a quocumque sunt, ea perinde justa, rataque sint, ac si populi plebisve jussu acta essent.'

Publicandis plebiscitis] Neque bene Lipsius, *scitis,* neque Grotius, *plebi Sctis.* Certe jam olim fixum erat æs per fora ac templa publicandis plebiscitis, dum regeret populus. Et quamvis res mutentur, tamen idem modus loquendi manet.

Constat enim æs illud, seu tabulas illas æreas, vel similes, fuisse destinatas plebiscitis publicandis. At postea etiam eodem ære vel simili, publicata Scita et Edicta principis; sed manet tamen, primo fuisse æs fixum plebiscitis; et sic mansit vetus mos loquendi.

Sic igitur potuit vere loqui Tacitus. Nec ullo Mss. fundatur talis emendatio. Et vulgo solemus uti appellationibus, vel quæ sunt antiquiores, vel generaliores, quod *plebiscitis* convenit.

Attamen infra, ubi de Pallante liberto: 'Fixum ære senatusconsultum quo,' &c. Nempe quia speciale illud fuit; sic *Prætorium* ex veteri more translatum, significat *palatium,* et *tabernaculum* principis, et *ipsas villas* Cæsarum; sic fere prisca vocabula ad res novas transferimus.

[p] *Vetustissima*] Quam ipsi Romani liberos suos discere volebant, ac publice mittebantur. Vide Valerium l. I. de Relig. et Ciceronem II. de Divinat. *Lipsius.*

[q] *Exolesceret*] Dionys. l. III. 'Ancus Marcius cum animadvertisset, negligi multa sacrificia, quæ avus suus maternus, Numa Pompilius instituisset, et plerosque Romanos, animis ad bella et lucri studium conversis, pristinam agriculturæ curam abjecisse, advocato in concilium populo; adhortabatur, ut sicut Numæ temporibus factitassent, Deorum numina rursum colerent, docens, a contemtis numinibus morbos, pestilentias, aliasque calamitates innumeras

monitu[r] redintegratas cærimonias, et in posterum rectius habitas: primoresque Etruriæ[s] sponte, aut Patrum Romanorum impulsu, retinuisse scientiam, et in familias propagasse: quod nunc segnius[t] fieri, publica circa bonas artes socordia, et quia externæ superstitiones[u] valescant: et læta

haruspices, quorum consilio instaurati ritus, et postea in melius ordinati essent: et proceres Tusciæ ultro, aut patrum Rom. hortatu, conservasse disciplinam, et in familias per successionem extendisse: quod nunc negligentius usurpabatur, manifesta erga optimas artes negligentia, et quia externæ religiones præpollent; et prospera quidem *fluere* cuncta nuncce temporis;

NOTÆ

Urbi immissas, quibus magna populi pars absumta sit.'

[r] *Quorum monitu*] Erant tamen ii haruspices minoris notæ homines, et parum spectabiles, nec inter sacerdotia Romana asciti illi; ideoque ne fallerentur Romani a talibus hominibus, insignes juvenes Romani in Etruriam missi, qui ea disciplina erudirentur.

Attamen haruspices *in senatum lecti*, teste Tullio; sed per Cæsarem et eversa Repub. et forte illi inter *Orcinos* patres, de quibus Suetonius in Julio: quia post orcum, seu mortem D. Julii, in curiam allecti erant, ipsius testamento.

[s] *Etruriæ*] Vide notas supra c. 14.

[t] *In familias propagasse; quod nunc segnius*] Plutarch. in Sylla: 'Certe dicunt haruspicinam accipere interdum magnas novitates, commutatione familiarum seu generationum; et quidem aliquando divinationem fama et honore extolli, et visa in quibusdam dictis haruspicum pura et manifesta ostenta, velut afflantis et certo immittentis talia numinis. At rursus ipsam in alia gente seu generatione vilem, abjectam, sæpe et neglectam videri, quasi per exilia, obscura, et ambigua organa futurum attingat. Hæc certe narrabant eloquentissimi Etruscorum, et qui præ ceteris eminere doctrina videbantur.'

[u] *Externæ superstitiones*] Præcipue Ægyptia, Judaica et Christiana intelliguntur hic. Nam teste Sueton. Claud. 25. 'Judæos impulsore Chresto tumultuantes Roma expulit.'

Etiam forte et Gallica religio Druidarum. Nam ibidem Sueton. 'Druidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, et tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit.' Quantum in ipso fuit *abolevit*. Nam invitis dominantibus, subinde diuque invalescebat.

Non tamen invalescebat religio Druidarum in Urbe, ut verisimile est. Sed *cives* Romani multi erant, qui Urbem non habitarent, ut Gallorum Germanorumque proceres, v. c. et alii provincialium potentissimi.

Externæ] Judaica, et tum sub nomine Judæorum Christiana pietas.

Superstitiones externæ] Liv. IV. 31. 'Sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit: novos ritus, sacrificando, vaticinando, inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi; donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit; cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendæ.' Jam olim id cavebant.

quidem in præsens omnia; sed benignitati[v] Deum gratiam referendam,[w] ne ritus sacrorum, inter ambigua[x] culti, per prospera obliterarentur.' Factum ex eo SC.: 'viderent Pontifices, quæ retinenda firmandaque[y] Haruspicum.'

16. Eodem anno Cheruscorum[z] gens Regem[a] Roma petivit, amissis per interna bella nobilibus,[b] et uno reliquo stirpis Regiæ, qui apud urbem habebatur, nomine *Italicus*.[1]

sed clementiæ Deorum gratias agendas, ne cærimoniæ numinum, inter res adversas celebratæ, rebus secundis abolerentur. *Hinc factum est decretum,* ut adverterent pontifices ea quæ servanda et stabilienda essent in haruspicina disciplina.

Eodem anno natio Cheruscorum postulavit regem Roma, cum principes intestinis bellis periissent; et unus superstes esset regii sanguinis, vocabulo Italus, *qui Romæ*

1 Bene Cl. Ernestus ex Ms. Agr. *Italicus*. Hic Mss. et editi libri habent

NOTÆ

v *Benignitati*] Bonitati Deorum referendam esse gratiam, nec tali illorum benignitate abutendum; ita ut ritus sacrorum inter adversa culti, *obliterarentur* inter prospera, quæ maxime tali bonitati numinum debentur.

w *Deum gratiam referendam*] *Gratia*, quam Diis referri debere censet, hæc est una, ut cærimoniæ, rebus Romanis multo minoribus, aut in arcto servatæ diligenter, temporibus secundis ne negligantur. Intelligimus enim *gratiam*, non quæ verbis haberetur, aut aliis suppliciis; sed si id fieret tum, ex quo appareret, in hoc genere cultus gratos esse erga Deos. Ut l. II. milites promittunt Germanico se *gratiam in acie* relaturos. Deinde τὸ *gratiam* accipiendum, quasi dixisset, *eam gratiam*, vel *hanc gratiam*. Gronovius.

Gratiam] Id est, Deos colendos, ritus observandos, rebus his prosperis, ut et in ambiguis.

Gratiam] Id est, gratitudinem: *honorem* Tacitus vocat sæpe.

x *Inter ambigua*] Non decet id intelligi de minoribus et arctioribus rebus prisci populi Rom. præcise. *Ambigua, dubia, improspera, adversa,* pro eodem sunt apud Tacitum.

y *Firmanda*] Quæ retinenda haruspicum, quæ spernenda atque abolenda essent.

z *Cheruscorum*] Cherusci, populi Germaniæ ad Visurgim fluvium: hodie Ducatus *Brunswick*, Episcopatus *Hildesheim*, et pars Archiepiscopatus vel Ducatus *Magdebourg*, in circulo Saxoniæ inferioris. *Tillemon.*

a *Regem*] Hic mirari subit, quod Cherusci acerrimi libertatis Germanicæ vindices regem postularint, ipsi iidem qui Arminium ideo occiderant, quia regnum affectabat; nisi forte, ut discordias sic compescerent, et ut pro libito tamen suo tales reges tolerarent.

Neque enim despotice regnabatur apud Germanos. Tac. lib. de mor. Germ. 43. 'Gothones regnantur paulo jam adductius, quam ceteræ Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem:' et ibid. 37. 'Regno Arsacis acrior est Germanorum libertas.' Vide etiam Tac. II. 44.

b *Nobilibus*] Per *nobiles* intelligit

Paternum huic genus[c] e Flavio, fratre Arminii, mater ex Cattumero,[2] [d] Principe Cattorum[e] erat: ipse forma decorus, et armis equisque, in patrium nostrumque morem, exercitus. Igitur Cæsar auctum pecunia, additis stipatoribus, hortatur 'gentile decus magno animo capessere. Illum primum, Romæ ortum,[f] nec obsidem,[g] sed civem, ire externum

degebat. Huic paterna origo ex Flavio fratre Arminii; mater illius orta *erat ex Catumero principe Cattorum. Ipse* Italus *specie insignis, et armis et equis institutus more Germano Romanoque. Itaque Claudius ornatum* eum *opibus, adjectisque custodibus, monet,* ut paternam gloriam fastigiumque avitum magna virtute suscipiat. Illum primum in Urbe natum, nec obsidio datum, sed civem

Italus. Sed postea *Italicus.* Brotier. Gronovius habet *Italus*, et alibi; et sic Ryckius: sed in margine *Italicus.*—2 Ita Puteolanus et recentiores. In editione principe, *Actumero.* Ms. Bodl. *Cactumero.* Ms. Jes. *Cacumero.*—

NOTÆ

Tacitus stirpe regia ortos; sic alibi Tigranes dicitur *Cappadocum ex nobilitate*, quod idem est, ac stirpe regum Cappadociæ oriundus.

[c] *Paternum huic genus*] Vertunt, fuisse filium Flavii, quod non plane constat ex hoc loco: potuit nepos esse.

Ut ut sit, gratus fuit Romanis propter Flavium, qui semper fidus Romanis, contra nitente Arminio fratre, per æmulationem oppidanam, ut fit. Postea vocatur Flavii progenies: nihil tamen affirmo.

[d] *Ex Cattumero*] In Vatic. est, *Actumero:* Strabone, Οὐκρόμερος ἡγεμὼν Κάττων, id est, *Ucromerus*, vel ad etymon Germanicum verius, *Acromerus.* Lipsius.

[e] *Cattorum*] Catti vel Chatti, populi Germaniæ ad Visurgim fluvium: hodie Comitatus *Waldeck*, pars Landgraviatus *Hassiæ*, nec non Abbatiæ *Hirschfeld* et *Fuld* in circulo Rheni superioris. *Tillemonius.*

[f] *Romæ ortum*] Haud dubie Flavius diu socius et stipendia meritus in castris Rom. cum uxore translatus in Italiam, et in Urbem et cum patriam sedem recuperare nequiret aut nollet, ibi susceperat filium Italum.

Tales principes sociorum civitate donabant, et equestri ordini ascribebant. Immo prætoria et consularia decora tribuebant quandoque et ipsis regibus externis, sed inservientibus.

[g] *Nec obsidem*] Obsides sæpe spreti apud Tacitum, quasi captivi, velut inservirent, et vera mancipia essent Cæsaris; quasi etiam corrupti stupris aut libidinibus Italicis forent.

Puto, iste *Italus* sic dictus, quia in Italia forte, et in Urbe educatus. Cum pater illius Flavius partes Romanorum fovisset; et Arminius infensus ipsi apud Cheruscos præpolleret, haud dubie patrio solo ejectus, et in urbe educatus est, dum fortuna reditui occasionem patefaceret.

Sic juvenes regios non sine prætextu, Romæ asservabant, ut iis pro suo commodo uterentur ad reprimendos Parthos, Germanos, et alios populos.

Sic et filium Arminii diu retinuerunt in Italia, et multos *nobiles* Parthorum obsides, etiam et Britannorum et Regulorum Orientalium eodem consilio, et ostentui metuique rebellantium.

ad Imperium.' Ac primo lætus Germanis[h] adventus, atque eo magis, quod, nullis discordiis imbutus, pari in omnes studio ageret: celebrari, coli, modo comitatem et temperantiam nulli invisam, sæpius vinolentiam ac libidines, grata barbaris, usurpans. Jamque apud[3] proximos, jam longius clarescere, cum potentiam ejus suspectantes, qui factionibus floruerant, discedunt ad conterminos populos,[i] ac testificantur, 'adimi veterem Germaniæ libertatem, et Romanas opes insurgere:[j] adeo neminem, iisdem in terris ortum, qui principem[4] locum impleat, nisi exploratoris Flavii progenies

Rom. se conferre ad principatum externum. *Atque initio gratus Germanis* Itali *adventus* fuit, *et tanto magis, quod nullis dissensionibus implicitus, æquali cunctos benevolentia complecteretur; jam multis comitibus frequentari, honorari, nunc urbanitatem præ se ferens, nunc temperantiam nemini ingratam; et sæpius indulgens compotationibus et voluptatibus, quæ Germanis placent. Jamque notescere fama illius* cœperat *apud vicinos, jam* etiam *longius, cum auctoritatem ejus suspectam habentes, qui factionibus præpolluerant, abeunt ad finitimas gentes, testanturque,* auferri priscam Germanis libertatem, et vires Romanas Invalescere: adeo neminem natum *esse* in iisdem regionibus, qui regere imperio populos possit; nisi supra omnes evehatur proles transfugæ Flavii? Frustra

3 Brotierus et Homerus *ad.*—4 Brotierus et Homerus *Principis.*

NOTÆ

[h] *Germanis*] Germania regio Europæ veteris ad Oceanum: hodie pars imperii *Allemaniæ*, ut plurimum inter Rhenum et Danubium fluvios; omne regnum Daniæ, vulgo *Dannemarck.*

Pars occidentalis status *Poloniæ*, circa Vistulam fluvium, et aliquid regni *Hungariæ.*

His omnibus quidam addunt regna Sueciæ, *Suede*, et *Norwegiæ.* Ex Chartis et Tabulis Geographicis Sansonis. *Tillemon.*

[i] *Ad conterminos populos*] De principibus istis loquitur Tac. lib. de mor. Germ. 13. 'Nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat; expetuntur enim legationibus, et muneribus ornantur, et ipsa plerumque bella fama profligant.' Et infra, 14. 'Si civitas, in qua orti sunt, longa pace et otio torpeat, plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes quæ tum bellum aliquod gerunt; quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescunt, magnumque comitatum, non nisi vi belloque tueare.'

[j] *Romanas opes insurgere*] Infractæ et contusæ his terris vires Romanæ per Arminium, cæsis Vari legionibus; et dein post Arminium spretæ. Invaluerant mox Romani duce Druso, et Tiberio nondum principe.

Sed postea, Tiberio imperante, insaniente Caio, et delirante Claudio, sub ignavis illis principibus, irrisæ sunt minæ Romanorum a Germanis.

Nihil mirum igitur, si missum Romæ regem, veluti clientem servumque Cæsaris nunc aspernentur.

supra cunctos attollatur? Frustra Arminium præscribi:[k] cujus si filius,[l] hostili in solo adultus, in Regnum venisset, posse extimesci, infectum alimonio, servitio, cultu, omnibus externis: at,[5] si paterna Italico mens esset, non alium infensius arma contra patriam ac Deos Penates,[m] quam parentem ejus, exercuisse.'

obtendi nomen Arminii, cujus filius possit etiam formidari, si in terra hostili educatus, ad imperium venisset, utpote qui corruptus esset educatione, servitute, ornatu, habituque, et cunctis exterorum institutis: at si paternus animus Italo esset, neminem alium infestius arma capessisse contra Germaniam et Deos Penates, quam parentes illius.

5 In vulgatis libris *At*. Restitui *Ac*, Mss. Reg. Guelf. et editionem principem secutus. Ill. Huetius jam viderat *At* mendosum esse. *Parentem* quoque habet editio princeps, ut et Cll. Ernestus et Lallemand. In Mss. ceterisque editionibus *Parentes*. Brotier.

NOTÆ

[k] *Frustra Arminium præscribi*] Frustra Arminii nomen obtendi, prætextui haberi.

Arminium præscribi] Frustra, inquit, jactamus, Italum esse ex Arminii stirpe, Germaniæ liberatoris. Sic l. IV. 'Frustra Pulchram præscribi.' *Pichena.*

Frustra Arminium præscribi] Qui illi patruus: et tanquam in ejus gratiam honoremque, principatu ornatus esset. *Lipsius.*

[l] *Cujus si filius*] Filius Arminii in Italia educatus cum captiva matre, quæ ducta in triumphum a Germanico, et forte ille adhuc vivebat, qua fortuna conflictatus esset, memoraturum se promisit Tacitus. Sed hæc cum libris periere.

Et si viveret ille filius, certe filium hostis sui infensissimi Arminii in Germaniam non remitterent Romani, potius occiderent: nisi forte in occasionem et metum adversæ factionis Germanicæ, eum retinuissent et ostentui haberent.

[m] *Ac Deos Penates*] Forte, quia cum mereret in castris Rom. Flavius, templum *Tanfanæ*, fama ingens apud Germanos everterat Germanicus; vel *penates*, idem fere hic ac *patrias sedes*, cum respectu tamen ad Deos, qui hic coluntur. Qui infestus est *patriæ*, simul et infestus esse *Diis Penatibus* censebatur.

Apud Florum dicitur Marius 'Diis hominibusque infestus,' cum ab exilio rediret, id est, *iratus*. Hoc idem est, quod Flavio exprobrabat Arminius, supra II. 10. 'Ille (Arminius) fas patriæ, libertatem avitam, penetrales Germaniæ Deos:' supple, memorat.

In eo perfidia major et atrocior videtur, cum quis Deos Penates, Deos patrios prodit ac deserit. His verbis in majus augetur crimen. Nam reipsa qui patriam prodit, simul et Deos Penates prodere censetur: in re hic idem scelus est.

Deos Penates] Intelligit hic Tac. sacra patriæ, Deos Germaniæ custodes ac præsides, et forte *penetrales Germaniæ Deos*, ut alibi dixit.

Nulli Dii *Penates* privatarum ædium apud veteres Germanos, quod sciam; sed publice in lucis et sacris sylvis Deos adorabant.

17. His atque talibus magnas copias coëgere: nec pauciores Italicum sequebantur: 'non enim irrupisse ad invitos, sed accitum,' memorabant: 'quando nobilitate ceteros anteiret, virtutem experirentur, an dignum se patruo Arminio, avo Cattumero præberet: nec patrem rubori,[1] quod fidem adversus Romanos, volentibus Germanis,[n] sumtam, nunquam omisisset: falso libertatis vocabulum obtendi ab iis, qui privatim degeneres,[o] in publicum exitiosi, nihil spei, nisi per discordias, habeant.' Astrepebat huic[p] alacre vulgus; et magno, inter barbaros, prælio victor Rex; dein[2]

His atque similibus dictis *ingentes copias contraxere. Nec minores Italum sectabantur, quippe jactabant;* non eum irruisse ad invitos, sed accersitum ultro ab ipsis: quandoquidem claritudine stirpis alios antecelleret, probarent fortitudinem, an se dignum exhiberet patruo Arminio, *et* avo Catumero; nec parentem illi dedecori esse, quod nunquam exuisset fidem, quam semel erga Romanos susceperat, Germanis consentientibus: subdole et perperam nomen libertatis præscribi ab iis, qui privatim degeneres et publice exitiabiles, nullam spem habeant, nisi inter dissensiones. *Huic læta plebs applaudebat, et ingenti, ut inter Germanos, certamine, rex superior: exin rebus prosperis in fastum*

1 Sic Mss. Flor. Agr. et editio princeps aliæque optimæ. In Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus, *nec patrem illi rubori esse,* quam lectionem Gronovius servat, et *Ryckius.*—2 Mss. Bodl. et Puteol. *dehinc,* quibus consentit Gronovius et Ryckius. Ceteri et optimi *dein.* Brotier.

NOTÆ

Velleda et Aurinia virgines in editis turribus reddebant oracula, sed non ipsas Deas faciebant Germani; quamvis ipsis aliquid divinum inesse crederent. Itaque Dii illi *Penates* publici Germanorum, ut et publice *Penates* etiam Romanis colebantur.

[n] *Fidem adversus Romanos, volentibus Germanis*] Publice fœdus icerant Germani cum Romanis, datis acceptisque certis conditionibus; inter quas, ut socii essent Germani illi, et auxilia, nempe viros et arma præberent.

Hinc factum, ut, consensu Germanorum, diu in castris Romanis meruerint ambo fratres, Cheruscorum principes, Flavius et Arminius, duces popularium suorum. Flavius mansit in fide semel suscepta, volentibus popularibus Germanis; at rebellavit Arminius, cum Varum occidit.

Fidem adversus Romanos, volentibus Germanis] Haud dubie, per fœdus publicum; et inita societate cum Romanis, fidem non exuerat Flavius; et diu meruerat in castris Rom. ut et ipsemet Arminius; quamvis iste postea Germanicæ libertatis assertor fuerit, et legiones Vari deleverit.

[o] *Privatim degeneres*] Ab avita nobilitate degeneres, et per factiones ac discordias, Germaniæ suæ exitiabiles; vel quia ipsi fidei violatores, in quo maxime degeneres a prisca simplicitate et fide Germanica. Legati sub Nerone Romam missi, 'Nullos mortalium armis aut fide ante Germanos esse,' prædicant apud Tacitum l. XIII. circa finem.

[p] *Astrepebat huic*] Nempe his et talibus dictis auditisque, Italo applaudebat vulgus alacre.

secunda fortuna ad superbiam prolapsus pulsusque, ac rursus Langobardorum[3] [q] opibus refectus, per læta, per adversa, res Cheruscas[r] afflictabat.

18. Per idem tempus Chauci,[s] nulla dissensione domi, et morte Sanquinii[t] alacres, dum Corbulo adventat,[u] inferiorem Germaniam[v] incursavere, duce Gannasco: qui natione

conversus, profligatusque, ac rursus Langobardorum viribus restitutus, secundis adversisque rebus Cheruscorum opes subvertebat.

Eadem tempestate Chauci, quia *nulla discordia domestica* fuit, *et læti* erant *obitu Sanquinii, dum Corbulo advenit, infestavere latrociniis Germaniam inferiorem, imperitante Gannasco; qui gente Caninefas, et olim socius in castris Rom.*

3 Mss. Harl. Bodl. et Jes. *Longobardorum.*

NOTÆ

Astrepebat huic] Huic, nempe, *Italo*, de quo talia dicebantur.

q *Langobardorum*] Langobardi cognominati *Suevi*, populi Germaniæ ad Albim fluvium.

Hodie pars occidentalis Marchionatus *Brandebourg*, in circulo Saxoniæ superioris. *Tillemonius.*

r *Cheruscas*] Vide notas supra c. 16.

s *Chauci*] Populi Germaniæ ad Oceanum Germanicum, dividuntur in *Majores* et *Minores*.

Hodie Ducatus *Bremen* in circulo Saxoniæ inferioris, nec non Comitatus *Embden* et *Oldenbourg*, in circulo Westphaliæ. *Tillemonius.*

Chauci] Tac. lib. de mor. Germ. 'Populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit justitia tueri, sine cupiditate, sine impotentia; quieti secretique nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. Idque præcipuum virtutis ac virium argumentum est, quod, ut superiores agant, non per injurias assequuntur: promta tamen omnibus arma, &c. et quiescentibus eadem fama.'

t *Sanquinii*] Qui supra inter accusatores Arruntii sanctissimi viri. Usque adeo summa imperia et provinciæ fere, non nisi pessimis et sceleratissimis permittebantur, velut flagitiorum præmium, seu potius præda; et quia nullus metus ex talium hominum fama vitaque dominantibus erat.

Alacres] Non quod ipsis imperaret Sanquinius, sed quia metu armorum Rom. ipsos finibus suis continebat, ne pacem Rom. turbarent.

u *Dum Corbulo adventat*] Forte filius illius, qui l. III. *Domitius Corbulo* appellatur. Certe non idem: ille enim senex: 'pro Corbulone ætas:' at de hoc paulo infra ait, 'cui principium illa militia fuit.' *Pichena.*

v *Inferiorem Germaniam...Gallorum maxime oram*] Intellige Galliam Belgicam, Bataviam, &c.

Inferiorem Germaniam] Germania inferior, provincia Belgicæ regionis, in Gallia: hodie pars Archiepiscopatuum Ultrajectensis et Coloniensis: vulgo *Utrecht et Cologne*, Diœceses Episcopatuum Leodiensis, *Lyege*, et Namurcensis, *Namur*, Diœcesis Archiepiscopatus Mechliniensis, *Malines*, Episcopatus Antuerpiensis, *Anvers.*

Etiam pars Episcopatus Gandavensis, *Gand*, et integri Episcopatus

Canninefas,[w] auxiliaris et[1] diu meritus,[2 x] post transfuga, levibus navigiis prædabundus. Gallorum[y] maxime oram vastabat, non ignarus, dites[z] et imbelles[z] esse. At Cor-

diu meruerat, exin desertor, modicis navigiis populabundus, præcipue oram Gallorum agebat et ferebat, haud inscius, opulentos illos, et belli expertes esse.

1 *et* omisit Gronovius.—2 Ita Puteolanus; nec male. In Mss. Harl. et Jes. *Auxiliaris et ex diu meritus.* In Mss. Bodl. Bud. et Agr. *Auxiliaris ex diu meritis;* quod Ryckio placet. In Ms. Flor. *Auxiliare ex diu meritis.* Editio princeps *Auxiliare esd in meritis;* unde tentavere Mercerus et Gronovius;

NOTÆ

Middelburgensis, *Middelbourg*, Boscoducensis, *Bos-le Duc*, et Ruremondensis, *Ruremonde*, vel pars meridionalis Belgii Fœderati, *les Provinces Uniés*, omnis Ducatus Cliviæ, *Cleves*.

Pars dominii temporalis Archiepiscopatus et Electoratus Coloniensis, *Cologne*, integri Ducatus Juliacensis et Limburgensis, *Juliers et Limbourg*, dominium temporale Episcopatus Leodiensis, *Lyege*, pars Ducatus Luxemburgi, *Luxembourg*, et Comitatus Hannoniæ, *Haynaut*, omnis Comitatus Namurcensis, *Namur*.

Pars Ducatuum Brabantii et Geldriæ, *Brabant et Gueldre*, et aliquid Comitatus Flandriæ, *Flandre*, in circulis Burgundiæ, Westphaliæ, et Rheni inferioris. Ex Geographia Sansonis. De *Germania superiore* dictum est in notis l. VI. c. 30. *Tillem.*

[w] *Canninefas*] Canninefates, populi Batavorum populorum, in Germania inferiore, provincia Belgicæ regionis, in Gallia.

Hodie pars Archiepiscopatus Ultrajectensis, vulgo *Utrecht*, vel dominium Ultrajectense sive Trajectense; *la Seigneurie d'Utrecht*, una ex Provinciis Unitis, in Belgio Fœderato. *Tillemonius.*

[x] *Diu meritus*] Ne intelligas, quasi pecuniam seu stipendium a Romanis acciperet; id est, plures annos meruerat seu militaverat in castris Rom. socius seu auxiliaris, quod idem est: frumentum accipiebant socii, non pecuniam; sumtu provincialium, a quibus missi erant, alebantur.

[y] *Gallorum*] Gallia, regio Europæ ad Oceanum occidentalem et ad mare Mediterraneum: hodie regnum *Franciæ*, cum regionibus *Allemaniæ*, citra et ad Rhenum fluvium positis, et parte *Italiæ*, citra et ultra Alpes montes.

His adde Comitatum Ruscinonensem *Roussillon*, in Catalaunia provincia Hispaniæ recentioris.

Divisiones Geographicas Galliæ et Franciæ, pete ex tabulis, descriptionibus, et Chartis doctissimi viri Nicolai Sanson, Geographi Regii. *Tillemonius.*

[z] *Non ignarus, dites*] Plin. XXXIV. 17. ubi de Stanno: 'Album incoquitur æreis operibus, Galliarum invento, ita ut vix discerni queat ab argento, eaque incoctilia vocant. Deinde et argentum incoquere simili modo cœpere, equorum maxime ornamentis, jumentorumque jugis in Alexia oppido: reliqua gloria Biturigum fuit. Cœpere deinde et esseda et vehicula et petorita exornare: similique modo ad aurea quoque, non modo argentea staticula inanis luxuria pervenit; quæque in scyphis cerni prodigium erat; hæc in vehiculis atteri, cultus vocatur.'

bulo provinciam ingressus, magna cum cura, et mox gloria, cui principium illa militia[b] fuit, triremes[c] alveo Rheni,[d] ceteras navium, ut quæque habiles, per æstuaria et fossas[e] adegit: lintribusque[f] hostium depressis, et exturbato Gannasco, ubi præsentia satis composita sunt, legiones, operum et laboris ignaras,[3] populationibus lætantes, veterem ad

Sed Corbulo, ubi provinciam intravit, summa diligentia, et mox fama, cui initium illa expeditio fuit, invexit triremes alveo Rheni, et ceteras naves, ut quæque idoneæ erant, *per lacus et fossas: et navigiis hostium demersis, pulsoque Gannasco, postquam præsentia satis ordinata sunt, ad pristinam disciplinam retraxit legiones, inscias operum ac laboris, et prædationibus gestientes;* statuit, *ne quis*

Auxiliare æs diu meritus. Alii aliter et infelicius. *Brotier.*—3 Puteolanus

NOTÆ

[a] *Imbelles*] Galli obliti arma erant, ut longa pace desides, nempe a Divi Julii temporibus; et in hoc præcipua cura Romanorum, ut qui *bello* antea promti et *faciles* erant, *quieti et otio per voluptates assuescerent:* Tac. de Britannis; nempe, ut arma simul et libertatem dediscerent.

Nec potuit succurri *oræ Gallicæ*, nisi per legiones apud Rhenum excubantes, aut cohortes quæ Lugduni præsidium agitabant: quod auxilium præveniebat Gannascus, per latrocinia vagus, et *levibus navigiis.*

[b] *Et mox gloria, cui principium illa militia*] Capiunt, quasi tum primum merere seu militare cœperit Corbulo. Immo non nisi post multa stipendia, et non nisi diu militia probatus, talem provinciam obtinere potuit, quæ inter summa imperia.

Sed ea *militia* Germanica, principium fuit gloriæ maximæ, quam retulit Corbulo in Oriente, Armenia reciperata, quæ a decessore Pæto non sine flagitio amissa erat; et adacto Tiridate, regis Parthorum fratre, ut signa Rom. et imagines principis adoraret, poneretque diadema, quod in Urbe ab ipso Nerone acciperet, eoque jubente Armeniæ imperaret.

[c] *Triremes*] Habuerunt Romani classem ad Rhenum, vel in proximo, et ad Danubium, quandoque et ad Euphratem. Sed Batavi et Germani tum rudes talium. Lintres tantum et modica navigia habuere.

Tac. l. v. hist. 23. de Civili Batavo: 'Civilem cupido incessit navalem aciem ostentandi,' *quasi per miraculum.* 'Complet, quod biremium, quæque simplici ordine agebantur. Adjecta ingens lintrium vis, tricenos quadragenosque ferentium: armamenta Liburnicis solita: et simul aptæ lintres sagulis versicoloribus haud indecore utebantur, &c. Causa instruendæ classis, super insitam genti vanitatem,' &c.

Triremes] Ex Britannia, nunc *Anglia* potissimum invectæ. Nam et classis in ea parte excubabat, quam per Oceanum Rheno flumini invehebant.

[d] *Rheni*] Rhenus fluvius Illyrici late sumti, Germaniæ et Galliæ regionum: hodie vocamus *Rhein.* Est in imperio Allemaniæ, &c. *Tillemon.*

[e] *Æstuaria et fossas*] Per Drusianam fossam, et lacus, qui plures tunc, in unum Meridionalem coiverunt. *Lipsius.*

[f] *Lintribusque*] Plin. l. xvi. 40.

morem reduxit; ne quis agmine decederet, nec pugnam, nisi jussus, iniret: stationes, vigiliæ, diurna nocturnaque munia, in armis agitabantur. Feruntque 'militem, quia vallum[4] non accinctus,[8] atque alium, quia pugione tantum

statione discederet, nec prælium nisi imperatus capesseret; excubiæ, custodiæ, diurna nocturnaque officia armatus miles obibat. *Traduntque* militem, quia aggerem, *seu fossam*, non ferro cinctus *strueret*, atque alium, quia solo pugione cinctus, operi

ceterique omnes *ignaras*. Restitui *ignavas*, secutus Mss. Vatic. 1863. et 1864. Medic. Reg. Guelf. et editionem principem. Ignavæ enim legiones, non ignaræ. Præterea hæc dicendi ratio Tacito perfamiliaris passim occurrit. In Ms. Jes. *laboribus ignavas*. In Ms. Vatic. 1958. scriptum quidem *ignaras*, sed superscriptum *ignavas*: Sic infra cap. 19. in Ms. Harl. scriptum *ignaro Principi*, pro *ignavo*. Brotier.—4 Perperam hic locus solicitatur a Freinshemio, quasi *vallum*, genere neutro, pro terra

NOTÆ

'Germaniæ prædones singulis arboribus cavatis navigant, quarum quædam et triginta homines ferunt.'

8 *Feruntque militem, quia vallum non accinctus*] Maurus Servius exponens illud Æneid. 1. 'Illi se prædæ accingunt,' notat, *accinctos*, industrios vocari, et contra negligentes *discinctos*, ut, 'discinctos Mulciber Afros.'

Omnes vero, qui militant, cincti sunt. Nam mos militaris fuit, ut milites cingulo cincti semper essent, ut paratum ensem haberent ad omnia pericula, et erat ignominiosum discinctum esse militem.

T. Livius l. VII. belli Punici: 'Districtis gladiis discinctos destituit.' Persius: 'Non pudet ad morem discincti vivere Natæ?' Ita Corbulo, qui disciplinam militarem observabat, non accinctum militem morte punivit.

Nam posteaquam juraverant milites, cingebantur zona militari; quod erat equo merentium insigne. Unde a Marcello *cinctus* dicitur, pro eo qui eques militat. Et apud JCtos sæpius reperias *Cingulum* et *Cingere*.

Inde illæ loquendi formæ, 'accingi ferro,' quod infra a Tacito dicitur, et 'procinctus exercitus,' et 'procinctum testamentum,' quod illud pugnandi spe vel timore milites faciebant, de quo, Justiniano plura. Vulcatius Gallicanus in Avidio Cassio: 'Nam statim et ad signa edici jussit, et programma in parietibus fixit, ut si quis cinctus inveniretur apud Daphnem, discinctus rediret.' *Lupanus*.

Vallum non accinctus] Aliud est, ac si dixisset, discinctus. *Non accinctum fodere*, est, sine gladio fodere: *discinctum fodere*, est, soluta fluxaque tunica in morem muliebrem. At ex disciplina erat, cum gladio opus facere. Vegetius III. 'Milites gladio cincti fossam aperiunt.' *Lipsius*.

Vallum] Frontin. IV. 1. 'Castra antiquitus Romani ceteræque gentes passim per corpora cohortium, velut mapalia, constituere soliti erant, cum solos urbium muros nosset antiquitas. Pyrrhus, Epirotarum Rex, primus totum exercitum sub eodem vallo continere instituit. Romani deinde, victo eo in Campis Arusinis, circa urbem Statuentum castris ejus potiti: et ordinatione notata, paulatim ad hanc usque metationem, quæ nunc effecta est, pervenerunt.'

Quia vallum] Veget. l. III. 8. 'Stativa autem castra, æstate vel hyeme,

accinctus foderet, morte punitos:' quæ nimia, et incertum an falso jacta,[5] originem tamen e severitate Ducis traxere: intentumque et magnis delictis inexorabilem scias, cui tantum asperitatis etiam adversus levia credebatur.

19. Ceterum is terror milites hostesque in diversum affecit: nos virtutem auximus: barbari[h] ferociam infregere. Et natio Frisiorum[i] post rebellionem, clade L. Apronii[j] cœptam, infensa,[k] aut male fida, datis obsidibus consedit apud agros,[l] a Corbulone descriptos. Idem Senatum, ma-

incumberet, capite damnatos. *Quæ immodica, et dubium est an falso sparsa sint in majus, attamen originem sumsere ex asperitate Corbulonis: ut sedulum* hunc *et enormibus flagitiis implacabilem scias, qui tantæ severitatis esse putabatur etiam adversus minora delicta.*

Ceterum is metus diversimode affecit Romanos barbarosque: nos fortitudinem intendimus, Germani violentiam cohibuere. Et gens Frisiorum post defectionem inchoatam, clade L. Apronii infesta, aut parum fidelis, datis obsidibus, sedem accepit in terris a Corbulone definitis. Idem ipsis *senatum, magistratus, et leges præscrip-*

aggesta et fossa non æque Latinum quam *vallus*, pro palo vel stipite. *Ryckius.* —5 Puteolanus *jacta, vel aucta.* Redundant *vel aucta.* In Mss. et editione principe *falso acta.* Ms. Bodl. *falso aucta.* Margini additum *acta.* Recte emendatum *jacta.* Haud enim aliter supra Annal. IV. 7. 'Neque raro, neque apud paucos talia jaciebat.' *Brotier.* Gronovius et Ryckius edunt *jacta, vel aucta.*

NOTÆ

hoste vicino, majore cura ac labore firmantur: nam singulæ Centuriæ, dividentibus Campiductoribus et principiis, accipiunt pedaturas, et scutis ac sarcinis suis in orbem, circa propria signa, depositis, cincti gladio, fossam aperiunt, latam aut novem, aut undecim, aut tredecim pedibus,' &c.

Non accinctus] Gladio, nempe, et pugione. Utrumque gestare debuit miles, non ensem, non pugionem tantum.

[h] *Barbari*] Nempe Germani contermini omnes, Chauci, Cherusci, et præcipue Frisii, de quibus statim addit, accepisse leges et agros, pro jussu et libito Corbulonis.

[i] *Frisiorum*] Frisii populi Germaniæ regionis, ad Oceanum Germanicum: hodie pars septentrionalis comitatus *Hollandiæ*, et dominia *Ouest-Frise* et *Groningue*, in Provinciis Unitis, seu Belgio Fœderato. *Tillemonius.*

[j] *Clade L. Apronii*] De qua l. IV. 73. Nempe ob coria boum, quæ ad formam tergi Urorum exigerentur, ipsis tributi loco imperata, rebellarant Frisii.

[k] *Infensa*] Infensa palam, aut dissimulando male fida.

[l] *Consedit apud agros*] Pro more Germanico, terras alias, aliasque in sua regione, quotannis Frisii mutabant arabantque; vel terras vicinorum invadebant, et iis considebant, pro more hujus ævi: ideoque iis definiendi limites fuerunt, et pacis intererat: ideoque certis agris sedem figere eos jussit.

Corbulo etiam, ne terras militi Rom. et armentis militaribus exceptas irrumperent Frisii, pacemque Rom. turbarent, *præsidium immunivit*, Senatumque et magistratus imposuit,

gistratus, leges imposuit: ac, ne jussa exuerent, præsidium[m] immunivit;[1] missis, qui majores Chaucos ad deditionem pellicerent, simul Gannascum dolo aggrederentur:[n] nec irritæ aut degeneres insidiæ[o] fuere adversus transfugam et

sit: et ne obsequium detrectarent, propugnaculum ibi munivit, missis qui impellerent majores Chaucos ad se permittendum fidei Rom. *simul et Gannasco insidias struerent. Nec vana fraus, aut indecora fuit contra desertorem et infractorem fidei.*

1 Mss. Harl. Bodl. Jes. et editiones veteres, *inde munivit.* Tentabat Acidalius *inibi munivit.* Recte Chiffletius, Lipsius, *immunivit,* quod eandem vim habet ac *ibidem munivit,* probatque Gronovius ex Suetonio in Tiber. 39. 'incœnante eo,' id est, ibidem cœnante. Dictum hic *immunivit,* ut supra Annal. VI. 32. 'Instituta Parthorum insumit.' *Brotier.* J. F. Gronovius locum hunc ab omni vitiositatis, qua apud plerosque laborabat Interpretes, suspicione liberavit, docendo *immunivit* esse, ibidem munivit, ut apud Suetonium 'incœnante eo,' Tib. cap. 39. 'iustans in medio triclinio,' ib. cap. 72. Ceterum inter Historicos vernaculos reperiuntur qui existiment *Veronam* intelligi, nobilem quondam in minoribus Frisiis urbem paulo infra Alcmariam ad Rhenum sitam, quæ diu potens tandem a Joanne Hannonio juxta Annales excisa funditus. Verum hæc sententia ab ipso Tacito refellitur, qui apud

NOTÆ

idque *ex usu* Romanæ rei. 'Nam populi imperium juxta libertatem (Germanicam), paucorum dominatio regiæ (seu Cæsarum) libidini propior est,' supra l. VI.

[m] *Præsidium*] Vertunt, quasi immunivisset multa castella seu præsidia, quod falsum puto: eos enim socios, non subditos voluit. Sufficiebat castellum, unde præsidium ex proximo peti posset in rebelles.

Sic Drusus unum castellum ad Alisonum constituerat. Barbari illi rudes oppugnationum, et facile continebantur, modo annuis copiis talia præsidia firmarentur.

[n] *Simul Gannascum dolo aggrederentur*] Sic Cæsar, seu Hirtius l. VIII. de bell. Gall. ubi de Commio Atrebatum principe: 'Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, cum Commium comperisset solicitare civitates, et conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse; quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. ....Centurio, vel ut insueta re permotus, vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem non potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput percussit.' Quo facto, Galli et Romani, districtis gladiis, utrimque in fugam se recepere.

Eadem et fere causa Dumnorigem Æduorum principem interfici jussit Cæsar; et forte multi alii eodem prætextu peremti, inter tot bella.

Nec meliori fide olim usi erant adversus Bituitum Regem Arvernorum. Flor. epito. 61. 'Ex Bituiti exercitu cæsa millia hominum centum viginti. Et cum ipse ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albæ custodiendus datus est, quia contra pacem videbatur ut in Galliam remitteretur.'

[o] *Degeneres insidiæ*] Non indignæ nomine Romano, aut ipso Corbulone: quia nempe in transfugam, et militiæ desertorem. Hoc enim est, quod *fidei violatorem* dicit: id est, sacra-

violatorem fidei. Sed cæde ejus motæ Chaucorum mentes, et Corbulo semina rebellionis[p] præbebat; ut læta apud plerosque, ita apud quosdam sinistra fama: 'Cur hostem conciret? adversa in Rempublicam casura: sin[2] prospere egisset, formidolosum paci[q] virum insignem, et ignavo Principi prægravem.' Igitur Claudius adeo novam in Germanias vim prohibuit, ut 'referri præsidia[r] cis Rhenum' juberet.

20. Jam castra in hostili solo molienti Corbuloni hæ literæ redduntur. Ille, re subita, quanquam multa simul offunderentur, metus ex Imperatore, contemtio ex barbaris, ludibrium apud socios,[s] nihil aliud prolocutus,

At nece illius conciti Chaucorum animi, et Corbulo discordiæ semina jaciebat: quæ, *ut grata plerisque, sic apud nonnullos male audiebant:* Cur barbaros incitaret? adversa ejus in Remp. lapsura; sin rem ille feliciter gessisset, metuendum paci virum eximium, et imbelli principi invisum ac molestum *fore. Propterea Claudius usque adeo novum in Germanos bellum vetuit, ut* castella legionum retrahi citra Rhenum *præciperet.*

Hæ literæ afferuntur Corbuloni, cum jam castra metaretur in regione hostili. Ille, ut in re improvisa, quamvis multa simul animo obversarentur, timor ex principe, contumelia ex barbaris, irrisio apud auxiliares, nihil tamen

Transrhenanos Frisios seu majores hæc gesta docet. *Ryckius.*—2 Brotierus et Homerus *cum* vice *sin.*

NOTÆ

menti. *Lipsius.*

[p] *Semina rebellionis*] Nempe rebellionis adversus Romanos, ut ipsi fœdus infringerent; ut scilicet exhinc occasionem gloriamque belli captaret, triumphique insignia adipisci posset Corbulo; quæ tamen ei concessa sunt, ne bellum, ne belli gloriam haberet: tum majus decus, si otium, si pacem duces continuavissent.

[q] *Formidolosum paci*] Qui magna, nempe, armorum et virtutis fama, pacem principis et imperii turbare facile posset: et postea contigit, non ut pacem turbaret, immo stabiliret, sed ut *principi* Neroni *gravis* esset, reciperata Armenia, et parta ingenti gloria; ideoque eum occidit mox sævissimus ille Cæsarum.

Formidolosum] Τὸ *formidolosum* dupliciter sumitur, pro eo qui timidus est, et qui terret, aut terrere potest. Sic Gell.

Ut *ignarus* sumitur pro eo qui nescit et nescitur, pro ignoto et ignorante; ut et *gnarus* pro noscente et noto.

[r] *Præsidia*] Intelligi possunt quæcumque *præsidia*, sive vetusta, et a superioribus imperatoribus exstructa, sive quæ immunivisset ipse Corbulo in regione hostili: etiam stationes et stativa castra.

[s] *Ludibrium apud socios*] In castris Rom. par robur sociorum. Puto, imperabat tum Corbulo quatuor legi-

quam 'beatos quondam Duces[t] Romanos!' signum receptui dedit. Ut[1] tamen miles[u] otium exueret,[o] inter Mosam

aliud profatus, quam felices olim Romanos imperatores fuisse, *receptui cecinit. Ne tamen legiones* præ otio *pacem turbarent, fossam deduxit lon-*

1 Ita bene Ms. Reg. et editio princeps. Corrupte in Ms. Flor. *vi*. Perperam Mss. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus *ne tamen*. Brotier.

NOTÆ

onibus, et etiam par numerus auxiliarium aderat, Gallorum, Britannorum, Germanorum; quibus evocatis, et e solo patrio excitis ad bellum, jussus, ut statim abscederet ex solo hostili, irrisui erat Corbulo, resque Romana.

[t] *Beatos quondam Duces*] Supple *fuisse*, quamvis forte expresserit Corbulo per admirationem, 'O beatos quondam duces Romanos!' ut habet Dio: non sic tamen Tacitus qui narrat: sed parum refert.

Beatos quondam Duces] Forte respiciebat Corbulo ad ea quæ Plutarchus tradit in Marcello, ubi de Flaminio, vel ad similia: 'Statim igitur misit senatus literas in castra, quibus vocabat accibatque Consules, ut reversi quamprimum magistratum abdicarent, nihilque ante prorsus gererent adversus hostes. Has literas cum accepisset Flaminius, non eas prius aperuit, quam prælio commisso fudisset barbaros, et agros ipsorum vastasset.'

[u] *Ut tamen miles*] Veteres interpretes erraruat hic, quia opponunt *otium* tantum labori et operi; cum opponi hic debeat seditioni et bello, tum interno, cum externo; id est, ne miles pacem et quietem per lasciviam exueret. Pro *ut* multis legitur *ne;* sed legunt *ut tamen miles otium exueret*, Lipsius, Pichena, Gruterus, et alii.

Attamen vere Tac. scripsit: *ne tamen miles*, et sic fuit in veteribus libris. Et provoco ad ipsum Tacitum, qui perpetuo sic loquitur. Nempe hoc l. XI. 19. Ubi de Frisiis, 'ne jussa exuerent, præsidium immunivit,' nempe Corbulo. Sic l. XIII. 'Ne tamen segnem militem attinerent, ille inchoatum ante tres et sexaginta annos a Druso aggerem coërcendo Rheno absolvit.'

Et l. II. hist. 34. 'Ac ne ipsorum miles segne otium tereret.' Sensus autem hujus loci, *ne miles otium exueret*, est, ne pacem excuteret turbaretve; et idcirco, quia non bello tum licuit, saltem labore distringendus miles fuit, ne per lasciviam, *otium* seu pacem excuteret, exueret; ne arma sumeret, seu adversus Rempub. seu adversus hostem externum.

Ratio est, quia tum temporis, sub ignavis principibus, duces et legati longe facilius in otio insignia triumphi adipiscebantur, quam bello. Hinc epistola ad Claudium tum composita est, nomine exercituum precantium, ut prius ornamenta triumphalia daret legatis, quam in provinciam illos mitteret, et illi etiam 'majus decus sperabant, si pacem continuavissent.'

Et infra XIII. 54. 'Continuo exercituum otio fama incessit, ereptum jus legatis ducendi in hostem.' Igitur metus unus ducum, ne miles otium seu pacem exueret; quod haud dubie contigisset, nisi labore aliquo distentus et exercitus foret.

Sic igitur Tac. XIII. 54. 'Quietæ

Rhenumque[v] trium et viginti millium[w] spatio fossam[x] per-

gitudine trium et viginti millium, inter Mosam et Rhenum; qua brevia seu æstua-

NOTÆ.

ad id tempus res in Germania fuerant, ingenio ducum, qui pervulgatis triumphi insignibus, majus ex eo decus sperabant, si pacem continuavissent; et *ipsimet Corbuloni* insignia tamen triumphi indulsit Cæsar, quamvis bellum negavisset.'

Etiam Tac. xii. 25. 'Otium foris, fœda domi lascivia;' et apud Liv. 'Quietem exuere.' Igitur majus decus sperabant, si miles non exueret otium. Idem Tac. iv. 72. 'Eodem anno Frisii, Transrhenanus populus, pacem exuere, nostra magis avaritia,' &c. Et Agric. 16. 'Sed discordia laboratum, cum assuetus expeditionibus miles otio lasciviret.'

Igitur præ otio lasciviebat miles, et ex lascivia in seditionem, ex seditione in bellum civile proruebat; et sic præ nimio otio, *otium* seu pacem miles exuebat. Igitur aliquo opere et labore exercendus et fatigandus fuit miles, et certe fere toto imperio Claudii metalla foderunt legiones.

Tac. Quibus laboribus 'subactus miles, et quia plures per provincias similia tolerabantur, componit occultas literas, nomine exercituum, precantium Imperatorem,' &c.

Et Dio, qui hanc historiam ex Tacito hausit et invertit, *otium* illud de pace intellexit, l. lx. de Corbulone: *καὶ ἐπειδή γε εἰρήνευν, διετάφρευσε δι' αὐτῶν πᾶν τὸ μεταξὺ τοῦ τε Ῥήνου καὶ τοῦ Μόσου, σταδίους ἑβδομήκοντα καὶ ἕκατον*, &c. 'Quia pacem habebant, fossam duxit,' &c. Quasi diceret, ne pacem quam habebant, turbarent per lasciviam et seditionem.

Igitur hic, ne miles otium et obsequium exueret, exercebatur labore. Sic etiam Suet. Claud. 24. 'Triumphalia tam multis tamque facile dedit, ut epistola communi legionum nomine extiterit, petentium, ut legatis consularibus, simul cum exercitu, et triumphalia darentur, ne causam belli quoquomodo quærerent;' quod idem est, ac, ne *otium* seu pacem *exuerent*.

[u] *Ne otium exueret*] Explicat Tacitus quid sit *otium*, l. i. 'Propriis nominibus incusant vallum, fossas, pabuli, materiæ, lignorum aggestus, et si qua alia ex necessitate, aut adversus otium castrorum quæruntur.' Metuebat Corbulo, ne milites otium castrorum exuerent: timebat, nempe, ne nimio otio, *otium* seu quietem exuerent, ne præ otio et lascivia pacem imperii turbarent.

[v] *Inter Mosam Rhenumque*] Dio consentit: 'Fossam duxit ex regione, quæ est inter Rhenum et Mosam, per centum et septuaginta stadia.' Nam stadia centum et septuaginta milliaria conficiunt tria et viginti, duobus stadiis et semi minus: ita ut septem stadia cum dimidio pro milliari capias; quod Plutarch. Suidas, aliique monuerunt.

Interpres tamen Dionis 'milliaria xxi.' vertit: et addit, non convenire illi cum Corneliana ratione. *Lipsius.* Sunt septem leucæ Gallicæ, si ponas tria milliaria pro leuca Gallica, si duo, fuerint decem leucæ; et sic supputari debere apud Tac. aliunde colligi possit.

Inter Mosam Rhenumque] Ter ea tentata res est, quantum me legisse memini, sed non iisdem locis: causa tamen semper eadem manente. Primum a Corbulone, qui tantum cogitavit ut incerta Oceani vetarentur

duxit,[y] qua incerta Oceani vetarentur.[z] [2] Insignia tamen

ria *Oceani prohiberentur.* Ipsi *tamen Cæsar concessit ornamenta triumphi, licet*

2 Sic Codd. Reg. Flor. et meus: nisi quod in Regio *invecta*, pro *incerta;*

NOTÆ

Rheno, ad ea loca quæ Mosellam contingebant.

Deinde a L. Vetere, qui conjungere instituit Mosellam atque Ararim: ut mari copiæ primum, inde Rhodano, et Arari, et Mosella, et Rheno in occidentem veherentur.

De L. Vetere idem Cornelius XIII. 53. Sed Ælii Gracilis Belgicæ legati invidia factum est, ne id efficeret Vetus.

Postremo Carolus Magnus, Rex Francorum, duo flumina, Radantiam et Alemoram, inter se conjungere tentavit, inter quæ brevissimum dicitur esse intervallum: quorum fluminum Radantia in Rhenum exit, Alemora vero in Danubium. Quamobrem constat, idem cogitasse Carolum et Corbulonem.

Sed producta olim fossa a Corbulone, necesse est illam, aut incuria temporibusque, aut aliquorum operis et labore, redisse ad priorem soliditatem, vel longe diverso loco Carolum et Corbulonem id tentasse.

Constat tamen ex annalibus Francorum, processisse opus Carolo ad trium milliarium longitudinem: deinde inventum fuisse limum palustrem, qui nullis operis exhauriri potuit: noctu enim excrescebat abundantius, quam die multo labore fuisset exhaustus. Itaque rem Carolus omisit. *Ferretus.*

Mosam] Mosa fluvius Belgicæ regionis in Gallia, exonerat se in Oceanum Germanicum: hodie *la Meuse*, vel *la vieille Meuse* et *Maes* dicitur.

Labitur per Lotharingiam, *Lorraine*, Campaniæ præfecturam, *Champaigne*, Belgicam hodiernam, *les Pays Bas*, &c. in mare Allemaniæ effunditur. *Tillemon.*

[w] *Trium et viginti millium*] Si ponas unam leucam pro tribus millibus, sunt septem leucæ Gall. et duo milliaria.

[x] *Trium et viginti millium spatio fossam*] Est fossa, quæ ab urbe Leida *Delftum* defertur, atque inde ad vicum *Maeseland* deducta, tandem ad propinquum vicum *Sluys* Mosæ jungitur. Hanc esse Corbulonis fossam, quatuor potissimum rationibus arguo: primum, quia inter Mosam Rhenumque acta est: dein, quia proxima Oceano, ut qua incerta ejus, id est, affluxus, qui crebri in his locis fieri consuerunt, ne ultra in superiorem insulæ partem, agris detrimentosi, transirent vetare potuerit. Tertio, quia spatium 23,000. pass. sive 170. stadiorum quam maxime congruit, utique si alveum ejus, non intervallum in *Leidam* et *Sluys*, sequaris. Postremo, quia fossa hæc vulgari nomine vocatur *Fliet*, hoc est, æstuarium. *Cluverius.*

Fossam] Corbulonis fossa fuit in Batavis populis Germaniæ inferioris, et inter urbem Lugdunum Batavorum et oppida Forum Adriani et Flenium.

Hodie varia sortitur nomina: inter urbem *Leyden* et burgum *Woorburck* dicitur *Oost Vliet;* inter *Woorburck* et oppidulum *Vlaerdingen* vocatur *Vliet Wech*, *Haechse Waert*, atque *Bree Waert*, in parte meridionali comitatus Hollandiæ. Ex Chartis Sansonis et Florentii a Berekenrode, &c. *Tillemon.*

[y] *Produxit*] Anno Romæ conditæ

triumphi indulsit Cæsar, quamvis bellum negavisset. Nec multo post Curtius Rufus eundem honorem adipiscitur, qui in agro Mattiaco[3a] recluserat specus quærendis venis ar-

bellum vetuisset. Et paulo post Curtius Rufus idem decus assequitur, qui in regione Mattiaca aperuerat fodinas investigandis venis argenti; unde modicum lucrum,

corrupte: id est, arcerentur, prohiberentur, ne restagnando terris nocerent, ut jam explicavit J. F. Gronovius l. I. Observ. c. 5. aut ut Diod. l. Ἵνα μὴ οἱ ποταμοὶ ἐν τῇ τοῦ Ὠκεανοῦ πλημμυρίδι ἀναῤῥέοντες πελαγίζωσιν· *ne ii fluvii æstuante Oceano refluentes stagnarent.*—3 Ms. Reg. *Matiaco.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolanus *Machiaco.* Recte emendatum *Mattiaco.* In eodem agro fontes erant, de quibus Plinius XXXI. 2. 'Sunt et Mattiaci in Germania fontes calidi trans Rhenum.' Hæc cum ita sint, mirum sane videbitur Tacitum scripsisse in libello de Moribus German. v. se nescire utrum ulla Germaniæ vena argentum aurumve gignat. *Quis enim scrutatus est?* Sed vel de Germanis Tacitus hic loquitur, vel cum hæc scriberet, ad Curtium Rufum non attendit. Certe non emendandum *Maciaco,* ut vult Lipsius, qui de Africa intelligit. Patet ex cap. seq. Rufum tunc non fuisse in Africa. *Brotier.*

NOTÆ

800.; Christi 47.: ut notatum supra c. 11. *Tillemonius.*

[2] *Qua incerta Oceani vetarentur*] Dio interpretatur: ne fluvii in Oceani æstu refluentes superstagnarent. Fuisse ergo necessum est fossam eam in inferioris Bataviæ parte, inter Rhenum veterem Mosamque: ubi fere ubique inter duos fluvios trium et viginti milliarium intervallum.

Supra agrum Batavum, inter Mosam et adhuc integrum Rhenum, esse non potuit: quoniam illic certe periculum nullum ab æstu.

Vertranius, cui legi placet, *vitarentur,* (hoc sensu, ut fossam eam perduxerit, qua commeari a Mosa ad Rhenum posset, ne Oceani pericula necessum esset subire), non placet. Multo minus Ferrettus: qui μετέωρος certe fuit, cum Mosam hic cum Mosella confudit, et ea scripsit quæ rideant Batavorum pueri. *Lipsius.*

Ut incerta] Ut inundationes maris arcerentur, et damna quæ contingebant regioni ac terris prohiberentur.

Incerta] Qua fossa retinerentur æstus et inundationes Oceani.

Oceani] Oceanus Germanicus alluit oram Germaniæ regionis, et Galliæ partem. Hodie vocamus *Mer d'Allemagne,* vel *Noord Zee.* Tillemonius.

[a] *In agro Mattiaco*] Suspectus locus Lipsio, qui *Maciaco,* vel *Mazyaco,* legendum putat; qui populi Africæ sunt.

Ex verbis Taciti c. 21. extremo satis clare perspicitur, Curtium Rufum jam antea consulare imperium et triumphi insignia consecutum, quam Africam obtinuerit.

Non igitur Africæ ager iste: sed de Germaniæ aliquo loco auctorem loqui patet ex eo, quod Curtii insignia triumphi Corbulonis insignibus continuo subjicit.

Nec tamen singulatim monet, qua in provincia ager iste fuerit: scilicet quia eandem Germaniarum provinciam intelligebat, quam paulo ante Corbulo obtinuerat, cujus pars, *Mattiaci,* Chattorum pars, Weteravia tota, cum portiuncula Hassiæ, qua oppidum Marpurgum, socii Pop. Rom. Literas Curtium occultas composuisse

genti;[b] unde tenuis fructus, nec in longum fuit: at legio-

nec diu duravit: at legionibus cum detrimento labor, rivulos venasque effodere,

NOTÆ

narrat auctor, nomine exercituum.

Quinam igitur illi exercitus, an uno plures, in una provincia Africa? quam duabus tantum legionibus custoditam, ipse ex quarto Annal. ostendit Lipsius. At Rhenum Germaniasque octo legionibus, in duos æquales exercitus dispertitis, quibus unus præfuit consularis præfectus, fuisse possessas, jamdudum satis superque ostensum est. Horum igitur nomine literas ad Claudium Cæsarem composuerat Rufus.

Nam quod venas argenti quenquam in Germania quæsivisse negat, in libro de moribus Germanorum, credibile est, hunc librum scriptum ante Annales; et cum postea meliori cura longiorique inquisitione invenisset, quondam a Curtio Rufo, Germaniarum præfecto, quæsitas repertasque esse, eam rem Annalibus his inseri, dignum judicasse. *Cluverius.*

De literis per Curtium nomine exercituum compositis plane fallitur. Vide quæ diximus de Pec. Vet. IV. 9. *Gronovius.*

Non ita vecors aut amens Curtius, ut tales literas scriberet principi, quocumque nomine. Sed aliquis e vulgo militum talia composuit, securus fortunæ suæ et salutis, securus latendi propter ignobilitatem.

[a] *Qui in agro Mattiaco*] Puto *Mattiacos* eum innuere, qui tametsi alteram Rheni ripam incolerent, tamen provinciales erant, et Romanis parebant. *Rhenanus.*

In agro Mattiaco] Parum compertum est, quod ait Cluverius, Curtium paulo ante Corbulonem obtinuisse Germaniam. Nam morte Sanquinii provinciam habuit Corbulo: sed forte præerat Curtius legionibus superioris Germaniæ, eo ipso tempore, quo Corbulo inferiori Germaniæ præsidebat: et satis aptus Curtius tali imperio, propter ignobilitatem, sub ignavo trepidoque principe.

Consulatum obtinuit Curtius, nec statim proconsulatum Africæ junxit, nec nisi suo ordine, inter vetustiores consulares, sortiri proconsulatum illum potuit.

Itaque inter consulatum et proconsulatum Africæ, potuit obtinere imperium illud Germaniæ superioris, ut *proprætor:* dein et Africam sortitus est suo loco, inter vetustiores consulares, in qua fatum implevit. Attamen 'plures per provincias similia tolerabantur.'

Obstat etiam quod habet Tac. lib. de mor. Germ. ubi diserte ait, *venas argenti* scrutatum esse neminem in Germania. Sed alioqui constat clare ex Tacito, hoc ipso loco, Curtium obtinuisse 'consulare imperium, triumphi insignia, ac postremo Africam.'

Igitur obtinuit *insignia triumphi* ante *Africam;* ergo alibi, quam in Africa; ergo in Germania, ubi effossæ venæ; unde triumphalia. Et certe illæ correctiones perpetuo suspectæ, nec nisi desperatis locis usurpandæ sunt.

Forte paulo post Corbulonem præsedit Curtius Rufus Germaniæ, et cum pax esset, venas argenti investigari a milite jussit, quod magis pateret, si compertum esset, agrum Mattiacum fuisse in antiqua Germania inferiori. Tac. ibi, *nec multo post* triumphalia adeptus est Curtius, scilicet post Corbulonem.

Mattiaco] Mattiacum, urbs Mattiacorum populorum in Germania: hodie *Marpurg*, urbs Landgraviatus Hassiæ, in circulo Rheni superioris. *Tillemonius.*

[b] *Venis argenti*] Non satis sibi constare videtur Tacitus hoc loco, si

nibus cum damno labor, effodere rivos,[c] quæque in aperto[d] gravia, humum infra moliri: quis subactus miles, et quia plures per provincias similia tolerabantur, componit occultas literas, nomine exercituum, precantium Imperatorem,

et quæ sub dio molestissima essent, *in imis specubus ipsam terram emovere atque egerere: quibus vexatus miles, et quia in plerisque provinciis similia ferebantur, scribit secretas epistolas nomine legionum, obtestantium principem,* ut iis ducibus

NOTÆ

de Germania intelligit; et lib. de mor. Germ. c. 5. ubi sic habet: 'Argentum et aurum, propitii an irati Dii negaverint, dubito. Nec tamen affirmaverim, nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est?' nisi forte de Germanorum moribus scripsisset ante Annales.

[c] *Effodere rivos*] Ita quidam sumunt, ut effoderint illos rivos, et alia opera fecerint in aperto supra humum; nempe ut illis rivis apertis et egestis aquæ effluerent, nec operibus incommodum afferrent.

Attamen ita capiebam, ut *legionibus cum damno labor* esset, *effodere rivos*, et alia opera *intra humum* moliri, quæ opera etiam *in aperto facta, gravia* forent militi. De hoc præcise hic agitur.

Quippe *in agro Mattiaco recluserat specus quærendis venis;* et illæ *venæ* quærendæ, ut puto, sunt *rivi* illi quos effodiebat miles, cum summo labore et damno, ut *infra humum*, nempe quærendis metallis. At *effodere rivos* in aperto, fuisset *labor*, non *damnum*.

Sæpe scribitur *fodere rivos*. Certe melius, *effodere rivos*. Rhenanus. Intellige de utriusque ducis legionibus: nam *rivos effodere*, ad Corbulonem; *infra humum moliri*, ad Curtium Rufum refertur. *Pichena.*

Labor] Sic olim querebatur vulgus in urbe, sub Tarquinio Superbo, Dionys. 4. 'Cogit nos ad ea molienda, quæ exigi deceret a servis pretio emptis, fodere lapides, cædere, onera ferre, in tartaris et barathris absumtos, neque vel minimum miseriarum quietem capientes.'

Effodere rivos] Alii intelligunt, quasi incumberent derivandis aquis, ne illæ specus aut venas argenti et labores mergerent. Alii id intelligunt de legionibus Corbulonis, ita ut utrumque laborem ibi exprimat, et *fodiendi in aperto*, quod faciebat miles Corbulonis, et *humum infra moliendi*, quod faciebat miles Curtii.

Sed puto, id de solo Curtii milite intelligit: nam de eo hic agitur, cui cum *damno labor*, nempe.

Effodere rivos] Nam quærendis venis fodiendi rivi fuerunt, et forte idem *rivi* cum *venis* illis, ita *labor* idem illis *effodere rivos, humum infra moliri*, et alia, quæ etiam *in aperto gravia* forent. Tenuem brevemque fructum ex illis fodinis superfuisse scribit, at *cum damno laborem* fuisse militi Curtii: nempe, quia infra terram specus moliebatur. Quod *in aperto*, id est, *sub dio*, etiam grave foret; non *in plano*, ut voluit clarissimus Harlæus, et alii.

[d] *In aperto*] Interpres Hispanus cepit etiam *de plano:* 'quæ opera,' inquit, 'etiam, in plano sunt difficilia et gravia;' falso sensu. *Apertum* hic, seu opera quæ fiunt *in aperto*, opponit hic laboribus qui fiunt *infra humum*, et in abditis specubus.

'ut, quibus permissurus esset exercitus, triumphalia ante tribueret.'[e]

21. De origine Curtii Rufi,[f] quem gladiatore genitum

ante insignia triumphi indulgeret, quos militi impositurus esset.

De stirpe Curtii Rufi, quem gladiatore natum nonnulli scripsere, neque falsa tra-

NOTÆ

[e] *Triumphalia ante tribueret*] Sueton. Claud. 24. 'Triumphalia ornamenta Silano, filiæ suæ sponso, nondum puberi dedit. Majoribus vero natu, tam multis tamque facile, ut epistola communi legionum nomine extiterit, petentium, ut legatis consularibus, simul cum exercitu, et triumphalia darentur, ne causam belli quoquomodo quærerent.'

Triumphalia ante] Nempe, ne nova illi ad gloriam consilia aut opera molirentur, cum in castra legionum advenissent, jam honorum pleni.

[f] *De origine Curtii Rufi*] Est qui hunc censeat esse illum, qui memoriam scripsit rerum Alexandri, pure mehercules et Latine. Modius certe noster, cujus censuræ Curtius non leviter debet, testatum reliquit, cognomen ei Rufi tribui a libris.

Pugnare tamen ætas videatur, siquidem ad Augustum referenda illa sunt e libro ejus decimo : 'Proinde jure meritoque populus Rom. salutem se principi suo debere profitetur, cui noctis, quam pæne supremam habuimus, novum sidus illuxit. Hujus, hercule, non Solis ortus lucem caliganti reddidit mundo, cum sine suo capite discordia membra trepidarent. Quot ille tum extinxit faces? quot condidit gladios? quantam tempestatem subita serenitate discussit? Non ergo revirescit solum, sed etiam floret imperium. Absit modo invidia, excipiet hujus sæculi tempora ejusdem domus, utinam perpetua, certe diuturna posteritas.'

Sed non sunt : nec quicquam hic de sidere Julio, ut nugantur. Refutant sequentia : quoniam Augustus cum ad imperium venit, non extinxit bellorum faces, non gladios condidit, sed accendit, eduxit.

Refutat et ille locus e libro III. de urbe Tyro : 'Multis ergo casibus defuncta, et post excidium renata, nunc tamen, longa pace cuncta refovente, sub tutela Romanæ mansuetudinis acquiescit.' Nam ait, et agnoscit *longam pacem* in re Romana.

An ea sub initia Augusti? immo viginti annorum bella. Itaque priora illa refero ad Caii Caligulæ cædem et confusionem quæ secuta, senatu imperium abrogante, milite et plebe stabiliente.

Hæc sunt illa sine capite discordia membra ; et Claudius ipse, novum sidus. Tamen incerta hæc mihi fateor : et facile manum dedero, si quis afferet verisimiliora. *Lipsius.*

De origine Curtii Rufi] Ipse Angleriæ apud Verbanum, aram marmoream pluribus signis illustrem vidi, cum titulo, *Q. Curtii VI. viri.* a quo fuisset dedicata. *Alciatus.*

Lipsii opinionem valde juvat Senecæ locus ad Polybium consol. ubi eadem fere de Claudio c. 31 et 32 : ista præcipue : 'Patere, illum generi humano, tamdiu ægro et affecto, mederi ; patere, quicquid prioris principis furor concussit, in locum suum restituere ac reponere. Sidus hoc,

quidam prodidere, neque falsa[g] promserim; et vera exequi pudet. Postquam adolevit, sectator Quæstoris,[h] cui Africa[i] obtigerat, dum in oppido Adrumeto,[j] vacuis per medium diei[k] porticibus secretus agitat, oblata ei species

diderim; et tamen *verum promere pudet. Cum pubertatis annos ingressus esset, comes quæstoris, cui Africa* sorte *obvenerat, dum apud Adrumetum solitaris sub meridiem porticibus solus obambulat, visa illi imago mulieris, humana major, et excepta*

NOTÆ

quod præcipitate in profundum ac demerso in tenebras orbi refulsit, semper luceat,' &c. *Acidalius.*

g *Neque falsa*] Neque falsum dicam, et tamen verum pudet dicere. Itaque verum fuit, Curtium gladiatore genitum esse, et id tradentibus assentitur Tacitus.

h *Sectator Quæstoris*] Vatic. *sector;* nec sperno. Ad hastam enim sectiones exercebant. Vulgatam tamen firmat Plinius de hoc ipso Curtio Rufo l. VII. Epistol. 'Tenuis adhuc et obscurus obtinenti Africam comes hæserat.' Ait enim, *comes.* Lipsius.

Sectator] Utrumque forte; et *sectator Quæstoris*, et *sector* esse potuit Rufus. Sed hoc loco Taciti, *sectator* legi debet necessario: nec enim diceretur, *sector Quæstoris*, sed *sector* absolute, vel alio addito, non *Quæstoris.*

Et caveant, qui vertunt, plures sensus affingere Tacito; unum quippe sensum certum et determinatum habet, si bene intelligatur; nec plures pati sine injuria potest. Id secutus est Alamus interpres Hispanus, ut alterum sensum in contextu ponat, alterum in margine. Sed alter istorum sensuum incumbere in spongiam debuit.

Sic et se gessit quandoque interpres Gallicus, sed veritas una et simplex. Quod mirum est, sæpe in contextu ponunt sensum ridiculum et ineptum, at quod verum est in margine: adeo se summa adeptos putant, cum ambigua et inutilia repererunt.

i *Africa*] Africa proprie dicta, vel Africa minor, regio Africæ citerioris, ad mare Africum, partem maris Mediterranei.

Hodie pars orientalis regni *Algier*, atque regna *Tunis* et *Tripoli* in Barbaria, sub clientela Turcarum.

Fuit etiam *Africa* proconsulatus, et provincia Africæ minoris jam dictæ: hodie pars regni Tunetani, *Tunis*, in Barbaria. *Tillemonius.*

j *Adrumeto*] Adrumetum, urbs Byzacenæ provinciæ in Africa minore. Hodie *Hamametha*, urbs maritima regni Tunetani in Barbaria. *Tillemonius.*

k *Per medium diei*] Hoc mirum, quod phasmata illa apparuerint *per medium diei*, non nocte, nec sub *luce maligna*, ut nunc spectra nostris hominibus; neque ut niger ille Æthiops, qui bis visus Bruto, inter nocturnas tenebras.

Ea mulier etiam *humana major*, quæ visa Druso in Germaniæ penetralibus, interdiu apparuit, et quod mirum *Latino sermone* eum allocuta est, monuitque, ut se reciperet ex ea regione, neque diu victurum ipsum.

Et puto, illa Dea Africana etiam verbis Romanis affata est Curtium: 'Tu es, Rufe, qui in hanc provinciam pro consule venies.' Id interdiu, et voce clara atque intelligibili pronuntiatum, ne dubitare possent de tali fato, seu voluntate Cœlitum.

muliebris[l] ultra modum humanum,[m] et audita est vox : 'tu es, Rufe, qui in hanc provinciam pro Consule venies.' Tali omine in spem sublatus, digressusque in urbem, et largitione amicorum, simul acri ingenio, Quæsturam, et mox, nobiles

ea *vox est:* Tu es, Rufe, qui venies in hanc provinciam proconsul. *Tali præsagio in spem erectus, Romamque reversus, liberalitate familiarium, simul et promto ingenio, Quæstoriam dignitatem adipiscitur, postea præturam inter illustres candidatos,*

NOTÆ

[l] *Oblata ei species muliebris*] Quod ait, *ultra modum humanum:* semper ita antiqui, ut fidem divinitatis astruant ejusmodi idolis. Virgilius: 'Visa mihi ante oculos, et nota major imago.' Juvenalis: 'tua sacra et major imago Humana, turbat pavidum, cogitque fateri.' Xenophon l. VIII. Παιδείας: 'Videbatur ad ipsum accessisse aliquis homine major, qui sic affatus illum est: Compara te, o Cyre, jam enim ad Deos abiturus es.'

Tacitus. I. histor. 'Erupisse cella Junonis majorem humana speciem.' *Lipsius.*

Species] Plin. l. VII. epist. 27. 'Quod audio accidisse Curtio Rufo. Tenuis adhuc et obscurus obtinenti Africam comes hæserat, inclinato die spatiabatur in porticu. Offertur ei mulieris figura humana grandior pulchriorque perterrito. Africam se futurorum prænuntiam dixit: iturum enim Romam honoresque gesturum; atque etiam cum summo imperio in eandem provinciam reversurum, ibique moriturum. Facta sunt omnia. Præterea accedenti Carthaginem egredientique nave, eadem figura in littore occurrisse narratur. Ipse certe implicitus morbo, futura præteritis, adversa secundis auguratus, spem salutis, nullo suorum desperante, projecit.'

[m] *Ultra modum humanum*] Sic Sueton. de Druso, Claud. I. 'Hostem, &c. non prius destitit insequi, quam species barbaræ mulieris, humana amplior, victorem tendere ultra sermone Latino prohibuisset.'

Ultra modum humanum] Forte Dea illa præses Africæ, quam indigenæ *Cœlestem* appellarunt; alii *Venerem*, alii *Junonem* interpretati sunt.

Apuleius l. VI. de Asino: 'Magni Jovis Germana et Conjuga, sive tu, Sami, quæ querulo partu tuo vagituque gloriatur, tenes vetusta delubra: sive celsæ Carthaginis, quæ te virginem vectura Leonis cœlo commeantem percolit, beatas sedes frequentas.'

Divus Ambrosius adversus Symmachum: 'Unde igitur exemplum, quod currus suos simulato Almonis in flumine lavat Cybele? Unde Phrygii vates, et semper invisa Romanis, non æqua Carthaginis numina? quam Cœlestem Afri, Mythram Persæ, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis, non pro numinis varietate.'

Dio in Xiphil. de Antonino: 'Et uxorem, quod maxime ridiculum, Heliogabalo Deo suo conjunxit, quasi matrimonio et liberis Deus indigeret: neque oportuit pauperem aut ignobilem esse uxorem; itaque Cœlestem Carthaginensium delegit, et inde accitam in palatio collocavit.'

Inscriptio apud Sponium, quæ nunc in palatio magni Ducis Florentiæ, ex Africa allata est, sic habet:

CŒLESTI. AVG. S. id est, *Cœlesti Augustæ sacrum,* Q. MALLIVS. PRIMVS. AD. AMPLIATIONEM. TEMPLI. ET.

inter[n] candidatos, Præturam Principis suffragio assequitur: cum hisce verbis Tiberius dedecus natalium ejus velavisset, 'Curtius Rufus videtur mihi ex se natus.'[o] Longa post hæc senecta, et adversus superiores tristi adulatione, arrogans minoribus, inter pares difficilis, Consulare imperium, triumphi insignia, ac postremo Africam obtinuit: atque ibi defunctus, fatale præsagium implevit.

22. Interea Romæ, nullis palam, neque cognitis mox[1] causis,[p] Cn. Nonius, Eques[2] Romanus, ferro accinctus reperitur in cœtu salutantium[q] Principem: nam, postquam

favore principis: cum talibus verbis Tiberius probrum originis illius obtexisset, Curtius Rufus mihi ex semet ortus videtur. *Diuturna post hæc senectute, et turpi assentatione erga eminentiores, in inferiores superbus, inter æquales morosus, adeptus est potestatem consularem, triumphi ornamenta, ac demum Africæ præfuit; atque illic mortuus, fatale omen implevit.*

Interea Romæ, nullis tum *aperte, neque manifestis postea rationibus, Cneius Novius* illustris *eques Romanus, gladio cinctus invenitur in turba salutantium*

1 Nicolaus Heinsius legebat, *noxæ causis*; id est, criminis. Suetonius Tib. cap. 33. 'judices legum et religionis, et noxæ de qua cognoscerent, admonebat.' Confirmat aliquatenus Reg. in quo: *nox causis*. Ryckius.—2 *insignis*

NOTÆ

GRADVS. DONAVIT. CXXV. VOT. SOL. LIB. ANI. *Votum solvit libenti animo.*

Per *Cœlestem* intelligunt *bonam Deam*. Sed potius intelligi debet *Dea Africæ*, quæ eo nomine Deæ *Cœlestis* colebatur a Carthaginensibus. Tertull. in Apologetico: 'Unicuique etiam provinciæ et civitati suus Deus est; ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Dysares, ut Norici Belenus, ut Africæ Cœlestis.' Idem paulo ante: 'Illa ipsa Virgo Cœlestis pluviarum pollicitatrix.'

Pingebatur hæc Dea Leoni insidens, capite peplo velato, dextra fulmen, sinistra sceptrum gerens. Herodianus l. v. scribit, Pœnos numen *Cœlestis* accepisse jam a Didone Phœnissa, et *Lunam* credi, vocarique Phœnicibus *Astrorum reginam*, seu *siderum rectricem*. Dicit Apuleius, eandem esse cum *Dea Syria*, quæ etiam Leoni insidet.

[n] *Nobiles inter*] Inter *nobiles* candidatos ipse *ignobilis*, sed favore principis evehitur: quod præcipue contingit ignavis principibus, ut novos evehant, et priscæ nobilitati invideant, inertiæ suæ conscientia.

[o] *Videtur mihi ex se natus*] Hoc dicebat Tiberius, hominis virtutes commendans. Ex virtute enim quisque æstimari debet, quæ sui cultores regenerat. *Rhenanus.*

Ut qui seipsum imitetur, sibi constet, sui sit similis, parem non sit secutus. *Ferrettus.*

Ex se natus] Sic Q. Pompeius dicitur a Cicerone in Bruto: 'Homo per se genitus, nulla commendatione majorum, summos honores adeptus.'

[p] *Mox causis*] Mox de se confessus Novius, sed neque *causas*, neque *conscios edidit;* quia ex causis forte proditi conscii forent.

[q] *Ferro accinctus reperitur in cœtu sa-*

tormentis dilaniabatur, de se[2] non[3] inficiatus conscios non

*Cæsarem. Nam cum cruciatibus laceraretur, de se Novius....*confessus *socios non*

eques Brotierus et Homerus.—3 *de se Novius* Brotier, qui hanc notulam subjungit: Nullum hic hiatum reperi in tribus Mss. Vaticanis. Sed corrupte admodum *dsononi*, *de senoni*, *de se novi*. In Mss. Bodl. Harl. Jes. *de se novius*. Et puto sic scripsisse Tacitum. Casus varietate orationem, more suo, distinxit. Eadem brevitate dixisset, *de se confessus, conscios non edidit*. Sic Florus I. 1. 'Hoc de se sacerdos gravida confessa est, nec mox fama dubitavit.' Et Tacit. Annal. XIV. 59. 'De cæde Syllæ Plautique haud confessus.'—*Nam postquam tormentis dilaniabatur, de se novi.....conscios non edidit, incertum an oc-*

NOTÆ

lutantium] Attamen talia præcavebat admodum Claudius. Sueton. Claud. 35. 'Primis imperii diebus, quanquam, ut diximus, jactator civilitatis, neque convivia inire ausus est, nisi ut spiculatores cum lanceis circumstarent, militesque vice ministrorum fungerentur: neque ægrum quenquam visitavit, nisi explorato prius cubiculo, culcitisque et stragulis prætentatis et excussis: reliquo autem tempore salutatoribus scrutatores semper apposuit, et quidem omnibus, et acerbissimos. Sero enim ac vix remisit, ne fœminæ prætextatique pueri et puellæ contrectarentur, et ne cuivis comiti aut librario calmariæ aut graphiariæ thecæ adimerentur.'

Ferro accinctus reperitur] Ideo Claudius primus (et fortasse hac occasione) scrutatores instituit, qui promiscue omnes, ad principem salutandi, vel qua alia causa, venientes, excuterent. Suetonius: 'Salutatoribus scrutatores semper apposuit, et quidem omnibus, et acerbissimos.' Quos tamen Vespasianus iterum sustulit, narrante eodem Suetonio, cap. 12.

Verba Dionis ad hunc morem digna legi: 'Claudius cum alia acriter observabat, tum omnes qui ad ipsum venirent, viros et fœminas, explorari jubebat, ne quem gladium aut sicam haberent. In conviviis etiam ubique milites quosdam astantes habebat: atque id, ab eo ostensum, deinceps ad hoc ævi servatur.' At scrutatio illa omnium per Vespasianum sublata est.

Mansit igitur de militibus: at de scrutatione Vespasianus sustulit. Quod vide in Suetonio c. 12. et fac ab istis lucem. Mos iste scrutandi vetus, et Græcis quoque. Tangit Plutarchus in Timoleonte, ubi Dionysium jam exulem, irrisum a quodam ait, 'qui intrans ad eum, vestem excussit, ut tyrannis fieri solet.' Locum totum vide. *Lips.*

In cœtu salutantium] Mane salutabant principem amici, sed prius excussi, num ferrum sub veste lateret, etiam fœminæ ipsæ: quem morem salutantes excutiendi sustulit mox Vespasianus, etiam inter arma civilia: bona fide ille fatoque suscepit rexitque imperium.

[2] *De se*] Sic vulgo legitur: *de se Novius....conscios:* et forte sic expleri possit: *De se Novius confessus, conscios non edidit.* Lipsius.

De se Novius.....conscios non edidit] Habet codex Florent. lacunam eandem, quam, teste Lipsio, Farnesianus. Ex Livio autem, unde Tacitus fortasse sumsit, suppleri potest; ait enim l. XXIV. 'de se ipse haud cunctanter fassus conscios celabat.' *Pichena.*

Novius] Sueton. Claud. XIII. 'Reperti et equestris ordinis duo in pub-

edidit, incertum an occultans.[t] Iisdem Consulibus P. Dolabella censuit, 'spectaculum gladiatorum[u] per omnes annos celebrandum pecunia eorum, qui Quæsturam adipiscerentur.' Apud majores virtutis id præmium fuerat, cunctisque civium, si bonis artibus[v] fiderent, licitum petere Magistratus: ac ne ætas quidem distinguebatur,[w] quin prima juventa

prodidit, dubium est *an obtegeret. Iisdem Consulibus P. Dolabella disseruit*, certamen gladiatorum quotannis edendum esse, sumtu illorum, qui obtinerent Quæsturam. *Apud veteres id pretium, ea merces fuerat bonarum artium, et omnibus civibus licebat ambire dignitates; si* propria *virtute niterentur; ac ne anni quidem spectabantur, quin statim ætate adulti* illi *adipiscerentur* etiam *consulatum*,

cultans. Ita malui edere locum hunc ex Cod. Farnes. quam: *de se Novius.... conscios n. e.* ut editum hactenus. Quoniam illud *Novius* manifeste vitiosum,

NOTÆ

lico cum dolone ac venatorio cultro præstolantes, alter, ut egressum theatro, alter, ut sacrificantem apud Martis ædem adoriretur.'

Puto de hoc ultimo intelligere Tacitum: neque enim illi duo simul conspirarunt, neque eodem tempore, aut loco. *Salutabant* proceres principem et osculabantur, cum sacrificaret. Vide Tacitum ubi de Galba et Othone.

Novius de se.........] Sunt quædam lacunæ in Mss. designatæ, quibus forte tamen nihil deest: et exinde ortæ sunt, quod cum exscriptores non satis legerent vel intelligerent, aut ingenium Taciti satis caperent, notam apposuere lacunæ, quasi aliqua deessent, quamvis pro genio Taciti, qui omnia σεμνῶς, id est, graviter et breviter exequitur, nihil forte desit.

Sic, puto, hoc loco, integer sensus esse possit. *Novius de se*, supple, *edidit. Novius de se* edidit, *non conscios edidit:* ita ut vox *edidit* ad duo referatur; quod sæpe Tacitus usurpat brevitatis causa.

Sic et supra, 'esse in civitate—qui uxorem et filios Germanici recipere dignarentur.' Hic lacuna annotata est, et tamen saltem sensui nihil deesse videtur.

[t] *Incertum an occultans*] Forte nullos conscios habuit; si quos habuit, occultavit.

[u] *Spectaculum gladiatorum*] Suetonius: 'Collegio Quæstorum pro stratura viarum gladiatorium munus injunxit.' Quod mutavit Nero, qui censuit, 'ut ne designatis quidem Quæstoribus edendi gladiatores necessitas esset,' ait Tacitus, l. XIII.

Iterum induxit Domitianus, notante Suetonio c. 4. et perseveravit. Tertullianus: 'Transiit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum, ad honores viventium: Quæsturas dico, et magistratus, et flaminia et sacerdotia.' Plura de his, proprio libro. *Lips.*

Gladiatorum] Sueton. Claud. XXIV. 'Collegio Quæstorum pro stratura viarum gladiatorium munus injunxit,' &c.

[v] *Bonis artibus*] Intellige bonos mores, deinde auctoritatem, ingenium, ceterasque artes, quibus præditus aliquis possit rite fungi tali munere.

[w] *Ne ætas quidem distinguebatur*] 'Majores nostri, admodum antiqui, leges annales non habebant, quas

Consulatum[x] ac Dictaturam inirent. Sed Quæstores, Regibus[y] etiam tum imperantibus, instituti sunt: quod lex cu-

et dictaturas. Sed quæstores constituti sunt etiam tum, cum reges dominarentur:

et in Flor. *de se novi......conscios.* Cod. meus sine suspicione defectus: *de se confessus conscios non edidit.* Unde sagacissimus Heinsius Florentini Farnesianique Codicum lacunam sic explebat: *de se novissime confessus conscios non*

NOTÆ

multis post annis attulit ambitio, ut gradus essent petitionis inter æquales,' habetur Philippica 5.

Tandem Q. Fulvio Flacco, L. Manlio Acidino Coss. L. Villius Trib. plebei rogationem tulit, quot annos nati, quemque magistratum peterent caperentque, Livii XXXIX. Exinde Festo lex *annaria* dicta. *Vertran.*

Ne ætas quidem] Cic. Philipp. 5. de Octavio Cæs. 'Quid est enim, P. C., cur eum non quamprimum amplissimos honores capere cupiamus? Legibus enim annalibus, cum grandiorem ætatem ad consulatum constituebant, adolescentiæ temeritatem verebantur.

'C. Cæsar ineunte ætate docuit, ab excellenti eximiaque virtute progressum ætatis expectari non oportere. Itaque majores nostri, veteres illi, admodum antiqui, leges annales non habebant, quas multis post annis attulit ambitio, ut gradus essent petitionis inter æquales. Ita sæpe magna indoles virtutis priusquam Reipubl. prodesse potuisset, extincta fuit. At vero apud antiquos Rulli, Decii, Corvini, multique alii, recentiore autem memoria superior Africanus, T. Flaminius admodum adolescentes consules facti, tantas res gesserunt, ut populi Rom. imperium auxerint, nomen ornarint. Quid Macedo Alexander, cum ab ineunte ætate res maximas gerere cœpisset, nonne tertio et tricesimo anno mortem obiit? quæ est ætas nostris legibus decem annis minor, quam consularis. Ex quo judicari potest, virtutis esse quam ætatis cursum celeriorem.'

[x] *Prima juventa consulatum*] Principio satis annorum habebat ille, quem Quirites consulem facere vellent: sed ubi finita certis legibus est ætas, unde petatur honos, legitimus annus apiscendi consulatus XLIII. fuit, ut in eadem orat. significat M. Tullius, cum de XXXIII. annis: 'Ætas,' inquit, 'nostris legibus decennio minor quam consularis.' *Vertran.*

[y] *Sed Quæstores, Regibus*] Origo quæstoris creandi antiquissima est, et pæne ante omnes magistratus. Junius certe Gracchanus l. VII. de potestatibus, etiam ipsum Romulum, et Numam Pompilium binos quæstores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent, refert.

Sed sicuti dubium est, an Romulo et Numa regnantibus quæstor fuerit; ita jam a Tullo Hostilio rege quæstores fuisse certum est, et sane crebrior apud veteres opinio est, Tullum Hostilium primum in Remp. induxisse Quæstores.

Et a genere *quærendi*, quæstores initio dictos, et Junius, et Trebatius, et Fenestella scribunt apud Ulpianum D. de off. Quæstoris.

Exactis autem regibus Quæstores in rep. nova superfuerunt, deque eo magistratu retinendo, universi populi suffragio, lex Curiatis comitiis lata est, quam tulit L. Brutus. *Vertran.*

riata[3] ostendit, ab L. Bruto repetita. Mansitque Consulibus potestas deligendi, donec eum quoque honorem Populus mandaret: creatique[4] primum Valerius Potitus[a] et[5] Æmilius Mamercus, LXIII. anno post[b] Tarquinios exactos, ut

quod arguit lex curiata, renovata ab L. Bruto. Perseveravitque in consulibus auctoritas creandi quæstores; *donec populus illam etiam dignitatem tribueret: et primum electi* sunt *Valerius Potitus, et Æmilius Mamercus, tertio et sexagesimo anno*

edidit. Ryckius.—4 Locus hic mirum in modum ab interpretibus vexatus; et immerito. Nam si ad Taciti narrationem attendatur, nihil culpandum occurrit. Ait Quæstores, imperantibus regibus, fuisse institutos, probatque legis Curiatæ auctoritate, cui sane consentit Ulpianus, Digest. lib. I. tit. 13. *De officio quæstoris.* Pulsis regibus, mansit consulibus potestas deligendi quæstores; nec refragatur Plutarchus in Poblicola, p. 103. Anno 63. post pulsos reges, U. C. 308. quæsturæ honorem mandavit populus. Bene quidem. Sed ante hunc annum quæstores memorare potuerunt Livius ac Dionysius. Non est ergo cur Lipsius pro 63. annum 23. emendet. Cl. Heineccius, *Antiq. Rom. Jurisprud.* Vol. I. p. 246. de quæstorum origine Tacito consentit. Haud invitus sic legerem: *Creatique primum, qui Romæ curarent. Dein gliscentibus negotiis duo additi, Valerius Potitus et Æmilius Mamercus 90. anno post Tarquinios exactos, ut rem militarem comitarentur. Mox, &c.* Brotier.—5 *et* omiserunt Brotierus et Homerus.

NOTÆ

Quæstores] Primum duo fuere, dein quatuor, nempe duo, qui urbanis negotiis præessent, duo qui consulibus in bello præsto essent, dein viginti et amplius fuere tempore Syllæ; et tandem ærarii cura a quæstoribus urbanis translata ad prætorios, seu præfectos ærarii, qui ex numero senatorum delecti ab Augusto; dein sorte ducti sunt ex numero prætoriorum; dein Claudius rursus ad quæstores ærarii curam transtulit, et rursus Nero a quæstoribus ad præfectos, dein Vespasianus rursus prætorios ærario præfecit.

Quæstores] Habuit et princeps quæstores suos. Horum quæstorum munus erat, acta senatus et principis perscribere, orationes imperatorum, et libellos ad senatum missos, cum postulatis recitare, et mandare literis, dictandisque epistolis et legendis assidue vacare. Quare orationes principum, senatusque edicta, ac militares conciones, per quæstores sæpe perscripta, lecta et audita.

[z] *Quod lex curiata*] Quamvis enim priores Reges Quæstores habuerint: tamen constat, suffragio populi, non voce principis, creatos fuisse. Auctor est Junius Gracchanus, teste Ulpiano. *Ferrettus.*

[a] *Valerius Potitus*] Vulgo *Potus*, et ita libri scripti. Lego, *Potitus*, quod Valeriæ gentis cognomen est. In vulgatis *Valerius Postumius*, imperite. Est autem ille ipse, qui consul postea anno urbis 284. Quod clare ex Dionysio hauries l. IX. *Lips.*

[b] *LXIII. anno post*] Error numeri, nisi placet de primis quæstoribus totos quadraginta annos a Livio et Dionysio discrepare Tacitum. Nam anno urbis 269. Q. F. Ser. Cornelio Coss. Livio primi Quæstores nominati, L. Valerius et Cæso Fabius: itemque Dionysio l. VIII.

At ex hac Taciti putatione, circa annum demum urbis 308. Quæstores statuamus necesse est. Quod falsum

rem militarem[c] comitarentur. Dein, gliscentibus negotiis, duo additi, qui Romæ curarent. Mox duplicatus numerus,[d] stipendiaria jam Italia,[e] et accedentibus provinciarum[f] vectigalibus. Post, lege Syllæ, viginti creati supplendo Senatui,[g]

post Tarquinios ejectos, ut exercitum sectarentur. Exin crescentibus negotiis, bini adjecti sunt, qui Romæ munus administrarent. Dein auctus in duplum numerus, ut octo essent, *tributaria jam Italia, et accrescentibus tributis provinciarum. Mox lege Sylla viginti quæstores instituti sunt supplendo numero senatorum, quibus*

NOTÆ

esse, liquet vel ex eo, quod Livius et Dionysius post annum illum 269. sæpius jam Quæstores nominant. Corrige hic ergo, XXIII. *anno*, ut ratio constet.

In altero tamen Quæstore manet adhuc dissensus: qui Livio et Dionysio est Cæso Fabius, non Æmilius Mamer. ut nostro. Nam Plutarchus plane diversus, qui P. Veturium et M. Minucium nominat. *Lips.*

In tanta vetustate rerum ægre, vel etiam frustra, conciliabis dissentientes auctores, qui et suo jam ævo ipsi dissensum memoriarum experti sunt.

[c] *Rem militarem*] Quæstor in provincia vel exercitu prætori præsto esse debuit, 'neque justior aut gravior causa necessitudinis,' inquit Tullius. Antequam consul provincia decederet, quæstori magistratu abesse non licuit: aliquando delectus a consule, aliquando sorte.

Alii quæstores provincias decreto senatus sortiebantur, qui etiam jus dicere, lictores habere, et munera belli obire, ac magistratus insignia in provincia ferre poterant; his et mandata imperia et exercitus commissos, illorumque ductu et auspiciis egregia bello gesta, provincias administratas et perdomitas, hostes profligatos legimus. Ad consilium belli cum consul aut prætor adesset, vocabantur cum legatis, cum viris senatorii ordinis, cum tribunis et centurionibus.

[d] *Mox duplicatus numerus*] Epitome Livii XV. 'Quæstorum numerus ampliatus est, ut octo essent.' Quod accidit circiter annum urbis 483. *Lips.*

[e] *Stipendiaria jam Italia*] Vectigalia conferebant Itali socii, et plus minusve attriti pro fide et fœderibus antiquis.

Stipendiaria] Puto, sic a provinciis distinguit Italiam et socios, qui tributis haud spreti et attriti, sed tantum viros, equos, arma et virtutem pro tributo præbebant, quod potius militare *stipendium* videbatur, quam vectigal. Cic. in Verr. 'Ceteris aut impositum est vectigal certum, quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis et plerisque Pœnorum, quasi victoriæ præmium, ac pœna belli,' &c.

[f] *Provinciarum*] Quæstoribus erectæ statuæ in provinciis. Cic. pro Sextio. 'Ut quæsturam Macedoniæ relinquam, &c. quanquam non est omittenda singularis illa integritas provincialis, cujus ego nuper in Macedonia vidi vestigia non pressa leviter, ad exigui prædicationem temporis, sed fixa ad memoriam illius provinciæ sempiternam;' quod patet etiam ex Sueton. in Tito.

[g] *Post, lege Syllæ, viginti creati supplendo senatui*] Romanorum enim institutis, nemo Senator fiebat, nisi qui magistratum gessisset. Vide Carolum Sigon. de antiq. jure Rom. II. 2. *Pichena.*

Viginti creati supplendo senatui] Uti

cui judicia tradiderat: et, quanquam Equites judicia recuperavissent,[6] [h] Quæstura[i] tamen, ex dignitate candidatorum, aut facilitate tribuentium[j] gratuito concedebatur, do-

judicia ipse *tribuerat ; et quamvis equester ordo* postea *judicia reciperasset, attamen quæstura tribuebatur*, vel *pro dignatione ambientium, vel ex benignitate con-*

6 *reciperavissent* Brotierus et Homerus.

NOTÆ

a Cæsare Dictatore quadraginta, eadem, ni fallor, causa. Vide Dionem XLII. *Lips.*

Supplendo senatui] Qui exhaustus bellis civilibus Marii et Syllæ, ac proscriptionibus et exiliis tot illustrium civium Rom.

[h] *Equites judicia recuperavissent*] Defuncto Sylla per undecim annos penes Senatorum ordinem judicia fuere, quousque L. Aurelius Cotta prætor legem promulgavit, de restituendis equestri ordini judiciis; ut tres simul ordines, senatores, equites, ærariique tribuni judicarent. Indeque communicatam potestatem equites recuperasse videntur, ex Philippica 1. et Asconio in Verrinam 2. et in Cornelianam. *Vertranius.*

Ablatis quippe judiciis a senatu, necesse non erat, eum adeo frequentem, ut antea, esse, nec per consequens, tot Quæstores eligere, ad supplendum. *Pichena.*

[i] *Quæstura*] Quæ primus ad senatoriam dignitatem gradus. Expectabant tamen quæstores, dum per Censores in senatum legerentur, quandoque toto triennio, donec lustrum nempe conderetur..

[j] *Facilitate tribuentium*] Steph. Pighius ad annum U. C. 672. hæc verba accipit, quasi Sylla tulerit, ut quotannis isti viginti quæstores, partim populi suffragio, partim consulum beneficio, crearentur: 'nam Tacitus,' inquit, 'profecto dixisset *populi*, non *tribuentium facilitate; si* solus populus quæsturam tunc dedisset.'

Idem ei apertius ostendere Cicero videtur in Interrogatione, cum ait, Vatinium quæsturæ candidatum, 'invitis omnibus, non populi, sed consulis beneficio, extremum adhæsisse.'

Ea enim verba docere, uno quæstore populi suffragiis creato, alterum mox renuntiatione consulis, e turba candidatorum adjici potuisse: atque alternatim usque ad extremum.

Et id fortassis eo instituisse Syllam; ne nimis diu extraherentur comitia in tanto quæstorum numero. Hæc somnia sunt inanissima.

Beneficium consulis Ciceroni, nihil est aliud quam consulis, qui comitiis præerat, studium et contentio in commendando Vatinio, et vehemens pro eo supplicatio. Quod rogandi genus, cum semper sit gratiosum, tum sunt interdum, quibus rogantibus nihil non jure se concessurum populus putet. Hi multis sæpe indignis profuerunt, et suffragia quamvis invitis extorserunt.

Neque inepte Nic. Abramus dicit, posse et fraudis suffragiorum punctis adhibitæ suspicionem motam credi. Nam Tacitum, hic non solum intelligere populum; et illum hic solita sua subtilitate usum, cum *tribuentium* dicere maluit.

Hoc facile largimur viro erudito: quippe et populum et senatum et principes comprehendens verbum aliquod ponere debuit Tacitus. Itaque *facilitate tribuentium* dixit.

nec sententia Dolabellæ velut venumdaretur.[7] [k]

23. A. Vitellio,[1] L. Vipstano[1] Coss. cum de supplendo Senatu agitaretur, primoresque Galliæ, quæ *Comata* appellatur,[c] fœdera et civitatem[d] Romanam pridem assecuti, jus

cedentium, sine pretio aut pecunia, donec decreto Dolabellæ quasi venderetur.

A. Vitellio, L. Vipsanio Coss. cum de supplendo ordine Patrum consultaretur, et proceres Galliæ, quæ vocatur Comata, societatem et civitatem Rom. jam olim

7 *venum daretur* Brotierus et Homerus.

1 Brotier *L. Vipsanio.* Ita editiones omnes veteres, Muratori in Fastis consularibus et alii. In Mss. *Vipsano* aut *Vipsuna.* Unde emendavit Cl. Ernestus *Vipstano.* In vetere fragmento apud Muratori, Thesaur. Inscript. vol. I. p. 305. C. VIPSTANVS POPLICOL. At incertum an idem sit ac L. Vipsanius Poblicola. *Brotier.*

NOTÆ

Nempe libera Republica, et dum jus comitiorum penes populum esset, studiis tribuum; aut quæstores postea partim favore senatus, ad quem translata comitia erant, sub Tiberio; partim studio principum, suos candidatos sine metu repulsæ obducentium, creabantur. *Gronovius.*

[k] *Venumdaretur*] Alexander Severus apud Lamprid. 'Quæstores candidatos ex sua pecunia jussit munera populo dare; sed ut post quæsturas, præturas acciperent, et inde provincias regerent. Arcarios vero instituit, qui de arca fisci ederent munera, eademque parciora.'

[l] *A. Vitellio*] Fuerunt duo Auli Vitellii consules. Primus P. Vitellii filius, patruus Vitellii principis consulatum habuit. Sueton. Vitell. 2. 'Aulus in consulatu obiit, quem cum Domitio, Neronis Cæsaris patre, inierat.' Alter fuit Aulus Vitell. L. Vitellii ter consulis filius, mox princeps, et nunc consul Sueton. Vit. 3. 'L. Vitellius decessit paralysi altero die quam correptus est, duobus filiis superstitibus, quos ex Sextilia probatissima, nec ignobili, fœmina editos, consules vidit, et quidem eodem ambos totoque anno, cum majori minor in sex menses successisset.'

[c] *Galliæ, quæ Comata appellatur*] Posteaquam Galli, superatis Alpibus, sedes in Italia posuerunt, cum Latio togam communem induti, et citra et ultra Padum omnis Gallia citerior Romanis *Togata* dicta fuit.

Tum eorum socii Massilienses ab Ægatha ultra Niceam, maritimam oram tenebant: qui ubi Salyos, mediterraneam gentem, agris finitimis infestos graviter tulere, neque terra in eos, quod in alios mari possent, auxilium a Romanis petierunt.

Q. Metello, T. Flaminio Coss. C. Sextius Calvinus Proconsul in Salyos venit, devictaque natione, et inde in Alpes depulsa, regionem maritimam Massiliensibus attribuit; et quo a reliquis tutiores essent, arcem iis turribus, quas intra civitatis nostræ Basilicam cernere licet, exstruxit, Latinamque coloniam Aquas Sextias condidit, et agros quosdam Mercurio consecravit, uti nos vetus spectatio docet.

Acta hæc quinquennio antequam Narbona deduceretur: a cujus tandem Coloniæ celebritate, inter Gal-

NOTÆ

los et Massilienses formata provincia Romanis, principio *Narbonensis*, sequiori sæculo *Provincia* simpliciter dicta est: quæ antea *Gallia Braccata*, et vetus exinde nomen amisit.

Itaque factum, ut appellatione Galliæ sola *Comata* acciperetur, tam Plinio quam Cæsari, divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Celtæ, aliam Aquitani.

Horum 'primores fœdera et civitatem Romanam pridem assecuti erant,' ait Cornelius: puta, quod e sociis et bene meritis populis et civitatibus essent, quales fuere *in Belgica*, Lingones et Rhemi, fœderati: Nervii, Verunni, Ulbanactes, Leuci, Treveri, liberi.

In *Celtica* Hedui et Cauratani, fœderati: Meldi, Albii, liberi. In *Aquitanica*, Sanctones, Bituriges, qui Ubisci, et qui Cubi, Arverni, liberi. Cum quibus omnibus, certisve tot populorum, icto fœdere, data primoribus civitas fuerat, sed sine jure ferendi suffragii, ne magistratus creare inter Romanos possent.

Quare jus adipiscendorum in urbe honorum eos expetisse Tacitus refert. Galli namque Transpadani, ut est apud Dionem, civitate a Cæsare Dictatore donati sunt, et Senatores facti: de quibus Suetonius Jul. 76. ait: 'Civitate donatos, et quosdam e semibarbaris Gallorum recepit in Curiam:' et illo nomine Togatos intelligit, qui *comatos*, non *semibarbaros*, sed *barbaros* appellasset.

Omnes vero reliqui togati Cispadani, Italici juris facti sunt ab Augusto, qui jure ac dignatione urbi quodammodo pro aliqua parte Italiam adæquavit: excogitato genere suffragiorum, quæ de magistratibus Urbicis decuriones colonici in sua quisque colonia ferrent, et sub diem comitiorum obsignata Romam mitterent.

Illis igitur in Urbe creare, petere, gerereque magistratus, saltem minores, ut Ædilitatem et Quæsturam licuit, pro municipum jure, qui Italici juris facti, salvis legibus et moribus viverent; sicuti in oratione dixit Adrianus, quam in Senatu de Italicensibus habuit, Agellio referente lib. XVI.

Provincia quoque nostra non dissimili jure usa est, si Latinas ejus Colonias spectes: ut *Aquæ* nostræ fuere: usa vero et majore, si Romanas colonias consideres, qualis Arelate Sextanorum, et similes. Strabo namque lib. IV. in hunc sensum scribit: 'Latii jus habent, ut qui ædilitatis quæsturæque dignitatem Romæ assecuti sunt.' Quod si verum in sociis, verius in coloniis nominis Latini fuit.

Sed et illud scitum est, in veteri Rep. et ante imperium constitutum, Veteranos et emeritos, quasi cives in agrum assignatum deductos, æquo jure cum illis usuros, qui urbem Romam incolerent: et cum eorum colonia effigies parva et simulacrum quoddam pop. Romani videretur, jura institutaque omnia pop. Romani habuit. Inde est, quod leguntur lib. sequenti, 'Senatores provinciæ Narbonensis.'

Itaque si *Togati* et *Braccati* Galli, magistratus gerendi facultatem cum jure civitatis haberent, idem sibi *Comati* æquo jure postulabant, scilicet ad aliorum exemplum, eis jus suffragii ferendi a Senatu concedi. *Vertranius.*

Galliæ, quæ Comata appellatur] Fuit pars major Galliæ regionis, et a Romanis divisa fuit in tres regiones, nempe *Belgicam*, *Celticam* sive *Lugdunensem*, et *Aquitaniam:* hodie pars major regni *Franciæ* ad Oceanum occidentalem cum vicinis regionibus citra et ad Rhenum fluvium, &c. *Tillemonius.*

adipiscendorum in urbe honorum expeterent, multus, ea super re, variusque rumor. Et studiis diversis apud Principem certabatur, asseverantium, 'non adeo ægram[m] Italiam, ut Senatum suppeditare urbi suæ nequiret: suffecisse olim indigenas consanguineis populis,[n] nec pœnitere veteris

adepti, postularent etiam, ut sibi liceret Romæ dignitates obtinere. Plurimi ea de re, diversique sermones habiti sunt, *et variis studiis apud Cæsarem contendebatur: affirmantium,* non ita defectam Italiam, ut non posset præbere senatum civitati suæ; suffecisse quondam Patres indigenas cognatis nationibus, nec rubori esse

NOTÆ

[l] *Fœdera et civitatem*] Duplex Gallia, Cisalpina et Transalpina. Cisalpini iterum duplices, Cispadani et Transpadani. Ex his qui cis Padum, jus civitatis assecuti sunt post bellum Marsicum: qui trans Padum, jus Latii eodem tempore, ferente Pompeio Strabone, qui pater Magni.

Ea lex, Pompeia dicta. Sed non contenti Latinitate Transpadani, turbas sæpe moverunt: incitante etiam post Quæsturam C. Cæsare.

Nec enim de aliis hæc apud Suetonium capio; 'Decedens ergo ante tempus, colonias Latinas, de petenda civitate agitantes, adiit, et ad audendum aliquid concitasset, nisi consules conscriptas in Ciliciam legiones, paulisper ob id ipsum, retinuissent.'

Donec ille Cæsar Dictator primum transtulit eos in civium jus, narrante Dione lib. XLI. 'Gallis, qui citra Alpes supra Padum incolunt, civitatem, ut qui ipsis imperasset, concessit.'

At de Transalpinis non liquide pureque aliquid scriptum reperio, nisi quod Strabo ostendit *Cavares, Salyesque* civitate donatos, tempore tamen non expresso: 'omnes,' inquit, 'ita appellant (*Cavaronum* nomine scilicet) qui ibi incolunt, Barbaros: et si nunc non Barbaros, quia plerique eorum ad Romanum habitum transierunt et lingua et moribus, quidam etiam in civitatem eorum recepti.'

Donatos tamen, non dubium est, ab Augusto: tunc ne cum Italiam ad Alpes promovit? an potius in diuturna illa peregrinatione, cum ad res Galliæ constituendas biennium continuum illic egit?

Quod obiter suadere Dio videtur lib. LIV., qui Augustum in ea peregrinatione *libertatem* et *jus civitatis* aliis dedisse, ait, aliis ademisse. *Civitatem* autem accipimus, *sine jure suffragii*, quod nunc a Claudio demum assecuti sunt. *Lipsius.*

Civitatem Rom. pridem assecuti] Ad id respiciebat Seneca de Benef. lib. VI. 19. 'Quid ergo, inquit, si princeps civitatem dederit omnibus Gallis, si immunitatem Hispanis, nihil hoc nomine singuli debebunt? quid ni debeant? debebant autem, non tanquam proprium beneficium, sed tanquam publici partem.'

[m] *Non adeo ægram*] Nondum adeo defectam Italiam nunc, *ut Senatum urbi suæ suppeditare nequiret:* etiam id posse nunc, quemadmodum et olim suppeditaverat; idque certum: quia memorantur adhuc exempla virtutis et gloriæ, quæ etiam nunc isto ævo Romana indoles prodiderit, ut non antiquis adhuc eo decore cedat.

[n] *Suffecisse olim indigenas consanguineis populis*] Videtur sensus: Urbis hujus indigenæ, una cum consangui-

Reip. Quin adhuc memorari exempla,[x] quæ priscis moribus ad virtutem et gloriam Romana indoles prodiderit. An parum, quod Veneti et Insubres[o] curiam irruperint, nisi

priscam Remp. Quinetiam nunc referri exempla, quæ ex moribus antiquis ad virtutem et honorem Romana ingenia protulerint. An parum quod Veneti et Insubres in senatum invaserint, nisi *etiam* multitudo extraneorum, quasi capti-

NOTÆ

neis populis, suffecere olim Reip. Romanæ: eritque locus integer, nec opus addere, *cum consanguineis*, ut Lipsius autumat.

Sic alibi Tacitus lib. XIV. 'Igitur Fabianus tabulam iis, quos memoravi, et aliis minus illustribus, obsignat.' Fortasse melior interpretatio: *indigenas*, scilicet Italiæ, Romanis *consanguineis* suis olim suffecisse. *Pichena.*

Populum Romanum, non *populos Romanos* novimus. Ergo aut delenda vox ea, ut sit, *suffecisse olim indigenas consanguineis*: aut *populos* faciendum, ut sit, *suffecisse olim indigenas consanguineis populos*, aut denique scribendum, *suffecisse olim indigenas consanguineo populo.*

Nempe Italicos populo Romano, qui Etruscos, Latinos, Sabinos, &c. miscuerit, et unum ex omnibus sanguinem ducat, ut ait Florus lib. III. 18. Et hoc præfero. *Gronovius.*

Indigenas consanguineis] Sensus videatur: Olim Latinos (qui indigenæ) suffecisse Romanis, sanguine et affinitate cum iis junctis: cur non nunc tota Italia? Possis etiam legere, *indigenas consanguineos populos*, eodem sensu. *Lips.*

Indigenas consanguineis populis] Vel intellige, *suffecisse olim indigenas* Romanos supplendo senatui, una cum consanguineis populis, qui præcipue *Latini*. Hoc dictum foret Græca phrasi, supple ἅμα, *una cum*, &c.

Vel per *indigenas*, intellige homines ortos Romæ, vel etiam ascitos ex Italia in Civitatem et Curiam per honorem, qui *indigenæ*, quia nati in urbe vel in Italia erant. Ita ut suffecerint tales *indigenæ*, ut senatum suppeditarent Romæ jusque redderent *consanguineis populis*, nempe Latinis, Hetruscis, Sabinis, et aliis.

Vox *olim* notat veterem institutionem senatus, qui compositus initio ex ipsis patribus Romanis aut Italis, qui *indigenæ* suffecere Latinis et aliis consanguineis populis.

Quidam viri ex illis populis assumti in civitatem et curiam, sed pauci et illustrissimi, et privatim; non vero confertim civitates universæ initio sic ascitæ fuerunt. Immo bellum sociale gravissimum conflatum ideo est, quod sociis jus civitatis et suffragiorum negarent.

[x] *Quin adhuc memorari exempla*] Vertunt, Memorari adhuc vetera exempla virtutis et gloriæ, quæ olim ex priscis moribus indoles Romana prodiderit; sed quid in eo mirum?

Puto, potius referendum illud ad ea quæ præcedunt, hoc sensu, nempe *non adeo ægram nunc Italiam* esse, *ut senatum suppeditare urbi suæ nequiret;* quia nempe *adhuc* et etiam nunc memorantur *exempla* virtutis, quæ ex *priscis moribus Romana indoles* nostris temporibus *prodiderit:* sic validius argumentum Taciti.

[o] *Veneti et Insubres*] Qui populi *Transpadani*. Ex his colligas *Cavaros*, de quibus Strabo, pleno civium jure non fuisse. Eos enim potius hic nominasset. *Lipsius.*

Veneti] Venetia, provincia Italiæ ad mare Adriaticum: hodie pars sta-

cœtus alienigenarum,[p] velut captivitas,[q] inferatur? quem ultra honorem[r] residuis nobilium, aut si quis pauper e Latio[s] Senator, fore? oppleturos omnia divites illos, quorum

va turba, *illuc* invehatur? quod ultra decus superstitibus patriciorum? aut si quis tenuis senator existeret e Latio? occupaturos cuncta opulentos illos *pro-*

NOTÆ

tus Reipublicæ *Venetæ* in Italia, ubi provinciæ vulgo ab Italis dictæ, *Cadorino, Feltrino, Trevigiano, Vicentino, Padovano, Dogado*, et *Polesine di Rovigo*. Tillemon.

Insubres] Populi Galliæ Transpadanæ, in Italia: hodie pars status Mediolanensis, ubi provinciæ vulgo ab Italis dictæ, *Comesano, Milanese, Lodigiono*, et *Vigevanasco;* partesque provinciarum *Pavesie, Laumellino*, et *Novarese:* parent regi Catholico. *Tillemon.*

p *Nisi cœtus alienigenarum*] Quod sane haud diu post evenit: adeo ut Augustinus vere scripserit; 'numquid non multi Senatores in aliis terris, qui Romam ne facie quidem norunt?' l. v. De Civitate Dei cap. 16. *Lipsius.*

q *Velut captivitas*] Non in eo comparatio est, quasi captiva esset civitas aut curia, quam ideo irrumperent extranei, quia bello victam cepissent. Nam sic non *inferretur captivitas*, non sic captivi hostes intrarent, sed potius victores irrumperent Curiam.

Sed in eo comparatio est, quod cœtus ille alienigenarum, quasi captivorum turba aliqua Curiæ Rom. inferretur; quod turpe et pudendum Romanis gentium dominis ac victoribus, qui captivorum colluviem augustissimo ordini suo admiscerent, sicque dignitatem Rom. polluerent.

Velut captivitas] Vertunt, Nisi cœtus alienigenarum velut in captam civitatem inferatur. Sed errant; neque enim alienigenæ inferuntur, aut vi inducuntur, ut in captam civitatem, immo ultro invadunt atque irrumpunt.

Melior sensus; barbaros induci in curiam, quasi captivitas et ignominia tota eo induceretur; et quasi captivi illi olim suæ cladis et ignominiæ labem secum inveherent in senatum, et sic augustissimum ordinem dehonestarent.

Velut captivitas] Quasi captivi inducerentur in Curiam, ibi veluti squalorem, vincla, et speciem totam captivitatis statim deposituri, ut quasi miraculo novo, totum, dominantium instar, habitumque et prætextum ipsum senatus induerent, imperarentque quo loco inservire debuerunt.

Respexit Tac. ad id, quod tradit Suetonius Jul. 80. de ipsis Gallis magna ex parte, ut puto: Peregrinis in senatum allectis, libellus propositus est; bonum factum: ne quis senatori novo Curiam monstrare velit: et illa vulgo canebantur.

Gallos Cæsar in triumphum ducit, iidem in Curia Galli braccas deposuerunt, latum clavum sumserunt. Sueton.

r *Quem ultra honorem*] Intellige non de senatoria dignitate præcise, sed de aliis dignitatibus, seu magistratibus, quibus opulenti senatores tenuibus et modicis patribus præcellebant, ut fuit *prætura, consulatus, &c.*

s *Latio*] Latium provincia Italiæ regionis ad mare Tyrrhenum: hodie pars provinciæ *Campaniæ Romanæ* in statu Ecclesiastico, et pars *Terræ Laboris*, in regno Neapolitano. *Tillemonius.*

avi proavique, hostilium nationum Duces, exercitus nostros[t] ferro vique[2] ceciderint; D. Julium[u] apud Alesiam[v] obsederint. Recentia hæc: quid si memoria[w] eorum inoriretur,[3]

vinciales, quorum majores, infestarum gentium duces, strictis gladiis legiones nostras *ad internecionem* occiderint, et Divum Julium circumsederint apud Alexiam. Nupera hæc; *sed* quid si obversarentur animis ii qui Capitolio et

2 Ita Mss. Puteolanus *ferro ignique.*—3 Nullus in Tacito locus deploratus magis: nec ullam sanitatis spem afferunt scripti codices. Juvat tamen Vaticanorum librorum scripturam, quæ eadem est in ceteris omnibus, exhibere, ut inde eruditis conjectandi sit locus. In Ms. 1864. 'Quid si memoria eorum moreretur, qui Capitolio et ara Romana manibus eorundem per se satis fruerentur.' In Ms. 1958. supra *moreretur* scriptum *memoretur;* loco *per se satis* scriptum *prostratis;* in margine *per se satis.* Quam multa inde divinaverint eruditi, longum et inutile foret referre. Absurda silebo: probabiliora tantum referam, ut ea probet meliorave tentet lector. Puteolanus edidit, *Quid si memoria eorum inoriretur.* At verbum insolens *inoriretur.* Nec, cum emendantur scriptores, nova verba obtrudenda. Addit Cl. Chiffletius, 'qui Capitolium et arcem Romanam, Deorum sedem, persecuti sunt.' Optime quidem vidit Cl. Chiffletius a librariis perperam scriptum *ara Romana* pro *arce Romana.* Cetera minime sunt Corneliana. Haud felicior J. Fr. Gronovius, 'quid si memoria eorum inoriretur, qui Capitolium et arcem Romanam, mœnibus eorundem prostratis?' subauditum putat, *obsederint.* Hæc dura; nec prostrata sunt Capitolii mœnia. Cl. Lallemand monet legendum cum Jac. Gronovio: 'Quid si memoria eorum moverentur, qui pro Capitolio et arce Romana manibus eorundem prostrati sunt? pro Capitolio *idem esse ac* ante Capitolium.' Sed certe, *memoria eorum moverentur* et *manibus eorundem prostrati sunt* ab usu styloque Taciti recedere mihi videntur. Displicet quoque Ryckius, 'Quid si memoria eorum innovaretur, qui in Capitolio et arce Romana a majoribus eorundem prostrati.' Nemo a Gallis in Capitolio prostratus, 'cum victoribus Gallis capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et homines Romani tenuerint, habitaverint,' teste Livio, v. 51. Vossii, Heinsii, aliorumque emendationibus abstineo, quæ Latinitate aut historica veritate satis refelluntur. Cum nihil ergo occurreret, quod placeret, nec quicquam sani ex librorum scriptura extrudi posset, dum meliora succurrerent, suppleri posse existimavi, quæ neque hoc loco, nec Taciti mente,

NOTÆ

[t] *Exercitus nostros*] Narrat fere ordine Gallorum nostrorum facinora egregia adversus Romanos. Itaque hic intellige Gallos, qui Cæpiones et exercitus Rom. deleverunt, antequam Cæsar Gallias invaderet, qui et apud Alesiam obsessus; dein et vetustissimos Gallos Senones recenset, qui Romam ipsam cepere, et Capitolium per septem menses oppugnavere.

[u] *D. Julium*] Præcipue memorat hunc obiter, quia ipse præcipuum Romani imperii conditi caput et decus; et quia apud Cæsarem hæc oratio habebatur; et quia obsessus a Gallis nostris Cæsar apud Alesiam, fere eo impetu, quo olim Capitolium, de quo statim tradit.

[v] *Alesiam*] Alexia, urbs Mandubiorum populorum, in Æduis populis Lugdunensis Primæ, Galliæ provinciæ: hodie Alise, burgus tractus Auxois, in Ducatu Burgundiæ. *Tillemonius.*

[w] *Quid si memoria*] Sic legendum puto: *Quid si memoria eorum inorire-*

qui capitolio et ara[4] Romana[x] manibus eorundem per se

arce Rom. manibus eorundem *Gallorum* eversis, fruerentur tamen jure civi-

indigna mihi viderentur: 'Quid si memoria eorum renovaretur, qui, Capitolio et arce Romana manibus eorundem fere superatis, pretium populi Romani mille pondo auri fecerint?' Hæc omnia, ut supra in Notis monuimus, constant ex Livio, v. 39. 47. et 48. Floro, I. 13. Plinio, XXXIII. 1. sect. 5. Loca integra referre supersedeo, quod jam longior fuerim. Hæc consulat eruditus lector. *Brotier.*—4 *arce* pro *ara* Brotierus et Homerus ediderunt.

NOTÆ

tur, qui Capitolio et arce Romana manibus eorundem prostratis, fruerentur sane vocabulo civitatis, insignia patrum, &c. ne vulgarent.

Hoc sensu nempe: Quid si memoria eorum Gallorum inoriretur, seu obversaretur animis, qui postquam Capitolium et arcem Rom. suis manibus prostraverunt, fruerentur vocabulo seu jure civitatis? fruerentur sane tali vocabulo, et cives essent Romani; at ne senatores essent, ne in curiam Rom. inducerentur, ne magistratus et dignitates populi Rom. participarent vulgarentque.

Quid si memoria] Sic lego et intelligo, *quid si memoria eorum* (Gallorum) *inoriretur, qui Capitolio et arce Romana, manibus eorundem* (Gallorum nempe) *prostratis, fruerentur* nunc vocabulo seu jure civitatis; *fruerentur sane vocabulo civitatis* Galli; at *insignia patrum, &c. ne vulgarent.*

Lego, *arce Romana*, quia non constat ex historia, ullam aram aut templum destructum esse a Gallis: et Livius perpetuo hæc jungit, *Capitolium et arcem Romanam;* nec aliter Tac. haud dubie.

Eorundem intelligit avos proavosque Gallorum, supra *quorum avi proavique, &c.* Sed quia in Mss. reperitur τὸ *per se satis*, dubito, num ea vox expulerit vocem alteram similem *prostratis*. Nam aliis locis. Tac. habet *per se satis fruerentur, &c.*

Quicquid sit de verbis, sensus facilis est, quod sufficit. *Quid si memoria eorum* Gallorum *inoriretur, qui postquam Capitolium et arcem Rom. suis manibus prostravissent*, aut saltem prosternere conati essent, *nunc iis fruerentur* iidem *Galli; sane fruerentur illi civitate*, sane jus civitatis haberent ipsi; ne tamen senatum ceteraque decora patrum vulgarent.

[x] *Qui Capitolio et ara Romana*] Locus fractus corruptusque, uti oratiuncula hæc tota. Nec ista Attius Nævius pater augurum restituerit, sine libris: nedum ut Beatus nobis persuadeat, germanam lectionem esse, *qui Capitolio et ara Romana? manibus eorundem parceretis.*

Est enim, inquit, aposiopesis: subaudiendumque, potiti sunt: qua figura, medius fidius, vellem ipse usus esset. Mei libri, *memoria eorum memoretur, qui Capitolio et ara Romana manibus eorundem per se satis.* Lipsius.

Capitolio et arce Rom.] Sic reposui: *Capitolio et arce Romana*, quia sic perpetuo Livius, quem Tacitus æmulatur. Neque certe aras aut templa Rom. subverterunt Galli; immo jus gentium tum sancte ac fortiter vindicabant.

Capitolio] Varro l. II. de vita populi Rom. 'ut noster exercitus sit fugatus, ut Galli Romæ Capitolii sint potiti, neque inde ante sex menses cesserint.'

Capitolio] Vide notas VI. 12.

satis[y] * fruerentur[z] sane vocabulo civitatis: at insignia Patrum, decora Magistratuum, ne vulgarent.'

24. His atque talibus haud permotus Princeps, et[1] statim contra disseruit, et, vocato Senatu, ita exorsus est:[a] 'Majores mei (quorum antiquissimus Clausus,[b] origine Sabina,[c]

tatis; *fruerentur sane tali jure illi:* at ornamenta patrum, honores magistratuum ne publicarent, *ne in vulgus communicarent.*

His et similibus rationibus *posthabitis, Cæsar statim contra censuit, et vocatis patribus sic exorsus est:* Patres mei, (quorum vetustissimus Clausus, stirpe Sabi-

1 Ita Mss. Flor. Corb. Pichena et Recentiores. In Mss. Harl. Bodl. Jes. et veteribus editionibus *etiam statim.* Mallem *etiam* vel *et* omitti. *Brotier.*—

NOTÆ

[y] *Manibus eorundem per se satis*] Pro *per se satis* vulgo legitur *prostratis*, quod retinui, quia sic alii auctores Latini loquuntur, et id ex veritate historiæ, hoc loco; nam Galli, quantum in ipsis fuit, 'Capitolium et arcem Rom. manibus' suis prostraverunt, omni vi et arte, per sex menses. Sic Varro de his ipsis Gallis eademque arce.

[z] *Fruerentur*] Ego mihi hunc locum bene persuasisse visus sum: *Quid si memoria eorum inoriretur, qui Capitolio et ara Romana, mœnibus eorundem prostratis, fruerentur? Sane vocabulum civitatis: insignia patrum, decora magistratuum, ne vulgarent.* Per *aram Romanam* intelligit Tacitus *maximam:* quam, ut et Capitolium, non fuisse prostratam, satis constat. *Ger. Vossius G. F.*

Tentabam: *Recentia hæc: quid si memoria eorum inoriretur, qui Capitolium et arcem Romanam, mœnibus eorundem prostratis?* Intelligo, *obsederint*, ædificiis urbis afflictis incensisque.

Ista quæ recensuerat, *ferro vique cæsas legiones, D. Julium* apud Alesiam obsessum, recentia hæc et memoriæ nondum exoletæ.

At quanto graviore invidia premi posse Gallicum nomen, quanto minus dignos Curia Romana visum iri ipsos, si mentio etiam fiat illorum, qui, mœnibus incensis ac prostratis, circa montem Tarpeium et arcem per sex menses minacissimi pependerint. *Gronovius.*

Recte hæc; nisi quod, *manibus* hic legendum, non *mœnibus;* quippe Tacitus hic memorat tantum *Capitolium et arcem Rom.* non *Urbem*, quasi de industria; quia ibi salus populi Rom. agebatur.

Sed præsertim quia senatus habebatur sæpius in templo Jovis Capitolini; et hæc ædes pro Curia; ex qua ergo procul arceri debuerunt Galli ipsi, quod eam arcem suis manibus olim prostravissent pro virili.

[a] *Ita exorsus est*] Quæ oratio principis, memoriæ causa, Lugduni habita, celeberrima urbe Galliarum, et in æs incisa. Tabula manet illic etiam nunc; et dignum lectu exemplar ejus, quod exscriptorum fide, proposui in Excursu A: eo magis, quod multa in eo ad Taciti lucem. *Lipsius.*

[b] *Clausus*] Sic Suet. Tib.: 'Patricia gens (fuit enim et alia plebeia, nec potentia minor, nec dignitate) orta est ex Regillis oppido Sabinorum. Inde Romam recens conditam, cum magna clientum manu, commigravit, auctore Tito Tatio consorte Romuli;

simul in civitatem Romanam, et in familias patriciorum ascitus est) hortantur, uti paribus consiliis Remp. capessam, transferendo huc, quod usquam egregium fuerit.[d] Neque enim ignoro, Julios Alba,[e] Coruncanios Camerio,[f] Porcios Tusculo,[g] et, ne vetera scrutemur, Etruria[h] Lucaniaque,[i]

nus, pariter inter cives Rom. et in gentes patriciorum ascriptus est,) *me* admonent, ut similibus consultis regam Remp. huc alliciendo, quod ubique terrarum eximium fuerit. Neque enim me latet, in senatum evocatos Alba Julios, Coruncanios Camerio, Porcios Tusculo; et ne antiqua investigemus, ex Etruria

NOTÆ

vel quod magis constat, Atta Claudio gentis principe, post reges exactos sexto fere anno, a patribus in patricios cooptata.' Qui olim Romam commigrabant, nomina sua dare debuerunt, ut jus civitatis obtinerent; et ea nomina sæpe immutata, ut magis Romani viderentur: sic Atta Clausus, Appius Clausus factus est.

[c] *Sabina*] Sabini, populi Samnii regionis in Italia: hodie pars provinciarum *Sabinæ* et *Ombriæ*, vel Ducatus *Spoleti* in statu Ecclesiastico; et pars provinciæ Aprutii Ulterioris; vulgo *Abruzza ultra*, in regno Neapolitano. *Tillemonius.*

[d] *Quod usquam egregium fuerit*] In oratione Claudii, quæ Lugduni incisa ære cum Scto. sic habetur pagina secunda:

'............ DIVVS. AVG.......................
NO............ LVS.....
Et patruus Ti. Cæsar omnem florem ubique coloniarum ac municipiorum, bonorum scilicet virorum et locupletum in hac Curia esse voluit.'

[e] *Julios Alba*] Etiam post imperium Juliorum Cæsarum, adhuc superstites plures familiæ Juliæ apud Albam. Patet ex inscriptione apud Gruterum, p. 235. in qua laudantur quatuor *Julii* pontifices Albæ, ævo Tiberii, tres e tribu *Fabia*, unus e *Scaptia*, quæ erant *Juliorum* propriæ.

Julios Alba] Apud Sueton. 6. sic Julius ipse pro Rostris: 'Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum Diis immortalibus conjunctum est. Nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater: a Venere Julii, cujus gentis familia est nostra.'

Julios] Trojanæ familiæ supererant usque ad tempus Dionysii Halic. Sic narrat ipse l. I. Cum Numitor Romulum et Remum mitteret ad condendam Romam cum plebe, 'In his,' inquit, 'erat magna plebis pars, ut fieri solet in migrationibus, non pauci etiam ex optimatibus nobiles; Trojani quoque generis nobilissimi quique; ex quibus aliquot gentes ad nostram ætatem supersunt, quinquaginta ferme familiæ,' &c. in quibus haud dubie *Julii.*

Alba] Alba Longa, urbs Latinorum populorum, in Latio provincia Italiæ: hodie in ruinis jacet, inter villas vulgo dictas *Palazzuolo* et *Castel Gandolfo*, in parte occidentali Campaniæ Romanæ, provinciæ status Ecclesiastici. Ex Cluverio et *Latio* Kircheri. *Tillemonius.*

[f] *Camerio*] Cameria, vel Camerium, oppidum Sabinorum populorum, in finibus Latii. Ex Cluverii Ital. Ant. l. II. c. 9. p. 665. *Tillemon.*

[g] *Tusculo*] Tusculum, oppidum Latinorum populorum in Latio provincia: hodie *Tuscolani*, villa Campaniæ Romanæ, versus orientem urbis *Frascati*, in statu Ecclesiastico. *Tillemon.*

[h] *Etruria*] Vide notas supra c. 14.

[i] *Lucania*] Provincia Italiæ regio-

et omni Italia, in Senatum accitos.[j] Postremo ipsam[k] ad Alpes[l] promotam, ut non modo singuli viritim, sed terræ, gentes,[2] in nomen nostrum coalescerent.[m] Tunc solida domi quies, et adversus externa floruimus, cum Transpadani[n] in civitatem recepti, cum, specie[o] deductarum per orbem[p] terræ legionum, additis provincialium validissimis, fesso Im-

Lucaniaque, et universa Italia, *viros* in eum ordinem ascitos. Demum *ipsam civitatem* ad Alpes usque ampliatam; ita ut non solum singuli homines, sed regiones nationesque in vocabulum nostrum confluerent. Tunc firma in urbe pax, et contra exteros præpolluimus, cum Transpadanis jus civitatis concessum est, cum prætextu deductarum in omnes imperii partes legionum, adjecto provincialium robore, ægra et exhausta Respub. sublevata est. Num

2 *Gentesque* Ryckius habet; sed notulam hanc subjungit: Mss. Flor. et meus: *terræ gentes*, sine copulativa. Unde Nicolaus Heinsius tentabat: *sed integræ gentes*. Reg. *certæ gentes*.

NOTÆ

nis, ad mare Tyrrhenum Ioniumque: hodie magna pars *principatus Citerioris*, cum *Basilicata* fere integra. Hæ sunt regni Neapolitani provinciæ, et parent Regi Catholico. *Tillemonius*.

j *Omni Italia, in senatum accitos*] Hinc apparet, Italiam non protendi usque ad Alpes, quando aut de jurisdictione aut de privilegiis agitur. Quamobrem Tranquillus C. Julio: 'Crassum Pompeiumque in urbem provinciæ suæ Lucam extractos compulit,' &c. Idem: 'Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciæ ejus finis erat.' Constat autem Julium Cæsarem præfuisse utrique Galliæ: de quo scripsi late in commentariis civilibus. *Ferretus*.

Italia] Vide notas l. VI. c. 3.

k *Postremo ipsam*] Non *Italiam* intelligo, sed ipsam civitatem Romanam. *Pichena*.

l *Alpes*] Montes Galliæ, Illyrici late sumti, et Italiæ regionum: hodie nomen antiquum retinet. Sunt vero in regno Franciæ, imperio Allemaniæ, et Italia recentiore. *Tillemonius*.

m *Terræ, gentes, in nomen nostrum coalescerent*] Quod Rutilius sic expressit: 'Fecisti patriam diversis gentibus unam: Profuit injustis, te dominante, capi. Dumque offers victis proprii consortia juris, Urbem fecisti, quod prius orbis erat.'

n *Transpadani*] Populi Italiæ regionis ad septentrionem Padi fluvii, ut videtur: hodie pars septentrionalis *Lombardiæ*, usque ad fluvium *Po*, in Italia hodierna. *Tillemonius*.

o *Cum, specie*] Fuit certe species seu prætextus, quem obtendebant, ut robur provinciarum non modo suis exercitibus adjungerent, sed etiam coloniis et civitatibus ditissimos populos adderent subjicerentque; ut eos sensim legibus, artibus, moribus suis imbuerent, et ad officia legum promtos haberent, sicque facilius in obsequio continerent.

p *Deductarum per orbem*] In colonias nempe deductarum. Iisque misti e provincialibus fere semper aliqui, eodem jure. *Lipsius*.

Deductarum] Cur autem Romani hunc morem semel usurpatum nunquam postea intermiserint, ut, aut quotidie novas colonias deducerent,

perio[q] subventum est. Num pœnitet, Balbos ex Hispania,[r] nec minus insignes viros e Gallia Narbonensi[s] transivisse? Manent posteri eorum, nec amore in hanc patriam nobis concedunt. Quid aliud exitio Lacedæmoniis[t] et Atheniensibus[u] fuit, quanquam armis pollerent, nisi, quod victos pro alieni-

rubori est, Balbos *huc* esse translatos ex Hispania, nec minus eximios homines ex Gallia Narbonensi? Supersunt nepotes illorum, nec studio in hanc civitatem nobis impares sunt. Quæ alia res perniciem attulit Lacedæmoniis et Atheniensibus, licet bello florerent, nisi quia superatos armis *populos*, velut

NOTÆ

aut veteres renovarent, causas potissimum sex reddi posse reperio, dum mecum diligenter veterum Annalium verba considero: Unam ad priores populos coërcendos, alteram ad hostium incursiones reprimendas, tertiam stirpis augendæ causa, quartam plebis urbanæ exhauriendæ, quintam seditionis sedandæ, sextam ut præmiis milites veteranos afficerent. *Sigonius.*

[q] *Fesso imperio*] Exhausto præcipue bello sociali; dein bellis civilibus Marii et Syllæ; mox Cæsaris et Pompeii; dein Augusti et conjuratorum; post M. Antonii. Vide Velleium l. II. de Coloniis quæ extra Italiam deductæ sunt.

[r] *Hispania*] Vide notas l. VI. c. 19.

[s] *Gallia Narbonensi*] Gallia Braccata, postea *Narbonensis* et *Viennensis* dicta, pars meridionalis Galliæ regionis ad mare Mediterraneum: hodie Primatiatus *Viennæ*, &c. aut pars meridionalis regni *Franciæ*, cum parte vicina *Hispaniæ* et *Italiæ* recentioris. *Tillemon.*

[t] *Lacedæmoniis*] Lacedæmon, urbs Laconiæ tractus, ad Eurotam fluvium, in Peloponneso, provincia Græciæ: hodie *Misitra*, aut prope. Urbs est Tzaconiæ regiunculæ ad fluvium *Basilipotamo*, in Morea, provincia præfecturæ Romeliæ, et imperii Turcici Europæi. *Tillemonius.*

Lacedæmoniis] Dionys. l. II. 'His accessit tertium institutum Romuli, quod maxime a Græci generis hominibus exerceri decuit, ut omnium longe præstantissimum, et (ut mea fert opinio) libertatis Romanæ fundamentum firmissimum, atque ad futurum imperium momentum non minimum; quo videlicet puberes in bello captis urbibus necari vetuit, aut sub hasta venumdari. Sicut nec agros eorum relinqui voluit compascuos, sed in partem agri, sorte dividendam, colonos Rom. mitti: atque ita captas urbes ex hostibus, colonias Romanorum fieri; nonnullos vero etiam in jus civitatis admitti,' &c.

Et infra: 'Quibuscum si Græcorum consuetudines comparem, non possum laudare Lacedæmonios et Thebanos, Athenienses ve, opinione sapientiæ celebres: qui ad retinendam generis nobilitatem, vel nullos vel raros in jus civitatis admittebant, ut interim taceam hospites a quibusdam pelli solitos,' &c.

'Spartani certe post acceptam ad Leuctra cladem, amissosque mille et septingentos viros, nunquam postea potuerunt civitatem in integrum restituere, sed turpiter cesserunt imperio. Itidem Thebani atque Athenienses, unico prælio ad Chæroneam a Macedonibus victi, mulctati sunt et patria libertate et principatu. At Romani nullis bellorum præliis fracti, semper abundavere copiis, viris, armis, equis, opibus,' &c.

[u] *Atheniensibus*] Vide notas supra c. 24.

genis arcebant? At conditor noster Romulus[v] tantum sapientia valuit, ut plerosque populos eodem die hostes, dein cives[w] habuerit. Advenæ in nos regnaverunt.[x] Libertinorum filiis[y]

extraneos a Rep. sua repellebant? At fundator noster Romulus adeo prudentia excelluit, ut multas nationes eadem die inimicas, et ejusdem civitatis incolas habuerit. Alienigeni reges nobis imperarunt. Nec novum, ut plurimi

NOTÆ

[v] *Romulus*] Cic. pro Corn. Balbo. 'Illud vero sine ulla dubitatione maxime nostrum fundavit imperium, et populi Rom. nomen auxit, quod princeps ille creator hujus urbis Romulus fœdere Sabino docuit, etiam hostibus recipiendis augeri hanc civitatem oportere. Cujus auctoritate et exemplo nunquam est intermissa a majoribus nostris largitio et communicatio civitatis. Itaque ex Latio multi, et Tusculani, et Lanuvini, et ex ceteris generibus, gentes universæ in civitatem sunt receptæ, ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum; quibus ex civitatibus, nec coacti essent civitatem mutare, si qui noluissent; nec, si qui essent civitatem nostram beneficio populi Rom. consecuti, violatum fœdus eorum videretur.'

Attamen quasdam gentes in civitatem recipere nefas putarunt: ibid. Cic. 'Atenim quædam fœdera extant, ut Germanorum, Insubrium, Helvetiorum, Japonum, nonnullorum item ex Gallia barbarorum, quorum ex fœderibus exceptum est; ne quis eorum a nobis civis recipiatur.'

[w] *Eodem die hostes, dein cives*] Tatium nempe regem et Sabinos, quibuscum, post multa bella atque inita fœdera, regnum et civitatem communicavit; et ex hac arte valde auxit.

Dein cives] Dionys. Hal. l. 1. 'Cum Romulus sibi cognominem urbem condidisset, sumto quod hodieque retinent nomine, gens temporis processu, ex minima evasit in maximam, et in illustrissimam ex obscurissima, dum Latium egenos ad se humaniter recipit, et civitatem impartit devictis bello viris fortibus, et libertis suis dat jus civium, nullius conditionis homines aspernata, quorum modo opera uti posset Respublica,' &c.

[x] *Advenæ in nos regnaverunt*] Idem habet Claudius in Oratione: 'Quondam Reges hanc tenuere urbem, nec tamen domesticis successoribus eam tradere contigit: supervenere alieni, et quidam externi; ut Numa Romulo succederet, ex Sabinis veniens, vicinus quidem, sed tunc externus; ut Anco Marcio Priscus Tarquinius, propter temeratum sanguinem, quod patre Demaratho Corinthio natus erat, et Tarquiniensi matre generosa, sed inopi, ut quæ tali marito necesse habuerit succumbere; cum domi repelleretur a gerendis honoribus, postquam Romam migravit, regnum adeptus est.'

Advenæ in nos regnaverunt] Noti sunt ex historiis T. Tatius, et Numa Pompilius ex Sabinis, et Tarquinius Priscus ex Tarquiniis oriundi peregrinique Romanorum reges. *Vertranius.*

[y] *Libertinorum filiis*] Hoc illud est quod Suetonius notat in Claudio: 'Appium Cæcum censorem, proauctorem generis sui, libertinorum filios in senatum allegisse docuit: ignarus temporibus Appii, et deinceps aliquamdiu libertinos dictos, non ipsos qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos.'

Et notat vere. Nam libertorum filii adeo a curia remoti temporibus priscis, ut nec in militiam sint admissi: et bello Italico libertini primum

Magistratus mandari, non, ut plerique falluntur, repens;[1 s] sed priori populo factitatum est. At cum Senonibus[a] pugnavimus: scilicet Volsci[b] et Æqui[c] nunquam adversam nobis aciem instruxere![2] Capti a Gallis[d] sumus: sed et Tuscis[e]

falso credunt, dignitates tribui libertinorum filiis: id a veteri populo Rom. usurpatum est. At cum Gallis Senonibus certavimus: nempe Volsci et Æqui nunquam opposita acie adversus nos conflixere? Expugnati fuimus a Gallis;

1 Sic Cod. Flor. et ed. pr. Ceteræ usque ad Pichenam *recens*. Homer. et Brotier. *repens*.—2 Sic cod. Reg. apud Ryckium, et Vatic. ap. Lipsium in margine. Vulgo *struxere*.

NOTÆ

militare cœperunt, at notat Epitome Liviana LXXIII. *Lipsius*.

Libertinorum filiis] Puto, Claudium irridet Tacitus, ut et irrisit Suetonius. Fallebatur quippe Claudius licet historiæ conditor. Certe *libertinorum filiis* olim tributi magistratus, sed per *libertinos* intelligebant veteres libertorum filios, qui ipsi ingenui, licet ex ingenuis non essent nati.

At ævo Claudii, per *libertinos* intelligebantur ipsi *liberti*, et falsum est, veterem populum Rom. tribuisse magistratus libertorum filiis; de nepotibus id verum, non de filiis libertorum: itaque filiis ingenuorum, seu *libertinorum*, dati magistratus, sed non ut vult Claudius.

Libertinorum filios] Sueton. Claud. 24. 'Latum clavum, quamvis initio affirmasset, non lecturum senatorem, nisi civis Rom. abnepotem, etiam libertini filio tribuit: sed sub conditione, si prius ab equite Rom. adoptatus esset. Ac sic quoque reprehensionem verens, etiam Appium Cæcum censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in senatum allegisse docuit.'

[s] *Non, ut plerique falluntur, repens*] Non hercle antiquius quam a Cæsare. Primus ille libertorum filios allegit in senatum, et magistratu ornavit. Dio L. XLIII. 'Multos in senatum allegit, nihil dijudicans, utrum quis miles esset, utrumve filius liberti.' *Lipsius*.

[a] *Senonibus*] Senones, populi Galliæ Cispadanæ, ad sinum Adriaticum in Italia: hodie pars major Romandiolæ, seu *Romagnæ*, in statu Ecclesiastico.

Fuerunt etiam *Senones* populi Lugdunensis quartæ, in Gallia.

Hodie Archiepiscopatus *Sens*, et Episcopatus *Auxerre*, vel pars provinciarum vulgo dictarum, *Isle de France*, *Champagne*, *Duché de Bourgogne*, *Nivernois*, et *Gastinois*, in regno Franciæ. *Tillemonius*.

[b] *Volsci*] Populi Latii provinciæ: hodie pars meridionalis *Campaniæ Romanæ*, circa urbes *Velitri*, *Sezze*, *Terracina*, &c. In ditione Pontificia, atque pars septentrionalis *Terræ Laboris*, in regno Neapolitano, sub ditione Regis Catholici. *Tillemonius*.

[c] *Æqui*] Populi Latii provinciæ: hodie aliquid *Campaniæ Romanæ* et *Sabinæ*, provinciæ in statu Ecclesiastico, et pars minima Aprutii Ulterioris, seu *Abruzzo Ultra*, in regno Neapolitano. *Tillemonius*.

[d] *Gallis*] Gallia, regio Europæ ad Occidentem, et ad Oceanum occidentalem, et ad mare Mediterraneum: hodie regnum *Franciæ*, cum regionibus vicinis *Allemaniæ*, citra et ad Rhenum fluvium, et parte quadam *Italiæ* recentioris, citra et ultra Alpes montes: his adde partem *Catalauniæ* principatus, in Hispania hodierna.

obsides dedimus, et Samnitium[f] jugum subivimus. Attamen, si cuncta bella recenseas, nullum breviore spatio,[g] quam adversus Gallos, confectum. Continua inde ac fida pax.[h] Jam moribus,[i] artibus, affinitatibus nostris[j] mixti, aurum et opes suas inferant[k] potius, quam separati habeant. Omnia,

verum et Etruscis dedimus obsides, et jugum Samnitum tulimus. Attamen si universa bella in memoriam revoces, nullum breviori tempore profligatum *est*, quam contra Gallos. Perpetua exinde ac firma pax. Nunc legibus, institutis, et necessitudinibus nostris immixti, opes et copias suas huc invehant potius, quam divisi possideant. Cuncta, P. C. quæ nunc existimantur

NOTÆ

Fuit etiam Gallia *Togata*, in parte septentrionali Italiæ, divisa in *Transpadanam* et *Cispadanam*, &c. Hodie totus hic tractus vocatur *Lombardia*, paucis exceptis. De transitu Gallorum in Italiam, vide Titum Livium l. v. c. 34. et 48. *Tillemonius.*

[e] *Tuscis*] Vide notas supra c. 14. *Tuscis*] Nempe Porsenæ regi dati obsides, in quibus et puellæ.

[f] *Samnitium*] Samnites populi Samnii regionis in Italia: hodie fere omnis Comitatus *Molise*, in regno Neapolitano.

Sub Augusto imperatore quarta regio Italiæ fuit dicta *Samnium*, in qua varii populi. Hodie hic sunt *Sabina* provincia, pars *Ombriæ*, seu Ducatus *Spoleti*, et *Campaniæ Romanæ*, in ditione Pontificia; atque Comitatus *Molise* fere omnis, *Abruzzo citra* et *ultra* provinciæ, fere integræ, parsque septentrionalior *Capitanatæ*, in regno Neapolitano. *Tillemonius.*

[g] *Breviore spatio*] Ita, si Galliam Comatam spectas, de qua hic agitur: nam decimo anno a Cæsare perdomita est. Aliter in aliis Galliæ partibus, quod historiæ dicent. *Lipsius.*

[h] *Fida pax*] Seneca l. II. de Ira c. 34. ‘Quid est gloriosius, quam iram amicitia mutare? quos pop. Rom. fideliores habet socios, quos quam habuit pertinacissimos hostes? quod hodie esset imperium, nisi salubris providentia victos permiscuisset victoribus? irascetur aliquis, tu contra beneficiis provoca.’

Continua inde ac fida pax] Sic etiam ipse Claudius Cæsar: ‘Jam commotæ Galliæ causa agenda est, in qua, si quis hoc intuetur, quod bello per decem annos exercuerunt Divum Julium, idem opponat centum annorum immobilem fidem, obsequiumque multis trepidis rebus nostris plusquam expertum,’ &c.

[i] *Moribus*] Per *mores*, intellige leges, ritus, religiones, linguam, eloquentiam, jus civile, ceterasque artes similes. Si forte excipias quædam municipalia instituta, quæ fere immutata manent, pro genio vulgi locique.

[j] *Affinitatibus nostris*] An de connubiis ipsis intelligit? extraneas uxores non ducebant Romani. An uxores Romanas acciperent extranei? Jus connubii haud dubie habuere Galli, ex quibus hi qui fratres Romanorum, et cives ipsi Romani ac pridem civitate donati, jam et nomina Romana usurpabant.

[k] *Opes suas inferant*] Qui civitate donati essent, nomen principis dantis sumere debuerunt, et ei aliquid legare testamento.

Dio l. LX. ‘Laudem invenit, quod cum multi deferrentur, qui Claudii nomine non uterentur, aut testamento ei nihil legarent, quasi utrumque iis, qui civitate ab eo donati essent, fa-

P. C. quæ nunc[1] vetustissima creduntur, nova fuere. Plebei Magistratus post patricios: Latini post plebeios: ceterarum Italiæ gentium post Latinos. Inveterascet[m] hoc quoque: et quod hodie exemplis tuemur, inter exempla erit.'[n]

25. Orationem Principis[o] secuto Patrum consulto, primi

antiquissima, recentia fuere. *Instituti sunt* magistratus plebeii post patricios; Latini post plebeios, dein et reliquarum Italiæ nationum, post Latinos. Et hoc etiam antiquum fiet; et quod exemplis nunc sustinemus, *olim et* in exemplum abibit.

Concione Cæsaris audita, factum est decretum patrum, et primi Augustodunenses

NOTÆ

to opus esset; edixit, ne quis ideo accusaretur.'

[1] *Omnia, P. C. quæ nunc*] Pulchram et acutam sententiam reperio a Synesio Cyrenensi Episcopo, haud disparibus sane verbis expressam in epist. 57. 'Multas rerum utilium tempus invenit, aut correxit. Non omnia ad exempla fiunt, et singula quæ facta sunt, initium semel habuerunt. Demus et nos principium meliori consuetudine.' Simile, sed breviter Tertullianus adversus Marcion. I. c. 9. 'Omnis res anterior posteriori normam præministravit.' *Lipsius.*

Quæ nunc vetustissima] Livius IV. 4. 'Nullane res nova institui debet? et quod nondum est factum; multa enim nondum sunt facta in novo populo; sane, si utilia quidem sint, fieri oportet?'

Et infra: 'Quis dubitat quin in æternum urbe condita, et in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur?' Multa patres nostri adinvenere industria sua et labore, nos etiam pleraque vel adinvenimus, vel adinventa auximus: 'Verum hæc nobis majores; certamina ex honesto maneant,' inquit Tacitus.

[m] *Inveterascet*] Hoc quoque, quod nunc agimus, olim vetustum fiet, et in exemplum ibit; quod certe contigit sequentibus dominationibus.

[n] *Inter exempla erit*] Plin. II. 15. 'Aliter multa quam priores traditurî, fatemur ea quoque illorum esse muneris, qui primi quærendi vias demonstraverunt: modo ne quis desperet, sæcula proficere semper.'

Plin. XXXVI. 3. ubi de theatris Curionis filii: 'Operæ pretium est scire, quid invenerit, et gaudere moribus nostris, ac nostro modo nos vocare majores.'

[o] *Orationem Principis*] Orationis et SC. exemplar, memoriam actorum servaturum, in Galliam *Comatam* missum est, Lugdunique, provinciarum ornamento, ejus Galliæ metropoli, ænea tabula ex veteri more ad perpetuitatem incisum, superioribus annis, e ruderibus erutum, in domo Reip. Lugdunensis, ut olim quoque, publice nunc habetur.

At longior fuit tabula, cujus exordium consumsit vetustas. Exscripta est in Excursibus Lipsianis.

Hæc quæ dixit Claudius Cæsar, in quo, ut noster Cornelius ait: 'Elegantiam non requireres, quoties meditato dissereret,' Lugduni aspiciuntur in ære, publicandæ orationi fixo: et plumbo circumornata tabula suggerit indicium, alia consimili tabula

Ædui[p] Senatorum in urbe jus adepti sunt: datum id fœderi antiquo, et quia soli Gallorum fraternitatis nomen[q] cum

in senatum asciti sunt. Tributum id veteri societati, et quia soli Gallorum jam

NOTÆ

incisum fuisse SC. quod factum, post recitatam principis orationem, hoc loco Tacitus scribit.

Sane pro eo, quod Æduis tributum idem ait, verendum, ne Augustodunum, quod tum Æduorum caput erat, similis in ære sculpta oratio cum SC. uti Lugdunum, missa fuerit. *Vertranius.*

p *Ædui*] Vertit interpres Gallicus, quasi Ædui soli id jus adepti sint hoc SC. Sed primi Ædui hoc habuere, idque sic ob decus urbis, et ob priscum fœdus, quo se fratres Romanorum olim appellabant, multis patrum decretis in id factis.

Sed et mox alii ejusdem Galliæ Comatæ populi idem adepti sunt, et puto, eodem decreto. Licet sileat Tacitus, id subintelligendum relinquit; et etiam id ex oratione Cæsaris apud Tac. et ex Lugdunensi tabula patet.

Ædui] Populi Lugdunensis Primæ, ad Ararim fluvium in Celtica seu Lugdunensi Galliæ regione: hodie Episcopatus *Autun*, *Challon*, et *Mascon*, vel pars major et meridionalis Ducatus *Burgundiæ*, partesque provinciarum *Bresse*, *Beaujolois*, *Bourbonnois*, et *Nivernois*, in regno Franciæ. *Tillemonius.*

q *Soli Gallorum fraternitatis nomen*] In Panegyrico Flaviensium nomine apud Constantinum dicto: 'Quænam igitur gens toto orbe terrarum in amore Romani nominis Æduis se postulet anteponi? qui primi omnium inter illas immanes et barbaras Galliæ gentes, plurimis Senatusconsultis, fratres populi Rom. appellati sunt; et cum a ceteris, qui a Rhodano ad Rhenum usque sunt, populis, ne pax quidem posset, nisi suspecta, sperari, soli consanguinitatis nomine gloriati sunt.'

Et postea: 'Imputavere se origine fabulosa in Sicilia Mamertini, in Asia Ilienses: soli Ædui non metu territi, non adulatione compulsi, sed ingenua et simplici caritate, fratres populi Rom. crediti sunt.'

Bene ait *crediti*. Neque enim aliunde, ut credo, fratres, quam ex sermone communi Gallorum Germanorumque, quo fideles socii, fratres, amicique dicuntur: non quia ab Iliaco sanguine, ut suggerunt quidam. Sed quod Tacitus dicit, solos Æduos id nomen usurpasse, repugnat Lucanus, qui tribuit etiam Arvernis: 'Et docilis rector monstrati Belga covini; Arvernique ausi Latio se fingere fratres, Sanguine ab Iliaco populi.'

Et lapis antiquus, qui Batavis, GENS. BATAVORVM. AMICI. ET. FRATRES. ROM. IMP. quæ inscriptio eruta armamentario Britannico, ad ostium veteris Rheni.

Tamen Diodorus etiam pro Tacito, l. v. 'Gallia incolitur a multis populis, magnitudine diversis, quorum unus est qui cognationem seu affinitatem antiquam et amicitiam habet cum Romanis, quæ usque ad nostra tempora perdurat ac perseverat.' *Lipsius.*

Soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo Romano usurpant] Asconius Pedianus notat quosdam *fœderatos*, vel *socios*; quosdam *liberos*; nonnullos *stipendiarios*; alios *fratres* populi Rom. fuisse nuncupatos. *Lupanus.*

Populo Romano usurpant. Iisdem diebus in numerum patriciorum[r] ascivit Cæsar vetustissimum quemque e Senatu,[s]

olim Romanorum fratres *appellantur. Eodem tempore Claudius inter patricios ascripsit antiquissimum quemque e senatoribus, aut quibus illustres majores fuerant:*

NOTÆ

[r] *In numerum patriciorum*] Patricii *majorum gentium* dicti ducenti illi senatores, qui a Romulo primum lecti fuerunt, et ex illis orti *patricii* similiter vocati. At patricii *minorum gentium* dicti sunt illi, qui a Tarquinio Prisco, quinto Romanorum rege, ex plebeis primum sunt allecti in patriciorum ordinem; postea in patrum numerum ascripti teste Livio.

Allecti autem fuerunt in senatum a L. Junio Bruto, et P. Valerio Publicola, primis consulibus post exactos reges; et hi vocati sunt *patres conscripti*, teste Plutarcho et Livio: itaque nomen seu dignitas *patriciorum* videtur fuisse quid antiquius, quid nobilius ipso solo decore senatoris; et qui senatores erant, nondum tamen *patricii* dicebantur.

Inde est, quod Claudius vetustissimum quemque e senatu in numerum patriciorum asciscit; quia pauci reliqui erant familiarum, quæ vere *patriciæ* et nobiles antiquitus erant, et fuit tum ille tantum gradus nobilitatis superior, non specialis aliqua dignitas distincta a senatoria. At tempore Constantini principis, id immutatum, et *patriciatus* peculiaris dignitas esse cœpit, quam imperatores amicis suis concedebant, et dicebatur talis patricius, *pater principis*, *pater Reip.* vel *patricius* simpliciter, vel *patricius Romanorum*.

Patriciorum] Cur dicti sint *patricii* disputat Dionys. l. II. 'Qui invident Urbi, ideo dictos patricios, aiunt, quod hi soli possent patres ostendere: quasi cetera turba fugitivorum fuerit, nec valentium proferre patres ingenuos; et argumento utuntur hoc, quod quoties patricii convocarentur a regibus, præcones quemque suo ac paterno appellabant nomine: plebeios vero ministri quidam, cornibus bubulis confertim buccinantes, in concionem conciebant. Sed neque per præcones evocatio, nobilitatis patriciorum argumentum est, neque buccinæ sonus, obscuritatis plebeiorum indicium; nam illa honoris, hæc celeritatis est.'

[s] *Vetustissimum quemque e Senatu*] Aliud *patricii*, aliud *senatores*. Senatores multi e plebe. Claudius igitur, ne extingui et intermori *patriciorum* familias pateretur, antiquissimum quemque e plebeiis senatoribus retulit in patricios. Dico, antiquissimum; sive ætatis ratione, seu potius temporis quo in senatu fuit. Hæc clara Taciti mens.

At vir juris et antiquitatis consultus, quasi in Cimmerios delatus esset, hic cæcutit. Vertit se in omnes formas, et tandem definit, scribendum esse: *vetustissimum quemque e se natum*. Sapis lector, et non rides? *Lipsius.*

Vertranium intelligit Lipsius, qui certe adeo invertit sensum et lectionem Taciti hoc loco, ut sperni posse videatur: itaque prolixam ipsius notam omisimus.

Vetustissimum autem intelligo ascitum, qui tamen esset intra leges, quæ majorem annis sexaginta otio reddunt, et Senatorem non citant, ut Seneca ad Paulinum, et Plinius ad Pomponium Bassum scripsere. *Vertranius.*

aut quibus clari parentes fuerant; paucis jam reliquis familiarum, quas Romulus[t] *majorum* et L. Brutus *minorum gentium* appellaverant;[u] exhaustis etiam, quas Dictator Cæsar

paucis jam superstitibus familiarum, quas Romulus majorum, *et L. Brutus* minorum gentium, *dixerant; extinctis etiam, quas Divus Julius lege Cassia, et impe-*

NOTÆ

Quæ observatio etiam videtur inutilis; nam non desinerent esse *patricii* seniores illi patres, etiam si affecta ætate in senatum non venirent: is velut emeritis honos.

Vetustissimum quemque e Senatu] Nempe, qui jam olim asciti allectique in senatum erant, aut etiam qui ex antiqua stirpe senatoria orti. Etiam et eos allegit, qui licet e stirpe plebeia, aut loco equestri, tamen quia illi, aut majores ipsorum, dignitates et magistratus populi Rom. obtinuerant, ipsi clari, aut ex claris parentibus orti erant.

Nempe hi clari, aut ex claris orti parentibus, qui fuissent semel, etiam quandoque bis aut ter consules, censores aut principes olim senatus: dico *olim*; nam ævo principum, ipsi, principes senatus, ut et censores, erant, licet titulum seu appellationem hanc mox spernerent, nec amplius legerentur principes senatus proprie, ut vetere Repub.

Neque puto, hic vetustas nobilitatis intelligenda, aut lectionis in senatum tantum, sed simul etiam vetustas ætatis; ita ut utraque vetustas ætatis et lectionis causa fuerit eos allegendi in *patricios*: aliquando forte sola vetustas ætatis, cum dignitate senatoria tamen.

[t] *Romulus*] Tacitus sensisse videtur, omnes *patricios* qui a regibus lecti (plures enim reges post Romulum legerunt) *majores* fuisse: qui a Bruto, *minores*. Livius tamen et alii contra: cujus rei confusam veritatem vide apud Onufrium in Fastis, quem non exscribo: sed Tacito, ut opinor, auctores sui.

Lud. Vives tamen, patrum ævo doctrina celebri, verbis aliquot insertis, hic legebat; *Romulus majorum gentium, L. Tarquinius minorum, Brutus conscriptorum appellaverant:* cujus epistolam ea super re publicavit amicus meus dum vixit G. Canterus in Novis suis.

At mihi nondum animus assentiendi: nec tibi quidem, si cum judicio excusseris quæ Onufrius per satyram et confuse, ut solet, collegit. *Lipsius.*

[u] *Romulus majorum et L. Brutus minorum gentium appellaverant*] Constat ex T. Livio, Romulum centum senatores creasse, qui postea *majorum gentium* sunt appellati, cum Tarquinius Priscus centum alios senatui ascripsisset, qui *minorum gentium* dicebantur.

T. Livius de Tarquinio Superbo loquens: 'His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire, et prehensare minorum maxime gentium Patres.' *Lupanus.*

Majorum] Initio Romulus centum patres elegit, dein centum alios adjecit, adjunctis Sabinis: hi, et ex illis orti, *majorum gentium* appellati sunt. At *minorum gentium*, juxta Tacitum, dicti sunt illi, quos elegerat Brutus consul.

In aliorum vero sententia, hi quos ex plebe in curiam ascivit Tarquinius Superbus, *minorum gentium* dicti sunt. Certe alios elegit mox Brutus, sed supplendo numero utrorumque.

lege Cassia,[v] et Princeps Augustus lege Sænia sublegere. Lætaque hæc in R. P. munia,[w] multo gaudio Censoris inibantur.[x] Famosos probris quonam modo Senatu depelle-

rator Augustus lege Sænia supplevere. Grataque hæc in Rempublicam officia multa lætitia Censoris usurpabantur. Sollicitus, quonam pacto moveret ordine fla-

NOTÆ

[v] *Lege Cassia*] Hanc legem tulit C. Cassius dictatore Julio Cæsare, ut in numerum patriciorum, qui bellis civilibus vel aliter exhausti, alii sublegerentur. Forte ad hanc legem referri possit quod habet Suet. Jul. 41. 'Senatum supplevit, patricios allegit: prætorum, ædilium, quæstorum, minorum etiam magistratuum numerum ampliavit, nudatos opere censorio, aut sententia judicum de ambitu condemnatos, restituit.' *Nudatos*, intellige *notatos* a Censoribus, vel lege.

Augustus lege Sænia] Ille idem Vives scribit, *Servia;* jus et mos Belgæ, dissentiendi ab Ibero. *Sænia* enim vera lectio. Colligo ex Dione LII. qui hunc patriciorum dilectum confert in annum urbis 725. 'Patriciorum,' inquit, 'numerum implevit; Senatu scilicet id jubente.' Ex quo vides SC. aliquod fuisse ejus rei, sive legem. Legibus nomina a consulibus: et consul suffectus prioris anni L. Sænius, in monumentis. Vertranium ergo, qui *Sentiam* reposuit, non audiemus. *Lipsius.*

Augustus lege Sænia sublegere] Hæc lex lata est a L. Sænio consule suffecto, A. U. 724. patet ex fragmento apud Gruterum p. 299. ubi anno belli Alexandrini nominatur consul K. NOV. L. SÆNIVS. Augustus vero anno sequenti consul V. legem executus, patriciorum numerum auxit, cum censor esset una cum Agrippa. Dio lib. LIII.

[w] *Lætaque hæc in R. P. munia*] Hoc est, *in Rempub.* sicut alibi, *formidolosum in vulgus, &c.* Freinshem.

[x] *Multo gaudio Censoris inibantur*] *Censoris* habet manifeste volumen Budense. Intelligitur autem Claudius Cæsar. De quo narrationem istam auspicans Tacitus supra dixit: 'At Claudius matrimonii sui ignarus, et munia censoria usurpans.' Et l. XII. 'Quod porro honestius censoriæ mentis levamen, quam assumere conjugem, prosperis dubiisque sociam?' Loquitur de Claudio Agrippinam ducturo. *Rhenanus.*

Claudium per jocum *Censorem* appellat: dixit enim supra: 'munia censoria usurpans,' id est, quæ ad se non pertinerent. *Pichena.* Vel quæ inepte ageret, magna ex parte.

Censoris] Electo seu evecto principi, statim omnia decora, nomina et tituli omnes cumulabantur, Cæsaris, Augusti, Patris patriæ, Max. Pontificis, Tribuni, et cetera similia.

'Ac nostra ætate,' inquit Dio, 'simul omnia hæc eis tribuuntur, *Censorio* excepto: olim vero singulæ appellationes eis ex legibus decernebantur.

'Censoris autem nomen etiam quidam imperatorum, more antiquitus usitato, acceperunt; idque Domitianus per totam gessit vitam, nunc vero non amplius fit. Cum enim rem ipsam nostri temporis imperatores habeant, neque deliguntur ad censuram agendam, neque istius magistratus nomen, præterquam in agendo censu, ferunt.'

Multo gaudio Censoris] Reponit Gruterus, *multo gaudio Cæsaris;* ita ut munia illa censoris essent læta mutuo Reipub. et Cæsari: sed talem antithesim vix reperies apud Tac. Non ita

ret, anxius, mitem et recens repertam,[y] quam ex severitate

gitiis infames, adhibere maluit lene et nuper inventum temperamentum, quam seve-

NOTÆ

verba ponderat. Irridet talem censorem, qui dum munia censoria in publicum usurpat, ignorat ea quæ intra domum suam agerentur. Alludit ad illud gaudium intempestivum, quod statim a tergo sequi debet mœror ingens, 'isque illi finis inscitiæ erga domum suam fuit, haud multo post flagitia uxoris noscere ac punire adactus.'

Ridet senem censorem, qui *matrimonii sui ignarus*, theatralem populi lasciviam severis edictis increpat; quod in fœminas illustres probra jecerat: dum Messallina palam eum, non in una civitate, sed toto orbe risui et ostentui exponit; qui dum provincias omnes regit imperio, unam domum administrare nescit. Qui dum reges inservire cogit, ipse sit fœminarum servorumque vile mancipium.

Censoris] Sueton. Claud. 16. 'Gessit et censuram intermissam diu post Paulum Plancumque censores: sed hanc quoque inæqualiter, varioque et animo et eventu, &c. Plures notare conatus, magna inquisitorum negligentia, sed suo majore dedecore, innoxios fere reperit, quibuscumque cœlibatum, aut orbitatem, aut egestatem objiceret, maritos, patres, opulentos se probantibus,' &c.

'Fuerunt illa in censura ejus notabilia, quod essedum argenteum sumtuose fabricatum ac venale, ad sigillaria redimi, concidique coram imperavit, quodque uno die viginti edicta proposuit,' &c.

Hoc idem tamen Augusto contigerat olim, ut falleretur. Macrob. II. 4. Mira etiam Censoris Augusti et laudata patientia. Corripiebatur eques Rom. a principe, tanquam minuisset facultates suas. At ille se multiplicasse coram probavit. Mox eidem objecit, quod ad contrahendum matrimonium legibus non paruisset. Ille uxorem sibi et tres liberos esse, dixit. Tunc adjecit: 'Posthac, Cæsar, cum de honestis hominibus inquiris, honestis mandato.'

Talem tamen censorem deridet Plinius VII. 48. 'Totidem annos (nempe 150.) censum, Claudii Cæsaris censura, T. Fullonium Bononiensem, idque collatis censibus, quos ante detulerat, vitæque argumentis (etenim id curæ principi erat) verum apparuit.'

Censoris] 'Quæ munera obierint Censores,' explicat Cicero lib. de leg. III. 'Censores populi ævitates, soboles, familias, pecuniasque censento: urbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuento: populique partes in tribus distribuunto. Exin pecunias, ævitates, ordines partiunto, equitum peditumque prolem describunto. Cælibes esse prohibento: mores populi regunto: probrum in senatu ne relinquunto: bini sunto: magistratum quinquennium habento.'

[y] *Mitem et recens repertam*] Repertam *ab Augusto*. Habes in Dione lib. LII. in extremo. *Lipsius.*

Mitem et recens] Sueton. Aug. 35. 'Senatum, &c. ad modum pristinum et splendorem redegit duabus lectionibus; prima ipsorum arbitratu, quo vir virum legit; secunda suo et Agrippæ,' &c. Infra, 'Quosdam ad excusandi se verecundiam compulit, servavitque etiam excusantibus insigne vestis et spectandi in Orchestra epulandique publice jus.'

Mitem et recens repertam] Sic Dio de Augusto lib. LII. 'Deinde censor

prisca,[z] rationem adhibuit, monendo, 'secum quisque de se consultaret,[a] peteretque jus exuendi[1] [b] ordinis. Facilem

ritate antiqua uti, admonendo nempe, ut quisque secum de se ipse consuleret, posceretque veniam abscedendi senatu. Ejus rei gratiam facilem *obtentu;*

1 Ante hic edebatur *exeundi*, quod cum solœcum jam olim Lipsio visum fuerit, non dubitavi transposita tantum literula mutare in *exuendi*, quod Tacito familiare. H. II. 86. 'Cornelius Fuscus vigens ætate, claris natalibus,

NOTÆ

fuit cum Agrippa, correxitque cum alia quædam, tum senatum examinavit. Nam in eum ordinem multi equites et pedites, præter dignitatem, bellis civilibus asciti erant, ita ut ad millenarium numerus senatorum pervenisset.

'Hos ut removeret, nullum eorum ipse delevit: sed cum hortatus fuisset, ut ipsi sua conscientia teste, de genere, et vita sua judicium ferrent, primum quinquaginta viros permovit, ut sponte sua senatu cederent.

'Deinde ad horum exemplum sequendum alios centum quadraginta adegit, et horum neminem infamia notavit, posteriorum tamen nomina publice proposuit.

'Prioribus enim, quod rem diu non distulissent, sed statim paruissent, ignominiam hanc remisit, ut palam non ederentur.'

[z] *Prisca*] Igitur ex illa prisca severitate immutatum est, quod nempe permitteret ipsis princeps, sponte et ultro ordinem exuere, non expectato judicio Censorum; quod depulsis, seu silentio præteritis, aliquam velut ignominiæ labem inurebat.

At non licuit olim, sponte exire senatu, aut petere licentiam exeundi, sed debuit expectari lustrum proximum, seu quinquennium, quo, de more, legebatur senatus a Censoribus.

Et certe illo metu maxime coërciti scelerosi, vetere Repub. Nam, etsi præsens lustrum subterfugerent, tamen in proximum censuram metuebant.

Sed postea sub principibus, qui bonis fere infesti, aliter se res habuit; tum enim præpollebant omni scelere cooperti delatores, genus hominum in exitium Reipub. repertum, et quo quis magis infamis et probrosus, eo potentior fuit, et tutiorem eum maxime faciebat scelus, et odium publicum.

Attamen apud Tacitum lib. XII. reperio, Silanum ordine motum esse extra lustri seu censuræ tempus: 'At Silanus insidiarum nescius, ac forte eo anno prætor, repente per edictum Vitellii ordine senatorio movetur, quanquam lecto pridem senatu, lustroque condito.'

Sed id puto factum ob crimen verum an fictum; seu potius præter omne jus fasque, præter leges et instituta Reipub. et forte sine exemplo; sic illustres viri periere sub principibus. Sub quibus tamen multi scelerosi curia exacti sunt, consensu totius senatus, ut infra Tarquitius et alii: puto, non expectato lustro, quia nempe criminis competti.

[a] *Quisque de se consultaret*] An censu seu opibus, an virtute et bonis artibus polleret fideretque, quibus hanc dignitatem tueretur. Certe boni mores opesque ad hoc requirebantur.

[b] *Exuendi*] Sic repono pro *exeundi*, quod vulgo legitur: posset etiam legi *exeundi ordine*.

ejus rei veniam: et motos Senatu, et excusatos simul propositurum: ut judicium Censorum, ac pudor sponte cedentium permixti,[c] ignominiam mollirent.' Ob ea Vipstanus[2]

et pulsos ordine, et veniam petentes simul renuntiaturum. Ut sententia censorum, et verecundia ultro exeuntium promiscue expositæ, dedecus minuerent. *Propterea Vipsanius consul retulit,* Claudium vocandum esse Patrem

prima juventa, quietis cupidine senatorium ordinem exuerat.' *Ryckius.* In Mss. *exeundi.* Optime Lipsius ceterique *exuendi.* Sic Tacit. Annal. III. 17. 'M. Piso exuta dignitate,' et Hist. II. 86. 'Senatorium ordinem exuerat.' Poëtæ tamen *exire* cum quarto casu dixere: ut Lucretius, v. vers. fin. 'Heros exibant dentis adactus:' et Virgil. Æneid. v. 437. 'Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem, Corpore tela modo, atque oculis vigilantibus exit.' *Brotier.*—2 Cod. meus: *Vipsanus.* Reg. *Vespasianus:* sed videtur scribendum, *Vipstanus.* Ryckius.

NOTÆ

c *Judicium Censorum, ac pudor sponte cedentium permixti, &c.*] Immo potius ille pudor seu modestia sponte abscedentium senatu, permixta cum judicio censorum, potius augeret ignominiam sponte abeuntium, quam molliret: nam simul præteriti in lectione senatus, simul contemti, senatuque moti pari judicio viderentur.

Licet forte nonnullos solus pudor proprius damnasset, non flagitii ullius conscientia. Sed forte tantum census, seu rei familiaris inopia, aut minor stirpis claritudo: quas causas forte non perinde damnassent ipsi censores.

Immo certe judicium Censorum admixtum pudori, pudorem patrum sic magis oneraret. Et hic pudor sponte abeuntium, mollit potius ignominiam damnatorum, non mollitur ipse.

Forte ita intelligit, ut nullum fieret judicium præcise censorum, sed qui in lectione senatus præteriti silentio essent, sic præterirentur, quasi sponte omnes cessissent ordine: et certe frustra judicium censorum fieret, cum ultro cedunt ignominiosi.

Puto, intendebat princeps, emollire in genere et indistincte ignominiam omnium, qui pelli debuerunt: 'famosos probris quonam modo senatu depelleret anxius.'

Itaque *mitem* pellendi *rationem* adhibet; monetque *facilem ejus rei veniam;* omnes simul *propositurum,* et *motos* judicio, et se ultro *excusantes.*

Sicque lenitum iri dedecus, permixtis nempe simul et iis, qui sponte cederent, et qui judicio Censorum damnari meruissent, et qui certe damnati, motique essent ordine, nisi ultro cederent.

Hoc dicit, hoc præmonet Cæsar, ut omnes sibi diffidentes ultro et spontaneo pudore cedant, et ne judicium censorum, quo major vis et ignominia impendebat, expectent.

Sicque mitior ratio eos ordine movendi reperta est, sic facilis venia concessa.

Sic minor ignominia, quia pari facilitate cedunt omnes, quia simul permixti, et qui proprio pudore cederent, et qui judicio Censorum damnarentur, utpote quos non pudor suus tantum pellebat, sed et flagitia ipsa et probra scelerum forte urgebant.

Consul[d] retulit, 'Patrem Senatus[e] appellandum esse Claudium: quippe promiscuum[f] *Patris Patriæ* cognomentum: nova in Remp. merita non usitatis vocabulis honoranda.' Sed ipse cohibuit Consulem, ut nimium assentantem: condiditque lustrum,[g] quo censa sunt civium[h] LXIX. centena,

senatus. Etenim commune *esse* nomen Patris patriæ: insolita erga remp. benefacta, haud solitis nominibus celebranda *esse*. *At ipse retinuit consulem, ut nimis adulantem: et condidit lustrum, quo descripta sunt civium sexaginta novem*

NOTÆ

[d] *Vipstanus Consul*] Spectabat ad consulem, et præsertim ad consulem designatum, loco sententiæ proferre aliquid in decus principis: et nunc opportuna hæc occasio fuit laudandi et adulandi Cæsari vere, et sine specie adulationis, ut ait Plin. Panegyr. Et cohibet illum Cæsar, non ut *assentantem* præcise, sed ut *nimis assentantem*.

[e] *Patrem Senatus*] Quod nomen sibi mox sumserunt Balbinus et Pupienus Augusti. In nummis: IMP. CÆS. PVPIEN. MAXIMVS. AVG. Tum parte versa: PATRES. SENATVS. *Lipsius.*

[f] *Promiscuum*] Commune nomen omnibus principibus, etiam meritis et virtute imparibus.

[g] *Condiditque lustrum*] Id est, 'Censu perfecto, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent: ibi exercitum instructum omnem suovetaurilibus lustravit. Idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est.' Liv. lib. I.

Hujus autem Censionis a Claudio editæ, sed hominum ampliore numero, testis est vetus memoria, inscripta Romæ his literis: TEMPORIBVS. CLAVDII. TIBERII. FACTA. HOMINVM. ARMIGERVM. OSTENSIONE. IN. ROMA. SEPTIES-DECIES. CENTENA. MILLIA. LXXXXVII. MIL. X. *Vertranius.*

[h] *Quo censa sunt civium, &c.*] Ant. Augustinus legebat: *Quo censa sunt civium sexagies novies centena millia, et centum quadraginta quatuor.* Ursinus. Aliter se habent hi numeri in Flor. LVIIII. LXXXIIII. LXXII. *Itaque illi finis, &c.* Sed stipendiariorum et tributariorum.

Quo censa sunt] Census sic fiebat ex more. Omnes bona sua æstimabant, et jurejurando interposito, æstimationem deferebant: præterea nomen et ætatem uxoris, liberorum, libertorum, servorum; et cum Romæ id fiebat, qua regione urbis habitarent, et cum in Italia, qua regione Italiæ, saltem ab Augusto, qui Italiam in suas regiones divisit, quemadmodum Roma ipsa divisa erat.

Qui secus fecisset, bona illius publicabantur, ipse venibat et civitatem amittebat. Et sub principibus, non modo urbs ipsa censebatur, sed et Italia tota per regiones, et pari modo cives, qui in omnibus provinciis sparsi.

Dein et sociæ civitates, et provinciæ in quibus census agebatur, vel a Cæsare, seu filio Cæsaris, vel ab istis, quibus imperator hoc munus præciperet.

Nam video tres præfectos missos in Galliam *censui agendo*, non civium, qui censi in censura principum ipsorum, cum ceteris civibus Romanis.

Quo censa sunt] Census civium, quos fecit post bellum Actiacum, notavit ipse Augustus Cæsar in lapide Ancyrano: 'In consulatu sexto cen-

XLIV.[3] [1] millia. Isque illi finis inscitiæ erga domum suam

centena et quadraginta quatuor millia. Et is illi finis fuit ignorantiæ erga matri-

---

3 Brotierus edidit, *civium* LVIIII. LXXXIIII. LXXII. Puteolanus 'censa sunt civium LXVIIII. centena et CXLIIII. millia.' Eusebius in Chronico, 'Descriptione Romæ facta sub Claudio inventa sunt Civium Romanorum LXIX. centena XLIV. millia.' Inde in vulgatis Taciti editionibus obrepsit, 'censa sunt civium LXIX. centena et XLIV. millia.' Sed error est, ut patet ex Mss. et censibus ab Augusto actis. Ego sum secutus Ms. Vatic. 1863. et 1864. Ms. Flor. et editionem principem, in quibus expresse, 'censa sunt civium LVIIII. LXXXIIII. LXXII.' Id est, ut jam in Notis monui, civium 5,984,072. In Ms. Vatic. 1958. omisso intermedio numero, censa sunt civium LVIIII. LXXII. Ita quoque Mss. Harl. et Bodl. In Ms. Jes. omissum etiam decennium: nam notat tantum LVIIII. LXII. Ex hoc loco, ut ex multis aliis, observavi Mss. Oxonienses descriptos videri ex Ms. Vatic. 1958. Ms. Harleianum collatum fuisse cum Ms. Vatic. 1863. aut 1864. Unde hic ejus margini additum LXXXIIII. post numerum LVIIII. *Brotier.* Flor. *civium* LXVIIII. LXXXIIII. LXXII. *isque illi finis.* Meus: *civium* LVIII. LXXXIIII. LXXII. *isque illi finis.* Eusebius ad vulgatam lectionem accedit propius: *Descriptione Romæ facta sub Claudio, inventa sunt civium Romanorum* LXVIII. *centena* XLIV. *millia.* Cassiodorus in Chron. ad sextum Claudii annum apud Cuspinianum: 'His Coss. descriptio Romæ facta est, et inventa sunt civium Romanorum sexaginta novem centena millia, et Thracia huc usque regnata, in provinciam Romanorum redigitur.' In Ed. Fornerii: 'His Coss. descriptio Romæ facta est et inventa sunt civium Romanorum centena millia et XLIV. Thracia huc usque,' &c. Ex quarum collatione patet Cassiodorum exacte expressisse numerum in vulgatis apud Tacitum occurrentem. *Ryckius.*

NOTÆ

sum populi, collega M. Agrippa, egi. Lustrum post annum alterum et quadragesimum feci, legi. Censita sunt capita quadragiens centum millia et sexaginta tria.' Anno 626. conditum id lustrum. Etiam Augustus anno U. C. 742. Pomœrium protulit, Sextilem de suo cognomine Augustum appellavit, censum egit, ac lustrum fecit: quo censa sunt civium quadragies centum millia ducenta ac triginta tria millia 4,233,000.

A primo lustro, quod Servius Tullius Rex condiderat, 75. lustra Romæ condita sunt, teste Censorino. Augustus tria lustra condidit ex lapide Ancyr. Claudius semel lustrum fecit. Postremum omnium lustrum 75um. Vespasianus v. ac Titus III. Coss. unaque censores peregerunt, anno U. C. 827. Falluntur ii, qui inter annum 684. quo L. Gellius ac Cn. Lentulus Censores lustrum condiderunt, et annum 726. Plura collegia censorum, lustra fecisse, dicunt.

Nam *post annum alterum et quadragesimum,* intermissum a censoribus lustrum Augustus et Agrippa peregerunt. Equidem censores intermedio tempore creatos, Romani scriptores produnt; sed ob dissensiones inter ipsum censum erumpentes, nullum lustrum finito censu, de more condere potuerunt.

Hinc Cicero lib. IV. Epist. penult. ad Atticum: 'Non enim te puto, de lustro, quod jam desperatum est, aut de judiciis, quæ lege Plotia fiant, quærere.'

Quo censa sunt] Civium nempe sex milliones, nongenta et quadraginta quatuor millia, 6,944,000.

[1] LXIX. *centena,* XLIV.] Convenit cum Cassiodori ratione, sexaginta

fuit. Haud multo post, flagitia uxoris noscere ac punire adactus, ut deinde ardesceret in nuptias incestas.[j]

26. Jam Messallina, facilitate adulteriorum[1] in fastidium versa, ad incognitas libidines[k] profluebat; cum 'abrumpi dissimulationem' etiam Silius, sive fatali vecordia, an imminentium periculorum remedium ipsa pericula ratus, urgebat. 'Quippe non eo ventum, ut senectam[2] Principis[l]

monium suum. Nam paucis interjectis diebus, conjugis suæ crimina cognoscere et castigare coactus est, ut postea conjugium incestum concupisceret.

—*Jam Messallina facilitate libidinum in satietatem flexa, ad insolitas voluptates præceps ferebatur, cum Silius* ipse *quoque instabat*, pelli debere omnem simulandi artem, *sive fatali amentia, sive quia crederet, impendentia discrimina non posse declinari nisi per ipsa discrimina;* instabat: etenim non eo usque pro-

1 Puteolanus et recentiores *adulterorum*. Emendandum *adulteriorum* optime vidit Ill. Huetius. Sic quoque habet editio princeps; innuitque Dio, LX. p. 686. De his vero Messallinæ adulteriis horrenda memorant Juvenalis, VI. 115. et seq. ejusque Scholiastes. Plin. X. 63. Aurel. Victor. in Claud. *Brotier*.—2 Mss. et Pichena *Senecta Principis opperiretur*. At cum in editione

NOTÆ

novem centena millia exprimentis: cum libris haud plane convenit, e quibus Vatic. ille fidus exprimere videtur *quinquaginta octo centena, et octoginta quatuor millia et* LXXII.

Nec miremur de granditate numeri: cum jam tunc sub Augusto (nondum tot populis in civitatem acceptis) censa reperiam quadragies centena millia.

Lapidis inscriptio, quam obtrudunt: TEMPORIBVS. CLAVDII. TIBERII. FACTA. HOMINVM. ARMIGERVM. OSTENSIONE. IN. ROMA. SEPTIES-DECIES. CENTENA. MILLIA. LXXXVII. parum vera aut fida mihi est: et tamen, cum de his saltem, qui arma ferrent, agat, nihil nobis obstat. *Lipsius*.

Essent septem milliones hominum, et insuper centum millia 7,100,000. Sed parum fidus hic lapis, aut parum convenit cum Tacito.

Neque de civibus actu arma ferentibus id intelligi potest: nam et si haberent 30. legiones, hæ vel cum lixis aut hominibus qui inserviunt machinis et impedimentis, licet hi numero pares militi essent, non facerent tamen numerum trecentorum et sexaginta millium, 360,000.

Et esto par fuerit numerus auxiliarium aut sociorum; tamen armati illi non egredientur numerum septingentorum et viginti millium, 720,000.

j *In nuptias incestas*] Censor ipse puniebat *adulteria* uxoris, ut *incesta* mox ipse committeret.

k *Ad incognitas libidines*] Solitas libidines fastidiebat, ad novas et inusitatas profluebat, adulteria nimis vulgaria jam et facilia, ut placerent. Optavit *nuptias*, et quidem *solennes*. *Nomen matrimonii concupivit*, ut quasi sibi arctius juvenem devinciret, ut tota toto adultero velut marito poteretur. Ipsa strictius nomen et majorem solito adulterii pompam requisivit, quasi ad majorem cupidinem et incitatiorem voluptatem; vel ob celebritatem flagitii et infamiæ, quæ fastidiosis novam excitat libidinem: quod dixit Tacitus.

l *Ut senectam Principis*] Et ex se-

opperirentur: insontibus innoxia consilia; flagitiis manifestis[3] subsidium ab audacia petendum: adesse conscios, paria metuentes. Se cælibem, orbum, nuptiis, et adoptando Britannico paratum: mansuram eandem Messallinæ potentiam, addita securitate, si prævenirent Claudium, ut insidiis incautum, ita iræ properum.'[m] Segniter hæ voces acceptæ, non amore in maritum; sed, ne Silius summa adeptus[4] sperneret adulteram, scelusque, inter ancipitia probatum,[n] veris mox pretiis æstimaret:[o] nomen tamen matrimonii con-

gressos ipsos, ut expectarent senectutem Claudii; innoxias innocentibus artes, vim ex audacia sumendam: *præsto* adesse culpæ participes, par supplicium formidantes; sine uxore, sine liberis, se matrimonio, et asciscendo Britannico promtum: duraturam eandem auctoritatem Messallinæ, adjuncta incolumitate, si anteverterent principem, qui, ut falli dolo facilis, ita et in iram pronus erat. *His verbis parum attendit* Messallina, *non caritate in virum, sed ne Silius rerum potitus, contemneret adulteram, facinusque quod inter pericula sua approbasset ipse, vero postea animi judicio ponderaret ac libraret:* et *tamen*

principe sit *operirentur*, recte emendavit Puteolanus, *Senectam Principis opperirentur*. Idem.—3 Nicolaus Heinsius legebat: *flagitii manifestis*. Sic II. 85. 'delicti manifesta:' XIII. 26. 'criminum manifesti:' quod valde verisimile, quoniam ante dixit, 'insontibus innoxia consilia.' *Ryckius*.—4 Errat Cl. Ernestus, qui ita legi in editionibus omnibus ante Rhenanum scribit. In Mss. et editionibus veteribus *summam adeptus*. At cum duriora sint *summam adeptus, sperneret adulteram*, cum Beroaldo et recentioribus edidi *summa*. Brotier.—

NOTÆ

necta mortem opperirentur.

[m] *Iræ properum*] Sic Suet. Claud. 38. 'Iræ atque iracundiæ conscius sibi, utramque excusavit edicto: distinxitque, pollicitus, alteram quidem brevem et innoxiam, alteram non injustam fore.'

[n] *Scelusque, inter ancipitia probatum*] Id intelligebam de adulterio, nam supra; 'ne Silius summa adeptus, sperneret adulteram.' Alii intelligunt de cæde Claudii principis; nempe metuebat Messallina, ne Silius factus princeps, tum scelus adulteræ, seu cædem principis, *veris mox pretiis æstimaret*. Τὸ *scelus*, forte hic dictum ambigue, ita ut indefinite possit referri, vel ad adulterium, vel ad necem Cæsaris, vel ad utrumque simul; potuit enim Silius summa adeptus, tum adulterium Messallinæ, tum et cædem mariti et Cæsaris vero judicio pensare, et spernere adulteram atque homicidam. Tum potuit abdicare, et exturbare fœminam illam immanem et infamem: potuit utrumque scelus postea pensitare et ponderare justo judicio Silius, tum cum utrumque perpetratum esset, et fieri ulter ipse sceleris, quod in discrimine et inter ancipitia probasset. Nec desinebat esse id summum scelus, quamvis per illud summa adipisceretur juvenis: nec unquam clarior aut grandior apparet atrocitas facinoris, quam cum perpetratum est scelus; nec minus rea aut infesta mox juveni Messallina, quamvis sociatum crimini imperium adultero, velut in dotem, afferret.

[o] *Veris mox pretiis æstimaret*] Sic postea Nero scelus, quod inter anci-

perio[q] subventum est. Num pœnitet, Balbos ex Hispania,[r] nec minus insignes viros e Gallia Narbonensi[s] transivisse? Manent posteri eorum, nec amore in hanc patriam nobis concedunt. Quid aliud exitio Lacedæmoniis[t] et Atheniensibus[u] fuit, quanquam armis pollerent, nisi, quod victos pro alieni-

rubori est, Balbos *huc* esse translatos ex Hispania, nec minus eximios homines ex Gallia Narbonensi? Supersunt nepotes illorum, nec studio in hanc civitatem nobis impares sunt. Quæ alia res perniciem attulit Lacedæmoniis et Atheniensibus, licet bello florerent, nisi quia superatos armis *populos*, velut

NOTÆ

aut veteres renovarent, causas potissimum sex reddi posse reperio, dum mecum diligenter veterum Annalium verba considero: Unam ad priores populos coërcendos, alteram ad hostium incursiones reprimendas, tertiam stirpis augendæ causa, quartam plebis urbanæ exhauriendæ, quintam seditionis sedandæ, sextam ut præmiis milites veteranos afficerent. *Sigonius.*

q *Fesso imperio*] Exhausto præcipue bello sociali; dein bellis civilibus Marii et Syllæ; mox Cæsaris et Pompeii; dein Augusti et conjuratorum; post M. Antonii. Vide Velleium l. II. de Coloniis quæ extra Italiam deductæ sunt.

r *Hispania*] Vide notas l. VI. c. 19.

s *Gallia Narbonensi*] Gallia Braccata, postea *Narbonensis* et *Viennensis* dicta, pars meridionalis Galliæ regionis ad mare Mediterraneum: hodie Primatiatus *Viennæ*, &c. aut pars meridionalis regni *Franciæ*, cum parte vicina *Hispaniæ* et *Italiæ* recentioris. *Tillemon.*

t *Lacedæmoniis*] Lacedæmon, urbs Laconiæ tractus, ad Eurotam fluvium, in Peloponneso, provincia Græciæ: hodie *Misitra*, aut prope. Urbs est Taconiæ regiunculæ ad fluvium *Basilipotamo*, in Morea, provincia præfecturæ Romeliæ, et imperii Turcici Europæi. *Tillemonius.*

Lacedæmoniis] Dionys. l. II. 'His accessit tertium institutum Romuli, quod maxime a Græci generis hominibus exerceri decuit, ut omnium longe præstantissimum, et (ut mea fert opinio) libertatis Romanæ fundamentum firmissimum, atque ad futurum imperium momentum non minimum; quo videlicet puberes in bello captis urbibus necari vetuit, aut sub hasta venumdari. Sicut nec agros eorum relinqui voluit compascuos, sed in partem agri, sorte dividendam, colonos Rom. mitti: atque ita captas urbes ex hostibus, colonias Romanorum fieri; nonnullos vero etiam in jus civitatis admitti,' &c.

Et infra: 'Quibuscum si Græcorum consuetudines comparem, non possum laudare Lacedæmonios et Thebanos, Athenienses ve, opinione sapientiæ celebres: qui ad retinendam generis nobilitatem, vel nullos vel raros in jus civitatis admittebant, ut interim taceam hospites a quibusdam pelli solitos,' &c.

'Spartani certe post acceptam ad Leuctra cladem, amissosque mille et septingentos viros, nunquam postea potuerunt civitatem in integrum restituere, sed turpiter cesserunt imperio. Itidem Thebani atque Athenienses, unico prælio ad Chæroneam a Macedonibus victi, mulctati sunt et patria libertate et principatu. At Romani nullis bellorum præliis fracti, semper abundavere copiis, viris, armis, equis, opibus,' &c.

u *Atheniensibus*] Vide notas supra c. 14.

gentis arcebant? At conditor noster Romulus[v] tantum sapientia valuit, ut plerosque populos eodem die hostes, dein cives[w] habuerit. Advenæ in nos regnaverunt.[x] Libertinorum filiis[y]

extraneos a Rep. sua repellebant? At fundator noster Romulus adeo prudentia excelluit, ut multas nationes eadem die inimicas, et ejusdem civitatis incolas habuerit. Alienigeni reges nobis imperarunt. Nec novum, ut plurimi

NOTÆ

[v] *Romulus*] Cic. pro Corn. Balbo. 'Illud vero sine ulla dubitatione maxime nostrum fundavit imperium, et populi Rom. nomen auxit, quod princeps ille creator hujus urbis Romulus fœdere Sabino docuit, etiam hostibus recipiendis augeri hanc civitatem oportere. Cujus auctoritate et exemplo numquam est intermissa a majoribus nostris largitio et communicatio civitatis. Itaque ex Latio multi, et Tusculani, et Lanuvini, et ex ceteris generibus, gentes universæ in civitatem sunt receptæ, ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum; quibus ex civitatibus, nec coacti essent civitatem mutare, si qui noluissent; nec, si qui essent civitatem nostram beneficio populi Rom. consecuti, violatum fœdus eorum videretur.'

Attamen quasdam gentes in civitatem recipere nefas putarunt: ibid. Cic. 'Atenim quædam fœdera extant, ut Germanorum, Insubrium, Helvetiorum, Iaponum, nonnullorum item ex Gallia barbarorum, quorum ex fœderibus exceptum est; ne quis eorum a nobis civis recipiatur.'

[w] *Eodem die hostes, dein cives*] Tatium nempe regem et Sabinos, quibuscum, post multa bella atque inita fœdera, regnum et civitatem communicavit; et ex hac arte valde auxit.

Dein cives] Dionys. Hal. l. 1. 'Cum Romulus sibi cognominem urbem condidisset, sumto quod hodieque retinent nomine, gens temporis processu, ex minima evasit in maximam, et in illustrissimam ex obscurissima, dum Larium egenos ad se humaniter recipit, et civitatem impartit devictis bello viris fortibus, et libertis suis dat jus civium, nullius conditionis homines aspernata, quorum modo opera uti posset Respublica,' &c.

[x] *Advenæ in nos regnaverunt*] Idem habet Claudius in Oratione: 'Quondam Reges hanc tenuere urbem, nec tamen domesticis successoribus eam tradere contigit: supervenere alieni, et quidam externi; ut Numa Romulo succederet, ex Sabinis veniens, vicinus quidem, sed tunc externus; ut Anco Marcio Priscus Tarquinius, propter temeratum sanguinem, quod patre Demaratho Corinthio natus erat, et Tarquiniensi matre generosa, sed inopi, ut quæ tali marito necesse habuerit succumbere; cum domi repelleretur a gerendis honoribus, postquam Romam migravit, regnum adeptus est.'

Advenæ in nos regnaverunt] Noti sunt ex historiis T. Tatius, et Numa Pompilius ex Sabinis, et Tarquinius Priscus ex Tarquiniis oriundi peregrinique Romanorum reges. *Vertranius.*

[y] *Libertinorum filiis*] Hoc illud est quod Suetonius notat in Claudio: 'Appium Cæcum censorem, proauctorem generis sui, libertinorum filios in senatum allegisse docuit: ignarus temporibus Appii, et deinceps aliquamdiu libertinos dictos, non ipsos qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos.'

Et notat vere. Nam libertorum filii adeo a curia remoti temporibus priscis, ut nec in militiam sint admissi: et bello Italico libertini primum

Magistratus mandari, non, ut plerique falluntur, repens;[1] sed priori populo factitatum est. At cum Senonibus[a] pugnavimus: scilicet Volsci[b] et Æqui[c] nunquam adversam nobis aciem instruxere![2] Capti a Gallis[d] sumus; sed et Tuscis[e]

falso credunt, dignitates tribui libertinorum filiis: id a veteri populo Rom. usurpatum est. At cum *Gallis* Senonibus certavimus: nempe Volsci et Æqui nunquam opposita acie adversus nos conflixere? Expugnati fuimus a Gallis;

1 Sic Cod. Flor. et ed. pr. Ceteræ usque ad Pichenam *recens*. Homer. et Brotier. *repens*.—2 Sic cod. Reg. apud Ryckium, et Vatic. ap. Lipsium in margine. Vulgo *struxere*.

NOTÆ

militare cœperunt, ut notat Epitome Liviana LXXIII. *Lipsius*.

Libertinorum filiis] Puto, Claudium irridet Tacitus, ut et irrisit Suetonius. Fallebatur quippe Claudius licet historiæ conditor. Certe *libertinorum filiis* olim tributi magistratus, sed per *libertinos* intelligebant veteres libertorum filios, qui ipsi ingenui, licet ex ingenuis non essent nati.

At ævo Claudii, per *libertinos* intelligebantur ipsi *liberti*, et falsum est, veterem populum Rom. tribuisse magistratus libertorum filiis; de nepotibus id verum, non de filiis libertorum: itaque filiis ingenuorum, seu *libertinorum*, dati magistratus, sed non ut vult Claudius.

Libertinorum filios] Sueton. Claud. 24. 'Latum clavum, quamvis initio affirmasset, non lecturum senatorem, nisi civis Rom. abnepotem, etiam libertini filio tribuit: sed sub conditione, si prius ab equite Rom. adoptatus esset. Ac sic quoque reprehensionem verens, etiam Appium Cæcum censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in senatum allegisse docuit.'

[1] *Non, ut plerique falluntur, repens*] Non hercle antiquius quam a Cæsare. Primus ille libertorum filios allegit in senatum, et magistratu ornavit. Dio l. XLIII. 'Multos in senatum allegit, nihil dijudicans, utrum quis miles esset, utrumve filius liberti.' *Lipsius*.

[a] *Senonibus*] Senones, populi Galliæ Cispadanæ, ad sinum Adriaticum in Italia: hodie pars major Romandiolæ, seu *Romagnæ*, in statu Ecclesiastico.

Fuerunt etiam *Senones* populi Lugdunensis quartæ, in Gallia.

Hodie Archiepiscopatus *Sens*, et Episcopatus *Auxerre*, vel pars provinciarum vulgo dictarum, *Isle de France*, *Champagne*, *Duché de Bourgogne*, *Nivernois*, et *Gastinois*, in regno Franciæ. *Tillemonius*.

[b] *Volsci*] Populi Latii provinciæ: hodie pars meridionalis *Campaniæ Romanæ*, circa urbes *Velitri*, *Sezze*, *Terracina*, &c. In ditione Pontificia, atque pars septentrionalis *Terræ Laboris*, in regno Neapolitano, sub ditione Regis Catholici. *Tillemonius*.

[c] *Æqui*] Populi Latii provinciæ: hodie aliquid *Campaniæ Romanæ* et *Sabinæ*, provinciæ in statu Ecclesiastico, et pars minima Aprutii Ulterioris, seu *Abruzzo Ultra*, in regno Neapolitano. *Tillemonius*.

[d] *Gallis*] Gallia, regio Europæ ad Occidentem, et ad Oceanum occidentalem, et ad mare Mediterraneum; hodie regnum *Franciæ*, cum regionibus vicinis *Allemaniæ*, citra et ad Rhenum fluvium, et parte quadam *Italiæ* recentioris, citra et ultra Alpes montes: his adde partem *Catalauniæ* principatus, in Hispania hodierna.

obsides dedimus, et Samnitium[f] jugum subivimus. Attamen, si cuncta bella recenseas, nullum breviore spatio,[g] quam adversus Gallos, confectum. Continua inde ac fida pax.[h] Jam moribus,[i] artibus, affinitatibus nostris[j] mixti, aurum et opes suas inferant[k] potius, quam separati habeant. Omnia,

verum et Etruscis dedimus obsides, et jugum Samnitum tulimus. Attamen si universa bella in memoriam revoces, nullum breviori tempore profligatum *est*, quam contra Gallos. Perpetua exinde ac firma pax. Nunc legibus, institutis, et necessitudinibus nostris immixti, opes et copias suas huc invehant potius, quam divisi possideant. Cuncta, P. C. quæ nunc existimantur

NOTÆ

Fuit etiam Gallia *Togata*, in parte septentrionali Italiæ, divisa in *Transpadanam* et *Cispadanam*, &c. Hodie totus hic tractus vocatur *Lombardia*, paucis exceptis. De transitu Gallorum in Italiam, vide Titum Livium l. v. c. 34. et 48. *Tillemonius*.

[e] *Tuscis*] Vide notas supra c. 14.

Tuscis] Nempe Porsenæ regi dati obsides, in quibus et puellæ.

[f] *Samnitium*] Samnites populi Samnii regionis in Italia: hodie fere omnis Comitatus *Molise*, in regno Neapolitano.

Sub Augusto imperatore quarta regio Italiæ fuit dicta *Samnium*, in qua varii populi. Hodie hic sunt *Sabina* provincia, pars *Ombriæ*, seu Ducatus *Spoleti*, et *Campaniæ Romanæ*, in ditione Pontificia; atque Comitatus *Molise* fere omnis, *Abruzzo citra* et *ultra* provinciæ, fere integræ, parsque septentrionalior *Capitanatæ*, in regno Neapolitano. *Tillemonius*.

[g] *Breviore spatio*] Ita, si Galliam Comatam spectas, de qua hic agitur: nam decimo anno a Cæsare perdomita est. Aliter in aliis Galliæ partibus, quod historiæ dicent. *Lipsius*.

[h] *Fida pax*] Seneca l. II. de Ira c. 34. 'Quid est gloriosius, quam iram amicitia mutare? quos pop. Rom. fideliores habet socios, quos quam habuit pertinacissimos hostes? quod hodie esset imperium, nisi salubris providentia victos permiscuisset victoribus? irascetur aliquis, tu contra beneficiis provoca.'

Continua inde ac fida pax] Sic etiam ipse Claudius Cæsar: 'Jam commotæ Galliæ causa agenda est, in qua, si quis hoc intuetur, quod bello per decem annos exercuerunt Divum Julium, idem opponat centum annorum immobilem fidem, obsequiumque multis trepidis rebus nostris plusquam expertum,' &c.

[i] *Moribus*] Per *mores*, intellige leges, ritus, religiones, linguam, eloquentiam, jus civile, ceterasque artes similes. Si forte excipias quædam municipalia instituta, quæ fere immutata manent, pro genio vulgi locique.

[j] *Affinitatibus nostris*] An de connubiis ipsis intelligit? extraneas uxores non ducebant Romani. An uxores Romanas acciperent extranei? Jus connubii haud dubie habuere Galli, ex quibus hi qui fratres Romanorum, et cives ipsi Romani ac pridem civitate donati, jam et nomina Romana usurpabant.

[k] *Opes suas inferant*] Qui civitate donati essent, nomen principis dantis sumere debuerunt, et ei aliquid legare testamento.

Dio l. LX. 'Laudem invenit, quod cum multi deferrentur, qui Claudii nomine non uterentur, aut testamento ei nihil legarent, quasi utrumque iis, qui civitate ab eo donati essent, fa-

P. C. quæ nunc[1] vetustissima creduntur, nova fuere. Plebei Magistratus post patricios: Latini post plebeios: ceterarum Italiæ gentium post Latinos. Inveterascet[m] hoc quoque: et quod hodie exemplis tuemur, inter exempla erit.'[n]

25. Orationem Principis[o] secuto Patrum consulto, primi

antiquissima, recentia fuere. *Instituti sunt* magistratus plebeii post patricios; Latini post plebeios, dein et reliquarum Italiæ nationum, post Latinos. Et hoc etiam antiquum fiet; et quod exemplis nunc sustinemus, *olim et* in exemplum abibit.

Concione Cæsaris audita, factum est decretum patrum, et primi Augustodunenses

NOTÆ

to opus esset; edixit, ne quis ideo accusaretur.'

[1] *Omnia, P. C. quæ nunc*] Pulchram et acutam sententiam reperio a Synesio Cyrenensi Episcopo, haud disparibus sane verbis expressam in epist. 57. 'Multas rerum utilium tempus invenit, aut correxit. Non omnia ad exempla fiunt, et singula quæ facta sunt, initium semel habuerunt. Demus et nos principium meliori consuetudine.' Simile, sed breviter Tertullianus adversus Marcion. I. c. 9. 'Omnis res anterior posteriori normam præministravit.' *Lipsius.*

Quæ nunc vetustissima] Livius IV. 4. 'Nullane res nova institui debet? et quod nondum est factum; multa enim nondum sunt facta in novo populo; sane, si utilia quidem sint, fieri oportet?'

Et infra: 'Quis dubitat quin in æternum urbe condita, et in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur?' Multa patres nostri adinvenere industria sua et labore, nos etiam pleraque vel adinvenimus, vel adinventa auximus: 'Verum hæc nobis majores; certamina ex honesto maneant,' inquit Tacitus.

[m] *Inveterascet*] Hoc quoque, quod nunc agimus, olim vetustum fiet, et in exemplum ibit; quod certe contigit sequentibus dominationibus.

[n] *Inter exempla erit*] Plin. II. 15. 'Aliter multa quam priores tradituri, fatemur ea quoque illorum esse muneris, qui primi quærendi vias demonstraverunt: modo ne quis desperet, sæcula proficere semper.'

Plin. XXXVI. 8. ubi de theatris Curionis filii: 'Operæ pretium est scire, quid invenerit, et gaudere moribus nostris, ac nostro modo nos vocare majores.'

[o] *Orationem Principis*] Orationis et SC. exemplar, memoriam actorum servaturum, in Galliam *Comatam* missum est, Lugdunique, provinciarum ornamento, ejus Galliæ metropoli, ænea tabula ex veteri more ad perpetuitatem incisum, superioribus annis, e ruderibus erutum, in domo Reip. Lugdunensis, ut olim quoque, publice nunc habetur.

At longior fuit tabula, cujus exordium consumsit vetustas. Exscripta est in Excursibus Lipsianis.

Hæc quæ dixit Claudius Cæsar, in quo, ut noster Cornelius ait: 'Elegantiam non requireres, quoties meditato dissereret,' Lugduni aspiciuntur in ære, publicandæ orationi fixo: et plumbo circumornata tabula suggerit indicium, alia consimili tabula

Ædui[p] Senatorum in urbe jus adepti sunt: datum id fœderi antiquo, et quia soli Gallorum fraternitatis nomen[q] cum

in senatum asciti sunt. Tributum id veteri societati, et quia soli Gallorum jam,

NOTÆ

incisum fuisse SC. quod factum, post recitatam principis orationem, hoc loco Tacitus scribit.

Sane pro eo, quod Æduis tributum idem ait, verendum, ne Augustodunum, quod tum Æduorum caput erat, similis in ære sculpta oratio cum SC. uti Lugdunum, missa fuerit. *Vertranius.*

p *Ædui*] Vertit interpres Gallicus, quasi Ædui soli id jus adepti sint hoc SC. Sed primi Ædui hoc habuere, idque sic ob decus urbis, et ob priscum fœdus, quo se fratres Romanorum olim appellabant, multis patrum decretis in id factis.

Sed et mox alii ejusdem Galliæ Comatæ populi idem adepti sunt, et puto, eodem decreto. Licet sileat Tacitus, id subintelligendum relinquit; et etiam id ex oratione Cæsaris apud Tac. et ex Lugdunensi tabula patet.

Ædui] Populi Lugdunensis Primæ, ad Ararim fluvium in Celtica seu Lugdunensi Galliæ regione: hodie Episcopatus *Autun*, *Challon*, et *Mascon*, vel pars major et meridionalis Ducatus *Burgundiæ*, partesque provinciarum *Bresse*, *Beaujolois*, *Bourbonnois*, et *Nivernois*, in regno Franciæ. *Tillemonius.*

q *Soli Gallorum fraternitatis nomen*] In Panegyrico Flaviensium nomine apud Constantinum dicto: 'Quænam igitur gens toto orbe terrarum in amore Romani nominis Æduis se postulet anteponi? qui primi omnium inter illas immanes et barbaras Galliæ gentes, plurimis Senatusconsultis, fratres populi Rom. appellati sunt; et cum a ceteris, qui a Rhodano ad Rhenum usque sunt, populis, ne pax quidem posset, nisi suspecta, sperari, soli consanguinitatis nomine gloriati sunt.'

Et postea: 'Imputavere se origine fabulosa in Sicilia Mamertini, in Asia Ilienses: soli Ædui non metu territi, non adulatione compulsi, sed ingenua et simplici caritate, fratres populi Rom. crediti sunt.'

Bene ait *crediti*. Neque enim aliunde, ut credo, fratres, quam ex sermone communi Gallorum Germanorumque, quo fideles socii, fratres, amicique dicuntur: non quia ab Iliaco sanguine, ut suggerunt quidam. Sed quod Tacitus dicit, solos Æduos id nomen usurpasse, repugnat Lucanus, qui tribuit etiam Arvernis: 'Et docilis rector monstrati Belga covini; Arvernique ausi Latio se fingere fratres, Sanguine ab Iliaco populi.'

Et lapis antiquus, qui Batavis, GENS. BATAVORVM. AMICI. ET. FRATRES. ROM. IMP. quæ inscriptio eruta armamentario Britannico, ad ostium veteris Rheni.

Tamen Diodorus etiam pro Tacito, l. v. 'Gallia incolitur a multis populis, magnitudine diversis, quorum unus est qui cognationem seu affinitatem antiquam et amicitiam habet cum Romanis, quæ usque ad nostra tempora perdurat ac perseverat.' *Lipsius.*

Soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo Romano usurpant] Asconius Pedianus notat quosdam *fœderatos*, vel *socios*; quosdam *liberos*; nonnullos *stipendiarios*; alios *fratres* populi Rom. fuisse nuncupatos. *Lupanus.*

Populo Romano usurpant. Iisdem diebus in numerum patriciorum[r] ascivit Cæsar vetustissimum quemque e Senatu,[s]

olim Romanorum fratres *appellantur. Eodem tempore Claudius inter patricios ascripsit antiquissimum quemque e senatoribus, aut quibus illustres majores fuerant:*

NOTÆ

[r] *In numerum patriciorum*] Patricii *majorum gentium* dicti ducenti illi senatores, qui a Romulo primum lecti fuerunt, et ex illis orti *patricii* similiter vocati. At patricii *minorum gentium* dicti sunt illi, qui a Tarquinio Prisco, quinto Romanorum rege, ex plebeis primum sunt allecti in patriciorum ordinem; postea in patrum numerum ascripti teste Livio.

Allecti autem fuerunt in senatum a L. Junio Bruto, et P. Valerio Publicola, primis consulibus post exactos reges; et hi vocati sunt *patres conscripti*, teste Plutarcho et Livio: itaque nomen seu dignitas *patriciorum* videtur fuisse quid antiquius, quid nobilius ipso solo decore senatoris; et qui senatores erant, nondum tamen *patricii* dicebantur.

Inde est, quod Claudius vetustissimum quemque e senatu in numerum patriciorum asciscit; quia pauci reliqui erant familiarum, quæ vere *patriciæ* et nobiles antiquitus erant, et fuit tum ille tantum gradus nobilitatis superior, non specialis aliqua dignitas distincta a senatoria. At tempore Constantini principis, id immutatum, et *patriciatus* peculiaris dignitas esse cœpit, quam imperatores amicis suis concedebant, et dicebatur talis patricius, *pater principis, pater Reip.* vel *patricius* simpliciter, vel *patricius Romanorum.*

Patriciorum] Cur dicti sint *patricii* disputat Dionys. l. II. 'Qui invident Urbi, ideo dictos patricios, aiunt, quod hi soli possent patres ostendere: quasi cetera turba fugitivorum fuerit, nec valentium proferre patres ingenuos; et argumento utuntur hoc, quod quoties patricii convocarentur a regibus, præcones quemque suo ac paterno appellabant nomine: plebeios vero ministri quidam, cornibus bubulis confertim buccinantes, in concionem conciebant. Sed neque per præcones evocatio, nobilitatis patriciorum argumentum est, neque buccinæ sonus, obscuritatis plebeiorum indicium; nam illa honoris, hæc celeritatis est.'

[s] *Vetustissimum quemque e Senatu*] Aliud *patricii*, aliud *senatores.* Senatores multi e plebe. Claudius igitur, ne extingui et intermori *patriciorum* familias pateretur, antiquissimum quemque e plebeiis senatoribus retulit in patricios. Dico, antiquissimum; sive ætatis ratione, seu potius temporis quo in senatu fuit. Hæc clara Taciti mens.

At vir juris et antiquitatis consultus, quasi in Cimmerios delatus esset, hic cæcutit. Vertit se in omnes formas, et tandem definit, scribendum esse: *vetustissimum quemque e se natum.* Sapis lector, et non vides? *Lipsius.*

Vertranium intelligit Lipsius, qui certe adeo invertit sensum et lectionem Taciti hoc loco, ut sperni posse videatur: itaque prolixam ipsius notam omisimus.

Vetustissimum autem intelligo ascitum, qui tamen esset intra leges, quæ majorem annis sexaginta otio reddunt, et Senatorem non citant, ut Seneca ad Paulinum, et Plinius ad Pomponium Bassum scripsere. *Vertranius.*

aut quibus clari parentes fuerant; paucis jam reliquis familiarum, quas Romulus[t] *majorum* et L. Brutus *minorum gentium* appellaverant;[u] exhaustis etiam, quas Dictator Cæsar

paucis jam superstitibus familiarum, quas Romulus majorum, *et L. Brutus* minorum gentium, *dixerant; extinctis etiam, quas Divus Julius lege Cassia, et impe-*

NOTÆ

Quæ observatio etiam videtur inutilis; nam non desinerent esse *patricii* seniores illi patres, etiam si affecta ætate in senatum non venirent: is velut emeritis honos.

Vetustissimum quemque e Senatu] Nempe, qui jam olim asciti allectique in senatum erant, aut etiam qui ex antiqua stirpe senatoria orti. Etiam et eos allegit, qui licet e stirpe plebeia, aut loco equestri, tamen quia illi, aut majores ipsorum, dignitates et magistratus populi Rom. obtinuerant, ipsi clari, aut ex claris parentibus orti erant.

Nempe hi clari, aut ex claris orti parentibus, qui fuissent semel, etiam quandoque bis aut ter consules, censores aut principes olim senatus: dico *olim*; nam ævo principum, ipsi, principes senatus, ut et censores, erant, licet titulum seu appellationem hanc mox spernerent, nec amplius legerentur principes senatus proprie, ut vetere Repub.

Neque puto, hic vetustas nobilitatis intelligenda, aut lectionis in senatum tantum, sed simul etiam vetustas ætatis; ita ut utraque vetustas ætatis et lectionis causa fuerit eos allegendi in *patricios*: aliquando forte sola vetustas ætatis, cum dignitate senatoria tamen.

[t] *Romulus*] Tacitus sensisse videtur, omnes *patricios* qui a regibus lecti (plures enim reges post Romulum legerunt) *majores* fuisse: qui a Bruto, *minores*. Livius tamen et alii contra: cujus rei confusam veritatem vide apud Onufrium in Fastis, quem non exscribo: sed Tacito, ut opinor, auctores sui.

Lud. Vives tamen, patrum ævo doctrina celebri, verbis aliquot insertis, hic legebat; *Romulus majorum gentium, L. Tarquinius minorum, Brutus conscriptorum appellaverant:* cujus epistolam ea super re publicavit amicus meus dum vixit G. Canterus in Novis suis.

At mihi nondum animus assentiendi: nec tibi quidem, si cum judicio excusseris quæ Onufrius per satyram et confuse, ut solet, collegit. *Lipsius.*

[u] *Romulus majorum et L. Brutus minorum gentium appellaverant*] Constat ex T. Livio, Romulum centum senatores creasse, qui postea *majorum gentium* sunt appellati, cum Tarquinius Priscus centum alios senatui ascripsisset, qui *minorum gentium* dicebantur.

T. Livius de Tarquinio Superbo loquens: 'His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire, et prehensare minorum maxime gentium Patres.' *Lupanus.*

Majorum] Initio Romulus centum patres elegit, dein centum alios adjecit, adjunctis Sabinis: hi, et ex illis orti, *majorum gentium* appellati sunt. At *minorum gentium*, juxta Tacitum, dicti sunt illi, quos elegerat Brutus consul.

In aliorum vero sententia, hi quos ex plebe in curiam ascivit Tarquinius Superbus, *minorum gentium* dicti sunt. Certe alios elegit mox Brutus, sed supplendo numero utrorumque.

lege Cassia,[v] et Princeps Augustus lege Sænia sublegere. Lætaque hæc in R. P. munia,[w] multo gaudio Censoris inibantur.[x] Famosos probris quonam modo Senatu depelle-

rator Augustus lege Sænia supplevere. Grataque hæc in Rempublicam officia multa lætitia Censoris usurpabantur. Sollicitus, quonam pacto moveret ordine fla-

NOTÆ

[v] *Lege Cassia*] Hanc legem tulit C. Cassius dictatore Julio Cæsare, ut in numerum patriciorum, qui bellis civilibus vel aliter exhausti, alii sublegerentur. Forte ad hanc legem referri possit quod habet Suet. Jul. 41. 'Senatum supplevit, patricios allegit: prætorum, ædilium, quæstorum, minorum etiam magistratuum numerum ampliavit, nudatos opere censorio, aut sententia judicum de ambitu condemnatos, restituit.' *Nudatos*, intellige *notatos* a Censoribus, vel lege.

Augustus lege Sænia] Ille idem Vives scribit, *Servia;* jus et mos Belgæ, dissentiendi ab Ibero. *Sænia* enim vera lectio. Colligo ex Dione LII. qui hunc patriciorum dilectum confert in annum urbis 725. 'Patriciorum,' inquit, 'numerum implevit; Senatu scilicet id jubente.' Ex quo vides SC. aliquod fuisse ejus rei, sive legem. Legibus nomina a consulibus: et consul suffectus prioris anni L. Sænius, in monumentis. Vertranium ergo, qui *Sentiam* reposuit, non audiemus. *Lipsius.*

Augustus lege Sænia sublegere] Hæc lex lata est a L. Sænio consule suffecto, A. U. 724. patet ex fragmento apud Gruterum p. 299. ubi anno belli Alexandrini nominatur consul K. NOV. L. SÆNIVS. Augustus vero anno sequenti consul V. legem executus, patriciorum numerum auxit, cum censor esset una cum Agrippa. Dio lib. LIII.

[w] *Lætaque hæc in R. P. munia*] Hoc est, *in Rempub.* sicut alibi, *formidolosum in vulgus, &c.* Freinshem.

[x] *Multo gaudio Censoris inibantur*] *Censoris* habet manifeste volumen Budense. Intelligitur autem Claudius Cæsar. De quo narrationem istam auspicans Tacitus supra dixit: 'At Claudius matrimonii sui ignarus, et munia censoria usurpans.' Et l. XII. 'Quod porro honestius censoriæ mentis levamen, quam assumere conjugem, prosperis dubiisque sociam?' Loquitur de Claudio Agrippinam ducturo. *Rhenanus.*

Claudium per jocum *Censorem* appellat: dixit enim supra: 'munia censoria usurpans,' id est, quæ ad se non pertinerent. *Pichena.* Vel quæ inepte ageret, magna ex parte.

Censoris] Electo seu evecto principi, statim omnia decora, nomina et tituli omnes cumulabantur, Cæsaris, Augusti, Patris patriæ, Max. Pontificis, Tribuni, et cetera similia.

'Ac nostra ætate,' inquit Dio, 'simul omnia hæc eis tribuuntur, Censorio excepto: olim vero singulæ appellationes eis ex legibus decernebantur.

'Censoris autem nomen etiam quidam imperatorum, more antiquitus usitato, acceperunt; idque Domitianus per totam gessit vitam, nunc vero non amplius fit. Cum enim rem ipsam nostri temporis imperatores habeant, neque deligantur ad censuram agendam, neque istius magistratus nomen, præterquam in agendo censu, ferunt.'

Multo gaudio Censoris] Reponit Gruterus, *multo gaudio Cæsaris;* ita ut munia illa censoris essent læta mutuo Reipub. et Cæsari: sed talem antithesim vix reperies apud Tac. Non ita

ret, anxius, mitem et recens repertam,[y] quam ex severitate

gitiis infames, adhibere maluit lene et nuper inventum temperamentum, quam seve-

NOTÆ

verba ponderat. Irridet talem censorem, qui dum munia censoria in publicum usurpat, ignorat ea quæ intra domum suam agerentur. Alludit ad illud gaudium intempestivum, quod statim a tergo sequi debet mœror ingens, 'isque illi finis inscitiæ erga domum suam fuit, haud multo post flagitia uxoris noscere ac punire adactus.'

Ridet senem censorem, qui *matrimonii sui ignarus*, theatralem populi lasciviam severis edictis increpat; quod in fœminas illustres probra jecerat: dum Messallina palam eum, non in una civitate, sed toto orbe risui et ostentui exponit; qui dum provincias omnes regit imperio, unam domum administrare nescit. Qui dum reges inservire cogit, ipse sit fœminarum servorumque vile mancipium.

Censoris] Sueton. Claud. 16. 'Gessit et censuram intermissam diu post Paulum Plancumque censores: sed hanc quoque inæqualiter, varioque et animo et eventu, &c. Plures notare conatus, magna inquisitorum negligentia, sed suo majore dedecore, innoxios fere reperit, quibuscumque cœlibatum, aut orbitatem, aut egestatem objiceret, maritos, patres, opulentos se probantibus,' &c.

'Fuerunt illa in censura ejus notabilia, quod essedum argenteum sumtuose fabricatum ac venale, ad sigillaria redimi, concidique coram imperavit, quodque uno die viginti edicta proposuit,' &c.

Hoc idem tamen Augusto contigerat olim, ut falleretur. Macrob. II. 4. Mira etiam Censoris Augusti et laudata patientia. Corripiebatur eques Rom. a principe, tanquam minuisset facultates suas. At ille se multiplicasse coram probavit. Mox eidem objecit, quod ad contrahendum matrimonium legibus non paruisset. Ille uxorem sibi et tres liberos esse, dixit. Tunc adjecit: 'Posthac, Cæsar, cum de honestis hominibus inquiris, honestis mandato.'

Talem tamen censorem deridet Plinius VII. 48. 'Totidem annos (nempe 150.) censum, Claudii Cæsaris censura, T. Fullonium Bononiensem, idque collatis censibus, quos ante detulerat, vitæque argumentis (etenim id curæ principi erat) verum apparuit.'

Censoris] 'Quæ munera obierint Censores,' explicat Cicero lib. de leg. III. 'Censores populi ævitates, soboles, familias, pecuniasque censento: urbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuento: populique partes in tribus distribuunto. Exin pecunias, ævitates, ordines partiunto, equitum peditumque prolem describunto. Cælibes esse prohibento: mores populi regunto: probrum in senatu ne relinquunto: bini sunto: magistratum quinquennium habento.'

[y] *Mitem et recens repertam*] Repertam *ab Augusto*. Habes in Dione lib. LII. in extremo. *Lipsius*.

Mitem et recens] Sueton. Aug. 35. 'Senatum, &c. ad modum pristinum et splendorem redegit duabus lectionibus; prima ipsorum arbitratu, quo vir virum legit; secunda suo et Agrippæ,' &c. Infra, 'Quosdam ad excusandi se verecundiam compulit, servavitque etiam excusantibus insigne vestis et spectandi in Orchestra epulandique publice jus.'

Mitem et recens repertam] Sic Dio de Augusto lib. LII. 'Deinde censor

prisca,[z] rationem adhibuit, monendo, 'secum quisque de se consultaret,[a] peteretque jus exuendi[1] [b] ordinis. Facilem

ritate antiqua uti, admonendo nempe, ut quisque secum de se ipse consuleret, posceretque veniam abscedendi senatu. Ejus rei gratiam facilem *obtentu;*

1 Ante hic edebatur *exeundi*, quod cum solœcum jam olim Lipsio visum fuerit, non dubitavi transposita tantum literula mutare in *exuendi*, quod Tacito familiare. H. II. 86. 'Cornelius Fuscus vigens ætate, claris natalibus,

NOTÆ

fuit cum Agrippa, correxitque cum alia quædam, tum senatum examinavit. Nam in eum ordinem multi equites et pedites, præter dignitatem, bellis civilibus asciti erant, ita ut ad millenarium numerus senatorum pervenisset.

'Hos ut removeret, nullum eorum ipse delevit: sed cum hortatus fuisset, ut ipsi sua conscientia teste, de genere, et vita sua judicium ferrent, primum quinquaginta viros permovit, ut sponte sua senatu cederent.

'Deinde ad horum exemplum sequendum alios centum quadraginta adegit, et horum neminem infamia notavit, posteriorum tamen nomina publice proposuit.

'Prioribus enim, quod rem diu non distulissent, sed statim paruissent, ignominiam hanc remisit, ut palam non ederentur.'

[z] *Prisca*] Igitur ex illa prisca severitate immutatum est, quod nempe permitteret ipsis princeps, sponte et ultro ordinem exuere, non expectato judicio Censorum; quod depulsis, seu silentio præteritis, aliquam velut ignominiæ labem inurebat.

At non licuit olim, sponte exire senatu, aut petere licentiam exeundi, sed debuit expectari lustrum proximum, seu quinquennium, quo, de more, legebatur senatus a Censoribus.

Et certe illo metu maxime coërciti scelerosi, vetere Repub. Nam, etsi præsens lustrum subterfugerent, tamen in proximum censuram metuebant.

Sed postea sub principibus, qui bonis fere infesti, aliter se res habuit; tum enim præpollebant omni scelere cooperti delatores, genus hominum in exitium Reipub. repertum, et quo quis magis infamis et probrosus, eo potentior fuit, et tutiorem eum maxime faciebat scelus, et odium publicum.

Attamen apud Tacitum lib. XII. reperio, Silanum ordine motum esse extra lustri seu censuræ tempus: 'At Silanus insidiarum nescius, ac forte eo anno prætor, repente per edictum Vitellii ordine senatorio movetur, quanquam lecto pridem senatu, lustroque condito.'

Sed id puto factum ob crimen verum an fictum; seu potius præter omne jus fasque, præter leges et instituta Reipub. et forte sine exemplo; sic illustres viri periere sub principibus. Sub quibus tamen multi scelerosi curia exacti sunt, consensu totius senatus, ut infra Tarquitius et alii: puto, non expectato lustro, quia nempe criminis comperti.

[a] *Quisque de se consultaret*] An censu seu opibus, an virtute et bonis artibus polleret fideretque, quibus hanc dignitatem tueretur. Certe boni mores opesque ad hoc requirebantur.

[b] *Exuendi*] Sic repono pro *exeundi*, quod vulgo legitur: posset etiam legi *exeundi ordine*.

ejus rei veniam: et motos Senatu, et excusatos simul propositurum: ut judicium Censorum, ac pudor sponte cedentium permixti,[c] ignominiam mollirent.' Ob ea Vipstanus[2]

et pulsos ordine, et veniam petentes simul renuntiaturum. Ut sententia censorum, et verecundia ultro exeuntium promiscue expositæ, dedecus minuerent. *Propterea Vipsanius consul retulit,* Claudium vocandum esse Patrem

prima juventa, quietis cupidine senatorium ordinem exuerat.' *Ryckius.* In Mss. *exeundi.* Optime Lipsius ceterique *exuendi.* Sic Tacit. Annal. III. 17. 'M. Piso exuta dignitate,' et Hist. II. 86. 'Senatorium ordinem exuerat.' Poëtæ tamen *exire* cum quarto casu dixere: ut Lucretius, v. vers. fin. 'Eros exibant dentis adactus:' et Virgil. Æneid. v. 437. 'Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem, Corpore tela modo, atque oculis vigilantibus exit.' *Brotier.*—2 Cod. meus: *Vipsanus.* Reg. *Vespasianus:* sed videtur scribendum, *Vipstanus.* Ryckius.

NOTÆ

c *Judicium Censorum, ac pudor sponte cedentium permixti, &c.*] Immo potius ille pudor seu modestia sponte abscedentium senatu, permixta cum judicio censorum, potius augeret ignominiam sponte abeuntium, quam molliret: nam simul præteriti in lectione senatus, simul contemti, senatuque moti pari judicio viderentur.

Licet forte nonnullos solus pudor proprius damnasset, non flagitii ullius conscientia. Sed forte tantum census, seu rei familiaris inopia, aut minor stirpis claritudo: quas causas forte non perinde damnassent ipsi censores.

Immo certe judicium Censorum admixtum pudori, pudorem patrum sic magis oneraret. Et hic pudor sponte abeuntium, mollit potius ignominiam damnatorum, non mollitur ipse.

Forte ita intelligit, ut nullum fieret judicium præcise censorum, sed qui in lectione senatus præteriti silentio essent, sic præterirentur, quasi sponte omnes cessissent ordine: et certe frustra judicium censorum fieret, cum ultro cedunt ignominiosi.

Puto, intendebat princeps, emollire in genere et indistincte ignominiam omnium, qui pelli debuerunt: 'famosos probris quonam modo senatu depelleret anxius.'

Itaque *mitem* pellendi *rationem* adhibet, monetque *facilem ejus rei veniam;* omnes simul *propositurum,* et *motos* judicio, et se ultro *excusantes.*

Sicque lenitum iri dedecus, permixtis nempe simul et iis, qui sponte cederent, et qui judicio Censorum damnari meruissent, et qui certe damnati, motique essent ordine, nisi ultro cederent.

Hoc dicit, hoc præmonet Cæsar, ut omnes sibi diffidentes ultro et spontaneo pudore cedant, et ne judicium censorum, quo major vis et ignominia impendebat, expectent.

Sicque mitior ratio eos ordine movendi reperta est, sic facilis venia concessa.

Sic minor ignominia, quia pari facilitate cedunt omnes, quia simul permixti, et qui proprio pudore cederent, et qui judicio Censorum damnarentur, utpote quos non pudor suus tantum pellebat, sed et flagitia ipsa et probra scelerum forte urgebant.

Consul[d] retulit, 'Patrem Senatus[e] appellandum esse Claudium: quippe promiscuum[f] *Patris Patriæ* cognomentum: nova in Remp. merita non usitatis vocabulis honoranda.' Sed ipse cohibuit Consulem, ut nimium assentantem: condiditque lustrum,[g] quo censa sunt civium[h] LXIX. centena,

senatus. Etenim commune *esse* nomen Patris patriæ: insolita erga remp. benefacta, haud solitis nominibus celebranda *esse*. *At ipse retinuit consulem, ut nimis adulantem: et condidit lustrum, quo descripta sunt civium sexaginta novem*

NOTÆ

d *Vipstanus Consul*] Spectabat ad consulem, et præsertim ad consulem designatum, loco sententiæ proferre aliquid in decus principis: et nunc opportuna hæc occasio fuit laudandi et adulandi Cæsari vere, et sine specie adulationis, ut ait Plin. Panegyr. Et cohibet illum Cæsar, non ut *assentantem* præcise, sed ut *nimis assentantem*.

e *Patrem Senatus*] Quod nomen sibi mox sumserunt Balbinus et Pupienus Augusti. In nummis: IMP. CÆS. PVPIEN. MAXIMVS. AVG. Tum parte versa: PATRES. SENATVS. *Lipsius*.

f *Promiscuum*] Commune nomen omnibus principibus, etiam meritis et virtute imparibus.

g *Condiditque lustrum*] Id est, 'Censu perfecto, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent: ibi exercitum instructum omnem suovetaurilibus lustravit. Idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est.' Liv. lib. I.

Hujus autem Censionis a Claudio editæ, sed hominum ampliore numero, testis est vetus memoria, inscripta Romæ his literis: TEMPORIBVS. CLAVDII. TIBERII. FACTA. HOMINVM. ARMIGERVM. OSTENSIONE. IN. ROMA. SEPTIES-DECIES. CENTENA. MILLIA. LXXXXVII. MIL. X. *Vertranius*.

h *Quo censa sunt civium, &c.*] Ant. Augustinus legebat: *Quo censa sunt civium sexagies novies centena millia, et centum quadraginta quatuor*. Ursinus. Aliter se habent hi numeri in Flor. LVIIII. LXXXIIII. LXXII. *Itque illi finis, &c.* Sed stipendiariorum et tributariorum.

Quo censa sunt] Census sic fiebat ex more. Omnes bona sua æstimabant, et jurejurando interposito, æstimationem deferebant: præterea nomen et ætatem uxoris, liberorum, libertorum, servorum; et cum Romæ id fiebat, qua regione urbis habitarent, et cum in Italia, qua regione Italiæ, saltem ab Augusto, qui Italiam in suas regiones divisit, quemadmodum Roma ipsa divisa erat.

Qui secus fecisset, bona illius publicabantur, ipse venibat et civitatem amittebat. Et sub principibus, non modo urbs ipsa censebatur, sed et Italia tota per regiones, et pari modo cives, qui in omnibus provinciis sparsi.

Dein et sociæ civitates, et provinciæ in quibus census agebatur, vel a Cæsare, seu filio Cæsaris, vel ab istis, quibus imperator hoc munus præciperet.

Nam video tres præfectos missos in Galliam *censui agendo*, non civium, qui censi in censura principum ipsorum, cum ceteris civibus Romanis.

Quo censa sunt] Census civium, quos fecit post bellum Actiacum, notavit ipse Augustus Cæsar in lapide Ancyrano: 'In consulatu sexto cen-

XLIV.[3] [i] millia. Isque illi finis inscitiæ erga domum suam

centena et quadraginta quatuor millia. Et is illi finis fuit ignorantiæ erga matri-

3 Brotierus edidit, *civium* LVIIII. LXXXIIII. LXXII. Puteolanus 'censa sunt civium LXVIIII. centena et CXLIIII. millia.' Eusebius in Chronico, 'Descriptione Romæ facta sub Claudio inventa sunt Civium Romanorum LXIX. centena XLIV. millia.' Inde in vulgatis Taciti editionibus obrepsit, 'censa sunt civium LXIX. centena et XLIV. millia.' Sed error est, ut patet ex Mss. et censibus ab Augusto actis. Ego sum secutus Ms. Vatic. 1863. et 1864. Ms. Flor. et editionem principem, in quibus expresse, 'censa sunt civium LVIIII. LXXXIIII. LXXII.' Id est, ut jam in Notis monui, civium 5,984,072. In Ms. Vatic. 1958. omisso intermedio numero, censa sunt civium LVIIII. LXXII. Ita quoque Mss. Harl. et Bodl. In Ms. Jes. omissum etiam decennium: nam notat tantum LVIIII. LXII. Ex hoc loco, ut ex multis aliis, observavi Mss. Oxonienses descriptos videri ex Ms. Vatic. 1958. Ms. Harleianum collatum fuisse cum Ms. Vatic. 1863. aut 1864. Unde hic ejus margini additum LXXXIIII. post numerum LVIIII. *Brotier.* Flor. *civium* LXVIIII. LXXXIIII. LXXII. *isque illi finis.* Meus: *civium* LVIII. LXXXIIII. LXXII. *isque illi finis.* Eusebius ad vulgatam lectionem accedit propius: *Descriptione Romæ facta sub Claudio, inventa sunt civium Romanorum* LXVIII. *centena* XLIV. *millia.* Cassiodorus in Chron. ad sextum Claudii annum apud Cuspinianum: 'His Coss. descriptio Romæ facta est, et inventa sunt civium Romanorum sexaginta novem centena millia, et Thracia huc usque regnata, in provinciam Romanorum redigitur.' In Ed. Fornerii: 'His Coss. descriptio Romæ facta est et inventa sunt civium Romanorum centena millia et XLIV. Thracia huc usque,' &c. Ex quarum collatione patet Cassiodorum exacte expressisse numerum in vulgatis apud Tacitum occurrentem. *Ryckius.*

NOTÆ

sum populi, collega M. Agrippa, egi. Lustrum post annum alterum et quadragesimum feci, legi. Censita sunt capita quadragiens centum millia et sexaginta tria.' Anno 626. conditum id lustrum. Etiam Augustus anno U. C. 742. Pomœrium protulit, Sextilem de suo cognomine Augustum appellavit, censum egit, ac lustrum fecit: quo censa sunt civium quadragies centum millia ducenta ac triginta tria millia 4,233,000.

A primo lustro, quod Servius Tullius Rex condiderat, 75. lustra Romæ condita sunt, teste Censorino. Augustus tria lustra condidit ex lapide Ancyr. Claudius semel lustrum fecit. Postremum omnium lustrum 75um. Vespasianus v. ac Titus III. Coss. unaque censores peregerunt, anno U. C. 827. Falluntur ii, qui inter annum 684. quo L. Gellius ac Cn. Lentulus Censores lustrum condiderunt, et annum 726. Plura collegia censorum, lustra fecisse, dicunt.

Nam *post annum alterum et quadragesimum,* intermissum a censoribus lustrum Augustus et Agrippa peregerunt. Equidem censores intermedio tempore creatos, Romani scriptores produnt; sed ob dissensiones inter ipsum censum erumpentes, nullum lustrum finito censu, de more condere potuerunt.

Hinc Cicero lib. IV. Epist. penult. ad Atticum: 'Non enim te puto, de lustro, quod jam desperatum est, aut de judiciis, quæ lege Plotia fiant, quærere.'

Quo censa sunt] Civium nempe sex milliones, nongenta et quadraginta quatuor millia, 6,944,000.

i LXIX. *centena,* XLIV.] Convenit cum Cassiodori ratione, sexaginta

fuit. Haud multo post, flagitia uxoris noscere ac punire adactus, ut deinde ardesceret in nuptias incestas.[j]

26. Jam Messallina, facilitate adulteriorum[1] in fastidium versa, ad incognitas libidines[k] profluebat; cum 'abrumpi dissimulationem' etiam Silius, sive fatali vecordia, an imminentium periculorum remedium ipsa pericula ratus, urgebat. 'Quippe non eo ventum, ut senectam[2] Principis[l]

monium suum. Nam paucis interjectis diebus, conjugis suæ crimina cognoscere et castigare coactus est, ut postea conjugium incestum concupisceret.
—*Jam Messallina facilitate libidinum in satietatem flexa, ad insolitas voluptates præceps ferebatur, cum Silius* ipse *quoque instabat,* pelli debere omnem simulandi artem, *sive fatali amentia, sive quia crederet, impendentia discrimina non posse declinari nisi per ipsa discrimina;* instabat: etenim non eo usque pro-

1 Puteolanus et recentiores *adulterorum*. Emendandum *adulteriorum* optime vidit Ill. Huetius. Sic quoque habet editio princeps; innuitque Dio, LX. p. 666. De his vero Messallinæ adulteriis horrenda memorant Juvenalis, VI. 115. et seq. ejusque Scholiastes. Plin. X. 63. Aurel. Victor. in Claud. *Brotier.*—2 Mss. et Pichena *Senecta Principis opperiretur.* At cum in editione

NOTÆ

novem centena millia exprimentis: cum libris haud plane convenit, e quibus Vatic. ille fidus exprimere videtur *quinquaginta octo centena, et octoginta quatuor millia et* LXXII.

Nec miremur de granditate numeri: cum jam tunc sub Augusto (nondum tot populis in civitatem acceptis) censa reperiam quadragies centena millia.

Lapidis inscriptio, quam obtrudunt: TEMPORIBVS. CLAVDII. TIBERII. FACTA. HOMINVM. ARMIGERVM. OSTENSIONE. IN. ROMA. SEPTIES-DECIES. CENTENA. MILLIA. LXXXVII. parum vera aut fida mihi est: et tamen, cum de his saltem, qui arma ferrent, agat, nihil nobis obstat. *Lipsius.*

Essent septem milliones hominum, et insuper centum millia. 7,100,000. Sed parum fidus hic lapis, aut parum convenit cum Tacito.

Neque de civibus actu arma ferentibus id intelligi potest: nam et si haberent 30. legiones, hæ vel cum lixis aut hominibus qui inserviunt machinis et impedimentis, licet hi numero pares militi essent, non facerent tamen numerum trecentorum et sexaginta millium, 360,000.

Et esto par fuerit numerus auxiliarium aut sociorum; tamen armati illi non egredientur numerum septingentorum et viginti millium, 720,000.

j *In nuptias incestas*] Censor ipse puniebat *adulteria* uxoris, ut *incesta* mox ipse committeret.

k *Ad incognitas libidines*] Solitas libidines fastidiebat, ad novas et insolitas profluebat, adulteria nimis vulgaria jam et facilia, ut placerent. Optavit *nuptias*, et quidem *solennes*. *Nomen matrimonii concupivit*, ut quasi sibi arctius juvenem devinciret, ut tota toto adultero velut marito poti-retur. Ipsa strictius nomen et majorem solito adulterii pompam requisivit, quasi ad majorem cupidinem et incitatiorem voluptatem; vel ob celebritatem flagitii et infamiæ, quæ fastidiosis novam excitat libidinem: quod dixit Tacitus.

l *Ut senectam Principis*] Et ex se-

opperirentur: insontibus innoxia consilia; flagitiis manifestis[3] subsidium ab audacia petendum: adesse conscios, paria metuentes. Se cælibem, orbum, nuptiis, et adoptando Britannico paratum: mansuram eandem Messallinæ potentiam, addita securitate, si prævenirent Claudium, ut insidiis incautum, ita iræ properum.'[m] Segniter hæ voces acceptæ, non amore in maritum; sed, ne Silius summa adeptus[4] sperneret adulteram, scelusque, inter ancipitia probatum,[n] veris mox pretiis æstimaret:[o] nomen tamen matrimonii con-

gressos ipsos, ut expectarent senectutem Claudii; innoxias innocentibus artes, vim ex audacia sumendam: *præsto* adesse culpæ participes, par supplicium formidantes; sine uxore, sine liberis, se matrimonio, et asciscendo Britannico promtum: duraturam eandem auctoritatem Messallinæ, adjuncta incolumitate, si anteverterent principem, qui, ut falli dolo facilis, ita et in iram pronus erat. *His verbis parum attendit* Messallina, *non caritate in virum, sed ne Silius rerum potitus, contemneret adulteram, facinusque quod inter pericula sua approbasset ipse, vero postea animi judicio ponderaret ac libraret*: et *tamen*

principe sit *operirentur*, recte emendavit Puteolanus. *Senectam Principis opperirentur*. Idem.—3 Nicolaus Heinsius legebat: *flagitii manifestis*. Sic II. 85. 'delicti manifesta:' XIII. 26. 'criminum manifesti:' quod valde verisimile, quoniam ante dixit, 'insontibus innoxia consilia.' *Ryckius*.—4 Errat Cl. Ernestus, qui ita legi in editionibus omnibus ante Rhenanum scribit. In Mss. et editionibus veteribus *summam adeptus*. At cum duriora sint *summam adeptus, sperneret adulteram*, cum Beroaldo et recentioribus edidi *summa*. Brotier.—

NOTÆ

necta mortem opperirentur.

[m] *Iræ properum*] Sic Suet. Claud. 38. 'Iræ atque iracundiæ conscius sibi, utramque excusavit edicto: distinxitque, pollicitus, alteram quidem brevem et innoxiam, alteram non injustam fore.'

[n] *Scelusque, inter ancipitia probatum*] Id intelligebam de adulterio, nam supra; 'ne Silius summa adeptus, sperneret adulteram.' Alii intelligunt de cæde Claudii principis; nempe metuebat Messallina, ne Silius factus princeps, tum scelus adulteræ, seu cædem principis, *veris mox pretiis æstimaret*. Τὸ *scelus*, forte hic dictum ambigue, ita ut indefinite possit referri, vel ad adulterium, vel ad necem Cæsaris, vel ad utrumque simul; potuit enim Silius summa adeptus, tum adulterium Messallinæ, tum et cædem mariti et Cæsaris vero judicio pensare, et spernere adulteram atque homicidam. Tum potuit abdicare, et exturbare fœminam illam immanem et infamem; potuit utrumque scelus postea pensitare et ponderare justo judicio Silius, tum cum utrumque perpetratum esset, et fieri ultor ipse sceleris, quod in discrimine et inter ancipitia probasset. Nec desinebat esse id summum scelus, quamvis per illud summa adipisceretur juvenis: nec unquam clarior aut grandior apparet atrocitas facinoris, quam cum perpetratum est scelus; nec minus rea aut infesta mox juveni Messallina, quamvis sociatum crimini imperium adultero, velut in dotem, afferret.

[o] *Veris mox pretiis æstimaret*] Sic postea Nero scelus, quod inter anci-

cupivit, ob magnitudinem infamiæ,[p] cujus apud prodigos[q] novissima voluptas est. Nec ultra expectato, quam dum

conjugii vocabulum cupiit fœmina, *ob amplitudinem ignominiæ, quæ extrema voluptas est iis qui decus perdere ac prodigere amant. Nec ultra opperiens ipsa,*

NOTÆ

pitia probaverat atque amaverat, ut dominationis adipisceretur, veris mox pretiis æstimavit.

Sic ponderavit scelus Agrippinæ matris, nempe et adulterium quo Pallantem demeruerat, et veneficium quo Claudium occiderat, ut in se datum facinoris exemplum putaret.

Sic et Agrippina ipsa, postquam Britannicum occidit Nero, crimen illud etiam æstimavit, et in semet ipsam parricidii exemplum esse datum prævidit ipsa et intellexit.

Et veris mox pretiis æstimaret] Forte, ne Silius adulterium et cædem principis, veluti præludium et meditationem facinoris adversus semetipsum prævideret: quippe hinc *parricidii exemplum* intelligere potuit, ut habet Tac. l. XIII. ubi de Agrippina Britannicum veneno interceptum deflente. Est qui interpretetur de ipso Silio, hoc sensu: ne Silius scelus suum, quo nempe Claudium occidisset, corrupta uxore, inter pericula probatum, mox vero judicio æstimaret, ne agnosceret nempe magnitudinem facinoris, et in auctorem seu consultricem vindicaret, Messallinam nempe, ne in exemplum abiret scelus.

Æstimaret] Ne intelligeret Silius datum in se exemplum; ne nempe suo ipsius exemplo in ipsum uteretur pessima fœmina; ne eadem facilitate sperneret adulterum, qua virum. Accipere imperium, at absolvere dantem sic imperium vix potuit Silius. Pro tali munere etiam sine crimine dato, sæpe mors rependitur, pro tanto beneficio sæpe redditur exitium. Major est illa gratia, quam ut possit exsolvi; mox invisus qui talia dedit, et erit semper pro ratione, suprema ea lex regum, salus populi.

[p] *Ob magnitudinem infamiæ*] Elegantissima gnome; cujus acumen non cepit Ferretus. Explicat unus Seneca epist. 123. 'Nolunt solita peccare, quibus peccandi præmium infamia est:' ubi tamen male, et præter reliquum judicium, Pincianus, *in famâ est*, legi voluit.

Ita autem est: hominibus perditis, et ad flagitia projectis, ipsa infamia voluptas est. Audi Valerium Maximum, de Polemone, l. VI. cap. de mutatione morum: 'Perditæ luxuriæ Athenis adolescens Polemo, neque illecebris tantum, sed ipsa infamia gaudens.'

Ubi addo voculam e libro veteri, *neque illecebris ejus tantum*, sententia omnino volente. *Lipsius.* Satis intelligitur sententia Valerii Maximi, etiam si desit vox *ejus*.

[q] *Apud prodigos*] Intelligit projectos et præcipites in quodcumque genus libidinum. Prodigentia se extendit, non solum ad opes temere profundendas, sed etiam ad corpus insane vulgandum. Cum isti prodigi semel in libidines prorupere, gaudent, 'post omnia perdere naulum.' Et quid superest fœminæ amissa pudicitia, post cetera, an parcant decori? novissima voluptas magna infamia, reliquum pudoris post omnia profundunt, et post ceteras voluptates, hæc una superest delibanda voluptas, infamiæ magnitudo.

sacrificii gratia[r] Claudius Ostiam[5] [a] proficisceretur, cuncta nuptiarum solennia celebrat.

27. Haud sum ignarus, fabulosum visum iri, tantum ullis mortalium securitatis fuisse, in civitate omnium gnara et nihil reticente, nedum Consulem designatum,[s] cum uxore

quam dum Claudius Ostiam iret rei divinæ gratia, omnes quæ matrimonio celebrari solent, cærimonias usurpat.

Neque me latet, in fabularum miracula compositum illud videri posse, tantam ullis hominibus audaciam fuisse, in urbe cuncta sciente, et nihil silente: haud ego sum ignarus, vix creditum iri, quenquam mortalium, *nedum designatum consulem,*

---

5 Ita scripsimus semper apud nostrum pro *Hostiam:* quoniam nummi, et Inscriptiones pleræque apud Gruterum sic scribunt, et Dionysius Θύραν vertit. *Ryckius.*

NOTÆ

[r] *Sacrificii gratia*] Immo *rei frumentariæ* gratia, ait Dio: *pellicum* causa, Victor. Sed *sacrificium*, credo a Claudio institutum, *rei frumentariæ* causa in Castorum æde. Id enim numen ibi cultum, ventorum marisque causa.

Ita lego apud Ammianum l. XIX. in summa inopia frumenti, Tertullum, qui Præf. annonæ, 'apud Ostiam in æde Castorum sacrificasse, tranquillitatemque mare mollivisse.'

Id sacrum perpetuum fuit, et suspicor, a Claudio institutum, qui portum illum celebrem et pharum Ostiæ exstruxit. Celebratur solenni quadam lætitia, mense Maio: ideoque post sæculo *Maiuma* dictum.

Suidas: 'Festum celebrabatur Romæ mense Maio; tum enim ibant in urbem sitam in ora maris, quæ appellatur Ostia, qui primos honores in urbe seu magistratus obtinebant; oblectabantur ibi aquis maritimis, invicem se in eas projicientes.'

Julianus Cæsar in Antiochico: 'Unusquisque vestrum, privatim quidem in epulis et festis Maiumæ, opes ac pecunias perditis; at pro salute vestra, pro salute urbis nemo sacrificabit.'

Nec aliud intellexit Æthicus in Cosmographia: 'Tiberis insulam facit inter portam urbis et Ostiam civitatem, ubi populus Rom. cum urbis Præfecto, vel Consule, Castorum celebrandorum causa, egreditur solennitate jucunda.' Ubi vides Castorum solenne et Maiumam idem esse, Hanc originem Maiumæ, nec inscitam, nec alienam a vero puto. *Lips.*

[a] *Claudius Ostiam*] At Dio l. LX. Claudius rei frumentariæ explicandæ gratia Ostiam iverat: Messallina vero relicta Romæ, simulatione morbi, celebre convivium convocarat, συμπόσιόν τι περιβόητον συνεκρότησε, καὶ κῶμον ἀσελγέστατον ἐκώμασεν. Per *comissationem* Dio intelligit haud dubie simulacrum istud Vindemiæ, de quo Tacitus hic.

Ostiam] Ostia urbs Latinorum populorum in Latio, et ad oram maris Tyrrheni: hodie nomen antiquum retinet. Urbs est Campaniæ Romanæ, in statu Ecclesiastico. *Tillem.*

[s] *Nedum Consulem designatum*] Non beneficium principis exprobrat hic titulus Silio, sed personæ eminentiam respicit, in qua nihil esse poterat obscurum; adeoque magis mirum, et minus credibile sit, hujus loci hominem, eo vecordiæ fuisse progressurum,

Principis, prædicta die, adhibitis qui obsignarent,[t] velut

cum conjuge Cæsaris convenisse in manum *constituta die, invitatis qui signo suo*

NOTÆ

Ceterum quod oratio scabra et rudis Vertranio videtur, id facile vitaveris, si memineris, Taciti verba sic esse accipienda, ut ante *τὰ nedum consul. desig.* intelligamus *τὸ et quenquam:* quasi esset: *tantum ullis mortalium securitatis inesse*, et *in civitate omnium gnara, et nihil reticente*, quenquam, *nedum consulem designatum, cum uxore principis, &c. convenisse.*

His duabus voculis, per intellectum appositis, nihil restat difficultatis. *Gronovius.*

Nedum Consulem designatum] Hic sensus est; Haud sum ignarus, fabulosum visum iri, tantum ullis mortalium securitatis fuisse, ut talia auderent; *et nedum*, id est, et nequidem, id creditum iri de consule designato, de quo major fama foret in urbe.

Non me latet, *fabulosum visum iri tantum ullis mortalium securitatis fuisse*, ne quidem, et minus etiam consularibus viris, et ipsis principibus civitatis, qui quo magis evecti, tanto magis Cæsarem observare ac metuere debent; haud ignoro, vix creditum iri *tantum ullis mortalium securitatis* fuisse, tantum abesse, ut credatur, consulem designatum id ausum esse in urbe, omnia resciente et nihil reticente.

Nedum Consulem] *Haud sum ignarus, fabulosum visum iri, tantum ullis mortalium securitatis fuisse*, ut talia auderent, præcipue *in civitate omnium gnara*, et omnia resciendi differendique rumoribus avida, *et nihil* vel etiam principum *reticente.*

Haud sum ignarus fabulosum visum iri quenquam mortalium, nedum consulem designatum, ausum esse convenire *cum uxore principis, &c.* idque minus credi posse de tali viro.

Id minus audere debuit consul designatus, quam quisquam mortalium, quippe propter splendorem nominis ac dignitatem, minus ignorari, aut potius nequaquam sileri, nequaquam latere potuit.

[t] *Adhibitis qui obsignarent*] Veterum nuptiis testatio interposita est, quod *liberorum quærendorum causa convenirent:* cujus prætextu Sejanus codicillis ad Tiberium supra Annali IV. tegit cupidinem. Et ejusdem testationis quædam vestigia remanent in institutionibus Ulpiani, titulo de Latinis.

Eam vero interponi apud acta magistratus existimavi in eo, de jure liberorum: quod crederem adhuc, nisi Taciti locus hic esset, qui docet adhibitos signatores, qui obsignarent, animo suscipiendorum liberorum in matrimonium conveniri.

Hinc igitur mecum addiscet studiosus, testationem coram signatoribus factam esse, et insertam instrumentis dotalibus, sive tabulis dotis: quas antequam uxor in domum viri deduceretur, vel ipsi auspices, ut ait Tranquillus, vel signatores obsignabant, qui in domum mulieris cum auspice convenerant. Eo illud Juvenal. Sat. x. 'Veniet cum signatoribus auspex.' Quintus item Cervidius Digestorum libris *signatorum* meminit, qui sacculum cum pecuniis testato depositum, et dotis tabulas consignarent. 8. D. de lege commissoria, et 66. D. de donationibus inter virum et uxorem. *Vertran.*

Fallitur, ut puto, cum dicit de Sejano, petivisse nuptias Livillæ *quærendorum liberorum causa.* Id fuisset inutile, et summæ impudentiæ in municipali illo ministro. Nam qua

suscipiendorum liberorum causa,[u] convenisse:[v] atque illam audisse Auspicum verba,[w] subisse,[1 x] sacrificasse apud

munirent nuptiales tabulas, *quasi procreandæ sobolis gratia; atque ipsam* nuptiarum *auspices audivisse, subisse, rem divinam fecisse, accubuisse* epulis *inter convi-*

1 Forte an *nupsisse*, inquit Lipsius; id est, solenni luteo flammeo, qui mos novis nuptis, faciem velasse. *Subisse* intelligit Gronovius, quasi Messallina

NOTÆ

alia causa appetiisset matrimonium Sejanus? forte petebat tantum id decus, suorum liberorum, quos ex Apicata tulerat, protegendorum causa; hoc dico, non prorsus contendo.

[t] *Adhibitis qui obsignarent*] Sueton. Claud. 29. 'Illud omnem fidem excesserit, quod nuptiis, quas Messallina cum adultero Silio fecerat, tabellas dotis et ipse consignaverit: inductus, quasi de industria simularentur, ad avertendum transferendumque periculum quod imminere ipsi per quædam ostenta portenderetur.' Ex fide historiæ id traditum non putavit Tacitus, alioqui non omisisset: id certe fictum ex ingenio talis Cæsaris videtur; sic multa Suetonio tradita omittit sæpe, non sine summo judicio, Tacitus.

[u] *Suscipiendorum liberorum causa*] Ea formula in nuptiis legitimis solennis, ad conjugii verum finem. 'Nec enim ob aliud,' ait Augustinus, 'fœmina nubit, quam, ut mater fiat:' unde et matrimonium ominis causa dictum. Ideo Græci definiunt: γάμον, id est, matrimonium, σύνοδον ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, κατὰ νόμον, ἐπὶ γνησίων τέκνων σπορᾷ· id est, 'conjunctionem viri et mulieris, juxta legem, ad legitimorum liberorum procreationem.' Et apud Athenienses, ait Isidorus Pelusiota l. III. Epist. 243. 'Legitima conjunctio ad seminandos liberos dicebatur fieri.' Menander etiam apud Clementem: 'Legitimorum filiorum procreandorum causa, do tibi filiam meam.'

Et Augustus senile quoddam conjugium injustum pronuntiavit, 'quoniam non quærendorum liberum causa initum,' ait Valerius VII. 7. In ipsis autem tabulis ea verba solita exprimi. Augustin. l. XIV. de Civit. 'Quid concubitus conjugalis, qui, secundum matrimonialium præscripta tabularum, procreandorum fit causa liberorum?' Adde et Sueton. Jul. cap. 51. *Lipsius.*

[v] *Convenisse*] Sic dicitur veluti formula solenni, *in matrimonium cum viro convenire*, vel *convenire in manum viri*, vel *convenire in manum*, tantum.

[w] *Audisse Auspicum verba*] De auspicibus in nuptiis fit etiam mentio l. XV. Ad hunc morem, in gratiam juniorum, subjiciam verba Ciceronis de Divinat. l. I. 'Nihil fere quondam majoris rei, nisi auspicato, ne privatim quidem gerebatur, quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui re omissa nomen tantum tenent.'

Idem tradit Valer. Max. II. 1. de nuptiis. Addam etiam hoc, auspices deinde alio vocabulo a Græcis ducto, *paranymphos* appellatos, qui ex parte viri nuptiis intererant: ut *pronubas*, quæ ex parte uxoris. *Pichena.*

Subisse verba, videtur dici, cui alius verba præivit, Vide observat. II. 4. *Gronovius.*

Auspicum verba] Auspices vocat Plutarchus τοὺς ἐπ' οἰωνοῖς ἱερεῖς, et Valer. Max. II. 1. 'Apud antiquos non solum publice, sed etiam privatim nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumto; quo ex more nuptiis

NOTÆ

etiam auspices nunc interponuntur: qui quamvis auspicia petere desierint, ipso tamen nomine, veteris consuetudinis vestigia usurpant.'

Auspicum. Cic. de Divinat. l. 1. 'Nihil fere quondam majoris rei, nisi auspicato, ne privatim quidem gerebatur. Quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui re omissa nomen tantum tenent. Nam ut nunc extis, quanquam id ipsum aliquanto minus quam olim, sic tum avibus magnæ res impertiri solebant.'

[x] *Subisse*] Verbum *subisse*, corruptum judico. Forsan *nupsisse*, id est, solenni luteo flammeo, qui mos novis nuptis, faciem velasse. Scripsi et sensi ita olim: at nunc delibero etiam atque etiam, et ambigo, an *subeundi* verbum non hic germanum et inter legitima nuptiarum.

Quintilianus suspicionem facit in sermone Declamationis 257.: 'dicit pars diversa: Non fuisti uxor, non subsisti cum illo:' legerim, *non subiisti*. Et subitionem hanc intelligam, sive cum deducta subiret mariti domum, sive de jugo; modo is ritus tamen satis certus sit. *Lipsius*.

Subisse] Vertunt, *consensisse*, sed ex suo ingenio, et puto, quid altius repetitum ex antiquis moribus seu solennitatibus nuptiarum.

Subiisse] Usurpatum, ut vitta purpurea, candido colore distincta, aut veste versicolori, sicut apud Latinos in usu erat, nova nupta, sponsusque amiciantur, aut *jugum* pariter subeant.

Quare Juno *jugalis* dicta; quasi æquissimo jure et concordibus animis invicem necterentur, societasque et communicatio vitæ coita foret.

Vel caput obnubant, ut veteribus mos erat, unde *nuptiæ*.

Itaque τὸ *subisse*, intelligam de *flammeo*, quo caput obnubebant conjuges; de quo sic Petronius: 'Consurrexi ad officium nuptiale: jam Psyche puellæ caput involverat flammeolo.'

Vel de alia veste seu velo aliquo, quod utrique conjugi imponeretur: forte ad instar jugi, quod ipsi ex æquo subirent, unde conjuges dicti.

Vel intelligam de ritu antiquo illo, quo veluti per vim auferebatur, rapiebaturque nova nupta in domum mariti; quem morem retulit Plutarchus in Romulo, ubi de raptu Sabinarum agit: 'Manet etiam nunc mos ille Romæ; nempe sponsam, non per seipsam transire ultro limen domus mariti sui, sed raptam atque ablatam inferri, quia tum Sabinæ puellæ per vim ablatæ, nec ultro domos virorum ingressæ essent.'

Si tamen sequimur ordinem cærimoniæ et verborum Taciti, videbitur exprimi ritus, qui præcedat sacrificium; ita ut de flammeo illo, seu vitta jugali capi possit. Quippe *auspicum verba* haud dubie aliquid innuebant de tali coitione: sub idem jugum ac utrumque sponsum conjungebant, et conjunctionem maritalem denotabant.

Τὸ *subire*, absolute et simpliciter de *nuptiis* dictum; ut in religione ut in re gravi, forte ut in jugo, omnium quæ subeantur, gravissimo.

Subiisse] Videtur ille ritus præcessisse sacrificium, aut saltem simul una celebratum: neque enim intelligam de toro convivali aut geniali, quem subiret nova nupta. Petron. 'Imperavi Githoni, ut raptim grabatum subiret.'

Neque etiam *subire*, fuerit, sequi auspices præeuntes ritum, seu repetere eorum verba solenniter; ita ut nulla syllaba excideret sponsa. 'Auspices nomen tantum tenebant,' ait Cicero, et quis dicat *subire* pro sequi? forte tamen præibant auspices, eorumque verba repetebat sponsa.

Quisquis fuerit ille ritus, subisse,

Deos: discubitum inter convivas:[y] oscula, complexus: noctem denique actam licentia conjugali. Sed nihil compositum miraculi causa, verum audita scriptaque[z] senioribus[z] tradam.[a]

cas; basia, amplexus: demum noctem transactam fuisse *licentia maritali. Sed nihil adornatum ostentui, aut in admirationem, verum scribam ea quæ vetustiores audivere et memoravere.*

subierit verba, quæ auspex præivit. Cl. Chiffletio *subisse* idem est, ac *Capitolium ascendisse.* Sed *subisse* videtur esse vox nuptialis; quod postea et Lipsio placuit. *Brotier.*—2 Amicus legebat, *audita adsertaque.*

NOTÆ

essentialis fuit conjugio, ut patet ex argumento Quintiliani, 'uxor non fuisti, non subiisti.'

Probat valide argumento, non fuisse nuptam, quia non *subiisset*: quod intelligi forte possit de limine, quod subiret sponsa raptim pertransiens, quasi raperetur, et vi auferretur.

Præsertim si constet de illo ritu, quo morem fuisse dicunt sponsæ ungendi limen domus; unde et dicta sit *uxor*, quasi *unxor* ab ungendo.

Hinc forte duxerit argumentum suum Quintilianus: 'non fuisti uxor, non subiisti,' limen mariti non unxisti.'

[y] *Discubitum inter convivas*] Et quidem forma nuptiali: quæ volebat, ut nova nupta in gremio mariti jaceret. Morem eum exprimit Juvenalis: 'Ingens Cœna, sed et gremio jacuit nova nupta mariti.'

Quasi ecce id inter solennia nuptiarum. Apuleius de nuptiis Psyches: 'Accumbebat summum torum maritus, Psychen gremio suo complexus.' Ideo recte in Catullo: 'Aspice intus ut accubans Vir tuus Tyrio in toro Totus immineat tibi.'

Nec recte magnus ille censor, quem unum æmulor mirorque, *Aspice imus* emendavit. *Imusne* in illo geniali suo epulo maritus? immo *summus*, vel Apuleio teste. Intus accubare, ut intus canere. Interior autem maritus, respectu sponsæ, ad quam hic sermo: si quid tamen mutandum, legerim *unctus*: qui mos Romanus in omni convivio solenni. *Lipsius.*

Discubitum] In sinu sponsi nempe; nimirum maritus superiori loco, et uxor inferius posita in sinu mariti, velut acquiescebat: quare addit Tacitus, 'oscula, complexus,' &c.

Discubitum inter convivas] Hæ nuptiæ haud dubie celebratæ in domo Silii mariti, ubi omnis paratus regius, ut nec assisterent, nisi vocati et jucundi amici. Itaque et hic vindemia celebrata, et hinc, ut puto, *subisse* intelligi potest de limine domus mariti, quo nupta ducebatur.

Inter convivas: oscula] Nempe nuptæ accumbebant, et velut acquiescebant reclinatæ, et in sinu maritorum repositæ: unde oscula, complexus, et cetera licentiæ maritalis.

[z] *Audita scriptaque senioribus*] Nulla hic difficultas: nam vel seniores alii audire potuerunt, alii vero scribere; vel iidem seniores hæc audire, et simul scribere potuerunt.

[a] *Tradam*] Magis pro mente, *trado*; jam enim illa incredenda scripsit. *Lipsius.*

Intellige *jam tradam*, vel statim traditurus sum, vel sic *audita, &c.* tantum trado, tradamque.

28. Igitur domus Principis[b] inhorruerat: maximeque, quos penes potentia, et, si res verterent, formido, non jam secretis colloquiis, sed aperte fremere, 'Dum histrio[c] cubi-

Igitur familia Cæsaris abominata erat facinus, *et præsertim* ii *qui auctoritate præpollebant, et* ad quos, *si transferretur imperium*, præcipue *spectabat metus, non amplius arcanis sermonibus, sed palam indignari;* Ignominiæ quidem labem

NOTÆ

[b] *Domus Principis*] Id est, præcipui ministri, et præsertim liberti, qui in intima amicitia et flagrantissima gratia principis: nam præcipue libertos suspiciebat Claudius, ut Posidonem, Felicem, quem Judææ præposuit, Harpocram, Polybium a studiis, Narcissum ab epistolis, Pallantem a rationibus, Callistum prioris aulæ, nempe Caligulæ, peritum. Ad hos maxime res spectabat, si ad Silium transiisset principatus cum Messallina.

[c] *Dum histrio*] *Dum industria cubiculum;* sic in veteribus libris. Lege: *Dum histrio cubiculum principis exultat, viro dedecus illatum quidem, sed excidium procul abfuisse.*

Exultare proprium histrionis, ἐξορχεῖσθαι. Inde eleganter, *cubiculum principis exultare*, de eo qui torum ejus persultabat, et uxorem stuprabat.

Exultare, idem quod *desultare*, vel *persultare*. Festus: 'Redantruare, dicitur in Saliorum exultationibus:' ubi *exultationes* sunt ὀρχήσεις vel ὀρχήματα.

Hoc est igitur, quod querebantur domestici principis, quibus volentibus non erat matrimonium palam contractum Messallinæ et Silii: nam antea cum histrio inter adulteros Messallinæ, cubiculum principis persultaret, viro quidem dedecus illatum, sed abfuisse excidium.

Discidium etiam legi potest, et etiam, *hero quidem dedecus illatum;* nam de domo principis erant, qui ista loquebantur, et hoc verius puto. *Salmasius.*

Legunt alii, *viro*, alii, *hero;* sed ne quid dissimulem, τὰ et *hero* et *viro* et *adulterio* extra corpus orationis eminere, et supervacua mihi esse videntur. Simplicissimum vero: *dum histrio cubiculum principis exultaverit, dedecus quidem illatum, sed excidium procul abfuisse.* Illud Salmasii eruditum, *exultare* esse ἐξορχεῖσθαι.

Quod melius intelliges, ubi consideraveris, quæ vir insignis Hen. Salivius notavit ad Chrysostomum in Psalmos, eo verbo usos veteres, Andocidem, &c. et recentiores Lucianum, Plutarchum, Chrysostomum, pro καταισχύνειν, ὑβρίζειν· metaphora sumta ἀπὸ τῶν ἐμπομπευόντων τὰ μυστήρια. Ut idem sit Divo Chrysostomo: ἐξορχήσασθαι τὴν πολιτείαν τὴν πατρῴαν 'Exultare et spernere patriæ leges:' quod Maccab. I. Βεβηλῶσαι τὰ σάββατα καὶ ἑορτὰς, καὶ μιᾶναι ἁγίασμα: 'Profanare ac violare sabbata et festa, et sanctum polluere.' Quanquam ipsum illud ἐξορχεῖσθαι τὰ μυστήρια, etiam translatum putem: et omnia ista dici ex eo, quod saltabatur in scena; ita ut ἐξορχεῖσθαί τινα sit κωμῳδεῖν. *Exultare aliquem*, sit: *illudere.*

Proprie exultantur οἱ κωμῳδούμενοι et τὰ κωμῳδούμενα; *qui* vel *quæ ridentur, seu traducuntur in Comœdiis.* Quemadmodum *saltatur fabula, Cyclops, Niobe;* quemadmodum *canticum desaltatur.*

Quæ ab histrionibus et mimis in pulpito repræsentantur, publicantur utique atque invulgantur; inde ἐξορχεῖσθαι τὰ μυστήρια dicuntur, *insultare seu illudere mysteria*, οἱ ἐξαγορεύοντες, qui

culum Principis insultaverit,[1] dedecus quidem illatum; sed discidium[2 d] procul abfuisse: nunc juvenem nobilem, dignitate formæ, vi mentis,[3 e] ac propinquo Consulatu, majorem

impressam atque inustam *Cæsari*, dum mimus illusit thalamo, toroque principis; sed tamen perniciem procul abfuisse: nunc adolescentem stirpe

1 Locus omnino corruptus in Mss. Alii *dum instruo cubiculum Principis exultavero;* sic et editio princeps. Alii *dum industria cubiculum Principis occulit adulteros*, ut et Puteolanus. In Ms. Bodl. cum scriptum esset, *dum industruo*, librarius margini adjecit, *dum intus clauso cubiculo Principis.* Felicior sane Franciscus Medicis, qui cum in Ms. Flor. legeret *dum histrio . . . exultavero*, melius divinavit, *dum histrio cubiculum Principis persultaverit.* Quod Pichena ceterique recentiores recepere. Pro *persultaverit* tentabat Cl. Chiffletius *insultat.* Si mutandum, mallem *insultaverit.* At æque probabilis Medicea emendatio. *Brotier.* Gronovius et Ryckius edunt *exsultaverint;* Brotierus et Homerus *persultaverint.*—2 Brotier. *sed excidium.* In Ms. Flor. *Sed et scidium.* Unde Pichena *sed discidium.* Melius ceteri *sed excidium.* Idem.—3 Ita Mss. Male Puteolanus *juventa.* Supra in plerisque Mss. *dignitate forma.* Bene Lipsius et recentiores *dignitate formæ.* Brotier.

NOTÆ

evulgant: et sic derisui habent ac ludibrio: inde ἐξορχεῖσθαί τινα est ὑβρίζειν, προπηλακίζειν· *exultare aliquem*, est, *illudere, conviciari.*

Hinc etiam Tacitus sumsit, ut diceret *exultari* ab histrione *cubiculum principis*, id est, infamari, inhonestari, contaminari, conspurcari: quorum verborum aliquo, aut simili usus fuisset, si de quovis alio homine quam scenico loqueretur.

Artificium hominis, et genus vitæ impetrarunt, ut hoc verbum mallet Tacitus, qui ubique decora personis animadvertit et tribuit.

Nec Lucilius aliter multo videtur dixisse apud Nonium: 'Debelles me, atque deuras, exultes, solicites.'

Dum histrio cubiculum principis polluit, et in eo quasi in scena exultat, *dedecus quidem illatum*, intelligo, *domui.* Itaque placet, *excidium*, non *dissidium*, seu *discidium.*

Et hoc ipsum *exscidium* grandius, quam *exitium.* Horatius: 'concidit auguris Argivi domus, ob lucrum demersa excidio.' *Gronov.*

Exultaverit] *Exultare*, est gaudio exilire, velut ovando, et quasi triumphata pudicitia fœminæ, et hic quidem regum reginæ se victorem gloriosum ferre.

Legit Pichena *persultaverit*, quod magis Latinum putaverim; *exultare* Græcum nimis videatur.

[d] *Discidium procul abfuisse*] Vulgo *exscidium:* Flor. *sed et scidium.* Unde veram lectionem suspicor, *sed dissidium.* Pichena.

Immo potius *exscidium* legi debet: hoc magis Mss. et voci *dedecori* convenit. Sic melior et validior sensus: fuisse quidem *dedecus* illatum, at *exscidium procul abfuisse.*

Exscidium] Procul abfuisse exitium principis, et principatus reique Romanæ.

[e] *Vi mentis*] Non solum forma præcellebat Silius, sed etiam ingenio et eloquentia; nam supra facunde invehitur ipse consul designatus in advocatos qui pecuniam donumve

ad spem[f] accingi: nec enim occultum, quid post tale matrimonium superesset.' Subibat sine dubio metus reputantes, 'hebetem Claudium et uxori devinctum, multasque mortes jussu Messallinæ patratas.' Rursus ipsa facilitas Imperatoris fiduciam dabat, 'si atrocitate criminis prævaluissent, posse opprimi damnatam antequam ream.[g] Sed in eo discrimen verti, si defensio audiretur, utque clausæ aures etiam confitenti forent.'

29. Ac primo[h] Callistus,[i] jam mihi circa necem C. Cæ-

illustrem, forma corporis insignem, vi ingenii, atque proximo consulatu, majus ad fastigium præparari; nec enim incertum *esse*, quid post tales nuptias destinaretur. *Incessebat haud dubie formido, cum revolverent animis*, stupidum esse Claudium et fœminæ addictum, plurimasque cædes imperante Messallina perpetratas. *Sed aliunde ipsa simplicitas principis spem addebat*, si semel enormitate sceleris præpollnissent *apud ipsum*, posse damnari et perimi *Messallinam*, priusquam ream aut convictam. Sed in eo periculum esse, si se defendens ipsa audiretur, et *necessarium esse*, ut obstructæ aures *principis*, etiam confitenti *scelus*, forent.

Et initio Callistus, jam mihi memoratus, cum cædem Caligulæ traderem, et Nar-

NOTÆ

acciperent ad causam orandam; 'discors Suilio Silius acriter incubuit, veterum oratorum exempla referens,' &c.

[f] *Majorem ad spem*] Nempe, quam consulatus, quem jam habebat Silius. Consulatu ipso ad principatum accingebatur. Dos quippe talis matrimonii imperium fuisset, et forte non sine consilio eum ad consulatum evexerat Messallina.

[g] *Antequam ream*] Antequam audiretur Messallina, priusquam rea se defenderet. Inprimis enim cavendum fuit, ne defensio audiretur, et ne aures confitenti Cæsar præberet; Claudius enim simul eam audisset, et absolvisset.

[h] *Ac primo*] Primum inter se consultavere tres potentissimi liberti Cæsaris, Callistus, Narcissus, et Pallas. At postea abscedentibus Callisto et Pallante, perstitit Narcissus, id solum immutans de primo consilio, ne moneret Messallinam, idque prudenter. Nam alias in ipsum tota scena convertebatur. Infra Tacit. 'Verterat pernicies in accusatorem.'

[i] *Callistus*] De quo Plin. XXXIII. 10. ubi de Crasso: 'In agris suis M. M. sestertium possedit, Quiritium post Syllam ditissimus. Nec fuit satis, nisi totum Parthorum esurisset aurum: atque ut nomen quidem optimi occupavit (juvat enim insectari inexplebilem istam habendi cupidinem), multos postea cognovimus servitute liberatos opulentiores, pariterque tres Claudii principatu, Pallantem, Callistum et Narcissum.' M. M. sunt 5000000. coronati.

Et lib. XXXVI. 7. 'Variatum in hoc lapide postea est. (Sudinem intelligit, genus marmoris.) Namque pro miraculo insigni quatuor medias (columnas) in theatro suo Cornelius Balbus posuit. Nos ampliores triginta vidimus in cœnatione, quam Callistus Cæsaris Claudii libertorum potentia notus, sibi ædificaverat.'

Hic, teste Dione, fuit conscius conjurationis adversus C. Cæsarem cum

saris narratus,[j] et Appianæ cædis molitor[k] Narcissus, fla-

cissus qui Appio Silano *necem paraverat, et Pallas, qui tum temporis maxima*

NOTÆ

Eparcho, occultus tamen, ut puto: nam Cassius Chærea et Cornelius Sabinus militares viri cædem peregere.

[j] *Circa necem Cæsaris narratus*] C. Cæsaris Caligulæ: cujus necis conscius particepsque fuit hic libertus, narrante Josepho XIX. 1. scilicet autem, Tacitum hoc narrasse in libris qui de Caligula. *Lipsius.*

Ac primo Callistus] Pallas, Callistus, et Narcissus, 'quos penes potentia, et, si res verterent, formido,' cognito Messallinæ facinore, primum inter se consultavere, an retraherent Messallinam ab illo perdito amore, idque minaciis intentis de tota re Claudio manifestanda.

Sed animadverso, non leve illinc periculum, post illa disceptant, num potius sit eam apud maritum deferre. Verum et hinc periculis imminentibus, Pallas et Callistus missa utraque faciunt, diversis de causis.

At Narcissus persistit in posterioribus consiliis, scilicet in *accusatione*, uno tantum immutato: hoc est, destinavit Messallinam pervertere secreta delatione.

Verum enimvero, quænam horum supina stultitia (dicat aliquis) minis eam sperare ab amore Silii deterrere, cui adeo vilis maritus, ut nuptias in propatulo celebrare sit ausa?

Respondet pro me Suetonius in Claud. 29. docetque, ad maritum fallendum non eam omnem prætextum flocci fecisse: 'Nam illud omnem fidem excesserit, quod nuptiis quas Messallina cum adultero Silio fecerat, tabellas dotis et ipse consignaverit,' &c. *Salinerius.*

Callistus, &c. narratus] De ejus ingenio, indole, fortuna, gratia, et etiam forte consultis, et societate ejus cum his qui odissent Caium, antea scripserat Tacitus.

Cæsaris] Lege, vel intellige, C. Cæsaris. Caligulam intelligit, cujus cædis conscius Callistus. Vide Josephum.

[k] *Appianæ cædis molitor*] Vide Sueton. cap. 37. in cujus verbis: 'Nec multo post ex composito irrumpere Appius nunciatus, cui pridie ad id temporis ut adesset præceptum erat: quasi plane repræsentaretur somnii fides, accersi statim, ac mori jussus est;' sed menda est.

Quo enim accersi jubetur, qui jam aderat? Non fugit Torrentium, qui ex libris legit, *arcessi*, pro accusari, ut interpretatur. Mihi *arceri* verum videatur: ut exclusum eum a Claudio intelligamus, nec admissum. Transcripserim etiam, *arceri, ac statim mori.* Historiam pete a Dione. *Lips.*

Appianæ] Apud Sueton. *accersi, ac statim mori jussus est*, accersi nempe in cubiculum Cæsaris, Messallina coram, et Narcisso delatoribus, ac satellitio, ubi statim mori jussus est, tanquam sceleris manifestus, ut supra Valerius Asiaticus.

Sic intra domum sæviebat Claudius. Quod flagitium aversatur Nero infra XIII. 4. 'Non enim se negotiorum omnium judicem fore, ut clausis unam intra domum accusatoribus et reis, paucorum potentia grassaretur.'

Mane ad fores palatii *accedebat* Appius; *cui pridie ut ad id temporis adesset præceptum erat.* Statim nuntiatur Claudio irrumpere, accersitur in cubiculum, damnatur, et mori jubetur.

Appianæ cædis] Ex composito inter doli seu sceleris artifices pridie adessé

grantissimaque eo in tempore gratia Pallas[l] agitavere, 'num Messallinam secretis minis[m] depellerent amore Silii, cuncta

gratia apud Cæsarem florebat, simul *consultavere;* an occultis minis Messallinam

NOTÆ

jussus erat Appius; itaque mane die sequenti noctem somniorum, adest miser et doli inscius, intrat palatium.

Nempe, ut constaret somnium, Claudio ultro stupenti jam narratum; jamque ultro trepidanti, *irrumpere* ex composito nuntiatur, quasi ad cædem veniret, ut sic pavidum ingenium magis exterrerent.

Itaque cum ingressus esset tantummodo Appius atrium seu vestibulum palatii, et nemo introduceret ad principem; quia nempe spatium esse debuit, quo scenam criminis adornarent mali ministri; cum adhuc narrarent somnium suum, hoc ipso nuntiatur Appius *irrumpere*, (non dicunt *ingredi*) quo vim denotabant, et statim a loco in quo stabat, accersitur et introducitur in cubiculum Claudii, quo talia negotia pro more transigebantur, ut supra de Asiatico vidimus.

Ibi statim damnatur, nulla data copia senatus, et mori jubetur: id est, liberum ei mortis arbitrium permittitur, quasi per clementiam principis. Sic illudebant pessimi *magistri dominationis* Urbi, orbi, senatui, legibus, Principi, Reipublicæ.

Appianæ cædis] Sueton. Claud. 37. 'Pari modo oppressum ferunt Appium Silanum; quem cum Messallina et Narcissus conspirassent perdere, divisis partibus, alter ante lucem similis attonito, patroni cubiculum irrupit, affirmans, somniasse se, vim ei ab Appio illatam: altera in admirationem formata, sibi quoque eandem speciem aliquot jam noctibus obversari retulit. Nec multo post ex composito irrumpere Appius nunciatus, cui pridie ad id tempus ut adesset præceptum erat: quasi plane repræsentaretur somnii fides, arcessi statim, ac mori jussus est.'

[l] *Pallas*] De quo sic Plin. xxxv. 18. 'Hoc est insigne venalitiis gregibus, opprobriumque insolentis fortunæ, quod et nos adeo potiri rerum vidimus, ut prætoria quoque ornamenta decerni a senatu, jubente Agrippina Claudii Cæsaris, viderimus libertis: tantumque non cum laureatis fascibus remitti illo, unde cretatis pedibus advenissent.'

Pallas] Is *a rationibus* libertus. Gallice, *Surintendant des Finances.* Non præcipua seu superiori auctoritate, ut voluit interpres noster, sed maxima auctoritate fuit, ut et alii. Nam Callistus et vel alii non inferiores.

Flagrantissima gratia ii omnes, pro suo quisque ordine et munere. Designat illos aliquo speciali addito Tac. ut distinguat. Callistus *jam narratus* antea; Narcissus Appii nece insignis; Pallas maxima gratia. Attamen Narcissus *secundum Pallantem et Callistum* agebat infra cap. 38.

[m] *Num Messallinam secretis minis*] Nuptiis Messallinæ cognitis, inhorruere omnes principis domestici, quia exitium principi imminere necessario videbant. Admoneri principem intutum, recordantibus potentiam uxoris, cujus vi tot proceres morti dati.

Rursus facilitas principis spem faciebat opprimendæ uxoris, si prævenirent; sed in hoc metus, ne uxorem quamvis accusatam audiret, antequam perderet: quod si fieret, eadem periculum vertebat in accusatores.

alia dissimulantes:' deinde metu, ne ad perniciem[n] ultro traherentur, desistunt: Pallas, per ignaviam; Callistus, prioris quoque regiæ[o] peritus, et potentiam cautis,[p] quam acribus, consiliis tutius haberi. Perstitit Narcissus, et,[1]

absterrerent a cupidine Silii, cetera reticentes, velut ignari; *postea veriti, ne exitium sibi ipsi pararent, rem deserunt: Pallas per inertiam; Callistus superioris etiam aulæ gnarus,* sciensque *auctoritatem servari tutius callidis, quam violentiori-*

1 *Narcissus, solum* edidit Rhenanus, Beroaldus interjecta copula *et, solum.*

NOTÆ

Eo metu fiebat, ut ad aliud consilium descenderent, si sine accusatione Messallinæ possent avertere exitium a capite principis.

Id videbatur fieri posse, si ab amore Silii eam absterrerent; quod secretis minis tentandum primo censuerant liberti, injecto metu, nisi adulterum relinqueret, dicturos principi.

Rursus hoc consilium periculosum visum, ne impotens mulier ultro monitores in exitium raperet.

Ita in tanto consiliorum æstu, destitere prorsus ab omni incepto Pallas et Callistus, expectaturi, quid fors ferret: Pallas ignavia, Callistus prudentia.

Solus Narcissus perstitit in amoliendo periculo, quod imminebat capiti principis; sed usus priore consilio, præveniendi adulteram apud aures principis: alterum consilium aspernatus, minis absterrendæ Messallinæ; ne exinde ipsa suspicaretur accusaturum, et occuparet. *Mercerus.*

Secretis minis] Non *minis* viri, ut volunt, sed tamen nomine viri, aut saltem quasi nomine viri, minas illas intentaturi erant potentes liberti; aut potius suo nomine, qui se delaturos principi tale scelus minarentur. Neque etiam talibus fœminis accusatores deerant.

[n] *Ne ad perniciem*] Ne sibimet ipsis perniciem molirentur; quis enim admoneat præpollentem impudicam, et eam depellere a libidine conetur, nisi proprio exitio?

Quis exprobrare audeat talia flagitia? Qui monet, facinus objectat; hinc Narcissus valde cavet, 'ne quo sermone præsciam criminis et accusatoris faceret.' Nam 'mulier sævissima tunc est, Cum stimulos odio pudor admovet.'

[o] [*Prioris quoque regiæ*] Sub Caio apud quem in gratia potentiaque fuit. Dio ubi de Domitio Afro, l. LIX. Et eleganter Seneca epistola quadam: 'Stare ante limen Callisti dominum suum vidi, et eum qui illi impegerat titulum, qui inter ridicula mancipia produxerat, aliis intrantibus excludi.'

Sed fuit non minus magnus apud Claudium: estque ille ipse, cui Scribonius Largus medicus ejus ævi, opus suum inscribit, et appellat C. Julium Callistum. *Lipsius.*

[p] *Cautis*] Hinc, ut puto, patet, scripsisse alibi Tacitum, fuisse Callistum inter conscios conjurationis adversus Caium, non aperte, sed occulte, et *cautis consiliis* favisse percussoribus. Nam alioqui non eum in aula tolerasset Claudius, qui mortem Caligulæ in quosdam vindicavit, præsertim quia etiam postulasse mortem suam conjuratos compererat.

solum id immutans, ne quo sermone præsciam criminis[q] et accusatoris faceret, ipse ad occasiones[r] intentus, longa apud Ostiam Cæsaris mora, duas pellices, quarum is corporibus maxime[s] insueverat, largitione ac promissis, et, uxore dejecta, plus potentiæ ostentando, perpulit, delationem subire.

30. Exin Calpurnia (id pellici nomen) ubi datum secretum, Cæsaris genibus provoluta, 'nupsisse Messallinam Silio,' exclamat: simul Cleopatram, quæ idem opperiens astabat, 'an comperisset,' interrogat:[t] atque illa annuente,

bus consultis. Perseveravit Narcissus, et unum illud invertens, ne ullo colloquio Messallinam *præmoneret sceleris et delatoris. Ipse occasionibus invigilans, cum diu moraretur Claudius apud Ostiam, duas concubinas, quarum cupidine præsertim tenebatur* Cæsar, *pecunia et promissis, et, conjuge deturbata, majorem* ipsis *auctoritatem* fore *demonstrans, eas incitavit, ut hanc accusationem susciperent.*

Mox Calpurnia, (sic concubina vocabatur,) simul ac remotis arbitris potuit, *procidens ad genua principis, exclamat:* Messallinam celebrasse nuptias cum Silio, *et simul rogat Cleopatram, quæ aderat idem expectans,* num eadem ipsa

---

Lipsius et Pichena Rhenanum, Freinshemius et J. F. Gronovius Beroaldum secuti sunt. Fatendum tamen supervacaneam esse hic copulantem particulam, nec invenitur in Ms. meo, qui habet: *Narcissus, solum id imputans.* Unde amicus faciebat: *solum id evitans.* Quare simul cum Rhenano expunximus. Reg. *ut solum id mutans.* Ryckius.

NOTÆ

[q] *Criminis*] Id est, criminationis, seu accusationis. Sciebat ipsa crimen suum, sed non *præsciebat* criminationem, seu accusatorem extiturum aliquem.

[r] *Ipse ad occasiones*] Quantum patet ex narratione Taciti, de suo matrimonio seu uxore, admonitus est Claudius apud Ostiam, et ibi erat Narcissus intentus in occasiones, ibique perpulit concubinas, ut rem aperirent Cæsari.

Quod melius in ore mulierum invicem accusantium, quam liberti; qui sic quasi dedecus Cæsari objectavisset, talia admonendo. Infra: 'nec nunc adulteria objecturum, ait.' Sic callide veneno virus pellit; ut mox Seneca Actem libertam immisit adversus Agrippinæ oscula, incestæ libidinis prænuncia.

[s] *Quarum is corporibus maxime*] Habuit plures pellices, quibus insueverat Claudius. Nam in fœminas *effusissimæ libidinis* fuit teste Sueton. sed duas istas præcipue amavit. Multas concubinas habuere mox principes Romani, ut patet de Vespasiano, qui rerum potitus, plures substituit in locum Cænidis suæ defunctæ, quam unicam privatus habuit.

[t] *Interrogat*] Nempe ipsa eadem Calpurnia, quæ genibus Cæsaris advoluta. Et ipsa eadem Calpurnia etiam *cieri Narcissum postulat,* qui hujus scenæ præcipuas partes sustinebat.

'cieri Narcissum,' postulat. Is, 'veniam in præteritum' petens, 'quod ei cis Vectium,[u] cis Plautium[1 v] dissimulavisset;

audisset; *atque illa affirmante*, acciri Narcissum *flagitat*. *Ille* ante actorum gratiam *postulans*, nempe, *quod ei* antea Vectium, antea Plautium occultasset;

1 Brotierus edit *Vectios*, *Plautios*; et loco hanc notam adjungit: 'Nihil in Taciti libris hac oratione corruptius. Mss. Vatic. 1863 et 1864. Ms. Flor. et editio Princeps, *Quod eicis Vecticis Plaucio dissimulavisset*. Ms. Bodl. et

NOTÆ

[u] *Cis Vectium, cis Plautium*] Emendavi præeunte Vaticano, qui habebat, *cis Vecti, cis Plautio*. Et vere. Duo enim famosi in hac Messallina, et quasi primorum ordinum adulteri. Vectius Valens et Plautius Lateranus: quos tamen dissimulasse et siluisse se dicit.

Sed an magis pro hac sententia, *bis Vectium, bis Plautium*, an, *circa Vectium?* Non accusatos quidem illos, aut certe iterum excusatos, sequentia etiam dicunt. Ceterum famosi, ut dixi, hi adulteri.

De Vectio mox noster, et Plinius de Medicis: 'Exortus mox est Vectius Valens adulterio Messallinæ Claudii Cæsaris nobilitatus.' Item Scribonius Largus: 'Hoc medicamentum Apulei Celsi fuit, præceptoris Valentis et nostri.'

De Plautio mox, et l. 13. 'Secutaque lenitas in Plautium Lateranum, quem ob adulterium Messallinæ ordidine remotum reddidit senatui.' At viri docti desperatam hujus loci restitutionem censebant, cum vulgo esset, *cis Vectium, Plautium*. Lipsius.

Cis] Gell. XII. 13. 'Nam tres istæ voces, *intra*, *citra*, *ultra*, quibus certi locorum fines demonstrantur, singularibus apud veteres syllabis appellabantur. *In*, *cis*, *uls*: hæ deinde particulæ, quoniam parvo exiguoque sonitu, obscurius promebantur, addita est tribus omnibus eadem syllaba: et quod dicebatur, *cis Tiberim*, et *uls Tiberim*, dici cœptum est, *citra Tiberim*, et *ultra Tiberim*. Item quod erat, *in*, accedente eadem syllaba, *intra* factum est.' Non solum locorum fines demonstrantur hisce particulis, sed etiam temporum.

Cis Vectium, Plautium] Scribendum, *quod ei cis Vectios, cis Plautios dissimulavisset*. Quid? patrata, sed sistentia, neque ultra tales, neque ultra hanc fœditatem excurrentia Messallinæ *adulteria*.

Quam vocem differt in membrum sequens. Particula *cis*, idem vult quod *intra*. Sic *cis Tiberim:* sic Plauto, 'cis paucas tempestates:' ut libro sequenti: 'vis Agrippinæ citra ultima stetit.'

Veniam peto, Cæsar, inquit, quod tacui, dum Vectiis, dum Plautiis mœchis contenta fuit Messallina, dum intra hos, et horum similes libido ejus stetit. *Gronovius*.

Vectium] Forte melius, *Quod ei cis Vectios, cis Plautios dissimulavisset*. Sic alibi: 'Matios post hac et Vedios, et cetera equitum Rom. prævalida nomina,' &c. Sed nihil affirmo.

Vectium] De quo sic Plinius XXIX. 1. 'Exortus deinde est Vectius Valens adulterio Messallinæ Claudii Cæsaris nobilitatus, pariterque eloquentiæ assectator. Is eam potentiam nactus novam instituit sectam,' medicorum nempe.

Et infra ibid. 'Quid enim venenorum fertilius, aut unde plures testa-

visset, nec nunc adulteria[w] objecturum,'[2 x] ait: 'nec domum, servitia,[y] et ceteros fortunæ paratus[3] reposcere: frue-

nec se nunc etiam ei exhibiturum uxoris flagitia *dicit*, ne Cæsar repeteret familiam, mancipia, et reliqua fortunæ principalis insignia; immo et potire-

Puteolanus, *Quod ei cis Vectium Plancium dissimulavisset*. Mss. Vatic. 1958. Harl. et Jes. *cis Vectium Plaucium*. Ms. Agr. *Quod Cicios, Vectios Plaucios*. Certe emendandum *Vectios, Plautios*. Sic infra Tacitus, Annal. XII. 60. 'Matios posthac et Vedios et cetera equitum Romanorum prævalida nomina referre nihil attinuerit.' *Cicios* autem, aut *Cincios*, ut divinabat Heinsius, nemini notos, sanus quisque amandabit. Hæsitandum duntaxat *Titios* inter aut *Suilios*, Titium nempe Proculum aut Suilium Cæsoninum, Messallinæ libidinibus famosos de quibus infra c. 35. et 36. *Titios*, quod ad codicum scripturam magis accederet, antetuli. De *Vectiis* vero et *Plautiis* vide infra c. 31. et 36. Postea edidi *nec nunc Silio adulteria objecturum*. Hæc enim Silium spectant, non vero Messallinam, ut vulgus interpretum existimavit: eos decepit Puteolanus, qui edidit *nec nunc adulteria objecturum*. Deesse vocem unam monet editio princeps, vitiosa licet, in qua *nec non simul adulteria objecturus*. Corrupta sane vox *simul*, cui *Silio* substituendum clamat ipsa narrationis series. *Domum* autem, *servitia, et ceteros* imperatoriæ *fortunæ paratus* Silium a Messallina accepisse dicetur infra, c. 35. Demum ut sana foret reliqua orationis pars, vulgata adhuc hæc fuere emendanda, *Frueretur immo iis, et redderet uxorem*, quæ Puteolanus invexit. In editione principe et plerisque Mss. libris *Frueretur immo et his redderet*. Melius Ms. Reg. *et is redderet*. Nam cum librarii sæpe *et* atque *at* confundant, manifestum est, ut orationis conclusio digna sit Tacito, emendandum, *Frueretur immo. At is redderet uxorem*. Hæc jam longiora sunt, quam ut, quæ alii obscure falsove commentati sint, huc congeram.' Homerus Brotieri lectionem servat.—2 Brotierus et Homerus legunt *Silio adulteria objecturum*.—3 Ita editio princeps. Mss. Harl.

NOTÆ

mentorum insidiæ? Jam vero et adulteria etiam in principum domibus, ut Eudemi in Livia Drusi Cæsaris; item Valentis, in qua dictum est regina.' Fuit eques Rom. et inter equites trecentos quos occidit Claudius.

v *Plautium*] Puto, idem *Plautius* est, qui infra 36 *Lateranus* vocatur, et cui 'mors remittitur ob patrui egregium meritum.'

w *Nec nunc adulteria*] Nec nunc exhibiturum aut expositurum Cæsari adulteria Messallinæ et Silii; ne ipse, Claudius nempe, *domum, servitia, &c. reposceret*, quæ translata ad Silium; *frueretur immo iis* adulter Silius, at *redderet uxorem* Claudio, *rumperetque tabulas, &c.*

x *Objecturum*] Exhibere talia seu objicere, velut exprobrare est, ob pudorem et dedecus. Infra Tac. 'Et si justum dolorem pudor impediebat.'

Objecturum] Vertit Clar. Harlæus, *non objecturum adulteria Messallinæ*. Potius est, Claudio non *objecturum*, et ne nunc quidem exhibiturum *adulteria* uxoris, &c. Exhibere, in talibus, et *objicere* unum et idem est.

y *Nec domum, servitia, &c.*] Fruatur sane Silius domo tua, servis, veste et gaza omni regia (nam hæc translata ab adultera ad Silium, notante etiam Dione:) reddat saltem uxorem. *Lipsius*.

Nec domum] Vulgo scribitur *ne domum*, sed melius legas, *nec domum, servitia, &c. reposcere*. Hoc ait, non

retur immo iis:[z] at[4] redderet uxorem, rumperetque tabulas nuptiales.[a] 'An discidium,'[b] inquit, 'tuum nosti? nam matrimonium Silii vidit populus et Senatus et miles: ac, ni propere agis, tenet urbem maritus.'[c]

tur iis *adulter Silius*, at restitueret fœminam, rescinderetque tabulas matrimonii. An divortium tuum, *inquit*, comperisti? Quippe nuptias Silii *cum uxore tua* spectavit populus, et senatus, et miles: et nisi festinas, jam habet civitatem vir *Messallinæ*.

Bodl. Jes. Guelf. et Puteolanus, *apparatus*.—4 Gronovius et Ryckius *immo iis, et:* Brotierus et Homerus *immo*. *At is*.

NOTÆ

ideo accusationem Silii ab se institui, ut domum aliaque ex patrimonio principis ei dono a Messallina data, repeteret, quin frueretur iis; nec enim, in tanta atrocioris delicti enormitate, levia hæc animadversione digna esse, sed alia longe graviora subesse, innuit, dum eum uxorem principi jubet reddere. *Freinsh.*

Recte, *ne domum reposceret*, pro genio liberti monentis talem dominum, cui et summus erat magister dominationis.

Ne domum] Puto, præcipuam supellectilem et 'quicquid habitum Neronibus et Drusis.' Quicquid pretiosum fuit, gemmas, aurum, vasa, vestes, opes, omnia denique instrumenta regni et aulæ. Per *domum* intelligimus mancipia, etiam et ceteros *principalis* fortunæ paratus. Ipse Tac. innuit, cum addit, *servitia et ceteros, &c.* sic supra: 'velut translata jam fortuna, servi, liberti, paratus principis apud adulterum visebantur.'

[z] *Frueretur immo iis*] Nempe Silius adulter.

[a] *Rumperetque tabulas nuptiales*] Ad legitimum matrimonii actum tabulæ et signatores adhibiti. Tabulis et dos continebatur, et illa solennis conjugii causa *liberum quærendorum*. Juvenalis: 'Signatæ tabulæ; dictum, feliciter.' Apuleius, 'Quod in villa, non in oppido tabulæ sint consignatæ, quarto et ultimo loco objecere.' Meminerunt non semel Jurisconsulti: et proprio huic rei libro C. V. Brissonius, cujus accuratæ diligentiæ doctrinæque non a me, non ab aliis quicquam addo. Ut ergo eæ tabulæ matrimonio firmando: sic eædem ruptæ, disparando. Juvenal. 'Tabulas quoque ruperat, et jam Signabat, tota vix hæc ego nocte redemi.' De his tabulis locum accipio, qui in priscis Glossis: 'Dicente quadam muliere, congiarium filii sui ablatum esse a nescio quo, eumque filium suum esse, et ad se pertinere congiarium, negavit alius: respondit mulier, Latinam se fuisse, nuptias vero non fuisse. Cum ergo non potuisset eum ostendere filium suum, de quo agebatur, cum non sit tuus filius, congiarium redde.' *Lipsius.*

[b] *An discidium*] De discidio matrimonii. Plutar. in libello qui inscribitur *Quæstiones Rom.* 'Itaque etiam antiquitus uxorem repudiare non licuit, ac ne nunc quidem licet, (nisi quod hoc permisit ejus rei gratia interpellatus nostra ætate Domitianus:) aderant autem discidio matrimonii sacerdotes terribilia multa, et inusitata, atque tristia agentes.'

[c] *Maritus*] Maritus Messallinæ,

31. Tum potissimum[d] quemque amicorum[1] vocat: primumque[e] rei frumentariæ præfectum,[f] Turranium, post

Tum præcipuos familiarium acciri jubet princeps, *et primo sciscitatur Turranium annonæ præfectum, dein Lusium Getam, qui prætoriano militi præerat:*

1 Brotierus omisit quemque, et sic rem explicat: 'Vel Tacitus omisit *quemque*, ut citatior foret narratio, vel emendandum *potissimos*, ut multi ante nos observavere. Proculdubio legendum *potissimos*. Nam duos nominatim concilio interfuisse refert Tacitus, et paulo post subjungit, *ceteri circumstre-*

NOTÆ

maritus fœminæ imperantis et secum principatum invehentis. Nam illa matrimonia *principalia* tanquam summi gradus ad principatum. Vide Tac. infra de Antonia Claudii filia, et alios auctores de Faustina Antonino Pio genita.

[d] *Tum potissimum*] Sic intellige: tum potissimum amicorum vocat Turranium, eumque primum vocat (hic verus et præcipuus amicus); dein Getam, qui in speciem amicus tantum, nec enim ei *satis fidebat* Claudius, *ad honesta, seu prava juxta levi.*

Potissimum] Lege *potissimos*, vel *potissimum quemque.*

Potissimum] Lege *potissimos:* infra l. XIII. 17. 'Largitione potissimos amicorum auxit.' Possit tamen sic intelligi. Tum potissimum amicorum vocat Turranium, eumque primum interrogat; dein Lusium Getam, nam Getæ non satis fidebat Claudius; sicque potior in gratia Cæsaris Turranius, et tum potissimus amicorum.

[e] *Primumque*] Non quia primus sit, qui rei frumentariæ præfectus fuit, non etiam, quia primus accitus sit; nam potissimos amicorum forte simul advocat, sed quia eum primum interrogavit Claudius; post, Lusium Getam percunctatur.

[f] *Rei frumentariæ præfectum*] Frumentatio, seu distributio frumenti in plebem, usurpata jam vetere Repub. Primo per ædiles, dein per tribunos. Mox C. Cæsar priori numero ædilium ideo addidit duos *Ædiles*, quos *Cereales* appellavit: postea, *præfectus annonæ* creatus est ipse Augustus, anno urbis 732. cum fames esset.

Ipse tum Duumviros creari jussit, qui tali distributioni præessent. His Curatoribus annonæ, Lictores, Arcensi, et imago magistratus fuit: dein Quatuorviri creati sunt, qui id curarent.

Post Augustum secundus rei frumentariæ præfectus fuit C. Turranius, ut supra tradit Tac. l. I. Magna fuit ea potestas et proxima præfectura Urbis.

Sub Augusto frumentum accipiebant ducenta millia civium et paulo plura: ipse in lapide Ancyr. Tiberius hanc largitionem auxit, ex Tac. supra.

Non solum *ingenui*, sed etiam *liberti* accipiebant; *inquilini* etiam admissi, *pueri*, etiam *novennes* sub Trajano. *Ab undecim annis* (quæ ætas pubertatis) antea accipere pueri *solebant.*

Ea distributio fiebat per *tesseras*, quæ symbola erant in *ligno, plumbo,* aut *ære*. Has tesseras ferebant ad horrea publica, et accipiebant frumentum, et illæ tesseræ datæ initio cujusque mensis, sub ipsas Nonas.

Quinque aut sex modios frumenti accipiebant singuli, seu medimnum Atticum: sed mox *panis* distributus est plebi, quod forte cœpit a Trajano,

Lusium Getam,[g] Prætorianis impositum,[h] percunctatur.[i] Quibus fatentibus, certatim[2] ceteri circumstrepunt, 'iret in castra, firmaret Prætorias cohortes, securitati ante, quam vindictæ consuleret.' Satis constat, eo pavore offusum[3] [j] Claudium, ut identidem interrogaret, 'an ipse Imperii potens? an Silius privatus esset?' At Messallina, non alias solutior luxu, adulto autumno, simulacrum[k] vindemiæ per

Quibus annuentibus, tum astantes *reliqui certatim instant,* pergeret in castra, excitaret prætorianum militem, et incolumitati suæ prospiceret, priusquam ultioni. *Satis compertum est, tanto metu exterritum Claudium, ut subinde postularet,* an ipse principatu potiretur? an Silius privatum ageret? *At Messallina haud alias* petulantior aut *magis effusa in lasciviam, provecto jam autumno, ima-*

punt.'—2 Ita Ms. Reg. et editio princeps. Male Puteolanus et recentiores *tum certatim.* Abest etiam *certatim* a Ms. Bodl. *Brotier.*—3 Cod. meus: *eo*

NOTÆ

Unde et *Pistorum Collegium.*

Frumentum præcipue advehebatur ex Sicilia, Sardinia, Africa, et Ægypto.

Augusti ævo suppeditabat Ægyptus centum et decem milliones modiorum frumenti.

Africa ducenta millia modiorum tritici, et præterea tres milliones librarum olei dabat.

Supputant viri docti, fuisse expensa in eam distributionem urbanam quotannis, viginti et septem milliones, et insuper trecenta et septuaginta quinque millia modiorum tritici, et is *Canon* Urbis vocabatur.

g *Lusium Getam*] Id illi verum et gentile nomen, non *Lucium*, aut *Lussium*. Duo autem hoc tempore Prætorii Præfecti, Lusius Geta et Rufus Crispinus. *Lips.*

L. Getam] Qui provectus erat favore Messallinæ; ideoque suspectus fuit Narcisso et Claudio. Attamen vocatur in consilium, quia præfectus prætorio, militem velut in sua potestate habuit, et forte, ne tali tempore offenderetur. Ac tamen ad diem hunc unum velut exauctoratur cum collega.

h *Prætorianis impositum*] Alter aberat, nam duo fuerunt præfecti prætorii tum temporis, nempe Crispinus et Geta; quorum potestatem in unum mox Burrhum contulit Agrippina Claudii.

Forte vicissim imperabant illi duo, et tum imperii vicem obtinebat L. Geta. Alternis diebus signum dabant cohortibus, apud castra excubantibus. Nam cohorti in atrio principis custodienti dabat signum ipse princeps.

i *Percunctatur*] An vera essent, an audissent, quæ de suo matrimonio nunciata fuerant.

j *Constat, eo pavore offusum*] Sueton. Claud. 'Messallinæ quoque amorem flagrantissimum, non tam indignitate contumeliarum, quam periculi metu abjecit, cum adultero Silio acquiri imperium credidisset: quo tempore fœdum in modum trepidus ad castra confugit, nihil tota via quam, essetne sibi salvum imperium, requirens.'

k *Adulto autumno, simulacrum, &c.*]

NOTÆ

'Adulto autumno, id est mense Octobri. Itaque etiam in Horologio veteri Romæ signatum eo mense, VINDEMIÆ SACRUM LIBERO. Et persuasum mihi, non aliud esse hoc *Vindemiale* festum, quam *sacra Liberi*, quæ C. Cæsar primus Romæ celebravit: etsi Athenienses mense Novembri celebrasse, in Philostrati quarto legi. De ipsa re, Servius ad eos versus, 'Daphnis et Armenias,' &c. 'Hoc,' inquit, 'aperte ad Cæsarem pertinet, quem constat primum sacra Liberi patris transtulisse Romam.' Ideo nummus percussus Cæsari, in cujus parte C. VIBIVS RVFVS, et impressa ara, cui persona histrionia imposita, item thyrsus et tigris adjuncta, ad memoriam non dubie hujus rei.

Lampridius in Heliogabalo: 'Cum ad Vindemiam vocasset amicos nobiles, et ad corbes sedisset, gravissimum quemque percontari cœpit, an esset promtus in venerem: posteaquam senes vidit erubescere, contulit se ad juvenes; a quibus cum audiret ætati congrua, gaudere cœpit, et dicere vere liberam' (emendo, *liberi*; in eo enim lusum, quasi ea libertas vindemialis vere digna esse Libero Deo) 'Vindemiam esse, quam sic celebrarent. Ferunt multi ab ipso primum repertum, ut in Vindemiarum festo multa in dominos jocularia, et audientibus dominis, dicerentur.'

Capitolinus in M. Antonio: 'Vindemias privato modo cum amicis agebat.' Videturque ritus postea imperii fuisse, ut Princeps extra Urbem dies aliquot lasciviret, et vacaret huic Vindemiali festo.

Paulus Diaconus l. III. De gestis Longobard. c. 6. 'Procedente itaque Tiberio ad villam, ut juxta ritum imperialem triginta dies ad Vindemiam jocundaretur, Sophia vocatum ad se Justinianum voluit ad imperium sublimare.'

Idem festum Magnam Coronam dictum esse, suspicor ex his Tertulliani verbis: 'Sed et alias Liberum principem coronæ plane laureæ etiam vulgus agnoscit, cum dies in illum solennes Magnam appellat Coronam.'

Alia ab hoc festo, ne erres, Liberalia: quæ antiquæ liberæque Reip. et incidebant in XV. Kal. Apriles. De quis Varro l. V. et Kalendarium Romanum. *Lips.*

Adulto autumno] Hoc est, medio jam autumno. Sic l. II. 'Sed æstate jam adulta, legionum aliæ itinere terrestri in hybernacula remissæ.' Annus in quatuor digeritur species: prima cujusque pars *nova* vocatur aut *viridis*, id est, *immatura*; secunda *adulta*; tertia *præceps*. Ferretus.

Simulacrum vindemiæ] De festo Vindemiæ interpretantur: puto, pluribus diebus mansit Claudius Ostiæ, et primo nuptias suas celebravit Messallina, dein statim festum, seu potius *simulacrum* festi Vindemiarum: illi dies certe vera Bacchanalia fuerunt.

Simulacrum vindemiæ] Quod habeat apud nos speciem Bacchanalium: vulgo *une Mascarade*.

Vindemiæ] Fuit festum quod vocabant *Vinalia*, sic Varro de Ling. Lat. l. IV. et celebrabatur a sacerdotibus: 'Vinalia a vino, hic dies Jovis, non Veneris, hujus rei cura non levis in Latio: nam aliquot locis Vindemiæ primum a sacerdotibus publice fiebant, ut Romæ etiam nunc. Nam Flamen dialis auspicatur vindemiam: et ut jussit vinum legere, agna Jovi facit: inter cujus exta cæsa et porrecta Flamen prorsus vinum legit.' Sed puto, differebat hæc a Vindemia illa chori procacis et debacchantis.

Vindemiæ] Hoc genus ludos in *Liberi patris* honorem inventos fuisse, omnes fere consentiunt: quos ab

domum[l] celebrat.[4] Urgeri præla, fluere lacus:[m] et fœminæ

ginem seu speciem *vindemiæ in ædibus suis exhibebat. Premi torcularia, manare*

pavoris effusum. Unde amicus, *eo pavore suffusum.* Ryckius.—4 *Celebrabat*

NOTÆ

Atheniensibus originem duxisse ferunt, qui primi, Novembri mense, Bacchanalia et ludos gymnicos ac liberales celebrarunt.

Idque tanta licentia, ut Nympharum et Heroum habitu bacchantes prodirent in forum, et ad sonum tibiæ, cum lasciva gesticulatione, compositis modis psallerent, vinumque cum bellariis, libaque ex melle, magna bibendi licentia circumferrent, quos plerumque populus coronatus spectavit.

Quæ sacra, præterquam quod per anum deliram et temulentam inducerentur, eo insolentiæ processere, ut mulieres viríque ornati hedera, crine fluxo, lymphatis animis debacchatæ, cum thyrsis, velut insanientes et furore afflatæ, obvios ferirent.

Præterea ministri quoque fanatici non minore insania ferulas gestarent, tanta temulentia, et verborum licentia, ut Marcus Varro nisi ab amentibus fieri potuisse negaret.

Lavini integer mensis Libero dicabatur, quibus diebus obscœnis verbis et spurcissimis uti permissum, quod Heliogabalus instituisse fertur, ut in Vindemiarum festo multa impudica et obscœna jactarentur in dominos: id quod Itali quidam servare etiamnum solenne habent: donec per forum virile membrum plaustro transveherent, cui matrona spectatæ pudicitiæ, velut sancto numini, coronam imponebat.

Quod etiam Varro fieri consuesse in reliqua Italia scribit, tanta turpitudine, ut per dies festos Liberi membrum per agros plostellis, mox in urbem, cum cantu et ululatu ferrent.

Vindemiæ] Similem Vindemiam seu Bacchanalium instar refert Velleius M. Antonium celebrasse cum Cleopatra sua II. 82. 'Bellum patriæ inferre constituit; cum ante novum se Liberum patrem appellari jussisset, cum redimitus hedera,' &c.

Hoc tamen puto discrimen fuisse, quod Antonius triumphum, Bacchi instar, seu Bacchanalia celebraverit publice, curru invectus per vicos et compita urbis, more Græcorum, seu orientalium regum, cujus ritus insolentis multa habes exempla apud Athenæum.

At vero Silius et Messallina intra ædes suas Vindemiæ suæ petulantiam exercebant, nec vagari per urbem ausi sunt, aut noluerunt.

Ut privatim, nempe, liberior effusiorque esset lætitia lasciviaque, quippe inter notos consciosque earundem libidinum flagitiorumque; quo cœtu lascivientium, nullus censoris aut pædagogi vultus appareret argueretve.

[l] *Per domum*] Forte non in ipsa domo Messallinæ, sed potius in domo Silii, ubi servitia regia et paratus principalis; hocque liberius et amantius in domo mariti, seu amasii; et præsentes aderant pauci et jucundissimi familiares. Ideoque Claudius adveniens, statim domum Silii intrat, ubi scenam peractam esse audiverat.

Per domum] An in domo Cæsaris, an in domo adulteri? putem potius, in domo Silii. Quippe debuit deduci nova nupta in domum mariti. De-

pellibus[5] accinctæ[n] assultabant, ut sacrificantes vel insanientes Bacchæ: ipsa crine fluxo,[o] thyrsum[p] quatiens, juxta-

lacus cœperant, *et mulieres pellibus indutæ persultabant, ritu Baccharum sacris operantium vel furentium. Ipsa* Messallina *sparsis crinibus, thyrsum vibrans, et*

Brotier. et Homer.—5 Cod. Oxon. pro *pellibus* habet *nebridibus:* et paulo post

NOTÆ

buerunt ibi epulæ ceteraque nuptiarum solennia celebrari.

Præterea, quæ audacia foret, quanta impudentia, totam lasciviam inferre palatio et ad pulvinar! longe liberior et effusior licentia fuit apud amasium.

Igitur intra ædes adulteri, puto, celebratum esse festum, seu simulacrum vindemiæ. Et nota, *per domum;* id est per omnes partes domus: non enim pars una domus sufficiebat lasciviæ, petulantiæ, protervlæ, aut potius insaniæ bacchantum.

[m] *Lacus*] Lacus sunt, qui torculari supponuntur ad excipiendum mustum, et labra lignea, quibus vindemiæ apud nos importantur, quibusque ad balneum utimur. *Budæus.*

[n] *Pellibus accinctæ*] Mænades illæ, urna marmorea nuper nobis exhibitæ apud eruditum Sponium, videntur gestare pelles infra sinum, (nam sinu nudo, etiam longe infra mammas apparent;) jactant etiam strictum et longum quoddam velum transversum retro, a brachio dextro ad sinistrum.

An sit illud ex pellibus factum non satis compertum: pelles illæ *Tigridum* et *Pantherarum.* Hæ feræ Baccho sacræ erant, quia vino animus ferox redditur, et belluarum ferocitatem induit.

[o] *Ipsa crine fluxo, &c.*] Eodem habitu Antonium depingit Velleius, qui Liberum se ferebat: 'Cum Liberum patrem appellari se jussisset, cum redimitus hedera, coronaque velatus aurea, et thyrsum tenens, cothurnisque succinctus, curru velut Liber pater vectus esset Alexandriæ.' De cothurnis, etiam Virgil. 'Nudataque musto Tinge novo mecum direptis crura cothurnis.' De thyrso, præter alios, Justinus: 'Veluti Bacchæ, per speciem habitumque pacis, lanceas in thyrsis circumferunt.' Vide et Plin. XVI. 24. Athenæus ejusmodi Bacchi insignia in Pyrrhicha saltatione recepta fuisse, ostendit l. XIII. 'Quæ in usu est nostra ætate Pyrrhica, Bacchica quædam saltatio esse videtur, quæ modestior et lenior est antiqua. Habent enim qui saltant thyrsos pro hastis, procedunt vero in invicem, et ferulas facesque deferunt. Saltant vero, quæ pertinent ad Bacchum et ad Indos, et quæ ad Pentheum pertinent.'

Quæ verba lucem dare volo iis, quæ hic præcedunt, 'fœminæ pellibus accinctæ assultabant, velut sacrificantes vel insanientes Bacchæ.' *Lips.*

Crine fluxo] Mænades cum furerent, cum jactarent caput cursuque circumvagarentur, non modo fluxos et sparsos crines habuere, sed etiam sic aëris et venti ludibrio jactabantur crines, ut velut evecti et in altum sparsi viderentur, ita ut fanaticæ illæ fœminæ sic magis inhorrescerent.

At tum Messallina Vindemiam celebrans, non sic prorsus insaniebat, sed tantum lasciviebat: hinc Tacitus dixit, 'fluxis crinibus.'

[p] *Thyrsum*] Qui hastæ ad instar, præacutæ, et hedera implicitæ.

que Silius hedera vinctus,[q] gerere cothurnos,[r] jacere caput,[s]

prope astabat *Silius redimitus hedera, gestare cothurnos, jactare cervicem, exultante*

NOTÆ

[q] *Hedera vinctus*] Non solum caput, sed et totum corpus hedera revinctus fuisse videatur.

[r] *Cothurnos*] Hi in tragœdiis, *socci* in comœdiis usurpati; et certe res a risu et a comico, statim in tragicum vertit.

Gerere cothurnos] Alii intelligunt de Silio, alii de Messallina: forte de utroque sumi possit, et de toto illo *procaci choro*. Iisdem insignibus ornati, qui festum idem simul celebrabant.

[s] *Jacere caput*] Hoc etiam ex Bacchantium more. Apuleius lib. VIII. 'Diuque capite demisso, cervices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes in circulum, et nonnunquam morsibus suos incursantes musculos.'. l. I. 5. §. 9. ff. de ædil. edict. 'Quæritur, si servus inter fanaticos non semper caput jactaret, et aliqua profatus esset, an nihilominus sanus videretur.' *Pichena*.

Jacere caput] Apuleius l. VIII. de Gallis Bacchantibus: 'Crinesque pendulos rotantes in circulum, capite demisso.' Catullus: 'ubi capita Mænades vi jaciunt hederigeræ.' Pausanias dicit, *Bacchas* esse sacras fœminas, Liberi patris instinctu afflatas, sive furentes, et illæ *Mænades* dictæ a verbo *μαίνεσθαι*, *furere*.

Is furor ad imitationem Bacchi fiebat: nam is, teste Apollodoro l. III. 'Post vitem inventam a Junone, furore injecto percitus, Ægyptumque ac Syriam pererravit.' Movebat hunc furorem cymbalorum tinnitus, et Bacchantes et Tigrides concitabat ad insaniam in Orgiis.

Jacere] Bacchæ, furore illo sacro percitæ, totum corpus mire contorquebant, et præcipue caput ac collum; ita ut caput ipsum penderet prorsus, rotareturque in dextram partem et ad manum qua thyrsum gerebant, quasi cœlum sic contuerentur furiose: quare Apuleius dicit, 'capite demisso.'

Nam caput *jaciebant* retro, quasi violentia divina subactæ, sicque crines agitati rotatique pendebant prorsus horrido modo: hinc Catullus 'capita vi jaciunt.' Quod mire nobis exhibuit nuper doctissimus Sponius sect. 2. miscell. eruditæ antiquitatis, super urna marmorea, quæ exhibet duas Mænades sic insanientes.

Jacere caput] Horum ludorum, seu potius vesani furoris, rationem affert Strabo l. x. 'Commune profecto tam Græcorum quam barbarorum est, sacrificia festiva cum animorum remissione agitare, aliqua quidem, cum numinis afflatione, quam rem eum ἐνθουσιασμοῦ appellant. Aliqua vero absque inspiratione tali. Præterea nonnulla cum musica, nonnulla sine musica. Quædam etiam occulta significatione, hoc est, mystica; quædam aperta. Hoc autem sic ipsa natura insinuat. Nam ipsa remissio, mentem ab humanis negotiis abducit, ac intellectum certe ad divinitatem convertit. Et ipse enthusiasmus, hoc est, numinis afflatio, divinam quandam inspirationem habere videtur, et ad vaticinandi genus prope accedere. Ipsa vero occulta sacrorum significatio, id est, mystica, numen honestat, ejus naturam imitans, quæ nostrum quoque sensum effugit.'

Hoc loco *simulacrum* tantum fuit atque imitamentum Bacchanalium; attamen, quod in aliis superstitio, seu numinis afflatus et furor, hoc

pellibus[5] accinctæ[n] assultabant, ut sacrificantes vel insanientes Bacchæ: ipsa crine fluxo,[o] thyrsum[p] quatiens, juxta-

lacus cœperant, *et mulieres pellibus indutæ persultabant, ritu Baccharum sacris operantium vel furentium. Ipsa* Messallina *sparsis crinibus, thyrsum vibrans, et*

Brotier. et Homer.—5 Cod. Oxon. pro *pellibus* habet *nebridibus:* et paulo post

NOTÆ

buerunt ibi epulæ ceteraque nuptiarum solennia celebrari.

Præterea, quæ audacia foret, quanta impudentia, totam lasciviam inferre palatio et ad pulvinar! longe liberior et effusior licentia fuit apud amasium.

Igitur intra ædes adulteri, puto, celebratum esse festum, seu simulacrum vindemiæ. Et nota, *per domum;* id est per omnes partes domus: non enim pars una domus sufficiebat lasciviæ, petulantiæ, proterviæ, aut potius insaniæ bacchantum.

[m] *Lacus*] Lacus sunt, qui torculari supponuntur ad excipiendum mustum, et labra lignea, quibus vindemiæ apud nos importantur, quibusque ad balneum utimur. *Budæus.*

[n] *Pellibus accinctæ*] Mænades illæ urna marmorea nuper nobis exhibitæ apud eruditum Sponium, videntur gestare pelles infra sinum, (nam sinu nudo, etiam longe infra mammas apparent;) jactant etiam strictum et longum quoddam velum transversum retro, a brachio dextro ad sinistrum.

An sit illud ex pellibus factum non satis compertum: pelles illæ *Tigridum* et *Pantherarum.* Hæ feræ Baccho sacræ erant, quia vino animus ferox redditur, et belluarum ferocitatem induit.

[o] *Ipsa crine fluxo, &c.*] Eodem habitu Antonium depingit Velleius, qui Liberum se ferebat: 'Cum Liberum patrem appellari se jussisset, cum redimitus hedera, coronaque velatus aurea, et thyrsum tenens, cothurnisque succinctus, curru velut Liber pater vectus esset Alexandriæ.' De cothurnis, etiam Virgil. 'Nudataque musto Tinge novo mecum direptis crura cothurnis.' De thyrso, præter alios, Justinus: 'Veluti Bacchæ, per speciem habitumque pacis, lanceas in thyrsis circumferunt.' Vide et Plin. XVI. 24. Athenæus ejusmodi Bacchi insignia in Pyrrhicha saltatione recepta fuisse, ostendit l. XIII. 'Quæ in usu est nostra ætate Pyrrhica, Bacchica quædam saltatio esse videtur, quæ modestior et lenior est antiqua. Habent enim qui saltant thyrsos pro hastis, procedunt vero in invicem, et ferulas facesque deferunt. Saltant vero, quæ pertinent ad Bacchum et ad Indos, et quæ ad Pentheum pertinent.'

Quæ verba lucem dare volo iis, quæ hic præcedunt, 'fœminæ pellibus accinctæ assultabant, velut sacrificantes vel insanientes Bacchæ.' *Lips.*

Crine fluxo] Mænades cum furerent, cum jactarent caput cursuque circumvagarentur, non modo fluxos et sparsos crines habuere, sed etiam sic aëris et venti ludibrio jactabantur crines, ut velut evecti et in altum sparsi viderentur, ita ut fanaticæ illæ fœminæ sic magis inhorrescerent.

At tum Messallina Vindemiam celebrans, non sic prorsus insaniebat, sed tantum lasciviebat: hinc Tacitus dixit, 'fluxis crinibus.'

[p] *Thyrsum*] Qui hastæ ad instar, præacutæ, et hedera implicitæ.

que Silius hedera vinctus,[q] gerere cothurnos,[r] jacere caput,[s]

prope astabat *Silius redimitus hedera, gestare cothurnos, jactare cervicem, exultante*

NOTÆ

[q] *Hedera vinctus*] Non solum caput, sed et totum corpus hedera revinctus fuisse videatur.

[r] *Cothurnos*] Hi in tragœdiis, *socci* in comœdiis usurpati; et certe res a risu et a comico, statim in tragicum vertit.

Gerere cothurnos] Alii intelligunt de Silio, alii de Messallina: forte de utroque sumi possit, et de toto illo *procaci choro*. Iisdem insignibus ornati, qui festum idem simul celebrabant.

[s] *Jacere caput*] Hoc etiam ex Bacchantium more. Apuleius lib. VIII. 'Diuque capite demisso, cervices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes in circulum, et nonnunquam morsibus suos incursantes musculos.'. l. I. 5. §. 9. ff. de ædil. edict. 'Quæritur, si servus inter fanaticos non semper caput jactaret, et aliqua profatus esset, an nihilominus sanus videretur.' *Pichena*.

Jacere caput] Apuleius l. VIII. de Gallis Bacchantibus: 'Crinesque pendulos rotantes in circulum, capite demisso.' Catullus: 'ubi capita Mænades vi jaciunt hederigeræ.' Pausanias dicit, *Bacchas* esse sacras fœminas, Liberi patris instinctu afflatas, sive furentes, et illæ *Mænades* dictæ a verbo *μαίνεσθαι*, *furere*.

Is furor ad imitationem Bacchi fiebat: nam is, teste Apollodoro l. III. 'Post vitem inventam a Junone, furore injecto percitus, Ægyptumque ac Syriam pererravit.' Movebat hunc furorem cymbalorum tinnitus, et Bacchantes et Tigrides concitabat ad insaniam in Orgiis.

Jacere] Bacchæ, furore illo sacro percitæ, totum corpus mire contorquebant, et præcipue caput ac collum; ita ut caput ipsum penderet prorsus, rotareturque in dextram partem et ad manum qua thyrsum gerebant, quasi cœlum sic contuerentur furiose: quare Apuleius dicit, 'capite demisso.'

Nam caput *jaciebant* retro, quasi violentia divina subactæ, sicque crines agitati rotatique pendebant prorsus horrido modo: hinc Catullus 'capita vi jaciunt.' Quod mire nobis exhibuit nuper doctissimus Sponius sect. 2. miscell. eruditæ antiquitatis, super urna marmorea, quæ exhibet duas Mænades sic insanientes.

Jacere caput] Horum ludorum, seu potius vesani furoris, rationem affert Strabo l. X. 'Commune profecto tam Græcorum quam barbarorum est, sacrificia festiva cum animorum remissione agitare, aliqua quidem, cum numinis afflatione, quam rem cum ἐνθουσιασμοῦ appellant. Aliqua vero absque inspiratione tali. Præterea nonnulla cum musica, nonnulla sine musica. Quædam etiam occulta significatione, hoc est, mystica; quædam aperta. Hoc autem sic ipsa natura insinuat. Nam ipsa remissio, mentem ab humanis negotiis abducit, ac intellectum certe ad divinitatem convertit. Et ipse enthusiasmus, hoc est, numinis afflatio, divinam quandam inspirationem habere videtur, et ad vaticinandi genus prope accedere. Ipsa vero occulta sacrorum significatio, id est, mystica, numen honestat, ejus naturam imitans, quæ nostrum quoque sensum effugit.'

Hoc loco *simulacrum* tantum fuit atque imitamentum Bacchanalium; attamen, quod in aliis superstitio, seu numinis afflatus et furor, hoc

strepente circum procaci choro.[t] Ferunt, Vectium Valentem,[u] lascivia in præaltam arborem connisum, interrogantibus, 'quid aspiceret?' respondisse, 'tempestatem ab Ostia atrocem:' sive ceperat[6] ea species, seu forte lapsa vox in præsagium vertit.

32. Non rumor interea, sed undique nuntii incedunt,[v] qui, 'gnara Claudio cuncta, et venire promtum ultioni,' afferrent.

circum lasciva turba. Tradunt Vectium Valentem, cum præ petulantia in proceram arborem ascendisset, respondisse sciscitantibus, quid intueretur? *videre se* procellam immanem ab Ostia *irruentem; sive* reipsa *obversaretur oculis ea visio, seu casu jacta ea vox in omen conversa est.*

Non fama solum *interim, sed undique accurrunt nuntii, qui monerent,* cuncta

crine fuso pro *fluxo.*—6 Mss. Reg. Jes. et editiones veteres *cœperat.* Recentiores *ceperat.* Nec male. *Brotier.*

NOTÆ

idem in istis, petulantia libidinis, lascivia, seu vesania faciebat.

[t] *Choro*] Non solum *mulierum*, ut vertunt, sed et virorum simul cum alio sexu, ut statim eorum supplicio patebit. Nec forte multæ fœminæ nobiles vocatæ: nam sexus sexui pudorem movet, et certe in nullas fœminas sævitum, tot viris punitis.

Et mirari subit, quod consciæ fœminæ non etiam correptæ sint. Sic forte, ne tot supplicia augerent invidiam populi Rom. in libertos, talia exequentes. Quasi imbellibus et vi adactis fœminis forte venia data. Forte tantum libertinæ erant et pedisequæ, quæ jussu imperatricis cogebantur: nec principis dedecus revelare sine exitio suo poterant.

Choro] Forte varias species induerant, nempe, ut adessent Nymphæ, Satyri, Bacchi, Bacchæ, Panes, Fauni et alia lasciviæ nomina. Quod genus assistebat Baccho.

Sic Artemidorus in Onirocritico: 'Chorus autem qui Baccho adest, Bacchi et Bacchæ, Bassaræ, Satyrus, Panes sive Fauni, aliaque similia nomina, huic Deo sacra, et simul et separatim singuli, turbas magnas, pericula strepitusque significant.' Quæ certe pericula turbæque contigere tum Messallinæ et amasiis ac sectatoribus ejus, non in somno, sed re ipsa.

[u] *Vectium Valentem*] Puto, idem est cujus adulteria dissimulaverat Narcissus, et idem qui infra c. 35. confessus et indicium offerens, ad supplicium trahitur.

[v] *Undique nuntii incedunt*] Nimis hoc lentum esse videtur pro discriminis magnitudine: suspicor, auctorem scripsisse, *nuntii incidunt*, quæ vox festinationem notat, qualis rebus trepidis oriri solet.

Sic apud Livium III. 11. 'cum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem' (falso editiones quædam incedentem) 'portis exercitum viderint.' Idem VI. 32. 'patentibus portis cum improviso incidissent.' Iterum III. 3. 'agrestesque pavidi incidentes portis,' &c. *Freinsh.*

Sufficit, *undique nuntii incedunt*, licet in tanto pavore ac discrimine. Recte *non jam rumor*, sed undique nuntii incedunt, non *incidunt*. Neque inci-

Igitur Messallina Lucullianos [1] in hortos,[w] Silius, dissimulando metu, ad munia fori[x] digrediuntur. Ceteris passim dilabentibus, affuere Centuriones, inditaque sunt vincula, ut quis reperiebatur in publico, aut per latebras. Messallina tamen, quanquam res adversæ consilium eximerent,[2] ire obviam, et aspici a marito, quod sæpe subsidium habuerat, haud segniter intendit, jussitque, 'ut Britannicus et Octavia in complexum patris pergerent.' Et Vibidiam, virginum Vestalium vetustissimam,[y] oravit, 'Pontificis

Cæsari comperta esse, et advolare vindictæ properum. *Itaque Messallina abscedit in hortos Lucullianos, Silius pavori occultando, ad negotia fori. Ceteris hacque et illac evadentibus, advenere centuriones, et* reis *injectæ sunt catenæ, prout inveniebantur publice, aut in latebris occulti. Attamen Messallina, licet rebus adversis infringeretur vis ingenii ac consilii,* ipsa *tamen haud segni animo contendit ut occurreret viro, et spectaretur* ipsi; *quo præsidio, qua sæpe arte usa fuerat*; *præcepitque*, ut Britannicus et Octavia in amplexum parentis properarent. *Et obsecravit Vibidiam Vestalium virginum maximum*, ut Pontificem maximum convenire,

1 Mss. et editio princeps *Fucillianos*. Puteolanus *Lucilianos*. Melius ceteri *Lucullianos*. Brotier.—2 Ita Mss. Flor. Reg. Bodl. Bud. Guelf. Agr. editio princeps, Ernestus et alii. Puteolanus *adimerent*. Idem. Ryckius habet *adimerent*, sed *eximerent* non spernendum sibi videtur.

NOTÆ

dere ex improviso poterant, qui in tam atrocis rei fama discurrerent ab Ostia, quæ distabat 18 milliaribus ab Urbe.

[w] *Lucullianos in hortos*] De quibus initio hujus libri. Tamen et *Luciliana* prædia reperio, et hic in manuss. constanter *hortos Lucilianos*. Lapis Romæ:

D. M.
CRESCENTIS. NEPOTI. FORTVNATI.
CÆSARIS. N. SER. EXACTORIS.
PRÆDIORVM. LVCILIANORVM.

Lipsius.

Lucullianos] Luculli horti fuerunt in Colle Hortulorum, et in Nona regione Romæ antiquæ: hodie horti Magni Ducis *Toscanæ* in monte Pincio, vel *Medici alla Trinita de Monti*, in regione *Campo Marzo*, et in Roma moderna. Ex Nardino. *Tillem.*

Lucullianos in hortos] Sic vocantur in plurali, vel pro genio linguæ Rom. vel ex amplitudine et magnificentia. Sic *horti* Epicuri, sic apud Juven. 'Senecæ prædivitis hortos.' Vel quia de facto in plura genera hortorum divisi, eodem loco, et ad diversa destinati, ut et nunc apud divites et proceres videmus.

Lucullianos] Sunt hi fatales horti Luculli: in his hortis perire meruit Messallina, quos ut haberet, Asiaticum occiderat. Funestæ id genus sectiones. Hæc dona imperitantium infausta, hæc δῶρα vere ἄδωρα. Talia bona publicata, donabant amicis, sæpe in exitium. Nam quid aliud, 'Senecæ prædivitis hortos?' et similes.

[x] *Ad munia fori*] Quia consul designatus.

[y] *Vetustissimam*] Est eadem, quæ *Virgo maxima* dicitur. Nam ab ætate

NOTÆ

præerat, et sic dicebatur. Nos in *Vesta*. Lipsius.

Vetustissimam oravit] *Vetustissimam* esse, quæ *Maxima* est, facile concesserim, cum plerumque, quæ dignatione ac loco præcederet, eadem præcelleret etiam ætate, certe annis sacerdotii.

Sed *Maxima* proprie princeps collegii, ut, *Pontifex maximus*, *Augur maximus*, *Curio maximus*. Pontifex *maximus* fuit, qui primum inter alios Pontifices locum teneret, collegiumque cogeret.

De Prætore maximo sic Festus: 'Maximum prætorem dici putant alii eum, qui maximi imperii sit: alii, qui ætatis maximæ.' Veriorem esse priorem sententiam, liquet ex Livio. Addit: 'Pro collegio augurum decretum est, quod in salutis augurio prætores majores et minores appellentur, non ad ætatem, sed ad vim imperii pertinere.'

Hoc aut consentit cum illis verbis, quæ supra adduximus: aut ibi, *prætores majores et minores* ipsi fuere consules et prætores: nam imperium *minus* prætor, *majus* habebat consul, ut ex Messalla refert Gellius, I. 15. *Gronovius.*

Vestalium] Illud sacerdotium jam olim Trojæ institutum; Troja Lavinium; hinc Albam, et Alba mox translatum est in Urbem; sed severiore disciplina egerunt Romanæ virgines.

Apud Albam quinquennio tantum puræ a nuptiis manere debuerunt; at Romæ per triginta annos; ita ut captæ seu delectæ a Pontifice Max. sexto ætatis anno, possent tantum nubere post sex et triginta annos: quod tamen raro fecerunt; nec faustæ illæ nuptiæ, ut experientia cognitum est in his quæ nupserunt.

Apud Albam honorificum habebatur, nobilissimam quamque virginem Deæ Vestæ ministram designari; quod etiam mox Romæ viguit; ita ut ipse Augustus filiam in id ultro offerret, si idoneam aliquam habuisset. Et Albæ Amulius Iliam, seu Rheam, Vestæ sacerdotem delegit, arcano quodam et regio consilio, sed honestissimo prætextu; veritus, ne ipsa virum cito nacta, ultorem suo generi pareret.

Hinc conjicere est, debuisse tales virgines manere innuptas Albæ toto quinquennio, post pubertatem nempe, aut postquam promotæ ad sacerdotium essent. Et ita requisita fuit pudicitia ad peragenda sacra Vestæ, ut ipsa Ilia, seu Rhea Sylvia, licet ex Deo concepisset, statim post vim pudicitiæ illatam, se in morbum incidisse simularet; idque ipsi consuluerat mater, securitatis causa erga Deos; nempe pietatis et rei divinæ gratia: ita ut neque amplius accesserit ad sacra facienda, sed per alias virgines sacra celebrata, aliaque omnia per eas ministeria, quæ fieri necesse erat, peracta sint.

Apud Albam, si quæ virginum corpus polluisset, ad necem usque virgis cædebatur; et qui nascebatur puer, in fluvium projiciebatur. Hæc Dionysius Halic. Et forte ea causa, seu prætextu, Remus et Romulus, ex Rhea nati, abjecti sunt in ripa Tiberis.

At Romæ gravius supplicium constitutum erat, quamvis per lenitatem et clementiam sic fieri videretur, nempe, ne virginem ipsi necarent.

Incesti convicta virgo, viva defodiebatur, et tum simul apponebatur aliquantulum panis, lactis, et olei, in specu ad id præparato, juxta portam Collinam.

Nempe virgineo sanguine polluere manus suas verebantur antiqui: nec

NOTÆ

fas putabant, occidere virgines: Dionysius idem refert de Laomedonte rege, qui hostis a se occisi, liberos omnes melioris sexus interfecit; ne quis ultor injuriæ tandem existeret. At 'filias adhuc virgines occidere nefas putavit:' τὰς δὲ θυγατέρας παρθένους ἔτι οὔσας ἀποκτεῖναι μὲν οὐκ εὐπρεπὲς ἐνόμισε.

Quod longo post tempore repetitum a Tacito et Suetonio, ubi agunt de filia Sejani, quæ, quia virgo erat, a carnifice, prope laqueum prius vitiata est, quam strangularetur.

Quam tamen historiam ut omnino certam non tradit Tacitus, nec affirmat id constitutum aut factum in filia Sejani, nisi ex fide auctorum ejusdem ævi; et sic innuit ipse se dubitasse.

Et Lipsius eo loco, non de fœmina virgine tantum id, sed de impube et investi sexu quocumque id cautum lege putavit: ita ut teneræ et innoxiæ ætati lex parceret, non præcise virginitati sexus sequioris.

In quo tamen fallitur, ut colligere est ex eo loco supra allato de Laomedonte rege. Patet etiam ex verbis ipsius Taciti v. 9. 'Tradunt temporis ejus auctores, quia triumvirali supplicio affici virginem inauditum habebatur, a carnifice laqueum juxta compressam,' &c.

Nec dicit Tacitus præcise, fuisse legem qua id caveretur: sed innuit fuisse veluti morem ex humanitate ortum, et æque vetustum ac hominum genus, parcendi huic sexui, nec unquam laqueo necatam virginem.

Et experientia perpetua compertum est, non parci ætati licet innoxiæ et investi marium: nam filios hostis, licet infantes, statim occidi fas putarunt principes victores.

Et Tiberius occidit triumvirali supplicio ipsum filium Sejani, sine prætextu ullo, quo in viros ante ascriberetur: quod exemplum affert Lipsius, nempe, id a Triumviris usurpatum esse in puero impubere, quem occisum vellent.

Fuit igitur, non ea lex scripta, aut incisa æneis tabulis, sed a natura indita atque insita animis mortalium, non quidem, ut parcerent omni ætati innoxiæ et investi, sed virginitati, verecundiæ, et sexui infirmiori atque innocentiori.

Ita ut non publice, neque per carnificem et laqueum necarent virginem fœminam, præsertim tenera ætate; et illa ætas, quia misera et innocens, ideo et sacra.

Sed quicquid sit de eo more in vulgus virginum, certe quod spectat ad virgines Vestæ, sive quia rea virgo erat, seu talis censebatur, sive quia sacra erat Vestæ virgo, sive ea sævitia pœnæ esset, sive per honorem. Et forte multiplex ea ratio fuit antiquis.

Virgo damnata non attingebatur ab homine ullo, non a carnifice, non laqueo temerabatur: intacta et velut inviolata moriebatur, ultro et sola inedia, et quasi vitium naturæ ulciscente natura ipsa, et nulla hominum vi: abstinebant manus, velut a re quæ sacra et ἄσυλος esse debuit. At conscius incesti, virgis ad necem verberabatur.

Adeo severe animadversum ad pudicitiam Vestalium, ut etiam suspectus esset 'cultus amœnior, ingeniumque liberius quam virginem decet, nec parum abhorrere famam' debuerunt; ita ut quandoque ex 'collegii sententia, Pontifex Maximus abstinere a jocis, colique sancte potius, suam scite' juberet, testis Livius.

Adeo severe intenti ad virgines, ut si quæ clades aut calamitas publice contingeret, causam statim re-

NOTÆ

ferrent in ipsas, tanquam non rite sancteque celebrarent sacra illa publica pro salute Reipub. et inquirerent in earum pudicitiam et mores; neque id sine labe, nisi quandoque vel miraculis innocentiam vindicarent.

Tanta diligentia curaque observatæ puellæ, ut si quando in ægritudinem inciderent, affines matronæ, vel *sponte*, vel etiam ex *auctoritate Pontificum*, ipsis perpetuo assiderent.

Nempe, cum vi morbi ex atrio Vestæ cogebantur excedere, prudentissimarum matronarum curæ custodiæque mandabantur. Sic Plin. lib. VII. epist. 19.

Sed ipsis alioqui magnum decus, magni honores in Urbe; ipsæ carpento veluti res sacræ, aut ipsa numina, vectæ. Lictor ipsas præcedebat, qui turbam submoveret, velut imperitantibus et rerum dominis; quod ipsis concessum fuit a Triumviris Reipub. constituendæ, Octavio, Lepido, et M. Antonio.

Nemo ipsis quasi Tribunis plebis resistere audebat: unde fiducia illa ingens Claudiæ Vestalis, quæ fratrem injussu populi triumphantem, eodem curru usque in Capitolium comitata est, ne quis obstare auderet tali triumpho.

Immo et Tribunis plebis ipsa Virgo potentior. Sic rem exprimit Valerius Max. l. v. c. 4. 'Et Claudia Vestalis cum patrem suum e curru triumphantem, violenta Tribuni plebis manu detrahi animadvertisset, mira celeritate utrisque se interponendo, amplissimam potestatem inimicitiis accensam depulit; igitur alterum triumphum pater in Capitolium, alterum filia in ædem Vestæ duxit.' Tamen Sueton. Tib. 2. Non *patrem hunc*, sed *fratrem* Claudiæ vocat.

Tantus etiam honos habitus Virginibus, ut eis via cederent consules et prætores, ut et locum præcipuum et honestissimum haberent in ludis ac spectaculis, ut et inter ipsas sederet Augusta principis uxor, per honorem.

Tantæ etiam fidei et auctoritatis fuerunt hæ virgines, ut apud ipsas deponerentur testamenta principum, et præsertim *Maximæ* seu vetustissimæ Vestalium fidei committerentur, perque eas inferrentur in senatum, ibi recitanda; ita ut legata et magnæ opes a dominantibus, ipsis relinquerentur.

Ita tamen, ut nulli intestato succederent Vestales, et ipsis intestatis etiam nemo hæres esset, sed opes earum in publicum redigerentur.

Id juris etiam habuerunt Vestæ virgines, ut si reus, qui ad mortem ducebatur, obviam haberet in via virginem feretro suo seu carpento vectam, statim supplicio et laqueo eriperetur; ita tamen ut ipsa virgo tum jurare teneretur, se non dedita opera reo occurrisse, sed id fortuito casu factum.

Et quod magni momenti, quod maximæ auctoritatis argumentum fuit, Virgines istæ supplicabant non solum Deos, sed et homines pro concordia, pro pace inter cives ineunda, pro salute principum, pro fœminis, pro filiis ipsorum procerum.

Sic olim Julium Cæsarem Virgines auctoritate sua et precibus sævitiæ Syllæ dictatoris eripuerant, teste Sueton. Jul. 1. Sic et infra apud Tac. in historiis servare voluerunt Vitellium principem victum jam et profligatum a Flavianis, et suadere pacem nitebantur, et in id cum legatis missæ, sed frustra.

At de Vestali sic Tullius pro Fonteio: 'Superbum sit, ejus obsecrationem repudiare, cujus si Dii asper-

NOTÆ

narentur, hæc salva esse non possint.' Hinc libertus Narcissus hic, quamvis præpotens et superbus, ac Regis regum rex, tamen 'Vibidiam depellere nequivit; ergo auditurum principem,' &c.

Habuere servos suos et libertos, etiam virilis sexus, sed non eodem atrio, nisi interdiu; nam nocte eo, nulli viro adire fas. In quodam marmore Junia Torquata sacerdos Vestalis appellatur PATRONA. COELESTIS. ab Actio liberto.

Cum caperentur a Pontifice Max. tondebantur ipsis crines, teste Plin. XVI. 44. 'Antiquior illa est' (Lotos arbor) 'sed incerta ejus ætas, quæ Capillata dicitur, quoniam Vestalium virginum capillus ad eam defertur.'

Sic et Festus in voce *Capillata:* 'Tondebantur ergo et Vestales, cum in sanctum id collegium receptæ a Pontifice, certo carmine sacrarentur, ac Diis voverentur;' quasi sic formæ insignia, ac impudicitiæ et libidinis incitamenta deponentes.

Certum *carmen* vocat verba ea, quæ proferret Pontifex; ita concepta et certis verbis ritus peragi debuit, ut ne syllaba quidem excideret; ideoque scriba præibat legendo, et lente cauteque pronuntiabat eadem, repetebatque pontifex, qui ritum celebraret.

Lotos, vulgo *Alisier*, apud Plin. sex in Urbe Loti æstimatæ H.-S. millies, non serio.

Attamen *vittæ* Vestæ supplebant speciem ac decorem capillorum: quod illis facunde exprobrat D. Ambrosius, Epist. ad Valent. 'Non vittæ capiti decus, sed ignobile velamen, usui nobile castitatis' (sic matronas Christianas velatas innuit) 'non exquisita sed abdicata lenocinia pulchritudinis: non illa purpurarum insignia, intelligit *suffibulum*, quod est, *vestimentum album prætextum* (purpura nempe) 'quadrangulum, oblongum, quod in capite Vestales virgines sacrificantes habebant, idque fibula comprehensum,' sic describit Festus: pergit Ambrosius: 'Non luxus deliciarum, sed usus jejuniorum, non privilegia, non lucra,' &c.

Quæ *privilegia* tum postulabant virgines Ethnicæ ab Imperatore Christiano Valentiniano, facundo ore Symmachi, cui petitioni reluctatur valida et vere Christiana eloquentia Ambrosius.

Vestalium] Est qui existimet, eas tulisse in illa supplicatione vittam supplicem; laudantque: 'Ipsa manu ramos oleæ vittasque precantum Tradit.' Et Æn. VII. 'ne temne quod ultro Præferimus manibus vittas, ac vela precantum.'

Hoc verum puto de aliis supplicibus, ut patet multis locis Taciti, sed de Vestalibus nihil tale reperi. Habuit virgo lictorem, qui eam præcederet per honorem, turbamque summoveret, et tum lictor fuit loco præconis seu caduceatoris.

Vittas gestabant illæ non manu, sed supra caput, ut et aliæ matronæ. D. Ambrosius Epist. ad Valentinian.: 'Vix septem Vestales capiuntur puellæ, en totus numerus quem infula vittati capitis, purpuratarum vestium murices, pompa lecticæ ministrorum circumfusa comitatu, privilegia maxima, lucra ingentia, præscripta denique pudicitiæ tempora coëgerunt.' Fuerunt primo quatuor, dein sex.

Pontificis Maximi aures] Sic sæpe in rebus extremis adhibebantur preces sanctissimarum virginum. Hic Tacitus comparat Maximam virginum Vestalium, cum Pontifice Maximo, et certe aliqua velut affinitas sacra fuit utriusque. Præsidebat sacris virginum Maxima Vestalis, et

maximi aures adire, clementiam expetere.'[3] Atque interim, tribus omnino[z] comitantibus (id repente solitudinis erat)[a] spatium urbis pedibus emensa, vehiculo, quo purgamenta hortorum[b] eripiuntur,[4] Ostiensem viam intrat: nulla

et ejus clementiam exorare *vellet*. *Atque interea tribus omnino sectantibus (adeo statim destituta fuit* uxor Cæsaris *omni comitatu) totam civitatem pedibus percurrit*, dein *plaustro, quo ejectamenta hortorum asportantur, Ostiense iter*

3 Cod. Meus: *adiret*, et, *expeteret*. Ryckius.—4 In Ms. Reg. *expiuntur*. In editione principe *reperiuntur*, unde Puteolanus excogitavit *eripiuntur*. Forte melius *excipiuntur*, quod et Ernesto placet. *Brotier*. Ryckio placet *exportantur*.

NOTÆ

Pontifex Max. sacris Pontificum et sacerdotum.

Si quid delinqueret virgo, cædebatur virgis a Pontifice Max. velo interposito. Capiebatur puella in locum demortuæ vetustissimæ virginis, sed alia vetustissima in ipsius mortuæ munus succedebat, et debuit capi ante spatium triginta annorum. Sic et loco Pontificis Max. mortui non cooptabatur, nisi qui jam Pontifex esset ex minoribus.

[z] *Tribus omnino*] Sine custodibus; neque enim custodes excubasse Messallinæ legimus, ut mox Agrippinæ.

[a] *Id repente solitudinis erat*] Vide Tac. l. XIII. 19. infra ubi de Agrippina matre Neronis perculsa, cum rebus et aula dimota esset: 'Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est, quam fama potentiæ non sua vi nixæ: statim relictum Agrippinæ limen; nemo solari, nemo adire,' &c.

Vehiculo] Multa sunt nomina vehiculorum, ut *Currum*, qui et *Currus* dicitur, *Plaustrum*, *Carpentum*, et *Sarracum*, quod vehendis marmoribus et grandi materiæ accommodatum est; et hæc sunt vehicula *oneraria*.

Gestatoria vero sunt, *Carruca*, *Cisium*, *Essedum*, *Rheda*, *Petorritum* et *Staticulum*.

Plinius l. XXXIV. 'Argentum incoquere simili modo cœpere, equorum maxime ornamentis, jumentorumque jugis. Cœpere inde esseda, vehicula, et petorrita exornari,' &c.

Lamprid. in Alex. 'Carrucas Romæ et rhedas senatoribus omnibus, ut argentatas haberent, permisit: interesse Romanæ dignitatis putans, ut iis tantæ urbis senatores uterentur.'

[b] *Quo purgamenta hortorum*] Horti prædivitum in summam magnificentiam exculti extra portas urbis, aut etiam in ipsa urbe. Destituta etiam lecticariis eo casu Messallina, in cujus potestate omnia paulo ante, nempe, 'adversus reos læsæ majestatis, nemo non miles.' *Tertull.*

Hortorum] De hortis mire Plin. l. XIX. 4. 'Antiquitas,' inquit, 'nihil prius mirata est, quam Hesperidum hortos, ac regii Adonis ac Alcinoi; itemque pensiles, sive illos Semiramis, sive Assyriæ Rex Cyrus fecit, &c. Romani quidem reges ipsi coluere.'

Paulo infra: 'In duodecim tabulis legum nostrarum nusquam nominatur villa; semper in significatione ea *hortus*, in horti vero prædium, &c. Jam quidem hortorum nomine, in ipsa urbe delicias, agros, villasque possident. Primus hoc instituit Athenis Epicurus otii magister. Usque ad eum moris non fuerat, habitari in oppidis rura: Romæ quidem per se hortus,

cujusquam misericordia, quia flagitiorum deformitas prævalebat.

33. Trepidabatur nihilominus a Cæsare: quippe Getæ, Prætorii præfecto, haud satis fidebat, ad honesta, seu prava, juxta levi. Ergo Narcissus, assumtis, quibus idem metus, 'non aliam spem incolumitatis Cæsaris,' affirmat, 'quam si jus militum, uno illo die,[c] in aliquem libertorum[d] transferret:

ingreditur, nulla hominum commiseratione, quia scelerum magnitudo præpollebat.

Et tamen metuebat adhuc *Claudius: nam non satis fidebat Getæ, qui prætorianis præerat, ut qui perinde ad decora vel ad inhonesta pronus esset. Igitur Narcissus, ascitis quibus idem pavor, asseverat,* saluti principis haud aliter consuli posse, quam si quempiam libertorum cohortibus prætoriis uno illo die præ-

NOTÆ

ager pauperis erat.'

Ibid. inferius: 'Jam in fenestris suis plebs urbana in imagine hortorum, quotidiana oculis rura præbebant, antequam præfigi prospectus omnes coëgit multitudinis innumeræ sæva latrocinatio.' Quippe latrones fenestras illas uncis et hamis aperiebant, et supellectilem diripiebant.

Impositum est vectigal herbis hortisque, dein remissum. Plin. ibid. 'Hercule nullum macelli vectigal majus fuit Romæ, clamore plebis incusantis apud omnes principes; donec remissum est portorium mercis hujus: compertumque, non aliter quæstuosius censum haberi, aut tutius, ac minore fortunæ jure, cum credatur pensio ea pauperum. Is in solo sponsor est, et sub dio reditus, superficiesque quocumque cœlo gaudens.'

Quod mireris: non etiam nunc alio censu personam suam aut mensam tuetur alitque summus ille rex regum, imperator Turcarum, quam ex hortorum suorum reditu, quos multos habet ad oram maris in Europa et Asia, juxta Constantinopolim.

His hortis colendis duo millia hortulanorum (*Bostangios* vocant) perpetuo incumbunt; et his hominibus hortisve præest vir præcipuæ auctoritatis in illa aula, quem *Bostangibachium* vocant.

Ille familiariter cum principe colloquitur, etiam de rebus quæ ad Reipub. statum spectant. Unde metus in ceteros Megistanes, simul et favor. Igitur rusticano illo et innoxio censu se tuetur princeps ille, neque fas putat ali tributis et vectigalibus publicis.

Ex hortis nata cognomina ipsa procerum videmus, 'Lactucinosque in Valeria familia non puduisse appellari.' Plin.

Etiam in herbis, quod mirum est, sibi discrimen invenere opulenti proceres, seque distinxere a pauperum mensis.

Plin. ibid. 'Etiamne in herbis discrimen inventum est, opesque differentiam fecere in cibo, etiam uno asse venali? In his quoque aliqua sibi nasci (volunt) pauperioribus negant, caule in tantum saginato, ut pauperis mensa non capiat. Sylvestres fecerat natura corrudas, ut quisque demeteret passim. Ecce altiles spectantur asparagi, et Ravenna ternos libris rependit. Heu prodigia ventris!'

[c] *Uno illo die*] Quia nempe *illo die*,

seque,' offert; 'suscepturum.' Ac ne, dum in urbem vehitur, ad pœnitentiam a L. Vitellio[e] et[1] P. Largo Cæcina,[f] mutaretur, in eodem gestamine[g] sedem poscit sumitque.[2]

esse juberet; idque munus semet obiturum *pollicetur. Ac ne, dum in civitatem defertur* Cæsar, *eum L. Vitellius et P. Largus Cæcina a proposito absterrerent, locum petit accipitque in eadem lectica.*

1 Edidi *et*, quod in Ms. Reg. legatur *a P. Largo*. Non crediderim emendandum *C. Largo*, ut hic Largus idem sit ac C. Largus qui consul fuit cum Claudio A. U. C. 795. At cum L. Vitellius hoc ipso A. U. C. 801. consul fuerit suffectus A. Vitellio, sic quoque P. Largum suffectum fuisse L. Vipsanio opinor; unde metus ne Claudius ad pœnitentiam a consulibus mutaretur. *Brotier.*—2 Ita Ms. Reg. in Mss. Bodl. *insumitque*. Ms. Flor. *is sumit*.

NOTÆ

vicem habebat Lusius Geta, cui non fidebatur imperandi cohortibus prætoriis; et altero Crispinus, ut puto, præesse debuit: ut mutabantur cohortes et excubiæ singulis diebus, ita et mutabat vicem præfectus; talis ordo dolum et insidias interrumpebat.

Mirabitur aliquis, præfuisse libertum prætorianis, sed non certe potentiores huic muneri impositi, sed tantum *equestres;* at certe liberti *annulis aureis* donati, *equestre fastigium* æquabant.

Ut puto, fiebant duæ excubiæ, altera in palatio, altera in castris prætorianis. Cohorti excubanti in aula signum dabat princeps ipse, excubanti in castris forte præfectus prætorii; nisi tamen idem signum daret Cæsar pro utraque statione.

[d] *Libertorum*] Nempe, *Cæsaris;* et hi liberti semper principis erant, quicumque imperium excepisset et jus patronatus perpetuo penes principem.

Quia nempe fiscum principis administrabant, aut alia negotia Cæsaris procurabant, necessitudo fuit, quam exuere non poterant, aut certe nolebant tali fastigio abstrahi.

[e] *A L. Vitellio*] Suspectabat illos Narcissus: attamen L. Vitellius imaginem Narcissi et Pallantis colebat inter Deos Lares suos. Sed talibus dominantium haud se immiscuisse, non minima prudentia Vitellii fuit.

[f] *P. Largo Cæcina*] Fratre, opinor, C. Cæcinæ Largi, qui consul cum Claudio fuit anno urbis 795; et in consulatu interfectus. Quem intelligit Asconius, in orat. pro M. Scauro: 'Scauri domum possidet nunc Longus Cæcina, qui consul fuit cum Claudio.' Scribe, *Largus,* et disce quæ hinc Asconii certa ætas. *Lipsius.*

[g] *In eodem gestamine*] Id est, gestatoria sella, quæ a Claudio deducta in vulgi usum, ut docui. Sic l. XIV. 'Gestamine Baulos pervectam.' Apparet tamen in uno gestamine plures sellas fuisse, ut hic vides in Narcisso, qui eodem gestamine sellam poscit sumitque. *Lipsius.*

Non *sellam,* sed *sedem* poscit Narcissus, nec sedes ea *sella* vocari debuit proprie: nam distincta a *sella gestatoria,* in qua plures sellæ generice sumtæ.

In eodem gestamine] Haud dubie fuit sella, seu lectica operta, de qua Dio l. LXXX. ubi de Claudio: 'Primus hic inter Romanos sella operta usus est, ac inde non imperatores modo, sed et nos etiam' (de se Dio loquitur) 'qui consulatum gessimus, vehimur: antea vero Augustus, Tibe-

34. Crebra post hæc fama fuit, inter diversas Principis voces,[h] cum modo incusaret flagitia uxoris, aliquando ad memoriam conjugii et infantiam liberorum revolveretur, non aliud prolocutum Vitellium, quam, 'o facinus! o scelus!' Instabat quidem Narcissus,[i] 'aperire ambages[j] et veri copiam facere:' sed non ideo[k] pervicit, quin suspensa, et, quo

Frequens postea rumor in Urbe *increbuit, inter varios Claudii sermones, cum modo argueret scelera uxoris, quandoque et ad recordationem matrimonii et ad tenerum filiorum ætatem relaberetur, nihil aliud profatum Vitellium, quam,* o crimen! o flagitium! *Contendebat sane Narcissus,* detegere ambages, et rei veritatem exprimere atque aperire; ut expiscaretur, quid sentirent, destinarent, cense-

NOTÆ

rius et alii lecticis utebantur, quibus nunc solent vehi mulieres.'

[h] *Inter diversas Principis voces*] Identidem Claudius in aliquas voces prorumpebat, doloris sui et iræ indices: mens illius ægra æstuabat, et modo ad flagitia uxoris, modo ad amorem, et ad susceptos ex ea liberos revolvebatur.

Et inter tantos animi et curarum æstus, nihil enim solatus Vitellius; nihil prolocutus est, nisi ambigua, et quo traherentur, inclinatura. Sic versuti aulici; sic mentem aut premunt, aut promunt, ut possint mox ea interpretari pro eventu et successu rerum.

[i] *Instabat quidem Narcissus*] *Instabat*, nihil non moliebatur, ut rei veritatem aperiret, ut detegeret scelus, ambages omnes enudaret, ut sensa Vitellii et Largi subodoraretur, eliceretque e Vitellio præsertim: sed nihil aliud expressit, quam ut ea responderent, quæ explicari possent quocumque sensu, prout res se verterent.

Instabat] Vertunt: Quasi *instaret urgeretque Narcissus, ut L. Vitellius aperiret ambages, ut clare loqueretur, mentemque vere et aperte promeret.*

Sed errant, nec satis Latine sciunt; aliquid dicerent, si Tacitus scripsisset, *aperiret, et veri copiam faceret:* ipse Narcissus multa hic molitur, ut aperiat ambigua animi illorum comitum, et ut exprimat quid sentiant, et quo inclinent, sed frustra.

Instabat] Instabat aperire ambages sceleris, simul et ambages quas obtenderent comites illi Claudii; seu ambages animi illorum recludere conabatur; aperiebat ambages criminis et matrimonii, quo imperium ipsum adultero destinaretur.

Veri copiam faciebat, veritatem rerum transactarum enudabat, ut sic eliceret quæ sentirent, et quo inclinarent Largus et Vitellius: sed callidi illi et aulæ periti, nihil nisi vaga, incerta, et quæ, quo res inclinarent, facile trahi possent, promsere.

[j] *Aperire ambages*] Possit esse duplex sensus: instabat, seu conabatur Narcissus aperire, si quid ambiguum et incertum adhuc esse videretur in probatione talis criminis, et rei veritatem explanare, et oculis aperte subjicere, ut eos convinceret, et res clara fieret.

Vel contendebat Narcissus expiscari mentem Vitellii et Cæcinæ, et quid de ea re censerent, elicere; vel utrumque simul, ut aliud ex alio eliceret.

Sic instabat, quia prævidebat, ipsos consultores fore Claudio, auctoresque vel veniæ vel supplicii Messallinæ;

ducerentur, inclinatura responderet, exemploque ejus Largus Cæcina uteretur. Et jam erat in aspectu Messallina, clamitabatque, 'audiret Octaviæ et Britannici matrem;' cum obstrepere accusator, 'Silium et nuptias' referens: simul codicillos,[l] libidinum indices, tradidit, quibus visus Cæsaris averteret. Nec multo post urbem ingredienti offerebantur communes liberi; nisi Narcissus 'amoveri eos' jussisset. Vibidiam depellere nequivit, quin[1] multa cum invidia[m] flagitaret, 'ne indefensa conjux exitio daretur.'[n]

rentve Vitellius et Largus: *sed nihil propterea evicit aut expressit* Vitellii, *quia ille ambigua, incerta, et quo traherentur itura, responderet, et quin ad illius instar se gereret Largus Cæcina. Et jam coram aderat Messallina, exclamabatque,* audiret *princeps* parentem Britannici et Octaviæ; *cum contra niteretur delator, memorans* Silium et matrimonium: *et simul libellos, quibus adulteria flagitiaque Messallinæ continebantur, tribuit Claudio, quibus oculos averteret. Et paulo post ineunti civitatem Cæsari, exhibebantur communes filii, nisi Narcissus* averti eos *præcepisset: Vibidiam absterrere non potuit, quin postularet, non sine magna offensione audientium,* ne inauditæ uxori pernicies strueretur. *Igitur* Narcissus *respon-*

1 Mss. Bodl. Jes. et Puteolanus *quæ* pro *quin*. At in margine Ms. Bodl. *quin*, quod et in ceteris optimæ notæ scriptis et editis libris. Sic mox Puteolanus edidit *ergo auditurum*, cum alii habeant *igitur*. Brotier.

NOTÆ

et metuebat, ne eum ad pœnitentiam mutarent, et præcipue Vitellium, qui et *soccum* Messallinæ adorabat, teste Sueton.

[k] *Sed non ideo*] Sed non propterea profecit, quia ambo proceres aulici responderent per ambages; ita ut eorum verba possent trahi, et per interpretationem ambigue accipi, vel bene, vel male, pro successu rerum.

Juven. Sat. 10. 'sed quid Turba Remi? Sequitur fortunam, ut semper, et odit Damnatos. Idem populus,' &c.

[l] *Codicillos*] Literas intelligunt, et erant forte *literæ*, quæ ex Urbe missæ erant, et continebant nuptias cum Silio, et ceteram lasciviam.

Sed putem, potius fuisse *libellos*, qui omnes adulteros omniaque libidinum flagitia, stupra, atque adulteria Messallinæ, non nupera solum continerent; quod videtur exprimere per τὸ *libidinum indices*. Et sic magis avertebat oculos, irritabatque Claudium, adulterorum turba proposita.

Codicillos] Libellum, breviarium, memoriam, rationarium.

Codicillos, libidinum indices] Quibus haud dubie continebantur eorum omnium nomina, quibuscum stupri consuetudinem habuit Messallina, forte et ipsa ingenia libidinum. Vectium et Plautium non dissimulavit ultra; etiam Mnesteris histrionis meminit, qui tamdiu 'cubiculum principis persultaverit.'

Sed præcipue matrimonium Silii, tanta audacia celebratum in media civitate, ut juvenis cum uxore principis prædicta die, adhibitis qui obsignarent, velut suscipiendorum liberorum causa, conveniret, &c.

[m] *Multa cum invidia*] Pro sua sanctitate et reverentia, excitabat Vestalis invidiam seu offensionem populi et præsentium, adversus libertum

Igitur, 'auditurum Principem, et fore diluendi criminis facultatem,' respondit: 'iret interim virgo et sacra capesseret.'[o]

35. Mirum inter hæc silentium Claudii: Vitellius ignaro propior:[p] omnia liberto obediebant. 'Patefieri domum adulteri, atque illuc deduci Imperatorem' jubet. Ac primum in vestibulo, effigiem patris Silii, consulto Senatus

dit, cogniturum Cæsarem, et copiam fore *fœminæ* purgandi criminis; abiret interim Vestalis, et sacris operaretur.

Altum interea silentium Claudii: et Vitellius ignoranti similis: cuncta liberto parebant. Is aperiri ædes Silii *jubet*, atque illuc duci principem. *Et primo ipsi ostendit in atrio imaginem patris Silii, quæ decreto patrum sublata erat: dein*

NOTÆ

Narcissum, et indirecte in Claudium, qui adeo impotens iræ esset, ut etiam audire nollet orantem Virginem Vestæ Maximam.

[n] *Ne indefensa conjux exitio daretur*] Certe artificiosa mulier sibi defensionem ante paraverat, quam scelus admitteret, sed arte et prudentia quæ digna tali marito esset.

Sic Sueton. Claud. 29. 'Illud omnem fidem excesserit, quod nuptiis, quas Messallina cum adultero Silio fecerat, tabellas dotis et ipse consignaverit: inductus quasi de industria simularentur ad avertendum transferendumque periculum, quod imminere ipsi, per quædam ostenta portenderetur.' En defensio præstructa, et parata, quæ haud dubie valuisset, si audita fuisset Messallina.

[o] *Sacra capesseret*] Id est, officio suo fungeretur virgo, et ne se his rebus principis, ne se talibus flagitiis immisceret, tacite id, sed superbe tamen, admonebat pro servili ingenio libertus.

Sacra capesseret] Ne talibus negotiis se immisceret, sed sacris operari tantum satageret, ut professionem ipsius decuit: et ne putes ipsi commendatum a Narcisso aliquod sacrificium pro tali re.

Jubet tantum, ut abeat virgo, et sacris tantum se immisceat: nihil præterea. Sic l. III. hist. 'Virgines cum honore dimissæ,' cum nempe orarent pro Vitellio.

[p] *Ignaro propior*] Quasi attonitus et nescius indefinite. Amentem, ignarum, et nescium videri in tempore, non insipidi hominis est.

[q] *In vestibulo, effigiem patris Silii, consulto senatus, &c.*] In atrio sive in vestibulo ædium, imagines majorum; uti hic, Silii patris. Sed enim Silius legatus olim inferioris Germaniæ, damnatus crimine majestatis cum uxore Sosia Galla, ut l. IV. narratum: ideoque et imagines abolitæ, quas tamen filius restituerat. Criminatur ergo id libertus. *Lipsius.*

Non puto, restituerat, sed eas retinuerat, neque atrio amoverat juxta decretum patrum, quo damnatus Silius pater. Talia decora tolerabantur intra privatas ædes, donec delator, aut sævitia principis durius adverteret; ut nunc fit apud Silium.

In vestibulo] Eugraphius vetus Grammaticus in Andriam Terentii IV. 3. 'Romanis omnibus mos est, in atrio, hoc est, in vestibulo, habere Vestam (quippe cum inde vestibulum nominarint,) cui sacrificium quotidie

abolitam,[r] demonstrat: tum, quicquid avitum[1] Neronibus et Drusis,[s] in pretium probri cessisse:[t] incensumque et ad minas erumpentem,[2] castris infert, parata concione militum; apud quos, præmonente Narcisso, pauca verba fecit:[u] nam,

quicquid habuerant Nerones, et Drusi, in præmium flagitii concessum esse Silio; *sic incitatum et in minas erumpentem* Claudium *ducit in castra, jam ante vocata concione prætorianorum, apud quas paucis disseruit, suggerente* Narcisso; *quia*

1 Brotier. edidit *habitum;* et Cl. Chiffletius *habitum* non culpabat; sed *avitum* conjiciebat, quod probavit Lipsius.—2 Ita Mss. editio princeps et Ernestus. Frustra Puteolanus *prorumpentem;* ita tamen ediderunt Gronovius et Ryckius. Brotierus habet *Cohortium clamor dehinc continuus;* et sic lectionem defendit: 'Sic libri omnes editi. In Mss. Harl. Bodl. Jes. et Guelf.

NOTÆ

facerent; illic ei fuerat collocata ara.'

[r] *Consulto Senatus abolitam*] Nihil tamen de tali abolitione tradiderat Tacitus IV. 19. et 20. ubi de exitu Silii agit. Nisi forte tacite id involveretur in damnatione hominis, vel id reservasset forte in hunc locum.

Certe damnato homine, simul et memoria et imagines illius damnatæ, sicque abolitæ censebantur, moribus antiquis, vel etiam lege, præsertim publice, etiam olim vetere Repub.

At intra domos tolerabantur, aut etiam in municipiis clientelæ. Sic imago Bruti mansit Mediolani, nec eam sustulit Augustus, quia oppidani illi Galli, amici Bruti, forte et clientes.

[s] *Neronibus et Drusis*] Intelligit præcipue Drusum filium Liviæ et privignum Augusti, ipsum Tiberium, qui *Nero* dictus, et filium ejus *Drusum*, Germanicum Druso genitum, et filios ipsius, quorum vetustissimus *Nero*, alter *Drusus* vocabantur.

Forte et Claudium ipsum, qui frater Germanici; et ipsius filium, qui fato immaturo Pompeiis extinctus est: vix intelligat alios antiquiores, qui imperium non degustarant, et quorum viles aut obsoletæ jam opes, præ principis.

Neronibus et Drusis] Puto, intelligit præcipue Tiberium et Drusum filios Liviæ, et privignos Augusti, qui educati in domo regnatrice; et Drusus ipse ibi natus, qui et ex consuetudine stupri cum Livia, ex vitrico procreatus putabatur.

Dein intelligi possunt Germanicus filius Drusi, et Drusus filius Tiberii, et filii Germanici, et proles ipsius Drusi junioris, qui duos habuit Gemellos ex Livilla sorore Germanici. Nerones per adoptionem transierant in gentem Juliam et jam Cæsares erant, ut et filii Claudii tum imperantis.

[t] *In pretium probri cessisse*] Quicquid enim fuerat insigne apud Nerones et Drusos, ad Silium transtulerat Messallina, tanquam pretium et mercedem adulterii. *Ferretus.*

[u] *Pauca verba fecit*] Sueton. Claud. 26. 'Confirmavitque pro concione apud prætorianos, quatenus sibi matrimonia male cederent, permansurum se in cœlibatu; ac nisi permansisset, non recusaturum confodi manibus ipsorum. Nec durare valuit, quin de conditionibus continuo tractaret.'

etsi justum, dolorem pudor impediebat.[v] Continuus dehinc cohortium clamor, 'nomina reorum et pœnas' flagitantium: admotusque Silius tribunali,[w] non defensionem, non moras tentavit, precatus, 'ut mors acceleraretur.' Eadem constantia et illustres Equites Romanos cupidos maturæ necis fecit. Titium Proculum, custodem a Silio[3] Messallinæ da-

verecundia obstabat, quamvis legitimo dolori. Dein excepit *vociferatio continua prætorianorum, expostulantium* vocabula noxiorum, et supplicia; *adductusque Silius ad tribunal, non diluere scelus, non trahere tempus conatus est*, immo, ut nex festinaretur, *oravit. Eadem virtus permovit etiam insignes equites Rom. ut properam mortem cuperent.* Itaque rapi ad supplicium *jubet Titium Proculum ap-*

Continuus dehinc cohortium clamor. Ad aures accommodate.'—3 Bene Pichena ex Ms. Flor. Male in ceteris *Silio ac Messallinæ datum.* Brotier.

NOTÆ

[v] *Pudor impediebat*] Pudor nempe flagitii domestici impediebat, ne quantumvis justum dolorem verbis et oratione longiore exprомeret; id sic et teste Sueton. Claud. 26. 'Confirmavitque pro concione apud prætorianos, quatenus sibi matrimonia male cederent, permansurum se in cœlibatu:' sed ut lèvis ille ingenio in ceteris rebus, ita in matrimoniis.

[w] *Admotusque Silius tribunali*] Puto in ipsis Castris; nam ibi fuit tribunal perpetuum, quo imago aurea principis in sella curuli, aut quo ipse princeps alloqueretur prætorianos, et quod nemo alius escenderet, sine crimine majestatis, nisi forte, ut seditionem aliquam compesceret.

Quod tamen ex alio loco et alio suggestu potuit tribunus, qui vesaniam militarem coërcéret, et animos sedaret: quod contigit post mortem Neronis, dum adventaret Galba ex Hispania, Nymphidio rebellante.

Tribunali] Forte, *tribunali* prætoris, cui ea quæstio gravis et ingens evenerat. Non enim, puto, Cæsar in tali causa sua judex. At si damnatus est Silius in Castris, sic forte, quia reus læsæ majestatis, et quia res urgebat, et agebatur salus principis et Reipub. sic forte damnatus esset a Claudio ipso cum assessoribus, et forte ipsis præfectis prætorii et tribunis extra ordinem, ut in re gravissima.

Tribunali] Formam tribunalis descripsit Vitruvius l. v. ubi de Basilica Julia, in qua fuit ædes Augusti et tribunal. Verba ejus hæc sunt: 'Item tribunal est in ea æde, Hemicyclio Schematis minoris curvatura formatum. Ejus autem Hemicyclii in fronte est intervallum pedes sex et quadraginta; introrsus curvatura pedes quindecim; ut qui apud magistratus starent negotiantes in basilica ne impedirent.'

Quibus verbis Vitruvius significat, formam illius tribunalis non semicircularem fuisse, sed arcuatam. Non enim justi ambitus, plenique centri Hemicylium illud fuisse, sed ita modulatum, ut in fronte, (id est, ut mathematici dicunt) in chorda sex et quadraginta pedes; introrsus vero, id est, in linea perpendiculari, quæ quasi sagitta est in arcu, quindecim pedes pateret.

Si enim justum plenumque Hemicyclium fuisset, linea hæc perpendi-

tum,[x] et indicium offerentem[y] Vectium Valentem et confes-

positum custodem Messallinæ a Silio, et Vectium Valentem, reum *confitentem, si-*

NOTÆ

cularis trium et viginti pedum esset introrsus, quæ media pars est diametri. Propterea *Schema* vocavit Vitruvius, curvatura Hemicyclio minore formatum.

Ex his dictis apparet, magnificum aspectum tribunalis fuisse, nec immerito majoribus judicibus assignatum, &c. Erat enim tribunal Consulum, Prætorum, Præfecti urbis, proconsulum et præsidum in provinciis, et Imperatoris in Castris, quod cespitium dicebatur. *Budæus.*

[x] *Custodem a Silio Messallinæ datum*] Legitur in Vaticano, *custodem Messallinæ dat;* aliena deinde manu adpictum, *ac Silio.* Lego igitur: *Custodem Messallinæ datum;* vel etiam, *Custodem a Silio Messallinæ datum.*

Alterum quidem verum est, ut hic Titius sive a Claudio appositus uxori custos; sive a Silio, ut amicæ. Utrumque enim solens Romanis. De maritis Tibullus: 'Ipse malus docui, quo posset ludere pacto Custodes.' De amatoribus Propertius, 'Quos igitur tibi custodes, quæ limina ponam?' Misellus ille custos! cui id monstrum commissum, quod non Argus cum Mercurio custodisset. *Lipsius.*

Custodem Silio] Sine dubio Messallina castas imitata, per blanditias, hunc ἀοιδὸν philologum, seu musicum, a marito novo ipsa exegit. Martialis l. x. epig. 69. 'Custodes das Polla viro, non accipis ipsa.' Talis ille, qui 'dominam, nec vir nec fœmina' servabat adversus Nasonem. Juvenalis: 'quis custodiat ipsos custodes?' *Gronovius.*

Custodem] Apuleius; 'Acerrimum relinquens uxori secutorem.' Ælianus de Xerxe admiratore Platani: *μελεδωνὸν αὐτῇ κατέλιπεν, ὥσπερ ἐρωμένῃ φρουρὸν καὶ φύλακα:* 'Musicum seu sapientiæ doctorem ipsi reliquit, velut amasiæ custodem ac vigilem.'

Custodem] Nullus custos appositus apud regem Spartanum, neque uxori regis regum, Persarum nempe. Plato Alcib. I. 'Rex vero Persarum tantum superat alios reges, ut nemo unquam vel suspicionem habeat, posse principem nasci ex alio, quam ex ipso rege. Quare non custoditur uxor regis. Sed metu et pudore ipsa ultro custoditur.'

[y] *Indicium offerentem*] Bene, *confessum.* Nam *indicium,* ait in Eunucho Donatus, proprie est ejus, qui una peccaverit. Asconius ad illud Ciceronis: 'Quapropter, si indicium tibi postulas dari,' ait: '*Index* est, qui facinoris, cujus ipse est conscius, latebras indicat, impunitate proposita.'

Quæ tamen impunitas circumscripta est: quia, ut idem notat, 'certa sunt in quibus impunitas indici datur, ut in causa proditionis, majestatis, et si quid hujusmodi.' *Lipsius.*

Indicium offerentem] In aliis criminibus majestatis, qui jam damnandus indicium profiteretur, comperendinabatur, et sic vel obtinebat veniam, vel saltem exitium prolatabat.

Vectium] Si vere eques Rom. mirum subit quod artem medicam exercuerit, quæ tota Græcorum fuisse videtur. Sic Plin. l. XXIX. 'Solam hanc artium Græcarum nondum exercet Romana gravitas: in tanto fructu, paucissimi Quiritium attigere, et ipsi statim ad Græcos transfugæ. Immo vero auctoritas aliter quam Græce eam tractantibus, etiam apud imperitos expertesque linguæ non est, ac minus credunt, quæ ad salu-

sum, et Pompeium Urbicum, ac Saufellum Trogum ex consciis 'trahi ad supplicium' jubet. Decius quoque Calpurnianus, vigilum Præfectus,[z] Sulpicius Rufus, ludi Procurator,[a] Juncus Virgilianus, Senator, eadem pœna affecti.

36. Solus Mnester[b] cunctationem attulit, dilaniata veste,[c]

mul et indicium professum, et Pompeium Urbicum, ac Saufellum Trogum, qui inter participes, et flagitii affines. Decius etiam Calpurnianus, qui vigilum cohortibus *præerat, Sulpicius Rufus, qui ludum curabat, Juncus Virgilianus e Patribus, eodem supplicio addicti* sunt.

Unus Mnester moram injecit, lacerato tegmine exclamans, intueretur plagarum

NOTÆ

tem suam pertinent, si intelligunt.'

Nisi si forte Vectius et alii similes jam divitias, opes, et honores hac arte quærebant, præsertim in aula.

[z] *Vigilum Præfectus*] Erant quatuor præfecti summæ auctoritatis in Urbe et aula. *Præfectus prætorii*, qui decem prætorianis cohortibus imperabat. *Præfectus urbis*, qui urbanis cohortibus; continebatque turbulentos cives, ac mancipia, jusque reddebat. *Præfectus annonæ*, qui curam habuit frumenti populo dividendi; et *præfectus vigilum*, qui nocturnis custodiis præerat, metu incendiorum, quæ Romæ frequentia. Prætorianæ cohortes decem millia; ceteræ cohortes urbanæ sex millia armatorum habuerunt, teste Dione.

Vigilum præfectus] Cohortes vigilum septem Romæ ab Augusto institutæ, qui remedium adversus incendia quæsivit; hunc militem ex libertinis collegit, qui tamen distributi in cohortes, quæ tribunos et centuriones habuere.

Et hic miles aptus potius ministerio, quam bello: attamen his utebantur bellis civilibus, præcipue intra civitatem.

[a] *Ludi Procurator*] Non id *munus* ordinarium fuit, ut vertunt, sed officium, seu *cura*, quam Cæsar amico cuipiam demandabat, et tantum ad dies quosdam et extra ordinem, pro libito, aut necessitate rerum.

[b] *Solus Mnester*] De quo Dio l. LX. 'Hoc etiam molestum erat, quod eadem Messallina, non sine omnium dolore, detinebat Mnesterem, abstractum a theatro; et quoties, cur non saltaret, mentionem populus faceret, et Claudio id mirum videretur, seque excusans inter alia juraret, eum secum non esse. Etenim credentes vere, eum quæ fierent ignorare, dolebant, solum ipsum nescire, quid in regia rerum ageretur, cum pleraque jam hostibus etiam innotuissent. Indicare tamen ea nolebant, verecundia Messallinæ, et Mnesteri parcentes: qui non minus populo, propter artem, quam formæ causa, fœminæ gratus erat. Tam egregius vero artifex saltandi erat, ut cum ab eo populus magno studio contenderet, ut quandam fabulam præstantem ageret, e scena prospexerit, dixeritque non posse se id facere, quod cum Oreste concubuisset.'

Et supra, ubi de Claudii Triumpho Britannico, sic Dio l. LX. 'Caii memoriam horrentes, omne æreum numisma, quod ejus imaginem haberet, conflari jusserunt; quod quidem factum est: non tamen æs in meliorem usum conversum, quia Messallina ex eo Mnesteris histrionis statuas fecit: hanc ei suæ consuetudinis gratiam referens, quia is ante Caio quoque

clamitans, 'aspiceret verberum notas,[d] reminisceretur vocis,[e] qua se obnoxium jussis Messallinæ[f] dedisset. Aliis largitione, aut spei magnitudine, sibi ex necessitate culpam: nec cuiquam ante pereundum fuisse, si Silius rerum potiretur.' Commotum his, et pronum ad misericordiam Cæsarem perpulere liberti, 'ne, tot illustribus viris interfectis, histrioni consuleretur: sponte an coactus tam magna peccavisset, nihil referre.' Ne Trauli quidem Mon-

stigmata, et recordaretur imperii sui Cæsar, quo se, jubenti Messallinæ morem gerere, jussisset. Aliis ex liberalitate, aut spei amplitudine, *facinus admissum*, *at* sibi extortum vi crimen; nec ulli prius intereundum fuisse, si Silius imperium obtineret. *His concitum, et promtum ad miserationem Claudium monuere liberti*, ne mimo parceretur, tot claris civibus interemtis; et nihil interesse, an ultro, vel invitus, tam immania deliquisset. *Ne quidem admissa*

NOTÆ

familiaris fuerat.'

Mnester] Sueton. Calig. 55. 'Mnesterem pantomimum etiam inter spectacula osculabatur, ac si quis saltante eo, vel leniter, obstreperet, detrahi jussum, manu sua flagellabat.'

[c] *Dilaniata veste*] In arte histrionica salutem suam quæsivit histrio Cic. 2. de Orat. 'Genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius auctores; imitatores autem veritatis histriones, occupaverunt, in quibus res ipsa magnam vim habet: ut si quis nudet pectus, ostendatque vulnera, quæ Reipub. causa excepit, &c. In causa peroranda non dubitavit Crassus exercitare reum consularem, et ejus diloricare tunicam.'

Forte scidit vestem ad indicium doloris, et iræ, (quod pro more fiebat olim) simul et plagarum: primum fecit histrionice, secundum ex veritate rei.

[d] *Aspiceret verberum notas*] Tum certe vera scena, verus ludus fuit, cum sine larva se ipse exhiberet mimus nudum et flagris cæsum, ut obsequi Messallinæ vellet: quid magis mimicum, aut theatrali plausu dignum, in tali persona?

Forte in semet talem pompam excogitarat pantomimus, quo facilem Cæsarem adhuc eluderet, post tanta tamque publica flagitia.

[e] *Reminisceretur vocis*] In Claudii jussu, et vi majore Messallinæ, Mnesteris excusatio accipi debuit. Hæc aperit Dio l. LX. 'Mnesteris amore flagrans Messallina, cum neque pollicitis, neque minis, ullo modo ad coitum pellicere posset, petiit a Claudio, ut illum obsequi sibi juberet, quasi Mnesteris arte alia in re sibi opus esset: tum a Claudio jussus, Messallinæ in omnibus morem gerere, cum illa rem habuit, tanquam id princeps quoque jussisset.' *Vertranius.*

[f] *Obnoxium jussis Messallinæ*] Commentum fœminæ lepidum. Mimum istum deperibat Messallina. Solicitat. Ille tergiversari, metuere Imperatorem. Quid ergo, si maritus ipse jubeat? inquit.

Et cum marito egit, quasi opera Mnesteris aliqua in re illi usus. Ille vocatum mimum male accipit, jubet in omnibus uxori obediat pareatque. Paruit, et id jussum valere sibi nunc vult, ad veniam obtinendam et vitam. Dio LX. *Lipsius.*

tani Equitis Romani defensio recepta est: is modesta juventa, sed corpore insigni, accitus ultro, noctemque intra unam a Messallina proturbatus[g] erat paribus lasciviis ad cupidinem et fastidia. Suilio Cæsonino et Plautio Laterano mors remittitur: huic, ob patrui egregium meritum:[h] Cæsoninus vitiis protectus[i] est, tanquam, in illo fœdissimo cœtu, passus muliebria.[j]

37. Interim Messallina Lucullianis in hortis[k] prolatare

est excusatio Montani equitis Rom. Is honesta adolescentia, sed forma eximia, advocatus ultro, et intra spatium noctis unius, a Messallina profligatus erat, pari petulantia ad libidinem, et nauseam satietatemque. Suilio Cæsonino, et Plautio Laterano venia tribuitur: huic ob res præclare gestas a patruo suo: Cæsoninus flagitiis defensus est, tanquam illius corpori illusum esset, in hoc turpissimo conventu.

Interim Messallina vitam extrahebat in hortis Lucullianis, meditabaturque preces,

NOTÆ

[g] *A Messallina proturbatus*] Sic Diod. Siculus l. III. 5. de Semiramide regina simili: 'Alium virum capere noluit, verita, ne imperio privaretur. Sed eos ex militibus eligebat, appetebatque, qui in Castris erant, forma, et decore præstantes, quos omnes post privabat vita.'

Proturbatus] Hoc dictum ambigue putem et obscœne, serio, quia illum in libidinem, et in exitium afflixit Messallina una illa nocte.

[h] *Ob patrui egregium meritum*] A. Plautii, suspicor, qui Britanniam Claudio subegit. *Lipsius.*

Ob patrui egregium meritum] De Plautio hoc Sueton. Claud. 24. 'A. Plautio etiam ovationem decrevit: ingressoque urbem obviam progressus, et in Capitolium eunti, et inde rursus revertenti latus texit.'

Meritum] Nempe in expeditione Britannica, de qua Sueton. Claud. 17. 'Cum decretis sibi a senatu ornamentis triumphalibus, leviorem majestati principali titulum arbitraretur, velletque justi triumphi decus; unde acquireret, Britanniam potissimum elegit: neque tentatam ulli post Divum Julium et tunc tumultuantem ob non redditos transfugas,' &c.

'Massilia Gessoriacum usque pedestri itinere confecto, inde transmisit, ac sine ullo prælio aut sanguine, intra paucissimos dies, parte insulæ in deditionem recepta, sexto quam profectus erat, mense, Romam rediit, triumphavitque quam maximo apparatu.'

[i] *Cæsoninus vitiis protectus*] Sueton. Ner. 29. 'Ex nonnullis comperi, persuasissimum habuisse eum, neminem pudicum, aut ulla corporis parte purum esse, verum plerosque dissimulare vitium et calliditate obtegere: ideoque professos apud se obscœnitatem, cetera quoque concessisse delicta.'

[j] *Passus muliebria*] Simile illorum inventum in Suetonii Domitiano c. 10. 'Qui se, quo facilius expertes culpæ ostenderent, impudicos probaverant.' Dii Deæque perdant istos, non corpore non animo viros. Adeo turpior omni morte hæc fuga mortis. *Lipsius.*

[k] *Lucullianis in hortis*] Jo. Antiochenus: 'Regia seu Palatio expulsa

vitam, componere preces,[l] nonnulla spe,[m] et aliquando ira: tanta, inter extrema, superbia agebat. Ac, ni cædem ejus Narcissus properavisset, verterat pernicies in accusatorem. Nam Claudius, domum regressus et tempestivis epulis[n]

aliqua spe, et sæpius indignatione: tantos spiritus gerebat ipsa etiam *in novissimis. Et nisi Narcissus ejus necem maturavisset, recidebat exitium in ipsum delatorem. Quippe Claudius in Palatium reversus, et tempestivo convivio exhilaratus,*

NOTÆ

et circa Asiatici hortos errans, quorum causa paulo ante miserum Asiaticum subverterat.' *Pichena.*

Lucullianis in hortis] Vide notas supra cap. 1. lib. XI.

[l] *Componere preces*] Id est, epistolas, codicillos, seu libellos supplices, (nam idem est) quibus et spem et sæpe iram seu offensionem immiscebat, et se adhuc Cæsaris uxorem fuisse, nimis ipsa meminerat.

[m] *Nonnulla spe*] Vivendi et se ulciscendi.

[n] *Tempestivis epulis*] Lipsius infra ad l. XIV. c. 2. putat, eorum convivia *tempestiva* fuisse, qui de die epularentur ante horam decimam vel nonam: quæ fuit hora solennis veteribus convivandi. Martial.' Imperat exstructos frangere nona toros.' Quia nempe sic præmature epulari videbantur.

At fuere *intempestiva* convivia eorum, qui in longum, et in multam noctem intempestamque, pertraherent epulas.

Forte *tempestiva* illa convivia, quæ lauta, jucunda, quæ omnibus suis numeris et partibus absoluta erant, ita ut plane recrearent et exhilararent convivarum animos.

Ex Varrone apud Gellium convivium res quatuor habere dicitur, ut sit perfectum. Nempe primo, ut belli homunculi collecti sint; secundo, ut lectus locus; tertio, ut tempus opportunum sit; quarto, et apparatus non neglectus: his unum addam, ut paulo longius extendatur.

His rebus ablatis, aut una aliqua istarum, jam erit, ut puto, convivium *intempestivum*: ut v. g. si de die et præmature celebretur, si in multam noctem, si loco nempe et tempore parum opportuno; si præter morem, si per nimium luxum, per excessum, et alia ejusmodi flagitia extendatur.

Itaque *tempestivum* convivium putem, quod omnibus numeris prædictis absolutum est, et contra *intempestivum*, cui talia desint: ut v. g. in eo, quod describit Tullius, M. Antonii, Philipp. 2.

'At quam multos dies in ea villa turpissime es perbacchatus! ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur.' Cum dicit, *ab hora tertia*, quæ nobis *nona* matutina sit, jam, ut vides, non *tempus lectum*; idque nebulonum fuit. Cum dicit, *ludebatur, vomebatur*, en luxus, en gulæ intemperies!

Addit Tullius: 'personabant omnia vocibus ebriorum, natabant pavimenta vino, madebant parietes, ingenui pueri cum meritoriis scortis, inter matresfamilias, versabantur:' en flagitia, en scelera, quibus additis jam nihil *tempestivum*, jam nihil pro tempore et loco!

Et videtur ipse Tullius opponere *honestum* convivium *intempestivo*, pro Murena: 'Neque in convivio moderato atque honesto, intempestivi convivii, amœni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio.' Easdem certe partes plurimas habere potest utrumque convivium. Sed

delinitus, ubi vino incaluit,[1] 'iri' jubet, 'nuntiarique miseræ' (hoc enim verbo usum ferunt) 'dicendam ad causam postera die adesset.' Quod ubi auditum, et languescere ira, redire amor, ac, si cunctarentur, propinqua nox, et uxorii

postquam mero et epulis distentus incaluit, iri *præcipit*, monerique miseram, (*hac enim locutione usum tradunt*) ut crastina die veniret ad diluendum scelus. *Quod ubi intellectum est, et senescere iracundia, ac reverti cupido* cœpit, *et*

1 *Incaluisset* Brotier. et Homer.

NOTÆ

intempestivum in aliqua parte deficiet, aut superabit.

Dixi, requiri etiam ad tempestivum convivium, ut lautitia et deliciis, etiam et animi, paulo longius extendatur, neque certe recreatur tantum corpus convivio, sed et animus suam voluptatem habet, sive sermonibus, sive per diversa ἀκροάματα oblectetur inter epulas, ut olim usurpatum apud veteres.

Tullius eo ducit lib. de senectute: 'Ego propter sermonis delectationem conviviis tempestivis delector.' Haud me latet non laudari semper, immo et sæpe male audire *tempestiva* convivia. Seneca l. II. de Ira: 'Inde est, quod tempestiva filii convivia pater deterior filio castigat.' Et Tac. l. II. hist. 'Legati tribunique ex moribus imperatorum, severitatem æmulantur, vel tempestivis conviviis gaudent.'

Hæ epulæ *tempestivæ* male audiebant, ut in helluone Vitellio. Attamen *tempestivas* epulas sæpe laudatas videbis.

At certe si vera sit sententia Lipsii: nempe illa *tempestiva* esse convivia, quæ de die fiebant ante horam solitam: v. g. quæ incipiebant ab hora quinta aut sexta, quæ nobis nunc undecima, vel duodecima, et quæ hora tunc nebulonum. Sueton. de Nerone: 'Epulas a medio die ad mediam noctem protrahebat.' Et Plin. de Domit. 'ante medium diei distentus.' Certe nunquam laudari apud veteres potuerunt *tempestiva* convivia.

Attamen sæpe ipsa laudata videas. Cicero ad Atticum: 'Quas eos cœnas facere et obire scripsit ad me Sextius? quam lautas, quam tempestivas?' Et Cato Censorius 'tempestivis conviviis delectabatur.' Et *tempestivæ epulæ* de quibus hic, an de die, an ante horam? quasi vero!

Scio, video, utraque convivia, et *tempestiva* et *intempestiva* habuisse suum excessum, et vituperata utraque: sed cum hoc tamen discrimine, quod laudata sæpe *tempestiva* convivia, si nempe intra modum, si suo tempore et loco fierent, at *intempestiva* convivia nunquam.

In utrisque sæpe luxus nimius forte, et otium et libido immodica. Et cum modum non haberent ipsæ *tempestivæ* epulæ, vel etsi haberent, non recte æstimarentur, hinc sæpe minus laudatæ. Nam quis in rebus humanis, aut servet modum, aut recte æstimet? et quis agnoscat in se, aut fateatur in alienis servatum esse modum?

Attamen hæc differentia fuit, quod vera convivia *tempestiva*, haberent certum modum in æstimatione virorum honestorum et prudentum, quo distinguerentur ab *intempestivis*: et sæpius laudarentur; aut saltem non perinde arguerentur, cum contra

cubiculi memoria[o] timebantur; prorumpit[2] Narcissus, denuntiatque Centurionibus[p] et Tribuno,[q] qui aderant,[r] 'exequi cædem:[s] ita Imperatorem jubere.' Cus-

si morarentur, proxima nox, et fœminei thalami memoria metuebantur; erumpit Narcissus, indicitque Centurionibus, et Tribuno, qui astabant, ut cædem maturarent; ita principem mandare. *Additus e libertis Evodus custos et*

2 Pichena e Ms. Flor. In aliis *prorupit.*

NOTÆ

intempestiva convivia nunquam laudari possent.

[o] *Uxorii cubiculi memoria*] Sueton. Claud. 39. 'Inter cetera in eo mirati sunt homines et oblivionem et inconsiderantiam, vel ut Græce dicam, *μετεωρίαν καὶ ἀβλεψίαν.* Occisa Messallina, paulo post quam in triclinio decubuit, cur domina non veniret, requisivit.'

Uxorii cubiculi] Cujus blanditiis reconciliaretur talis maritus, et solita facilitate flagitia omnia uxori, quantumvis perfidæ, condonaret.

[p] *Denuntiatque Centurionibus*] Quia nempe hoc toto die præfuit Narcissus prætoriano militi. Hoc imperio nixus, præfectum prætorii egit libertus.

[q] *Tribuno*] Nempe tribunus ille cohortis, quæ eo die ad aulam excubabat. Cuilibet cohorti unus tribunus præerat, sex centuriones inerant.

[r] *Qui aderant*] Aderant semper speculatores prætoriani, et centuriones, quoties epularetur, teste Sueton. et præsertim tribunus, qui excubanti per vices quolibet die cohorti præerat.

Qui aderant] Haud dubie tribunus affuit et centuriones cohortis prætorianæ, quæ hac die pro more vigilabat in atrio palatii. De qua Tac. l. I. hist. 29. 'Igitur consultantibus placuit pertentari animum cohortis, quæ in palatio stationem agebat:' et ea cohors comitabatur principem quocumque iret, etiam ad sacrum et epulas; et sic quælibet cohors per vices.

Sic l. I. hist. 24. 'Eo paulatim progressus est, ut per speciem convivii, quoties Galba apud Othonem epularetur, cohorti excubias agenti, viritim centenos nummos divideret.'

[s] *Exequi cædem*] Mandatæ cædes illustrium virorum Tribunis vel Centurionibus. Ut puto, mandata cædes Agrippæ Posthumi a Livia, vel a Tiberio, solo nutu et verbo tantum Crispo Sallustio, qui mandata principis ipse præscripsit Tribuno, apposito custodiæ Posthumi, codicillis scriptis: attamen pro *more militiæ*, et forte etiam præmii accipiendi consilio, renuntiavit Tribunus Tiberio, *factum esse quod imperasset.*

Hinc anxius metu Sallustius, qui scripserat literas, suoque annulo obsignarat, ne scelus vindicarent Patres, Liviam adit, quia haud dubie mandata ab illa ipsa acceperat; quare et dissimulat Tiberius, quasi nescius facinoris; et id facile potuit, cum id neque voce neque scripto forte mandasset, et quia remotis arbitris id mandarat Livia Sallustio.

At Tribunus legit literas principis, coram centurionibus et militibus, forte et ipso Posthumo. Sed certe literæ illæ compositæ nomine principis, et forte Augusti, quasi adhuc

NOTÆ

spiraret; sed non erant Augusti vel principis; quamvis ipsius forte annulo obsignatæ essent: sed ipsius Sallustii; attamen nomine principis scriptæ erant; quod hinc colligi possit.

Quia Livia morbo, aut etiam morte Augusti nondum vulgata, jam secura erat imperii, jam imperabat ipsa, jam secura sceleris et vindictæ, talia moliebatur.

Et maxime metuebat ipsa Posthumum, ut vindicem exilii sui, et exitii fratrum, matris etiam, et sororis Juliæ, quos afflixerat Livia novercali odio. Patet ex Dione, apud quem multa objectat Livia ipsi Augusto, quod adhuc amaret filium Posthumum, eumque revocare in regios penates vellet.

At aliæ cædes, quæ mox imperatæ sunt, ut *Messallinæ*, sub Claudio. Narcissus facilitate principis, ut solebat, abutens, quia ad illum diem Præfecturam prætorii acceperat, cædem demandat Tribuno, tum excubanti ad palatii fores, et verbo tenus, non scripto aut annulo obsignat, sed tamen præsentibus centurionibus, quos ad idem immittebat, et *Evodo* liberto aulico, *exactore* addito.

Quod testimonium sufficiebat Tribuno patranti cædem lascivientis fœminæ, et sub tali principe, et senatu eo ævo de se solicito, nec talia admodum inquirente.

Apud Herodianum Plautianus mandat cædem Tribuno prætoriano, sed privatus ipse, nec nomine principis, immo adversus principem. Idcirco Tribunus scripta mandata petit, vel proprio astu, ut mandantem convinceret, et sic obstringeret sibi Cæsarem; vel sic principem vindicante numine, et suamet fraude se implicante damnanteque homine pessimo.

Callidior Tiberius, alias artes talibus cædibus perpetrandis adinvenit. Nam Germanicum opera Cn. Pisonis lento veneno illigavit, ac interemit Agrippinam uxorem illius, et Drusum ejusdem filium, alimenta subtrahendo; quasi ipsi fato, aut ultro inedia mori voluissent; et Neronem Germanici vetustissimum filium metu carnificis et laquei, unco ostentato, confecit procul in insula.

Aliæ cædes etiam mandatæ Tribunis prætorianis; vel occulte, ut Cn. Pisonis, quem a Tiberio ipso, immisso Tribuno occisum, verisimile est; vel palam damnante senatu, aut principe ipso jubente.

Et præcipue militares viri a Tribunis necati, etiam post damnationem. Sed id palam et *ex more militiæ;* et tum quæstor consulis, si reus senatorius esset, vel ipse Tribunus prætorianus legebat, si reus vir militaris foret, senatusconsultum, seu judicium senatus, coram reo ipso, et astantibus.

Mandata cædes Lolliæ Paulinæ exulis ab Agrippina, centurioni, sed id aperto facinore et crimine, nemine damnante Paulinam. Mandabat et necem Domitiæ Lepidæ, sed Narcissus sævienti fœminæ adversatus est; et favente liberto, vixit Lepida, ut infra videbimus.

Cædem Dolabellæ, Aquinum sepositi, mandavit centurioni Vitellius Imperator, sic et Vespasianus cædem Helvidii: sed palam et damnante principe; quod satis visum; nec tum, ut puto, sine scripto. Sic et Cæcinam ultus est Titus Cæsar, sed manifeste ducem conjurationis; quo casu mandata palam data, aut cædes publice approbata est, ante et post executionem: res enim urgebat, et prius gladius, quam codicillus adhibendus fuit.

Mandata et centurionibus cædes Syllæ apud Massiliam exulantis et Plautii in Oriente: sed sub Nerone, et per scelus instigante Tigellino; et talia haud dubie scripto mandaban-

tos[t] et exactor e libertis Euodus[3] datus. Isque raptim in hortos prægressus, reperit fusam humi,[u] assidente matre Lepida:[v]

exactor imperatæ necis. *Isque propere in hortos profectus, invenit* Messallinam *stratam humi*, juxta *accumbente matre Lepida, quæ rebus prosperis filiæ haud con-*

3 Brotierus et Homerus *Evodus*.

NOTÆ

tur, forte præfecti prætorio, et ipsius principis annulo obsignata.

Exequi cædem] Imperare potuit illo die Narcissus, pro jure suo, Tribuno et centurionibus prætorianis, quia ad illum diem præfectus prætorio erat, sed an codicillo scripto, suaque manu obsignato id imperaverit Narcissus, dubium reliquit Tacitus; nec tamen aliter tales cædes imperabantur pro more.

Attamen, quia epulabatur Claudius, jam vino distentus, qui talia ipse mandare debuit, et mox audire, *factum esse quod imperasset*, quia res urgebat, et festinabat Narcissus, ut puto, contentus fuit talem cædem imperare, Tribuno coram, et ipsis Centurionibus, et præterea additus ex interioribus aulicis Euodus libertus *exactor et custos*; id satis visum: hoc satis amplum rei mandatæ testimonium.

[t] *Custos*] Qui nempe prospiceret observaretque an recte et ordine res executioni mandaretur, ut imperata erat.

Sic supra l. III. de Pisone: 'Inditus lecticæ, et a Tribuno prætoriæ cohortis deductus est, vario rumore, custos salutis an mortis exactor sequeretur.'

Et infra l. XIII. 21. ubi de Agrippina, quæ objecta crimina dissolvit: 'Burrhus iis mandatis Seneca coram fungebatur. Aderant et ex libertis arbitri sermonis:' id est, veluti testes, custodes, et qui exigerent id, quod imperitasset Nero.

[u] *Humi*] Flentes humi sedebant, jacebant. Virg. l. XI. 'Consedisse urbem luctu.' Dictum est, quod tristes qui sunt, plerumque sedent; et Græci καθίζειν κλαίοντα, id est, *flentem reddere*. Eodem modo fere usurpant apud eundem Poëtam: 'duplicatque virum transfixa dolore.' Magnus enim dolor nos duplicat, et curvat. *Turnebus*.

Fusam humi] Horat. 'Format enim natura prius nos intus ad omnem Fortunarum habitum: juvat aut impellit ad iram: Aut ad humum mœrore gravi deducit, et angit: Post effert animi motus interprete lingua.'

Fusam humi, assidente matre] Reperio illum morem obtinuisse in summo luctu, ut mulierculæ lugentes humi prostratæ jacerent; status ille corporis abjectionem, etiam animi, demonstrat.

Sic Sisygambis mater Darii, apud Curt. l. X. nuntio accepto de morte Alexandri: 'Abscissa ergo veste, qua induta erat, lugubrem sumsit; laceratisque crinibus, humi corpus abjecit. Assidebat ei altera ex neptibus, nuper amissum Ephestionem, cui nupserat, lugens,' &c.

Et supra l. IV. 'Rex haud secus quam si parentis suæ mors nuntiata esset, crebros edidit gemitus, lacrymisque obortis, quales Darius profudisset, in tabernaculum, in quo mater erat Darii, defuncto assidens corpori, venit. Hic vero revocatus est mœror, ut prostratam humi vidit,' &c. Quia nempe uxor Darii obierat.

[v] *Assidente matre Lepida*] Quænam hæc Lepida? Ego vero reperisse me

quæ florenti filiæ[v] haud concors, supremis[x] ejus necessitatibus ad miserationem evicta erat; suadebatque, 'ne percussorem opperiretur: transisse vitam, neque aliud, quam morti[4] decus, quærendum.' Sed animo per libidines corrupto, nihil honestum inerat: lacrymæque et questus irriti ducebantur;[y]

sentiens, rebus adversis ejus, ad misericordiam flexa erat; monebatque, ne interfectorem expectaret, transactam esse vitam, neque aliud exoptandum ipsi quam mortem honestam. *Sed mente per voluptates infracta, nihil decorum supererat, ploratusque, et ejulatus inanes trahebantur; cum repentino adventu militum stre-*

4 Rhenanus *morte.* Melius ceteri e Mss. *morti.* Idem.

NOTÆ

censeo famosæ fœminæ (Messallinam dico) stirpem et matrem. Sueton. scribit: 'Post has Valeriam Messallinam Barbati Messallæ consobrini sui filiam in matrimonium accepit.'

Ubi dissimulant interpretes, quomodo hic Valerius Claudio consobrinus. Dicam ego. Ex L. Domitio et majore Antonia natus est Cn. Domitius pater Neronis principis, et item Lepida amita ejusdem, de qua infra. Hæc Lepida est illa ipsa quæ nupta Valerio Messallæ, et quæ hic Messallinæ dicta mater. At Claudius natus ex Druso et minore Antonia, uti clarum stemma istud,

M. Antonius III. vir.	Antonia *major.* L. Domitius *maritus.*	Cn. Domitius. Agrippina *uxor.*	Nero imp.
Octavia.		Domitia Lepida. Valerius Messalla *maritus.*	Valeria Messallina *uxor Claudii.*
	Antonia *minor.* Drusus *maritus.*	Germanicus. Claudius Imp.	

Vides ergo Claudium et Lepidam Domitiam (id enim duplex illi nomen fuisse alibi ostendo) vere consobrinos. Atque hac ratione forte maritum ipsum Lepidæ Suetonius dixerit Claudii consobrinum.

Tamen tutius putarim legi, *Barbati Messallæ et consobrinæ suæ filiam.* Sententia quidem non alia est: et hæc Lepida Neronis amita, Messallinæ mater. Suet. Claudii c. 26. *Lipsius.*

[v] *Quæ florenti filiæ*] Quæ abutentem fortuna sua filiam minus amaverat, eam tamen adversis conflictatam non deseruit.

Florenti] Florenti filiæ et prospera fortuna abutenti in luxum et libidinem haud consentiebat bonæ frugis mater.

[x] *Supremis*] Per supremam necessitatem intelligitur mors, exitium, funus.

Supremis] Intellige mortem, ut ipso eventu comprobatum est. Posset tamen generice intelligi quæcumque necessitas extrema; quia cum Messallinæ affuit, solatiumque exhibuit Lepida mater, nondum mors illius certa fuit.

[y] *Ducebantur*] Ducebat trahebatque tempus fletibus et lamentis inanibus.

cum impetu[z] venientium pulsæ fores,[a] astititque Tribunus per silentium,[b] at libertus increpans multis ac servilibus[c] probris.

38. Tunc primum fortunam suam introspexit,[d] ferrumque[e] accepit, quod frustra jugulo ac pectori, per trepidationem, admovens, ictu Tribuni[f] transfigitur.[1] [g] Corpus matri

puere fores, affuitque Tribunus per silentium, at Evodus plurimis ac servilibus conviciis fœminam insectabatur.

Tunc primum fatum suum e proximo vidit, et gladium sumsit, quem dum frustra faucibus, ac pectori per metum admovet, manu Tribuni transfoditur: cadaver pa-

1 Mallet Lipsius *transigitur*.

NOTÆ

[z] *Impetu*] Non quod impetu opus fuerit ad pulsandas, aut aperiendas fores; quæ enim porta adversus Cæsarem? Sed recte sic expressit Tacitus advenientem Tribunum, Centurionibus militibusque armatis stipatum; qui adventus non sine terrore, aut consternatione, præsertim fœminarum; non tamen *infractæ* fores, ut vult Ablancurius, sed tantum *pulsæ*.

[a] *Pulsæ fores*] Vertunt, quasi vi et impetu militum dejectæ ruptæque fores essent: errant. Tantum impulsæ sunt, et statim ultro apertæ. Quis enim resistat Cæsaris imperio, totque irrumpentibus Centurionibus?

Pulsæ fores] Non dicit, *pulsatæ* fores. Nam sic forte intelligerentur *percussæ* fores vitibus centurionum, ut percutiebantur olim virgis lictorum, accedente magistratu.

Sed tum tantum *pulsæ*, seu impulsæ fores impetu advenientium militum: neque vi ruptæ aut effractæ, minus tum superbiente janitore, aut ne quidem interveniente.

[b] *Per silentium*] Tribunus tanquam vir gravis et militaris silentio astat, ut in re lugubri, quam invitus et mœrens exequebatur; at libertus pro servili ingenio in convicia et contumelias erumpit, dominamque tantum non morientem ignavis probris insectatur.

[c] *Servilibus*] Nempe et id pro ingenio servili: haud aliter libertus agere debuit; servat decorum.

[d] *Introspexit*] Huc usque e longinquo viderat Messallina fortunam comminantem sibi, et velut e specula, procul impendentem; at nunc e proximo, et velut intus; et in seipsa fortunam inspexit. Nudam apertamque fortunam vidit, nempe, tum sibi necessario pereundum, nec ullum tergiversandi modum superesse.

[e] *Ferrumque*] Pugionem nempe, a matre, ut puto exhibitum, quæ virtutem suadebat.

Ferrumque accepit] Non quod ipse Tribunus obtulisset. Sed forte, quod ipsa mater Lepida exhibuisset, quo *morti decus* quæreret. In tali occasione, Romanæ matres vulnera a filiis exigebant. Sic Urgulania nepoti suo pugionem misit. Tac. l. IV. 22. 'Plautius Silvanus prætor, incertis causis, Aproniam conjugem in præceps jecit,' &c. paulo post: 'datis judicibus, Urgulania Silvani avia, pugionem nepoti misit,' &c.

[f] *Ictu Tribuni*] Gladio Tribuni in eam cædem immissi, pro more.

Ictu Tribuni] Forte eodem ferro,

concessum. Nuntiatumque Claudio epulanti, 'perisse Messallinam,' non distincto, sua an aliena manu: nec ille quæsivit: poposcitque poculum et solita convivio celebravit. Ne secutis quidem diebus, odii, gaudii, iræ, tristitiæ, ullius[h] denique humani affectus signa dedit, non, cum lætantes accusatores[i] aspiceret, non, cum filios mœrentes. Juvitque oblivionem ejus Senatus, censendo, 'no-

renti permissum. Relatumque e Claudio, cum mensæ accumberet, interiisse Messallinam, *haud addito, sua, an aliena vi; nec ille rogavit, petivitque scyphum, et quæ solent epulis usurpavit. Ne sequenti quidem tempore, indicia ulla prætulit offensionis, lætitiæ, aut doloris et mæstitiæ, nullius demum affectionis humanæ, non* etiam, *cum videret delatores gaudio gestientes, non cum liberos dolentes. Et firmavere oblivionem ejus Patres, decernendo* vocabulum *Messallinæ,* et imagines *illius*

NOTÆ

quo se tentaverat inutiliter Messallina.

Ictu Tribuni] Nempe gladio ipsius Tribuni. Nimirum dum dubitat, dum trepidat Messallina, dum frustra tentat gladium suum, moræ impatiens Tribunus, suo ense eam transfodit, vel etiam ferro ipsius Messallinæ, quasi mortem adjuvaret, manumque fulciret. Debuit ille propere exequi cædem, si placere voluit præpollentibus libertis.

[g] *Transfigitur*] Hoc meruit pessima fœmina; quippe non contenta libidinibus, et adulteriorum flagitiis, multas cædes nobilium perpetraverat. Ejus sævitiam magna ex parte describit infra Tac. l. XIII. 43. ubi de Suilio atrocissimo delatore. 'Ii acerbitate accusationis Q. Pomponium ad necessitatem belli civilis detrusum: Juliam Drusi filiam, Sabinamque Poppæam ad mortem actas: et Valerium Asiaticum, Lusium Saturninum, Cornelium Lupum circumventos: jam equitum Rom. agmina damnata, omnemque Claudii sævitiam Suilio objectabant, &c. Tum jussa Messallinæ prætendi.' Hæc igitur crimina omnia molita fraude erat Messallina.

Etiam Juliam Germanici filiam, formæ ejus æmula, quod sæpius sola cum Claudio ageret, extorrem egit, structis multis, et etiam adulterii criminibus, ob quæ Seneca ipse in exilium missus est, dein et eandem Juliam necavit.

Etiam ob libidines illius, manus sibi attulit Justus Catonius prætorii præfectus, cum posset Messallinam accusare apud Claudium, et sic forte se tueri. Testis Dio l. LX.

Transfigitur] Anno Romæ conditæ 801. Christi 48. Vide notas c. 20. *Tillemonius.*

[h] *Ullius*] Neque tamen id sine aliqua sapientia. Nam si *ira* movetur, irritat liberatores, et imperii, salutis, ac decoris sui vindices. Si *gaudio,* matrimonium, liberos, et amorem suum offendit; tanquam in re necessaria et ineluctabili silere ac dissimulare præstabat.

[i] *Accusatores*] Intelligit forte principes libertos, de quibus ante, qui licet periculi exsortes, tamen lætitiæ partem sibi vindicabant; vel alios fautores Narcissi, qui in facinoris, jam perpetrati feliciter, partem ultro veniebant; vel intelligit ipsas etiam fœminas, quæ Messallinam apud Ostiam detulerant, nempe, Calpurniam et Cleopatram.

men et effigies[j] privatis ac publicis locis demovendas.' Decreta Narcisso 'Quæstoria insignia;'[k] levissimum fastidii[2]

tollendas e locis publicis privatisque. *Concessa Narcisso eodem senatusconsulto* ornamenta quæstoris, *quæ minima pars fortunæ illius* fuit, *cum proximus a Pal-*

2 Brotierus legit *fastidii*, et sic fuse rem exponit: 'Hæc et cetera usque ad libri finem totidem apicibus exhibet Ms. Reg. quem sum secutus. Nec multum abludit editio princeps. Alii aliter. *Fastidii* pro *fastigii* emendavit Ernestus. Et quidem *fastidii* habent Mss. Vatic. 1863 et 1864. et Flor. *Fastigii* autem Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. et Jes. *Supra Pallantem* Ms. Flor. et recte. In Mss. Harl. Bodl. et Jes. *secundum Pallantem*. Demum pro *tristitiis multis*, quidam emendant *flagitiis inultis*, sicque legitur in Mss. Vatic. 1863 et 1864. Alii *flagitiis inultis*, ita quoque Mss. Vatic. 1958. et Bodl. Tamen in Mss. Vatic. 1958. supra *flagitiis* scriptum *tristitiis*. In editione principe *tristiciis multis*, quod et Ernestus probavit. Si quis tamen mallet *flagitiis multis*, non multum repugnarem. Multa sane extitere Agrippinæ et Neronis flagitia inde orta, sed quæ non fuerunt inulta; ideoque minime probabile *flagitiis inultis*. Plus tamen sensus in *tristitiis multis*.'—Omnes Editiones hactenus hic exhibuerunt: *cum secundum Pallantem et Callistum ageret:* nec ulli Interpretum locus hic de mendo suspectus hucusque fuit. Nihilominus *Narcissi* potentia revera nunc major fuit quam *Pallantis* aut *Callisti* propter susceptam in se solum cædis Messallinæ executionem: unde XI. 29. 'desistunt, Pallas per ignaviam; Callistus prioris quoque regiæ peritus, et potentiam cautis quam acrioribus consiliis tutius haberi. Perstitit Narcissus.' et 35. de Narcisso: 'omnia liberto obediebant.' Non agebat igitur *secundum*, id est post Pallantem et Callistum *Narcissus*, sed hos auctoritate atque potentia aulica tunc temporis præcedebat. Quare non dubitavi cum in Ms. Flor. viderem legi, *cum super Pallantem et Callistum a.* hanc verissimam lectionem Tacito restituere. Fugit hæc ut nonnullæ aliæ optimi Pichenæ diligentiam, dubio procul quod vox *super* nota expressa non perscripta hoc modo

NOTÆ

j *Effigies*] Quæ amotæ sunt, non subversæ tantum: demotæ ab illis locis, ne conspectus dolorem principis renovaret; si subversæ forent, non demebatur ignominia Claudii, immo augeri videbatur. Amoveri debuerunt penitus, ne stantes pudorem principis onerarent.

k *Decreta Narcisso Quæstoria insignia*] Quod liberti potentes essent apud Claudium, auctor est Tranquillus: 'His,' inquit, 'uxoribusque addictus, non principem se, sed ministrum egit; compendio cujusque horum, vel etiam studio, ac libidine, honores, exercitus, impunitates largitus est.'

Quod autem Callistum et Pallantem præponit Narcisso, aliter habetur apud eundem Tranquillum, qui Narcissum et Pallantem tradit fuisse præcipuos, quos amaverit, quibusque crediderit.

Callisti tamen et Pallantis, ut maxime principi gratorum, meminit Cornel. initio libri sequentis. *Ferretus.*

Concessa *insignia*, præter scipionem eburneum, et sellam curulem, si quæ fuerant. *Vertranius.*

Quæstoria insignia] Quod decus longe infra gloriam liberti, cum 'ornamenta consularia etiam procuratoribus ducenariis indulgeret' Claudius. Sueton. 24.

ejus,[m] cum supra Pallantem[n] et Callistum ageret. Honesta[o]

lante et Callisto ageret, honestas quidem res, sed ex quibus pejora emergerent

&. Hæc autem nota cum sæpius occurrat, ut h. l. 28. in vocabulo *superesset*. XII. 9. H. I. 51., ibique non fugerit Pichenam hujus intellectus, mirum hic non fuisse attentiorem. Erratum et in hoc ante Rhenanum H. IV. 53. Idem autem Flor. Cod. pro *fastigii* quomodo Mss. Reg. et meus tum Edd. habet *fastidii*. Quod etiamsi *Narcisso*, tanquam libertorum potentium vitiis obnoxio, quadrare possit videri, a Tacito tamen esse non inducor ut credam. Quoniam hic *Narcissum* laudat propter rem præclare gestam in punienda Messallinæ turpitudine, tum ita totam hanc historiam describit, modosque, quibus hoc negotium tractavit *Narcissus*, sic repræsentat, ut clare appareat eum potius admiratum hujus prudentiam, dexteritatem, et in exequendo toto hoc negotio constantiam, quam ullo modo sugillare voluisse status ipsius conditionem. *Levissimum* autem *fastigii ejus* dicuntur *quæstoria insignia* a Senatu ipsi decreta, ut decretus Pomponio triumphalis honos XII. 28. : 'modica

NOTÆ

[m] *Levissimum fastidii ejus*] Conjicio legendum, *lætissimum fastigii ejus*, et pro *flagitiis multis*, *flagitiis inultis*, sive *vitiis inultis*. Nam exemplar regium habet, *tristitiis inultis*. Rhenanus.

Levissimum] Pallantis et Narcissi imagines habuit Vitellius in cubiculo inter Deos Lares, ut teste Capitol. M. Antoninus 'tantum honoris magistris suis detulit, ut imagines eorum aureas in Larario haberet,' quod invaluit Romæ; nunc et Lutetiæ in Gallia nostra, ut clientes potentum benefactorum imagines etiam aureas in cubiculis suis venerentur.

[n] *Supra Pallantem*] Vulgo legitur *secundum* vice *supra:* cujus sensus sit, Levissimam Narcisso fuisse dignitatem illam *quæstoriam* respectu fastigii ejus, cum apud Claudium obtineret primum gratiæ ac potentiæ locum post Pallantem et Callistum. Hi enim, ut dixit, *flagrantissima gratia* erant.

Simili fere modo Tac. lib. seq. 'Decretusque Pomponio triumphalis honos, modica pars famæ ejus apud posteros.' Quod sequitur: *Honesta quidem* (scilicet ut libertis nihil amplius tribueretur, quam *quæstoria insignia*) intelligendum est ironice, propter corruptionem temporum, quibus valde liberti pollebant.

Nam eodem lib. seq. ait: 'Decreta Pallanti prætoria insignia:' ac deinde, 'Claudius libertos sibi et legibus adæquavit.' Sed cum eorum flagitia princeps inulta relinqueret, deterrima inde oriebantur, cum ii quotidie in majora flagitia prolaberentur. *Pichena.*

[o] *Honesta quidem, sed ex quibus, &c.*] Ea verba mutila et corrupta. Tacitus impositurus huic libro finem, judicium fert de tota Messallinæ Tragœdia: Nemo, inquit, adulteræ cædem accuset; quia merito pœnis fuit affecta: verum illinc fons tot malorum quæ secuta sunt.

Nam Messallina viva nunquam locus foret incesto neptis matrimonio, non veneficio Britannici, non tot sceleribus, quibus Nero infestavit orbem terrarum. *Salinerius.*

Honesta] Ita interpungenda et distinguenda sunt illa verba: *Cum secundum Pallantem et Callistum ageret, honesta quidem, sed ex quibus, &c.* Ita ut vox *honesta*, non referatur ad *quæstoria insignia*.

Nam nunquam talia decora *honesta* fuere in libertis; sed *honesta* præsta-

quidem,[3] sed ex quibus deterrima orirentur, tristitiis multis.[4] [p]

sceleribus multis patratis mox, et perpetuis.

pars famæ ejus apud posteros.' *Ryck.*—3 Hic locus quoniam male distinctus erat in omnibus Edd. non intellectus est Interpretibus. Putarunt enim fere omnes, *honesta* respicere *quæstoria insignia*, diversimode tamen explicantes: alii, *atque erant illa quidem decora insignia, per quæ tamen deterrima faciendi facultatem Narcissus haberet, quia flagitia propter dignitatem vel* inulta *erant vel* multa; pro diversa lectione: alii, honesta *scilicet, ut libertis nihil amplius tribueretur, quam quæstoria insignia, ironice intelligendum* putant, *propter corruptionem temporum, quibus valde liberti pollebant. Sed cum eorum flagitia Princeps inulta relinqueret, deterrima inde orta, cum ii quotidie in majora flagitia prolaberentur.* Sed 'Non tali auxilio nec defensoribus istis' sanus sensus ex his verbis exsculpitur. Mihi Tacitus brevi hoc epiphonemate sententiam suam super Messallinæ cæde a *Narcisso* perpetrata proferre voluisse videtur: cujus sensus, neminem adulteræ hujus necem accusare debere, quoniam suo merito pœnis affecta. Interim dissimulari non posse, ex hac cæde, tanquam malorum fonte, multa et magna scelera profluxisse, quæ nunquam punita fuerint. Messallina enim viva, nunquam locum incestis nuptiis factum, nunquam veneficio Britannici, nunquam tot sceleribus, quibus Nero orbem terrarum infestarit. Separanda igitur distinctionis majoris nota hæc verba a præcedenti periodo. *Ryckius.*—4 Gronovius et Ryckius edunt *inultis* vice *multis.*

NOTÆ

bat agebatque Narcissus, cum adulteria Messallinæ et tales nuptias Silii vindicaret.

Ex quibus, licet his honestis, oriri mox debebant longe *deterrima* facinora, quam ea quæ vindicabat libertus, nempe, incestæ nuptiæ Agrippinæ, neces illustrium civium, veneficia, &c. de quibus sequentibus libris traditurus est Tacitus.

[p] *Flagitiis multis*] Vulgo *inultis*; sed mallim *multis*; ita ut aliqua verba hic deesse putem: quod de *inultis* afferunt, falsissimum puto, quippe, an flagitia ipsius Narcissi *inulta?* statim post Claudii necem ab Agrippina occisus est. An incestæ Claudii nuptiæ? veneno et toto exitio vindicatum est. An ipsius Agrippinæ flagitia? nece et parricidio vindicata sunt. An ipsius Neronis scelera? ipse a senatu damnatus, ut more majorum necaretur, et sua manu periit. Sunt certe, ut scelerum, ita et suppliciorum vices certissimæ, sic regente numine, cujus imperium est in ipsos reges.

Flagitiis inultis] Quantum conjicio, non sic scripsit Tacitus. Nam falsum est flagitia sequentia fuisse *inulta:* immo asperrime vindicata sunt in ipsorum auctores.

Scripsit potius, *flagitiis multis;* ita ut pauca quædam hic desint; forte hoc sensu *flagitiis multis, mox et atrocioribus perpetratis.* Quod verum esse patet ex historia sequenti.

Falsum etiam est quod dicunt, Narcissum postea, quia habuisset talia *insignia*, prorupisse in deteriora crimina: immo adversabatur impotentiæ et sceleribus Agrippinæ. Nec leges, ullum admissum postea scelus a Narcisso: immo cum suo domino fidelis servus statim occisus, eumque apud inferos comitatus est. Vide Senecam in Ludo.

Flagitiis] Mss. *Tristitiis multis.* Alii

NOTÆ

trahunt ad libertos, quorum nimia potentia, inulta et impunita manent flagitia.

Alii intelligunt de multis criminibus, quibus locum viamque aperuit cædes Messallinæ; ut sunt incestæ nuptiæ Claudii et Agrippinæ, adoptio Neronis, spreto Britannico et occiso, mors ipsius Claudii, et alia infinita mole numeroque scelera, quæ postea secuta, et velut ex illo fonte eruperunt.

Statim enim pœnitebit aulicos ipsos, non tolerasse libidines Messallinæ, præ sævo et *adducto* imperio Agrippinæ, quæ scenam aulæ non polluet tantum, sed et cruentabit.

Forte similis sententia reperitur, lib. I. hist. de Tigellino: 'Haud dubie servaverat' filiam Vinii, 'non clementia, quippe tot interfectis, sed effugio in futurum; quia pessimus quisque diffidentia præsentium, mutationem pavens, adversus publicum odium privatam gratiam præparat; unde nulla innocentiæ cura, sed vices impunitatis.'

Idem prodit Josephus de Callisto liberto, qui, vivo Caligula, jam adulabatur Claudio, simili spe veniæ et impunitatis.

Flagitiis inultis] Sic complerem: *flagitiis inultis, aut sero punitis.* Inultis aut sero punitis, quia forte fortuna, vel potentia sua pœnam sibi debitam declinant, vel quia aulici sibi invicem talia condonant, parant amicos in futurum, quorum vicissim auctoritate et gratia defensi supplicium devitent. Sic de Tigellino, qui sub Nerone præpolluit, ejusque sævitiam et scelera incitavit, infra Tacitus, hist. I. 72. 'Apud Galbam T. Vinii potentia defensus, prætexentis servatam ab eo filiam: et haud dubie servaverat, non clementia, quippe tot interfectis, sed effugio in futurum; quia pessimus quisque diffidentia præsentium, mutationem pavens,' &c.

Addo, *sero punitis.* Quia per multos annos sæviere Callistus, Narcissus, et Pallas; ipse princeps incestu pollutus, ipsa Agrippina, sicque impudica magis, et immanior ipsa Messallina, diu debacchata est; et talia flagitiorum portenta vel inulta, vel sero vindicata sunt.